VILÁG PROLETÁRJAI, EGYESÜLJETEK!

KARL MARX
ÉS
FRIEDRICH ENGELS
MŰVEI

27. KÖTET
LEVELEK 1842–1851

BUDAPEST 1971

KARL MARX
ÉS
FRIEDRICH ENGELS
MŰVEI

27. KÖTET
LEVELEK 1842–1851

BUDAPEST 1971

Marx és Engels Műveinek magyar kiadása
az MSZMP Központi Bizottságának
határozata alapján jelenik meg

Felelős kiadó a Kossuth Könyvkiadó igazgatója

Előszó a huszonhetedik kötethez

Marx és Engels műveinek huszonhetedik kötetével kezdődik meg azoknak a köteteknek a sora, amelyek egymáshoz és más személyekhez írt leveleiket tartalmazzák.

Marx és Engels levelezése a monopolizmus előtti kapitalizmus nemzetközi munkásmozgalmának arra a korszakára esik, melyet Lenin úgy jellemezett, mint azt a korszakot, „melynek folyamán a munkásosztály kivált a polgári demokráciából, azt a korszakot, amelyben az önálló munkásmozgalom létrejött, azt a korszakot, amikor kialakultak a proletár taktika és politika alapelvei" (Lenin Összes Művei, 24. köt., 259. old.). A tudományos kommunizmus megalapítóinak a levelei hűen tükrözik a marxizmus és a nemzetközi munkásmozgalom keletkezés- és fejlődéstörténetének főbb állomásait. Rávilágítanak a marxizmus sajátos vonásaira: alkotó jellegére, a forradalmi elmélet és a forradalmi politika egységére, a tudományos kommunizmusnak a proletár osztályharc gyakorlatával való elszakíthatatlan egységére.

Marx és Engels levelezése irodalmi hagyatékuk lényeges részét alkotja; leveleikből világos képet nyerünk arról az elméleti és gyakorlati tevékenységről, amelyet a nemzetközi proletariátus tanítóiként és vezetőiként kifejtettek, arról az évek hosszú során át folytatott lankadatlan küzdelemről, amelyet a munkásosztály forradalmi tömegpártjának megteremtéséért vívtak, s azokról az erőfeszítésekről, amelyeket a nemzetközi munkásmozgalom helyes taktikájának, egy olyan taktikának kidolgozása érdekében tettek, amely a forradalmi proletár osztályharc általános törvényszerűségeit éppúgy figyelembe veszi, mint e harc sajátosságait a különböző történelmi szakaszokban és a különböző országokban. A levelek tartalmára jellemző az éles elvi bírálat, amellyel a proletariátus ideológiai és politikai ellenfeleit, az opportunizmus, a szektásság és a dogmatizmus mindenfajta megjelenési formáját illették. Marx és Engels leveleit mély pártosság, a proletariátus ügyének önzetlen szolgálata és az elnyomott népek felszabadítási harcai iránti együttérzés hatja át.

Marx és Engels levelei óriási gondolat- és eszmegazdagságról tanúskodnak és kiegészítik műveiket. A legfontosabb elméleti és taktikai irányelvek eredeti és mélyrehatoló megfogalmazásait tartalmazzák, valamint sok olyan probléma első kidolgozását, amelyet műveikben továbbfejlesztettek. A levelekből szemléletes képet nyerünk arról, hogyan munkálkodtak tanításuk mindhárom alkotórészén: a dialektikus és történelmi materializmus, a politikai gazdaságtan és a szocializmus és kommunizmus tanának, a proletár osztályharc stratégiájának és taktikájának kidolgozásán. Jó néhány levél tudományos szempontból különösen értékes, mert olyan gondolatokat vetnek fel, amelyeket munkáikban Marx és Engels különféle okokból nem fejtettek ki. Politikai eseményekről és személyekről nyíltabban, élesebben nyilatkoznak leveleikben, mint nyomtatásban megjelent munkáikban, hiszen leveleikben nem kellett tekintettel lenniök a cenzúrára és más körülményekre sem.

Marx és Engels levélváltásának rendkívül nagy történelmi-biográfiai jelentősége van, hiszen életük és tevékenységük tanulmányozásában az egyik legfontosabb forrásnak a leveleket kell tekintenünk. E levelek segítenek abban, hogy nyomon kövessük műveik keletkezésének történetét, számos esetben pedig fényt derítenek politikai, szervezői és publicisztikai tevékenységük kevésbé ismert oldalaira.

A levelekből képet nyerhetünk állandó eszmecseréjükről és alkotó együttműködésükről, valamint érdeklődési körük enciklopédikus sokoldalúságáról.

Lenin nagy figyelemmel tanulmányozta Marx és Engels leveleit mint a marxista gondolat kincsestárának értékes alkotórészét és fontos szellemi fegyvert abban a harcban, melyet a kommunista és munkáspártok a világ forradalmi átalakítása érdekében folytatnak.

A levelek eszmei tartalmáról Lenin a következőket mondotta: „Ha egy szóval akarjuk meghatározni, mi az egész levelezésnek, hogy úgy mondjuk, a gyújtópontja, az a középpont, amelyben a kifejtett és megvitatott eszmék egész szövedéke egyesül, akkor ez a szó *a dialektika*. A materialista dialektika alkalmazása az egész politikai gazdaságtan átdolgozásában, kezdve annak alapjaitól — a materialista dialektika alkalmazása a történelemre, a természettudományra, a filozófiára, a munkásosztály politikájára és taktikájára —, ez érdekli legjobban Marxot és Engelst, ebben adják ők a leglényegesebbet és legújabbat, ezzel tettek egy zseniális lépést előre a forradalmi gondolat történetében." (Lenin Összes Művei, 24. köt., 260. old.)

*

Marx és Engels levelezése haláluk után a német szociáldemokrácia vezetőinek birtokába került. Eredeti nyelvükön először 1913-ban jelentek meg négy kötetben, Bebel és Bernstein közös szerkesztésében. Valójában azonban Bernstein volt e kiadás szerkesztője. A revizionizmus ideológusa szimplifikálta és meghamisította a tudományos kommunizmus megalapítóinak levélhagyatékát. Lenin erről a következőket jegyzi meg: „Bernsteinnek a szélső opportunista nézetek irányában bekövetkezett, szomorú hírnévre szert tett »evolúciója« után nem lett volna szabad olyan levelek szerkesztését vállalnia, melyeknek minden sorát forradalmi szellem hatja át." (Lenin Összes Művei, 24. köt., 258. old.)

Bernstein szöveghamisító munkája különböző irányú volt. Először is mintegy kétszáz levelet kihagyott a gyűjteményből. A megjelentetett levelek szövegét rövidítésekkel és egyes irányelvek tendenciózus „simításával" eltorzította. Így elsikkasztott politikai szempontból nagy fontosságú passzusokat, amelyekben Marx és Engels támadták a szocialista mozgalomban és a munkásmozgalomban jelentkező proletárellenes és opportunista irányzatok szószólóit – kezdve a német „igazi szocialisták"-kal és végezve Lassalle-lal és a német szociáldemokrácia opportunista áramlatának képviselőivel. Az efféle rövidítések mértéke igen különböző, hol csupán egyes szavakra, hol mondatokra, hol pedig egész oldalakra terjed ki. A Bernstein által közzétett levélrészletek olykor csak töredékei az eredetinek. Ugyanilyen tendenciózusak Bernsteinnek a kötetekhez írt előszavai és szerkesztőségi megjegyzései, amelyek helyenként egyenest támadják Marx és Engels taktikai irányvonalát, s az opportunizmus védelmét és szépítését célozzák.

Ezen a kiadáson kívül a Németországi Szociáldemokrata Párt kiadóvállalatai közzétették Marx és Engels másokhoz írott és fennmaradt leveleinek egészen elenyésző részét sajtóközleményekben, továbbá egyesekhez (Kugelmannhoz, Freiligrathhoz, Sorgéhoz, Danielsonhoz) írott leveleiket gyűjteményes kötetekben. E levelek egy részének szövegét (például a Sorgéhoz írt leveleket tartalmazó kötetben) éppolyan lelkiismeretlenül és tendenciózusan rövidítették vagy változtatták meg, mint Marx és Engels egymáshoz írt leveleit. A szövegcsonkítás célja itt is főként annak a bírálatnak az eltitkolása vagy tompítása, mellyel Marx és Engels a szociáldemokrata pártok és a munkásmozgalom vezetőinek opportunista hibáit illették.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után új lehetőségek nyíltak meg Marx és Engels műveinek kiadására és tömeges terjesztésére. Lenin már a szovjet állam fennállásának első éveiben nagy figyelmet szentelt egy gyűjteményes levelezéskötet kiadásának. Adoratszkijnak, akire a gyűjtemény kiadását bízták, Lenin beható útmutatásokat adott a kiadás

alapelveire vonatkozóan, nyomatékosan felhívta figyelmét arra, hogy a leveleket bő magyarázó jegyzetekkel kell ellátni, hogy tartalmukat minél szélesebb olvasóközönség számára hozzáférhetővé tegyék.

Marx és Engels levélváltásának első teljes kiadását 1929–31-ben adta közre orosz nyelven az SZKP KB mellett működő Marxizmus-Leninizmus Intézet Marx és Engels Művei első orosz kiadásának 21–25. köteteként, valamint eredeti nyelven a Marx–Engels Gesamtausgabe (MEGA) III. részének 1–4. köteteként. Marx és Engels másokhoz írott leveleit abban a terjedelemben, amelyben akkor az SZKP KB mellett működő Marxizmus-Leninizmus Intézet e levelekkel rendelkezett, 1934–46 között bocsátották ki Marx és Engels Művei első orosz kiadásának 25–29. köteteként.

Azóta Marx és Engels más személyekhez írt leveleinek jelentős mennyisége jutott az Intézet birtokába. Így Marx és Engels Művei második orosz kiadása sok olyan levéllel gyarapodott, amelyek az első kiadásban még nem szerepeltek. E levelek többsége ebben a kiadásban jelenik meg először; az újonnan felvett levelek egy részét a Művek első kiadásának megjelenése után a Szovjetunióban vagy más országokban már közzétették.

Jóllehet mostanáig sok levél került elő, a Marx–Engels levélhagyaték felkutatása még nem tekinthető lezártnak. Számos olyan levelet, amelynek megléte többé-kevésbé bizonyított, eddig nem sikerült megtalálni.

Kiadásunk nem teljes (akadémiai) kiadása Marx és Engels műveinek és leveleinek, mindamellett tartalmazza az első orosz nyelvű kiadás megjelenése óta előkerült összes fontos leveleket.

Marx és Engels leveleit kiadásunk időrendiségük sorrendjében közli, mégpedig olymódon, hogy a kötet első felében az egymáshoz írott leveleket, második részében pedig másokhoz írott leveleiket találja meg az olvasó. A levélváltás kötetek szerinti elrendezése lehetőleg a marxizmus és a nemzetközi munkásmozgalom történetének periodizációs elvét követi, de az egyes kötetek időrendi elhatárolását a megfelelő periódusok idején írt és fennmaradt levelek terjedelme is megszabja.

Marx és Engels Műveinek első levelezéskötete, a 27. kötet, az 1848–49-es európai polgári demokratikus forradalmat megelőző időben, valamint a forradalom idején és a forradalom leverését követő első esztendő alatt, vagyis az 1842-től 1851-ig terjedő időszakban írt leveleket tartalmazza.

A 28. és 29. kötet a XIX. század ötvenes éveiből, tehát az európai reakció idejéből származó leveleket öleli fel.

A 30. kötet a hatvanas években, a munkásmozgalom és a demokratikus mozgalom újabb fellendülésének idején írott leveleket foglalja magában, egészen 1864 szeptember 28-ig, az I. Internacionalé megalakulásáig.

A 31., 32. és 33. kötet levelei Marxnak és Engelsnek az I. Internacionálé vezetőiként kifejtett tevékenységét tükrözi.

A 34. kötetben foglalt levelek az I. Internacionálé működésének megszűntétől Marx haláláig terjedő időben íródtak, tehát 1883-ig.

A további levelezéskötetek Engelsnek Marx halála utáni időben írott leveleit ölelik fel.

A levelezéskötetekhez adott mellékletekben mások által Marx vagy Engels megbízásából írt levelek találhatók, valamint Marx feleségének és leányainak Marx gondolatait közlő levelei, végül a levelezésanyaggal összefüggésben álló életrajzi jellegű dokumentumok.

A levelek fordítása szövegük eredeti nyelvéből történt. Minthogy Marx és Engels számos levelet írtak idegen nyelven (franciául, angolul, olaszul, spanyolul), s németül írt leveleikben is sűrűn előfordulnak idegen nyelvű szavak, fordulatok, egész bekezdések, az olvasmányosság kedvéért – sorozatunk előző köteteitől eltérően – ezeket is magyar fordításban adjuk, s csak a többé-kevésbé közkeletű idegen szavakat vagy a pontosan le nem fordítható sajátos terminusokat vagy kifejezéseket hagytuk meg idegen nyelven; fordításukat, ill. magyarázatukat lábjegyzetben közöltük. A rövidítéseket az első előfordulási helyen hallgatólag kiegészítettük, ismételt előfordulásnál, ha nem okozhatnak félreértést, meghagytuk.

Ahol a levél eredetije nem volt hozzáférhető, ott hátsó jegyzetben megadjuk a forrást, melyen a szöveg közlése alapszik. Egyébként a sorozat eddigi köteteinek szerkesztési elveit követtük.

Marx és Engels Műveinek 27. kötete az 1842–51 között írott leveleket tartalmazza.

Ez az időszak a marxizmus történetének több szakaszát foglalja magában: Marx és Engels fejlődését a forradalmi demokratizmustól a kommunizmushoz (1842–44), a tudományos kommunizmus kialakulását (1844–48), Marxnak és Engelsnek az 1848–49-es forradalom idején kifejtett tevékenységét, a forradalmi tapasztalatok elméleti általánosítását és a proletariátus taktikájának további kidolgozását a forradalom utáni első években (1849–51).

Marxnak és Engelsnek 1842 és 1844 között másokhoz írott levelei, amelyeket a kötet második részében talál meg az olvasó, világnézetüknek arról az alapvető változásáról tanúskodnak, melynek során eljutottak az idealizmustól a materializmushoz és a forradalmi demokratizmustól a kommunizmushoz.

Az 1842-ből származó Marx-levelek is azt bizonyítják, hogy Marx már a „Rheinische Zeitung" munkatársaként és szerkesztőjeként folytatott tevékenysége idején kritikai álláspontot foglalt el a hegeli idealista filozófiai iskolát, s kivált az ifjúhegeliánusokat illetően.

Rugéhoz írt 1842 nov. 30-i levelében részletesen kifejtette az ifjúhegeliánusok berlini csoportja, az ún. „szabadok" elleni bírálatát és a legélesebben elítélte idealizmusukat, homályos, zavaros elmefuttatásaikat és frázisradikalizmusukat, az időszerű politikai kérdésektől való távolállásukat. A „szabadok" nézeteivel szemben Marx kifejtette saját programját, amelyet ebben az időben írt művei és főképp a „Rheinische Zeitung" hasábjain megjelent írásai juttatnak kifejezésre, s amelyet Oppenheimhoz intézett 1842 aug. 25-i levelében így fogalmazott meg: „Az igaz elméletet konkrét állapotokra és fennálló viszonyokra vonatkoztatva kell világossá tenni és kifejteni" (lásd 384. old.).

Ebben az időben támadta Marx Schellinget, aki a konzervatív monarchista eszmék és a vallási obskurantizmus fő hirdetőjévé vált. Ludwig Feuerbachhoz írott 1843 október 3-i levelében, melynek teljes szövege először ebben a kötetben kerül nyilvánosság elé, a fiatal Marx, a schellingi filozófia elleni harc politikai fontosságát hangsúlyozva, megjegyzi, hogy a „Schelling ellen indított támadás tehát közvetve támadás egész politikánk és kivált a porosz politika ellen" (lásd 395. old.).

A negyvenes évek elején, amikor Marx még jelentős mértékben Feuerbach materialista szemléletének hatása alatt állt, már megfogalmazta leveleiben a feuerbachi filozófia alapvető tévedését és rámutatott annak szemlélődő, metafizikus jellegére. 1842 március 20-i levelében például azt írja Rugénak, hogy tervezett értekezésében valószínűleg ellentétbe fog kerülni Feuerbachhal, s ugyancsak Rugéhoz írott 1843 március 13-i levelében még határozottabban kijelenti: „Feuerbach aforizmáival csak abban a pontban nem értek egyet, hogy túl sokat utal a természetre és túl keveset a politikára. Pedig ez az egyetlen szövetség, amely által a mostani filozófia igazsággá válhat" (lásd 392. old.). Ez a kijelentés már felveti a két évvel később, 1845 tavaszán írt „Feuerbach-tézisek"-nek erre az összefüggésre vonatkozó gondolatát.

Az ebből az időszakból származó Marx-levelek tartalmilag közvetlenül illeszkednek a „Rheinische Zeitung"-ban közzétett cikkekhez. Az alkotmányos monarchiát illetően Marx nem osztja a korabeli német radikálisok illúzióit és kritikusan nyilatkozik a rajnai liberális burzsoázia ellenzékiségéről (lásd Rugéhoz írott 1842 március 5-i, 20-i és július 9-i leveleit). Már ebben az időben rokonszenvezik a kommunista és szocialista eszmékkel,

amelyeket új világnézetnek minősít (lásd az 1842 november 30-án Rugéhoz írott levelét).

Hasonló irányban fejlődtek a fiatal Engels nézetei is. Így például 1842 június 15-én és július 26-án Rugéhoz írt leveleiből kiderül, hogy ellenezte Schellingnek és tanítványainak reakciós, vallásos-misztikus nézeteit.

1844 augusztusában, Párizsban találkozott Marx és Engels első ízben. Beszélgetésük során megállapították nézeteik azonosságát, s megkezdődött alkotó együttműködésük, a munkásosztály felszabadulásáért folytatott közös forradalmi harcuk, amely az évek folyamán a barátság szálaival fonta egyre szorosabbra kettejük kapcsolatát. A párizsi találkozás után csakhamar megindult levélváltás hűen tükrözi ezt az élethossziglan tartó termékeny együttműködést. Különösen sűrűn váltanak levelet az ötvenes években, amikor Marx Londonban tartózkodott és Engels kénytelen volt Manchesterben letelepedni. Ebben az időben szinte naponta váltottak levelet egymással, megvitatták a forradalmi proletár mozgalom elméletének és taktikájának úgyszólván minden kérdését.

Az 1844–48 közötti időszakból főként Engelsnek Marxhoz írott levelei maradtak fenn. Ezekben Engels beszámol arról, hogyan igyekszik terjeszteni a forradalmi kommunista eszméket Németországban, ismerteti a korabeli Németország helyzetét, az ellenzéki hangulat fokozódását, s a szocialista és kommunista eszmék gyors térhódítását a Rajna-tartomány polgárságának haladó szellemű köreiben.

A negyvenes évek Németországában a munkásmozgalom még spontán módon fejlődött és az utopista szocializmus befolyása alatt állt, a kommunizmus és szocializmus zászlaja alatt a legzavarosabb és legnyakatekertebb nézetekkel léptek fel emberek – polgári radikálisok és a kispolgári szocializmus különféle rendszereinek és elméleteinek feltalálói –, ilyen körülmények között Marx és Engels legsürgősebb feladatuknak azt tartották, hogy forradalmi kommunista nézeteiket minden szempontból kidolgozzák és a sajtóban propagálják. „Amíg az alapelvek nincsenek logikailag és történetileg az eddigi szemléletmódból és az eddigi történelemből", írja Engels 1844 okt. elején Marxnak, „– mégpedig ezek szükségképpeni folytatásaként – néhány írásműben kifejtve, addig még úgyszólván ábrándozás az egész és a legtöbben sötétben tapogatóznak" (lásd 3. old.).

Az 1844–48 közötti levélváltás lényeges részét teszik ki azok a levelek, amelyekben Marx és Engels megvitatják munkatervüket. Engels levelei alapján nyomon kísérhetjük a „Szent család", a „Német ideológia", a „Munkásosztály helyzete Angliában" és a „Filozófia nyomorúsága" létrejöttének történetét, valamint azt az intenzív elméleti tevékenységet, amely-

nek során Marx és Engels ebben az időben főbb vonásaiban kidolgozták a tudományos kommunizmus filozófiai alapjait – a dialektikus és történelmi materializmust, s lerakták a marxista tanítás többi alkotórészének fundamentumát.

A tudományos kommunizmus fontos elméleti dokumentuma Marxnak 1846 december 28-án P. V. Annyenkovhoz, az orosz publicistához írt levele, mely közvetlenül összefügg a „Filozófia nyomorúsága" c. munkájával – az érett marxizmus egyik első termékével. Ebben a levélben Marx klasszikus világossággal fejti ki a történelmi materializmusnak Engelsszel közösen kidolgozott alaptételeit, amelyek a termelőerők és a termelési viszonyok dialektikus összefüggésére és kölcsönhatására, az anyagi alap és a politikai-ideológiai felépítmény kölcsönös viszonyára, a polgári társadalom gazdaságtani kategóriáinak történeti és mulandó jellegére, a néptömegeknek, az anyagi javak termelőinek szerepére és az osztályharcra mint a történelem hajtóerejére vonatkoznak.

Az elméleti kérdések kidolgozása és kifejtése szorosan összefüggött a Marx előtti szocializmus különféle formái ellen folytatott ideológiai harccal.

Ebben az időben Marx és Engels kritikájának éle Proudhon kispolgári reformista nézetei ellen irányult, amelyek jelentős hatást gyakoroltak nemcsak a szocializmussal rokonszenvező értelmiségre, hanem a félproletár elemekre is, különösen a Párizsban élő német kézművesekre.

A proudhonizmus mélyenjáró kritikáját tartalmazza Marxnak Annyenkovhoz írott fent említett levele. „... helyzeténél fogva a *kispolgár* egyrészt szocialistává, másrészt közgazdásszá lesz, azaz elkápráztatja a nagyburzsoázia fénye és együttérez a nép szenvedéseivel. Egyszerre burzsoá is, meg nép is" (lásd 438. old.) – írja Marx ebben a levélben, melyben kimutatja, hogy Proudhon a kispolgárság ideológiájára jellemző filozófiai és társadalomgazdasági nézeteket hirdet, s nem érti meg a történeti folyamat törvényszerűségeit.

A proudhonizmus befolyásának leküzdésén Marx és Engels később is fáradoztak, mint ez 1851-ben írt leveleikből kiviláglik.

Az 1844–48 között írott levelek képet adnak arról a harcról is, amelyet Weitling egyenlősítő kommunizmusa, valamint a nyárspolgári „igazi szocializmus" és a proletariátus osztályöntudatának kialakulását gátló egyéb doktrínák ellen folytattak. Engelsnek Marxhoz és a brüsszeli Kommunista Levelező Bizottsághoz írt levelei mutatják, milyen szívós felvilágosító munkát végzett Engels a párizsi német kézművesek között e doktrínák hatásának ellensúlyozása végett. Nap nap után hosszas vitákban

cáfolta meg ellenfeleinek érveit, népszerű, közérthető formában magyarázta a tudományos kommunizmus eszméit, s meggyőzően kimutatta az „igazi szocialista" Grün, valamint Proudhon és Weitling utopista nézeteinek helytelenségét. 1848 január 14-én Marxhoz írott levelében taglalja e nézetek elterjedtségének okait: a kor gazdasági és társadalmi viszonyainak elmaradottságát és a kispolgári környezetnek a proletárokra gyakorolt hatását. Az egyik vitában Engels röviden így foglalta össze a kommunisták szándékait: „1. hogy a proletárok érdekeit érvényre juttassák a burzsoák érdekeivel szemben; 2. ezt a magántulajdon megszüntetése és a vagyonközösséggel való helyettesítése útján tegyék; 3. e szándékok keresztülvitelében ne ismerjenek el más eszközt, mint az erőszakos, demokratikus forradalmat" (lásd 56. old.). Lenin 1913-ban, amikor e levelek alapján jellemezte Engels tevékenységét, ezt írta: „Így rakták le Párizsban 67 esztendővel ezelőtt a Németországi Szociáldemokrata Munkáspárt alapjait" (Lenin Összes Művei, 24. köt., 263. old.).

Az 1846–47-es esztendőkben írott levelek tükrözik azt a tevékenységet, amelyet Marx és Engels a kommunista levelező bizottságok hálózatának megszervezése érdekében kifejtettek. E levelező bizottságok útján remélték közelebb hozni egymáshoz a különböző országok haladó érzelmű munkásait és szocialistáit, leküzdeni az éretlen, utopisztikus és szektás nézeteket és előkészíteni a talajt a tudományos kommunizmus alapján álló nemzetközi proletárpárt megteremtése számára. Engelsnek Párizsból a brüsszeli Kommunista Levelező Bizottsághoz írt 1846 augusztus 19-i, szeptember 16-i és október 23-i, valamint Marxnak Proudhonhoz írt 1846 május 5-i levele képet ad ezekről a tervekről.

Emellett – mint Engelsnek 1847 szeptember 28–30 között Marxhoz írott leveléből kitűnik – rendszeres propagandamunkát fejtettek ki az általuk 1847 augusztusában megalakított brüsszeli Német Munkásegyletben. Ebben az egyletben tartotta Marx 1847 decemberében ismert előadássorozatát a bérmunkáról és tőkéről.

A negyvenes évek második felében megerősödött Marx és Engels befolyása a nemzetközi demokratikus mozgalomban és a munkásmozgalomban. Az 1847 őszén megalakult brüsszeli Demokrata Társaságban Marx és Engels vezető szerepet töltöttek be, mint ezt Engelsnek Marxhoz írt 1847 szeptember 28–30-i és Marxnak Herweghhez írt 1847 október 26-i levele tanúsítja. Továbbá mindketten állandó kapcsolatban álltak Harneyval, a chartisták balszárnyának vezetőjével, valamint a Londonban megalakult Testvéri Demokraták nevű nemzetközi társasággal. 1847 november 29-én Marx és Engels részt vettek a társaság által Londonban rendezett

nemzetközi összejövetelen (v.ö. Engelsnek Marxhoz írott 1847 november 14–15-i és Marxnak Annyenkovhoz írott 1847 december 9-i levelét).

A tudományos kommunizmus eszméinek kidolgozása és védelme, a szektásság és a kispolgári reformtervek ellen folytatott propaganda számos hívet szerzett Marxnak és Engelsnek az Igazak Szövetsége tagjai között is. Az Igazak Szövetsége titkos szervezet volt, amelyet a harmincas évek derekán munkások és kézművesek hoztak létre. Marx és Engels már 1843–44 óta kapcsolatban állt az Igazak Szövetségének vezetőivel, Karl Schapperral, Joseph Moll-lal és Heinrich Bauerral. Egyúttal bírálta Engels (v.ö. 1846 szeptember 18-án és decemberben Marxhoz írt leveleit) a Szövetség londoni vezetőinek zavaros nézeteit és ingadozó magatartását. Engels a brüsszeli Kommunista Levelező Bizottsághoz írt 1846 október 23-i levelében támadja az Igazak Szövetségének szervezeti elveit is, amelyek a franciaországi blanquista titkos összeesküvő-szervezetek mintáját követték.

1847 januárjában Marx és Engels az Igazak Szövetségének felhívására beléptek a Szövetségbe, hogy annak újjászervezésében részt vegyenek és programját az általuk képviselt elvek alapján kidolgozzák. Az 1847-es esztendőből fennmaradt levelekből képet nyerünk az első kongresszus előkészítéséről, amelyen az Igazak Szövetségének újjászervezése végbement és az új Szövetség a „Kommunisták Szövetsége" nevet kapta. Egyúttal a Szövetség újabb csoportjai alakultak Brüsszelben és Párizsban. (Lásd Marxnak Engelshez írott levelét 1847 május 15-ről, valamint Engelsnek Marxhoz írott leveleit 1847 szeptember 28–30-ról és október 25–26-ról.)

Engelsnek 1847 végén írt levelei a Kommunisták Szövetsége második kongresszusának előkészítésével foglalkoznak. Október 26-án Engels beszámol Marxnak a Szövetség programtervezetén végzett munkájáról. Ez a „Kommunizmus alapelvei" c. dokumentum, mellyel kapcsolatban Engels 1847 november 23–24-i levelében ezt javasolja Marxnak: „Gondolkozz még egy kissé a hitvalláson. Azt hiszem, a legjobban tesszük, ha elhagyjuk a katekizmus-formát és a dolognak ezt a címet adjuk: Kommunista *Kiáltvány*. Minthogy több-kevesebb történelmet kell benne elmondani, az eddigi forma egyáltalán nem megfelelő" (lásd 96. old.). Lenin történelmi jelentőségűnek tartotta Engelsnek ezt a levelét, mert világosan tanúsítja, „hogy joggal említik egymás mellett Marx és Engels nevét mint a modern szocializmus megalapítóinak a nevét" (Lenin Összes Művei, 24. köt., 264. old.). A „Kommunista Párt kiáltványa", ez a programdokumentum, mely a tudományos kommunizmus alapjainak első átfogó kifejtését tartalmazza, úgyszólván megkoronázása Marx és Engels 1848 előtti alkotói periódusá-

nak, s közzététele új szakaszt jelent a nemzetközi munkásmozgalom fejlődésében.

Az 1848–49-es forradalom éveinek levelezéséből csak kevés levél maradt fenn, de ezekből is látható, milyen tevékenységet fejtett ki Marx és Engels ebben a forradalmi időszakban, amikor a marxizmus politikai eszméinek, a proletariátus forradalmi taktikájának kidolgozása különösen fontossá vált.

Párizsi tartózkodásuk idején Marx, Engels és híveik szembefordultak Herwegh és Bornstedt kalandos vállalkozásával, melynek célja az volt, hogy német emigránsokból fegyveres légiót szervezzenek a Németországba való betörésre és a köztársaság kikiáltására. Marx és Engels – mint 1848 márciusában írt leveleik tanúsítják – határozottan elleneztek minden olyan tervet, mely a forradalom exportjának lehetőségére vonatkozott. Ezzel szemben azon fáradoztak, hogy a haladó szellemű német munkások, elsősorban a Kommunisták Szövetségének tagjai, egyenként térjenek vissza Németországba és vegyenek részt az ottani forradalmi harcokban.

1848 április elején Engels visszatért Németországba. Áprilisi és májusi leveleiben vázolja az ottani helyzetet, valamint a Kommunisták Szövetsége helyi szervezeteinek állapotát, vagyis azokat a tényezőket, amelyeket Marx és Engels tekintetbe vettek, amikor kidolgozták, milyen taktikát kövessen a proletariátus a német forradalomban. Egyúttal rámutat Engels arra, hogy a német burzsoázia és liberális vezetői, akik a porosz kormány élén álltak, ellenforradalmi álláspontot foglalnak el, a polgári radikálisok pedig, akik a porosz és a német alkotmányozó nemzetgyűlésben a baloldali frakciót alkották, a néptömegek forradalmi fellépésétől való félelmükben ingadozó, felemás magatartást tanúsítanak. Másrészt a német munkások politikai aktivitása megélénkült, de mozgalmuk még spontán, éretlen stádiumban volt. Ilyen körülmények között a porosz feudál-monarchista ellenforradalom erősödött, anélkül hogy a forradalmi erők részéről komoly ellenállásba ütközött volna. 1848 május 24-én E. Blankhoz írt levelében Engels a Németországban kialakult helyzetet így jellemzi: „Berlinben Camphausen ölbe tett kézzel ül, a reakció, a hivatalnoki és nemesi uralom napról napra pimaszabb lesz, ingerli a népet, a nép lázong, s Camphausen tehetetlensége és gyávasága egyenest újabb forradalmak felé vezet bennünket. Így fest most Németország!" (Lásd 458. old.)

Az osztályok ilyen erőviszonyai mellett, amelyek Németország társadalmi-gazdasági elmaradottságával és a német munkásság gyengeségével és szervezetlenségével magyarázhatók, egy proletár tömegpárt megteremtésének nem voltak meg az előfeltételei. Ezért Marx és Engels szükségesnek

tartották, hogy egyelőre a demokrata mozgalom szélsőbaloldali, proletár szárnyán lépjenek fel. Csak 1849 tavaszán, amikor a helyzet Németországban és Európában megváltozott és a német munkásosztály politikai öntudata nőtt, tettek lépéseket a proletariátus önálló politikai szervezetének megteremtésére.

Nagy szerepe volt a németországi forradalom idején a „Neue Rheinische Zeitung"-nak, amelyet Marx és Engels a Kommunisták Szövetségéhez tartozó harcostársaikkal együtt adtak ki. Ez a lap terjesztette a demokrácia és a szocializmus eszméit és harcra mozgósította a néptömegeket a forradalom feladatainak következetes megoldása érdekében. Lenin értékelése szerint „Ez a lap máig is a forradalmi proletariátus legjobb, felülmúlhatatlan sajtóorgánuma" (Lenin Művei, 21. köt., 70. old.). Marx és Engels levelei szemléletes képet nyújtanak arról a nagyarányú szervező munkáról, amelyet harcostársaikkal és barátaikkal együtt az újság kiadásával kapcsolatban kifejtettek. Minthogy a lap forradalmi irányzatával a polgári részvényesek nem értettek egyet, Marx – a „Neue Rheinische Zeitung" felelős szerkesztője – csak szakadatlan kemény harc és óriási anyagi nehézségek leküzdése árán tudta az újság megjelenését biztosítani. Tetejében a porosz hatóságok is minduntalan akadályokat gördítettek a lap megjelenése elé. Marx ismételten hangsúlyozza leveleiben ennek az újságnak a nagy politikai jelentőségét, pártvállalkozásnak nevezi és 1848 nov. közepén ezt írta Engelsnek: „De hát arról volt szó, hogy minden körülmények között tartsuk ezt az *erődöt* és ne adjuk fel a politikai pozíciót" (lásd 118. old.).

A „Neue Rheinische Zeitung", mely harcolt az ellenforradalmi törekvések ellen, tömörítette a demokratikus erőket és előmozdította a proletár forradalmárok politikai és ideológiai fejlődését, igen népszerű volt a Rajnatartomány határain, sőt Németország határain túl is, mint ez kitűnik abból a levélből, melyet Marx 1848 november 29-én írt Engelsnek, valamint abból, amelyet Engels 1849 január 7–8-án Svájcból írt Marxnak.

A „Neue Rheinische Zeitung" harcos proletár internacionalizmusára, amelynek szellemében Marx és Engels a lap hasábjain az 1848 júniusi párizsi proletár felkelés hősei mellett kiálltak, maga Marx is hivatkozik az e kötetben először megjelenő dokumentumban: „Míg a júniusi forradalmat a burzsoá osztály minden csahosa támadta", írja 1850 június 30-án e felkelés második évfordulója alkalmával Londonban rendezett emigránsgyűlés elnökének, „én nyilvánosan védelmeztem ezeket a szörnyű napokat, melyek számomra a legnagyszerűbb megnyílvánulását jelentik annak a harcnak, melyet a munkásosztály a tőkésosztály ellen folytat" (lásd 513. old.)

Engelsnek rendőrségi üldözés miatt 1848 szeptemberében el kellett hagynia Németországot, 1848 októbere és 1849 januárja között Svájcban tartózkodott, főképp Lausanne-ban és Bernben, ahol kapcsolatot létesített az ottani munkás- és demokratikus szervezetekkel. A svájci német egyletek központi bizottsága nevében a veveyi egylethez írt 1848 december 25-i leveléből kiviláglik, hogy tevékenyen segítette a munkásegyletek haladó tagjait, akik felléptek a helyi korlátoltság és elszigetelődés tendenciái ellen. A fenti központi bizottság megbízásából a Márciusi Egylet vezetőségéhez intézett 1848 decemberi levelében kifejezett gondolatok azt az álláspontot tükrözik, melyet Marx a „Neue Rheinische Zeitung" hasábjain megjelent cikkekben a Márciusi Egylettel kapcsolatban képviselt (v.ö. „A Márciusi Egylet", „A frankfurti Márciusi Egylet és a »Neue Rheinische Zeitung«"; Marx és Engels Művei, 6. köt. 323–324., 347–348. old.).

Marx és Engels leveleikben sokat foglalkoznak az 1848–49-es magyar szabadságharccal és forradalommal (lásd pl. 132. old.; a „Neue Rheinische Zeitung"-ban megjelent cikkek). A „Neue Rheinische Zeitung"-nak 1849 júniusában a német ellenforradalmi offenzíva következtében be kellett szüntetnie tevékenységét. Marx Franciaországba ment, ahol ebben az időben forradalmi események álltak küszöbön. 1849 június 7-i levelében közli Engelsszel, hogy kapcsolatot tart a francia demokratikus és forradalmi szervezetek vezetőivel. Engels 1849 július–augusztus folyamán részt vett a birodalmi alkotmány védelmére szervezett badeni–pfalzi felkelésben (lásd Marxnéhoz írott levelét 1849 július 25-ről, Schabelitzhoz írott augusztus 24-i és Weydemeyerhez írott augusztus 25-i levelét). Marxnéhoz szóló levelében Engels megjegyzi, hogy miután az egész hadjáratban részt vett és négy ütközetben harcolt, a kispolgári demokraták vezetői nem állíthatják többé, hogy a „Neue Rheinische Zeitung" szerkesztői távol tartották magukat a közvetlen forradalmi harcoktól.

Az 1848–49-es forradalmi időszak levélváltása szemléletes anyagot tartalmaz arról, hogy Marx és Engels, akik egész idő alatt a néptömegek harcának élvonalában küzdöttek, szüntelenül ki voltak téve nemcsak a rendőrség üldözésének, hanem a polgári és kispolgári körök rágalmainak is. A porosz hatóságok nyomására 1845 januárjában kiutasították Marxot Franciaországból. Innen Belgiumba költözött, de csakhamar törvényellenesen letartóztatták (feleségével együtt), majd 1848 márciusában kiutasították az országból. 1848 márciusában írt leveleiben Engels beszámol arról a felháborodásról, melyet a belga hatóságok önkénye a belgiumi radikális demokrata közvéleményben keltett.

Engelsnek hasonló üldöztetést kellett elszenvednie. 1846 végén a párizsi

rendőrfőnök kieszközölte a belügyminiszternél Engels kiutasítását a munások között kifejtett kommunista propaganda miatt (lásd Marxhoz írott 1846 decemberi levelét). 1848 január végén a Guizot-kormány rendeletére újból kiutasították Engelst Franciaország területéről. 1848–49-ben a „Neue Rheinische Zeitung" szerkesztőiként és a néptömegek forradalmi harcának vezetőiként Marx és Engels Kölnben szüntelen rendőrségi és bírósági üldözéseknek voltak kitéve. Amikor Engelsnek el kellett hagynia Németországot, s Marx Kölnben maradt, úgyszólván féllábbal a börtönben folytatta az újság szerkesztését (lásd Engelshez írott leveleit 1848 november közepéről és november 29-ről, valamint Engels levelét Marxhoz december 28-ról).

1849 augusztusában, amikor az ellenforradalmi erők újból kezdtek fölülkerekedni, a francia kormány száműzte Marxot és családját Morbihanba, a Bretagne mocsaras vidékére. Marx ezt a rendelkezést Engelshez írott 1849 augusztus 23-i levelében „burkolt gyilkossági kísérlet"-nek nevezi.

Marx még ugyanebben a hónapban kénytelen volt családjával Angliába költözni. Londonban telepedett le és itt élt élete végéig. De az angliai tartózkodás sem volt veszélytelen Marxra nézve. 1850 májusában a porosz hatóságok németországi kommunisták letartóztatásával kapcsolatban nyomást gyakoroltak az angol kormányra, hogy utasítsa ki Marxot Angliából (lásd Marxnak Weydemeyerhez írott 1850 június 8-i és 27-i leveleit). Engels is kénytelen volt Angliába emigrálni, mert a badeni–pfalzi hadjáratban való aktív részvétele miatt Németországban letartóztatás fenyegette (lásd Marxhoz írt 1849 augusztus 23-i levelét). Az üldöztetés a későbbi években sem szűnt meg.

Az 1849–51 között váltott levelek arról a tevékenységről adnak képet, amelyet Marx és Engels a reakció éveiben folytattak, amikor a legfontosabb feladat az volt, hogy az 1848–49-es forradalom tapasztalatait elméletileg általánosítsák, a proletariátus forradalmi elméletét továbbfejlesszék, a proletárforradalmárok kádereit neveljék, politikai fejlődésüket és szilárdságukat biztosítsák, a kibontakozóban levő proletárpárt önállóságát és ideológiai tisztaságát védelmezzék, a polgári és kispolgári ideológiák befolyását leküzdjék.

A londoni emigrációban Marx a Kommunisták Szövetsége központi vezetőségének több tagjával együtt újjászervezte a Szövetséget és a központi vezetőséget, amelynek élén ő maga állt. 1849 novemberében Engels is Angliába érkezett és őt is beválasztották a központi vezetőségbe. E kötet leveleiből látható, mennyit fáradoztak mindketten azon, hogy a meg-

szakadt kapcsolatokat helyreállítsák, a forradalmi elemeket a Szövetség keretében összefogják. 1850 áprilisában Weydemeyerhez írt leveleik az általuk irányított szociáldemokrata menekültbizottságban kifejtett tevékenységükre is fényt vetnek.

Különösen nagy figyelmet fordított Marx és Engels ebben az időszakban az angol munkásmozgalom forradalmi szárnyára, a chartizmusra, s igyekeztek annak a Kommunisták Szövetségével fennálló kapcsolatát megszilárdítani. Mint leveleikből kitűnik, állandóan támogatták a forradalmi chartistáknak azt a törekvését, hogy a chartista mozgalmat új, szocialista alapon felélesszék, sokoldalú segítséget nyújtottak a chartista lapok kiadásához, a chartizmus továbbfejlődését gátló reformista és szektás áramlatok elleni harcukhoz. Marx és Engels eszméi mind nagyobb befolyást gyakoroltak a baloldali chartista vezetőkre, elsősorban G. J. Harneyra és E. Jonesra. Az 1850–51-es években Marxot és Engelst szoros baráti szálak fűzik E. Joneshoz, a kiváló angol proletár forradalmárhoz, költőhöz és publicistához, aki – miután Harney 1851 elején átment a kispolgári demokraták táborába – a tudományos kommunizmus eszméinek fő képviselője lett az angol munkásmozgalomban.

Az 1849–50-es levelekben fontos helyet foglalnak el Marxnak és Engelsnek azok a fáradozásai, hogy létrehozzanak egy olyan sajtóorgánumot, amely folytatná a „Neue Rheinische Zeitung" harci hagyományait és hozzájárulna a proletárpárt megszilárdításához. Marx már 1849 augusztus 23-i levelében felszólítja Engelst, jöjjön Angliába, hogy együttes erővel megvalósíthassák az új lap kiadását. Az új folyóirat létre is jött, „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue" címmel, de csak 1850 januárjától novemberéig jelent meg. Fennállásának rövid időtartama alatt a folyóirat a tudományos kommunizmus megalapítóinak több fontos művét tette közzé. Itt jelent meg Marx tollából az „Osztályharcok Franciaországban 1848-tól 1850-ig", Engelstől a „Német birodalmi alkotmány-hadjárat", a „Német parasztháború", itt közöltek más olyan műveket, amelyek a történelmi materializmus szemszögéből elemezték az 1848–49-es forradalom eseményeit és kifejtették a forradalmi proletárpárt taktikáját.

1850 nyarán Marx és Engels arra a következtetésre jutottak, hogy az európai országokban megindult gazdasági fellendülés és a reakciós kormányzatok megszilárdulása folytán a közeljövőben nincs kilátás újabb forradalomra. Az volt a felfogásuk, hogy az új helyzetben meg kell változtatni a Kommunisták Szövetségének taktikáját és harci formáit: szívós munkát kell folytatni az elkövetkező forradalmi harcokhoz szükséges erők összegyűjtésére és káderek felkészítésére. A Szövetség néhány tagja azon-

ban, Schapperral és Willichhel az élen, nem vették figyelembe az objektív történelmi feltételeket és szembehelyezkedtek a Marx és Engels által képviselt taktikai irányvonallal. 1850 szeptember 15-én, a Kommunisták Szövetsége központi vezetőségének ülésén szakadásra került a sor, a központi vezetőség tagjainak többsége Marx és Engels mellett foglalt állást. 1851-ben írt leveleikben Marx és Engels megállapították, hogy a Willich–Schapper-féle frakció dogmatikus, szektás és kalandor szellemű tevékenysége gátolja a proletariátust abban, hogy erőit tömörítse és az eljövendő harcra felkészüljön. A Willich–Schapper-frakció a Kommunisták Szövetségének szakadása után a kispolgári emigrációhoz közeledett és idővel annak függvényévé vált. Marx 1851 február 28-án Hermann Beckerhez intézett levelében e csoport politikai útjának példáján kimutatta, hogy a frakciózás és a szektásság elkerülhetetlenül proletárellenes állásfoglaláshoz, a burzsoáziától való ideológiai függőséghez vezet.

Marx és Engels igyekeztek a proletariátust a különféle polgári és kispolgári befolyásoktól megóvni és a proletariátus ideológiai és taktikai állásfoglalásának önállóságát és tisztaságát megvédeni. Ezért Marx és Engels ebben az időben írt leveleikben élesen bírálták a kispolgári emigráns-klikkeket, Ruge, Kinkel, Heinzen, Struve, Louis Blanc stb. tevékenységét.

Az emigráns-klikkek tevékenységét és kalandor jellegű vállalkozásaikat átfogóan ismerteti Marx 1851 augusztusában és decemberében Ebner frankfurti újságírónak küldött leveleiben, amelyek szintén ebben a kötetben jelennek meg először. E levelek anyagát részben felhasználta Marx és Engels az 1852-ben készült vitairatban, a „Számkivetés nagyjai"-ban (lásd 8. köt. 223–321. old.).

Az emigránsok egyik vezetőjének, az olasz polgári demokrata Mazzininak nézeteit bírálva Marx számos tételt fejtett ki az elnyomott népek nemzeti felszabadító mozgalmának kérdésére vonatkozóan. 1851 szeptember 11-én Weydemeyerhez és szeptember 13-án Engelshez írott levelében határozottan elítélte Mazzinit, amiért az nem vette figyelembe a nagybirtokosok által kizsákmányolt itáliai parasztok érdekeit és nem igyekezett bevonni őket az Itália nemzeti felszabadításáért és egyesítéséért folyó harcba. Csak az összes dolgozók széles körű részvétele adhat valóságos erőt és lendületet a nemzeti felszabadító harcnak – hangsúlyozta Marx –, csak ebben az esetben arathat ez a harc győzelmet. „... Itália függetlenné tétele felé az első lépés a parasztok teljes felszabadítása és a felesbérleti rendszer átváltoztatása szabad polgári tulajdonná" (lásd 555. old.).

Az 1851-es esztendő második feléből származó levelek fő témája a Kommunisták Szövetségének Németországban működő tagjait sújtó le-

tartóztatási hullám. Május 28-án Engelshez írt levelében Marx arra is kitér, hogy a Schapper–Willich-frakció és más emigráns-klikkek kalandor tervei megkönnyítették a rendőrségnek, hogy provokációk útján állítólagos kommunista „összeesküvések"-ben való részvétellel gyanúsítsák a letartóztatottakat és koholt vádakat emeljenek ellenük. Marx és Engels nagy erőfeszítéseket tettek a porosz hatóságok mesterkedéseinek leleplezésére, s a Kommunisták Szövetségének letartóztatott tagjai érdekében igyekeztek a sajtóban közleményeket elhelyezni (lásd Marxnak Engelshez írott levelét 1851 december 1-ről).

A tudományos kommunizmus megalapítóinak 1849–51-es levelezése mutatja, milyen óriási jelentőséget tulajdonítottak forradalmi elméletük továbbfejlesztésének; ezt elsőrendű pártpolitikai feladatnak tekintették. Marx tudományos munkájának középpontjában ettől az időtől kezdve a politikai gazdaságtan állt. Míg Marx elméleti művei 1848-ig főképp a tudományos kommunizmus filozófiai megalapozásával, az 1848–49-es években a politikai eszmék, a forradalmi stratégia és taktika kidolgozásával foglalkoztak, az ötvenes években a politikai gazdaságtan kérdései lépnek előtérbe. Marx behatóan tanulmányozta a politikai gazdaságtan irodalmát és folytatta saját gazdaságtani elméletének kidolgozását, amelyet már a negyvenes években megkezdett, amikor a „Politika és a nemzetgazdaságtan bírálata" címmel egy nagyobb terjedelmű mű megírását tervezte (lásd 1846 augusztus 1-én Leskéhez írt levelét). Az 1851-es esztendőben írott levelek arról tanúskodnak, hogy Marx tudományos munkája anyagának összegyűjtésekor és rendszerezésekor titáni munkát végzett. Behatóan tanulmányozta a különböző országok gazdaságtanának történetét és fejlődését, legfőképpen Angliáét, amely akkoriban a kapitalizmus klasszikus országa volt. Nagy figyelmet szentelt a földtulajdon problémáinak és a földjáradék elméletének, a pénzforgalom és az árak történetének és elméletének, valamint a gazdasági válságoknak. 1851 január 7-i, Engelshez írott levelében bírálja először Ricardo földjáradék-elméletét és ugyancsak ebben a levélben fejti ki a saját járadékelméletének néhány alaptételét. Február 3-i levelében Engelsnek részletesen előadja a pénzforgalom elméletére vonatkozó gondolatait. Akkoriban Engels is foglalkozott gazdaságtani problémákkal, s igyekezett Marxot több elméleti kérdés megoldásában támogatni. 1851 február 12-i levelében közölte Marxszal, mennyire érdeklik az új megfontolások, melyeket Marx a pénzforgalom kérdéseivel kapcsolatban felvetett, s szándéka, hogy azokat komolyan átgondolja.

Marx és Engels rendszeresen kicserélték Anglia és más országok gazdasági életére vonatkozó észrevételeiket, s arra a következtetésre jutottak,

hogy a forradalom után bekövetkezett ipari „prosperitás" átmeneti jellegű, és gazdasági válság fogja követni.

Engels érdeklődésének középpontjában ebben az időben a hadtudományok állnak, főként a hadászat története. Már az 1848–49-es forradalmi harcok követelményei arra ösztönözték Engelst, hogy katonai kérdésekkel foglalkozzon, elsősorban a fegyveres felkelés taktikájával. 1851 június 19-én Weydemeyernek magyarázza, milyen okok indítják a hadtudomány rendszeres és alapos tanulmányozására: „Az a roppant fontosság, melyre a katonai oldalnak a legközelebbi megmozdulásnál szert kell tennie, s régi hajlamom, az újságban" (a „Neue Rheinische Zeitung"-ban) „a magyar háborúról írt cikkeim, végül dicső badeni kalandjaim, mindez erre ösztökélt, s legalább annyira akarom vinni, hogy elméletileg némiképp hozzászólhassak anélkül, hogy túlnagy baklövéseket követnék el." Leveleiből látható, hogy a forrásmunkák milyen tág körében szándékozott a hadászat történetét és elméletét tanulmányozni (lásd pl. 530–532. old.).

E tárgykörhöz tartozik Marxhoz írt 1851 szeptember 26-i levele, melyben bírálja a kispolgári demokrata Techow „Umrisse des kommenden Krieges" c. dolgozatát, s ezzel kapcsolatban elemzi az európai forradalmi és ellenforradalmi fegyveres erők feltételezett arányait újabb forradalmi mozgalmak esetén. Engels itt felveti azt a jelentős gondolatot, hogy számolni kell a forradalmi hadseregek megszervezésének és harci cselekményeinek sajátos jellegével.

Számos levelében méltatja kiváló korabeli katonai szerzők írásait (Napier, Savary stb. könyveit), jellemzi egyes hadvezérek tevékenységének jellegzetességeit (például Wellingtonét).

Marx és Engels levélváltásából kibontakozik alkotó együttműködésük pontos képe. Gyakorta előfordult, hogy Marx megírandó témákat ajánlott Engelsnek. „Most a legjobb alkalom nyílik arra, hogy történetet vagy pamfletot írj a badeni–pfalzi forradalomról... Emellett remekül kidomboríthatod a »Neue Rheinische Zeitung« viszonyát a demokratikus párthoz általában", írta Marx augusztus 1-én Engelsnek. Engels egyetértett Marx javaslatával és már 1849 augusztus 24-én közölte a kiadóval, Jakob Schabelitzcal, hogy írja „emlékiratait a pfalzi–badeni forradalmi komédiáról". Így született meg Engels cikksorozata: „A német birodalmi alkotmány-hadjárat" (lásd 7. köt. 105–190. old.).

Marx és Engels együttműködésének másik jellemző példája a „Forradalom és ellenforradalom Németországban" c. cikksorozat, amelyet szintén Engels írt meg. 1851 augusztusában Charles Dana, a „New York Daily Tribune" c. haladó polgári lap egyik szerkesztője felkérte Marxot, hogy

dolgozzon az újság számára. Marx, akit politikai gazdaságtani munkájának előkészítése teljesen lekötött, 1851 augusztus 8-i levelében megkérte Engelst, írjon helyette cikksorozatot a német viszonyokról az amerikai újság számára. A cikksorozat Marx aláírásával jelent meg a „Tribune"-ban. A munka során Engels állandó véleménycserét folytatott Marxszal, aki az elkészült cikkeket elküldésük előtt mindig átnézte. Viszont Marx „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája" c. munkájának alapgondolata Engels hatására alakult ki Marxban (lásd Engelsnek 1851 december 3-án Marxhoz írt levelét az 1851 december 2-i bonapartista államcsínyről). Marx és Engels levélváltása világosan bizonyítja tudományos és forradalmi tevékenységük elválaszthatatlan egységét.

E kötet leveleit olvasva megelevenednek előttünk annak az önfeláldozó, szorgalmas életnek a mozzanatai, amelyet Marx és Engels az első proletár forradalmárok vezetőiként és tanítóiként folytattak. A pártkáderek elméleti képzésének és nevelésének óriási jelentőséget tulajdonítottak és szükségesnek tartották, hogy ilyen szempontból jól kihasználják az európai forradalmi hullám időleges ellanyhulását (lásd Engels levelét Dronkéhoz 1851 július 9-ről). Marxhoz írott levelében (1851 július 20.) Engels örömmel közli, hogy Németországban a Kommunisták Szövetségének újabb csoportjai alakultak, s ezekben bizonyára majd újabb és erősebb „vezérkar" fejlődik ki.

A levelek szemléletesen mutatják, hogy Marxot és Engelst attól a perctől fogva, hogy a forradalmi harc útjára léptek, barátok, harcostársak és rokonszenvező, haladó érzelmű emberek vették körül. Rájuk, a munkásmozgalom vezető képviselőire támaszkodva fáradoztak a proletárpárt kiépítésén, velük együtt munkálkodtak a forradalom éveiben és a reakció uralmának súlyos időszakában.

E harcostársak sorában külön helyet foglal el Wilhelm Wolff („Lupus"), aki mindvégig hű és önzetlen barátjuk maradt. Engels már 1847 november 23–24-én ezt írja Wilhelm Wolffról Marxnak: „De Lupusból okvetlenül ki kell verni a túlzott szerénységet. A derék fickó azok közé a kevesek közé tartozik, akiket úgy kell az előtérbe *lökdösni*." A forradalom idején Wolff a „Neue Rheinische Zeitung" munkatársa volt, méghozzá a lap egyik legkiválóbb munkatársa. 1851 nyarán ő is Londonba költözött, s határozottan támogatta Marxot és Engelst a kispolgári emigráció szektásainak és vezéreinek intrikáival szemben (lásd Marx levelét Engelshez 1851 július 13-ról).

Szoros kapcsolatot tartott fenn Marx és Engels a Kommunisták Szövetsége németországi vezetőivel – Roland Danielsszel, Heinrich Bürgersszel és társaikkal. Daniels – Marx régi barátja – vezette a kölni kommunista

csoportot, amint ez több levélből is világosan kitűnik. Danielsszel, aki forradalmár és kiváló tudós volt, Marx sok elméleti kérdést vitatott meg, egyebek közt azt a problémát, milyen szerepe lesz a tudománynak és a technikának a jövő kommunista társadalmában. „A kommunistáknak ki kell mutatniok", írta Marx 1851 májusában Danielsnek, „hogy a már elért technológiai igazságok csak kommunista viszonyok között válhatnak gyakorlattá" (lásd 529. old.).

Amikor 1851 júniusában a porosz rendőrség letartóztatta Danielst, Marx és Engels aggodalommal kísérték sorsának alakulását (v.ö. Marxnak Engelshez írt 1851 június 16-i és július 13-i, valamint Danielsnéhoz intézett 1851 október 4-i levelét).

Számottevő levelezést folytatott Marx és Engels 1848–51 között Joseph Weydemeyerrel. Weydemeyer a negyvenes évek elején az „igazi szocializmus" híve volt, de már az 1848–49-es forradalom előtt a tudományos kommunizmus eszméit vallotta, s Marx és Engels hűséges és általuk nagyra becsült harcostársa lett (lásd például Engels 1851 augusztus 1-i levelét Marxhoz).

Marx és Engels a proletariátus élenjáró harcosait mindenkor segítették, tanították, de – mint leveleikből kiderül – élesen bírálták is azokat, akik közülük a forradalmi proletár irányvonaltól eltértek.

Az 1850–51-ből származó Marx-levelek tanúsítják, milyen súlyos nélkülözéseket kellett a Marx-családnak elszenvednie, milyen gondokkal küszködtek a londoni emigrációban, hogy lakbérüket, adósságaikat ki tudják fizetni. Nyomasztóan sötét kép bontakozik ki Marx feleségének a kötet mellékleteiben közzétett leveleiből. A súlyos anyagi helyzeten kívül még gyakori betegségek is kínozták Marxot, gyermekük halála pedig mindkettőjüket nagyon megviselte. Ezekben a hónapokban Marx még tudományos munkáját is alig tudta folytatni. A súlyos bajokat még tetézte, hogy a londoni kispolgári emigráció egész rágalomhadjáratot indított Marx ellen, mert nem tudták megbocsátani neki megalkuvás nélküli ideológiai-politikai szilárdságát. Bármilyen súlyos gondokkal küzdött is, Marx egyetlen pillanatra sem tett engedményeket (v.ö. pl. Marx levelét Weydemeyerhez 1851 augusztus 2-ről, valamint Marxnénak 1850 május 20-án Weydemeyerhez írt levelét).

Ezekben a súlyos hónapokban és években Engels önzetlen barátságot tanúsított Marx és családja iránt. Az Ermen & Engels cég alkalmazottjaként dolgozott, elsősorban azért, hogy Marxot támogathassa és lehetővé tegye számára gazdaságtani kutatásainak folytatását. Mint Lenin írta, „Engels állandó, önfeláldozó anyagi támogatása nélkül Marx nemcsak hogy a »Tőké«-t nem tudta volna befejezni, hanem menthetetlenül elpusztult volna a nyomorúságban" (Lenin Művei, 21. köt., 37. old.).

Marx és Engels egész levelezése kettőjük mély és igaz barátságáról tanúskodik, s ez a barátság, mely az évek során egyre szorosabbá vált, „a régieknek a barátságról szóló legmeghatóbb mondáit is felülmúlja" (Lenin Összes Művei, 2. köt., 11. old.).

*

E kötetben 21 olyan Marx- és Engels-levél található, amely előzőleg még nem jelent meg nyomtatásban.

A mellékletekben közzétett anyagok kiegészítik a kötet leveleit, és történelmi-forradalmi, valamint biográfiai szempontból értékes adatokat tartalmaznak. E dokumentumok egy része is először kerül nyilvánosságra.

A kötet nem tartalmazza Marx és Engels 1837–41 közötti, tehát ifjúkori leveleit, amelyek Marx és Engels műveinek eredeti kiadásában, a Marx–Engels Gesamtausgabe (MEGA) sorozatban jelentek meg és részben benne vannak az első orosz kiadásban is. E levelek legnagyobb része megtalálható az 1956-ban „Karl Marx und Friedrich Engels. Aus den Frühschriften" címmel kiadott gyűjteményes kötetben, továbbá az 1968-as Dietz kiadásban megjelent Ergänzungsband két kötetében (K. Marx u. F. Engels Werke, Ergänzungsband. Schriften, Manuskripte, Briefe bis 1844. Erster Teil, Zweiter Teil. Berlin). Jellegüket és tematikájukat tekintve e levelek szorosan kapcsolódnak az említett gyűjteményes kötetben felvett írásokhoz. Magyarul a „Válogatott levelek"-ben (Bp. 1950) található Marx és Engels ifjúkori leveleiből is néhány; Engels ifjúkori levelei 1970-ben az „Ifjú Engels levelei" c. kötetben jelentek meg.

Első rész

Marx és Engels egymáshoz írott levelei

1844 október – 1851 december

1844

1

Engels Marxhoz

Párizsba[1]

[Barmen, 1844 október eleje.]

Kedves Marx,

Bizonyára csodálkozol, hogy eddig nem adtam hírt magamról, és ez jogos is; de még most sem tudok neked semmit sem mondani Párizsba való visszatérésemet illetően. Most már három hete ülök itt Barmenban, és amennyire lehet, szórakozom kevés baráttal és sok rokonnal, az utóbbiak között szerencsére vagy fél tucat szeretetreméltó nő akad. Munkára itt gondolni sem lehet, már csak azért sem, mert húgom* eljegyezte magát Emil Blank londoni kommunistával, akit Ewerbeck ismer, és most persze átkozott lótás-futás van a házban. Egyébként jól látom, hogy Párizsba való visszatérésem útjába még jelentős akadályokat fognak gördíteni, és hogy alighanem egy fél vagy akár egy egész évig Németországban kell majd ténferegnem; én természetesen mindent latba fogok vetni, hogy ezt elkerüljem, de el sem tudod képzelni, milyen kicsinyes szempontokkal és babonás aggályokkal állok szemben.

Három napig Kölnben voltam és elámultam azon az óriási propagandán, amelyet ott kifejtettünk. Az emberek igen tevékenyek, de azért nagyon érezhető a kellő támasz hiánya. Amíg az alapelvek nincsenek logikailag és történetileg az eddigi szemléletmódból és az eddigi történelemből – mégpedig ezek szükségképpeni folytatásaként – néhány írásműben kifejtve, addig még úgyszólván ábrándozás az egész és a legtöbben sötétben tapogatódznak. Később Düsseldorfban voltam, ahol szintén van néhány remek emberünk. Egyébként legjobban még az én elberfeldijeim tetszenek nekem, nekik az emberi szemléletmód valóban húsukká és vérükké vált; ezek a fickók

* Marie Engels. – *Szerk.*

valóban hozzáfogtak családjuk életének forradalmasításához, és mindig beolvasnak öregeiknek, ha a cselédeket vagy a munkásokat arisztokratikusan merik kezelni – és ez nem kevés a patriarchális Elberfeldben. De ezen az egy csoporton kívül egy másik is van Elberfeldben, amely szintén nagyon jó, ám valamivel zavarosabb. Barmenban a rendőrbiztos kommunista. Tegnapelőtt egy régi iskolatársam, egy gimnáziumi tanár* volt nálam, aki szintén erősen meg van fertőzve, anélkül hogy valamiképpen érintkezésbe került volna kommunistákkal. Ha közvetlenül tudnánk a népre hatni, csakhamar felülkerekednénk, de ez úgyszólván lehetetlen, különösen, mert nekünk íróembereknek csendben kell maradnunk, nehogy lakat alá kerüljünk. Egyébként ez nagyon biztonságos hely, nem sokat törődnek velünk, ameddig csendben vagyunk, és azt hiszem, Hess, amikor aggodalmaskodik, némileg kísérteteket lát. Engem itt még a legkevésbé sem zaklattak, csak a főügyész érdeklődött utánam egyszer valakinél a mieink közül, ez minden, ami eddig a fülemhez jutott.

Az itteni újságban olvastam, hogy Bernayst Párizsban az itteni kormány bevádolta és bíróság elé állították.[2] Írd meg kérlek, igaz-e ez, és azt is, hogy mi van a brosúrával[1], most már bizonyára kész. A Bauerokról itt mit sem hallani, senki nem tud róluk semmit. Ellenben a „Jahrbücher"-ért[3] mindmáig törik magukat az emberek. Nevetséges módon Carlyle-ról írott cikkem a „tömegnél" óriási hírnevet szerzett nekem, míg a gazdaságtanról szólót csak nagyon kevesen olvasták. Ez természetes.

A lelkész urak – legalábbis Krummacher – Elberfeldben is prédikáltak ellenünk; egyelőre csak a fiatalok ateizmusa ellen, de remélem, hogy ezt csakhamar követi egy filippika a kommunizmus ellen is. Tavaly nyáron egész Elberfeld csak ezekről az istentelen fickókról beszélt. Általában figyelemreméltó mozgolódás van itt. Amíg távol voltam[4], Wuppertal minden vonatkozásban többet haladt, mint az utolsó ötven év alatt. A társadalmi érintkezés hangja civilizáltabb lett, a politikában való részvétel, az ellenzékieskedés általános, az ipar rohamosan fejlődött, új városrészeket építettek, egész erdőket irtottak ki, és az egész vidék most inkább a német civilizáció színvonala fölött áll, mint alatta, holott négy évvel ezelőtt még mélyen alatta volt – egyszóval, itt pompás talaj alakul ki a mi elvünk számára, és ha egyszer a mi vad, forróvérű festő- és fehérítőmunkásainkat megmozdíthatjuk, akkor még csodálkozni fogsz Wuppertalon. A munkások már néhány éve eljutottak a régi civilizáció utolsó fokára, a bűntények, rablások és gyilkosságok számának rohamos emelkedésével tiltakoznak a régi társadalmi szervezet

* Gustav Wurm. – *Szerk.*

ellen. Az utcák este egyáltalán nem biztonságosak, a burzsoáziát ütlegelik, késelik és kirabolják; és ha az itteni proletárok ugyanazon törvények szerint fejlődnek, mint az angolok, akkor hamarosan belátják, hogy az a módszer, hogy *egyénileg* és erőszakosan tiltakoznak a társadalmi rend ellen, haszontalan, és mint *emberek* általános mivoltukban a kommunizmus révén fognak tiltakozni. Csak megmutathatnánk az utat a fickóknak! De ez lehetetlen.

Fivérem* most katona Kölnben, és ameddig nem fogják gyanúba, addig jó cím lesz, hogy Hess stb. részére leveleket küldjünk. De egyelőre még magam sem tudom a pontos címét, és ezért neked sem adhatom meg.

Amióta a fentieket írtam, Elberfeldben jártam és ismét néhány előttem eddig teljesen ismeretlen kommunistára bukkantam. Akármerre térül-fordul az ember, kommunistákba botlik. Egy nagyon bősz kommunista, karikaturista és kezdő történelmi festő, bizonyos Seel nevezetű, két hónap múlva Párizsba megy, majd elküldöm hozzátok, lelkessége, festészete és zenekedvelő volta miatt tetszeni fog nektek és karikatúrarajzolóként igen jól használható. Addigra talán magam is ott leszek, de ez még nagyon kétséges.

A „Vorwärts"[5] néhány példányban jár ide, gondoskodtam róla, hogy többet rendeljenek belőle; küldess a kiadóhivatallal mutatványszámokat Elberfeldbe: Richard Rothnak, ifj. Wilhelm Blank kapitánynak, F. W. Strückernek, Meyernek, a bajor söröző tulajdonosának a Funkenstrassén (kommunista kocsma), mégpedig valamennyit Baedeker ottani kommunista könyvkereskedő útján, borítékozva. Ha látják a fickók, hogy egyes példányok megérkeznek, majd elő is fizetnek rá. Düsseldorfba Dr. med. W. Müllernek; Kölnbe, felőlem akár Dr. med. D'Esternek, Löllchen kocsmárosnak, a sógorodnak** etc. Természetesen mindent könyvkereskedésen át és borítékozva.

Aztán gondoskodj arról, hogy az anyagok, amelyeket összegyűjtöttél, hamarosan kikerüljenek a világba.[6] Átkozottul sürgős a dolog. Én is derekasan nekilátok a munkának és mindjárt ma újra hozzáfogok. A germánok még igen kevéssé vannak tisztában azzal, hogy a kommunizmus gyakorlatilag megvalósítható; hogy ezt a nyavalyát megszüntessem, egy kis brosúrát fogok írni[7] arról, hogy a dolog már megvalósult, és népszerűen leírom a kommunizmus Angliában és Amerikában fennálló gyakorlatát. A história körülbelül három napomba kerül és bizonyára alaposan felvilágosítja majd a fickókat. Ezt már az itteniekkel folytatott beszélgetéseimben is láttam.

---

* Hermann Engels. – *Szerk.*

** Edgar von Westphalen. – *Szerk.*

Tehát dolgozzunk derekasan és siessünk a kinyomatással! Add át üdvözletemet Ewerbecknek, Bakunyinnak, Guerrier-nek és a többieknek, nem feledkezve meg feleségedről sem, és írj hamarosan mindenről. Írj, feltéve, hogy ez a levél rendben és felbontatlanul megérkezik, „F. W. Strücker és Tsa, Elberfeld" címre, borítékolva, a címzés lehetőleg kereskedői kézírással legyen, különben pedig bármelyik másik címre azok közül, amelyeket Ewerbecknek adtam. Kíváncsi vagyok, hogy a postai kopókat megtéveszti-e levelem nőies külseje.

Hát élj boldogul, kedves Karl, és írj mielőbb. Azóta sem éreztem magam olyan vidáman és emberien, mint a nálad töltött tíz nap alatt. A létesítendő létesítményt illetően még nem adódott kellő alkalom, hogy lépéseket tegyek.

2

Engels Marxhoz

Párizsba

2. sz.

Kedves M.,

Mintegy 14 nappal ezelőtt néhány sort kaptam tőled és Bernaystól, október 8-ról keltezve és október 27-i brüsszeli postabélyegzővel. Körülbelül ugyanakkor, amikor a te soraid íródtak, küldtem neked egy levelet feleségednek címezve, és remélem, hogy megkaptad. Hogy a jövőben biztosak lehessünk afelől, hogy leveleinket nem sikkasztják el, számozzuk meg őket; ez a mostani levelem tehát a 2. számú, és ha írsz, jelezd, melyik számig kaptad meg leveleimet, és nem hiányzik-e valamelyik a sorból.

Néhány nappal ezelőtt Kölnben és Bonnban voltam. Kölnben minden rendben van. Grün bizonyára beszélt neked az ottaniak tevékenységéről. Hessnek az a szándéka, hogy két-három hét múlva szintén odamegy, ha megkapja ehhez a szükséges pénzösszegeket. Hiszen most Bürgers is ott van nálatok, és ezzel megvan a kellő konzílium. Annál kevésbé lesz szükségetek rám, és annál inkább szükség van rám itt. Hogy most még nem mehetek, az nyilvánvaló, mert akkor egész családommal össze kellene vesznem. Ráadásul van egy szerelmi ügyem is, amelyet előbb szintén tisztáznom kell. És egyikünknek most úgyis itt kell lennie, mert az itteniekne szükségük van a serkentésre, hogy folytassák a helyes tevékenységet és ne foglalkozzanak mindenféle zagyvasággal, ne kerüljenek tévutakra. Így pl. Jungot és egy sereg más embert lehetetlen meggyőzni arról, hogy közöttünk és Ruge között elvi különbség van, és még mindig az a véleményük, hogy csupán személyi csetepaté az egész.[8] Ha azt mondják nekik, hogy Ruge nem kommunista, nemigen hiszik el, és úgy vélik, mégis csak kár, hogy olyan „irodalmi tekintélyt", mint R, meggondolatlanul félredobunk! Mit mondhatunk erre? Várni kell, míg R megint valami kolosszális ostobasággal áll elő, hogy ezt az embereknek kézzelfoghatóan demonstrálhassuk. Azt hiszem, Junggal mégsincs rendjén a dolog, a fickóban nincs elég határozottság.

Nálunk most mindenütt nyilvános gyűléseket tartanak, hogy a munkások helyzetének javítására egyleteket alapítsanak[9]; ez pompásan megmozgatja a

germánokat, és a filiszterek figyelmét szociális kérdésekre tereli. Ezeket a gyűléseket minden teketória nélkül hívják össze, a rendőrség megkérdezése nélkül. Kölnben a szervezeti szabályzatot előkészítő bizottságba felerészt a mieinket juttattuk be, Elberfeldben legalább egy emberünk benne volt, és a racionalisták segítségével két gyűlésen pompás vereséget mértünk a jámborakra; óriási többséggel száműztünk a szervezeti szabályzatból mindennemű kereszténységet.[10] Jót mulattam azon, milyen hallatlanul nevetségessé tették magukat ezek a racionalisták elméleti kereszténységükkel és gyakorlati ateizmusukkal. Elvben teljesen igazat adtak a keresztény ellenzéknek, de a gyakorlatban azt kívánták, hogy a kereszténységet, amely pedig saját kijelentésük szerint az egylet alapja, egyetlen szóval se említsék a szervezeti szabályzatban; a szervezeti szabályzatban eszerint legyen benne minden, csak éppen az egylet életelve nem! A fickók azonban olyan mereven kitartottak e nevetséges álláspont mellett, hogy nekem egy szót sem kellett szólnom, és mégis olyan szervezeti szabályzatot kaptunk, hogy jobbat a fennálló viszonyok között még kívánni sem lehetne. Jövő vasárnap újra lesz gyűlés, de azon nem vehetek részt, mert holnap Vesztfáliába utazom.

Nyakig ülök angol újságokban és könyvekben, amelyekből az angol proletárok helyzetéről szóló könyvemet állítom össze.[11] Január közepére vagy végére, gondolom, készen leszek, mert a munka nehezén, az anyag elrendezésén már 8–14 napja túl vagyok. Szép bűnlajstromot fogok összeállítani az angoloknak; az egész világ színe előtt gyilkosság, rablás és minden más gaztett tömeges elkövetésével vádolom meg az angol burzsoáziát és angol előszót írok hozzá, amelyet külön kinyomatok és megküldök az angol pártvezéreknek, irodalmároknak és parlamenti tagoknak.[12] A fickók még megemlegetnek. Egyébként magától értetődik, hogy lányomnak mondom, de menyem értsen belőle, vagyis a német burzsoázia, amelynek elég világosan megmondom, hogy ugyanolyan komisz, mint az angol, csak nem olyan bátor, nem olyan következetes és nem olyan ügyes az embernyúzásban. Mihelyt ezzel kész vagyok, nekilátok az angol társadalom fejlődéstörténetének, ami még kevesebb fáradságomba fog kerülni, mert a hozzá való anyag kész, a fejemben már elrendeztem és a dolog egészen világos előttem. Közben, mihelyt ráérek, alkalmasint írok néhány brosúrát, nevezetesen *List* ellen.[13]

Bizonyára hallottál Stirner „Der Einzige und sein Eigentum" című könyvéről,[14] ha még nincs ott. Wigand elküldte nekem a korrektúraíveket, amelyeket magammal vittem Kölnbe és Hessnél hagytam. A nemes Stirner – ismered, a berlini Schmidt, aki a Buhl-féle gyűjteményben a „Mystères"-ről írt[15] – elve Bentham egoizmusa, csak az egyik vonatkozásban következe-

tesebben, a másikban kevésbé következetesen viszi végig. Következetesebben azért, mert St mint ateista az egyes embert istennek is fölébe helyezi, vagy jobbanmondva végsőként tünteti fel, míg Bentham ködös távolban meghagyja még fölötte istent, egyszóval mert St a német idealizmus vállán áll, materializmusba és empirizmusba átcsapott idealista, Bentham viszont egyszerű empirikus. Kevésbé következetes St azért, mert az atomokra bomlott társadalom rekonstruálását, melyet Bentham végrehajt, mellőzni szeretné, de mégsem tudja. Ez az egoizmus csupán a mostani társadalomnak és a mostani embernek tudatosított lényege, az utolsó szó, amit a mostani társadalom ellenünk mondhat, a csúcspontja minden elméletnek a fennálló ostobaságon belül. De azért a dolog fontos, fontosabb, mint amilyennek pl. Hess tekinti. Nem szabad félredobnunk, hanem éppen a fennálló őrültség tökéletes kifejezéseként ki kell használnunk és, *azáltal hogy megfordítjuk*, tovább kell építenünk rajta. Ez az egoizmus annyira a végletekig hajtott, annyira őrült és ugyanakkor annyira öntudatos, hogy egyoldalúságában egy pillanatig sem tarthatja magát, hanem nyomban át kell csapnia kommunizmusba. Először is könnyen bebizonyíthatjuk Stirnernek, hogy egoista embereinek merő egoizmusból szükségszerűen kommunistává kell lenniök. Ezt kell felelnünk a fickónak. Másodszor meg kell neki mondani, hogy az emberi szív már eleve, közvetlenül, egoizmusában önzetlen és önfeláldozó, és hogy így ő megintcsak arra lyukad ki, ami ellen harcol. E néhány trivialitással vissza lehet utasítani az *egyoldalúságot*. De ami az elvben igaz, azt nekünk is át kell vennünk. És igaz benne mindenesetre az, hogy egy ügyet előbb saját, egoisztikus ügyünkké kell tennünk, mielőtt valamit cselekedni tudnánk érte, – hogy tehát ebben az értelemben, esetleges materiális reménységektől eltekintve is, egoizmusból is kommunisták vagyunk, egoizmusból akarunk *emberek*, nem puszta egyének lenni. Vagy hogy másképpen fejezzem ki magamat: Stirnernek igaza van, ha Feuerbach „emberét", legalábbis a „Wesen des Christentums" emberét elveti; Feuerbach „embere" istenből van levezetve, F istentől jutott el az „emberhez", és így persze még az absztrakció teológiai dicsfénye övezi „az embert". Az igazi út ahhoz, hogy eljussunk az „emberhez", ennek a fordítottja. Az Én-ből, az empirikus, hús-vér egyénből kell kiindulnunk, nem azért, hogy itt, mint St, megrekedjünk, hanem hogy innen felemelkedjünk „az emberhez". „Az ember" mindaddig kísértet-alak, ameddig nem az empirikus ember a bázisa. Szóval az empirizmusból és materializmusból kell kiindulnunk, hogy gondolataink és nevezetesen „emberünk" valami igazat képviseljenek; az általánost az egyesből kell levezetnünk, nem önmagából vagy a levegőből à la Hegel. Ezek mind trivialitások, amelyek maguktól értetődnek és ame-

lyeket Feuerbach már egyenként megmondott, és amelyeket nem ismételnék, ha Hess – úgy tűnik nekem, az idealizmushoz való régi vonzalmánál fogva – nem csepülné le oly csúnyán az empirizmust, nevezetesen Feuerbachot és most Stirnert. Hessnek sok mindenben, amit Feuerbachról mond, igaza van, de másrészt, úgy látszik, még van néhány idealisztikus rigolyája – ha elméleti dolgokról kezd beszélni, az mindig kategóriákban történik, s ezért nem is tud népszerűen írni, mert túlságosan elvont. Ezért gyűlöl is minden néven nevezendő egoizmust, s emberszeretetet stb. prédikál, ami megintcsak a kereszténvi önfeláldozásra lyukad ki. Ha azonban a hús-vér egyén az igazi bázis, az igazi kiindulópont a mi „emberünk" számára, akkor magától értetődik, hogy az egoizmus is – és természetesen nem *csupán* a stirneri értelem-egoizmus, hanem a *szív egoizmusa* is – kiindulópont emberszeretetünk számára, amely különben a levegőben lebeg. Minthogy Hess most nemsokára ott lesz, te magad beszélhetsz majd vele erről. Egyébként engem napról napra jobban untat mindez az elméleti fecsegés és bosszant minden szó, melyet még „az emberre" kell vesztegetni, minden sor, amelyet a teológia és absztrakció, valamint a vaskos materializmus ellen le kell írni vagy el kell olvasni. Mégiscsak egészen más, ha mindeme fantomok helyett – mert még a nem realizált ember is az marad realizálódásáig – valóságos, eleven dolgokkal, történelmi fejlődésekkel és eredményekkel foglalkozunk. Legalábbis ez a legjobb addig, amíg még csupán az írótoll használatára vagyunk utalva és gondolatainkat nem tudjuk közvetlenül a kezünkkel, vagy ha kell, az öklünkkel megvalósítani.

Ám Stirner könyve megint megmutatja, milyen mélyen benne rejlik az absztrakció a berliniek lényében. A „szabadok"[16] közül nyilvánvalóan Stirnerben van a legnagyobb tehetség, önállóság és szorgalom, de mindamellett az idealista absztrakcióból átbukfencezik a materialista absztrakcióba és nem jut semmire. Hallunk a szocializmus előrehaladásáról Németország minden részében – de Berlinben nyoma sincs. Ezek a hiperokos berliniek még Démocratie pacifique-ot fognak létesíteni a Hasenheidén[17], amikor egész Németország már eltörli a tulajdont – ennél tovább bizonyára nem viszik a fickók. Figyeld meg, legközelebb egy új Messiás támad Uckermarkban[18], aki átszabja Fourier-t Hegel szerint, a falansztert az örök kategóriákból konstruálja meg és a magához megtérő eszme örök törvényeként tünteti fel azt, hogy tőke, tehetség és munka meghatározott hányadban részesednek a hozadékból. Ez lesz a hegelség Újtestamentuma, az öreg Hegel lesz az Ótestamentum; az „állam", a törvény lesz a „Krisztusra vezérlő mester"[19], és a falanszter, amelyben az árnyékszékeket logikai szükségszerűség szerint fogják elhelyezni, lesz az „új ég" és az „új föld", az új Jeruzsálem, mely

alászáll a mennyből, mint egy felékesített menyasszony,[20] ahogy mindezt majd részletesen olvashatjuk az új Apokalipszisben. És ha mindez beteljesedik, akkor jön a „kritikai kritika", kijelenti, hogy ő minden mindenben, hogy egyesít a fejében tőkét, tehetséget és munkát, hogy minden, ami produkálva van, *őáltala*, nem pedig a tehetetlen tömeg által van – és mindent magának foglal le. Ez lesz a berlini Hegel-féle [bék]és* demokrácia vége.

Ha a „Kritikai kritika"[1] elkészül, küldj nekem néhány példányt borítékolva és lepecsételve, könyvkereskedés útján – különben elkobozhatják. Arra az esetre, ha legutóbbi levelemet nem kaptad meg, még egyszer ideírom, hogy vagy [. . .]* *ifj.* F. E. *Barmen*, vagy borítékolva F. W. Strücker és Tsa, Elberfeld címre írhatsz nekem. Ez a levél kerülőúton megy hozzád.

Írj hamarosan – több mint két hónapja, hogy semmit sem hallok rólad – mit csinál a „Vorwärts"? Add át üdvözletemet mindenkinek.

Barátod

Barmen, 1844 november 19.

* *A papír sérült. – Szerk.*

1845

3

Engels Marxhoz

Párizsba

[Postabélyegző kelte:
Barmen, 1845 január 20.]

Kedves Marx,

Hogy nem válaszoltam neked korábban, annak legfőbb oka az, hogy az általad ígért „Vorwärts"-re vártam. De mivel ez mindmáig nincs még itt, nem várok rá tovább, mint ahogyan nem várok tovább a „Kritikai kritiká"-ra[1] sem, amelyről semmi továbbit nem tudok. Ami Stirnert illeti, teljesen egyetértek veled. Amikor neked írtam, még túlságosan a könyv közvetlen benyomása alatt álltam, mióta félretettem és jobban átgondolhattam, ugyanúgy vélekedem róla, mint te. Hess, aki még mindig itt van és akivel 14 nappal ezelőtt Bonnban beszéltem, némi véleményingadozás után ugyanoda lyukadt ki, ahová te; felolvasott nekem egy cikket, melyet a könyvről írt, s rövidesen ki fog nyomatni; ebben, bár leveledet nem olvasta, ugyanazt mondja.[21] Nála hagytam leveledet, mert egy s mást még fel akar használni belőle, így hát most emlékezetből kell válaszolnom rá. Ami az én odamenetelemet illeti, nem kétséges, hogy körülbelül két éven belül ott leszek, sőt azzal is tisztában vagyok, hogy ősszel 4–6 hétre feltétlenül átmegyek. Ha a rendőrség itt nem hagy békén, akkor mindenképpen átmegyek, és ahogy a dolgok itt állnak, mindennap eszébe juthat ennek a söpredéknek, hogy a magunkfajtát molesztálja. Püttmann „Bürgerbuch"-jával[22] kapcsolatban majd meglátjuk, milyen messzire szabad menni anélkül, hogy az embert becsuknák vagy elűznék. – Szerelmi ügyem szerencsétlen véget ért. Engedd el nekem az unalmas magyarázatot, most már úgyis hiábavaló és épp eleget kínlódtam már ezzel a dologgal. Örülök, hogy legalább megint tudok dolgozni, és ha elmondanám neked az egész hitvány históriát, elrontanám az estémet.

A legfrissebb újság az, hogy Hess meg én április 1-től kezdve a hageni Thieme & Butznál havi folyóiratot adunk ki „Gesellschaftsspiegel" címmel[23],

és a szociális nyomorúságot és a burzsoá rezsimet fogjuk bemutatni benne. Prospektust etc. legközelebb küldök. Egyelőre jó lesz, ha a poétikus „Kézműves"[24] rászánja magát, hogy az *ottani* nyomorúságról anyagot küldjön nekünk. Különösen egyedi esetet, ez kell a kommunizmusra előkészítendő filisztereknek. A lapot csekély fáradsággal szerkeszthetjük, ahhoz, hogy havonta 4 ívet megtöltő anyagunk legyen, elég munkatárs akad majd – nekünk kevés munkánk lesz vele és sokat érhetünk el. Ezenkívül Püttmann Leskénél negyedévi folyóiratot fog megjelentetni „Rheinische Jahrbücher" címmel, a cenzúrát meghaladó terjedelemben,[25] ebben csakis kommunizmusról lesz szó. Bizonyára te is közreműködhetsz benne. Amúgy sem árt, ha munkáink egy részét kétszer – előbb egy folyóiratban, aztán külön és összefüggően – nyomatjuk ki; a betiltott könyvek mégiscsak kevésbé szabadon forognak s így kettős lehetőségünk van arra, hogy hassunk. Amint látod, elég sok a tennivalónk itt Németországban, hogy mindezeket a lapokat anyaggal lássuk el és emellett nagyobb dolgokat is kimunkáljunk – de hát gürcölnünk kell, ha nyélbe akarunk ütni valamit és ilyenkor jó, ha az embernek egy kissé már a körmére ég a dolog. Az angol munkásokról szóló könyvem 2–3 hét múlva elkészül, akkor 4 hetet kisebb dolgokra szánok, és utána hozzáfogok Anglia és az angol szocializmus történelmi fejlődéséhez.[11]

Különösen élvezem, hogy a kommunista irodalom meghonosodik Németországban, ami most már befejezett tény. Egy évvel ezelőtt kezdett Németországon kívül, Párizsban meghonosodni, voltaképpen csak létrejönni, és ma már nyakán ül a német Michelnek[26]. Újságok, hetilapok, havi és negyedévi folyóiratok, meg nehézágyúk előnyomuló tartaléka – minden a legnagyobb rendben. Boszorkányos gyorsasággal ment a dolog! A titokban folytatott propagandának is megvolt a gyümölcse – valahányszor Kölnbe vagy egy itteni csapszékbe megyek – új eredmények, új hívek. A kölni gyűlés* csodát művelt – lassanként felfedezünk egyes kommunista csoportokat, amelyek teljesen észrevétlenül és a mi közvetlen hozzájárulásunk nélkül alakultak ki. – A „Gemeinnütziges Wochenblatt"[27], amelyet azelőtt a „Rheinische Zeitung"-gal[28] együtt adtak ki, most szintén a mi kezünkben van. D'Ester vette át és majd meglátja, mit tehet. De most mindenekelőtt néhány nagyobb műre van szükség, hogy kellő támaszpontot adjunk a sok féltudásúnak, akikben megvan az igyekezet, de egyedül nem tudnak zöld ágra vergődni. Igyekezz elkészülni közgazdaságtani könyveddel[6], még ha magad sok mindennel nem is vagy teljesen elégedett, mindegy, a hangulat megérett, és addig kell ütnünk a vasat, amíg meleg. Az én angol dol-

* *V. ö. 8. old. – Szerk.*

gaimnak ugyancsak meglesz a maguk hatása, a tények nagyon is meggyőzőek, de mégis szeretném, ha szabadabb lenne a kezem, hogy több olyan dolgot megírhassak, ami pillanatnyilag és a német burzsoázia számára meggyőzőbb és hatásosabb lenne. . . .* nevetséges, de az idők jele és a német nemzeti szemét bomlását mutatja, hogy mi teoretikus németek [még]* egyáltalán nem juthatunk el teóriánk kidolgozásához, hiszen még az esztelenség kritikáját sem tudtuk közzétenni. De most már legfőbb ideje. Ezért igyekezzél április *előtt* elkészülni, csináld úgy, mint én, tűzz ki magadnak egy időpontot, amikorra határozottan *készen akarsz lenni*, és gondoskodj a mielőbbi kinyomatásról. Ha ott nem nyomathatod ki, nyomasd ki Mannheimban, Darmstadtban vagy bárhol. De meg kell jelennie mihamarább.

Hogy a „Kritikai kritiká"-t 20 ívre bővítetted, bizony eléggé meglepett. De azért egészen jó, sok minden már most napvilágot lát, ami különben ki tudja meddig feküdt volna még íróasztalod fiókjában. Ha azonban a nevemet rajta hagytad a címlapon, az furcsán fog festeni, hiszen alig írtam $1^1/_2$ ívet belőle. Mint mondtam, Löwenbergről** még nem hallottam semmit, a könyv megjelenéséről sem, pedig természetesen már nagyon várom. – Tegnap megkaptam a „Vorwärts"-et, amelyből elutazásom óta egyetlen példányt sem láttam. Bernays néhány tréfáján pompásan mulattam, a fickó jól megnevetteti az embert, ami különben olvasás közben ritkán esik meg velem. Egyébként a lap természetesen gyenge és nem elég érdekes és tanulságos ahhoz, hogy sok német huzamosan járassa. Hogy áll most külsőleg, és igaz az, amit Kölnben hallok, hogy át fog alakulni havi folyóirattá? Mi itt szörnyen el vagyunk halmozva munkával, úgyhogy innen csak alkalmilag kaphattok cikkeket. Ti is erőltessétek meg ott magatokat egy kissé! Írj 4–6 hetenként egy-egy cikket, ne hagyd, hogy a hangulatod „szabályozzon". Miért nem ír Bakunyin semmit sem, és miért nem lehet rábírni Ewerbecket, hogy legalább triviálisan írjon? Szegény Bernays most bizonyára a dutyiban ül, add át üdvözletemet neki és ne engedd, hogy túlságosan a szívére vegye ezt az ocsmányságot, a két hónap is eltelik majd, bár elég undok dolog ez. Egyáltalában mit csinálnak a fiúk? Erről semmit sem írsz. Ott van-e megint Guerrier? Bakunyin ír-e franciául? Mit művel az egész banda, amely augusztusban minden este ott volt a Quai Voltaire-en? És te tulajdonképpen mihez kezdesz? Milyen az ottani helyzeted? Fouine*** még alattad lakik? Fouine egyébként nemrégiben megint kieresztette a

* *A papír sérült.* – *Szerk.*

** Löwenthal. – *Szerk.*

*** Arnold Ruge (fouine – *franciául* – nyest; ravasz, kíváncsi, szimatoló alak). – *Szerk.*

Marx – egyetemi hallgató
(Bonn 1836)

hangját a „Telegraph"-ban[29]. Amint az magától értetődik, a patriotizmusról. Remek, hogy ezt a témát hogy agyonlovagolja és mindenre fittyet hány, csak a patriotizmust megsemmisíthesse. Valószínűleg ez volt a dolog veleje, ezt nem akarta Fröbelnek átengedni. A német újságok nemrégiben azt a hírt terjesztették, hogy Fouine vissza akar térni Németországba. Ha ez igaz, akkor gratulálok, de nem lehet igaz, hiszen most már másodszor kellene árnyékszékkel ellátott omnibuszt szereznie, s ez mégsem megy.

Mostanában beszéltem valakivel, aki Berlinből jött. A „szabadok"[16] caput mortuumának[30] feloszlása, úgy látszik, teljes. Nemcsak a Bauerok, úgy látszik már Stirner sem jön velük össze. A kis maradék, Meyen, Rutenberg és társaik, nem zavartatják magukat semmitől, mint már hat éve, most is minden délután 2 órakor Stehelyhez mennek és a hírlapokon kotlanak. De most már legalább eljutottak a „munka megszervezéséig"[31], és ennél meg is rekednek. Úgy látszik, Nauwerck úr is meg merte tenni ezt a lépést, mert népgyűléseken buzgólkodik. Hiszen mondtam neked, hogy ezek az emberek mind békés demokraták[17] lesznek. De emellett nagyon „elismerték" a „Jahrbücher"-ben megjelent cikkeink világosságát stb. Ha legközelebb megint egyszer belém bújik az ördög, levelezésbe kezdek a kis Meyennel; talán lehet *tőlük* valami mulatságosat hallani, mégha *bennük* nincs is semmi mulatságos. Itt amúgy sincs semmiféle alkalom arra, hogy féktelenségemnek időnként szabad folyást engedjek, mert itt olyan életet élek, hogy a legragyogóbb filiszter sem kívánhat különbet, csendes és nyugodt életet, teljes istenfélelemben és tisztességben, ülök a szobámban és dolgozom, jóformán ki sem mozdulok, szolíd vagyok, mint egy német; ha ez így megy tovább, szinte attól félek, hogy az úristen megbocsátja nekem írásaimat és beenged a mennyországba. Biztosíthatlak róla, hogy egész jó hírem kezd lenni itt Barmenban. De torkig is vagyok vele, húsvétkor el akarok innét menni, valószínűleg Bonnba. Sógorom* rábeszélésére és az öregeim búbánatos ábrázatától indíttatva még egyszer megpróbálkoztam a kalmárkodással és [14]** napig dolgoztam valamit az irodában, s ehhez a szerelmi ügyemmel kapcsolatos remények is hozzájárultak – de torkig voltam az egésszel, még mielőtt hozzáfogtam volna a munkához, a kalmárkodás túl undorító, Barmen túl undorító, az időpocsékolás túl undorító és különösen túl undorító dolog, hogy nemcsak burzsoá, hanem méghozzá gyáros, a proletariátus ellen aktívan fellépő burzsoá maradjak. Néhány nap az öregem gyárában elég volt ahhoz [. . .]**, hogy ezt az ocsmányságot, amely fölött

* Emil Blank. – *Szerk.*

** *A papír sérült.* – *Szerk.*

kissé elsiklottam, újra világosan lássam magam előtt. Természetesen az volt a tervem, hogy csak addig foglalkozom a kalmárkodással, ameddig nekem tetszik, aztán írok valami rendőrileg tilosat, hogy szépen elinalhassak a határon túlra, de még addig sem bírom ki. Ha nem kellett volna naponként a legundorítóbb történeteket feljegyeznem könyvemben az angol társadalomról, azt hiszem, kissé elsavanyodtam volna már, de ez legalább forrásban tartotta dühömet. És bár lehet valaki kommunista létére külső helyzetét tekintve burzsoá és húzhatja a kalmárkodás igáját, ha *nem ír*; de nagyban űzni a kommunista propagandát és ugyanakkor kalmárkodni és iparral foglalkozni – ez lehetetlen. Elég volt – húsvétkor elmegyek innen. Ráadásul még ez az elernyesztő élet egy gyökeresen keresztény-porosz családban – ez nem megy tovább, végül még német filiszter válna belőlem és a filiszterséget átplántálnám a kommunizmusba.

Ne várass olyan sokáig leveledre, mint ahogyan én várattalak meg téged ezúttal, ismeretlenül is üdvözlöm feleségedet és mindazokat, akik megérdemlik. Egyelőre írj még ide, ha már nem lennék itt, majd utánam küldik leveleidet.

Barátod

F. E.

4

Engels Marxhoz

Brüsszelbe

Barmen, 1845 február 22–26 [és március 7.].

Kedves Marx,

Hosszas ide-oda irogatás után az imént végre megkaptam Kölnből a címedet és azonnal neki is ülök, hogy írjak neked. Amikor megjött a hír a kiutasításodról,[32] szükségesnek tartottam azonnal gyűjtést indítani, hogy az ezáltal rád háruló különköltségeket kommunista módon valamennyiünk között megosszuk. A dolog jól sikerült és 3 héttel ezelőtt 50 egynéhány tallért küldtem Junghoz, felszólítottam a düsseldorfiakat is, akik ugyanennyit hoztak össze, és megkértem Hesst, indítsa meg Vesztfáliában is a szükséges agitációt. Itt azonban még nincs lezárva a jegyzés, Köttgen, a festő közben húzta-halasztotta a dolgot, és így még nem kaptam meg minden várható pénzt. De néhány nap alatt remélhetőleg minden befut, és akkor küldök neked egy Brüsszelre szóló váltót. Mivel azonban nem tudom, elég lesz-e ez ahhoz, hogy Brüsszelben berendezkedhess, magától értetődik, hogy a legnagyobb örömmel rendelkezésedre áll az első angol dologért nekem járó tiszteletdíj, amelyet remélhetőleg – legalábbis részben – hamarosan kifizetnek; én pillanatnyilag nélkülözhetem, mert az öregemnek el kell látnia engem. A gazoknak legalább ne legyen meg az az örömük, hogy gyalázatos eljárásukkal anyagi nehézségekbe sodornak téged. Hogy még arra is kényszerítettek, hogy a lakbért előre kifizesd, az már igazán a piszokság teteje. De attól tartok, hogy hovatovább még Belgiumban is molesztálni fognak, úgyhogy végül csak Anglia marad számodra.

Most azonban már ne beszéljünk erről az egész aljas históriáról. Kriege e levelem megérkeztekor már nálad lesz. A fickó remek agitátor. Sokat mesél majd neked Feuerbachról; a Kriege elutazását követő napon levelet kaptam Feuerbachtól, mi ugyanis írtunk neki. Feuerbach azt mondja, hogy előbb alaposan meg kell semmisítenie a vallási szemetet, mielőtt úgy foglalkozhatna a kommunizmussal, hogy azt irodalmilag képviselhetné. Azonkívül Bajorországban túlságosan el van zárva az egész élettől, semhogy ehhez hozzájuthasson. Ő egyébként, mint mondja, kommunista és nála csak a meg-

valósítás mikéntjéről van szó. Ha lehetséges, ezen a nyáron eljön a Rajnához, s akkor el kell mennie Brüsszelbe is, erre majd rávesszük.

Itt Elberfeldben csoda dolgok történnek. Tegnap a város legjobb fogadójának legnagyobb termében megtartottuk harmadik kommunista gyűlésünket. Az elsőnek 40, a másodiknak 130, a harmadiknak legalább 200 résztvevője volt. Egész Elberfeld és Barmen képviselve volt, a pénzarisztokráciától a szatócsokig, csak a proletariátus hiányzott. Hess tartotta az előadást, majd költeményeket olvastak fel Müllertől, Püttmanntól, valamint részleteket Shelleyből, továbbá a „Bürgerbuch"-ból egy cikket a fennálló kommunista telepekről.[7] Ezután vita következett, egy órakor lett vége. A dolognak roppant vonzereje van. Másról sem beszélnek, mint a kommunizmusról és naponta új hívek csatlakoznak hozzánk. A wuppertali kommunizmus valóság, sőt már majdhogynem hatalom. Hogy itt mennyire kedvező a talaj, el sem tudod képzelni. A legostobább, legközönyösebb, legnyárspolgáribb népség, amelyet a világon semmi sem érdekelt, szinte rajongani kezd a kommunizmusért. Hogy meddig fogják ezt a dolgot így elnézni, nem tudom, de a rendőrség mindenesetre a legnagyobb zavarban van, maga sem tudja, hányadán áll vele, s a főhimpellér, a kerületi főnök, éppen Berlinben van. De ha betiltják is, majd megkerüljük valahogy, és ha ez sem megy, akkor is mindenesetre olyan roppant érdeklődést keltettünk, hogy minden, ami ügyünkben megjelenik, itt mohó olvasóközönségre talál. Minthogy én most húsvétkor elmegyek, annál jobb, hogy Hess itt telepszik meg és mindjárt ki is ad Elberfeldben Baedekernél egy havonta megjelenő folyóiratot[23], amelyről azt hiszem, Kriegének van prospektusa. Én, mint már bizonyára megírtam neked, mindenesetre elmegyek Bonnba. Tervezett párizsi utazásom füstbe megy, mivel nincs ott már semmi keresnivalóm, viszont mindenképpen elmegyek Brüsszelbe, annál is inkább, mert anyám és a két húgom nyáron Ostende-ba utaznak. Ezenkívül még egyszer el kell jutnom Bielefeldbe az ottani kommunistákhoz, és ha Feuerbach nem jön el, akkor elmegyek én hozzá, és aztán, ha lesz pénzem és időm, még egyszer Angliába is. Amint látod, terveim azok vannak! Bergenroth is azt mondta, hogy valószínűleg néhány hét múlva Brüsszelbe megy. Néhány düsseldorfival együtt jelen volt második összejövetelünkön és fel is szólalt. Egyébként mégiscsak egészen más dolog valóságos, hús-vér emberek előtt állni és közvetlenül, érzékletesen, nyíltan beszélni hozzájuk, mint ez az átkozott, elvont irodalmárkodás egy elvont közönség számára a „szellem szeme" előtt.

Hess nevében – és a magaméban is – még egyszer fel kell szólítanom téged, küldj valamit Püttmann-nak $^1/_4$ évi folyóirata számára.[25] Fontos, hogy

mindjárt az első füzetben mindnyájan megjelenjünk, hogy a lapnak karaktere legyen. Nélkülünk amúgy sem lesz a dologból semmi.

Febr. 25.

Tegnap este érkezett a hír, hogy legközelebbi összejövetelünket csendőrökkel fogják feloszlatni és a szónokokat letartóztatják.

Febr. 26.

Tegnap reggel a főpolgármester megtiltotta Obermeyer asszonynak, hogy helyiségében efféle összejöveteleket engedélyezzen, nekem pedig megsúgták, hogy ha ennek ellenére megtartjuk a gyűlést, letartóztatás és vádemelés lesz a következménye. Mi most persze visszavonultunk és meg kell várnunk, vajon vád alá helyeznek-e bennünket, ez azonban nemigen várható, mert elég ravaszak voltunk ahhoz, hogy ne nyújtsunk fogódzót ehhez, és az egész disznóság egyesegyedül a kormány óriási blamázsával végződhetnék. Különben is az államügyészek és az egész bíróság jelen volt, és a főügyész maga is részt vett a vitában.

Március 7.

Mióta a fentieket írtam, egy hétig Bonnban és Kölnben voltam. A kölniek most megtarthatják gyűlésüket az egylettel[10] kapcsolatban. A mi itteni ügyünkben leirat érkezett a düsseldorfi kormányzattól, amely betiltotta a további összejöveteleket. Hess és Köttgen tiltakoztak. Persze, ez mit sem használ, de az illetők a tiltakozás jellegéből látni fogják, hogy semmit sem tehetnek ellenünk. Hess megint szörnyen vérmes, mert különben minden olyan remekül megy és valóban óriásléptekkel haladunk; csak a jó fiú mindig illúziókban ringatja magát. – A mi „Gesellschaftsspiegel"-ünk pompás lesz, az első ívet már cenzúrázták és minden átment. Cikkek tömkelege futott be. Hess *Barmenban* a *„London"* szállóban lakik. Bergenroth valószínűleg mégsem fog egyhamar odamenni, ellenben valaki más, akit nem nevezek meg, mert ezt a levelet alighanem feltörik. Ha lehetséges, áprilisban én is átmegyek egyszer. Nekem most a pénzkérdés a fő, minthogy a gyűlés miatt családi jelenet volt nálunk és az öregem elhatározta, hogy csak *„tanulmányaimhoz"* ad támogatást, nem pedig bármi néven nevezendő kommunista célokhoz.

Egész sereg dolgot írnék még neked, ha tudnék megbízható brüsszeli címet, amit okvetlenül szerezz nekem. Sok minden, ami itt történt, sokaknak árthatna, ha a levelet egy cabinet noirban[33] olvasnák. Még 4 hétig maradok itt és április elején Bonnba megyek. Mindenesetre írj még előtte egyszer, hogy tudjam, miképp megy sorod. A pénz nagyjából együtt van, még

nem tudom, mennyi, haladéktalanul el fogom juttatni hozzád. Kéziratomat[11] a napokban küldöm el. – A „Kritikai kritika"[1] *még mindig nincs itt*! Az új cím: „*A szent család*" bizonyára családi perpatvarba fog keverni szentes öregemmel, aki most amúgy is fölöttébb ingerült, ezt te természetesen nem tudhattad. Amint a hirdetésből kitűnik, első helyre az én nevemet tetted, miért? Hiszen én szinte semmit sem dolgoztam [rajta]*, és mindenki felismeri azon a [t]e* stílusodat.

Postafordultával válaszolj, hogy van-e még szükséged pénzre. Wigandnak kb. 14 nap múlva kell küldenie valamit, és aztán már csak rendelkezned kell vele. Attól félek, hogy a jegyzés hátralevő része nem lesz több 120–150 franknál.

Apropó! Itt azt tervezzük, hogy lefordítjuk Fourier-t, és egyáltalán szeretnénk kiadni egy sorozatot a „Legkiválóbb külföldi szocialista írók könyvtára" címmel. A legjobb lenne Fourier-val kezdeni. A fordításhoz már találtunk embereket. Hess éppen most beszélt nekem egy Franciaországban megjelent Fourier-szótárról, valami fourierista állította össze. Bizonyára hallottál róla. Erről is tájékoztass azonnal, és ha lehet, küldj nekem postán egy példányt belőle. Egyúttal sorold fel a franciáknak azokat a dolgait, amelyekről úgy véled, hogy alkalmasak a sorozatban való lefordításra. De gyorsan, a dolog sürgős, mert már tárgyalunk is egy kiadóval**. Hol tartasz a könyveddel?[6] Most neki kell ülnöm a kéziratomnak. Ezért egyelőre ég veled és írj azonnal a említett kérdésekről.

Barátod
F. E.

Kriegét és Bürgerst üdvözlöm. Bernays ott van?

---

* *A papír sérült.* – *Szerk.*

** Julius Theodor Baedeker. – *Szerk.*

Marx szülőháza Trierben

5

Engels Marxhoz

Brüsszelbe

Kedves Marx,

Tegnap adta ide Hess a leveledet. Ami a fordításokat illeti, még egyáltalán nincs megszervezve az egész. Bonnban a Fourier-t néhány ottani emberrel az én felügyeletem és irányításom alatt akartam fordíttatni, természetesen kihagyva a kozmogóniai badarságot[34], és ha a kiadó beleegyezne, a dolgot egy ilyen sorozat első számaként adnánk ki. Beszéltem egyszer erről Baedekerrel, a „Gesellschaftsspiegel" kiadójával, és úgy látszott, lenne kedve hozzá, bár *nagyobb* sorozathoz nincs elegendő tőkéje. De ha a dolgot ilymódon adjuk ki, akkor mindenesetre jobb lesz Leskének vagy másvalakinek adni, aki tud is rá áldozni valamit. Hogy ezeket *magam* fordítsam le, arra a nyáron semmiképpen sem lesz időm, mert az angol dolgokat kell befejeznem. Az első[11] kész, ezen a héten ment el Wigandhoz, és mivel vele megállapodtam, hogy a kézirat átvételekor 100 tallért fog kifizetni, úgy gondolom, hogy 8–12 napon belül pénzhez jutok és küldhetek neked. Egyelőre itt van 122 fr. 22 c. per márc. 26. brüsszeli rendeltetéssel.*

Mellékelem a jegyzések maradékát; ha nem húzták-halasztották volna olyan gyalázatosan a dolgot az elberfeldiek, akik az ő burzsoá barátaiktól még legalább húsz tallért felhajthattak volna, akkor hamarább és több gyűlt volna össze.

A sorozatra visszatérve, nem tudom, hogy a művek *történeti* sorrendje lenne-e a legjobb. Minthogy franciáknak és angoloknak mégiscsak váltakozniok kell, a fejlődés összefüggő menete úgyis minduntalan megszakadna. Különben is azt hiszem, hogy jobb lenne az *elméleti* érdeket feláldozni a gyakorlati hatékonyságért, és azokkal a művekkel kezdeni, amelyek a németeknek a legtöbb anyagot nyújtják és elveinkhez a legközelebb állnak; tehát Fourier, Owen, a saint-simonisták etc. legjobb dolgaival – Morelly is meglehetősen elöl szerepelhetne. A történeti fejlődést egészen röviden az

* *A* „122 fr. 22 c. per márc. 26. brüsszeli rendeltetéssel" *kiegészítés Stephan Adolf Naut tollából származik. – Szerk.*

egészhez szóló bevezetésben adhatnók, és így ennél az elrendezésnél is mindenki jól tájékozódhatnék. A bevezetést együtt csinálhatnánk – te Franciaországot, én Angliát venném –, ez talán már akkor is menne, ha mint tervezem, 3 hét múlva átmegyek – legalábbis megbeszélhetnénk a dolgot –, de mindenképp szükségesnek vélem, hogy mindjárt az elején olyan művekkel induljunk el, amelyek gyakorlati, átütő hatást tesznek a németekre, nekünk pedig megtakarítják, hogy még egyszer elmondjuk azt, amit mások már elmondtak előttünk. Ha forrásgyűjteményt akarnánk adni a szocializmus történetéhez, vagy éppenséggel a szocializmus történetét akarjuk adni a forrásokban és a források által, attól tartok, ez hosszú időt venne igénybe és ráadásul unalmassá válnánk. Ezért amellett vagyok, hogy csak olyan dolgokat hozzunk, amelyek pozitív tartalma legalábbis javarészben még ma is használható. Godwin műve, a „Political Justice", mint a politikának politikai és polgári-társadalmi álláspontról való kritikája, a sok pompás részlet ellenére, amelyekkel G már érinti a kommunizmust, elesne, hiszen te a politika *teljes* kritikáját fogod nyújtani. Annál is inkább mert G az írása *végén* arra a következtetésre jut, hogy az ember lehetőleg tegye szabaddá magát a társadalomtól és csupán luxuscikként használja azt („Political Justice", II, 8. könyv, a 8. fejezet függeléke), és egyáltalában a következtetéseiben határozottan anti*szociális*. A könyvet egyébként már nagyon régen kivonatoltam, amikor még sok mindennel egy cseppet sem voltam tisztában, s mindenesetre még egyszer át kell vennem, ezért könnyen lehetséges, hogy több rejlik a dologban, mint amennyit annak idején találtam benne. De ha Godwint felvesszük, akkor kiegészítése, Bentham sem hiányozhat, jóllehet ez a fickó cudarul unalmas és teoretikus. – Írj nekem erről, és aztán majd meglátjuk, mit tehetünk. Mivel ez az ötlet mindkettőnkben megfogamzott, okvetlenül meg kell valósítanunk – mármint a sorozatot. Hess bizonyára örömmel vesz majd részt benne és jómagam szintén, mihelyt valamelyes időm lesz – Hessnek van rá ideje, mert pillanatnyilag a „Gesellschaftsspiegel" szerkesztésén kívül nincs más dolga. – Ha az alapelvekre nézve megegyezünk, akkor odaérkezésemkor, amit e miatt az ügy miatt még jobban fogok siettetni, a teendőket teljesen tisztázhatjuk és nyomban munkához láthatunk.

A „Kritikai kritika"[1] – azt hiszem megírtam már neked, hogy megérkezett – egészen remek. Pompásak fejtegetéseid a zsidókérdésről, a materializmus történetéről és a „Mystères"-ről[15], s kitűnő hatásuk lesz. Mindamellett a dolog túl terjedelmes. Az a szuverén megvetés, amellyel mi ketten a „Literaturzeitung"[35] ellen fellépünk, erős ellentétben áll azzal a 22 ívvel, amelyet ráfordítunk. Ráadásul a spekuláció és egyáltalában az elvont

lényeg kritikájának zömét a közönség szélesebb rétegei nem fogják megérteni, és ez sokakat nem is érdekel. Különben az egész könyv pompásan van megírva és az ember halálra nevetheti magát rajta. A Bauerok egyetlen szót sem szólhatnak majd. Egyébként Bürgers, ha Püttmann folyóiratának első füzetében[25] bejelenti a könyvet, mellékesen megemlítheti, hogy tíznapos rövid párizsi tartózkodásom az oka annak, hogy csak kis részt munkáltam meg és csak amit a tárgyba való mélyebb behatolás nélkül megírhattam. Amúgy is komikusan hat, hogy nekem talán $1^1/_2$ ívem, neked pedig több mint 20 íved van benne. A „szajhaviszonyokról" szóló részt[36] jobb lett volna törölnöd. Túl kevés és teljesen jelentéktelen.

Érdekes, hogy a sorozaton kívül még egy másik tervem is találkozott a tiéddel. Én is akartam Püttmann számára kritikát írni Listről* – szerencsére P idejekorán értesített szándékodról. Minthogy egyébként én Listhez *gyakorlati* szempontból akartam hozzányúlni, rendszerének *gyakorlati* következményeit akartam kifejteni, ezért kissé bővebben fogom kidolgozni egyik elberfeldi beszédemet (a viták megjelennek P folyóiratában), ahol egyebek között ezt röviden megtettem[37] – Bürgersnek Hesshez írott leveléből és a te egyéniségedből ítélve amúgy is azt gyanítom, hogy te inkább a premisszáival, mint a következtetéseivel akarsz foglalkozni.

Most igazán kutyának való életet élek itt. A gyűléshistóriák nyomán és több itteni kommunista „züllöttsége" folytán (én természetesen érintkezem velük) az öregem egész vallási fanatizmusa újra feléledt, s az a kijelentésem, hogy végérvényesen felhagyok a kalmársággal, még csak fokozta ezt; s hogy kommunistaként nyíltan felléptem, az ráadásul még bősz burzsoá-fanatizmust is ébresztett benne. Képzelheted a helyzetemet. Nem szeretnék skandalumot csinálni, mert kb. 14 nap múlva mindenképpen elmegyek innen, inkább mindent lenyelek, ehhez nincsenek hozzászokva, s ezért bátorságuk egyre növekszik. Ha levelet kapok, körülszaglásszák, mielőtt a kezembe adnák. Mivel tudják, hogy ezek mind kommunista levelek, mindig olyan istenes és fancsali ábrázatot öltenek, hogy az ember azt hiszi, megbolondul. Ha elmegyek hazulról, ugyanilyen az ábrázatuk. Ha a szobámban ülök és írok, persze kommunizmust, s ezt tudják – ugyanilyen az ábrázat. Nem ehetem, ihatom, alhatom, nem szellenthetek egyet anélkül, hogy ebbe az átkozott istenes ábrázatba ne ütköznék. Elmehetek vagy itthon maradhatok, hallgathatok vagy beszélhetek, olvashatok vagy írhatok, nevethetek vagy sírhatok, csinálhatok amit akarok, az öregem tüstént ilyen infámis arcot vág. Ráadásul az öregem olyan ostoba, hogy kommunizmust és libe-

* *V. ö. 8. old. – Szerk.*

ralizmust mint „forradalmit" egy kalap alá vesz, és hiába ellenkezem, folyton engem tesz felelőssé pl. az angol *burzsoázia* parlamenti becstelenségeiért! És mostanában amúgy is a jámborság szezonja járja nálunk. Nyolc nappal ezelőtt konfirmált két testvérem*, ma pedig úrvacsorához járul az egész család – az Úr teste megtette a magáét, a ma reggeli fancsali ábrázatok minden eddigit felülmúltak. Hogy beteljék az üröm pohara, tegnap este Hesszel Elberfeldben voltam, ahol éjszaka két óráig a kommunizmust taglaltuk. Ma persze megnyúlt ábrázatok fogadtak hosszú kimaradásom miatt és célzások, hogy talán dutyiban voltam. Végül összeszedik minden bátorságukat és megkérdezik, hol jártam. – Hessnél. „Hessnél! Nagy Isten!" – – Szünet, az arcokon növekszik a keresztényi kétségbeesés. – – „Miféle társaságot választottál magadnak!" – Sóhajok stb. Igazán meg kell bolondulni. Ennek a „lelkem" megmentésére indított keresztényi hajtóvadászatnak a cudarságáról fogalmad sincs. Még csak az kell, hogy az öregem felfedezze, hogy a „Kritikai kritika" létezik, képes lenne ajtót mutatni nekem. És amellett folyvást bosszant az a tudat, hogy ezeknél az embereknél semmi sem használ, hogy a pokol-fantáziáikkal egyenesen gyötörni és kínozni *akarják* magukat úgy, hogy még az igazságosság leglaposabb elveit sem lehet velük megértetni. Ha nem az anyám kedvéért tenném, akiben szép emberi tulajdonságok lakoznak, csak apámmal szemben semmi önállósága nincs, és akit igazán szeretek, akkor egy percig sem gondolnék arra, hogy fanatikus és zsarnoki öregemnek akár csak a legcsekélyebb engedményt tegyem. De így anyám úgyis minden percben betegre gyötri magát és valahányszor éppen miattam mérgelődik, utána nyolc napig fáj a feje – ezt nem lehet tovább kibírni, el kell mennem innen, és nemigen tudom, hogy fogom kibírni azt a néhány hetet, ameddig még itt vagyok. De majd csak kibírom valahogy.

Egyébként itt semmi újság. A burzsoázia politizál és templomba jár, a proletariátusról nem tudjuk és aligha tudhatjuk, mit csinál. Az a cím, amelyre utolsó leveletek ment, egyelőre még biztos. Remélem, ma este megkapom a pénzt – Köttgen épp most ígéri, hogy mihelyt kissé több ideje lesz – néhány nap múlva – még fel tud hajtani valamit. De nem nagyon bízom a dologban, K mindig ott van, ahol előtérbe tolakodhat, különben semmit sem ér és semmit sem tesz. Adios.**

Barátod

Barmen, 1845 március 17. *E.*

* Hedwig és Rudolf Engels. – *Szerk.*

** – Isten veled. – *Szerk.*

1846

6

Engels Marxhoz

Brüsszelbe

Kedves Marx,

Napokon át szaladgáltam és lakást kerestem számodra, de nemigen találtam. Vagy túl nagyok, vagy túl kicsik. Ritkaság *két* lakható szoba együtt, a hálószobák többnyire nyomorúságosan szűkek. Végre tegnap 2 szállást sikerült felderítenem, választhatsz: 1. két nagy szoba, az első, ill. a második emeleten, mindegyikben egy-egy ággyal havi 95 frankért, a harmadik ágy külön 30 frank, reggeli napi $^1/_2$ frank fejenként illetve gyomronként. 2. kis ház, amely ugyanazé a tulajdonosé, egy lakószoba lent, fent két egymásba nyíló hálószoba, az egyik elég nagy, és egy kis benyíló, 150 frank havonta, reggeli ugyanazon az áron. Aki a házat bérli, kap hozzá egy lányt is a házi munka elvégzésére. A fenti két szoba a Brabanti Herceghez címzett fogadóban van, rue du Lait battu, ott tehát szükség esetén enni is kaphattok. Ebben a vonatkozásban azonban teljesen függetlenek vagytok ott. Mindenesetre, ha érdekel valamelyik a lakások közül, jól tennéd, ha a Brabanti Hercegben szállnál meg, ez olcsóbb, mint egy szálloda, és amennyiben a szobák nem tetszenének, az asszony megmutatja neked a házat, 5, rue des Soeurs blanches alatt van, s ha ez sem felelne meg, bizonyára találsz majd másikat. A lakások egyébként förtelmesen megdrágultak a tavalyi árakhoz képest, mint minden, vagy jobbanmondva „a többivel együtt". Az ebédet 5 frankból fedezheted az egész család számára, egy bifsztek 1 frank, egy kotlett szintúgy, bor 2 3 frank. A sör rossz, a szivarok rosszak és drágák, jól teszed, ha hozol magaddal pár százat Brüsszelből; ha így csinálod, akkor az alábbi költségvetést helytállónak tekintheted:

havonta	lakás	125	150	frank	
	reggeli	45	45	„	(ha olykor a tengernél eszel)
	ebéd	150	175	„	(itt sokat zabál az ember)
	vacsora 2–3 bifszick	60	90	„	
	kávé délután a tengerparton, fölöttébb szükséges, 2 csésze	18	18	„	
	mosás, nagyon drága, legkevesebb	20	30	„	Ehhez fürdés à 1.30 1.50 frank kb. 40 frank
		418	508	frank	

Ezenkívül jó lenne még 100 frank rendkívüli kiadásokra, mert anélkül nagyon unatkozik itt az ember. Egy hónapnál tovább nem kell itt maradnod. Csak aki béna és kívül-belül minden ízében törődött, az marad tovább. De úgy kell bérbe venned, hogy ha esetleg egy hónapnál tovább maradsz, akkor azt az időt *naponként* fizeted, különben a teljes fél hónapot felszámítják neked, ha csak két nappal is tovább maradsz.

Egyébként itt nagyon lagymatag élet folyik. Egy unalmas barmeni filiszter, nagy barom, akit családom kényszerített rám, volt az első napokban a családon kívül az egyetlen társaságom. Tegnap megjött Blank Londonból (őt ismered), és akkor végre az ő révén ismeretséget kötöttem egy franciával, aki nagyon szellemes és egyáltalában derék fickó, noha 15 évet töltött Elberfeldben és következésképp németül beszél.

„Végül megemlítem még" a Hessnével kapcsolatos históriát. Komisz egy dolog, de nem szabad, hogy ő lakoljon a t. c. Hess ostobaságaiért. Megpróbálom tehát átcsempészni a határon, azaz átcsempészem, ha az öregemtől megkapom a párizsi úthoz szükséges pénzt, ami még nem biztos. A mellékelt cetlit küldd el Isten derék vitézének*, Kölnbe, hogy vigasztalódjék vele. Az asszony tehát már Brüsszelben van?

Nagy emberek még mutatóban sincsenek itt. Ezek csak augusztusban jönnek. Még semmit sem lehet hallani a neves németekről, akik ide fognak jönni. Egyelőre tehát be kell érnem a porosz banktervezettel[38]. Isteni, ahogy az urak elképzelik, hogy sok pénzt fognak rá kapni. Néhány nagy bankárt, akik „főrészvényesek" akarnak lenni és megkötik titkos szerződéseiket a bürokratákkal, pl. hogy részvényeik nem ruházhatók át, hogy a központi választmányba becsempészik őket stb., talán majd rá lehet

* Moses Hess (*v. ö. 422. old.*). – *Szerk.*

venni erre. De különben senkit. Remek, „hogy nem közölnék sem a *jegyzők* nevét, sem a *jegyzett összegeket*". Átkozottul kevés pénzre számítanak tehát és némileg be akarják magukat biztosítani a blamázs ellen; igazi bürokrata szellem.

Írj hamarosan, hogy jössz-e és mikor.

Barátod
E.

Ostende, 11, rue St. Thomas
1846 július 27.

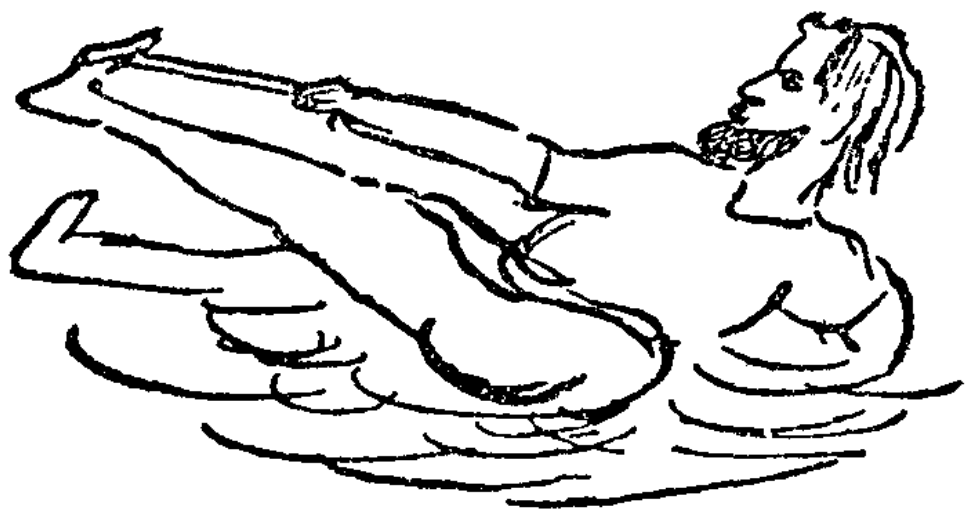

Efféle képekben gyönyörködhetett tegnap a tengernél a férfi és a női publikum.

7

Engels Marxhoz

Brüsszelbe

Cercle Valois, Palais Royal,
Párizs, 1846 augusztus 19.

Kedves Marx,

Szombaton este fárasztó utazás és sok unalom után végre megérkeztem.[39] Ewerbecket azonnal felkerestem. A fiú nagyon kedélyes, könnyen kezelhető, fogékonyabb, mint valaha, egyszóval: remélem, hogy – némi türelemmel – minden dologban egész jól boldogulok majd vele. Pártviszályokon való siránkozásról többé szó sincs – azon egyszerű oknál fogva, mert jómaga is kénytelen itt néhány weitlingiánusnak kitenni a szűrét.* Hogy tulajdonképpen mi volt közte és Grün között, miért került kenyértörésre a sor, arról mindmáig keveset tudunk; annyi biztos, hogy Grün hol csúszómászó, hol fennhéjázó viselkedése Ewerbeckből bizonyos tiszteletteljes vonzalmat váltott ki. Ew Hess-szel teljesen tisztában van, semmilyen rokonszenvet sem érez iránta. Egyébként magánemberként is régóta gyűlöli, még abból az időből, amikor együtt laktak. A vesztfáliaiak[40] miatt alaposan lehordtam. Weydemeyer, ez a csirkefogó, írt egy vesztfáliai módra telesírt levelet Bernaysnak, amelyben a nemes Meyert és Rempelt a jó ügy vértanúiként ábrázolta, akik készek voltak mindenüket feláldozni, akiket azonban mi megvetéssel eltaszítottunk stb.; és a két hiszékeny germán, Ew és Bernays összeült siránkozni a mi kőszívűségünkön és kötekedésünkön és puszta szóra hisznek ennek a hadnagynak. Aligha gondolná az ember, hogy lehetséges ehhez fogható vakhit. – Grün kb. 300 frank erejéig becsapta a munkásokat, azzal az ürüggyel, hogy egy **másfél** íves *brosúrát* nyomat ki rajta Svájcban.[41] Most folynak be érte a pénzek, de a munkások egy fillért sem látnak belőle. Kezdenek is most emiatt a képére mászni. Ew most már belátja, milyen ostobaságot művelt, hogy ezt a Grünt behozta a kézművesek közé. Nem meri Grünt most nyilvánosan megvádolni előttük, mert képesnek tartja, hogy mindent besúg a rendőrségnek. Hogy ez

* *V. ö. 32. old. – Szerk.*

a fickó, Ewerbeck, milyen hiszékeny! Az agyafúrt Grün *maga* mesélte el neki valamennyi hitványságát – de természetesen úgy mint merő önfeláldozásból fakadó hőstettet, és Ew hitelt adott minden szavának. A pasas régebbi disznóságairól nyilván mit sem tudott, csak azt, amit maga a delikvens jónak látott elmesélni. Ew egyébként óva intette Proudhont Grüntől. Gr megint itt van, fenn lakik a Ménilmontant-on, és ocsmány cikkeket firkál a „Trier'sche Zeitung"-ba[42]. Mäurer lefordította Cabet-nak Grün könyvéből[43] a vonatkozó passzusokat – képzelheted, milyen dühös volt Cabet. Grün a „National"-nál[44] is teljesen hitelét vesztette.

Cabet-t meglátogattam. Az öreg fiú igen szívélyes volt, végighallgattam minden ügyét-baját, s összebeszéltem neki tücsköt-bogarat. Gyakrabban el fogok menni hozzá. De a levelezéssel[45] nem szabad nyúznunk. Először is van elég tennivalója, másodszor pedig igen gyanakvó. Csapdát látna benne, azt hinné, vissza akarunk élni a nevével.

Az „Epigonen"-ban[46] belelapoztam egy kissé Feuerbach „Das Wesen der Religion"-jába. Néhány tetszetős aperçutől* eltekintve egészen a régi kaptafára van szabva. Az elején, ahol pusztán a természetvallásra szorítkozik, rákényszerül arra, hogy jobbára empirikus talajon maradjon, de később egyre cifrább lesz a dolog. Megint csupa lényeg, ember stb. stb. Majd tüzetesen elolvasom és a főbb helyeket, ha érdekesek, a lehető leghamarább kivonatolom neked, úgyhogy a Feuerbachhoz[47] még felhasználhatod. Egyelőre csak két mondatot. Az egész – kb. 60 oldal – a természetnek a következő, az emberi lényegtől megkülönböztetett meghatározásával kezdődik:

„Az emberi lényegtől *vagy istentől* (!!) – ennek kifejtése a »kereszténység lényege« – megkülönböztetett és független lényeg" (1), „az emberi lényeg" (2), „emberi tulajdonságok" (3), „emberi egyéniség" (4) *„nélküli* lényeg **igazában semmi más,** mint – a *természet.*"

Íme, ez a dörgő hangon világgá harsonázott tautológia mesterműve. Ráadásul Feuerbach a természet vallási, elképzelt *fantomját* ebben a mondatban tetőtől talpig azonosítja a valóságos természettel. Mint mindig. – Továbbá, valamivel lentebb.

„A vallás a megszívlelése és megvallása annak, ami én vagyok" (!) . . . „A természettől való függőséget a tudatig felemelni, azt elképzelni, megszívlelni, megvallani, annyit tesz, mint *felemelkedni a vallásig.*"

Dumon minisztert a napokban rajtakapták egy ingben valami elnök feleségénél. A „Corsaire-Satan"[48] írja: Egy hölgy, aki Guizot-nál kérel-

* – észrevételtől; elmés, szellemes mondástól – *Szerk.*

mezett, azt mondta – kár –, hogy egy ilyen kiváló férfiú, mint Guizot, mindig olyan rideg és nyakig begombolkozott. A közmunkaügyi minisztérium egyik hivatalnokának a felesége ezt mondja: Dumon úrról ezt nem lehet elmondani, inkább úgy tűnik, hogy miniszter létére kissé nagyon is kigombolkozott.

Ezt néhány órával később írom, mivel időközben Weillchen* miatt hiába elnyargaltam a Café Cardinalba. Weillchen egy kicsit harapós, mert a „Démocratie pacifique" nem fizeti ki neki a honoráriumait, kb. 1000 frankot; úgy látszik, valami nagy válság van náluk és beszüntették a készpénzfizetéseket, Weillchen pedig túlságosan is zsidó ahhoz, semhogy a jövő első falanszterére szóló bankjegyekkel hagyná kifizetni magát. A fourierista urak egyébként napról napra unalmasabbak lesznek. A „Phalange"[49] csupa sületlenséget tartalmaz. A Fourier hagyatékából származó valamennyi közlemény az aromatikus mozgásra korlátozódik meg a bolygók közösülésére, amely úgy látszik, többé-kevésbé hátulról történik. A Saturnus és az Uranus közösüléséből keletkeznek a ganajtúró bogarak, ezek bizonyára maguk a fourieristák – a ganajtúró főbogár azonban az ír Hugh Doherty úr, aki tulajdonképpen még csak nem is ganajtúró bogár, hanem csak ganajtúró pajor, ganajtúró lárva – a szerencsétlen állat már tizedszer (10. cikk) hempereg meg a vallási kérdésben[50] és még mindig nem módolta ki, hogyan mászhatna ki belőle tisztességgel.

Bernayst még nem láttam. Ew szerint azért nincs akkora vész és a legnagyobb baja az unalom. Azt mondják, nagyon robusztus és egészséges lett, fő foglalatossága, a kertészet, úgy látszik, porhüvelyének állapotát illetően győzedelmeskedett búbánata fölött. Ezenkívül, úgy hírlik, szarvuknál fogva tartja a kecskéket, míg a –? hitvese? –, akit csak két kérdőjel között lehet elképzelni, megfeji őket. A szegény ördög persze kényelmetlenül érzi magát ebben a környezetben. Ewerbecken kívül, aki hetente felkeresi, egyetlen lelket sem lát, állandóan parasztzekében jár, ki sem teszi a lábát Sarcelles-ből, amelyhez fogható nyomorúságos falu nincs több a világon, még csak egy kocsmája sincs, egyszóval, halálra unja magát. Rajta kell lennünk, hogy visszakerüljön Párizsba, akkor 4 héten belül megint a régi lesz. Minthogy Börnsteinnek besúgói minőségében nem kell tudnia, hogy itt vagyok, ezért csak azt írtuk Bernaysnak, jöjjön el egy találkozóra Montmorencyba vagy más közeli helyre, aztán Párizsba hurcoljuk és rászánunk néhány frankot, hogy egyszer alaposan felvidítsuk. Akkor majd jobban lesz. Egyébként ne éreztesd vele, hogy így írtam róla,

* Alexander Weill. – *Szerk.*

Engels – egyéves önkéntes
(Berlin 1841)

mostani egzaltált romantikus hangulatában a jó fiút még morálisan sértené a dolog.

A legszebb az egészben az, hogy a sarcelles-i házban 2 asszony, 2 férfi és több gyerek van, az egyik közülük kétes, és mindennek ellenére semmi baj nincs. Még csak gyermekrontást sem űznek benne. Igazi német regény.

Hess asszony férjet keres. Elege van Hessből. Megfelelő ajánlat esetén tessék Gsell asszonyhoz fordulni, Faubourg St. Antoine. Sietségre nincs ok, minthogy a konkurrencia nem nagy. Válaszolj hamarosan.

Barátod
E.

Cím: 11, rue de l'Arbre sec.

Magától értetődik, hogy amit most és ezután Ewerbeckről, Bernaysról és más ismerősökről írok neked, szigorúan bizalmas.

A levelet nem bérmentesítem, mert szűkösen állok pénz dolgában, és október 1. előtt semmit sem várhatok. Viszont még aznap küldök neked egy váltót, hogy a rám eső portóköltségeket fedezzem.

8

Engels a Kommunista Levelező Bizottsághoz

Brüsszelbe

1. sz. bizottsági levél[51]

Bizottság

Kedves barátaim – ügyünk itt nagyon jól fog haladni. Ewerbeck tele van lelkesedéssel és csak az a kívánsága, hogy a bizottság hivatalos megszervezését ne siessük el, mert szakadás várható. A weitlingiánusok maradéka, egy kis szabó-klikk ugyanis a kidobatás küszöbén áll,[52] és Ew jobbnak tartja, ha előbb ezt intézzük el. Ew mindamellett nem hiszi, hogy az itteniek közül 4–5-nél többet be lehetne vonni a levelezésbe, de ennyi teljesen elegendő is. Legközelebbi levelemben, remélem, már a megalakulásról számolhatok be.

Ezek a szabók valóban isteni fickók. Nemrégiben egészen komolyan vitatkoztak arról, hogy nem kellene-e a késeket és a villákat inkább láncra kötni. De nincsenek sokan. – Maga Weitling nem válaszolt a párizsiak utolsó, nagyon goromba levelére, amelyet mi juttattunk el neki. Kért 300 frankot a találmányához, a gyakorlati kísérletekhez, de egyúttal azt is megírta nekik, hogy ez valószínűleg kidobott pénz. Képzelhetitek, mit válaszoltak neki.

Az asztalosok és a tímárok viszont állítólag pompás fickók. Én még nem láttam őket, Ew mindezt jól ismert meggondoltságával intézi.

Most francia lapokból akarok veletek egyet-mást közölni, természetesen azokból, amelyek nem jutnak el Brüsszelbe.

P. Leroux havi lapját csaknem teljes egészében saját, Saint-Simonról és Fourier-ról szóló cikkei töltik meg.[53] Ezekben a cikkekben Saint-Simont az egekig magasztalja, Fourier-t pedig igyekszik a lehető legrosszabb színben feltüntetni, mesterét meghamisító és elsilányító saint-simonistának bemutatni. Így hát erőnek erejével be akarja bizonyítani, hogy a „Quatre Mouvements" csak elmaterialistásított plágiuma a – „Lettres d'un habitant de Genève"-nek. A fickó tisztára bolond. Mivelhogy ott egyszer az áll, hogy egy rendszert, amely minden tudományt enciklopédikusan össze-

fogna, a legjobban az összes jelenségeknek stb. az általános nehézkedésre való visszavezetése révén lehetne keresztülvinni, ezért Fourier-nak ebből kellett merítenie a vonzásról szóló egész tanítását. Természetesen az összes bizonyítékok, idézetek stb. még csak azt sem tudják kielégítően bebizonyítani, hogy Fourier a „Lettres"-t egyáltalán olvasta volna, amikor a „Quatre Mouvements"-t megírta. Viszont az egész Enfantin-féle irányt mint a [saint-simonista] iskolába becsempészett fourierizmust jellemzi. A lap neve: „Revue sociale ou solution pacifique du problème du prolétariat"[54].

Az „Atelier"[55] utólag elmondja a reformista sajtókongresszusról, hogy nem volt ott és ezért nagyon meglepődött, hogy szerepel az ott képviselt újságok listáján. A [munkás]sajtó embereit mindaddig kizárták, míg a reform alapjait le nem fektették, és amikor aztán a munkásújságok előtt is megnyíltak az ajtók, hogy rábólinthassanak – az „Atelier" méltóságán alulinak tartotta, hogy odamenjen. A lap továbbá beszámol arról, hogy 150 munkás, valószínűleg buchezisták – amely párt franciák állítása szerint kb. 1000 tagot számlál –, július 29-én a rendőrség engedélye nélkül bankettal ünnepelték meg a júliusi napokat.[56] A rendőrség beavatkozott, és mert az összegyűltek nem voltak hajlandók kötelezettséget vállalni arra, hogy nem tartanak politikai beszédeket és nem énekelnek Béranger-dalokat, szétoszlatták őket.

Wigand úr „Epigonen"-ja itt van. W úr félelmetesen döngeti kidülleszteti mellét. „A. Rugéhoz."[57] Elébe tárja azokat a mindkétoldali kellemetlenségeket, amelyeket 4 év alatt kiálltak. Ruge – Párizsban – nem tudott „a *fanatikus kommunizmussal* karöltve haladni". A kommunizmus „valakinek a saját külön öntelt agyában kieszelt" állapot, „*korlátolt és öntelt barbárság*, amelyet erőszakosan akarnak rátukmálni az emberiségre". Végül azzal henceg, mi mindent akar még csinálni, „ameddig csak van betűöntéshez való ólom a világon". Láthatjátok, ez az akasztófa-jelölt még nem hagyott fel a reménnyel, hogy felviszi egészen a lámpavas-jelöltségig.

Felhívom figyelmeteket a mai „National" (szerda, 19.) cikkére a párizsi választók számának csökkenéséről; 1844 óta több mint 20 000-ről 17 000-re esett.

Párizs 11, rue de l'Arbre sec.
1846 augusztus 19.

E.

Párizs mélyre süllyedt. Danton fát árul a Boulevard Bourdonon, Barbaroux-nak rőfösboltja van a rue St. Honorén, a „Réforme"-nak[58] nincs meg többé az ereje ahhoz, hogy a Rajnát követelje, az ellenzék a tekintélyeket

keresi és nem találja őket, a burzsoá urak olyan korán ágyba bújnak, hogy 12 órakor mindennek zárva kell lennie, és az ifjú Franciaország ezt nyugodtan tűri. A rendőrségnek bizonyára nem sikerült volna keresztülvinnie, de a principális uraknak, akik a „Ki korán kel" stb. közmondás szerint élnek, a korai irodai órákkal sikerült... Grün úrnak a munkások költségén nyomatott brosúrája ugyanaz, amelyet egyszer Seilernél láttam: „Die preussischen Landtags-Abschiede, Ein Wort zur Zeit" (névtelenül), főleg Marx cikkeiből („Deutsch-Französische Jahrbücher") való plágiumokat tartalmaz és kolosszális ostobaságokat. „Nemzetgazdasági" és „szocialista" kérdések neki *azonosak*. Íme az abszolút monarchia kifejtése:

„A fejedelem *elvont uradalmat* csinált magának, és ezt a szellemi uradalmat államnak hívták. Az állam lett az uradalmak uradalma; mint az uradalmak eszménye éppannyira megszünteti, mint meghagyja az egyes uradalmat, mindig megszünteti akkor, amikor ez abszolút és önálló akar lenni stb."

Ez a „szellemi" uradalom, „Poroszország", aztán nyomban átalakul egy olyan uradalommá, „amelyben imádkoznak, vagyis *papi* uradalommá"!! Összegezve: A liberalizmus Poroszországban *elméletileg* már *túlhaladott*, *ezért* a birodalmi rendek egyáltalán nem foglalkoznak majd többé burzsoá kérdésekkel, hanem egyenesen a szociális kérdéssel.

„A vágási és őrlési adó az *adó lényegének igazi árulója*, ugyanis elárulja, *hogy minden adó fejadó*. Aki pedig *fejadót* szed be, *az azt mondja*: Fejetek és testetek az én sajátom, ti *jobbágyok* [kopf- und leibeigen] vagytok... A vágási és őrlési adó *nagyon is megfelel az abszolutizmusnak* stb."

A szamár két esztendőn át városi vámot fizetett és még mindig nem tudja, azt hiszi, ilyesmi csak Poroszországban létezik. Végtére a brosúrácska, egynémely plágiumot és frázist leszámítva, szőröstül-bőröstül *liberális*, méghozzá német-liberális.

Mint a munkások itt általánosan hiszik, Weitling a „Garantien"-t *nem egymaga* csinálta. S. Schmidten, [A.] Beckeren stb. kívül állítólag egyes franciák adtak neki anyagot, és kéziratai voltak főképp egy bizonyos Ahrenstől Rigából. Ahrens, aki munkás volt Párizsban, most pedig Amerikában, csinálta meg a „Menschheit, wie sie ist und sein sollte" oroszlánrészét is. Az itteniek ezt megírták neki egyszer Londonba, mire nagyon feldühödött, és csak annyit felelt, hogy ezek rágalmak.

[A címoldalon]

Charles Marx úr, 19, Plaine Ste. Gudule, Brüsszel

9

Engels a Kommunista Levelező Bizottsághoz

Brüsszelbe

2. sz. bizottsági levél

Bizottság – 2. sz.

Kedves Barátaim,

Belgiumról, Londonról és Boroszlóról küldött híreitek nagyon érdekesek voltak számomra. Ewerbeckkel és Bernaysszal közöltem az őket érdeklő híreket. Egyúttal gondoskodjatok arról, hogy valamelyest mindig tájékozott legyek vállalkozásunk sikeréről és a különböző helységek többé vagy kevésbé buzgó részvételéről, hogy – amennyiben ez célszerű – nyilatkozhassam itt a munkások előtt. Mit csinálnak a kölniek? – Innen különféle közlendő van:

1. Az itteni munkásokkal több ízben együtt voltam, mármint a Faubourg St. Antoine-i asztalosok vezetőivel. Ezek az emberek sajátságosan vannak megszervezve. Az egylettel[59] kapcsolatos ügyeiken kívül, amelyek a weitlingiánus szabókkal történt nagy összekülönbözés folytán fölöttébb összezavarodtak, ezek a fickók, azaz kb. 12–20 közülük, minden héten egyszer összejönnek, ilyenkor vitatkozni szoktak; minthogy azonban természetszerűen kifogytak az anyagból, Ew kénytelen volt előadásokat tartani nekik a német történelemről – ab ovo* –, továbbá előadott egy fölöttébb zavaros nemzetgazdaságtant – emberiesített „Deutsch-Französische Jahrbücher"-t. Közben jöttem én. Hogy kapcsolatot teremtsek velük, kétszer fejtegettem a német viszonyokat a francia forradalom óta, a gazdasági viszonyokból kiindulva. Amit mármost az ilyen heti összejöveteleken felszednek, azt még egyszer megrágják vasárnap a külső összejöveteleken, ahová boldog-boldogtalan, asszony és gyerek is eljön. Itt, mindenféle politikától elvonatkoztatva, úgynevezett „szociális kérdéseket" vitatnak meg. A dolog jó arra, hogy új embereket vonzzon oda, ugyanis ez egészen nyilvános, 14 nappal

* – legelejétől kezdve (*szó szerint*: a tojástól) – *Szerk.*

ezelőtt ott volt a rendőrség, vétót akart emelni, de megnyugtatták és a továbbiakban nem is csinált semmit. Gyakran több mint 200 ember van együtt.

Ahogy most áll ez a dolog, úgy semmiképpen sem maradhat. Valamiféle álmosság harapózott el a fickók között, és ez az álmosság abból származik, hogy önmagukat is unják. Amit ugyanis a szabó-kommunizmussal[60] szembeszegeznek, nem más, mint Grün-féle emberies frázisok[61] és grünösített Proudhon, amelyet részint maga Grün úr legmagasabb személyében, részint egy öreg, felfuvalkodott asztalosmester, Grün fegyverhordozója, Eisermann tata, részint azonban Ew barátunk is üggyel-bajjal a fejükbe vert. Ez a készletük természetesen csakhamar kimerült, következett az örökös ismétlés, és hogy megóvják hallgatóikat az *elalvástól* (szó szerint, mert az elalvás félelmetesen elharapózott az üléseken), Ew szőrszálhasogató elemzésekkel gyötri őket az „igazi értékről" (ez részben az én lelkemen szárad), majd a germán őserdőkkel, a cheruszk Hermann-nal untatja őket és Adelung nyomán a legförtelmesebb ónémet etimológiákkal, amelyek persze mind tévesek.

Egyébként nem Ew a tulajdonképpeni főnöke ezeknek az embereknek, hanem Junge, aki Brüsszelben volt; ez a legény nagyon jól látja, mit kell megváltoztatni, és nagyon sokat tehetne, mert valamennyit a kezében tartja és tízszer annyi esze van, mint az egész csoportnak összesen, de túlságosan ingatag és egyre új terveken töri a fejét. Közel 3 hete nem láttam – sohasem jött el és sehol sem lehet megtalálni –, ez az oka annak, hogy még olyan keveset intéztünk. Nélküle a legtöbben lagymatagok és ingadozók. De türelem kell a fickókhoz; először Grünt kell kidobni, mert ő valóban, közvetlenül és közvetve, rémesen ernyesztő hatást gyakorolt, és aztán, ha ezeket a frázisokat kivertük a fejükből, remélem, jutunk valamire velük, mert mindnyájan nagyon törekednek *gazdasági* ismeretekre. Minthogy Ewerbecket, aki közismert és most szerfölött viruló zavarossága mellett a legjobb akaratú ember a világon, egészen a kezemben tartom, és Junge is teljesen az én oldalamon áll, az eredmény hamarosan meglesz. A levelezés dolgában hattal tanácskoztam, a terv, különösen Jungénál, igen nagy visszhangra talált, és innen fogjuk lebonyolítani. De ameddig Grün személyes befolyásának megsemmisítése és frázisainak kiirtása által újból energiát nem öntöttünk az emberekbe, addig a nagy anyagi akadályok miatt (különösen amiatt, hogy csaknem minden este le van kötve) nincs mit tenni. Felajánlottam nekik, hogy az ő jelenlétükben a szemébe mondom Grünnek személyes alávalóságait, és Bernays is el akar jönni – Ewerbecknek is lenne hozzá egy-két szava. A leszámolás meg fog történni, mihelyt elintézték Grünnel saját ügyeiket, azaz

biztosítékot kaptak a Gr-féle Landtag-szar[41] nyomtatásához előlegezett pénzre. De mivel Junge nem jött el, és a többiek is ±* úgy viselkedtek Grünnel szemben, mint a gyerekek, így ez nincs még rendben, ámbár némi energiával 5 perc alatt el lehetne intézni a dolgot. Az a feneség, hogy a fickók legtöbbje sváb.

2. Most valami szívderítőt. Proudhon új, még ki nem nyomott könyvében, melyet Grün tolmácsol, nagy terv található: hogyan lehet pénzt csinálni a semmiből és az összes munkásokhoz közel hozni a mennyországot.[62] Senki sem tudta, mi ez. G nagyon titkolódzott, de nagyon hencegett is az ő bölcsek kövével. Általános izgalom. Végre a múlt héten Eisermann tata ott volt az asztalosoknál, én is, és az öreg piperkőc apránként, fölöttébb naivan és titokzatosan kirukkolt a dologgal. G úr beavatta őt az egész tervbe. Most halljátok e világmegváltó terv nagyságát: nem több és nem kevesebb, mint az Angliában régóta megvolt és tízszer csődbe jutott labour-bazar vagy labour-market[63], az összes iparágak összes kézműveseinek társulásai, nagy lerakat, a társultaktól beszolgáltatott összes munkákat pontosan a nyerstermék plusz a munka költségei szerint felbecsülik és más társulási termékekben fizetik, amelyeket ugyanígy becsülnek fel. Amennyivel többet szolgáltattak, mint amennyit a társulásban elhasználnak, azt a világpiacon kell eladni és a hozadékot a termelőknek kifizetni. Ilymódon, spekulál az agyafúrt Proudhon, ő és részestársai kiküszöbölik a közvetítő kereskedő profitját. Hogy közben a *maga társulási tőkéjének* a profitját is kiküszöböli, hogy ez a tőke és ez a profit *pontosan akkora* kell hogy legyen, mint a kiküszöbölt közvetítő kereskedők tőkéje és profitja, vagyis hogy a jobbkezével eldobja, amit a balkéz kap, arra ez a remek koponya nem gondolt. Hogy munkásai sohasem tudják a szükséges tőkét előkeríteni, mert különben éppúgy külön-külön is önállósíthatnák magukat, hogy a társulásból származó esetleges költségmegtakarítást az óriási kockázat túlontúl ellensúlyozza, hogy az egész história arra megy ki, hogy a profitot eltüntesse a mostani világból, a profit összes termelőit pedig meghagyja, hogy ez igazi straubinger-idill[64], amely eleve kizár minden nagybani ipart, építőipart, földművelést stb., hogy csak a burzsoák *veszteségeit* kell viselniök, anélkül, hogy nyereségeikben osztoznának, minderről és száz más kézenfekvő ellenvetésről megfeledkezik plauzibilisnek tetsző illúziójának elragadtatásában. Pukkasztó história. Grün, a családatya természetesen hisz az új megváltásban és lelki szemeivel már egy 20 000 munkásból álló társulás élén látja magát (rögtön *nagyban* akar-

* – többé-kevésbé – *Szerk.*

ják kezdeni), amikor is természetesen egész családját díjmentesen étkeztetik, ruházzák és szállásolják. Proudhon pedig örökre blamálja magát és valamennyi francia szocialistát és kommunistát a burzsoá közgazdászok szemében, ha előáll ezzel. Hát azért voltak a könyvek, azért a polemizálás a forradalom ellen[65], mert békés orvosságot tartott rá készenlétben. Pr pont olyan, mint John Watts. Emez abban látja hivatását, hogy tisztelettelen ateizmusa és szocializmusa ellenére a burzsoáknál tisztelete legyen; Pr mindent latbavet, hogy a közgazdászok elleni polémiája dacára elismert, nagy közgazdász legyen. *Ilyenek a szektások*. Ráadásul micsoda ósdi história!

3. Most ismét egy fölöttébb furcsa história. – A július 21-i augsburgi „Allgemeine Zeitung"[66], Párizs, július 16. Cikk az *orosz* követségről . . .

„Ez a hivatalos követség – de egészen rajta kívül, jobbanmondva *fölötte* áll egy bizonyos **Tolsztoj** úr, akinek nincs titulusa, egyébként »az udvar bizalmasaként« jellemzik. Régebben az oktatási minisztériumban dolgozván, *irodalmi misszióval* jött Párizsba, néhány emlékiratot írt itt minisztériuma számára, majd néhány szemlét a francia napisajtóról, aztán nem írt többet, de annál többet tett. Fényes házat visz, mindenhova bejáratos, mindenkit fogad, mindennel foglalkozik, mindent tud és sok mindent elintéz. Úgy látszik, mintha ő lenne a *tulajdonképpeni orosz nagykövet* Párizsban, . . . közbenjárása csodákat művel" (– minden lengyel, aki kegyelmet akar kapni, hozzá fordult –) „– a követségen *mindenki hajlong előtte és Pétervárott nagy figyelemnek örvend.*"

Ez a Tolsztoj nem más, mint a mi Tolsztojunk, a nemes, aki azt hazudta nekünk, hogy el akarja adni oroszországi birtokait.[67] Azon a lakásán kívül, ahová minket vezetett, még egy fényes palotája volt a rue Mathurinban, ahol a diplomáciát fogadta. A lengyelek és *sok* francia régóta tudták ezt, csak a német radikálisok nem, az ő esetükben jobbnak látta a radikálist játszani. A fenti cikket – egy lengyel írta, akit Bernays ismer – a „*Corsaire-Satan*" meg a „*National*" azonnal átvette. Tolsztoj, amikor a cikket elolvasta, nem szólt semmit, csak nagyot nevetett és élcelődött azon, hogy végre leleplezték. Most Londonban van, és minthogy itt már eljátszotta a szerepét, ott fog szerencsét próbálni. Kár, hogy nem jön vissza, különben néhányszor megtréfáltam volna, és végül leadtam volna a névjegyemet a Mathurin utcában. Hogy ezek után az általa ajánlott Annyenkov ugyancsak orosz spicli, az világos. Még Bakunyin is, akinek az egész históriáról *tudnia kellett*, minthogy a többi orosz tudta, nagyon gyanús. Én vele szemben természetesen úgy teszek, mintha semmiről sem tudnék, hanem alkalomadtán visszaadom a kölcsönt az oroszoknak. Akármilyen veszélytelenek is ezek a kémek ránk nézve, ezt már mégsem szabad megengedni nekik. Ahhoz jó

Engels szülőháza Barmenban

alanyok, hogy in corpore vili* intrika-kísérleteket végezzen rajtuk az ember. Ehhez különben nem is olyan rosszak.

4. Hess papa. Miután nevezettnek nevezettre átkokat és szitkokat szóró hitvesét szerencsésen átadtam itt a feledésnek, azaz a Faubourg St. Antoine legkülső végére szállítottam, ahol is vagyon bőgés és fogcsikorgatás (Grün és Gsell), nemrégiben egy bizonyos Reinhardt közvetítésével a kommunista tatától újbóli csatlakozási szándékáról további levelet kaptam. Meg kell szakadni a nevetéstől. Természetesen, mintha mi sem történt volna, egészen in dulci jubilo**, s méghozzá egészen a régi Hess. Miután konstatálta, hogy valamelyest ismét kibékült „a párttal" (a Judde-Gränzchen***, úgy látszik, megbukott) – „a munkához is megint kedve van" (amely eseményt harangzúgással kellene beharangozni), ez a történelmi hír következik (augusztus 19-i kelettel):

„Itt Kölnben néhány héttel ezelőtt *hajszál híján véres lázadásra* került sor, már **nagyon sokan** fel voltak fegyverezve" (Moses bizonyára nem tartozott ezek közé). „Kitörésre nem került sor, mert a katonák *nem mutatkoztak*" (a kölni sörissza-filiszter óriási diadala) stb. stb. . . .

Aztán a polgárgyűlésekről, ahol „mi", azaz „a párt" és Moses úr, qua° kommunisták *„oly tökéletesen győztünk*, hogy mi" stb.

„Először a pénzarisztokratákat . . . és azután a kisburzsoákat *fényesen*" (minthogy nincsenek köztük tehetségesek) *„kiütöttük a nyeregből.* A gyűléseken végül is *mindent keresztülvihettünk* **volna** (!)" (pl. Mosest megtehették volna főpolgármesternek); „elfogadtak egy programot, amelyre a gyűlés a jelöltjeit kötelezte, olyan programot, amelyet" (halljátok, halljátok) *„az angol és a francia kommunisták sem fogalmazhattak volna meg radikálisabban"* (!!!) (és senki sem foghatott volna fel Mosesnál értelmetlenebben) . . . **„Nézz** (sic°°) „utána néha a [feleségemnek°°°]" (mindkét fél azt kívánja, hogy a magam számlájára és veszélyére átvegyem az oldalbordáját, bizonyítékaim vannak rá) . . . „és közöld ezt Ewerbeckkel *szíverősítőül.*"

Az isten áldjon meg benneteket ezzel a „szíverősítővel", ezzel a sivatagi mannával. Én természetesen teljességgel ignorálom ezt a barmot – most Ewerbecknek is írt (mégpedig csupán azért, hogy az ő költségére levelet juttasson el az oldalbordájához) és azzal fenyegetőzik, hogy két hónap múlva

* – értéktelen testen – *Szerk.*
** – nyájas örvendezésben – *Szerk.*
*** – zsidó köröcske – *Szerk.*
° – mint; gyanánt; minőségben; -ként – *Szerk.*
°° – így – *Szerk.*
°°° *A papír sérült.* – *Szerk.*

idejön. Ha felkeres engem, gondolom, én is közölhetek vele valamit „szíverősítőül".

Mivel már benne vagyok az írásban, végül még azt is szeretném közölni veletek, hogy Heine ismét itt van és tegnapelőtt Ewerbeckkel ott voltam nála. A szegény ördög szörnyen siralmas állapotban van. Úgy lefogyott, hogy valóságos csontváz. Az agylágyulás fokozódik, s az arc bénulása is. Ew azt mondja, hogy bármikor meghalhat tüdőbénulásban vagy hirtelen fellépő szélütés következtében, de az is elképzelhető, hogy még három-négy évig elhúzhatja hol jobban, hol rosszabbul. Persze meglehetősen nyomott és fájdalmas hangulatban van, s ami a legjellemzőbb: rendkívül jóindulatú (mégpedig komolyan) az ítéleteiben – csak Mäurerről farag élceket állandóan. Egyébként szellemileg teljesen friss, arca azonban – amelyet a szürkülő szakáll még furcsábbá tesz (a szája körül már nem lehet borotválni) – fölöttébb gyászosan hat mindenkire, aki látja. Igazán borzasztó egy ilyen remek fickó lassú haldoklását végignézni.

A nagy Mäurert is láttam. „Emberke, emberke, miért nyomsz olyan keveset!" Ez az ember valóban egy látványosság, a legnagyobb gorombaságokat vágtam a fejéhez és hálából a szamár különös jóindulatába fogad, s azt mondja rólam, hogy szelíd arcom van. Ő persze úgy fest, mint Karl Moor hat héttel a halála után. Válaszoljatok hamarosan!

F.

Párizs, 1846 szept. 16., szerda

Mulassatok jól a következőn: A „Journal des Économistes" f. év augusztusi egyik cikkében a kommunizmusról szóló Biedermann-könyvről[68] a következő olvasható: először Hess egész badarsága komikusan franciásítva, aztán Marx úr kerül sorra.

„Marx úr *cipész*, míg egy másik német kommunista, Weitling, szabó. Az elsőnek" (Marxnak) „nincs nagy véleménye a francia kommunizmusról (!), amelyet a helyszínen volt szerencséje tanulmányozhatni. M egyébként szintén nem megy túl" (felismered erről az elzászi szófűzésről Fix urat?) „az elvont formulákon és igen óvakodik attól, hogy valamely igazán gyakorlati kérdésre kitérjen. Szerinte" (figyeld az értelmetlenséget) „a német nép emancipációja lesz a jel az emberi nem emancipációjára; ennek az emancipációnak agya a filozófia lesz és szíve a proletariátus. Amikor már minden elő van készítve, a gall kakas fogja hírül adni a német feltámadást . . .

Marx azt mondja, hogy Németországban *teremteni kell* egy egyetemes

proletariátust (!!) a kommunizmus filozófiai gondolatának megvalósítása végett." Aláírás: T. F. (azóta meghalt).

Ez volt az utolsó műve. Az előző kötet az én könyvemnek[69] hasonlóan komikus bírálatát hozta. A szeptemberi füzet [G.] Juliusról tartalmaz bírálatot, ezt még nem olvastam.[70]

A „Fraternité"-ban[71] nagy vita folyt a materialisták és a spiritualisták között. A materialisták, akiket $^{23}/_{22}$ arányban leszavaztak, kiléptek. Ez azonban nem akadályozza meg a „Fraternité"-t abban, hogy egy szép kis cikket ne közöljön a különböző civilizációs fokokról és képességükről, hogy továbbfejlődjenek a kommunizmusig.

Írjatok hamarosan, mivel 14 nap múlva én innen [...]* egy ilyen históriának [...]* egy levél könnyen hever [...]* vagy visszaküldik a régi helyen.

[A címoldalon]

Charles Marx úrnak, a Bois Sauvage-ba, Plaine Ste. Gudule, Brüsszel

* *A papír sérült. – Szerk.*

10

Engels Marxhoz

Brüsszelbe

Kedves Marx,

Egy csomó dolog, amit privátim akartam neked megírni, belekerült a hivatalos levélbe, mert azt írtam meg először. Ezúttal nem baj, hogy a többiek is elolvassák ezt a vackot.

Feuerbach kivonatolásától némileg viszolygok, ezért nem tudtam még rászánni magam. Itt Párizsban végképp érdektelennek tűnik a dolog. A könyv[72] azonban most otthon van nálam és mihamarább nekiülök. Weydemeyer édes fecsegése megindító. A fickó előbb kijelenti, hogy kiáltványt akar írni, amelyben bennünket gézengúzoknak deklarál, aztán azt kívánja, hogy ebből ne származzanak személyi ellentétek. Ilyesmi még Németországban is csak a hannoveri–porosz határon lehetséges. Hogy pénztelenséged még mindig tart, az szégyenletes. Kéziratainkra[40] nem tudok más kiadót, csak Leskét, akinek a tárgyalás alatt nem lenne szabad megtudnia, milyen kritika érte a kiadóvállalatát. Löwenthal biztosan nem fogadja el, Bernaysnak egy *nagyon jó* ötletét (az itteni öregnek az élete, két kötetben, az I. kötetet mindjárt ki kellene nyomtatni és az öreg halálakor nyomban expediálni, a II. pedig azután rögtön következne) különféle silány ürügyekkel elutasította. Amellett gyáva is, azt mondja, kizsuppolhatnák Frankfurtból. Bernaysnak reménye van arra, hogy tető alá hozza Brockhausnál, aki természetesen azt hiszi, hogy a könyv burzsoá szellemben íródik. – Elküldték a vesztfáliaiak a kéziratokat Danielshez?[73] – Hallottál valami közelebbit a kölni tervről? tudod, amiről Hess írt.[74] – Mindennél remekebb azonban a Lüning-féle zöldség. Szinte magam előtt látom a fickót tisztes nyárspolgári mivoltában, amint vállalja a kockázatot, hogy belecsinál a nadrágjába. Amikor az ő egész hitványságukat kritizáljuk, a nemes férfiú ezt „önbírálatnak" nyilvánítja.[75] Ezekkel a fickókkal azonban hamarosan meg fog történni, ami írva vagyon: „És hogyha nincsen feneke, min üljön hát a drága?"[76] És Vesztfália, úgy látszik, lassacskán észreveszi, hogy nincsen feneke, avagy, hogy Mosesszal szóljunk, nincsen „anyagi bázisa" a kommunizmusához.

Püttmann-nak, ami *engem* illet, volt némi joga azt mondani, hogy a brüsszeliek közreműködtek a „Prometheus"-ban.[77] Hallgasd csak, milyen finoman fogott hozzá a dög. Mivel szükségem is volt pénzre, írtam neki, hogy rukkoljon ki végre azzal a honoráriummal, amellyel már egy teljes éve tartozik nekem. A fickó azt válaszolja erre, hogy ami a „Bürgerbuch"-ban kinyomatott cikkért járó honoráriumot illeti, ő Leskét bízta meg, hogy kifizesse nekem (természetesen azóta sincs itt), ami azonban a másikért, a 2. „Rheinisches Jahrbuch"-ban megjelent cikkért jár[78] — — ezt ő ugyan már megkapta a kiadótól, de mivel a német úgynevezett kommunisták őt, a nagy P-t, másik nagy P-jével, a „Prometheus"-szal együtt gyalázatosan cserbenhagyták, ezért — — Ő, az 1. számú P, arra kényszerült, hogy a honoráriumokat (köztük az Ewerbeck stb. számára járókat is) a 2. számú P nyomtatására fordítsa, és így azokat csak x hét múlva fizetheti ki nekünk!! Szép kis alakok, mondhatom, ha az ember nem ad nekik kéziratot, akkor ráteszik a kezüket a pénzre. Így lesz az ember a „Prometheus"-nál munkatárs és részvényes.

A londoni üzenetet[79] tegnap este itt a munkásoknál már nyomtatásban olvastam. Szemét. A „néphez" fordulnak, értsd a feltételezett proletárokhoz Schleswig-Holsteinben, ahol csupán alnémet parasztfajankók és céhes straubingerek[64] kódorognak. Az angoloktól éppen az értelmetlenséget tanulták el, az összes valóban meglevő viszonyok totális semmibevevését, a képtelenséget egy történelmi fejlődés felfogására. Ahelyett, hogy válaszolnának a kérdésre, azt akarják, hogy az ő felfogásuk szerint ott egyáltalában nem is létező „nép" semmibe vegye ezt a kérdést, békésen, passzívan viselkedjék; nem gondolnak arra, hogy a burzsoák úgyis azt teszik, amit akarnak. Leszámítva a meglehetősen fölösleges és végkövetkeztetéseikkel semmi összefüggésben sem álló szitkozódásokat a burzsoák ellen (e szitkozódásokat éppoly jól lehetett volna szabadkereskedő-frázisokkal helyettesíteni), az iromány t kibocsáthatta volna a londoni szabadkereskedő-sajtó is, amely Schleswig-Holsteint nem akarja a Zollvereinban[80] látni.

Hogy Julius porosz zsoldban áll és Rother mellett ír, arra már német újságok céloztak. Bourgeois*, aki kiváló műveitől, mint D'Ester mesélte, annyira el volt ragadtatva, örülni fog, ha hallja. — Apropó Schleswig-Holstein; a Kocsis** tegnapelőtt 3 sorban megírta Ewerbecknek, hogy mostanában vigyázni kell a levelekkel, a dánok mindent feltörnek. Úgy véli, könnyen fegyverekre kerülhet a sor. Kétlem, de szép, hogy az öreg

* Heinrich Bürgers. – *Szerk.*

** Georg Weber. – *Szerk.*

dán a schleswig-holsteinieket olyan gorombán móresra tanítja.[81] Egyébként olvastad-e a „Schleswig-Holstein, tenger övez" című híres költeményt a „Rheinischer Beobachter"-ban[82]? Körülbelül ilyen benyomást tesz az emberre, a szavakat képtelen voltam megjegyezni:

Schleswig-Holstein, tenger övez, Schleswig-Holstein
rokonfajta,
Schleswig-Holstein, német föld ez, Schleswig-Holstein
német partja!
Schleswig-Holstein, hőn gerjedez, Schleswig-Holstein,
törzsünk, rajta,
Schleswig-Holstein a miénk lesz, Schleswig-Holstein
szavát tartja!
Schleswig-Holstein így zengedez: „Schleswig-Holstein!
dán kacatja!"
Schleswig-Holstein mindenkihez: „Schleswig-Holstein"
szól szózatja!
Schleswig-Holstein nem csüggedez, – Schleswig-Holstein
kezét adja,
Schleswig-Holstein szégyene lesz – Schleswig-Holstein
hülye fattya.

Schleswig-Holstein, rokonfajta, maradj hű, drága haza, így végződik ez a szemét. Borzalmas dal, érdemes arra, hogy a dithmarscheniak *el*énekeljék, akik viszont megérdemlik, hogy Püttmann *meg*énekelje őket.

A kölni burzsoák mozgolódnak. Tiltakoztak a miniszter urak ellen olyanformán, ahogy német polgárok számára még lehetséges. Szegény berlini prédikátor*! Birodalmának minden városi tanácsával hajbakapott; először a berlini teológiai disputa, aztán ugyanaz Boroszlóban[83], most pedig a kölni história. A csibész egyébként hajszálra hasonlít I. Jakab angol királyhoz, akit, úgy látszik, valóban példaképének tekint. Legközelebb alkalmasint, akárcsak Jakab, még boszorkányokat is fog égetni.

Proudhonnal a hivatalos levélben** valóban égbekiáltóan igazságtalan voltam. Minthogy ebben az utóbbi levélben nincs hely, itt kell korrigálnom a dolgot. Azt hittem ugyanis, hogy Proudhon egy kis értelmetlenséget, az értelem határain belül maradó értelmetlenséget követett el. Tegnap még egyszer és részletesen megvitattuk a dolgot, és ekkor rájöttem, hogy

* IV. Frigyes Vilmos. – *Szerk.*
** *V. ö. 37–38. old. – Szerk.*

ez az új értelmetlenség valójában *egészen határtalan értelmetlenség*. Képzeld csak el: a proletárok *takarítsanak meg* kis részvényeket. Ebből (10 000–20 000 munkáson alul természetesen el sem kezdik) előbb egy vagy több szakmában egy vagy több műhelyt rendeznek be, a részvényesek egy részét ott foglalkoztatják, a termékeket pedig eladják 1. a nyersanyag plusz a munka árán a részvényeseknek (akiknek ilyenformán nem kell a profitot megfizetniök) és 2. az esetleges többletet folyó áron a világpiacon. Ahogy a társaság tőkéje újonnan belépők vagy a régi részvényesek új megtakarításai révén gyarapodik, új műhelyeket és gyárakat létesítenek, és így tovább, és így tovább, amíg – *minden* proletárt nem foglalkoztatnak, az országban fellelhető *minden* termelőerőt fel nem vásárolnak, és ezáltal a burzsoák kezében levő tőkék el nem vesztették ama hatalmukat, hogy munka fölött parancsnokoljanak és profitot hozzanak! Ilymódon aztán megszüntetik a tőkét, mivel „egy olyan instanciát találnak, ahol a tőke, azaz a kamatozás" (a kissé világosabban körvonalazott hajdani droit d'aubaine[84] grünösítése) „úgyszólván eltűnik". Észre fogod venni, hogy ezen a tételen, amelyet Eisermann tata számtalanszor ismételt, tehát úgy megtanult Grüntől, hogy betéve tudja, még világosan áttűnnek az eredeti proudhoni szóvirágok. Ezek az emberek nem többet és nem kevesebbet forgatnak a fejükben, mint azt, hogy a proletárok megtakarított pénzén és a profitról meg tőkéjük kamatairól való lemondásuk révén egyelőre *egész Franciaországot*, később talán a világ többi részét is *felvásárolják*. Soha még ilyen remek tervet nem agyaltak ki, de ha már valami bűvészmutatványt akarnak véghezvinni, nem sokkal egyszerűbb-e mindjárt a holdvilág ezüstsugaraiból verni ötfrankosokat? És az itteni buta munkásfickók, a németeket értem, *hisznek* ebben a vacakban; ők, akik képtelenek hat sout félretenni, hogy összejöveteleik estéjén egy borkimérésbe mehessenek, ők akarják megtakarított pénzükből az egész szép Franciaországot felvásárolni. Rothschild és társai igazi kontárok e kolosszális felvásárlókhoz képest. Az embert megüti a guta. Ez a Grün úgy elposványosította a fiúkat, hogy a legértelmetlenebb frázisnak több értelme van a szemükben, mint a legegyszerűbb, közgazdasági érvül felhasznált ténynek. Mégiscsak gyalázatos dolog, hogy az embernek még mindig ilyen barbár értelmetlenség ellen kell hadakoznia. De hát türelemmel kell lennünk, és én nem hagyom nyugton a fickókat, míg csak Grünt ki nem vetettem a nyeregből, és el-bódított koponyájukat meg nem világosítottam. Az egyetlen, aki világosan lát és be is látja, hogy ez az egész csak értelmetlenség, az a mi Jungénk, aki Brüsszelben volt. Ewerbeck is teletömte a fickók fejét a legvadabb ostobaságokkal. Meg lehet kergülni a zűrzavartól, mely most ebben a

fickóban van, aki időnként az őrültség határát súrolja, és amit tegnap a saját szemével látott, azt ma már nem tudja neked újra elmondani. Arról nem is beszélve, amit hallott. Arról pedig, hogy mennyire kordában tartotta Grün, csak ennyit: amikor a trieri Walthr múlt télen mindenfelé siránkozott a cenzúra miatt, Grün a cenzúra mártírjaként ábrázolta őt, mint aki a legnemesebb és legbátrabb küzdelmet folytatja stb., és arra használta fel Ewerbecket és a munkásokat, hogy egy fölöttébb pompázatos üzenetet intézzenek és írjanak alá ehhez a szamár Walthrhoz és köszönetet mondjanak neki a szólásszabadságért vívott harcban tanúsított hősiességéért!!!! Ew igencsak rühelli az egészet és dühöngve szidja saját magát; de az ostobaság megtörtént, és most megint ki kell verni belőle és a munkásokból azt a néhány *szót*, amelyet véres verítékkel bebiflázott és aztán éppoly véres verítékkel belevert a munkásokba. Ugyanis semmit sem ért meg mindaddig, amíg kívülről meg nem tanulta, és még akkor is legtöbbször rosszul érti meg. Ha nem volna olyan roppantul jóakaratú és amellett olyan szeretetreméltó fickó – és most inkább az, mint valaha –, akkor egyáltalán nem lehetne boldogulni vele. Csodálkozom, hogyan jövök ki mégis vele; olykor egészen ügyes megjegyzései vannak, nyomban azután pedig ismét a legnagyobb badarság – mint például az ő most Istenben nyugvó német történelmi előadásai, amelyeknél a lépten-nyomon előforduló baklövések és bolondságok miatt alig tudja az ember visszafojtani a nevetését. De, mint mondtam, roppant buzgalom és vállalkozókedv párosul nála azzal, hogy csodálatosan készséges, s hozzá elpusztíthatatlan jó humor és öngúny van benne. Ostobasága ellenére, a fickót jobban kedvelem, mint valaha.

Bernaysról nincs sok mondanivalóm. Én többször is kinn voltam, ő egyszer volt itt. Télen valószínűleg idejön, csak pénze nincs. Vesztfália küldött neki 200 frankot, hogy megvesztegesse; ő elfogadja a pénzt, aztán persze fütyül rájuk. Weydemeyer előzőleg felkínálta neki a pénzt, mire azt írja, hogy *2000 frankra* van szüksége, különben nem ér neki semmit az egész, én megmondtam neki, mit válaszolnának erre a vesztfáliaiak, vagyis hogy semmit sem tudnak folyósítani stb. – szó szerint be is következett. Hálából megtartja a 200 frankot. Egész kedélyesen él, senki előtt nem titkolja tragikus históriáját, kedélyesen érintkezik az emberekkel, úgy él, mint egy paraszt, dolgozik a kertben, jókat zabál; gyanítom, hogy egy parasztlánnyal hál, s szenvedéseinek fitogtatásával is felhagyott. Sőt odáig jutott, hogy világosabb és értelmesebb nézeteket táplál a pártviszályokról, jóllehet valahányszor ilyesmi előfordul, kissé Camille Desmoulins szerepét szeretné eljátszani, amellett egyáltalán nem való pártembernek; a jogról

Jenny Marx
(fiatalkori képe)

formált véleményei miatt most nemigen lehet hozzá közel férkőzni, mert ilyenkor azzal az ellenvetéssel, hogy gazdaságtan, ipar stb. nem az ő szakmája, mindannyiszor igyekszik kitérni, ritka találkozásainkon pedig nem alakul ki rendes vita; azt hiszem, kissé már mégis sikerült megtörnöm a jeget és ha idejön, végül majd csak el tudom oszlatni téves felfogását. – Mit csinálnak az ottaniak?

Barátod
E.

Párizs, 11, rue stb., 1846 szeptember 18.

Kérdés: Nem kellene a Tolsztojjal kapcsolatos históriát*, amely *teljesen helytálló*, közölni a londoniakkal? A németek, ha tovább játssza náluk a szerepét, egyszer néhány lengyelt förtelmesen kompromittálhatnak. Ha a fickó *rád hivatkoznék*?

Bernays írt egy brosúrát a Rothschild-polémiában[85]; megjelenik Svájcban németül, néhány napon belül pedig itt franciául.

---

* *V. ö. 38. old. – Szerk.*

11

Engels Marxhoz

Brüsszelbe[86]

[Párizs, 1846 szeptember.]

. . . 7. az osztalékra vonatkozó §§-at a veszteség közös viselésére vonatkozó §§-ká kellene átváltoztatni, mert *ha mindez nem így lenne*, akkor már azon remek alapelv következtében is csődbe mennének, hogy a veszteséget egészében viselik, a profitot viszont elosztják. Nekik tehát kétszer olyan jó üzleteket kellene csinálniok, mint *minden más* könyvkereskedőnek, hogy fenntarthassák magukat; de tény, hogy eddig a kizárólag vagy túlnyomórészt tiltott írásművekkel foglalkozó könyvkereskedők – Fröbel, Wigand, Leske – *idővel* mind tönkrementek: 1. elkobzás miatt, 2. a piacokról való kirekesztés miatt, s ez ±* mindig megtörténik, 3. a könyvbizományosok és könyvkereskedők csalárdsága miatt, 4. a rendőrség fenyegetései, perek stb. miatt, végül 5. olyan könyvkereskedők konkurrenciája miatt, akik csak időnként nyomatnak ki valami rosszhírű dolgot, akiknél tehát sokkal ritkábban fordul meg a rendőrség, s akiknek emellett mégiscsak több esélyük van kelendő kéziratok megszerzésére, míg azoknak, akik mindig ezzel foglalkoznak, a szemét és a nem kelendő könyvek maradnak. A rendőrséggel a könyvkereskedői harcot csak akkor lehet haszonnal megvívni, ha sok kiadó vesz részt benne, lényegében véve gerillaháború ez, amelyben csak úgy lehet keresni, ha ilyesmit *ritkán* kockáztat az ember. A piac nem elég nagy ahhoz, hogy specializálódni lehessen erre a cikkre.

Egyébként teljesen mindegy, tönkremegy-e a társaság vagy sem, úgyis tönkre fog menni, akárhogyan fog is hozzá; de garancia esetén túl gyorsan megy tönkre, akkor heves láz lép fel három válsággal, amelyek közül a harmadik már bizonyára halálos lesz. A várható kéziratok szempontjából – és ez nem lesz valami nagy áradat – egy enyhe sorvadás jobb lenne. Csak az a baj, hogy a társaság tőkéje túlságosan igénybe lesz véve, ha maga nyomat. Legalább akkora tőkével kellene rendelkeznie, hogy kb. 1 $^1/_2$ évig nyomtathasson; mert tegyük fel, hogy a tőke = 3000 tallér, ezt az

* többé-kevésbé – *Szerk.*

első esztendőben felhasználnák; a húsvéti vásárok mérlege tűrhető üzletmenet esetén ennek $^2/_3$-át, tehát legalább 2000 tallért hoz be. Vagyis a társaságnak legkevesebb 1000 tallérral kellene még rendelkeznie a második év számára az említett 3000 talléron felül. Így körülbelül a tőke $^1/_3$, $^1/_4$ része mindig lekötve marad, eladatlan készletben, rosszul fizető bizományosoknál stb. Ezt talán még külön ki lehetne préselni a részvényesekből fokozatosan törleszthető előleg címén. Egyébként előzőleg tárgyalni kell egy könyvkereskedővel, hogy pontosan megtudjuk, mennyi marad lekötve a befektetett tőkéből az első év végén, illetve mennyi idő alatt forgathatja meg az ember egyszer a teljes tőkéjét. Ezt én pontosan nem tudom, de okom van azt hinni, hogy a fenti számításokban inkább túl kevés állandóan lekötött tőkét tételeztem fel, mintsem túl sokat.

A felelős kiadó a nyereségből kikötött 20%-kal meg fog gazdagodni. Ha a tartalékalaphoz még 10% is járul az esetleges veszteségekre, akkor az már csinos mínuszt eredményez.

S hogy a garancia milyen következményekkel jár az *írókra* nézve, arról beszélni sem akarok. Szerintem *vissza kell utasítani*, ha nagyobb művekhez ajánlják fel. Ha a társaság ezen a bázison megalakul, akkor semmit sem ajánlhatunk már fel más kiadónak anélkül, hogy azt ne hinné: a társaság *visszadobta*. Eltekintve attól, hogy azok az okok, amelyek miatt a garanciát a vesztfáliaiaknak[40] visszautasítottuk, most is fennállnak. Sem becsületünk, sem érdekeink nem engedik meg, hogy ebbe belemenjünk.

Részleteiben: 7 ember az irányító bizottságban túl sok. Három, legfeljebb 5 legyen benne, az tökéletesen elég. Máskülönben szamarak, sőt még intrikusok is belekerülhetnek. Az irányító bizottságnak ± Brüsszelben kell tartózkodnia. 7 tag esetén hogyan lehet *választani*? De más okok sem szólnak amellett, hogy ilyen sokan legyenek benne. A munkát úgyis nekünk kell elvégezni, erre a magam részéről hajlandó is vagyok, minek hát akkor annyi ülnök? Amellett, ha az irányító bizottság véleményezése úgy fog végbemenni, mint a tartományi Landtagoké, mi lesz akkor? Pokoli munka lesz ez a sok írásbeli véleményezés, arról pedig szó sem lehet, hogy mi kivonjuk magunkat alóla. Mint mondtam, a rám eső részt vállalom. – Kérdés: Ha a burzsoák egy *igazi* szocialista felügyelő bizottságot neveznek ki, amely a mi véleményünket nem veszi figyelembe, mi lesz akkor?

12

Engels Marxhoz

Brüsszelbe

[Párizs, 1846 október 18.]

Kedves M.,

Végül hosszú viszolygás után hozzáfogtam a feuerbachi vacak átolvasásához, és az a véleményem, hogy „kritikánk"-ban[47] nem foglalkozhatunk vele. Hogy miért nem, látni fogod, ha elmondom neked tartalmának velejét.

„Das Wesen der Religion", „Epigonen", I. köt. 117–178. old. – „A vallás alapja az ember *függőségi érzése*" (117. old.). Minthogy az ember elsősorban a természettől függ, azért „a természet a vallás első eredeti tárgya" (118. old.). („Természet – ez csak általános szó azoknak a lényeknek, dolgoknak stb. stb. jelölésére, amelyeket az ember *magától és termékeitől* megkülönböztet.") Az első vallási megnyilvánulások ünnepek, amelyek természeti folyamatokat, az évszakok váltakozását stb. stb. jelenítik meg. Azok a sajátos természeti viszonyok és termékek, amelyek környezetében egy törzs vagy nép él, átmennek a vallásába. – Az embert fejlődésében más lények támogatták, ezek azonban nem *magasabb rendű* lények, angyalok voltak, hanem alacsonyabb rendű lények, *állatok*. Innen ered az állatkultusz (következik a pogányok apológiája a zsidók és a keresztények támadásai ellen – triviális). – A vallás rejtett háttere, a kereszténveknél is, folytonosan a természet marad. Azok a tulajdonságok, melyekkel istennek az embertől való különbségét indokolják, a természet tulajdonságai (eredetileg, alapjukat tekintve). Pl. mindenhatóság, örökkévalóság, egyetemesség stb. Isten valóságos tartalma csak a természet; azaz amennyiben istent csak mint a természet alkotóját, nem mint politikai és erkölcsi törvényhozót képzelik. – Polémia a természetnek egy értelmes lény általi teremtése, a semmiből való teremtés stb. ellen – többnyire „emberiesített", azaz kedélyes, polgárszíveket megkapó, németre lefordított vulgáris materializmus. – A természet a természetvallásnak nem természetként tárgya, hanem „személyes, eleven, érző lényként . . . lelkes lényként, azaz szubjektív, emberi lényként" (138. old.). Ezért imádják s igyekeznek emberi indító-

okokkal stb. reá hatni. Ez főként abból ered, hogy a természet változó. „A természettől való függés érzése, kapcsolatban a természetnek mint önkényesen tevékeny, személyes lénynek a képzetével, ez az alapja az áldozatnak, a természetvallás leglényegesebb aktusának" (140. old.). Mivel azonban az áldozatnak *önző* célja van, így a vallásnak mégis az ember a *végcélja*, az ember istensége a vallás végső célja. – Ezután triviális glosszák és ünnepélyes fejtegetések következnek arról, hogy egy primitív nép, amelynek még természetvallása van, olyan dolgokat is istenekké tesz, amelyek kellemetlenek neki, pestist, lázat stb. „Ahogyan az ember merőben fizikai lényből *politikai*, magát a természettől egyáltalában megkülönböztető és önmagára koncentráló lénnyé" (!!!) válik, úgy válik istene is politikai, a természettől megkülönböztetett lénnyé. „**Ezért**" jut el „az ember a maga lényének a természettől való megkülönböztetéséhez és következésképpen a természettől megkülönböztetett istenhez mindenekelőtt csak azáltal, hogy más emberekkel *közösséggé* egyesül, melyben a természettől megkülönböztetett, **csak a gondolatban vagy a képzeletben létező hatalmak** (!!!), a törvény, a vélemény, a becsület, az erény hatalma függőségi érzésének tárgyává ... válik számára." (Ez a förtelmesen fogalmazott mondat a 149. oldalon van.) A természeti hatalom, az élet és halál fölötti hatalom a politikai és erkölcsi hatalom attribútumává és szerszámává fokozódik le. A 151. oldalon intermezzo keleti konzervatívokról és nyugati progresszistákról. „Keleten az ember *nem feledkezik meg* az ember miatt a természetről ... Neki még a király is nem mint földi, hanem mint égi, isteni lény a tárgya. Egy isten mellett azonban eltűnik az ember, csak ha a föld istenektől mentesül ... csak akkor van az embereknek terük és helyük a maguk számára." (Szép kis magyarázata annak, miért stagnálnak a keletiek. A sok bálványkép miatt, amelyek elveszik a teret.) A keleti ember úgy viszonylik a nyugatihoz, mint a falusi a városihoz, amaz a *természettől* függ, emez az *embertől* stb. stb., „ezért csak a városiak csinálnak történelmet" (itt az egyetlen halk, de kissé rossz szagú lehelete a materializmusnak). „Csak aki képes feláldozni a *természet* hatalmát a *vélemény* hatalmának, *életét nevének*, testi létezését az utókor száján és elméjében való létezésének, csak az képes történelmi tettekre." Íme. Minden, ami nem természet, az képzet, vélemény, fikció. Ezért is „csak az emberi »**hiúság**« a történelem elve"! 152. old.: „Mihelyt az ember annak tudatára jut, hogy ... bűnből és balgaságból ... boldogtalanság stb. stb., erényből és bölcsességből ellenben ... boldogság következik, tehát az *emberek sorsát meghatározó hatalmak* az értelem és akarat ... akkor a természet is értelemtől és akarattól függő lény a számára." (Átmenet

a monoteizmushoz – Feuerbach osztja a fenti illuzórikus „tudatot" az értelem és akarat hatalmáról.) Az értelem és az akarat világfölötti hatalmával együtt jár azután a szupernaturalizmus, a semmiből való teremtés, és a monoteizmus, amelyet Feuerbach még sajátlag az „emberi tudat egységéből" magyaráz. Azt, hogy az egy isten sohasem jött volna létre az *egy király* nélkül, azt, hogy a természet számos jelenségét ellenőrző, az egymással ellentétes természeti erőket összetartó isten egysége csak képmása az *egy* keleti despotának, aki az egymással ellentétes, érdekeikben egymással összeütköző egyéneket látszólag vagy valósággal összetartja, ezt Feuerbach fölöslegesnek tartotta megmondani. – Hosszú fecsegés a teleológia ellen – a régi materialisták másolása. Emellett Feuerbach ugyanazt a baklövést követi el a valóságos világgal szemben, amelynek a természet elleni elkövetését a teológusoknak szemére veti. Rossz vicceket farag arról, hogy a teológusok azt állítják, isten nélkül a természetnek anarchiában kellene felbomlania (vagyis az istenbe vetett hit nélkül foszlányokra hullanék), isten *akarata, értelme, véleménye* a világ köteléke; és ő maga is azt hiszi, hogy a *vélemény* – a *közvéleménytől, törvényektől* és más *eszméktől* való félelem – tartja most össze a világot. – A teleológia elleni egyik érvével Feuerbach egészen mint laudator temporis praesentis* lép fel: a gyermekek óriási halandósága az első életévekben onnan van, hogy „a *természet* a maga gazdagságában egyes tagjainak ezreit áldozza fel meggondolás nélkül"; . . .„természetes okok következménye, hogy . . . pl. az első évben minden 3–4 gyermek közül hal meg *egy*, az ötödikben huszonöt közül *egy* stb. stb."

E kevés, itt kiemelt mondaton kívül nincs semmi megjegyeznivaló. A különböző vallások történeti fejlődéséről nem tudunk meg semmit. Legföljebb példákat hoz fel belőlük a fenti trivialitások bizonyítására. A mű java része polémia isten és a keresztények ellen, egészen úgy, ahogy eddig csinálta, csakhogy most, miután kimerült, a régi fecsegés minden ismételgetése ellenére sokkal feltűnőbben kiütközik, mennyire függ a materialistáktól. Ha mondani akarnánk valamit a természetvallásra, politeizmusra, monoteizmusra vonatkozó trivialitásairól, akkor e vallási formák valóságos fejlődését kellene szembeállítani, ehhez viszont előbb tanulmányozni kellene őket. Munkánk szempontjából azonban ez éppoly kevéssé tartozik ránk, mint a kereszténységről adott magyarázata. Feuerbach pozitívfilozófiai álláspontját illetően a mű nem ad semmi újat, az a néhány megbírálandó mondat, amelyet fentebb kivonatoltam, csak igazolja azt, amit

* – a jelen idők dicsőítője[87] – *Szerk.*

már elmondottunk. De ha téged a fickó még tovább érdekel, próbáld megszerezni Kiesslingtől közvetlenül vagy közvetett úton Feuerbach összegyűjtött műveinek I. kötetét; ott írt még valami előszófélét, amelyben még akadhat valami. Láttam kivonatokat, melyekben Feuerbach a „fej bajairól" és a „gyomor bajairól" beszél – ez afféle gyönge apológia, hogy miért nem törődik valóságos érdekekkel. Ugyanúgy, mint $1\,^1/_2$ évvel ezelőtt nekem írt.

Épp az imént kaptam meg leveledet, amely lakásváltoztatásom miatt néhány napig a régi lakásban hevert. A svájci kiadókkal kísérletet teszek. De bajosan hiszem, hogy sikerül. A fickók közül egynek sincs pénze 50 ív kinyomtatására.[40] Az a véleményem, hogy semmit sem tudunk kinyomatni, ha nem *választjuk széjjel* a dolgokat és az egyes köteteket nem próbáljuk külön-külön kihozni, először a filozófiai históriát, ez a legsürgősebb, és aztán a másikat. 50 ív egyszerre olyan veszélyesen nagy, hogy sok könyvkiadó márcsak azért sem fogadja el, mert nem tudja. – Ott volt még a brémai Küttmann* is, valahogy így hívják a fickót, akit Moses és Weitling ellenünk hangolt, s aki betiltásra érdemes könyveket akart nyomtatni, de nem akart sokat fizetni; *mi* nyugodtan *megtehetjük*, hogy ezzel a kézirattal hozzá fordulunk. Mit gondolsz, ha megosztanók a históriát, és az egyiknek az 1., a másiknak a 2. kötetet ajánlanók fel? Vogler tudja a brémai K címét. A List jóformán kész.**

A „Volkstribun"-ban megjelent históriákat láttam kb. 3 héttel ezelőtt.[88] Ehhez fogható nevetséges ostobasággal még nem találkoztam. Weitling testvér becstelensége ebben a Kriegéhez írt levelében a csúcspontját éri el. Ami egyébként a részleteket illeti, azokra már nem emlékszem eléggé ahhoz, hogy bármit is mondhassak róluk. De én is azon a véleményen vagyok, hogy mind Kriege, mind a straubingerek[64] proklamációjára replikázni kell, arcukba vágni, miszerint letagadják, hogy mondották azt, amit a szemükre vetünk, és ezenközben ugyanazokat a letagadott ostobaságokat ismét proklamálják a válaszukban; és hogy főképp Kriegének, aki olyan nagy erkölcsi pátosszal szaval és gúnyolódásunk fölött annyira felháborodik, kiadósan a fejére kell ütnünk. Mivel a számok éppen most járnak kézről kézre az itteni straubingerek között, ahhoz, hogy megszerezzem őket, 4–5 napot kell várnom.

Az itteni straubingerek rettenetesen ugatnak ellenem. Kiváltképpen 3–4 „művelt" munkás, akiket Ewerbeck és Grün beavatott az igazi emberség

* Kühtmann. – *Szerk.*

** *V. ö. 8., 23. old. – Szerk.*

titkaiba. De én némi türelem és valamelyes terrorizmus segítségével keresztültörtem ezen és a többség velem tart. Grün elpártolt a kommunizmustól, és ezeknek a „művelteknek" nagy kedvük volt vele tartani. Épp itt sikerült átvágnom, az öreg Eisermannt úgy megfélemlítettem, hogy többet nem jön el, és kontradiktóriusan vitára bocsátottam: *kommunizmus* vagy *nem-kommunizmus*. Ma este szavazás dönti el, hogy a gyülekezet kommunista-e vagy – amint a műveltek mondják – „az emberiség javáért" lép fel. A többség biztos számomra. Kijelentettem, hogy ha nem *kommunisták*, engem nem érdekelnek és nem jövök el többet. Ma este Grün tanítványait végérvényesen megbuktatják, és akkor aztán egészen az ábécétől kell majd elkezdenem. – El sem tudod képzelni azokat a követeléseket, amelyeket ezek a jebildet* straubingerek velem szemben támasztottak. „Szelídség", „gyengédség", „meleg testvériesség". De kellően lehordtam őket, minden este elhallgattattam az egész – 5, 6, 7 fickóból álló – oppozíciójukat (mert eleinte az egész kompánia ellenem volt). Legközelebb többet erről az egész históriáról, amely mindenféle fényt vet Grün úrra. –

Proudhon állítólag 14 nap múlva idejön. Az lesz még csak szép.

Itt valami folyóirat-féle[89] van készülőben. A szivaros Mäurer azt állítja, hogy tud pénzt szerezni hozzá. De nem hiszek a fickónak, míg a pénz itt nincs. Ha mégis lesz belőle valami, akkor már minden úgy van elrendezve, hogy a dolog egészen a *mi* kezünkbe kerül. Mäurernak, a nyilvánvaló szerkesztőnek, meghagytam a jogot, hogy a saját badarságait kinyomtassa benne, ez nem ment másképp. Minden egyéb az én kezemen megy át, abszolút vétóm van. Amit írok, azt persze álnéven vagy névtelenül. Mindenesetre a dolog, ha létrejön, sem Hessnek, sem Grünnek, sem bármilyen más zavaros irányzatnak nem fog a kezére jutni. Egészen jó lenne ahhoz, hogy egy kicsit *tisztogassunk*. De ne beszélj róla senkinek addig, amíg létre nem jött, még ezen a héten el kell dőlnie.

Minden jót és írj hamarosan.

E.

23, rue de Lille,
Fbg. St. Germain

* (gebildet) művelt *(berlini tájszólásban)* – *Szerk.*

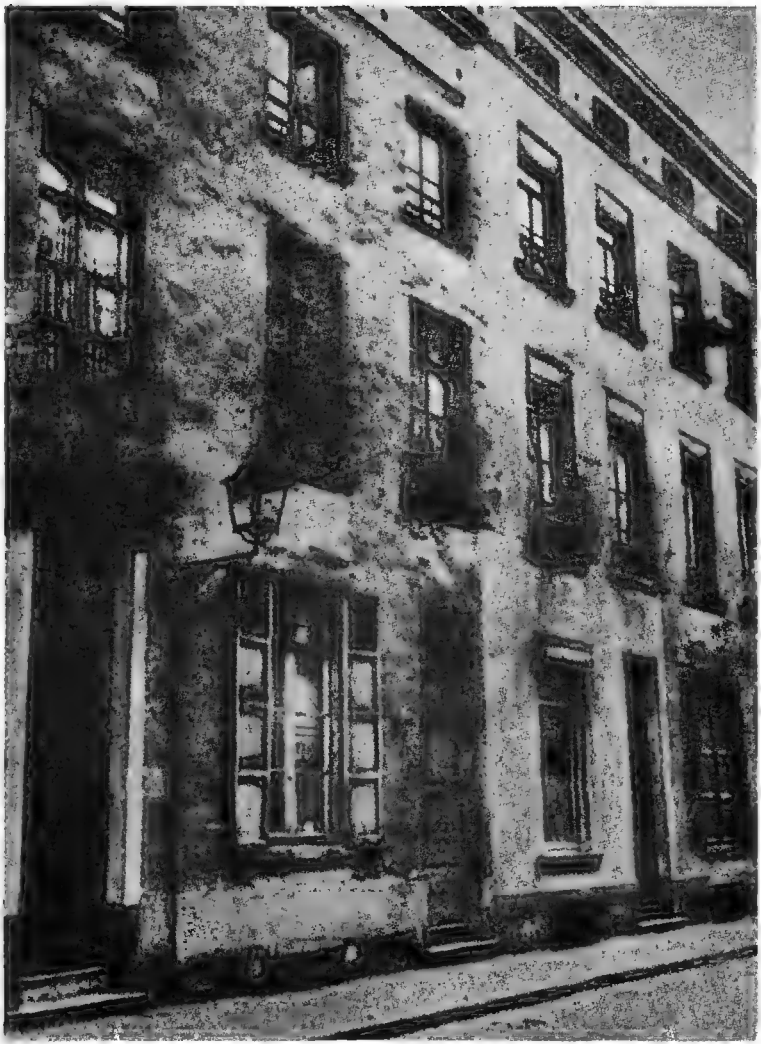

Ebben a házban lakott Marx Brüsszelben
(1845 május–1846 május)

13

Engels a Kommunista Levelező Bizottsághoz

Brüsszelbe

3. sz. bizottsági levél

Az itteni straubinger[64]-históriákról kevés a mondanivalóm. A fődolog az, hogy a különböző vitás kérdések, amelyek miatt a fiúkkal eddig harcolnom kellett, most eldőltek: Grün legfőbb hívét és tanítványát, Eisermann tatát, kidobtuk, a többiek teljesen elvesztették a sokaságra gyakorolt befolyásukat, és én egyhangúlag elfogadtattam ellenük egy határozatot.

Röviden így folyt le:

A Proudhon-féle társulási tervről* 3 estén át vitatkoztunk. Eleinte majdnem az egész csoport ellenem volt, végül már csak Eisermann és a fennmaradó 3 grüniánus. A fődolog itt az volt, hogy az erőszakos forradalom szükségességét kimutassam és egyáltalában bizonyítsam, hogy a Grün-féle igazi szocializmus – amely a Proudhon-féle csodaszer által új életerőre kapott – mint proletárellenes, kispolgári, straubingeri irányzat elutasítandó. Végül dühbe gurultam, hogy ellenfeleim ugyanazokat az érveket ismételgetik örökösen, és egyenest nekimentem a straubingereknek, ez a grüniánusokban nagy felháborodást keltett, ami által viszont *nyílt támadást* csaltam ki a nemes Eisermannból a kommunizmus ellen. Erre aztán olyan kíméletlenül elláttam a baját, hogy többet nem jött el.

Most belekapaszkodtam az Eisermann adta fogódzóba – a kommunizmus elleni támadásba –, annál is inkább, mert Grün folytonosan intrikált, beszaladgálta a műhelyeket, vasárnaponként magához citálta az embereket stb. stb., és a fenti ülés utáni vasárnapon *maga* is elkövette azt a határtalan ostobaságot, hogy 8–10 straubinger előtt megtámadta a kommunizmust. Mire kijelentettem, hogy mielőtt további vitákba bocsátkoznék, szavazni kell, hogy mint kommunisták jövünk-e itt össze, vagy sem. Az első esetben gondoskodni kell arról, hogy olyan támadások a kommunizmus ellen, mint az Eisermanné, ne forduljanak többé elő, a másik esetben, ha pusztán

* *V. ö. 37., 45. old. – Szerk.*

akármilyen egyének vannak itt együtt, hogy erről-amarról elvitatkozzanak, akkor engem nem érdekelnek és nem jövök el többet. Ez nagy megdöbbenést keltett a grüniánusokban, ők itt „az emberiség javáért" vannak együtt, hogy felvilágosodjanak, a haladás emberei és nem egyoldalúak, nem rendszerekkel labdáznak stb. és ilyen derék embereket mégsem lehet „akármilyen embereknek" nevezni. Egyébként *előbb tudniok kellene*, mi is tulajdonképpen a kommunizmus (ezek a kutyák, akik évek óta kommunistáknak nevezték magukat és csak Grüntől és Eisermanntól való félelmükben pártoltak el, miután ezek a kommunizmus örve alatt közébük férkőztek!). Természetesen nem ugrottam be szeretetteljes kérésüknek, hogy nekik, a tudatlanoknak, 2—3 szóban megmondjam, mi a kommunizmus. Mondtam nekik egy fölöttébb egyszerű meghatározást, amely épp addig terjedt, mint ameddig a szóbanforgó vitás kérdések: a vagyonközösség követelésének kimondásával *kizárta* a burzsoák, ill. a straubingerség iránti béketűrést, gyöngédséget és kíméletet és végül a Proudhon-féle részvénytársaságot, amely megtartja az egyéni *birtoklást* és ami vele jár; egyébként nem tartalmazott semmi olyasmit, ami alkalmat adhatott volna elkalandozásokra és a javasolt szavazás elkerülésére. A kommunisták szándékait tehát ebben határoztam meg: 1. hogy a proletárok érdekeit érvényre juttassák a burzsoák érdekeivel szemben; 2. ezt a magántulajdon megszüntetése és vagyonközösséggel való helyettesítése útján tegyék; 3. e szándékok keresztülvitelében ne ismerjenek el más eszközt, mint az erőszakos, demokratikus forradalmat. Erről két estén át vitatkoztunk. A másodikon a 3 grüniánus közül a legjobb, észrevéve a többség hangulatát, teljesen átállt hozzám. A másik kettő folytonosan ellentmondott egymásnak, anélkül hogy észrevették volna. Több fickó, aki még sohasem beszélt, egyszerre kinyitotta a száját és egész határozottan mellettem foglalt állást. Eddig ezt csak Junge tette meg. Néhányan ezek közül az új emberek közül, jóllehet halálfélelemben reszketve, hogy belesülnek, egész ügyesen beszéltek és egyáltalában úgy tűnik, hogy egészen józan ész lakozik bennük. Egyszóval, amikor szavazásra került a sor, a gyülekezetet a fenti meghatározás értelmében kommunistának jelentették ki 13 szavazattal a két híven kitartó grüniánus ellen — akik közül az egyik utólag szintén kijelentette, hogy neki is leghőbb vágya megtérni.

Ezzel végre tiszta vizet öntöttünk a pohárba, és most már hozzá lehet fogni, hogy a fickókból valamit csináljunk, amennyire lehetséges. Grün, aki pénzhistóriájából könnyen ki tudta magát vágni, mert a főhitelezők ugyancsak grüniánusok — az ő főhívei voltak, most a többség szemében, sőt saját híveinek egy része előtt is nagyon lecsúszott, és az összes intrikák

és kísérletezések ellenére (pl. sapkában ment el a külső összejövetelekre stb.) fényesen megbukott proudhoni társulati tervével. De ha én nem lettem volna itt, Ewerbeck barátunk bizonyára hanyatt-homlok belement volna.

Micsoda szép stratagémája volt Grünnek! Fickóinak intelligenciájában kételkedve, addig ismételgeti nekik a históriáit, míg csak kívülről nem tudják. Minden ülés után – természetesen mi sem volt könnyebb, mint egy ilyen ellenzéket elhallgattatni – az egész megvert banda Grünhöz szaladt, elmesélték, mit mondtam – természetesen mindent eltorzítva –, és megint felfegyvereztették magukat. Ha aztán kinyitották a szájukat és két szót szóltak, az ember már mindig előre tudta az egész mondatot. Persze e pletykálkodás miatt nagyon vigyáztam, nehogy a fickóknak valami általánosat mondjak, amit aztán Grün úr felhasználhatna igazi szocializmusa újabb felékesítéséhez; ám a csibész a „Kölner Zeitung"-ban[90] a genfi forradalom[91] alkalmából különböző torzításokkal mégis kiaknázott egyet-mást, amit én mondtam a straubingereknek, míg ő itt az *ellenkezőjét* sulykolta beléjük. Mostanában nemzetgazdaságtant űz a derék fiú.

Proudhon könyvének[62] hirdetését bizonyára láttátok. A napokban megkapom; 15 frankba kerül, megvenni nem lehet, túl drága.

A fenti publikum, amely előtt a história színre került, kb. 20 asztalosból áll, akik különben csak a külső területen más mindenféle népséggel együtt jönnek össze; egy dalárdán kívül tulajdonképpen nincs zárt egyesületük, különben pedig részben az Igazak Szövetségének[59] maradványai. Ha nyilvános gyűléseket lehetne tartani, akkor hamarosan csak az asztalosok közül több mint 100 emberünk lenne. A szabók közül csak néhányat ismerek, azokat, akik az asztalos-összejövetelekre is járnak. A kovácsokról és a tímárokról egész Párizsban nem lehet semmit sem megtudni. Senki nem tud róluk semmit.

Kriege ezekben a napokban mint az Igazak embere megtette jelentését a „csarnoknak" (központi vezetőségnek). Természetesen olvastam levelét; de mivel megmutatása esküszegés volt, amiért halálbüntetés, tőr, kötél és méreg jár, hát erről sehol se írjatok. A levél is azt bizonyítja – éppúgy, mint támadásunkra adott válasza[88] –, hogy ez a támadás sokat használt neki és most mégis többet törődik az evilági dolgokkal. Hosszan sorolta nehézségeiket. Ennek az amerikai straubinger-históriának az első szakasza a pechükről szól – nyilvánvalóan Kriege állott az élen és a világot átölelő szív vezérelte a pénzügyekben, a „Tribun"-t nem árusították, hanem ajándékozták, az alaptőkét szeretetadományok alkották, röviden az Apostolok cselekedeteinek 3–6. fejezetét akarták ismét színre hozni. Anániás és Safira sem hiányoztak[92] és végül nyakig adósságban ébredtek fel. A második idő-

szak, amikor Kriege puszta „regisztrátorrá" vált, és úgy látszik, más alakok vették kézbe a pénzügyek intézését, a felemelkedés időszaka. Ahelyett, hogy az emberek érző kebelére apellálnának, most táncos lábukra és egyáltalában a ±* nem-kommunista részeikre apelláltak, és meglepetéssel állapították meg, hogy bálok, kirándulások stb. révén maradéktalanul össze tudják szedni a szükséges pénzt és az emberek hitványságát is ki lehet aknázni a kommunizmus számára. Most állítólag pénzügyileg teljes lendületben vannak. Azok között az „akadályok" között, amelyeket le kellett küzdeniök, felsorolja a vitéz tecklenburgi** azokat a sokoldalú rágalmazásokat és gyanúsításokat is, amelyeket, többek közt „végezetül még a brüsszeli »kommunista« filozófusoktól" is, el kellett szenvedniök. A levél többi részében mond néhány közhelyet a kolóniák ellen, ajánlja nekik (vagyis esküdt ellenségeinek) „Weitling testvért", de egészében véve meglehetősen földi hangon beszél, ha kissé kenetesen is, és csak időről időre nyögdicsél valamit a testvériességről stb.

Kapható ott a *„Réforme"*? Ha nem olvassátok, írjátok meg, akkor beszámolok majd nektek, ha van benne valami különös. A „Réforme" 4 nap óta a „National"-t piszkálja, mert az nem akart feltétel nélkül csatlakozni ahhoz a petícióhoz, amelyet a választási reform dolgában köröznek itt. Ez, állapítja meg a „Réforme", pusztán Thiers iránti vonzalomból fakad. Nemrégiben azt rebesgették itt, hogy Bastide és Thomas kiléptek a „National"-tól, Marrast egyedül maradt és szövetséget kötött Thiers-rel. A „National" ezt cáfolta. Változások mindenesetre történtek a szerkesztőségében, közelebbit nem tudok; hogy a lap egy éve különös jóindulattal viseltetik Thiers iránt, az köztudomású; a „Réforme" most bebizonyítja neki, mennyire blamálta magát ezzel a vonzalommal. – Egyébként a „National", merő oppozícióból a „Réforme"-mal szemben, az utóbbi időben csinált néhány ostobaságot, így pl. merő rosszindulatból körömszakadtáig tagadta a portugál ellenforradalmat[93], amelyről először a „Réforme" adott hírt. A „Réforme" most azon töri magát, hogy éppen olyan ragyogóan polemizáljon, mint a „National", de nem megy neki.

Miután idáig jutottam az írásban, elmentem még a straubingerekhez, ahol a következő derült ki: Grün, aki túl tehetetlen ahhoz, hogy nekem bármiféleképpen is árthasson, most a külső területen denunciáltat engem. Eisermann a nyilvános és spiclik által látogatott külső összejövetelen támadja a kommunizmust, ahol természetesen senki sem válaszolhat neki anélkül,

* – többé-kevésbé – *Szerk.*

** Hermann Kriege. – *Szerk.*

hogy ki ne tenné magát a kizsuppoltatás veszélyének; Junge nagyon dühösen válaszolt neki, tegnap azonban leintettük. Erre Eisermann kijelentette, hogy Junge egy harmadik személy szócsöve (ez persze én vagyok), aki hirtelen úgy pottyant az emberek közé, mint egy bomba, és neki [Eisermannnak] tudomására jutott, hogyan tanítják ki ott az embereket a külső vitákra stb. Egyszóval: kifecsegett ott olyan dolgokat, amelyek a rendőrség előtti *teljes denunciációval* érnek fel; mert a kocsmáros, akinél az eset lefolyt, már 4 héttel ezelőtt megmondta: il y a toujours des mouchards parmi vous*, és a rendőrfőnök akkoriban ugyancsak ott volt egyszer. Jungét egyenesen mint „forradalmárt" támadta Eisermann. Grün úr egész idő alatt jelen volt és sugalmazta Eisermann-nak, mit mondjon. Ez már igazán a pimaszság teteje. Grün szerintem, ahogy én a dolgokat ismerem, teljesen felelős mindazért, amit Eisermann mond. Ez ellen egyszerűen nincs mit tenni. A tökfej Eisermannt a külső vitában nem lehet megtámadni, mert ez megint a heti összejövetel denunciálását jelentené, Grün pedig túl gyáva ahhoz, hogy *maga* tegyen valamit a saját nevében. Az egyetlen, amit tehetünk, az az, hogy a külső területen azt mondatjuk az emberekkel, hogy kommunizmusról nem vitatkoznak, mert ez az egész összejövetelt veszélyeztethetné a rendőrségnél.

Írjatok már végre.

E.

Párizs, 1846 október 23.

* – mindig vannak besúgók maguk között – *Szerk.*

14

Engels Marxhoz

Brüsszelbe

[Párizs, 1846 kb. október 23.]

Kedves M.!

A Kriege elleni históriát[94] megkaptam. Egész jó. Kriege ugyan, minthogy te egyedül írtad alá, az első dokumentum lecsepülő hangját az én magánszámlámra fogja írni, e második előtt pedig beadja a derekát, de fütyülök rá. Nem bánom, akármilyen feketére fest is engem egyéni rosszmájúságában az amerikai straubingerek[64] előtt, ha ez neki örömet okoz.

A bizottsági levélből* láthatod, hogyan nyertem meg az itteni straubingereket. Az ördögbe is, csöppet se kíméltem őket, támadtam legcudarabb előítéleteiket, őket magukat pedig azzal, hogy egyáltalán nem proletárok. De Grün is szépecskén a kezemre dolgozott.

Az isten szerelmére ne bérmentesítsetek, ha nekem írtok. Ha az átkozott Leske, aki végre a Püttmann-nak küldött *régi* vacak** fejében egy haszontalan váltót küldetett nekem – amelyet vissza kellett származtatnom –, ha ez a kutya nem hagyott volna cserben, tüstént küldenék nektek 25 frankot a bizottsági kassza számára. De egyelőre legalább a *velem* való levelezés költségeit viselem. Hogy az előző levelet nem bérmentesítettem, ez csak azért történt, mert már túl késő volt és csak úgy tudtam továbbítani, hogy bedobtam a levélszekrénybe. Mihelyt Leske elküldi nekem a pénzt, egy részét megkapjátok.

Egyetlen straubingernek sem kerül a szeme elé a Kriegének adott válasz. Különben Gr tudomást szerezne róla. A fickótól ugyanis mindent távol kell tartani addig, amíg el nem készült Proudhon könyvének átdolgozásával,[62] ellátva K. Grün jegyzeteivel. Akkor megfogtuk. Ebben teljesen visszavon egy csomó régebben állított dolgot, s testestül-lelkestül átadja magát a proudhoni megváltás rendszerének. Azután nem lesz többé módja kihasz-

* *V.ö. 55–59. old. – Szerk.*

** *V.ö. 43. old. – Szerk.*

nálásra, hacsak nem akar megint köpenyeget fordítani. – Weitling még Brüsszelben van?

Az itteni straubingerekkel gondolom megbirkózom. A fickók persze iszonyatosan tudatlanok és életkörülményeik folytán egyáltalán nincsenek felkészülve, konkurrencia egyáltalán nincs köztük, a bér mindig egy és ugyanazon a színvonalon csordogál, a mesterrel való harc egyáltalán nem a bér, hanem a „mesterlegényi gőg" stb. körül forog. A szabóknál most a készruha-üzletek forradalmasítóan hatnak. Csak ne lenne olyan rohadt mesterség.

Grün förtelmesen sokat ártott. Minden határozott valamit puszta ömlengéssé, általános emberiség-törekvéssé stb. változtatott a fickókban. Azzal az ürüggyel, hogy a weitlingi és más rendszer-kommunizmust támadja, határozatlan szépirodalmi és kispolgári frázisokkal tömte tele a fejüket és minden mást rendszereken való lovaglásnak minősített. Még az asztalosok is, akik *sohasem* voltak weitlingiánusok – vagy ha igen, akkor is csak némelyek – babonásan félnek a „kanalas kommuniznus" [„Löffelkommunismus"] kísértetétől és – legalábbis a keresztülvitt határozat *előtt* – inkább csatlakoztak a legnagyobb ömlengéshez, a békés világboldogító tervekhez stb., mint ehhez a „kanalas kommunizmushoz". Határtalan zűrzavar uralkodik itt.

Harneynak a napokban küldtem egy enyhe támadást a Testvéri Demokraták[95] békéssége ellen, és egyebek között megírtam neki, hogy tartsa fenn veletek a levelezést.

Barátod

E.

15

Engels Marxhoz

Brüsszelbe[96]

Hol marad hát a rég megígért terjedelmes levél? *Küldd el Bernaysnak a kéziratát*, csak arra van szüksége, ami nálad van, a nyomtatott még megvan neki. Amerikába nem küldött semmit; ami ott megjelent, azt akarata és tudomása nélkül nyomtatták ki. De sok példányt nyomtattak ki, s ezeket Leske a világ összes tájaira szétosztogathatta. Utána fogunk járni ennek a dolognak. Talán Grün vagy Börnstein által. Svájcba írtam a kéziratok* miatt, de úgy látszik, a kutya nem akar válaszolni. Rajta kívül már csak Jenny marad; őt megtréfáltam és nem óhajtok neki írni, csapj hozzá legközelebbi leveledhez néhány sort a számára, én majd elküldöm neki, de csak pro forma**, mert biztosan nem vállalja. Az első, akinek írtam, Bernays egyik kis brosúrájának a kiadója, de ha el is vállalná, hisz csődben van azok szerint, amiket Püttmann ír. Voilà***. Kételkedem Svájcban. Elkelne a jó tanács. A mostani kutyaszorítóban biztosan nem fogunk 2 köteten együtt túladni. Legföljebb 2 köteten két teljesen különböző kiadónál. Írj erről is.

Barátod
E.

[Párizs, 1846] november 2.
23, rue de Lille

Csak most olvasom, mit írt a Kicsi° fentebb a magányból való menekülésről. Jó, hogy itt van velünk, lassacskán majd visszanyeri a kedélyét. Add át üdvözletemet az egész kompániának.

* *V. ö. 53. old.* – *Szerk.*
** – látszatra; a forma kedvéért – *Szerk.*
*** – Íme; Tessék – *Szerk.*
° Karl Ludwig Bernays. – *Szerk.*

16

Engels Marxhoz

Brüsszelbe

[Párizs, 1846 december.]

Kedves Marx,

Gigot-hoz írott minapi rövid levelemnek[97] a következő okai voltak. A Faubourg St. Antoine-ban lezajlott októberi zavargások[98] ügyében folytatott vizsgálat során egy csomó letartóztatott németet is kihallgattak, a második csoport egészében straubingerekből[64] állott. Ezek közül a tökfejek közül, akiket most átszállítottak a határon, egyesek nagy ostobaságokat vallhattak Ewerbeckről és rólam; valóban, a straubingerek hitványságát tekintve nem is lehetett tőlük mást várni szörnyen berezeltek, mindent elárultak, amit csak tudtak, sőt még annál is többet. Ráadásul az általam ismert straubingerek, amilyen titokzatosak a saját hitvány dolgaikban, olyan gyalázatosan nagydobra verték az én részvételemet. Hát ilyen fiúk ezek. A külső összejöveteleken a nemes Eisermann, mint már nyilván megírtam nektek, komplett jelentést adott rólam a besúgóknak. Junge is elkövetett egy-két vaskos oktalanságot, a fickó némileg nagyzási hóbortban szenved, azt akarja, hogy a francia kormány költségén szállítsák Calais-ba és Londonba. Elég az hozzá, hogy Monsieur Delessert egyik spiclit a másik után küldte az én nyakamra és Ewerbeckére is, – aki már régóta gyanú alatt áll és ideiglenesen felfüggesztett kiutasító parancs van ellene, – nos, ezeknek a spicliknek sikerült bennünket addig a borkimérésig követni, ahol olykor összejöttünk a külvárosi medvékkel. Ezzel bebizonyosodott, hogy egy veszélyes csoport főnökei vagyunk, és nem sokkal utóbb megtudtam, hogy Monsieur Delessert kiutasító parancsot eszközölt ki ellenem és Ewerbeck ellen Monsieur Tanneguy Duchâtelnál, s hogy ez ügyben tetemes aktacsomó fekszik a prefektúrán, annak a helyiségnek a tőszomszédságában, ahol a kurvák orvosi vizsgálata történik. Természetesen nem volt kedvem ahhoz, hogy a straubingerek miatt kizsuppoltassam magam. Már el voltam készülve efféle históriákra, amikor észrevettem, mekkora nemtörődömséggel kürtöltek világgá mindent a straubingerek és hogy vitatták úton-útfélen, kinek van igaza, Grünnek-e vagy nekem. Torkig voltam ezzel a szemét do-

loggal, a fiúk úgyis javíthatatlanok voltak, soha nem vallottak színt a vitában, akárcsak a londoniak; főcélomat pedig, a Grün fölötti győzelmet elértem. Nagyon jó alkalom volt, hogy a straubingerektől tisztességgel megszabaduljak, bármilyen bosszantó is különben ez a história. Tudtukra adattam tehát, hogy nem áll módomban többé náluk iskolamesterkedni, egyebekben pedig vigyázzanak magukra. Ewerbeck tüstént elhatározta, hogy utazik, és úgy látszik, nyomban el is ment, legalábbis én nem láttam többé. Azt sem tudom, hová tűnt. A Kicsi (Bernays) után is szimatolt a rendőrség, de az különféle kalandok miatt (hogy annak micsoda bolond ügyei vannak, mihelyt beteszi a lábát a civilizált világba) ismét a régi helyére költözött. Mikor jön megint Párizsba, azt nem tudom, de abba a lakásba, amelybe költözni akart, semmi esetre sem költözik be, *a neked e célból megadott cím tehát semmis.* A kéziratát szerencsésen megkapta. A nemes rendőrségnek viszont hálás vagyok azért, hogy kiszakított engem a straubingeresdiből és emlékezetembe idézte az élet örömeit. Ha azok a gyanús egyének, akik 14 nap óta követnek engem, valóban besúgók, amit néhányukról biztosan tudok, úgy a prefektúra az utóbbi időben sok báli belépőjegyet adott ki Montesquieu, Valentino, Prado stb. helyekre. Delessert úrnak egész csinos grizett-ismeretségeket és sok szórakozást köszönhetek, mert ki akartam használni – úgy lehet utolsó – párizsi napjaimat és éjszakáimat. Végül is, minthogy egyébként mostanáig békében hagytak, úgy látszik minden elült. De címezzetek ezentúl minden levelet Monsieur A. F. Körner festőművésznek, 29, rue Neuve Bréda, Párizs. Belül egy borítékot az én kezdőbetűimmel, úgy, hogy ne lássék át.

Hogy ilyen körülmények között kénytelen voltam W. Weitlinget itt egészen elejteni, azt belátod. Egyet sem láttam ezek közül az emberek közül és nem is tudom, hogy itt volt-e vagy még itt van-e. Különben is mindegy. A weitlingiánusokat egyáltalán nem ismerem, és azoknál, akiket ismerek, szép fogadtatásban részesülne; éppen az ő szabó-barátaival való örökös civakodás miatt rettenetesen kirúgnak rá.

A londoniakkal kapcsolatos história[99] éppen Harney miatt bosszantó, és mert ők voltak az összes straubingerek közül az egyedüliek, akikkel egyenesen, hátsó gondolatok nélkül kísérletet lehetett tenni a csatlakozásra. De ha nem akarják a fickók, ám legyen, hadd fussanak! Különben sem biztos benne az ember, hogy nem bocsátanak-e ki ismét olyan szánalmas üzeneteket, amilyeneket Ronge úrhoz, vagy a schleswig-holsteiniekhez intéztek.[100] Tetejében az örökös féltékenység velünk, „tudósokkal" szemben. Egyébként két módszerünk van arra, hogy ha ők lázadoznak, megszabaduljunk tőlük: vagy nyíltan szakítani velük, vagy egyszerűen hagyni, hogy a le-

velezés elaludjon. Én az utóbbi mellett volnék, ha legutóbbi levelük lehetővé tesz egy olyan választ, amely ahelyett, hogy túl nyersen az orruk alá dörgölné a dolgot, elég langyos ahhoz, hogy elvegye a kedvüket a gyors válaszolástól. Aztán sokáig várni a válasszal – és ismerve levelezési álomszuszékságukat, 2–3 levél után minden szépen elszenderül az úrban. Ugyanis hogyan és miért gúnyoljuk ki a fickókat? Lapunk nincs, és ha lenne is, ők nem írók, ők csupán időről időre kiáltványokat bocsátanak ki, amelyeket senki emberfia nem lát, és amelyek után a kutya sem ugat. Ha kigúnyoljuk a straubingereket *általában*, akkor mindig hozzávehetjük az ő szép dokumentumaikat; ha a levelezés egyszer elaludt, akkor ezt már meg lehet tenni; a szakításra fokozatosan kerül sor és nem ver fel nagy port. Időközben Harneyval nyugodtan elintézzük, amit kell, gondoskodunk arról, hogy *ők* maradjanak nekünk adósak az utolsó levéllel (amit nyilván megtesznek, ha egyszer 6–10 hétig várattuk őket válasszal) és azután kiabálhatnak. Ha közvetlenül szakítunk a fickókkal, az sem nyereséget, sem dicsőséget nem hoz nekünk. *Elméleti* differenciák aligha lehetségesek velük, mert nincs elméletük és – kivéve esetleges csendes aggályaikat – tőlünk akarnak oktatást kapni: aggályaikat meg sem tudják fogalmazni, ezért vitatkozni sem lehet velük, legföljebb ha szóbelileg. Nyílt szakítás esetén ezt az általános tudásszomjas kommunista ömlengést szegeznék szembe velünk: szívesen tanultunk volna a tudós uraktól, ha lehetett volna valami rendeset tanulni tőlük stb. *Gyakorlati* pártdifferenciák pedig – mivel közülük és közülünk is csak kevesen vannak a bizottságban – hamarosan csupán személyeskedésekre és kötekedésre redukálódnának vagy annak látszanának. Irodalmárokkal szemben felléphetünk pártként, straubingerekkel szemben nem. Végtére is ezek az emberek mégis pár 100-an vannak, s Harney révén akkreditálva az angoloknál, a „Rheinischer Beobachter" stb. révén pedig Németországban dühödt és korántsem tehetetlen kommunista társaság hírében állnak; ráadásul még mindig ők a leginkább elviselhetőek a straubingerek közül és bizonyára a lehető legjobb, ami, míg Németországban változás nem történik, straubingerekből kihozható. Éppen ebből a históriából tanultuk meg, hogy a straubingerekkel, ameddig Németországban nem létezik rendes mozgalom, nincs mit kezdeni, még a legjobbakkal sem. Még mindig jobb őket most nyugodtan futni hagyni, csak tömegben, en bloc támadni, mint olyan viszályt előidézni, amelyből csak sáros lábbal kerülnénk ki. *Velünk* szemben ezek a fiúk „a népnek", „a proletároknak" nyilvánítják magukat, és mi csupán olyan kommunista proletariátusra apellálhatunk, amelynek Németországban még csak ezután kell kialakulnia. Méghozzá küszöbönáll a porosz alkotmány és a fickók talán akkor aláírásokra stb. használhatóak

lesznek. – Egyébként valószínűleg elkéstem a bölcsességemmel és ti már hoztatok határozatot ebben az ügyben, és végre is hajtottátok. Egyébként hamarább írtam volna, de előbb megvártam a rendőrségi história lefolyását.

Az imént kaptam választ a svájci kiadótól*. A mellékelt levélből még inkább igazolva látom, hogy ez az alak egy csibész. Ilyen barátságosan egyetlen rendes kiadó sem akceptál, miután x hétig váratott. Most majd meglátjuk, mit ír a brémai**, és aztán még mindig azt csinálhatjuk, amit akarunk. Aztán ott van még az a fickó a Konstanz melletti Bellevue-ben, talán azzal lehet valamit kezdeni; ha a brémai nem akarja, megpróbálhatom még egyszer vele. Közben Herisau felől is akarok még egyszer érdeklődni – lenne csak egy rendes emberünk Svájcban, akinek el lehetne küldeni a kéziratot[40] olyan utasítással, hogy csak készpénzért adja át. De ott csak Püttmann van, a szomjas családapa!

Ártatlan mellékszórakozásként a legutóbbi cudar időkben a lányokon kívül némileg még Dániával és a többi északiakkal is érintkeztem. Ez aztán a disznóság! Inkább a legkisebb német, mint a legnagyobb dán! A moralitásnak, céheknek és rendeknek ehhez fogható mizériája már sehol sem létezik. A dánok Németországot olyan országnak tartják, ahova azért megy az ember, hogy „szeretőket tartson magának és velük együtt elverje a vagyonát" (imedens at han reiste i Tydskland, havde han en maitresse, som fortærende ham den bedste del af hans midler***, ez áll egy dán iskoláskönyvben!) – a németet tydsk° széltolónak nevezik és önmagukat tartják a germánság igazi reprezentánsának – a svéd viszont a dánt megveti, mint „elnémetesedett" és elfajzott, fecsegő és elpuhult népet – a norvég lenézi az elfranciásodott svédet és saját nemességét és örül, hogy nála Norvégiában még mindig ugyanaz az együgyű parasztgazdaság dívik, mint a nemes Kanut idejében, amiért is viszont *őt* söpredéknek tartja az izlandi, aki még mindig ugyanazt a nyelvet beszéli, mint a szutykos vikingek anno 900-ban, halolajat iszik, földkunyhóban lakik és fölfordul minden olyan légkörben, ahol nincs rothadt halszag. Több ízben is kísértésben voltam, hogy büszke legyek arra, hogy legalább nem dán vagy éppenséggel izlandi, hanem csak német vagyok. A leghaladóbb svéd lap, az „Aftonbladet"[101] szerkesztője kétszer volt itt Párizsban, hogy a munka megszervezésével[31] tisztába jöjjön, évekig járatta

* Johann Michael Schläpfer – Herisauban. – *Szerk.*

** Kühtmann. – *Szerk.*

*** – mialatt beutazta Németországot, szeretőt tartott, aki vagyona nagy részét elverte – *Szerk.*

° – német – *Szerk.*

magának a „Bon Sens"-t[102] és a „Démocratie pacifique"-ot, ünnepélyes tárgyalásokat folytatott Louis Blanc-nal és Considérant-nal, de nem volt képes felfogni a dolgot és olyan bölcsen tért vissza, ahogyan elment. Most továbbra is a szabad konkurrencia mellett tör lándzsát – vagy ahogy ezt svédül hívják, a *táplálkozási* szabadság, illetve a själfförsörjningsfrihet, az önellátás szabadsága mellett (ami még az *ipar*szabadságnál is szebb). Természetesen, ezek még nyakig ülnek a céh-mocsokban és a birodalmi gyűléseken éppen a polgárok a legdühösebb konzervatívok. Az egész országban csak 2 rendes város van, à 80 000, illetve 40 000 lakossal, a harmadiknak, Norrköpingnek, csak 12 000 lakosa van, a többinek meg úgy 1000, 2000, 3000 körül. Minden postaállomáson lakik egy-egy ember. Dániában alig jobb a helyzet, ott csak egyetlenegy város van, ahol isteni céhperlekedések folynak, veszettebbül mint Bázelban vagy Brémában, s ahol belépti-jegy nélkül nem lehet a sétányra menni. Az egyetlen, amire ezek az országok jók, az az, hogy példájukon láthatja az ember, mit csinálnának a németek, ha sajtószabadságuk volna, tudniillik amit a dánok valóban meg is tettek: tüstént alapítanának egy „Egyesületet a szabad sajtó igaz használatára" és keresztényi lélekmentő kalendáriumokat nyomatnának. A svéd „Aftonbladet" olyan szelíd, mint a „Kölner Zeitung", de „a szó igazi értelmében demokratikusnak" tartja magát. Viszont a svédek büszkélkedhetnek Bremer kisasszony regényeivel, a dánok pedig Oehlenschläger államtanácsos úrral, a Dannebrog-rend parancsnokával. Úgyszintén van ott rettentő sok hegeliánus, és a nyelv, amelyben minden harmadik szót a németből loptak, remekül illik a spekulációhoz.

Egy jelentést már régen megkezdtem és a napokban küldöm. Írd meg, megvan-e nektek Proudhon könyve[62].

Ha Proudhon könyvéből, amely rossz, fel akarsz használni valamit a könyvedhez[103], akkor elküldöm neked az én igen részletes kivonataimat. Nem éri meg a 15 frankot, amibe kerül.

1847

17

Engels Marxhoz

Brüsszelbe

Kedves Marx,

Már hamarább is írtam volna neked, ha Bernays nem hagyott volna cserben mostanáig. Az az átkozott Börnstein, akinél ugyanis többek között a te idejöveteled dolgában is tudakozódtam, sohasem volt megtalálható, és így Bernaysra ruháztam át a dolgot, aki azt ígérte, hogy már *hétfőn* elvisz egy levelet számodra a városba. Ehelyett tegnap késő este a mellékelt firkát kaptam, melyet a lusta fickó tegnapelőtt este Sarcelles-ban kent oda, és a benne foglalt felvilágosítások igazán nem olyan természetűek, hogy 5–6 napi kutatást igényeltek volna. De hát ilyen ez a fickó. Egyébként Börnsteinnel *magam* fogok beszélni, mert ez a felvilágosítás engem egyáltalán nem elégít ki, és, őszintén szólva, éppen Bernays szavára adok a legkevesebbet. A fickó immár 6 hónapja azt rágja a fülembe, hogy te bármelyik nap cókmókostul megjöhetsz, és amikor komolyra fordul a dolog, hosszú históriát kanyarít az útlevélről. Mintha szükséged lenne útlevélre! A határon a kutya se kéri, Moses is ideérkezett anélkül, hogy kérték volna tőle, én hasonlóképpen, és ha nálam fogsz lakni, akkor szeretném tudni, ki kérhetné. Legföljebb egy belföldre szóló belga útlevél kell esetleges igazolás esetére, vagy Lipót úr ismert nyílt levele: a király kabinetje – ez mindenkor elegendő. Heine is teljesen ezen a véleményen van, és mihelyt el tudom csípni Börnsteint, őt is megkérdezem efelől. – Bernays spekulálta ki a Tolsztoj-féle históriát is* vagy jobbanmondva elhitte Börnsteinnek, aki bemesélte neki, mert Bst *azt hiteti el vele, amit akar*. Azok a különféle hírek, amelyeket Bernays régebben írt nekünk, ugyanabból a forrásból valók, és miután több alkalommal tanúja voltam annak, milyen csalhatatlansággal nyilatkoztatja ki Bstein a feltevéseit, pletykáit és saját koholmányait Bernaysnak, aki mindezt

* *V.ö. 38. old. – Szerk.*

készpénznek veszi, *egyetlenegy szót sem* hiszek el azokból a fontos hírekből, amelyeket előzetesen „a legjobb forrásból" közölt.

Magam is láttam, hogy Bstein pusztán affektált mindentudásával hogyan hitette el Bernaysszal (és te tudod, micsoda lelkesedéssel *hisz* Bernays, *ha* egyszer hisz), hogy a „National"-t szőröstül-bőröstül, testestül-lelkestül eladták Thiers-nek ±* készpénzért. A Kicsi** mérget vett volna rá. Ebben javíthatatlan, akárcsak egetverően ujjongó vagy halálosan letört hangulatában. Az utóbbi tizennégy napban tizenhatszor volt a kétségbeesés szélén.

Ez maradjon magunk között. Idejöveteled dolgában tehát még egyszer megkérdezem Bsteint; Heine, mint mondtam, azt állítja, hogy bátran jöhetsz. Vagy el akarsz menni a francia követhez és *porosz kivándorlói igazolványod* alapján akarsz útlevelet kérni?

Nagyon örvendeztem, hogy Moses érkezését jelezted nekem. A nemes férfiú felkeresett, de nem talált meg, írtam neki, értesítsen, hogy találkozhassunk. Tegnap ez megtörtént. A fickó nagyon megváltozott. Ifjonti fürtök lengik körül fejét, kecses szakállka ad éles állának némi kellemet, szűzies pír futotta be orcáit, de szép szemeiben a bukott nagyság tükröződött, s megdöbbentő szerénység szállta meg. Én itt Párizsban igencsak rászoktam a szemérmetlenül nagy hangra, hisz a melldöngetés a szakmához tartozik, és sok mindent el lehet így érni a nőknél is. De a hajdan oly elkapatott világrengető Hessnek ez a megerőszakolt külleme csaknem lefegyverzett. Az igazi szocialistáknak, az ő tanítványainak a hőstettei (erről majd később) és saját változatlanul maradt lényege azonban megint bátorságot öntöttek belém. Elég az hozzá, olyan hidegen és gúnyosan bántam vele, hogy nem lesz kedve újra eljönni. Mindössze annyit tettem érte, hogy néhány jó tanáccsal láttam el a Németországból magával hozott tripper ellen. Azoknál a német festőknél is, akik közül néhányat régebbről ismert, csúfos kudarcot vallott. Csak Gustav Adolf Köttgen maradt hű hozzá.

A brémai kiadót*** mindenesetre előnyben kell részesíteni a svájcival° szemben. A svájcinak nem tudok írni, 1. mert elfelejtettem a címét, 2. mert nem akarok a fickónak alacsonyabb ívhonóriumot ajánlani, mint amilyet te a brémainak javasolsz. Írd meg tehát, mit ajánlasz a brémainak, s egyúttal a fickó címét is. Bernays rossz Rothschild-brosúráját jól megfizette, Püttmannt azonban becsapta, kinyomtatta a dolgait, de azzal az ürüggyel, hogy tőkéje le van kötve, a honorárium kifizetését a végtelenbe tolta ki.

* – többé-kevésbé – *Szerk.*

** Bernays. – *Szerk.*

*** Kühtmann. – *Szerk.*

° Johann Michael Schläpfer. – *Szerk.*

Nagyon szép, hogy franciául írsz Proudhon ellen. Remélem, mire levelem odaér, a brosúra[103] már el is készült. Hogy *felőlem* a publikációnkból[40] annyit anticipálhatsz, amennyit csak akarsz, az magától értetődik. Én is azt hiszem, hogy Proudhon társulása Bray tervére[104] lyukad ki. A derék Brayről egészen megfeledkeztem.

Talán olvastál a „Trier'sche Zeitung"-ban az új lipcsei szocialista folyóiratról, címe „Veilchen", Blätter für die *harmlose* moderne Kritik*!!, amelyben Semmig úr Sarastróként bömböli: Itt bosszú meg nem élhet, E csarnok mélye szent, Nincs árulás sem itten, És boldog, kit bará-áá-á-á-áti szív E helyre védve, áldva hív,[106] – de sajnos nincs hozzávaló basszusa, mint a néhai Reichelnek. Sarastro-Semmig itt 3 istenség előtt áldozik: 1. Hess – 2. Stirner – 3. Ruge – és mindezt egy szuszra. Az első kettő kifürkészte a tudomány mélységeit. Ez a lapocska vagy ibolyácska a legvadabb dolog, amit valaha olvastam. Efféle csendes és egyszersmind szemérmetlen őrültség csak Szászországban lehetséges. Bár megcsinálhatnók még egyszer az „igazi szocializmusról" szóló fejezetet[107], most, amikor minden irányban kibontakoztak, amikor külön kialakult a vesztfáliai iskola, a szász iskola, a berlini iskola stb. a magányos csillagok mellett mint Püttmann stb. Az ég csillagképei szerint lehetne felosztani őket. Püttmann a Nagy és Semmig a Kis Medve, vagy Püttmann a Bika, és a plejádok** az ő 8 gyermeke. A szarvakat, ha nem volnának neki, amúgy is megérdemli. Grün a Vízöntő stb. Apropó Grün – a Grün Goethéjéről szóló cikkemet[108] át fogom dolgozni, lerövidítem $^1/_2$–$^3/_4$ ív terjedelemre és rendbehozom a mi publikációnk számára, *ha* ez ínyedre van; válaszolj erre mielőbb. A könyv fölöttébb jellemző, Gr magasztalja Goethe minden *filiszterségét mint emberit*, a frankfurti és a *hivatalnok* Goethét teszi az „igazi emberré", viszont mindazt, ami benne óriási és zseniális, mellőzi vagy éppen leköpi. Olyannyira, hogy a könyv legragyogóbb bizonyítéka annak, hogy *az ember = a német kispolgárral*. Ezt csak érintettem, de kifejthetném és a cikk többi részét alaposan meghúzhatnám, mert nem illik a mi dolgunkba. Neked mi a véleményed?

Engelsed

[Párizs,] 47 jan. 15., péntek

[*A címoldalon*]

Charles Marx úrnak, 42, rue d'Orléans, Faubg. de Namur, Brüsszel

---

* „Ibolyák", Ártatlan lapok a modern kritika számára.[105] – *Szerk.*

** – Fiastyúk – *Szerk.*

Ebben a házban lakott Engels Párizsban
(1846 november–1847 március)

18

Engels Marxhoz

Brüsszelbe

Kedves Marx,

A mellékelt brosúrácskát ma reggel adta át nekem Junge; Ewerbeck néhány nappal ezelőtt hozta el hozzájuk. Megnéztem a dolgot és kijelentettem, hogy Mosestól való, aztán pontról pontra kifejtettem ezt J-nak. Ma este találkoztam Ewerbeckkel, aki beismerte, hogy ő hozta a brosúrát, és miután már kellőképpen lerántottam azt, kiderült, hogy ő maga, Ew, a takaros csinálmány szerzője. Mint állítja, itteni tartózkodásom első hónapjaiban írta. Az általam közölt újdonságok okozta első mámor lelkesítette fel erre. Hát ilyenek ezek a fiúk. Miközben Hesst kinevette, hogy idegen tollakkal ékeskedik, amelyek sehogyan sem illenek neki, és megtiltotta a straubingereknek[64], hogy besúgják Grünnek, amiről én beszéltem nekik, nehogy kisajátíthassa, nekiül és – a lehető legjobb szándékkal, mint mindig – egy hajszálnyival sem jár el jobban. Moses és Grün sem puskázhatták volna el jobban a dolgokat, mint ez a népszerű tripperdoktor. Természetesen először kissé kigúnyoltam, majd végül megtiltottam neki, hogy még egyszer ilyen disznóságot műveljen. De ennek a népségnek ez már a vérében van. A múlt héten nekiültem és részben bolondságból, részben mert éppenséggel pénzre van szükségem, egy névtelenül kiadandó, trágárságoktól hemzsegő köszönőlevelet írtam Lola Montezhez.[109] Szombaton felolvastam ebből egyet-mást neki és ma este szokásos bonhómiájával azt meséli nekem, hogy ez őt hasonló produkcióra ihlette, s már a következő napon meg is csinálta ugyanerről a témáról és átadta Mäurernak inkognitó-folyóirata* számára (amely valóban egészen titokban jelenik meg és csak a szerkesztőség részére, Madame Mäurer cenzúrája alatt, aki már törölte Heine egyik költeményét). Azért közli ezt velem már most, hogy becsületességét tanúsítsa és ne kövessen el plágiumot! Eme sóvár és sivár író ezen új mesterműve persze az én tréfámnak ünnepélyes-fellengzős stílusra való puszta lefordítása lesz. Ez az utóbbi vékonybélű mintadarab ugyan egyébként mit sem szá-

* „Pariser Horen". – *Szerk.*

mít, de mégis mutatja, mennyire szükséges, hogy vagy a te könyved[103], vagy közös kéziratainkat[10] a lehető leggyorsabban megjelenjenek. A fickók mind azon bánkódnak, hogy ilyen pompás eszmék oly sokáig rejtve maradnak a nép előtt, és végül nem tudnak másként megszabadulni ettől a nyomasztó tehertől, csak úgy, hogy ők maguk ürítenek belőle annyit, amennyit szerintük tűrhetően megemésztettek. Ne szalaszd el tehát a brémait*. Ha nem válaszol, írj még egyszer. Szükség esetén érd be a lehető legkevesebbel is. Ezek a kéziratok raktárban elfekve minden hónappal ívenként 5–10 frankot vesztenek cserеértékükből. Még néhány hónap, a porosz Landtagban megindul a vita, Berlinben kitör a perpatvar, s a Bauert és Stirnert ívenként már 10 frankért sem lehet eladni. Ilyen alkalmi jellegű írásnál lassacskán eljut az ember ahhoz a ponthoz, ahol a magas honoráriumról mint az írói becsület követelményéről le kell mondani.

Kb. 8 nappal ezelőtt voltam Bernaysnál Sarcelles-ban. Ez a fickó is ostobaságokat csinál. Ír a „Berliner Zeitungshallé"-ba[110] és gyerekesen örül annak, hogy az ő úgynevezett kommunista köpködéseit a burzsoák ellen ott kinyomtatják. Természetesen a szerkesztőség és a cenzúra meghagyja azt, ami pusztán a burzsoák ellen irányul, és törli azt a kevéske célzást, amely nekik is kellemetlen lehet. Szidja az esküdtszéket, a „polgári sajtószabadságot", a képviseleti rendszert stb. Kifejtem neki, hogy ezzel a szó szoros értelmében pour le roi de Prusse** és közvetve pártunk ellen dolgozik – a forró szív ismert felgerjedésével reagál, s lehetetlen bármit is elérnem; megmagyarázom, hogy a „Zeitungshallé"-t a kormány fizeti, konok tagadás, hivatkozás olyan tünetekre, amelyek az egész világ szemében, kivéve Sarcelles érzelmes lakosságát, éppen az én megállapításom mellett szólnak. Eredmény: a derekas lelkesedés, a forró szív nem tud meggyőződése ellen írni, nem tud olyan politikát felfogni, amely kíméli azokat az embereket, akiket mindaddig halálosan gyűlölt. „Is nit mei Genre!"*** – ez az örökös ultima ratio°. X darabot elolvastam ezek közül a Párizsból keltezett cikkek közül; maximálisan a kormány érdekében és az igazi szocializmus stílusában íródtak. Jóformán lemondok Bernaysról és nem elegyedem bele többet abba a visszataszító nemes szívű családi siralomba, amelyben ő az önfeláldozás, a végtelen odaadás hősét játssza. Ezt látni kellett volna. Úgy szaglik, mint ötezer szellőzetlen dunyha, hozzá még az osztrák növényi koszt hatására kieresz-

* Kühtmann. – *Szerk.*

** – ingyen; haszontalanul (*szó szerint*: a porosz királynak) – *Szerk.*

*** – „Nem az én zsánerem!" – *Szerk.*

° – végső érv – *Szerk.*

tett számtalan szellentés. És ha a fickó még tízszer el is szakadna az ottani népségtől és Párizsba jönne, tízszer megintcsak visszaszaladna. Képzelheted, micsoda morális bogarakat ültet mindez a fejébe. A családi mode composé*, amelyben él, tökéletes, korlátolt filiszterré teszi. Nem is fog engem soha többet a butikjában látni, de nem is fog egyhamar utánam, érzéketlen egyén után kívánkozni.

Az alkotmány-brosúrát[111], mihelyt lehet, megkapod. Külön lapokra fogom írni, hogy beloldhass és kihagyhass. Ha van kilátás arra, hogy Vogler fizet valamit, kérdezd meg, hogy a Lola Montez-vicc – kb. $1^1/_2$–2 ív – kell-e neki, de azt nem kell megmondanod, hogy a dolog tőlem származik. Válaszolj erre *postafordultával*, különben Bellevue-ben próbálkozom. Bizonyára olvastad a „Débats"-ban[112] vagy a „Constitutionnel"-ben[113], hogy a Schufterle[114] Schläpfernek Herisauban a Nagytanács württembergi panaszok miatt megtiltotta, hogy ezentúl forradalmi dolgokat nyomtasson, ő maga is megerősítette ezt ide írott leveleiben, és *határozottan kérte*, ne irányítsanak hozzá semmiféle küldeményt. Tehát egy okkal több, hogy a brémainál maradjunk. Ha ez sem megy, akkor csak a Konstanz melletti Bellevue „kiadói könyvkereskedése" marad. Egyébként, ha kéziratainak elhelyezése ütközik a te könyved elhelyezésével, akkor üsse kő, dobd sutba a kéziratokat, mert sokkal fontosabb, hogy a te könyved megjelenjék. Hiszen mi kettőnknek azokból nincs sok előnyünk a munkáink szempontjából.

Olvastad talán a tegnapi (hétfői) „Kölner Zeitung"-ban azt a nyárspolgári cikket Martin du Nord botrányhistóriájáról. Ez a cikk Bernaystól való ő csinálja időről időre a Börnstein-féle tudósítást.

Az itteni rendőrség most nagyon rosszindulatú. Úgy látszik, erőnek erejével lázadást vagy tömeges összeesküvést akar kiprovokálni az éhínség alkalmából. Először mindenféle nyomtatványt szórnak szét és gyújtogató plakátokat függesztenek ki, sőt, hogy a szatócsok az ördögi gonoszság egész nagyságát felismerjék, most még gyújtószerkezeteket is fabrikáltak és szórtak szét, amelyek azonban *nem voltak begyújtva*. Hozzá még elkezdtek egy szép históriát: a communistes matérialistes[115] üldözését, letartóztattak egy csomó fickót, akik közül A ismeri B-t, B meg C-t, C pedig D-t stb., és aztán ezen ismeretség és bizonyos tanúvallomások alapján az egymás számára többnyire ismeretlen fickók tömegét egy „bandának" nyilvánították. E „banda" perére hamarosan sor kerül, és ha ehhez az új rendszerhez még a régi erkölcsi bűnrészesség is hozzájárul, úgy bármely tetszés szerinti egyén a lehető leg-

* – összetett mód – *Szerk.*

könnyebben elítélhető. Ennek Hébert-szaga van. Ezen a módon könnyen el lehet akár Cabet apót is minden további nélkül ítélni.

Ha csak lehet, áprilisban gyere egyszer ide. Április 7-ig kiköltözöm – még nem tudom, hová –, és ez idő tájt lesz némi pénzem is. Akkor aztán egy kis időt egész kedélyesen elmulathatnánk együtt. Mivel a rendőrség most persze utálatos (a szászon kívül, akiről írtam, öreg ellenfelemet, Eisermannt is kiutasították, mindketten itt maradtak, v.ö. K. Grün, a „Kölner Zeitung"-ban), mindenesetre az a legjobb, ha Börnstein tanácsát követjük. Próbálj meg a francia követnél útlevelet kapni a *kivándorlási igazolványodra*; ha ez nem megy, akkor majd meglátjuk, mit lehet itt tenni – bizonyára akad még egy konzervatív képviselő, aki hatodkézből megmozgatható. Egyszerűen el kell már végre jönnöd az unalmas Brüsszelből Párizsba, s én is nagyon szeretnék egy kicsit kocsmázni veled. Vagy léha fráter, vagy iskolamester, más itt nem lehet az ember; léha fráter korhely gézengúzok között, s ez pocsék dolog, ha nincs pénze az embernek, vagy iskolamestere Ewerbecknek, Bernaysnak és társaiknak. Vagy pedig el kell fogadni a francia radikálisok főnökeitől bölcs tanácsokat, amelyeket azután még a többi szamarakkal szemben meg kell védeni, nehogy taplós németségükben túlontúl büszkén pöffeszkedjenek. Lenne csak 5000 frank járadékom, mást se tennék, csak dolgoznék és a nőkkel szórakoznék, amíg fel nem fordulok. Ha a francia nők nem volnának, az élet egy hajítófát sem érne. De amíg vannak grizettek, jó! Emellett az ember szeretne olykor valami rendes dologról beszélni, vagy az életet kissé kifinomultabban élvezni, és egyik sem lehetséges ismerőseim bandájával. Muszáj idejönnöd.

Láttad L. Blanc „Révolution"-ját[116]? Veszett keveréke a helyes sejtéseknek és határtalan őrültségeknek. Csak az I. kötet felét olvastam Sarcelles-ban. Furcsa hatást kelt. Alighogy egy ügyes elgondolással meglepte az embert, tüstént a legszörnyűbb tébolyt zúdítja a fejére. De L. Bl-nak egész jó orra van, és egyáltalán nem jár rossz nyomon, minden tébolyultsága ellenére. Mégsem viszi azonban többre, mint ahol most tart, „varázs ólmozza le", az ideológia.

Ismered Achille de Vaulabelle művét: „Chute de l'Empire, Histoire des deux Restaurations"? Tavaly jelent meg, szerzője republikánus a „National"-tól és a régi – Thierry, Mignet stb. előtti – történetírói iskolához tartozik. Határtalan hiánya a legközönségesebb viszonyok megértésének – még Capefigue is mérhetetlenül jobb nála a „Cent Jours"-jában –, de érdekes a Bourbonok és a szövetségesek piszkosságai miatt, amelyeket sorra összeszámlál, valamint a tények meglehetősen pontos ábrázolása és kritikája miatt, amíg csak nemzeti és politikai érdekei nem zavarják ebben. Mindent

egybevetve azonban unalmasan van megírva, éppen az áttekintés teljes hiánya miatt. A „National" rossz történész, és Vaul állítólag Marrast barátja.

Moses egészen elkallódott. A „munkásoknál", akikkel én *nem* „érintkezem", *megígéri*, hogy felolvasásokat tart, Grün ellenfelének és az én bizalmasomnak adja ki magát! Isten tudja és Moses szintúgy, hogy második és utolsó találkozásunk alkalmával a Passage Vivienne-en tátott szájjal fakép-nél hagytam, hogy Körner festővel két lányt elvigyünk, akiket a festő csípett fel! Azóta már csak húshagyókedden láttam, amikor is búskomor énjét szörnyen zuhogó esőben és sivár életuntságban a börzére vonszolta. Még-csak meg sem ismertük egymást.

A levelet Bakunyinhoz eljuttatom, mihelyt biztos vagyok a címében — mostanáig még kétséges.

Apropó: írj kérlek Ewerbecknek a brosúrácska dolgában, és gúnyold ki egy kicsit, majd alázatosan odatartja két farpofáját [ambas posaderas[117]], óhajtván, hogy rásózzanak — ismered ezt.

Tehát írj hamarosan és intézd el, hogy idejöhess.

Barátod

F. E.

[Párizs, 1847] március 9., kedd

19

Marx Engelshez

Párizsba

Brüsszel, 1847 május 15.

Kedves Engels!

Tudod, hogy Vogler május eleje óta letartóztatásban van Aachenben. Ez egyelőre lehetetlenné tette az általad ideküldött brosúra[111] kinyomatását. A brosúra első harmada nagyon tetszett nekem. A két másik harmadon mindenesetre változtatni kell. Erről részletesebbet a legközelebbi alkalommal.

Mellékelem a karikatúrád lenyomatát.[118] Elküldtem a „Brüsseler Zeitung"-nak[119].

Ami Grün vagy társai valóban utálatos cikkét illeti a „Trier'sche Zeitung"-ban, most ugyan már túl késő van; eredetileg azonban jól tetted volna, ha 2 sorban ellennyilatkozatot adsz ki ugyanebben a szennylapban.

Londonba nem mehetek.[120] A pénzből nem telik rá. [W.] Wolffot azonban remélhetőleg el tudjuk juttatni. És akkor elegendő lesz, hogy ti ketten ott vagytok.

A pénzkérdéshez:

Emlékszel, hogy *Hess* tartozik nekem és Edgar sógoromnak* a „Gesellschaftsspiegel"-lel kapcsolatban. Ezért intézvényezek rá innen egy 30 napos *látra* szóló *váltót*.

Bernaystól ugyancsak jár nekem múlt év májusától *150* frank. Neki tehát szintén prezentáltatok egy váltót.

Megkérlek tehát a következőre:

1. Először is írd meg mindkettőjük címét;

2. Közöld velük a tényállást és mondd meg a szamaraknak,

3. hogy ha úgy gondolják is, hogy június 15-ig nem tudják kifizetni a vonatkozó összegeket, *fogadják el* mégis a váltót. Akkor majd gondoskodom *fedezetről* Párizsban. Természetesen az *utóbbit csak akkor* közlöd a szamarakkal, ha végképp nem megy másként.

* Edgar von Westphalen. – *Szerk.*

Pillanatnyilag olyan bajban vagyok, hogy kénytelen voltam ehhez a váltóintézvényezéshez folyamodni, és végtére is: miért ajándékozzunk bármit is a két szamárnak. Ha csak *színleg* akarják elfogadni a váltókat, azt természetesen mindjárt tudnom kell.

Minthogy a dolog *nagyon sürgős*, elvárom tőled, hogy egy napig se halogasd a rendezést és engem mindenről *értesíts*.

Itt Brüsszelben felhajtottam egy leszámítolót.

Nem tudok neked többet írni. Körülbelül 12 nappal ezelőtt Breyer *eret* vágott rajtam, de a *bal* helyett a *jobb* karomon. Minthogy tovább dolgoztam, mintha mi sem történt volna, a seb elgennyedt, ahelyett, hogy behegedt volna. A dolog veszélyessé válhatott és a karomba kerülhetett volna. Most úgy-ahogy begyógyult. De a karom még gyönge. Nem szabad megerőltetni.

Marxod

[*Philippe Gigot utóirata*]

Kedves Fricikém,

Éppen a brosúrád átolvasásánál tartok — eddig jól szórakoztam rajta – és roppant boldognak érzem magam, hogy *semmiképp sem* vagyok német. Az Isten vagy az Ész, vagy a Nem [Gattung] őrizzen meg minket a kispolgáriságtól!

Miután is tisztelettel maradok
készséges híved
Philippe

P. S. Írj már egyszer nekem egy szócskát.

20

Engels Marxhoz

Hollandiába[121]

Brüsszel, 1847 szeptember 28[–30]., kedd

Kedves Marx,

A napokban fölöttébb furcsa história fordult elő itt. Ugyanis az itteni németek közül az összes velünk és fellépésünkkel elégedetlen elemek koalíciót alakítottak, hogy téged, engem és egyáltalában a kommunistákat megbuktassák és konkurrenciát csináljanak a Munkásegyletnek[122]. *Bornstedt* a legnagyobb mértékben elégedetlen; az az Otterbergtől kiindult, Sandkuhl által továbbított és megerősített, Crüger és Moras által felhasznált szólam, hogy mi őt, Bornstedtet, csupán kihasználjuk, most mindannyiunk ellen felbőszítette; *Moras* és *Crüger*, akik azt nyafogják, hogy mi felülről lefelé kezeljük őket, csak még jobban belelovalták ebbe. *Seiler* bosszús azért, hogy a Munkásegylet megalapításakor őt megbocsáthatatlanul elhanyagoltuk, továbbá azért, hogy az egylet szépen halad előre, ami ellentmond az ő összes jövendöléseinek. *Heilberg* a neki osztályrészéül jutott és azóta is naponta kijutó gorombaságokért akar fényes, ámbár vértelen bosszút állni. Bornstedt azért is tajtékzik, mert az odaajándékozott könyvek és térképek segítségével nem tudta megvásárolni magának a befolyásos demokrata személyiség pozícióját, a dísztagságot és mellszobrának felállítását az egyletben, hanem ellenkezőleg, hagyják, hogy a szedője holnap este úgy szavazzon róla, mint egy egészen közönséges emberről. Az is bosszantja, hogy neki, az arisztokratikus szellemi lénynek sokkal kevesebb alkalma van a munkásoknál gúnyolódásra, mint amennyire számított. Aztán Moras bosszús, hogy a „Brüsseler Zeitung"-ot nem tudta megnyerni Heinzennek. Végül, mindezek a heterogén elemek egyesültek egy olyan coup* érdekében, amelynek valamennyiünket másodrendű szerepre kellene leszorítania Imbert-rel és a belga demokratákkal szemben és egy sokkal nagyszerűbb, egyetemesebb társaságot kellene életre hívnia, mint a mi rongyos Munkásegyletünk. Az összes urak égtek a vágytól, hogy valamiben egyszer az övék legyen a kezdeményezés, és a

* – csíny, csel – *Szerk.*

gyáva söpredék erre kiválóan alkalmasnak találta távolléted pillanatát. De gyalázatosan elszámították magukat.

Egészen csöndben elhatározták tehát, hogy egy kozmopolita-demokrata vacsorát rendeznek és ott teljesen meglepetésszerűen egy Testvéri Demokraták[95] jellegű társaságot javasolnak munkásgyűlésekkel stb. stb. egyetemben. Valamiféle bizottságot alakítottak, amelybe pro forma bevonták a számukra egészen ártalmatlan Imbert-t. Különféle kósza híresztelések után csak vasárnap este, az egyletben Bornstedttól tudtam meg valami pozitívat erről, és hétfőn volt már a vacsora. Részleteket nem lehetett Bornstedtból kihúzni, azon kívül, hogy Jottrand, Mellinet tábornok, Adolf Bartels, Kats stb. stb. jönnek oda, lengyelek, olaszok stb. Jóllehet az egész koalícióról mit sem sejtettem (csak hétfő reggel tudtam meg, hogy Bornstedt egy kissé sértődött, hogy Moras és Crüger nyafogtak és intrikáltak; Seilerről és Heilbergről semmit sem sejtettem), a dolog mégis gyanúsnak tűnt. Odamenni azonban muszáj volt a belgák miatt és hogy a kis Brüsszelben ne történhessen semmilyen demokratikus megmozdulás, amelyen mi részt ne vennénk. De hívekről gondoskodni kellett. Wallau és én tehát felvetettük a dolgot, erősen támogattuk, és rögtön akadtak is vagy harmincan, akik hajlandók voltak odamenni. Hétfőn reggel azt mondta Lupus, hogy a díszelnökön, az öreg Mellinet-n, és a valóságos elnökön, Jottrand-on kívül két alelnökre lenne szükségük, az egyik közülük Imbert lenne, a másik egy német, lehetőleg egy munkás. Wallauról sajnos nem lehet szó, mert nem beszél franciául. Ezt mondta neki Bornstedt. Ő, Lupus, erre azt felelte, hogy akkor én legyek az. Én meg azt mondtam Lupusnak, hogy legyen ő, de ő egyáltalán nem akart. Én sem, mert olyan borzasztóan fiatalnak látszom, de végül azt gondoltam, hogy minden eshetőségre a legjobb, ha elfogadom.

Este odamentünk.[123] Bornstedt úgy tett, mintha semmiről sem tudna, mintha még semmi sem lenne elrendezve, pusztán a tisztségviselők (mindenkor a németek kivételével) és néhány feliratkozott szónok, akiknek a nevét Crügerén és Morasén kívül nem sikerült megtudnom; Bornstedt pillanatonként meglépett rendezői teendői miatt, ide-oda szaladgált, szélhámoskodott, intrikált, hízelgett teljes erejéből. Különösebb intrika jelét azonban még nem láttam, az csak később derült ki. Az Estaminet Liégeois-ban voltunk, a Place du Palais de Justice-en. Amikor a tisztségviselők megválasztására került a sor, Bornstedt minden megállapodás ellenére Wallaut javasolta. Ez Wolff (Lupus) által visszautasíttatta magát és engem javasoltatott – fényesen meg is választottak. Ezzel az egész intrika széthullott és meghiúsult. Most ±*

* – többé-kevésbé – *Szerk.*

elvesztették az eszüket és elárulták magukat. Imbert után, aki a szabadság mártírjait éltette, én francia nyelvű pohárköszöntőt mondottam az 1792-es forradalom emlékére és utólagosan a Köztársaság I. éve vendémiaire elsejének[124] évfordulójára. Utánam Crüger tartott egy nevetséges beszédet, amelybe belesült és kénytelen volt előszedni a kéziratát. Aztán Moras következett, felolvasott egy dörgedelmet, amelyben csaknem kizárólag csekélységéről volt szó. Mindketten németül. Pohárköszöntőik olyan zavarosak voltak, hogy már nem is emlékszem rájuk. Aztán Pellering flamandul, Spilthoorn ügyvéd Genfből franciául az angol népet köszöntötte fel, majd legnagyobb meglepetésemre a púpos pók Heilberg mondott egy hosszú, iskolamesteresen ízetlen francia beszédet, amelyben 1. mint az „Atelier démocratique"[125] szerkesztője döngette a mellét; 2. kijelentette, hogy *ő*, maximus* Heilberg, több hónapja egy célt követ — de ezt franciául muszáj elmondani: L'association des ouvriers belges, voilà le but que Je poursuis depuis quelques mois (c.à.d. depuis le moment où J'ai daigné prendre connaissance du dernier chapitre de la „Misère de la philosophie")**. Tehát ő, s nem Kats meg a többi belga. „Nous entrerons dans la carrière quand nos aînés n'y seront plus"*** stb. stb. Ő fogja azt véghezvinni, amit Kats és Jottrand nem tudtak; 3. javasolta, hogy alapítsanak egy testvéri demokráciát és szervezzék újra a gyűléseket; 4. a megválasztott irodát bízzák meg mindkettőnek a megszervezésével.

Micsoda zűrzavar! Először egy kalap alá venni a kozmopolita ügyet belga ügyekkel foglalkozó belga gyűlésekkel, és másodszor ezt a javaslatot, ahelyett, hogy egészen elejtenék, mert úgyis minden tervük füstbe ment, rábízzák a meglevő irodára! És ha azt gondolta, hogy én elutazom, nem kellett-e tudnia, hogy arról szó sem lehet, hogy bárki mást hozzanak be az irodába, mint téged? De a tökfej már megírta a beszédét, és a hiúsága nem engedte meg, hogy bármit is elejtsen, aminél esetleg ő kezdeményezhet valamit. A dolog természetesen keresztülment, és a hangos, noha nagyon is mesterkélt lelkesedés mellett gondolni sem lehetett arra, hogy ezt a zavaros javaslatot jobban tálalják fel. Aztán A. Bartels beszélt (Jules° nem volt ott), majd Wallau kért szót. De mekkora volt a csodálkozásom, amikor hirtelen előugrott Bornstedt, és nagy hévvel Seilernek mint már előbb feliratkozott

* – a nagy – *Szerk.*

** – A belga munkások egyesülése, ime ez az a cél, amelyet hónapok óta kovetek (vagyis attól a pillanattól fogva, amikor én a „Filozófia nyomorúsága" utolsó fejezetéről tudomást venni kegyeskedtem) – *Szerk.*

*** – „Mi lépünk a porondra egykoron apáink nyomdokába majd"[126] – *Szerk.*

° Jules Bartels. – *Szerk.*

szónoknak követelte a szót. Seiler szót kapott és tartott is egy végtelenül hosszú, fecsegő, bárgyú, nevetségesen ízetlen, valóban szégyenletes beszédet (franciául), amelyben a törvényhozó, a közigazgatási *és* a végrehajtó hatalomról borzalmas ostobaságokat mondott, a demokratáknak mindenféle bölcs tanácsot osztogatott (mint Heilberg is, aki a művelődésről és a tanítás kérdéséről a legcsodálatosabb badarságokat regélte), amiben továbbá Seiler a nagy ember szerepében tetszelgett, demokrata társaságokról beszélt, auxquelles j'ai participé et *que j'ai peut-être même dirigées** (betű szerint), s végül csakugyan becsempészte az ő nemes irodáját[127] a Párizsból érkezett legfrissebb hírekkel stb. Egyszóval: ocsmány volt. Később még többen is beszéltek, egy svájci szamár, Pellering, Kats (nagyon jól) stb., és tíz órakor Jottrand (aki halálosan szégyellte magát a németek miatt) lezárta az ülést. Ekkor hirtelen Heilberg csendet kért és bejelentette: Weerthnek a free-trade kongresszuson[128] mondott beszéde holnap megjelenik az „Atelier" pótfüzetében, *amelyet külön fognak árusítani*!!! Még Zalewski is nyavalygott valamit ennek a szerencsétlen Lengyelországnak és ennek a nagy, nemes és költői Németországnak a szövetségéről – végül, mindannyian nagyon csendesen, de nagyon elégedetlenül hazamentek.

Szeptember 30., *csütörtök*

Mióta a fentieket írtam, mindenféle újdonság történt és sok minden eldőlt. Kedden reggel, amikor már az egész intrika világossá vált előttem, beszaladgáltam a várost és ellenhúzásokat tettem; még éjszaka 2 órakor elszaladtam Lupushoz az irodába: nem kellene-e Bornstedtet kigolyózni a Munkásegyletből? Szerdán mindenfelé szaladgáltam, de mind úgy vélték, nem tudjuk keresztülvinni. Szerdán este elmentem az egyletbe, Bstedt már ott volt; kétszínűen viselkedett, végül megjelent Thomis az új lappal,[129] Heinzen elleni cikkem *nem volt benne*, holott hétfőn már elvittem hozzá és, mivel (délben két órakor) őt nem találtam ott, elvittem a cikket a nyomdába. Megkérdeztem, miért nincs a lapban, azt mondta, nem volt hely. Emlékeztettem rá, hogy miben állapodtál meg vele. Letagadta; vártam, míg Wallau megjött, aki megmondta, hogy hely volt elég, de kedden Bstedt *elhozatta* a cikket a nyomdából és aztán nem küldte vissza. Odamentem Bornstedthez és mindezt nagyon gorombán elmondtam neki. Igyekezett kimosni magát. Megint rátértem a megállapodásra, amelyet ő, egészen általános szólamoktól eltekintve, megint letagadott. Mondtam neki néhány gorombaságot – Crüger, Gigot, Imbert stb. ott ültek és megkérdeztem: Hajlandó-e a

* – amelyekben részt vettem és *amelyeket úgy lehet, magam irányítottam is – Szerk.*

cikket vasárnap közölni, igen vagy nem? – Erről még beszélnünk kell. – Erről én önnel többet nem beszélek. – Ezzel faképnél hagytam.

Az ülés elkezdődött. Bst az asztalra könyökölve győzelme biztos tudatában nézett rám. Én visszanéztem rá és vártam. Felállott Thomis úr, aki, mint tudod, szót kért. Kihúzta a zsebéből előre megírt beszédét és a legkülönösebb kirohanások egész sorát olvasta fel a mi látszatharcunk ellen. Ez eltartott egy darabig, de amikor nem akart vége szakadni, általános morgás támadt, sokan szót kértek, és Wallau rendreutasította Thomist, aki aztán felolvasott még vagy hat zagyva szót a kérdésről és lelépett. Aztán Hess állott fel és egész jól megvédett bennünket. Majd Junge következett, utána a párizsi [F.] Wolff, aki ugyan háromszor belesült, de nagyon megtapsolták. Aztán még mások. Wolff elárulta, hogy pusztán pro forma opponáltunk. Fel kellett tehát lépnem. Én tehát — Bst nagy megrökönyödésére, aki azt hitte, hogy túlságosan is el vagyok foglalva személyes cívódásokkal –, én a védővámrendszer forradalmi oldaláról beszéltem, a t. c. Thomist természetesen teljesen ignorálva, és új kérdést javasoltam. Elfogadták. – Szünet. – Bst – akit vele szembeni hevességem, Thomis teljes kudarca (s Th beszédéből kihallatszott Bornstedt hangja), végül az a hevesség, amellyel itt beszéltem, nagyon megrendített –, Bornstedt odajött hozzám: De kedves fiam, ön aztán rémesen szenvedélyes stb. Röviden, írjam alá a cikket. – Nem. – Akkor legalább egyezzünk meg egy rövid szerkesztőségi bevezetésben. – Jó, holnap tizenegy órakor a Café Suisse-ben.

Aztán Bst, Crüger, Wolff felvétele következett. Elsőnek Hess állt fel és két kérdést intézett Bornstedthez a hétfői összejövetel dolgában. Bst kibeszélte magát, és Hess elég gyenge volt ahhoz, hogy kielégítőnek nyilvánítsa a magyarázatot. Junge személyes támadást intézett Bst ellen a társaságban tanúsított viselkedése miatt és mert Sandkuhlt hamis néven vezette be. Fischer nagyon energikusan fellépett Bst ellen, minden előzetes megbeszélés nélkül, de igen jól. És még többen. Egyszóval: a győzelemittas von Bornstedt úrnak a szó szoros értelmében vesszőt kellett futnia a munkások között. Gyalázatosan elbántak vele, és olyan villámsújtott volt — ő, aki természetesen azt hitte, hogy könyvajándékaival egyszer s mindenkorra megvásárolta a helyét –, hogy csak kitérően, gyengén, engedékenyen tudott válaszolni – annak ellenére, hogy Wallau fanatikusan melléje állt, nyomorúságosan elnökölt és megengedte neki, hogy a szónokokat minden pillanatban félbeszakítsa. Még minden kétséges volt, amikor Wallau leléptette a jelölteket és szavazást rendelt el. *Crüger*, akit én ajánlottam, *mert fölöttébb ártatlan ember, nem árthat a társaságnak* és Wolff fenntartás nélkül támogatta, keresztülment. Amikor Bst került sorra, Wallau hosszú, heves beszéddel tá-

mogatta. Aztán én beszéltem, feltártam az egész intrikát, amennyire a társaságot érintette, Bst egyik kibúvóját a másikkal csaptam agyon és végül kijelentettem: Bst intrikált ellenünk, azért, hogy konkurrenciát csináljon nekünk, de mi győztünk, és ezért most engedélyezhetjük a belépését a társaságba. A beszéd alatt — a legjobb volt, amit valaha is tartottam — nagyon gyakran félbeszakított a taps; éppen amikor azt mondottam: ezek az urak azt hitték, hogy még semmi sincs elveszve, mert én, az alelnök, elmegyek, de nem gondoltak arra, hogy van közöttünk valaki, akit ez a hely jog szerint megillet, az, aki egyes-egyedül képviselheti a német demokratákat itt Brüsszelben, és ez Marx — akkor rettenetesen tapsoltak. Elég az hozzá, utánam már senki sem beszélt, és így Bst nem részesült abban a megtiszteltetésben, hogy kihajítsuk. Az ajtó előtt állt és mindent végighallgatott. Szívesebben mondtam volna el, amikor még jelen volt a teremben, de nem volt rá mód, mert a végső coup-ra kellett tartogatnom magamat és mert Wallau befejeztette a vitát. De ő, akárcsak Wolff és Crüger, minden szót hallott. Vele szemben Wolffot mondhatni fényesen fogadták el.

Elég az hozzá, Bornstedtet, Crügert stb. olyan szégyen érte a tegnapi ülésen, hogy ha van bennük tisztesség, egyáltalán be sem teszik a lábukat a társaságba és hosszú időre elegük lesz. De mégis el fognak jönni; a szemérmetlen Bst-et annyira megviselte a mi még nagyobb szemtelenségünk, összes számításainak teljes balsikere, valamint a mi szenvedélyességünk, hogy nem tud mást, mint beszaladgálni Brüsszelt és szertekeseregni szégyenét — a lealacsonyodás legalsó foka. Dühöngve jött vissza a terembe, de tehetetlenül, s mikor aztán búcsút vettem a társaságtól és minden elképzelhető tiszteletadással elbocsátottak engem, tajtékozva elment. A róla folytatott vitán jelen volt Bürgers, aki tegnapelőtt este óta itt tartózkodik.

Munkásaink az egész dologban *igazán pompásan* viselkedtek; az ajándékba kapott 26 könyvről és 27 térképről egy szó sem esett, Bornstedtet a lehető legnagyobb hidegséggel és kíméletlenséggel kezelték, és amikor beszédemben a konklúzióhoz jutottam, már rajtam múlott csupán, hogy óriási többséggel megbuktassam. Ezt még Wallau is elismeri. De mi még jobban elbántunk vele, mi felvettük, de szégyenszemre vettük fel. A társaságra mindez remek hatással volt; először jutottak szerephez, először irányítottak minden intrika ellenére egy gyűlést, és rendreutasítottak egy fickót, aki velük szemben helyzeti előnyhöz akart jutni. Csak néhány kereskedősegéd stb. elégedetlenkedik, a tagság zöme lelkesen mellettünk áll. Érezték, mire képesek, ha egyesülnek.

Ma reggel elmentem a Café Suisse-be, és aki nem jött el, az Bst volt. — De Weerthtel és Seilerrel találkoztam, éppen azelőtt beszéltek Bornstedt-

tel, és Seiler maga volt az alázatosság és hízelkedés. Természetesen kutyába se vettem. A tegnapi ülés egyébként olyan drámai volt, olyan pompásan alakult és fokozódott, hogy a párizsi Wolff csupán esztétikai érzéstől indíttatva azon nyomban párthívünk lett. Ma elmentem A. Bartelshoz is, és kijelentettem neki, hogy a német társaság semmiért sem felelős, ami hétfőn történt, hogy Crüger, Bst, Moras, Seiler, Heilberg stb. mégcsak tagok sem voltak és hogy a német társaság tudta nélkül rendezett egész história inkább egy ellene irányuló konkurrencia létesítését célozta. Egy hasonló tartalmú és a bizottsági tagok aláírásával ellátott levél megy holnap Jottrandhoz is. Imbert-hez holnap megyek el Lupusszal. Továbbá a következőt írtam Jottrand-nak a brüsszeli Testvéri Demokraták szervező bizottságában elutazásom miatt megüresedő tisztséggel kapcsolatban:

„Uram! Minthogy kénytelen vagyok Brüsszelt néhány hónapra elhagyni, nincs módomban betölteni azokat a funkciókat, amelyeket a szeptember 27-i gyűlés rám ruházni szíves volt. – Ezért arra kérem Önt, szíveskedjék egy Brüsszelben lakó német demokratát meghívni azon bizottság munkálataiban való részvételre, amelynek kitűzött feladata egy univerzális demokratikus társaság megszervezése. – Bátorkodom Önnek javasolni azt a Brüsszelben lakó német demokratát, akit a gyűlés, ha részt vehetett volna rajta, megválasztott volna a tisztségre, amellyel távollétében engem tüntettek ki. Marx úrról beszélek, aki mély meggyőződésem szerint a legmegfelelőbb arra, hogy a német demokráciát a bizottságban képviselje. Így hát nem Marx úr lenne az, aki ott betöltené az én helyemet, hanem inkább én voltam az, aki Marx urat helyettesítettem a gyűlésen. Fogadja stb. stb."

Ugyanis már előzetesen megbeszéltem Jottrand-nal, hogy írásban bejelentem neki elutazásomat és téged javasollak a bizottságba. Jottr is elutazott és 14 nap múlva jön vissza. Ha az egész históriából nem lesz semmi, s azt hiszem, nem lesz, akkor Heilberg javaslata bukik meg; ha igen, akkor mi vagyunk, akik véghezvittük a dolgot. Mindenesetre annyit nyerünk, hogy téged, és utánad engem ismernek el a brüsszeli német demokraták képviselőinek, s hogy különben az egész intrika csúfosan megbukott.

Ma este csoportülés volt.[130] Én elnököltem. Wallau kivételével – ő egyébként hajlandó volt megtérni és tegnapi fellépésére mindenesetre különféle mentőokok találhatók, amelyeket javára is írtam –, nos, őt kivéve tehát egyhangú lelkesedés kísérte Bst leégetését. A fickókban ébred az önbizalom. Végre egyszer társaságként léptek fel, hatalomként más emberekkel szemben, és hogy minden olyan pompásan, zökkenőmentesen folyt le, hogy oly teljes győzelmet arattak, ez roppant büszkévé teszi őket. Junge a hetedik mennyországban érzi magát, Riedel nem tud hova lenni az örömtől, de még

a kis Ohnemans is oly diadalmas, mint egy harcias kakas. Egyébként ismétlem, hogy ez a história a társaságnak befelé és kifelé egyaránt pompás lendületet adott és fog adni továbbra is. Olyan fickók, akik különben a szájukat sem nyitják ki, támadták Bornstedtet. Sőt még az intrika is a mi kezünkre játszott: először Bst mindenütt elterjesztette, hogy a német demokrata munkástársaság rendezte a gyűlést, másodszor mi mindezt meghazudtoltuk, s mindkét dolog révén a társaság a belga demokraták közt beszédtéma lett és fölöttébb jelentős, többé-kevésbé rejtélyes hatalomnak számít. A német demokraták nagyon erősödnek Brüsszelben, mondta Bartels ma reggel.

Egyébként a bizottságnak Jottrand-hoz írott levelében is szerepelni fogsz. Gigot így fogja aláírni magát: titkár Marx távollétében.

Intézd el tehát pénzhistóriáidat minél gyorsabban és gyere megint ide. Nekem ég a föld a talpam alatt, szeretnék elmenni, de előbb ki kell várnom ezeknek az intrikáknak a lefolyását. Most egyáltalán nem mehetek el innen. Szóval minél előbb jössz, annál jobb. De rendezd először a pénzügyeidet. Én mindenesetre addig maradok a posztomon, amíg csak lehet; ha lehetséges, a te jöveteledig. De éppen ezért kívánatos, hogy hamarosan gyere.

Engelsed

21

Engels Marxhoz

Brüsszelbe

Kedves Bartholomäus,

Csak ma írhatok neked, mert csak ma tudtam – a házmesternével folytatott rémisztő harcok után – a kis Louis Blanc-nal találkozni. Hosszú beszélgetésünk eredménye az, hogy a kis ember mindenre kész. Maga volt az udvariasság és a barátságosság és úgy látszik, nincs hőbb vágya annál, mint hogy velünk a lehető legszorosabb kapcsolatba lépjen. Még a francia-nemzeti gyámkodásból sincs benne semmi. Megírtam neki, hogy a londoni, a brüsszeli és a rajnai demokraták mandat formel-jével* jövök hozzá, valamint chartista megbízottként. Pontos felvilágosítást kívánt mindenről; pártunk helyzetét rendkívül ragyogónak festettem le neki, beszéltem Svájcról, Jacobyról, a badeniekről mint szövetségesekről stb. – Te vagy, mondottam, a főnök: úgy tekintheti Marx urat, mint pártunk vezetőjét (vagyis a német demokrácia leghaladóbb frakciójáét, amelyet én nála képviseltem), s nemrég megjelent, Proudhon úr ellen írt könyvét mint programunkat. Ezt nagy figyelemmel vette tudomásul. Végül azután megígérte, hogy könyvedről[103] nyilatkozik a „Réforme"-ban. Sok mindent mesélt nekem a földalatti mozgalomról, amely most a munkások között lábra kap; a munkások 3000 példányban olcsón kinyomtatták „Organisation du travail" című könyvét és 14 nap múlva már újabb 3000 példányos kiadás vált szükségessé – azt mondta, a munkások forradalmibbak, mint valaha, de megtanulták kivárni, míg eljön az idejük, nem csinálnak zendüléseket, csak nagy csapásokra, *biztos* sikerre mennek stb. Egyébként, úgy látszik, a munkásokat illetően is leszokott a gyámkodásról. „Amikor olyan dolgokat látok, mint Lamartine úrnak ez az új programja, nevetnem kell rajta! Hogy az ember helyesen ítélhesse meg a francia társadalom mostani állapotát, olyan helyzetben kell lennie, amely lehetővé teszi, hogy mindenből lásson egy keveset; reggel egy minisztert, délután egy kereskedőt és este egy munkást látogasson meg." Az eljövendő forradalom, mondja, egészen más és sokkal hathatósabb lesz,

* – formális megbízásával – *Szerk.*

mint az összes előbbiek, s merő ostobaság folytonosan csupán a királyok stb. ellen üvöltözni. Végül is nagyon finom és egészen szívélyes volt. Látod, ezzel az emberrel minden rendben van, a lehető legjobb szándékai vannak. Rólad nagy együttérzéssel beszélt; sajnálta, hogy kissé hidegen váltatok el egymástól stb. Különös előszeretettel viseltetik még mindig egy Párizsban kiadandó német *és* francia szemle iránt. Talán később hasznát lehet venni. – Rugéval kapcsolatban, aki felől kérdezősködött, bolhát ültettem a fülébe: „a porosz Landtag panegirikusává szegődött, és méghozzá azután, hogy ez eredmény nélkül szétoszlott".[131] – „Így hát egy lépést tett visszafelé?" Kétségtelenül.

Flocon apóval szintén nagyon jól állok. Nála először mint angol jelentkeztem, és Harney nevében megkérdeztem, miért mellőzi annyira a „Star"-t[132]. Igen, mondta, sajnálja, ő nagyon is szívesen írna róla, de egyetlen ember sincs a szerkesztőségben, aki angolul értene! Ajánlkoztam, hogy hetenként egy cikket készítek neki, örömmel elfogadta. Amikor megmondtam, hogy a „Star" tudósítója vagyok, egészen meghatódott. Ha ez így megy tovább, akkor 4 hét alatt ezt az egész irányt megnyertük. Flocon kér tőlem egy ismertetést a chartizmusról magánhasználatra – halvány gőze sincs róla. Most mindjárt elmegyek hozzá és még jobban befonom. Azt fogom neki mondani, hogy az „Atelier" ajánlatokat tett nekem (ez igaz, még ma este odamegyek), és én el fogom utasítani őket, ha ő tisztességesen viselkedik. Ez meg fogja hatni a jámbor szívét. – Ha már valamivel előrébb leszek itt és jobban belejövök a franciául-írásba, akkor rávetem magam a „Revue indépendante"-ra[133].

Egészen elfelejtettem L. Blanc-t megkérdezni, miért nem közölte cikkedet a kongresszusról.[134] Legközelebb, ha eljön hozzám, majd előhozakodom ezzel. Egyébként kétlem, hogy a könyvedet *egyáltalában megkapta*. Erre ma sehogy sem emlékezett. Elutazásom előtt is *nagyon határozatlanul* beszélt róla. Néhány napon belül megtudom. Ha nincs meg neki, odaadom az én példányomat.

Képzeld csak, a kis Bernaysnak, aki itt mindenfelé szaladgál és a „mártírt" játssza, akit az egész világ elárult, „aki az egész világnak segített, pénzzel vagy jó tanáccsal" (betű szerint), nos, e bestiának egy lova és kocsija, egy kis szürkéje és homokfutója van! Természetesen Börnsteiné, de ez egykutya. Ugyanez a fickó, aki ma elnyomott, pénztelen mártírnak tünteti fel magát, holnap azzal henceg, hogy ő az egyetlen, *aki ért a pénzkereséshez*. 21 ívet! kérődzött össze a Praslin-ügyről[135], Svájcban jelent meg. A dolog magva az, hogy nem a hercegné, hanem a herceg a mártír!! A mártíromsággal való hencegéseire azzal az üzenettel feleltem, hogy fizesse meg a 60 frankot, amely-

lyel régóta tartozik nekem. Teljesen iparossá lesz és még kérkedik vele. Egyébként bolond. – Ewerbeck is dühös rá.

Cabet-t még nem láttam. Úgy látszik örül, hogy elkerül innen. Látja, hogy a dolgok kezdenek itt állani és ernyedni. Flocon neki akar vágni, L. Blanc nem, ez egészen így van, noha L. Bl is részt vesz mindenféle históriában és már előre örül, hogyan riad majd fel hirtelen a burzsoázia a biztonságából, ha hirtelen kitör a forradalom.

Voltam Flocon apónál. A jó ember maga volt a megtestesült szívélyesség, és derekas becsületességem, amellyel az „Atelier"-ügyet elmeséltem neki, úgyszólván könnyeket csalt a szemébe. Az „Atelier"-ről áttértem a „National"-ra: Amikor Brüsszelben megvitattuk azt a kérdést, hogy a francia demokrácia melyik frakciójához forduljunk, egyöntetűen úgy vélekedtünk, hogy legelőször is a „Réforme"-mal kell kapcsolatba lépnünk, mert külföldön erős és nem alaptalan elfogultság van a „National"-lal szemben. Mindenekelőtt e lap nemzeti előítéletei akadályoznak meg minden közeledést. – Igen, igen, ez igaz, mondta Flocon, és tulajdonképpen ez volt az oka, hogy a „Réforme"-ot megalapítottuk; már az első nap kijelentettük, hogy nem akarunk hódításokat. – És aztán, folytattam, ha hihetek ebben az előttem járóknak, mert én soha sem voltam a „National"-nál, ezek az urak mindig úgy viselkednek, mintha gyámkodni akarnának a külföldiek fölött, ami különben tökéletesen összhangban van nemzeti előítéleteikkel; nekünk pedig nincs szükségünk az ő gyámkodásukra, mi nem gyámokat, hanem szövetségeseket akarunk. – Ó igen, de nálunk egészen másképpen áll a dolog, mi nem is gondolunk erre. – Úgy van, én is csak a legjobbakat mondhatom a „Réforme"-beli urak viselkedéséről.

De milyen sokat segített az, hogy a kis Blanc-nak emlékezetébe idéztem a mi históriáinkat. A te kongresszusi beszéded, úgy látszik, teljesen elkallódott nála; ma rögtön előkereste és elküldte Floconnak egy nagyon sürgető cédulával, hogy rögtön nyomassa ki. Megmagyaráztam Floconnak, miről van szó, ui. nem értette meg, cur, quomodo, quando*, mert Bl minden további magyarázat nélkül küldte el neki a beszédet. Fl nagyon sajnálkozott, hogy a dolog már ilyen idejétmúlt; ő tökéletesen egyetért vele, de most már elkésett. Mégis majd meglátja, talán sikerül egy cikkben elhelyezni. Ő megtesz minden tőle telhetőt.

A Lamartine jámbor óhajairól szóló cikk a „Réforme"-ban L. Blanc-tól van, amint bizonyára láttad. Nem rossz, minden szempontból ezerszer

* – miért, hogyan, mikor – *Szerk.*

jobb, mint az örökös Flocon. Ő biztosan nagyon gorombán támadná meg Lamartine-t, ha nem volna most éppen a konkurrense.

Látod, az emberek olyan jól vannak diszponálva, hogy kívánni sem lehet jobbat. És már most tízszer jobb viszonyban vagyok velük, mint amilyenben Ewerbeck valaha is lehetett. Neki most teljesen meg fogom tiltani, hogy a „Réforme"-nak írjon. Pössentsen csak a „National"-ra és csináljon ott konkurrenciát Venedey és társainak; ott ártalmatlan és nem is nyomnak ki tőle semmit.

Azután voltam még az „Atelier"-nél. Az előző számban megjelent egy cikk az angol munkásokról, erre vonatkozóan vittem nekik egy helyreigazítást, melyet le is közölnek.[136] A fickók nagyon kedvesek voltak; meséltem nekik egy sereg anekdotát angol munkásokról stb. Sürgettek, hogy dolgozzam nekik, ezt azonban csak szükség esetén fogom megtenni. Képzeld, a főszerkesztő úgy vélte, bizonyára jó lenne, ha az angol munkások üzenetet intéznének a francia munkásokhoz, felszólítva őket, hogy lépjenek fel a szabadkereskedelmi mozgalom ellen és írják zászlajukra a nemzeti munkát! Micsoda hősies önfeláldozás! Ezzel azonban még a saját embereinél is megbukott.

Egyébként semmilyen engedményt sem kellett tennem ezeknek az embereknek. L. Blanc-nak azt mondtam, hogy egyetértünk velük minden gyakorlati és időszerű kérdésben, és hogy a tisztán elméleti kérdésekben is egyazon cél felé haladunk; hogy az ő első kötetében[116] megformulázott elvek sok vonatkozásban megegyeznek a mieinkkel, és hogy egyébként bővebb fejtegetéseket találhat erről a te könyvedben. Ami a vallási kérdést illeti, ezt mi teljesen alárendeltnek tekintjük, mint olyan kérdést, amely soha nem képezheti viszály indítékát egyazon párt emberei között. Mindamellett az elméleti kérdések barátságos megvitatása fölöttébb lehetséges, sőt kívánatos is, amivel ő tökéletesen egyetértett.

Lupusnak teljesen igaza volt, amikor feltételezte, hogy a direkcióval[127] csakhamar találkozni fogok. Alig voltam itt 3 napja, amikor a Boulevard des Italiens sarkán összefutottam Seilerrel. Biztosan rég tudjátok, hogy totálisan meglógott és nem is gondol visszatérésre. Az összes francia hírügynökségeket körbefutja és próbál elhelyezkedni. Azóta nem találkoztunk többet, és nem tudom, hogy állnak az ügyei. Ha a „Réforme"-nál beleártja magát valamibe, akkor majd dezavuálnunk kell őt.

Mondd meg annak az átkozott Bornstedtnek, mit jelentsen az, hogy nem küldi nekem az újságját[119]. Nem szaladgálhatok mindig a straubingerekhez[64] utána. Ha azt találná mondani, hogy nem tudja a címemet, add meg neki, 5, rue Neuve Saint-Martin. Mihelyt lehet, küldök neki néhány cikket.

A straubingereknél pokoli a zűrzavar. A megérkezésem előtti utolsó napokban dobták ki az utolsó grüniánusokat, egy egész csoportot, akiknek a fele azonban vissza fog jönni. Most csak 30-an vagyunk. Rögtön egy propagandacsoportot létesítettem, rettenetesen sokat szaladgálok és sulykolom őket. A körzetbe tüstént beválasztottak és a levelezést bízták rám. Vagy 20–30 jelöltet javasoltak felvételre. Nemsokára megint erősebbek leszünk. Mosesszal – de ez *maradjon egészen köztünk* – pokoli csínyt űztem. Csakugyan sikerült egy istenien megjavított hitvallást keresztülvinnie. Múlt pénteken aztán elővettem ezt a körzetben, kérdésről kérdésre, és még a feléig sem jutottam, amikor az emberek bírálatomat kielégítőnek jelentették ki. *Minden oppozíció nélkül* megbízattam magam azzal, hogy egy újat szövegezzek[137], amelyet a jövő pénteken a körzetben megvitatunk és *a csoportok háta mögött* el fogunk küldeni Londonba. De ezt természetesen egy léleknek sem szabad megtudnia, különben mindnyájunkat elcsapnak és éktelen botrány lesz.

Born be fog futni hozzátok Brüsszelbe, megy Londonba.[138] Talán már e levél vétele előtt ott lesz. Elég vakmerően, a Rajnán utazik le, Poroszországon át, csak el ne kapják. Verj bele a fejébe még valamit, ha megérkezik; az összesek közül ez a fickó a legfogékonyabb a mi nézeteink iránt és Londonban is jó szolgálatokat fog tenni, ha még egy kis előkészítést kap.

Ó Istenem, hát majdnem megfeledkeztem arról az egész szennylavináról, amelyet a nagy Heinzen zúdított a nyakamba az Alpok ormairól.[139] Valóságos szerencse, hogy egy számban szorosan egymásután jön; senki emberfia át nem rágja magát rajta, még nekem is többször szünetet kellett tartanom. Micsoda barom! Ha azelőtt azt mondtam, hogy nem tud írni, akkor most hozzá kell tennem, hogy olvasni sem tud, és úgy látszik a négy alapműveletben sem nagyon erős. A szamárnak el kellett volna olvasnia a legutóbbi „Star"-ban F. O'Connor levelét, amelyet a radikális lapokhoz[140] intézett, s amely így kezdődik: ti banditák, s így végződik: ti banditák, abból aztán megláthatja, micsoda nyomorult kontár ő a szitkozódásban. Nos, te majd alaposan ellátod a baját ennek a bárdolatlan ostoba ripőknek. Nagyon helyes, hogy egész *röviden* fogsz válaszolni. *Én* efféle támadásra egyáltalán nem tudnék válaszolni, nekem abszolút nem sikerülne – legföljebb pofonokkal.

Kedd.

A cikkem[141] benne van a „Réforme"-ban. Különös módon Flocon egy betűt sem változtatott rajta, amin nagyon csodálkozom.

Heine apónál még nem voltam. Könnyen elképzelheted, hogy ezek a históriák pokolian elfoglalnak és borzasztó sokat kell szaladgálnom és írnom. –

Elberfeldbe írtam a szabadkereskedelem–védővám história miatt és mindennap várom rá a választ. Írj hamarosan megint. Üdvözlöm feleségedet és gyerekeidet.

Engelsed

Párizs, 1847 október [25–]26.

Okvetlenül olvasd el a legutóbbi „Star"-ban O'Connor cikkét a 6 radikális lap ellen, a zseniális szitkozódás mesterműve, helyenként jobb, mint Cobbett, és Shakespeare-t súrolja.

Milyen légy csípte meg ezt a szegény Mosest, hogy szüntelenül irogatja az újságban fantáziáit a proletariátus forradalmának következményeiről?[142]

22

Engels Marxhoz

Brüsszelbe

Kedves Marx,

Végre tegnap váratlanul értesültem arról – miután a t.c. Reinhardtot több ízben elküldtem Frankhoz a könyved[103] miatt –, hogy az a kutya Frank kezdetben elküldött néhány tiszteletpéldányt franciáknak, mindenkitől 15 sou költséget követelt és mindenkitől visszakapta a példányokat. Erre mind a visszakapott, mind a többi, elküldetlen példányokat *nyugodtan elfektette magánál és csak most, néhány nappal ezelőtt* küldte el őket a címzetteknek anélkül, hogy a 15 sou-t kérte volna. A conspiration de silence* tehát Frank úrnak köszönhető! Rögtön elszaladtam L. Blanc-hoz, akivel néhány nappal ezelőtt megintcsak nem találkoztam, mert őrségen volt (a kisemberke medvebőrkucsmában!); ezúttal találkoztam vele, és *a példány még nem érkezett meg!* A saját példányomat végre visszakaptam, szükség esetén ez is segít valamit. Ma vasárnap van, nincs mit tenni. Reinhardtnak holnapra találkozót adtam, azonnal el kell jönnie velem Frankhoz, ennek már régebben meg kellett volna történnie, és csakis Rhdt hanyagsága miatt nem történt meg. Be kell mutatnia engem Franknak, mert máskülönben nincs semmilyen igazolásom ennél a fickónál. Elkérem tőle a példányt L. Bl számára, és rögtön el is viszem hozzá. De hogy ez a Flocon micsoda szamár! L. Bl azt mondta nekem tegnap, hogy Fl kifogásolta a te szabadkereskedelmi cikkedet[143], mert az szerinte *kissé konfúzus*!!!! Ez a konfúzus állat! Én természetesen ellentmondtam, ó, mondta a kisemberke, ez nem az én véleményem, épp ellenkezőleg, nekem nagyon tetszett a cikk, és valóban nem tudom, hogy Flocon úr . . . de végtére is (kissé kétértelmű fintorral, ami Floconnak szólt) ezt mondta nekem. Egyáltalában a „Réforme" szerkesztőségének az összetétele fölöttébb pocsék. Az angol válságról szóló cikkeket és általában az összes gazdasági dolgokat egy szerencsétlen, fölényeskedő penny-a-liner** fabrikálja, aki úgy látszik, egy hírügynökség tőzsderovatában végezte tanulmá-

* – a hallgatás összeesküvése, szándékos elhallgatás – *Szerk.*

** – soronként egy pennyvel fizetett zugíró – *Szerk.*

nyait és mindent egy negyedrangú bankár harmadrangú párizsi írnokának a szemével néz és mindenről az efféle „empiric"* – ahogy az angolok mondják – csalhatatlanságával mond ítéletet. Flocon semmit sem ért hozzá és napról napra korlátoltabbnak látom, legföljebb jóakaratúnak. L. Blanc is szemmelláthatóan lenézi.

Hétfő.

Azt az átkozott Reinhardtot nem találtam. Ma este még egyszer elmegyek hozzá. Holnapig az egész históriát mindenáron rendeznem kell. Ha nem írok neked azonnal, akkor minden rendben van. – Tegnap este küldöttválasztás volt.[144] Egy fölöttébb zavaros ülés után $^2/_3$-dal megválasztottak. Ezúttal egyáltalán nem intrikáltam, alkalom sem igen volt rá. Az ellenzék csupán látszólagos volt; a látszat kedvéért javasoltak egy munkást, de akik javasolták, mellettem szavaztak. – A pénz összegyűlik. Írd meg, hogy te és Tedesco elmentek-e. Ha erre nem lenne lehetőség, akkor én egyedül mégsem mehetek oda kongresszusozni, ez ostobaság lenne. Ha ti ketten nem mehettek, akkor az egész kútbaesik és néhány hónappal el kell halasztani. Ebben az esetben írj Londonba, hogy még idejekorán értesítést küldhessenek mindenüvé.

Flocon azt is mondta L. Blanc-nak, hogy a cikkeden, hogy közölni lehessen, egy kis változtatásra lesz szükség, csak éppen hogy „világosabbá" tegyék. L. Bl megkért engem, hogy Flocont az ő nevében még egyszer emlékeztessem a cikkre; ilyen körülmények között azonban jobbnak tartom a dolgot elejteni. Hogy Flocon világosabbá tegye a cikket – még csak ez hiányzik! Fel sem tudom fogni ezt a begyepesedett korlátoltságot, és – ahogy mondottam – Bl többé-kevésbé szégyellte magát előttem a kollégája miatt. De hát mit lehet itt tenni! Hagyom, hogy Fl csináljon, amit akar, nem akarok vele vitázni és főleg csak L. Bl-nál fogok tárgyalni, hiszen mégis ő a legértelmesebb mind között. A „National"-nál végképp nincs mit tenni, az napról napra korlátoltabb és egyre inkább Barrot-val és Thiers-rel szövetkezik, tanú rá a lille-i bankett[145].

Seiler biztosan azt írta neked, hogy a könyved itt nem nagyon kelendő. Ez nem igaz. Frank azt mondta Reinhardtnak, hogy ő meglehetősen meg van elégedve az eladással. Idétlen viselkedése ellenére, gondolom, kb. 40 példányt elhelyezett. Legközelebb pontosabban erről. Seiler azt állítja – nemrégiben volt nálam, és igen hűvös fogadtatásban részesült, nem is jött el többet –, hogy ágyat, bútort, papírost stb. hagyott ott, ami elég Wolff

* – „empirista"; „gyakorlati ember" – *Szerk.*

és Heilberg kifizetésére. Ügyelj, ha így van, hogy Lupust legalább itt be ne csapja még Heilberg is. De lehet, hogy az egész csak merő hetvenkedés. Rothschild az új kölcsönön 10 millió frankot keresett – 4% nettó.

Londonba utaztamban nem tudok Brüsszelen át menni, túl szűkösen állok pénz dolgában. Ostende-ban kell találkozót adnunk egymásnak – 27-én (szombat) este, és vasárnap kell átkelnünk, hogy hétfőn megkezdhessük [a kongresszust]. Talán hétfőn, 29-én, a lengyel évfordulón, történik valami testvéri demokratikus, ahova aztán el kell mennünk.[146] Ez egész jó lenne. Te majd tartasz Londonban egy francia beszédet, ezt aztán közzétesszük a „Réforme"-ban. A németeknek feltétlenül kell valamit *csinálniok*, hogy felléphessenek a franciáknál. Egyetlenegy beszéd többet segít, mint tíz cikk és száz látogatás.

Bizonyára olvastad az október 2-i „Northern Star"-ban Harney és a Testvéri Demokraták javaslatát egy demokrata kongresszus egybehívására. Támogasd. Én a franciáknál fogom támogatni. Megpróbálhatjuk, ha lehet, a jövő évben Londonban megtartani, talán egyidejűleg a miénkkel. Ha létrejön, akkor nagyon üdvös hatást fog gyakorolni a franciákra és egy kissé szerényebbé teszi őket. Ha nem jön létre, akkor a franciákon múlik, és akkor legalább kénytelenek lesznek állást foglalni. Ha Brüsszelben lehetne megtartani, még jobb lenne; Londonban lehet, hogy Feargus* valami ostobaságot művelne.

Különben semmi újság. A mellékletet add át Bornstedtnek és írd meg mielőbb, mégy-e Londonba.

Barátod

[Párizs,] 1847 november [14–]15. *E.*

Írj a festő** címére, ha még megvan. Az jobb.

Heine üdvözletét küldi. Rendkívül gyenge és eléggé levert. Tulajdonképpen ki küldte el a cikkedet L. Bl-nak? Azt mondja, vadidegen név volt aláírva. Nyilván ez volt az oka annak, hogy elfektette.

[A címoldalon]

Charles Marx úrnak, 42, rue d'Orléans, Faubourg d'Ixelles, Brüsszel

---

* Feargus O'Connor. – *Szerk.*

** A. F. Körner. – *Szerk.*

23

Engels Marxhoz

Brüsszelbe

[Párizs, 1847 november 23–24.]

Kedves Marx,

Csak ma este dőlt el, hogy megyek*. Tehát szombaton este Ostende-ban, Hôtel de la Couronne, rögtön a vasútállomással szemben a kikötőnél, és vasárnap reggel át a vizen. Ha azzal a vonattal jöttök, amely 4 és 5 között indul, körülbelül velem egyidőben érkeztek oda.

Ha vasárnap várakozásom ellenére nem indulna postagőzös Doverba, írd meg postafordultával. Vagyis, minthogy ezt a levelet csütörtök reggel kapod meg, rögtön érdeklődj és ha szükség van arra, hogy válaszolj, a levelet még aznap este – gondolom, öt óra előtt – fel kell adnod a főpostán. Ha tehát változtatni akarsz a találkozón, van még rá idő. Ha péntek reggel nem kapok levelet, számítok arra, hogy veled és Tedescóval szombat este a Couronne-ban találkozom. Akkor még elég időnk marad a megbeszélésre; ennek a kongresszusnak döntőnek kell lennie, *mivel ezúttal minden úgy lesz, ahogy mi akarjuk*.[147]

Már régóta egyáltalán nem tudom megérteni, miért nem intetted le Mosesnak a pletykáit. Itt ez nekem pokoli zűrzavart okoz és arra kényszerít, hogy hosszadalmas ellenszónoklatokat tartsak a munkásoknak. Egész körzeti üléseket vesztegettünk erre, és a csoportokban még csak nem is lehet hathatósan fellépni ez ellen a „poshadt" zöldség ellen, kivált a választások előtt gondolni sem lehetett erre.

L. Blanc-nal remélem holnap még találkozom. De ha holnap nem is, holnapután mindenesetre. Ha már nem tudnék utóiratban valamit közölni, úgy a továbbiakat meghallod szombaton.

Egyébként Reinhardt hasalt nekem az eladott példányok számáról – nem 37, hanem 96 kelt el nyolc nappal ezelőttig. L. Blanc-nak még aznap magam elvittem a könyvedet[103]. Minden példány el volt intézve, csak Lamartine-é (nincs itt), L. Bl-é és Vidalé nem, az utóbbinak a címét nem tudtuk megta-

* *V. ö. 94. old. – Szerk.*

lálni. A „Presse"-hez[148] vitettem. – Egyébként a szétküldést Franknál valóban borzalmas rosszul intézték.

Gondoskodj legalább, hogy Moses távollétünkben ne csináljon ostobaságokat! Tehát a viszontlátásra!

Barátod
E.

Kedd este.

Gondolkozz még egy kissé a hitvalláson. Azt hiszem, a legjobban tesszük, ha elhagyjuk a katekizmus-formát és a dolognak ezt a címet adjuk: Kommunista *Kiáltvány*. Minthogy több-kevesebb történelmet kell benne elmondani, az eddigi forma egyáltalán nem megfelelő. Én magammal viszem az itteni tervezetet[137], melyet én csináltam, ez egyszerűen elbeszélő, de siralmasan van megszerkesztve, szörnyű sietségben. Ezzel kezdem: Mi a kommunizmus? és aztán mindjárt következik a proletariátus – keletkezésének története, miben különbözik a korábbi munkásoktól, a proletariátus és a burzsoázia ellentétének kifejlődése, válságok, következtetések. Közben mindenféle mellékes dolog és végül a kommunisták pártpolitikája, amennyire a közönség elé tartozik. Az itteni tervezetet még nem egészen terjesztettem elő jóváhagyásra, de – néhány egészen csekély apróságot leszámítva – azt hiszem, sikerül úgy keresztülvinni, hogy legalábbis ne legyen benne olyasmi, ami nézeteinkkel ellentétes.

Szerda reggel.

Éppen most kaptam meg a fentiekben megválaszolt leveledet. L. Blancnál voltam. Vele furcsa balszerencsém van – elutazott, *talán* ma visszajön. Holnap és szükség esetén holnapután ismét elmegyek hozzá. – Pénteken este még nem lehetek Ostende-ban, mert a pénz csak péntekig jön össze.

Unokatestvéred, Philips ma reggel nálam volt.

Bornnak egész jól fog menni a beszéd, ha te egy kissé besulykolod. Jó, hogy a németeket egy munkás képviseli. De Lupusból okvetlenül ki kell verni a túlzott szerénységet. A derék fickó azok közé a kevesek közé tartozik, akiket úgy kell az előtérbe *lökdösni*. Weerthet az isten szerelméért ne válasszák meg küldöttnek! Ez a fickó mindig túl lusta volt, amíg a kongresszusi napi siker[128] magával nem sodorta! És ráadásul még független tag is akar lenni. A maga szférájában kell tartani.

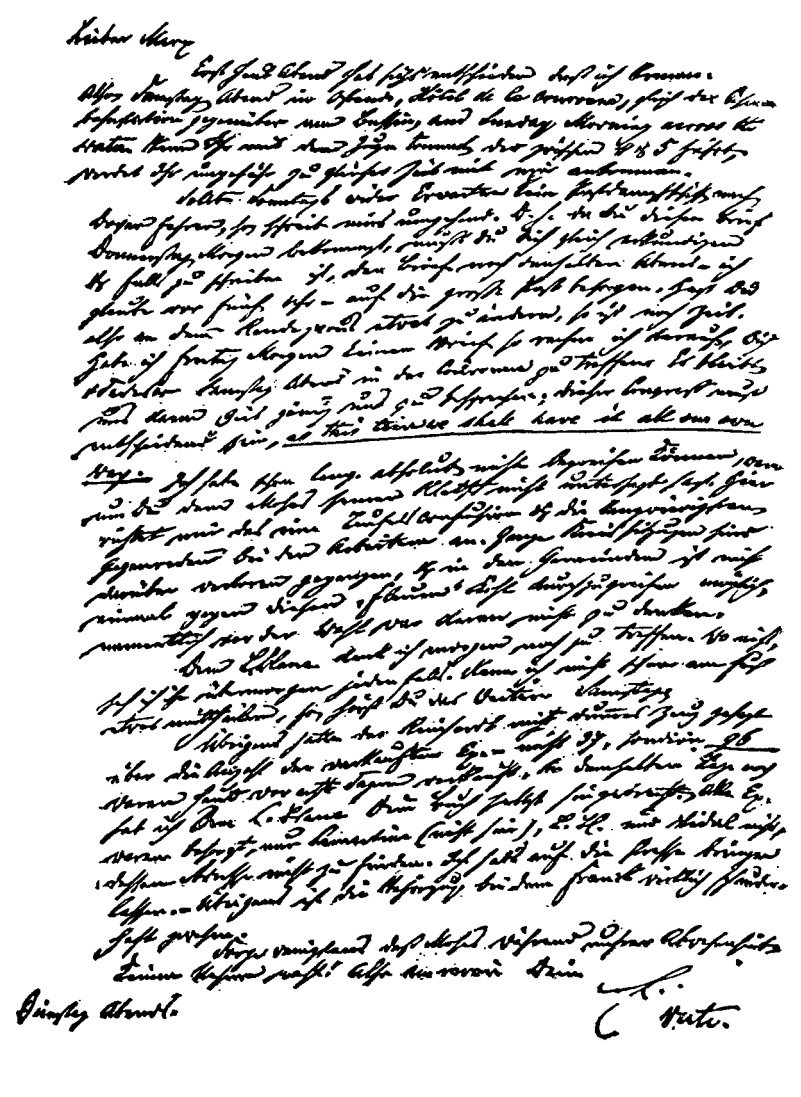

1848

24

Engels Marxhoz

Brüsszelbe

Kedves Marx,

Hogy nem írtam neked, annak az volt az oka, hogy mindmáig nem tudtam elcsípni azt az átkozott Louis Blanc-t. Kétségtelenül szándékosság van emögött. De én mégiscsak el fogom kapni – mindennap elmegyek hozzá vagy lesem a kávéházban. Flocon apóval ellenben lehet valamit kezdeni. El van ragadtatva attól a módtól, ahogyan a „Brüsseler Zeitung" és a „Northern Star" megvédelmezte a „Réforme"-ot a „National" ellenében.[149] Még a L. Bl és Ledru-Rollin elleni gáncs sem térítette el; sőt még az sem, amikor kijelentettem, hogy mi most Londonban elhatároztuk, hogy nyilvánosan mint kommunisták lépünk fel. Ő természetesen szép dolgokat hangoztatott: önök hajlamosak a zsarnokságra, önök meg fogják ölni a forradalmat Franciaországban, nekünk tizenegymillió kisparasztunk van, akik egyszersmind a legfanatikusabb tulajdonosok stb., bár a parasztokat is szidta, – de végtére is, mondta, elveink sokkal közelebb állnak egymáshoz, semhogy ne haladhatnánk együtt; ami minket illet, mi támogatni fogjuk önöket, amennyire hatalmunkban áll stb.

A Moses-histórián roppantul szórakoztam, bár az bosszantott, hogy nyilvánosságra került. Brüsszelben rajtad kívül csak Gigot és Lupus tudtak róla – és Born, akinek egyszer Párizsban borközi állapotban elmeséltem. Végtére is mindegy. Moses pisztollyal fenyegetődzve, amint egész Brüsszelnek bemutatja a szarvait, és méghozzá Bornstedtnél!! pompás lehetett. A Ferdinand Wolff által kitalált jegyzőkönyvön majd megpukkadtam a röhögéstől – és Moses elhiszi! Egyébként ha a szamár ragaszkodnék idétlen hazugságához a megerőszakolásról, akkor szolgálhatok neki korábbi, egyidejű és későbbi részletekkel, melyektől szeme-szája eláll. Hiszen ez a Bálám nősténypszamara még a múlt év júliusában rezignációval átszőtt szerelmi vallomást tett nekem itt Párizsban anna[b] rendje-módja szerint és beavatott

házassága legéjszakaibb titkaiba! Pusztán azért dühös rám, mert visszautasítottam szerelmét. Egyébként Valenciennes-ben Mosesra csak másodsorban gondoltam, elsősorban meg akartam magam bosszulni azokért az aljasságokért, amelyeket Maryvel szemben elkövettek.

A *nehéz bor* $^1/_3$ üveg bordeaux-ira redukálódik. Csak az a kár, hogy a felszarvazott férfiú nem véteti a Munkásegyletben nyilvánosan jegyzőkönyvbe szerencsétlen állapotát. Egyébként jogában áll, hogy összes jelenlegi, múltbeli és jövendő szeretőimen revansot vegyen, és ajánlom neki e célra l. a flamand óriásnőt, aki egykori lakásomban – 87 chaussée d'Ixelles, első emelet – lakik és Mademoiselle Joséphine-nek hívják, valamint 2. a Mademoiselle Félicie nevű francia nőt, aki vasárnap, e hó 23-án, az első vonattal érkezik Kölnből Brüsszelbe, hogy Párizsba utazzék. Pech lenne, ha egyiküknél sem érne el sikert. Közöld vele, légy szíves, ezeket a felvilágosításokat, hogy őszinteségemről meggyőződhessen. I will give him fair play.*

Heine a végét járja. 14 nappal ezelőtt meglátogattam, ágyban feküdt és idegrohama volt. Tegnap felkelt, de igen rossz bőrben van. Már három lépést sem tud menni, a falhoz támaszkodva vánszorog a karosszéktől az ágyig és vissza. Ráadásul akkora a lárma a házban, ahol lakik, hogy megőrjíti – gyalulás, kalapálás stb. Szellemileg is bágyadt kissé. Heinzen meg akarta látogatni, de nem engedték be.

Herweghnél is voltam tegnap. Családostul náthája van és sok vénasszony látogatója. Azt mondta nekem, hogy L. Blanc 2. kötetét[116] teljesen elhomályosítja Michelet 2. kötetének hallatlan sikere. Még egyiket sem olvastam, mert pénzhiány miatt nem tudtam beiratkozni az olvasóterembe. Egyébként Michelet sikere csak az elbocsátásával és polgáriságával magyarázható.

A Szövetséggel[120] itt nyomorúságosan áll a dolog. Ilyen álomszuszéksággal és ilyen kicsinyes féltékenységgel, mint ahogyan a fickók viselkednek egymással, még sohasem találkoztam. A weitlingesdi és a proudhonosdi valóban a legtökéletesebb kifejezése e szamarak életkörülményeinek, és ezért semmit sem lehet tenni. Egyesek igazi straubingerek[64], öregedő mesterlegények, a többiek leendő kispolgárok. Egy olyan osztály, amely abból él, hogy az írek módjára lenyomja a franciák bérét, az teljesen használhatatlan. Most még egy végső kísérletet teszek, ha nem sikerül, visszavonulok az effajta propagandától. Remélhetőleg hamarosan megjönnek a londoni iratok** és egy kissé megint felélénkítik a dolgot; azt a pillanatot majd

* – Becsületesen akarok eljárni vele; becsületes játékot ajánlok fel neki. – *Szerk.*

** „A Kommunista Párt kiáltványa". – *Szerk.*

kihasználom. Minthogy a fickók mostanáig semmiféle eredményét sem látták a kongresszusnak, természetesen egészen ellanyhulnak. Kapcsolatban vagyok néhány új munkással, akiket Stumpf és Neubeck vezetett hozzám, de még nem lehet tudni, használhatók lesznek-e.

Mondd meg Bornstedtnek:[119] 1. Az itteni munkás-előfizetőinél ne lépjen fel olyan üzletszerű szigorúsággal, mert különben mindet elveszti; 2. az az ügynök, akit Moses szerzett neki, sopánkodó mafla és nagyon hiú, de ő az egyetlen, aki még akar és tud ezzel foglalkozni, tehát ne sértse meg; a fickó sokat fáradozott is, de nem tehet hozzá pénzt a saját zsebéből, amit egyébként *már megtett*. Hiszen abból a pénzből, ami befolyik hozzá, fedeznie kell a levelezés stb. költségeit; 3. ha egyes számokat küld ide, ne küldjön többet, legfeljebb 10–15-öt egy számból, mégpedig *alkalmilag*. A csomagok a Duchâtel-minisztériumon mennek át, ahonnan időveszteséggel kell elhozni őket és a minisztérium rettenetes portópótdíjat szed, hogy ezt az érintkezést meghiúsítsa. Egy ilyen csomag 6–8 frankba kerül, és mit lehet itt tenni, ha követelik? Esselen Liège-ben egy szállítmánykísérőt akart beszervezni, aki erről gondoskodnék; írj hát Liège-be, hogy intézzék el ezt; 4. Azokat a számokat, amelyek még itt voltak, alkalmilag Dél-Németországba küldtük. Ha alkalom kínálkozik, küldjön Bornstedt még néhány új számot ide, hogy kávéházakban stb. propagandát lehessen csinálni; 5. Bst a napokban kap egy cikket[150] és a porosz pénzügyekről szóló históriát. Ezt azonban neked az 1843-as bizottságok[151] miatt még egyszer át kell nézned, és a szükség szerint változtatnod rajta, mivel csak nagyon homályosan emlékezve írtam.

Ha a Mosesszal történt eset oda vezet, hogy megtámadod őt a „Br Z"-ban, annak nagyon fogok örülni. Hogyan képes a fickó még Brüsszelben maradni, az megfoghatatlan számomra. Még egy alkalom, hogy száműzni lehessen őt Verviers-be. A „Réforme"-ügy el lesz intézve.*

Barátod

E.

Párizs, 1848 január 14.

---

* *V.ö. 102. old. – Szerk.*

25

Engels Marxhoz

Brüsszelbe

Kedves Marx,

Végre elcsíptem L. Blanc-t és most már tudom az okát is, hogy miért nem tudtam soha hozzáférni. Mit szólsz hozzá – ez a kis irodalmi nagyúr csak csütörtökön fogad! és akkor is csak délután! Ezt ugyan soha nem adta tudtomra, sem közvetlenül, sem a portása útján. Természetesen egy csomó szamár volt nála, többek között Ramon de La Sagra, aki egy brosúrát adott nekem, amelyet mellékelek. Én még nem olvastam. Végül azért mégis tudtam vele még néhány percig beszélni a mi ügyünkről. Habozva bevallotta, hogy még nem ért rá elolvasni könyvedet[103] . . . „átlapoztam, és láttam, hogy elég hevesen támadja Proudhon urat" . . . Nos hát, kérdeztem, módjában lesz-e megírni a „Réforme" számára a cikket, amelyet megígért nekem? – „Egy cikket, ó Istenem, nem, annyira ostromolnak a kiadóim – de nézze, csináljuk így: írja meg a cikket saját maga és én majd lehozatom a »Réforme«-ban." Ebben aztán megegyeztünk. Alapjában véve nem vesztesz vele. Legalábbis én helyesebben fogom a nézeteinket bemutatni, mint ahogyan ő tette volna. Egyenesen párhuzamba állítom őket az övéivel – ez minden, amit keresztül lehet vinni, a „Réforme" *elleni* végkövetkeztetést természetesen nem lehet magában a „Réforme"-ban levonni. Most rögtön megcsinálom.

Miért nem mondtad meg Bornstedtnek, hogy *ő ne* írjon a „Réforme"-nak a te históriád dolgában? Az én cikkem kész volt, amikor Bstdté megjelent a „Réforme"-ban, egyidőben a chartista-históriákkal[152], amelyeknek a kinyomatására vártam, hogy ezt a cikkemet odavigyem. Lényegesen hosszabb volt, mint az a rövid ismertetés, amelyben ráadásul még a nevedet is eltorzították. Megmondtam Floconnak, javíttassa ki a sajtóhibát, tegnap nem tette meg, ma pedig még nem láttam a „Réforme"-ot. De ez nem sokat számít. Ha a beszéded megjelenik, küldj nekem rögtön 4–5 példányt a „Réforme", L. Bl, de La Sagra (a „Démocratie pacifique") stb. számára; most hosszabb cikket csinálhatok belőle, minthogy az ismertetés olyan gyalázatosan rövid volt.

Ami L. Bl-t illeti, fenyítést érdemelne. Írj egy kritikát az ő „Revolution"-járól a „Deutsche Brüsseler Zeitung" számára, és bizonyítsd be neki kézzelfoghatóan, hogy mennyire fölötte állunk; persze barátságos formában, de tartalmilag határozottan lerögzítve a mi fölényünket. Majd eljuttatják hozzá. Némileg rá kell ijeszteni a kis szultánra. Egyelőre, sajnos az elméleti oldal az egyetlen erősségünk, de ez sokat számít a szociális tudománynak, az elégséges termelés törvényének stb. e lovagjainál. Isteni, ahogy a fickók erre az ismeretlen törvényre vadásznak! Olyan törvényt akarnak találni, amellyel megtízszerezik a termelést. Keresik, mint a mondabeli fuvaros, azt a Herkulest, aki majd kihúzza szociális kordéjukat a sárból. Ez a Herkules ott van a saját karjukban. Az elégséges termelés törvénye abban áll, hogy az emberek eleget termelnek. Ha erre nem képesek, nem segít rajtuk semmit a varázsige. A szabadalmat kiváltó feltalálók többet tesznek az elégséges termelésért, mint az egész L. Blanc a tudományra való mélyértelmű, fennszárnyaló törekvésével.

Bernays utolsó levelére nagyon ironikus levéllel válaszoltam, és sajnálkoztam, hogy pártatlansága megfoszt utolsó vigaszomtól – attól, hogy egy félreismert széplélek vagyok – à la Praslin. Égre emelt fájdalmas pillantással visszaküldi nekem ezt a levélkét és megjegyzi, hogy ezzel levelezésünk véget ért. Szela.[153]

Különben nincs semmi újság. Írj hamarosan.

Barátod
E.

Párizs [1848 január 21.], péntek este

26

Engels Marxhoz

Párizsba[154]

Kedves Marx,

Remélem, holnap kapok tőled levelet.

Itt minden csendes. Jottrand vasárnap este a Demokrata Társaságban[123] elmondta a veled és feleségeddel történteket.[155] Túl későn jöttem, így nem hallottam, csupán Pellering néhány dühödt flamand megjegyzését. Gigot is beszélt és visszatért rá. Az „Émancipation"-ban[156] Lubliner közzétett egy cikket ezzel kapcsolatban. Az itteni ügyvédek dühösek. Maynz azt akarja, hogy bíróilag járjanak el az ügyben és te mint magánvádló lépj fel, magánlaksértés stb. miatt. Gigot is pereljen. Nagyon jó lenne ezt megtenni, jóllehet a kormány részéről kijelentették, hogy az illetőt leváltják. Castiaut tegnap Maynz ellátta a szükséges iratokkal, hogy interpelláljon ez ügyben, gondolom holnap vagy holnapután kerül sorra. A dolog nagy feltűnést keltett és sokat segített a németgyűlölet lecsillapításában.

Lupust múlt vasárnap reggel tizenegykor vonatra tették és elindították Valenciennes-ba, *írt is onnan és nyilván még ott van.* Nem volt bíróság előtt. Még csak a lakására sem kísérték, hogy a holmiját elvihesse!

Velem nem történt semmi. A fickók elejtett szavaiból következtetve, nem mernek engem kiutasítani, mert annak idején útlevelet adtak nekem, amit *fel lehet használni ellenük.*

A kölni história kellemetlen. A 3 legjobb ember ül.[157] Beszéltem a história egyik aktív részvevőjével. Neki akartak vágni, de ahelyett, hogy elláttak volna magukat fegyverrel, amit könnyen lehetett volna szerezni, a városháza elé mentek, fegyvertelenül, és hagyták, hogy körülzárják őket. Azt állítják, hogy a csapatok legnagyobb része mellettük volt. Esztelenül, bután kezdték el az ügyet; ha a fickó tudósítása helyes, úgy nyugodtan nekivághattak volna és 2 óra alatt el is készültek volna. De szörnyen bután volt elrendezve minden.

Régi barátaink Kölnben,[158] úgy látszik, nagyon tartózkodóan viselkedtek, jóllehet a többiekkel együtt határozták el, hogy kitörnek. A kis D'E[ster],

D[aniels], B[ürgers] egy pillanatig ott voltak, de nyomban újra eltávoztak, jóllehet a kis doktorra* a városi tanácsban éppen szükség volt.

A Németországból érkező hírek máskülönben pompásak. Nassauban kész forradalom, Münchenben a diákok, festők és munkások teljes felkelésben, Kasselban a forradalom küszöbönáll, Berlinben határtalan félelem és tétovázás; egész Nyugat-Németországban proklamálták a sajtószabadságot és a nemzetőrséget; egyelőre ez elég.

Bárcsak IV. Frigyes Vilmos megmakacsolná magát! Akkor mindent megnyertünk és néhány hónapon belül meglesz a német forradalom. Csak ragaszkodnék a feudális formáihoz! De az ördög tudja, mit fog ez a szeszélyes és hibbant egyén tenni.

Kölnben az egész kispolgárság a francia köztársasághoz való csatlakozás mellett van; pillanatnyilag az 1797-es emlékek[159] dominálnak.

Tedesco még mindig ül.[160] Nem tudom, mikor kerül bíróság elé.

A te históriáddal kapcsolatban mennydörgő cikket küldtem a „Northern Star"-nak.[161]

Vasárnap este a Demokrata Társaság ülésén feltűnő nyugalom. Elhatározták, hogy petíciót intéznek a kamarákhoz, azonnali feloszlatást követelve és új választásokat az új cenzus szerint. A kormány nem akarja a feloszlatást, de kénytelen lesz rá. Holnap este kerül sor a petíció elfogadására és még az ülés folyamán alá is írják. – A polgármesterhez és a városi tanácshoz intézett Jottrand-petícióra igen udvarias elutasító válasz érkezett.

El sem képzelheted, mekkora nyugalom uralkodik itt. Tegnap este karnevál, pont úgy, mint máskor; a francia köztársaságról már alig esik szó. A francia újságokat a kávéházakban úgyszólván nehézségek és késedelem nélkül meg lehet kapni. Ha nem tudná az ember, hogy akarva, nem akarva *muszáj* nekik, azt hinné, hogy itt mindennek vége.

Jottr vasárnap – üldöztetésed miatti dühében – igen jó beszédet tartott; Rogier kegyetlenkedései eljuttatták oda, hogy elismerje az osztályellentétet. Nagyon szidta a nagyburzsoákat és – persze elég laposan és illuzórikusan, de mégis gazdasági részletekbe bocsátkozott, hogy a kisburzsoáknak bebizonyítsa, miszerint jól fizetett és sokat fogyasztó munkásosztály egy köztársaságban jobb vásárló a számukra, mint egy királyi udvar és kisszámú arisztokrácia. Egészen à la O'Connor.

Már késő, hogy ezt a levelet postára adjam – ezért holnap fejezem be.

---

* Karl Ludwig Johann D'Ester. – *Szerk.*

Csütörtök.

Semmi újság. – A cikkedet[162] láttam a „Réforme"-ban. – Angliában szintén kravál van, annál jobb.

Ha levelem kézhezvételekor még nem írtál volna, akkor írj azonnal.

Merő iróniából épp most érkezett meg a poggyászom Párizsból – 50 frankomba kerül! vámmal stb.

Adieu.

Engelsed

13, rue Neuvè Chaussée de Louvain, [Brüsszel,] [1848] március 9.

A rendőrtiszt-helyettest, aki hozzád behatolt, állítólag már elmozdították. A história az itteni kispolgárok között nagy felháborodást keltett.

[*A címoldalon*]

Charles Marx úrnak Madame Gsell címén, 75, Boulevard Beaumarchais, *Párizs*

27

Marx Engelshez

Brüsszelbe

Párizs [kb. 1848 március 12.]
10, rue Neuve Ménilmontant
(Boulevard Beaumarchais)

Kedves Engels!

Hajtsd be Breyertől azt a *100 frank*ot, melyet nekem égre-földre egy héten belül visszaadni ígért, Gigot-tól *30*-at, Hesstől *10*-et. Remélem, Breyer most be fogja váltani ígéretét.

Maynz a 114 frankról szóló váltót Casselnál be fogja váltani és kifizeti neked. Szedd össze ezeket a különböző összegeket és használd fel őket. A „Réforme"-nál barátságosan emlegetnek téged. Flocon beteg, még nem láttam. A Seiler által elterjesztett hír közszájon forog a németek között. Allard-t mostanáig még nem tolta félre a forradalom. Azt tanácsolom, gyere ide.

Központi vezetőség alakult itt[163], mivel Jones, Harney, Schapper, [H.] Bauer, Moll itt tartózkodnak. Engem választottak meg elnöknek és Schappert titkárnak. A tagok: Wallau, Lupus, Moll, Bauer és Engels.

Jones tegnap elutazott Angliába; Harney beteg.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

28

Marx Engelshez

Brüsszelbe

[Párizs,] 1848 március 16.

Kedves Engels!

Mostanában egy percem sincs, hogy részletesebben írjak. A szükségesre szorítkozom.

Flocon nagy rokonszenvvel viseltetik irántad.

Az itteni straubingerek[64] többé-kevésbé mindannyian dühösek rád. (Verekedés Scherzerrel stb.)

Ami az én holmimat illeti, vidd magaddal Valenciennes-ig és ott pecsételtesd le. Mindent díjmentesen meg fogok kapni. Ami az *ezüstöt* illeti, azt már itt Párizsban lepecsételték. Valenciennes-ban azonban mindenképpen el kell menned ahhoz az emberhez, akinek a címét mellékelem. Feleségem Vogler tanácsára neki küldte el a Brüsszelben levő bőröndök kulcsait, de kísérőlevél nélkül. Ezeket a kulcsokat el kell hoznod tőle, különben mindent feltörnek nekünk az itteni vámnál.

Ami a pénzeket illeti, mondd meg *Casselnak*, hogy adja ki neked a váltót, ha nem akarja kifizetni. Baillut talán kifizeti.

Számoltasd el Gigot-t és legalább a maradékot adja meg.

Ami Breyert illeti, még egyszer el kell menned hozzá és megmagyaráznod, milyen *aljasság*, ha balszerencsémet a fizetés elmulasztására használja ki. Legalább az egyik részét ki kell fizetnie neked. A forradalom egy vasába se került.

Itt a burzsoázia megint förtelmesen szemtelenné és reakcióssá válik, de majd megkeseríli.

Bornstedt és Herwegh nyomorultul viselkednek. Alapítottak itt egy fekete–vörös–arany egyletet[164] ellenünk. Az előbbit ma kizárjuk a Szövetségből.

Barátod
M.

A szállítmány kísérőlevelét pillanatnyilag nem találom, ennek a levélnek pedig el kell mennie.

Csapd el Gigot-t, ha nem csinál semmit. A fickónak most energikusabbnak kellene lennie. Maynznak add át szívélyes üdvözletemet, éppígy Jottrand-nak is. Az utóbbinak „Débat social"-ját[165] megkaptam.

Voglert is üdvözlöm.

Maynznak és Jottrand-nak részletesen fogok írni. Ég áldjon.

29

Engels Marxhoz

Párizsba

Kedves Marx,

A holmidat el fogom intézni.

Írjál néhány sort Victor Faider ügyvéd úrnak, közvetlenül, vagy mellékelve Bloss leveléhez: köszönd meg neki azokat a lépéseket, amelyeket a te és feleséged érdekében tett, és egyúttal hatalmazd fel további lépések megtételére. Faider ugyanis, aki mostanában a buzgó republikánust adja, felcsapott védőügyvédnek, és e címen válaszol a „Moniteur Belge"-nek[166], és eljár az ügyben. Reméli, hogy nem fogod meghazudtolni, s hogy határozottan felléphessen, jó, ha megkapja tőled a meghatalmazást. Jobb, hogy egy belga foglalkozik az üggyel, mint ha Maynz tenné, és minthogy ajánlkozott rá, bizonyára rendesen is fogja végezni a dolgát.

A szállítmány kísérőlevelét küldd. Nagyon kellene, Maynz mindennap sürgeti.

Tedesco szabadlábon van és rögtön Liège-be ment, anélkül, hogy egyetlen emberrel is találkozott volna. Esselen néhány napig itt volt, de nem látta őt.

Itt páratlan pénzügyi, tőzsdei, ipari és kereskedelmi válság uralkodik. A kereskedők munka nélkül siránkoznak a Café Suisse-ben, Kauwerz, Lauff urak és társaik leforrázva sompolyognak ide-oda, a munkások gyűléseket tartottak és petíciókat fogalmaztak, nagy kenyérszűke mindenfelé. Készpénz sehol, és emellett egy 60 milliós kényszerkölcsön! A börze fogja a köztársaságot rájuk tukmálni.

Lüninget visszatértekor az a hír várta, hogy Poroszországban körözik; idehívatja a feleségét és Párizsba megy.

Dronkét menekülése előtt Willich és társai felvették a Szövetségbe. Én itt új vizsgálatnak vetettem alá, előadtam neki nézeteinket, és mivel kifejezte egyetértését, megerősítettem felvételét. Nem is lehetett volna mást tenni, még akkor sem, ha több-kevesebb aggályunk lett volna is vele kapcsolatban. A fickó azonban nagyon szerény, nagyon fiatal, és nagyon fogékonynak látszik, úgyhogy azt hiszem, némi felügyelettel és némi tanu-

lással jól beválik. Visszavonta előttem valamennyi korábbi írását. Sajnos, Mosesnál lakik, aki egyelőre nyilván megdolgozza a fickót, de ez tudvalevőleg nem jelent semmit. Lüning esetében – akire rémesen ragadt – elegendő volt két szó, hogy kivessük a nyeregből.

Moses egyébként barátságosabb, mint valaha – ezt a fickót értse meg aztán valaki!

Casselnál *én* nem tehetek semmit, mivel Maynz a rendelvényes, nem pedig én. Breyer a pénzügyi válságra hivatkozik, s arra, hogy régi váltóadósságait most lehetetlen prolongáltatni, s hogy összes ügyfelei megtagadják a fizetést. Sőt még azt is mondta, hogy el akarja adni egyetlen lovát. Majd utána nézek, mit lehet szerezni, mert Maynz pénzével aligha jövök ki, Hessé pedig, aki legelőbb fizetett, már megjárta minden mulandó dolgok útját. Gigot is kutyaszorítóban van. Ma még egyszer elmegyek Breyerhez.

A „Débat social" holnapi közleménye betűről betűre cáfolni fogja a „Moniteur"-t.

Faidernek tedd még hozzá: ha speciális felhatalmazásra van szüksége, akkor el fogod küldeni neki.

Írj néhány sort Bricourt képviselőházi tagnak, aki igen szépen kiállt melletted a Házban és Maynz kérésére éles hangú interpellációt intézett a miniszterhez, sőt a történtek miatti vizsgálatot is kikényszerítette. Ez az úr Charleroi képviselője és Castiau után a legjobb. Castiau éppen Párizsban volt.

Nézd át a mellékelt firkálmányt[167] és küldd el a „Réforme"-nak. Az itteni fickókat folyvást bosszantani kell.

Ha lehetséges, hétfőn utazom.[168] De a pénzügy mindig keresztezi szándékaimat.

Angliáról semmit sem hallok, sem levelek, sem a „Star" útján.

Németországban csakugyan nagyon szépen halad a dolog, mindenütt lázadások, és a poroszok nem engednek. Annál jobb. Remélhetőleg nem sokáig kell Párizsban maradnunk.

Nagyon helyes, hogy Bornstedtet kidobjátok. A fickó olyan megbízhatatlannak bizonyult, hogy valóban el kell távolítani a Szövetségből. Ő és Weerth most mind [. . .]* és Weerth itt dühödt republikánusként szaladgál.

Lamartine napról napra hitványabb lesz. Hiszen ez az ember a beszédei-

* *A papír sérült. – Szerk.*

ben csak a burzsoákhoz szól és igyekszik megnyugtatni őket. Sőt az ideiglenes kormány választási proklamációja is teljesen a burzsoázia megnyugtatását célozza. Nem csoda, hogy így a fickók elszemtelenednek.

Adios, au revoir.*

F. E.

Minden levelet ide a megadott címre; Bloss távollétemben Gigot-nak adja át őket.

[Brüsszel, 1848 március 18.,] szombat.

* – Isten veled, a viszontlátásra. – *Szerk.*

30

Marx Engelshez

Barmenba[169]

Köln [1848 április 25 előtt.]
Apostelnstrasse 7. sz.

Kedves Engels!

Itt már meglehetősen sokat jegyeztek, és úgy látszik, hamarosan elkezdhetjük.[170] Most azonban szükség van rá, hogy az öregeddel szemben követeléseket támassz és egyáltalában *végérvényesen* megmondd, mit lehet Barmenban és Elberfeldben tenni.

Heckernek Elberfeldbe innen egy prospektust (Bürgers írta)[171] stb. küldtek.

Nincs meg neked Dronke címe? Neki azonnal írnunk kell.

Válaszolj postafordultával. Egyszer átmennék, ha nem lenne túl aggasztó a helyzet nálatok.

Barátod
M.

31

Engels Marxhoz

Kölnbe

Kedves Marx,

Az imént kaptam meg a prospektust leveleddel együtt. Részvényjegyzésre itt átkozottul keveset lehet számítani. Blank, akinek már régebben írtam evégett és aki még a legjobbak közé tartozik, gyakorlatilag burzsoá lett; a többiek még inkább, amióta vállalatuk van és a munkásokkal összeütközésekbe kerültek. Az emberek úgy félnek a társadalmi kérdések megvitatásától, mint a pestistől; ezt ők bujtogatásnak nevezik. Minden ékesszólásom és diplomáciai ügyeskedésem kárba veszett, mindig kitérő válaszokat kaptam. Most még egy utolsó kísérletet teszek, ha az is meghiúsul, akkor vége a tudományomnak. 2–3 napon belül határozott értesítést kapsz az eredményről. A helyzet alapjában véve úgy áll, hogy még az itteni radikális burzsoák is jövendőbeli fő ellenségeiket látják bennünk és nem akarnak olyan fegyvereket adni a kezünkbe, amelyeket hamarosan ellenük fordítanánk.

Az öregemből végképp semmit sem lehet kipréselni. Neki már a „Kölnische Zeitung" is a felforgatás netovábbja, és 1000 tallér helyett legszívesebben 1000 kartácsgolyót röpítene felénk.

Az itteni leghaladóbb burzsoák szerint pártjukat a „Köln. Zeitung" nagyjából megelégedésükre képviseli. Ilyen körülmények közt mit lehet itt tenni?

Moses embere, Schnaake, múlt héten itt volt, úgy látszik, bennünket is rágalmazott.

Dronkét illetően nincs más címem, csak talán ez: Adolf Dominicus kereskedő Koblenzban (a nagybátyja). Az apja Fuldában él, azt hiszem, gimnáziumi igazgató. Kicsi az a fészek, ifj. Dr. E. Dronke, Fulda, címen bizonyára megtalálható, ha ott van. De idétlenség tőle, hogy még azt sem írja meg, hol van.

Ewerbecktől kaptam egy levelet, kérdezi, hogy megkaptuk-e azt az állítólag fontos levelét, amelyet Mainzba ismert címre küldött. Ha nem kaptad meg, írj emiatt Mainzba (Philipp Neubeck tanítójelölt, Rentengasse (Heiliger Geist), Mainz).

Ewerbeck Párizsban lefordíttatja a „[Kommunista] Kiáltványt" olaszra és spanyolra és erre a célra 60 frankot kér, amely összegnek a fizetésére kötelezte magát. Úgy látszik, megint kitalált valamit. Szép kis fordítások lesznek ezek.

Én az angol fordításon dolgozom, amely több nehézséget okoz, mint hittem. Azért már több mint a fele készen van, és hamarosan elkészül az egész.

Ha a tizenhét pontunknak[172] csak egyetlenegy példányát elterjesztenék itt, akkor minden el lenne veszve számunkra. A hangulat a burzsoáknál valóban alávaló. A munkások kezdenek kissé mozgolódni, még igen éretlenül, de tömegesen. Rögtön koalíciókat csináltak. Ez azonban *nekünk* éppen az utunkban van. Az elberfeldi politikai klub üzeneteket intéz az olaszokhoz, a közvetlen választás mellett emel szót, de a szociális kérdésekről mindenfajta vitát határozottan elutasít, jóllehet négyszemközt elismerik az urak, hogy ezek a kérdések most napirendre *fognak kerülni*, de megjegyzik, hogy ennek nem szabad elébe vágnunk!

Isten veled. Adj hírt magadról hamarosan. Elment az a levél Párizsba, és volt eredménye?

Barátod

E.

[Barmen,] 48 április 25.

32

Engels Marxhoz

Kölnbe

Kedves Marx,

Mellékelve:

1. A mostanáig jegyzett részvények listája, szám szerint 14.
2. Egy meghatalmazás számodra.[173]
3. Egy D'Ester számára (Bohnstedt az ő egyik ismerőse).
4. Egy Bürgers számára.

Elkerülhetetlen volt, hogy Bohnstedt és Hecker személyes ismerősöknek adják meghatalmazásukat.

Hühnerbein a saját és 2 itteni nevében maga fog ott megjelenni.

A lista még nincs lezárva. Laverrière-t és Blankot x-szer felkerestem, de nem sikerült találkoznom velük. Zulauff az előbbit magára vállalta.

Két másik személyt, akiknél semmit sem intéztem, Hecker fog megdolgozni.

Zulauff ma Ronsdorfba megy, ahol jó kilátásai vannak.

Két emberfajta okozza a legtöbb nehézséget: először az ifjú républicains en gants jaunes*, akik a vagyonukat féltik és kommunizmust szimatolnak, és másodszor a helyi nagyságok, akik konkurrenseknek tartanak bennünket. Sem Nohlt, sem Brachtot nem sikerült megmozgatni. A jogászok közül Bohnstedt az egyetlen, akivel lehet valamit kezdeni. Egyáltalában elég sok hiábavaló utat tettünk meg.

Holnap 2 napra Engelskirchenbe megyek. Tudassátok velem nyomban a részvényesek közgyűlésének eredményeit. – Egy szövetségi** csoport alakítását szintén megindítottuk.

Engelsed

[Barmen,] 48 május 9.

---

* – sárgakesztyűs republikánusok; republikánus piperkőcök – *Szerk.*

** A Kommunisták Szövetsége[120]. – *Szerk.*

33

Marx Engelshez

Genfbe[174]

[Köln, 1848 október 26.]

Kedves Engels!

Minthogy leveled csak most este érkezett meg, nincs már idő a váltók után nézni. Még arra sincs már idő, hogy haza menjek. Mellékelve küldöm, ami éppen kéznél van, továbbá egy genfi polgárra szóló 50 talléros utalványt Schulztól; ez a genfi egyebekben is segítségedre lehet.

Már régebben küldtem neked és Dronkénak Párizsba 50 tallért és egyúttal elküldtem Brüsszelbe Gigot-nak az útleveledet.

Az újság október 11-e óta ismét megjelenik, változatlan módon.[175] Bővebben most nem írhatok erről neked, mert sietni kell. Mihelyt hozzájutsz, írjál tudósításokat és hosszabb cikkeket. Én most, mivel Weerth kivételével senki sincs itt és Freiligrath csak néhány nappal ezelőtt lépett be, nyakig vagyok a teendőkben, részletesebb munkák írásához nem jutok hozzá, és ráadásul az államügyészség mindent elkövet, hogy lopja az időmet.

Egyébként az öreged írt Gigot-nak, hogy hol vagy. Mint mondja, pénzt akar neked küldeni. Elküldtem neki a címedet.

K. Marxod

Írj postafordultával. Elküldjem a fehérneműdet stb.? Plasman készségesen megteszi. Apád egyébként megfizette neki.

[Louis Schulz utóirata]

P. S. Mellékelt levelet, melynek címzettje J. Köhler, Genf (a tónál vagy rue du Rhône), szíveskedjék felnyitni és átadni, mire nevezett Önnek 250 frankot reám látra kiállított intézvény ellenében számlámra ki fog fizetni. Baráti üdvözlettel

Louis Schulz

34

Marx Engelshez

Lausanne-ba

[Köln, 1848 november közepe.]

Kedves Engels!

Valóban meglepett, hogy még mindig nem kaptad meg az általam küldött pénzt. *Én* (nem az expedíció) időtlen idővel ezelőtt 61 tallért küldtem neked Genfbe, 11-et papírban, 50-et váltóban, borítékolva, a megadott címre. Tehát érdeklődj és írj azonnal. Van postai feladóvevényem és megreklamálhatom a pénzt.

Küldtem továbbá Gigot-hoz 20 és később Dronkéhoz 50 tallért a számotokra, mindenkor a magam kasszájából. Összesen körülbelül 130 tallért.

Holnap megint küldök neked valamennyit. De érdeklődj a pénz után. A váltóban még egy ajánlás is volt számodra egy lausanne-i pénz-filiszterhez.

Pénz dolgában szűken állok. 1850 tallért hoztam magammal az utazásról; 1950-et kaptam a lengyelektől.[176] 100-at még az úton elköltöttem. 1000 tallért előlegeztem az újságnak (egyben neked és más menekülteknek), 500-at ezen a héten még fizetnem kell a gépért. Marad 350. És emellett még egyetlen centet sem kaptam az újságtól.

Ami a ti szerkesztői tisztségeteket illeti, én 1. az első számban mindjárt bejelentettem, hogy a bizottság ugyanaz marad, 2. a hülye reakciós részvényeseknek megmondottam, hogy szabadságukban áll benneteket úgy tekinteni, mint akik nem tartoznak többé a szerkesztőség személyzetéhez, nekem viszont szabadságomban áll *olyan magas tiszteletdíjakat kifizetni, amilyeneket akarok*, és hogy ennélfogva pénzügyileg mit sem nyernek.

Józan eszemre hallgatva nem előlegeztem volna a nagy összeget az újság számára, mivel 3–4 sajtóper lebeg a fejem fölött,[177] s bármelyik nap bezárhatnak, akkor aztán sírhatok a pénz után, akár a szarvas a híves patak után. De hát arról volt szó, hogy minden körülmények között tartsuk ezt az *erődöt* és ne adjuk fel a politikai pozíciót.

Miután rendezted a pénzügyeket Lausanne-ban, legjobb, ha mindjárt Bernbe tartasz és jelzett tervedet végrehajtod. Ezenkívül írhatsz, amiről akarsz. Leveleid mindig idejében megérkeznek.

Engels karikatúrája IV. Frigyes Vilmos porosz királyról 1848-ban

Hogyan képzelhetted, hogy egyetlen pillanatra is cserbenhagylak! Te mindig meghitt barátom maradsz, ahogyan én remélhetőleg a tied.

K. Marx

Az öreged egy disznó fráter, akinek szerfölött goromba levelet fogunk írni.

35

Marx Engelshez

Bernbe

Köln, 1848 november 29.

Kedves Engels!

Az újságokat elküldtük neked. Hogy ez nem történt meg hamarább, annak tisztára az a szamár Korff az oka, aki túlterheltségem mellett, amelyet még állandó idézések is szaporítanak, rendelkezéseimet idáig nem hajtotta végre. Egyelőre maradj Bernben. Mihelyt jöhetsz, megírom neked. Jobban pecsételd le a leveleidet. Az egyik fel volt törve, amint az újságban (természetesen a neved említése nélkül) jelentettem.[178]

Írj részletesen *Proudhonról*, és minthogy értsz a földrajzhoz, a magyarországi kavarodásról (a népek méhrajáról)[179]. Proudhonnál ne feledkezz meg rólam[180], minthogy a cikkeinket most nagyon sok francia lap átveszi.

Írj a föderatív köztársaság ellen is, ehhez Svájc a lehető legjobb alkalmat kínálja.[181]

K. Heinzen közzétette régi szennyiratát ellenünk.[182]

Lapunk mindig a lázadás szintjén mozog, de minden idézés ellenére megkerüli a büntető törvénykönyvet. Most nagyon közkedvelt. Kibocsátunk naponta röplapokat is.[183] A forradalom halad. Írj szorgalmasan.

Biztos tervet készítettem, hogyan lehet az öregedből pénzt kipréselni, mivel nekünk most nincs. Írj egy pénzkérő levelet (minél élesebb formában hozzám), amelyben elbeszéled eddigi sorsodat, de úgy, hogy közölhessem az anyáddal. Az öreg kezd félni.

Remélem, hamarosan viszontlátlak.

Marxod

36

Engels Marxhoz

Kölnbe

Kedves Marx,

Hogy áll a dolog? Most, hogy Gottschalkot és Annekét felmentették[184], nem mehetnék hamarosan vissza? A porosz kutyáknak most mégiscsak el fog menni a kedvük tőle, hogy az esküdtekkel kezdjenek. Szóval, ha indokoltan fel lehet tételezni, hogy nem kell vizsgálati fogságtól tartanom, tüsténT jövök. Azután felőlem 10 000 esküdtszék elé is állíthatnak, de a vizsgálati fogságban nem lehet dohányozni, és így azt nem vállalom.

Az egész szeptemberi história[185] különben is semmivé foszlik. Egyik ember a másik után tér vissza. Tehát írj.

Apropó, január közepe felé némi pénzre nagy szükségem lenne. Hisz addig egy csomó bejön nektek.

Barátod

E.

Bern, 1848 dec. 28.

1849

37

Engels Marxhoz

Kölnbe

Kedves Marx,

Miután most hetekig bűnös életet éltem és ezalatt kihevertem fáradalmaimat és kalandjaimat, szükségét érzem először is annak, hogy megint dolgozzam (csattanós bizonyíték a mellékelt magyar–szláv cikk[186]), másodszor annak, hogy pénz legyen a zsebemben. Az utóbbi a sürgősebb, és ha ti levelem megérkeztekor még semmit sem küldtetek volna, úgy azonnal küldjetek, mert napok óta fillér nélkül állok, és kölcsönt ebben a tetves városban nem lehet kapni.

Ha legalább történne valami ebben a tetves Svájcban, hogy írhassak róla. De csupa helyi vacak a leghitványabb fajtából. Néhány általános jellegű cikket erről azért mégis hamarosan küldök.[187] Ha még sokáig kell külföldön maradnom, akkor Luganóba megyek, kivált ha Itáliában kirobban valami, ami úgy látszik várható.

De mindig arra gondolok, hogy csakhamar visszatérhetek. Ez a renyhe kuksolás külföldön, ahol az ember semmi rendeset nem csinálhat és teljesen kívül áll a mozgalmon, förtelmesen elviselhetetlen. Lassacskán arra a belátásra jutok, hogy még a kölni vizsgálati fogságban is jobb, mint a szabad Svájcban. Írd hát meg, vajon van-e egyáltalán valami esély arra, hogy éppolyan kedvező elbánásban részesüljek, mint Bürgers, [H.] Becker stb.

Raveaux-nak igaza van: még az oktrojált Poroszországban[188] is szabadabb az ember, mint a szabad Svájcban. Itt minden egyes nyárspolgár egyúttal besúgó és assommeur*. Ennek újév éjszakáján jó példáját láttam.

Ki az ördög tette be az újságba legutóbb azt az unalmas valláserkölcsös heidelbergi cikket a Márciusi Egyletről?[189] Hogy Henricus** időről időre

* – gyilkos; halálosan unalmas ember – *Szerk.*

** Heinrich Bürgers. – *Szerk.*

kilehel egy-egy cikket, azt ugyancsak örömmel vettem észre a Ladenberg-féle körrendelettel kapcsolatos sóhajon, amely 2 számon át húzódik el.[190]

Újságunkat mostanában igen gyakran idézik Svájcban, a „Berner Zeitung"[191] és a „Nationalzeitung"[192] sokat átvesz belőle, ami aztán körbe jár a többi újságokban. A svájci francia lapokban is, a „National" stb. nyomán, sokat idézik, többet, mint a „Kölnische"-t.

A hirdetést bizonyára közzétettétek.[193] Mellékelten küldöm a miénknek a „Berner Zeitung"-ban megjelent lenyomatát. Üdvözlöm az egész társaságot.

Barátod
E.

Bern, 1849 január 7–[8].

Tegnap elkéstem a postáról. Ma tehát még hozzáfűzöm, hogy a „Neue Rheinische Zeitung" január elseje óta *ide nem érkezett meg többet.* Nézz utána, hogy rendszeresen elküldik-e. Érdeklődtem, az előfizetést nem lehet nyélbe ütni. Egy *fél évre* kellett volna előfizetnem, de olyan sokáig nem maradok és nincs is pénzem. Mint mondtam, fontos, hogy jöjjön, nemcsak énmiattam, hanem főként azért, mert az irántunk jóindulattal viseltető „Berner Zeitung", amelyet egy kommunista* szerkeszt, mindent megtesz, hogy lapunkat itt népszerűsítse.

* Jakob Stämpfli. – *Szerk.*

38

Marx Engelshez

Kölnbe[194]

Hamburg, 1849 április 23.

Kedves Engels!

Leveled csak ma ért utol engem, minthogy Brémából már szerda reggel elutaztam. Brémában semmi eredmény. Rösing egy évvel ezelőtt csődbe ment és most csak a felesége megmaradt tőkéjének a kamataiból él. Tehát semmi.

Itt viszont biztosan sikerül megtörnöm a jeget.

Ami az aláírást illeti, *Werres* nem írhatja alá?

Ami az addigi anyagi eszközöket illeti, amíg távol vagyok, a következőket akarom megjegyezni: Plasman elutazásom előtt ünnepélyesen megígérte, hogy minden szükséges előleget megad. Lehetséges, hogy St. Naut lelkiismeretesebb, semhogy ehhez a forráshoz folyamodjék. Ha szükséges, *te tedd meg.*

Az újság ezen a héten nagyon sovány, ami a mostani küldetésemnek hátrányára van.

Add át meleg üdvözletemet feleségemnek és a többieknek.

Írj mindenesetre postafordultával és ne lógassátok az orrotokat. Az ügyek majd jól haladnak.

K. Marxod

[A borítékon belül]

Cím: Rohde kereskedő, Bleichenbrücke

39

Marx Engelshez

Kölnbe

[1849 április második fele—május eleje.]

Kedves Engels!

Hagyd ki a cikket B. Dietzről, míg a *tény meg nincs állapítva.* Mi magunk is írni akarunk ez ügyben Brüsszelbe.

Egyébként igyekezz megtudni annak a szedőtanoncnak a nevét, aki Dietznek jelentette a dolgot, anélkül hogy megbízása lett volna rá.

Marxod

40

Marx Engelshez

Kaiserslauternba[195]

Erre a címre írj nekem:
M. Ramboz, 45, rue de Lille

Párizs, 1849 június 7.
45, rue de Lille

Kedves Engels!

Ez a levelem nem lesz részletes. Először arra válaszolj, hogy *sértetlenül* érkezett-e meg. Azt hiszem, a levelek feltörése megint előszeretettel folyik.

Itt royalista reakció uralkodik, szemérmetlenebb, mint Guizot idejében, s csupán az 1815 utánival hasonlítható össze. Párizs komor. Ráadásul a kolera, amely rendkívüli mértékben dühöng. Ennek ellenére a forradalmi kráter kolosszális kitörése sohasem állt olyan közel, mint most Párizsban. A részleteket erről majd később. Az egész forradalmi párttal kapcsolatban vagyok és néhány napon belül *valamennyi* forradalmi lap a rendelkezésemre fog állni.

Ami az itteni pfalzi–badeni követeket[196] illeti, Blind, akit egy valóságos vagy vélt koleraroham megrémített, vidékre költözött, Párizstól néhány órányira.

Schützre vonatkozólag a következőt kell megjegyezni:

1. Az ideiglenes kormány visszás helyzetbe hozza azáltal, hogy nem küld neki jelentéseket. A franciák tényeket követelnek, és honnan vegye őket, ha az ördög sem ír neki. Minél gyakrabban kell táviratokat kapnia. Világos, hogy pillanatnyilag mit sem tud elérni. Az egyetlen, amit tenni lehet: port hinteni a porosz kormány szemébe azáltal, hogy Schütz gyakran találkozik a hegypárt[197] vezetőivel. Ezt kell számára lehetővé tenni.

2. Második megbocsáthatatlan hibája Pfalz ideiglenes kormányának, hogy a hivatalos követ háta mögött egy csomó hitvány németet különféle misszióval bíznak meg. Ennek egyszer s mindenkorra meg kell szűnnie, hogy Schütz a hegypártiakkal szemben legalább tisztségének presztízsét megőrizhesse, és ebben a pillanatban – Poroszország viszonylatában – küldetésének jószerivel ez az egész tartalma.

Hogy egyébként keveset tud meg, az magától értetődik, mert a hegypártnak csak néhány *hivatalos* emberével jön össze. Én egyébként mindig tájékoztatni fogom.

A magam részéről azt kell kérnem, hogy legalább hetenként kétszer rendszeresen és – amikor valami fontos történik – mindig rögtön írj.

A „Kölnische Zeitung"-nak a pfalzi mozgalomról írott tárcájában, amely a Hardt melletti Dürkheimben kelt, többek között ez áll:

„Marx úrról, a »Neue Rheinische Zeitung« szerkesztőjéről, nincsenek jó véleménnyel. Azt mondják, Marx kijelentette az ideiglenes kormánynak, hogy az ő ideje még nem jött el; egyelőre vissza fog vonulni." Mi van e mögött? A nyomorult németek itt, akikkel egyébként minden találkozást kerülök, majd igyekeznek ezt Párizs-szerte nagydobra verni. Ezért jónak tartanám, ha a „Karlsruher Zeitung"-ban[198] vagy a „Mannheimer Abendzeitung"-ban[199] egyenest elmondanátok egy tudósításban, hogy én a *demokrata központi bizottság* képviselőjeként[200] tartózkodom Párizsban. Ezt azért is hasznosnak tartom, mert egyelőre, amikor pillanatnyilag közvetlenül még nem lehet itt eredményt elérni, a poroszokkal el kell hitetni, hogy itt félelmetes intrikák bonyolódnak. Meg kell félemlíteni az arisztokratákat.

Ruge itt egyenlő a nullával.

Mit csinál Dronke?

Egyébként igyekezned kell, hogy *valahol pénzt hajts föl számomra.* Tudod, hogy az utolsó befolyó összegeket kiadtam, hogy eleget tegyek a „Neue Rheinische Zeitung" kötelezettségeinek, és a mostani körülmények között nem lakhatom és élhetek egészen visszavonultan, még kevésbé juthatok pénzzavarba.

Ha valami módon lehetséges, küldj nekem egy francia cikket, amelyben összegezed az egész magyar ügyet.

Közöld ezt a levelet D'Esterrel. Sokszor üdvözlöm. Ha más címre kell írnom, úgy adjátok meg.

M.

[*A címoldalon*]

Fr. Engels úrnak, közelebbi címe Dr. D'Esternél

41

Marx Engelshez

Veveybe[201]

[Párizs, 1849 kb. augusztus 1.]

Kedves Engels!

Nagyon sokat nyugtalankodtam miattad és igazán örültem, amikor tegnap levelet kaptam a te írásoddal. Dronkéval (aki itt van) írattam a sógorodnak* felvilágosításért. Ő persze nem tudott semmit.

Egész családom itt van; a kormány Morbihanba, Bretagne Pontini mocsaraiba akart kiutasítani. Mostanáig megakadályoztam a végrehajtást. Ha azonban azt akarod, hogy bővebben írjak az én itteni viszonyaimról és az általános dolgokról, akkor biztosabb címet kell küldened, mert itt szörnyű a helyzet.

Most a legjobb alkalom nyílik arra, hogy történetet vagy pamfletot írj a badeni–pfalzi forradalomról.[202] Ha nem vettél volna részt a háborúban, akkor nem állhatnánk elő nézeteinkkel erről a mókáról. Emellett remekül kidomboríthatod a „Neue Rheinische Zeitung" viszonyát a demokratikus párthoz általában. Meg vagyok győződve róla, hogy a dolog vonzó lesz és pénzt fog hozni neked.

Én tárgyalásokba kezdtem, hogy egy politikai-gazdasági időszaki (havi) folyóiratot hozzunk létre Berlinben, amelyet főleg nekünk kettőnknek kellene írnunk.[203]

Lupus is Svájcban van, azt hiszem Bernben. Weerth tegnap itt volt, ügynökséget alapít Liverpoolban. A vörös [F.] Wolff itt lakik nálam. A pénzügyi viszonyok természetesen nagyon ziláltak.

Freiligrath változatlanul Kölnben van. Ha feleségem nem lenne nagyon is előrehaladott állapotban, szívesen elhagynám Párizst, mihelyt ez pénzügyileg lehetséges.

Ég áldjon. Sokszor üdvözlöm Willichet és írj postafordultával erre a címre: M. Ramboz, 45, rue de Lille.

Barátod
K. M.

---

* Emil Blank. – *Szerk.*

42

Marx Engelshez

Veveybe

Párizs, 1849 augusztus 17.

Kedves Engels!

Nem tudom, hogy első levelemet – válaszomat első, feleségemhez küldött leveledre – rendben megkaptad-e, minthogy címed nagyon bizonytalan volt. Második leveledre is válaszoltam volna már, de itt levő egész családom megbetegedett és ez akadályozott. Ismétlem, mennyire aggódtunk a feleségemmel együtt miattad és milyen örvendetes meglepetést okozott, amikor biztos hírt kaptunk tőled.

A keltezésből láthatod, hogy a belügyminisztérium felszólamlásomra egyelőre békén hagyott Párizsban. Morbihan département, ahová utasítottak, ebben az évszakban halálos: Bretagne Pontini mocsarai. A június 13-i ügyről[204] írásban nyilatkozni pillanatnyilag óvatlanság lenne. Nem hiszem, legalábbis nem tudom, hogy a levéltitkot tiszteletben tartják-e.

Az itteni általános állapotokat két szóval jellemezhetem: a többség szétbomlása eredeti, egymással ellenséges elemeire, a bonapartizmus mindenkorra kompromittálva, rossz hangulat a parasztok között a 45 centime fenntartása miatt, a bortermelők dühösek az italadó kilátásba helyezett fenntartása miatt, a közvéleményben ismét antireakciós szelek fújdogálnak,[205] az elnapolt kamarában és a kormányban a reakció kizárólagossá válik és a Barrot–Dufaure-csoportnak a kabinetből való eltávolításával foglalkozik. Mihelyt ez bekövetkezik, a forradalom mielőbbi föléledésében reménykedhetsz.

Nem tudom, van-e alkalmad Svájcban az angol mozgalmat figyelemmel kísérni. Az angolok pontosan ugyanott kezdték újra a mozgalmat, ahol a februári forradalom félbeszakította. A békepárt, mint tudod, nem más, mint a free-trade párt új álruhája. De ezúttal az ipari burzsoázia még forradalmibban lép fel, mint az Anti-Corn League-agitációban[206]. Két tendencia: 1. A belügyekben a gabonatörvények és a hajózási törvények[207] eltörlése által gyökerében megtámadott arisztokráciát külpolitikája, európai kapcsolatai terén is tönkre akarják tenni. Pitt politikájának megfordítása.

Orosz–osztrák–poroszellenes, egyszóval Olaszország- és Magyarország-párti. Cobden a leghatározottabban kiközösítéssel fenyegette meg a bankárokat, ha kölcsönt mernének nyújtani Oroszországnak, valóságos hadjáratot indított az orosz pénzügyek ellen. 2. Általános választójog-agitáció, hogy a bérlőket politikailag egészen elválasszák a földbirtokos nemességtől, a városoknak abszolút többséget adjanak a parlamentben, a Felsőházat semmissé tegyék. Pénzügyi reform, hogy az egyház és a nemesség politikai jövedelmét megnyirbálják.

Mindkét agitációban egyesültek a chartisták és a free-traderek. Harney és Palmerston látszólag jóban vannak. A legutóbbi, Londonban megtartott gyűlésen O'Connor és Thompson ezredes egy test, egy lélek voltak.

Ez a feudalizmus és a Szent Szövetség[208] elleni gazdasági hadjárat kiszámíthatatlan következményekkel jár.

Magyarország nagyszerű. De ez a tetves Poroszország? Mit szólsz hozzá? Ezt a fakószínű bandát[209] most kövérre hizlalják Szászországban, Badenban, Pfalzban. Ha az osztrákoknak segítségül küldenek egy hadsereget, ez úgy történik, hogy ők maguk Csehországban maradnak és ott felhizlaltatják magukat. De a nyomorult Poroszország – csak attól félek, túl gyáva – elveszett, mihelyt részt vesz a magyar ügyben, amely mindenesetre általános háborúban fog feloldódni.

Most, barátom, mi a teendő a mi részünkről? Bele kell vetnünk magunkat egy irodalmi és kereskedelmi vállalkozásba. Várom javaslataidat.

A vörös Lupus* itt van egy házban velem; Dronke is Párizsban van, de ő nagyon kis emberke E. Meyen iskolájából. Lupus Zürichben van, címe: Dr. Lüning. Nem kell külön Ramboz úrhoz írnod. Ez az én álnevem.

Tehát a cím egyszerűen ez:

Monsieur Ramboz, 45, rue de Lille.

Üdvözlet!

Ch. M.

* Ferdinand Wolff. – *Szerk.*

43

Marx Engelshez

Lausanne-ba

Párizs, 1849 augusztus 23.

Kedves Engels!

Kiutasítottak Morbihan département-ba, Bretagne Pontini mocsaraiba. Megérted, hogy ebbe a burkolt gyilkossági kísérletbe nem megyek bele. Elhagyom tehát Franciaországot.

Svájcba nem adnak nekem útlevelet, Londonba kell tehát mennem, mégpedig holnap. Svájc különben is hamarosan hermetikusan el lesz zárva, és az egereket egy csapásra megfogják.

Azonkívül: Londonban **pozitív** kilátásom van egy német lap[203] alapítására. A pénz egy része *biztosítva* van számomra.

Neked tehát azonnal Londonba kell menned. Ráadásul a biztonságod is ezt követeli. A poroszok duplán lőnének agyon: 1. Baden miatt, 2. Elberfeld miatt.[210] És minek maradnál *abban* a Svájcban, ahol semmit sem tudsz csinálni?

Semmi nem akadályoz abban, hogy Londonba gyere, akár Engels néven, akár Mayer néven. Mihelyt kijelented, hogy Angliába akarsz utazni, kapsz egy kényszerpasszust Londonba a francia követségtől.

Határozottan számítok rá. Nem marad*hatsz* Svájcban. Londonban majd csinálunk üzleteket.

Feleségem egyelőre itt marad. Neki mindig ugyanarra a címre írj: 45, rue de Lille, M. Ramboz.

De még egyszer, biztosan számítok rá, hogy nem hagysz cserben.

Barátod
K. M.

Lupus Dr. Lüningnél van, Zürichben. Írj neki is a tervemről.

1850

44

Marx Engelshez

Manchesterbe[211]

London, 1850 nov. 19.

Kedves Engels!

Most csak két sort írok neked. Ma reggel tíz órakor Föxchen[212], a mi kis lőporos összeesküvőnk, *meghalt*. Hirtelen, egy olyan görcsben, amilyen gyakran előfordult nála. Néhány perccel azelőtt még nevetett és huncutkodott. A dolog egészen váratlanul jött. Gondolhatod, mi van itt. Távollétед miatt éppen ebben a pillanatban nagyon elhagyatottnak érezzük magunkat.

Következő levelemben majd írok neked egyet-mást Harneyról, amiből látni fogod, milyen végzetes helyzetben van.

K. Marxod

Ha éppen olyan hangulatban vagy, írj néhány sort a feleségemnek. Egészen magánkívül van.

45

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, 1850 nov. 23.

Kedves Engels!

Leveled nagyon jólesett a feleségemnek. Valóban veszélyesen izgatott és elgyötört állapotban van. Maga szoptatta a gyereket és a legnehezebb viszonyok között nagy áldozatokat vállalt létezéséért. Ráadásul az a gondolat, hogy a szegény gyermek a polgári nyomorúság áldozata volt, jóllehet neki éppen nem volt hiánya gondozásban.

[K.] Schramm úr egészen elseileresedett [S. Seiler] és egyik legutálatosabb korszakát éli. Két napig, vagyis november 19-én és 20-án egyáltalán nem mutatkozott nálunk, aztán eljött egy percre, de rögtön el is tűnt, miután mondott néhány bárgyú szóvirágot. A temetés napjára bejelentette, hogy velünk jön, egy perccel a kitűzött időpont előtt beállított, egy szót sem szólt a temetésről, hanem elmondta a feleségemnek, hogy sietve el kell mennie, nehogy elkéssen fivérénél* az ebédről. Gondolhatod, mennyire sértette feleségemet mostani ingerlékeny állapotában ennek az embernek a viselkedése, aki oly sok baráti szívességet élvezett házunkban.

Jones kifejtette nekem Harney tulajdonképpeni helyzetét. A törvénykezés hóhérbárdja fenyegeti. Lapja egész tartalma szerint bélyegilleték alá esett.[213] A kormány csak arra vár, hogy jobban elterjedjen, aztán lecsap rá. A Dickens elleni perrel pusztán precedenst akartak teremteni ellene. Ha aztán elkapják, akkor a tulajdonképpeni büntetésen kívül még 20 évet ülhet azért, mert nem képes a biztosítékokat felhajtani.

[H.] Bauer és Pfänder megnyerték a perüket.[214] Roberts volt az ügyvédjük.

Barátod
K. M.

* Rudolf Schramm. – *Szerk.*

46

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

Ma csak azért írok neked, hogy jelezzem, hogy sajnos, ma még semmiképpen sem tudom elküldeni a legutóbbi levelemben mára ígért 2 £-et. Ermen néhány napra elutazott, és minthogy nincs cégjegyző a bankárnál bejegyezve, nem állíthatunk ki utalványokat és meg kell elégednünk azokkal a kis befizetésekkel, amelyek alkalmilag befolynak. Összesen csak kb. 4 £ van a kasszában, és ezért megértheted, hogy egy kicsit várnom kell. Mihelyt E visszaérkezik, tüstént elküldöm neked a pénzt. Az első utalvány remélhetőleg rendben megérkezett.

Schramm viselkedése valóban közönséges.

A Harney-féle história csakugyan fölöttébb szerencsétlen. Ha egyszer el akarják kapni, akkor a lap nevének megváltoztatása sem segít.[213] Azt nem teheti meg, hogy egészen feladja, s ha *ez* a lap a bélyegkötelesek kategóriájába tartozik, akkor nem tudom, hogyan lehetséges egyáltalában bélyegmentes politikai hetilapot kiadni. Mindenesetre jól tenné, ha elhagyná Labour Recordját* a 8. oldalról, ez hírrovat és kétségtelenül bélyegköteles. De abból, amit te írsz, úgy látszik, elmélkedő cikkeinek tartalma is, Jones véleménye szerint, bélyegilleték alá esik. És akkor már nincs tovább.

Úgy látszik, az indignált Schramm, s ez Seiler úr sürgető leveléből is kiderül, megint a legjobb lábon áll a fivérével, sőt, tekintettel is van rá.

Remélem, feleséged már jobban van. Szívből üdvözlöm őt és egész családodat.

Barátod
F. E.

Manchester, 1850 november 25.

A hét folyamán küldök a feleségednek egy csomag pamutfonalat, remélem, tetszeni fog neki.

* – munkásmozgalmi krónikáját – *Szerk.*

47

Marx Engelshez

Manchesterbe

1850 december 2.
64, Dean Street, Soho, London

Kedves Engels!

Néhány napig komolyan rosszul voltam, ezért ezt a levelet és a két pénzesutalvány kézhezvételének nyugtázását később kapod meg, mint szerettem volna. Seilernek eljuttattam a $7^1/_2$ sh.-et. Az „Indépendance"-szal[215] kapcsolatban mi ketten egyelőre semmivel sem tartozunk neki, minthogy ő, alkalmas időpontban, kidobatta magát a fogadósával, akinek 10£.-es tartozása kiegyenlítéséül mit sem hagyott hátra, csak a kifizetetlen „Indépendance"-okat, körülbelül 18 penny értékű ingóságot és 2 vagy 3 könyvet, amelyeket tőlem és másoktól vett kölcsön. Ez az ember valóban nagymértékben rendelkezik azzal a képességgel, hogy amerikai módra likvidálja a bevételeit meghaladó kiadásait.

A nagy *Heilberg* megérkezett ide egy úgynevezett fiatalasszonnyal. Még nem volt szerencsém a mesebeli Tuckot[216] láthatni, akit természetesen igen felnagyítva vetettek vissza az óceánon túlról – veszélyes konkurrens Seiler számára. Bambergert egészen befonta, „bátyuskának" nevezi, az öreg mámit pedig „nénikének".

A mi „Revue"-nkből még nem láttam és nem hallottam semmit. Kölnnel tárgyalásban vagyok a negyedévi folyóirat kiadását illetően.

Részint rosszullétem miatt, részint szándékosan már csak hivatalos napokon jövök össze a Pulteney storesban a többiekkel. Minthogy az urak olyan sokat vitatkoztak arról, hogy ez a társaság unalmas-e vagy sem, természetesen átengedem nekik, hogy időtöltésük kellemeiről kölcsönösen szót értsenek. Én azonban ritkán fordulok meg ott. Mindketten tapasztaltuk, hogy az ember ezeknek a szemében annál inkább veszít az értékéből, minél közvetlenebbül érintkezik velük. Azonfelül elegem van belőlük és lehetőleg produktívan akarom kihasználni az időmet. Schramm barátunk, aki néhány hétig az elégedetlent játszotta, végül is meggyőződött róla, hogy senki sem óhajt kedélyhangulatainak természetes folyása elé akadályokat

gördíteni, így aztán lassanként megint visszatér a model-lodging-househoz[217] illő kedélye.

A Great Windmillen[218] nagy bosszúság uralkodik a bírói ítélet folytán elvesztett 16 £ miatt. Leginkább Lehmann tajtékzik. Dühe nem akar lecsillapodni, míg [H.] Bauert és Pfändert Európa összes újságjaiban nyilvánosan meg nem bélyegzik mint tolvajokat és gonosztevőket. A kis Bauer most természetesen keserű erkölcsi felháborodással azt állítja, hogy minden fillér, amelyet akár a Great Windmillnek, akár egy nyilvános szegényversenynek adnak, az angol bíróságok megbocsáthatatlan megsértése és „a burzsoázia elismerése" lenne.

Ezenközben a Great Windmill Street nagyjai győzelmet arattak, ahogy itt következik:

„*Minden nemzetek demokratáihoz!*

Polgártársak! Mi, Menekült Számkivetettek Angliában és *már ennek révén is* jobb helyzetben megítélhetjük a kontinens politikai mozgalmait, mi" (figyeld meg! Ebben az *egyetlen* mondatban, amelyre alany, segédige és állítmány tekintetében merészkedtek, nyilvánvaló nyelvhiba van, mindenesetre így kellene hangzania: és így jobb helyzetben vagyunk, *mint* ti, *hogy* megítélhessük) „követni és tevékenyen figyelni tudtuk az összes kombinációit a koalíciós Hatalmaknak, amelyek Franciaország egy új elözönlésére készülődnek, ahol is" (csudaszép!) „Észak kozákjait várják cinkosaik, *hogy*" (még egyszer várják hogy) „a Világforradalom vulkánját magában a fészkében" (Barthélemy és Pottier szülőhelyén) „kioltsák. – Európa királyai és arisztokratái megértették, hogy ideje gátakat emelni a népi ár" (helyesebb lenne: népi apály) „megállítására, amely elnyeléssel fenyegeti megingott trónjaikat. – Számos csapat, melyet Oroszországban, Ausztriában, Poroszországban, Bajorországban, Hannoverban, Württembergben, Szászországban és végül Németország minden államában hadbaszólítottak, van már egyesítve." (Csapat... van már egyesítve!) „Olaszországban 130 000 ember fenyegeti a svájci határt. Vorarlberget 80 000 ember szállta meg. A Felső-Rajnát 80 000 ember, württembergiek, badeniak és poroszok fedezik. A Majnát 80 000 bajor és osztrák őrzi. Míg 370 000 ember tartja megszállva az imént jelzett pontokat, Poroszország mozgósított 200 000 katonát, amelyeket rendelkezésre tart" (sic) „hogy bevesse őket Belgium és Franciaország határain: Hollandia és Belgium, a koalícióktól kényszerítve, támogatni fogják az inváziós mozgalmat egy 150 000 főnyi hadsereggel. Csehországban 150 000 ember áll készenlétben és csak parancsra vár, hogy egyesüljön a majnai hadsereggel, amely akkor 230 000 főnyi lenne. Bécs körül 80 000 ember van összpontosítva. 300 000 orosz táboroz Lengyel-

országban, és 80 000 Szt. Pétervár környékén: ezek a hadseregek egyesülve egymillió-háromszázharmincezer főnyi harci erőt alkotnak, amely csak a támadási jelre vár. Ezek mögött a csapatok mögött szintén" (!) „készenlétben áll 180 000 osztrák, 200 000 porosz és a német fejedelemségek által szolgáltatott 100 000 ember, valamint 220 000 orosz. Ezek a hadseregek együttesen, mint tartalékcsapatok, 700 000 embert tesznek ki; nem számítva a Barbárok számlálatlan" (sic) „hordáit, amelyeket a moszkovita Attila hívna elő Ázsia mélyéből, hogy rászabadítsa őket, mint egykoron (!), az európai civilizációra. Német lapok" (ugyanis lábjegyzetben idéznek egy hitvány mondatot a „Neue Deutsche Zeitung"-ból[219], hogy Lüninget kedvező hangulatba hozzák) „és a mi *különleges értesüléseink útján megtudtuk, milyen titkos szándékaik vannak a nagyhatalmaknak*, amelyek meghatalmazottai Varsóban október 25-én összegyűltek. *Elhatározták* a konferenciában (!), hogy egy látszathaború" (ördögbe, micsoda diplomaták!) „Poroszország és Ausztria között szolgáltatna ürügyet a katonák hadmozdulatának, akiket a Cár *akarata* vak eszközökké és áldáz orgyilkosokká változtat a szabadság védelmezői ellen." (Bravó!) „E tényekkel szemközt nem lehet többé kételkedni: szervezik ebben a pillanatban az összes republikánusoknak már megkezdett (!!) lemészárlását. 1848 júniusának napjai véres kivégzéseikkel és a rájuk következő proskripciókkal – Magyarország feldúlása és leigázása Ausztria által – Itália kiszolgáltatása a pápának és a jezsuitáknak, miután a Római Köztársaságot Franciaország kormányának katonái megfojtották, mindez ellenségeink dühét korántsem csillapította: a közös szabadság diadaláért harcoló valamennyi nép leigázásáról álmodoznak. Ha a demokrácia nem áll résen, Lengyelország, Magyarország, Németország, Olaszország és Franciaország csakhamar ki lesz szolgáltatva Miklós vad szoldateszkája dühének, aki, hogy a barbárokat csatára ösztökélje, megígéri nekik Európa feldúlását és kifosztását.

E veszéllyel szemben, mely bennünket fenyeget, *talpra*! Talpra... Francia, német, olasz, lengyel és magyar republikánusok, éledjünk fel ebből a zsibbadtságból" (a korsót Schapper és Willich!), „amely elernyeszti erőnket és könnyű győzelmet biztosít elnyomóinknak. *Talpra*!... A mostani pihenés és gyalázat napjaira következzenek a fáradalom és dicsőség napjai, amelyeket a szabadság szent háborúja tartogat nekünk! Megvizsgálva ezeket a veszélyeket, amelyeket jelzünk nektek, éppúgy meg fogjátok érteni, mint mi, hogy őrültség volna tovább várni, míg a közös ellen támad; mindent elő kell készítenünk és meg kell előznünk a veszélyt, mely körülvesz bennünket." (Próbáljatok csak megelőzni valamit, ami *körülvesz* benneteket!) „Szocialista demokrata polgártársak, menekvésünk csak bennünk

magunkban van: csak saját erőfeszítéseinkre számíthatunk; és a múlt példáin okulva fel kell fegyverkeznünk a jövő árulásai ellen. Kerüljük ki, kerüljük ki mindenekfelett azt a kelepcét, amelyet a diplomácia kígyói (!) állítanak nekünk. A Metternichek és Talleyrand-ok buzgó tanítványai ebben a pillanatban azon törik a fejüket, hogy kioltsák a Forradalom fáklyáját, kirobbantva Franciaországban az általuk előkészített invázióval egy nemzeti háborút, amelyben a népek megfojtanák egymást, felszabadulásuk ellenségeinek hasznára. Nem, Polgártársak! soha többé nemzeti háborút! A sorompók, amelyeket a zsarnokok emeltek az általuk megosztott nemzetek között, ezentúl leomlottak számunkra, és az összezavart" (valóban: *összezavart*) „*népeknek* már csak egy zászlajuk van, amelyre mártírjaink termékeny vérével írtuk fel: *Demokratikus és Szociális Világköztársaság.*"

Társaságaik nevében: „A londoni számkivetett Francia Szocialista Demokraták társasága bizottságának tagjai: Adam (Cambreur), Barthélemy (Emmanuel), Caperon (Paulin), Fanon, Gouté, Thierry, Vidil (Jules); a lengyel demokrácia londoni szekciója állandó bizottságának küldöttei: Sawaszkiewicz, Warskiroski; a német szociáldemokrata menekültbizottság és a német munkásegylet tagjai[220]: Dietz (Oswald), Gebert (A.), Mayer (Adolphe), Schärttner (A.), Schapper (Charles), Willich (Auguste). A londoni magyar demokrata társaság küldöttei: Moliter, Simonyi. London, 1850 november 16."

Ha ez sem elég a tetűnek, akkor higgyünk-e a betűnek? Amikor elolvastam Ledru-Rollin, Mazzini, Ruge stb. kiáltványát a németekhez,[221] amelyben felszólítják őket, hogy zengjék el a barditust*, és emlékezetükbe idézik, hogy őseiket „frankok"-nak hívták, s amelyben Poroszország királya már eldöntötte, hogy hagyja magát Ausztriától kiporolni, azt hittem, hogy ennél nagyobb ostobaság lehetetlen. De nem! Jön a Fanon–Caperon–Gouté kiáltvány, mint a „Patrie"[222] nevezi, a dii minorum gentium** kiáltványa, ugyanazzal a tartalommal, de – amint a „Patrie" helyesen megjegyzi – csín nélkül, stílus nélkül és csak olyan legszegényesebb szóvirágokkal, mint serpents és sicaires és égorgements***! Az „Indépendance" azt írja, miközben idéz néhány mondatot ebből a mesterműből, hogy a soldats *les plus obscurs* de la démocratie° fogalmazták, és ezek a szegény ördögök elküldték az ő londoni tudósítójának, pedig az konzervatív újság. Ennyire

* – harci éneket (régi germán vagy skandináv) – *Szerk.*
** – alsóbbrendű istenek; másodrendű nagyságok – *Szerk.*
*** – kígyók ... orgyilkosok ... mészárlások – *Szerk.*
° – a demokrácia *legobskurusabb* katonái – *Szerk.*

vágyakoztak a nyomdafestékre. Büntetésül *egyetlen* nevet *sem* említ, míg a „Patrie" csak a fenti hármat említi. Hogy teljes legyen a mizéria, egy itteni straubingernek[64] (ugyanez az egyén mesélte el ezt a siralmas históriát tegnap Pfändernek) 50 példányt adtak útravalóul Franciaországba. A fickó, mielőtt Boulogne-ba ér, 49 darabot a tengerbe hajít, Boulogne-ban straubinger testvért útlevél hiánya miatt visszaküldik Londonba, és azt mondja, „hogy most Bostonba megy".

Minden jót és írj postafordultával.

K. Marxod

Apropó! Írj már egyszer az érdemes Dronkénak, hogy küldjön választ szövetségi ügyekben és ne csak akkor írjon, ha pénzt sürget. A kölni urak[223] még nem hallattak magukról. Weydemeyer azt mondja „Haudé"-ről, aki végképp pórul járt Németországban és most megint itt van, hogy „különben derék legény".

Komolyan meg kell gondolnod, miről akarsz írni. Anglia nem jó, erről már 2 téma van, Eccariuséval talán 3 is, Franciaországról ugyancsak nem lehet sokat mondani. Nem tudnád esetleg, Mazzini legújabb írásaihoz kapcsolódva, ezeket a tetves olaszokat egyszer a forradalmukkal együtt megmarkolni? (Mazzinitól a „Köztársaság és a királyság stb ", valamint a Vallás, a Pápa stb.)

[*Marxné utóirata*]

Kedves Engels úr,

Abban a sorscsapásban, amely kis kedvencünk, fájdalmam gyermeke [Schmerzenskind[224]] elvesztésével olyan keményen sújtott bennünket*, baráti részvéte nagyon jól esett, annál is inkább, mert az utóbbi fájdalmas napokban a mi Schramm barátunk viselkedése igen keserű panaszra adott okot nekem. Férjem és mi mindannyian nagyon hiányoltuk Önt és gyakran vágyódtunk Ön után. Mégis nagyon örülök, hogy elment és a legjobb úton van ahhoz, hogy nagy pamutlord legyen. Csak ékelődjék be jól a két ellenségeskedő testvér közé; ez a harc Önt tisztelt atyjaura szemében nélkülözhetetlenné teszi, s én már lelki szemeim előtt látom Önt mint ifjabb Friedrich Engelst, az id. Engels társát. Természetesen a legjobb ebben az, hogy Ön a pamutipar és mindez ellenére a régi Fritz marad és – a 3 ősdemokratával, I. Frigyes Vilmossal, Kinkellel és Mazzinival szólva – „*a szabadság szent ügyétől* nem fog elidegenedni". Karl írt Önnek egyet-mást az itteni tésztáról; én még hozzáfűzök néhány újdonságot. Haude, a kövér tökfilkó, Németország tartományaiban tett rágalmazó körútján minden háját elvesztette, s most megbotlik a saját lábában, ha valakit meglát. Hippopotamus diktátornál** állítólag kétes eredetű kis hippopotamus látott napvilágot, míg a Great Wind-

* *V. ö. 134. old.* – *Szerk.*

** Víziló diktátor – Karl Schapper. – *Szerk.*

mill* lovagja, Hohenzollern** Willich gyarapította elit gárdáját néhány minősített betyárral és csavargóval. A mi embereink egyik napról a másikra tengődnek néhány kölcsönkéricskélt penny segítségével. Rings ma fog valamicskét keresni mint claqueur*** a braunschweigi hercegnél, aki ismét szónoklatokat tart a bíróság előtt.

A legutóbbi lengyel ünnepségen, ahol francia, német, magyar és lengyel crapaud-k° (Willich, Fieschi, Adam stb.) tömörültek, verekedésre került sor. Egyébként semmit sem hallottunk a bandáról. Tegnap este Ernest Jonesnak a pápák történetéről tartott első előadásán voltunk. Csudaszép volt az előadása és az angolok számára színvonalas, de nekünk németeknek, akik Hegelen, Feuerbachon stb. verekedtük át magunkat, nem ütötte meg a kellő mértéket. A szegény Harney életveszélyben forgott, légcsődaganata volt. Még most sem szabad beszélnie. Egy angol orvos kétszer vágta és nem találta el a beteg helyet. Lapja, a „Red Republican" átváltozott „Friend of the People"-lé[225]. De mára elég is. A gyerekek rengeteget csacsognak Angels bácsiról és a kis Till az Ön becses útmutatása nyomán, kedves Engels úr, egész pompásan énekli a dalt a „pipogya mesterlegényről és a karakán menyecskéről".

Karácsonykor remélhetőleg viszontlátjuk.

Híve
Jenny Marx

---

* – nagy szélmalom[218] – *Szerk.*

** Hohenzollern porosz uralkodóház; *szó szerint*: magasan adózó – *Szerk.*

*** – fizetett tapsoló – *Szerk.*

° – varangyok; (francia) nyárspolgárok – *Szerk.*

48

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

Az utóbbi időben kivételesen nagyon el voltam foglalva és más zavaró körülmények is kizökkentettek szokásos életrendemből és megakadályoztak az írásban. Ez az oka, hogy késve válaszolok.

A Fanon–Caperon–Gouté kiáltvány valóban mestermű, tartalmi és formai szempontból egyaránt. A hetvenkedés tökéletes kifejeződése, és Barthélemy úr végre egyszer példát mutatott a világnak arra, mit jelent az egyenes beszéd. Az homme de marbre* katonai adatai éppilyen humorosak; a jóember az osztrák hadsereg legtöbb hadtestét kétszer számolta, amint ezt az újságok adatai a legfelületesebb egybevetésnél is bizonyítják. Egyébként az már a szemérmetlenség netovábbja, hogy az 1848 óta bekövetkezett sok felsülés után és az összes nemzetek, elsősorban a crapaud-k** jelenlegi kedélyes hangulata mellett népi árról beszélnek, amely elnyeléssel fenyegeti a trónokat. Az aláírt nevek kollekciója persze a legékesebb jellemzője a műnek. Ehhez fogható európai kongresszust még nem látott a világ. Ledru-Rollin, Mazzini és társai valóban bizonyos jelentőségre tesznek szert e gyerekesség révén. Egyébként szeretném tudni, miben különbözik a puhány Sawaszkiewicz, aki a kiáltványt aláírta, Ledru-Rollin lengyelétől, Darasztól, és mennyiben kell többre tartani Mazzininál a két magyart, akinek neve az aláírók közt szerepel. Schapper és Ruge persze meglehetősen egyenértékűek, és ha az az albínó Dietz nem vet nehéz súlyt a serpenyőbe az új európai bizottság javára, akkor az urak nehezen bírják majd a konkurrenciát eredetijükkel.

A minap John Wattsnál jártam, a fickónak, úgy látszik, jól megy a svindlizés, most egy sokkal nagyobb boltja van a Deansgate-en, valamivel feljebb. Valóságos radikális nyárspolgár lett belőle, semmivel sem törődik,

---

* – márvány-férfiú – *Szerk.*

** – varangyok; (francia) nyárspolgárok – *Szerk.*

csak a népművelési mozgalommal*, rajong a moral force-ért[226] és Proudhon urat urává és mesterévé fogadta. Lefordította a „Contradictions économiques"-ot[62] és más írásokat, és sok pénzt vesztett ezen, mert az angol munkások még nincsenek eléggé „kiművelve" ahhoz, hogy megértsék ezeket a remek dolgokat. Különböző példákat mesélt, amelyekből kiderül, hogy nagyon jól ért hozzá, miként kell szabóiparát polgári liberalizmusának cégére alatt fellendíteni. A népművelési bizottságokban testvériesen együtt ül hajdani dühödt ellenfeleivel, a dissenter[227] papokkal, és időről időre köszönetet szavaztat velük magának a kiváló előadásért, amelyet azon az estén tartott. A fickóból, úgy látom, ennek a metamorfózisnak a folyamán minden humor kiveszett; azóta még nem jártam nála. Azoknak a számára, akik efféle átalakulásokon mennek keresztül és szolid polgárokká válnak, Proudhon természetesen kapóra jön; látszólag a legmesszebb megy, meszszebb, mint Owen, mégis tökéletesen respektábilis.

Semmi kifogásom ellene, hogy Mazzini úrról és az olasz históriáról írjak. Csak éppen – a „Red Republican" publikációján kívül, Mazzini minden írásának híjával vagyok. Karácsony előtt azonban már semmihez sem jutok hozzá, mert hiszen nyolc napon belül Londonban vagyok. Akkor majd magammal viszem a szükséges dolgokat. Talán addigra még valami más is eszünkbe jut.

Feleségednek hálásan köszönöm kedves sorait.** A pamutlordság még nem fenyeget, az öregemnek úgy látszik nincs nagy kedve hozzá, hogy tovább itt tartson, mintsem okvetlenül szükséges. De majd meglátjuk. Peter Ermen úgy szaladgál itt, mint az a róka, amelyiknek lecsapta a farkát a csapóvas, és igyekszik engem kiszekálni – az ostoba ördög azt hiszi, hogy ő fel tud bosszantani engem!

Dronkénak írtam.

Feleségedet és a gyerekeket üdvözlöm.

Barátod
F. E.

Manchester, 1850 dec. 17.

* *V. ö. 169. old. – Szerk.*
** *V. ö. 141–142. old. – Szerk.*

1851

49

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, 1851 január 6.

Kedves Engels!

Nagyon leköteleznél, ha a pénzt, amennyiben lehetséges, postafordultával elküldenéd. A háziasszonyom nagyon szegény; már a 2. hete, hogy nem fizettem neki és borzasztó erélyesen sürget.

Tegnap a körzeti ülésen megjelent [F.] Wolff; Liebknecht és Schramm azonban nem. Miután az új szervezeti szabályzatot elfogadták[228], az egész nyavalyát határozatlan időre elnapoltam.

Barátod

K. M.

„Revue"-nk valószínűleg újból megjelenik Svájcban. Dolgozz hát valamit, hogy szükség esetén készen legyen a kézirat.

50

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, 1851 január 7.

Kedves Engels!

Ma azért írok, hogy egy questiuncula theoreticát* vessek fel neked, amely természetesen naturae politico-economicae**.

Hogy a legelején kezdjem, tudod, hogy Ricardo elmélete szerint a földjáradék nem más, mint a föld termékének termelési költségei és ára közötti különbség, vagy, ahogyan azt szintén kifejezi, a különbség azon ár között, amelyen a legrosszabb föld termékét el kell adni, hogy a költségek megtérüljenek (a bérlő profitját és kamatait mindig beleszámítva a költségekbe), és azon ár között, amelyen a legjobb föld terméke eladható.

A járadék emelkedése Ricardo szerint, ahogyan ő maga kifejti elméletét, a következőket bizonyítja:

1. Mind rosszabb földfajtákhoz folyamodnak, illetve azonos mennyiségű tőke, ha folytatólagosan ugyanarra a földre fordítják, nem hoz ugyanannyi terméket. Egyszóval: a föld abban a mértékben rosszabbodik, amelyben a népesség kénytelen többet követelni tőle. Viszonylagosan terméketlenebbé lesz. Éppen ebben találta meg Malthus az ő népesedés-elméletének reális talaját és ezt próbálják tanítványai most utolsó szalmaszálként felhasználni.

2. A járadék csak akkor emelkedhet, ha a gabona ára emelkedik (legalábbis *gazdaságilag törvényszerűen*); a járadéknak csökkennie kell, ha a gabona ára csökken.

3. *Egy egész ország járadékhozamának* emelkedése csak azzal magyarázható, hogy igen nagy mennyiségű viszonylag rosszabb földet vettek művelés alá.

Mármost ennek a 3 tételnek mindenütt ellentmond a történelem.

1. Nem kétséges, hogy a civilizáció haladásával mind rosszabb földfajtákat vesznek művelés alá. De éppoly kevéssé kétséges, hogy ezek a

---

* – kis elméleti kérdést – *Szerk.*

** – politikai gazdaságtani természetű – *Szerk.*

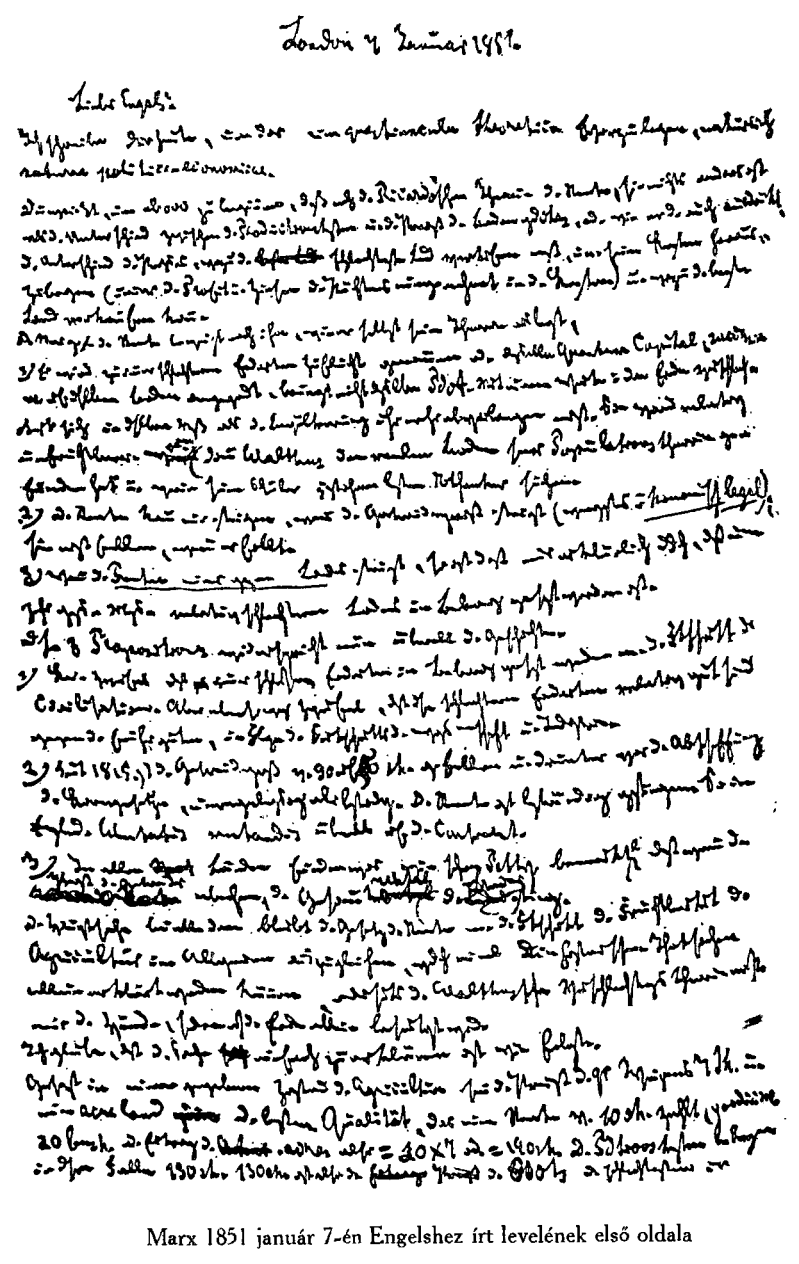

Marx 1851 január 7-én Engelshez írt levelének első oldala

rosszabb földfajták a tudomány és az ipar haladása következtében viszonylag jók a korábban jókhoz képest.

2. 1815 óta, a gabonatörvények eltörlése előtt, a gabonaár 90 shillingről 50 shillingre és ez alá csökkent, rendszertelenül, de állandóan. A földjáradék állandóan emelkedett. Így volt ez Angliában. És mutatis mutandis* így volt ez mindenütt a kontinensen is.

3. Minden országban – mint már Petty megjegyezte – azt tapasztaljuk, hogy amikor a gabona ára csökkent, az ország összjáradékhozama emelkedett.

A fő dolog mindamellett továbbra is az, hogy a járadék törvényét össze kell egyeztetni a földművelés termékenységének haladásával általában, mert egyrészt csak így magyarázhatók meg a történelmi tények, másrészt csak így küszöbölhető ki a malthusi elmélet nemcsak a munkáskezeknek, hanem a földnek a rosszabbodására vonatkozólag is.

Azt hiszem a dolog egyszerűen a következőképpen magyarázható meg: Tegyük fel, hogy a földművelés egy adott színvonalán a búza bushelének ára 7 shilling, és egy acre legjobb minőségű föld, amely 10 shilling járadékot fizet, 20 bushelt terem. Az egy acre hozadéka tehát 20×7, vagyis 140 shilling. A termelési költségek ez esetben 130 shillingre rúgnak. Tehát 130 shilling az ára a művelés alá vett legrosszabb föld termékének.

Tegyük fel mármost, hogy a földművelésben általános javulás következik be. Ha ezt előfeltételezzük, egyidejűleg feltételezzük azt is, hogy a tudomány, az ipar fellendülőben van és a népesség szaporodik. A földnek javítás révén általánosan megnövekedett termékenysége, szemben a csupán a kedvező időjárás véletlene által előidézett termékenységgel, előfeltételezi ezeket a feltételeket.

A búza ára csökkenjen bushelenként 7 shillingről 5-re. A legjobb föld, az 1. számú, amely régebben 20 bushelt hozott, hozzon most 30 bushelt. Most tehát 20×7, vagyis 140 shilling helyett 30×5, vagyis 150 shillinget hoz. Azaz, a korábbi 10 shilling járadék helyett 20 shilling járadékot. A legrosszabb földnek, amely nem hoz járadékot, 26 bushelt kell teremnie, mert fenti feltevésünk szerint ennek szükségszerű ára 130 shilling, márpedig 26×5=130. Ha a javulás – vagyis a tudomány általános haladása, amely együtt jár a társadalom, a népesség stb. egész haladásával – nem olyan általános, hogy a legrosszabb föld, amelyet művelés alá kell venni, 26 bushelt teremhessen, akkor a gabonaár nem csökkenhet bushelenként 5 shillingre.

A 20 shilling járadék most is, mint azelőtt, a legjobb földön termesztett

* – a megfelelő módosulásokkal – *Szerk.*

gabona termelési költségei és ára közötti különbséget, illetve a legrosszabb és a legjobb föld termelési költségei közötti különbséget fejezi ki. Viszonylagosan az egyik föld mindig ugyanolyan terméketlen marad a másikhoz képest, mint azelőtt. De az *általános termékenység* emelkedett.

Csupán azt feltételezzük, hogy – ha a gabonaár 7-ről 5 shillingre csökken – a fogyasztás, a kereslet ugyanabban a mértékben nő, vagyis hogy a termelékenység nem múlja felül azt a keresletet, amely 5 shillinges ár mellett várható. Amilyen helytelen volna ez a feltevés, ha az ár egy kivételesen gazdag aratás következtében csökkent volna 7-ről 5-re, éppolyan szükségszerű a termékenységnek fokozatos és maguk a termelők által előidézett növekedése esetében. Mindenesetre itt ennek a feltevésnek a gazdasági lehetőségéről van csak szó.

Ebből következik:

1. A földjáradék emelkedhet, noha a föld termékének ára csökken, és *Ricardo törvénye* mégis *helyes marad.*

2. A földjáradék törvénye, ahogyan Ricardo azt igen egyszerű tételben elénk tárja, annak kifejtésétől eltekintve, nem a föld csökkenő termékenységét tételezi fel, hanem csak azt, hogy *bár a társadalom fejlődése következtében a föld termékenysége általánosan növekszik, a földparcellák termékenysége különböző,* vagy hogy az ugyanazon a földön egymásután alkalmazott tőkének különböző a hozadéka.

3. Mennél általánosabb a föld javulása, annál több fajta földet fog ez a javulás érinteni, és az egész ország járadékhozama emelkedhet, noha a gabona ára általában csökken. Ha, mondjuk a fenti példából indulunk ki, akkor csak az a kérdés, mekkora azoknak a földeknek a száma, amelyek 26 bushelnél többet teremnek bushelenként 5 shilling mellett, anélkül, hogy éppenséggel 30 bushelt kellene teremniök, azaz, hogy mennyire változatos annak a földnek a minősége, amely a legjobb és a legrosszabb között van. Ez a legjobb föld járadékának nagyságát nem érinti. Egyáltalában nem érinti közvetlenül a járadék nagyságát.

Tudod, a földjáradéknál a dolog lényege az, hogy a járadékot a különböző termelési költségekkel elért termékek árának egyenlővé válása hozza létre; a piaci árnak ez a törvénye azonban nem más, mint a polgári konkurrencia törvénye. De még a polgári termelés megszüntetése után is meglenne az a bökkenő, hogy a föld viszonylagosan terméketlenebbé válna, hogy ugyanazzal az egymásutáni munkával kevesebbet termelnének, noha a legjobb föld már nem szolgáltatna – mint a polgári rendszerben – ugyanolyan drága terméket, mint a legrosszabb. Ez az aggály a fentiek szerint elesnék.

Kérlek, írd meg mi a véleményed a dologról.

Kárpótlásul a fenti unalmas szószért, küldök neked egy köteg szívvidámító levelet Dr. *Magnus Grosstól** (duplán nagy Gross! Legesleg-nagyobb Gross!), Cincinnatiból.[229] Látni fogod, hogy ha Gross úr nem is grand, de mindenesetre gros**. Tellering II. in nuce.*** Hiszen minden koblenzi egyforma.[230] Küldd nekem vissza a paksamétát, s ha akarod, s van időd és kedved, írj hozzá pár szót Dronke számára.

Barátod
K. M.

* Magnus keresztnév és latinul: *nagy*; Gross vezetéknév és németül: *nagy*. – *Szerk.*
** Franciául grand: nagy; gros: kövér, vaskos, ormótlan. – *Szerk.*
*** – dióhéjban, csírában, kicsiben – *Szerk.*

51

Engels Marxhoz

London

Kedves Marx,

Mellékelek 1 £-re szóló pénzesutalványt, a feltételek ugyanúgy, mint azelőtt. A vásárlómnak – segédünknek – úgy látszik az utóbbi időben sok kiadása volt és nem akar egyszerre túl sok pénzt kivenni a cégtől. Nem nagyon akar belemenni – nem is szorítom túlságosan, ez érthető. Ami engem illet, londoni utazásom[231] kiadásaival igen nagy költségekbe vertem magam, különben örömest elküldeném neked az egész összeget; így, legalábbis ma, arra kell szorítkoznom, hogy egy közönséges bizományos kötelességét teljesítsem és elküldjem az érték felét törlesztésre. A másik fele – legkésőbb – február első napjaiban következik, de talán hamarább is, mihelyt elment az a levél a cégtől az öregemnek, amely a nekem teljesített fizetéseket tartalmazza.

Jones itt volt és nyilvános gyűlésen szembeszállt ellenségeivel saját helyiségükben.[232] Leach és Donovan voltak az ellenfelei. A vita nem egészen az volt, amit vártam. Kis hadicselek mindkét oldalon, sok botránykrónika, amely kárpótolt egynémely londoni kellemetesség hiányáért. Jones fölényben van szónoki talentumával, Leach viszont hallatlanul higgadt, de hellyelközzel iszonyúan abszurd. Donovan közönséges intrikáló helyi nagyság. Jonest egyébként a „Neue Rheinische Zeitung" és jelenlétem rákényszerítette, hogy vörös republikánusnak* és a földtulajdon nacionalizálása hívének vallja magát, míg Leach teljesen a szövetkezetek képviselőjeként lépett fel, mégpedig a politikai agitációt elutasító álláspontok tekintetében. Egyébként úgy látszik Lancashire-ben mostanában nagyon sok a szövetkezet, és Jones, valamint barátai attól tartanak, hogyha valamiféle szövetségre kerül sor e szövetkezetek és a chartisták között, akkor a szövetkezetek kezükbe kaparintanák a chartista mozgalmat. Ez a körülmény magyarázatul szolgál számos engedményre, amelyet Harney jónak látott megtenni nekik.

Jones, akinek fellépése sikeres volt – s ennél többre itt nem lehetett

* „Red Republican" (a chartisták lapjának címe). – *Szerk.*

számítani –, azt javasolta, hogy a döntő vitapont közötte és a manchesteri Chartista Council* között a londoni végrehajtó bizottság elismerésének kérdése legyen; a szavazatok egyenlően oszlottak meg, jóllehet Leachnek és társainak kb. 3 óra állt rendelkezésre, hogy elhozzák embereiket a gyűlésre és sokan el is jöttek. Az elején, amikor a társaság összetétele még tisztán véletlenszerű volt (Leach arra számított, hogy Jones nem lehet ott 9 óra előtt, de már 8-kor ott volt, amit Leach nagyon rossz néven vett tőle), Jonest lelkes fogadtatásban részesítették.

Jones azoknak a chartistáknak a társaságában, akiket meg akar nyerni vagy jobban magához akar fűzni, korántsem olyan naiv, mint amikor közöttünk van. Nagyon ravasz. Talán egy kissé túlságosan is – a magunkfajta legalábbis „érzi a szándékoltságot"[233].

Harney itteni barátai közül az egyik egy unalmas skót, végtelen érzésekkel, következésképpen vég nélküli beszédekkel, a másik egy kis, elszánt és indulatos legény, akinek szellemi képességeivel még nem vagyok tisztában; a harmadik – akiről Harney nem beszélt nekem – Robertson, ő látszik nekem messze a legértelmesebbnek. Rajta leszek, hogy e fickókkal egy kis klubot vagy rendszeres összejövetelt szervezzek és megvitassam velük a „Kiáltvány"-t. Harneynak és Jonesnak egy csomó barátja van itt és O'Connornak egy csomó rejtett ellensége, de őt addig, amíg el nem követ valamilyen nagyszabású nyilvános baklövést, itt – hivatalosan – nem lehet megbuktatni. Jones egyébként a gyűlésen meglehetősen kevés respektussal beszélt róla és Reynoldsról.

Engem érintő jó hírt közölt velem a napokban sógorom**: javasolt amerikai társam megjelent Londonban, és kettejük beszélgetéséből kiderült, hogy én nem vagyok az az ember, akit használni tudna az üzletében. Amerika tehát bizonytalan időre el van napolva, minthogy most beleegyezésem nélkül új tervet nem kovácsolhatnak.

Szívélyes üdvözletemet küldöm feleségednek és gyermekeidnek.

Barátod
F. E.

Manchester, 1851 jan. 8.

* – chartista tanács – *Szerk.*
** Emil Blank. – *Szerk.*

52

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, 1851 január 22.

Kedves Engels!

Hallgatag vagy, mint a halál. Mellékelten küldöm neked 1. Oswald Dietznek a bázeli „Nationalzeitung"-ban Pfänder és Bauer ellen közzétett nyilatkozatát,[234] 2. a pletykacikket, amelyet A. Ruge úr kotyvasztott össze ellenünk Struve és Willich közreműködésével.[235] Legkésőbb 2 napon belül vissza kell küldened ezt a szemetet, s írd meg nekem, mit tegyünk a 2. sz. ellen. Ha valamiféle nyilatkozatot akarnál fogalmazni, akkor azt is küldd el.

K. Schramm maga fogja a nyilatkozatát kibocsátani.

Mit szólsz Atta Troll[236] és a mögötte megbúvó „kimagasló, határozott férfiú, Struve", valamint a „vitéz Willich" e mesterfogásához? Kissé erős. Az újság véletlenül került a kezembe Bambergernél. Ki olvassa és ki ismeri különben a „Bremer Tageskronik. Organ der Demokratie"-t?

Bauer és Pfänder természetesen nem fognak válaszolni, és számukra pillanatnyilag valóban a hallgatás látszik a legtanácsosabbnak.

Még nem kaptam hírt sem Schabelitztól, aki át akarta venni „Revue"-nk folytatását, sem Beckertől, aki gondoskodni akart cikkeim kiadásáról.[237] Schubert úrnál tett lépéseim sem jártak eddig eredménnyel. Ha Haupt tud olyan ügyvédet találni, aki az ügyet vállalja, akkor az majd peres úton fog ellene eljárni.[238]

Mit csinál Mary és Lizzy? És mindenekelőtt mit csinálsz te? Harney egyik este itt volt nálam Pieperrel, Eccariusszal stb. és nagyon vidám volt, míg csak „drága hitvese" el nem vitte innen – félig erőszakkal: „a kar kinyúlt", s ő „utána hullt".[239]

Barátod
K. M.

53

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

Kedves, hogy te mondod nekem, hallgatag vagyok, mint a halál, visszavágástól mindazonáltal eltekintek.

A pomerán Ruge otromba álnokságának valóban nincs határa. Az lenne a legegyszerűbb, ha fogalmaznál egy nyilatkozatot, amelyet aztán együtt aláírnánk. Az esetleges személyes megjegyzéseket, ha mindenképp szükségesek, jegyzetek formájában fűznénk hozzá és ezeket mindegyikünk különkülön írná alá. Nem tudom, szükséges-e, hogy privátim még valamit hozzátegyek, hacsak nem azt, hogy én kereskedelmi pozíciómban megőriztem teljes függetlenségemet, s így nem kell eltűrnöm a „principálisaimtól", hogy megparancsolják a jó istenhez intézett szívreható kérelmek aláírását, amit Ruge úr, minden korábbi ateista hetvenkedése ellenére, feljebbvalójának, Mazzininak parancsára megtett;[240] és hogy azért választottam ezt a vonalat, hogy ne kerüljek olyan kényszerhelyzetbe, amelyben más, Ruge úr által velünk szemben kiemelt derék filiszterek jól érzik magukat, vagyis hogy demokratikus koldulásból éljek – vagy valami effélét. Mondd meg, szerinted szükséges-e ez.

A cikk a maga erkölcsi felháborodásával és óriási hazugságaival egyébként pompás anyagot nyújt a kigúnyoláshoz. Egyúttal nyomára vezet a Rugeféle intrikáknak. Hogy Ruge úr és a Mazzini-féle Európai Bizottság[221] a jó Dulon tiszteletesre erős hatást gyakorolt és hogy ezek között a brémainyálasszájú-szépirodalmár szósszal körített északgermán alsószász üvöltődemokraták[241] között lelhettek a legmegfelelőbb talajra a fennkölt Mazzini-féle kiáltványok Németországban, az nagyon is természetes. Ezek a fénybarát urak[242] Ronge–Mazziniban és az istenhez megtért Rugéban persze kapóra jött szövetségesekre találtak és az a megtiszteltetés, hogy az európai tisztes demokrácia legnagyobb férfiúival mint „német bizottság" hivatalos levelezésben állhat, természetesen fogékonnyá tette a vajpuha Dulon lelkészt arra, hogy eltűrje a „Neue Rheinische Zeitung" „frivol" és istentelen emberei ellen irányuló legnagyobb alávalóságokat. Ruge is csak azóta

bátor, amióta azt képzeli, hogy a „Revue" kimúlt. De azt hiszem, csalódik és rövidesen megér egy csinos kis égiháborút a bohókás koponyája fölött.

Nem lenne jó – minthogy e miatt a cikk miatt mégsem csaphatunk nagy lármát és nem válaszolhatunk másképp, mint a „Tageskronik"-ban – a t. c. Dulont suttyomban megdolgoztatni a barátjával, a vörös [H.] Beckerrel? Ezek után az alávalóságok után másülönben még válaszunk közlésében sem lehetünk bizonyosak.

De hogy valójában Schramm bárgyú viselkedése és meggondolatlan hetvenkedése, amelyet – e cikk után ítélve – a fivérénél* tanúsított, bátorította csak fel ezeket a szamarakat arra, hogy ellenünk, „az egyedülállók, mindenkitől elhagyatottak" ellen olyan aljasul kirohanjanak, az a napnál is világosabb. Most majd maga is belátja, micsoda alávalóság eszközévé vált, sőt még azt is, hogy saját magának többet árt az ostobaságával, mint másoknak. A nagy Ruge még csak nem is udvarol neki, amit Telleringnek mégis félig-meddig megtesz. „K. Schramm, nem tévesztendő össze!"[243] Mit csinál most a fickó? Az ügynek nincs nagy jelentősége. Koholt és félreértett pletyka, otromba és érthetetlen gyanúsítások és erkölcsi felfuvalkodottság – kiállottunk mi már, Istennek hála, egészen más rohamokat is. Csak az a kellemetlen, hogy a dolog nagyon felizgatja majd a feleségedet és ez mostani állapotában nem kívánatos.

Az Európai Bizottságot jövő héten alaposan megleckéztetem a „Friend of the People"-ben;[244] Harneynak már jeleztem. Most be kell fejeznem az írást, üzletzárás van, és nemsokára indul a posta. Legközelebb többet.

Barátod
F. E.

Manchester, 1851 január 25., szombat

* Rudolf Schramm. – *Szerk.*

54

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, 1851 január 27.

Kedves Engels!

Mellékelten küldöm a nyilatkozatot aláírásra. Dulonnak *egyáltalán nem lehet elküldeni*, mert Ruge a „Bremer Kronik" *társtulajdonosa* lett.[235] A konzervatív lapnak kell elküldeni, a brémai „*Weserzeitung*"-nak.[245] Írj ennek a szerkesztőségnek, ha odaküldöd a nyilatkozatot; mondd meg nekik, küldjenek nekünk két példányt londoni címemre, 28, Dean Street, és egyszersmind közöljék, mibe kerül a közlemény és hogyan fizetendő. Ne felejtsd el azonban a levelet bérmentesíteni.

Nos, minthogy a posta sürget, még a következőket:

1. Eljuttattad a levelet *Weerth*nek, amelyet a feleségem néhány sor kíséretében neked küldött?*

2. Azt a levelemet, amelyben a Dr. *Magnus Gross*-féle vacakot stb. küldtem el neked, s amellyel kapcsolatban a véleményedet kértem, megkaptad-e?** Ha nem kaptad volna meg, *kérlek azonnal reklamáld a postánál.* A te leveled *kézhezvétele utáni* napon küldtem el, *tehát mintegy 14 nappal ezelőtt.*

Válaszolj hamarosan, s hogy a nyilatkozatot megfelelőnek tartod-e.

Barátod
K. M.

Fölöslegesnek tartom külön jegyzeteket fűzni a nyilatkozathoz.

P. S.

Ne felejtsd el a brémai szerkesztőségnek, vagyis a „Weserzeitung" szerkesztőségének megírni, hogy ügyeljen a helyes sorrendre és Schramm nyilatkozatát a mienk *után*, és ne az *elé* tegye. Apropó! Ha valóban nem kaptad

* *V. ö. 589. old. – Szerk.*
** *V. ö. 146–151. old. – Szerk.*

volna meg a 2 levelet, akkor, miután Manchesterben magad érdeklődtél, írd meg nekem *angolul*, hogyan írhatok a főpostamesternek. A 14 nappal ezelőtti levélben a földjáradékról egy új nézetet közöltem veled, amiről tudnom kell a véleményedet.*

Barátod
K. M.

[*Wilhelm Pieper utóirata*]

Kedves Engels, sebtében közölnöm kell veled, hogy Marx nagyon fel van háborodva azon, hogy teljesen hallgatsz az ő új földjáradék-elméletéről, amelyről nemrégiben írt neked. Marx nagyon visszavonultan él, egyedüli barátai John Stuart Mill, Loyd, s ha meglátogatja az ember, üdvözlő szavak helyett gazdaságtani kategóriákkal fogadják.

Végül is csak veled lehet élni, s ha az ember nem ökonomikusan óhajt élni, ahogy én szeretek, akkor – minthogy itt már senkivel sem lehet érintkezni – csöndes extravaganciára kell adnom a fejem. Emellett megpróbálkozom valamelyes másolással, részben még saját stílusgyakorlatokat is végzek, hogy viszem-e azonban valamire, abban még nagyon kételkedem. Örömmel hallom, hogy kedélyed töretlen és legközelebb szakítok magamnak időt arra, hogy valamivel összefüggőbben írjak.

Szívből üdvözöl
W. Pieper

* *V.ö. 146–151. old. – Szerk.*

55

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

Hallgatásod és csodálkozásod az én hallgatásom miatt most egyszerre magyarázatot nyert, miután háziasszonyom, ez az öreg boszorkány, ma alapos faggatás után egy halom könyv közül a szobámban kihalászta e hó 7-i leveledet, ahol január 8 óta csendesen szunnyadt. Éjszaka ugyanis nem voltam otthon, és a nőszemély egyszerűen a könyvek tetejére rakta a levelet; azután takarításkor sebtében egy másik könyvet rakott rá, és minthogy ehhez a halom könyvhöz egész idő alatt nem nyúltam hozzá, értesítésed nélkül ítéletnapig ott szunnyadhatott volna. Ha ebben a hónapban fiziológia helyett orosszal foglalkoznék, akkor ez nem történhetett volna meg.

A te új földjáradék-históriád mindenképpen teljesen helyes. Ricardónak az a tétele, hogy a föld a népesedés növekedésével egyre fokozódóan terméketlenebb lesz, sohasem fért a fejembe, és az ő egyre emelkedő gabonaárához sem találtam meg soha a bizonyítékokat, de elméleti dolgokban való ismert restségemmel belenyugodtam jobbik énem belső berzenkedésébe és sohasem jártam végére a dolognak. Kétségtelen, hogy a te megoldásod a helyes, és így új jogcímet szereztél a földjáradék közgazdászának a címére. Ha volna még jog és igazság a földön, akkor az össz-földjáradék most legalább egy évre a tiéd lenne, és ez lenne még a legkevesebb, amire igényt tarthatnál.

Sohasem fért a fejembe, hogy Ricardo a maga egyszerű tételében a földjáradékot a különböző földfajták termelékenysége közti különbségnek tünteti fel, és e tétel bizonyításában 1. nem ismer más mozzanatot, mint egyre rosszabb földfajták bekapcsolását, 2. teljesen figyelmen kívül hagyja a földművelés haladását, és 3. végül csaknem egészen elejti a rosszabb földfajták bekapcsolását és ehelyett egyre azzal az állítással operál, hogy a folytatólagosan egy meghatározott területre fordított tőke mind kevésbé járul hozzá a hozadék növeléséhez. Amennyire világos volt a bizonyítandó tétel, annyira távol álltak ugyanettől a tételtől a bizonyításban felhozott motívumok, és bizonyára emlékszel, hogy már a „Deutsch-Französische Jahr-

bücher"-ben a fokozódó terméketlenség elméletével szemben a tudományos földművelés haladására hivatkoztam[246] természetesen nagyon sommásan és anélkül, hogy ezt összefüggően végigvittem volna. Te most tisztáztad a dolgot, és ez egy okkal több, amiért a „Gazdaságtan" befejezésével és közzétételével sietned kellene. Ha egy angol folyóiratban fordításban cikket lehetne közölni tőled a földjáradékról, az rendkívüli feltűnést keltene. Gondolkozz a dologról, a fordítást magamra vállalom.

Mellékelten visszaküldöm a Gross-Gross urat.* Legközelebb küldök néhány sort az édes Dronke számára, ma este azonban túl álmos vagyok, semhogy még további munkákat vállaljak magamra. Szép kis lumpácius banda ez a Gross, Wilhelmi és a haladó pamfletista!** A fickók Cincinnatiban bizonyára azt hiszik, hogy fizikailag, morálisan és intellektuálisan dögrováson vagyunk, hogy efféle propozíciókkal előállhatnak.[229] Mindamellett mulattató, és jót nevettem ezeken az újtelepes társadalom-mentőkön és ajánlataikon, plusz honorárium Dronke számára. Dr. Siegfried Weiss „hegyes és borsos" tollán[247] túltesz a „vörös, pikáns, szarkasztikus és sokoldalú", amit „egy rég elfeledett szép nő Adónisza"[248] nyújt. Isten áldása legyen rajt!

A nyilatkozatokat a szükséges instrukciókkal együtt holnap küldöm Brémába. Schramm úr az övét igazán átírhatta volna, a lompos írás valószínűleg zavart fog okozni.

Az itteni O'Connor-konferencia merő humbugnak bizonyult.[249] Miközben állítólag az egész angol chartizmust képviseli, *8* emberből áll, akik 4 várost képviselnek: Manchestert, Bradfordot, Warringtont és Sowerbyt. Ezek közül Warrington és Bradford ellenzékben van és a végrehajtó bizottságot támogatja. Mantle, aki Warringtont képviseli, a legnagyobb gúnyt űzi a többségből; azzal az indítvánnyal nyitotta meg a tárgyalásokat, hogy a konferenciának, látván tökéletes jelentéktelenségét és gyarlóságát, el kellene határoznia, hogy azonnal feloszlik. Mantle holnap ki fog kényszeríteni belőlük a végrehajtó bizottság, tehát Harney és Jones mellett egy bizalmi határozatot, amelyet O'Connornak is meg kell szavaznia. Annál a kérdésnél, hogy csatlakozzanak-e a financial reformerekhez[250], 3-an mellette és 2-en ellene szavaztak, 3-an tartózkodtak a szavazástól, köztük O'Connor, akit Mantle szemtelen fellépése sajnos megfélemlített; a fickó különben mellette szavazott volna és ezzel kolosszálisan és menthetetlenül lejáratta volna magát. A konferencia többsége: O'Connor, Leach, MacGrath, Clark és egy

* *V. ö. 151. old. – Szerk.*

** L. A. Hine. – *Szerk.*

bizonyos Hurst. Thomas Clark úr egy estebéden, amelyet hétfőn adtak O'Connor tiszteletére, a következő pohárköszöntőt mondotta: The queen: her rights and no more; the people: their rights and no less.* Mantle, egy nyughatatlan, minden diplomáciai érzék híján levő forrófejű fickó, itt is megakadályozta O'Connort, hogy felálljon a pohárköszöntőhöz és igyon rá.

A Weerth-hez írt levél elment és néhány napon belül meg kell kapnia, hacsak nem tartózkodik túl messze Marokkó belsejében.

„Mára csak ennyi."

Barátod
F. E.

Manchester, 1851 január 29., szerda este

* – A királynőnek: a jogait és nem többet; a népnek: a jogait és nem kevesebbet. – *Szerk.*

56

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, 1851 február 3.

Kedves Engels,

Maryn tanulmányozod a fiziológiát, vagy másutt? Az első esetben megértem, hogy ez nem *héber*, sőt még csak nem is *orosz* tanulmány.

Új járadékelméletem egyelőre csak annyit hozott a konyhára, hogy nyugodt a lelkiismeretem, amire minden jóravaló polgár szükségképp törekszik. De mindenesetre megelégedéssel tölt el, hogy te meg vagy vele elégedve. Annak, hogy a föld termékenysége fordított arányban van az emberi termékenységgel, mély benyomást kellett tennie egy oly erőságyékú családapára, amilyen én vagyok, annál is inkább, mivel házasságom termelékenyebb, mint iparom.

Most csak egy adalékot közlök a currency-elmélet illusztrálásához[251], amelynek részemről való tanulmányozását a hegeliánusok mint a „máslét", az „idegen", egyszóval a „szent" tanulmányozását jellemezhetnék.

Loyd úrnak, és Ricardo óta az egész társaságnak a következő az elmélete:

Tegyük fel, hogy tisztán fém currencynk van. Ha itt túl sok volna belőle, akkor az árak emelkednének, tehát az áruk kivitele csökkenne. Külföldről való behozataluk nőne. A behozatal a kivitellel szemben emelkednék. Tehát kedvezőtlen kereskedelmi mérleg és kedvezőtlen váltóárfolyam alakulna ki. Ércpénzt vinnének ki, a currency mennyisége összezsugorodnék, az áruk árai esnének, a behozatal csökkenne, a kivitel nőne, megint pénz áramlana be, egyszóval helyreállna a régi egyensúly.

A fordított esetben, mutatis mutandis* ugyanez a helyzet.

Tanulság: Mivel a papírpénznek a fém currency mozgását kell utánoznia és mivel itt mesterséges szabályozásnak kell helyettesítenie azt, ami a másik esetben természetes törvény, az Angol Banknak növelnie kell papírkibocsátását (például állampapírok, kincstárjegyek stb. vásárlása útján), ha a

* – megváltoztatva a megváltoztatandókat – *Szerk.*

bullion* beáramlik, és csökkentenie – leszámítolásainak csökkentése, vagy állampapírok eladása útján –, ha a bullion fogy. Mármost én azt állítom, hogy a Banknak fordítva kell cselekednie: leszámítolásait *növelnie* kell, ha a bullion *fogy*, és rendes medrükben kell hagynia, ha a bullion gyarapodik. Másképp szükségtelenül kimélyíti az érlelődő kereskedelmi válságot. Erről azonban más alkalommal.

Amit itt ki akarok fejteni, az a dolog elemi alapjaira vonatkozik. Én ugyanis a következőket állítom: *A currency mennyiségének, kitágulásának és összehúzódásának még tisztán fém currency esetén sincs semmi köze a nemesfémek ki- és beáramlásához, a kedvező vagy kedvezőtlen kereskedelmi mérleghez, a kedvező vagy kedvezőtlen váltóárfolyamhoz*, kivéve szélső eseteket, amelyek gyakorlatilag sohasem következnek be, de elméletileg meghatározhatók. Tooke ugyanezt állítja, de nem találtam semmiféle bizonyítékot a „History of Prices" 1843-tól 1847-ig terjedő részében.

Mint látod, a dolog fontos. Először is az egész forgalmi elméletet alapjaiban tagadom. Másodszor kimutatom, hogy a válságok lefolyásának, bármennyire a válságok feltételei közé tartozik is a *hitelrendszer*, a *currencyhez* csak annyiban van köze, hogy a pénzforgalom szabályozásába való esztelen beavatkozásokkal az államhatalom a már meglevő válságot súlyosbíthatja, mint ahogy az 1847-ben történt.

Az alább következő kimutatáshoz meg kell jegyeznem, hogy feltevésünk szerint a bullion *beáramlása* élénk üzletmenettel, még nem magas, de emelkedő árakkal, tőkefölösleggel s a behozatalt meghaladó kivitellel kapcsolatos. Az arany kiáramlása esetén mutatis mutandis fordított a helyzet. Nos, ezt előfeltételezik azok is, akik ellen a polémia irányul. Semmi ellenvetésük nem lehet ezellen. A valóságban 1001 eset lehetséges, amikor arany áramlik ki, holott abban az országban, amelyik aranyat visz ki, a többi áru ára sokkal alacsonyabb, mint azokban, ahova az aranyat viszi. Például ez az eset Angliát illetően az 1809–1811, 1812 stb. stb. években. Mindazonáltal az *általános előfeltevés* először is elvontan véve helyes, másodszor a currency-pártiak elfogadják. Tehát itt egyelőre nincs mit vitatkozni.

Előfeltételezzük tehát, hogy *tisztán fém currency* uralkodik *Angliában*. Ezzel azonban nem előfeltételeztük azt, hogy a *hitelrendszer* megszűnt. Sőt, az Angol Bank *betéti és* egyúttal *hitelbankká* változna. Csakhogy kölcsönei csupán készpénzből állanának. Ha nem akarjuk ezt előfeltételezni, akkor az, ami itt az *Angol Bank betéteként* jelenik meg, *magánosok kincseként*, ami pedig itt a Bank kölcsöneiként, az magánosok köl-

* – nemesfémrúd – *Szerk.*

csöneiként jelenne meg. *Amit tehát itt az Angol Bank betéteiről* mondunk, csak *rövidítés, hogy a folyamatot ne szétforgácsoltan*, hanem mintegy gyújtópontba összefogva ábrázoljuk.

I. eset. *A bullion beáramlása.* Itt a dolog nagyon egyszerű. Sok a nemfoglalkoztatott tőke, tehát a betétek gyarapodnak. A Bank, hogy felhasználhassa őket, leszállítaná a *kamatlábat*. Tehát az üzlet kiterjedne az országban. A *pénzforgalom csak* abban az esetben növekedne, ha az üzlet úgy lendülne fel, hogy viteléhez a currency szaporítása szükséges. Máskülönben a fölöslegesen kibocsátott currency megint visszaáramlana a Bankba a váltók lejárata stb. révén mint letét stb. A *currency* tehát itt nem *okként* hat. Szaporodása végső soron *következménye* annak, hogy több tőkét helyeztek működésbe, nem pedig megfordítva. (Az adott esetben tehát a *legelső* következmény a *betéteknek*, azaz a nem-foglalkoztatott tőkének, nem pedig a pénzforgalomnak a *növekedése* lenne.)

II. eset. Itt kezdődik tulajdonképpen a dolog. Előfeltételezzük, hogy *bulliont exportálnak*. A depresszió időszakának kezdetén vagyunk. A váltóárfolyam kedvezőtlen. Emellett a rossz termés stb. (vagy akár az ipari nyersanyagok megdrágulása) állandóan nagyobb és nagyobb árubehozatalt tesz szükségessé. Tegyük fel, hogy az Angol Bank mérlege egy ilyen időszak kezdetén a következőképpen fest:

a)				
Tőke	14 500 000 £	Állampapírok	10 000 000 £
Tartalék	3 500 000 £	Váltók	12 000 000 £
Betétek	12 000 000 £	Bullion vagy érme .	8 000 000 £
	30 000 000 £		30 000 000 £

A Bank, mivel *előfeltevésünk* szerint *bankjegyek* nem léteznek, csak 12 milliónyi *betéttel* tartozik. Alapelve szerint (amely a betéti és jegybankoknál közös, hogy ti. fizetési kötelezettségeik összegének csak egyharmadát kell készpénzben tartalékolniok) 8 milliónyi bullionja kétszerese a szükségesnek. Hogy nagyobb nyereségre tegyen szert, *leszállítja a kamatlábat*, és fokozza leszámításait, például 4 millióval, amit gabona stb. ellenében kivisznek. A Bank mérlege akkor így alakul:

b)				
Tőke	14 500 000 £	Állampapírok	10 000 000 £
Tartalék	3 500 000 £	Váltók	16 000 000 £
Betétek	12 000 000 £	Bullion vagy érme ..	4 000 000 £
	30 000 000 £		30 000 000 £

Ebből a táblázatból következik:

A kereskedők, mihelyt *aranyat* kell kivinniök, *először a Bank bullion-tartalékához nyúlnak*. Ez a kivitt arany *csökkenti* a tartalékot (a Bankét), de a legcsekélyebb hatással sincs a *currencyre*. Hogy a 4 millió a Bank pincéjében vagy egy Hamburg felé tartó hajóban fekszik-e, az *egyre megy* a currency szempontjából. Végül is kitűnik, hogy jelentékeny mennyiségű – a szóban forgó esetben 4 millió £ értékű – *bulliont vihetnek ki*, anélkül hogy ez a legkisebb hatással volna akár a currencyre, akár pedig általában az ország üzletmenetére, tudniillik annak az egész időszaknak a folyamán, amely alatt a fizetési kötelezettségekhez képest *túl nagy bullion-tartalékot kellő arányára* csökkentik.

c) De tegyük fel, hogy azok a körülmények, amelyek a 4 millió kiáramlását szükségessé tették – a gabonahiány, a nyersgyapot árának emelkedése stb. – továbbra is fennmaradnak. A Bank aggódni kezd biztonságáért. *Emeli a kamatlábat* és korlátozza *leszámítolásait*. Ezért a kereskedelmi életben depresszió támad. Hogyan hat ez a depresszió? A Bank *betéteire* intézvényeznek, s így bullionja megfelelően csökken. Ha a betétek 9 millióra apadnak, azaz 3 millióval csökkennek, akkor a Bank bullion-tartalékának is 3-mal csökkennie kellene. Ez tehát 1 millióra (4 millió mínusz 3 millió) esne a 9 milliónyi betéttel szemben, s ez olyan arány, amely veszélybe sodorhatja a Bankot. Ha tehát a Bank a bullion-tartalékát a betétek egyharmadának szintjén akarja megtartani, akkor leszámítolásait csökkenteni fogja 2 millióval.

A mérleg akkor így alakul:

Tőke	14 500 000 £	Állampapírok	10 000 000 £
Tartalék	3 500 000 £	Leszámított váltók ..	14 000 000 £
Betétek	9 000 000 £	Bullion vagy érme ..	3 000 000 £
	27 000 000 £		27 000 000 £

Ebből következik: Mihelyt a kiáramlás olyan nagy méreteket ölt, hogy a bullion-tartalék elérte kellő arányát a betétekkel szemben, a Bank emeli a kamatlábat és csökkenti a leszámítolást. De akkor ez a körülmény *hatni* kezd a *betétekre*, a betétek csökkenése következtében csökken a bullion-tartalék, de még nagyobb arányban a váltóleszámítolás. A *currencyt* ez a legkevésbé sem érinti. A kivont bullionok és betétek egy része *betölti* azt az űrt, amelyet a Bank kiegyenlítőképességének csökkenése a belföldi forgalomban előidézett, egy másik része pedig külföldre vándorol.

d) Tegyük fel, hogy a gabona stb. behozatala tovább tart, a betétek 4 500 000-re csökkennek; ekkor a Bank, hogy a fizetési kötelezettségeihez

szükséges tartalékot megőrizze, leszámítolásait még 3 millióval csökkentené, és mérlege a következőképpen alakulna:

Tőke	14 500 000 £	Állampapírok	10 000 000 £
Tartalék	3 500 000 £	Leszámított váltók ..	11 000 000 £
Betétek	4 500 000 £	Bullion vagy érme ..	1 500 000 £
	22 500 000 £		22 500 000 £

E mellett az előfeltevés mellett a Bank leszámítolásait 16-ról 11 millióra, tehát 5 millióval csökkentette volna. A pénzforgalom kellő szükségletét a kivett betétekkel pótolják. De ugyanakkor hiány mutatkozik tőkében, magasak a nyersanyagárak, csökken a kereslet, tehát lanyhul az üzleti élet, tehát *végeredményben* csökken a pénzforgalom, a szükséges *currency* is. Ennek fölösleges részét bullion formájában külföldre küldenék a behozatal megfizetésére. A currencyhez nyúlnak *utoljára*, és csak akkor *csökkentenék* szükséges mennyisége alá, ha a bullion-tartalék a betétekhez képest legszükségesebb arány alá csökkent.

A fentiekhez még megjegyzendő:

1. Ahelyett, hogy leszámítolásait csökkentené, a Bank piacra dobhatná állampapírjait, ami azonban az említett feltételek mellett veszteséggel zárulna. De az eredmény ugyanaz lenne. Saját tartaléka és leszámítolásai helyett azoknak a magánszemélyeknek a tartalékát csökkentené, akik pénzüket állampapírokba fektetik.

2. Én itt a Bank készletének 6 500 000 £-nyi csökkenését előfeltételeztem. 1839-ben 9–10 milliós csökkenés következett be.

3. Az előfeltételezett folyamat tisztán fém currency esetén éppúgy a pénztár bezárásához vezethet, mint papírforgalom esetén, mint ahogy ez Hamburgban 2-szer is megtörtént a XVIII. század folyamán.

Írj hamarosan.

Barátod
K. M.

57

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

Mellékelem az atlaszból hátralevő 1 £-et, sajnos nem tudtam hamarább elküldeni.

Mondd meg Harneynak, ha látod, hogy e hét végén megkapja tőlem legalábbis az első felét a kontinentális demokráciáról szóló cikksorozatnak[244] – a cikkek olyan beosztásával, hogy egyik sem tesz ki többet, mint 2–2½ hasábot a „Friend of People"-ben. A fenti cím alatt az egész hivatalos demokráciát le fogom húzni és gyanússá tenni az angol proletariátus szemében azáltal, hogy őket, beleértve Mazzinit, Ledru-Rollint stb., egy szintre helyezem a financial reformerekkel[250]. Az Európai Bizottság[221] majd megkapja a magáét. Az urakat egyenként fogom elővenni, természetesen nem feledkezve meg Mazzini írásairól, Ledru-Rollin 1848 februárja és júniusa közötti pompás hőstetteiről, no meg Ruge úrról. Az olaszoknak, lengyeleknek és magyaroknak elég világosan meg fogom mondani hogy az összes modern kérdésekben csak fogják be a szájukat. Az a szemfényvesztés, amelyet Harney a Mazzini és társai-féle koldulólevelekkel űz, már több a soknál, és mivel Harney másként javíthatatlan, kénytelen leszek az ő saját lapjában leleplezni ezeknek a fickóknak az ostobaságát és alávalóságát, és feltárni az angol chartisták előtt a kontinentális demokrácia rejtelmeit. Egy kiadós polemizáló cikk mindig többet ér Harneynál, mint minden vitatkozás. Sajnos itt átkozottul kevés anyagom van.

Most itt van nálam az ifj. Sarrans műve: „Lafayette et la révolution de Juillet". Ha még néhány más forrást is fel tudnék hajtani, akkor csinálhatnék „Revue"-nknek egy cikket a júliusi forradalomról, valamint a további eseményekről a februári forradalomig, és egyúttal barátságos kritikának vethetném alá az „Histoire des dix ans"-t.[252] Ez a „dix ans", amelyhez még mindig nem mertek hozzányúlni azok, akik túlhaladták, mind Németországban, mind Franciaországban nagyon jelentős művelődési elem az egész forradalmi pártban. Azt hiszem, egyáltalán nem ártana e könyv befolyását az őt megillető határok közé szorítani; mindmáig csorbítatlan tekintélynek örvend.

Russell úr, a gyáva kutya, megint egyszer fényesen felsült. Először kígyót-békát kiált a papal aggression[253] ellen, aztán észreveszi, hogy a manchesteriánusok[254] egyáltalán nem akarnak belekeveredni a kulimászba és erre megszüli azt a hősies rendszabályt, hogy a katolikus püspököknek tiltsák el angol címek viselését. És aztán az a szép célzás, amelyet Peto úr szájába adott, hogy bár nagyon is kívánatos lett volna már ebben az ülésszakban kiterjeszteni a választójogot, de minthogy ezúttal a törvénykezési reform[255] kerül sorra, a választójogot el kell halasztani a következő évre! Hamisítatlan whig-mintalogika. Egyébként a képviselők nagyon akadékoskodók és bizonytalanok, a választások közelednek, liberális vagy védővámos frázisokat kell hangoztatniok, és ha a kiállítás[256] nem esnék éppen az ülésszaki nagypolitika legmozgalmasabb idejére, akkor a kis emberke* pórul járhatna. És így is, ki tudja!

A mindennapi politikai kenyér általában egyre szárazabb lesz. Épületes az a csodálatos helyzet is, amelyben a belle France** most tetszeleg. Egyébként tagadhatatlan, hogy a várgróf urak[257] egyre kevésbé képviselik a burzsoá frakciót, vagy jobban mondva a burzsoák egyre inkább elszakadnak régi legitimista és orléanista vezetőiktől. Először a Baroche melletti jelentékeny kisebbség azon az ülésen, amelyen a koalíció Baroche-t megbuktatta, és amelyben nagyon sok nem-bonapartista, hajdani orléanista stb. is volt; azután a konzervatív burzsoázia zömének nyilvánvaló hangulata, amely jóval kedvezőbb Napóleon iránt, mint azelőtt. Ezeknek az embereknek a zöme most hallani sem akar sem orléanista, sem legitimista restaurációs intrikákról; a megoldásoktól viszolyognak, és amit akarnak, az éppen az elnöki jelen megszokott kerékvágása. Sem nem royalisták, sem nem republikánusok, nem is császárpártiak, hanem elnökpártiak; de a legszebb a dologban az, hogy ez az édes határozatlanság csakis maga a tömeg számára lehetséges és hogy mindenkit, aki ennek az iránynak a hivatalos képviselőjeként akarna fellépni, 6 hónapon belül úgyis megint kikényszerítenék a semlegességből és belekergetnék egy határozott royalista vagy császárpárti frakcióba. Egyébként a francia lapok közül itt nekem csak a „Débats" és a „Charivari"[258] van meg, ez utóbbi itt, sajnos, ismét kezd elmésnek tűnni, grâce à l'esprit exquis du peuple dans ces parages***.

Egy ostoba magyar menekülttől, akivel a napokban itt összefutottam, arról értesültem, hogy a nagy kiállítás alkalmából ez a nemes fajta megint fene

---

* John Russell. – *Szerk.*

** – szép Franciaország – *Szerk.*

*** – hála az e tájon élő nép kiváló elmésségének – *Szerk.*

nagy összeesküvésekről és lázadásokról fecseg. Ebből a handabandázásból szinte a londoni háborgóknak, Willichnek és Barthélemynek hősi hangját véltem kihallani. Egyébként e népség elől nem szökhet el az ember: nemrégiben megszólít egy fickó az utcán, és lám, egy Great Windmill Street-i[218] emigráns volt, aki Liverpoolban van állásban. És „ha a hajnal szárnyaira kelnék, és a tenger túlsó szélére szállanék"[259], nem szökhetnék el ez elől a banda elől.

Az itteni free-traderek* arra használják fel a prosperitást vagy a félprosperitást, hogy megvásárolják a proletariátust, és John Watts az ügynökük. Ismered az új Cobden-féle tervet: National Free School Association** szervezése egy olyan törvény keresztülvitelére, amely felhatalmazná a városi hatóságokat helyi adók kivetésére iskolák létesítésének az érdekében. A dolgot nagy hévvel szorgalmazzák. Salfordban ezenkívül már berendeztek egy nyilvános könyvtárat és múzeumot – a kölcsönkönyvtár és az olvasóterem ingyenes. Manchesterben a Tudomány Csarnokát – és itt Watts valóságosan ügynök volt, amint azt a manchesteri polgármester úr elismerni méltóztatott – egy bizottság megvásárolta nyilvános gyűjtések bevételéből (kb. 7000 £ gyűlt össze) és ugyancsak közkönyvtárrá alakítják át. Állítólag július végén kezdetként 14 000 kötettel – megnyitják. A cél érdekében tartott összes gyűlések és összejövetelek visszhangzanak a munkások dicséretétől, és különösen a derék, a szerény, a hasznos Watts dicséretétől, aki most a legjobb viszonyban van a manchesteri püspökkel. Már előre örvendek annak a hangos felháborodásnak, amely a munkások hálátlansága miatt rögtön az első összeütközés alkalmával minden oldalon ki fog törni.

Atyámuram a napokban kellemes levelet írt nekem, amelyben kifejezi azt az óhaját, hogy meghatározatlan időre, azaz amíg Ermenékkel a cirkusz tart (és ez eltarthat akár 1854-ig), maradjak itt. Ez nekem temészetesen nagyon kellemes, ha jól megfizeti az unalmamat. Persze, ezt nem éreztetem, meghozom az „üzletnek" ezt az „áldozatot" és kijelentem, hogy kész vagyok „a viszonyok kibontakozását egyelőre itt megvárni". Jövő nyáron idejön, és akkor majd igyekszem olyan nélkülözhetetlenné tenni magamat számára, hogy mindenbe bele kell egyeznie.

Szívből üdvözlöm feleségedet és gyermekeidet.

Barátod

Manchester, 1851 febr. 5. *F. E.*

A pénzesutalvány feltételei ugyanazok, mint eddig.

---

* – szabadkereskedelem hívei – *Szerk.*

** – Nemzeti Szabad Iskola Egyesület – *Szerk.*

58

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, 1851 február 10.
28, Dean Street, Soho

Kedves Engels!

Amikor azt írtad, hamarosan itt az ideje Louis Blanc-t megtámadni, akkor legalábbis látnok voltál.

Most hallgasd meg a következő történetet:

Néhány nappal, körülbelül egy héttel ezelőtt találkozom Landolphe-fal, és zavarából, amellyel engem és feleségemet üdvözölt, észrevettem, hogy valami „bűzlik" a mi lovagias barátunk, a hegypárti[197] Bayard körül. Nos, *Landolphe és Louis Blanc* egyesültek a *Willich–Schapper*-bizottsággal, amelyből Adam úr kilépett! És 14 nappal azelőtt Landolphe még úgy szidta Barthélemyt, mint a bokrot, én pedig elbeszéltem neki a Willich és Schapper urakkal kapcsolatos ügyet. Mit szólsz hozzá? A derék férfiak egy szót sem szóltak nekem erről.

A dolog így függ össze.

A Church Street február 24-én bankettot rendez,[260] amelyre meghívta Blanc-t, Ledru-Rollint és többek között Landolphe-ot is. Louis Blanc, hogy L-Rnak megmutassa, miszerint az ő háta mögött is van egy kozmopolita bizottság, továbbá, hogy a Church Streetet megbüntesse, amiért őt és Ledrut „egyenértékűnek" tartja, sereget gyűjt a Great Windmill Streetről[218] és a lecsúszott lengyelek kocsmájából.

Még egy coup*! Mit szólsz hozzá?

Néhány nappal ezelőtt a Church Street nyomtatott meghívó körlevelet kapott (ami egyszersmind *kiáltvány* is) február 24-én megtartandó monstrebankettra; aláírás első helyen Landolphe és rögtön Schapper után: L. Blanc. Óriási felháborodás a Church Streeten! Óriási elragadtatás a Great Windmill Streeten!

* – cselfogás, csíny; ütés, dobás, lökés; manőver – *Szerk.*

Louis Blanc a körlevél-kiáltványban nem egy nemzet nevében, hanem az örök képlet – szabadság, egyenlőség, testvériség – nevében és megbízásából beszél. Számomra ez csupán azért kellemetlen, mert Landolphe-nak még tartozom $1^1/_2$ £-gel, amit Wolff útján most postafordultával okvetlenül meg kellene küldeni neki.

Könnyen elképzelheted, mekkorát nőtt Willich és Schapper a saját szemében és mennyire megverteknek vélnek bennünket!

De mi másképp fogjuk őket megverni. A legjobb úton vagyunk ahhoz, hogy Willich tiszthelyettest és ácsot[261] *megőrjítsük*, betű szerint megőrjítsük.

Emlékszel arra a levélre, amelyet Schramm írt [H.] Becker nevében Willichnek, s amelyben felkínálta neki a katonai diktatúrát, a sajtót eltörölte és enyhén árnyékba vonta Schapper erkölcsiségét.

Nos hát! Willich, a műveletlen, a négyszarvú szamár, besétált a csapdába. Bombázta Beckert levelekkel, már egy megbízottja is van készenlétben a kiküldetésre; felülről lefelé kezeli Schappert, fondorkodik, félretolja, fitymálja úton-útfélen a jóembert, már egy II. Cromwell uralkodói magatartását sajátította el, felfortyan, nem tűr többé ellentmondást és Beckert megbízta, hogy csináljon Kölnben forradalmat, minekutána hajlandó lesz a legfőbb vezetést átvenni.

Nemrégiben egyszer felugrott a társaság kellős közepén, ordított, hogy a levelei Párizsból és Kölnből még nem érkeztek meg – ez a legutóbbi francia kormányválság alkalmával volt –, panaszkodott, hogy az ő (ökör) feje zavaros, zavaros, zavaros, elrohant a Bond Streetre és egy csöbör vizet öntetett a fejére. Én viszont most egy zuhanyfürdőt tartok készenlétben számára, s ez ellentétes módon fog hatni. Beckertől néhány napon belül megkapom Willich leveleit és aztán felrobbantom az aknát.

Itt csak úgy rajzik az új demokrata csőcselék, Brüsszelből elűzött franciák, Heise Kasselból, Oppenheim Brüsszelből, Günther Frankfurtból stb. Az utóbbiak közül szerencsére egyet sem láttam.

Megkaptad-e legutóbbi levelemet?

Barátod
K. M.

59

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1851 február 11.

Kedves Engels!

Iterum Crispinus![262]

Épp most tudtam meg, hogy ma este gyűlés volt a Tottenham Court Roadon *Bem* halála alkalmából. Az emelvényen helyet foglaltak: *elnök* Schapper stb., Louis Blanc és az új népek szövetsége bizottság többi tagjai. A hallgatóság legelső soraiban ült Harney és neje. A hallgatóság legnagyobb részét a Great Windmill Street[218] képezte. Schapper – tetszésnyilvánítástól kísérve – megtartotta, angol nyelven, elmaradhatatlan beszédét: késhegyig menő háborút! Louis Blanc sem beszélt jobban. Éljen a háború! *Tausenau* is jelen volt, Bemről beszélt. *Harney* hosszú és, mint mondják, jó szónoklatot tartott, amelyben végül Blanquit, Barbèst és legvégül Louis Blanc-t mint a szocialista Messiást éltette.

Mit szólsz hozzá?

Ha te fellépnél egy gyűlésen, amelyen *Th. Clark* Esq. elnököl, és a gyűlés súlyát voltaképpen csak te *adnád meg* jelenléteddel és beszédeiddel, Harney barátunk ezt lojálisnak tartaná?

Tehát nem elég, hogy a „Friend of the People"-ben Rugét felkarolja, közvetve még Schapper–Willichéket is fel kell karolnia.

Múlt vasárnap hívatott. Az volt a célja, hogy rávegye Jonest a „Friend of the People" cím elfogadására. Nem mentem el. E célból forduljon csak L. Blanc-hoz, Landolphe-hoz, Schapperhoz vagy Willichhez. Unom ezt a nyilvános tömjénezést, amellyel Harney fáradhatatlanul körülfüstöli a kis nagyembereket.

Eltekintve ettől a közbejött esettől, hogy tu Brute[263] (Harney) is, ha nem ütsz pártot ellenünk, de legalább a pártatlant játszod, miközben Engels a te érdekedben tevékenykedik Manchesterben, Eccarius a te lapodba ír és én alkalomadtán Jonest a te érdekedben gyúrom –, eltekintve ettől, nagyon tetszik nekem az a nyilvános, autentikus elszigeteltség, amelyben mi ketten, te és én, most vagyunk. Ez teljesen megfelel álláspontunknak és elveinknek,

Most megszűnt a kölcsönös engedmények, az illemből megtűrt felemásságok rendszere, nem vagyunk többé kötelesek a közönség előtt részt vállalni a nevetségességből mindezekkel a szamarakkal egy pártban.

Nos, kérlek, hamarosan válaszolj ezekre a sorokra is. Én itt úgyszólván csak Pieperrel jövök össze, és egészen visszavonultan élek. Megérted hát, mennyire hiányzol itt nekem és mennyire szükségét érzem annak, hogy kibeszélgessem magam veled.

A holnapi újságokból látni fogod, hogy a dotációt 102 szavazattöbbséggel elvetették.[264]

Barátod
K. M.

60

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

Hazatérve itt találtam leveledet és már a mai postával szeretnélek értesíteni, hogy e hét végén vagy legkésőbb a jövő hét elején igyekszem elküldeni neked az 1.10 £-et Landolphe számára, hogy ez a história, melynek már nem szabad továbbhúzódnia, lekerüljön a napirendről. Landolphe barátunk újólag vénasszonynak bizonyult, s a szuperbölcs L. Blanc ostoba törpehiúsága olyan méreteket ölt, ami a fennkölt vakarcsot valóban tisztára bolonddá avatja. C'est bien*. Egyre inkább belátja az ember, hogy az emigráció olyan intézmény, melyben szükségszerűen bolond, szamár és közönséges gazfickó lesz mindenkiből, ha nem vonul egészen vissza tőle és nem elégszik meg a független író helyzetével, aki az úgynevezett forradalmi párttal sem törődik egy fikarcnyit sem. Tisztára a skandalum és alávalóság iskolája ez, melyben az utolsó szamár az első honmentővé válik. A kis népszerűséghajhásznak ezért mindenesetre bűnhődnie kell majd, mihelyt megint lesz lapunk. Tudod, hogy nincsenek itt a papírjaim, jelölj meg tehát még néhány általad ismert forrásmunkát az 1830 és 1848 közötti francia történelemről, s akkor majd megpróbálom a pretendens urat legalább irodalmilag némi izzó parázsra ültetni. A „Friend of the People"-nek szánt cikkeimben amúgy is fel fogom őt szólítani – ha nincs ellene kifogásod, hiszen a dolgot neked mesélte el –, hogy hozza nyilvánosságra, amit Mazzini úr az Európai Központi Bizottság[221] jellegéről és a szocialistákkal és kommunistákkal szemben elfoglalt álláspontjáról neki mondott; közben majd kellő célzást teszek, hogy ezt meg is értsék. Ugyan miért feszélyeznénk magunkat? Harney ma bevezetőben 3 cikket kap, kissé terjengősek, itt-ott egy-egy enyhe célzás van elhintve bennük. A fatális a dologban az, hogy ha az ember Harney közönsége számára ír, nemigen támadhatja Ledru-Rollint és társait anélkül, hogy legalább valamelyes közösséget ne vállalna a Willich-

* – Jól van, rendben van, helyes – *Szerk.*

Barthélemy-klikkel. Nem marad más hátra, mint végül néhány külön cikket szentelni ennek a klikknek. Ebben az első 3 cikkben még nincs semmi, inkább Harney kedvéért íródtak, csak azért, hogy helyes mederbe tereljem őt, nem pedig bármi egyéb célból. A 4–9. számúban azután sorra következik majd a támadás Ledru, Mazzini, Ruge stb. ellen, mégpedig olyan közvetlenül és személyesen ellenük, amennyire csak lehet.

A Willich-féle história megfizethetetlen. *Csak gondoskodj róla, hogy megkapjad a leveleket.** Szeretnék az erkölcsi felháborodás szemtanúja lenni a bomba robbanásakor. Úgy látszik, egy idő óta megint jó kémjeitek vannak a Gr W Streeten[218], ami nem árt és legalább mulatságot szerez az embernek. Bevallom, nem gondoltam volna, hogy a fickó ennyire ostoba. Egyébként most jöhetett csak igazán tűzbe, amióta a porosz kormánylapok kilátásba helyezik a Svájc elleni háborút[265] és a gárdatartalék, mint azt a díszszemlén a katonák tudtára adták, emiatt továbbra is fegyverben marad. A Szent Szövetség[208] kormányai felelőtlenül valóban e fantasztikus szamarak kezére játszanak, s ha Palmerston nem volna, tényleg megtörténhetne, hogy az „általános ostobaság" következő „emancipációja" hat hónappal ideje előtt születik meg.

A legújabb közgazdasági felfedezésedet jelenleg nagyon komolyan tanulmányozom. Ma nincs időm, hogy bővebben kitérjek rá, de úgy látom, hogy a dolog abszolút helyes. Számokkal azonban nem lehet tréfálni, s ezért az egészet pontosan megvizsgálom.

Micsoda barom ez a Louis-Napoléon! Eladja a választójogi törvénnyel szembeni kételyét a nemzetgyűlésnek, önmagát pedig Montalembert-nak 1 800 000 frankért és végül meg sem kapja a pénzt.[264] Ilyen kalandorral igazán mit sem lehet kezdeni. Ha négy hétig szót fogad okos intrikusoknak, az 5. héten minden bizonnyal a legbutább módon megint tönkreteszi mindazt, amit keresztülvitt. Aut Caesar, aut Clichy!**

Nemrégiben új chartista helyi szervezetet alakítottunk itt. Ezek az angolok saját demokratikus formáikon belül sokkal lelkiismeretlenebbek, mint mi tisztességes, félénk németek. Tizenhárman voltunk, s tüstént határozatot hoztak, hogy tanácsot választanak tizenhárom tagból, vagyis a jelenlevőkből. Erre mindenki a jelenlevők egyikét javasolta tagnak, s minthogy én természetesen nem vállaltam, valaki egy távollevőt javasolt helyettem, még öt perc sem telt bele és a magánemberek tanácsává változtak át, s mégis

* *V. ö. 171. old.* – *Szerk.*

** – Vagy Caesar, vagy Clichy![266] – *Szerk.*

mindegyik választás útján került be és ez a mulatságos procedúra igen komolyan és magától értetődően zajlott le. Hogy a históriából mi sül ki, azt majd legközelebb meglátom. Mára búcsúzom.

Barátod
F. E.

[Manchester, 1851 február 12.,] szerda

61

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

Ezt a Harney-féle históriát már szinte biztosra vártam. A „Friend of the People"-ben láttam a Bem-gyűlés hirdetését, mely szerint a gyűlésen részt vesznek németek, franciák, lengyelek és magyarok, valamint a Testvéri Demokraták[95], s hogy ezek csakis a Gt W Street[218] és társai lehetnek, az világos volt. Elfelejtettelek hamarabb figyelmeztetni erre a bejelentésre. Ma már nem tehetek semmit ebben az ügyben, de holnap levelet írok Harney-nak, melyben közlöm vele, hogy a neki küldött kéziratot ne nyomassa ki, mivel nem fogom folytatni[244] és egyúttal részletesen megmagyarázom neki az egész históriát. Ha pedig ez a levél sem segít, az egész szószt ejteni kell, amíg Harney úr magától vissza nem tér, ami igen hamar be fog következni. Valószínűnek tartom, hogy nemsokára idejön, amikor is alaposan ráncba fogom szedni. Vegye végre észre, hogy vele sem tréfálunk. Mindenesetre, hogy időt takarítsunk meg és ne kelljen kétszer írni, elküldöm majd neked a levelet, és ha elolvastad, a lehető leggyorsabban továbbítsd neki.

Engem *személy szerint* minden egyébnél jobban bosszant Harney ostobasága és tapintatlansága. Pedig alapjában véve ezen sem múlik semmi.

Most végre – hosszú idő után először – megint alkalmunk nyílik megmutatni, hogy nincs szükségünk népszerűségre, sem bármely ország bármely pártjának támogatására, s hogy álláspontunk az ilyen hitványságoktól teljesen független. Mostantól fogva már csak önmagunkért vagyunk felelősek, s ha eljön a pillanat, amikor az uraknak szükségük lesz ránk, olyan helyzetben leszünk, hogy mi diktálhatjuk nekik a feltételeket. Addig meg legalább nyugalmunk van. Persze ez bizonyos magányt is jelent – hát istenem, ebben már 3 hónapja részem van itt Manchesterben és megszoktam, méghozzá igazi agglegényként, ami persze itt nagyon unalmas. Egyébként alapjában véve nem is igen panaszkodhatunk amiatt, hogy ezek a kis nagyemberek idegenkednek tőlünk; nem tettünk-e megannyi éven át úgy, mintha boldog-boldogtalan a mi pártunkhoz tartozna, holott nem is volt pártunk és azok az emberek, akiket, legalábbis formálisan, a pártunkhoz tartozóknak szá-

mítottunk, azzal a fenntartással, hogy magunk között javíthatatlan tökfejeknek neveztük őket, dolgainknak még az alapelemeit sem értették meg? Magunkfajta emberek, akik úgy menekülnek a hivatalos pozícióktól, mint a pestistől, hogyan is illenek egy „párt"-ba? Nekünk, akik fütyülünk a népszerűségre, akik magunk is elbizonytalanodunk, ha kezd utolérni a népszerűség, minek nekünk egy „párt", azaz szamarak bandája, mely esküszik ránk, mert hasonszőrűnek tart bennünket? Valóban nem veszteség, ha nem tartják többé rólunk, hogy „igazi és adekvát tolmácsai" vagyunk azoknak a korlátolt állatoknak, akikkel az utóbbi években összeverődtünk.

A forradalom tisztára természeti jelenség, melyet inkább fizikai törvények irányítanak, mintsem azok a szabályok, melyek normális időközökben a társadalom fejlődését meghatározzák. Vagyis jobban mondva: ezek a szabályok a forradalomban sokkal inkább fizikai jelleget öltenek, a szükségszerűség anyagi ereje hevesebben előtérbe nyomul. És mihelyt az ember egy párt képviselőjeként lép fel, belesodródik a feltartóztathatatlan természeti szükségszerűség e forgatagába. Csupán azáltal, hogy független marad, hogy a *lényeget* tekintve forradalmibb, mint a többiek, őrizheti meg az ember legalább ideig-óráig önállóságát e forgataggal szemben, mely persze idővel őt is magával sodorja.

Erre az álláspontra lehet és kell is helyezkednünk a következő alkalommal. Nemcsak hogy semmiféle hivatalos *állami* állás nem kell, hanem ameddig csak lehet, hivatalos *párt*-állás, bizottsági tagság stb. sem, semmiféle felelősség szamarakért, viszont kíméletlen bírálat mindenkivel szemben, s hozzá az a derű, melytől a tökfejek összes konspirációi sem foszthatnak meg bennünket. És erre képesek is vagyunk. A dolog lényegét tekintve mi mindig forradalmibbak lehetünk, mint a frázispufogtatók, mert mi tanultunk egyet s mást, ők pedig nem, mert mi tudjuk, mit akarunk, ők nem, s mert mi azok után, amit az utóbbi három évben láttunk, sokkal nagyobb hidegvérrel fogadjuk majd a dolgokat, mint bárki, aki érdekelt az ügyben.

Pillanatnyilag a fődolog: legyen lehetőségünk arra, hogy írásainkat kinyomassuk; vagy egy negyedévi folyóiratban, melyben közvetlenül támadunk és a *személyekkel* szemben biztosítjuk pozíciónkat; vagy vastag könyvekben, melyekben ugyanezt tesszük, anélkül hogy e pókok közül akár csak egyet is meg kellene említenünk. Nekem mindkettő megfelel; úgy látom, hogy huzamosabb időt tekintve és a fokozódó reakció miatt az előbbire csökken a lehetőség és mindinkább az utóbbi válik azzá a segélyforrásunkká, melyet szorgalmaznunk kell. Hová lesznek mindazok a pletykák

és mendemondák, melyeket az egész emigrációs csőcselék a rovásodra terjeszthet, ha te a gazdaságtannal válaszolsz rájuk?

Holnap küldöm a levelet Harney számára. Addig is üdvözlet.

Barátod
F. E.

[Manchester,] 1851 febr. 13 (csütörtök).

62

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, [1851] február 23.

Kedves Engels!

Egy hét óta nem kaptál tőlem hírt, először, mert vártam a kölni dokumentumokat és ezeket veled ismertetni akartam, azután, mert meg kellett várnom a közelebbi részleteket „volt barátunkról". Az előbbiek még nem érkeztek meg, az utóbbiról most közelebbi értesüléseim vannak.

Harney rendben megkapta a leveledet.

A jelenleg itt tartózkodó Tessier du Mothay elbeszélése szerint a dolog Louis Blanc-nal eredetileg a következőképpen függ össze:

A Church Street-i társaság a francia politikai menekültek támogatására alakult emberbaráti társaságnak adta ki magát. Ledru-Rollin, L. Blanc, Adam, egyszóval mindenki részt vett benne ezzel az ürüggyel. A politikát a szervezeti szabályzat értelmében kirekesztették. Most azonban közeledett a kilátás február 24-re.[260] Tudod, hogy az ilyen alkalmat a fontoskodásra a franciák ugyanúgy már jó előre kihasználják és ugyanolyan ünnepélyesen kezelik, mint egy várandós asszony a végül bekövetkező lebetegedését. Ámbár ez csak emberbaráti társaság, mondották tagjainak, franciák lévén, mégis meg kell ünnepelniök február 24-ét. Kitűztek egy estét e nagy ügy megvitatására. Ledru-Rollin és Blanc is megjelent ezen az estén. Az utóbbi egy régen előkészített, művészien felépített jezsuita beszédet tartott, melyben megpróbálta bebizonyítani, hogy egy politikai bankett ellentétben áll a társaság szervezeti szabályzatával, hogy csak belviszályait tárja majd fel Franciaország előtt stb. Ezután a korzikai manó, miközben sóhajtozva hivatkozott a testvériségre, hangot adott bosszúságának amiatt, hogy Ledru és Mazzini nem vették őt be az ideiglenes kormányba.[221] Válaszoltak neki. Beszéde ellenére, melynek ő maga adózott a legőszintébb csodálattal, elhatározták, hogy a bankettot megtartják.

És mit tesz erre a fehér Louise?* Azt írja, hogy a társaság e határozattal

* Louis Blanc (blanc – fehér). – *Szerk.*

feloszlatta önmagát, mindenkinek visszaadta egyéni szabadságát, ő pedig élni fog visszanyert „szabad akaratával", bankettot fog szervezni, frakciós szellem nélkül, merő testvériséggel és egyéb szép dolgocskákkal.

És itt természetesen Barthélemyre sandított, hiszen tudta, hogy németek, lengyelek stb. vele együtt szilárd halmazt alkotnak. Másrészt Landolphe, a szép férfiú megbízást kapott, hogy kaparintsa meg a dear* Harneyt. Sőt L. Blanc annyira kegyes volt, hogy Harneyt, akivel ő és Landolphe egy fél éve egy fikarcnyit sem törődtek, meghívta ebédre. Mekkora nagylelkűség!

Másrészt L. Blanc kiáltványt is szerkesztett, mely – mint a mi dearünk mondaná – out and out**. Nyilván olvastad a „Friend of the People"-ben. Még a *„szellem arisztokráciáját"* is elveti, amivel egyrészt a dii minorum gentium*** közé történt leereszkedését óhajtja indokolni, másrészt Schappernak és társainak a *„butaság arisztokráciájára"* nyíló derűs kilátást közeli kilátásba helyezi. Ezt a kiáltványt azonban – természetesen csupa ostoba frázis az egész – L. Blanc a „bölcsesség netovábbjának" tartja, melyet az emberi természet a legszerencsésebb körülmények között csak elérhet. Ennek a kiáltványnak nemcsak az volt a célja, hogy egész Európát ámulatba ejtse, hanem kiváltképpen az is, hogy arcul csapja Ledru-Rollint, a franciaországi blanquistáknál pedig azt a látszatot keltse, hogy a megvesztegethetetlen kisember pusztán haláltmegvető elvi bátorságból szakított a Church Streettel.

Így lett a derék Harneyból egy közönséges intrika eszköze, mégpedig olyan intrikáé, melyet Ledru-Rollin ellen szőttek, akihez ő egyébként most is eljár és akinek a bankettját holnap ő is megtiszteli jelenlétével. És hogy ennek az igen szeretetre- és tiszteletreméltó tulajdonságai ellenére igen *fogékony plebejusnak* – fogékony nevezetesen ismert nevek iránt, melyek árnyékától tiszteletre gerjed és megilletődik – még inkább csiklandozza az orrát és egyúttal Ledrunek és Mazzininak is megmutassa, hogy a szocializmus Napóleonjának útját nem lehet büntetlenül keresztezni, a kisember a párizsi munkásokkal gratuláltat magának. Ezek a „párizsi munkások", akiknek feltűnése a láthatáron a mi dearünket föltétlenül izgalomba hozta, természetesen senki mások, mint a Luxembourg-bizottság hírhedt 25 delegátusa, akiket soha senki sem delegált és akiket egész Párizsban a többi munkás részint gyűlöl, részint kinevet; ugyanolyan jelentőségű fickók, mint az

* – kedves, drága – *Szerk.*

** – tökéletes, páratlan, szenzációs – *Szerk.*

*** – alsóbb rendbeli istenek – *Szerk.*

előparlament és az 50-es bizottság tagjai voltak Németországban.[267] Valamiféle kis jóistent kívántak maguknak, egy fétist, és e kisember megjelenésében van valami monstruózus, ami eleve alkalmassá tette őt arra, hogy ilyen kultusz tárgya legyen. Ő viszont biztosította a delegátusokat, hogy ők a világ legnagyobb emberei és legigazibb szocialistái. Avagy nem tette-e meg őket máris a jövendő munkásköztársaság *főrendjeivé*? Amikor tehát csettint az ujjával, ők gratulálnak neki, és ahányszor csak gratulálnak neki, ő mindig meghatottan köszönetet rebeg érte a nyilvánosság előtt. Most is csettintett nekik az ujjával. Harney meg természetesen azt hiszi, hogy ezek a hivatásos gratulálók Párizst, egész Párizst képviselik.

Mielőtt megválnék a manótól, megemlítek még két dolgot, mindkettőt Tessier-től tudtam meg és mindkettő jellemző erre az ál-siratóasszonyra.

Louise sohasem rögtönöz. Beszédeit szóról szóra leírja és *kívülről* betanulja őket a tükör előtt. Ledru-Rollin viszont mindig rögtönöz és csak fontos esetekben készít a tényekre vonatkozóan néhány jegyzetet. Louise-nak ezért, külső megjelenésük különbségétől egészen eltekintve sincs semmi esélye arra, hogy Ledru *mellett* akár csekély hatást is keltsen. Nem jött-e tehát neki kapóra akármilyen ürügy, mely lehetővé tette, hogy elkerülje az összehasonlítást a veszélyes versenytárssal!

Ami történelmi munkáit illeti, úgy írta őket, mint A. Dumas a tárcáit. Mindig csak a következő fejezet anyagát tanulmányozza. Így születnek olyan művek, mint az „Histoire des dix ans". Ez egyrészt bizonyos frisseséget kölcsönöz előadásmódjának. Ugyanis az, amit ír, neki legalább olyan új, mint az olvasónak, másrészt viszont az egész igen gyenge.

Ennyit L. Blanc-ról. Most pedig térjünk rá a mi dearünkre!

Nos, ő korántsem érte be azzal, hogy részt vegyen ezeknek az embereknek a gyűlésén. Nem. Ő február 24-i bankettjukat, mely nélküle teljesen kútba esett volna, *londoni eseménnyé* avatta. Már ezer jegyet adtak el a Cityben tartandó bankettra. *A jegyek legnagyobb részét*, mint Jones mondotta nekem tegnapelőtt, Harney adta el. O'Connor, Reynolds, a chartisták százai vesznek részt a banketton. Harney verbuválta őket össze. Egész nap úton van, hogy L. Blanc rendelkezéseit végrehajtsa, mint ugyancsak Jones mondta nekem.

Sőt még egy kis csalafintaságot is elkövetett Jonesszal szemben, ugyanis vele fordíttatta le L. Blanc és társai kiáltványát, aztán megkérdezte tőle, nincs-e ellenére, ha őt fordítóként megnevezik. Ez szerdán volt. Tehát akkor már a kezében volt a leveled, amelyről egy szót sem szólt Jonesnak. Jones ezért a kérdést csupán a saját „szocialista" érzületére való apellálásnak tekintette — és természetesen azt mondta, hogy nincs ellene semmi kifogása.

Jones kijelentette nekem, hogy a közléseimre való tekintettel valószínűleg – biztosra nem ígérheti – távol marad a bankettről. Hogy mi ingatta meg az elhatározását, az nagyon is érthető. Ha nem megy el, csökken a népszerűsége, minthogy ez a bankett, hála a dear Harneynak, chartista üggyé vált. Amellett attól is fél, hogy Reynolds a háta mögött intrikálhat.

Jones helyteleníti a dearünk viselkedését, akit én nem „láttam viszont". Megpróbálta a dolgot azzal mentegetni, hogy ha a chartisták egyik banketton sem vennének részt, azzal vádolnák őket, hogy politikailag közömbösek vagy ellenszenvvel viseltetnek a külföldi forradalmárok iránt. Erre én ezt válaszoltam: akkor Harneynak és a többieknek egy chartista gyűlést kellett volna tartaniok a nyomorult február 24-e tiszteletére, ahelyett, hogy talapzatul szolgálnak egy törpe és egy fél tucat teve számára, egy olyan törpe számára, aki Harneyt mindig csak „derék fiú"-nak titulálta, s aki ha holnap valamilyen mozgalom tör ki Londonban, vagy egy év múlva vagy 20 év múlva, okiratilag be fogja bizonyítani, hogy ő volt az, aki ezeket a szegény angolokat a haladás útjára vezette, s hogy ez történt 1688 és 1851 február 24-e között, amikor is Louis Blanc hallotta, hogy egész London érte kiált, akárcsak annak idején az 50 000 munkás a „Réforme" udvarán, ahova még 50 ember se fér be. És mennyi hamis könnyet hullat majd papírra e páratlan esemény miatt!

Amiért Harney belelovalta magát ebbe a históriába, az először is a hivatalosan elismert nagyemberek iránti ösztönös csodálata, amelyet már azelőtt is sokszor kinevettünk. Azután meg kedveli a teátrális hatásokat. Mindenáron tetszeni vágyó, hogy ne mondjam hiú ember. Ő maga vitathatatlanul rabja a frázisnak és roppant dús patétikus gázokat fejleszt. Mélyebben benne áll a demokrata pocsolyában, semmint bevallja. Kettős lelke van, egy, amelyet Friedrich Engels formált, s egy, amely a sajátja. Az első afféle kényszerzubbony a számára. A második ő maga in puris naturalibus*. De hozzájárul még egy harmadik, egy spiritus familiaris**, ez pedig az ő érdemes neje. A hölgy nagy előszeretettel viseltetik azok iránt, akik gants jaunes-t*** hordanak, mint Landolphe és Louis Blanc. Engem például gyűlöl, mert frivol embernek tart, aki veszélyeztetheti „féltve őrzött tulajdonát". Kétségtelen bizonyítékaim vannak, hogy ennek a nőnek a hosszú plebejus keze

* – természetes formájában; tiszta természetében; mezítelen valóságban – *Szerk.*

** – családi szellem; házi szellem – *Szerk.*

*** – sárga kesztyűt (gants jaunes: sárgakesztyűsök; piperkőcök) – *Szerk.*

benne van itt a játékban. És hogy Harney mennyire megszállottja ennek a spiritus familiarisnak, meg hogy a nő mennyire kicsinyes-skót ravaszsággal intrikál, azt a következőkből megláthatod: bizonyára emlékszel, hogy Harneyné a feleségem jelenlétében szilveszterkor inzultálta Macfarlane kisasszonyt. Később mosolyogva mesélte a feleségemnek, hogy Harney akkor egész este nem látta Macfarlane-t. Harneynak pedig később azt mondta, hogy azért nem akart szóba állni Macfarlane-nel, mert az egész társaság és nevezetesen az én feleségem is szörnyűlködött és nevetett a hasított dragoneren. S Harney elég ostoba és gyáva volt ahhoz, hogy ne szolgáltasson elégtételt Macfarlane-nek az inzultusért s így a legméltatlanabb módon szakítson zuglapocskájának egyetlen olyan munkatársával, akinek valóban voltak ideái. Ez pedig rara avis* az ő lapocskájában.

Ennek a gyűlésnek még különös súlyt ad az az izgalom, amely a kis Johnny** lemondása és Stanley – Disraeli kormányra lépése miatt Londonban uralkodik.[268]

A franciák semmitől sem félnek jobban, mint egy általános amnesztiától. Ez ugyanis minden itteni ripacs-hőst megfosztana nimbuszától.

A. Ruge próbált Struve, Kinkel, Schramm, Bucher stb. közreműködésével egy „Volksfreund"-ot vagy, mint Gustavunk*** szerette volna, egy „Deutscher Zuschauer"-t[269] létrehozni. Kútba esett. Egyrészt a többiek nem óhajtották Winkelried° protektorátusát, másrészt, mint a „kedélyes" Kinkel is, készpénzfizetésre tartottak igényt, ami nem illik bele Ruge úr számításaiba. Az ő fő célja ugyanis az volt, hogy az olvasókörtől, melyet ismersz, pénzt csikarjon ki. Julius ezt elgáncsolta, mivelhogy ő is lapot akar itt kiadni.

K. Heinzen lett a csődbe ment New York-i „Schnellpost"[270] főszerkesztője és irtózatos polémiát kezdett Weitlinggel.

Nagyon jól tennéd, ha egyszer éspedig mielőbb írnál New Yorkba a vörös Beckernek°°, s tájékoztatnád őt a dolgok jelenlegi állásáról.

Mellékelten küldöm Dronke levelét. Postafordultával küldd vissza; ha te magad akarsz hozzá írni, annál jobb.

Küldeményeddel nagy szolgálatot tettél nekem, mert a szép férfiúnak°°° nem maradhattam egy fillérrel sem tovább adósa.

---

* – ritka madár – *Szerk.*

** John Russel. – *Szerk.*

*** Gustav Struve. – *Szerk.*

° Arnold Ruge. – *Szerk.*

°° *Valószínűleg*: Max Joseph Becker. – *Szerk.*

°°° Landolphe. – *Szerk.*

Az 1830 és 1848 közötti francia irodalomról a következő levelemben írok egyet s mást.

Írd meg azt is, hogy számításom helyes-e.

Barátod
K. M.

Egyébként a deart, aki mihelyt a hadi és politikai színjátékokon túl van, megpróbál majd visszatérni, most úri módon kell kezelni és éreztetni vele, hogy „veszített".

Apropó! Harney beválasztatta magát egy chartista küldöttségbe a Church Streetre[260]; előbb oda vonul be, hogy azután a Citybe menjen, ahol majd otthonosan letelepszik.

Hogy egyébként a dolgot nem naivitásból tette, már abból is kiderül, hogy mindent *a hátam mögött* bonyolított le a „szép" férfiúval és *veled* sem közölt *semmit*.

63

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1851 február 24.
28, Dean Street, Soho

Kedves Engels!

Most éjjel 1 óra van. Körülbelül egy órával ezelőtt berobbant ide Pieper kalap nélkül, ziláltan, rongyosan. A dolog a következőképpen történt:

Ma este tartották meg a gyűlést vagy bankettot a Cityben. *Villich elnökölt.* Jones, ígéretéhez híven, nem ment el. Dearünk* vörös szalagocskát viselt. Mintegy 700 ember volt jelen, körülbelül 150 francia, 250 német, 200 chartista, a többi lengyel és magyar. Blanc felolvasta a párizsi fejbólintó jánosaitól hozzá érkezett üzeneteket. Willich is felolvasott egyet La Chaux-de-Fonds-ból. Németországból semmit sem kaptak. Azonkívül felolvastak még egy üzenetet, melyet lengyelek küldtek Párizsból.

A beszédek, mint mondják, nevetségesen rosszak voltak, az arcokra és a nyelvekre minden testvériesség ellenére, általában rátelepedett az álmos unalom.

Schramm és Pieper belépőjegyet váltottak, hogy megnézzék a mókát. Elejétől fogva zaklatták őket. Schramm odament az egyik rendfenntartóhoz, a derék, lovagias Landolphe-hoz és megkérte, hogy a pénzükért legalább nyugalmat biztosítson nekik. A derék ember erre azt válaszolta, hogy ez nem az a hely, ahol vitákba lehet bocsátkozni.

Idővel a Great Windmill Street-iek[218] megelégelték a dolgot. Kiáltozni kezdtek: „spicli, spicli", Haynau, Haynau, és Schrammot meg Piepert kiebrudalták a teremből, kalapjukat szétszaggatták, a terem előtt az udvaron ütötték, rugdosták, pofozták, majdhogynem darabokra szakították őket, csomókat téptek ki a hajukból stb. Barthélemy odalépett és Schrammra azt mondta: „Ez egy aljas fráter! El kell taposni." Mire Schramm: „Maga egy kiszabadult fegyenc."

* Harney. – *Szerk.*

A verekedésben mintegy 200 személy vett részt, németek, franciák és a fraternal urak[95], akik nem kevésbé „bátran" támadtak rá két fegyvertelenre.

Post festum* a dear is megjelent, s – ahelyett, hogy erélyesen fellépett volna, ahogy illett – csak annyit dadogott, hogy ő ismeri ezeket az embereket és hosszas fejtegetésekbe akart bocsátkozni. Szép kis módszer ez persze ilyen pillanatban.

Schramm és Pieper oroszlánokként védekeztek.

A windmilliek kiabáltak: ez 19 shillinget lopott a pénztárunkból.

Mára ennyit. Mit szólsz hozzá, kedves barátom? Ha holnap forradalom tör ki Londonban, Willich-Barthélemy minden bizonnyal uralomra jut.

Barátod
K. M.

* – ünnep után; utólag – *Szerk.*

64

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

Tegnap volt 8 napja, hogy elküldtem neked egy levelet Harney részére és azóta nem kaptam tőled választ, ami némileg zavarba hozhatna, ha H levele, amely bármelyik nap befuthat, gyors választ igényelne, vagy ha az itteni új chartista-klikk tárgyalásai Harney itteni látogatását illetően célt érnének és ő egy szép reggelen a nyakamba szakadna. Remélem, mindent rendben megkaptál és nem rosszullét akadályoz az írásban. Talán nincs ínyedre a levél, vagy azt kifogásolod, hogy nem beszéltem meg előbb veled, hanem rögtön a saját szakállamra cselekedtem? De hiszen éppen ezért küldtem el neked a levelet, s ha akadt valami kifogásod, mi sem lett volna egyszerűbb, mint Harneynak megüzenni, ne nyomassa ki egyelőre a cikkeimet*, aztán visszaküldeni nekem a levelet széljegyzetekkel, amelyeket, mint tudod, kellően figyelembe vettem volna.

Mindenesetre már hosszabb ideje adósod vagyok a válasszal a currency-históriára.** Maga a dolog nézetem szerint teljesen helyes és nagyban hozzá fog járulni ahhoz, hogy ezt az őrült forgalmi elméletet egyszerű és világos alapvető tényekre redukálják. A leveledben adott fejtegetéshez csak a következő megjegyeznivalóim vannak:

1. Tegyük fel, hogy a depresszió időszakának kezdetén az Angol Bank mérlegében, amint mondod, 12 000 000 £ betét és 8 millió bullion vagy érme szerepel. Hogy a fölöslegben levő 4 millió £ bulliontól megszabadulj, leszállíttatod a Bankkal a leszámítolási kamatlábat. Szerintem a Banknak ezt nem kell megtennie, s amennyire emlékszem, a leszámítolási kamatlábat a depresszió kezdetén eddig még sohasem szállították le. Nézetem szerint a depresszió azonnal hatással volna a betétekre is, és igen hamar nemcsak helyreállítaná az egyensúlyt a bullion és a betétek közt, hanem rákényszerítené a Bankot, emelje a leszámítolási kamatlábat, nehogy a bullion a betétek

* *V. ö. 167. old. – Szerk.*

** *V. ö. 162–166. old. – Szerk.*

egyharmada alá süllyedjen. Ugyanabban a mértékben, amelyben a depresszió növekszik, megakad a tőke forgása, az áruk forgalma is. Az egyszer már kibocsátott váltók azonban lejárnak és kifizetésüket követelik. Ennélfogva mozgásba kell hozni a tartaléktőkét – a betéteket, érted, nem mint currencyt, hanem mint tőkét, és így az egyszerű bullion-kiáramlás a depresszió mellett magában is elegendő lesz ahhoz, hogy a Bankot megszabadítsa fölöslegben levő bullionjától. Ehhez nem szükséges, hogy a Bank *leszállítsa a maga* kamatlábát olyan viszonyok közt, amelyek az egész országban ugyanakkor *emelik* az általános kamatlábat.

2. A növekvő depresszió időszakában a Banknak, úgy hiszem, ugyanolyan mértékben kellene emelnie a bullion arányát a betétekhez képest (hogy ne jöjjön pénzzavarba), amilyenben a depresszió növekszik. A 4 fölös millió valódi csemege lenne számára, és olyan lassan adná ki, amennyire csak lehetséges. Fokozódó depresszió esetén, a te előfeltételezéseid mellett, egyáltalán nem lenne túlzott a bullionnak olyan aránya a betétekhez, mint $^2/_5$:1, $^1/_2$:1, sőt $^3/_5$:1, és ez már csak azért is könnyen keresztülvihető, mert a betétek fogyásával a bullion-tartalék ugyancsak abszolúte fogyna, ha relatíve növekedne is. A Bankot ez esetben éppúgy megrohanhatnák, mint papírpénz esetében, és ezt egészen szokványos kereskedelmi viszonyok is kiválthatják, anélkül hogy a Bank hitele megrendült volna.

3. „A currencyhez nyúlnak *utoljára*", mondod. Saját előfeltételezéseid – hogy ti. az akadozó üzletmenet miatt nyúlnak hozzá, ekkor pedig természetesen kevesebb currencyre van szükség – vezetnek arra a következtetésre, hogy a currency a kereskedelem aktivitásának csökkenésével egyidejűleg csökken, s egy része fölöslegessé válik abban a mértékben, amelyben a depresszió fokozódik. *Érezhetően* persze csak legvégül, erős depresszió esetén csökken; de egészében véve ez a folyamat mégiscsak a depresszió kezdetétől tart, ha a részletekben ténylegesen nem mutatható is ki. De amennyiben a currency egy részének kiszorítása az egyéb kereskedelmi viszonyok, a currencytől független depresszió *következménye*, s ez a depresszió valamennyi többi árut és kereskedelmi viszonyt *előbb* érinti, mint a currencyt, és éppígy, amennyiben ez a csökkenés a currencynél válik utoljára *gyakorlatilag* érezhetővé – annyiban mindenesetre a currencyt érinti utoljára a válság.

Ezek a széljegyzetek, mint látod, merőben szemléltetési módodra korlátozódnak; maga a dolog teljesen rendben van.

Barátod
F. E.

Manchester, 1851 febr. 25., kedd

65

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

Ma reggel kaptam meg 23-áról keltezett, 25-i bélyegzővel ellátott leveledet. A jövőben mindig címezd a leveleidet nekem, Ermen & Engels urak leveleivel, Manchester. Így biztosabban és gyorsabban kapom meg őket, mivel gyakran rendszertelenül járok haza és a lakásomra címzett leveleket a postatisztviselők néha amúgy is az irodába küldik, ahol egyszer naponta mindenesetre megfordulok. Lehetőleg az első londoni esti postát vedd igénybe – a Charing Crosson 6 óráig, a kis hivatalokban pedig $^1/_2$ 6-ig lehet feladni, akkor a levelek másnap reggel 10-kor biztosan az irodámban lesznek.

Dronke levelét elfelejtetted mellékelni. Küldd el mielőbb, szeretnék írni neki, főként azért, hogy felújítsam a levelezést Lupusszal, akiről nem is tudom, hol van, minthogy egyetlen levelemre sem kapok választ tőle. Ha jobbnak látod, hogy a külföldi levelek portója és a bérmentesítés ne téged terheljen, küldd be nekem vagy címeztesd hozzám őket, majd a cég leveleihez csapom őket.

A „Constitutionnel" azt írja, hogy D'Estert kiutasították Svájcból és már el is hagyta az országot – tudsz erről valamit?

Atlaszod meg van mentve. Végül is vonakodtam eladni, s egyelőre itt tartom, minthogy nagy szükségem van rá, most a konzulátus és a császárság történetét olvasom francia és angol történészek – főképp katonai – műveiben. A legjobb, amit eddig ezen a vonalon találtam, W. P. Napier (jelenleg tábornok) könyve: „History of the War in the Peninsula". A fickónak vannak ugyan bogarai, mint minden Napiernak, de emellett roppant sok józan esze is van, s ami még több, igen helyes érzékkel ítéli meg Napóleon katonai és adminisztratív lángelméjét. Egy francia teljesen képtelen lenne ilyen könyvet megírni. Thiers történelmi megbízhatóság, sőt helyes megítélés tekintetében egy jottányival sem múlja fölül a pocsék tory Southeyt, a megboldogult poet laureate-ot*, aki szintén megírta a spanyol háború szidalmazó és hetvenkedő történetét.[271] Napier csak túlságosan feldicséri

* – udvari költőt – *Szerk.*

főparancsnokát, Wellingtont, de én még nem jutottam olyan messzire az olvasásban, hogy végleges ítéletet alkothatnék a műről.

A Blanc és Harney polgártársakra vonatkozó közléseket jól megjegyzem magamnak. Az utóbbi még nem jelentkezett. Hogy ennél a históriánál spiritus familiarisa* közrejátszott, azt gondoltam. Ez az asszony határtalan tiszteletet érez a nagyemberek iránt és egyáltalában egyre kellemetlenebb lett. Harneyval ezt mindenesetre éreztetni kell, ha majd újra jelentkezik. Ami a kis Blanc-t illeti, nem ártana, ha a legközelebbi alkalommal elővennénk egyszer az összes műveit – te az „Organisation du travail"-t és az „Histoire de la révolution"-t, én a „Dix ans"-t, továbbá együttesen kritizálnánk a február után gyakorlatilag megvalósított munkatársulást[272], valamint a „Pages d'histoire"-t. Húsvétkor elmegyek Londonba, s akkor csinálhatnánk majd valamit. A szóban forgó művekhez belga utánnyomásban itt olcsón hozzá lehet jutni. Minthogy az öregemet sikerült teljesen behálóznom, legalábbis eddig, így végleg otthonosan letelepedhetek itt és amúgy is elhozathatom a könyveimet Brüsszelből. Ha Kölnből neked van esetleg valami elhozatnivalód, tudasd velem, én a napokban írok Danielsnek a magam dolgai miatt, s akkor 1 csomagban küldhetnének el mindent. NB. Mindent, a kontinensen utánnyomott angol könyvek kivételével. Hogy az öregemmel a dolog miképp fejlődött és milyen új cselt kellett szőnöm – egyrészt azért, hogy továbbra is nélkülözhetetlen legyek itt, és 2. hogy megvédjem magam a túlságosan nagy irodai elfoglaltságtól –, majd szóban elmondom, 6 hét múlva úgyis húsvét van már, s a história körülményes. Annyi bizonyos, hogy az öregemnek mindezt jól meg kell fizetnie nekem készpénzben, kivált ha már itt volt és még jobban belelovaltam őt a dologba. A nehézség a következő: hogyan kaphatok hivatalos állást mint az öregem képviselője Ermenékkel szemben és amellett mégse legyen az itteni cégen belül *semmilyen* hivatalos állásom munkakötelezettséggel és a cégtől járó fizetéssel. Mindazonáltal remélhetőleg sikerül keresztülvinnem a dolgot – az öregem egyenesen el volt ragadtatva üzleti leveleimtől, s ittmaradásomat nagy áldozatnak tekinti. Ez nekem pótlólag havi 5 £-et hoz, illetve fog hozni rövidesen, későbbi pótlékokon kívül.

Barátod
F. E.

Ne felejtsd el magányom felvidítására elküldeni a kölni vicceket, mihelyt megkaptad és elolvastad őket.

[Manchester, 1851] febr. 26., szerda

* – házi szelleme; *v. ö. 183–184. old. – Szerk.*

66

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1851 február 26.]

Kedves Engels!

Pieper és Schramm leveleiben magukkal az érdekeltekkel mondattam el neked a tényeket. Így a legjobban alkothatod meg saját ítéletedet. Felfoghatatlan az a gyávaság, amellyel a 200 fraternal[95] gyilkos a forradalmi tettvágyát két egyedülálló emberen tombolja ki, felfoghatatlan az a gyávaság, amellyel a dear*, Landolphe, Louis Blanc stb. nyugodtan végignézik, miközben testvériségi frázisaikat szajkózzák.

Még valami Schramm és Harney beszélgetéséből: H hangsúlyozta, hogy Schapper „réges-régi ismerőse", s hogy mialatt mi Brüsszelben voltunk, igen bensőséges viszonyban volt vele.

Apropó! L. Blanc és társai a gyűlésről szóló *egész tudósítást már egy nappal a gyűlés előtt* elküldték egy párizsi lapnak.

A bírósági eljárás tönkretenné Louis Blanc-t. Gondolhatod, milyen csemege lenne a „Times"-nak[273], kivált minthogy *Barthélemy*, a fegyenc, a gyilkos stb. *vádlottként* és gyilkosságra bujtogatóként szerepelne. Barthélemy ugyanis a verekedési jelenet közben Schrammra mutatva azt mondta, „ez egy aljas fráter, el kell taposni!"

A bírósági eljárásnak csak *ez* a rossz hatása lenne: Harney és Jones tervezett lapja megbukik, Harney és a fraternal demokraták megbuknak, a „Times" ujjongani fog, Pieper elveszíti az állását (elég nobilis ahhoz, hogy ezzel ne törődjék) és Schrammnak stb. végül mégis a nyakára törnek majd az összes chartisták. Mit tegyünk? Holnap beszélek erről Jonesszal. Úgy látszik Harney barátunk Schapperral együtt bízik benne, hogy a dolog nyugodtan elalszik. Azért nem tartotta érdemesnek, hogy felénk megtegye a szükséges lépéseket s a szükséges engedményeket. A szamár ilymódon megnehezíti a helyzetet. Ezt a disznóságot mégsem hagyhatjuk annyiban, anélkül hogy az orruk alá ne dörgölnénk.

---

* Harney. – *Szerk.*

Ha Harney írna neked, egy dologtól óvakodj. Leveledben túl sokat foglalkoztál Ledru-Rollin és Blanc elméleti bírálatával. H most úgy tesz, mintha mi azt kívántuk volna tőle, hogy csatlósunk legyen. Tehát mindenekelőtt arra kell figyelmeztetni,

1. hogy *egyes-egyedül* Schapperhoz és Willichhez fűződő viszonyáról van szó, arról, hogy legalávalóbb közvetlen személyes ellenségeink *csatlósa* lett és amennyi súlya csak volt, azt mind ő mellettük és mi ellenünk vetette latba Németország színe előtt. S nem szakította-e meg *velünk együtt írásban* a kapcsolatot Vidillel, Barthélemyvel és Willichhel?[274] Hogyan állíthatta helyre ezt a kapcsolatot nélkülünk, a *hátunk* mögött és akaratunk *ellenére*! Ha ez tisztességes, akkor én nem tudom, mi a tisztesség.

2. *Megtagadott bennünket* azáltal, hogy a Schrammal és Pieperrel történtek *után* nem szolgáltatott nekik azonnal nyilvános elégtételt a gyűlésen és azután nem vonult rögtön vissza. Ehelyett mindent elkövet a barátainál, hogy az ügyet jelentéktelennek tüntesse fel.

Mellékelem Dronke levelét. Részletesen meg kell neki írnod az egész disznóságot, a legújabbal együtt. Nekem egy tömeg írnivalóm van Kölnbe, Hamburgba stb.

Bocsáss meg, hogy ma nem bérmentesítettem a levelet, de már túl késő van, hogy bélyegekért menjek, viszont a levélnek még ma este el kell jutnia a postára.

Barátod

K. Marx

67

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

Éppen most került a kezembe 2. leveled. Azonnal írtam még egyet Harneynak, ha egyetértesz vele, rögtön küldd el neki. Ez a disznóság már több a soknál, ezt éreztetni kell vele. Ha a többiekkel szövetkezik, annál rosszabb neki, bánja az ördög.

Mellékelek egy levelet, mely nekem igen furcsának tűnik.[275] Miről van itt szó? Nem tudom, mennyiben megy ebben a saját feje után a vörös Wolff. És amellett annyi őrültség van a levélben, hogy további felvilágosítás nélkül nem tudok rá válaszolni. Tehát tudasd velem azonnal, miféle csalafintaság ez és küldd vissza nekem a vacakot. Éjjel 1 óra.

[Manchester, 1851 február 26.,] szerda

Barátod
F. E.

Nincs itthon bélyegem és mivel a levelet még most elviszem a postára már nem tudom bérmentesíteni.

68

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

Tegnap éjjel 12-kor, amikor hazatérve itt találtam leveledet, melyben leírod a Schramm és Pieper ellen elkövetett gyalázatosságot, azonnal küldtem neked egy levelet Harney részére. Ezen a levélen, a kézírás bizonytalanságán, a patétikus felháborodáson, a csetlő-botló gondolatmeneten és az egésznek hiányos összhangján bizonyára észrevetted, hogy néhány pohár erős rumpuncs hatása alatt íródott – akkor este kivételesen ezt ittam – és emiatt a levelet nyilván nem is küldted el. Valóban olyan dühös voltam, hogy képtelen lettem volna lefeküdni, amíg el nem küldtem és így – inkább a magam megnyugtatására, mintsem azért, hogy Harney rögvest értesüljön a véleményemről – éjjel 1 órakor még a postára rohantam. A levelet ma dél felé bizonyára megkaptad, s mivel ma már csak este indul a legközelebbi posta, nem volt rá módom, hogy a második levelet ennél előbb elküldjem. Most mellékelek egy kijavított levelet H részére, s ezt továbbíthatod neki, ha – mint remélem – az elsőt még nem küldted el.

Leveleidet ezentúl a következőképpen küldd nekem:

1. Minden levelet, amelyet este 6 óra előtt a Charing Cross-i postahivatalban vagy $^1/_2$ 6 előtt valamely kisebb postán adsz fel, címezd az irodába (Ermen & Engels). Reggel 10 órakor megkapom.

2. Minden levelet, amelyet este 6 óra *után* adsz fel, a Great Ducie Streetre címezd. Másnap este 6 óra körül megkapom, míg az irodában csak a rákövetkező reggel kapnám kézhez.

Hühnerbein a napokban írt nekem. Mirbach szerencsésen megszökött és Párizsból Athénba utazik a felesége után.

Barátod
F. E.

[Manchester,] 1851 febr. 27., csütörtök

69

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

Tegnapelőtti leveledet csak ma reggel kaptam kézhez. Ha mindezeket a részleteket már tegnap tudom, még különbül írtam volna a dear Harneynak. De jön ő még az én utcámba s akkor majd megkapja a magáét.

Azt hiszem nem sok haszna lenne, ha ebben az ügyben komolyan bírósági eljárást indítanánk. Eltekintve Harneytól, Jonestól és a chartistáktól, az egész história kölcsönös rekriminációkba és vádaskodásokba torkollna. A többiek bármelyik jöttment ügyvéd bevonásával a legpimaszabb kérdéseket tehetik fel Schrammnak és Piepernek, pl. hogy Schr nem lopott-e el pénzt a G W[218] kasszájából stb., s ezek a kérdések elegendők lennének ahhoz, hogy minden hatást lerontsanak, ha még olyan erélyesen utasítanák is vissza őket. Az ellentanúk megesküdnének, hogy Schr ezt és ezt mondta, visszatérnének Schrammnak a Gt Wd Streeten rendezett néhány jelenetére, hallatlanul eltúloznák őket, hogy Schrammot nyilvános gyűlések rendbontójaként stb. állítsák be, a rendőrbíró pedig – boldogan, hogy a demagógok kölcsönösen gazembereknek titulálják egymást – mindent megengedne, ami rossz fényt vethet mindkét félre. Viszont mint fenyegetést Schrammnak fel kell használnia ezt az eshetőséget.

Schr amúgy is rámenős, féktelen karakter hírében áll, róla feltételezik, hogy idáig viszi a dolgot. Felpofozhatná Landolphe-ot és gyakorolhatná a lövészetet, hiszen mindig belekeveredik efféle históriákba, s bárki másnál nagyobb szüksége van a lövészetre.

A per végül is azzal fejeződne be, hogy a rendőrbíró igen gorombán elutasítaná mindkét felet, és semmi egyéb nem sülne ki, – kivált minthogy a pert fent Islingtonban folytatnák le, ahol isten tudja miféle vén szamarak ülnek a rendőrbírói székben. És ha Landolphe, a *népképviselő*, kijelenti, hogy Schr nyilván csakis botrányokozási szándékkal ment el a gyűlésre stb., nem gondolod, hogy ez végül még a közönség körében is többet nyom a latban, mint Schr és P nyilatkozata? A históriát ugyan nagy botránnyá lehetne dagasztani, de Schr ki lenne téve annak, hogy inszinuáció folytán a botrány részben visszahullna rá.

Azután pedig egy ilyenféle botrány biztos következménye egy új idegentörvény[276] bevezetése lenne, azoknak a tisztes reakciósoknak a védelmében, akik a kontinensről a kiállításra[256] érkeznek.

De az ördögbe is, miért nem ment Schr, mihelyt Landolphe elutasította, nyomban Harneyhoz, hogy bevonja őt a dologba?

Itt a postaindulás ideje. Viszontlátásra. Adieu.

Barátod
F. E.

[Manchester, 1851 február 28.,] péntek

70

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1851 március 1., szombat

Kedves Engels!

A te postakocsidat bizonyára egészen különleges lovak húzzák, mert minden levelem késve érkezik.

Ha a kézhez vett leveleket rendesen elolvastad, magad is jól tudod, hogy mindaz, amit tanácsolsz, már megtörtént, kivéve a Landolphe-nak adandó pofont, melyet nem helyeslek. Ha valakit inzultálni kell, úgy az csakis a kis hiphiphiphurrá-skót George Julian Harney lehet és senki más, s akkor Harneynak kell a lövészetet gyakorolnia.

Harneynak szóló mindkét leveledet elolvastam; az *elsőt* küldtem el, mert véleményem szerint azt írtad meg jobban és az megfelelőbb volt, mint a második, javított kiadás.

Fenyegetni eleget fenyegették Harneyt és Landolphe-ot bírósági eljárással. Aggodalmad, hogy Landolphe majd Schramm ellen tanúskodik, alaptalan. Ő inkább arra fog megesküdni, hogy Schramm a botrány előtt hozzá mint bizottsági taghoz fordult, hogy tartson rendet a bandában.

Minthogy tehát a bírósági eljárással való „fenyegetőzés" hasztalan, mit tegyünk, ha nem akarjuk nyugodtan lenyelni a verést, a kémgyanúsítást és Schapper–Willich diadalát!

A botrányt illetően minden aggályod jogos. De agyafúrt ügyvédünk nekünk is lesz. Schrammnak meg már egészen mindegy, hogy valamivel több vagy kevesebb a rossz híre. Ha azonban a dolgot annyiban hagyja, most, miután a Church Street-i[260] franciák beleavatkoztak, elveszett ember, hacsak nem kap nyilvános elégtételt a chartistáktól vagy nem viszi bíróság elé a dolgot. Más lehetőség nincs.

Jones, amint megírtam neked, nem volt jelen a hétfői gyűlésen. Megbeszéltem vele, hogy találkozunk nálam, de már kedden elrohantam hozzá, nem találtam otthon, hagytam neki egy cédulát, hogy szerdán okvetlenül jöjjön el. Nem jött. Csütörtökön ismét elmentem. Elutasítottak. Hagytam egy cédulát, melyben meghívtam. Nem jött. Csütörtök este írtam neki

egy részletes levelet, amelyben nyugodtan, egyszerűen, világosan, elejétől fogva megmagyaráztam neki az egész disznóságot, perspektivikusan rámutattam az undorító következményekre, nyilvános elégtételt kértem, végül pedig felszólítottam, hogy keressen fel megbeszélés végett. Nem jött, noha a városban volt, nem is válaszolt. Jonest tehát nyilvánvalóan megdolgozta a kis skót intrikus, aki fél a kettőnk találkozásától. Láthatod tehát: a chartisták részéről nincs kilátás nyilvános elégtételre. Marad csupán a bírósági eljárás. Jöjjön, aminek jönnie kell. Csak az a kellemetlen, hogy Pieper ezáltal elveszti állását, nekünk pedig talán többé-kevésbé az egész chartista csőcselék haragja a nyakunkba szakad.

Az *idegen-törvény*[276] *bevezetése* számunkra a *legkellemesebb* esemény lenne. Mi lesz azokból a szamarakból, ha nem rendezhetnek naponta nyilvános tüntetést?

Még egy mód van arra, hogy a dolgot óriási botrány nélkül rendezzük, mégpedig az, ha te azonnal, de haladék nélkül *idejössz*.[277] Nálam megszállhatsz, most ugyanis még két szobát béreltem. Más mód, ezt határozottan kijelentem, nincsen. Levelek zavart, huzavonát okoznak, nem intéznek el *semmit*.

Barátod
K. M.

71

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1851 március 8.

Kedves Engels!

Ma csak röviden a tényekről.

Amint láttad, a „Times" a firkát nem közölte.[278] De ez minket már nem érint.

Harney már tegnapelőtt reggel írt Schrammnak. Az a szamár csavargó reggel 9 órakor elment hazulról és éjjel egy órakor tért haza. Így csak tegnap találta meg a levelet.

Harney leközli Schramm nyilatkozatát.[279] Kielégítő előszót írt hozzá. „Kedves Schramm"-nak szólítja Schrammot és figyelmezteti, hogy most ő is tegyen eleget kötelezettségének és ne forduljon a rendőrbírósághoz — ez dokumentum a franciákkal szemben.

Tegnap a „*Patrie*" (ma a „Constitutionnel") hozta Blanc, Barthélemy, Schapper, Willich urak s a bizottság valamennyi többi tagjának nyilatkozatát, melyben az urak azt mondják, hogy Blanqui a pohárköszöntőt a bizottság egyetlen tagjának sem küldte meg.[280] A „Patrie" hozzáfűzi: nem akarta a nyilatkozatot közölni előzetes tudakozódás nélkül. S ekkor Antoine úr – Blanqui sógora – a következő választ adta: a pohárköszöntőt a nyilatkozat egyik aláírójának, Barthélemynek megküldték, aki nyugtázta is neki az átvételt. Gondolhatod, milyen jajveszékeléstől hangos most ez a tábor!

De ez még nem minden.

Wolff tehát tegnap reggel Wdloffot egy vérbeli angollal elküldte Landolphe-hoz. A fickó úgy viselkedett, mint egy megzavarodott sipista, előbb üvöltött, szavalt, frázisokat pufogtatott, pózolt, kézzel-lábbal hadonászott és aztán visszaesett gyávaságának megsemmisítő érzésébe. Ma este jegyzőkönyvbe veszik a Church Street-i[260] nyomorult crapaud-k* előtt.

---

* – varangyok; (francia) nyárspolgárok - *Szerk.*

Végezetül: rossz hírek az anyámról.* Mindent Bommeltól** tesz függővé. Valószínűleg kétségbeesett lépést kell megkockáztatnom.

K. Marxod

Megkaptam [H.] Beckertől Willich leveleit. Kedden nálad lesznek.

* – Henriette Marx. – *Szerk.*

** Valószínűleg a Zalt-Bommelban lakó Lion Philipsről van szó. – *Szerk.*

72

Engels Marxhoz

Londonba

K[edves] M.,

A mellékelt levelet ma reggel kaptam Weerthtől és máris küldöm neked. A Schramm és Harney közti história tehát most el van intézve. Ha rá tudod bírni a csavargót, küldje most el Harneynak a Blanqui-pohárköszöntő fordításának másolatát – meglesz a hatása. Egyáltalán jó lesz, ha ő, aki most megint a legjobb viszonyban van Harneyval, fenntartja vele a kapcsolatot – akárhogy is, Harneynak van egy lapja. A „Times"-nak elküldött cikk másolatát ugyancsak el lehetne küldeni Blanquinak Belle-Isle-be. Schrammnak nem szabadna ezt az ügyet túl hanyagul kezelnie – különféle oldalak felé fedezi a hátát ezzel. Holnap pénz.

Barátod
F. E.

[Manchester,] 51 március 10., hétfő

Barthélemy szépen felsült – *ez* vigasz.

Schrammot vedd rá, hogy írásban közölje az egész históriát Harneyval. Akkor mi figyelmeztettük, és ez mindenesetre olyan pont, mely később fontossá válhat.

73

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

Roppant kellemetlen náthaláz tört rám, s képtelenné tett minden értelmes és értelmetlen dologra, ezért hallgattam. Csupán a pénzesutalványt tudtam múlt héten elküldeni neked – bizonyára megkaptad. Az 5 shilling Lenchené*, éppen távol volt, amikor elmentem tőletek. Ha csak lehet, ezen a héten vagy legkésőbb jövő héten elküldöm neked a 2 £-et Hiphiphurrá** számára, Schramm majd elviheti neki. Mivel eddig – amióta Weerth levelét megküldtem neked – én sem kaptam tőled semmi hírt, természetesen a továbbiakról mit sem tudok és azóta is várom a nemes Willich-leveleket. A „Friend of the People" számát, melyben Schramm nyilatkozata megjelent, nem láttam, ez a lap nagyon rendszertelenül érkezik ide; küldess nekem Schramm-mal egy példányt keresztkötésben, ő bizonyára könnyen hozzájuthat, ha éppen nem áll rendelkezésére. Hogy Landolphe végül is teljesen pipogyának bizonyult, nagyon kellemes hallanom, híres levelét még mindig várom.

Szörnyen bosszantanak itt a buta rendelkezések, amelyek jóformán teljesen lehetetlenné teszik számomra a rendszeres és folyamatos biflázást. Az egyik könyvtárba nincs módomban eljárni, a másik – nyilvános – könyvtárban csak elvétve vannak meg azok a dolgok, melyek engem most mindenekelőtt érdekelnek és a látogatási órák nem felelnek meg nekem; így nem marad számomra más, mint az a nyomorúságos Athenaeum, ahol sohasem lehet megkapni semmit és az egész könyvtárban mindig a legförtelmesebb rendetlenség uralkodik. A Napier[281] után pl. megint hiába szaladgálok, mindig 2–3 hétbe telik, míg az ember a következő kötetet fel tudja hajtani. Kétségbeesésemben kivettem Cicero „Leveleit" és így tanulmányozom Lajos Fülöp uralmát és a direktórium korruptságát. Fölöttébb mulatságos botránykrónika. Cicero valóban minden pénzt megér; Krug professzor és

* Helene Demuth. – *Szerk.*

** Harney. – *Szerk.*

Sebastian Seiler egy személyben. Ennél a fickónál aljasabb csibész a világ teremtése óta nem akadt a nyárspolgárok között. Ezt a bájos könyvecskét alaposan ki fogom jegyzetelni. Nos, mára nincs több.

F. Engelsed

[Manchester,] 1851 március 17.

74

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, 1851 március 17.

Kedves Engels!

Egy hétig nem írtam. Egyrészt merő rokonszenvből nekem is náthám volt. Azután nyakig úsztam a kicsinyes bajokban, melyek mind e végzetes héten törtek rám.

Mellékelem Willich lovag mulatságos leveleit.

A Heinzen-féle szennylapban* egy állítólagos párizsi tudósítás olvasható – persze Londonban fabrikálták –, melyben, mint ez magától értetődik, először mi kettőnk ellen indítanak támadást, azután Rudolf Schramm, a képviselő ellen, mert „nem szégyell a felesége pénzéből élni", majd a „félemberek: Tausenau, Julius és Bucher" kerülnek sorra, végül pedig, roppant keserűen, a nagy *Kinkel*. Heinzen nem bocsátja meg neki soha többé a konkurrenciát a kéregetésben. Csak a nagy Rugét és Struvét dicsérik. Ruge ebben a párizsi tudósításban azt íratja, hogy egy napra kirándult Brightonból Londonba. Ez a pletyka-cikk úgy keletkezett, hogy Ruge és Bamberger egy-egy magánleveléből Heinzen pletykákat, tehát egymással teljesen ellentétes vádaskodásokat, dobott össze és ezt kiadta.

Azon a nagy banketton, ahol Ruge a „végtelenül buta ember" képében lépett fel – Wolff és Liebknecht fültanúk voltak –, egyetlen berlini vagy frankfurti küldött[282] sem jelent meg. Nem óhajtanak Ruge–Struve hegemóniát. A klikk – R. Schramm és [O.] Reichenbach gróf (a frankfurti, nem pedig a párt „szakálla"**, meg Oppenheim és Bucher), s végül Julius külön, a saját számlájára – mindnyájan megint az ostobaság istenségei ellen intrikálnak. Természetesen szintén fennkölt okokból. Én mondom neked, ganéj, merő ganéj ez az egész csürhe.

Kinkel, aki gyalázatosságokat nyomat ki ellenünk, a banketton a maga vörös szattyán modorában a megbékélés bánatos szavát intézte mindenkihez, „az egyszerű alkotmányharcostól kezdve a vörös republikánusig".

---

* „Deutsche Schnellpost". – *Szerk.*

** Eduard Reichenbach. – *Szerk.*

Mindezek a szamarak, mialatt a köztársaságért nyöszörögtek – sőt Kinkel alkalmilag még a vörös köztársaságért is –, az angol alkotmánynak a legszervilisebben a fenekét nyalták, oly ellentmondás ez, amelyre a logika hiányaként még az ártatlan „Morning Chronicle"[283] is kegyeskedett őket figyelmeztetni.

Landolphe-ról egy szót se többet. A leleplezett sipista tudatát „a becsület lovagjaként" szenvtelenül hordozza magán.

A Blanqui-komédia még nem ért véget. Vidil, az exkapitány, nyilatkozatot küldött a „Patrie"-nak, s ebben elmondja, hogy becsülete és igazságösztöne arra a kijelentésre kényszeríti, hogy L. Blanc, a többiek mind és ő maga is hazudtak az eredeti nyilatkozatban. A bizottság nem 6, hanem 13 tagból állott. Valamennyiüknek bemutatták Blanqui pohárköszöntőjét, valamennyien megtárgyalták. Ő a 6 között volt.[284] A nemes Barthélemy, aki ezt a levelet nem olvasta, néhány nappal utóbb ugyancsak nyilatkozatot küldött a „Patrie"-nak, mely szerint *ő* megkapta a pohárköszöntőt, de a többiekkel nem közölte. Barthélemy így háromszoros hazuggá minősítette magát. A „Patrie", mely ezt a levelet is lehozta és a végén kijelentette, hogy ezektől a szamaraktól többé semmit sem fog közölni, a következő előzetes megjegyzést tette:

„Sokszor kérdeztük önmagunktól – és e kérdésre nehéz felelni –, mi van túlsúlyban a demagógoknál, hetvenkedésük-e vagy ostobaságuk? Egy Londonból jött negyedik levél még fokozza zavarunkat. Itt vannak ezek a szegény ördögök, isten tudja hányan, akiket annyira gyötör a mánia, hogy írjanak és nevüket a *reakciós* lapokban megemlítve lássák, hogy még a határtalan megszégyenítéstől és lealacsonyodástól sem riadnak vissza. Mit törődnek ők a közönség kacajával és méltatlankodásával – a »Journal des Débats«, az »Assemblée nationale«[285], a »Patrie« le fogják közölni stílusgyakorlataikat; hogy ebben a szerencsében részesüljenek, az a kozmopolita demokráciának minden árat megér stb. Az irodalmi *részvét* nevében közöljük tehát Barthélemy polgártárs alábbi levelét . . . Ez újabb és remélhetőleg utolsó bizonyíték Blanqui immár túlságosan híres pohárköszöntőjének valódisága mellett, amelyet először mind tagadtak, és amelynek az igazolásáért most egymás között hajba kapnak."

Hát nem fölséges?

Megkaptam pénzesutalványodat. Ha te a kereskedésedben ekkora kamatokat fizetsz, akkor vagy a profitod vagy a veszteséged roppant nagy lehet.

Ne felejts el Dronkénak írni. Galeer meghalt. Mellékelek tehát egy levelet Th. Schusternak Frankfurtba.

K. Marxod

75

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

A Blanqui pohárköszöntőjével[280] kapcsolatos história valóban módfelett szépen fejlődik. Vidil nyilatkozata Louis Blanc ellen minden pénzt megér – a fickó Franciaország és Anglia színe előtt közönséges hazudozónak bizonyult. Barthélemy csudára belemászott a kátyúba. – Leveled egyik passzusát nem értem: Vidil kijelenti: „A bizottság nem 6, hanem 13 tagból állott... Ő a 6 között volt." Ki ez a 6? Azok, aki az első nyilatkozatot aláírták, vagy talán az a frakció, mely Blanqui pohárköszöntőjének felolvasása mellett szavazott?

A németek közti pletyka is kellemes. Láttam a tudósítást a bankettről a „Daily News"-ban[286] – mivel ez tekintélyes rendezvény volt, ezúttal Mazzini úr sem restellt megjelenni. „Haug tábornok elnököl!" Ez a fickó úgy látszik az 1830-as Dubourg tábornok karikatúrájává fejlődik. Ha hinni lehet a „Times"-ban megjelent hirdetésnek, Göhringer kocsmája, az Arany Csillag most nagyon respektábilis. Mivelhogy minden pletykát össze kell gyűjtenem, nem lenne rossz, ha egyszer odaküldenénk egy járőrt felderítés végett – bizonyára akadni fog valaki, aki hajlandó beleütni az orrát ebbe a ganéjba, még azzal a kockázattal is, hogy kihajítják.

Last – but not least* – a willichiána** nagyban hozzájárult mai reggelim felvidításához. Micsoda tökfej! Hogyan tekinthette Schramm levelét az ő első levelére adott válasznak, ez valóban szinte felfoghatatlan számomra. Persze katonai diktatúra eshetősége a Rajna-tartományban, sajtó nélkül, amely zaklathatná, sapristi***, ez természetesen megzavarta ennek az ökörnek a begyepesedett fejét. Vérbeli fegyvermester és altiszt! A szociális forradalom a Landwehr[287] családjainak szegénygondozása útján; a statisztika leszűkítve a „készletek, állatállomány, szállítóeszközök és legénység" lajst-

* – Utoljára, de nem utolsósorban – *Szerk.*

** *V.ö. 171. old.* – *Szerk.*

*** – teringettét – *Szerk.*

romára! Ez a forradalmi terv végleg lepipálja az előzőt, melyben 5000 emberrel akarta meghódítani Németországot. Ha a Landwehr *ezt* nem érti meg, nem lehetne többé hinni az emberiségben. „Néhány embert magammal hoznék, a többit *behívnám*" – tudod mit tervezett a fickó? „Karl Marx polgártárs behívót kap, hogy 48 órán belül jelentkezzék Kölnben és vegye át a pénzügyek és a társadalmi reformok irányítását Gebert polgártárs felügyelete és ellenőrzése alatt. E parancs megtagadása és minden ellenszegülés vagy okoskodás, valamint minden illetlen tréfa halálbüntetést von maga után. Marx polgártárs őrizetül egy altisztet és hat közlegényt kap." – S hogyan beszél ez a fickó Schapperről! „Nincs szükségünk élvhajhászokra!" Tehát még a spártai pot half and half* és a kövér disznó ellenállásra képtelen gerjedelme is szibaritizmusnak számít az ingyen vedelő és önelégült őrmester szemében! Igaz, ki tudja, hogy a kövér disznó Köln esetleges ostrománál nem ugyanazt tette volna-e, amit Zaragozában a nemes Palafox, aki Zaragoza második (tulajdonképpeni) ostromának[288] egész ideje alatt nem mutatkozott, mert egy bombabiztos kolostorpincében 3 4 korhely fickóval és egy csomó szajhával a boroshordók között szorgoskodott és csak akkor került elő, amikor a kapitulációt kellett megpecsételnie.

De vajon mire válaszol Willich a harmadik, ujjongó, diadalmas, csak pénzhiány miatt sopánkodó levelében? Talán Schramm küldött neki még egy levelet vagy [H.] Becker válaszolt W 2. levelére? Magyarázd ezt meg nekem és azt is közöld, hogy most kell-e visszaküldenem az irományokat; egyelőre még szívesen itt tartanám őket, hogy alkalomadtán egyet-mást kijegyezhessek belőlük.

A vasútspekuláció megint ragyogó üzlet – január 1. óta a részvények többnyire 40%-kal emelkedtek és a leghitványabbak emelkedtek a leginkább. Kecsegtető!

F. Engelsed

[Manchester,] 1851 március 19., szerda

* – pin es korsó, fele világos, fele barna sör – *Szerk.*

76

Marx Engelshez

Manchesterbe[289]

[London, 1851 március 22.]

Kedves Engels!

Pieperrel fentebb lemásoltattam számodra ezt a remek ügyiratot. Ruge azzal az ürüggyel, hogy kezességet vállalt a Mazzini-féle kölcsönért, pénzt kér, hogy azt „közvéleményre" fordítsa át. Az itteni „poroszok": Bucher, Elsner, Zimmermann stb. körében nagy a felháborodás eme „erős provizórium" miatt.

Ami a „hatokat" illeti, akik úgy megzavartak téged, ez a hat: Landolphe és Blanc, Willich és Schapper, Barthélemy és Vidil, egyszóval a 6 matador; magyarok, lengyelek és egyéb be nem vont csőcselék nem szerepelt.

A 3. levélben Willich semmi másra sem válaszol, csak saját gondolatmenetére. Sem Beckeréktől, sem Schramméktól nem kapott sem levelet, sem egyebet. Ma jó napja lesz a fickónak. Vagy 2 héttel ezelőtt Wolff éjjel két órakor találkozott vele egy prosti-kávéházban, s hangosan felkiáltott: „Ó! Az erényes Willich itt!", mire az erényes férfiú eliszkolt.

A német központi szélhámosság[290] tulajdonképpeni kifundálója a fáradhatatlan, cserzett bőrű *tyúkszemsebész* és fűzabáló Struve. A fickó csak folytatja régi mesterségét, amikor is kranioszkópiával, morállal és efféle haszontalanságokkal hívta fel magára a figyelmet. Hordószónok, akinek ráadásul rekedt torokhangja van. A szamár az elmúlt 25 év alatt írt egy „demokratikus államlexikont" és egy „demokratikus világtörténetet"[291], az egyik nem más, mint Struvéra átültetett Welcker–Rotteck, a másik meg demokratikusan parafrazált Rotteck.[292] És Ruge olyan mélyre süllyedt, hogy e baromság németországi kinyomatásában csupán a könyörületes rendőrség akadályozta meg.

Az ostoba Kinkel most arra adta a fejét, hogy eloszlassa a nyárspolgárok illúzióit. Nincs jobb mód e szamár lelepleződésére annál, hogy olyan *tapasztalt régi bohócok* kezébe kerül, mint Struve és Ruge. Az oroszlánbőr mindenesetre lehullik róla ebben a kompániában.

K. Marxod

Jones néhány nappal ezelőtt nálam járt és kivált a legújabb leleplezések után gratulál magának, hogy megmentettem őt a banketton való részvételtől.

77

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1851 március 31.
28, Dean Street, Soho.

Kedves Engels!

Mialatt te hadtörténetet űzöl, én olyan kisháborút vívok, melyben félő, hogy lassan alulmaradok s melyből Napóleon, sőt még Willich – a kommunista Cromwell – sem talált volna kivezető utat.

Tudod, hogy március 23-án 31 £ 10 sh.-et kellett fizetnem az öreg Bambergernek és 16-án 10 £-et a zsidó Stiebelnek, mindezt forgalomban levő váltókra. Először közvetlenül az anyósomnak* írattam Jennyvel. A válasz az volt, hogy Edgar urat** *Jenny pénzének* maradványaival ismét Mexikóba expediálták és *egyetlen* centime-ot *sem* tudtam kipréselni.

Azután az anyámnak írtam, megfenyegettem, hogy váltókat intézvényezek rá, ha pedig nem fizet, Poroszországba megyek és lecsukatom magam. Ez utóbbi valóban szándékomban állt végső esetre, ám ez a kibúvó természetesen elesett attól a pillanattól fogva, hogy a szamarak az újságokban üvöltözni kezdtek, hogy a munkások elpártoltak tőlem, népszerűségem csökkent és más efféléket. A dolog különben úgy festett volna, mint egy teátrális politikai trükk, mint Jézus-Krisztus-Kinkel többé-kevésbé megfontolt utánzása. Anyámmal közöltem, hogy a határidő márc. 20.

Márc. 10-én anyám azt válaszolta, hogy írni akarnak a rokonoknak; márc. 18-án értesített, hogy a rokonok *nem* írtak, ami azt jelenti, hogy a dolog elvégeztetett. Azonnal válaszoltam neki: az első levelemhez tartom magam.

Stiebelnek márc. 16-án Pieper segítségével kifizettem a 10 £-jét. Márc. 23-án, miután számos eredménytelen lépést tettem, az öreg Bambergerre szóló váltót természetesen megóvatolták. Förtelmes jelenetem volt az öreggel, aki ráadásul még a tisztes Seiler előtt is szörnyen szidalmazott

---

* Karoline von Westphalen. – *Szerk.*

** Edgar von Westphalen. – *Szerk.*

engem. A szamár információt kért rólam trieri bankárja útján Lautz bankártól. Ez a fickó, az anyám bankárja és személyes ellenségem, persze a legnagyobb ostobaságokat írta rólam és tetejében még az anyámat is feltüzelte ellenem.

Az öreg Bambergert illetően nem tehettem mást, ki kellett állítanom részére 2 váltót, az egyiket az ő nevére Londonba, márc. 24-től számított 4 heti lejárattal, a másikat az anyám nevére Trierbe, 3 heti lejáratra – az előbbi váltó fedezésére. Anyámat azonnal értesítettem erről. Ma a te leveleddel együtt érkezett anyám válasza, amelyben felettébb *impertinens* hangon és a legnagyobb erkölcsi felháborodással fordul szembe velem és határozottan kijelenti, hogy minden váltót, melyet rá intézvényezek, megóvatoltat.

Április 21-én tehát a feldühödött öreg Simon Bamberger részéről a legrosszabbat várhatom.

Amellett a feleségem március 28-án szült. A szülés könnyen ment, de most nagyon betegen fekszik, aminek inkább polgári, mint fizikai okai vannak. Ráadásul a szó szoros értelmében egy fillér sincs a házban, viszont annál több a kifizetetlen számlám a szatócsnál, mészárosnál, péknél stb.

Skóciából 7–8 napon belül megkapom a végrendelet másolatát. Ha lehet vele valamit kezdeni, azt a kis Bamberger meg fogja tenni, már csak saját érdekében is. Erre azonban nem hagyatkozhatom.

Bizonyára elismered, hogy ez a rakás szar nem valami kellemes s hogy a fejem búbjáig benne ülök a kispolgári ganéjban. S emellett még kihasználtam a munkásokat! és diktatúrára törekedtem! Micsoda szörnyűség!

De ez még nem minden. A gyáros, aki kölcsönképpen pénzt küldött nekem Trierből Brüsszelbe, most nyaggat, kéri vissza a pénzét, mert rosszul megy a vaskohója. Az ő baja. Ennek nem tudok eleget tenni.

És végül, hogy a dolog tragikomikus csattanóval végződjék, mindehhez még egy rejtély is járul, melyet most pár szóval fel fogok előtted fedni. De éppen most megzavartak, a feleségemhez kell mennem, betegápolói szolgálatot teljesíteni. Tehát arról az ügyről, melyben te is szerepelsz, legközelebb.

Barátod
K. M.

Apropó! Hogyan számolják el kereskedők, gyárosok stb. jövedelmüknek azt a részét, melyet maguk élnek fel? Ezt a pénzt is a bankártól veszik fel vagy hogyan járnak el? Erre választ kérek.

78

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1851 ápr. 2.

Kedves Engels!

Mellékelten visszaküldöm annak a levélnek a borítékját, melyet ma kaptam tőled. Lehetséges, hogy Pitt Ermen feltörte a leveledet? Tisztáznod kell a dolgot.

Pénzesutalványod a legjobbkor jött. És ezúttal a gyorsaság megtízszerezte a tőkét, akárcsak Proudhon úr vasúti bevételeit.[293]

Gondolhatod, hogy nem tétlenkedem. S a tőled kapott előlegekkel együtt remélem, sikerül a hiányzó összeget különböző világtájakról felhajtani.

A rejtélyről nem írok neked, mert coûte que coûte* április végén mindenképp elmegyek hozzád. Muszáj 8 napra innen kikerülnöm.[294]

A legkomiszabb a dologban az, hogy most hirtelen akadályok gördülnek könyvtári tanulmányaim elé. Annyira jutottam, hogy 5 héten belül elkészülök az egész gazdaságtani vacakkal. És ha ez megvan, akkor a gazdaságtant otthon fogom kidolgozni, a Múzeumban pedig egy másik tudományra vetem magam. Ez már kezd untatni. Alapjában véve ez a tudomány A. Smith és D. Ricardo óta nem haladt többé előre, bármennyi történt is egyes, gyakran túlságosan minuciózus vizsgálatok terén.

Felelj a kérdésre, amelyet legutóbbi levelemben tettem fel neked.

Minthogy most amúgy is hadtudományt űzöl, nem tudnád-e a magyar hadjáratokat a „Neue Rheinische Zeitung", Palmerston kékkönyve[295] stb. segítségével újból feldolgozni? Ez nagyon hasznos lenne. Rövidebb-hosszabb idő múlva ki fogok adni két kötetet 60 ív terjedelemben, s oda ez remekül alkalmas lenne. Ha részleteket akarsz megtudni intrikákról, csatákról, egyénekről, csak el kell nekem küldened a leveleket – nyitva – ilyen címzéssel: von Beck bárónőnek. Kapcsolatba kerültem vele. Kossuth kémnője volt. Valóságos krónikája a magyar szirszarnak. Ezt ki kell használni. Butább, semhogy el tudná titkolni az igazságot. Már tettem ilyen irányú kísérleteket.

* – mindenáron; kerüljön bármibe – *Szerk.*

A feleségem sajnos nem fiút, hanem lányt* szült. De ami még rosszabb: nagyon megviselte a dolog.

Mellékelem Daniels levelét, akinek részletesen írtam az ő „Physiologie"-járól[296]. Ami félig-meddig értelmes a levelében, az az én levelem visszhangja. Mindenesetre küldd nekem vissza a firkálmányt és *írd meg róla a te véleményedet.*

Barátod
K. M.

Egyébként nagyon lekötelezel, ha az adott körülmények között minél gyakrabban írsz. Tudod, hogy a társaságom itt többé-kevésbé ostoba ifjoncokra szorítkozik.

* Franziska. – *Szerk.*

79

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

A felbontott levelem históriája igen különös. Az irodában csak a segédünk bonthatta volna fel, de róla ennyi merészséget nem tételezek fel; azonkívül csak az öreg Hill távollétében tehette volna és nem hiszem, hogy az öreg egy percre is elhagyta az irodát. Ermenék közül senki sem tartózkodott a városban. A dolognak persze nem lehet a végére járni, mert sok körülmény szól amellett – lásd a parlamenti interpellációkat az emigránsok miatt –, hogy a felbontás éppenséggel a postán történt. Már korábban feltűnt ugyan nekem, hogy a segéd szemében, aki inkább az Ermen fivérek, mint az Ermen és Engels cég szolgálatában áll, az utóbbi időben némileg gyanússá váltam, de ettől a levélfeltörésig még hosszú az út. Mindenesetre gondom lesz rá, hogy a jövőben ez ne fordulhasson elő. És ha ez a bolond netán elolvasta volna a levelet, az se jelentene sokat, mert ha a fickó valaha is, például amikor az öregem idejön, fel akarná használni az információit, úgy lejáratná magát, hogy tüstént kitennék a szűrét. De, ismétlem, ennyi merészséget nem tételezek fel róla.

Ami az utolsó előtti leveledben feltett kérdést illeti*, hát a dolog nem egészen világos. Mégis, gondolom, elég lesz a következő.

A kereskedő mint cég, mint profitcsináló, és ugyanaz a kereskedő mint fogyasztó, a kereskedelemben két teljesen különböző személy, akik ellenségesen állnak szemben egymással. A kereskedő mint cég tőkeszámlát, illetőleg nyereség- és veszteségszámlát jelent. A kereskedő mint zabáló, vedelő, lakó és gyerekcsináló – háztartási költségszámlát jelent. A tőkeszámla tehát megterheli a háztartási költségszámlát minden garassal, amely a kereskedelmi pénztárból a magánpénztárcába vándorol, és mivel a háztartási költségszámlának csak tartozik oldala van, de követel oldala nincs, tehát a cég egyik legrosszabb adósa, ezért az év végén a háztartási költségszámla egész tartozik összege színtiszta veszteség, amit leírnak a profit-

* *V. ö. 212. old. – Szerk.*

ból. Mégis a mérlegkészítésnél és a profitszázalék kiszámításánál azt az összeget, amit a háztartásra elhasználnak, rendszerint még meglevőnek, a profit részének tekintik; ha például 100 000 tallér tőkével 10 000 tallért kerestek, de 5000-et elvertek, akkor úgy számolnak, hogy a profit 10%, s miután mindent rendben elkönyveltek, a tőkeszámla a következő évben 105 000 talléros tartozik oldallal szerepel. Maga az eljárás valamivel bonyolultabb, mint ahogy itt vázolom, mert a tőkeszámla és a háztartási költségszámla ritkán vagy csak évi zárlatkor kerül érintkezésbe, s a háztartási költségszámla általában a közvetítőül szolgáló pénztárszámla adósaként szerepel; de végeredményben erre lyukad ki a dolog.

Több részestárs esetén a dolog igen egyszerű. Pl. *A*-nak 50 000 és *B*-nek is 50 000 tallérja van az üzletben; 10 000 tallér profitra tesznek szert, és mindegyik 2500 tallért költ el. A számlák alakulása az év végén – egyszerű könyvvitel esetén, a képzetes számlák nélkül:

A követel	*A* & *B*-től – tőkebefizetésért	50 000 tallért
A „	*A* & *B*-től – profitrészesedésért	5 000 tallért
		55 000 tallér
tartozik *A* & *B*-nek	– készpénzért	2 500 tallérral
	A követel a következő évre	52 500 tallért.

Ugyanígy *B*. A cég emellett azonban mindig úgy számol, hogy 10% profitot ért el. Egyszóval: a profitszázalék kiszámításánál a kereskedők figyelmen kívül hagyják a részestársak létfenntartási költségeit, a profit okozta tőkeszaporulat kiszámításánál ellenben tekintetbe veszik.

A magyar hadjáratról – vagy ami még jobb volna, ha lehetne, valamennyi 1848–50-es hadjáratról – szívesen írnék, ha minden forrást meg lehetne szerezni. A „Neue Rheinische Zeitung"-ot csak az osztrák bulletinekkel való összehasonlításra használhatnám, s te tudod, mennyire hézagosak ezek. Legalább tíz-tizenkét műre lenne szükségem csak erről az egy hadjáratról és még akkor is hiányozna a fő dolog: a Kossuth-féle „Közlöny" („Moniteur")[297]. Sehol sem sül fel olyan könnyen az ember, mint éppen a hadtörténetben, ha elmélkedni akar, anélkül hogy megvolnának az összes adatai a létszámról, élelmezésről, lőszerellátásról stb. Ilyesmi még megjárja egy újságban, amikor valamennyi lap egyformán rosszul tájékozott és amikor az a fő, hogy a rendelkezésre álló néhány adatból a helyes következtetéseket vonjuk le. De hogy utólag minden döntő esetben meg lehessen mondani: itt így és így kellett volna cselekedni, tt pedig helyesen cselekedtek, bár az eredmény látszólag ellene szól, ehhez,

úgy vélem, a magyar háborúra vonatkozó anyagok még nem kerültek eléggé nyilvánosságra. Pl. ki szerzi meg nekem az osztrák meg a magyar seregek és a különböző hadtestek helyzetjelentéseit minden csata és minden fontos hadmozdulat előestéjén? Előbb meg kell jelenniök Kossuth és Görgey emlékiratainak és hiteles formában látnom kell a Dembiński által előterjesztett csata- és hadjáratterveket. De már a meglevő anyagból is lehetne egyet-mást tisztázni és talán egészen érdekes cikket írni. Annyi már most is világos, hogy a magyar felkelést – éppúgy, mint az 1830-as lengyel felkelést és 1812-ben az orosz birodalmat – 1849 elején csak a tél mentette meg. Csupán Magyarország, Lengyelország és Oroszország azok az államok Európában, ahol téli invázió lehetetlen. Mindazonáltal fatális dolog, ha valamely felkelés megmentője pusztán a körötte feneketlen mélységben elterülő sártenger. Ha Ausztria és Magyarország között a história nem decemberben, hanem májusban robbant volna ki, nem került volna sor semmiféle magyar hadsereg megszervezésére és az egész zűr úgy végződött volna, mint Badenban, ni plus ni moins*. Minél többet biflázom a háborúkat, annál kevesebbre becsülöm a hősiességet – elcsépelt frázis ez a hősiesség, melyet rendes katona ki se ejt a száján. Napóleon, amikor higgadtan beszél és nem proklamációkat vagy tirádákat ad elő, sohasem emleget dicsőséges, rettenthetetlen bátorságot stb., legföljebb ennyit mond: jól verekedett.

Egyébként ha a jövő évben forradalom tör ki Franciaországban, úgy kétség sem férhet hozzá, hogy a Szent Szövetség[208] eljut *legalább* Párizs kapujáig. És tekintve francia forradalmáraink furcsa ismereteit és gyér energiáját, nagyon is kérdéses, hogy akárcsak Párizs erődjei és körfala el vannak-e látva lőszerrel és élelemmel. Ha pedig 2 erődöt bevesznek, például St. Denis-t és a hozzá kelet felé legközelebb esőt, akkor Párizsnak és a forradalomnak lőttek jusqu'à nouvel ordre**. Legközelebb majd egyszer pontosan kifejtem ezt neked katonailag és egyszersmind az egyetlen intézkedést, mellyel legalább gyöngíteni lehet az inváziót: a belga erődök francia megszállását, valamint a rajnai erődökét egy igen kétes felkelési rajtaütéssel.

A következő tréfa, mely jellemző a porosz kamásli-lovagokra és a későbbi jénai stb. vereségeket is megmagyarázza, bizonyára örömödre fog szolgálni: Napóleon látszólag merész, alapjában véve azonban teljesen biztos sakkhúzásai a marengoi hadjáratban az öreg Fritz iskolájából való Bülow

* – sem jobban, sem kevésbé; se több, se kevesebb – *Szerk.*

** – egyelőre; újabb lépésig; további intézkedésig – *Szerk.*

porosz tábornokot, a későbbi, 1813-as Bülow apját vagy nagybátyját, a következő belátásra bírták: 1. képtelenségre alapozott hadrendszert kell felállítani, hogy az ellenfelet egyre újabb őrültségekkel „zavarba ejtsük", és 2. a gyalogságot szuronyok helyett lándzsákkal kell felszerelni, mint a 30 éves háborúban! Napóleon megveréséhez félredobni a puskaport – mit szólsz ehhez?

Nagyon örülök, hogy a hónap végén mindenek ellenére idejössz. De ez alkalommal a „Neue Rheinische Zeitung" valamennyi példányát el kell hoznod nekem – abból ugyanis az összes német demokratikus szamarakról, és ugyanígy a franciákról is, dossziékat fogok felfektetni – ezt a munkát mindenképpen el kell végezni, még mielőtt újra belekevernek bennünket valamiféle disznóságba. Jó lenne, ha az érdemes Liebknecht, aki eléggé alkalmas erre, elmenne a Múzeumba, s ott a berlini, a frankfurti és a bécsi nemzetgyűléseken lezajlott szavazásokat, amelyek ott bizonyára megvannak (a gyorsírói jelentésekben), átnézné és az egész baloldalra vonatkozóan kiírná.

Tudod, hogy Daniels kéziratának[296] a végét nem olvastam. A fickó mereven ragaszkodik ahhoz, hogy a „fogalmak" közvetítők az emberek között stb., ami érthető is; ezt sohasem fogod kiverni olyasvalaki fejéből, aki fiziológiáról ír. Végül mindig ahhoz az érvhez menekül, hogy minden valóságos tény, mely az emberre hat, fogalmakat idéz fel benne, s hogy e ténnyel szembeni reakció ilymódon másodsorban a tény következménye ugyan, elsősorban azonban a fogalmak következménye. E formális logika ellen persze mit sem lehet mondani, és minden azon múlik, hogyan fejti ezt ki a kéziratban, melyet nem ismerek. Azt hiszem, legjobb lenne megírni neki: most már tudja, hogy egyik-másik részt hogyan magyarázhatják félre, tehát úgy módosítsa ezeket a passzusokat, hogy az „igazi" nézet világosan kidomborodjék. Ez minden, amit tehetsz, különben a kérdéses helyeken magadnak kellene a kéziratot átírnod, ami megintcsak nem lehetséges.

Közöld velem, hogy van a feleséged és add át neki szívélyes üdvözletemet.

Örülök, hogy végre elkészültél a gazdaságtannal. A dolog valóban túlságosan hosszúra nyúlt és ameddig egy fontosnak tartott könyv akad, amelyet még nem olvastál el, addig úgysem kezdesz el írni.

Hogy áll a dolog tervezett két 60 íves köteteddel kiadói szempontból? Ha ez all right* volna, akkor már rá lehetne bírni a fickót, hogy a magyar

* – rendben – *Szerk.*

cikkekhez szükséges anyagot – megadnám mi kell – megszerezze, ezt, ha szükséges, a honoráriumból később elszámolnánk. Kellene még egy *nagyon jó* térkép, külön Magyarországról és Erdélyről, meg lehetőleg csatatervek, melyeket tudomásom szerint az eddigi művek nem tartalmaznak – a térkép egyedül kb. 15–20 tallérba kerülhet. Ezeket kikerestetném Weydemeyerrel. Apropó, tudod a címét? Érdeklődni szeretnék nála katonai szervezési és taktikai ábécés könyvek felől, éppen ezt az izét nem lehet itt kapni. Mindenesetre nézz utána annak is, milyen Magyarországról szóló könyveket lehetne Beck bárónőtől vagy általa felhajtani. Szükségem van a Deckerre is,[298] mely még nálad van.

Barátod
F. E.

Manchester, 1851 április 3.

80

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

Azt gondoltam, ma végre elkészülök nagyszabású stratégiai értekezésemmel.[299] De részben mert feltartottak, részben mert egyes részleteknek még utána kell néznem, részben mert hosszabb lesz, mint gondoltam, ma késő estig aligha készülök el vele. Egyébként kinyomatásra teljesen alkalmatlan, csak magántájékoztatásra való és afféle gyakorlat nekem.

Wellingtonnal is kezdek mindinkább tisztába jönni. Önfejű, szívós, makacs angol, akiben teljes mértékben megvan a nemzetére jellemző józan ész és tehetség az erőforrások felhasználására; lassan fontolgat, óvatos, óriási szerencséje ellenére sohasem számít szerencsés véletlenre; zseni lenne, ha a józan ész nem lenne képtelen a zseni magaslatára emelkedni. Valamennyi dolga példás, de egyetlenegy sem mesteri. Az olyan tábornokot, mint ő, mintha az angol hadsereg számára teremtették volna, amelyben minden katona, minden alhadnagy egy kis Wellington a maga területén. És Wellington ismeri a hadseregét, annak a védelemben tanúsított konok kitartását, melyet minden angol magával hoz a boxringből, s amely ezt a hadsereget képessé teszi arra, hogy nyolcórás megfeszített védekezés után, amely minden más hadsereget megtörne, még impozáns rohamot indítson, az élénkség hiányát egyöntetűséggel és állhatatossággal ellensúlyozva. Waterloonál[300] egy hadsereg sem tudott volna a poroszok megérkezéséig helytállni, ha a védelemnek nem lett volna 35 000 angolból álló magja.

Egyébként Wellington a spanyol háborúban jobban átlátta a napóleoni hadművészetet, mint azok a nemzetek, melyeknek Napóleon a hátára írta e hadművészet fölényét. Míg az osztrákok teljesen megzavarodtak, a poroszok pedig, mivel semmit sem értettek az egészből, az ostobaságot azonosnak nyilvánították a zsenialitással, addig Wellington egészen ügyesen viselkedett és el tudta kerülni a baklövéseket, melyeket az osztrákok és a poroszok elkövettek. Nem utánozta a napóleoni manővereket, de végtelenül megnehezítette a franciáknak, hogy manővereiket vele szemben

alkalmazzák. Egyetlen hibát sem követett el, ha erre politikai szempontok nem kényszerítették; de viszont a legcsekélyebbet sem fedeztem fel nála, amiben a lángésznek csak egy szikrája is megvillant volna. Maga Napier is rámutatott olyan alkalmakra, amikor döntő hatású zseniális csapásokat mérhetett volna, de nem gondolt rá.[281] Tudomásom szerint sohasem volt képes ilyen alkalmakat kihasználni. Wellington nagy a maga nemében, tudniillik olyan nagy, amilyen valaki csak lehet, anélkül, hogy megszűnne középszerű lenni. Megvan benne a katona valamennyi tulajdonsága, s valamennyi egyenletesen és kitűnő összhangban fejlődött ki; de éppen ez az összhang akadályozza e tulajdonságok mindegyikét a valóban zseniális kibontakozásban. Amilyen katona, olyan politikus. Politikai kebelbarátja, Peel, bizonyos fokig az ő hasonmása. Mindketten azt a toryizmust képviselik, melynek elég józan esze van ahhoz, hogy tisztességgel adja fel egyik pozíciót a másik után és feloldódjék a burzsoáziában. Ez a Torres Vedrasba való visszavonulás.[301] Voilà* Wellington.

Barátod
F. E.

[Manchester,] 51 április 11.

* – Íme – *Szerk.*

81

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1851 április 15.

Kedves Engels!

Azért nem kaptál tőlem levelet és most is csak ezt a néhány sort kapod, mert napról napra várom jelzett leveledet. Csatolom Lupus levelét. Már 4 nappal ezelőtt írtam neki, a neked feltett kérdésekre azonban nem válaszoltam.

Kaptam egy levelet Amerikából bizonyos Fischertől, akit nem ismerek. Egyelőre Liebknechttel írattam neki.

Rothacker levelét majd legközelebb küldöm el neked. Ez a szamár is szerkesztő Amerikában. Leveléből annyi derül ki, hogy a Távol-Nyugat legtávolabbi zugától keletig mindenütt üvöltöznek ellenünk, szidnak minket és írnak rólunk. Weitling a lapocskájában közölt egy cikket Párizsból (állítólag, valójában Willichtől), mely ellenem és ellened irányul.[302] Másrészt Schnauffer megtámadta a nagy Willichet.

Struve, miután kezességet vállalt a 10 millióért, tüstént ívet köröztetett a Cityben – pénzt koldult, hogy kivándorolhasson Amáliával* Amerikába. Sikerült neki. Múlt pénteken lelépett, természetesen Amáliával.

Willich állítólag vadul rávetette magát a trickerre**, Göhringer irányítása alatt. Egyébként miután megkapta az ál-Becker utolsó válaszát és a csatolt pohárköszöntőt, 14 napig lázas eperohama volt. 14 napig nem hagyta el a kápolnát, vagyis a kaszárnyát. Amikor ismét megjelent a Windmillen[218], vitára bocsátotta a pohárköszöntőt és az előzetes megjegyzést[280], valószínűleg azért, hogy szegénységi bizonyítványt állíttasson ki magának.

Schapper alkotmányt dolgozott ki Anglia részére, mivel ugyancsak a Windmillen, érett megfontolás és hosszadalmas vita után megállapították, hogy Angliának nincs írott alkotmánya, tehát készíteni kell ilyet számára. Schapper és Gebert fogják ezzel megajándékozni. Már megszövegezték

* Amalie Struve. – *Szerk.*

** – játékra (nem lehetett pontosan kibetűzni) – *Szerk.*

Schimmelpfenning utazgatott Németországban és Willich–Schapper, Ruge-Kinkel meg [J. Ph.] Becker–Sigel közös érdekében mindenütt nagyon intrikált ellenünk. Különösen a Kinkel-rajongás fészkeiben, és leginkább Vesztfáliában, Osnabrückben, Bielefeldben stb., ahol bennünket sohasem néztek jószemmel, most se vége, se hossza a pletykának.

Barátod
K. M.

82

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

Mellékelek egy pénzesutalványt 5 £-ről.

Ha feleséged egészségi állapota és egyéb körülményeid engedik, úgy holnapután, csütörtökön utazz ide.[294] 3 vonat közül választhatsz: 1. reggel fél hétkor indul, 2 órakor érkezik ide (2. osztály); 2. a parlamenti vonat[303] reggel hétkor indul (2. és 3. osztály), este fél hét körül fut be; 3. déli 12 órakor indul, este 9 órakor érkezik (2. osztály). Péntektől hétfőig azután kicsit utazgathatunk a környéken.

Mindenesetre postafordultával írd meg, hogy jössz-e és melyik vonattal, akkor várlak majd az állomáson. Ha nem jöhetsz csütörtökön, bár az sok szempontból előnyösebb lenne, gyere pénteken. Mindenesetre azonnal értesíts, hogy és mint.

Minden egyebet a személyes megbeszélésre hagyok, most inkább rögtön elmegyek a pénzesutalványért. Üdvözletem feleségednek és a gyerekeknek.

Barátod
F. E.

Manchester, [1851] április 15., kedd

Az iroda megint túlságosan zsúfolt volt – mellékelek $^1/_2$ ötfontos bankjegyet – a másik felét a következő postával küldöm.

83

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

Néhány napon belül, legkésőbb 8 nap múlva további 5 £-et kapsz, már ma elküldeném neked, ha nem kellett volna éppen most 10 £-et leszurkolnom.

Pár nap óta hiába keresem Lupus és Dronke levelét. Nyilván mindkettőt magaddal vitted. Ha megtalálod, küldd el őket postafordultával, akkor azonnal írok nekik. A New Orleans-i Fischer levelét sem találom.

Ne panaszkodjunk túlságosan, hogy rossz követőink vannak. Éppen otthon vannak nálam Savary emlékiratai.[304] Napóleonnak is voltak – s milyenek! Egyik remek példányuk ez a Savary. Ennél középszerűbb fickó nem is létezik. Ahogy bizonyos emberek azt hiszik, hogy megütik a legmagasabb mértéket, pedig még a „Kommunista Kiáltvány"-t sem értik meg, úgy ez a Savary is azt képzeli, hogy a zsebében van Napóleon, hogy ama kevés kiválasztott közé tartozik, aki ennek az alaknak egész nagyságát fel tudja fogni, holott egyetlen hadjárat vagy csata tervét sem értette meg. Amikor emlékiratait írta, egyetlen rendes leírás is alig volt még ezekről a hadjáratokról és mivel írása Napóleonnak, valamint saját magának az apológiája, bizonyára nem mulasztotta volna el, hogy e tekintetben a tőle telhető legjobbat nyújtsa; ehelyett mindenütt csak néhány általános frázis és egy alárendelt szemtanú összefüggéstelen zavaros részletei. Austerlitzről[305] pl. csak annyit tud a fickó, hogy az ellenséget egy oldalmenetben meglepték és annyi részre forgácsolták, ahány francia hadoszlop a helyszínre érkezett – ezt szó szerint másolta ki Napóleon bulletinjéből. De hogy mindez hogyan történt, arról mit sem tud. Egyébként rengeteg pletykát hord össze a császárság és a konzulátus idejéből; igazi mintapéldánya a nyárspolgárnak – hencegő, hazudozó, szervilis, aki valóságos kéjjel végzi a rendőr nemes tevékenységét, éppúgy élvezi a letartóztatásokkal kapcsolatos hatalmat, ahogy örömét leli a besúgásban; emellett mindenféle kicsinyes dologra és intrikára kapható, de mindenben olyan középszerű, szolgálatkész és szűk látókörű, hogy állandóan rövid pórázon kellett tartani

és határozott utasításokkal ellátni. Végül, korántsem prezentábilis személy, alapjában véve semmivel sem jobb vagy rosszabb, használhatóbb vagy kompromittálóbb, mint bizonyos barátaink, s Napóleon idővel mégis tűrhetően működő gépezetet, Rovigo herceget és udvaroncot faragott belőle, aki nem hozott rá szégyent az orosz császár* előtt. De persze az ilyen fickókat meg kell vásárolni, ahhoz pedig mindenekelőtt pénz és hatalom szükséges.

Egyébként a nemes Thiers Savaryt, akinek az emlékiratai pedig eléggé ismertek Franciaországban, olyan szemérmetlenül lemásolta[271], hogy a plagizálásban semmivel sem marad el az angol közgazdászok mögött és ez nem pusztán a pletykákra áll. Közigazgatási stb. kérdésekben is itt-ott Savary úr a fő forrás.

Ha hinni lehet a „Times"-nak, Londonban most szörnyű állapotok uralkodhatnak, mivel tatárok, franciák, oroszok és más barbárok állítólag teljesen birtokukba vették. Ráadásul kilátás van arra, hogy a világ minden tájáról besúgók dandárai, sőt még porosz zsandárok is érkeznek, nem számítva a német demokrata barátokat à la Otterberg, akik júniusban jönnek majd, hogy láthassák a nagy kiállítást[256] és a nagy férfiakat – egyszóval gyönyörű lesz. Figyeld csak meg, hogy ajánlólevelekkel vagy anélkül hány embert küldenek majd a nyakadra, akik azt kívánják tőled, mutasd meg nekik Ledrut, Mazzinit, L. Blanc-t és Caussidière-t, s akik azután nem győzik majd járatni a szájukat Németországban, mivelhogy nem szereztél nekik meghívót Feargus O'Connorhoz ebédre. Jönnek majd olyanok, akik ezzel állítanak be: Marx úr? – nagyon örvendek. – Ön bizonyára ismer engem, Neuhaus vagyok, a türingiai mozgalom vezetője!

Nyilván olvastál arról a botrányról, mely a kölni városi tanácsban Schenk alpolgármesternek a porosz herceg tiszteletére tartott beszéde miatt tört ki, és ismered a herceg pimasz válaszát. „A sajtó rossz, a kölni sajtónak meg kell javulnia!"[306] Szegény Brüggemann – ő persze felhasználja az alkalmat egy kis híg locsogásra, amilyent a cenzúra árnyékában a legnagyobb szerénységgel és jószándékkal írni bátorkodnak. De azért lett most „a mi Stuppunk" is Köln polgármestere és legnagyobb embere, a te sógorod** pedig dicséretes buzgalommal koboz el könyveket. Attól tartok, hogy legközelebb mint porosz bürokrata Brutus a te írásaidhoz is hozzányúl, s ez a honoráriumok folyósítását kellemetlenül megakaszthatja. E nemes férfiú másik sógora, a nagyérdemű Florencourt, mint a német lapok jelentik,

* I. Sándor. – *Szerk.*

** Ferdinand von Westphalen. – *Szerk.*

dobszóval és égő fáklyákkal áttért a katolikus egyház kebelébe. De a te családod legalább érdekes, az enyémben nekem kell egyedül gondoskodnom affenteuerlich* történetekről.

Apropó! Igen nagy szívességet tennél nekem, ha Danielsszel vagy bárki mással, akit erre Kölnben alkalmasnak tartasz, mielőbb (közvetlenül ide, tehát kölni postabélyegzővel) levelet íratnál nekem, amelyben az illető igazolja, hogy két ötfontos bankjegyet, korábban pedig egy ötfontos bankjegyet, tehát összesen 15 £-et kapott tőlem és hozzáfűzi, hogy ő ezt a pénzt az én utasításom szerint kifizette bizonyos embereknek, úgyhogy elszámolásom a különböző kölni személyekkel teljesen rendezve van. Hozzáírhat még néhány közömbös dolgot, üdvözleteket stb., hogy a levél ne lássék machinációnak. Ugyanis, már előre látom, hogy a felvett pénzek miatt magyarázkodásra kerül sor és ezért szükségem van valamilyen papírra, amellyel, ha kell, bizonyíthatom, hogy adósságokat fizettem Kölnben. Minél hamarabb kapom meg a levelet, annál jobb. A dolog tálalását teljesen rád bízom, s jobbnak látom, ha ezt a dokumentumot te szerzed be, mert senkinek semmi köze hozzá, hogy mi ketten milyen pénzügyleteket bonyolítunk le. Felőlem azt is írhatod, hogy nőszemélyek miatt keveredtem adósságba vagy hogy régebben a Szövetség céljaira vállaltam kezességet ezért az összegért és most ki kell fizetnem, vagy amit akarsz – mindegy. A levelet egyébként júniusban azonnal visszaküldjük írójának. A fő dolog a kölni postabélyegző, a május első feléből való dátummal.

Hogy vagytok otthon? Add át üdvözletemet feleségednek és a gyerekeknek és írj hamarosan.

Barátod
F. E.

[Manchester,] 1851 május 1.

Épp most találtam meg Lupus és Fischer levelét – Dronke levele azonban nem került elő. Lupusnak még ma írok.** Ha írsz Kölnbe, jó lenne, ha Lupus útiköltsége miatt noszogatnád őket – hiszen ismered a kölnieket.[307]

* – kalandos (abenteuerlich elferdítése: Affe = majom) – *Szerk.*
** *V. ö. 526–528. old.* – *Szerk.*

84

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1851 május 3.

Kedves Engels!

Lupus, mint maga írja nekem, Kölnből angol útlevelet kapott és útiköltséget a maga s Dronke számára. Dronke küldött a kölnieknek[307] egy cikket is az itáliai forradalomról.

Furcsa azonban, hogy Dronke aláírása határozottan ott található – lenyomtatva Louis Blanc kiadványában – a februári forradalom megünneplésére alakított akkori bizottsághoz intézett üzenet alatt. Majd felvilágosítást kérünk tőle erről a különös tényről. A legjobb esetben sem okos ötlet ez ettől a gnómtól.

Becker Verviers-be helyezte át szedőműhelyét és nyomdáját, s mi sem vall arra, hogy a kormányüldözések kárára vannak. Firkálmányom egy füzete[237] eljutott ide, de csak egyetlen példány.

Az itteni központi demokrata német bizottság[289] feloszlott ugyanakkor, amikor a nagy Karl Heinzen „katonai engedelmességet" hirdet iránta. Az édes Kinkel, respektábilis City-polgároknak tartott drámai előadásai miatt – 12 felolvasás ára 1 guinea: az édes ember egy bizottsággal (a berlini Oppenheim is benne van) küldi szét ezeket a jegyeket boldog-boldogtalannak és körülbelül 300 főnyi hallgatósága van – természetesen nem kompromittálhatja magát és visszavonult. Haug szintén megharagudott. Rugénak úgy látszik nagyon ziláltak a pénzügyei, mert az volt a szándéka, hogy dagerrotip-felszerelést vásárol és azzal járja az országot.

Weerthtől ma egy fölöttébb elégedetlen levelet kaptam: a hosszú orrok és a füstölt hús untatják. Ezenkívül, írja, „ragyogó szituáció" fenyegeti – házasság talán? De ő már öreg ahhoz, hogy filiszter legyen belőle. Hiszen ismered Weerth barátunkat. Hamar elunja magát és leghamarább akkor, ha polgári kényelembe kerül. Barátja, Campe, mondta neki, bosszúsan mutatva a makulatúrára: „Minden vonz, de semmi sem hat." És ez az általános állapot Németországban.

Itt csak úgy hemzsegnek a legkülönfélébb emberek. Nem hiszem, hogy

bármi módon a terhemre lesznek. Ha ugyanis akad a gyárosok között liberális, radikális vagy akárcsak kíváncsi ember, azokat nagy figyelemmel elcsípik Göhringernél, vagy a Kinkel-klikk csap le rájuk, azután pedig rögtön a velünk kapcsolatos botrányokkal traktálják őket. Annál jobb nekünk!

A könyvtár egész héten át zárva volt. A vörös bolondról* semmit se hallani többé.

Daniels azt írja, hogy sehol sem képviselik őket jobban, mint Berlinben; ott két „tehetség" és „gentleman" áll rendelkezésükre, akik igen tevékenyek.

Tupmannek súlyos kankója van. A madame la baronesse-szel lezajlott heves jelenet után a dolog megint félig-meddig elsimult, de könnyelműsége miatt a fickó most alárendeltebb helyzetbe került.[308]

Foucault ingakísérletét bemutatják az itteni politechnikai intézetben.

Azt a levelet Danielsnek holnap megírom. Schramm csodálatosképpen *bérletjegyre* tett szert.

Heinzen a szennylapjában** megint megdobált „native"*** piszkával – a szerencsétlen. A fickó olyan ostoba, hogy Schramm „Müller" álnéven tudósításokat küld neki készpénzért, és csupa oda nem való mókákat, mint pl. a Blanqui-pohárköszöntőt[280] stb., csempész be a zugújságjába.

Willich néhány nappal ezelőtt találkozott Bambergerrel, akit régebben egyszer látott. Odament hozzá. Kezet szorított vele: „Három hétig nagyon beteg voltam. Ki sem léphettem a lakásból. A forradalom pompásan halad. Főleg itt Londonban nagyon tevékenyek vagyunk. Két fiókegyesületet alapítottunk. Schapper roppant aktivitást fejt ki."

Máskor többet. Jövő héten a könyvtárban alaposan utánanézek számodra a L. Blanc-hoz szükséges forrásmunkáknak.

Barátod
K. M.

A feleségem üdvözöl. Dühös volt, hogy *Pieper* olyan tolakodóan rögtön a nyakunkba varrta magát.

Egyébként minden alkalommal ajándékozol egy bélyeget a postának. Egy bélyeg elég.

---

* Hermann Becker. – *Szerk.*

** „Deutsche Schnellpost". – *Szerk.*

*** – „vele született"; „saját termésű" – *Szerk.*

85

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1851] május 5

Kedves Engels!

Alább küldöm neked szó szerint angolul annak a cikknek a másolatát, amely az elektromosság mezőgazdasági alkalmazásával foglalkozik.[309] Légy szíves válaszolj postafordultával:

1. mi a véleményed a dologról.

2. Magyarázd meg nekem ezt a históriát érthető német nyelven, mert nem tudok kiokosodni rajta.

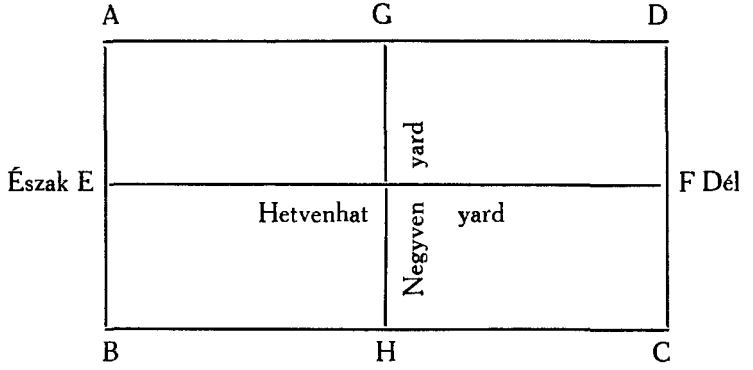

Egy földterületet téglalap alakú négyszögekre osztanak, mindegyik 76 yard hosszú és 40 yard széles, ennélfogva éppen egy acre. A fenti rajz egy ilyen négyszöget ábrázol.

Az A, B, C és D pontok mindegyikén cövekek vannak a földbe verve; a külső vonalak erős vasdrótot képviselnek, amely a 4 cövekre erősítve, egyiktől a másikig halad és összeköti őket egymással olymódon, hogy 3 hüvelyknyire a felszín alá süllyesztett drótnégyszöget alkotnak. Az E és F ponton 15 láb magas karók vannak a földbe verve; az E ponton a földalatti haránthuzalhoz egy másik drót kapcsolódik, melyet felvezetnek a karóra, majd on-

nan a négyszög közepén át az F karó csúcsára, azután e karó mentén levezetik és a földalatti haránthuzalhoz erősítik ezen a ponton. Meg kell itt jegyeznünk, hogy a négyszöget úgy kell kialakítani, hogy észak-déli irányban húzódjon, s így az E ponttól F pontig haladó huzal derékszögben legyen az egyenlítővel. Ismeretes, hogy a légkörben jelentős mennyiségű elektromosság keletkezik és a Föld mozgását követve, állandóan Keletről Nyugatra vonul. Ezt az elektromosságot az E és F pont között kifeszített huzal magához vonzza és átadja azoknak a huzaloknak, amelyek a talaj felszíne alatt a négyszöget alkotják, az A, B, C és D pontokból . . . szükséglet szerint bármilyen mennyiségű elektromosságot lehetne fejleszteni olymódon, hogy a G ponton egy zsák faszenet, a H ponton pedig horganylemezeket helyeznek el a talaj felszíne alatt, s a kettőt az E és F pontokon levert karókhoz hasonló két karó között kifeszített huzallal összekötik, mely keresztezi az E–F pontok között hosszanti irányban kifeszített huzalt. E berendezés, melynek költségei acre-enként egy fontra tehetők, számítások szerint 10–15 évig eltart, ha a drótokat gondosan felszedik és minden évben visszahelyezik.

A karókat száraz fából készítik. Minél nagyobb a térség, annál kisebb a költség . . . A területet a következő módon jelölik ki. Tengerész-iránytűvel és meghatározott hosszúságú közönséges madzaggal kimérik a facövekek helyét, melyekhez a *földalatti* huzal (kis horgon átvezetve) hozzá van erősítve. Ügyelni kell arra, hogy a földalatti drót az iránytű szerint hosszában pontosan észak-déli irányban, szélességben pedig pontosan kelet-nyugati irányban húzódjon. Ezt a drótot azután két-három hüvelyknyi mélyen a földbe kell süllyeszteni. A földalatti drótnégyszög oldalai ezáltal zárulnak. A cövekekre *felfüggesztett* drótnak mindkét végén kapcsolódnia kell a földalatti huzalokhoz. Ezért záróhoroggal ellátott facöveket kell beverni és a két karót (az egyik 14, a másik 15 láb magas) az iránytű szerint pontosan észak-déli irányban helyezik el, kifeszítik fölöttük a drótot és a facövekhez rögzítik, de úgy, hogy az e ponton egyúttal érintkezésbe kerüljön a földalatti dróttal is. A felfüggesztett drótnak nem szabad túl feszesnek lennie, különben a szél elszakítja.

Ennyi az egész.

A német központi férfiak[289] most x-edszer megint egyesültek, s így megjelent Haug tábornok hirdetése, amely május 10-re jelzi „Kosmos"-ának[310] megjelenését, Ruge, Kinkel, Ronge stb. közreműködésével. Ez szép lesz.

Tupman[308] épp az imént hozott Miqueltől egy levelet, melyből kiderül, hogy a német demokraták – sőt néhány kommunista is – Ruge brémai

szennylapjával* az élen, fáradhatatlanul szórják rágalmaikat ellenem, s az ilyesmi persze rohamosan terjed a német filiszterek és straubingerek[64] között. A fickók mégiscsak pokolian félhetnek tőlem, ha már most mindent latba vetnek, hogy lehetetlenné tegyék tartózkodásomat Németországban.

Barátod
K. M.

Jones tegnap valóban pompás előadást tartott a szövetkezeti mozgalom ellen, amelyben szemtől szembe támadta saját hallgatóságát. Közölte velem, hogy a Harneyval kiadandó lapból valószínűleg nem lesz semmi, mert Harney feleségével nem lehet üzletet kötni. Egyelőre saját szakállára ad ki egy folyóiratot.[311]

* „Bremer Tageskronik". – *Szerk.*

86

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester, 1851 május 6 v. 7.]

Kedves Marx,

Holnap vagy holnapután megkapod a pénzesutalványt. Könyvelőnknek ma megint nincs készpénze.

Mióta használod leveleiden a mellékelt szép pecsétet? Vagy talán történt vele valami?

Úgy fest tehát a dolog, hogy ezen a nyáron az egész „Neue Rheinische Zeitung" összeül Londonban, kivéve talán Freiligrathot és a honorárius* Bürgerst. Hogy Lupus véglegesen idejön, annak nagyon örülök, egyébként most már biztosan tudom, hogy az itteni határon az idegenellenőrző hivatalok most még sokkal kevésbé szigorúan veszik a dolgot, mint azelőtt, s hogy ezért a menekültek ideküldésének tilalmával kapcsolatos egész skandalum merő humbug.

A gnóm** aláírása a genfi üzenet alatt valóban rendkívül furcsa*** – érthetetlen balfogás –, újabb bizonyítéka annak, hogy ezeket az ifjakat erősen szemmel kell tartani és rövid pórázra kell fogni. Csak balfogás lehet, a legényke levelei túlbuzgalomról tanúskodtak, talán bizony azt hitte, hogy remek mesterfogást hajtott végre. Szigorúan kérdőre kell vonni, megdorgálni és a lelkére kötni: csak semmi túlbuzgalom!

Legközelebb írok majd neked Wellingtonnak egy 1811-ből való közgazdasági értekezéséről; szabadkereskedelemre és a gyarmati kereskedelem monopóliumára vonatkozik. A dolog érdekes, s mivel a spanyol gyarmatokról szól, nem pedig az angolokról, Wellington megjátszhatja a szabadkereskedőt, jóllehet mindjárt az elején arisztokratikus katonai fanatizmussal szidja a kereskedőket. Nem gondolta, hogy később segítenie kell majd ezeknek az elveknek az angol gyarmatokra való alkalmazását. De éppen ez a do-

* – tiszteletbeli tag – *Szerk.*

** Ernst Dronke. – *Szerk.*

*** *V.ö. 228. old.* – *Szerk.*

log csattanója. Az öreg írnek, mert érdemtelenül legyőzte Napóleont, később vereséget kellett szenvednie Cobdentól és politikai gazdaságtanban át kellett mennie a szabadkereskedelem caudiumi igája alatt.[312] A világtörténelem valóban bő alkalmat nyújt kellemes elmélkedésekre!

A londoni német demokrata ideiglenes kormány feloszlása nagy bánatomra szolgált. Ilyen szép alkalom arra, hogy ezek a szamarak a köznevetség tárgyaként szerepelhessenek, nem egyhamar akad. Kárpótlásul a nagy Franz Raveaux a „Kölnische Zeitung"-ban ismét megkezdi klikk-polémiáját Paul Franck úrral és más szamarakkal. Megint megérett arra, hogy beválasszák valami nemzeti bolondokházába, s hogy ott elmondhassa: „Meine Herren, hück hat die Stadt Köllen ener jrosser Dag erlebt!"* Ez a barom Brüsszelben tanyázik. Barátunk – Engels parancsnok – tábornok és első parancsnok lett, s a filiszterek bankettet rendeztek a tiszteletére, mely alkalommal „a mi Stuppunk" mondott pohárköszöntőt rá. Ebből láthatod, hogy az ember még akkor is viheti valamire, ha Engels a neve. S a vén kövér disznó, egykor hadnagy Napóleon alatt, köszönő szavaiban hangoztatta, hogy örömmel tölti el az ünnepélynek és Köln városának sajátosan porosz szelleme.

Egyébként morális meggyőződésem szerint Willich és társai nagyszabású terven kotlanak, mely arra szolgálna, hogy a kiállítás[256] idején forradalmasítsa Angliát, bár ugyanilyen bizonyos az is, hogy a kisujjukat sem fogják mozdítani. Minden ismétlődik!

A 2. bélyeg a leveleimen a késői feladás miatt kell. Ilyen bélyeggel levelemet ugyanaz a vonat $1^1/_2$ órával a rendes postaidő letelte után is elviszi. Egyébként a cég fizeti.

Barátod
F. E.

* – „Uraim, Köln városának ma megint nagy napja volt!" *(Helyi dialektusban.)* – *Szerk.*

87

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

A mai első postával küldtem neked egy 5 £-es pénzesutalványt, remélem megkaptad.

Az angol postával feltétlenül van valami. Először nyitva kaptad meg egy levelemet. Azután tegnapelőtt a leveled elmázolt pecséttel érkezett, amelyet visszaküldtem neked. És ma, csütörtökön, 8-án este 7 órakor kaptam meg 5-én, vagyis hétfőn kelt leveledet, azt, amelyben az elektromosságról írsz. A levélen három 6-i (keddi) londoni postabélyegző látható, kettő közülük azt bizonyítja, hogy a levél már kedd reggel 10 óra előtt fel volt adva. Azután egy *manchesteri* bélyegző 7-i (tegnapi) dátummal, s végül még két *manchesteri, mai dátummal. Ráadásul egy elkent, rosszul összefoldozott* pecsét, mely számomra teljesen ismeretlen — mellékelten visszaküldöm, vizsgáld meg. A borítékot egyébként még ma elküldöm az itteni postamesternek és magyarázatot kérek, hogy miért csak ma este kézbesítették a levelet, melyet már tegnap reggel meg kellett volna kapnom. Postafordultával írd meg nekem, pontosan mikor adtad fel a levelet s hogy a pecsét rendben van-e. Olyan skandalumot rendezünk ezeknek a kutyáknak, hogy megemlegetik. Hogy a fickók aljasságokat művelnek, a mai „Daily News"-ból is kiderül, ez ugyanis egyenest kijelenti, hogy Palmerston Bécsben és Berlinben kémeket kért a menekültek megfigyelésére, s kellően lefesti a berlini Stieber és Goldheim urakat az angol publikum előtt. Pompás lenne, ha mi Greyt éppúgy pellengérre állíthatnánk, ahogy annak idején Grahamet Mazzini kipellengérezte.[313]

Hogy a levéllel történt valami különleges, az a jel is bizonyítja, melyet reá tettek. A címzésen a Manchester szó elé és után kereszt került, így:

× Manchester ×

még szembetűnőbb mint ahogy én másolom.

A visszaküldött pecséteket őrizd meg; talán szükségünk lesz rájuk.

A többi felvetett pontra holnap válaszolok; most rögtön elmegyek és fel-

adom ezt, meg a postamesternek szóló levelet. Feleségednek add át szívélyes üdvözletemet.

Barátod
F. E.

[Manchester, 1851] május 8., csütörtök,
este 10 óra

A levelet olyan ügyetlenül bontották fel, hogy az eredeti, nagyobb pecsét széle még tisztán látható. A pecsétviasz semmit sem ér, ha nincs alatta ostya, amely a borítéknak mind a négy oldalát átfogja. Sajnos itt éppen nem áll rendelkezésemre, s mivel azt szeretném, hogy ez a levél érintetlenül jusson el hozzád, nem tehetek mást, mint hogy elküldöm Schrammnak, aki közelebb lakik hozzád, mint Pieper, s akitől, legalábbis feltehetően, gyorsan megkapod.

Mindent meggondolva, mégis jobb, ha Pieper útján küldöm a levelet, ezt is teszem.

88

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester,] 51 május 9., péntek

Kedves Marx,

Tegnap 2 levelet küldtem neked, az egyikben nem volt más, csak egy pénzesutalvány, a másik Tupman[308] útján ment. Remélhetőleg mindkettőt megkaptad.

Az elektromos história egyszerű, már ami a szerkezetet illeti. A négy sarkon, A, B, C és D – felteszem, hogy a rajz előtted van –, cövekeket vernek a földbe és 3 hüvelykkel a talaj felszíne alatt egyiktől a másikig erős drótot feszítenek ki, úgy, hogy ez a föld alatt az egész területet körülfogja. E és F ponton, északon és délen, két karót vernek a földbe, melyek csúcsait, 15 lábnyira a föld felett, szintén dróttal kötik össze. E drót két végét a karók mentén levezetik a földbe és összekötik a földalatti A B C D dróttal. Ugyanígy járnak el a G és H karók között kifeszített harántdróttal, mely a közepén keresztezi az E F drótot. Hogy a faszén és a horganylemezek mire valók, az számomra sem egészen világos, mivel a faszén elektromos tulajdonságait már elfelejtettem; feltételezem, hogy a G pontnál levő faszén és a H pontnál levő horgany által – mindkettő szintén a földbe süllyesztve és összekapcsolva a földbe süllyesztett nagy dróttal – akarják az elektromosságot polarizálni, pozitív (horgany) és negatív (faszén) pólust létrehozni.

A többi a technikai részletekre vonatkozik, a drótok szigetelésére stb.

Mivel többet nem írsz a dologról, feltételezem, hogy valamiféle kísérletről van szó, azt hiszem, beszéltél is egyszer arról, hogy az „Economist"-ban vagy hol olvastál erről. A dolog sikerében némileg kételkedem, de talán kisül belőle valami, ha kibővítik és megjavítják. Csak az kérdéses 1. mennyi elektromosságot lehet ilymódon nyerni a levegőből, és 2. hogyan hat ez az elektromosság a növények növekedésére és csírázására. Mindenesetre írd meg nekem, végrehajtották-e már a kísérletet és milyen eredménnyel, továbbá, hogy hol található a beszámoló erről.

Két bökkenője mindenesetre van a dolognak:

1. A fickó az elektromosság levezetésére szolgáló drótot pontosan észak-

déli irányban akarja lefektetni, de mégis előírja a gazdáknak, hogy ezt az iránytű szerint fektessék le. Az iránytű elhajlásáról azonban, mely itt Angliában kb. 20–23 fok, egyáltalán nem beszél, pedig legalább meg kellene mondania, hogy ezt számításba vette-e. A gazdák persze mit sem tudnak az elhajlásról és a drótot a mágnestű szerint fektetnék le, amikor is nem északról dél felé, hanem észak-északnyugatról dél-délkelet felé húzódna.

2. Ha az elektromosság serkentően hat a növények csírázására és növekedésére, akkor tavasszal *túl korán* kezdenének csírázni s az éjszakai fagyok stb. kárt tennének bennük. Ez mindenesetre megmutatkozna és csak úgy lehetne védekezni ellene, hogy télen megszakítanák a lengő és a földbe süllyesztett drótok érintkezését. Emberünk erről sem beszél. De az így nyert elektromosságnak vagy nincs serkentő hatása vagy pedig túl korai hajtásra serkent. Ezt is tisztázni kell.

Egyébként a dolgot nem lehet megítélni addig, amíg ki nem próbálták és nem ismerjük az eredményeket, ezért írd meg nekem, hol találhatók továbbiak erről a tárgyról.

Hálát adok az egek urának, hogy a központi szamarak[289] ismét egymásra találtak, sőt a „Kosmos"-ukat sem irigylem tőlük. Hisz nekünk is lesz nemsokára megint egy lapunk, amennyire szükségünk van rá, s amelyben minden támadást visszaverhetünk, anélkül hogy úgy látszana, mintha tőlünk indulna ki a dolog. Ez a tervezett kölni havi folyóirat[314] előnye a mi „Revue"-nkkel szemben. Majd mindent szépen a derék Bürgers nyakába varrunk, hisz valamit csak kell hogy kapjon a mélyértelműségéért.

Hogy a gyalázkodások Németországban éppúgy folytatódnak, mint Amerikában és Londonban, az várható volt. Most abba a büszke pozícióba kerültél, hogy két világ is támad egyszerre, ami Napóleonnal sohasem történt meg. Németországi barátaink egyébként szamarak. Az, hogy merő gyalázkodásokról nem vesznek tudomást. legfeljebb negyedévenként ejtenek egy-két szót e nemes ipar állásáról, az rendjén van. De ha rágalmakra kerül a sor, ha a demokrata filiszter már nem éri be azzal a szimpla meggyőződéssel, hogy sötét szörnyetegek vagyunk, hanem hazug és elferdített tényekkel kezd dobálózni, akkor valóban a legkevesebb az lenne, ha az urak beküldenék a dokumentumot, hogy intézkedéseket tehessünk. De a németek azt hiszik, hogy eleget tettek, ha az efféle badarságot egyszerűen nem *hiszik el*. Írass Tupmannel ez ügyben Miquelnek, nem is kell rögtön válaszolnunk, hanem ha már néhány tucat ilyesmi van a kezünkben, egyszer alaposan rájuk csördíthetünk és egyetlen csapással eltaposhatjuk a poloskákat. Ami pedig azt illeti, hogy lehetetlenné akarják tenni tartózkodásunkat Németországban – legyen meg az örömük! A „Neue Rheinische Zeitung"-ot, a „Kiáltvány"-t

és az összes többit nem törölhetik ki a történelemből, bármennyire üvöltöznek is. Németországban csakis orgyilkosok jelenthetnek számunkra veszélyt, s mióta Gottschalk halott, senkinek sincs mersze Németországban efféle embereket a nyakunkra küldeni. Azután meg, 1848-ban Kölnben is nem kellett-e először kivívni pozíciónkat? *Szeretni* pedig a vörös demokrata vagy akár a kommunista csőcselék amúgy sem fog bennünket soha.

Örülök, hogy eddig nyugton hagytak a kiállításra[256] érkezők. Nekem már a nyakamra jönnek. Tegnap két kereskedő volt itt Leccóból, az egyik régi ismerős, még 1841-ből. Az osztrákok szép vircsaftot folytatnak Lombardiában. A különféle hadiadók, ismételt kényszerkölcsönök, évente háromszor is behajtott adók után most végre valami rendszerességet visznek bele a dologba. A középkategóriához tartozó kereskedőknek Leccóban 10 000–24 000 húszast (350–700 £-et) kell fizetniök évente egyenesadó fejében, az egész összeget készpénzben. Mivel jövőre ott is bevezetik az osztrák bankjegyeket, a kormány előzetesen minden ércpénzt ki akar vonni a forgalomból. Emellett a főnemességet – i gran ricchi* – és a parasztokat viszonylag *nagyon kímélik* – il medio liberale**, a városi liberális középosztály köteles mindent megfizetni. Láthatod a fickók politikáját. Érthető, hogy ilyen nyomás alatt – Leccóban nyilatkozatot írtak alá és elküldték a kormánynak, hogy nem fizetnek többet, felőlük akár foglaljanak, de hogyha ez a rendszer nem szűnik meg, ők mindnyájan kivándorolnak, többeknél már járt is a végrehajtó –, hogy ilyen helyzetben a fickók Mazzinit várják és kijelentik, hogy *muszáj* kitörnie a harcnak, mert ezt tovább már nem lehet kibírni, perchè rovinati siamo e rovinati saremo in ogni caso***. Ez eléggé megmagyarázza, miért akarnak az olaszok mindenáron nekivágni. Ezek a fickók itt mind republikánusok, méghozzá valamennyien tekintélyes burzsoák – az egyik Lecco első kereskedője és havonta 2000 húszast fizet adó fejében. Egyenest nekem szegezte a kérdést, mikor indul meg a harc, ők egymás között megbeszélték Leccóban – ez az egyetlen hely, ahol népszerű vagyok –, hogy nekem ezt pontosan tudnom kell.

Wellingtonról holnap, ezek miatt a fickók miatt ma nem jutottam hozzá.

Barátod

F. E.

Ezt a levelet pecsétviasszal és cégünk E. & E. jelzésű pecsétjével zárom le. Tehát látni fogod, hogy feltörték-e.

* – a nagyon gazdagokat – *Szerk.*

** – a liberális közép – *Szerk.*

*** – mert tönkrementünk és mindenképpen tönkremegyünk – *Szerk.*

89

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

Múlt héten egész hajórakomány levelet küldtem neked, köztük egyet pénzzel és egyet Pieper útján. Úgyszintén a múlt kedden is egyet, amelyre ma mindenképpen választ vártam. Egy sort sem kaptam. Azt kell hinnem, hogy a levelek mind elvesztek, mert a Pieper útján küldöttre mindenképp választ vártam, melynek elmaradása kellemetlen helyzetbe hoz az itteni postamesterrel szemben. Vagy talán közbejött valami kellemetlenség, de ebben az esetben is jó lett volna, ha legalább két szót írsz – meglehetősen nyugtalanít az ügy, s ha holnap vagy legkésőbb holnapután sem kapok tőled semmit, már igazán nem tudom, mi történhetett és ezentúl hogyan küldjek neked leveleket úgy, hogy el ne vesszen semmi.

Az itteni postamester azt kívánja, hogy leveleidet ezentúl ne úgy címezd, ahogyan eddig, hanem a következőképpen: felül a név, alatta a házszám és az utca, és egészen lenn Manchester. Ő ennek tulajdonítja, hogy múltkor egyik leveled innen visszavándorolt Londonba és onnan megint ide. Tehát azonnali választ várok.

Barátod
F. E.

[Manchester, 1851 május 15.,] csütörtök

90

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, 1851 május 16.

Kedves Engels!

Tegnapelőtt érkezett leveledet túl későn kaptam meg, s így már nem felelhettem rá.[315] Ugyanis már a Múzeumban voltam, mielőtt a postás jött, és csak este 7 órakor értem haza. Tegnap viszont a legjobb akarattal sem írhattam neked, mert olyan altesti bántalmaim voltak, hogy majd szétrepedt a fejem, mint Freiligrath négerének a dobja.[316]

Az előző zavar pusztán abból adódott, hogy a két mihaszna egyikének (Schrammnak) a te első leveledre rögtön átadtam a válaszlevelemet, hogy adja fel a postán neked. A fickó ellazsálta, még tegnap is a tárcájában volt az a néhány sor.

Ami az elektromosságot illeti, a közlemény az 1845-ös „Economist"-ban található. Egyébként semmi más nincs benne, mint amit megírtam neked, továbbá az, hogy a kísérletet nagy sikerrel Skóciában hajtották végre. A lap még a gazda nevét is közli.

Freiligrath a napokban ideérkezik.

Most pedig a postaügyekről. Azt hiszem, a posta ártatlan. Legalábbis a pecsétek rossz formájáért egyedül én vagyok felelős. Az egyetlen, ami számomra teljesen érthetetlen, a: × Manchester ×*.

Olvastad a „Kölnische Zeitung"-ban, hogy az a szemérmetlen Kinkel a felesége által letagadtatja mindennemű közreműködését az erős „provizórium" kiáltványában[289]? és még „súlyos betegnek" is hazudja magát, csakhogy a német filiszter érdeklődését fokozza?

Nagyérdemű miniszter-sógorom** közbelépése folytán ismét elakadt az írásaim kinyomatása[237], akárcsak annak idején a „Revue"-é. [H.] Becker valószínűleg nehézségekbe ütközött Verviers-ben.

Franciaországban *Cavaignac* úgy látszik rohamosan előretör. Az ő meg-

---

* *V.ö. 235. old. – Szerk.*

** Ferdinand von Westphalen. – *Szerk.*

választása lenne az ésszerű megoldás, de a forradalmat évekkel elodázná. Miklós, Frigyes Vilmos és a Habsburg kongresszusának[317] körülbelül ugyanaz a jelentősége, mint annak, amelyet Haug tábornok, Ruge és Ronge tartottak. A jövedelemadó volt egyébként pillanatnyilag a legokosabb, amit a poroszok tehettek.

Most egy pillantás az itteni emigrációra.

Egy fickó (német) vezetése alatt, a nevét nem tudom, vagy jobbanmondva ezzel a fickóval együtt, a halhatatlan Faucher, az elmaradhatatlan E. Meyen, aki most szintén itt van, stb. a londoni (Daily) „Illustrated News"-nál[318] leszerződtek a német kiadás szerkesztőségeként. De mivel egyikük sem tud angolul, főszerkesztőséget kértek egy német-angol személyében. Föléjük is helyeztek egy öreg *nőt*, aki húsz évvel ezelőtt járt Németországban és törve beszél németül. Ez az asszony aztán cenzúrázott, akár az öreg Doleschall, nevezetesen törölte E. Meyen mélyenszántó cikkeit a „szobrászatról". Az idióta Meyen ugyanis itt Londonban reprodukálta azokat a művészeti szamárságait, amelyeket 10 évvel ezelőtt a berlini irodalmi pletykalapban[319] már feltálalt. Fauchert is kegyetlenül megcenzúrázták. Néhány nappal ezelőtt pedig a kiadó maga elé hívatta ezeket a fickókat, akik bár berzenkedve, de mégis alázatosan eltűrték az öregasszony uralmát, és bejelentette, hogy az urak saját irományait nem használhatja, szorítkozzanak angol cikkek fordítására. Minthogy a boldogtalanok egy árva szót sem értenek angolul, ez udvarias formában menesztés volt. És ők elmentek. Meyennek most megint egy évtizedig kell majd várnia és lesnie, hogy „szobrászatát" valakire rásózhassa.

Sőt mi több. A „Kölnische Zeitung" már hetekkel ezelőtt minden tekintély nélkül kidobta Faucher urat, azzal az indoklással, hogy cikkei untatták a közönséget.

Mit szólsz a portugál forradalomhoz?[320]

A. Goegg úr itt van, Willich és társai rögtön elkapták; előadásokat tart a Windmillen[218]. Jó szerencsét!

Nos, kedves barátom, ég áldjon. Mostantól levelezésünk ismét visszatér a rendes kerékvágásba.

Barátod

K. M.

91

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

Örülök, hogy a levelekkel nem történt semmi, így még mindig jobb. Az itteni postamester is kielégítő magyarázatot adott nekem a késve kézbesített levelet illetően. A jövőben a címzésen az utcát és a házszámot a város *fölé* írd, úgyhogy Manchester egészen alul álljon, a posta alkalmazottai ezt szokták meg, s mivel alul az utcanév állt, az egyik levélen a „Manchester"-t nem vették észre és londoni helyi levélként visszaküldték Londonba.

A legfrissebb újság az, hogy teljesen lefőztek. Azt hiszed, hogy felfedezted a földjáradék helyes elméletét. Azt hiszed, te vagy az első, aki megdönti Ricardo elméletét. Te szerencsétlen, túlszárnyaltak, megsemmisítettek, tönkrevertek, agyoncsaptak, az általad alkotott monumentum aere perennius* egész alapzata összeomlott. Halljad: Rodbertus úr a napokban megjelentette „Soziale Briefe an von Kirchmann" című művének harmadik kötetét – 18 ív. Ez a kötet „a földjáradék ricardoi tanának teljes cáfolatát és egy új járadékelmélet kifejtését" tartalmazza. Lásd múlt heti lipcsei „Illustrierte Zeitung"[322]. Most megkaptad a magadét.

A nagy Kinkel fáradozásai, hogy az Európai Bizottságnak[289] nevezett nem-respektábilis társaságból bűz hátrahagyása nélkül kikerüljön, igen mulatságosak. Bizonyára láttad a szombati „Sun"-ban[323], hogy néhány üvöltődemokrata[241] Elberfeld táján gyűlést és kisebbfajta zavargásokat rendezett és akkor ezeket a proklamációkat osztogatták. Az egészet Ronge német-katolikus[242] kapcsolatai révén ütötték nyélbe. Sem Kinkelnek, sem a kórus valamely más tagjának sem sikerült volna ott valamit véghezvinni.

A Cavaignac-ügy minden szempontból fatális; ha *Girardin* mondja róla, hogy neki van a legtöbb esélye, ennek igaznak kell lennie. Amellett a fickók egyre inkább belátják, hogy a revízió – legális úton lehetetlen.[324] Az illegális út pedig az államcsíny, s aki elsőnek kezdeményez államcsínyeket, azt szétzúzzák, írja a „Débats". Napóleon kezd rettenetesen elkopni. Changar-

* – ércnél maradandóbb mű[321] – *Szerk.*

nier-t megsemmisítették, végleg nyugállományba helyezték, a fúzió semmiféle közvetlen gyakorlati eredményhez nem vezet, bármily szépen fest is, így csak Cavaignac marad. S ha ez az alak késleltetné is a forradalmat, végtére az sem lenne olyan veszélyes; néhány évi erős ipari fejlődés, egy válság és egy újabb fellendülési periódus átélése korántsem ártana, különösen ha ezt Franciaországban polgári reformok stb. kísérnék. Ám Cavaignac és a polgári reform – ez Franciaországban a vámreformot és az angol szövetséget jelenti, s az első alkalommal háborút a Szent Szövetség[208] ellen, Anglia segítségével, fegyverkezésre fordított kellő idővel, hosszasan előkészített invázióval Németország ellen, s ez nekünk a rajnai határba kerülhetne, ami egyébként is a legjobb eszköz arra, hogy a crapaud*-szocializmust a gloire-ra** teljesített törlesztéssel lecsöndesítsék.

A „Débats" egyébként annyira süllyedt, hogy már csak az új választási törvény fenntartásában látja a társadalom megmentését.

Faucher és Meyen históriája*** gyönyörű. Minthogy én a német „Illustrated London News" első számának csak az első oldalát láttam egy kirakatban, meglehetősen kíváncsi voltam, kik azok az „elsőrendű német írók", akik ezeket a fennen szárnyaló hülyeségeket írták.

A „Frankfurter Journal"[325] kölni tudósítója azt írja, hogy a német menekültek helyzete Londonban most tűrhető, kivéve a kaszárnyabelieket, akik között van Willich is. Az augsburgi „Allgemeine" valóban azt hiszi, hogy az Alien Bill[276] még érvényben van, és úgy képzeli, hogy a menekültek – a XIX. század bolygó zsidói – ettől a billtől való halálos félelmükben reszketve surrannak át London utcáin.

A portugál forradalomról[320] semmit sem tudok mondani. Csupán az figyelemreméltó, hogy Saldanha mint tisztán *egyéni* felkelő azzal, hogy: Costa Cabral, ôte-toi de là, que je m'y mette°, abszolúte semmit sem ért el, viszont attól a pillanattól fogva, amikor kénytelen volt Oporto liberális polgáraihoz csatlakozni és Manuel Passos személyében befogadni e polgári erő teljhatalmú képviselőjét, az egész hadsereg a kezébe került. A pozíció, melyet Passos kap, s a legközelebbi fejlemények fogják majd megmutatni, hogy Saldanha és a királynő°° nem próbálják-e mindjárt újra becsapni a

* – varangy; (francia) nyárspolgár – *Szerk.*

** – dicsőségre – *Szerk.*

*** *V. ö. 242. old.* – *Szerk.*

° – takarodjál onnan, hadd üljek én a helyedbe[326] – *Szerk.*

°° II. Maria da Gloria. – *Szerk.*

polgárokat. Lisszabon semmi, Oporto az alkotmányos polgárság központja, Portugália Manchester-iskolája[254].

Örülj neki, hogy Goegg úr nem hozzád jött. Az ördög vigye el mindezeket a felfuvalkodott középszerűségeket.

Barátod
F. E.

Manchester, 51 május 19., hétfő

92

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, 1851 május 21.

Kedves Engels!

Freiligrath itt van és üdvözletét küldi neked. Azért jött ide, hogy állás után nézzen. Ha nem talál, Amerikába akar menni.

Egész jó híreket hozott Németországból. A kölniek[307] igen tevékenyek. Megbízottaik szeptember óta úton vannak. Berlinben két igen jó képviselőjük van, s mivel a demokraták állandóan Kölnbe mennek tanácsot kérni, így a kölniek a többi urakat folytonosan semlegesítik. A braunschweigiak pl. készek voltak 2000 tallért adni Schimmelpfennignek a londoni (szociális) bizottság számára. De előzőleg elküldték Dr. Luciust Kölnbe, és így a dolog vízbe esett.

Kinkel nagyon lejáratta magát a Rajna- tartományban, kivált Bonnban. Az ottani bizottság 200 £-et küldött Johannának, de őnagysága már két hét múlva folytatást kért. Ez nagyon nem tetszett a nyárspolgároknak.

A kölniek néhány hét múlva kommunista kongresszust tartanak.

Sigel, a főgenerális itt van és belépett a Windmill Street-i egyletbe[218].

Megjelent Haug tábornok „Kosmos"-ának egy száma is. Reklámot csap Willichnek, Kinkelnek és Göhringernek. A különféle bandák egyre inkább egymásra találnak. Ennél felfuvalkodottabb, önteltebb idétlenséget még sohasem láttam vagy hallottam. Többek között van benne Arnold Winkelried Rugénak egy bohóciásza. Ez a barom színleg egy német „vendéglátó" által írat magának egy levelet, melyben ez mindenen csodálkozik, amit az „angol vendégszeretetről" az újságokban olvas, s attól fél, hogy az „államügyekkel elhalmozott" Ruge majd nem jut hozzá, hogy kivegye megillető részét „a vendégszeretetnek ebből a szibaritizmusából", majd nekiszegezi a kérdést:

„Nem az áruló Radowitz, hanem nyilván Mazzini, Ledru-Rollin, Willich és Kinkel polgártársak meg ő maga voltak meghíva Windsorba?"

Ruge aztán felvilágosítja barátját és megvigasztalja, hogy az angol vendég-

szeretet nem fogja őket megakadályozni abban, hogy fáklyát lengetve vissza ne térjenek Németországba. Az agyalágyult!

Mindez szépirodalmár-elemista-idiotikus stílusban íródott, és olyan önelégült butaságra vall, mely párját ritkítja a világtörténelem évkönyveiben. Ráadásul annyira tehetségtelenül, hogy ez már hallatlan. De megpróbálok számodra egy példányt felhajtani ebből a vacakból.

Meyen, a poloska, igen serényen futkos itt mindenfelé, és mindenkivel, aki hallani akarja, közli a titkot, hogy Marx és Engels minden németországi hívüket és befolyásukat elvesztették. Félelmetes Meyen!

Egyébként hogy egy példával is szolgáljak neked e hitvány alakok szemérmetlen tolakodásáról, ócska kéregetéséről:

Múlt vasárnap a John Streeten voltam, ahol az öreg Owen tartott felolvasást nyolcvanadik születésnapja alkalmából. Rögeszméi ellenére ironikus és szeretetre méltó volt az öreg. A „Kosmos" egyik csatlósa, miután az öregúr befejezte előadását, odafurakodott hozzá és kezébe nyomta a „Kosmos"-t azzal a magyarázattal, hogy ez a lap az ő elveit tartalmazza. És az öreg valóban a közönség figyelmébe ajánlotta a lapot. Ez már a komikum netovábbja!

Ezen az estén egyébként nem tudtam elkerülni, hogy megint beszéljek Harneyval, aki kissé becsípve és nagyon előzékenyen hozzám sietett és felőled érdeklődött.

Willich koldusipara egészen jól jövedelmez. Amikor a schleswig-holsteini menekültek ideérkeztek, több mint 200 £-et kunyerált össze „számukra" (!) a belvárosi kereskedőktől.

Girardin azt mondja ugyan, hogy most Cavaignac a rendpártnak[327], a burzsoázia zömének egyetlen komoly jelöltje. A maga részéről azonban dühödten támadja őt és Changarnier-t is, polémiája megint a „National" elleni harcának legjobb napjaira emlékeztet. Ez az ember nagyobb agitációt fejt ki Franciaországban, mint a hegypártiak[197] és a vörösök egész bandája együttvéve. Bonaparte úgy látszik nem jön számításba. Ha azonban a nemzetgyűlés royalista többsége megint megsérti az alkotmányt és *egyszerű* többséggel határozatot hoz az alkotmány revíziójáról, végül is – mivelhogy akkor elveszti minden legális támaszát – kénytelen lesz Bonaparte-tal, a végrehajtó hatalom birtokosával, kompromisszumot kötni. Ebben az esetben talán komoly összeütközésekre kerül sor, mert Cavaignac aligha fogja tűrni, hogy ismét elhalásszák előle a kedvező alkalmat.

Nemsokára az egész „Neue Rheinische Zeitung" itt lesz. Csodálkozom Lupus távolmaradásán. Remélhetőleg nem érte semmi baj.

Most reggel 10-től este 7-ig mindig a könyvtárban ülök és az ipari kiállítást[256] elteszem a megérkezésedig.

Olvastad Mazzini hamisított és valódi episztoláit a „Débats"-ban?

Barátod
K. M.

Musch* üdvözletét küldi „Friedrich Engels"-nek.

Apropó! Willich és Schimmelpfennig kibocsátották az elmaradhatatlan felhívást „testvéreikhez a porosz hadseregben".

* Marx kisfia, Edgar. – *Szerk.*

93

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

Örömmel olvastam a lapokban, hogy a „Neue Rheinische Zeitung" személyedben képviselve volt a Soyer-féle egyetemes sajtószimpozionon. Remélem ízlett neked a homár à la Washington* és a jégbehűtött pezsgő. De hogy Soyer úr hogyan tudakolta ki a címedet, az rejtély számomra.

Tudod mi lett a Great Windmill Street-i[218] részeges Laroche-ból? Mint a német lapok jelentik, elfogták és Berlinben kötél általi halálra ítélték. Kiderült, hogy ez az állítólagos hajdani porosz huszárhadnagy nem más, mint August Friedrich Gottlieb Lehmann cipész, a Sorau melletti Triebelből (a felső-sziléziai vízipolyák[328]-vidék), akit a Landwehr 1. korosztályában 1842 március 23-án békeidőbeli szökés, hamisítás és meg nem engedett adósságok miatt katonai fegyelmi büntetésekkel sújtottak és 16 hónapra büntetőszázadba osztottak be. Újabb adalék német forradalmi hőseink megvilágításához.

Hogy a nagy harcosok, Willich, Schimmelpfennig és Sigel egyre inkább egymásra találnak, az egész jó. Ezt a katonanépséget valami érthetetlen, piszkos esprit de corps** jellemzi. Halálosan gyűlölik egymást, iskolásfiúk módjára irigylik egymástól a legkisebb kitüntetést, de „civilekkel" szemben mindnyájan összetartanak. Pontosan úgy, mint az 1792–93-as első francia hadseregekben – csak törpére torzult méretekben. A Windmill Street-i társaságot mindnyájan egy zászlóaljnak tekintik, amely teljes készenlétben, zárt sorokban fog átmasírozni; csak ez az egy maradt meg, amióta a Svájcba menekültek zászlóaljait szétrobbantották és továbbküldték. Nem csoda, hogy mindnyájan ragaszkodnak ehhez a nemes corps-hoz. Jó, hogy már most figyelmeztetik az embert erre a régi kaszárnyából és tisztiasztaltól hozott tisztikari szellemre, s hogy már most láthatjuk, hogy ez a klikk-rendszer éppannyira uralkodik az emigrált tisztek körében, mint

* – Washington-módra – *Szerk.*

** – testületi szellem; kari szellem; csapattestületi szellem – *Szerk.*

annak idején a dicső hadi seregben.[329] Annak idején majd megmutatjuk ezeknek az uraknak, mi is „a civil". Minden ilyesmi meggyőz engem arról, hogy a legjobban teszem, ha folytatom katonai tanulmányaimat, hogy legalább egy „civil" felvehesse velük a versenyt elméleti téren. Mindenképp annyira akarom vinni, hogy ezek a szamarak ne tudjanak fecsegésükkel lehengerelni. Egyébként, hogy 2000 tallértól elütötték őket, igen örvendetes. A kölni hírek igen kellemesek, csak legyenek ott óvatosak az emberek.

A nemes Johanna kéregetés dolgában valóban ver mindent, ami eddig előfordult. Heinzen felkötheti magát; akkora arcátlanság, mint ettől a nőtől, aki méghozzá hír szerint csúf, mint a sötét éjszaka, tőle sem tellett soha.

Hogy Girardin nem támogatja Cavaignacot, az már az angol lapokból is kiderült. De, hogy *ő* állapítja meg Cav jó esélyeinek tényét, az kellőképpen jellemzi a helyzetet. Ha valóra válna az a lehetőség, melyről beszélsz, azaz hogy a többség és Bonaparte szövetkeznének és megpróbálnák megvalósítani a törvénytelen revíziót, azt hiszem, ez balul ütne ki. Ezt soha nem tudják keresztülvinni, ameddig Thiers, Changarnier és a „Débats" a maguk uszályával egyetemben ellene vannak. Cavaignac számára túl szép lehetőség nyílna; és ebben az esetben, úgy vélem, számíthatna a hadseregre.

Ha a jövő évben csetepatéra kerül a sor, Németország komisz helyzetben lesz. Szétdarabolása Franciaországnak, Itáliának és Lengyelországnak érdekében áll. Sőt Mazzini, mint láttad, a cseheknek is rehabilitációt ígért. Magyarországon kívül Németországnak csak egy lehetséges szövetségese lenne, Oroszország – feltéve, hogy ott előzőleg parasztforradalom zajlott le. Máskülönben nemes barátainkkal mind a négy világtájon élethalálharcba keveredünk, és nagyon kérdéses, hogyan végződik ez a história.

Minél többet gondolkozom a történelmen, annál világosabb előttem, hogy a lengyel levitézlett nemzet, amely eszköznek csak addig használható, ameddig maga Oroszország bele nem sodródik az agrárforradalomba. Attól a pillanattól fogva Lengyelországnak egyáltalán nincs többé létjogosultsága. A lengyelek a történelem során soha mást nem műveltek, mint bátor, izgága ostobaságokat. Egyetlen olyan momentumot sem találhatunk, amikor Lengyelország, akárcsak Oroszországgal szemben is, a haladást sikerrel képviselte, vagy bármiféle történelmi jelentőségű tettet vitt volna véghez.[330] Oroszország ellenben keleti viszonylatban valóban haladó. Az orosz uralom, minden aljasságával, minden szláv szennyével együtt is civilizáló hatást gyakorol a Fekete-tenger és a Káspi-tó partvidékére és Közép-Ázsiára, a baskírokra meg a tatárokra, s Oroszország a műveltség,

kivált az iparosodás sokkal több elemét tette magáévá, mint az egész természete szerint lovagi-semmittevő Lengyelország. Már az is előny, hogy az orosz nemesség — a cártól* és Gyemidov hercegtől kezdve le a 14-ed rendű tetves bojárig, aki csak blaharodno, nemzetes — fabrikál, kalmárkodik, csal, korrumpálódik és mindenféle keresztény és zsidó üzleteket köt. Lengyelország sohasem tudott idegen elemeket nemzetébe beolvasztani — a városaiban élő németek mindig németek maradnak. Hogy Oroszország mennyire tud németeket és zsidókat eloroszosítani, annak beszédes példái a második generációhoz tartozó német-oroszok. Oroszországban még a zsidóknak is szlávos pofacsontjuk van.

Lengyelország „halhatatlanságát" csattanósan példázzák Napóleon 1807-es és 1812-es hadjáratai. A lengyelekben csupán az oktalan krakélereskedésük volt halhatatlan. Emellett Lengyelország legnagyobb része, az ún. Nyugat-Oroszország, vagyis Belosztok, Grodno, Vilna, Szmolenszk, Minszk, Mogiljov, Volhinia és Podolia, csekély kivételtől eltekintve 1772-től nyugodtan tűrte az orosz uralmat, meg se nyikkant senki, kivéve itt-ott néhány polgárt és nemest. A lengyelek $^1/_4$-e litvánul, $^1/_4$-e ruténül, kis része félig-meddig oroszul beszél, és a tulajdonképpeni lengyel résznek jó $^1/_3$-a germanizálódott.

Szerencsére a „Neue Rheinische Zeitung"-ban nem vállaltunk semmiféle határozott kötelezettségeket a lengyeleket illetően, csak Lengyelország elkerülhetetlen helyreállítását kívántuk megfelelő határokkal — ezt is csak az agrárforradalom feltétele mellett. Biztos vagyok benne, hogy ez a forradalom Oroszországban hamarább bontakozik ki teljes egészében, mint Lengyelországban, éppen Oroszország nemzeti jellege és fejlettebb burzsoá elemei folytán. Hol marad Varsó és Krakkó Pétervárhoz, Moszkvához, Ogyesszához stb. képest!

Következtetés: nyugaton vegyék el a lengyelektől, amit csak lehet, erődítményeiket, különösen Posent, védelem ürügyén németekkel szállják meg; hagyják gazdálkodni, küldjék a tűzbe őket, zabálják fel országuk élelmét, kenyerezzék le őket azzal, hogy majd megkapják Rigát és Ogyesszát, s ha az oroszokat sikerül mozgásba hozni, szövetkezzenek velük és a lengyeleket kényszerítsék engedményekre. Minden hüvelyk, amit a határon Memeltől Krakkóig átengedünk a lengyeleknek, katonailag teljesen tönkreteszi ezt az amúgy is nyomorúságosan gyönge határt és Stettinig védtelenül hagyja a Keleti-tenger egész partvidékét.

Egyébként meg vagyok győződve arról, hogy a következő csetepaté

* I. Miklós. — *Szerk.*

alkalmával az egész lengyel felkelés a poseni és galíciai nemességre meg a Lengyel Királyságból csatlakozó néhány emberre fog korlátozódni, minthogy a királyság már annyira ki van szipolyozva, hogy semmire sem képes, s hogy e lovagok nagy igényei – ha nem kapnak franciáktól, olaszoktól, skandinávoktól stb. támogatást és cseh-szláv zavargásoktól erősítést – teljesítményeik szánalmasságán hajótörést szenvednek. Egy olyan nemzetnek, amely legföljebb 20–30 000 harcost állít, nincs beleszólása a dolgokba. És sokkal többet Lengyelország bizonyára nem állít.

Add át üdvözletemet Freiligrathnak, ha találkozol vele, és családodnak, Musch* polgártársról se feledkezz meg. Kb. 8 nappal később érkezem Londonba, mint számítottam, ez sok apró-cseprő ügytől függ.

Apropó, Kölnből még egy sort sem kaptam. Írtál oda? Ha a levelet nem kapom *hamarosan* kézhez, semmit sem érek vele.** Nem értem, mért ne tenné meg nekem D[aniels] ezt a szívességet. Nem írhatnál még egyszer, hiszen D gyorsan odavethet néhány sort és postafordultával elküldheti nekem. Különben pokoli zavarba kerülhetek.

Barátod
F. E.

M[anchester], 51 május 23.

* Marx kisfia, Edgar. – *Szerk.*
** *V.ö. 227. old.* – *Szerk.*

94

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1851 május 28.

Kedves Engels!

Daniels hallgatásának (akinek én egyébként holnap ismét küldök egy levelet, ha még ma nem kapnék tőle választ) nagyon elszomorító okai vannak. Nothjungot Lipcsében a pályaudvaron letartóztatták. Hogy milyen papírokat találtak nála, azt természetesen nem tudom. Ezután (vagy ezzel egyidőben, azt nem tudom) Beckert és Rösert is letartóztatták Kölnben, házkutatást tartottak náluk, sőt Bürgersnél is. Bürgers Berlinben van, körözőlevelet adtak ki ellene, nyilván hamarosan megérkezik ide.

A rendőrségnek ezeket az intézkedéseit a megbízottak stb. ellen egyes-egyedül a londoni szamarak nyavalyás kiabálásának köszönhetjük. Ezek a felfuvalkodott hólyagok tudják, hogy ők nem konspirálnak, valóságos célt sem követnek és semmiféle németországi szervezet nem áll mögöttük. Nem akarnak egyebet, csak veszedelmesnek *látszani* és a sajtó taposómalmát forgásba hozni. Így ez a csőcselék akadályozza és veszélyezteti a valóságos mozgalmat és nyomra vezeti a rendőrséget. Volt-e valaha is ilyen párt, amelynek bevallott célja a puszta szájhősködés?

Freiligrath ösztönösen épp idejében utazott el, s így nem tudták elkapni. Alighogy ideérkezett, máris kivetette rá hálóját minden emigráns-klikk, filantróp Kinkel-barátok, esztetizáló Howittok stb., hogy klikkjüknek megnyerjék. Freiligrath minden efféle kísérletre igen gorombán azt válaszolta, hogy ő a „Rheinische Zeitung"-hoz* tartozik, semmi köze a kozmopolita kotyvalékhoz és csak „Dr. Marxszal és közeli barátaival" érintkezik.

Mindjárt beszámolok neked a „Kosmos"-ról is. Előbb azonban még egy szót a franciaországi állapotról.

Egyre inkább arra a meggyőződésre jutok, hogy mindenek ellenére egyelőre még mindig Napóleonnak vannak az összes jelöltek közül a legjobb

* „Neue Rheinische Zeitung". – *Szerk.*

esélyei. Elvben elhatározzák majd a revíziót, de a gyakorlatban az elnökre vonatkozó cikkely revíziójára[324] fognak szorítkozni. Ha a kisebbség túl nagy lármát csap, egyszerű többségi határozatot hoznak, mely szerint feloszlatják a nemzetgyűlést és új nemzetgyűlés összehívását határozzák el, ami aztán Faucher és a távíró meg a május 31-i törvény égisze alatt megy végbe.[331] A polgárok Cavaignacot részesítenék előnyben; de hogy radikális új választással véget vessenek a status quónak, ezt túl kockázatosnak tartanák. Egy csomó gyáros máris arra kényszerítette munkásait, hogy petíciókat firkáljanak alá az alkotmány revíziója és az elnöki hatalom meghosszabbítása érdekében. A dolognak mindenesetre hamarosan el kell dőlnie, s akkor majd meglátjuk!

Szóval a „Kosmos" fényes kudarcot vallott.

„Kinkel előadásai" címmel, „Egy munkás" aláírással a következő olvasható benne:

„Döbler ködképeit nézve egyszer az a furcsa gondolatom támadt, vajon lehet-e ilyen kaotikus alkotásokat a »szó« eszközével teremteni, vajon lehet-e ködképekben beszélni. Bár kellemetlen, ha az ember mint kritikus mindjárt eleve kénytelen bevallani, hogy ebben az esetben a kritikai önállóság egy felidézett reminiszcencia galvanizált idegein rezeg, ahogyan egy elhaló akkord tovatűnő hangja még ott remeg a húrokon. Mégis inkább lemondok a tudós érzéketlenség vaskalapos, unalmas elemzéséről, semhogy megtagadjam azt a hangot, amelyet a német menekült költő elbűvölő múzsája fogékonyságom eszmejátékában megütött. A kinkeli festménynek ez az alaphangja, akkordjainak ez a zengőlapja az érces, teremtő, képező, mindenható alakítóerejű »szó« – a *modern gondolat*! E gondolat emberi *»ítélete«* kiszökteti az igazságot hazug hagyományok káoszából, s a közösség érinthetetlen tulajdonaként a szellem vezérelte, logikus kisebbségek védelme alá helyezi, amelyek hivő tudatlanságból hitetlen tudománnyá nevelik. A hitetlenség tudományára hárul, hogy profanizálja a jámbor csalás misztikizmusát, hogy aláássa az elbutult hagyomány abszolutizmusát; hogy a szkepszis, a filozófia e megállás nélkül dolgozó guillotine-ja által fejét vegye a tekintélyeknek és a népeket a teokrácia fellegtorlaszai közül a forradalom útján a demokrácia" (az értelmetlenség) „virágzó rónáira vezesse. A kitartó, szívós kutatás az emberiség évkönyveiben, akárcsak magának az embernek a megmagyarázása a forradalom összes férfiainak nagy feladata, és ezt felismerte az a számkivetett költő-lázadó, aki a legutóbbi három hétfő estén polgári közönség előtt a modern színház történetéről szólva előadta »bomlasztó nézeteit«."

„Egy munkás"[332]

Ha ez sem elég a tetűnek,
Akkor higgyünk-e a betűnek?

Vale faveque!*

Barátod
K. M.

* – Élj boldogul és tarts meg jóindulatodban! – *Szerk.*

95

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves M.,

Ha nem jön semmi közbe, szombaton érkezem Londonba.[333]

A kölniekkel[307] kapcsolatos aggályaim, úgy látszik, nagyon is gyorsan valóra váltak; a vörös B* és Röser letartóztatása hazaárulás és az alkotmány megdöntésének kísérlete miatt, valamint a csendes Heinrich** letartóztatásának kísérlete nyilvánvalóan nem független a Sz[övetség][120] dolgától. Szerencsére – mint a „Frankfurter Journal" írja – semmilyen iratot sem találtak a 2 letartóztatottnál; hogy Bürgersnél találtak-e, azt nem közlik. Heinrich most bizonyára hamarosan megérkezik Londonba, hogy teljes legyen a „Neue Rheinische Zeitung" gárdája. Ha a fickók után viselkedtek, a história kellemetlenné válhat.

Barátod

F. E.

[Manchester, 1851 június 3.,] kedd

* Hermann Heinrich Becker. – *Szerk.*

** Heinrich Bürgers. – *Szerk.*

96

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1851 június 16.
28, Dean Street, Soho

Kedves Engels!

Danielsnél házkutatást tartottak és őt letartóztatták. Nem hiszem, hogy bármit is találtak nála.

Ma reggel kaptam egy levelet, nyilvánvalóan Daniels kézírásával, de névaláírás nélkül, amelyben a fenti tényt tudtomra adják, és egyúttal felszólítanak, hogy *minden* levelet rejtsek el, mert „b i z t o s" (az eredetiben áll így) forrásból tudják, hogy itt Angliában is tartanak majd házkutatásokat.

Hogy ez törvényileg lehetséges-e, nem tudom. Mindenesetre minden levelet elrejtek. Te is jól teszed, ha összes leveleidet – a nem fontosakat – elégeted, a többit pedig, melyek valamilyen adatot vagy effélét tartalmaznak, lepecsételve Marynél vagy a segédeteknél helyezd el.

Jacobinál valószínűleg találtak egy ajánlást Danielstől.

Ugyanakkor ma a Frankfurt mellett rejtőzködő Weydemeyertől is hozott levelet egy kereskedő. Mellékelem ezt a levelet. Talán te ismered az angol bel- és külkereskedelem arányára vonatkozó pontos számadatot, melyet W tudni szeretne. A helyzet az utóbbi időben jelentősen megváltozott.

Üdvözlet!

K. Marxod

97

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

A derék szász rendőrség igazán nagy jóindulatára vall, hogy saját fennköltt hivatala értesít minket arról, amit eddig még nem tudtunk, vagy nem tudhattunk meg. Bürgers didaktikus-méltóságteljes körlevele[334] az okfejtés ismeretes félhomályával bizonyára sok meddő fejtörést okozott nekik; nagyított betűkkel is épp csak a helytelen passzusokat nyomatták. Komikus, hogy a nagy windmilliek[218] most saját pártjukból kiebrudalt emberekként állnak a világ előtt, a nagy Willich pedig Haude, Gebert és más ismeretlen népség társaságában – egy bizonyos „Schöpper"-rel („Schoppen"-ből* levezetve) az oldalán, akinek ritka érdemei olyan kevéssé ismeretesek, hogy még *Kölnben* sem nyomtatják ki helyesen a nevét! Ennyiben a dolog rendben van. De a szervezeti szabályzat 1. cikkelye[228] veszélyes a letartóztatottakra nézve: „a forradalmi tevékenység minden eszköze", vagy valami efféle áll ott. Ez a dolgot átviheti a pusztán tiltott kapcsolatnak minősülő területről a hazaárulásra. Egyébként, a „Kölnische Zeitung" egyik célzásából következtetve, helyesnek látszik az a feltevésem, miszerint az egész társaságot a külön e grandiózus alkalomra létesítendő berlini állami törvényszék elé akarják állítani.

A burzsoák hangulatát illetően jó jel, hogy amikor a kormány a nagy drezdai leleplezést riasztólövésként próbálta kiaknázni, ez teljes kudarcot vallott. A polgár olyan kevéssé fél már a vörös kísértettől, hogy mit sem akar hallani a nagy kommunista összeesküvésről, és már attól fél, hogy a házkutatási rendszert legközelebb rá is kiterjesztik.

Egyetlen lap sem akarja bekapni a horgot, és a kormány kétségbeesett kísérletei, hogy tornaegyletek, szabad közösségek[242] és demokratáskodó szabómesterek körében további üzelmeket fedezzen fel, egyrészt azt bizonyítják, mennyire bosszankodik a kormány a polgárok közömbössége miatt és ezért igyekszik kíváncsiságukat felkelteni, másrészt azt, milyen kevés további fel-

* – „iccé"-ből; Karl Schapperről van szó. – *Szerk.*

fedezésre vezetett a szervezeti szabályzat és a körlevél. Úgy látszik, Miquelnél is eredménytelen volt a házkutatás.

Mi újság Londonban?

Barátod
F. E.

[Manchester,] 1851 június 27.

98

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester, kb. 1851 július 6.]

Kedves Marx,

Miután 8 napig cipeltem itt mindenfelé az öregemet, szerencsésen ismét hazaküldtem és ma végre elküldhetem neked a mellékelt 5 fontos pénzesutalványt. Egészében meg lehetek elégedve az öreggel való találkozásom eredményével. Legalább három évig szüksége van itt rám, viszont semmiféle tartós kötelezettséget nem vállaltam, még erre a 3 évre sem, de ezt nem is kérte tőlem; sem irodalmi tevékenységem, sem forradalom esetén való ittmaradásom tekintetében.

Forradalomra úgy látszik egyáltalán nem gondol, olyan nyugodt most a nép! Viszont rögtön az elején kikötöttem magamnak egy összeget reprezentációs célokra és a kosztra – kb. 200 £-et évente, amit nagyobb nehézség nélkül engedélyeztek is. Ilyen fizetéssel már boldogulok, s ha a következő mérlegig nyugalom lesz és jól megy az itteni üzlet, még sokkal mélyebben is bele kell majd nyúlnia a zsebébe – de már ebben az évben is jóval többet kapok a kétszáz fontnál. Amellett teljes betekintést engedett üzleti viszonyaiba, az itteniekbe és az otthoniakba egyaránt, s minthogy igen jó üzleteket csinált és 1837 óta több mint kétszeresére növelte vagyonát, magától értetődik, hogy én sem feszélyezem magamat a kelleténél jobban.

Az öreg egyébként elég ravasz is. A terve, mely azonban csak lassan és nehezen valósítható meg és az Ermenékkel fennálló súrlódások miatt aligha fog valamikor is sikerülni, az, hogy Peter Erment Liverpoolba költözteti, amit az maga is kíván, az itteni iroda egész vezetését pedig az én kezemre játssza, mely esetben G. Ermen vezetné a gyárat. Ezzel aztán le is kötne. Persze kijelentettem, hogy ez mégiscsak meghaladná az erőmet, és megjátszottam a szerényet. De ha az öregem még néhány napig itt marad, bizonyára hajbakaptunk volna, olyan ember, akinek megárt a siker, elbizakodik, visszaesik a régi iskolamesteri hangnembe, kihívó lesz, emellett olyan buta és tapintatlan, hogy pl. az egyik Ermen jelenlétét, amikor úgy vélte, hogy kénytelen vagyok befogni a számat és megbízhat tisztességtudásomban,

itteni tartózkodása utolsó napján még arra akarta felhasználni, hogy velem szemben elégtételt szerezve dicshimnuszt zengjen Poroszország intézményeiről. Természetesen néhány szó és egy dühös pillantás elegendő volt, hogy visszahúzódjon határai közé, de ez épp elég volt ahhoz is, hogy viszonyunk hirtelen ismét elhidegüljön – éppen a búcsúzáskor –, s biztos vagyok benne, hogy az öreg ilyen vagy olyan módon igyekszik majd megtorolni ezt a rendreutasítást. Meglátjuk. Ha a dolognak nem lesznek közvetlen gyakorlati, azaz a pénzügyi helyzetemre kiható hátrányai, akkor számomra a hűvös üzleti viszony természetesen kellemesebb minden érzelmes humbugnál.

Ez köztünk maradjon.

A „Kölner Zeitung"-ot július eleje óta itt már nem látni, valószínűleg elmulasztották megújítani az előfizetést. Így tehát nem tudom, történt-e egyéb is. Ha tudsz valami újságot, értesíts. Végre megint elkezdhetek rendesen dolgozni, minthogy a kiállítással[256] kapcsolatos zavarás most nagyjából véget ért és az Athenaeum katalógusa* végre-valahára elkészült. Egyébként az a szándékom, hogy hamarosan vidékre költözöm, hogy teljesen zavartalanul dolgozhassak. Minthogy az öregem egy éven belül nem jön újra ide, egész kényelmesen berendezkedhetem és a reprezentációs összeg java részét másra fordíthatom.

Add át üdvözletemet feleségednek és írj mielőbb.

Barátod
F. E.

* *V. ö. 203. old. – Szerk.*

99

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1851 július 13.
28, Dean Street, Soho

Kedves Engels!

Napok óta halogatom az írást, hogy az alábbi dokumentumokat teljes egészükben közölhessem veled. De minthogy ez csak néhány nap múlva lehetséges, ma írok, hogy ne várassalak tovább a válasszal.

Először is: leveledből úgy tűnik, hogy az öreged manchesteri tartózkodása alatt nem értesültél arról, hogy a „Kölnische Zeitung"-ban egy második ügyirat is megjelent, „A Kommunisták Szövetsége" címmel. Ez a kettőnk által fogalmazott „Üzenet a Szövetséghez"[335] – alapjában véve nem más, mint haditerv a demokrácia ellen. Egyrészt jó volt, hogy nyilvánosságra hozták, mert ellensúlyozza a formailag többé-kevésbé abszurd, tartalmilag pedig meglehetősen vigasztalan Bürgers-féle iratot[334]. Másrészt egyes kitételei megnehezítik a most fogságban levők helyzetét.

Ahogy a kölni Louis Schülertől* értesülök, Bürgers nagyon szomorúan ír Drezdából. Ezzel szemben Kölnben általános az a hiedelem, hogy szabadon fogják bocsátani Danielst, aki ellen nincs semmilyen terhelő adat, és akiért az összes üvöltők[241] üvöltenek a szent városban. Ők természetesen képtelennek tartják Danielst efféle „bolondságokra".

Miquel írt Göttingából. Többször volt nála házkutatás. Nem találtak semmit. Nem csukták le. Göttingából 5 új megbízott – mind gentleman – ment Berlinbe stb. A zsidóüldözés természetesen fokozza a buzgalmat és az érdeklődést.

A legkomikusabb az, hogy a bárgyú augsburgi „Allgemeine Zeitung" a kettőnk által fogalmazott dokumentumot Mazzini és Ruge urak szüleményévé avatja, egyre-másra veri a mellét, és a szörnyűség okozta elmezavarát nem tudja jobban megfogalmazni, mint hogy ismételten ezt kiáltja: Őrültség! Őrültség! Őrültség!

---

* *Valószínűleg*: Louis Schulz. – *Szerk.*

A „Trier'sche Zeitung" – vagyis K. Grün – persze felült a magas lóra és az első dokumentumból bebizonyította a párt anyagi, a másodikból pedig „szellemi" tehetetlenségét. Természetesen nem hiányoznak a fénybaráti[242] és a legmesszebbmenő „anarchista" frázisok sem. Ezek mindent fentről csinálnak! Rendőrállam! Aki más véleményen van, azt valósággal kiközösítik és kizárják. Mon Dieu!* Ez már igazán több a soknál.

Most pedig térjünk vissza az itteni viharokhoz, melyek, mint rendesen, egy pohár vízben kavarognak.

Először. Willich papa a kaszárnyából – melynek a feloszlatása úgy látszik már el volt határozva – kereket oldott és súlyosan összeveszett testőrségének zömével.

Másodszor. A nagy Fickler megérkezett ide. Angliába érkezése előtt Lupus néhány napig együtt volt vele Strasbourg-ban. Liebknecht régóta bizalmas viszonyban van vele. Tehát mindketten felkeresték július 5-én. Nagyon barátságosan fecsegett velük, a pártok kibékülésének szükségességét hangoztatta stb. Ekkor megjelent a nagy A. Goegg is. Willichet „üres fantasztának", Schappert „utálatos személynek" nevezte – miután néhányszor végighallgatta a fickók szájaskodását a Windmillen[218], szakított velük és nem ment többé a fogadóba. Fickler és Goegg mindketten igen hevesen kikeltek a nagy Kinkel ellen, aki itt határozottan a szerencsés parvenüt játszsza és ezzel magára vonta a többi nagy férfiú haragját. Rugét ellenben valóságos lumennek tekintik.

Fickler érdeklődött az én címem iránt, s Lupus és Liebknecht ezeknek az „egyetértésre" törő jóembereknek bedőlve távoztak el.

Néhány nappal később Freiligrath elküldte nekem a címére érkezett alábbi levelet:

4, Brunswick Place, North Brighton,
1851 július 4.

Kedves Freiligrath!

Tervbe vettük egyfajta klub vagy egylet alapítását, mely megszünteti az elkülönülést és senkit sem rekeszt ki a forradalmi szociáldemokrata pártból, csak azt, aki el akar zárkózni, vagy aki jelleme és előélete folytán lehetetlenné tette önmagát.

Fickler, Goegg, Sigel, Ronge, Ruge foglalkoznak a dologgal, s én vállaltam, hogy téged értesítelek és amennyiben – mint feltételezem – a dolog

* – Istenem! – *Szerk.*

érdekel, meghívlak, végy részt azon a meetingen*, melyet ebből a célból július 14-én (hétfőhöz egy hétre) reggel 11 órakor tartunk *Fickler* lakásán, 26, York Buildings, vagyis a New Road egy részét alkotó épülettömbben, a Baker Street alsó végénél. Mintegy 24 embert hívtunk meg, akik tudomásunk szerint megbízhatók, s hűségesek maradtak. Többről pillanatnyilag nem tudunk.

Szívesen beszéltem volna veled. Ha tervünk sikerül, ez minden esetben menten lehetővé válik. Ha nem is maradsz Londonban, akkor is gyere el.

Üdvözlettel és kézszorítással

híved

A. Ruge

Mit szólsz ehhez?

Nos, Freiligrath elkövette azt a nagy hibát, hogy válaszát csak tegnap, július 12-én küldte el, úgyhogy Ruge meg sem kapja, mielőtt Brightonból Londonba utazik. F egyáltalán kissé túlságosan hányavetin kezelte a dolgot. De hát végül is mindenki a maga módján jár el. Lupus, akivel közöltem a levél tartalmát, azonnal írt Ficklernek:

51 július 10.

Fickler polgártárs,

E hónap 5-én Liebknechttel együtt meglátogattam önt. Abból, ahogyan előttünk nyilatkozott, korántsem következtethettem arra, hogy már egy nappal előbb az alábbi levelet küldték Freiligrathnak. (Következik a fenti levél.)

Ha e hónap 5-én csak a leghalványabb sejtelmem lett volna arról, hogy ön A. Rugéval, ezzel a szemérmetlen, ostoba csibésszel ilyen kapcsolatban áll, bizonyára nem léptem volna át a lakása küszöbét.

De mivelhogy ön, mint a fentiekből kiderült, együtt halad egy olyan emberrel, *„aki jelleme és előélete folytán"* (pl. Berlinből való gyáva megfutamodása stb. folytán) minden valóban forradalmi párt számára *„lehetetlenné tette önmagát* és akit már az egész németországi kommunista párt kiközösített, e sorokkal leszögezni kívánom, hogy azokkal, akik olyan egyénnek a körében, mint Ruge, ilyen bensőségesen forognak, semmi dolgom nincs és nem is lehet.

W. Wolff
3, Broad Street
Golden Square

* – gyűlésen, összejövetelen – *Szerk.*

Ui. Soraimat tetszés szerint felhasználhatja. A magam részéről tudósítani fogom erről elvtársaimat.

A fenti

Lupus erre a következő választ kapta:

London, 1851 július 11.

Kedves Wolff polgártárs!

Megérzőképességem valóban nagyon gyönge, mert korántsem tartottam attól, hogy jóindulatát és látogatásait megvonja tőlem, ha a „csibész" Rugéval érintkezem. – Sőt, még azt sem tudtam, hogy e tekintetben máris egy pártrészleg gyámsága és a jövő embereinek rendőruralma alatt állok. Ennek az érzéketlenségemnek, valamint húszéves politikai működésem alatt szerzett tapasztalatomnak, mely szerint nincs *egy* politikai párt sem, amely elkerülhetné, hogy csibészekkel együttműködjék, ennek köszönhetem azt az elhatározást, hogy kezet nyújtok minden jó képességű embernek, aki velem együtt akar menetelni a forradalmi úton – akkor is, ha csak az út feléig tart velem a magam elé tűzött cél felé, akkor is, ha elkísér a célig vagy akár túl is lép azon.

A politikai és vallási kiközösítések még akkor is anakronizmusok, ha a császártól vagy a pápától erednek; – mennyivel nevetségesebbek, ha egy olyan párt kiskirályai és pápái dobálóznak velük, mely köztudomású beismerések szerint annyira szétzilált, mint az önöké, és amely ma saját kebeléből „csibészekké" formál át olyan embereket, akiket tegnap még szinte istenített!

Életutamon sokkal több „csibésszel" találkoztam, mint becsületes emberrel és az előbbiek sokkal kevésbé csaptak be, mint az utóbbiak. Ezért nem vesztegetem az időt arra, hogy ezeket a fajtákat osztályozzam, és főképp a képességeket figyelem, melyekre a legkülönfélébb módon szükség van.

Ha tehát Marxszal és Liebknechttel – kérem, hogy értesítse őket – részt akarna venni az említett „meeting"-en, akkor meghívom önöket azzal a megjegyzéssel, hogy csupán előzetes megbeszélésről van szó és a legfőbb kellemetlenség az önök, valamint a társaság fele számára abban állhat, hogy a nemtelenebb testrészek nélkülözni lesznek kénytelenek az ülő alkalmatosságokat, ami viszont lényegesen meg fogja gyorsítani a tanácskozás lefolyását.

Baráti üdvözlettel

híve

Fickler stb.

Az egész dologban a legkomikusabb továbbra is az a mérhetetlen erőfeszítés, mellyel Ruge és klikkje mindig új meg új kombinációkat eszelnek ki, hogy ráerőszakolják magukat a közönségre. Ha ABCDEF módon nem megy, biztosan megy majd FEDCBA módon. Számítsd csak ki, hogy így hány variációra és permutációra van még lehetőség. Létezett-e már valaha ilyen tehetetlen és nevetségesen követelőző klikk, mint amilyen ezeké a vadszamaraké?

Barátod
K. M.

Apropó. Az 5 fontot megkaptam. Deus ex machinaként[336] érkezett, mert a körülmények „rohadtak" és aligha látni kiutat. Írjál *közvetlenül* Klosénak (6, Upper Rupper Street, near Princes Street, Soho), különben a szamár azt hiszi, hogy nem kaptad meg neked küldött levelét, melyet, mint emlékszel, a 10 £ miatt írt.

100

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, kb. 1851 július 17.]
28, Dean Street, Soho

Kedves Engels!

A Schulznak szóló mellékelt levelet légy szíves azonnal add postára Manchesterben.

Csatolom Freiligrathnak Rugéhoz intézett levelét, amelynek visszaküldését kérem, valamint Bermbach nekem írott levelét. Úgyszintén egy levelet Miqueltől.

Bizonyos „Ulmer", cipész, Kölnből a legutóbbi házkutatások idején megszökött. Egy straubingernek[64] átadott „Schärttner"-nél egy levelet a rokonai számára. Ezt a straubingert a levéllel nyomban lefülelték a holland határon. Kompromittálva ezáltal csak azok vannak, akik az illetőt kiszabadították. Ilyen jól szervezetten működik a rendőrség a Schärttner-féle vendéglőben.

Weydemeyer átlépte a határt. Várjuk érkezését.

A nyavalyás Heinzen és Ruge a kölni eseményekről mindenféle ostoba pletykát íratnak maguknak, állítólag Németországból. A tartalom teljes valótlansága mutatja, hogy a tudósítók ők maguk.

Mielőbb adj hírt magadról.

Barátod
K. M.

Ui. Most jut eszembe, hogy jobb, ha magad küldöd el a levelet Bermbachnak. Külső cím: Louis Schulz, 2, Schildergasse, Köln. Belül a lezárt levél Bermbachnak. Persze úgy csináld, hogy a belső címzést ne lehessen észrevenni, és úgy zárd le, mint egy kereskedelmi levelet.

101

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 51 július 17

Kedves Marx,

Klosénak még ma írok – jó, hogy megadtad a címét, mert nem tudtam. Hogy kutyaszorítóban vagy, azt elhiszem, s annál inkább bosszant, hogy a jövő hónap elejéig egyetlen centime sem áll már rendelkezésemre. Ha addig nem tudsz várni, nem lehetne elintézni, hogy Weerth adjon neked addig valamit kölcsön? Augusztus 1-én 5 £-et, szeptember 1-én ismét 5 £-et vissza tudnék fizetni, s ez készpénznek vehető.

Az újságelőfizetések itt végre ismét rendben vannak, s így aztán szemügyre vehettem végre a „Kölnische Zeitung"-ban régi iratunkat[335]. Az augsb. egyébként azt írja egyik különben jól értesültnek látszó drezdai tudósításában, hogy Nothjungot gyötrelmes kihallgatásokkal végül is megtörték, s ő részletes vallomást tett.[337] Mindenesetre fölöttébb lehetségesnek tartom, hogy ügyes vallatók hamarosan sarokba szoríthatják és a legvadabb ellentmondásokba keverhetik. Állítólag egy porosz hivatalnok ment oda, hogy még többet csikarjon ki belőle. A hannoveri király* állítólag nem akart hozzájárulni, hogy az üldözéseket államaiban folytassák, legalábbis olyan durva módon, ahogy ez Poroszországban, Hamburgban stb. történik. Miquel levele ezt látszik igazolni. Hogy Martenst Hamburgban letartóztatták, azt tudod. A poroszok ostobasága egyébként semmiből sem világlik ki jobban, mint a „Karl am Rhein"-nél eszközölt házkutatásból, akit ugyancsak azzal gyanúsítottak, hogy benne van a Kommunisták Szövetségében, s akinél csak Raveaux leveleit találták!

A régi iratnak csupán egy, a „kilengésekre" vonatkozó passzusa árthat az elfogottaknak, az összes többi passzus a demokraták ellen irányul és csak abban az esetben nehezítené meg helyzetüket, ha egy félig demokrata esküdtszék elé kerülnének; de úgy látszik, egy válogatott különleges vagy szövetségi esküdtszék elé állítják őket, ha egyáltalán esküdtszék elé kerülnek.

* Ernő Ágost. – *Szerk.*

S még ezek a dolgok is már a Bürgers-féle dokumentumban[334], amelyet mindjárt az elején elcsíptek, nagyrészt újra fel voltak dolgozva. Viszont minden más tekintetben óriási előny, hogy a mi iratunkat közzétették és az minden lapba bekerült. A leendő kommunisták egyes rejtett csoportjai, amelyeket nem is ismerünk és amelyek az eddigi tapasztalatok szerint Németország minden részében bizonyára léteznek, ezzel remek támaszt nyernek, sőt még az augsburgi cikkén is meglátszik, hogy ez a dokumentum egész másképpen hatott rá, mint az első felfedezések. Tartalmi összefoglalása mutatja, hogy az „őrültséget" nagyon is jól megértette – valóban nem is lehetett félreérteni.

Amellett a feudális reakció olyan veszettül és vakon rohamoz, hogy az egész riasztólövésnek a burzsoáziára a legcsekélyebb hatása sincs. Igen mulatságos látvány, amint a „Köln. Ztg." most napról napra azt prédikálja, hogy át kell kelni a Vörös-tengeren, és az 1848-as alkotmánypártiak minden hibáját beismeri. Hát persze, ha egy Kleist-Retzowot kapnak főprezidensnek Koblenzban, s ha a pimasz „Kreuzzeitung"[338] sületlen tréfái és bökversei egyre sértőbb hangot ütnek meg, mit kezdhet akkor a művelt és higgadt alkotmánypárti ellenzék! Kár, hogy nekünk itt nincs meg a „Kreuzzeitung". Különféle kivonatokat láttam belőle. Szinte elképzelhetetlen, milyen aljasan ordenáré, utcagyerekeknél dívó, ostobaságtól bűzlő poroszos hangnemben ront neki most ez a zuglap a tisztességes, jómódú és tekintélyes alkotmánypárti nagyságoknak. Ha olyan fickókról, mint Beckerath és társai, feltételezhető volna még egy csöpp önérzet és ellenállóképesség, szívesebben el kellene fogadniok egy rajnai fogdmeg-modorú „Père Duchesne"[339] bántalmait és szitkait meg az egész vörös terrort, mint azt a bánásmódot, melyet most a junkerektől és a „Kreuzzeitung"-tól naponta élvezniök kell.

A szamárnak szóra nyílt a szája:
Van ám Weselnek egy községtanácsa.
S ha nem kis szamár lennék,
Talán már weseli tanácsos lehetnék –

efféle elmés rímekben piszkol most a „Kreuzzeitung" sorjában minden alkotmánypárti korifeust, s a fickók ezt nyugodtan lenyelik. De úgy kell a kutyáknak, akik a „Neue Rheinische Zeitung" legjobb cikkeit „aljas szitkozódásoknak" minősítették, most aztán saját gyáva hátukon csattan a különbség. Visszakívánják ők még a „N. Rh. Z." ehhez képest mérhetetlenül finom csúfolódásait.

Willich históriája* némi vigaszt nyújt a szomorú órákban. A „legnépsze-

* *V. ö. 263. old. – Szerk.*

rűbb férfiú" tehát szintén elérkezett népszerűségének végpontjához és most az emberiség félreismert megváltójaként egy korsó sörrel meg Schapper barátságával vigasztalódhat a világ hálátlansága fölötti bánatában. Képzelem, mennyire búsul, hiszen most megsemmisült a jövő hadserege, a „mag", mely köré egész Európának tömörülnie kellett volna. Hol talál majd a nemes férfiú új „elvi embereket"!

A Fickler-históriából* nem tudok kiokosodni. Miért is szaladt Lupus rögtön Ficklerhez, ahelyett hogy előbb Liebknechtet hagyta volna puhatolózni, hisz ő csak saját magát kompromittálta volna. Úgy fest a dolog, mintha Ficklert meg akartuk volna nyerni. No meg, miután Lupus ott volt, a levél, amit írt, túl goromba. Vagy Fickler egyáltalán nem érte meg a fáradságot vagy – miután Fickler és Goegg már a beszélgetés során is valóságos lumennak állították be Rugét, – elegendő lett volna szakítani vele, nem pedig teljesen és gorombán kenyértörésre vinni a dolgot. Ficklertől ez aljas fogás volt, az világos, de hát délnémet nyárspolgároktól nem volt-e ilyesmi eleve várható? S Fickler nem is titkolta Ruge iránti tiszteletét. Ruge tolakodása persze minősíthetetlen. De éppen ezek a mindig újabb és újabb változatok bizonyítják, hogy egyiknek sincs a legcsekélyebb vonzereje sem és hogy az a „német bizottság", melyhez Mazzini római leveleit írja,[340] még mindig csak Ruge fejében létezik.

Gondoskodj róla, hogy Weerth idejöjjön, és írj mielőbb.

Barátod
F. E.

* *V. ö. 263–265. old.* – *Szerk.*

102

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester, kb. 1851 július 20.]

Kedves Marx,

Mellékelten visszaküldöm a dokumentumokat. Miquel levele tetszik nekem. A fickó legalább gondolkozik és bizonyára nagyon értelmes ember lenne belőle, ha egy időre külföldre jönne. Aggályai, hogy most publikált iratunk[335] rosszul hat a demokratákra, az ő vidékére vonatkozólag bizonyára igen helytállóak; de ez az alsó-szászországi, természetadta középparaszti demokrácia, melynek a „Kölnische Zeitung" nemrégen a fenekébe búját és szövetséget ajánlott fel, olyan is; mélyen alatta áll a nagyobb városok nyárspolgári demokráciájának, mely uralkodik is rajta. És ez a kispolgári normáldemokrácia, bár nyilván mélyen megsértődött ezen iratunk miatt, maga sokkal inkább szorongatott és elnyomott, semhogy, a nagyburzsoáziával együtt mielőbb rá ne eszméljen a Vörös-tengeren való átkelés szükségességére. A fickók egyre inkább beletörődnek majd a proletariátus pillanatnyi terrorisztikus uralmának szükségszerűségébe, hiszen szerintük ez úgysem tarthat sokáig, mert a dokumentum pozitív tartalma annyira esztelen, hogy ilyen emberek permanens uralmáról és ilyen elvek végleges megvalósításáról szó sem lehet! Ellenben a hannoveri nagy- és középparaszt, akinek nincs egyebe, mint a földje, akinek háza, tanyája, csűrje stb. valamennyi biztosítótársaság előrelátható csődje esetén mindenféle veszélynek ki van téve, s aki Ernő Ágost óta a törvényes ellenállás összes kellemetességeit amúgy is végigkóstolta – ez a német sturdy yeoman* óvakodni fog attól, hogy belépjen a Vörös-tengerbe előbb, mint muszáj.

Bermbach levele szerint Haupt az áruló – amit nem tudok elhinni. Az ügyet egyébként mindenesetre ki kellene vizsgálni. Gyanúsnak tűnhet persze, hogy – tudtommal – Haupt még szabadlábon van. Hogy valak Hamburgba utazzon Göttingából vagy Kölnből, ez nyilván nem lehetséges. Hogy mit és mikor tudunk meg efelől a periratokból vagy tárgyalási jegyzőkönyvekből,

* – keménykötésű független birtokos – *Szerk.*

az bizonytalan. Ha árulás történt, azt nem szabad elfelejteni és egy intő példa kellő alkalommal nagyon jó lenne.

Remélem Danielst hamarosan szabadon bocsátják, végül is ő az egyetlen politikus koponya Kölnben, s ő minden rendőri felügyelet ellenére is képes lenne a dolgot helyes vágányon tartani.

S hogy még egyszer visszatérjek iratunknak a demokratákra gyakorolt hatására: Miquelnek mégis meg kellene gondolnia, hogy mi ezeket az urakat folyvást és szakadatlanul támadtuk olyan írásokban, melyek többé-kevésbé pártkiáltványok voltak. Miért csapnak hát most ekkora lármát egy program miatt, mely csupán a már régen kinyomatott dolgokat foglalja össze nagyon higgadt és kivált egészen személytelen módon? Avagy talán megtagadtak bennünket a kontinensen élő tanítványaink, talán szorosabb kapcsolatba léptek a demokratákkal, mint aminőt a pártpolitika és a pártbecsület megenged? Ha a demokraták éppen az ellentét hiánya folytán kiáltoztak olyan forradalmian, ki tehet az ellentét hiányáról, semmiképp sem mi, hanem legfeljebb a németországi német kommunisták. Úgy látszik éppen itt van a bökkenő. Minden némileg intelligens demokratának eleve tudnia kellett, mit várhat pártunktól – a dokumentum nem mondhatott neki sok újat. Ha ők ideiglenesen szövetkeztek a kommunistákkal, akkor teljesen tájékozva voltak e Szövetség feltételeiről és tartalmáról, és csupán hannoveri középparasztok és ügyvédek képzelhették, hogy a kommunisták 1850 óta elpártoltak a „Neue Rheinische Zeitung" elveitől és politikájától. Waldecknek és Jacobynak bizonyára álmában sem jutott ez soha az eszébe. Mindenesetre az efféle publikációk huzamosabban mit sem fognak változtatni „a dolgok természetén", sem „a viszony fogalmán", hogy Stirner szavaival éljek[341], s a demokrata üvöltözés és felforgató bujtogatás hamarosan újra teljes virágjában lesz és karöltve fog haladni a kommunistákkal. S hogy ezek a fickók a mozgalom másnapján mégis galibákat fognak nekünk okozni, azt rég tudjuk, s ez semmiféle diplomáciával nem akadályozható meg.

Ellenben nagyon örültem annak, hogy – mint feltételeztem – mindenütt kis kommunista csoportok alakulnak a „Kiáltvány" alapján. Éppen ez hiányzott nekünk, az eddigi vezérkar gyengeségét tekintve. Katonák maguktól akadnak, ha a viszonyok odáig érlelődnek, de az a kilátás, hogy olyan vezérkarunk lesz, amely nem straubinger-elemekből[64] áll és nagyobb választékkal szolgál, mint az eddigi 25 fő, akik némi műveltséggel rendelkeznek – ez nagyon kellemes. Jó lenne általánosan ajánlani, hogy a kereskedelmi alkalmazottak között mindenütt fejtsenek ki propagandát. Ha adminisztrációt kellene szerveznünk, ezek a fickók nélkülözhetetlenek – hozzászoktak a robotoláshoz és az áttekinthető könyveléshez, s a kereskedelem a használható

írnokok egyetlen gyakorlati iskolája. Jogászaink stb. nem alkalmasak erre. Kereskedelmi alkalmazottak a könyvvitelhez és a számvitelhez, tehetséges tanult emberek a táviratok, levelek, ügyiratok megszerkesztéséhez, voilà ce qu'il faut*. Hat kereskedelmi alkalmazottal 1000-szer egyszerűbben, áttekinthetőbben és praktikusabban megszervezek egy igazgatási ágazatot, mint 60 kormánytanácsossal és kincstári számvivővel. Hiszen az utóbbiak még olvashatóan írni sem tudnak és minden könyvet úgy elrondítanak, hogy az ördög sem igazodik el bennük. Minthogy pedig egyre inkább fel kell készülni erre a lehetőségre, a dolognak bizonyos fontosságot lehetne tulajdonítani. Ezek a kereskedelmi alkalmazottak különben is hozzászoktak a folyamatos mechanikus munkához, kevésbé igényesek, könnyebben visszatarthatók a lazsálástól és ha használhatatlanok, könnyebb félreállítani őket.

A levelet elküldtem Kölnbe – igen gondosan továbbítottam; ha ez nem érkezik rendben meg, nem tudom mit szóljak. Egyébként Schulz címe nemigen ajánlatos – volt kiadó-társ!

* – ez az, ami kell – *Szerk.*

103

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

Csodálkozom, hogy 14 nap óta nem adtál hírt magadról.

A legutóbbi „Szemlé"-ben közölt feltevésünk az óceáni gőzhajózás óriási kiterjesztéséről[342] már most beigazolódott. Néhány kisebb vonaltól eltekintve, most már két rendkívül fontos új nagy vonalon közlekednek hajók: 1. csavargőzösök Liverpool és Philadelphia között, 14 naponként 4 hajó közlekedik ezen a vonalon; 2. gőzösök Liverpool, Rio de Janeiro és Valparaiso stb. között, 7 hetenként 4 hajó. Ezenkívül 1–2 hónap múlva megindulnak a rendszeres transzkontinentális hajójáratok Kaliforniába – New Yorkba, San Juanba, onnan gőzössel a Nicaragua-tóhoz, szárazföldön Leónba és innen közvetlenül San Franciscóba –, az utazás Kaliforniába legalább 8 nappal megrövidül.

Jövő hónapban vasút indul London és Aberdeen között – 550 angol mérföldet, vagyis 8 szélességi fokot tesz meg egy nap alatt.

Leedsből Londonba és vissza az útiköltség most az egyik vasúton öt shilling, a másikon négy shilling és hat penny. Jövő szombaton állítólag itt is leszállítják a vonatjegyek árát. Ha ugyanilyen olcsók lesznek, legalább 2 hetenként egyszer felutazom Londonba.

Ha a következő 6 hétben nem történik semmi különös, akkor ebben az évben 3 000 000 bála, azaz 1200–1350 millió font lesz a gyapottermés. Ez a növény ilyen dúsan még sose virágzott. Tetejében üzleti hanyatlás tünetei: Kelet-India túl van telítve és követeli a pamutáruk behozatalának szüneteltetését, az itteni fonal- és szövetpiac az ingadozó gyapotárak miatt még mindig zilált állapotban van, ha a piaci krach ilyen óriási terméssel esik egybe, az jó mulatság lesz. Peter Ermennek már most tele van a nadrágja, ha erre gondol, és ez a kis levelibéka egész jó barométer.

Íme egy ipari potpourri* mára.

Barátod
F. E.

[Manchester,] 51 július 30.

* – egyveleg – *Szerk.*

104

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1851 július 31.
28, Dean Street, Soho

Kedves Engels!

Éppen most kaptam meg a leveledet, mely a kereskedelmi válság igen kellemes távlataival kecsegtet.

Azért nem írtam mintegy 14 napig, mert abban az időben, melyet nem töltöttem a könyvtárban, olyan hajszolt voltam, mint egy kutya, s így legjobb akaratom ellenére mindig újra le kellett mondanom az írásról.

Miután a két Bamberger, apa és fiú, hétről hétre – előbb hónapról hónapra – hitegetett azzal az ígérettel, hogy leszámítolja egy váltómat, s miután e célból a múlt hétfőn végre odarendelt a zsidóbutikba és már magammal is vittem a felbélyegzett papírt, a fiú közölte velem, hogy az öregnek, aki szintén ott volt, nincs módjában stb. stb.

Hogy a gyalázatos hitegetés és az elvesztegetett idő miatt és mert visszás helyzetbe hoztak harmadik személyekkel szemben, nem csördíthettem rá erre a két zsidóra, az roppant sajnálatos.

Egyébként annak, hogy hónapokig, aztán megint az utóbbi 6 hét óta valóban Sancho módjára a bolondját jártam, ha nem is a *tényét*, de az *elvét* Konrad Schramm úrnak köszönhetem.

Bizonyára tudod, hogy ez a pasas 4–5 héttel ezelőtt útnak indult Párizsba. Mint itteni nemes barátainktól rendszerint, ebben az esetben is csak most értesültünk, pl. a tökfej Haintól, arról, amit ők már régen tudtak erről a csibészről. Most azonban megtiltom nekik a „kiabálást", mivel ez már csak árthat, de mit sem használhat. Szóval – nem tudom, ezt megírtam-e már neked – egy este értesülök Schramm úrtól, hogy 2×24 órán belül el akar utazni. Elhatároztam tehát, hogy megteszem a szükséges intézkedéseket a Szövetség okmányai és egyéb papírok ügyében, melyek akkor még Konrad úr birtokában voltak. Ugyanazon este megtudom Liebknechttől, hogy Konrad úr ezeket a papírokat nem akarja kiadni, hanem lepecsételve már át is adta őket Louis Bamberger úrnak. És ami a gyors intézkedést még szük-

ségesebbé tette: *másnap*, amikor a Múzeumból jövök, kiderül, hogy Lumpácius úr nemhogy 2×24 órán belül, hanem már az első 24 órában, vagyis aznap éjjel 2 órakor útra kel. A nemes Konrad estére magánjellegű találkozót kért tőlem, amitől azonban elütöttem, mert magammal vittem Lupust, Liebknechtet és Piepert. Alighogy leültünk egy félreeső kocsmában, felkértem Konrad urat, adjon felvilágosítást, mit csinált a papírokkal stb. Erre a fickó, mint mindig, amikor valamilyen ballépést követett el, teljesen megvadul és kijelenti, hogy nem adja ki a papírokat, mert azokra *neki* van szüksége saját igazolása céljából és más badarságokat. Ő ugyanúgy a Szövetséget képviseli, mint én és te, ő is képes mentőakciók végrehajtására. Egyáltalában nem is tudja, én vagyok-e a londoni körzet elöljárója. Majd stirneriána következett az ő egyetlenségéről a pártban.[343] A többiek, különösen Lupus, felfortyantak, mire ő fenyegetőzött, hogy felkerekedik, kiabált, tombolt – mindezt ismered. Én megint lecsillapítottam a tumultust, s mivel tudom, hogyan kell bánni a fickóval, s mert itt nem használ semmilyen botrány, hanem az a fontos, hogy megkapjuk a papírokat, méghozzá ebben a pillanatban – fenyegetéssel és szép szavakkal rávettem Konrad urat, hogy egy cédulát írjon Bambergernek, melyben felszólítja őt, hogy adja át nekem a lepecsételt csomagot.

Meg is kaptam mindjárt másnap. Benne volt minden. Többek között még kettőnk A. Ruge elleni nyilatkozata is[245], amelyet a nemes Konrad tehát nem küldött el a „Staatszeitung"-nak[344], valószínűleg azért nem, mert már annyit hazudozott a fivérének*, hogy félt mindenféle – nyilvános – magyarázattól.

Ez a csibész tehát egyúttal Bambergeréket is óvta tőlem – abban a hitben, hogy ezáltal könnyebben nyélbe ütheti a maga üzleteit –, azt mondta nekik, én már minden hitelemet kimerítettem, hogy utolsó váltómat kifizethessem stb. stb. Egyáltalán minden úton-módon a leggyalázatosabban intrikált ellenünk, hazudozott stb.

Most pedig – lévén mindez befejezett tény – nem azt kell tennünk, amit az itteni tökfilkók akartak és tettek, hogy lármát csapjunk és tisztes polgárok módjára felháborodjunk, hanem Lumpáciust egyelőre hagyjuk meg abban a hitében, hogy kapcsolata velünk tovább is tart, majd amikor lesz rá időnk és itt a kellő pillanat, a fickót ilyen vagy olyan módon elsöpörjük az útból. E percben a legény roppant veszélyessé válhatna német elvtársainkra nézve, ha becstelen csibészségei ismeretében fellépnénk ellene.

Egyébként minden további bizonygatás nélkül is nyilván elhiszed ne-

* Rudolf Schramm. – *Szerk.*

kem, hogy helyzetembe átkozottul belefáradtam. Írtam Amerikába, lenne-e mód arra, hogy Lupusszal együtt néhány tucat folyóirat számára innen tudósításokat küldjünk, mert lehetetlen így tovább élni.

Ami a frankfurti Ebnerrel folytatott tárgyalásokat illeti, azt írja, hogy Cotta valószínűleg elfogadja gazdaságtanomat – amelynek tervét elküldtem neki – s ha mégsem, akkor felhajt egy másik könyvkiadót. A könyvtárban már régen készen lennék. De rengeteg a félbeszakító és zavaró körülmény, otthon pedig, ahol minden mindig ostromállapotban van, és könnyáradatokkal gyötörnek és dühítenek egész éjszakákon át, természetesen nem sokat tudok csinálni. A feleségemet sajnálom. Őreá nehezedik a fő nyomás, és alapjában véve igaza van. Il faut que l'industrie soit plus productive que le mariage*. Mindezek ellenére, mint emlékszel, természettől fogva elég türelmetlen lévén, sőt egy kissé kemény is, olykor nem tudom a higgadtságomat megőrizni.

Juliust körülbelül egy héttel ezelőtt temették el. Ott voltam a temetésén. A sír fölött a nemes Kinkel kiürítette hólyagját. Az emigrációban Julius volt az egyetlen, aki tanulmányokat folytatott és az idealizmustól egyre inkább eltávolodva a mi területünkre lépett át.

A nemes Dulon itt tartózkodik.

Heinzen és Ruge a New York-i „Schnellpost"-ban továbbra is lármáznak a kommunisták ellen és főként ellenünk. A firka azonban olyan bődületesen ostoba, hogy csak úgy lehet reagálni rá, hogy alkalomadtán összeszedjük Ruge csinálmányaiból a legkomikusabb részeket és a németek elé tárjuk, hadd lássák, akaratuk ellenére ki kormányozza őket.

Olvastad vajon Proudhon legújabb írását?[345]

Weydemeyer írt nekem Zürichből. Karstens** Mainzban ül.

Szökési kísérlete meghiúsult.

Vale faveque.***

Barátod
K. M.

Egyébként nagyon jól tennéd, ha – lehetőleg névaláírással – cikket írnál Jonesnak. Tovább megy a lapjában, tanul. Ő nem Harney. A „Notes to the People" ezért egyre kelendőbb, míg a „Friend of the People" tönkremegy.

* – Az ipar legyen termelékenyebb, mint a házasság – *Szerk.*

** Friedrich Lessner. – *Szerk.*

*** – Élj boldogul és tarts meg jóindulatodban. – *Szerk.*

105

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester, kb. 1851 augusztus 1.]

Kedves Marx,

Mellékelten küldöm az 5 fontos bankjegy második felét.

Nem tudtam, hogy Schramm elvitorlázott Párizsba, nem írtál erről nekem. Ezért a legnagyobb meglepetéssel olvastam a „Kölner Zeitung"-ban, hogy vízbe fulladt – sajnos, bizonyára nem igaz. A csibész sok bajt okozhat – túlságosan közel engedtük, márpedig velejéig aljas ez a fickó. Ám igazad van – az ordibálás és botrányokozás nem használ, nyugodtan útjára kell engedni a fickót, amíg majd hatalmunkba kerül. Mint mondtam, egész jó lenne, ha valóban a Csatornába fulladt volna; de ezt alighanem ő maga híresztelte el – ez is egy módszere a feltűnési vágynak.

Weydemeyer tehát Amerikába akar menni, hogy megpróbálja kezébe keríteni a New York-i „Arbeiterzeitung"-ot[346], amely most Fenner von Fenneberg irányítása alatt áll. Ha meg tudja vetni a lábát New Yorkban, ott mindenesetre több hasznunk lesz belőle, mint Londonban, ahol a zűrzavar csak növekedne. Olyan megbízható fiúnak, mint ő, éppen híjával voltunk New Yorkban, s végül is New York sincs a világ végén, Weydemeyernél pedig biztos lehet az ember, hogy adott esetben így is azonnal kéznél lesz.

A kőnyomatos tudósításokkal* kapcsolatos terved egész jó. Csakhogy ezt a dolgot teljesen titokban kell tartanotok – ha a kis Bamberger és mások rájönnek az ötletre, rögtön megelőznek benneteket. Mihelyt az első lépéseket megtettétek, én a te helyedben hirdetést közöltetnék a dologról a németamerikai lapokban, sőt azt igazgatóként magam is aláírnám, hogy az ügyet kapóssá tegyem. Ha így a dolognak te vagy a felelőse és úgy gondolod, hogy valamilyen szempontból hasznos lehet, ha munkatársként engem is megneveztek, ezzel természetesen egyetértek. Ha pedig mégsem akarod, hogy a te neved szerepeljen a dologban, bár nem tudom, miért ne neveznéd meg ma-

* *V. ö. 532. old. – Szerk.*

gadat, hiszen végül is jogod van ipari céget alapítani és a „Neue Rheinische Zeitung"-ot könyvmatos formában folytatni – akkor Lupusnak kellene a céget jegyeznie. Weyd e tekintetben rendkívül hasznos lehet számotokra New Yorkban, kivált a pénzbehajtást illetően, ami a legfontosabb. Meg vagyok győződve, hogy a dolognak nagy vonzereje lesz, és a sok amerikai tudósító Londonban stb. ezt igen hamar érezni fogja.

Ha igazgatóként a neveddel szerepelsz, vitathatatlanul nagyobb vonzereje lesz a vállalkozásnak, mégpedig mindjárt elejétől fogva; ha csak Lupust nevezitek meg, az erkölcsi felelősség elesik és gátlástalanul szabadjára engedhetitek az ő Luthertól tanult szilézíai szitkozódását, ami a német-amerikaiaknak nagyon jól megfelel, jobban, mint a te stílusod, mely gondolkodásra kényszeríti őket.[347] De mindenesetre ügyelned kellene arra, hogy minél rosszabbul és összefüggéstelenebbül írj, különben hamarosan elrontod az ügyedet ezzel a publikummal.

Miféle új Proudhon-írás[345] az, amiről beszélsz?

Jonesnak majd írok egy cikket aláírva, de jó lenne, ha Jones elküldené nekem a „Notes" példányait, lehetőleg hiánytalanul, mert ezeket itt nem lehet felhajtani. Mi Jones lakcíme? Írd meg, mert elfelejtettem.

Amerikából is rossz hírek érkeznek a gyapotüzletről. A piacok túltelítettek, a mostani piaci helyzetben a jenkik maguk is túl sokat termelnek.

Írj mielőbb, halálra unom itt magamat.

Barátod
F. E.

NB. Az irataidat jó lesz mindig házon kívül tartanod, egy idő óta engem is nagyon erősen figyelnek és egyetlen lépést sem tehetek anélkül, hogy 2–3 besúgó ne volna a sarkamban. Bunsen úr nyilván nem szalasztotta el az alkalmat, hogy az angol kormánynak veszélyességünkről új és fontos adatokat szolgáltasson.

106

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1851 augusztus 8.
28, Dean Street, Soho

Kedves Engels!

Bocsáss meg, hogy nem írtam előbb és nem jeleztem egyidejűleg az 5 £ vételét. A külső nyomás e héten olyan erős volt, hogy nem jutottam az íráshoz. A kilakoltatás ellen egyelőre úgy biztosítottam magam, hogy aláírtam egy váltót a háziúr részére.

Ezzel a levéllel együtt küldöm neked a „Schnellpost" egy számát, melyből megláthatod a szipirtyó-Ruge & Co. gyalázatos ostoba sürgését és pletykálkodását. Mihelyt elolvastad ezt a mocskot, küldd vissza. Hogy megmagyarázzam neked az egyik levelet, amelyből a ripők Heinzen kivonatokat ad és amely biztosan Ficklertől származik, röviden ennyit: Már 2–3 hete a szamarak – az emigráció – gyűléseket, összejöveteleket tartanak, hogy „kiegyezzenek", egy teljes „tucattá" alakuljanak és kölcsönösen a jövő nagyjaivá „szervezzék" magukat. Ma tartották döntő ülésüket. Majd megtudom az eredményt és közlöm veled. A viszály magva azonban már olyan bőségesen kikelt, hogy Sigel úr Schabelitz útján, aki most a kiállításra[256] idejött, bejelentette nekem látogatását.

A „New York Tribune" felszólított engem és Freiligrathot, hogy tiszteletdíj ellenében működjünk közre a lapban.[348] Ez Észak-Amerika legelterjedtebb újsága. Ha tudnál nekem *péntek* (augusztus 15) *reggelig* a *német* viszonyokról egy angol nyelven írt cikket szállítani, az remek kezdet lenne.

Schrammról tudjuk, hogy fivérével folyamatos levelezésben állt. Írt Bambergernek, hogy a címét velünk ne közölje. Naponta kapunk újabb jelentéseket az ő itteni gyalázatos ténykedéséről.

A vörös [F.] Wolff megint „írré" vedlett.

Most Proudhon „Idée générale de la révolution au XIXe siècle"-jéhez. Amikor első ízben írtam neked a könyvről, csak kivonatokat, méghozzá gyakran meghamisított kivonatokat olvastam belőle. Most elküldtem neked a vázát. Előljáróban: a könyv jól megírt kirohanásokat tartalmaz

Rousseau, Robespierre, a Montagne[197] stb. ellen. Az igazi folyamat ereje, hogy a halhatalan Ruge szavaival éljek, a következőképpen jön létre:

I. tanulmány. Csak a reakció fejlesztette ki a forradalmat.

II. tanulmány. Van-e elegendő ok a forradalomra a XIX. században?

Az 1789-es forradalom megdöntötte a régi rendszert. De elfelejtette az új társadalmat megteremteni, illetve a társadalmat újjáteremteni. Csak a politikára gondolt a politikai gazdaságtan helyett. Jelenleg „a gazdasági erők anarchiája" uralkodik, ennélfogva „a társadalom a nyomor felé tendál". Ez megmutatkozik a munkamegosztásban, a gépi berendezésben, a konkurrenciában, a hitelügyben. A pauperizmus és a bűnözés növekedése. Továbbá: az *állam* (l'état) egyre nagyobb, felruházódott az abszolútum minden tulajdonságával, önállósága és hatalma folyvást nőtt. Az államadósság növekedése. Az állam védelmezi a gazdagságot a nyomor ellen. Korrupció. Az állam leigázza a társadalmat. Fennáll az új forradalom szükségessége. A forradalom feladata abban áll, hogy megváltoztassa, helyrehozza a társadalom rossz tendenciáját. Magához a társadalomhoz nem szabad hozzányúlni. Önkényes átalakításról a társadalmat illetően nem lehet szó.

III. tanulmány. A társulás elvéről.

A társulás dogma, de nem gazdasági erő. A társulás nem szerves és produktív valami, mint a munkamegosztás, a kereskedelem, a csere stb. A társulást nem szabad összecserélni a kollektív erővel. A kollektív erő személytelen aktus, a társulás önkéntes vállalás. A társulás a természeténél fogva meddő, sőt káros, mert béklyója a dolgozó szabadságának. A *társadalmi szerződésnek* olyan erőt tulajdonítottak, mely csak a munkamegosztást, a cserét, a kollektív erőt illeti meg. Ha társulásokat alapítanak nagy művek kivitelezésére, ezek nem a társulás *elvének*, hanem *eszközeinek* köszönhetők. A társulásnak csak akkor vetik magukat alá az emberek, ha elegendő kárpótlást találnak benne. Csupán a gyönge vagy lusta társulónak hasznos a termelési társulás. A társulás szolidaritás, közös felelősség harmadik személyekkel szemben. A társulás egyáltalában csak speciális feltételek között alkalmazható, amelyek az eszközeitől függnek. A családi köteléknek és az önfeláldozás törvényének a jegyében és minden külső gazdasági megfontolás mellőzésével alakított társulás – az önmagáért való társulás merő vallási aktus, természetfölötti kötelék, melynek nincs pozitív értéke, mely csak mítosz. A társulást nem szabad összecserélni azokkal az új viszonyokkal, amelyeket a termelők és a fogyasztók közti kölcsönösség törekszik kifejleszteni. A társulás a szerződő feleket egy szintre helyezi, alárendeli szabadságukat a társadalmi kötelességnek, személyteleníti őket.

IV. tanulmány. A tekintély elve.

A kormányzati eszme a családi erkölcsökből és a háztartás tapasztalataiból született. A demokrácia a kormányzati fejlődés utolsó láncszeme. A kormányzás eszméjével a szerződés eszméje áll szemben. Az igazi forradalmi mottó: Legyen vége a kormányzásnak! Az *abszolút tekintély* csakhamar kénytelen önmagát tagadni és korlátozni a *törvényekben* és *intézményekben*. Számtalan most a törvény, akár az érdekek, melyeket külsőleg meghatároz. A törvényhozás a rossz végtelenbe torkollik. A törvény béklyó, melyet kívülről rám kényszerítenek. *Alkotmányos monarchia*. Korcs értelmetlenség. *Általános választójog*. A sokaság jövőbelátó intuíciója értelmetlenség. Nincs szükségem sem meghatalmazottakra, sem képviselőkre! A választás, szavazás, még ha egyhangú is, nem dönt el semmit. Az általános választójog szerint Bonaparte lenne az igazi férfiú stb. *A tiszta demokrácia vagy a közvetlen kormányzás* – Rittinghausen, Considérant, Ledru-Rollin találmánya – a lehetetlenségbe és a képtelenségbe torkollik. Ebben a végsőkig hajtott állameszmében előtűnik az értelmetlensége.

V. tanulmány. Társadalmi felszámolás.

1. Nemzeti bank. Elrendelik a Francia Bank felszámolását. Nem állami bankká, hanem „közhasznú intézménnyé" nyilvánítják. A kamatot $^1/_2$ vagy $^1/_4$ %-ra csökkentik.

2. Államadósság. Az előbbi intézkedés elüti a magántőkéket a leszámítolás üzletétől, ezek a tőkék a tőzsdére áramlanak, az állam már csak $^1/_2$ vagy $^1/_4$ %-ot fizet, s ezáltal nem fűződik többé érdek [Interesse] a kamathoz [Interesse]. Kamat helyett az állam annuitást fizet, azaz évi részletekben törleszti a neki kölcsönadott tőkét. Vagy más szavakkal: elrendelik, hogy a kamatokat, melyeket az állam az adósságra fizet, a kölcsöntőkéből levonva annuitásként számolják el a hitelezőknek.

3. Jelzálogadósságok. Egyszerű kötelezvények.

„Minden követelés, jelzálog, adóslevél, betéti részvény kamatát $^1/_4$ vagy $^1/_2$ %-ban rögzítik. Visszafizetés csak annuitás formájában követelhető. Az annuitás a 2000 frankon aluli összegek után 10% lesz; a 2000 frankon felüli összegek után 5%. Hogy a követelések visszafizetését megkönnyítsék és a régi pénzkölcsönzők funkcióját pótolják, a nemzeti leszámítoló bank irodáinak egyik osztálya földhitelbankká válik: előlegeinek maximuma évi 500 millió lesz."

4. Ingatlan tulajdon: épületek.

Rendelet: „A bérleti díj címén teljesített minden fizetést *a tulajdonra történt részfizetésként* könyvelik el, a tulajdon értékét pedig a bérleti díj

20-szorosában állapítják meg. Minden határidős fizetéssel a bérlő megszerzi az általa lakott háznak és a bérbe adott, a polgárok lakhelyéül szolgáló építmények összességének arányos és osztatlan részét. Az így megváltott tulajdon fokozatosan átmegy a kommuna igazgatásának jogkörébe, s ez a megváltás tényénél fogva átveszi a jelzálogot és az elsőbbségi jogot a bérlők tömege nevében, s örökre biztosítja nekik mindnyájuknak az épület önköltségi árán a lakást. A kommunák kölcsönös egyetértés alapján tárgyalhatnak a tulajdonosokkal a bérelt tulajdonok felszámolásáról és haladéktalan megváltásáról. Ebben az esetben, s hogy a jelenlegi nemzedék élvezhesse a bérleti díj csökkenését, az illető kommunák azoknak a házaknak a bérét, melyekre vonatkozólag megállapodtak, azonnal csökkenthetik olymódon, hogy a törlesztést csak harminc év alatt kell teljesíteni. Az épületek tatarozásának, berendezésének és karbantartásának, valamint az új építkezéseknek az ügyében a kommunák az új társadalmi szerződés elvei és szabályai szerint fognak tárgyalni a kőművestársaságokkal, illetve az építőmunkások társulásaival. Azok a tulajdonosok, akik saját házukban maguk laknak, annak tulajdonát mindaddig megtartják, amíg ezt érdekeik szempontjából hasznosnak ítélik."

5. Földtulajdon.

„Egy ingatlan használatáért teljesített minden bérfizetéssel a bérlő megszerzi az ingatlan tulajdonának egy részét, s az jelzálogot jelent számára. A teljesen letörlesztett tulajdon azonnal a kommunára megy át, amely a régi tulajdonos helyébe lép és megosztja a bérlővel a puszta tulajdont és a nettó terméket. A kommunák kölcsönös egyetértés alapján azokkal a tulajdonosokkal, akik ezt kívánni fogják, tárgyalhatnak a járadékok megváltásáról és a tulajdon azonnali megtérítéséről. Ebben az esetben a kommunák szorgalmazására gondoskodás történik földművelők beiktatásáról és a birtokok elhatárolásáról, ügyelve arra, hogy a területek nagysága közötti különbséget lehetőleg kompenzálják a talaj minőségével, s a földbért a hozammal arányosítsák. Mihelyt a földtulajdon teljesen meg van térítve, a köztársaság összes kommunáinak egyezségre kell jutniok, hogy egymás között a talaj minőségi különbségeit, valamint a megművelés sajátosságait kiegyenlítsék. A földbérnek az a része, mely őket a területükön fekvő parcellákért megilleti, erre a kompenzációra és az általános biztosításra szolgál. Ugyanettől az időtől kezdve azok a régi tulajdonosok, akik mivel tulajdonukon maguk gazdálkodnak, megtartották tulajdonosi jogcímüket, az újakhoz hasonulnak, ugyanolyan földbért tartoznak fizetni és ugyanolyan jogokat fognak élvezni olymódon, hogy a fekvés és az örökösödés véletlene senkit sem hoz kedvezményezett helyzetbe, s a megművelés

feltételei mindenki számára egyenlők lesznek. A földadót eltörlik. A mezőrendőrség funkciója a községi tanácsokra száll át."

VI. tanulmány. A gazdasági erők szervezése.

1. Hitel. A fent említett nemzeti bank a fiókintézeteivel. Az arany és ezüst fokozatos kivonása a forgalomból. Papírpénzzel való helyettesítése. Ami a *személyi hitelt* illeti, az a munkástársaságokban, a mezőgazdasági és ipari szövetkezetekben fog alkalmazásra találni.

2. Tulajdon. Lásd a fentebb idézett „Földtulajdon" pontban. A fenti feltételek mellett a legcsekélyebb aggály nélkül engedélyezni lehet, hogy a tulajdonos tetszése szerint eladja, átruházza, elidegenítse, forgalmazza a tulajdont... Azon könnyebbség révén, hogy a törlesztés annuitással történik, az ingatlan értéke a végtelenségig osztható, cserélhető, minden elképzelhető változásnak alávethető anélkül, hogy magát az ingatlant ez bármikor is érintené. A mezőgazdasági munka ellenszegül a társas formáknak.

3. Munkamegosztás, kollektív erők, gépek. Munkástársaságok.

Minden iparnak, üzemnek vagy vállalatnak, mely természeténél fogva különféle szakmájú munkások nagy számának kombinált alkalmazását követeli meg, az a rendeltetése, hogy dolgozók szövetkezetének vagy társaságának helyévé váljék. De ahol a termék speciális képességek együttműködése nélkül előállítható, egyéni vagy családi tevékenység révén, ott nincs helye a társulásnak. Tehát nincs társulás a kis műhelyekben, a kézművességben, a cipészetben, a szabóságban stb., a kereskedőknél stb. Társulás a *nagyiparban.* Itt tehát *munkástársaságok.* A társulásban alkalmazott minden egyénnek osztatlan joga van a társaság tulajdonához; joga van ahhoz, hogy a társaságban egymásután minden funkciót betöltsön; nevelését, oktatását és inaskodását olymódon kell irányítani, hogy elvégezze a kellemetlen és fáradságos robotolás reá eső részét, de egyúttal a munkák és ismeretek egész sorát sajátítsa el, s érett korára enciklopédikus képességet és elegendő jövedelmet biztosítsanak neki; a funkciók betöltése választás útján történik, s a szabályzatok a társulás tagjainak jóváhagyásához vannak kötve; a bér arányos a funkció természetével, a tehetség nagyságával, a felelősség fokával; a társulás minden tagja az általa teljesített szolgálatok arányában részesedik a társaság nyereségében, valamint a terheiben; mindenkinek szabadságában áll tetszése szerint kilépni a társulásból, elszámolást kérni és jogigényeit rendezni, viszont a társulatnak jogában áll mindenkor új tagokat felvenni... Ez a megoldása a két problémának: a kollektív erő és a munkamegosztás problémájának... Az átmeneti időszakban e műhelyek vezetői a gyárosok stb.

4. Az érték konstituálása: az olcsóság megszervezése. Intézkedés az áru drágasága és az önkényes ár ellen. A *helyes ár* pontosan képviseli: a) a szabad termelők hivatalosan megállapított átlagos termelési költségeinek összegét; b) a kereskedő munkabérét, illetve a kártalanítást azért az előnyért, amelytől az eladó megfosztja magát, amikor a szóban forgó dologtól megválik. Hogy a kereskedő erre hajlandó legyen, biztosítékot kell neki nyújtani. Ez többféle módon történhetik: akár úgy, hogy a fogyasztók, akik a helyes árat élvezni akarják és akik egyúttal termelők, kötelezik magukat, hogy a maguk részéről a saját termékeiket egyenlő feltételek mellett szállítják a kereskedőnek, mint ahogy ez a különböző párizsi munkástársulások között szokásos; akár úgy, hogy az említett fogyasztók beérik azzal, hogy prémiumot biztosítsanak az eladónak vagy pedig még olyan jelentékeny eladást is, mely jövedelmet biztosít számára. Pl. az állam, az ideiglenesen általa képviselt érdekek nevében, a département-ok és a községek a maguk lakosainak nevében – mivel mindenki számára biztosítani akarják a termékek és szolgáltatások helyes árát és jó minőségét – felajánlják, hogy a legelőnyösebb feltételeket kínáló vállalkozóknak szavatolnak vagy kamatot a vállalataikba befektetett tőkék és felhasznált anyagok után, vagy fix díjazást, vagy – ha erre mód van – elegendő mennyiségű megrendelést. A vállalkozók viszont kötelezik magukat, hogy azokat a termékeket és szolgáltatásokat, melyekre szerződnek, a fogyasztók kívánságai szerint szállítják, illetve teljesítik. Egyebekben szabad kezet kap a konkurrencia. A pályázók kötelesek megjelölni áraik alkotóelemeit, a szállítás módját, a vállalt kötelezettségek időtartamát, kivitelezési eszközeiket. Az előírt határidőre lepecsételt borítékban letétbe helyezett pályázatokat azután a szerződések fontossága szerint 8 nappal, 15 nappal, 1 hónappal, 3 hónappal az odaítélés előtt kibontják és közzéteszik. Ha egy szerződés lejár, új pályázatot kell kiírni.

5. Külkereskedelem. Mihelyt a kamat esik, csökkenteni kell a tarifákat, és ha megszűnik vagy $^1/_4$–$^1/_2$%-on áll, a vámokat el kell törölni.

VII. tanulmány. A kormányzat feloldódása a gazdasági organizmusban.

A tekintély nélküli társadalom. A vallásfelekezetek, igazságszolgáltatás, közigazgatás, rendőrség, közoktatás, háború, haditengerészet stb. kiküszöbölése, mindez megfelelő stirneri frázisokkal.

Írd meg nekem részletesebben, mi a véleményed erről a receptről. Üdv.

K. Marxod

107

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester, kb. 1851 augusztus 10.]

Kedves Marx,

A „Schnellpost"-on remekül szórakoztam. Rég nem olvastam olyan tökéletes szószaporítást, mint az „A. Ruge K. Heinzennek".* Nem hittem volna, hogy még két olyan szamár is, mint R és H, a háromesztendős forradalmi forgatagból ennyire változatlanul, összes régi frázisaikat, nevetséges modorosságaikat, sallangjaikat stb. megőrizve kerülhet ki. Olyanok ők, mint a műlovartársaság bohóca, aki a legnyaktörőbb ugrások után mindig újra meghajol és „itt vagyunk megint!" felkiáltással irgalmatlanul még egyszer végignyekergi rég ismert mókáinak egész sorozatát. Lelki szemeimmel látom Rugét, ezt az irodalmi Laxiermichelt** a maga testi valóságában, amint komolyan kijelenti, hogy „a zsarnokságnak, az anarchiának és a hazaárulásnak adandó méltó válasz ... éppen az a telitalálat [Kernschiss], amelyen múlik minden", aztán ő maga az, aki ezt a telitalálatot a nadrágjában elvégzi, felfedezvén, hogy a modern osztályharc a secessio plebis***, amiről önkéntelenül eszünkbe jut az a római tanítómester – a nevét elfelejtettem –, illetve meséje a gyomorról és a kezekről,[349] s más efféle kedves elemista- és segédrektor-emlék. Minden pénzt megér ez a fickó, ahogy egyszerre a „viszonyokról" kezd beszélni és megnyugtatásul mindjárt hozzáteszi: „Tudod, ... hogy én viszonyokon semmi mást nem értek, mint azokat a gondolatokat, melyek most az emberek fejében uralkodnak!" Ám suta kísérletei, hogy szellemesen gúnyos célzásokat tegyen, teljes kudarcot vallanak. A fickó olyan ügyes, hogy mindenki észreveszi: valaki a begyében van, de hogy ki és miért, s az egyéb „hogyan" és „mivégre", azt senki sem hámozza ki. S ha a nagy Ruge igazi paprikajancsinak bizonyul, a nagy Heinzen a maga permanenciában maradt ripőkségében nem kevésbé

---

* *V. ö. 277. old.* – *Szerk.*

** – Fosómiskát – *Szerk.*

*** – a plebejusok kivonulása – *Szerk.*

remek. Az a fogás, mellyel a fickó 1851 július 23-i jegyzetében a kommunizmusra vonatkozó régi baromságát pontosan ugyanazokkal a szavakkal igyekszik a közönségre újból rátukmálni, mint 1847 nyarán a „Deutsche Brüsseler Zeitung"-ban tette, kimondhatatlan szemérmetlenség.[350]

És mégis – a fickók kénytelenek írásaink fölényét elismerni azzal, hogy folytonosan foglalkoznak velük és még inkább azzal, hogy minden csökönyösségük és dühük ellenére ezek az írások észrevétlenül hatnak rájuk. Egész firkálmányukban hol találunk akár csak egyetlen mondatot is, mely ne tartalmazná a mi dolgaink egy plágiumát, félreértett torzítását, ne merítene ösztönzést belőlük!

A londoni kiegyezési kísérletről Meyen vagy Faucher úr a berlini félhivatalos manteuffeli „Lithographische Korrespondenz"-ban[351] bárgyú cikket jelentetett meg, miszerint már csak mi ketten tartunk össze stb. – a többiek mind egységesek és szembenállnak velünk. Freiligrathról vagy Wolffról szó sem esik. A nagy Willich a jövő hadseregének felbomlása után úgy látszik ismét arra törekszik, hogy a különböző pártállású nagyemberek körében „mint karakter"[352] elismerést vívjon ki – állítólag ott volt a gyűléseiken. Vajon mit értek el mindezek a kétségbeesett kísérletek? És a nagy Sigel volt-e nálad?

Az urak, mint egy dessaui német szociálszamár, akit Julius irányított hozzám, épp most bizonygatja nekem, azt terjesztették ott, hogy te saját bevallásod szerint írsz a „Neue Preussische Zeitung"-ba; állítólag magad mondtad ezt Louis Drucker úrnak(!). En voilà une bonne!*

Ami Proudhont[345] illeti, nos, úgy látom, ez az ember halad. Azok a fázisok, amelyeken át badarsága kibontakozik, most mindenesetre elviselhetőbb alakot öltenek; Louis Blanc úrnak ezekbe az „eretnekségekbe" beletörhet a foga. Au bout du compte** tehát most Proudhon úr is oda lyukad ki, hogy a tulajdonjog igazi értelme minden tulajdonnak egy többékevésbé álcázott állam által történő álcázott elkobzásában rejlik, és hogy az állam eltörlésének igazi értelme a fokozott állami centralizáció. Vagy mi mást jelent az, hogy a köztársaság összes kommunái egyezségre jutnak, hogy egymás között a talaj minőségi különbségeit, valamint a megművelés sajátosságait kiegyenlítsék, ennek szükséges tartozékaival és konzekvenciáival együtt?

Ha holnap ráérek, többet is írok erről a különcről. A pénteki cikket e héten semmiképp sem tudom szállítani. De írd meg és mielőbb, hogy

* – Kitűnő história! – *Szerk.*
** – Végül is – *Szerk.*

milyen legyen – különálló tetszés szerinti cikk, vagy cikksorozatot akarsz-e, 2. hogyan kell tálalni, mert én a „New York Tribune" politikáját közelebbről egyáltalán nem ismerem, csak annyit tudok róluk, hogy amerikai whigek[353]. És ami egyebet még ezzel kapcsolatban közölhetsz, hogy el tudjak indulni.

Barátod
F. E.

108

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester, kb. 1851 augusztus 11.]

Kedves Marx,

Tegnap megzavartak, ma folytatom Proudhonra vonatkozó észrevételeimet. Egyelőre eltekintek a recept sok hézagától, pl. hogy nem derül ki, milyen módon kerülnek a gyárak a gyárosok kezéből a munkástársaságok kezébe, minthogy a kamatot és a földjáradékot ugyan megszüntetik, a profitot azonban nem (hiszen a konkurrencia is megmarad); továbbá hogy mi legyen azokból a nagy földbirtokokból, melyek földjüket bérmunkásokkal műveltetik meg, s más efféle hiányosságok. Hogy az egészről mint elméleti egységről ítéletet alkothassak, magára a könyvre[345] lenne szükségem. Tehát csak annyiban mondhatok véleményt, amennyiben az egyes intézkedéseket esetleges gyakorlati alkalmazhatóságuk szempontjából veszem szemügyre és egyben azt is vizsgálom, mennyiben alkalmasak az összes termelőerők centralizálására. De voltaképpen még ehhez is szükség lenne a könyvre, hogy minden fejtegetést áttekinthessek.

Hogy Proudhon úr végül is eljutott a többé-kevésbé leplezett elkobzás szükségszerűségének felismeréséhez, az, mint már mondottam, haladás. Csak az a kérdés, hogy az elkobzás általa felvetett ürügye használható-e; mert mint mindezeknél a korlátolt fickóknál, akik saját magukkal is elhitetik, hogy az efféle erőszakos rendszabályok nem jelentenek elkobzást, éppen ez az ürügy az egésznek a sarkpontja. „A kamatot $^1/_2$ vagy $^1/_4$ %-ra csökkentik." Hogy miként, erről a te kivonataid csupán annyit mondanak, hogy az államnak vagy a suttyomban és más néven az állammal összeolvadt banknak évente 500 millió frankot kell ehhez a kamathoz jelzálogra kölcsönadnia. Felteszem továbbá, hogy ennek a kamatleszállításnak fokozatosan kell történnie. Mihelyt a kamat ilyen alacsony, minden adósság stb. évenkénti törlesztése 5–10%-os évi lefizetésekkel természetesen könnyű lenne. De az ide vezető utat Proudhon úr nem jelöli meg. Erről eszembe jut legutóbbi vitánk a kamatláb leszállításáról a te terved alapján, mely szerint egy kizárólagosan privilegizált nemzeti bankot kellene létesíteni, ezé a papírpénz-kibocsátás monopóliuma, míg az aranyat és az ezüstöt kivonnák

a forgalomból. Azt hiszem, hogy a kamatláb gyors és tartós leszállítását célzó minden kísérletnek szükségképp bele kell buknia abba, hogy minden forradalom és üzleti pangás idején fokozottan szükségessé válik az uzsora, vagyis a pillanatnyilag szorult helyzetben, pénzzavarban szenvedő, tehát pillanatnyilag bizonytalan hitelképességű embereknek való hitelnyújtás. Ha a kamatlábnak azt a részét, mely a kölcsön tényleges díjazásának számít, nagy összegű tőkével lehet is csökkenteni, megmarad az a rész, mely a visszafizetés biztosítékát képviseli s mely éppen válság idején óriási arányban emelkedik. A kereskedők minden forradalomban hálásak annak a kormánynak, mely nem $^1/_4$ vagy $^1/_2\,\%$, hanem $5\,\%$ kamattal kölcsönt nyújt nekik. Gondoljunk csak 1848-ra, a kölcsönt folyósító pénztárakra stb. Az állam és minden nagy, centralizált állami bank azonban mindaddig, amíg a legeldugottabb fészkekben is meg nem szervezte bankfiókjait és amíg tisztviselői nem szereztek hosszú kereskedelmi gyakorlatot, csak a nagy kereskedelmi vállalatoknak nyújthat kölcsönt – különben a levegőbe kölcsönöz. És a kis kereskedelem nem zálogosíthatja el nála áruit, mint a nagy kereskedelem. Tehát a kormány által előlegezett összegek után fizetett kamat bármely leszállításának első eredménye: a nagy kereskedők profitjának növekedése és ezen osztály általános felemelkedése.

A kis kereskedelem, csakúgy mint azelőtt, arra kényszerülne, hogy közvetítő kereskedőkhöz forduljon, akiknek a kormány $^1/_2\,\%$-kal előlegez, hogy ők azután $5–10\,\%$-kal ismét kölcsönt nyújthassanak. Ez elkerülhetetlen – a kis kereskedelem nem nyújt biztosítékot, nem tud zálogot adni. Tehát ebből a szempontból is a nagyburzsoázia emelkedése – közvetve nagy uzsorások, alsóbbrendű bankárok osztályának létrejötte következik be.

A szocialisták és Proudhon örökös unszolása, hogy csökkentsék a kamatot, véleményem szerint nem egyéb átszellemült jámbor burzsoá és kispolgári vágyálomnál. Amíg a kamat és a profit fordított arányban áll egymással, az eredmény csakis a profit emelkedése lehet. S amíg léteznek megbízhatatlan, biztosítékkal nem rendelkező és éppen emiatt a pénzre még inkább rászoruló emberek, addig az államkölcsön nem küszöbölheti ki a magánkölcsönt, tehát nem szállíthatja le a kamatlábat minden tranzakcióra. Az az állam, amely $^1/_2\,\%$ kamattal kölcsönöz, úgy állna szemben azzal az uzsorással, akit pénzzel ellát, mint az 1795-ös francia kormány, mely 500 millió frank adót szedett be asszignátákban s ezeket 3 millióért bocsátotta ki újra, csak azért, hogy „hitelét", melynek már akkor is csak híre-hamva volt, fenntartsa, és az asszignátákat adófizetésnél teljes névértékükben fogadta el, ami valódi értékük kétszázszorosa volt – úgy állna az uzsorással szemben, mint ez a kormány az akkori birtokspekulánsokkal és üzérekkel szemben.

Proudhon túlságosan naiv. Szerinte a személyi hitel a munkástársaságokban talál illetve kell hogy találjon alkalmazásra. Vagyis felmerül a dilemma: vagy e társaságok állami irányítása és végül igazgatása és rendszabályozása, amit Proudhon persze nem akar, vagy a legremekebb társulási szédelgésnek, az 1825-ös és 1845-ös szédelgésnek szervezése, a proletariátus, a lumpenproletariátus és a kispolgárság szintjén reprodukálva.

Az, hogy a kamatláb fokozatos leszállítását kereskedelmi és kényszerrendszabályokkal fődologgá tegyék olymódon, hogy kamatfizetést tőketörlesztéssé változtatva minden adósságot stb. felszámolnak és minden reális vagyont az állam vagy a kommunák kezében összpontosítanak, szerintem a gyakorlatban teljesen keresztülvihetetlen 1. a már említett okokból; 2. mert túl sok időt igényel; 3. mert ha az állampapír-hitel fennmarad, az egyetlen eredmény az állam eladósodása lenne a külfölddel szemben, mivel minden visszafizetett pénz külföldre vándorolna; 4. mert még akkor is, ha a dolgot elvben lehetségesnek tartjuk, képtelen hiedelem lenne, hogy *Franciaország, a* Köztársaság, ezt Angliával és Amerikával szemben keresztül tudná vinni; 5. mert egy külháború és a pillanatnyi nyomás az efféle szisztematikusan lassú, 20–30 évre szóló rendszabályokat általában és a pénzfizetéseket még inkább tisztára képtelenné teszi.

Gyakorlatilag csak egy jelentőségét látom a históriának, azt, hogy a forradalmi fejlődés bizonyos pillanatában egy monopolisztikus állami bank útján mindenesetre el lehet érni olyan dekrétum kibocsátását, mely szerint: 1. cikkely: a kamat megszűnik vagy $^1/_4{}^0/_0$-ra csökken; 2. a kamatrátát továbbra is fizetni kell, mint eddig, s az visszafizetésnek minősül; 3. az államnak joga van minden ingatlant stb. megállapított kurrens értékben megvásárolni és $5^0/_0$-os törlesztésekkel 20 év alatt kifizetni. Ilyesmi a leplezetlen elkobozás közvetlen utolsó előfutáraként talán egyszer használhatónak bizonyul*hat*; de azon töprengeni, hogy mikor, hol és hogyan, merő spekuláció.

Mindenesetre Proudhonnak ez a könyve úgy látszik sokkal „földibb", mint a régebbiek – még az érték konstituálása is érzékibb alakot ölt: a boltosok helyes áraként szerepel. Négy frank, uram, ez a leghelyesebb ár! Hogy a vámok megszüntetésének és a kamat eltörlésének mi köze egymáshoz, az nem világos. Ám hogy Proudhon 1847 óta ilyen teljességgel megtette az utat Hegeltől Stirnerig, az is haladás. Mondd még, hogy nem érti a német filozófiát, mikor azt egészen a rothadás utolsó szakaszáig saját hulláján végigszenvedi!

Írj mielőbb és közöld, mi a véleményed a fentiekről.

Barátod
F. E.

109

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1851 augusztus 14.
28, Dean Street, Soho

Kedves Engels!

1 vagy 2 napon belül elküldöm neked a Proudhont[345], de mihelyt elolvastad, küldd vissza. Ugyanis – a pénz kedvéért – 2–3 ívet ki akarok nyomatni a könyvről. Ezért nézeteidet részletesebben közöld velem, mint ahogy azt különben sebtében írva szoktad.[354]

A proudhoni bölcsesség – és az egész mindenekelőtt polémia a kommunizmus ellen, bármennyit lop is tőle, és bármennyire Cabet–Blanc-féle átszellemítésben jelenik is meg előtte a kommunizmus – véleményem szerint a következő okoskodásra lyukad ki:

A tulajdonképpeni ellenség, amely ellen harcolni kell, a tőke. A tőke tiszta gazdasági igenlése a kamat. Az ún. profit nem más, mint a bér egy különös formája. A kamatot megszüntetjük azáltal, hogy a tőke annuitásává, azaz évi törlesztésévé változtatjuk. Így a munkásosztálynak – olvasd *ipari* [industrielle] osztálynak – örökre biztosítjuk az elsőbbségét, s a tulajdonképpeni tőkésosztályt fokozatos elenyészésre kárhoztatjuk. A kamat különböző formái a pénzkamat, a házbér, a haszonbér. Így a polgári társadalmat megtartjuk, igazoljuk és csak rossz tendenciájától fosztjuk meg.

A társadalmi felszámolás csak eszköz arra, hogy elölről kezdhessük az „egészséges" polgári társadalmat. Gyorsan vagy lassan, ez nem lényeges számunkra. Ennek a felszámolásnak az ellentmondásairól, bizonytalanságairól és tisztázatlanságairól előbb szeretném a véleményedet hallani. De az elölről elkezdett társadalom igazi gyógyírja a kamat eltörlése, vagyis az évi kamatnak annuitássá való örökös átváltoztatása. Ez, ha nem eszköznek, hanem a megreformált polgári társadalom *gazdasági törvényének* tekintjük, természetesen kétféle következménnyel jár:

1. A kis nem-ipari tőkések ipari tőkésekké változnak át. 2. A nagytőkés osztály örök életű lesz, hiszen alapjában véve, ha a dolgot átlagban vesszük, a társadalom *nagyjában és egészében* – az ipari profitot leszámítva – soha-

sem fizet mást, mint az annuitást. Ha az ellenkezője volna igaz, akkor Dr. Price kamatoskamat-számítása realitás volna, és az egész földteke nem volna elég a Krisztus idejéből származó legkisebb tőke *kamatára* sem.[355] Valójában azonban bízvást mondhatjuk, hogy pl. Angliában – tehát a legnyugalmasabb, legpolgáribb országban – 50 vagy 100 év óta egyetlen, akár földbe, akár másvalamibe fektetett tőke sem hozta meg még soha a kamatját – legalábbis ár szerint számítva nem, amin itt megfordul a dolog. Vegyük pl. Anglia nemzeti vagyonának legmagasabb becsértékét, pl. 5 milliárdot. Nos, Anglia évenként 500 milliót termel. Anglia egész vagyona tehát csupán tízszerese Anglia évi munkájának. A tőke tehát korántsem hozza meg a kamatját, sőt, még csak nem is *termeli újra* magát érték szerint. Mégpedig a következő egyszerű törvénynél fogva. Az értéket eredetileg az eredeti termelési költségek határozzák meg, ama munkaidőtől függően, amely eredetileg szükséges volt valamely dolog előállításához. De ha már előállították a terméket, akkor annak árát azok a költségek határozzák meg, amelyek *újratermeléséhez* szükségesek. Az újratermelés költségei pedig állandóan csökkennek, annál gyorsabban, mennél iparibb a korszak. Tehát a tőkeérték folytonos elértéktelenedésének törvénye az, amely megfékezi a járadéknak és a kamatnak egyébként a képtelenbe vezető törvényét. Ez a magyarázata annak az általad felállított tételnek is, amely szerint egyetlen gyár sem fedezi előállításának költségeit. Proudhon tehát nem alakíthatja újjá a társadalmat olyan törvény bevezetésével, amelyet az most, alapjában véve, az ő tanácsa nélkül is követ.

Az eszköz, amellyel Proudhon mindent véghezvisz, a bank. Itt egy qui pro quo* van. A banküzletet 2 részre kell osztani: 1. A tőke *pénzzé tétele*. Itt csupán *pénzt* adok *tőke* helyett, és ez persze megtörténhet a puszta termelési költségek, tehát $^1/_2$ vagy $^1/_4\%$ fejében. 2. *Tőke előlegezése* pénz formájában, és itt a kamat a tőke mennyiségéhez fog igazodni. A hitel itt csak azt teheti, hogy meglevő, de terméketlen gazdagságot koncentráció stb. stb. révén valóságos aktív tőkévé változtat. Proudhon a 2. esetet éppoly könnyűnek tartja, mint az 1. esetet, és végül is azt látja majd, hogy amikor illuzórikus tőketömeget utal ki pénz formájában, a legjobb esetben csak a tőke *kamatját* csökkentette, hogy *árát* ugyanabban az arányban emelje. Ezzel pedig semmit sem nyert, csak azt érte el, hogy papírja hitelét veszti.

A vámnak a kamattal való összefüggését átengedem neked, hogy eredetiben élvezd. A dolog túl pompás, semhogy csonkításssal elrontsam. P úr nem nyilatkozik pontosan sem arról, hogyan áll a dolog a kommunának házak-

* – felcserélés; két dolog összekeverése – *Szerk.*

ban és földekben való részesedésével – pedig éppen ezt kellett volna megtennie a kommunistákkal szemben –, sem arról, hogyan jutnak a munkások a gyárak birtokába. Mindenesetre „hatalmas munkástársaságokat" akar, de mégis annyira fél ezektől az ipari „céhektől", hogy fenntartja a jogot, ha nem is az államnak, de a társadalomnak, hogy *felosztassa* őket. Mint igazi francia, a társulást a gyárra korlátozza, mivel nem ismer sem egy „Moses and son"-t*, sem pedig egy midlothiani** farmert. A francia paraszt, valamint a francia cipész, szabó, kereskedő úgy jelennek meg előtte, mint örök adottságok, amelyeket el kell fogadni. De minél többet turkálok ebben a vacakban, annál inkább az a meggyőződésem, hogy a mezőgazdaság reformja, tehát a rajta alapuló tulajdon-szemléte is, alfája és omegája a jövendő forradalmi átalakulásnak. Enélkül Malthus atyának igaza lenne.

Louis Blanc-nal stb. szemben az írás becses szolgálatot tesz, nevezetesen azzal, hogy szemtelenül kirohan Rousseau, Robespierre, Isten, testvériség és hasonló locsogás ellen.

Ami a „New York Tribune"-t illeti, most, hogy nyakig ülök a gazdaságtanban, segítened kell. Írj egy cikksorozatot Germániáról, 1848-tól kezdve.[356] Szellemesen és szókimondóan. Az urak a külügyi rovatban nagyon *merészek*.

Néhány napon belül küldök neked 2 kötet rómait. Mégpedig Dureau de la Malle művét: „Economie Politique des Romains." Párizsból hozattam a könyvet (tudományos alaposságú). Új dolgokat fogsz megtudni belőle a római hadviselés gazdasági támaszáról is, ami nem egyéb volt, mint a – *katasztrer*. Hogy küldhetem el neked a legolcsóbban? 2 vastag kötet. – A „Lithographische Korrespondenz" cikkét el kell csórnod vagy igyekezz másolatban hozzájutni. Mihelyt Weydemeyer ott lesz, meg kell tanítani a szamarakat New Yorkban kesztyűbe dudálni. Ehhez az összes dokumentumok kellenek. Faucher tényleg a „Neue Preussische Zeitung" tudósítója. Sigel még nem mutatkozott. Willich természetesen az *Emigráció Testvériségének* egyesítő tagja. Pénteken tartották első közgyűlésüket. Egy kémünk jelen volt. Az ülést a „Lith. Korr." ellenünk írt cikkének felolvasása nyitotta meg (Haug *tábornok* olvasta fel). Hiszen miattunk élnek, működnek és léteznek. Azután még különféle kelletlen nagyképű előadások tartását határozták el. Előadásra jelentkezett Poroszországról Meyen úr, Angliáról Oppenheim, Franciaországról Ruge, Amerikáról – és a jövőről – Kinkel. Egyébként örömmel várom véleményedet az egészről.

---

* Nagy férfiruházati cég Londonban. – *Szerk.*

** Dél-skóciai grófság. – *Szerk.*

110

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, kb. 1851 augusztus 20.]

Kedves Engels!

Először remélhetőleg a Proudhont[345] olvasod, mert azt vissza kell kapnom. A Dureau-t kivonatoltam, amennyire szükségem van rá.

Apropó. *Írj végre Fischernek New Orleansba.* (Most Liebknecht az állandó tudósítója.) Ez annál is fontosabb, mert Kinkelék, Rugéék stb. éppen New Orleansból szeretnének segélyt kapni. Tehát ne felejts el írni a pasasnak, aki levelében Liebknechtnek panaszkodik hallgatásod miatt.

Barátod
K. M.

111

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

Mellékelten küldök egy tetszőleges cikket.* Különböző körülmények esküdtek össze, hogy rosszul csináljam. Először is szombat óta a változatosság kedvéért egyszer rosszul éreztem magam. Azután semmi anyagom sem volt – mindent az ujjamból kellett kiráznom és csak az emlékezetemet hívhattam segítségül. Azután meg, hogy rövid idő alatt és megrendelésre kellett írnom, s hogy szinte egyáltalán nem ismerem a lapot és olvasókörét – tehát rendes tervet nem készíthettem. Végül az, hogy az egész sorozat kéziratát nem tarthatom magamnál összehasonlítás végett, tehát egy többékevésbé pedánsan szisztematikus bevezetésre volt szükség, hogy elkerülhessem az ismétléseket a következő cikkekben. Mindez és tetejében az, hogy amúgy is teljesen kijöttem az írás gyakorlatából, nagyon szárazzá tette a cikket, s ha van ami mellette szól, az legfeljebb a gördülékenyebb angolság, amit annak köszönhetek, hogy 8 hónap óta majdnem kizárólag angolul szoktam beszélni és olvasni. Egyszóval, csinálj vele, amit akarsz.

A Proudhont[345] félig elolvastam és véleményedet teljesen igazoltnak látom. Hogy a burzsoáziához apellál, hogy visszatér Saint-Simonhoz és száz más história már a kritikai részben igazolja, hogy ő az ipari osztályt, a burzsoáziát és a proletariátust tulajdonképpen azonosnak tekinti és szerinte csak a forradalom befejezetlensége hozta őket ellentétbe. Az álfilozófiai történeti konstrukció egészen kézenfekvő: a forradalom előtt az ipari osztály magánvaló létben; 1789–1848 ellentétben: tagadás; a proudhoni szintézis, hogy az egészet egy szóvirággal lezárja. Nekem mindez úgy tűnik, mint utolsó kísérlet a burzsoázia elméleti igazolására. A mi premisszáinkat az anyagi termelés döntő történelmi elsődlegességéről, az osztályharcról stb. nagyrészt átvette, többnyire elrontotta és erre alapozta azt a kísérletét, hogy a proletariátust álhegeli bűvészkedéssel látszólag visszavegye a burzsoáziába. A szintetikus részt még nem olvastam. A L. Blanc, Robes-

* A „Forradalom és ellenforradalom Németországban"[356] 1. cikke. – *Szerk.*

pierre, Rousseau elleni kirohanásokban itt-ott akadnak tetszetős dolgok, de mindent egybevetve, keresve sem lehet nagyképűen laposabbat találni a politikára vonatkozó bírálatánál, pl. a demokráciát tárgyaló részben, ahol, akárcsak a „Neue Preussische Zeitung" és az egész régi történelmi iskola[357], a létszámmal hozakodik elő, és nem restell iskolás fiúhoz méltó kis gyakorlati meggondolások alapján rendszereket felépíteni. Azután meg micsoda óriási gondolat az, hogy a hatalom és a szabadság kibékíthetetlen ellentétek, hogy neki egyetlen kormányforma sem nyújt elég erkölcsi alapot ahhoz, hogy *őt* engedelmességre kötelezze! Istenemre, minek kellene akkor a hatalom?

Mellesleg meg vagyok róla győződve, hogy Ewerbeck úr elküldte neki a „Kiáltvány" általa készített fordítását és suttyomban talán még a „Revue"-ben megjelent cikkeid[358] fordításait is. Számos csattanót feltétlenül onnan lopott – pl. azt, hogy a kormányzat nem más, mint az egyik osztály hatalma a másik leigázására és hogy az osztályellentét eltűnésével a kormányzat is eltűnik. Továbbá sok csattanót az 1848 utáni idők francia mozgalmáról. Nem hiszem, hogy mindezt az ellene írott könyvedben[103] lelte.

A napokban még részletesebben írok majd erről, mihelyt elolvastam az egészet. Közben a napokban idevárom Weerthet, aki szokás szerint egyszerre felbukkant Bradfordban; emiatt talán kénytelen leszek a Proudhont 2 vagy 3 nappal tovább itt tartani.

Mondd meg Lupusnak, hogy beszéltem Wattsszal, aki mindent el fog követni, és minden bizonnyal eredményesen, hogy neki itt állást szerezzen. Watts úgy véli, hogy képviselői múltja[359] itt tökéletesen elegendő. Ő ismeri a liberális színezetű iskolamesterek és papok egész társaságát, s ha egyszer nekilendül, bizonyára lesz valami eredménye. Ezért melegen tartom; mihelyt továbbit hallok, tudatom Lupusszal. Egyébként Watts mindennek ellenére mégiscsak éppoly elviselhető, mint a filiszterek többi válfaja. Mivel életmódjában angol, szocialista, doktor és családapa, javára kell írni, hogy hét éve antialkoholista – sőt vágyat érez arra, hogy Struve példáját követve fűzabáló legyen. A felesége helyette is vedel és zabál. Cudar ez, de így van; itt Manchesterben átlagban a közönséges nyárspolgár a legtűrhetőbb ember: vedel, disznólkodik, republikánus (mint Martens) és lehet rajta nevetni.

Mi újat hallasz Németországból? Hamburgban 3 embert kiengedtek, egyet most tartóztattak le. Nothjung szabósegéd vallomásai tehát oda lyukadnak ki, hogy ő egy titkos propagandatársaság megbízottja – micsoda felfedezés!

Barátod
F. E.

M, 51 augusztus 21.

112

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1851 augusztus 25.
28, Dean Street, Soho

Kedves Engels!

Először is köszönöm a cikket.* A sok rossz ellenére, amit róla írtál, pompásan sikerült és változtatás nélkül vitorlázott New Yorkba. Teljesen eltaláltad a „Tribune" hangnemét. Mihelyt az első számát megkapjuk, azonnal elküldöm neked, s attól kezdve rendszeresen.

Most pedig egész rakomány emigrációs ganéjt szállítok neked, s ha ismersz egy környékbeli gazdát, aki e jómadarak guanóját trágyázásra fel tudja használni, jó üzletet csinálhatsz.

Tehát, mint már tudod augusztus 8-án, pénteken tartották meg a testvériesült emigracio első *hivatalos* gyűlését, amelyen különösen az alábbiak tündököltek: *A* „Damm" mint elnök; Schurz mint titkár, Goegg, [A.] és [F.] Sigel, Fickler, Tausenau, Franck (az osztrák jóember), Willich, Borkheim, Schimmelpfennig, Johannes Ronge, Meyen, Reichenbach gróf, Oppenheim, Bauer-Stolpe**, a goromba Lüders, Haug, A. Ruge, Techow, Schmolze (bajor hadnagy), Petzler, Böhler, Gehrke, Schärttner, Göhringer stb., természetesen Kinkelt meg Strodtmannt sem szabad kifelejteni. Tehát a fő klikkek: 1. Ruge–Fickler, 2. Kinkel, 3. Tausenau, közbül pedig a többi független irodalmi lebzselő és kiegyező[360]. E nagy politikai-történelmi színjáték voltaképpeni sarkpontja a következő volt: Ruge–Fickler–Tausenau–Goegg–Sigel–Haug stb. egy hivatalos bizottság megválasztását kívánták, amely részint a reakció gaztetteit denunciálná, részint az emigrációt képviselné, részint pedig *„akció"*-agitációt folytatna Németország befolyásolására. A hülye Rugénak emellett az a hátsó gondolata volt, hogy Ledru és Mazzini felé ő elismert megbízott legyen és a nevén kívül hadseregként már valóban rendelkezésükre bocsáthassa a néme

* *V. ö. 296. old. – Szerk.*
** Ludwig (Louis) Bauer. – *Szerk.*

menekültek testületét. Ezzel szemben Kinkel úr (s vele megmentőjén, Schurzon; életrajzíróján, Furzon* kívül különösen Willich, Techow, Schmolze, Schimmelpfennig) nem óhajtott efféle nyilvános intézményt, részint nehogy itt Londonban veszélyeztesse az ő pozícióját a burzsoáziával szemben – mivelhogy az aranyak a döntők –, részint hogy Rugét ne kelljen Mazzini és Ledru felé többé-kevésbé elismerni. – A Ruge–Fickler-klikk már az elején felháborodott azon, hogy a gyűlésterem a kelleténél jobban megtelt. Titkos ülésen ugyanis abban egyeztek meg, hogy csak a notabilitásokat hívják meg. A Kinkel-klikk azonban magával hozta le menu peuple-t**, hogy a szükséges szavazatszámot biztosítsa.

Az ülést Haug generális nyitotta meg, aki felolvasta a „Lithographische Korrespondenz" férc-cikkét, és egyben utalt arra, hogy a jelenlevők között bizonyára vannak spiclik, az okirattal esetleg visszaélhetnek stb. Willich ezt ekkor még töretlen pátosszal támogatta, és felszólította a bűnösöket, hogy inkább nevezzék meg magukat. Erre szólásra emelkedett Bauer-Stolpe (akit én egyébként hivatásos kémnek tartok), és kijelentette, nem érti Willich erényes felháborodását, hiszen ő az első előkészítő ülésen Scheidler urat, a „Lith. Korr." szerkesztőjeként bemutatta és nem volt ellene kifogás. – Amint ez az incidens rendeződött, Tausenau sűrű patetikus és kedélyes nyögdécselés és krákogás közepette – nyilván azt hitte: bécsi közönség előtt beszél – megtette javaslatát a bizottság kinevezésére. Meyen úr azt válaszolta, hogy ő nem tetteket kíván, hanem önkéntes előadásokat. Előre megbeszélt módon azonnal jelentkezett Kinkel Amerikára és a jövőjére, Oppenheim Angliára, Schurz Franciaországra, Meyen Poroszországra. Tausenau javaslata csúfosan megbukott, s ő megilletődve kijelentette, hogy bukása ellenére jogos haragját feláldozza a haza oltárán és a testvériesültek kebelében marad. – De a Fickler–Ruge-klikk nyomban a becsapott széplelkek fenyegető és ingerült magatartását öltötte fel.

Az ülés végén Kinkel odalép Schabelitzhoz (aki itt teljesen a mi ügynökünkként tevékenykedett, méghozzá igen hasznos ügynökként, minthogy valamennyi jóember bizalmát élvezte), derék demokratának nyilvánítja őt, a „Basler Nationalzeitung"-ot pedig kitűnő demokrata lapnak és többek között e lap pénzügyei iránt is érdeklődik. Schabelitz: Rosszak. Kinkel: Hát a munkások semmit sem tesznek az érdekében? *Schabelitz*: Mindent, amit kívánunk tőlük: olvassák a lapot. *Kinkel*: A munkásoknak többet kellene tenniök. Minket sem támogatnak a munkások úgy, ahogyan kelle-

* A. Strodtmann. – *Szerk.*

** – a kisembereket – *Szerk.*

ne. Pedig mi – hiszen ön tudja, igazán sokat teszünk a munkásokért. Mindent megteszünk, hogy „respektábilis", ugye ért engem, hogy „tiszteletreméltó polgárokká" tegyük őket. En voilà une bonne*.

Az egyezkedők 15-i ülésén kevesen voltak jelen és az egész, mint az angolok mondják, indifferent** volt.

Időközben azonban nagy dolgok történtek – 17-én –, és az ügy igazi lefolyása, ahogyan a nagy A. Ruge mondaná, így ment végbe:

Kinkel úr hívatta Willichet, Techowot, Goeggöt, Sigelt és még másokat és tudtukra adta, hogy 160 £-et kapott New Orleansból, Fischertől, azzal a megbízatással, hogy ezt az összeget a fent említett férfiak, valamint „*Fr. Engels*" úr bevonásával használja fel. Az utóbbi helyett ő Ficklert hívta meg, aki azonban kijelentette, hogy a „csibészekhez" semmi köze sincs. Kinkel úr kénytelen volt a levelet felmutatni, mire kiderült, hogy ezek a pénzek már 3 hete névtelenül és inkognitóban a lakásán hevertek, azon tépelődve, feltárják-e nagy szívüket a profán világ előtt vagy sem. Noha Kinkel az angyalok nyelvén szólt, ez mit sem használt. A Fickler-klikk rájött, hogy a Kinkel-klikk csöndben sokat halászott a zavarosban és az összemigrációs pletykaválságot csak arra használná, hogy az aranyhalacskákat titkon horogra kerítse. Így tehát a nagy Heinzen hiába kacérkodott olyan sóváran és ömlengve a New Orleansban gyűjtött fontokkal! Goegg és Sigel elhagyták a konklávét. A Fickler–Ruge–Tausenau-klikk külön ülést tartott. – A délnémetek ugyanis suba alatt kiderítették, hogy A. Ruge hülye. De szükségük van rá, mert ő a Ledruhöz és Mazzinihoz vezető csatorna és ez a protekció a délnémeteknek igen fontos. Úgy látszik Tausenau felnyitotta a szemüket, s most Fickler mellett ő a tulajdonképpeni vezérük. Tausenau egyáltalában kiszsidó kalkulációs adottsággal megáldott diplomatizáló és főokos intrikus, aki hisz a forradalom közeledtében. Ezért tagja most ennek a szövetségnek. – Ruge az elvesztett 160 £ miatti keserű mérgében most elárulta a barátoknak, hogy több mint 12 hónappal ezelőtt Willich és Kinkel elküldték Schimmelpfenniget Mazzinihoz, mint megbízottat mutatták be neki és egy németországi agitációs körút céljára pénzt kértek tőle. Mazzini 1000 frankot adott neki készpénzben, 5000 frankot pedig a maga olasz utalványaiban, azzal a feltétellel, hogy az 1000 frankot és az elhelyezett olasz utalványok $^2/_3$-át 12 hónap múlva visszaszolgáltatja neki. Ebből a pénzből Schimmelpfennig beutazta Franciaországot és Németországot. A 12 hónap letelt, ám Kinkelnek –

* – Kitűnő história – *Szerk.*

** – érdektelen; közömbös; jelentéktelen – *Szerk.*

Schimmelpfennignek, az 1000 franknak és az olasz utalványoknak nem volt se híre, se hamva. Most, hogy New Orleansból megérkezett a pénz, Kinkel ismét elküldte követeit Mazzinihoz, de nem azért, hogy fizessen, hanem, hogy hencegjen és szövetségre lépjen vele. Mazzini tapintatosabb volt, semhogy figyelmeztesse őket adósságukra, de kijelentette, hogy már vannak kapcsolatai Németországgal, tehát újakat nem létesíthet. Az urak, mesélte tovább A. Ruge, felkeresték Ledru-Rollint is. Itt azonban Ruge már megelőzte őket, s minthogy L-Rollin már a francia köztársaság elnökének tekinti magát és el van szánva arra, hogy azonnal külháborút indít, Ruge a német forradalmi hadsereg főgenerálisaként mutatta be neki Sigelt, akivel L-Rollin azonmód stratégiai megbeszélésekbe bocsátkozott. Így Kinkel és Willich itt újfent pléhrecsúszott. – Ruge e leleplezései után a Kinkel–Willich-klikk elvetemültsége immár nyíltan a részedett széplelkek szeme elé tárult. Most tettre volt szükség, és vajon miféle más tetteket javasolhatott Ruge, mint az ő régi penészlepte Központi Bizottságának újabb kombinációit és permutációit? Határozatot hoztak tehát egy *agitációsklub* megalakításáról, amely nem vitaklub, hanem „*lényegileg dolgozó*" egyesület legyen, nem words, hanem works* szolgáltatására alakul és mindenekelőtt felszólítja az elvbarátokat pénz szolgáltatására. Összetétel: Fickler, Tausenau, Franck, Goegg, Sigel, Hertle, J. Ronge, Haug, Ruge. Nyilván rögtön felismered a végbement átformálódást: Ruge–Ronge–Haug. De közelebbről szemügyre véve kiderül, hogy a klub lényeges alkotóelemei 1. Fickler, Goegg, Sigel, Hertle délnyugat-német nyárspolgárok; 2. Tausenau, Haug és Franck délkelet-németek, vagyis a klub lényegileg *délnémetként* a „*poroszokkal*" szemben alakult meg, Ruge pedig csupán a köldökzsinór, mely fenntartja a kapcsolatot az Európai Központi Bizottsággal[221]. A többi egyesületet ők most egyszerűen csak „*a poroszok*"-nak nevezik. Nos, ez az Agitációsklub Tausenaut kinevezte végrehajtó hatalmává és egyszersmind külügyminiszterévé. Ez tehát a Központi-Ruge *teljes félreállítása* volt. Hogy a keserű pilulát valamivel mégis megédesítsék számára, kijelentették, hogy elismerik a Központi Bizottságnál betöltött pozícióját, eddigi tevékenységét, s hogy a germán népet a germán nép szellemében képviselte. Ezt a szegénységi bizonyítványt nyilván magad is olvastad nyomtatásban, abban a majd minden angol lapban megjelent közleményben, melyben az Agitációsegylet alázattal bejelenti születését az európai közönségnek és jóindulatát kéri. De még a megédesített pilula élvezetét is megkeserítették a szerencsétlen Rugénak, mivel a Bauer–

* – nem szavak, hanem tettek – *Szerk.*

Fickler-klikk azt a tűrhetetlen conditio sine qua nont* támasztotta, hogy Ruge hagyjon fel „ostoba írásainak világgá eregetésével".

Mielőtt folytatnám az elbeszélést, meg kell jegyeznem, hogy az összdemokratikus egyesületben képvisel bennünket *a többiek tudta nélkül* egy Kölnből menekült, a Szövetségünkhöz[120] tartozó munkás, bizonyos *Ulmer*, aki nálunk rendkívül nyugodt és hallgatag, s akiről sohasem gondoltuk volna, hogy sakkban tartja majd az összdemokráciát. Ám indignatio facit poetam**, és a csendes Ulmernek, mint közölte velem, az a „géniusza", hogy könnyen dühbe gurul; ilyenkor egész testében remeg és szétüt, mint egy vadember. Méghozzá, cingár szabólegény alkata ellenére, Mainz legjobb tornásza lévén, kellőképp tudatában van fizikai erejének és ügyességének. Ezenkívül a csalhatatlanság kommunista gőgje is feszíti.

Augusztus 22-én tehát sor került a 3. ülésre. Igen nagyszámú közönség gyűlt össze, mert a felségáruló Agitációsegylet miatt nagy botrányra volt kilátás. Elnök: Meyen. Jelen volt: R. Schramm és Bucher is. A Kinkel-klikk egy menekültbizottság alakítását javasolta. Kinkel úr ugyanis mégsem akar lelépni a színről mint közéleti személyiség. De nem is óhajtja magát kompromittálni Anglia műértő-liberális polgárai előtt. Egy menekültbizottság politikus és emberbaráti, azonkívül pénzt is bocsát rendelkezésre – tehát minden kívánatos feltételt egyesít. Ezzel szemben egy bizonyos Hollinger és Ulmer azzal a javaslattal állt elő, hogy a menekültbizottságot a menekültek általános közgyűlésén válasszák meg, mire a Kinkel-klikk minduntalan olyan botrány veszélyére utalt, melyet a gyűlés háta mögött szítanának némelyek (vagyis névtelenül mi). De voltak ellenségeik *szemközt* is. Az Agitációsklub részéről csupán Goegg, Sigel és fivére voltak jelen. Goeggöt beválasztották a menekültbizottságba. Ez alkalmat adott arra, hogy 1. bejelentsék Tausenau kilépését, 2. elvessék az Agitációsegylet nyilatkozatát, s végül 3. a vita lezajlása után bejelentsék együttes kilépésüket. Nagy vihar. *Techow és Schramm rettenetesen lepocskondiázták A. Rugét.* Egyáltalában rengeteget *szitkozódtak*. Goegg fölényesen válaszolt a többieknek, keserűen támadta a kétkulacsos Kinkelt, aki helyett csupán csatlósai válaszoltak, míg ő nagymogul módjára a szakállát simogatta, és az állandóan körülötte legyeskedő Schurzcal cédulákat íratott, melyeket aztán – akár a berlini kiegyezők – köröztetett megbízható hívei között és a körözés után leírta végső döntését. Csak amikor Goegg kijelentette, hogy az Agitációsegylet a maga nyilatkozatát közzé fogja tenni az angol

* – elengedhetetlen feltételt – *Szerk.*

** – az indulat költőket ihlet[361] – *Szerk.*

lapokban, válaszolta Kinkel *méltóságteljesen, hogy már az egész amerikai sajtót a kezében tartja és megtörténtek az intézkedések, hogy a legrövidebb időn belül a francia sajtó is uralma alá kerüljön.*

E botránnyal terhes témán kívül még más témák is felvetődtek, amelyek a testvériesült demokraták körében vad vihart kavartak fel, dörömbölés, fenyegetőzés, tombolás és ordítozás, amíg éjfél után két órakor a kocsmáros a gázlángok eloltásával a kiegyezésre vágyó feleket áthatolhatatlan éji sötétbe süllyesztette. A botrány két pillére Schramm és Ulmer volt. Schramm ugyanis Ruge-ellenes kirohanásában egyben a kommunisták elleni mérgét is kiadta, ami sok visszhangra talált, Willichet gyűlölködve támadta és a munkásokat gyáváknak nyilvánította. Erre Ulmer válaszolt; ő viszont a maga részéről Hollingerrel, Sigel barátjával együtt azt kívánta, hogy általános menekültgyűlést hívjanak össze egy segélybizottság megválasztása végett. Willichet és társait egyenesen azzal vádolta, hogy eldorbézolták és elpazarolták a menekülteknek járó összegeket. Leírhatatlan tumultus. Az albínó Dietz felpattan és kijelenti: ő a Great Windmill Street[218] menekültbizottságának[220] pénztárosa, és a vád visszavonását követeli. Ulmer kijelenti, hogy ha az urak kívánják, bizonyítékokkal szolgálhat. Nem von vissza semmit. Willich szokott modorában próbálja őt lecsillapítani és magánbeszélgetésre hívja meg szobájába. Ám Cato-Ulmer rendíthetetlen marad és beszédének akadtak is támogatói. Mellesleg megjegyezve: Schimmelpfennig Ulmer mögött ült, s Goegg beszéde alatt folyton dörmögött és lármázott, mire Ulmer, akit „géniusza" megszállt, hirtelen hátrafordul és az öklét rázva ráordít: „Ha nem fogja be végre a száját, maga nyomorult fillérleső, kidobom az ablakon." Schimmelpfennig krétafehér lett, de miután megtanácskozta a dolgot saját porosz tiszti kurázsijával, elódalgott a legtávolabbi sarokba.

Willichet ezen az emlékezetes ülésen többször is és minden oldalról olyan durván támadták, személy szerint Goegg, Schramm, Hollinger, Ulmer stb., hogy 6-szor kijelentette, kénytelen kilépni, ha érdemes személyét nem hagyják ki a játékból.

Most azonban a botrányt új elem is szítja, melyet e célra mi vetettünk be. Ugyanis az urak, a „kimagaslóbb menekültek", ahogyan magukat nevezik, az „alsóbb emigrációt" teljesen figyelmen kívül hagyták. Ennek az „alsóbb emigrációnak", amelynek igen rosszul megy a sora, Ulmer, Rumpf és Liebknecht útján – izgató tálalásban – tudtára adattuk azt a tényt, hogy a Great Windmill Street-i menekültbizottság 800 guldent kapott Württembergből, s hogy rútul becsapják őket. Nos tegnap, a Great Windmill Street-i bizottság ülésén, amelyen Schapper elnökölt, botrányos

jelenet zajlott le. A menekültek betekintést követeltek a levelekbe, számlákba stb. Willich, aki annak idején velünk szemben a szamarak ilyen igényeit hozta fel, most nyersen azt feleli nekik, hogy ő és társai csak a Munkás-egyletnek[79] tartoznak felelősséggel. Egy menekültnek, aki testközelbe került hozzá, azt mondta, húzódjon odébb, mert nem akar tetveket kapni tőle. Erre a menekült „üres tökfejnek" nevezte. Schappert felszólítják, magyarázza meg, hogy szerezte hippopotamus* pocakját és „Schnapper"-nak** nevezik. Willich odahívatja a kocsmárost és az egyik menekültet ki akarja dobatni. Ez utóbbi azt feleli, megy, ha rendőrt hívnak. Hozzáteszi: az urak itt mind csirkefogók. A dolog ennyiben marad, Willich és Schapper kijelentik, hogy ilyen körülmények között ők lelépnek.

Ennek az „alsóbb emigrációnak" Rumpf és Ulmer most kijelentették, hogy a jövő pénteken szó lesz az ő érdekeikről az emigránsok általános gyűlésén. Mindnyájan, furkósbotokkal felfegyverkezve, oda fognak menni, hogy követeléseiket keresztülvigyék. Ulmer révén tudtukra adattam, hogy Kinkel 160 £-et kapott számukra, amit hetekig eltitkolt, s az összeget most meg akarja osztani Willichhel. Őket – és ez igaz – egyátalán csak cégérnek használják, hogy ezeknek az államférfiaknak a pénzügyeit egyenesbe hozzák. Ulmer lesz a szónok, s minthogy Schramm stb. mit sem tudnak erről az importküldeményről, a botrány minden szempontból épületes lesz.

Mihelyt a pénteki ülésről beszámoltam neked, írhatsz egy levelet Kinkelnek – előbb nem, de később okvetlenül. Viszont azonnali teendő, hogy írj *Fischernek* New Orleansba, magyarázd meg neki az egész disznóságot és közöld vele, hogy ezentúl csak az igen népszerű „*Freiligrath*" cégér alatt gyűjtsön pénzt. Pártunknak nagy szüksége van pénzre. Ez az egyetlen aktív párt, az egyetlen, mely a Bundestaggal[362], az istennel és az ördöggel egyenest harcban áll, és nincs semmi pénzünk agitációra. Másrészt pénzt kell szerezni bebörtönzötteink számára, akik nagyrészt teljesen nincstelenek. Azt hiszem, ezt a két szempontot könnyen meg tudod értetni ezzel az emberrel. Egyébként, ha van rá mód, gyűjtsön *titokban*, minthogy tevékenységünket minden újságpletyka csak zavarja.

Vale faveque***.

K. Marxod

Augusztus 25.

---

* – víziló – *Szerk.*

** – „enyveskezű"-nek – *Szerk.*

*** – Élj boldogul és tarts meg jóindulatodban – *Szerk.*

Még meg kell jegyeznem, hogy Schapper, az ortodox ökör, egyáltalán nem áll szóba a „hitetlenekkel", sőt Willichnek kijelentette, inkább bevereti a fejét, semhogy elmenjen „e kutyák" közé.

Ha most néha egy pár napig nem kapsz tőlem levelet, ez azért történik, hogy teljesebb beszámolót küldhessek.

113

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester, kb. 1851 augusztus 27.]

Kedves Marx,

A nagyemberek egységre törekvő homéroszi küzdelmei pompásan elszórakoztattak. Micsoda Iliasz!

Fischernek írtam. De remélem biztos, hogy az én nevem is szerepel a Kinkelnek szóló levélben, nehogy felsüljek Fischernél. A Freiligrathtal kapcsolatos ötlet remek, biztosan a feleséged találta ki. Fischert arra felszólítani, hogy közvetlenül a *mi* pártcéljainkra hajtson fel pénzt, ezt semmiképp sem lehet; de ha még valami befolyna – amiben az amerikaiaknak e tapasztalatai után kételkedem –, azt hiszem, az én levelemmel elérhető, hogy ezt a pénzt Freiligrath kezére játsszuk, s ez elég.

Írj most már azonnal a pénteki jelenet kimeneteléről, hogy azután megtehessem a szükséges lépéseket Kinkellel szemben. Egyelőre csak felvilágosítást és az iratok beküldését kérhetem, s azután ezek vétele, illetve elmaradása után léphetek tovább. De tudod-e Kinkel címét?

Helyes lett volna, ha Freiligrath címét is elküldöd, akkor mindjárt közölhettem volna Fischerrel. A mostani gőzöst már lekéstük, a válasz beérkeztéig pedig 4 hét is eltelik, s ezalatt nem szabad őt levelekkel túlságosan bombázni.

Kinkelnek és Willichnek levelemmel odaát gáncsot vetettem, amit majd megemlegetnek.

Proudhonról[345] holnap vagy holnapután írok. Weerth ittléte, azután ez a firka, az irodai szeméttel párosulva, megakadályozott abban, hogy komolyan foglalkozzam vele. Sarlatánsága mindenesetre nagyszerű. A 2. rész, a felszámolástól kezdve, a Girardin-féle reklám és a stirneri hetvenkedés összeolvasztása folytán bámulatos. Emellett némely rész grammatikailag és logikailag merő galimatiász*, amiről ő maga is tudja, hogy abszolút

* – zagyvaság – *Szerk.*

semmi értelme sincs. Erről a második részről igazán még a legjobb akaratta' sem lehet komolyan beszélni.

A „Tribune" számára persze szintén nem tudtam semmit sem csinálni – folytatás a jövő héten. Sebtében

barátod
F. E.

114

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1851 augusztus 31.
28, Dean Street, Soho

Kedves Engels!

Az ember mindig alaposan téved, ha a demokrata hősök körében döntő válságok kitörésére számít. Olyan botrány után, mint a 14 nappal ezelőtti, e szereplőknek több hetes lábadozásra van szükségük. Ezért tegnapelőtt, 29-én, pénteken nem történt semmi említésreméltó.

Először is. Hétfőn, augusztus 25-én, mint már közöltem veled, Willich és Schapper azzal fenyegetőzött, hogy kilép a Great Windmill-i menekült bizottságból[220]. Rákövetkező kedden, a hivatalos ülésen valóban le is mondtak és a bizottság egyáltalában szerencsésen feloszlott. Ebből az alkalomból azután keserű szavak hangzottak el. Willich moralizált és erkölcsprédikációt tartott, mire szemére vetették bűneit. A fő vádpont ellene azonban az volt, hogy ezúttal, mint már egy előző alkalommal is, amikor számot kellett adni bizonyos húsz fontokról, amelyeket a kefekötő műhelybe fektettek, gondoskodott arról, hogy Lüssel úr, e vállalkozás felelős vezetője, árkonbokron túl legyen.

Pénteken [F.] Sigel generális megjelent a kiegyezésre vágyók általános ülésén. Számított az „alsóbb emigráció" megjelenésére, mely miatt párszor erélyesen lándzsát tört Willichhel, aki szabad folyást engedett felháborodásának eme erkölcstelen lumpencsorda fölött, amelyet annak idején velünk szemben egekig magasztalt. A lumpenproletariátus azonban nem jelent meg. Azok, akik az areopág* ajtajai előtt összegyűltek, túl kevesen voltak ahhoz, hogy sikerre számíthattak volna, ezért vissza is vonultak. Hisz tudod, hogy ez gyáva csőcselék, s a csibészek mindegyikének túl rossz a lelkiismerete ahhoz, hogy nagyobb gyűlésen elszigetelten közvádlóként lépjen fel.

Az „összdemokrácia" menekültbizottságába beválasztottak néhány ru-

* Legfelsőbb törvényszék és politikai fórum az ókori Athénban. – *Szerk.*

geistát, mint például Rongét, szám szerint 4-et. Ezek bejelentették kilépésüket. A bizottság tehát feloszlott. Új, *ideiglenes* bizottságot választottak, amely Kinkel úrból, [O.] Reichenbach grófból, Bucherból és a szász Semperből állt.

Ebből is láthatod, hogy új fázisba léptek. A respektábilis „államférfiak" karjaiba omlottak, minthogy az eddigi „vezetők" polgári semmirekellőkként hitelüket vesztették. Az „államférfiak" – törzsük – a „derék népfiak": *Bucher* (berlini kiegyező[360]), [E.] *Reichenbach gróf* (a szellem lovagja és a frankfurti birodalmi kompromittált, nem a párt berlini szakálla) és a tekintélyes dadogó „*Rudolf Schramm*" (ismeretes).

Lupus, akit régi barátság fűz Reichenbach grófnéhoz és annak ugyancsak itt tartózkodó fivéréhez, s időnként megfordul Reichenbachék házában, tegnap ott találta Techow urat, akit Svájcból ismer. Rövidesen megjelent Willich is saját személyében és az elmélyedt Eduard Meyen társaságában. Mihelyt e két nagyság helyet foglalt, Lupus eltávozott.

Ez minden, amit pillanatnyilag közölhetek. A 160 amerikai fonttal Kinkelnek nyilvánvalóan részint közvetlenül, részint a hívei útján sikerült a „respektábilis" elemekben és az „államférfiakban" hatalma és kapcsolatai iránt tiszteletet kelteni. A nemes Willich azonban a Windmill bizottság feloszlatásával eltépte a legszilárdabb köteléket, mely őt a „csőcselékkel" összefűzte.

Mármost ami téged illet, biztos, hogy *Fischer* kifejezetten megemlített téged a 160 £ patrónusai között. Sigel generális és Goegg ezt állítólag bizalmasan közölték Schabelitz barátjukkal, valójában úgy hiszem azért, hogy a füledbe jusson a dolog. Szerintem csak azt kell írnod Kinkel úrnak, hogy New Orleansból értesítést kaptál a pénzküldeményről és közölték, hogy a pénz felhasználásába neked is beleszólásod van. Pusztán azt kérdezed tőle, mi történt a pénzzel, vagy mit szándékoznak tenni vele. Kinkel címe: „Dr. phil. (így szól a névjegye) Kinkel, 1. Henstridge Villas, St. Johns Wood." Majd küldök neked egyszer mulattatásodra egy ilyen névjegyet, melynek tartalma és formája a londoni tyúkszemirtók és effélék reklámaira hasonlít.

De nem akarok megfeledkezni a nagy eseményről. Az augusztus 13-i számban* a szerencsétlen Heinzen bejelenti, hogy Otto kivonta tőkéjét és így neki csupán a maga szellemi tőkéje marad, amivel az ipari Amerikában egy lap nem boldogulhat. Tehát elégiát ír Hektor korai haláláról. Ugyanebben a számban Hoff és Kapp felhívást tesznek közzé részvényjegyzésre egy új lap alapítása céljából, mely a „Schnellpost" helyébe lépne. És mert

* „Deutsche Schnellpost". – *Szerk.*

a sorsnak furcsa szeszélyei vannak, a „Staatszeitung" a nemes Heinzen számos aljas pénzhistóriájának leleplezése mellett egyidejűleg rágalmazás miatt pert indít ellene, aminek következményeképpen ő – mint előre látja – „erkölcsnemesítő intézetbe" fog kerülni. Szegény Heinzen! Így ez a nagy férfiú most morális felháborodással fordul Amerika és a „lelkiszegény jenkik" meg a „német-amerikaiak" ellen, akik az előbbiekhez idomulnak, ahelyett hogy a „társadalom humanizálásán" fáradoznának és A. Ruge nagy politikai-társadalmi leleplezésért lelkesednének.

A szóban forgó számban pl. ilyesmik olvashatók:

„Ama szabad német szellem, mely arra hivatott, hogy a világon eluralkodjék . . . ama forrás, mely már közel két évezrede és folyvást szellemileg gazdagabban árad el a földrészeken."

„Miért vannak ezen a világon németek? Miért dobog német szív, miért van német nyelv? Mire való pl. az az eszköz, melyet a német Gutenberg talált fel a szellem kimővelésére és felvilágosítására? Mindez létezik és magát Amerikát is, azt a földet, melyen mindez lejátszódik vagy le kellene játszódnia, *egy német fedezte fel.*"

„A szabad közösségek, az egészségesen izmos német filozófia, a ragyogó német birodalom – átplántálva és szellemi kölcsönhatásba hozva azzal, ami az országban és lakóiban jó és maradandó –, ilyen tényezőkből szükségképpen világtörténelmi jelentőségű amerikanizmus keletkezik, olyan lenyűgöző humánus szellemi és erkölcsi nagyság, melynek szívét a folytonosan beáramló németség, fejét a megnemesített jenkiség, karját a kettő egyesülten hozza mozgásba."

„Határozottan állítom, hogy a német nép érettebb a demokratikus köztársaságra, mint az amerikai . . . Valóban, ha Németország megszabadulna vérszopóitól és béklyóitól, inkább megvan benne a tehetség egy igazán demokratikus köztársaság »fixálására«, ahogyan az amerikaiak mondják, és sikeresebben tudná ezt megvalósítani, mint a jenkik, mert tekintve hogy még az amerikaiak politikailag legképzettebb része is annyira rabja a babonának, szellemi téren oly kevéssé szabad és oly távol áll minden humán műveltségtől, miképpen valósulhatna meg a demokrácia végcélja: az igazi humanitás, az emberiség harmonikus kibontakozása politikai, szociális és morális vagy szellemi vonatkozásban?"

Ezt írja vagy íratja magának ez a teuton madárijesztő* épp abban az időpontban, amikor az amerikaiak szerencsésen átjutottak a földszoroson. A ripők ugyanebben a számban még ezt íratja magához:

* Karl Heinzen. – *Szerk.*

„Ön olyan találóan ostorozza az amerikai állapotokat, nevezetesen a német amerikanizmust, hogy minden ítélőképes és pártatlan embernek egyet kell önnel értenie. Valóban dicséretreméltó dolog lenne, ha ön lapja révén elősegítené az amerikai németek nemesedését és művelődését, de ha az ön hangja a durva tömegben netán süket fülekre találna, máris eleget tett akkor, ha egyes németeket megmentett attól a kártékony majomkórságtól, mely az amerikaiak utánzására készteti őket."

Ezután a pimasz fráter mosdatlan szájjal bőgi a pénzhiány macskajajos jeremiádáit.

A lapokból bizonyára már régen észrevetted, hogy Girardin szövetkezik Ledru-Rollinnal. Ez is már azt hitte, ő a jövendőbeli francia nagymogul. Most azonban Párizsban Lamennais–Michel (de Bourges)–Schoelcher összetételű ellenbizottság alakult, s azon fáradozik, hogy a *román* népek – franciák, spanyolok, olaszok – hozzák létre az „Európai Egyesült Államokat", mely köré majd a németek stb. hozzákristályosodnak. No lám, a spanyolok! éppen a spanyolok fognak bennünket civilizálni! Úristen, ez túlszárnyalja még K. Heinzent is, aki a feuerbachokat és A. Rugét akarja a jenkik „humanizálására" bevetni. Ledru „Proscrit"-je[363] keserűen támadta ezt a rivalizáló bizottságot. Utóbbi nem maradt adós a válasszal. De ami az in partibus [364] nagymogul számára még keservesebb: Párizsban az egész sajtó konklávéja ülést tartott. A „Proscrit" képviselője is jelen volt. Cél: megegyezés egy közös elnök személyében. A „Proscrit" minden javaslata megbukott, s kereken kimondták, hogy a londoni urak könnyen fecsegnek; ám annak, amit Franciaországért tenni kell, magából Franciaországból kell kiindulnia, s Ledru nagyon téved, ha olyan „fontos személyiségnek" tartja magát, amilyennek Mazzini feltünteti.

A konklávé egyébként botrány közepette és eredmény nélkül oszlott fel. Az egységsóvár demokraták mindenütt úgy hasonlítanak egymásra, mint egyik tojás a másikra.

Üdv.
K. M.

115

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

Ismét elnézésedet kell kérnem.

1. A Proudhonnal megintcsak nem tudtam előbbre jutni, ugyanis már 4 napja a legrettenetesebb fogfájás gyötör, s ez teljesen képtelenné tett arra, hogy bármit is csináljak. Ráadásul még ma este megérkezik Londonból a fivérem* (akit te ismersz) és a munkámban hátráltatni fog – nem tudom, mennyi ideig. Az ördög vigye a kiállítást![256]

2. A mára ígért 5 £-et csak holnap tudom elküldeni neked, mert egyáltalán semmi pénz sincs az üzleti kasszában és így csak holnap juthatok hozzá az összeghez.

A „Lithographische Korrespondenz" cikkére, mely diadalmasan hirdeti a tisztes emigráció végre elért egységét, máris rácáfol a „poroszok" újabb panasza és kirohanása – ugyancsak az „L K"-ban – a „délnémetek" és a „pomerán" Ruge ellen. Sic transit gloria** – nem sokáig tartott az öröm. Jó, hogy mindkét új egyesületben[366] annyi barátunk van, hogy egyik sem fog háborgatni bennünket.

Olvastad a mai „Daily News" épületes cikkét az állítólagos Beck bárónéról és tényleges ringyóról, aki szélhámosságai közepette az angol rendőrség kezére kerülve Birminghamben elhalálozott? Ez szép dolog, annál is szebb, mivel az is kiderül belőle, hogy a tolakodó kéregető „Dr." Heinemann ugyancsak spicli, közvetlenül „az angol rendőrség nemrég létesített külügyi osztályának" zsoldjában áll. Emlékezhetsz rá, hogy mindig is milyen gyanús volt nekünk ez az aljas fráter. „Egy bizonyos Londonban működő német kommunista szervezet" dokumentumainak kiszolgáltatása a nyári rendőrségi zaklatásokat is megmagyarázza; szeretném tudni, Christian Joseph Esser úrnak milyen része van ebben a históriában. Ismered-e azt a „Soden bárót", aki ebben a dologban tanúskodik és felajánlja, hogy

---

* *Valószínűleg*: Hermann Engels. – *Szerk.*

** – Így múlik el a dicsőség[365] – *Szerk.*

bizonyítékokkal szolgál? Jó lenne, ha ezt az embert titokban kipuhatoltathatnánk. Alkalmat könnyen lehetne rá találni, és emellett megtudhatnánk egyet-mást az emigráció lumpáciuszairól, ami később hasznunkra válhatna. Majd megszerzem a „Daily News" szóban forgó számát és megőrzöm, hogy alkalomadtán felhasználhassuk ezt a dokumentumot.

A csődök Liverpoolban és Londonban már megkezdődtek és az „Economist"-nak – bár bizonygatja, hogy az ország kereskedelme fölöttébb egészséges, vagyis a tőkefölösleget többnyire a szolid termelésbe fektetik – be kell vallania, hogy Kelet-India ismét túl van telítve, s hogy a kelet-indiai kereskedelemben változatlan rendszerességgel ismét lábra kaptak a régi konszignációs* és előleghistóriák. A következő héten a lap arról óhajt kiokítani bennünket, hogyan lehet szolid alapokon folytatni a konszignációs üzletet – hát erre kíváncsi vagyok. Az itteni fonó- és szövőgyárosok közben rengeteget keresnek – a legtöbben újévig le vannak kötve, s vidéken általában legalább este 8 óráig dolgoznak, tehát napi 12–12$^1/_2$ órát, sokszor még ennél is többet. A fontonként $3^3/_4$–$4^1/_2$ pennybe kerülő gyapotból fontonként 7 8 pennys fonalat fonnak; a fonás költsége ezeknél a durva minőségeknél alig $1^1/_2$–2 penny fontonként, tehát ha hetente 12 millió font fonalat termelnek (600 000 000 font nyersgyapotbehozatal esetén), akkor, ha a durva minőségek normának vehetők – Angliában a fonógyárosok össztömege hetente 75 000 £-et, évente $3^3/_4$ millió £-et keres nettó. Ugyanez áll akkor is, ha a fonal átlagos minőségszámát 6–12 helyett 18–24-nek vesszük, és némelyek, akik jó gépeken rosszabb gyapotot is felhasználhatnak, a fonalon fontonként nem $1^1/_2$, hanem $2^1/_2$ pennyt keresnek. Mindez április–májustól, a gyapotárak esésétől kezdve alakult így, és a legtöbb twistet** viszonylag a németek vásárolják. Ha aztán elkezdődik a tánc – s ez az üzlet biztosan nem tart márciusnál tovább – és ugyanakkor Franciaországban kitör egy muri, a németeknek majd melegük lesz a sok eladhatatlan fonallal a nyakukon, s így az ország is jól elő lesz készítve.

Most pedig szenteljünk egy néma könnyet Brüggemann emlékének![367] Ennyire meg nem érdemelt szerencsétlenség talán soha még nem sújtott filisztert – sit illi terra levis***.

Barátod
F. E.

[Manchester,] 1851 szeptember 1., hétfő

* – bizományi – *Szerk.*
** – sodrott fonalat – *Szerk.*
*** – legyen neki könnyű a föld[368] – *Szerk.*

116

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

Holnap elutazik a fivérem*, azután végre megint nyugtom lesz. Egész idő alatt egyetlen pillanatig sem voltam egyedül, ezért a bankjegyet semmiképpen sem tudtam szombat előtt elküldeni, mégpedig mindkét darabot ugyanazzal a postával, mivel vasárnap csak egyszer kézbesítenek. Minthogy így fennáll az eltulajdonítás veszélye, közlöm a bankjegy adatait: száma E/X01780, kelte Leeds, 1850 július 15. Ha tehát nem kaptad volna meg, menj be rögtön a bankba és tiltasd le a kifizetését, ez még idejében lesz. Ötfontos bankjegy volt.

Péntek este váratlanul levelet kaptam az öregemtől, melyben azt írja, hogy túlontúl sok pénzt költök és 150 £-ből ki kell jönnöm. Ezt a nevetséges követelést természetesen nem fogadom el, annál is kevésbé, mert azzal a fenyegetéssel kísérte, hogy szükség esetén utasítani fogja Ermenéket, ne folyósítsanak nekem ennél az összegnél többet. Persze, rögtön megírom neki, hogy be sem teszem többé a lábamat az irodába, hanem azonnal összecsomagolok és visszautazom Londonba, ha ezt az aljasságot megpróbálja keresztülvinni. Az öreg valóban megbolondult. Az egész ügy annál nevetségesebb és otrombább, mivel ezt a kérdést itt szóbelileg régen rendeztük és én egyáltalán semmi ürügyet sem szolgáltattam rá. Remélem, fivérem és anyám segítségével rendbehozom a dolgot, de egyelőre mégis némileg össze kell húznom magam, ugyanis itt már summa summárum 230 £-nek a nyakára hágtam és novemberig – akkor lesz egy éve, hogy itt vagyok – túlságosan nem növelhetem ezt az összeget. Ez az új kitolás mindenesetre megint igen kellemetlen és nagyon felbosszantott, főként az az aljas módszer, melyhez az öregem folyamodik. Igaz ugyan, hogy ebben az évben korántsem keres itt annyit, mint tavaly, de ennek egyes-egyedül társainak rossz üzletvitele az oka, fölöttük pedig nekem nincs ellenőrzésem.

Miféle újabb gazság ez Párizsban?[369] Ezúttal, úgy látszik, a Hippopota-

* *Valószínűleg*: Hermann Engels. – *Szerk.*

mus* klikkje került csávába; akiket a letartóztatott németek közül név szerint ismerek, csupa régi weitlingiánus[52] az 1847-es és ezt megelőző korszakból. Úgy látszik, itt többféle svindli kuszálódott össze. Valószínűleg a sváb üdvözítő is a szerencsések között van. Annál jobb neki. Közöld velem, amit megtudsz.

Mint a német lapok írják, a kölnieket [223] *nem* állítják a legközelebbi októberi – esküdtszék elé.

Holnap vagy holnapután többet.

Barátod
F. E.

[Manchester, 1851] szept. 8., hétfő

* Karl Schapper. – *Szerk.*

117

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

Abban reménykedtem, hogy ma be tudok fejezni számodra egy amerikai cikket.* Még körülbelül 3–4 oldal hiányzik belőle. A holnapi postával tehát nem tudom elküldeni, de ha nem tévedek, szerdán indul egy Collins gőzös – azzal elmehet ez, pénteken pedig követheti a harmadik cikk. Majd megérdeklődöm. Pillanatnyilag ezt az amerikai üzletet, mely ténylegesen pénzt hoz a konyhára, sürgősebbnek tartom a Proudhonnál[345], amelyről nem tudom, hogy éppolyan biztosan és gyorsan jövedelmez-e, ezért ezt vettem először sorra. Ha más a véleményed, írd meg.

Hétfői levelemet bizonyára már megkaptad.

Híreidet várja

barátod
F. E.

[Manchester, 1851] szept. 11., csütörtök

* A „Forradalom és ellenforradalom Németországban"[356] 2. cikke. – *Szerk.*

118

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London.] 1851 szeptember 13., szombat
28, Dean Street, Soho

Kedves Engels!

Megkaptad-e a levelemet, amelyet fivéred* ottléte alatt küldtem? Nem teszel erről említést, azért kérdezem, nem a tartalma miatt. Csak pletyka volt benne, ámbár jó, ha ez is bekerül az irattárba. Azt azonban nem szeretném, ha illetéktelen kézbe jutott volna.

Különböző leveleid, beleértve azt is, amely 5 fontot tartalmazott, rendben megérkeztek.

Kinkel most körutazást tesz Észak-Angliában. Manchesterben még nem volt?

A legutóbbi levelemben közöltek óta itt kevés dolog történt. Tegnap (pénteken) volt 8 napja, hogy [O.] Reichenbach gróf bejelentette kilépését az általános menekültszövetségből. Te is fiam Brutus?[263] [F.] Sigel és mások, akik még nem léptek ki véglegesen, most megtették. Willich viszont hadjáratot indít a menekültek között a „lumpenproletárok" ellen. A tegnap este tartott ülésről még nem tájékoztattak.

Az olasz bizottság is kettészakadt.[370] Egy jelentős kisebbség kilépett. Mazzini bánatosan számol be erről az eseményről a „Voix du Peuple"-ben**. A fő okok állítólag a következők: Először is isten. Nem akarnak istent. Azután, s ez súlyosabb, azt vetik szemére Mazzini mesternek, hogy osztrák érdeket szolgál, amikor a felkelést prédikálja, azaz elsietett. Végül: követelik az olasz parasztok anyagi érdekeinek közvetlen védelmezését, ami nem lehetséges anélkül, hogy ne intézzenek támadást másfelől a Mazzini derékhadát alkotó burzsoák és liberális nemesség anyagi érdekei ellen. Ez az utóbbi dolog szerfölött fontos. Ha Mazzini vagy bárki más, aki az itáliai agitáció élére áll, ezúttal nem változtatja a parasztokat határozottan és haladéktala-

* *Valószínűleg*: Hermann Engels. – *Szerk.*
** *Valószínűleg*: „Voix du Proscrit"[363]. – *Szerk.*

nul felesbérlőkből szabad földtulajdonosokká – az itáliai parasztok helyzete förtelmes, most alaposan végigbifláztam ezt a szart –, akkor az osztrák kormány forradalom esetén galíciai eszközökhöz fog folyamodni.[371] A „Lloyd"-ban [372] már fenyegetőzött is „a birtokviszonyok teljes megváltoztatásával" és „a nyugtalan nemesség megsemmisítésével". Ha Mazzininak még most sem nyílik ki a szeme, akkor marha. Persze az agitációs érdekek is belejátszanak a dologba. Honnan vegye a 10 millió frankot, ha a burzsoákkal ujjat húz? Hogyan tartsa meg szolgálatában a nemességet, ha tudtára adja, hogy mindenekelőtt az ő kisajátításáról van szó? Ezek nagy nehézségek az ilyen, régi iskolából való demagóg számára.

A Párizsban letartóztatottak között sajnos ott van Lumpáciusz [K.] Schramm is. Tegnapelőtt Liebknecht levelet kapott a nyikhajtól – örvendetes kilátásunk van arra, hogy ezt a züllött egyént ismét a körünkben üdvözölhetjük. De majd csodálkozni fog ez az úr! Nagyon lekötelezné, ha *kedd reggelig elküldenéd nekem a Danának szánt cikket.*

Mellékelem Dronke levelét.[373] Egyébként, ha írunk neki, ennek közvetlenül az ő címére kell történnie. Schuster címe egyáltalán nem biztonságos. Néhány napon belül küldök neked egy pár sort az ő számára, írj te is valamit hozzá és továbbítsd a vakarcsnak.

119

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

Tegnap nagy sietve elkészültem még az amerikai cikkel* – olyan amilyen, gyakran félbeszakítottak, 3 hétig készült és végül még a hátralevő részt a legnagyobb sietségben ütöttem össze. Azt csinálsz vele, amit akarsz. A mai első postával minden bizonnyal megkaptad.

Az egyetlen levél, amelyet fivérem megérkezése óta kaptam, aug. 31-i leveled volt, csak szeptember 2-án vettem kézhez, ebben Heinzen írásából közölsz passzusokat (a „Schnellpost"-ból a jenkik megnemesítéséről).

Lustaságom indokai:

1. üzleti ügyben Bradfordba utaztam,

2. segédünk elutazott Londonba, ahonnan csak hétfőn tér vissza,

3. hirtelen el kellett bocsátanunk raktárnokunkat és segédjét, úgyhogy most nyakig vagyok a munkában.

Holnap vagy hétfőn hozzáfogok a 3. amerikai cikkhez, a legközelebbi gőzös indulásáig biztosan megkapod – ha megy hajó szerdán, akkor keddig, máskülönben péntekig. Holnap többet, az irodát bezárják, gázvilágításunk még nincs, úgyhogy szinte teljes sötétségben írok.

Barátod

F. E.

[Manchester, 1851] szept. 19., péntek

A „Débats"-ban megjelent Willich-dokumentum[374] csodálatos!

* A „Forradalom és ellenforradalom Németországban"[356] 2. cikke. – *Szerk.*

120

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

Azt hiszem, most újra ott tartok, hogy a sok fatális zavaró körülmény után ismét rendszeresen dolgozhatok. A 3. sz. cikket Amerika részére* ma este befejezem és azonmód el is küldöm neked, azután rögtön elővesszem a Proudhont[345].

Kinkel körutazásáról még semmi továbbit nem hallottam. Az olaszok közti szakadás csodás. Kitűnő, hogy Mazzini, ez a dörzsölt álmodozó végre egyszer az anyagi érdekekbe is beleütközik, méghozzá saját hazájában. Arra jó volt az itáliai forradalom, hogy a legelzárkózottabb osztályokat ott is belesodorta a mozgalomba, s hogy most a régi mazzinista emigrációval szemben egy új, radikálisabb párt alakul és lassanként kiszorítja Mazz urat. Az újsághírekből is úgy látszik, hogy a mazzinizmus még olyan embereknél is hitelét veszti, akik sem nem alkotmánypártiak, sem nem reakciósok, s ezek felhasználják a piemonti sajtószabadság maradványait olyan Mazzini-ellenes támadásokra, melyek horderejét a kormány nem fogja fel. Az itáliai forradalom egyébként eszmeszegénység és frázisgazdagság tekintetében jóval túlszárnyalja a német forradalmat. Szerencse, hogy abban az országban, ahol proletárok helyett jóformán csak lazzaronék** találhatók, legalább felesbérlők vannak. Az olasz különválók többi indítóokai szintén örvendetesek, s végül nagyon szép, hogy az egyetlen eddig legalábbis a nyilvánosság előtt – egységes emigráció most ugyancsak hajba kap.

A Kicsi*** beszámolóján jól szórakoztam. Fontoskodó pletykálkodás, párbaj, Hamburgban behajtandó pénzösszeg, piemonti tervek – csupa szemenszedett csalafintaság.[373] Két dolog sohasem világos ennél az embereknél, először, hogy mit csinál, másodszor, hogy miből él. Mellékelten visszaküldöm a levelet, küldd el nekem a választ, majd portómentesen továbbítom.

* A „Forradalom és ellenforradalom Németországban"[356] 3. cikke. – *Szerk.*

** – semmittevők, csavargók – *Szerk.*

*** Ernst Dronke. – *Szerk.*

Közvetlen címét feljegyeztem – szép kis kalamajka lett volna Schuster címére írni, mióta házkutatás volt nála!

Hogy a nemes Schramm az elsők között lesz, akik a párizsi rendőrség karmaiba kerülnek, az várható volt. Nyilván sokat ordibált a kávéházakban és azért fogták le; de mivel a Willich–Schapper-féle összeesküvéshez semmi köze sincs, ma már bizonyára megint köztetek van Londonban. A Willich-dokumentum[374] kivonatai a „Kölnische Zeitung"-ban sokkal szebbek, mint a francia lapokban, mert az előbbiben az eredeti német szöveget közölték és a nagy univerzális férfiú erőteljes fejtegetései itt egész tisztaságukban érvényesülnek. Áll ez pl. arra a részletre, mely szerint „a Szövetség" és „a negyedik rend" (semmiképp sem tévesztendő össze azzal a hamisított árucikkel, mely „proletariátus" címkével Marx és Engels gyárából kerül piacra) a következő forradalomban „a gazdasági kérdés történelmi fejleményeit végérvényesen le fogja zárni"!! A francia rendőrség rossz fordítása ebben a megfizethetetlen dokumentumban mindent elrontott. Ennek a kerge zupásnak a régi rögeszméi, a csoportközösségből kiinduló szociális forradalom ősrégi badarsága, azok a ravaszul kifundált tervecskék, melyeknek a rajnai Landwehr[287] segítségével már múlt év novemberében fel kellett volna forgatniok a világot – mindez csak halványan csillan ki belőle. De a legbosszantóbb mégis az, hogy ez a pocsék fordítás szinte teljesen megfosztja az embert attól az élvezettől, hogy nyomon követhesse, miként változtak át fokozatosan ebben az elferdült koponyában az általunk beléje vert eszmék 12 hónapi önálló feldolgozás után végül is fellengős ostobasággá. A fordításból is mindenütt kitűnik az eszméinktől való függőség, de éppen a torzítás – az eredetien kerge, ami ráfüggeszkedett – nem látható tisztán. És a fordítás nem foszt-e meg bennünket attól az élvezettől, hogy végre egyszer egy valódi Willich-okiratot, melyen a nemes férfiú bizonyára hosszú ideig kotlott, eredeti nyelven olvashassunk? Így csak a riasztó gondolatszegénység látható, meg az a kísérlet, hogy ezt egy nagy csomó forradalmi jótanáccsal, amilyeneket Willich és Barthélemy urak borongós estéken a kandalló mellett kifőznek, valamilyen úton-módon elpalástolják. A pénzügyi rendszabályok is fölülmúlhatatlanok: először papírpénzt gyártanak, mindegy, hogy mennyit, másodszor az elkobzás és harmadszor a rekvirálás következik. Ezután jönnek a szociális rendszabályok, melyek éppily egyszerűek: 1. szervezés, úgy-ahogy, 2. zabálás, igen bőséges zabálás, 3. elérkezünk oda, hogy már nincs mit zabálni, s ez a szerencse, mert így jutunk el arra a pontra, ahol 4. megint mindent teljesen elölről kezdünk, mivel a legradikálisabb tabula rasa* persze

* – tiszta lap, üres lap; tiszta helyzet – *Szerk.*

az, ha minden asztal üresre van zabálva, s akkor elérkezett az az idő, amikor beteljesedik Willich próféta szózata: „Be kell vonulnunk Németországba, akár egy puszta országba, melyet nekünk kell kolonizálnunk és termővé tennünk." A fickónak kezdettől fogva nem volt más gondolata, mint hogy „5000 férfival" az „Úr népéből", „kiválasztott férfiakkal", az őslakosságot kiirtva, kívülről meghódítsa a kommunista Kánaánt. Mózes és Józsua ő egy személyben; kár, hogy Izrael fiai már az egyiptomi számkivetésben szétszaladtak.

Az ausztráliai arany-ízé remélhetőleg nem tartóztatja fel a kereskedelmi válságot. Pillanatnyilag mindenesetre új, nagyrészt fiktív piacot teremt, s felveri a gyapjú árát, mivel a juhnyájakat elhanyagolják. Ez a história egyébként pompás. A világ körüli gőzhajózás 6 hónap múlva javában folyik majd, a csendes-óceáni szupremáciára vonatkozó jóslataink hamarabb beteljesülnek, mint várhattuk.[375] Ez alkalommal az angolokat is kiebrudalják és a deportált gyilkosok, betörők, liliomtiprók és zsebtolvajok egyesült állama[376] bámulatos példát szolgáltat majd a világnak arról, milyen csodákra képes egy állam, mely cégéres gazemberekből alakult. Itt jócskán le fogják pipálni Kaliforniát. Míg Kaliforniában mégis egyelőre a gazfickókat lincselik meg, Ausztráliában a tisztességes embereket fogják meglincselni és Carlyle majd teljes dicsfényben berendezkedve láthatja a maga zsivány-arisztokráciáját.[377]

A lapok a legutóbbi csődökkel és a többek között Liverpoolban uralkodó depresszióval kapcsolatban nem győzik eleget hangoztatni, hogy az ország kereskedelme, ennek ellenére, sohasem volt ilyen egészséges – ez a bizonygatás fölöttébb gyanús. Annyi biztos, hogy Kelet-India túl van telítve áruval és hogy ott hónapok óta veszteséges eladás folyik. Hová megy az a rengeteg áru, melyet most Manchesterben és környékén gyártanak, azt nem tudom; sok, nagyon sok lehet a spekuláció abban, hogy mihelyt a gyapot ára júliusban elérte mélypontját és a fonodák kezdték magukat nyersanyaggal ellátni, az itteni bizományos cégek az összes fonó- és szövőgyárosokkal azonnal hosszú időre szóló szerződést kötöttek, holott e bizományosoknak korántsem volt megrendelésük mindazokra az árukra, amelyeket ők a gyárosoknál megrendeltek. A kelet-indiai cégeknél nyilván megint teljes gőzzel folyik a régi előlegrendszer, néhányuknál ez máris kiderült, másoknál előbb-utóbb szép krach várható. S minthogy az itteni gyárosok nyakra-főre dolgoztatnak és 1847 óta az itteni termelőerő, különösen Manchester 5–20 mérföldes körzetében, legalább 30%-kal megnövekedett (1842-ben 30 000, 1845-ben 40 000 lóerő volt, most biztosan 55–60 000 lóerő van Lancashire-ben), így ezt a serény munkát csak március–áprilisig kell folytatni ahhoz, hogy olyan túltermelés következzék be, mely örömödre szolgálhat.

A liverpooli gyapotkereskedők testülete által összeállított alábbi adatokat ilyen pontosan talán még nem ismered. Minden esztendő gyapottermését, ezt előrebocsátom, a következő év szeptember 1-ig szállítják le teljes egészében a kikötőkbe; a gyapotév tehát szept. 1-től szept. 1-ig tart. Ebből következik, hogy ami itt pl. az 1851-es esztendő gyapottermeséként van megadva, az az 1850 nyarán termett, 1850 őszén betakarított és 1850 szeptembere és 1851 szeptembere között a kikötőkbe került gyapotot öleli fel. A most érőfélben levő termés tehát, amely egyébként a szárazság és a viharok miatt rosszabb lesz és kb. 2 $^1/_2$ millió bálára fog rúgni, az 1852-es év terméseként szerepelne.

Évi gyapottermés:		Fogyasztás magában Amerikában:	
1846	2 110 537	bála	nincs feltüntetve
1847	1 778 651	»	427 967 bála
1848	2 347 634	»	531 772 »
1849	2 728 596	»	518 039 »
1850	2 096 706	»	487 769 »
1851	2 355 257	»	404 108 »

Az amerikaiak tehát egész termésüknek kb. $^1/_5$—$^1/_4$ részét maguk használták fel. Más, nem az Egyesült Államokból származó gyapotfajták exportjáról és importjáról még nincsenek adataim. Az EÁ Angliába irányuló exportja a termésnek kb. 55–60%-a volt, a Franciaországba irányuló kb. $^1/_8$-a. De mindkét ország megint elég sokat továbbexportál, Anglia Franciaországba, Németországba és Oroszországba, Franciaország pedig Svájcba.

Az oroszok pillanatnyilag jóformán egyetlen font sodrott fonalat sem vásárolnak többé Angliától, kész pamutárut nagyon keveset, nyersgyapotot viszont nagyon sokat – heti 2–3000 bálát, és annak ellenére, hogy a fonal vámját fontonként 7 pennyről 5 pennyre csökkentették, még mindig naponta újabb és újabb fonodák létesülnek. Úgy látszik, Miklós végre félni kezd ettől az ipartól és még jobban le akarja szállítani a vámot. Minthogy azonban gazdag nemesei és a burzsoák valamennyien érdekeltek ebben az üzletben, ez a história, ha ragaszkodik hozzá, komolyra fordulhat.

Barátod
F. E.

Manchester, 1851 szept. 23.

121

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1851 szeptember 23.
28, Dean Street, Soho

Kedves Engels!

A párizsi dokumentumból[374] buta egy história kerekedik. A német újságok, a „Kölnische" és az augsburgi* – mint ezektől a kritikátlan csibészektől várható is – a mi nyakunkba varrják. Másrészt a nyomorult Willich & Co. azt terjeszti, hogy ezt a szemetet ismerőseink révén Párizsban mi denunciáltattuk. Mit szólsz ehhez?

K. Schrammot is lecsukták. Úgy kell neki. Legközelebb – néhány további információ beszerzése után – folytatom beszámolómat az itteni disznóságról. Ma megajándékozlak Techow polgártárs *„Umrisse des kommenden Kriegs. London, augusztus 7."* című, a „New Yorker Staatszeitung"-ban megjelent több hasábos manifesztumának alábbi összefoglalójával. (Rossz, doktrinér írás, különféle reminiszcenciák a mi „Revue"-nkből; látszólag értelmes kifejtés, de a tartalom lapos, semmi elevenség a formában, semmi frappáns.) Elengedem neked azt, amit Techow először az 1849-es forradalomról szaval. Ebből elsősorban az alábbi általános gyakorlati következtetéseket vonja le:

1. Az erőszakkal szemben nincs más ellenállás, csak az erőszak.

2. A forradalom csak akkor győzhet, ha általános lesz, vagyis ha a mozgalom nagy központjaiban (Bajor-Pfalz, Baden) gyújt, s ha továbbá nem *egyetlen ellenzéki frakciónak* a kifejezése. (Példa: az 1848-as júniusi felkelés.)

3. A nemzeti küzdelmek nem hozhatnak döntést, mert elszigetelnek.

4. A barikádharcoknak csak az a jelentőségük, hogy egy lakosság ellenállását jelzik, s ezzel az ellenállással szemben próbára teszik a kormányok erejét, azaz a csapatok hangulatát. De bárhogy üt is ki ez a próba, a forradalom első és legfontosabb rendszabálya mindig a szervezés a háborúra, fegyelmezett hadseregek felállítása. Mert csak ezáltal lehetséges az offenzíva, és csak az offenzíva hozhat győzelmet.

* „Allgemeine Zeitung". – *Szerk.*

5. Alkotmányozó országgyűlések nem képesek szervezni a háborúra· *Ezek mindig a belpolitika kérdéseire fecsérlik az időt*, olyan kérdésekre, melyek *megoldásának* csak *a győzelem után* jön el az *ideje*.

6. A forradalomnak, hogy a háborúra szervezhessen, teret és időt kell nyernie. Ennélfogva politikailag kell támadnia, azaz minél több országszakaszt hatókörébe kell vonnia, mert katonailag kezdetben mindig a defenzívára van korlátozva.

7. A háborúra való szervezés mind a republikánus, mind a royalista táborban csak kényszeren alapulhat. Politikai lelkesedéssel és fantasztikusan felszerelt szabadcsapatokkal fegyelmezett és jól vezetett katonák ellen nyílt csatamezőn még sohasem nyertek ütközetet. A katonai lelkesedés csak sorozatos sikerek után lobban lángra. – Ezekhez a sikerekhez kezdetben nincs jobb alap, mint a fegyelem vasszigora. Demokratikus alapelvek a hadseregekben még inkább, mint az ország belső szervezetében, csupán a forradalom győzelme után kerülhetnek alkalmazásra.

8. Az eljövendő háború, természetét tekintve, megsemmisítő háború népeket vagy fejedelmecskéket semmisít meg. Ebből következik minden nép politikai és katonai szolidaritásának, vagyis az intervenciónak elismerése.

9. Az eljövendő forradalom területileg ugyanazon határok között fog lezajlani, mint a legyőzött forradalom: Franciaországban, Németországban, Itáliában, Magyarországon, Lengyelországban.

Mindebből következik: az eljövendő forradalom kérdése egyértelmű egy európai háború kérdésével. A háború tárgya: Európa kozák legyen-e vagy republikánus. A háború színtere a régi Felső-Itália és Németország.

Techow úr ezután felsorolja 1. az ellenforradalom haderőit; 2. a forradalom haderőit.

I. Az ellenforradalom haderői

1. Oroszország. Feltéve, hogy haderejét 300 000 főre tudja emelni, ami nagyon sok, mennyi idő alatt és milyen létszámmal tudna akkor a Rajnánál vagy Itáliában megjelenni? Legjobb esetben 2 hónap alatt. Legalább $^1/_3$ leszámítandó részint betegség miatt, részint az utánpótlási vonalak biztosítására. Marad 200 000 ember, akik 2 hónappal a mozgalom kitörése után a hadszíntér döntő pontjain megjelennek.

2. Ausztria. Számítása szerint hadserege jelenleg 600 000 fő. 1848-ban és 1849-ben Itáliában 150 000 emberre volt szüksége. Ennyit követel Radetzky most békeidőben is. Magyarországon jelenleg békében 90 000 emberre van szüksége. A legutóbbi háborúban 200 000 fő nem volt elegendő. E hadsereg $^1/_3$-a magyarokból és olaszokból áll, akik majd elpártolnak.

A legjobb esetben, vagyis ha a felkelés nem egyidőben tör ki Magyarországon és Itáliában, Ausztriának – mindenféle barikádharcok által feltartóztatva – 6 hétbe telik, míg 50 000 emberrel megjelenhet a Rajnánál.

3. Poroszország. Hadserege 500 000 embert számlál, beleértve a pótzászlóaljakat és a Landwehr első korosztályát[287], melyek nem vonulnak a harctérre. A tábori hadműveletekhez 300 000 emberre van szüksége, ezek fele sorkatonaság, fele Landwehr. Mozgósítás: 2–3 hét. A porosz hadsereg tisztikara arisztokratikus, altisztjei bürokratikusak, tömege „teljességgel demokratikus". A forradalom számára további esélyeket jelent a Landwehr mozgósítása. A porosz hadsereget bomlasztja a forradalom, melyen a király csak az orosz hadsereg védelme alatt tud annyira úrrá lenni, hogy seregének roncsait az oroszokkal együtt bevetheti a lázadók ellen. Ha a Rajna-tartományt, Vesztfáliát és Szászországot elveszti, elvesztek legfontosabb erődvonalai és hadseregének legalább $^1/_3$-a. Seregének $^1/_3$-a a berlini, breslaui, poseni és nyugat-poroszországi felkelések ellen szükséges. Így legfeljebb 100 000 marad, akik nem lehetnek hamarabb a hadszíntéren, mint maguk az oroszok.

4. A német szövetségi hadsereg. A badeni, schleswig-holsteini, kurhesseni és pfalzi ezredek a forradalom pártján vannak. A német szövetségi hadseregnek csupán a roncsai fogják, a menekült fejedelmeket követve, a reakció táborát erősíteni. Nincs katonai jelentőségük.

5. Itália. Itália egyetlen katonai hatalma, a szárd hadsereg, a forradalom pártján áll.

Tehát summa summárum:

Németországi hadszíntér

150 000	orosz	
100 000	porosz	
50 000	osztrák	300 000 fő

Itáliai hadszíntér

150 000*	osztrák	
50 000	orosz	200 000 fő
	Összesen:	500 000 fő

II. A forradalom haderői

1. Franciaország. 500 000 fő már a forradalom első percében rendelkezésre áll. Ebből 200 000 a Rajnánál, 100 000 (Felső-)Itáliában teret és időt biztosít az itáliai és a németországi forradalomnak a szervezkedéshez.

* *Az eredetiben*: 110 000 – *Szerk.*

2. *Poroszország.* 50 000 } ti. az átpártolt hadseregek újjászer-
3. *Ausztria.* 100 000 } vezett fele
4. Kis német hadseregek: 100 000.

Ezután az alábbi összegezés következik:

Aktív francia hadsereg	300 000 fő
Német forradalmi hadsereg	150 000 fő
Itália és Magyarország	200 000 fő
	650 000 fő

Tehát: A forradalom 650 000 embert vonultat fel az abszolutizmus 500 000 emberével szemben.

A befejezés így szól:

„Bármiféle nemzeti, bármiféle elvi különbségek osztják is meg a forradalom nagy pártját – mindnyájan megtanultuk, hogy ezen egymás közötti nézeteltérések leküzdésének ideje csak a győzelem után érkezik el" stb. stb.

Hogy vélekedsz erről a számításról? Techow feltételezi, hogy a dezorganizáció a reguláris hadseregek oldalán és az organizáció a forradalmi haderők oldalán következik be. Erre alapozza számítását. De te jobban meg tudod majd ítélni ezt a statisztikát, mint én.

A cikk voltaképpeni politikai tendenciája pedig, mely a fejtegetés során még világosabban kitűnik, a következő: semmiféle forradalom, azaz semmi pártharc, polgárháború, osztályviszály nem tör ki addig, amíg *véget nem ér a háború* és Oroszország el nem bukik. Ahhoz azonban, hogy e hadseregeket erre a háborúra megszervezzék, *hatalomra* van szükség. S ki *gyakorolja* a *hatalmat*? Cavaignac tábornok vagy egy hozzá hasonló franciaországi katonai diktátor, akinek a tábornokai Németországban és Felső-Itáliában vannak. Íme a megoldás, mely nem esik nagyon messze Willich elgondolásaitól. A világháború – a forradalmi porosz hadnagyok értelmében véve – a katonaság uralma, legalábbis ideiglenesen, a civilek felett. Hogy azonban bármiféle tábornok, még ha az öreg Napóleon maga kelne is ki sírjából, előzetes és egyidejű *belső* harcok nélkül, az átkozott „belpolitika" nélkül, hogyan szerezné meg nemcsak az eszközöket, hanem ezt a befolyást is, erről hallgat az orákulum. Ám legalább világosan kimondja a jövendő világháborúzók „jámbor óhaját", mely megfelelő politikai kifejezését pontosan az osztálynélküli politikusokban és demokratákban mint olyanokban leli meg.

Ég veled.

K. M.

Épp most kaptam meg leveledet, ezt még jelzem.

NB. Hiszen tudod, hogy Stechahn vagy Steckhahn* Hannoverban le volt tartóztatva, s mielőtt velünk kapcsolatba lépett, a Schapper-féle bizottsággal stb. levelezett. Nos 2 levél, amelyet ő e bizottság titkárához, Dietzhez – ahhoz az albínóhoz – írt, s amelyeket az meg is kapott, most a hannoveri rendőrfelügyelő irodájában van. Megbíztuk Ulmert, hogy következő pénteken, a „Menekült- illetve Emigrációsegylet" legközelebbi nyilvános ülésén interpelláljon efelől Dietz úrnál és társainál. Ezt a megbízást azonban visszavontuk. Stechan megszökött, tehát úton van Londonba vagy már itt is van. És ki kezeskedik arról, hogy St nem ellenségeinkhez megy, ahelyett, hogy hozzánk jönne?

A straubingerek[64] mindenre képesek. Újabb bizonyíték: Paul Stumpf úr, aki rövid londoni látogatása idején sem Lupusnál, sem nálam nem mutatkozott, hanem kizárólag ezekkel a léhűtőkkel érintkezett.

Kereskedelmi híreid nagyon érdekeltek.

Ami K. Schrammot illeti, ő rövid igazoló írást kapott tőlem, melyet a tárcájába tett. Ezek a sorok Uriás-levéllé[378] válhattak számára. Akkoriban azért adtuk neki, hogy látszólag bizalmat tanúsítsunk vele szemben és biztosítsuk őt a magunk számára, a fickó ugyanis sokat árthatott volna nekünk. Egyidejűleg azonban megírtuk Reinhardtnak, hogy – amennyiben jelentkezik nála azzal az *általánosságokra* szorítkozó levéllel – legyen óvatos vele szemben. A fatális az, hogy a levélen ott van a névaláírásom. Schrammnak ez 6 hónapjába kerülhet.

Addio!

* *Helyesen*: Stechan. – *Szerk.*

122

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

Leveled megérkezett. Techow tudományosságáról majd holnap. Kinkel New Orleansba küldött kéregető levele igen elragadó, sajnos, szintén csak franciául kaptam meg. Stechan úr bizonyára szintén Londonban van most; nagyon helyes, hogy futni hagyod a fickót, ha nem jelentkezik, és megvárod, mi történik, mielőtt valakit a pártjára állítanál. A mai lapok szerint a Párizsban szabadon bocsátottak közé tartozik nyilván Konrad úr* is. A német újságok butasága, hogy a bárgyú Willich-dokumentumot[374] a mi nyakunkba varrják, engem is nagyon bosszantott. Hamarosan azonban ki fog derülni, hogy nekünk semmi közünk sincs ehhez a nyomorúságos firkálmányhoz. Istenemre, amúgy is elég bajunk van más emberek nekünk tulajdonított irataival, a stílus és a tartalom miatt egyaránt. Mellékelem New York részére a 3. sz. cikket[356], mindenesetre valamivel kevésbé hitvány, mint a 2. sz. A 4. számúhoz hamarosan hozzáfogok.

Időnként küldhetnél nekem keresztkötésben amerikai lapokat, szívesen megnézném egyszer a firkámat helyenként in natura**. Legközelebb ad hoc*** újra küldök neked egy csomó bélyeget.

Adieu!

Barátod
F. E.

Manchester, 1851 szept. 25.

---

* Konrad Schramm. – *Szerk.*
** – természetben – *Szerk.*
*** – alkalmilag – *Szerk.*

123

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester, 1851 szeptember 26.]

Kedves Marx,

Ami Techow háborús históriáját illeti*, katonailag is roppantul lapos és helyenként határozottan hibás. Nem szólva az olyan mély igazságokról, hogy erőszak ellen csak az erőszak segít, az olyan otromba felfedezésekről, hogy a forradalom csak akkor győzhet, ha általános (tehát szó szerint, ha nem ütközik semmi ellenállásba, értelem szerint pedig, ha burzsoá forradalom); nem szólva arról a jóakaratú szándékáról, hogy a végzetes „belpolitikát", tehát a tulajdonképpeni forradalmat, egy mindeddig – Cavaignac és Willich ellenére – még fel nem fedezett katonai diktátorral elfojtsák, és nem szólva ez urak forradalomra vonatkozó nézetének erről az igen jellemző politikai formulázásáról, katonai szempontból meg kell jegyeznem:

1. A vasfegyelem, mely nélkül nincs győzelem, pontosan az ellenkezője a „belpolitika elnapolásának" és a katonai diktatúrának. Honnan jöjjön ez a fegyelem? Az urak mégiscsak szert tehettek volna némi tapasztalatra Badenban és Pfalzban.[379] Nyilvánvaló tény, hogy a hadseregek dezorganizálódása és a fegyelem teljes felbomlása éppúgy előfeltétele, mint következménye volt minden eddigi győzelmes forradalomnak. Franciaországban 1789-től 1792-ig tartott, amíg egy mindössze 60–80 000 főnyi hadsereget – a Dumouriez-félét – újra megszerveztek, de még ez is újra széthullott, s 1793 végéig úgyszólván nem volt szervezett hadsereg Franciaországban. Magyarországon 1848 márciusától 1849 derekáig tartott, amíg rendes hadsereget tudtak megszervezni. És vajon az első francia forradalomban ki vitte be a fegyelmet a hadseregbe? Nem a tábornokok, akik forradalom idején, a rögtönzött hadseregekben csak néhány győzelem után tesznek szert befolyásra és tekintélyre, hanem a belpolitikának, a civil hatalomnak a terrorja.

---

* *V. ö. 324–327. old. – Szerk.*

A koalíció haderői:

1. Oroszország. A tényleges csapatok 300 000 főnyi létszámának feltételezése, s ebből 200 000 fegyverben a hadszíntéren, – túlzott. Ám ez még hagyján. De 2 hónap alatt nem lehetnek sem a Rajnánál (esetleg az elővéd a Rajna alsó folyásánál, Kölnnél), sem Felső-Itáliában. Hogy egyidejűleg cselekedhessenek, s Poroszországgal, Ausztriával stb. kellően egybehangolják a csapatmozdulatokat, 3 hónap is eltelik – egy orosz hadsereg naponta 2–2 $^1/_2$ német mérföldnél többet nem menetel és minden harmadik napon pihen. Majdnem 2 hónapig tartott, míg a magyarországi hadszíntérre felvonultak.

2. Poroszország. Mozgósítás: legalább 4–6 hét. Az elpártolásra, felkelésekre stb. vonatkozó spekulációk igen kockázatosak. A legjobb esetben mégis 150 000 emberel rendelkezhet, a legrosszabb esetben azonban talán még 50 000 emberrel sem. $^1/_3$-ot vagy $^1/_4$-et számításba venni itt, tiszta humbug, minden a véletlenen múlik.

3. Ausztria. Éppolyan bizonytalan, sőt még bonyolultabb. A Techow-féle valószínűségszámítás itt minden valószínűséget nélkülöz. A legjobb esetben, ahogy Techow megadja, talán 200 000 embert vonultathat fel Franciaország ellen, a legrosszabb esetben azonban egyetlen embert sem küldhet ki, s *legföljebb* Triesztnél állíthat szembe a franciákkal talán 100 000 embert.

4. Szövetségi hadsereg – a bajor hadsereg $^2/_3$ része és itt-ott még egy s más is biztosan a forradalom ellen megy. 3 hónap alatt mindenesetre lehet egy 30–50 000 főnyi hadtestet alakítani ebből, amely forradalmi katonák ellen kezdetben elég jó lesz.

5. Dánia azonnal 40–50 000 főnyi jó katonaságot tud kiállítani, s mint 1813-ban, a svédeknek és a norvégoknak is részt kell venniök a nagy keresztes hadjáratban. T erre nem gondol, sőt Belgiumra és Hollandiára sem.

A forradalom haderői:

1. Franciaország. 430 000 katonája van. Ebből 100 000 Algériában. A többinek $^1/_4$-e – 90 000 fő nem áll fegyverben. Marad 240 000 – ezekből 4–6 hét alatt a mostanában jelentősen kibővített vasúthálózat ellenére sem juthat el 100 000 embernél több a belga–német határra és 80 000 embernél több a szavojai–piemonti határra. Szardínia ezúttal megpróbálja, mint Belgium 1848-ban, a tengerben álló szikla szerepét játszani; hogy tehát a piemonti hadseregre, amelyben amúgy is oly sok a bigott szardíniai parasztfiú – legalábbis mostani formájában, arisztokrata tisztjeivel –, a forradalom olyan biztosan számíthat-e, mint ahogy azt T képzeli,

az nagyon is kérdéses. Viktor Emánuel Lipótot választotta példaképül – ez pedig veszélyes.

2. Poroszország –? 3. Ausztria – ?, azaz ami a reguláris, szervezett katonaságot illeti. Ami a szabadcsapatokat illeti, ezek légiói fognak jelentkezni, természetesen hasznavehetetlenek lesznek. Ha az első hónapokban az átpártolt csapatokból 50–60 000 használható katonát sikerül faragni az már sok. És ilyen rövid idő alatt honnan lehet a tiszteket előteremteni?

Mindezek után valószínűbb – mivel éppen az, ami Napóleont óriási hadseregek gyors felállítására képessé tette, nevezetesen a jó katonai állomány, minden forradalomban (még Franciaországban is) szükségképpen hiányzik –, hogy a forradalom, ha jövő évben sor kerül rá, eleinte kénytelen lesz vagy defenzívában maradni, vagy Párizsból kibocsátott üres proklamációkra és igen elégtelen, csúfos és káros nagyobb arányú Risquons-Tout-expedíciókra[380] szorítkozni. Ha csak a rajnai erődök az első roham után át nem pártolnak, s ha csak a piemonti hadsereg nem követi Techow polgártárs felhívását; vagy ha a porosz és az osztrák csapatok bomlása azonnal megkapja Berlint és Bécset mint központokat, és ezáltal Oroszországot defenzívába szorítja; vagy ha egyéb előre nem látható események történnek. De ezekre Techow módjára spekulálni és valószínűségszámításokat alapozni, hasztalan és önkényes dolog, mint ahogy saját kísérleteim során kellőképpen láttam. Csupán annyit lehet mondani, hogy a Rajnatartománytól rengeteg sok függ.

124

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1851 október 13.
28, Dean Street, Soho

Kedves Engels!

A „Kölnische Zeitung"-ban bizonyára láttad, hogy nyilatkozatot tettem közzé az augsburgi „Allgemeine Zeitung" pletykájának megcáfolására.[381] Már megsokalltam a fecsegést. A fajankók legutóbbi folytatólagos támadásainak, melyeket minden német újságban közzétettek, az volt a céljuk – biztosan tudom –, hogy dilemmába szorítsanak. Azt akarták, hogy vagy nyilvánosan dezavuáljam a konspirációt és így pártbeli barátainkat is, vagy nyíltan ismerjem el s ezzel „jogi" árulást kövessek el. Ám ezek az urak otrombábbak, semhogy sarokba tudnának minket szorítani.

Weydemeyer szeptember 29-én Le Havre-ból New Yorkba vitorlázott. Ott találkozott Reichhel, aki szintén tengerentúlra, az atlanti partvidékre utazott. Reich, akit [K.] Schramm-mal együtt tartóztattak le, beszámolt arról, hogy a rendőrség Schrammnál megtalálta a Willichhel vívott párbajt előidéző tárgyalások jegyzőkönyvének egy másolatát, vagyis annak az esetnek a jegyzőkönyvét, amikor ő inzultálta Willichet, aztán kirohant az ülésről.[382] A dokumentum az ő kézírásával készült és aláírás nem szerepel rajta. A rendőrség így kiderítette, hogy valódi neve Schramm és nem „Bamberger", akinek útlevelével Párizsban tartózkodott. Másrészt a jegyzőkönyv hozzájárult Weiss városkapitány úr és társai megzavarásához, amennyiben a mi nevünk így belekeveredett a disznóságba. S ha már Schramm elkövette ezt az ostobaságot, legalább örvendetes, hogy a jómadár éppen emiatt bűnhődik.

Kinkel tehát arra használta az Amerikából küldött 160 £-et, hogy megmentőjével, Schurzcal együtt személyesen utazzék Amerikába pénzt gyűjteni.* Hogy éppen most, az amerikai pénzpiacra nehezedő nyomás idején jókor érkezik-e oda, az kétségesnek látszik. Úgy választotta meg az időpontot, hogy Kossuth *előtt* ért oda, és magára nézve hízelgőnek fogja

* *V. ö. 340. old. – Szerk.*

tartani, ha a jövő országában valamilyen alkalommal a nyilvánosság előtt megölelheti Kossuthot, mire azután minden újságban nyomtatásban olvashatja majd: Kossuth és Kinkel!

Heinzen úrnak a rabszolga-felszabadításért rendezett üvöltözése segítségével sikerült új részvénytársaságot létrehozni New Yorkban és lapját némileg megváltoztatott címmel továbbra is kiadja.

Stechan – ne bízzál egyetlen straubingerben[64] sem! – már hetek óta itt tartózkodik Willich–Schapper uszályában. Míg tény, hogy az albínó Dietzhez intézett levelei a hannoveri rendőrségen fekszenek, Stechan tudósítást ír a „Norddeutsche Zeitung"-ba[383], s ebben jelenti, hogy Dietz úr íróasztalát feltörték (micsoda hülyeség!) és így a leveleket ellopták. A spicli pedig – mint most megállapították – a hamburgi Haupt, aki már régóta a rendőrség szolgálatában áll. Milyen szerencse, hogy néhány héttel ezelőtt a Dietz–Stechan-ügyben minden nyilvános lépést megakadályoztam. Ami Hauptot illeti, többet nem hallottam róla és hiába töröm a fejemet, hogyan lehetne egy levelet eljuttatni hozzá, mert Hauptnak nyilatkoznia kell. Weerth által már próbálkoztam, de a házbeliek mindig elutasították azzal az ürüggyel, hogy H távol van. Mi a véleményed Hauptról? Meggyőződésem, hogy nem kém, s nem is volt az soha.

Állítólag Edgar Bauer is itt van. Én még nem láttam. Egy héttel ezelőtt befutott ide Blind és a felesége (Madame Cohen) a kiállítás[256] megtekintésére, vasárnap már el is utazott. Hétfő óta nem láttam viszont, mégpedig a következő idétlen eset miatt, melyből láthatod, hogy a szerencsétlent mennyire papucs alatt tartják. Ma kaptam egy helybeli levelet, melyben Blind bejelenti, hogy elutazik. A múlt hétfőn ugyanis meglátogatott a feleségével együtt. Jelen volt még Freiligrath, a vörös Wolff (aki, mellesleg, csendben megint idesomfordált, sőt időközben össze is *házasodott* egy angol kékharisnyával), Liebknecht és a szerencsétlen Pieper. Blindné egy élénk zsidóasszony, jókat nevettünk és vidáman csevegtünk, amikor minden hazugságok atyja a vallásra terelte a szót. A nő kérkedett ateizmusával, Feuerbachhal stb. Én támadtam Feuerbachot, de persze nagyon ildomosan és a legbarátságosabb hangnemben. Eleinte úgy láttam, hogy a zsidónő kedvét leli a vitában, s természetesen ez volt az egyedüli ok, amiért e számomra unalmas témába belementem. Eközben az én kotnyeles doktrinér visszhangom, Pieper úr, kinyilatkoztatásokkal állt elő, méghozzá nem éppen tapintatosan. Egyszerre csak látom, hogy az asszony szemei könnybe lábadnak. Blind bánatos, sokatmondó pillantásokat vet rám, a nő föláll – és többé nem mutatkozott, a férje sem. Ilyen kaland hosszú praxisom során még nem esett meg velem.

Pieper a Rothschild-házzal együtt Majna-Frankfurtba vitorlázott.[308] Rákapott arra a nagyon kellemetlen szokásra, hogy ha én valakivel vitatkozom, igen ostoba iskolamesteri hangnemben beleavatkozik.

Was sie eben gelernt, das wollen sie heute schon lehren.

Ach, was haben die Herrn doch für ein kurzes Gedärm.*

A tiszteletreméltó Göhringer a régi követelés miatt e hónap 22-re szóló fizetési meghagyást küldött nekem. A nagyember ugyanakkor elutazott Southamptonba, hogy ott fogadja Kossuthot. Úgy látszik, nekem kell megfizetnem az ünnepélyes fogadtatás költségeit.

Párizsból 2 levelet kaptam, egyet Ewerbecktől és egyet Szazonovtól. Ewerbeck úr halhatatlan művet ad ki: „L'Allemagne et les Allemands" címmel. A mű a cheruscus Arminiustól (szó szerint így írja nekem) egészen az Úr 1850. esztendejéig terjed. Életrajzi és irodalomtörténeti adatokat kér tőlem 3 férfiúról – F. Engelsről, K. Marxról és B. Bauerről. Már el is kezdték nyomtatni ezt a szart. Mitévők legyünk? Attól tartok, hogy ha a fickónak egyáltalán nem válaszolunk, a legnagyobb badarságot kürtöli rólunk világgá. Írd meg, mi erről a véleményed.

Szazonov levelének a legérdekesebb része mindenesetre a dátum: „Párizs". Hogy kerül Sz ebben a nehéz pillanatban Párizsba! Majd megkérem, hogy derítsen fényt erre a rejtélyre. Neki viszont sok kifogása van Dronke ellen, aki szerinte naplopó és néhány burzsoá az orránál fogva tudja vezetni. A „Kiáltvány" felét Szazonov lefordította. A másik felének a lefordítását Dronke vállalta. Szokásos hanyagsága és lustasága miatt azonban semmi sem lett az egészből. Az utóbbi dolog mindenesetre úgy hasonlít a mi Dronkénkra, mint egyik tojás a másikra.

Miután Campe úr elutasította ajánlatomat a Proudhon elleni brosúrára[103], Cotta úr és később Löwenthal pedig a gazdaságtani munkámra vonatkozót (ezt Ebner közvetítette Frankfurtban), úgy látszik, végre van kilátás az utóbbinak a kiadására. Egy héten belül megtudom, megvalósul-e. Van Dessauban egy könyvkereskedő, szintén Ebner közvetítette. Ez az Ebner Freiligrathnak a barátja.

A „Tribune"-tól még nem kaptam levelet, az újságot sem láttam még, de nem kétlem, hogy a közlés folytatódik.[356] Néhány napon belül ennek mindenesetre ki kell derülnie.

Egyébként végre közölnöd kell velem, ha mégoly röviden is, nézeteidet Proudhonról[345]. Ez annál is inkább érdekel, mivel most éppen a gazdaság-

* – Mit tegnapra tanultak, a lángeszűek ma tanítják:
Ejnye, be' hosszú a haj, ejnye, be' kurta a bél![384] – *Szerk.*

tan kidolgozásával foglalkozom. Egyébként az utóbbi időben a könyvtárban, amelyet továbbra is látogatok, főként technológiát, annak történetét és agronómiát bifláztam, hogy legalább valamiféle elképzelésem legyen erről a vacakról.

Mit csinál a kereskedelmi válság? Az „Economist" tele van olyan vigasztalásokkal, bizonygatásokkal és pretenziókkal, amelyek rendszerint megelőzik a válságokat. Mindazonáltal érezni, hogy fél, miközben azon iparkodik, hogy fecsegésével a többiekben eloszlassa a félelmet. Ha kezedbe kerül a következő könyv: Johnston „Notes on North America", 2 köt. 1851, mindenféle érdekes jegyzetet találhatsz majd benne. Ez a J ugyanis az angol Liebig. „Johnston" – nem tévesztendő össze az előbbivel – fizikai-földrajzi atlasza talán megszerezhető Manchester valamelyik kölcsönkönyvtárában. Összegezi az e területen végzett valamennyi újabb és régebbi kutatás eredményeit. Ára 10 guinea. Tehát nem magánszemélyre van kalkulálva. A dear* Harneyról semmi hír. Nyilván még mindig Skóciában tanyázik.

Az angolok elismerik, hogy az amerikaiak vitték el a pálmát az ipari kiállításon, és hogy mindenben lefőzték őket: 1. Guttapercha. Új anyag és új termékek. 2. Fegyverek. Revolverek. 3. Gépek. Arató-, vető- és varrógépek. 4. Dagerrotipiák, első ízben nagyban alkalmazva. 5. Hajózás, jachtok. Végül, hogy megmutassák, luxuscikkeket is tudnak szolgáltatni, kiállítottak egy óriási kaliforniai aranytömböt és mellette egy étkészletet színaranyból.

Üdvözlet!

K. Marxod

* – kedves, drága – *Szerk.*

125

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

Mellékelve egy kétfontos pénzesutalvány. Feltételek, mint eddig. A Göhringer-história igazán fatális. Fizetned kell majd; a County Court* urai nem teketóriáznak, s az elismervényen ott a kézírásod. Helyedben a lehető leggyorsabban felhajtanám a pénzt és az idézési költségekkel együtt elküldeném a fickónak, mást nem lehet tenni, mert ha elmegy a bíróságra, és elítélteted magad, a költségek csak tovább szaporodnak és az ilyesmi egyébként sem kellemes. Mekkora összegről van szó és mennyit tudsz felhajtani? Írd meg nekem lehetőleg pontosan, én biztosan minden tőlem telhetőt megteszek, hogy a végrehajtókat távol tartsam tőled, bár pénz dolgában most magam is szűken állok.

A Schramm-féle história** nem valami kellemes, jobb lett volna, ha ebből a disznóságból egészen kimaradtunk volna. Egyáltalán nem kellemes ezeknek az uraknak a kezében tudni a jegyzőkönyvet a [H.] Bauerra és Pfänderre bízott egyesületi pénzek miatt folyt épületes civakodásokról[214], és Schramm rászolgált, hogy kiporolják a fenekét, amiért ilyen dolgokat magával hurcol. Mindenesetre megérdemli, hogy egy ideig emiatt dutyiban kell ülnie és hogy hamis útlevél használatáért 6 hónapot fog kapni.

Ami Hauptot illeti, nem fogom spiclinek tartani, amíg erről bizonyítékaim nincsenek. Lehetséges, hogy a fickó a tömlöcben ostobaságokat követett el, és gyanús persze Daniels letartóztatása is, ami állítólag H denunciálására történt. De ez a Windmill Street-i[218] faragatlan fecsegés annál is inkább ostoba, mivel egybeesik a Dietz íróasztalának feltöréséről szóló hírrel. Valószínűleg Haupt hamburgi távból törte fel az albínó íróasztalát is. De vajon a nemes Dietz miért nem tesz feljelentést az angol rendőrségen? Egyébként mindenesetre jó lenne, ha Hauptot nyilatkozatra lehetne bírni. Ha Weerth útján küldenél neki egy levelet, akkor W véleményem szerint

---

* – grófsági bíróság – *Szerk.*

** *V. ö. 333. old.* – *Szerk.*

14 napon belül mindenképpen alkalmat találna arra, hogy a levelet személyesen átadja neki és szükség esetén az irodájában is felkereshetné. Egy kereskedőt mindig meg lehet találni.

A Blindről és nejéről szóló történet csakugyan párját ritkítja. Könnyeket ontani és kereket oldani, amiért Monsieur Pieper lecsepüli Feuerbachot – ez több a soknál.

A vörös Wolffra vonatkozóan a „*megházasodott*" kifejezést a szó angol, szolid polgári értelmében használod? Szinte ezt kell hinnem, hiszen aláhúztad. Ez aztán mindennek a teteje lenne. Wolff úr mint jó férj, sőt talán mint jó családapa!

Azt hiszem, a leghelyesebben teszed, ha Ewerbecket szűkszavú ismertetésekkel* elintézed és nem rontod a kedvét, semmi haszna, ha a fickó Franciaországban túl nagy hülyeséget terjeszt rólunk. Ez az ember egyébként olyan szívóssággal próbál nagy emberré válni, amely annál érthetetlenebb, mert még a fösvénységén is győzedelmeskedik; legfrissebb „halhatatlan" műve ugyanis biztosan megint saját költségére megy, azzal a kilátással, hogy 50 példány kel majd el belőle.

Szazonovról írjál, ha hallasz felőle. Ez a kaland pikáns, s Szazonov úr rendkívül gyanússá válik.

Éppen azon dolgozom, hogy Proudhonból összeállítsam a szükséges jegyzeteket.[354] Várj e hét végéig, akkor megjegyzéseimmel együtt visszakapod a könyvet. A fickó számításai újfent óriásiak. Ahány szám, annyi hiba.

Hogy az itteni válság hogyan alakul, még nem lehet megmondani. A múlt héten semmi sem történt a királynő miatt.[385] Még ezen a héten sem sok. A piac azonban süllyedő tendenciájú, bár a nyersanyagárak még szilárdak. Néhány héten belül mindkettő jelentősen esni fog, a mostani kilátások szerint az ipari termékeké valószínűleg aránylag nagyobb mértékben, mint a nyersanyagoké; a fonodák, szövödék és textilnyomó vállalatok tehát kevesebb haszonnal lesznek kénytelenek dolgozni. Már ez is nagyon gyanús. De fennáll az a veszély, hogy az amerikai piac elvész, a németországi hírek sem túlságosan kedvezők, s ha a piacok szűkülése tovább folyik, néhány hét múlva megérhetjük a vég kezdetét. Ami Amerikát illeti, nehéz megmondani, hogy a nyomottság és a csődök (összesen 16 millió dollár passzíva) már valóban a vég kezdetét jelentik-e, vagy pusztán vészmadarak. Itt mindenesetre már igen komoly vészmadarak szállongnak. A vasipar egészen megbénult, és a főképp ezt pénzelő bankok közül 2 –

* *V. ö. 335. old. – Szerk.*

Newportban – megbukott; a legutóbbi londoni és liverpooli bukásokon kívül most csődbe jutott egy glasgow-i faggyúspekuláns, a londoni tőzsdén pedig Thomas Allsop úr, O'Connor és Harney barátja. A gyapjú-, selyem- és fémipari körzetekből érkező jelentéseket ma még nem láttam, bizonyára ezek sem valami ragyogók. A jelek mindenesetre most már félreismerhetetlenek, s kilátás van arra, sőt szinte biztos, hogy a jövő tavasszal a kontinens görcsei egy szép kis válsággal esnek majd egybe. Úgy látszik, még Ausztrália sem sokat tehet; az aranylelés Kalifornia óta nem újság, a világ unottan veszi tudomásul; lassacskán szabályszerű ipar válik belőle; s a környező piacok maguk is annyira túltelítettek, hogy saját telítettségük jelentősebb apasztása nélkül extra telítettséget hozhatnak létre a 150 000 új-dél-walesinél is.

Louis- Napoléon úr végre rászánta tehát magát, hogy menessze Faucher urat. Várható volt, hogy a nemzetgyűlés szünetét ezúttal sem hagyja elmúlni a tavalyi, Changarnier-val kapcsolatos cselfogás megismétlése nélkül – hogy ugyanolyan sikerrel-e, az majd kiderül. A royalistáktól végül – vadászkifejezéssel élve – brought to bay*, most szembefordul velük és nekik szegezi szarvait. De hogy mikor húzza be újra a farkát, azt majd meglátjuk. Ez a nyomorúságos kalandor mindenesetre annyira lecsúszott már, hogy tehet amit akar, lőttek neki; de éppen most kezd a dolog érdekessé válni. Egy tekintetben kár, hogy a hírhedt Faucher–Carlier-féle elnyomásnak, a fokozódó ostromállapotnak, a csendőr-zsarnokságnak stb. várhatóan ilyen hamar vége szakad, s ha a gyáva Napóleonnak valóban van annyi bátorsága, hogy komoly támadást indít a választási törvény ellen, annak eltörlését már keresztül tudja vinni, ami szintén kár lenne, mivel ez a június 13-i szamaraknak, a legális haladás hivőinek[386] megint törvényes talajt nyújtana – bár ki tudja hogy ezeknél a franciáknál mi a jó és mi a rossz? Mi a véleményed erről a szemétről? Neked ott több újság kerül a kezedbe.

Barátod
F. E.

[Manchester,] 51 okt. 15., szerda

Jones elküldött nekem egy körlevelet; még 600 előfizetőre van szüksége, különben tönkremegy,[311] de én mit tehetek?

* – űzött vadként sarokba szorítva – *Szerk.*

126

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1851 október 19.
28, Dean Street, Soho

Kedves Engels!

Néhány nappal ezelőtt levelet kaptam Dronkétól, amelyben bejelenti, hogy e hó 23-án vagy 24-én – nyilván kiutasítása miatt – Londonba érkezik. Pedig a megélhetés gondja itt jobban fogja szorongatni, mint valaha.

Még fatálisabb hír a következő: az utóbbi időben úgy bonyolítottam le levelezésemet Kölnnel, hogy a nekem szóló leveleket Schmidt vasúti kalauz továbbította Liège-be, én pedig borítékozva egy harmadik személy útján neki küldtem levelet Liège-be. Ezt a Schmidtet most letartóztatták, majd szabadon bocsátották, de a vizsgálat tovább folyik. Úgy látom, hogy ebben az esetben határozott árulás történt. A megbeszélés szerint Piepernek egyébként már régen hírt kellett volna adnia Kölnből, ahol Rothschildék egy napig tartózkodtak, s Frankfurtból is. Ehelyett azt látom Ebnernek Frankfurtból Freiligrathhoz írt leveléből, hogy Pieper, noha már 8 napja Frankfurtban van, még nem volt Ebnernél, akinek át kellett volna adnia egy levelemet. A mi nagy pechünk, hogy megbízottaink mindig fölöttébb hanyagul intézik a dolgot, s mindenkor mellékes dologként. A többieknek kétségtelenül jobb segítségük van.

Kinkel New Yorkban nem tartott gyűlést és nem is sózott el a jövendő német köztársaságra kiállított „kamatozó kötelezvényeket"[387], mert alighanem úgy érezte, hogy a grobiánus Heinzen[388] aláaknázta lába alatt a talajt, márpedig ő egyáltalán csak ott tud fellépni, ahol senki sem vitatja, hogy ő az üdvözítő. Ezzel szemben Philadelphiában – mint az Emigrációs klubnak megírta – 400 dollárt szedett össze kötelezvényekért. Egyáltalán Pennsylvaniában kellő tömegű fénybarát német-katolikust[242] talált. Kinkel itt csupán Johannes Ronge örökébe lépett. Amaz volt János, ő a Krisztus.

Göhringerrel ma este találkozom. A dolog közvetlenül Willichtől és

társaitól indul ki. Ugyanis Göhringer állítólag ezeknek a csibészeknek ajándékozta, sürgető kérésükre, a pénzt, mellyel én tartozom neki. Majd kiállítok neki egy váltót 4 heti lejáratra. Azt hiszem, ebbe belemegy. Ha nem, hát forduljon a bírósághoz. Minden reményem megvan arra, hogy ez idő alatt sikerül megkötnöm a szerződést a dessauival, aki természetesen fizet majd egy összeget előlegként.*

Weerth ismét Bradfordban van. Fontos, hogy írj neki, nem tudna-e egy levelet Hauptnak *személyesen* átadni. Az egész rágalom szerintem 2 forrásból ered; egyrészt Stechantól és Dietztől, másrészt a koldusbíró Willichtől, aki először keverte itt spicligyanúba Hauptot Schärttner vendégei előtt. Willich ugyanis folytonosan kapcsolatban állt Berthold volt porosz altiszttel. Ezt a barmot Haupt elhelyezte egy hamburgi kereskedőnél, B a kereskedőt meglopta, mire rendőrségi eljárás indult ellene. Haupt természetesen a csirkefogó ellen tanúskodott, aki talán megosztotta a hozamot barátjával, Willichhel. Erre W azt kiabálta, hogy elárultak „egy szegény menekült hazafit". Ha ez a történet nyilvánosságra kerül, a „nemes" Willich bizonyára nagyot fog nézni. Most fontos lenne Hauptot nemcsak felszólítani arra, hogy tájékoztasson minket az ellene irányuló titkos és nyilvános gyanúsításokról; hanem, ha ártatlan, nyilatkozatot kell nyilvánosan tennie, elmondania, hogy az egész dolog Willich rágalmán alapszik, s egyben céloznia Willich kapcsolatára, netáni társas viszonyára a csirkefogó Bertholddal. Haupt ugyanis még nem tud erről a Willich-féle aljasságról, az ellene irányuló gyanúsítások ősforrásáról. Ha Weerth vállalja a dolgot, vele küldhetnél Hauptnak egy ilyen értelmű levelet. Az ügy sürgős. „Dietz"-re és íróasztalának kétértelmű felnyitására is utalnia kellene Hauptnak a nyilatkozatában.

Ami mármost Ewerbecket illeti, a rád vonatkozó adatokat, legalább 1845-ig terjedően, néhány sorban le kell írnod számomra.**

Louis Bonaparte úr hirtelen pálfordulása – bármilyen következményekkel jár is – Girardin mesteri cselfogása. Tudod, hogy ez az úr Londonban Ledru-Rollinnal szövetkezett és lapja*** egy ideig valóban olyan buta is volt, ahogy ezt Ledru és Mazzini szövetségesétől várni lehetett. Váratlan volt sakkhúzása az általános választójoggal kapcsolatban, melyre Bonaparte-ot saját és Dr. Véron cikkei, továbbá személyes találkozások segítségével vette rá. A royalista konspiráció ilyen módon összeomlott. Ezt a

* *V. ö. 335. old. – Szerk.*
** *V. ö. 335. old. – Szerk.*
*** „La Presse". – *Szerk.*

legvilágosabban a különben oly diplomatikus „Journal des Débats" dühe bizonyítja. Mindnyájan egy húron pendültek – Faucher, Carlier, Changarnier, sőt még maga a nemes Berryer és Broglie is, akik látszólag Bonaparte-hoz csatlakoztak. A „forradalom" – a kirobbanás értelmében – most mindenesetre elsikkad. Az általános választójog bevezetése esetén gondolni sem lehet rá. De Girardin úr a forradalmi inszcenálást nem szereti. Ő a royalistákat és a hivatásos forradalmárokat egyaránt becsapta, sőt kérdés, hogy nem vezette-e félre szándékosan Louis Bonaparte-ot is. Mert ha az általános választójog ismét érvénybe lép, ki garantálja Bonaparte-nak a revíziót[324] és ha a revízió megtörténik, ki garantálja neki azt, hogy úgy üt ki, ahogy ő szeretné? Mindazonáltal, tekintve a francia parasztok természetadta butaságát, az a kérdés is felmerül, hogy az általános választójog alapján megválasztott férfiút e választójog restaurátoraként nem választják-e meg hálából újra, nevezetesen akkor, ha fokozatosan liberális minisztereket nevez ki és ügyes röpiratokkal minden bajt a konspiráló royalisták nyakába varr, akik őt 3 évig fogva tartották? Ez az ő ügyességétől függ majd. Bonaparte most már mindenesetre tudja, hogy a rendpárt[327] részéről nem nő neki fű.

A cselszövések e játékának egyik legkomikusabb mozzanata a „National" és a „Siècle"[389] melankolikus viselkedése, holott mindkettő tudvalevőleg huzamos ideig üvöltött az általános választójogért. Most, amikor Franciaország abban a veszélyben forog, hogy ismét megajándékozzák vele, nem tudják elrejteni bosszúságukat. Ahogyan ugyanis a royalisták a korlátozott választójog[331] segítségével Changarnier megválasztására számítottak, úgy ők ugyanettől a választójogtól Cavaignacét remélték. Girardin kereken megmondja nekik: tudja, hogy republikánus irtózásuk a revíziótól – mely Bonaparte-nak kilátást nyújt újraválasztására – csak az általános választójog iránti gyűlöletüket rejti, mert ez a választójog lehetetlenné teszi az ő Cavaignacjukat és egész klikkjüket. A szegény „National" már megvigasztalódott az általános választójog kimúlásán.

Egy dolog biztos. Ezzel a csínnyel az 1852 májusi lázadást meghiúsították. Ez most már legfeljebb korábban törhetne ki, ha az uralmon levő klikkek valamelyike államcsínnyel próbálkozna.

Barátod
K. M.

127

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1851 október 25.

Kedves Engels!

Remélem megkaptad múlt hétfői levelemet. Minthogy nagyon pontosan szoktál írni, hallgatásod nyugtalanít.

Piepertől e percig semmit sem hallottam. Ha nem érte baj, akkor megbocsáthatatlanul könnyelmű. Dronke még nem érkezett meg. Kölnből semmi hír.

Mellékelem Fischer levelét, aki úgy ír, mint egy igazi demokrata filiszter. Egyelőre hagyni kell, minthogy ezen változtatni már úgysem lehet. Csak ne kövessen el ostobaságokat Kinkellel kapcsolatban. Levele ilyesmit sejtet.

Tehát, mint most megtudtuk, Kinkel a következőképpen járt el. A 160 £-ből Schurzot titkos megbízatással Belgiumba, Franciaországba és Svájcba küldte. Ott ez az összes nagyembereket, még a birodalmi gyűlésezőket is[390] (a néhai Raveaux-t sem kivéve) rávette arra, hogy adjanak teljhatalmat Kinkelnek és egyben arra is, hogy vállaljanak kezességet a jövendőbeli német köztársaságra felveendő kölcsönért. Most tehát a zöm egyesült, és E. Meyen a „New Yorker Staatszeitung"-ban közhírré tehette a nagy titkot, miszerint megtalálták a jövendő németországi mozgalom eszmei alapját, tudniillik a népiség elvét. Olyan ostobán, mint most, nem írt ez az ember még legragyogóbb virágkorában sem. A fickók szellemileg teljes csődbe jutottak.

Addio!

Barátod
K. M.

Göhringerrel az ügyet egyelőre elodáztam. Ez a szamár november 1-én sajnos Spanyolországba utazik, itteni vendéglőjét ugyanis eladta. De ezentúl részéről nem kell többé ellenséges lépésektől tartanom.

128

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester, kb. 1851 október 27.]

Kedves Marx,

Folyó hó 19-i leveledre azért nem válaszoltam azonnal, mert néhány napon belül vártam Weerth ideérkezését és Haupttal kapcsolatban meg akartam vele állapodni; s mert a Proudhon-szószt[354] is be akartam fejezni. Az utóbbira ma és holnap este kerül sor, Weerth pedig szombaton és vasárnap volt itt; egy darabig még Bradfordban marad, tehát személyesen nem vihet levelet és vonakodott is attól, hogy ezt netán megtegye, mivel a németországi viszonyok szerinte most olyan ragyogóak, hogy az embert a legcsekélyebb indítékra menten lefogják, neki pedig semmi kedve ebbe a szövetségi históriába bármiképpen belekeveredni. Ezt alapjában véve nem is lehet tőle rossz néven venni. Vállalja azonban, hogy Haupthoz biztosan eljuttat egy levelet tőlem, csak azt kívánja, hogy őt teljesen hagyjuk ki a dologból. Azt is elmesélte, hogy Haupttal az utóbbi időben többször összetalálkozott és közeledett is hozzá, de H minden alkalommal hirtelen igen zavartan kitért előle és eliszkolt. Elképzelhető, hogy Hauptot a családja stb. a tömlöcben kissé meggyúrta, mire ő tett bizonyos vallomásokat, amelyek most igencsak nyomják a lelkiismeretét. Különben Weerthnek is az a véleménye, hogy a többi Willich–Stechan-féle história merő rágalom, mert Hauptnak semmi oka sem lehet arra, hogy eladja magát.

Így tehát írok Hauptnak, névaláírás nélkül, hiszen ismeri az írásomat, s Weerthre bízom a levél továbbítását. Felszólítom Hauptot, tegyen közzé nyilatkozatot, s ennek alátámasztására tudomására hozom, hogy valószínűleg a Berthold-féle história az egész fecsegés alapja. De azt semmi esetre sem fűzöm hozzá, hogy Willich feltehetően osztozott Bertholddal a zsákmányon, mert 1. H bizonyára őrizkedik attól, hogy efféle inszinuáció alá odaírja a nevét, 2. a dolog túl valószínűtlen, ugyanis Berthold úr nem az az ember, aki távoli barátokkal osztozkodik, pláne Willichhel, akit alapjában véve gyűlöl és 3. 8 nap múlva mindez az összes újságokban a többiek tálalásában mint olyan újabb rágalom szerepelne, melyet Marx úr bocsátott

szárnyra, s a filiszterek együttérzésére apellálnának Willich, a megrágalmazott jóember érdekében. Elég nagy gazfickó ő amúgy is, fölösleges még nagyobbat csinálni belőle, vagy olyan hazugságokat fogni rá, melyektől tisztára moshatja magát.

Fischer levelénél butább írás régóta nem került a kezembe. De ilyesmit vártam tőle és azt hiszem pénzre vonatkozó *ígéretei* ígéretek is maradnak. Ezektől a demokrata szamaraktól nem lehet kívánni, hogy *nekünk* pénzt adjanak, amikor saját embereik személyesen koldulnak náluk; a legtöbb, amire kaphatók – mint Fischer maga is mondja – az, hogy egy szavazat erejéig mi is beleszólhatunk a pénz felhasználásába, ha rászánjuk magunkat, hogy egy ilyen csürhével együtt üljünk a konklávéban, méghozzá kisebbségben. A kölcsönterv à la Mazzini, birodalmi kezességgel* (a német birodalom garantálja a köztársaságot!) korántsem olyan rossz, s kiagyalásához minden bizonnyal valamennyi mintakoldus egyesített erőfeszítésére volt szükség. Mióta ez a találmány megszületett, pártunknak nem marad más hátra, mint teljesen visszavonulni a demokrata pénzpiacról. This impudence beats us hollow.** Azok a pénzek, melyeket mi e demokratáktól politikai célokra egyáltalán kaptunk, amúgy is pusztán szabályszerűtlenül kerültek hozzánk és amióta a nagyemberek részvénytársaságba tömörülve maguk jelentek meg a piacon, ez az illúzió végleg megszűnik. Minden felszólításunk eredménye csak elutasítás és felsülés lenne, ha csak Weydemeyernek New Yorkban nem sikerül valamit elérnie, s erre is csupán a munkásoknál kerülhetne sor.

Weerth a napokban írni fog neked. Nagyon határozatlan, nem tudja, mihez fogjon. Pompás ajánlatokat kapott, de egyik sem kedvére való.

Kossuth úr olyan, mint Pál apostol – mindeneknek minden[391]. Marseille-ben azt kiáltja: Vive la République***, Southamptonban pedig: God save the Queen°. Milyen furcsa hiperalkotmányos mérsékletet fitogtat most ez a fickó! De Pettie úrék és a Harney-klikk nagyon is megérdemlik, hogy bankettjukon egyáltalán nem akar részt venni. Még Mazzini urat is igen hűvös fogadtatásban részesítené – legalábbis a publikum előtt. Megint valaki, akit nem ismertünk félre. Egyébként nem telik sok időbe, ha a jövő évben nem lesznek nagy megrázkódtatások, Kossuth úr is lesüllyed a Mazzini-féle közönséges üvöltő demagógiába.

* *V. ö. 343. old.* – *Szerk.*

** – Ez a pimaszság tönkrever bennünket (kiüt minket a mezőnyről, laposra ver). – *Szerk.*

*** – Éljen a köztársaság! – *Szerk.*

° – Isten óvja a királynőt! – *Szerk.*

Holnap vagy holnapután küldöm a Proudhont. Fischernek lehetőleg megküldöm a „Revue"-t, de csak az utolsó füzetből van több példányom. Tudsz-e nekem az 1—4. számból még szerezni?

Barátod
F. E.

129

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1851 november 24.

Kedves Frederic!

Bizonyára megérted, hogy igen zilált családi ügyeim miatt csak most írok neked néhány sort.

Emlékszel, Pieper a legutóbbi levelében az írta, hogy az Anti-Proudhonomra vonatkozó szerződés megkötése küszöbönáll.[392] A mellékelt leveléből viszont láthatod, hogy *erről a kéziratról* többé szó sem esik. Ez ugyanaz a módszer, amellyel kedves híveink már hat hónap óta hitegetnek engem. Másrészt Ebner azt írta nekem, hogy Löwenthal megkísérelné egy kötet megjelentetését, de nem említette, hogy „a gazdaságtan *történetével*" kezdjem. Ebben az esetben egész tervemet fel kellene borítanom. Ebner továbbá azt írta, hogy Löwenthal csak „keveset" fizethet. Ezt még elviselném, ha azt adja ki, amit elsősorban ki szeretnék adni. Ha viszont kényszerít, hogy egész tervemet elrontsam, úgy is kell fizetnie, mintha egyenesen az ő megbízásából írnék. Ám egyelőre szabad kezet hagyok Ebnernek. Közölte velem, hogy beleegyezésem nélkül nem köt megállapodást. Mi a véleményed erről?

Jó, hogy kölni embereink végre esküdtszék elé kerülnek[393], éspedig, mint Schüller düsseldorfi könyvkereskedő nekem tegnap határozottan állította, még december folyamán, amikor is rendkívüli esküdtszék ülésezik.

Apropó! Ne felejtsd el nekem *postafordultával* visszaküldeni a New York-i „Schnellpost"-ot. Bamberger sürget, s ez az egyetlen mód arra, hogy kipréseljem belőle a következő számokat, amelyekben állítólag mindenféle érdekes dolgok vannak.

Tudom, hogy most magad is szorult helyzetben vagy s hogy az én manchesteri rajtaütésem és razziám[394] még jobban belerántott a bajba, legalábbis erre a hónapra. Mégis meg kell kérdeznem tőled, szükség esetén nem tudnál-e még 2 £-et felhajtani. Ugyanis mielőtt elutaztam Londonból, 2 £-et kölcsönkértem és egyben *írásban* köteleztem magam, hogy a pénzt december *előtt* visszafizetem. Mindenesetre kérlek, írj postafordultával, tudod-e küldeni vagy sem.

Eccarius fivére* ideérkezett. Őt és az összes többi Hamburgban letartóztatott straubingert[64] szélnek eresztették. Hogy Hauptnak eredetileg nem volt szándékában árulást elkövetni, kiderül a következőkből: Bürgers hozzá írt levele Haupt apjának kezébe került, aki fiát emiatt felelősségre vonta és a levelet ki akarta szolgáltatni a rendőrségnek. Haupt ezt megakadályozta, eltépte a levelet, majd az eltépett darabokat átadta Eccariusnak stb., hogy előbb összerakják, elolvassák, majd jelenlétükben az egészet elégette. Ez fontos tény. A családi nyomás tette tönkre ezt *a szerencsétlen* fickót.

Néhány nappal ezelőtt a könyvtárban elolvastam Proudhon úr Bastiat ellen irányuló bölcselkedéseit a „Gratuité du crédit"-ről. Ez szélhámosság, hitványság, nagyhangúság és gyöngeség tekintetében túltesz mindazon, amit ez a férfiú eddig alkotott. Például: A franciák azt hiszik, hogy átlagosan 5–6% kamatot fizetnek. 160%-ot fizetnek. De hogyan? A következőképpen: a jelzálog-, a váltó-, az állami stb. adósság kamatja 1600 millió. Franciaországban azonban csak 1 milliárd tőke, azaz arany és ezüst van. Tehát q.e.d.** Másik példa: a Francia Banknak megalapításakor 90 millió összegű tőkéje volt. Akkoriban, ezen összeg után, törvény szerint 5% kamatot szedhetett. Most (betéteket stb. beleszámítva) 450–460 milliós tőkével dolgozik, amelynek $^3/_4$ része nem az övé, hanem a közönségé. Ha tehát a Bank (90:450 = 1:5) 5% helyett csupán 1%-ot szed, akkor megkapja a törvényes profitot. És mivel a Francia Bank (vagyis a *részvényesek*) szükség esetén (2) 1%-kal is beérheti, a kamatlábat *Franciaországban* 1%-ra lehet leszállítani. 1% pedig majdnem a hitel ingyenességét jelenti.

Emellett látnod kellene, hogyan kérkedik a fickó Bastiat-val szemben a hegeli dialektikával.

Bírálatodat itt még egyszer átolvastam.[354] Kár, hogy nincs mód kinyomatni. Máskülönben, ha az én eresztésemet hozzáteszem, kettőnk neve alatt jelenhetne meg, feltéve, hogy ez cégednek nem okozna bosszúságot.

Kossuth, mint tudod, 20-án elutazott, azt azonban még nem tudod, hogy Lola Montez és Göhringer lovag voltak a kísérői.

Schramm páratlan tolakodó szívóssággal igyekszik ismét meghonosodni nálam. Nem fog sikerülni neki.

Hogy állnak K. Schapper „söröskorsó körüli utazásai"?[395]

Barátod
K. M.

---

* Johann Friedrich Eccarius. – *Szerk.*

** quod erat demonstrandum = [ez az] amit be kellett bizonyítani – *Szerk.*

130

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

Tegnapelőtti soraimat bizonyára megkaptad. Ha Weerth nem tudja a szükséges összeget azonnal előteremteni, majd én nézek utána, hogy holnapután vagy legkésőbb hétfőn elrendezzem a dolgot. Szükség esetén keddig bizonyára el tudod az ügyet odázni.

Mellékelten visszaküldöm Pieper mester levelét. Úgy látszik, Heine igen kapóra jött neki, hogy 4 oldalt – mint illik – teleírhasson.[396] Remélem, a Proudhon miatt* írtál neki egy tettre serkentő levelet, mert mihelyt megint itt lesz – legalábbis eleinte – a kéziratról egyetlen szót sem fogsz hallani vagy látni. Löwenthalt illetően Pieper és Ebner között nagy az ellentmondás, de az utóbbiban mindenesetre jobban lehet bízni. Ami azt illeti, hogy a gazdaságtan történetével kezdjed – Pieper erről beszél –, azt hiszem, hogy ha Löwenthal valóban ezt akarja, leginkább Ebner támaszthatna neki nehézségeket, megmondhatná, hogy nem lehet egész tervedet felborítani, a kritikát már elkezdted kidolgozni stb. Ha pedig mégsem megy másképp, akkor L-nak két kötetre kellene kötelezni magát, s neked ekkora terjedelemre szükséged is lenne, részben az anticipálandó kritikai részhez, részben hogy a históriát a végtére semmiképp sem a londoni beszerzési árakhoz szabott honorárium ellenére a magad számára némileg kifizetődővé tedd. Azután mint 3. kötet következnének a szocialisták, mint 4. kötet a kritika – ami még hátravan belőle –, majd a híres „pozitívum", az, amit „tulajdonképpen" mondani akarsz. A dolognak ebben a formában megvannak a nehézségei, de megvan az az *előnye* is, hogy a sokat firtatott titkot csak a legvégén mondod meg, csak amikor a polgár kíváncsiságát már 3 köteten át felcsigáztad, akkor tárod fel előtte, hogy nem Morison-pilulák[397] gyártásáról van szó. Valamelyest értelmes emberek számára már az első kötetek célzásai, az Anti-Proudhon[103], a „Kiáltvány" elég lesz ahhoz, hogy a helyes nyomra vezesse őket; a hitványabb vásárló- és olvasóközönség viszont

* *V.ö. 347. old. – Szerk.*

nem fog többé érdeklődni a história stb. iránt, ha a nagy rejtélyt már az 1. kötetben felfedik előtte; ez a csőcselék, mint ahogyan a „Phänomenologie"-ban Hegel mondja, csak „az előszót" olvassa el[398], s abban az általános mondanivaló úgyis benne van.

Mindenesetre akkor járszel a leghelyesebben, ha illendően, de valamennyire elfogadható feltételek alapján megállapodsz Löwenthallal és ütöd a vasat, míg meleg. Emellett legjobb, ha fordítva csinálod, mint a Szibilla[399]. Kárpótlásul minden egyes louis d'orért, amelyet ívenként levon, annyival több ívet sózol rá, hogy megint csak kijöjjön ugyanaz a végösszeg, s ezeket az extra íveket megtöltöd idézetekkel stb., amelyek neked semmibe sem kerülnek. 20 ív à 3 £ vagy 30 ív à 2 £ mindenképpen 60 £, és 10 ívet költségmentesen és időveszteség nélkül Petty, Stewart, Culpeper és más fickók írásaiból összeszedni igazán nem lesz nehéz, s a könyved annyival „tanulságosabb" lesz . . .

A fődolog az, hogy ismét egy vastag könyvvel lépj a közönség elé, s legjobb, ha a legkevésbé kényes témával, a történelemmel. A középszerű és tetves német irodalmárok nagyon is jól tudják, hogy el lennének veszve, ha évente két-háromszor nem jelennének meg valami vacakkal a közönség előtt. Szívességük élteti őket; bár könyveik kevéssé, vagy csak közepesen kelendők, a könyvkiadók végül mégis nagy embereknek vélik őket, mert minden vásári katalógusban többször előfordulnak. Aztán okvetlenül meg kell törni azt a mellőzöttséget is, mely amiatt keletkezett, hogy sokáig nem szerepeltél a német könyvpiacon, s hogy később a könyvkiadók annyira begyulladtak. Mihelyt egy vagy két kötetnyi tanulságos, tudományos, alapos és egyúttal érdekes dolog megjelent tőled, mindjárt egészen más lesz a helyzet, s fittyet hánysz a könyvkiadóknak, ha keveset ígérnek.

Ehhez járul még az is, hogy ezt a *történeti részt* csak Londonban tudod megírni, míg a szocialistákat és a kritikát bárhol megcsinálhatod. Tehát jó lenne, ha most kihasználnád az alkalmat, még mielőtt a crapaud-k* valami marhaságot csinálnak, és megint a világszínpadra állítanak bennünket.

A New York-i „Schnellpost" holnap érkezik.

Löwenthalt, mint mondtam, minden valamennyire elfogadható körülmények közt tartsd. Ha vele nem megy a dolog, akkor, mint Pieper írja, Ebner erőforrásai kimerültek. Egyébként Löwenthallal később is mindig jobban lehet boldogulni, mint másokkal, mert ott van Ebner, aki Frankfurtban a nyakára jár. S ha mégsem tud semmit végezni L.-lal, akit naponta személyesen noszogathat, akkor a dolog más, nem Frankfurtban lakó fic-

* – varangyok; (francia) nyárspolgárok – *Szerk.*

kókkal még sokkal problematikusabb lenne. Kellene írnod Ebnernek, hogy széles körű felhatalmazást adsz neki és azonnal megállapodhat. Minél tovább húzódik a história, annál inkább meginoghat L, s közbejöhetnek politikai aggályok 1852 miatt. Ha Párizsban a legcsekélyebb kis előjáték kitör, könyvkiadói berkekben minden valószínűség szerint megindul a suttogás, és ha a Bundestag[362] sajtótörvényeket léptet életbe, mielőtt kezedben van az írásos szerződés, akkor szintén lecsúszol. Jobb ma egy veréb, mint holnap egy túzok, vagy ez, vagy a lemondás, ami nem túl kellemes.

Minél többet gondolkodom a dolgon, annál hasznosabbnak tartom, ha a történeti résszel kezded. Ez egyszer légy egy kicsit üzleties!

Ami az én Proudhon-glosszáimat illeti[354], ezek túl jelentéktelenek, semhogy sokat lehetne kezdeni velük. Megint úgy lenne, mint a „Kritikai kritiká"-nál[1], amikor én szintén néhány ívet írtam, mivel brosúrát terveztünk, és te azután 20 íves alapos könyvet csináltál belőle, melyben csekélységem igen komikusan hatott. Te megint olyan sokat tennél hozzá, hogy az én, szóra amúgy sem érdemes hozzájárulásom a te nehéztüzérséged mellett teljesen elenyészne. Egyébként nem lenne semmi kifogásom ellene, ha csak az nem, hogy a te históriád Löwenthallal sokkalta fontosabb és sürgősebb.

Barátod
F. E.

[Manchester,] 1851 nov. 27.

131

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1851 december 1.
28, Dean Street, Soho

Kedves Engels!

Mellékelem: 1. Cluss (Washingtonból) Wolffhoz írt levelének kivonatát; 2. Pieper levelét Brüsszelből.

Ad. 1. Lupus elfelejtett még két adatot kijegyezni, melyek nem érdektelenek számodra. *Először*: a „Forradalom és ellenforradalom Németországban"[356] megjelent *németül* a „New Yorker Abendzeitung"-ban[400], azután más lapok is átvették és nagy feltűnést keltett. Cluss nem írja, hogy a fordítás a „Tribune"-ból készült-e vagy sem. Emiatt már írtam közvetlenül Danának. *Másodszor*: Wiss úr, Kinkel jobbkeze, nyilvánosan kijelentette, hogy „gazdaságilag" osztja nézeteinket. Ebből is láthatod, hogyan dolgoznak ezek a csibészek.

Ami Tupman urat[308] illeti, nem említi sem a mi manchesteri levelünket, sem azt a későbbi levelet, melyet innen feleségemmel írattam neki.

Ami viszont *a kölnieket* illeti, az aljas emigrációs disznók, akiknek ormánya az egész sajtókloákában benne van, ebben az ügyben a conspiration du silence* betartásának rendszerét követik, nehogy saját fontosságukon csorba essék. Ez ellen most már tennünk kell. Ma leveleket küldtem Párizsba a porosz igazságszolgáltatás ellen, hogy az ügy belekerüljön az ottani lapokba. Az Amerikába és Svájcba küldendő cikkeket Lupus vállalta. Most neked egy angol cikket kell gyártanod, meg egy magánlevelet a „Times" szerkesztőjéhez, akinek kísérletképpen szintén el kell küldenünk a dolgot.[401] A „Times" most igyekszik népszerűségét ismét felélesztení és bizonyára hízelgőnek tartja, ha úgy fordulnak hozzá, mint az egyetlen laphoz, mely a kontinensen nagy befolyást élvez, ha tehát a „Times", amely amúgy is poroszellenes, a dolgot felkarolná, hatni lehetne Németországra. Azt kellene kiemelni, hogy egyáltalában milyen az igazságügy helyzete Poroszországban.

* – a hallgatás összeesküvése, szándékos elhallgatás – *Szerk.*

Ha pedig ez a kísérlet, mely ártani semmiképp sem árt, nem sikerülne, akkor írj Manchesterből közvetlenül a „Sun"-nak. Ha ez a dolgot a „Times" *előtt* kapná meg, az utóbbi már semmi esetre sem fogadná el.[402]

Arról aligha értesültél, hogy Angliának jóformán minden városából érkeztek üzenetek O'Connorhoz, s a „Northern Star" és a „Reynolds Paper"[403] közölte is őket; ezekben Thornton Huntot „becstelennek" nyilvánítják és a „Copenhagen Fields"-i jelenetet fölöttébb elítélik.[404] Ezenkívül London összes chartista szekciói gyűlést tartottak, ahol a jelenlevő Th. Huntot szidalmakkal árasztották el. A végrehajtó bizottság küszöbönálló újraválasztásakor minden bizonnyal kirúgják. Kétségbeesésében a nagy Rugénak ez a szövetségese most nyíltan *„kommunistának"* vallja magát.

E. Jones – az én levelemet felhasználva – könyörtelenül megtámadta Kossuthot. „Üzenem neki, hogy Európa forradalmai a munkának a tőke elleni keresztes hadjáratát jelentik, üzenem neki, hogy ezeket a forradalmakat nem lehet egy olyan obskurus, félbarbár nép szellemi és társadalmi színvonalára süllyeszteni, amilyen a magyar, amely még mindig a XVI. század fél-civilizációjában él, s valójában azt képzeli, hogy diktálhat Németország és Franciaország nagy felvilágosodásának, és megtévesztéssel tetszésnyilvánításra bírhatja a hiszékeny Angliát."[405]

Láthatod, hogy Kinkel tout bonnement* a francia ideiglenes kormány példájára akar itt berendezkedni. Én jónak tartanám, ha te, mihelyt megtudtuk, hogy Weydemeyer az „Abendzeitung" szerkesztője lett, először csak a tárcarovatban szemelvényeket közölnél K. Schapperből,[395] akinek első vallomásait epedve várom. (A folytatást lásd Pieper levele után.[406])

Apropó! Majd megfeledkeztem a botránykrónika egy fontos mozzanatáról. Stechan, Hirsch, Gümpel stb., egyszóval a Németországból érkezett munkások, bejelentették nálam látogatásukat. Ma fogadom őket. Már alaposan összekülönböztek Schapperral és Willichhel. Stechan a Munkásegyletben[79] Dietzet nyíltan spiclinek minősítette, és bár néhányan azt kiáltották, hogy ő pedig Marx ügynöke, mégis elérte, hogy összeült egy vizsgáló bizottság – ebben azonban Dietz–Schapper és Willich barátai és pártfogói játsszák a főszerepet. Ezekkel a straubingerekkel[64] mindenesetre új válságokat fogok kirobbantani a nyomorúságos szabó- és lebzselő-tanyán.

Egyben jelzem a 3 £ vételét.

Salut**.

Barátod
K. M.

* – egyenesen; egész egyszerűen; minden teketória nélkül – *Szerk.*

** – Üdvözlet – *Szerk.*

132

Engels Marxhoz

Londonba[407]

„Représentants de la France, délibérez en paix!"* És ugyan hol deliberálhatnának az urak nyugodtabban, mint a d'Orsay kaszárnyában, egy zászlóalj vincennes-i vadász őrizete alatt!

Franciaország történelme a legteljesebb komikum stádiumába lépett. Lehet-e mulatságosabbat elképzelni, mint brumaire 18-ának ezt a travesztiáját, melyet teljes békeidőben, elégedetlen katonákkal, a világ legjelentéktelenebb embere vitt véghez, amennyire eddig megítélhető, minden ellenállás nélkül. És milyen szépen összefogdosták a vén szamarakat egytől egyig! A vén Thiers, egész Franciaország legravaszabb rókája, Dupin úr, az ügyvédi kar legdörzsöltebb fiskálisa, beleestek abba a csapdába, melyet az évszázad leghírhedtebb marhája állított nekik; éppolyan könnyen estek bele, mint Cavaignac úr meredt republikánus erényével és mint a szájhős Changarnier! S hogy a kép teljes legyen – ott a csonka parlament, Odilon Barrot-val „Löwe von Calbe" szerepében, s ugyanez az Odilon az alkotmány ilyen lábbal tiprása láttán saját letartóztatását követeli, de nem tudja elérni, hogy Vincennes-be hurcolják! Az egész históriát egyenest a vörös [F.] Wolff számára találták ki; mostantól fogva egyedül ő tudja Franciaország történetét megírni. Volt-e valaha a világon államcsíny, melyet bárgyúbb proklamációkkal csináltak, mint ezt? És a nevetséges napóleoni apparátus, a koronázás és Austerlitz[305] évfordulója, a provokáció a konzuli alkotmányra és így tovább – hogy ilyesmi akárcsak egy napra is sikerülhetett, arra vall, hogy a tisztelt franciák a gyermetegség valóban példátlan fokára süllyedtek.

Csodaszép a nagy rendpárti szájalók összefogdosása – a kis Thiers és a vitéz Changarnier letartóztatása egészen kiváló. Csodaszép a csonka parlament ülése a 10. kerületben, Berryer úrral, aki az ablakból kiabálja, hogy „Éljen a köztársaság!", míg végül az egész bandát összefogdossák és katonák között egy kaszárnyaudvarba zárják. Aztán az ostoba Napóleon,

* – „Franciaország képviselői, tanácskozzatok békében!"[408] – *Szerk.*

aki menten összecsomagol, hogy beköltözzék a Tuileriákba[409]. Egy álló esztendei bajlódással sem tudott volna az ember ennél szebb komédiát kieszelni.

És este, amikor az ostoba Napóleon végre belevetette magát a rég sóvárgott tuileriákbeli ágyba, ez a tökfej éppenséggel nem tudhatta, hogy hányadán van. A konzulátus az első konzul nélkül! A belső nehézségek nem nagyobbak, mint három év óta általában, nincs rendkívüli pénzszűke, még a saját zsebében sem, nem áll koalíció a határokon, nem kell átkelni a Szent Bernát-hágón, nincs Marengo, ahol csatát kell nyerni![410] Valóban kétségbeejtő! Még nemzetgyűlés sincs többé, mely a félreismert férfiú nagy terveit meghiúsítaná; nem, legalábbis egyelőre ez a szamár olyan szabad, olyan kötetlen, olyan abszolút, mint brumaire 18-a estéjén a régi Napóleon, olyan tökéletesen fesztelen, hogy nem tudja megállni, hogy minden irányban ki ne mutassa, mekkora szamár. Ijesztő perspektívája az ellentét hiányának!

De a nép, a nép! – A nép fütyül erre az egész cécóra, úgy örül oktrojált választójogának, mint egy gyerek és valószínűleg úgy is fog élni vele, mint egy gyerek. Ugyan mi sülhet ki ebből a vasárnaphoz egy hétre tartandó nevetséges választásból, ha egyáltalán sor kerül rá! Nincs sajtó, nincsenek gyűlések, csak ostromállapot van rogyásig, meg parancs arra, hogy 14 napon belül képviselőt válasszanak.

De mi lesz ebből az egész kacatból? Ha „világtörténeti álláspontra" helyezkedünk[411], szavalásra remek téma kínálkozik. Így pl.: ki kell derülnie, vajon a római császárkor pretoriánus uralma, melynek előfeltétele egy teljesen katonailag szervezett, nagy kiterjedésű állam, az elnéptelenedett Itália és a modern proletariátusnak a hiánya volt, lehetséges-e egy olyan földrajzilag koncentrált, sűrűn lakott országban, mint Franciaország, ahol nagy létszámú ipari proletariátus van. Vagy: Louis-Napoléonnak nincs saját pártja; az orléanistákat és a legitimistákat lábbal tiporta, most kénytelen lesz balra fordulni. A balrafordulással amnesztia jár, az amnesztiával összeütközés stb. Vagy pedig: az általános választójog L.-N hatalmának alapzata, nem támadhatja meg, s az általános választójog *most* összeegyeztethetetlen egy Louis-Napoléonnal. És más efféle spekulatív témák, melyeket pompásan tovább lehetne szövögetni. De azok után, amiket tegnap láttunk, a népre egyáltalán nem lehet adni, s valóban úgy látszik, mintha az öreg Hegel irányítaná sírjából a történelmet mint világszellem és a legnagyobb lelkiismeretességgel kétszer pergetne le mindent, először mint nagy tragédiát, másodszor mint gyatra bohózatot, melyben Caussidière játssza Dantont, L. Blanc Robespierre-t, Barthélemy Saint-Just-öt, Flocon Car-

not-t, s a víziborjú [L-N] egy tucatnyi szedett-vedett eladósodott hadnaggyal a kis káplárt és marsalljainak kerekasztalát. Brumaire 18-ához tehát már elérkeztünk.

A párizsi nép gyermeteg ostobasággal viselkedett. „Cela ne nous regarde pas; que le président et l'assemblée s'entretuent, peu nous importe!"* De hogy a hadsereg merészel Franciaországra ráerőszakolni egy kormányt, és méghozzá micsoda kormányt, ahhoz mégiscsak van közük, és a csőcselék majd csodálkozni fog, miféle általános, „szabad" választójog az, melyet most „1804 óta először" gyakorolhat!

Hogy az emberiségre nyilván igen bosszús világszellem meddig viszi még ezt a bohózatot, vajon egy év leforgása alatt elvonul-e előttünk a konzulátus, a császárság, a restauráció stb., hogy a napóleoni dinasztián szintén Párizs utcáin kell-e elverni a port, mielőtt Franciaországban lehetetlenné válik, – azt csak az ördög tudja. Nekem azonban úgy tűnik, mintha a dolog sajátságosan bolond fordulatot venne, s mintha a crapaud-k** furcsa megaláztatásnak néznének elébe.

De feltéve, hogy L-N pillanatnyilag konszolidálódna, ilyen buta dolog csak nem lehet tartós, még ha a franciák a lehető legmélyebbre süllyedtek is. De mi lesz azután? A kilátás átkozottul kevéssé vörös, ez meglehetősen világos, s ha Blanc úr és Ledru-Rollin tegnap délben becsomagolták cókmókjukat, ma bízvást újra kicsomagolhatnak. A nép mennydörgő hangja még nem hívja őket vissza.

Itt és Liverpoolban ez a história hirtelen leállította a kereskedelmet, de ma már megint vígan spekulálnak Liverpoolban. És a francia értékpapírok csupán 2 %-kal estek.

Ilyen körülmények között a próbálkozásokkal, hogy az angol sajtóban a kölniekért szót emeljünk, természetesen várni kell.

A „Tribune" számára írt cikkek miatt[356], melyek ott nyilván megjelentek, írj *angolul* a „Tribune" szerkesztőjének. Dana talán távol van, de egy üzleti levélre bizonyára válaszolnak. Tell him that he must distinctly state per next returning steamer what has become of these papers, and in case they have been made use of, he is requested to send by the same opportunity copies of the „Tr" containing them, as no copy has been kept here and without having the articles already sent, again before our eyes, we

* – „Ez nem tartozik ránk; hogy az elnök és a nemzetgyűlés öli egymást, mi közünk hozzá!" – *Szerk.*

** – varangyok; (francia) nyárspolgárok – *Szerk.*

cannot, after such a lapse of time, undertake to go on with the following number of the series.*

A franciaországi hírek hatása az európai emigrációs csőcselékre bizonyára mulatságos volt. Szerettem volna látni.

Híreidet várva

barátod
F. E.

[Manchester,] 1851 dec. 3.

* – Írd meg neki, hogy a legközelebb forduló gőzössel okvetlenül határozottan közölje, mi lett e kéziratokkal, s ha felhasználták őket, kéred, küldje el egyúttal a cikkeket tartalmazó „Tr"-számokat, mivel másolat itt nem maradt, s ha a már beküldött cikkek nincsenek előttünk, nem tudjuk ilyen hosszú idő múltán a cikksorozatot folytatni. – *Szerk.*

133

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1851 december 9.
28, Dean Street, Soho

Kedves Frederic,

Halogattam a választ, egészen meghökkenve ezektől a tragikomikus párizsi eseményektől. Nem mondhattam, mint Willich: Furcsa, bennünket nem értesítettek Párizsból! Azt sem nyilatkoztathattam ki, mint Schapper, hogy permanenciában vagyok a söröskancsóval Schärttnernél. A haza megmentésére Schapper néhány csatlósával, őrködés ürügyén, két éjjel Schärttnernél aludt. Ezek az urak, akárcsak Löwe von Calbe és társai, összecsomagolták a poggyászukat, de minthogy az óvatosság a vitézség jobbik része[412], elhatározták, hogy csak akkor baktatnak át, ha a dolog „eldőlt".

Olvastad Louis Blanc misereréjét?[413] Másnap Bernard le Clubiste tiltakozott azellen, hogy ezt a lamentációt ő is aláírta.

Mellékelve Reinhardt Párizsból küldött levele és a „kancsók"[395], amelyekről manchesteri tartózkodásom idején beszéltem neked.

Pieper megint itt van, önmagától szerfölött elragadtatva. Kilép Rothschildéktól[308], de továbbra is ad német órákat házukban. Madame felmondott neki mint állandó házitanítónak. Az én Proudhon-ügyemben legutóbbi levelem óta nem tett, nem hallott és nem is látott semmit.* Úgy tűnik nekem, hogy a fordítást *saját* tákolmányaként kezelte, holott nem az.

Most pedig mit írjak neked a helyzetről? Annyi világos, hogy a proletariátus kímélte az erőit. Bonaparte egyelőre győzött, mert az éjszaka folyamán a nyílt választójogot titkossá változtatta. Az egymillió £-gel, amelyet d'Argout minden posztumusz nyilatkozata ellenére a banktól eltulajdonított, megvásárolta a hadsereget. Vajon sikerül-e neki még egyszer a csíny, ha a választások balul ütnek ki? Vajon a többség fog-e egyáltalán szavazni? Az Orléans-ok Franciaországba utaztak. Nehéz, sőt lehetetlen prognózist megkockáztatni egy olyan drámában, amelynek Krapülinski[414]

* *V. ö. 347., 349. old. – Szerk.*

a hőse. Mindenesetre úgy látom, hogy a helyzet az államcsíny következtében inkább javult, mintsem romlott. Bonaparte-tal könnyebb elbánni, mint a nemzetgyűléssel és a tábornokaival lehetett volna. És a nemzetgyűlés diktatúrája küszöbönállt.

Pompás, hogyan csalódtak Techow és társai, akik a francia hadseregben minden további nélkül a demokratikus szentháromság: a szabadság, egyenlőség, testvériség apostolait látták. Szegény fickók! S Mazzini és Ledru urak most szintén nyugodtan lefekhetnek aludni. A katasztrófa az emigráció összeomlását jelentette. Kiderült róla, hogy mit sem számít a forradalomban. Az urak ugyanis *elhatározták*, hogy felfüggesztik a világtörténelmet Kossuth visszatértéig. Apropó! Az utóbbi számára indított penny-gyűjtés Londonban pontosan 100 d.-t, azaz pennyt eredményezett.

Salut.

Barátod
K. M.

Apropó! Nem küldtem el neked Piepernek egy *franciául* hozzám írt levelét? Ha igen, akkor postafordultával küldd vissza.

134

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

Mit csinálnak a nagyemberek ebben az eseménydús válságban? Azt mondják, L. Blanc-t letartóztatták Franciaországban, de ez sajnos valószínűleg nem igaz, hiszen mi ismerjük ezt a kisembert. Mellesleg, azóta, hogy a párizsi felkelésből nem lett semmi, már örülök is, hogy az első viharon túl vagyunk. Bármilyen fásult is az ember, ilyen alkalmakkor mégiscsak elragadja némileg a régi politikai hév és mégiscsak némileg maga is érdekelt az efféle história kimenetelében. Most legalább megint tanulmányozhatom az emberi fajtákat, amelyek vizsgálatával e nagy csíny kitörésekor éppen foglalkoztam.

Mindazonáltal sem itt, sem Liverpoolban nem akar visszatérni a bizalom, és csupán P. Ermen éppolyan elbizakodott és Napóleon-hivő, amilyen csüggedt és lehangolt volt 4 nappal ezelőtt. Az itteni burzsoák általában mégiscsak túl okosak ahhoz, semhogy e napóleoni komédia fennmaradásában higgyenek. De végül is mi lesz ebből az egész ganéjból? Napóleont megválasztják, ez nem kérdéses, a burzsoáziának nincs más választása, s ugyan ki fogja a szavazólapokat ellenőrizni? Összeadási hibák a kalandor javára túlságosan is csábítók, és a francia birtokos osztály egész aljassága, a legkisebb sikernek behódoló szolgai alázat, a csúszás-mászás bármely hatalom előtt – mindez most fényesebben került felszínre, mint valaha. De hogyan akar ez a szamár uralkodni? Kevesebb szavazatot fog kapni, mint 1848-ban, ez világos, talán összesen 3–3 $^1/_2$ milliót; ez pedig a hitel szempontjából már aggasztó vereség. Semmilyen pénzügyi és adóreform sem lehetséges 1. pénzhiány miatt, 2. mert egy katonai diktátor ilyen reformokat csakis sikeres külháborúk esetén vihet keresztül, amikor a háborút a háború fizeti, békében azonban nemcsak minden többletnek, hanem még ennél is többnek a hadsereg zsebébe kell vándorolnia, 3. mert Napóleon túl buta. Mi marad akkor neki hátra? A háború? Ki ellen, talán Anglia ellen? Vagy az egyszerű katonai zsarnokság, amelynek békében szükségszerűen újabb katonai forradalomhoz kell vezetnie és a nemzet-

gyűlés pártjait magában a hadseregben is életre kell hívnia? Nincs kiút – a komédiának önnönmagában kell összeomlania. Hát még amikor kereskedelmi válság tör ki!

Hogy Louis-Napoléon valami „nagy dologgal" viselős, abban egy pillanatig sem kételkedem. De hogy ez milyen esztelenség lesz, arra kíváncsi vagyok. A napóleoni eszmék[415] kibontakozása igen magasba lendül, majd a legközönségesebb akadályokon megbotolva hasra vágódik.

Az egész tranzakcióból annyi eléggé világosan kiderül, hogy a vörösök leszereltek, teljesen leszereltek. Semmi értelme sem lenne most mentségeket keresni, miért nem védekeztek tömegesen. Az elkövetkező hónapok majd megmutatják, akkora-e ez az elernyedés Franciaországban, hogy több évi nyugalomra van szükség, míg a vörösök egy újabb 48-ra képesek. De mi hozza meg ezt a nyugalmat a másik oldalon?

Ebből a disznóságból én csak 2 kiutat látok:

Vagy a rendpártnak a hadseregben képviselt frakciói lépnek az „anarchisták" helyére, azaz olyan anarchiát teremtenek, hogy végül a vörösök és Ledru-R olyan megváltókként fognak megjelenni, mint most L-Napoléon; vagy pedig L-N eltörli az italadót és hajlandó lesz néhány polgári reformra – de honnét vesz ehhez pénzt és hatalmat, az nehéz kérdés. Ebben az igen valószínűtlen esetben nyeregben maradhatna.

Mi erről a véleményed?

Barátod
F. E.

Manchester, 1851 december 10.

135

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1851 dec. 11.

Kedves Marx,

Mellékelten visszaküldöm Reinhardt levelét, valamint Pieperét is, amelyet a kölni história miatt ideiglenesen magamnál tartottam.

A 700 csavargónak az újságokban kikürtölt nagy párizsi expedíciójából, úgy látszik, nem lesz semmi, s a kis L. Blanc is – a mai „Daily News"-ban megjelent újabb fájdalmas nyöszörgéséből ítélve – egyelőre biztonságban van, ha állítólag nincs is Londonban. Az első sirám még istenes volt a maihoz képest. Peuple français – noble fierté – courage indomptable – éternel amour de la liberté – honneur au courage malheureux* – ezután pedig a kis fickó félfordulatot tesz jobbra s a nép és a burzsoázia kölcsönös bizalmát és egyesülését prédikálja. Lásd Proudhon: Felhívás a burzsoáziához, 2. old.[416] És micsoda okoskodás! Ha a felkelőket leverték, ennek oka az, hogy ezek nem a vrai peuple** voltak; a vrai peuple-t nem lehet leverni; s ha a vrai peuple nem verekedett, ennek meg az az oka, hogy nem akart a nemzetgyűlésért verekedni; erre persze azt az ellenvetést lehetne tenni, hogy a vrai peuple, ha győz, maga is diktátor lett volna, de erre meglepetésében a nép nem gondolhatott, no meg már annyiszor rászedték!

Ez az a régi, közönséges demokrata logika, amely eddig is a forradalmi párt minden veresége után feltolult. A dolog nézetem szerint úgy áll, hogy a proletariátus ezúttal azért nem verekedett tömegesen, mert teljesen tudatában volt saját ernyedtségének és tehetetlenségének, s fatalista rezignációval beletörődött a köztársaság, császárság, restauráció és újabb forradalom ismétlődő körforgásába, mindaddig, amíg néhány év nyomorúságát a viszonylagos rend uralma alatt átvészelve újból erőre nem kap. Nem

---

* – Francia nép – nemes büszkeség – rendíthetetlen bátorság – örök szabadságszeretet – tisztelet a vitézségnek, ha balszerencsés is – *Szerk.*

** – igazi nép – *Szerk.*

állítom, hogy ez így lesz, de azt hiszem, ilyen lehetett az ösztönös alapszemlélet, amely kedden* és szerdán, meg a titkos szavazás visszaállítása, majd a burzsoázia ezt követő pénteki retirálása után a párizsi nép körében uralkodott. Badarság azt mondani, hogy ez nem volt alkalom a nép számára. Ha a proletariátus addig akar várni, amíg a kormány veti fel neki saját kérdését, amíg olyan összeütközés következik be, amely a konfliktust élesebben és határozottabban nyilvánítja ki, mint 1848 júniusában, akkor sokáig várhat. Az utolsó alkalom, amikor a kérdés a proletariátus és a burzsoázia között elég határozottan felvetődött, az 1850-es választási törvénnyel kapcsolatban adódott, s akkor a nép jobbnak látta nem verekedni. Ez, meg hogy minduntalan 1852-re hivatkoztak, már az ernyedtség bizonyítéka volt, amely, kivéve egy kereskedelmi válság esetét, számunkra elegendő volt ahhoz, hogy meglehetősen rossz prognózist állítsunk fel 1852-re vonatkozóan is. Miután az általános választójogot eltörölték, miután a proletariátust kiszorították a hivatalos porondról, mégiscsak kissé túlzott kívánság lenne a hivatalos pártoktól azt várni, hogy a kérdést úgy tegyék fel, ahogyan a proletariátusnak megfelel. És hogy állt aztán a kérdés februárban?** Akkor a nép éppúgy hors de cause*** volt, mint most. És teljességgel tagadhatatlan, hogy ha a forradalmi párt egy forradalmi fejlődés során döntő fordulópontokat kezd elszalasztani anélkül, hogy egy szóval is beleszólna, vagy ha beavatkozik, de nem győz, – ez a párt meglehetős bizonyossággal egy időre kaputnak tekinthető. Tanúskodnak erről a thermidor utáni és az 1830 utáni felkelések[417], azokat az urakat pedig, akik most olyan fennen mondják, hogy a vrai peuple a kellő alkalomra vár, az a veszély fenyegeti, hogy lassanként ugyanolyan útra kerülnek, mint az 1795–99-es tehetetlen jakobinusok, meg az 1831–39-es republikánusok, és csúfos kudarcot vallanak.

Tagadhatatlan továbbá, hogy az a hatás, melyet a titkos szavazás visszaállítása a burzsoáziára, a kispolgárságra és au bout du compte° *sok proletárra is* gyakorolt (ez minden tudósításból kiderül), furcsa fényt vet a párizsiak bátorságára és átlátására. Sokan nyilván nem is gondoltak arra, hogy milyen bárgyú a L-N által feltett kérdés, s hogy hol vannak hát a biztosítékok a szavazatok helyes regisztrálására; a legtöbben azonban minden bizonnyal átláttak a humbugon és ennek ellenére bebeszélték maguknak, hogy most minden rendben van, *csak hogy ürügyük legyen a tétlenségre.*

* 1851 december 2. – *Szerk.*

** 1848 februárjában. – *Szerk.*

*** – kikapcsolva, kizárva az ügyből (perből) – *Szerk.*

° – végül, végül is, mindent összevetve – *Szerk.*

Ám Reinhardt levele, a naponkénti új leleplezések a katonák gaztetteiről és speciális kilengéseiről a boulevard-okon akármely pékin* ellen, legyen az munkás vagy burzsoá, vörös vagy bonapartista, a halmozódó hírek helyi felkelésekről még a legtávolabbi zugokban is, ahol senki nem gyanított volna ellenállást, a francia exképviselő és kereskedő levele a tegnapi „Daily News"-ban – mindez arra vall, mintha az appel au peuple** mégis kellemetlen fordulatot venne Bonaparte számára. A párizsi burzsoázia zömének úgy látszik még sincs nagyon ínyére ez az új rezsim az oktrojált deportációs törvényeivel. A katonai terrorizmus túl gyorsan és túl szemérmetlenül bontakozik ki. Franciaország $^2/_3$ részén ostromállapot van. Azt hiszem, hogy mindezek után a burzsoázia zöme egyáltalán nem fog szavazni, s hogy az egész szavazási komédia füstbe megy; a zsandárok ugyanis minden kétes helyen, ahol L-N ellenfelei tömegesen szavaznak, belekötnek majd a választókba és aztán az egész választási processzust ott semmisnek nyilvánítják. Ezután L-N Franciaországot beszámíthatatlan állapotban levőnek fogja nyilvánítani és a hadsereget a társadalom egyedüli megmentőjének kiáltja ki, s akkor teljesen világos lesz az egész trágyadomb és benne L-N. De éppen ennél a választási históriánál válhatna a dolog roppant kellemetlenné, ha ugyan*akkor* egyáltalában még komoly ellenállás lenne várható egy már berendezkedett kormánnyal szemben.

Egymillió szavazatot biztosan kap a fickó a hivatalnokoktól és a katonáktól. Félmillió bonapartista, talán több, szintén van az országban. Félmillió, talán több, félénk polgár rá szavaz. Félmillió buta paraszt, egymilliós összeadási hiba – ez már $3^1/_2$ millió, ennél többje még a régi Napóleonnak sem volt egy olyan császárságban, mely a Rajna egész bal partját és Belgiumot is felölelte, tehát biztosan volt 32 millió lakosa. Miért ne lenne neki ez egyelőre elég? És ha ezt megkapná, talán 1 millió ellenszavazattal, akkor a burzsoák hamarosan melléje szegődnének. De talán nem kapja meg a $2^1/_2$ milliót, s talán – jóllehet ezzel túl sokat várnánk a francia hivatalnokok becsületességétől – mégsem sikerül neki 1 milliós összeadási hibát jóváíratni. Mindenesetre nagyon sok függ azoktól az intézkedésektől, melyeket a közbeeső időben kénytelen tenni. Egyébként ki akadályozza a hivatalnokokat abban, hogy a szavazás kezdete előtt néhány száz „oui"-t*** be ne dobjanak a választási urnákba? Nincs többé sajtó – senki sem tudja ellenőrizni.

Mindenesetre rossz jel Krapülinski[414] számára, hogy az értékpapírok

* – civil – *Szerk.*

** – a néphez apellállás – *Szerk.*

*** – „igen"-t – *Szerk.*

megint esnek, és L. Blanc számára, hogy ő most Angliát kénytelen szabad országnak elismerni.

Néhány hónapon belül a vörösöknek bizonyára ismét alkalmuk lesz arra, hogy mutatkozzanak, talán már a szavazáskor; de ha még akkor is várakoznak, akkor lemondok róluk, s akkor még a legszebb kereskedelmi válság idején sem fognak mást elérni, mint egy jó adag verést, mely pár évre alaposan félreállítja őket. Mire jó hát még ez a csürhe, ha elfelejt verekedni?

Pieper Londonban van megint? Megbízást kell adnom neki Frankfurtba könyvek miatt és nem tudom, Brightonban van-e még.

Nagyon rossz, hogy most Löwenthalnál nehézségekbe fogsz ütközni. A legjobb lenne, ha a szerződés már meg volna kötve.

A liverpooli piac — nyugodt, maradtak a tegnapi árak; a manchesteri piac — szilárd. A fölösleg egy részét a Levante felé irányítják. A német vevők továbbra is távol maradnak a piactól.

Barátod

F. E.

136

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

Mellékelve Weydemeyer levele, melyet ma délben kaptam. A hírek egyelőre elég kedvezők. Heinzen lapja* döglődik és W már most abban a helyzetben van, hogy hetilapot indítson.[418] Az a követelése viszont, hogy péntek estig küldjek neki egy cikket, kissé túlzott – különösen a mostani körülmények között. De mégis az emberek ott éppen most epedve várják a Franciaországban történtekre vonatkozó magyarázatokat és támpontokat, s ha az ember valami csattanósat tudna a helyzetről mondani, akkor ezzel biztosítani lehetne a vállalkozás sikerét az első számban. De éppen itt van a bökkenő, és mint mindig, most is rád hagyom a nehezét, s bármit fogok is írni, semmiképp sem Krapülinski[414] coup de tête-jéről**. Te mindenesetre írhatnál róla egy diplomatikus-fenntartásos-korszakalkotó cikket. Hogy én mit írok, még nem tudom, de valamit mindenesetre megpróbálok. A Schappert nem küldhetem[395], először is, mert az első fejezet gyöngécske, másodszor mert az egészet abbahagytam, mióta a történelem maga kezd komikus regényeket írni – kissé túl veszélyes konkurrencia. De néhány komikus jelenettel többet iktatok a tervbe, aztán ismét nekilátok a dolognak – ez a história azonban egyáltalán nem való oda, s W amúgy is olyan cikkeket akar, melyeken rajta a mi nevünk. Postafordultával írd meg, mi a szándékod, az idő sürget; a szombati gőzhajó újév előtt nem érhet New Yorkba, és ez rossz, még rosszabb a nekünk hagyott határidő rövid volta.

W ne ártsa bele magát az amerikai ügyekbe, amíg nem tudja az ottani neveket helyesen írni. Kár, hogy nincs ideje előzetesen tájékozódni és egy kicsit angolul tanulni. Az „abolucionisták"[419] pompás falat lenne Heinzen számára. Ami Weerthet illeti, holnap vagy holnapután találkozom vele itt, és majd meglátom, mit tud tenni. A jövő héten – talán már szombaton este – Londonban leszek, akkor a továbbiakat megbeszélhetjük. Egyelőre

---

* „Deutsche Schnellpost". – *Szerk.*

** – kihívó lépéséről; elkeseredett, vakmerő csínyéről – *Szerk.*

csak az a kérdés, hogy mi a tennivaló az első szám ügyében, ezzel nem lehet várni, tehát azonnal írd meg, mit akarsz csinálni.

Weyd, e levélből ítélve, üzleti szempontból persze még kissé „zöldnek" látszik, majd megadom neki a szükséges útbaigazításokat. Még egyáltalán nem ismeri a közönségét.

Lupus is mindjárt működésbe léphet, hogy lássuk, mit tud összehozni az első számhoz, W bizonyára nagy anyaghiánnyal küzd.

Mit szólsz ahhoz, hogy a francia értékpapírok tegnap 101,50 frankon álltak – $1^1/_2{}^0/_0$-kal parin fölül –, ez jobban felveri a L-N-ra szavazók számát, mint az újságok valamennyi fizetett hazugsága. A parasztok kilengései – az ország déli és középső részén – szintén az ő malmára hajtják a vizet. E hírek egy része bizonyára igaz és ettől a barbár fajzattól más nem is várható. A fickók a kormányra stb. fütyülnek, de az első dolguk, hogy az adószedő és a jegyző házát lerombolják, feleségüket megerőszakolják, őket magukat pedig agyonüssék, ha a kezükbe kerülnek. A dolognak alapjában véve kevés jelentősége van, az urak megérdemlik, csakhogy az ilyesmi Napóleon karjába kerget mindenkit, akinek van valami vesztenivalója. E belföldi barbárok inváziója, ha egyszer sor kerül rá, valóban mulatságos színjátéknak ígérkezik, és boldogok, akiknek kormányzata alatt efféle kellemes dolgok történnek. Az értékpapírok emelkedése *most* már biztosan nem a kormány manővere, hanem annak a kifejeződése, hogy L-N-ba helyezett bizalommá alakult át a finánctőke rettegése az elevenen megnyúzástól, amit az igazmondó „Constitutionnel" oly élénk színekkel ecsetel.

Tehát írj nekem azonnal W ügyében.

Barátod
F. E.

[Manchester,] 1851 december 16.

Második rész

Marx és Engels másokhoz írott levelei

1842 február – 1851 december

1842

1

Marx Arnold Rugéhoz

Drezdába[420]

Trier, [1842] február 10.

Kedves Barátom!

Bátorkodom a cenzúrautasítás kritikája formájában mellékelten egy kis cikket[421] küldeni Önnek a „Deutsche Jahrbücher"[422] részére.

Ha a cikk megfelel lapja számára, úgy kérem, hogy *nevemet* egyelőre senkivel ne közölje – *Wigandot kivéve* –, továbbá kérem, hogy a „Deutsche Jahrbücher"-nek azokat a számait, amelyekben cikkem megjelenik, *azonnal* küldje el nekem *postán*; itt Trierben ugyanis *egyelőre* teljesen el vagyok szigetelve az irodalmi világtól.

Magától értetődik, hogy az ügy érdekében sietős a kinyomtatás, hacsak a cenzúra ki nem cenzúrázza az én cenzúrámat.

Ha még nem talált bírálót Vatkénak „a bűnről" szóló szuperokos könyvére – ha nem volna olyan kétségbeejtően okos, az ember kísértésbe esne, hogy butának nevezze –, akkor kritikai buzgalmam rendelkezésére áll Önnek.

Talán ugyancsak célszerű lenne Bayernak „az erkölcsi szellemről" szóló írását még egyszer elővenni. Feuerbach bírálata[423] baráti szívesség volt. Amennyire tiszteletreméltó Bayer erkölcsi érzülete, olyan gyönge, sőt erkölcstelen maga a mű.

Igen szívesen venném, ha *Wigand*nak tudomására hozná, hogy kéziratomat néhány nap múlva megkapja. Bruno *Bauer* levele, melyben utasított, hogy a kéziratot *végre* küldjem el, éppen akkor érkezett, amikor súlyos betegen feküdtem, s ezért csak néhány nappal ezelőtt adták át nekem. Mivel a mellékelt cikkel kellett foglalkoznom, nem tudtam a szükséges javításokat végrehajtani.

Minthogy terjedelmes munkáimat nemsokára befejezem, magától értetődik, hogy minden, ami erőmtől telik, a „Deutsche Jahrbücher" rendelkezésére áll.

Őszinte nagyrabecsüléssel
Marx

Címem: Dr. Marx, *Trier*, von Westphalen titk. kormánytanácsos leveleivel.

2

Marx Arnold Rugéhoz

Drezdába

Trier, [1842] március 5.

Kedves Barátom!

Teljesen egyetértek az „Anecdota philosophica"[424] tervével; szintén jobbnak tartom, ha Ön *az én nevemet* is feltünteti. Egy ilyen demonstráció a jellegénél fogva *tiltja* a névtelenséget. Lássák az urak, hogy tiszta a lelkiismeretünk.

A szászországi cenzúra hirtelen újjászületése miatt „Értekezés a *keresztény művészetről*" című munkám kinyomtatása, amelynek a „Posaune"[425] második részeként kellett volna megjelennie, nyilván eleve teljesen lehetetlen. Vajon nem lehetne-e módosított szerkesztésben az „Anekdotá"-ban elhelyezni? A cenzúraellenes gondolatok tömege, mely most a fejekben motoszkál, talán azt is lehetővé tenné, hogy az „Anekdota", az anyagtól függően, több egyenként kiadott füzetben jelenjen meg! Egy másik cikk, amelyet ugyancsak a „Deutsche Jahrbücher"-nek szántam, a hegeli természetjognak a *belső alkotmánnyal* kapcsolatos részét bírálja.[426] A lényeg: támadom az *alkotmányos monarchiát* mint keresztül-kasul magának ellentmondó és magát megszüntető felemás dolgot. A „res publica" németre nem is fordítható le. Mindkét cikket próbaképp máris elküldeném, ha nem szorulnának letisztázásra és részben javításra. Jövendőbeli apósom, von Westphalen úr ugyanis három hónapig halálos betegen feküdt és tegnapelőtt elhunyt. Így ez alatt az idő alatt semmi érdemlegeset sem tudtam tenni.

A többiről legközelebb.

A legőszintébb tisztelettel híve

Marx

Apropó. A cenzúráról szóló kéziratban[421] tévedésből ez áll: „a tendencia cenzúrája és a tendencia-cenzúra". A helyes szöveg: „a tendencia cenzúrája és a cenzúra tendenciája".

Szíveskedjék a választ postán közvetlenül címemre Trierbe küldeni. Bauert, mint épp most írja, királyi parancsra felfüggesztették.[427]

3

Marx Arnold Rugéhoz

Drezdába

Trier, [1842] március 20.

Kedves Barátom!

A novíciusok a leghitbuzgóbbak, mint Szászország példája szembeszökően bizonyítja.

[B.] Bauernak volt egyszer Berlinben hasonló jelenete Eichhornnal, mint Önnek a belügyminiszterrel. Ezeknek az uraknak a szónoki fordulatai úgy hasonlítanak egymásra, mint egyik tojás a másikra. Kivétel ellenben, hogy a filozófia érthetően szól ezeknek a fennhéjázó gazfickóknak az állambölcsességéhez, s még némi fanatizmus sem árt. Semmit sem nehezebb hihetővé tenni ezeknek a világi gondviseléseknek a számára, mint az igazságban és a szellemi érzületben való hitet. Annyira szkeptikus államdandyk, annyira dörzsölt piperkőcök ezek, hogy nem hisznek többé igazi érdekmentes szerelemben. Mi mással lehet hát ezeket a rouékat megközelíteni, mint azzal, amit odafenn fanatizmusnak neveznek? A gárdahadnagy az olyan szerelmest, akinek becsületes szándékai vannak, fanatikusnak tartja. Ezért az ember ne nősüljön többé? Figyelemreméltó, hogyan vált az ember előállatiasodásába vetett hit kormányzati hitté és kormányzati elvvé. Ez azonban nem mond ellent a vallásosságnak, mert az állatvallás nyilván a vallás legkövetkezetesebb létezése, s talán nemsokára a vallási antropológia helyett vallási zoológiáról kell beszélnünk.

Annyit már akkor is tudtam, amikor még ifjú és naiv voltam, hogy azok a tojások, amelyeket Berlinben tojnak, nem Léda-tojások[428], hanem libatojások. Valamivel később azután rájöttem, hogy krokodiltojások, így pl. a legfrissebb tojás, amellyel állítólag a rajnai rendek javaslatára megszüntették a francia törvénykezés törvényellenes korlátozásait a hazaárulásra stb., hivatalnokvétségekre vonatkozóan.[429] Ezúttal azonban, mert objektív törvényes meghatározásokról van szó, ez a hókuszpókusz olyan ostoba, hogy még a legbutább rajnai jogászok is azonnal átláttak rajta. Egyidejűleg Poroszország azt a biztosan naiv tudatot is kifejezésre juttatta, hogy a bírósági tárgyalások nyilvánossága a porosz tisztviselők tekintélyét és hitelét koc-

Ruge a berlini „szabadoknál". Engels karikatúrája (1842).

Engels karikatúráján ábrázolt alakok balról jobbra: A. Ruge, L. Buhl, K. Nauwerck, B. Bauer, O. Wigand, E. Bauer, M. Stirner, E. Meyen, két ismeretlen egyén, majd K. F. Köppen (katonaruhában). B. Bauer lábbal tapossa a „Rheinische Zeitung"-ot. A falon a guillotine rajza, a bal sarokban pedig egy mókus (németül: Eichhorn), J. A. F. Eichhorn porosz vallás- és közoktatásügyi miniszter „jelképe".

A „Rheinische Zeitung" eltemetése (korabeli karikatúra).

A karikatúra a „Rheinische Zeitung"-ot betiltó 1843 jan. 21-i miniszteri rendelet után jelent meg Aachenban. Az előtérben álló három sírásó azt a három porosz minisztert ábrázolja, akikhez a cenzúra-ügyek tartoztak: Eichhorn vallás- és közoktatásügyi minisztert mint szerzetesi csuhát viselő mókust (Eichhorn németül mókus); Mühler igazságügyminisztert bekötött szemmel és az igazságszolgáltatás (Justitia) többi klasszikus attributumával: mérleggel és karddal; végül a farkasfejű harmadik a belügyminisztert, Von Arnimot. A ravatalon fekvő „Rheinische Zeitung" körül szájkosárral és lánccal az ellenzéki sajtót ábrázoló allegorikus alakok láthatók.

kára tenné. Ez már csakugyan egyenes beismerés. A mi nyilvánosságra és szóbeliségre vonatkozó rajnai irkafirkáink mind egy alapvető hibában szenvednek. A becsületes emberek unos-untalan bizonygatják, hogy ezek nem politikai, hanem pusztán jogi institúciók, hogy jogot jelentenek és nem jogtalanságot. Mintha bizony itt erről volna szó! Mintha ezekben az intézményekben nem éppen az volna a rossz, hogy jogot jelentenek! Nagy kedvem lenne ennek az ellenkezőjét bebizonyítani, nevezetesen azt, hogy Poroszországnak nem szabad bevezetnie a nyilvánosságot és a szóbeliséget, mert szabad bíróságok és nem-szabad állam nem felelnek meg egymásnak. Éppígy fölöttébb magasztalni kellene Poroszországot jámborságáért, mert a transzcendentális állam és a pozitív vallás úgy összetartozik egymással, akár egy zsebben hordozható isten egy orosz csirkefogóval.

Bülow-Cummerow pennája, mint ezt a kínai újságokból[430] bizonyára látta, most ekéjével kacérkodik.[431] Ó, ez a falusi céda, aki művirágokat visel! Azt hiszem, az ilyen földi állást elfoglaló írók – hiszen a szántóföldön elfoglalt állás nyilván földi – *kívánatosak* lennének, s még *kívánatosabbak*, ha a jövőben az eke gondolkodna és írna a toll helyett, a toll pedig ellenszolgáltatásul robotmunkát végezne. Talán sor kerül erre a német kormányok mostani egyformasága mellett, de minél egyformábbak a kormányok, annál többfélék manapság a filozófusok, és a többféle sereg remélhetőleg legyőzi az egyformát.

Ám térjünk a tárgyra, a politika ugyanis nálunk, derék morális németeknél az alakiságokhoz tartozik, amiből Voltaire máris arra következtetett, hogy nekünk vannak a legalaposabb közjogi tankönyveink.

Ami tehát a tárgyat illeti, úgy találtam, hogy a „keresztény művészetről" szóló dolgozatot, amely most átváltozott „vallásról és művészetről, különös vonatkozással a keresztény művészetre" szóló cikké, teljesen át kell alakítani, mert ezt a Harsona[425]-hangnemet, melyben becsülettel teljesítettem: „Az én lábamnak szövétneke a *te igéd*, és ösvényemnek világossága. Az én ellenségeimnél bölcsebbé teszel engem a te parancsolataiddal, mert a te bizonyságaidról szólok, és a Sionról megharsan az Úr"[432], ezt a Harsona-hangnemet a hegeli kifejtéshez való terhes kötöttséggel együtt most szabadabb, ennélfogva alaposabb kifejtéssel kell felcserélni. Néhány nap múlva majd el is kell utaznom Kölnbe, ahol új tanyámat felütöm[433], minthogy a bonni professzorok közelsége elviselhetetlen számomra. Ki az ördög akar folyton szellemi görényekkel társalogni, olyan emberekkel, akik csak azért tanulnak, hogy a világ minden sarkán új korlátokkal gyarapodjanak!

E körülmények miatt tehát nem tudnám a hegeli jogfilozófia kritikáját jószerivel a következő „Anekdota" számára mellékelni (minthogy ez is a

„Posaune" részére íródott), a vallásos művészetről szóló értekezést április közepére ígérhetem, ha addig hajlandó rá várni. Ennek annál is inkább örülnék, mert új szempontból vizsgálom a dolgot és függelékként még egy epilógust is írok hozzá a romantikusokról. Egyelőre – goethei kifejezéssel élve – tevőlegesen tovább dolgozom rajta, és várom az Ön döntését. Szíveskedjék nekem erről Kölnbe írni, a jövő hónap elején már ott leszek. Minthogy még nincs ott biztos lakcímem, kérem, küldje a levelet *Jung* címére.

Magában a tárgyalásban szükségképpen beszélnem kellene a vallás általános lényegéről, s itt némiképpen összeütközésbe kerülök Feuerbachhal, de ez az összeütközés nem az elvet, hanem megfogalmazási módját illeti. A vallás mindenesetre nem nyer vele.

Köppenről régóta nem hallottam semmit. Még sohasem fordult Ön a kieli Christiansenhez? Én csupán római jogtörténetéből ismerem, de ez is tartalmaz egyet-mást vallásról és filozófiáról általában. Remek koponyának látszik, bár ott, ahol tulajdonképpeni filozofálásra kerül a sor, egész ijesztően érthetetlenül és formálisan ír. Talán most már ír németül is. Egyébként úgy látszik elvi magaslaton áll.

Nagyon örülök, hogy itt a Rajnánál találkozhatom Önnel.

Marx

Bauer épp most írja nekem, hogy megint Északra akar utazni, abban a dőre hitben, hogy perét a porosz kormány ellen ott jobban folytathatja. Berlin túl közel van Spandauhoz[434]. Az mindenesetre helyes, hogy Bauer a dolgot nem hagyja annyiban. Mint itt jövendőbeli sógoromtól*, egy comme il faut** arisztokratától hallom, Berlinben leginkább őszintesége miatt haragszanak Bauerra.

* Ferdinand von Westphalen. – *Szerk.*
** – mintaszerű, kifogástalan – *Szerk.*

4

Marx Arnold Rugéhoz

Drezdába

Krämer gépgyártónál
Bonn, [1842] április 27.

Kedves [. . .]*

Ne türelmetlenkedjék, ha cikkeim még néhány napig, de *csak kevés* napig késnek. [B.] Bauer talán személyesen is elmondja majd Önnek, hogy ebben a hónapban mindenféle külső zavar jóformán lehetetlenné tette számomra a munkát.

Mindazonáltal majdnem készen vagyok. Négy dolgozatot fogok küldeni Önnek: 1. „a vallásos művészetről", 2. „a romantikusokról", 3. „a történelmi jogi iskola filozófiai kiáltványa", 4. „*a pozitív filozófusok*", akiket egy kissé megcsiklandoztam. A dolgozatok tartalmilag összefüggnek.[435]

A vallásos művészetről szóló dolgozatot miniatűr kivonatban kapja meg, minthogy a dolog munka közben majdnem könyvvé növekedett, és mindenféle vizsgálódásokba bonyolódtam bele, amelyek még hosszabb időt fognak igénybe venni.

Kölni letelepedésem tervét feladtam, mivel az élet ott számomra túl zajos, s a sok jó baráttól nem jut az ember a jobb filozófiához.

A „Rheinische Zeitung"-nak egy hosszú cikket küldtem legutóbbi rajnai Landtagunkról, frivol bevezetéssel a „Preussische Staatszeitung"-ról.[436] A sajtóvitákkal kapcsolatban más szempontokból kiindulva megint visszatérek a cenzúrára és a sajtószabadságra.

Egyelőre tehát Bonn marad a lakhelyem, s kár is lenne, ha nem maradna itt senki, akin a szentek megbotránkozhatnak.

Tegnap megérkezett *Hasse* Greifswaldból, akin óriási falusi pap-csizmáin kívül soha egyebet nem csodáltam. Beszélni is egészen úgy beszélt, mint egy falusi pap-csizma, mit sem tudott az égvilágon, az unalmas canterburyi Anselmusról készíti elő egy több kötetes könyv kiadását, melyen 10 éve kotlik[437], azt hiszi, hogy a mostani kritika olyan momentum, amelyet

* *A nevet az eredetiben ismeretlen kéz olvashatatlanná tette. – Szerk.*

le kell küzdeni, úgy beszél a vallásosságról, mint az élettapasztalat produktumáról, élettapasztalaton pedig valószínűleg a maga virágzó gyermektenyészetét és kövér pocakját érti, mert a kövér pocakok mindenféle tapasztalatokra tesznek szert, és – mint Kant mondja –, ami hátrafelé megy, abból f. lesz, ami felfelé, abból vallásos inspiráció. Ó ez a jámbor Hasse és vallásos szorulásai!

Amit itt az Ön leveleiből megtudtunk arról, hogy Vatkéból hiányzik a „teljes szív", szerfölött mulattatott bennünket. Ennek a szuperokos, diplomatikus Vatkénak tehát, aki olyan szívesen lenne a legnagyobb kritikus és a legnagyobb hivő, aki mindig a legjobban tud mindent, most az egyik párt számára nincs szíve és a másik számára nincs feje. Hic jacet* Vatke, emlékezetes példája annak, hová vezet a kártya és a vallásos zene iránti szenvedély.

A Fichte, aki itt népszerűtlensége köntösébe burkolózik, azt a félig kétértelmű hírt terjesztette el, hogy őt meghívták Tübingenbe. A fakultás nem teljesíti azt az óhaját, hogy őt fizetésemeléssel továbbra is idekösse.

Sack minden jámborságával együtt Berlinbe utazik, hogy ott fivére őrültségére spekulálva, annak állására pályázzon.

Mindenütt csak háború és feslettség, mondja Therszitész[438], s ha az itteni egyetemnek háborúkat nem is lehet a szemére vetni, feslettségben legalább nincs hiány.

Rajnai utazását nem akarja egyszer már megvalósítani?

Az Ön
Marxa

* – Itt nyugszik – *Szerk.*

5

Engels Arnold Rugéhoz

Drezdába

Tisztelt Doktor Úr!

Mellékelten küldök egy cikket a „Jahrbücher" részére.[439] A Dante-históriát egyelőre félretettem. Már előbb küldtem volna cikket, ha valamivel több időm lett volna.

Levelét, miután számos kerülőutat tett, végre megkaptam. Hogy miért nem küldtem a „Schelling és a kinyilatkoztatás"-t a „Jahrb."-nek? 1. Mert 5–6 íves könyvet terveztem, s csak a kiadóval folytatott tárgyalások során korlátozták $3^1/_2$ íves terjedelemre; 2. mert a „Jahrb." addig még mindig kissé tartózkodott Schellinget illetően; 3. mert itt azt tanácsolták nekem, hogy Schellinget a továbbiakban ne folyóiratban támadjam, hanem inkább mindjárt brosúrát eresszek meg ellene. „Schelling, a Krisztusban való filozófus" ugyancsak tőlem származik.

Doktor egyébként nem vagyok és nem is lehetek soha, csupán kereskedő vagyok és porosz kir. tüzér[440]; kérem tehát, a jövőben ne tiszteljen meg a doktori címmel.

Szándékomban áll, hogy mielőbb ismét kézirattal jelentkezzek Önnél, addig is ajánlom magam

teljes tisztelettel
F. Engels (Oswald)

Berlin, 1842 június 15.
Dorotheenstr. 56

6

Marx Arnold Rugéhoz

Drezdába

Trier, [1842] július 9.

Kedves Barátom!

Ha az események nem szolgálnának mentségemre, meg sem próbálnék mentséget keresni. Természetesen megtiszteltetésnek tartom, hogy az „Anekdota" munkatársa lehetek és csak kellemetlen külső körülmények akadályoztak meg cikkeim beküldésében.

Áprilistól a mai napig mindössze talán csak legfeljebb 4 hetet tudtam dolgozni, s ezt sem megszakítás nélkül. Hat hetet egy újabb haláleset* miatt Trierben kellett töltenem, a többi idő szétforgácsolódott és rossz hangulatban, szerfölött kellemetlen családi viszályokkal telt el. Családom olyan nehézségeket gördített elém, amelyek engem, családom jómódú volta ellenére, pillanatnyilag a legnyomasztóbb körülményeknek tettek ki. Semmiképp sem terhelhetem Önt e hitvány magánügyek elbeszélésével; valóságos szerencse, hogy a közéleti hitványságok bármiféle ingerlékenységet a magánügyekkel kapcsolatban egy jellemes ember számára lehetetlenné tesznek. Ezen idő alatt a „Rheinische" részére írtam, amelynek már hosszú ideje tartoztam cikkeim beküldésével stb. stb. Már régen értesítettem volna Önt ezekről az intermezzókról, ha nem reméltem volna percről percre, hogy mégiscsak sikerül munkáimat befejeznem. Néhány nap múlva Bonnba utazom és addig semmihez sem nyúlok, amíg be nem fejeztem a cikkeket az „Anekdota" részére. Magától értetődik, hogy ilyen helyzetben főképp a „művészetről és vallásról" szóló munkámat nem tudtam olyan alaposan kidolgozni, mint ahogy ezt a tárgy megkívánja.

Egyébként ne higgye, hogy mi itt a Rajnánál politikai Eldorádóban élünk. A legkövetkezetesebb szívósság kell ahhoz, hogy fenntartsunk egy olyan újságot, mint a „Rheinische". A Landtagról szóló második cikkemet, mely az egyházi zűrzavarokkal foglalkozik, törölték.[411] Kimutattam benne, hogyan helyezkedtek az állam védelmezői egyházi, az egyház védelmezői

* Öccse, Hermann Marx halála. – *Szerk.*

pedig állami álláspontra. Ez az incidens a „Rheinische"-nek annál kellemetlenebb, mert a buta kölni katolikusok beleestek volna a csapdába, s az érsek védelme előfizetőket vonzott volna. Ön egyébként bajosan képzelheti el, milyen aljasul és egyszersmind milyen ostobán bántak az erőszak emberei ezzel a keményfejű ortodoxszal. Ám siker koronázta a művet; Poroszország az egész világ szeme láttára megcsókolta a pápa saruját, s kormányautomatáink pirulás nélkül járnak-kelnek az utcán. A „Rheinische Zeitung" most a cikk miatt felfolyamodással él. Egyáltalában megkezdődik számára a harc. A „Kölnische Zeitung"-ban a vezércikkek írója, Hermes, a hajdani politikai „Hannoverzeitung"[442] volt szerkesztője, a kereszténység pártjára kelt a königsbergi és kölni filozófiai lapokkal szemben. Ha a cenzor nem packázik velem újra, a következő lapmellékletben megjelenik válaszom.[443] A Rajna-vidéken a vallásos párt a legveszedelmesebb. Az ellenzék az utóbbi időben túlságosan megszokta, hogy az egyházon belül opponáljon.

Tud valami közelebbit az úgynevezett „szabadokról"?[16] A „Königsberger" cikke legalábbis nem volt diplomatikus.[444] Más dolog bejelenteni az embernek saját emancipációját, ami lelkiismereti kérdés, és megint más előre lármás propagandát csinálni, ami szájhősködésként hangzik és a filisztert felbőszíti. Aztán pedig, gondolja csak meg, kik ezek a „szabadok", egy Meyen stb. De persze, ha van város, amely az ilyen vállalkozásokra alkalmas, akkor Berlin az.

A kölni Hermes nyilván folytonos polémiába fog engem belesodorni, és amilyen tudatlan, sekélyes és triviális ez a fickó, mégis éppen e tulajdonságai folytán a filiszterség szócsöve, s nekem az a szándékom, hogy nem hagyom őt tovább fecsegni. A középszerűség ne nyújthasson többé előjogot a megtámadhatatlanságra. Hermes nekem fog jönni a „szabadok" miatt is, akikről sajnos semmi biztosat sem tudok. Szerencse, hogy [B.] Bauer Berlinben van. Legalább vissza fogja tartani őket attól, hogy „ostobaságokat" csináljanak, s az egyetlen, ami engem ebben a dologban nyugtalanít (ha ugyan igaz és nem csupán szándékos hírlapi kacsa), annak valószínűsége, hogy a berliniek idétlenségükkel valami módon nevetségessé teszik jó ügyüket és komoly dolgokban sem nélkülözhetnek különféle „ostobaságokat". Aki oly sokáig élt ezek között az emberek között, mint én, nem fogja alaptalannak érezni ezt az aggodalmat.

Mi van az Ön „Jahrbücher"-jével?

Minthogy Ön a filozófiai és teológiai újdonságok fókuszában él, nagyon szeretnék Öntől egy s mást megtudni a jelenlegi helyzetről. Az óramutatót ugyan itt is látjuk, de a percmutatót már nem.

Az öreg Marheineke úgy látszik szükségesnek látta, hogy az óhegelianizmus teljes impotenciáját az egész világ előtt dokumentálja. S ez szégyenszemre sikerült is neki.[445]

Vajon a szászok ezen a Landtagon sem denunciálják a cenzúrát? Szép kis alkotmányosság!

Remélem, hamarosan hírt kapok Öntől

az Ön

Marxa

Ez a Rutenberg az én lelkiismeretemet nyomja. Én hoztam be a „Rheinische" szerkesztőségébe, és teljesen impotens. Előbb-utóbb kiadják az útját.

Amennyiben az érseki cikk kinyomatását a magasabb cenzúrahatóság nem engedélyezi, mit tanácsol? Mindenképp meg kell jelennie 1. a Landtag, 2. a kormány, 3. a keresztény állam miatt. Küldjem be esetleg a Hoffmann és Campe kiadónak? Az „Anekdota" számára, azt hiszem, nem megfelelő.

7

Engels Arnold Rugéhoz

Drezdába

Tisztelt Uram!

Ezúttal azért írok Önnek, hogy bejelentsem, miszerint nem fogok Önnek semmit sem küldeni.

Arra az elhatározásra jutottam, hogy egy időre lemondok minden irodalmi tevékenységről és ehelyett minél többet tanulok. Ennek okai kézenfekvők. Fiatal vagyok és a filozófiában autodidakta. Eleget tanultam ahhoz, hogy meggyőződésemet kialakítsam és szükség esetén képviseljem. De nem eleget ahhoz, hogy sikerrel és kellőképpen munkálkodhassak érte. Velem szemben nagyobb követelményeket fognak támasztani azért is, mert „filozófiai vigéc" vagyok és nem vásároltam meg doktori diplomával a filozofálás jogát. Azt hiszem, mire ismét írok valamit, s akkor már a saját nevemen[446], eleget tudok majd tenni ezeknek a követelményeknek. Ráadásul most nem is szabad túlságosan szétforgácsolnom az időmet, mert rövidesen valószínűleg újból jobban igénybe vesz majd a kereskedelmi munka. Eddigi irodalmi munkásságom, szubjektíve nézve, csupa kísérletből állt, amelyek eredményéből kellett leszűrnöm a tanulságot, vajon természetes adottságaim lehetővé teszik-e, hogy gyümölcsözően működjek a haladás érdekében, élénken részt vegyek az évszázad mozgalmában. Az eredménnyel elégedett lehetek, s most kötelességemnek tartom, hogy a tanulás útján – és ezt most kettőzött kedvvel folytatom – egyre inkább elsajátítsam azt is, ami nem születik vele az emberrel.

Ha októberben visszatérek rajnai hazámba[440], gondolom, találkozunk Drezdában és akkor erről többet is beszélhetek Önnek.

Egyelőre búcsúzom Öntől és kérem, hellyel-közzel gondoljon rám.

Híve

F. Engels

Berlin, 1842. júl. 26.

Olvasta Jung válaszát?[447] Állítom, hogy ez a legjobb az eddigi írásai közül. Egyébként most itt van Kölnből a másik Jung [G.], a „Rhein. Ztg." munkatársa, néhány hét múlva, útban visszafelé, fel fogja Önt keresni.

8

Marx Dagobert Oppenheimhoz

Kölnbe

[Bonn, 1842 augusztus 25. körül.]

Kedves Oppenheim!

Mellékelten küldöm Rugénak egy kéziratát. Az 1. sz. valószínűleg használhatatlan; a 2. számút, a szászországi állapotokról, bizonyára fel tudja majd használni.[448]

Küldje meg nekem Mayernak a „Rheinische Zeitung"-ban megjelent cikkét a *községi berendezkedésről*, továbbá Hermesnek a *zsidóság ellen* írt lehetőleg valamennyi cikkét.[449] Azután mihamarább küldök Önnek egy dolgozatot, amely az utóbbi kérdést, ha nem is zárja le, mindenesetre más vágányra viszi.

A Hannoverről szóló cikket átengedik-e?[450] Próbálkozzon hamarosan legalább kezdetnek egy kisebb dologgal. Nem is annyira erről a cikkről van szó, mint inkább egy sor alapos munkáról, amelyet azután ugyanabból a forrásból ígérhetek Önnek. A cikk szerzője éppen tegnap írta nekem a következőket:

„Nem hiszem, hogy az ellenzékre vonatkozó támadásom miatt a lap hannoveri terjesztése kárt szenvedne; ellenkezőleg, ott már eléggé általánosan eljutottak odáig, hogy kinyilvánított nézeteimet igaznak fogják elismerni."

Ha ez egyezik az Ön idevonatkozó véleményével, küldje el nekem bírálatra a juste milieu-cikket is.[451] A kérdést szenvedélymentesen kell megvitatni. Először is az állami berendezkedésre vonatkozó egészen általános elméleti fejtegetések inkább valók tisztán tudományos orgánumokba, mint újságokba. Az igaz elméletet konkrét állapotokra és fennálló viszonyokra vonatkoztatva kell világossá tenni és kifejteni.

Minthogy azonban már így történt, két szempontot kell tekintetbe venni. Mindannyiszor, amikor más napilapokkal vitába keveredünk, előbb vagy utóbb ezt a dolgot az orrunk alá dörgölhetik. Egy ilyen nyilvánvaló demonstráció a mai állami állapotok alappillérei ellen a cenzúra erősödését, sőt a lap betiltását vonhatja maga után. Így szűnt meg a délnémet „Tribüne"[452],

De mindenképpen elkedvetlenítjük a szabadelvű gyakorlati emberek nagy, sőt legnagyobb részét, akik azt a fáradságos szerepet vállalták, hogy fokról fokra, az alkotmányos korlátok között, kivívják a szabadságot, miközben mi az absztrakció kényelmes páholyából eléjük tárjuk ellentmondásaikat. Igaz ugyan, hogy a juste milieu-cikk szerzője kritikára szólít fel; de 1. mindannyian tudjuk, hogyan válaszolnak a kormányok ilyen kihívásokra; 2. nem elég, hogy valaki alávesse magát a kritikának, amely amúgy sem fogja kikérni az engedélyét; a kérdés az, hogy a megfelelő terepet választja-e ki. Az újságok csak akkor kezdenek alkalmas tereppé lenni ilyen kérdések számára, ha ezek a kérdések a valóságos állam kérdéseivé, gyakorlati kérdésekké váltak.

Elengedhetetlennek tartom, hogy a „Rh Zeitung"-ot ne annyira munkatársai irányítsák, mint inkább, fordítva, ő irányítsa munkatársait. Az ilyen cikkek, mint a szóban forgó is, legjobb alkalmat adnak arra, hogy egy meghatározott akciótervet a munkatársaknak kijelöljünk. Az egyes író nem tekintheti át olymódon az egészet, mint a lap.

Ha nézeteim netán nem egyeznek az Önéivel, úgy – ha Ön ezt nem helyteleníti – ezt a kritikát az „Anekdotá"-ban, az alkotmányos monarchia hegeli tana ellen írott dolgozatom[426] függelékeként teszem közzé. De jobbnak tartom, ha maga az újság orvosa önmagának.

Mielőbbi válaszát várja

híve

Marx

9

Marx Arnold Rugéhoz

Drezdába[453]

Köln, [1842] nov. 30.

Kedves Barátom!

Mai levelem a „szabadok"-kal[16] kapcsolatos „zavarokra" szorítkozik. Ön tudja már, hogy a cenzúra naponta kíméletlenül szétszabdal bennünket, úgyhogy a lap gyakran alig tud megjelenni. Ezáltal kiesett a „szabadok" egész tömeg cikke. Ugyanannyit, mint a cenzor, magam is bátorkodtam törölni, mert Meyen és társai halomszámra küldtek nekünk világfelforgatással terhes és gondolatszegény ömlengéseket, pongyola stílusban odakenve, megspékelve némi ateizmussal és kommunizmussal (melyet ezek az urak sohasem tanulmányoztak), hiszen Rutenberg idején, akiből hiányzott mindennemű kritika, önállóság és rátermettség, megszokták, hogy a „Rheinische Zeitung"-ot a *maguk* akaratnélküli orgánumának tekintsék, én azonban úgy véltem, hogy ezt a szócséplést a régi módon tovább nem szabad megengednem. A berlini égbolt elborulásának első oka tehát az volt, hogy kiesett néhány felbecsülhetetlen terméke a „szabadságnak", egy olyan szabadságnak, amely legfőképpen arra törekszik, hogy „minden gondolattól szabad legyen".

Rutenberg, akitől a német rovatot (melyben tevékenysége főleg az írásjelek kirakásában állott) már elvették, s akit csak az *én közbenjárásomra* bíztak meg ideiglenesen a francia rovattal, Rutenberg állami gondviselésünk roppant ostobasága folytán abban a szerencsében részesült, hogy veszélyesnek számít, holott senkire nézve sem volt veszélyes, csak a „Rheinische Z"-ra és önmagára. Rutenberg eltávolítását erőszakosan követelték. A porosz gondviselés, ez a despotisme prussien, le plus hypocrite, le plus fourbe*, megtakarított a kiadónak egy kellemetlen jelenetet, és Rutenberg, az új mártír, aki már arckifejezésében, testtartásában és beszédmódjában némi virtuozitással tudja megjeleníteni a mártír-tudatot, ki is aknázza ezt az alkalmat, irkál ország-világnak, irkál Berlinbe, hogy ő a *száműzött elve* a „Rh

* – porosz zsarnokság, legképmutatóbb, leggaládabb zsarnokság – *Szerk.*

Z"-nak, amely most *más álláspontra* helyezkedik a kormánnyal szemben. Persze erre megint demonstrációkkal válaszoltak a szabadsághősök a Spree „piszkos vize" mellett, amely „lelket mos és teát higít".[454]

Ehhez járult végül az Ön és Herwegh viszonya a „szabadok"-hoz, s a haragvó olümposziaknál a mérték betelt.[455]

Néhány nappal ezelőtt a kis Meyentől, akinek kedvenc kategóriája nagy joggal a *kellés*, levelet kaptam, melyben számon kérik tőlem viszonyomat 1. Önhöz és Herweghhez, 2. a „szabadok"-hoz, s 3. az új szerkesztőségi elvet és a kormánnyal szembeni álláspontot. Rögtön válaszoltam és nyíltan megmondtam, milyen fogyatékosságokat látok munkáikban, amelyek inkább egy szabados, sansculotte-os s amellett kényelmes formában, mintsem *szabad*, vagyis önálló és mély tartalomban lelik meg a szabadságot. Felszólítottam őket, hogy kevesebb homályos eszmefuttatást, nagyhangú frázist, önelégült tetszelgést és több meghatározottságot, több elmélyülést a konkrét állapotokba, több tárgyismeretet hozzanak felszínre. Kijelentettem, hogy kommunista és szocialista tanoknak, tehát egy új világnézetnek amúgy mellékesen színházi kritikákba stb. való becsempészését helytelennek, sőt erkölcstelennek tartom, s a kommunizmusnak, ha már beszélni kell róla, egészen más és alaposabb megtárgyalását követelem. Azután azt kívántam, hogy inkább a politikai állapotok kritikájában bírálják a vallást, mintsem a vallásban a politikai állapotokat, mert ez a módszer jobban megfelel egy újság lényegének és az olvasóközönség képzettségének, s mert a vallás, amely magán-valóan tartalomnélküli, nem az égből, hanem a földből él, tehát magától megdől, ha felbomlasztjuk a fonák valóságot, melynek *elmélete*. Végül azt kívántam, hogy ha már filozófiáról beszélnek, kevesebbet házaljanak az „ateizmus" *cégérével* (mint a gyerekek, akik mindenkinek, aki meghallgatja őket, erősítgetik, hogy nem félnek a mumustól), hanem inkább a filozófia tartalmát vigyék a nép közé. Voilà tout.*

Tegnap arcátlan levelet kaptam Meyentől, aki az én levelemet még nem vette kézhez és most a kérdések özönét zúdítja rám: 1. nyilatkozzam, kinek a pártján állok [B.] Bauerral támadt viszályuk ügyében, amelyről egy szót sem tudok; 2. miért nem tettem közzé ezt vagy amazt; emiatt konzervativizmussal vádol; 3. az újságnak nem szabad temperálni, hanem el kell mennie a *végsőkig*, azaz nyugodtan át kell engednie a teret a cenzúrának és a rendőrségnek, ahelyett hogy a közönség számára láthatatlan, de mindazonáltal szívós és kötelességszerű harccal megtartsa posztját. Végül ócsárolóan számol be Herwegh eljegyzéséről stb. stb.

* – Ennyi az egész. – *Szerk.*

Mindebből egy szörnyű adag hiúság árad, amely nem érti meg, hogy egy politikai orgánum megmentése érdekében fel lehet áldozni néhány berlini handabandázást, s amely semmi egyébre nem gondol, mint saját klikk-históriáira. Tetejében a kisember páva módjára pöffeszkedett, mellét verve esküdözött, kardjára csapott, szót ejtett „saját" pártjáról, kegyvesztéssel fenyegetett, szavalt à la Posa márki, csak kissé rosszabbul stb.

Minthogy nekünk reggeltől estig tűrnünk kell a cenzúra legszörnyűbb szekatúráit, miniszteri leiratokat, főprezidensi intelmeket[456], Landtag-panaszokat, a részvényesek kiabálását stb. stb., s én csak azért tartok ki a helyemen, mert kötelességemnek érzem, hogy amennyire tőlem telik, meghiúsítsam a hatalom szándékainak megvalósulását – gondolhatja, hogy kissé ingerült vagyok és meglehetős nyersen válaszoltam Meyennek. Valószínű tehát, hogy a „szabadok" pillanatnyilag visszavonulnak. Ezért sürgősen kérem, támogasson bennünket saját cikkeivel és barátait is hívja fel erre.

Híve

Marx

1843

10

Marx Arnold Rugéhoz

Drezdába

Köln, [1843 január] 25.

Kedves [. . .]*

Valószínűleg tudja már, hogy a „Rhein. Zeit."-ot betiltották, megszüntették, holttá nyilvánították. Március végéig adtak haladékot. E kegyelmi haladék idején kétszeres cenzúrának van alávetve. Cenzorunkat**, aki tisztességes ember, von Gerlach itteni kormányzati prezidensnek, egy passzív, engedelmes tökfejnek a cenzúrája alá helyezték; mégpedig a kész lapunkat be kell nyújtani szaglászásra a rendőr-orrnak, s ha az valami kereszténytelen, porosztalan szagot érez, az újság nem jelenhet meg.

Több sajátos ok együttesen vezetett ehhez a betiltáshoz: elterjedtségünk; a Mosel-vidéki tudósító igazolása[457], melyben *én* erősen blamáltam legfelsőbb államférfiakat; a házassági törvénytervezet beküldője megnevezésének makacs megtagadása részünkről[458]; a tartományi rendek összehívása, amit agitációra használhatnánk fel; végül pedig a „Leipziger Allgemeine Zeitung"[459] és a „Deutsche Jahrbücher" betiltására vonatkozó bírálataink.

A miniszteri leirat, amely a napokban fog megjelenni az újságokban, ha lehet, még gyengébb, mint az előzők. Indítóokok gyanánt szerepelnek:

1. a *hazugság*, miszerint *nem volt* engedélyünk, mintha Poroszországban, ahol még egy kutya sem élhet rendőri biléta nélkül, a „Rh Z" akár csak egy napig is megjelenhetett volna a hivatalos életfeltételek nélkül,

2. a dec. 24-i cenzúrautasítás célja a *tendencia* cenzúrája volt. Tendencián azt az *elképzelést*, azt a romantikus hitet értették, hogy olyan szabadsággal rendelkezünk, mellyel realiter*** rendelkezni nem engednének bennünket. Ha a racionális jezsuitizmust, amely az előző kormányzat idején

---

* *A nevet az eredetiben ismeretlen kéz olvashatatlanná tette. – Szerk.*

** Wiethaus. – *Szerk.*

*** – a valóságban; tényleg – *Szerk.*

uralkodott, a kemény ráció jellemezte, úgy ez a romantikus jezsuitizmus fő kellékként a *képzelőerőt* kívánja meg. A cenzúrázott sajtónak a szabadságról és ama pompás férfiúról* való elképzeléséből kell élnie, aki ezt az elképzelést legkegyesebben engedélyezte. De míg a cenzúrautasítás a tendencia cenzúrájára törekedett, addig a miniszteri leirat most kijelenti: az általánosan rossz tendencia ellen a *betiltást*, a *beszüntetést* eszelték ki Frankfurtban. A cenzúra csupán arra való, hogy a jó tendencia vadhajtásait nyesegesse, ámbár az utasítás ennek éppen a fordítottját állította, vagyis azt, hogy a jó tendencia vadhajtásait is eltűrik,

3. a régi lárifári rossz érzületről, üres elméletről, s egyéb szalmacséplés.

Engem semmi sem lepett meg. Ön tudja, hogy a cenzúrautasításról mindjárt mi volt a véleményem. Itt csak egy konzekvenciát látok, a „Rh Z" betiltásában a politikai tudat bizonyos *haladását* látom, és ezért beletörődöm. Azonkívül a légkör már nagyon fülledt lett számomra. Komisz dolog szolgamunkát végezni még a szabadság érdekében is, s tűkkel hadakozni husángok helyett. Belefáradtam a képmutatásba, az ostobaságba, a nyers tekintélybe, s a mi simulásunkba, hajlongásunkba, hétrét görnyedésünkbe és szőrszálhasogatásunkba. Tehát a kormány jóvoltából ismét szabad vagyok.

Mint már egyszer megírtam önnek, a családommal összevesztem**, és amíg anyám él, nincs jogom a vagyonomra. Továbbá eljegyeztem magamat és sem nem tudok, sem nem akarok Németországból a menyasszonyom*** nélkül elmenni. Ha úgy adódnék, hogy netán Zürichben Herweghgel a „Deutscher Boté"-t szerkesszem[460], ennek nagyon örülnék. Németországban semmit sem kezdhetek többé. Itt az ember meghamisítja önmagát. Ezért ha ebben az ügyben tanácsot és felvilágosítást tudna nekem adni, igen hálás lennék.

Több munkán is dolgozom, melyek itt Németországban nem lelhetnek sem cenzort, sem könyvkiadót, sem egyáltalában bármiféle létezési lehetőséget. Várom mielőbbi válaszát.

Híve
Marx

* IV. Frigyes Vilmos. – *Szerk.*
** *V. ö. 380. old.* – *Szerk.*
*** Jenny von Westphalen. – *Szerk.*

11

Marx Arnold Rugéhoz

Drezdába

Köln, [1843] március 13

Kedves Barátom!

Mihelyt csak lehet, egyenest átvitorlázom Lipcsébe. Épp most beszéltem Stuckéval, akinek, úgy látszik, az állami urak Berlinben többnyire erősen imponáltak. Ez a Dr. Stucke nagyon jóindulatú férfiú.

Ami mármost a tervünket illeti[461], egyelőre a véleményemet szeretném közölni. Amikor elfoglalták Párizst, némelyek Napóleon fiát javasolták az uralomra, régensséggel, mások Bernadotte-ot, megint mások Lajos Fülöpöt. Talleyrand azonban ezt felelte: XVIII. Lajos vagy Napóleon. Ez elv: minden más csak intrika.

S így én is azt mondanám, hogy Strasbourg-on (vagy legföljebb Svájcon) kívül úgyszólván minden más csak intrika és nem elv. A 20 ívnél terjedelmesebb könyvek nem a nép számára való írások. A legtöbb, amit itt megkockáztathatunk, havi füzetek kiadása.

Még ha a „Deutsche Jahrbücher"-t ismét engedélyeznék, akkor is legföljebb e jobblétre szenderültnek gyönge mását tudnánk összehozni, s ez manapság már nem elegendő. Ezzel szemben „Deutsch-Französische Jahrbücher", ez elv lenne, konzekvenciákkal járó esemény, olyan vállalkozás, amelyért lelkesedni lehet. Természetesen csak az én nem mérvadó véleményemet fejezem ki, s alávetem magamat egyebekben a sors örök hatalmainak.

Végül pedig – az újságügyek miatt levelemet be kell fejeznem – még közölni akarom Önnel *személyes tervemet*. Mihelyt megkötöttük a szerződést, Kreuznachba utazom és megházasodom, de egy hónapig vagy még tovább ott fogok lakni menyasszonyom anyjánál*, mert mielőtt hozzáfogunk a dologhoz, mindenképpen néhány kész munkával kell rendelkeznünk. Annál is inkább módomban lenne, hogy szükség esetén néhány hétig Drezdában maradjak, mivel a különféle előzetes procedúrák, a kihirdetés stb. elég hosszú időt vesznek igénybe.

* Karoline von Westphalen. – *Szerk.*

Minden romantika nélkül mondhatom Önnek, hogy fülig szerelmes vagyok, mégpedig a legkomolyabban. Már több mint 7 éve járok jegyben, s menyasszonyom a legkeményebb, egészségét csaknem aláásó harcot vívta értem, részint pietista és arisztokrata rokonai ellen, akiknél „az egek ura" és „Berlin ura" egyként imádat tárgya, részint pedig saját családom ellen, amelybe néhány papzsák és más ellenségem fészkelte be magát. Én és menyasszonyom ezért éveken át több fölösleges és kimerítő harcot vívtunk, mint sok más, nálunk háromszorta idősebb ember, aki folyton „élettapasztalatairól" beszél (a mi Juste milieu-nk[451] kedvenc szava).

Apropó, névtelen replika érkezett hozzánk Prutznak az új tübingeni „Jahrbücher" ellen írott cikkére.[462] Ráismertem *Schwegler* kézírására. Önt egzaltált bajkeverőnek, Feuerbachot frivol gúnyolódónak, [B.] Bauert egészen kritikátlan koponyának jellemzi! A svábok! A svábok! Szép kis kotyvalék lesz ebből!

Az Ön szép, valóban népszerű stílusú panasziratáról jobb kritika híján és saját időhiányom miatt csupán Pfützner felületes cikkét hozhattuk, meghozzá a felét töröltem.[463] Az illető sohasem mélyed el eléggé a tárgyba, s azok a kis bakugrások, amelyeket véghez visz, inkább őt teszik nevetségessé, semmint ellenfeleit.

Híve
Marx

A könyveket Fleischer részére elintéztem. Az Ön levélváltása a gyűjtemény elején érdekes.[464] Bauer Ammonról pompás.[465] A „Teológiai tudat szenvedései és örömei"[466] viszont szerintem egy nem éppen sikerült áttétel a „Phänomenologie"-nek „A boldogtalan tudat" című fejezetéből. Feuerbach aforizmáival csak abban a pontban nem értek egyet, hogy túl sokat utal a természetre és túl keveset a politikára. Pedig ez az egyetlen szövetség, amely által a mostani filozófia igazsággá válhat. De hát nyilván úgy lesz, mint a XVI. században, amikor a természetrajongóknak megfelelően létezett egy másik csoport, az államrajongók sora. Legjobban a jámbor „Literarische Zeitung"-ról írott kritika tetszett nekem.[467]

Bauer önvédelmét[468] bizonyára olvasta. Nézetem szerint még sohasem írt ilyen jól.

Ami a „Rheinische Zeitung"-ot illeti, én *semmilyen feltételek mellett* sem maradnék, képtelen vagyok porosz cenzúra alatt írni vagy porosz levegőben élni.

Épp most volt nálam a helybeli izraelita hitközség elnöke és arra kért, hogy nyújtsak be petíciót a Landtaghoz a zsidók érdekében; meg is teszem.

Bármilyen ellenszenves is nekem az izraelita hit, Bauer nézetét mégis túl elvontnak tartom. Annyi rést kell ütni a keresztény államba, amennyit csak lehet, és becsempészni, amennyire tőlünk telik, az ésszerűt. Ezt legalábbis meg kell kísérelni –, és az *elkeseredés* együtt nő minden petícióval, amelyet tiltakozással elutasítanak.

12

Marx Ludwig Feuerbachhoz

Bruckbergbe[469]

Kreuznach, 1843 október 3.

Mélyen tisztelt Uram!

Dr. Ruge átutazásakor, néhány hónappal ezelőtt, közölte Önnel tervünket, hogy francia–német „Évkönyveket" [„Jahrbücher"] szándékozunk kiadni, s egyúttal kérte az Ön közreműködését. A dolog most már annyiban el van intézve, hogy a nyomás és kiadás helye *Párizs* lesz és az első havi füzet előreláthatólag november végéig megjelenik.

Mielőtt elutazom Párizsba – ez néhány nap múlva esedékes –, nem mulaszthatom el, hogy egy rövid *episztolával* be ne kopogtassak Önhöz, minthogy nem volt szerencsém Önt személyesen megismerhetni.

Ön az első írók egyike volt, akik kimondták egy francia–német tudományos szövetség szükségességét. Ezért bizonyára ugyancsak az elsők között lesz, akik támogatnak egy vállalkozást, mely meg akarja valósítani ezt a szövetséget. A folyóiratban ugyanis vegyesen jelennének meg német és francia írások. A legjobb párizsi szerzők már igenlő választ adtak. Minden cikkét nagyon szívesen fogadjuk, és bizonyára van készen valamilyen írása.

Azt hiszem, a „Wesen des Christentums" 2. kiadásához írt előszavából szabad arra következtetnem, hogy Ön *Schelling*ről szóló részletesebb munkán dolgozik vagy legalábbis, hogy van még egy és más mondanivalója erről a széltolóról.[470] Látja, ez remek kezdet lenne!

Schelling, mint Ön is tudja, a Bund* 38. tagja. Az egész német rendőrség a rendelkezésére áll, amit én, mint a „Rheinische Zeitung" szerkesztője, egyszer személyesen is tapasztaltam. A cenzúrautasítás ugyanis semmit sem engedélyezhet, ami a szent Schelling ellen íródott. Ezért Németországban szinte lehetetlen Schellinget másként, mint 21 ívnél terjedelmesebb könyvben támadni, de a 21 ívnél terjedelmesebb könyvek nem a nép könyvei. *Kapp* műve igen elismerésreméltó, de túlságosan körülményes és a következtetést ügyetlen módon elválasztja a tényektől. Emellett kor-

* – Német Szövetség[471] – *Szerk.*

mányaink módot találtak arra, hogy az ilyen műveket hatástalanná tegyék. Nem szabad róluk beszélni. Elsiklanak fölöttük vagy a pár szabadalmazott bíráló intézmény néhány becsmérlő szóval levágja őket. Maga a nagy Schelling úgy tesz, mintha mit sem tudna ezekről a támadásokról, és az öreg Paulus kotyvaléka[472] körül csapott *kincstári* lármával sikerült is neki elterelni a figyelmet Kapp művéről. Ez diplomáciai mesterfogás volt!

De képzelje el Schellinget Párizsban, a francia irodalmi világ előtt leleplezve! Ekkor hiúsága nem engedheti hallgatni, a porosz kormányt ez a legkínosabban sérteni fogja, ez támadja Schelling szuverenitását kifelé, s egy *hiú* uralkodó többet ad *szuverenitására kifelé*, mint befelé.

Milyen ügyesen tudta von Schelling úr a franciákat lépre csalni, először a gyönge eklektikus *Cousint*, később még a zseniális *Leroux*-t is. Pierre Leroux és a hozzá hasonlók szemében ugyanis Schelling még mindig az a férfiú, aki a transzcendens idealizmus helyébe az ésszerű realizmust, az absztrakt gondolat helyébe a hús-vér gondolatot, a szakfilozófia helyébe a világfilozófiát tette! A francia romantikusoknak és misztikusoknak odakiáltja: „Én a filozófia és a teológia egyesülése", a francia materialistáknak: „Én a test és az eszme egyesülése", a francia szkeptikusoknak: „Én a dogma lerombolója" egyszóval: „Én ... Schelling!"

Schelling nemcsak a filozófiát és a teológiát, hanem a filozófiát és a diplomáciát is egyesíteni tudta. A filozófiát általános diplomáciai tudománnyá formálta, mindenre alkalmas diplomáciává. Schelling ellen indított támadás tehát közvetve támadás egész politikánk és kivált a porosz politika ellen. Schelling filozófiája a porosz politika sub specie philosophiae*.

Nagy szolgálatot tenne tehát vállalkozásunknak, de még nagyobbat az igazságnak, ha mindjárt az első füzethez Schelling jellemzésével járulna hozzá. Éppen Ön hivatott erre, mert Ön a *fordított Schelling*. Schellingnek – ellenfelünkről is el szabad hinnünk a jót – *őszinte fiatalkori gondolata*, melynek megvalósításához azonban nem volt más eszköze, mint a képzelet, más energiája, mint a hiúság, más ösztönzője, mint az ópium, más szerve, mint egy nőies befogadóképesség ingerlékenysége, Schellingnek ez az őszinte fiatalkori gondolata, amely nála fantasztikus ifjúkori álom maradt, Önnél igazsággá, valósággá, férfias komolysággá érett. Schelling ezért az Ön *anticipált torzképe*, és mihelyt a valóság szembekerül a torzképpel, az utóbbi szükségképp köddé és párává foszlik szét. Én Önt ennélfogva Schelling szükségszerű, természetes, tehát Őfelségeik – a természet és

* – a filozófia jegyében, fényében – *Szerk.*

történelem – által elhivatott ellenfelének tartom. Az a harc, melyet Ön vív vele: a filozófiáról való elképzelés harca magával a filozófiával.

De ahogy Önnek a legalkalmasabb – biztosan számítok arra, hogy küld egy írást nekünk.[473] Címem: „Mäurer úrnak, 23, rue Vaneau, Párizs, Dr. Marx részére." Feleségem ismeretlenül is üdvözletét küldi Önnek. Nem is hiszi, mennyi híve van a szépnem körében.

Kész híve
Dr. Marx

13

Marx Julius Fröbelhez

Zürichbe

Párizs, 1843 november 21.
31, rue Vaneau, Faub. St. Germain

Kedves Barátom!

Az imént érkezett meg levele, de egészen sajátságos állapotban.

1. *Mindaz*, amit, mint írja, mellékelt, hiányzik, kivéve *Engels cikkét*. De ez is csonka, s ezért használhatatlan. Az 5. oldalnál kezdődik.

2. A Mäurernak és nekem címzett levelek abban a borítékban voltak, amelyet csatolok, s amelynek bélyegzése St. Louis-ból való. Ugyanebbe a borítékba volt betéve az Engels-cikk néhány oldala.

3. Mäurer levelén, amely az enyémhez hasonlóan nyitva feküdt a mellékelt borítékban, szintén idegen kéztől származó jelzés látható. Azt a darabot, amelyen a kézjegy van, mellékelem.

Tehát csak két dolog lehetséges.

Vagy a *francia* kormány törte fel, illetve kobozta el az Ön leveleit és csomagját, ebben az esetben küldje vissza a mellékelt borítékokat. Akkor mi nemcsak *pert* indítunk a *francia posta* ellen, hanem egyúttal közzé is tesszük a tényt minden ellenzéki lapban. Mindenesetre jobb lesz, ha Ön minden csomagot egy *francia könyvkereskedés* címére küld. Nem hisszük azonban, hogy a francia kormány követett el olyan *becstelenséget*, amilyent eddig csak az osztrák kormány engedett meg magának.

Marad tehát a *második eset*, hogy az Önök *Bluntschli*ja és társai követték el ezt a kémkedést. Ha így áll a dolog, Önnek 1. pert kell indítania a svájciak ellen és 2. Mäurer mint *francia állampolgár* tiltakozni fog a minisztériumnál.

Ami pedig magát az ügyet illeti, most a teendő a következő:

α) egyelőre meg kell tiltani Schüllernek a szóban forgó irat kiadását, minthogy ezt első számunk* legfőbb díszének szánjuk.

β) Az egész tartalmat küldje Louis Blanc címére, 2 vagy 3, rue Taitbout.

---

* „Deutsch-Französische Jahrbücher". – *Szerk.*

γ) Ruge még nincs itt. A kinyomatást persze nem kezdhetem el, amíg meg nem érkezik. Az itteniektől (Hess, Weill stb.) eddig kapott cikkeket hosszas szóváltás után el kellett utasítanom. Ruge azonban valószínűleg e hónap végén érkezik. Ha addigra az Ön által ígért irat is a kezünkben lesz, megkezdődhet a nyomás. Feuerbachnak*, Kappnak és Hagennak írtam, Feuerbach már válaszolt.

δ) Azt hiszem, Hollandia a legmegfelelőbb hely, ha ugyan az Önök spiclijei már e pillanatban nem értesítették a kormányt.

Ha az Ön svájci emberei követték el a becstelenséget, akkor nemcsak az olyan lapokban, mint a „Réforme", „National", „Démocratie pacifique" „Siècle", „Courrier"[474], „La Presse", „Charivari", „Commerce"[475] és a „Revue indépendante", hanem a „Times"-ban, és ha Ön óhajtja, még egy franciául írott brosúrában is meg fogom őket támadni.

Ezek az álrepublikánusok tanulják meg, hogy nem tehénpásztorfiúkkal és szabólegényekkel van dolguk.

Ami pedig az *Irodát* illeti, mivel amúgy is új lakásba akarok költözni, igyekszem olyant szerezni, melyben az is elhelyezhető. Üzleti és pénzügyi szempontból ez lesz a legalkalmatosabb.

Bocsássa meg levelem szaggatottságát. A felháborodástól alig tudok írni.

Híve
Marx

Akár a párizsi doktrinérektől, akár a svájci parasztfilkóktól indult ki a merénylet, mindenesetre felkérjük *Aragót* és *Lamartine*-t, interpelláljanak a Házban. Ha az urak botrányt akarnak: ut scandalum fiat**. Válaszoljon mielőbb, a dolog sürgős. Minthogy Mäurer *francia állampolgár*, ez az eljárás a zürichiek részéről a nemzetközi jog megsértését jelentené, amit ezeknek a tehénpásztorfiúknak nem szabad szárazon megúszniok.

---

* *V. ö. 394–396. old. – Szerk.*

** – ám legyen botrány – *Szerk.*

1844

14

Marx az „Allgemeine Zeitung" szerkesztőségéhez

Augsburgba

Nyilatkozat

A német lapokban a „Deutsch-Französische Jahrbücher" megszűnésével kapcsolatban elterjedt különféle híresztelések arra késztetnek, hogy kijelentsem, miszerint a „Jahrbücher" svájci könyvkiadója gazdasági okokból váratlanul visszavonult ettől a vállalkozástól és ezzel a folyóirat további megjelenését egyelőre lehetetlenné tette.[476]

Párizs, 1844 április 14.

Karl Marx

15

Marx Ludwig Feuerbachhoz

Bruckbergbe

Párizs, [1844] augusztus 11.
38, rue Vaneau

Mélyen tisztelt Uram!

Megragadva az alkalmat, bátorkodom megküldeni Önnek egyik írásomat, amelyben jelzem néhány elemét kritikai jogfilozófiámnak* – ezt egyszer már befejeztem, de azután újból átdolgoztam, hogy közérthetővé tegyem. Nem tulajdonítok ennek az írásomnak különösebb értéket, de örülök, hogy alkalmam nyílik Önt biztosítani nagyrabecsülésemről és – ne vegye zokon e kifejezést – szeretetemről. „Philosophie der Zukunft" és „Wesen des Glaubens" című műveinek kis terjedelmük ellenére is kétségtelenül nagyobb a jelentőségük, mint az egész mai német irodalomnak együttvéve.

Ön ezekben az írásokban – nem tudom, szándékosan-e – filozófiai alapot adott a szocializmusnak, s a kommunisták nyomban így is értelmezték ezeket a munkáit. Az emberek olyan egysége az emberekkel, mely az emberek közötti reális különbségen alapul, az emberi nem fogalma az absztrakció egéből a valóságos földre lehozva – mi más ez, mint a *társadalom* fogalma!

„Wesen des Christentums" című művéről két fordítás készül, egy angol és egy francia nyelvű, s mindkettő már jóformán nyomdakész állapotban van. Az előbbi Manchesterben jelenik meg (Engels gondozásában), az utóbbi Párizsban[477] (ezt a fordítást a francia Dr. Guerrier és *Ewerbeck* német kommunista készítette egy francia stiliszta segítségével).**

A mai helyzetben a franciák azonnal rávetik majd magukat erre a könyvre, mert mindkét párt – a papok éppúgy, mint a voltairiánusok és a materialisták – idegen segítséget keres. Figyelemreméltó jelenség, hogy a vallásosság ma, a XVIII. századdal ellentétben, a középosztály és a felső osztály

* „A hegeli jogfilozófia kritikájához. Bevezetés."[3] – *Szerk.*

** *Ez a szakasz a kéziratban szögletes zárójelben van.* – *Szerk.*

körében terjedt el, míg a vallástalanság – de a magát embernek érző ember vallástalansága – a francia proletariátusba szállt le. Önnek részt kellett volna vennie a francia munkások valamelyik gyűlésén, hogy hinni tudjon abban a szűzies frisseségben, abban a nemességben, amely ezekből az agyondolgozott emberekből árad. Az angol proletár is öles léptekkel halad előre, de belőle hiányzik a franciák kulturáltsága. Ám nem szabad elfelednem a Svájcban, Londonban és Párizsban működő német kézművesek elméleti érdemeit kiemelni. Csakhogy a német kézműves még túlságosan kézműves.

Mindenesetre azonban a történelem civilizált társadalmunk e „barbárai" között készíti elő az ember emancipálásának gyakorlati elemét.

A francia jellem és a mi német jellemünk közötti ellentét még sohasem tárult fel előttem olyan élesen és szembeszökően, mint az egyik fourierista írásban, mely e mondatokkal kezdődik: „Az ember teljes egészében a *szenvedélyeiben* van adva." „Találkozott-e valaha is olyan emberrel, aki *a gondolkodás kedvéért gondolkodott*, aki *az emlékezés kedvéért emlékezett*, aki *az elképzelés kedvéért képzelt*, aki *az akarás kedvéért akart*? megesett Önnel bármikor is ilyesmi? ... Nem, bizonyára nem!"

A természet és a társadalom fő mozgatóereje ezért a *mágikus*, a *szenvedélyes*, a nem *reflektáló vonzás* és „minden létező, ember, növény, állat vagy az egész földgolyó az erőknek olyan összegét kapta, amely megfelel a világrendben betöltendő küldetésének".

Ebből következik: „a *vonzások* arányban vannak a *sorsokkal*".[478]

Hát nem úgy festenek mindezek a mondatok, mintha a francia szándékosan szembeállítaná szenvedélyét a német gondolkodás actus purusával*? Az ember nem a gondolkodás kedvéért gondolkodik stb.

S hogy a németeknek milyen nehéz az ellentétes egyoldalúságból kivergődni, arra *Bruno Bauer*, aki hosszú éveken át barátom volt – de most már számomra egyre idegenebb –, újabb bizonyítékot szolgáltat berlini kritikai lapjában, a „Literaturzeitung"-ban. Nem tudom, olvasta-e ezt a lapot. Sok helyütt hallgatólagosan vitába száll Önnel.

E „Literaturzeitung" jellege abban foglalható össze, hogy a „kritikát" transzcendens lénnyé változtatja. Ezek a berliniek nem *embereknek* tartják magukat, akik *kritizálnak*, hanem *kritikusoknak*, akik *mellesleg* szerencsétlenségükre emberek. Ezért csak egyetlen *valóságos* szükségletet ismernek el, az *elméleti* kritika szükségletét. Olyan embereknek, mint Proudhon, ezért a szemükre vetik, hogy „*gyakorlati*" „*szükségletből*" indulnak ki. Ez a kritika ennélfogva szomorú és előkelősködő spiritualizmusba torkollik.

* – tiszta cselekvésével – *Szerk.*

A *tudatot* vagy *öntudatot* tekintik az *egyetlen* emberi minőségnek. A szerelmet pl. tagadják, mert abban a szeretett lény csupán „*tárgy*". Vesszen a tárgy! Ez a kritika ezért a történelem egyetlen *aktív* elemének tartja magát. Vele szemben áll az egész emberiség mint *tömeg*, mint renyhe tömeg, amelynek csak a szellem ellentéteként van értéke. Legnagyobb bű.. tehát szerintük, ha a kritikusnak *lelkülete* vagy *szenvedélye* van, *ironikus jéghideg σοφος*-nak* kell lennie.

Bauer ezért *szó szerint* ezt mondja:

„A kritikus ne vegyen részt a társadalomnak sem a szenvedéseiben, sem az örömeiben; ne ismerjen sem barátságot és szeretetet, sem gyűlöletet és rosszakaratot; üljön a magány trónusán, ahol csak olykor csendül fel ajkáról az olümposzi istenek kacaja a világ fonákságán."[479]

A Bauer-féle „Literaturzeitung" hangja ennélfogva a szenvedélytelen *megvetés* hangja, és ezt azzal is megkönnyíti magának, hogy az Ön és általában korunk által elért eredményeket vágja másoknak a fejéhez. Bauer csak ellentmondásokat fed fel, s e ténykedésben kielégülve, megvető „hm"-mel elvonul. Kijelenti: a kritika nem *ad* semmit, ehhez túlságosan spirituális. Sőt, egyenest azt a reményét fejezi ki, hogy: „nincs messze már az idő, amikor az egész aláhanyatló emberiség felsorakozik a kritikával szemközt" – s *a kritika*: ő és *társai*; „ők aztán különféle csoportokba osztják ezt a tömeget és valamennyinek kiosztják a testimonium paupertatis-t**".

Úgy látszik: Bauer *vetélkedésből* harcolt *Krisztus* ellen. Egy kis brosúrát fogok a kritika ezen eltévelyedése ellen megjelentetni. *Fölöttébb* értékes lenne számomra, ha előzőleg *Ön* közölné velem *véleményét*, s egyáltalában boldoggá tenne, ha mielőbb életjelt adna magáról. Az itteni német kézművesek, vagyis azok, akik köztük kommunisták, több százan, egész nyáron át hetenként kétszer titkos vezetőiktől*** előadásokat hallgattak az Ön „Wesen des Christentums" című művéről, és igen fogékonyaknak bizonyultak. Az „Egy német hölgy leveléből" címmel a „Vorwärts" 64. számának tárcarovatában megjelent kis kivonatot feleségem leveléből[480] – aki Trierben van látogatóban édesanyjánál° – a szerző tudta nélkül közölte a lap.

Fogadja őszinte jókívánságaimat.

Híve

Karl Marx

* – bölcsnek – *Szerk.*

** – szegénységi bizonyítványt – *Szerk.*

*** Az Igazak Szövetségéről[50] van szó. – *Szerk.*

° Karoline von Westphalen. – *Szerk.*

16

Marx Julius Campéhoz

Hamburgba[481]

[Párizs, 1844 október 7.]

[. . .] Ha Heine még Hamburgban van, kérem, köszönje meg a nevemben, hogy elküldte nekem a verseit. Eddig itt még azért nem ismertettem őket, mert az első részt, a balladákat egyidejűleg akarom ismertetni [. . .]

17

Marx Heinrich Börnsteinhez

Párizsba

[Párizs, 1844 ősze.]

Tisztelt Uram!

Nagyon lekötelezne, ha legkésőbb keddig megtudakolná, hogy Frank elvállalja-e Bauer ellen írott brosúrám[16] *kiadását* vagy sem.

Teljesen *közömbös* nekem, hogy mit határoz. Bármikor találok külföldi kiadót. Csak éppen ennél a brosúránál, melyben *egy* szón is sok múlik, kellemes lenne, ha szemmel kísérhetném a nyomást és magam korrigálhatnám.

Mindenesetre kérem sürgős válaszát.

Viszontszolgálatra kész híve.

Dr. Marx

Utóirat. Minthogy a brosúra *Bauer ellen* irányul és egészben kevés az olyasmi benne, ami cenzúrába ütközhet, alig hiszem, hogy terjesztése Németországban nagyobb nehézségeket okozna.

18

Marx Heinrich Börnsteinhez

Párizsba

[Párizs, 1844 ősze.]

Tisztelt Uram!

A Feuerbach-lapokat, mihelyt kinyomatta őket, kérem, küldje vissza nekem.[482]

Híve

Marx

19

Marx Heinrich Börnsteinhez

Párizsba

(Másolat)[483]

[Párizs, 1844 december.]

Tisztelt Uram!

A jövő hét előtt semmiképp sem tudom szállítani a Stirnerről szóló kritikát.[14] A mutatványszámot tehát adassa le az én cikkem nélkül, Bürgers viszont küldeni fog egy cikket Önnek.

A jövő héten megkapja az én dolgozatomat.

Híve

Marx

1845

20

Marx Arnold Rugéhoz

Párizsba

[Párizs,] 1845 [január].

Dr. Ruge úrnak,

Biztos forrásokból értesültem, hogy Ön ellen, én ellenem és néhány más személy ellen a főkapitányságon hatósági rendeletek vannak, melyek szerint 24 órán belül el kell hagynunk Párizst és a lehető legrövidebb időn belül Franciaországot is.[32] Börnstein közelebbit tud erről mondani. Helyénvalónak tartottam, hogy amennyiben az újságot még nem tudná, értesítsem Önt.

K. Marx

21

Marx Heinrich Heinéhez

Párizsba[484]

Párizs, 1845 január 12.

Kedves Barátom!

Remélem, holnap még lesz időm meglátogatni. Elutazásomra hétfőn kerül sor.

Most járt nálam Leske könyvkereskedő. Negyedévi folyóiratot ad ki Darmstadtban cenzúramentesen.[25] Munkatársak: én, Engels, Hess, Herwegh, [G.] Jung stb. Leske megkért, nyerjem meg Önt, hogy költészettel vagy prózával közreműködjék. Bizonyára nem utasítja ezt vissza, hiszen minden alkalmat fel kell használnunk, hogy magában Németországban gyökeret verjünk.

Mindenki közül, akiket itt hagyok, Heinétől megválnom a legnehezebb. Szívesen be is csomagolnám a poggyászomba. Feleségem és a magam nevében, kérem, üdvözölje nejét.

Híve

K. Marx

22

Marx Heinrich Heinéhez

Párizsba

Brüsszel [1845 március 24].
35, rue Pachecho, a St. Jean
kórházzal szemben

Kedves Heine!

Bocsásson meg, hogy most csak néhány sort írok – rengeteget vesződöm mindenféle vámügyekkel.

Püttmann Kölnből általam kéri, küldjön néhány verset (talán német flottáját[485] is) a *cenzúramentesen* Darmstadtban megjelenő „Jahrbuch"-nak[25]. Az én címemre küldheti a dolgot. A legvégső határidő – de nyilván van mindjárt kéznél valamije – 3 hét.

Feleségem szívélyesen üdvözli Önt és nejét. Tegnapelőtt voltam az itteni rendőrség közbiztonsági osztályán, ahol írásbeli nyilatkozatot kellett tennem, hogy Belgiumban nem nyomatok ki semmit napi politikáról.

Renouard és Börnstein Párizsban kiadták az Ön „Wintermärchen"-jét, a kiadás helyeként New Yorkot jelölve meg, s itt Brüsszelben árulják. Ez az utánnyomás méghozzá – azt mondják – hemzseg a sajtóhibáktól. Legközelebb többet

híve
Marx

23

Marx Löwenthalhoz

Majna-Frankfurtba

Brüsszel, [1845] május 9.
5, rue de l'Alliance, hors de la porte Louvain
Cím: M. Reinhard

Tisztelt Uram!

Kérem, szíveskedjék – számlámra, ismét intézvényezhet rám egy váltót, számítsa bele e levél portóját is – a „Szent család" 3 példányát nevemben *azonnal* Párizsba küldeni: *Herwegh* úrnak, rue Barbet-Jouy, Faub. St. Germain, *Heine* úrnak, 46, rue du Faub. Poissonnière és *Bernays* úrnak, 12, rue de Navarin. Többfelől levélben panaszkodtak nálam, hogy *Párizsban* e mű példányai nem kaphatók.

Híve
Dr. Marx

A váltót azonnal intézvényezheti rám, de még egyszer kérem, *azonnal* küldje el a vonatkozó példányokat.

[*Engels kézírásával*]

Herwegh úrnak, rue Barbet-Jouy, Faub. St. Germain,
H. Heine úrnak, 46, rue du Faubourg Poissionnière, mindkettő Párizsban,
szintúgy Bernays úrnak, 12, rue de Navarin, Párizs.

24

Engels Marie Engelshez

Barmenba

Kedves Marie,

Sajnálatomra közölnöm kell veled, hogy nem lehetek jelen az esküvődön, mégpedig az útlevelemmel kapcsolatban támasztott nehézségek miatt. A múlt szerdán elmentem a rendőrség közbiztonsági osztályára és útlevelet kértem Poroszországba. Némi várakozás után hosszasan tárgyaltak velem kivándorlásomról és arról, hogy a porosz követtől nem kaphatok útlevelet, majd végül azt a választ adták, hogy hiszen csak mostanában érkeztem ide és ezért tőlük útlevelet nem kaphatok. Ha már hosszabb ideig laktam volna itt, akkor joga lenne neki – mármint Hody úrnak, a közbiztonsági osztály vezetőjének – útlevelet kiállítani számomra, de így nem teheti. Különben is azok az idegenek, akik itt letelepednek, rendszerint további egy évig vagy fél évig érvényes útlevelekkel érkeznek, és így neki csak arra van utasítása, hogy ezeket láttamozza, de arra nincs, hogy alig ideérkezett idegeneknek útleveleket állítson ki. Egyébként, ha volna némi összeköttetésem, kétségkívül kaphatnék útlevelet a külügyminisztériumtól. Rendelkezem ugyan efféle összeköttetéssel, egy német orvos személyében, aki meg is ígérte, hogy ha nehézségeket támasztanának, ő szerez nekem útlevelet. De ez a doktor maga is tizennégy nappal ezelőtt megnősült és nászútra a vallon fürdőkbe utazott. Csupán csütörtökön érkezett vissza, és csak tegnap este sikerült vele találkoznom; nagyon készséges volt, de mindjárt megmondta, hogy csak ma reggel tud a minisztériumba menni, így útlevelemet semmiképp sem kaphatom meg holnapután – hétfő – előtt és így utazásomat hétfő estig vagy kedd reggelig el kellene halasztanom. Megmondtam neki, hogy ilyen sokáig nem várhatok, de ő újra kijelentette, hogy előbb nem tudja megszerezni, ám mégis újra megpróbálja. Ma reggel rövid levélben értesített, hogy személyesen érdeklődött az ügyben és hogy az útlevelet hétfő előtt nem, sőt talán csak hétfő este szerezheti meg. Rögtön válaszoltam neki, hogy akkor ne is fáradjon tovább, mert így egész utazásomról le kell mondanom.

Minthogy egyéb körülményeim folytán, miként ezt te és a többiek is

könnyen meg fogják érteni, csak kellemetlenségeknek tenném ki magam, ha útlevél nélkül próbálnék átjutni a határon – amiről Hody úr is lebeszélt, mert kivándorlási okmányom csak arra jogosít, hogy eltávozzak Poroszországból, de arra nem, hogy oda visszatérjek –, így kénytelen vagyok itt maradni és esküvődet itt egymagamban és gondolatban ünnepelni – bármennyire fájlalom. Egyébként abban biztos lehetsz, hogy egész nap rád és Emilre* fogok gondolni és hogy legjobb kívánságaim kísérnek esküvőtökre és utazástokra, ha nem is adatott meg nekem, hogy ezt élőszóval mondjam el nektek. Mindenekelőtt azt kívánom, hogy az a szeretet, amely összehozott benneteket és kapcsolatotokat oly széppé, emberivé és erkölcsössé tette, amilyet nem sokat ismerek, egész életeteken át elkísérjen, minden kellemetlenségen könnyen átsegítsen és boldoggá tegyen benneteket. Egész szívemből örülök esküvőtöknek, mert tudom, hogy bizonyára boldogan fogtok együtt élni, és miután egybekeltetek, egyiktek sem érez majd csalódást. Hidd el, a sok szerencsekívánat közül, mellyel majd elhalmoznak benneteket, egyik sem őszintébb, egyik sem bensőségesebb és forróbb, mint az enyém! Tudod, hogy minden testvérem közül téged szerettelek legjobban, hogy mindig hozzád volt a legtöbb bizalmam – tehát elhiszed nekem, anélkül hogy égre-földre bizonygatnám, anélkül hogy nagy szavakat használnék. Még egyszer kívánom, hogy szerelmetek maradjon mindig változatlan, s még sok egyebet is kívánok nektek – ki fogod találni, hogy mit. Legyetek boldogok!

Remélem, hogy hamarosan kapok levelet Mrs. Blanktól, mert elvárom, hogy Mrs. Blank éppannyira érdeklődik majd irántam, mint Engels kisasszony. Mindenesetre remélem, hogy a szerencsés esküvő és szerencsés utazás után a nyáron Ostende-ban vagy Angliában láthatlak mindkettőtöket; addig is még egyszer ég áldjon benneteket!

Szívélyes üdvözlet mindenkinek

hűséges
Friedriched

Brüsszel, 1845 május 31., szombat

* Emil Blank. – *Szerk.*

25

Engels Julius Campéhoz

Hamburgba

Tisztelt Uram,

Becses leveléből úgy látom, hogy félreérti az általunk javasolt kiadvány irányzatát. Mi korántsem szándékozunk védelmezni a védővámokat, sem pedig a kereskedelem szabadságát, hanem mindkét rendszert saját álláspontunkról bírálni kívánjuk. Álláspontunk a kommunista álláspont, melyet a „Deutsch-Französische Jahrbücher"-ben, a „Szent család"-ban, a „Rheinische Jahrbücher"-ben stb. képviseltünk, és amelyen „A munkásosztály helyzete Angliában" című könyvem is alapszik. Ezért, mint bizonyára Ön is belátja, a kiadvány cenzúrára semmiképp sem bocsátható és ebbe nem is egyezhetünk bele. Amennyiben azonban ettől elállna és egyébként a mű átvételére hajlandó, szíveskedjék ezt velünk közölni, mielőtt más kötelezettségeket vállalnánk.

Tisztelettel híve
F. Engels

7, rue de l'Alliance
Brüsszel, 1845 okt. 14.

1846

26

Engels Emil Blankhoz

Londonba

Kedves Emil,

Légy olyan szíves, küldj nekem *postafordultával* 6 £-et vagy kb. 150 frankot. 8–14 napon belül visszaküldöm. Az apám ugyanis nem küldi el nekem az április 1-én esedékes pénzt, úgy látszik, személyesen akarja elhozni, amikor hozzád megy a keresztelőre. Nekem azonban kb. 150 frank értékű holmim van a zálogházban, azt ki kell váltanom, mielőtt az enyéim ideérkeznek, s ezért rögtön szükségem van erre az összegre. Az egész slamasztika azért van, mert irodalmárkodásommal egész télen úgyszólván egyetlen fillért sem kerestem, így feleségemmel* jóformán csakis abból a pénzből kellett megélnem, amit hazulról kaptam, s az nem volt valami sok. Minthogy most több félig vagy teljesen kész kéziratom van, ez nem egykönnyen esik meg velem újra. Küldd el tehát a pénzt, mihelyt megkapom az otthoni küldeményt, azonnal visszatérítem.

Fivéred, Fritz itt volt a napokban, tegnap reggel megint hazautazott. Végül még arra kérlek, hallgass e levél tartalmáról és üdvözöllek.

F.

7, rue de l'Alliance, St. Josse-ten-Noode
Brüsszel, 1846 április 3.

* Mary Burns. – *Szerk.*

27

Marx Heinrich Heinéhez

Párizsba

Kedves Heine!

Felhasználva az alkalmat, hogy e sorok átadója, Annyenkov, egy rendkívül szeretetreméltó és művelt orosz úr, itt van átutazóban, szívélyes üdvözletemet küldöm Önnek.

Néhány nappal ezelőtt véletlenül a kezembe került egy Ön ellen irányuló kis szennyirat – Börne hátrahagyott levelei.[486] Sohasem hittem volna, hogy ez az ember ennyire ízetlen, kicsinyes és sekélyes, mint itt írásban látható. Hát még Gutzkow utószava stb. – micsoda nyomorúságos locsogás! Egy német folyóiratba részletes bírálatot fogok írni az Ön Börne-könyvéről.[487] Otrombább eljárásra, mint ahogy ezek a keresztény-germán szamarak ezzel a könyvvel elbántak, aligha volt példa bármely irodalmi korszakban, pedig az otrombaságnak a német irodalom semelyik szakasza sincs híjával.

Ha netalán van még valami „speciális" közlendője a könyvéről, írja meg mielőbb.

Híve
K. Marx

5, rue de l'Alliance, hors de la Porte de Louvain
Brüsszel [1846 április 5. körül].

28

Marx P. J. Proudhonhoz

Párizsba

Kedves Proudhon!

Mióta elhagytam Párizst, sokszor elhatároztam, hogy írok Önnek; akaratomtól független körülmények mindeddig megakadályoztak ebben. Biztosíthatom, hogy hallgatásom egyetlen oka teendőim halmozódása, költözködésemmel járó vesződségek stb.

S most vágjunk in medias res*! Két barátommal, Friedrich Engelsszel és Philippe Gigot-val együtt (mindketten Brüsszelben vannak) folyamatos levelezést szerveztem a német kommunistákkal és szocialistákkal. Levelezésünk egyrészt tudományos kérdések megvitatásával szándékozik foglalkozni, másrészt népszerű írások kritikai áttekintésével és a szocialista propagandával, melyet Németországban ezzel az eszközzel ki lehet fejteni.[45] Fő célunk azonban abban áll, hogy a német szocialistákat kapcsolatba hozzuk a francia és angol szocialistákkal; tájékoztassuk a külföldieket a Németországban kibontakozó szocialista mozgalmakról, a Németországban élő németeket pedig a szocializmus franciaországi és angliai haladásáról. Ilymódon a véleménykülönbségek kifejezésre juthatnak; kialakul majd az eszmecsere és a pártatlan kritika. Ez olyan lépés, melyet a szociális mozgalomnak meg kell tennie *irodalmi* megnyilvánulásában, hogy a *nemzeti* korlátoktól megszabaduljon. És a cselekvés pillanatában bizonyára mindenkinek nagyon fontos, hogy ismerje, miképp állnak az ügyek külföldön és odahaza.

A németországi kommunistákon kívül be fogjuk vonni levelezésünkbe a Párizsban és Londonban élő német szocialistákat is. Angliával már vannak kapcsolataink; ami Franciaországot illeti, valamennyien úgy véljük, hogy ott Önnél jobb levelezőt nem találhatunk[488]: hisz tudja, hogy az angolok és a németek Önt mindmáig jobban méltányolták, mint saját honfitársai.

Mint tehát láthatja, csak arról van szó, hogy rendszeres levelezést építsünk ki és biztosítsuk az eszközöket ahhoz, hogy ez a levelezés szemmel kísérhesse a szociális mozgalmat a különböző országokban, s így olyan gaz-

* – a dolgok közepébe; térjünk a tárgyra – *Szerk.*

dag és változatos eredményhez jusson, amilyent egyetlen ember munkája sohasem érhet el.

Ha indítványunkat elfogadja, a levelekért, amelyeket tőlünk kap, valamint amelyeket nekünk küld, a portóköltséget mi vállaljuk itt, minthogy a Németországban rendezett gyűjtéseknek az a céljuk, hogy a levelezés költségeit fedezzék.

Leveleit a következő címre kérjük: Philippe Gigot úr, 8, rue Bodenbroek. A Brüsszelből küldött leveleket szintén ő fogja aláírni.

Úgy hiszem, szükségtelen hozzáfűznöm, hogy ezt az egész levelezést szigorúan bizalmasan kell kezelnie; Németországban barátainknak a legnagyobb óvatossággal kell eljárniok, nehogy bajba kerüljenek.

Válaszoljon mielőbb. Őszinte barátságomról biztosítva, vagyok

kész híve
Charles Marx

Brüsszel, 1846 május 5.

Ui. Óva intem Önt a Párizsban tartózkodó Grün úrtól. Ez az ember egy irodalmi szélhámos és semmi egyéb, afféle sarlatán, aki modern eszmékkel szeretne házalni. Tudatlanságát fellengzős és hetyke szólamok mögé próbálja rejteni, ám csak azt érte el, hogy *zagyvaságaival* nevetségessé tette magát. Amellett ez az ember *veszélyes* is. Visszaélve ismeretségeivel, melyeket pimaszsága révén neves szerzőkkel kötött, a maga számára piedesztált épít ebből és ilymódon kompromittálja ezeket a szerzőket a német közönség előtt. A „francia szocialistákról" szóló könyvében van mersze Proudhon tanítójának (*Privatdozent** – Németországban akadémiai fokozat) nevezni magát, azt állítja, hogy ő magyarázta meg neki a német tudomány legfontosabb axiómáit, aztán meg *gúnyolódik* az írásain. Őrizkedjék ettől a parazitától. Talán később még egyszer visszatérek erre az egyénre.

[*Philippe Gigot utóirata*]

Szívesen ragadom meg az e levél által nyújtott alkalmat, hogy biztosítsam, mennyire örülök, hogy olyan kitűnő emberrel, mint Ön, kapcsolatba léphetek. Addig is maradok kész híve

Philippe Gigot

* – egyetemi magántanár – *Szerk.*

[*Engels utóirata*]

A magam részéről csak annak a reményemnek szeretnék kifejezést adni, hogy Ön, Proudhon úr, elfogadja fentebb előterjesztett ajánlatunkat és nem tagadja meg együttműködését tőlünk. Engedje meg, hogy biztosítsam mély tiszteletemről, amelyet írásai keltettek bennem, és maradok

kész híve
Friedrich Engels

29

Marx Joseph Weydemeyerhez

Schildeschébe Bielefeld mellett

A nekem szóló *magáncím*:
Au Bois Sauvage, Lanoy úrnál,
Plaine Ste Gudule, 19. sz.

Brüsszel, [1846] május 14.

A leveleket, melyeket nekem privátim írsz, a következő címre küldd: *Lanoy* úrnak, Plaine Ste Gudule, Bruxelles, borítékkal.

Kedves Weiwi!

Későn kapsz levelet. Mindenféle közbejött. Megbeszélés szerint már Lüttichből akartam neked írni. De a pénzhistóriák miatt túl kellemetlen volt nekem a dolog. Az ilyen históriát szívesen halogatom egyik napról a másikra. Végül aztán mégis bele kell harapni a savanyú almába.

Nemsokára fogsz innen egy *hivatalos* levelet kapni. A kéziratokat nemsokára megkapod. A második kötet csaknem kész. Mihelyt a kéziratok az első kötethez megérkeznek (jobb a dolgokat *két* részletben küldeni), fölöttébb kívánatos lenne, hogy a nyomás megkezdődjön.[40]

Ami a Limburggal kapcsolatos ötletedet illeti, az jó lehet brosúráknál. 20 íven fölüli könyveket legjobb a tulajdonképpeni Németországban kinyomtatni.[489] Azt hiszem, találtam erre egy módot, amely 1. [J.] Meyert *név szerint* egészen kihagyja a játékból, 2. a kormányoknak nagyon nehézzé teszi a játékot és 3. annyiban nagyon ajánlatos, hogy igen hozzáértő kezekre lenne bízva az expedíció.

Ugyanis az itt élő *Vogler*, akinek van egy bizományosa *Lipcsében*, olyan embere, aki főképp elkobozható könyvek terjesztésével foglalkozik, átvenné az egész könyvkereskedelmi terjesztést. A könyvek nyomtatása Németországban történne. Kiadóként minden alkalommal a *publikáló* szerepelne, tehát „*a szerző saját kiadásában*". Vogler a következő feltételek mellett ajánlkozott, amelyeket egy hozzám írt leveléből szó szerint idézek:

„Kötelezem magamat, hogy a *vásár-bevétel* 10%-áért minden elintézést vállalok, mégpedig az elszállítás, rakodás, kézbesítés, behajtás költségeit,

a bizományi és egyéb költségeket, feltéve, hogy a könyveket bérmentve Lipcsébe szállítják nekem."

Vogler tehát a számlákat itt megírná, s a könyveket a nyomtatás helyéről közvetlenül elküldenék bizományosához Lipcsébe. A nyomtatás helye természetesen nem lehetne *Poroszországban*. Voglerrel az elszámolás minden húsvéti vásár alkalmával ejtendő meg.

20 íven fölüli írásoknál ezt tartom egyelőre a legjobbnak. Brosúráknál bizonyára jó a javaslatod. A részvényekre alapozott könyvkiadó végett majd körülnézek. Mindenesetre ez nehézségekbe fog ütközni.

Ha Meyer elfogadja Vogler javaslatát, azonnal lehetne – csak egy tetszés szerinti *nyomtatási* helyet kellene találni *Poroszországon kívül*.

Ami engem illet — — —

Idáig jutottam, amikor új leveled megérkezett, az, amely Ph. Gigot-nak és az is, amely személyesen nekem szólt. Ami a közös részt illeti, Engels épp itt ül mellettem, hogy válaszoljon neked. Nyíltan bevallom, hogy az abban közölt hírek meglehetősen kellemetlenül érintettek.[490]

Tudod, hogy nagy pénzszűkében vagyok. Az utóbbi időben, hogy itt pillanatnyilag még tarthassam magam, az utolsó arany- és ezüstneműket és a vászon nagy részét elzálogosítottam. Takarékoskodási okokból egyelőre a saját háztartásomat is feladtam és ideköltöztem a Bois Sauvage-ba. Máskülönben még egy új szolgálólányt is kellett volna szegődtetnem, minthogy a legkisebb gyermek most kerül elválasztásra.

Hasztalanul próbáltam Trierben (anyámtól) és Kölnben egy *üzletbarátjától* kölcsönkérni 1200 frankot, amelyre okvetlenül szükségem van, hogy megint rendbe jöjjek. Annál kellemetlenebbek most nekem a könyvkereskedéssel kapcsolatos hírek, minthogy ezt a pénzt a Gazdaságtanra[6] előlegül reméltem megkapni.

Nyilván létezik Kölnben még néhány burzsoá, akik megszabott határidőre valószínűleg előlegeznék nekem a pénzt. De minthogy ezek az emberek hosszabb idő óta homlokegyenest ellentétes elvi irányba fordultak, semmiképpen sem szeretnék a lekötelezettjük lenni.

Ami a publikáció tiszteletdíját illeti, rám, mint tudod, csak az 1. kötet fele esik.

Nem elég a saját pechem, még minden oldalról sürgető levelek stb. özönlenek hozzám mint a publikáció kiadójához. Nevezetesen van itt egy kellemetlen dolog *Bernays* miatt. Tudod, hogy általad már kapott törlesztésül 104 frankot. Bernays kiállított egy váltót május 12-re (a pékje részére), nem tudott fizetni, óvatolni kellett, ez újabb költségeket okozott stb. stb. A pék most *le* akarja *csukatni*. Bernays írt nekem, én természetesen nem

tudtam neki segíteni, de hogy pillanatnyilag a dolgot elodázzam, megtettem, ami csak lehetséges volt:

1. írtam egy *eredménytelen* levelet Herweghnek Párizsba[491], melyben kértem őt, előlegezze az összeget Bernaysnak, amíg a cikke megjelenik;

2. írtam egy francia levelet Bernaysnak[491], hogy szükség esetén hitelezőit feltartóztassam, abban közlöm vele, hogy a publikáció után a még ennyi meg ennyi összegű tiszteletdíjat meg fogja kapni. Erre adott neki a polgár haladékot június 2-ig. Bernays tartozik, az óvatolási költséggel stb. együtt, *120 frankkal* (nem tudom már pontosan az összeget).

Látod, minden oldalon mizéria! Nem tudok e pillanatban segíteni magamon.

Egy más alkalommal írok majd neked tartalmas levelet. Hallgatásomra mentséget kell találnod abban, hogy a sok munkához, a házi kötelességekhez stb. még mindez a pénzügyi szorultság is hozzájárult.

Ég veled.

Barátod

M.

Menyasszonyodat feleségemmel együtt szívből üdvözlöm.

Mellesleg és hogy minden félreértésnek elejét vegyem, megjegyzem – *Hessnek* a két kötetből, melyet most kiadok, *már nem* jár *semmi*, ellenkezőleg még *vissza* kell *adnia* nekünk bizonyos összeget.

30

Engels és Marx Moses Hesshez

Kölnbe

Ostende, 1846 július 27.
11, rue St. Thomas

Kedves Hess,

Amint látod, már nem Brüsszelből írok neked. Augusztus 10-ig maradok itt és valószínűleg 11-én megyek Brüsszelből Párizsba. Marx utánam küldte ide leveledet. Szívesen megteszek mindent, ami csak telik tőlem, hogy feleségedet* átcsempésszük a határon, de hát persze mégis rossz, hogy nincs útlevele. Minthogy megérkeztekor már egy pár napja nem voltam Brüsszelben, az egész históriáról semmi mást nem tudok, mint amit leveledben írtál. Mint mondottam, megteszek minden tőlem telhetőt.

Engels

[Brüsszel, 1846 július 28. körül.]

Kedves Hess!

Engels soraihoz csak annyit szeretnék hozzátenni, hogy feleséged friss és jókedvű. Seiler lovagi szolgálatokat teljesít körülötte, összehozta Voglerral és feleségével, akikkel nőd most úgyszólván naponta együtt van.

Az én feleségem sajnos, nem sokat tud tenni, igen rosszul van és többnyire ágyban kell feküdnie.

M.

Épp el akartam küldeni ezt a levelet, amikor szemem elé került Rugéra vonatkozó közleményed a „Kölnische Zeitung"-ban. Minthogy írásunk kinyomatása még nagyon elhúzódhat, azt tanácsolom, a te Rugéról szóló tanulmányodat vedd vissza.[492] Jóformán teljes egészében fel tudod használni.

---

* Sibylle Hess. – *Szerk.*

Írtam a vesztfáliaiaknak[40], hogy küldjék el a kéziratot Danielsnek. Ha ő még nem kapta meg, akkor tőlük kérd, hogy a Rugéról szóló fejezetet küldjék el közvetlenül neked.

Mi az a Heinzen-könyv?[493] És mit ír Dottore Graziano rólad?[494] Közöld velem.

31

Marx Wilhelm Leskéhez

Darmstadtba

[Fogalmazvány]

Brüsszel, 1846 augusztus 1.

Tisztelt Uram!

Levelére, amelyben a kiadásra vonatkozó aggályait kifejtette[495], *postafordultával* válaszoltam. Ami a „tudományosságra" vonatkozó kérdését illeti, ezt feleltem Önnek: A könyv tudományos, de nem a porosz kormány értelmezése szerint tudományos stb. Ha még emlékszik első levelére, Ön nagy aggodalommal írt a porosz figyelmeztetés és az Önnél épp akkor tartott rendőri vizsgálat miatt. Én ugyanakkor közöltem Önnel, hogy más könyvkiadó után nézek.

Kaptam Öntől még egy második levelet, amelyben egyrészt lemondott a kiadásról, másrészt hozzájárult ahhoz, hogy az előleg visszafizetése a leendő új kiadóra szóló utalvány formájában történjék.

Erre a levélre nem kapott választ, mert azt reméltem, hogy rövidesen *pozitív* feleletet adhatok, vagyis közölhetem az új kiadó nevét. Hogy miért húzódott el a dolog, rögtön megtudja. Azt, hogy az Ön javaslatát az *előleg* visszafizetésére vonatkozóan, mint *magától értetődőt*, elfogadtam, abból is láthatja, hogy azon az egyetlen helyen, ahol lépéseket tettem a kiadás végett, nyomban tudomásul vétettem, hogy az 1500 frank Önnek a kézirat átvételekor visszafizetendő. A vonatkozó bizonyítékkal *bármikor* szolgálhatok Önnek. Ezt egyébként *Engels* és *Hess* is tanúsíthatja.

Másrészt bizonyára emlékszik arra, hogy Párizsban, valamint az írásbeli szerződésben[496] írásom többé vagy kevésbé forradalmi formájára vonatkozóan *semmit* sem szögeztünk le, sőt ellenkezőleg én akkor mindkét kötet egyidejű kiadását véltem szükségesnek, minthogy az *első* kötet megjelenése a második betiltását vagy elkobzását vonná maga után. A kölni *Heinrich Bürgers* jelen volt és tanúskodhat erről. *Jogi* nyelven szólva Önnek tehát nem volt *joga* új feltételeket szabni vagy megtagadni a kiadást, mint ahogyan én a magam részéről *jogi* szempontból sem az előleg visszafizetésére, sem az Ön új javaslatainak elfogadására, sem pedig művem módo

sítására nem vagyok köteles. Nyilván *nem szorul magyarázatra*, hogy én azonban egy pillanatig sem szándékoznék Önnel szemben *jogi* álláspontra helyezkedni már azért sem, mert Önt a szerződés éppily kevéssé kötelezte előleg folyósítására, s ezt *merőben baráti* gesztusnak kellett tekintenem és annak is tekintettem. Ahogyan eddig több *könyvkiadót* (pl. Wigandot és Fröbelt a „Deutsch-Französische Jahrbücher" ügyében és más kiadókat, erre rögtön rátérek), nagy anyagi veszteségek ellenére, minden további nélkül felmentettem szerződésileg vállalt és jogilag kikényszeríthető kötelezettségeik alól, ugyanúgy nem jutott *soha* eszembe, hogy egy könyvkereskedőt, akár csak egyetlen pfennig erejéig is megkárosítsak, még akkor sem, ha ez *jogilag* módomban állt volna. Hogy miért tettem volna kivételt *éppen az Ön esetében*, amikor Ön különleges szívességet tett nekem, azt el sem lehet képzelni.

Ami mármost válaszom késlekedését illeti, a következőket közölhetem: Néhány németországi tőkés vállalkozott jómagam, Engels és Hess több írásának kiadására.[497] Sőt, kilátás nyílt itt egy valóban terjedelmes kiadásra, mely minden rendőri szemponttól mentes lett volna. Ezenkívül az illető urak egyik barátja* révén úgyszólván biztosítottnak láttam művem, a „*Gazdaságtan bírálata*" stb. kiadását. Ugyanez a barát májusig Brüsszelben tartózkodott, hogy az én szerkesztésemben és Engels stb. közreműködésével megjelenő kiadvány[40] első kötetének kéziratát biztonságosan átjuttassa a határon. Németországból azután végleges választ kellett volna adnia arra vonatkozóan, hogy a „*Nemzetgazdaságtan*"-t elfogadták-e vagy visszautasították. De híreket nem kaptunk vagy csak igen bizonytalanokat, és csupán rövid idővel ezelőtt, miután az említett kiadvány második kötetének kézirata túlnyomórészt már Németországba érkezett, írták meg végre az urak, hogy mivel tőkéjüket más irányban kötötték le, az egész dologból *semmi* sem lesz. Ezért késlekedtem az Önnek adandó végleges válasszal. Amikor azután minden eldőlt, megbeszéltem a Darmstadtból itt tartózkodó *Pirscher* úrral, hogy levelemet eljuttatja Önhöz.

A német tőkésekkel megbeszélt kiadvány miatt a „Gazdaságtan" kimunkálását elhalasztottam. Nagyon fontosnak tartottam ugyanis, hogy *pozitív* kifejtésemet *megelőzze* egy polemikus írás a német filozófia és az eddigi *német szocializmus* ellen. Ez azért szükséges, hogy a közönséget előkészítsük „Gazdaságtanom" álláspontjára, amely homlokegyenest szembehelyezkedik az eddigi német tudománnyal. Ez egyébként ugyanaz a pole-

* Joseph Weydemeyer. – *Szerk.*

mikus írás, amelyről egyik levelemben már megírtam Önnek, hogy be kell fejeznem a „Gazdaságtan" közzététele előtt.

Ennyit erről.

Mostani levelére a következőket válaszolom:

I. Amennyiben Ön nem adja ki a szóban forgó írást, *magától értetődőnek* jelentem ki, hogy az előleget *az Ön által meghatározott módon* vissza fogja kapni.

De éppígy magától értetődik, hogy amennyiben egy másik kiadótól kevesebbet kapnék az Önnel megbeszélt *honoráriumnál*, a veszteségben Ön éppúgy részt vesz, mint én, mivel Ön miatt és nem én miattam kellett más kiadóhoz fordulni.

II. Van kilátás könyvem kiadására. Tegnapelőtt kaptam levelet Németországból, amelyben bejelentik nekem, hogy *részvénytársaságot* akarnak alapítani kommunista írások kiadása céljából, s ez a kiadó szívesen kezdi a munkát az én írásommal. Ezt a dolgot azonban még annyira bizonytalannak tartom, hogy szükség esetén más könyvkiadókhoz is fordulok.

III. Mivel írásom első kötetének csaknem befejezett kézirata már olyan régen fekszik itt, nem nyomatom ki anélkül, hogy tárgyi szempontból és stilárisan még egyszer át ne dolgoznám. Magától értetődik, hogy egy író, aki folytatja munkáját, 6 hónap múltán már nem nyomathatja ki *szó szerint* azt, amit 6 hónappal azelőtt írt.

Ehhez még az is hozzájárul, hogy a „*Physiocrates*" 2 fólió kötetben csak *július végén* jelent meg, s csak néhány nap múlva lesz itt, bár megjelenését már párizsi tartózkodásom idején hirdették. Most mindenben tekintetbe kell vennem ezt a művet.

A könyvet most úgy átdolgozom, hogy még az *Ön* cégjegye alatt is megjelenhet. Önnek egyébként szabadságában állna, hogy a kéziratot betekintés után más cégjegy alatt jelentesse meg.

IV. A határidőre vonatkozólag: Igen leromlott egészségi állapotom miatt augusztusban tengeri fürdőt kell vennem Ostende-ban, továbbá még lefoglal a fentebb említett 2 kötetes kiadvány sajtó alá rendezése. Augusztus folyamán tehát nem sokat tudok végezni.

Az első kötet átdolgozása *november végén* lesz nyomdakész. A 2. kötet, mely inkább történeti, hamarosan követheti.

V. Egy előző levelemben már megírtam Önnek, hogy részint az Angliában megismert újabb anyag[498], részint a feldolgozás során szükségesnek mutatkozó kiegészítések miatt a kézirat több mint 20 nyomtatott ívvel meghaladja majd a megbeszélt ívszámot.

Mivelhogy a szerződést már megkötöttük, hajlandó voltam – s ezt egy

előző levelemben közöltem is Önnel – a kb. $^1/_3$-dal nagyobb ívszámért a *megállapodás szerinti* honoráriummal beérni. Megírtam, hogy a könyv vallaná kárát, ha a pótlólagos anyagot külön adom ki, s hogy minden további nélkül magamra vállalom a mű érdekében a kereskedelmi hátrányt; nem akarom sem a szerződést megszegni, sem a könyv hatását rontani.

Mivel azonban az Ön előző levele szerint a szerződés megújítása rám van bízva, azt az egy új feltételt kellene hozzáfűznöm, hogy a megbeszélt ívszámon felüli íveket ugyanolyan alapon honorálják, mint a többit. Azt hiszem, ez a feltétel annál is inkább méltányos, mivel a szóban forgó írásból származó keresetem a könyv miatt vállalt angliai utazás és tartózkodás, valamint a rendkívül költséges és nagyszámú forrásmű beszerzése folytán amúgy is igen csekély.

Végül pedig – ha ez valamennyire is ésszerű feltételek között lehetséges – azt kívánom, hogy a mű az Ön kiadóvállalatánál jelenjék meg, mivel Ön valóban liberális és baráti magatartást tanúsított irántam.

Ha ezen fordulna meg a dolog, Németországból és Franciaországból hozzám juttatott számos levéllel bizonyíthatom Önnek, hogy ezt az írást a közönség körében feszült érdeklődéssel várják.

Készséges híve

Dr. Marx

Kérem, válaszoljon *postafordultával*[499] a következő címre: *Lannoy úrnak.* Bois Sauvage, 19, Plaine St. Gudule, Brüsszel.

32

Marx P. V. Annyenkovhoz

Párizsba

Brüsszel, 1846 december 28.
42, rue d'Orléans, Fbg. Namur

Kedves Annyenkov úr!

Már régen megkapta volna válaszomat november 1-i levelére, de könyvkereskedőm csak a múlt héten küldte el nekem Proudhon úr könyvét, a „Philosophie de la misère"-t. Két nap alatt átfutottam, hogy azonnal közölhessem Önnel véleményemet. Minthogy igen gyorsan olvastam el, nem bocsátkozhatom a könyv részleteibe, csupán az általános benyomásról beszélhetek, melyet reám tett. Ha kívánja, egy második levélben kitérhetek a részletekre.

Őszintén bevallom Önnek, hogy a könyvet általában rossznak, sőt nagyon rossznak találom. Levelében Ön is gúnyolódik azon a „darabka német filozófián"[500], amellyel Proudhon úr ebben az idomtalan és nagy igénnyel fellépő művében hivalkodik, de Ön felteszi, hogy a közgazdasági fejtegetést nem fertőzte meg a filozófiai métely. Tőlem is távol áll az a szándék, hogy Proudhon úr közgazdasági fejtegetésének hibáit filozófiájának rovására írjam. Proudhon úr nem azért nyújt helytelen bírálatot a politikai gazdaságtanról, mert filozófiája nevetséges, hanem azért nyújt nevetséges filozófiát, mert a mai társadalmi rendszert a maga egymásbakapcsolódásában [engrènement] – hogy azt a szót használjam, melyet Proudhon úr, mint sok mást is, Fourier-től kölcsönöz – nem értette meg.

Miért beszél Proudhon úr istenről, az egyetemes észről, az emberiség személytelen eszéről, amely soha nem téved, amely mindenkor egyenlő volt önmagával, amelynek csak helyes tudatára kell jutnunk, hogy az igazságban eligazodjunk? Miért kereskedik erőtlen hegelianizmussal, hogy magát merész gondolkodónak tüntesse fel?

Ő maga szolgáltatja a kulcsot a rejtély megoldásához. Proudhon úr a történelemben a társadalmi fejlődések bizonyos sorát látja; a történelemben haladást vél megvalósulni; végül úgy találja, hogy az emberek, mint egyének, nem tudták, mit tesznek, hogy tévedtek saját mozgásuk felől, vagyis

hogy társadalmi fejlődésük első pillantásra egyéni fejlődésüktől eltérőnek, elkülönítettnek, függetlennek tűnik. Ezeket a tényeket nem tudja megmagyarázni, s máris megszületik a hipotézis a magát kinyilatkoztató egyetemes észről. Mi sem könnyebb, mint misztikus okokat, azaz frázisokat kitalálni, ahol hiányzik a józan ész.

De ha elárulja, hogy mit sem ért az emberiség történelmi fejlődéséből – márpedig elárulja, amikor olyan hangzatos szavakat használ, mint egyetemes ész, isten stb. –, nem árulja-e el Proudhon úr egyúttal és szükségszerűen azt is, hogy képtelen a *gazdasági fejlődés* megértésére?

Mi a társadalom, bármilyen is a formája? Az emberek kölcsönös tevékenységének a terméke. Szabadon választhatják-e az emberek ezt vagy azt a társadalmi formát? Semmiképpen sem. Tételezze az emberek termelőképességeinek meghatározott fejlettségi állapotát, és megkapja az érintkezés [commerce] és a fogyasztás megfelelő formáját. Tételezze a termelés, az érintkezés és a fogyasztás meghatározott fejlődési fokát, és megkapja a társadalmi szerkezet megfelelő formáját, a család, a rendek vagy az osztályok megfelelő szervezetét, egyszóval a megfelelő polgári társadalmat [société civile]. Tételezzen ilyen polgári társadalmat, és megkapja a megfelelő politikai rendszert [état politique], mely csak hivatalos kifejezése a polgári társadalomnak. Ezt Proudhon úr soha nem fogja megérteni, mert azt hiszi, hogy nagy dolgot visz végbe, amikor az államtól [état] a polgári társadalomhoz, azaz a társadalom hivatalos összefoglalásától a hivatalos társadalomhoz fordul.

Fölösleges hozzátennünk, hogy az emberek nem szabadon rendelkeznek *termelőerőikkel* – egész történelmük alapjával –, mert minden termelőerő szerzett erő, előző tevékenység terméke. Ilymódon a termelőerők az emberek gyakorlati energiájának eredményei, de magának ennek az energiának határt szabnak a körülmények, melyek között az emberek vannak, a már megszerzett termelőerők, a társadalmi forma, amely előttük már fennállott, amelyet nem ők teremtenek, amely az előző nemzedék terméke. Azzal az egyszerű ténnyel, hogy minden későbbi nemzedék az előbbi nemzedék által szerzett termelőerőket talál, amelyek neki új termelés nyersanyagául szolgálnak, összefüggés jön létre az emberek történetében, létrejön az emberiség története, amely annál inkább az emberiség története, minél inkább gyarapodtak az emberek termelőerői és ennek következtében társadalmi viszonyaik. Ebből szükségszerűen következik, hogy az emberek társadalmi története sohasem más, mint egyéni fejlődésük története, akár tudatában vannak ennek, akár nem. Anyagi viszonyaik alkotják minden viszonyuk alapját. Ezek az anyagi viszonyok nem egyebek, mint azok a

szükségszerű formák, melyekben az emberek anyagi és egyéni tevékenysége megvalósul.

Proudhon úr összekeveri az eszméket és a dolgokat. Az emberek sohasem mondanak le arról, amit már megszereztek, de ez nem jelenti azt, hogy sohasem mondanak le arról a társadalmi formáról, amelyben bizonyos termelőerőket megszereztek. Éppen ellenkezőleg. Hogy az elért eredmény veszendőbe ne menjen, hogy a civilizáció gyümölcseit el ne veszítsék, az emberek kénytelenek minden hagyományos társadalmi formájukat megváltoztatni, mihelyt érintkezésük [commerce] módja nem felel meg többé a megszerzett termelőerőknek. – A *commerce* szót itt a legtágabb értelemben, a német *Verkehr* értelmében használom. – Például: a kiváltság, a céhek és testületek intézménye, a középkori reglementációs rendszer olyan társadalmi kapcsolatok voltak, amelyek egyedül feleltek meg a szerzett termelőerőknek és annak a megelőző társadalmi rendszernek, amelyből ezek az intézmények sarjadtak. A testületi és reglementációs rendszer védelme alatt felhalmoztak tőkéket, kifejlődött a tengeri kereskedelem, gyarmatokat alapítottak – és az emberek mindennek gyümölcseit elvesztették volna, ha fenn akarták volna tartani azokat a formákat, amelyek védelme alatt e gyümölcsök megértek. Jött is két villámcsapás, az 1640-es és az 1688-as forradalom. Az összes régi gazdasági formákat, az ezeknek megfelelő társadalmi kapcsolatokat, a politikai rendszert [état politique], mely a régi társadalom hivatalos kifejezése volt, szétzúzták Angliában. Azok a gazdasági formák tehát, amelyekben az emberek termelnek, fogyasztanak, cserélnek, *múlékony és történelmi* formák. A szerzett új termelőképességekkel az emberek megváltoztatják termelési módjukat, és a termelési móddal együtt megváltoztatják az összes gazdasági viszonyokat, amelyek csupán ennek a meghatározott termelési módnak voltak szükségszerű kapcsolatai.

Ez az, amit Proudhon úr nem értett meg, és még kevésbé mutatott ki. Proudhon úr, minthogy képtelen nyomon követni a történelem valóságos mozgását, egy fantazmagóriával áll elő, amely azzal az igénnyel lép fel, hogy dialektikus fantazmagória. Nem érzi szükségét annak, hogy a XVII., XVIII. és XIX. századról beszéljen, mert az ő történelme a képzelet ködbirodalmában játszódik le, s messze fölülemelkedik időn és téren. Egyszóval, hegeli kacat ez, nem pedig történelem; nem profán történelem, nem az emberek történelme ez, hanem szent történelem – az eszmék történelme. Proudhon úr nézőpontjából az ember csupán eszköz, amelyet az eszme vagy az örök ész felhasznál, hogy magát kifejlessze. Azok az *evolúciók*, amelyekről Proudhon úr beszél, olyan evolúciók, amelyek az abszolút eszme misztikus ölében mennek végbe. Ha az ember letépi a leplet, ezt a misztikus nyelve-

zetet, meglátja, hogy Proudhon úr azt a rendet nyújtja, amelyben a közgazdasági kategóriák az ő agyában elhelyezkednek. Nem kerül nagy erőfeszítésembe bebizonyítani azt, hogy ez a rend egy igen rendezetlen agynak a rendje.

Proudhon úr könyvét az *értékről* – vesszőparipájáról – szóló értekezéssel kezdi. Ennek az értekezésnek a vizsgálatára ezúttal nem térek ki.

Az örök ész gazdasági evolúcióinak sora a *munkamegosztással* kezdődik. Proudhon úr számára a munkamegosztás egészen egyszerű dolog. De vajon nem volt-e a kasztrendszer is bizonyos munkamegosztás? Nem volt-e a testületi rendszer egy másik munkamegosztás? S a manufaktúra-rendszer munkamegosztása, amely rendszer Angliában a XVII. század közepén kezdődik és a XVIII. század végén fejeződik be, nem különbözik-e szintén teljesen a nagyipar, a modern ipar munkamegosztásától?

Proudhon úr annyira nem sejti az igazságot, hogy arra sem fordít figyelmet, amire még a profán közgazdászok is ügyelnek. A munkamegosztásról beszélve, nem érzi szükségét annak, hogy a világ*piacról* beszéljen. Hát jó! De vajon nem kellett-e a munkamegosztásnak a XIV. és XV. században – amikor még nem voltak gyarmatok, amikor Amerika még nem létezett Európa számára, Kelet-Ázsia pedig csak Konstantinápoly közvetítésével létezett – alapjában különböznie a XVII. század munkamegosztásától, amikor már fejlett gyarmatok voltak?

Ez még nem minden. Vajon a népek egész belső szervezete, összes nemzetközi kapcsolataik nem egyebek-e, mint bizonyos munkamegosztás kifejezései? És nem kell-e megváltozniok, ha a munkamegosztás megváltozik?

Proudhon úr oly kevéssé értette meg a munkamegosztás kérdését, hogy még a város és a falu különválásáról sem beszél, amely például Németországban a IX–XII. században ment végbe. Ennélfogva Proudhon úr szemében ez a különválás nyilván örök törvény, hiszen sem eredetét, sem fejlődését nem ismeri. Egész könyvében úgy beszél, mintha egy meghatározott termelési módnak ez a terméke ítéletnapig fennmaradna. Mindaz, amit Proudhon úr a munkamegosztásról mond, csupán összegezése, méghozzá igen felületes, igen hiányos összegezése annak, amit előtte Adam Smith és ezren mások megmondtak.

A második evolúció – a *gépek*. Az összefüggés a munkamegosztás és a gépek között Proudhon úrnál egészen misztikus. A munkamegosztás minden fajtájának megvoltak a maga sajátos termelési szerszámai. Pl. a XVII. század közepétől a XVIII. század közepéig nem mindent készítettek az emberek kézzel. Voltak szerszámaik, mégpedig igen bonyolultak, mint a szövőszékek, a hajók, az emelők stb. stb.

Nincs tehát nevetségesebb annál, ha valaki a gépeket mint következményt általában a munkamegosztásból származtatja.

Mellékesen megjegyzem még, hogy Proudhon úr, mivel a gépek történelmi eredetét nem értette meg, még kevésbé értette meg fejlődésüket. Elmondhatjuk, hogy 1825-ig – az első általános válság idejéig – a fogyasztás szükségletei általában gyorsabban növekedtek, mint a termelés, s a gépek fejlődése kényszerű következménye volt a piac szükségleteinek. 1825 óta a gépek feltalálása és alkalmazása csak a munkáltatók és a munkások közötti háború eredménye. Ez is csupán Angliára érvényes. Az európai nemzeteket a saját piacukon is meg a világpiacon is ható angol konkurrencia kényszerítette arra, hogy gépeket alkalmazzanak. Ami végül Észak-Amerikát illeti, itt a gépek bevezetésének oka mind a más népekkel való konkurrencia, mind pedig a munkáskezek hiánya, vagyis az Észak-Amerika népessége és ipari szükségletei közötti aránytalanság. Ezekből a tényekből következtethetünk arra, milyen éleselméjűséget tanúsít Proudhon úr, amikor a konkurrencia kísértetét mint harmadik evolúciót, mint a gépek antitézisét idézi fel!

Végül, általában, merő képtelenség a gépekből – a munkamegosztás, a konkurrencia, a hitel stb. mellett – közgazdasági kategóriát csinálni.

A gép éppúgy nem közgazdasági kategória, mint az ökör, amely az ekét húzza. A gépek jelenlegi *alkalmazása* egyike jelenlegi gazdasági rendszerünk viszonyainak, a gépek kiaknázásának módja ellenben egészen másvalami, mint maguk a gépek. A lőpor ugyanaz marad, akár arra használják, hogy egy embert megsebezzenek, akár arra, hogy a sebesült sebeit kezeljék vele.

Proudhon úr fölülmúlja önmagát, amikor a konkurrenciát, a monopóliumot, az adót vagy a rendőrséget, a kereskedelmi mérleget, a hitelt és a tulajdont az idézett sorrendben növeszti a fejében. Angliában a XVIII. század elején, a gépek feltalálása előtt, csaknem valamennyi hitelintézmény ki volt fejlődve. Az államhitel csupán új módja volt az adók emelésének és az új szükségletek kielégítésének, amelyeket a burzsoá osztály hatalomra jutása teremtett meg. Végül az utolsó kategória Proudhon úr rendszerében a *tulajdon*. A való világban ellenkezőleg a munkamegosztás és Proudhon úr többi kategóriája alkotja azokat a társadalmi viszonyokat, amelyeknek összessége az, amit ma *tulajdonnak* neveznek: ezeken a viszonyokon kívül a polgári tulajdon nem egyéb, mint metafizikai vagy jogi illúzió. Egy másik kor tulajdona, a feudális tulajdon, egy sor egészen más társadalmi viszony között fejlődik ki. Proudhon úr azáltal, hogy a tulajdont független viszonynak tünteti fel, nem csupán módszertani hibát követ el – világosan bebizonyítja, hogy nem ragadta meg azt a köteléket, amely a *polgári* ter-

melés valamennyi formáját összefogja, nem értette meg azt, hogy egy-egy meghatározott korszakban a termelés formái *történelmi* és *múlékony* jellegűek. Proudhon úr, aki nem látja, hogy társadalmi intézményeink történelmi termékek, aki sem eredetüket, sem fejlődésüket nem érti, csak dogmatikus kritikájukat nyújthatja.

Éppen ezért Proudhon úr egy *fikcióhoz* kénytelen menekülni, hogy a fejlődést megmagyarázza. Azt képzeli, hogy a munkamegosztást, a hitelt, a gépeket stb. — mindezt rögeszméjének, az egyenlőség eszméjének szolgálatára találták fel. Magyarázata fölségesen naiv. Ezeket a dolgokat az egyenlőség érdekében találták fel, de sajnos az egyenlőség ellen fordultak. Ez Proudhon úr egész gondolatmenete. Azaz felállít egy önkényes hipotézist, és abból, hogy a valóságos fejlődés és az ő fikciója lépten-nyomon ellentmond egymásnak, arra következtet, hogy ellentmondás áll fenn. Elpalástolja, hogy csupán az ő rögeszméi és a valóságos mozgás között van ellentmondás.

Így aztán Proudhon úr, főleg történeti ismeretek hiányában, nem látta, hogy az emberek, miközben termelőképességeiket fejlesztik, vagyis miközben élnek, bizonyos viszonyokat fejlesztenek ki egymás között, s hogy e viszonyok mikéntje e termelőképességek módosulásával és növekedésével szükségszerűen változik. Nem látta, hogy a *közgazdasági kategóriák* csak *absztrakciói* ezeknek a valóságos viszonyoknak, hogy csak annyiban igazságok, amennyiben e viszonyok fennállnak. Így Proudhon úr a polgári közgazdászok tévedésébe esik, akik ezeket a közgazdasági kategóriákat örök törvényeknek tekintik, nem pedig történelmi törvényeknek, amelyek csak bizonyos történelmi fejlődés, a termelőerők meghatározott fejlődése számára törvények. Ahelyett tehát, hogy a politikai gazdaságtani kategóriákat a valóságos, múlékony, történelmi társadalmi viszonyok absztrakcióinak tekintené, Proudhon úr a dolgok misztikus megfordításával a tényleges viszonyokban csak ezeknek az absztrakcióknak a megtestesülését látja. Maguk ezek az absztrakciók olyan formulák, amelyek a világ teremtése óta szunnyadtak az atyaisten ölében.

Itt azonban derék Proudhonunknál heves szellemi görcsök jelentkeznek. Ha mindezek a kategóriák isten szívének kisugárzásai, s az emberek rejtett és örök élete, akkor miként lehetséges először az, hogy van fejlődés, másodszor pedig az, hogy Proudhon úr nem konzervatív? Ezeket a nyilvánvaló ellentmondásokat Proudhon úr az antagonizmus egész rendszerével magyarázza meg.

Az antagonizmus e rendszerének megvilágítására lássunk egy példát.

A *monopólium* jó, mert közgazdasági kategória, tehát isten egyik kisu-

gárzása. A konkurrencia jó, mert szintén közgazdasági kategória. Ami azonban nem jó, az a monopólium és a konkurrencia valósága. Ami még rosszabb, az az, hogy a monopólium és a konkurrencia kölcsönösen felfalják egymást. Mi a teendő? Minthogy isten e két örök gondolata ellentmond egymásnak, Proudhon úr számára nyilvánvaló, hogy isten ölében megvan e két gondolat szintézise is, amelyben a konkurrencia kiegyenlíti a monopólium hátrányait, és vice versa*. A két eszme közötti harc végeredményben csak a jó oldalt engedi majd érvényesülni. Ezt a titkos gondolatot el kell ragadni istentől, azután alkalmazni, és minden a legnagyobb rendben lesz; ki kell nyilatkoztatni a szintetikus formulát, amely az emberiség személytelen eszének homályában van elrejtve. Proudhon úr egy pillanatig sem habozik, hogy a kinyilatkoztató szerepében jelenjék meg.

De vessünk egy pillantást a való életre. A jelenlegi gazdasági életben nemcsak konkurrenciát és monopóliumot találunk, hanem megtaláljuk szintézisüket is, amely nem *formula*, hanem *mozgás*. A monopólium megteremti a konkurrenciát, a konkurrencia megteremti a monopóliumot. Ámde ez az egyenlet korántsem küszöböli ki a jelenlegi helyzet nehézségeit, mint a polgári közgazdászok képzelik, hanem még súlyosabb és kuszáltabb helyzetet eredményez. Ha tehát megváltoztatjuk azt az alapot, amelyen a jelenlegi gazdasági viszonyok nyugszanak, ha megsemmisítjük a jelenlegi termelési *módot*, akkor nemcsak a konkurrenciát, a monopóliumot és antagonizmusukat semmisítjük meg, hanem egységüket, szintézisüket is, a mozgást, amely a konkurrencia és a monopólium valóságos kiegyensúlyozása.

Most bemutatom Önnek egy példán Proudhon úr dialektikáját.

A szabadság és *rabszolgaság* – antagonizmus. Nem kell beszélnem a szabadságnak sem a jó, sem a rossz oldalairól. Ami a rabszolgaságot illeti, nem kell beszélnem a rossz oldalairól. Az egyetlen, ami magyarázatra szorul, a rabszolgaság jó oldala. Nem a közvetett rabszolgaságról, a proletár rabszolgaságról van szó, hanem a közvetlen rabszolgaságról, a feketék rabszolgaságáról Surinamban, Brazíliában, Észak-Amerika déli vidékein.

A közvetlen rabszolgaság éppúgy sarkpontja jelenlegi indusztrializmusunknak, mint a gépek, a hitel stb. Rabszolgaság nélkül nincs gyapot, gyapot nélkül nincs modern ipar. A rabszolgaság tette értékessé a gyarmatokat, a gyarmatok teremtették meg a világkereskedelmet, a világkereskedelem pedig szükségszerű feltétele a gépi nagyiparnak. Ezért a négerkereskedelem előtt a gyarmatok csak igen kevés terméket szállítottak az Óvilágnak, és

* – megfordítva – *Szerk.*

alig változtatták meg a világ arculatát. A rabszolgaság tehát fölöttébb fontos közgazdasági kategória. Rabszolgaság nélkül Észak-Amerika, a leghaladóbb nép, patriarchális országgá változnék. Ha letörölnék Észak-Amerikát a népek térképéről, anarchia, a kereskedelem és a modern civilizáció teljes hanyatlása következnék be. Márpedig a rabszolgaság eltüntetése azt jelentené, hogy Amerikát letörlik a népek térképéről. Ilymódon a rabszolgaság, mivelhogy közgazdasági kategória, a világ kezdete óta megvan minden népnél. A modern népek csak azt tudták megtenni, hogy saját országukban álcázták a rabszolgaságot, az Újvilágban viszont leplezetlenül meghonosították. Mit tehet a derék Proudhon úr a rabszolgaságról való ilyetén elmélkedések után? A szabadság és a rabszolgaság szintézisét keresi, az igazi juste milieu-t*, másszóval az egyensúlyt a rabszolgaság és a szabadság között.

Proudhon úr nagyon jól megértette, hogy az emberek csinálják a posztót, a vásznat, a selymet, és nagy érdem, hogy ezt az egyszerű dolgot megértette! De azt már nem értette meg Proudhon úr, hogy az emberek képességeiknek megfelelően azokat a *társadalmi viszonyokat* is termelik, melyek között posztót és vásznat termelnek. Még kevésbé értette meg Proudhon úr, hogy az emberek – akik anyagi termelőképességüknek [productivité matérielle] megfelelően termelik a társadalmi viszonyokat – termelik az *eszméket*, a *kategóriákat*, vagyis ugyanezen társadalmi viszonyok elvont eszmei kifejezéseit is. A kategóriák tehát éppoly kevéssé örökkévalók, mint a viszonyok, melyeknek kifejezései. A kategóriák történelmi és múlékony termékek. Proudhon úr számára éppen ellenkezőleg az absztrakciók, a kategóriák az eredendő okok. Szerinte ezek, és nem az emberek csinálják a történelmet. *Az absztrakció, a kategória mint olyan*, vagyis az emberektől és anyagi tevékenységüktől elkülönítve, természetesen halhatatlan, változhatatlan, érzéketlen, csak a tiszta ész létformája, ami mindössze annyit jelent, hogy az absztrakció mint olyan – absztrakt. Csodálatos *tautológia*!

Így hát Proudhon úr számára a közgazdasági viszonyok, amelyeket kategóriák formájában lát, örök formulák, amelyeknek nincs sem eredetük, sem haladásuk.

Fejezzük ki ezt másképpen: Proudhon úr nem állítja közvetlenül, hogy az ő szemében a *polgári élet örök igazság*; közvetve mondja ezt, amikor isteníti azokat a kategóriákat, amelyek gondolati formában a polgári viszonyokat fejezik ki. A polgári társadalom termékeit spontánul keletkezett, saját élettel rendelkező, örök lényeknek tekinti, mihelyt kategóriák formá-

* – arany középutat – *Szerk.*

jában, gondolati formában jelennek meg előtte. Ennélfogva nem emelkedik a polgári látókör fölé. Minthogy úgy operál a polgári gondolatokkal, mintha örökké igazak lennének, e gondolatok szintézisét, egyensúlyát keresi, és nem látja, hogy az a mód, ahogyan jelenleg egyensúlyban tartják egymást, az egyetlen lehetséges mód.

Valójában Proudhon úr csak azt teszi, amit minden derék burzsoá. Valamennyien azt mondják, hogy a konkurrencia, a monopólium stb. elvben, vagyis mint absztrakt gondolatok, az élet egyedüli alapjai, de a gyakorlatban sok kívánnivalót hagynak hátra. Valamennyien akarják a konkurrenciát, annak gyászos következményei nélkül. Valamennyien a lehetetlent akarják, ti. a polgári életfeltételeket e feltételek szükségszerű következményei nélkül. Egyikük sem érti, hogy a termelés polgári formája éppoly történelmi és múlékony forma, mint amilyen a feudális forma volt. Ez a tévedésük onnan származik, hogy az ő szemszögükből a burzsoá ember minden társadalom egyetlen lehetséges alapja, onnan, hogy nem tudnak olyan társadalmi állapotot elképzelni, melyben az ember nem lenne többé burzsoá.

Proudhon úr tehát szükségszerűen *doktrinér*. Az a történelmi mozgás, amely a mai világot felforgatja, szerinte abban a problémában oldódik fel, hogyan lehet két polgári gondolat helyes egyensúlyát, szintézisét felfedezni. Így e ravasz kópé furfangosan felfedezi isten rejtett gondolatát, a két elszigetelt gondolat egységét, de ezek csak azért elszigetelt gondolatok, mert Proudhon úr elszigetelte őket a gyakorlati élettől, a jelenlegi termeléstől, ama valóságok kombinációjától, melyeket e gondolatok kifejeznek. A nagy történelmi mozgás helyébe, amely az emberek már megszerzett termelőerői és e termelőerőknek már meg nem felelő társadalmi viszonyai közti összeütközésből származik; a rettenetes háborúk helyébe, amelyek egy nemzet különböző osztályai között és a különböző nemzetek között készülnek; a tömegek gyakorlati és erőszakos cselekvése helyébe, amely egyedül lesz képes ezeket az összeütközéseket feloldani; ennek a hatalmas, folytonos és bonyolult mozgásnak a helyébe Proudhon úr saját fejének ürítő mozgását [le mouvement cacadauphin] teszi. Eszerint a történelmet a tudósok csinálják, azok az emberek, akik el tudják lesni isten legbensőbb gondolatát. A kisembereknek csak az a dolguk, hogy a tudósok kinyilatkoztatásai szerint cselekedjenek.

Most már érthető, miért esküdt ellensége Proudhon úr minden politikai mozgalomnak. A ma problémáinak megoldását ő nem a nyilvános tevékenységben látja, hanem saját fejének dialektikus körforgásaiban. Mivel számára a kategóriák a mozgatóerők, a gyakorlati életet nem kell megváltoz-

tatni ahhoz, hogy megváltoztassuk a kategóriákat. Éppen ellenkezőleg: a kategóriákat kell megváltoztatni, és ennek következtében megváltozik majd a valóságos társadalom.

Az ellentmondások kibékítésének vágyától áthatva, Proudhon úr azon nem is gondolkodik, hogy nem kell-e ezeknek az ellentmondásoknak magát az alapját megdönteni. Mindenben ahhoz a doktrinér politikushoz hasonlít, aki meg akarja tartani a királyt, a képviselőházat és a felsőházat mint a társadalmi élet integráns részeit, mint örök kategóriákat. Csupán új formulát keres e hatalmak egyensúlyozására, holott egyensúlyuk éppen abban az aktuális mozgásban rejlik, melyben e hatalmak közül az egyik hol legyőzője, hol rabszolgája a másiknak. Így fáradozott a XVIII. században sok középszerű elme azon, hogy megtalálja az igazi formulát, melynek segítségével a társadalmi rendek, a nemesség, a király, a parlamentek stb. egymással egyensúlyba hozhatók, és másnap nem volt már sem király, sem parlament, sem nemesség. Ebben az antagonizmusban az igazi egyensúly mindazoknak a társadalmi viszonyoknak a felfordulása volt, amelyek e feudális exisztenciáknak és e feudális exisztenciák antagonizmusának alapjául szolgáltak.

Minthogy Proudhon úr az egyik oldalra az örök eszméket, a tiszta ész kategóriáit állítja, a másik oldalra pedig az embereket és gyakorlati életüket, amely szerinte ezeknek a kategóriáknak az alkalmazása, elejétől fogva *dualizmus* található nála az élet és az eszmék, a lélek és a test között — olyan dualizmus, amely sok formában megismétlődik. Mint most láthatja, ez az antagonizmus nem más, mint Proudhon úr képtelensége arra, hogy megértse az általa istenített kategóriák profán eredetét és profán történetét.

Levelem már túlságosan hosszú ahhoz, hogy még arról a nevetséges vádról is beszéljek, amelyet Proudhon úr a kommunizmus ellen emel. Ön egyelőre el fogja hinni nekem, hogy az az ember, aki nem értette meg a jelenlegi társadalmi rendszert, még kevésbé értheti meg azt a mozgalmat, amely ennek megdöntésére törekszik, sem e forradalmi mozgalom irodalmi kifejezéseit.

Az *egyetlen pont*, amelyben tökéletesen egyetértek Proudhon úrral: a szocialista érzelgősség iránt érzett ellenszenve. Én már őelőtte is sok ellenséget szereztem magamnak azzal, hogy kigúnyoltam az érzelgős, utopista birka-szocializmust. De nincsenek-e különös illúziói Proudhon úrnak, amikor saját kispolgári szentimentalizmusát — a családi tűzhelyről, a hitvesi szeretetről szóló kenetes szónoklataira és mindezekre a közhelyekre gondolok — állítja szembe azzal a szocialista szentimentalizmussal, amely például Fourier-nál sokkal mélyebben szántó, mint derék Proudhonunk öntelt banalitásai. Ő maga is érzi érveinek hitványságát, a maga teljes képtelen-

ségét arra, hogy ezekről a dolgokról beszéljen, annyira, hogy tombolni, kiabálni kezd, az irae hominis probit* játssza, tajtékzik, átkozódik, denunciál, kígyót-békát kiált, a mellét veri és isten s ember előtt azzal dicsekszik, hogy tőle távol állnak ezek a gyalázatos szocialista dolgok! Ő nem bírálja a szocialista szentimentalizmust, illetve azt, amit ő szentimentalizmusnak tart. Ő mint valami szent, mint egy pápa, átokkal sújtja a szegény bűnösöket, és dicséretét zengi a kispolgárságnak és a házitűzhely nyomorúságos, patriarchális szeretet-illúzióinak. S ez egyáltalán nem véletlen. Proudhon úr tetőtől talpig a kispolgárság filozófusa, közgazdásza. Fejlett társadalomban és helyzeténél fogva *a kispolgár* egyrészt szocialistává, másrészt közgazdásszá lesz, azaz elkápráztatja a nagyburzsoázia fénye és együttérez a nép szenvedésével. Egyszerre burzsoá is meg nép is. Lelke mélyén azzal kérkedik, hogy pártatlan, hogy megtalálta a helyes egyensúlyt [juste équilibre], amely azzal az igénnyel lép fel, hogy különbözik az arany középúttól [juste milieu]. Az ilyen kispolgár isteníti az *ellentmondást*, mert az ellentmondás lényének alapja. Ő maga az eleven társadalmi ellentmondás. Az elmélettel igazolnia kell azt, ami ő maga a gyakorlatban, és Proudhon úrnak az az érdeme, hogy tudományos tolmácsolója a francia kispolgárságnak, ez pedig valóban érdem, mert a kispolgárság integráns része lesz minden készülő társadalmi forradalomnak.

Szerettem volna, ha ezzel a levéllel együtt elküldhetem Önnek a politikai gazdaságtanról szóló könyvemet[6], de mind ez ideig nem tudtam kinyomatni sem ezt a munkát, sem pedig a német filozófusok és szocialisták bírálatát, amelyről Brüsszelben beszéltem Önnek.[40] El sem képzeli, milyen nehézségekbe ütközik Németországban egy ilyen könyv megjelentetése, egyrészt a rendőrség, másrészt a kiadók miatt, akik maguk is érdekelt képviselői mindazoknak az irányzatoknak, amelyeket támadok. Ami pedig a saját pártunkat illeti, nemcsak hogy szegény, de a német kommunista párt jelentékeny része haragszik is rám, mert szembeszállok utópiáival és szavalataival.

Kész híve
Karl Marx

P. S. Ön nyilván kíváncsi arra, miért írok rossz franciasággal, ahelyett, hogy jó németséggel írnék Önnek. Azért, mert francia szerzővel van dolgom.

Nagyon lekötelezne, ha nem váratna sokáig válaszára, hadd tudjam meg, hogy barbár franciaságom burkát lehántva, sikerült-e megértenie engem.[501]

* – a feddhetetlen ember haragját – *Szerk.*

1847

33

Marx Roland Danielshez

Kölnbe

[Brüsszel, 1847] március 7.

Kedves Daniels!

Lehetséges, hogy *te*, vagy *valaki más a kölniek közül* levelet kap Hesstől k[ommuni]sta ügyekkel kapcsolatosan. Nyomatékosan felkérlek, ne engedj *senkit közületek* válaszolni, amíg W.* útján nem küldtem nektek iratokat és leveleket. Mindenesetre még egyszer *nyomatékosan* fel kell hogy kérjelek, *jöjj el ide*. Fontos dolgokat kell közölnöm veled, melyek postán nem közölhetők. Ha *te* nem jöhetsz, H. Bürgersnek kell néhány napra ideutaznia. Nálam szállj meg te vagy helyettesed. Lásd fentebb. [...]-én [...]**

Tehát jöjj te vagy jöjjön H. Bürgers *Mechelnbe* minél hamarább.

A mellékelt levelet továbbítsd *Zulauffnak* Elberfeldbe, Grünstrasse.

Ne *Brüsszelbe*, hanem Mechelnbe gyere, és egy nappal előbb írd meg, hogy te vagy Bürgers mikor várható.

Néhány napra elhanyagolhatod burzsoá ügyeidet.***

Barátod
Marx

---

* *Valószínűleg*: Georg Weerth. – *Szerk.*

** *A levél folytatása hiányzik. A következő sorok – az utolsó mondat kivételével – a levél fejrészén találhatók.* – *Szerk.*

*** *Ez a mondat és az aláírás a levél bal szegélyén található.* – *Szerk.*

34

Marx Georg Herweghhez

Párizsba

1847 július 27.
Brüsszel, Fbg. d'Ixelles,
42, rue d'Orléans

Kedves Herwegh!

Az imént érkezett meg Engels Párizsból, néhány hétig itt marad. A következő történetet közölte, amelyre vonatkozólag mielőbbi magyarázatot kérek tőled.

Bernays meséli Ewerbecknek: Herwegh járt nálam és azt mondta, Marx olyan barátságosan fogadta, hogy *úgy látszik akar tőle valamit.* Bernays azután még teljes felhatalmazást is adott Ewerbecknek, hogy ezt a bonmot-t* továbbadja.

Természetesen egyetlen tollvonásra sem érdemesíteném ezt a pletykát, ha párizsi ismerőseim körében nem tett volna szert némi publicitásra.

Kérlek tehát, postafordultával kategorikusan közöld velem, hogy ez a dolog igaz-e vagy sem.

Barátod
Marx

* – elmés mondást – *Szerk.*

35

Marx Georg Herweghhez

Párizsba[502]

Brüsszel, [1847] augusztus 8.

Kedves Herwegh!

Sietek közölni veled, hogy leveledet megkaptam. Csak az derült ki belőle, amit előre tudtam: hogy az egész dolog szánalmas pletyka. Soraidra azért volt szükségem, hogy Engelsnek kétséget kizáróan bebizonyítsam, milyen a párizsi kispolgári német pletyka. Biztosíthatlak, hogy amióta elhagytam Párizst – bár minden óvintézkedést megtettem, hogy ne találjanak meg és ne férkőzhessenek a közelembe – ezek a vénasszonyok folyton hasonló lappáliákkal üldöznek. Csak a legkíméletlenebb gorombasággal tudja az ember ezeket a bolondokat távol tartani.

Csupán azt sajnálom, hogy remeteségedben ilyesmivel zaklatlak. – Jellemző ezekre a vénasszonyokra, hogy minden valódi pártharcot lehetőleg eltussolnak és tompítanak, ezzel szemben az ósdi német pletykálkodást és szurkálódást forradalmi tevékenységnek tekintik. A szerencsétlenek! Itt Brüsszelben legalább ezzel a nyavalyával nem találkozunk.

Az itteni porosz követség gondosan figyeltette és nyomon követtette Bornstedtet, hogy valamiféle vétségen rajtakapja. Ez végül sikerült is neki. *Denunciálta* és 3 pert akasztott a nyakába: 1. egy kincstárit, a bélyegtörvény megszegése miatt, 2. egy politikait, mert lapjában[119] azt írta, hogy Lajos Fülöpöt meg kell ölni, 3. egy rágalmazási pert, *Osy* úr, belga főnemes ügyében, akit Bornstedt gabonauzsorával vádolt, méghozzá jogosan.

A 3 per közül itt egyiknek sincs jelentősége, legbiztosabb eredményük az lesz, hogy az amúgy sem nagy tiszteletnek örvendő porosz követséget nevetségessé teszik. Mi köze neki Lajos Fülöphöz, Osyhoz és a belga bélyegtörvényhez?

Maga a vizsgálóbíró is kijelentette, hogy pour le roi de Prusse* folynak ezek a perek. A „Brüsseler Zeitung"-ot viszont – amelynek sok fogyatékossága ellenére mégis van némi érdeme, s főleg most javulhatott volna,

* – *szó szerint*: a porosz királyért; *átvitt értelemben*: semmiért, haszontalanul – *Szerk.*

miután Bornstedt kijelentette, hogy kész lehetőleg mindenben együttműködni velünk – hirtelen pénzügyi bukás fenyegeti. És hogyan viselkedtek a nemes teutonok ebben a históriában? A könyvkereskedők *becsapták* Bornstedtet, mert nem indíthat ellenük bírói eljárást. A legkülönbözőbb árnyalatú ellenzék, ahelyett hogy a legcsekélyebb – akár irodalmi, akár pénzügyi – segítséget nyújtaná, kényelmesebbnek találta, hogy Bornstedt személyén megütközzön. De nem fognak-e az ilyen emberek mindig is ürügyet találni arra, hogy semmit se tegyenek? Egyszer a férj nem tetszik, másszor meg a feleség, egyszer az irányzat, máskor meg a stílus nem felel meg, hol a formátum nem jó, hol a terjesztés jár kisebb-nagyobb veszéllyel stb. stb. Az urak azt várják, hogy a sültgalamb a szájukba repüljön. Ha csak *egy* cenzúramentes ellenzéki lap van, amelynek a kormány úton-útfélen gáncsot vet, amelynek a szerkesztője a vállalkozás természetéből kifolyólag készségesen hajlik mindenre, ami haladó, nem kellene-e akkor mindenekelőtt ezt az alkalmat kihasználni, s ha a lapot nem találják kielégítőnek, kielégítővé tenni! De nem, a mi németjeinknek mindig 1000 bölcs mondásuk van in petto*, hogy megmagyarázzák, miért kénytelenek az alkalmat kihasználatlanul elszalasztani. Ha alkalom adódik a cselekvésre, csak zavarba jönnek.

Az én kéziratainmal körülbelül ugyanaz a helyzet, mint a „Brüsseler Zeitung"-gal, és ráadásul a szamarak nap nap után írogatnak nekem, miért nem nyomatok ki semmit, sőt még azt is a szememre vetik, hogy inkább franciául írtam, mint sehogy. Sokáig kell még bűnhődnünk azért, hogy teutonnak születtünk.

Ég áldjon! Feleségedet és téged hitvesemmel együtt szívélyesen üdvözlünk.

Párizsban utólag még találsz majd egy sajtóhiba-jegyzéket francia firkálmányomhoz[103]. Enélkül néhány passzus érthetetlen.

Mihelyt lesz egy szabad órád és nincs jobb dolgod, írj.

Barátod
Marx

* – a keblükben; tarsolyukban; készenlétben – *Szerk.*

36

Marx Moses Hesshez

Brüsszelbe

[Brüsszel, 1847] szeptember 2.

Kedves Hess!

Nézz be ma a *Chaussée d'Etterbeck-i* Grand Salonba, Palais Royalnak is nevezik.

Marx

37

Engels Lucien Jottrand-hoz

Brüsszelbe*

[Brüsszel, 1847 szeptember 30.]

Uram!

Minthogy kénytelen vagyok Brüsszelt néhány hónapra elhagyni, nincs módomban betölteni azokat a funkciókat, amelyeket a szeptember 27-i gyűlés[123] rámruházni szíves volt.

Ezért arra kérem Önt, szíveskedjék egy Brüsszelben lakó német demokratát meghívni azon bizottság munkálataiban való részvételre, amelynek kitűzött feladata egy univerzális demokratikus társaság megszervezése.

Bátorkodom Önnek javasolni azt a Brüsszelben lakó német demokratát, akit a gyűlés, ha részt vehetett volna rajta, megválasztott volna a tisztségre, amellyel távollétében engem tüntettek ki. Marx úrról beszélek, aki mély meggyőződésem szerint a legmegfelelőbb arra, hogy a német demokráciát a bizottságban képviselje. Így hát nem Marx úr lenne az, aki ott betöltené az én helyemet, hanem inkább én voltam az, aki Marx urat helyettesítettem a gyűlésen.

Fogadja uram legmélyebb tiszteletem kifejezését, mellyel maradok

kész híve
Friedrich Engels

Marx úrnak, aki a gyűlés idején nem tartózkodott Brüsszelben, ez a címe: 42, rue d'Orléans, Faubourg de Namur.

---

* *V. ö 84. old. – Szerk*

38

Marx Georg Herweghhez

Párizsba

Brüsszel, [1847] október 26.
42, rue d'Orléans, Fbg. Namur

Kedves Herwegh!

Engelsszel levelet akartam küldeni neked, de elutazása napján annyi elintézendő ügy torlódott össze, hogy ezt elmulasztottam.

Ezenkívül Hatzfeldt grófné azzal a kéréssel fordult hozzám, hogy érdekében írjak neked néhány ajánló sort. Azt hiszem, azóta már megismerkedtél vele. Ez az asszony *német nő* létére sok energiát fejtett ki a férjével vívott párviadalban.

Itt Brüsszelben két nyilvános demokrata társaságot alapítottunk.

1. Egy német munkásegyletet[122], amelynek már 100 tagja van. Ebben egészen parlamentáris vita és emellett társas szórakozás is folyik: ének, szavalat, színjátszás stb.

2. Egy kisebb, kozmopolita-demokrata társaságot, amelyben belgák, franciák, lengyelek, svájciak és németek vesznek részt.[123]

Ha egyszer újra átjössz ide, meg fogod látni, hogy a kis Belgiumban még a közvetlen propaganda terén is többet lehet tenni, mint a nagy Franciaországban. Emellett azt hiszem, hogy a közéleti tevékenység, ha mégoly kismérvű is, mindenkire igen felpezsdítően hat.

Lehetséges, hogy most, amikor a *liberális* minisztérium áll a kormányrúdnál, rendőri zaklatásoknak nézünk elébe, mert a liberálisok nem tagadják meg magukat. De majd megbirkózunk velük. Hiszen ez nem Párizs, ahol az idegenek elszigetelten állnak szemben a kormánnyal.

Mivel a mostani korállapotok között Németországban a könyvkiadást lehetetlen bármiképp is felhasználni, németországi németekkel egyetértésben vállalkoztam arra, hogy részvényjegyzésre támaszkodva egy havi folyóiratot alapítsak. A Raina tartományban és Badenban már együtt van bizonyos mennyiségű részvény. Mihelyt 3 hónapra elegendő pénz összegyűlt, azonnal megindulnánk.

Ha a befolyó összegek ezt valamiképp lehetővé teszik, saját nyomdát létesítenénk itt, amelyet önálló írások kinyomatására is felhasználhatnánk.

Tőled most szeretném megkérdezni:

1. Akarsz-e te is néhány részvényt felhajtani (darabja 25 tallér)?

2. Van-e kedved közreműködni, tehát munkatársként a címlapon is szerepelni?

Arra kérlek azonban, hogy mivel már amúgy is régóta adósom vagy egy levéllel, ezúttal győzd le írásiszonyodat és válaszolj *hamarosan*. Arra is megkérnélek, kérdezd meg *Bakunyint*, mely úton, mely címre és milyen módon juttathatnék el egy levelet *Tolsztojnak*?

Feleségem szívélyesen üdvözöl téged és feleségedet.

A párizsi porosz követséggel kapcsolatos kaland valóban jellemző hazánk atyjának egyre fokozódó tehetetlen dühére.

Üdvözöl

barátod
*Marx**

* A címzést: „Doktor Gottschalk úrnak, gyakorló orvos, Koln", melyet Marxné írt, Marx áthúzta és ezt írta alája: „Kedves Herwegh! Tévedésből majdnem a fenti helytelen cím került erre a levélre." – *Szerk.*

39

Marx P. V. Annyenkovhoz

Párizsba

London, [1847] december 9.

Kedves Annyenkov!

Pártszempontok, amelyeket itt nem részletezhetek, arra indítottak, hogy Londonba utazzam.[147] Utazásomat egyúttal arra is felhasználtam, hogy a brüsszeli Demokrata Társaságot kapcsolatba hozzam az angol chartistákkal, s az utóbbiaknak egy nyilvános gyűlésen beszédet tartsak.[146] Erről talán már olvasott néhány rövid hírt az angol és francia lapokban.

Elutazásomkor azonban – és kénytelen vagyok még néhány napig itt maradni – családomat a legnyomasztóbb és legvigasztalanabb körülmények között hagytam hátra. Nemcsak hogy feleségem és a gyerekek is betegek, de gazdasági helyzetem e percben olyan válságba került, hogy feleségemet a hitelezők valósággal üldözik és ő kétségbeejtő pénzzavarban van.

Hogyan kerültünk ebbe a válságba, annak igen egyszerű a magyarázata. A német kéziratokat[40] nem nyomják ki teljes egészében. Amit kinyomatnak belőle, azt ingyen adom, csakhogy eljuttassam a világba. A Proudhon elleni brosúrám[103] nagyon jól elkelt. De a bevétel egy részét csak húsvétkor kapom meg.

Feleségem jövedelme egymagában nem elegendő, és anyámmal már jó ideje tárgyalásokat folytatok, hogy vagyonomnak legalább egy részét megkaphassam. Erre most van is közeli kilátás. De pillanatnyilag mindez nem segít.

Ebben a helyzetben, melyet nem restellek Ön előtt nyíltan feltárni, valóban a legrosszabb fejleményektől mentene meg, ha 100–200 frankot küldhetne a feleségemnek. Visszafizetni persze csak akkor tudom, amikor pénzügyeim a családommal rendeződnek.

Ha kérésemet teljesíteni tudja, úgy szíveskedjék a pénzt régi címemre küldeni: Charles Marx, Brüsszel, Fbg. Namur, 42, rue d'Orléans. Leveléből azonban feleségemnek nem szabad megtudnia, hogy én Londonból írtam Önnek. Később majd megmondom, miért.

Remélem, máskor ismét örvendetesebb dolgokról írhatok Önnek.

Híve
K. Marx

1848

40

Engels Emil Blankhoz

Londonba

Kedves Emil,

A dicsőséges februári forradalom és a ki nem tört belga márciusi forradalom után a múlt héten ismét idejöttem. Írtam anyának pénzért, hogy néhány nap múlva innen visszatérhessek Németországba, ahol a „Rheinische Zeitung"-ot[170] megint megindítjuk. Anyám most roppant sürgősnek tartja, hogy Németországba menjek, egyrészt mert azt hiszi, hogy itt újból lövöldözésre kerül a sor, s engem baj érhet, másrészt mert egyáltalában óhajtja visszatérésemet. De egyúttal ezt írja:

„Hogyan küldjem neked a pénzt, valóban nem is tudom, mivel Fould néhány nappal ezelőtt jelezte apádnak, hogy nem köt már üzleteket, s több jó váltó, melyeket apád küldött neki, óvatolva visszaérkezett. Írd meg tehát, hogyan juttassam el hozzád a pénzt."

A legegyszerűbb az, ha te küldesz nekem 20 fontot bankjegyekben – a font itt most igen jól áll – s a pénzt rögtön megtérítteted az öregekkel. Így gyorsan pénzhez jutok és rögtön elutazhatok, máskülönben pedig még 8 napig kellene itt rostokolnom, míg Barmenből vagy pláne Engelskirchenből pénzt kapok. Tehát még ma írok Barmenba, hogy térítsék meg neked a 20 £-et, téged pedig arra kérlek, intézd el a dolgot úgy, ahogy az imént elmondtam, mert váltókkal már nem lehet boldogulni.

A kettévágott bankjegyek egyik felét ma feladhatod az én címemre: 19, rue de la Victoire, Párizs, a másik felét pedig másnap: Mlle. Félicité André címére, ugyanebben az utcában, ugyanezen szám alatt. Ezzel elejét vesszük a postai tolvajlásnak.

Itt igen jól megy a dolog, azaz a burzsoák, akiket febr. 24-én és márc. 17-én megvertek, megint felemelik a fejüket és rémesen szidják a köztársaságot. De ez csak arra fog vezetni, hogy legközelebb az eddiginél sokkal vészesebb vihar tör rájuk. Ha a fickók ilyen pimaszul folytatják, akkor a

nép legközelebb néhányat felköt közülük. Az ideigl. kormányban vannak párthíveik, főképp a szappanfőző [Seifensieder[503]] Lamartine, akinek a nyakán legközelebb ugyancsak szorul a hurok. Az itteni munkások, 2–300 000 ember, hallani sem akarnak másról, mint Ledru-Rollinról, és igazuk van. Mind közül ő a legelszántabb és legradikálisabb. Flocon is igen rendes, voltam néhányszor nála, és hamarosan ismét elmegyek hozzá, talpig becsületes fickó.

A nagy keresztes hadjárathoz, mely innen kiindulva akarja a német köztársaságot meghódítani,[164] nekünk semmi közünk sincs.

Szívélyesen üdvözlöm Marie-t és a kicsinyeket. Sürgős válaszodat várva, nagy sietségben

Friedriched

Párizs, 1848 március 26.

41

Engels Emil Blankhoz

Londonba

Kedves Emil,

Ma megkaptam a négy 5 £-es bankjegy négy első felét és kérlek, *azonnal* küldd a bankjegyek másik felét, mert mielőbb el kell innen mennem. Hálásan köszönöm készségedet, mellyel szorult helyzetemben segítségemre siettél. Előfizetésedet a „Rheinische Zeitung"-ra[170] előjegyezték.

Ami az itteni pártokat illeti, tulajdonképpen három nagy párt van, leszámítva a kisebbeket (legitimisták és bonapartisták, akik csak intrikálnak, csupán szekták, nincs befolyásuk a népre, részben gazdagok, de győzelemre semmi reményük). A három párt: először a február 24-i legyőzöttek, vagyis a nagyburzsoák, a tőzsdespekulánsok, bankárok, gyárosok és nagy kereskedők, a régi konzervatívok és liberálisok. Másodszor a kispolgárok, a középrend, a nemzetőrség zöme, amely február 23-án és 24-én a nép oldalára állt, az „értelmes radikálisok", Lamartine és a „National" hívei. Harmadszor a nép, a párizsi munkások, akik most fegyveres erővel megszállva tartják Párizst.

A nagyburzsoák és a munkások egyenest szemben állnak egymással. A kispolgárok közvetítő, ám nagyon szánalmas szerepet játszanak. De az övék a többség az ideiglenes kormányban (Lamartine, Marrast, Dupont de l'Eure, Marie, Garnier-Pagès és alkalomadtán Crémieux is). Ők, és velük az ideiglenes kormány, nagyon ingadoznak. Minél nyugodtabb minden, annál inkább hajlik a kormány és a kispolgári párt a nagyburzsoázia felé, s minél jobban nő a nyugtalanság, annál inkább csatlakoznak ismét a munkásokhoz. Így nemrégiben, amikor a burzsoák megint szörnyen elszemtelenedtek, sőt 8000 nemzetőrt vonultattak a városháza elé, hogy az ideiglenes kormány egyik dekrétuma és főképp Ledru-Rollin erélyes intézkedései ellen tiltakozzanak, csakugyan sikerült nekik a kormány többségét és nevezetesen a lagymatag Lamartine-t megfélemlíteniök, olyannyira, hogy ő Ledrut nyilvánosan dezavuálta. Másnap, március 17-én azonban 200 000 munkás vonult a városházához, Ledru-Rollin iránt feltétlen bizalmukat fejezték ki, s a kormány többségét és Lamartine-t visszakozásra kényszerítették. Pillanat-

nyilag tehát ismét a „Réforme" emberei (Ledru-Rollin, Flocon, L. Blanc, Albert, Arago) kerekedtek felül. Az egész kormányban még ők képviselik leginkább a munkásokat, s kommunisták, anélkül hogy tudnák. Sajnos a kis Louis Blanc a hiúságával és esztelen terveivel nagyon lejáratja magát. Csakhamar szörnyen fel fog sülni. Ledru-Rollin viszont igen jól viselkedik.

A legnagyobb baj az, hogy a kormány egyrészt kénytelen ígéreteket tenni a munkásoknak, másrészt semmit sem tud betartani, mert nincs kurázsija, hogy az ehhez szükséges pénzügyi eszközöket a burzsoázia elleni forradalmi rendszabályok – erősen progresszív adók, örökösödési illetékek, a kivándorlók vagyonának elkobzása, a pénzkivitel megtiltása, állami bank stb. – útján biztosítsa magának. Hagyja, hogy a „Réforme" emberei ígéreteket tegyenek, azután a legotrombább, konzervatív határozatokkal képtelenné teszi őket ígéreteik megtartására.

A nemzetgyűlésben mindehhez még egy új elem járul: a parasztság, amely a francia nemzet $^5/_7$-ét alkotja és a „National", a kispolgárok pártján áll. Nagyon valószínű, hogy ez a párt győz, a „Réforme" emberei pedig megbuknak, s akkor megint forradalom lesz. Az is lehetséges, hogy a képviselők, Párizsba kerülve, megértik, hogyan állnak itt a dolgok, s hogy tartósan csak a „Réforme" emberei posszibilisek. Ez azonban nem valószínű.

A választások elhalasztása 14 nappal ugyancsak a párizsi munkások győzelme a burzsoá párt fölött.

A „National" emberei, Marrast és társai, egyébként is igen rossz pontokat szereznek. Nagy lábon élnek, barátaiknak palotákat és jó állásokat juttatnak. A „Réforme" emberei egészen mások. Néhányszor felkerestem az öreg Flocont, a fickó ugyanabban a rossz lakásban, az ötödik emeleten lakik, ahol azelőtt, közönséges kapadohányt szív egy ócska agyagpipából és mindössze egy új hálóköntöst vásárolt magának. Amellett életmódjában éppoly republikánus, mint amikor még a „Réforme" szerkesztője volt, éppoly barátságos, közvetlen és nyíltszívű is. Az egyik legderekabb fickó, akit ismerek.

Nemrégiben a Tuileriákban[409] Joinville herceg szobáiban ebédeltem az öreg Imbert-rel, aki emigráns volt Brüsszelben, most pedig a Tuileriák gondnoka. Lajos Fülöp szobáiban most sebesültek fekszenek a szőnyegeken és kurta pipákból eregetik a füstöt. A trónteremben letépték és szétszaggatták Soult és Bugeaud képeit, Grouchy képét pedig darabokra vagdalták.

A Marseillaise[126] hangjai mellett éppen most vonul erre egy gyászmenet, sebeibe belehalt munkást kísérnek utolsó útjára. Legalább 10 000 ember, nemzetőrök és felfegyverzett civilek haladnak a menetben, melyet a

Chaussée d'Antin piperkőc ifjai lovas nemzetőrökként kénytelenek kísérni. A burzsoák tajtékoznak a dühtől, hogy egy munkás ilyen végtisztességben részesül.

Üdv.
F. E.

Párizs, 1848 március 28.

42

Marx és Engels Adalbert von Bornstedthez és másokhoz

Párizsba

*Másolat**

Bornstedt stb. urak ma reggel Marxnál letétbe helyezett jegyzékére[504] a válasz a következő:

1. Marx egyáltalában nem szándékozik számot adni bárkinek bármiféle német újságcikk miatt.

2. Marx egyáltalában nem szándékszik számot adni a Német Demokrata Társaság[161] bizottságának vagy küldöttségének, mert ehhez a társasághoz semmi köze sincs.

3. Ha Bornstedt és Herwegh urak *magánszemélyként*, nem pedig valamiféle bizottság vagy társaság tagjaiként óhajtanak magyarázatot, úgy Bornstedt úrnak már egyszer privátim, egyszer pedig nyilvánosan tudtára adták, kihez kell fordulniok.

Párizs, 1848 április 1.
22, rue Neuve Saint-Augustin
Bornstedt stb. uraknak

* *Engels kézírása. – Szerk.*

43

Marx és Engels Étienne Cabet-hoz

Párizsba

Tisztelt Polgártárs!

Párizsi tartózkodásunk utolsó két napján több ízben felkerestük Önt; helyiségei azonban minden alkalommal annyira zsúfoltak voltak látogatókkal, hogy igen rövidre szabott időnk nem tette lehetővé, hogy kivárjuk, amíg sorra kerülünk. Ezért legnagyobb sajnálatunkra el kell utaznunk, anélkül hogy még utoljára találkoztunk volna Önnel.

Ewerbeck úr, aki e levelet átadja majd, magára vállalta, hogy közli velünk azt a címet, amelyre Önnek írhatunk.

Egy percig sem kételkedünk abban, hogy hamarosan kedvező híreket közölhetünk Önnel a németországi kommunista mozgalom fejlődéséről.

Addig is kérjük, fogadja tiszteletteljes üdvözletünket és maradunk

kész hívei

K. Marx F. Engels

Párizs, 1848 április 5.

44

Marx
a kölni rendőrfőnökséghez[505]

Tisztelt Rendőrfőnökség

ezennel tisztelettel kérem, hogy az illetékes hatóságnál Köln város polgárjogát számomra kieszközölni szíveskedjék.[506] Születtem 1818 május 5-én Trierben, tanulmányaimat az ottani gimnáziumban, majd a bonni és a berlini egyetemen végeztem, s 1842–43-ban mint az egykori „Rheinische Zeitung" szerkesztője Kölnben éltem. Amikor ez az újság megszűnt, külföldre utaztam és lemondtam a porosz állampolgárságról. A lezajlott események után hazámba visszatértem és most családommal itt Kölnben szándékozom letelepedni.

Teljes tisztelettel

Dr. Karl Marx

Köln, 1848 április 13.

Lakás Apostelstrasse 7. sz.

45

Engels Emil Blankhoz

Londonba

Kedves Emil,

Szerencsésen újra itt vagyok.[169] Most egész Barmen várja, mit fogok csinálni. Azt hiszik, hogy azonmód kikiáltom a köztársaságot. A filisztereket bizonytalan félelem gyötri, reszketnek, maguk sem tudják, mitől. Mindenesetre úgy vélik, hogy megérkezésem után egy s más gyorsan eldől majd. G. és A. Ermen szemmelláthatólag reszkettek, amikor ma beléptem az irodájukba. Persze nem avatkozom semmibe, nyugodtan kivárom, mi lesz.

A pánik itt leírhatatlan. A burzsoák bizalmat követelnek, ám a bizalom odavan. Legtöbbjük a létért harcol, mint ők maguk mondják. Ettől azonban a munkások még nem laknak jól, s ezért időről időre egy kicsit lázonganak. Általános a bomlás, a rombolás, az anarchia, a kétségbeesés, a félelem, a düh, az alkotmányos lelkesedés, a köztársaság elleni gyűlölet stb., s igaz, hogy most legjobban a leggazdagabbakra jár rá a rúd, s ők félnek a leginkább. Amellett úgy eltúloznak mindent, hazudnak, szidalmaznak, dühöngenek, hogy az ember szinte belebolondul. A legnyugodtabb polgár is valóságos enragé[507]. – De akkor fognak csak igazán csodálkozni, ha majd a chartisták egyszer rákezdik. A felvonulás még semmiség volt.[508] Barátom, *G. Julian Harney*, akinek a címére: *9, Queen Street, Brompton*, küldd a mellékelt levelet, 2 hónap múlva Palmerston helyére ül. Fogadok veled két pennybe, vagy akármekkora összegbe. Anyádéknál és az én anyáméknál minden jól van. Várják Hermann fivéredet, Anna Hammban van. Üdvözlöm Marie-t és a gyerekeket. Minden jót!

Üdv.
F.

Barmen, 1848 április 15.

46

Engels Emil Blankhoz

Londonba

Kedves Emil,

Múlt szombaton érkeztem meg ide Kölnbe. A „Rheinische Zeitung"[170] június 1-én jelenik meg. Hogy azonban mindjárt az elején nehézségekbe ne ütközzünk, néhány dolgot előbb el kell intézni Londonban, s mivel más nincs ott, téged bátorkodunk ezzel megbízni.

1. Keress egy újságügynököt, s fizesd elő nála számunkra – e levelem érkezésétől július 1-ig – a „Telegraph"-ot[509] (napilap) és az „Economist"-ot (hetilap). Az újságügynök, akinek a címét megadhatod nekünk, hogy később ne kelljen ezzel téged terhelnünk, a lapokat naponta csomagban vagy keresztkötésben – ahogyan újságokat szokás továbbítani – adja fel a következő címre: Mr. W. Clouth, St. Agatha, 12, Cologne, Ostende-on át.

2. A mellékelt leveleket légy szíves továbbítani.

3. A két lap előfizetési díját, valamint e levél portóját fizesd ki, terheld meg vele azonnal a „Neue Rheinische Zeitung" expedícióját, St. Agatha 12, Köln, s közöld, kinek küldjék meg az összeget, ami azonnal meg fog történni.

Az újsághoz a szükséges tőke együtt van. Minden jól megy, már csak a lapok kellenek, aztán hozzáfoghatunk. A „Times"-t már kapjuk, és az első hónapban az angol lapok közül csak a fenti kettőre van szükségünk. Ha alkalmilag valami figyelemreméltó dologra bukkansz egy másik lapban és elküldöd nekünk, örömmel vesszük. Minden költséget természetesen azonnal megtérítünk. Olyan lapok is érdekelnek, melyek a kereskedelemről, az üzleti helyzetről stb. részletes híreket közölnek. Alkalomadtán írd meg, milyen lapok vannak most odaát, hogy tudjuk, mihez tartsuk magunkat.

Marie-t természetesen nem láttam, minthogy el kellett utaznom, mielőtt megérkezett. De hamarosan átruccanok, mihelyt kerékvágásban leszünk. Egyébként Barmen unalmasabb, mint valaha és általános a gyűlölet az ellen a kevéske szabadság ellen, amivel rendelkeznek. Ezek a szamarak azt hiszik, az egész világ csak azért van, hogy ők busás nyereséget vághassanak zsebre, s mivel ez most nem megy, förtelmesen ordítoznak. Ha szabadságot akar-

nak, meg kell adniok az árát, az angoloknak és a franciáknak is fizetniök kellett érte, de Barmenban azt hiszik, hogy mindent ingyen kell megkapniok. Itt valamivel jobb a helyzet, de nem sokkal. A poroszok még mindig a régiek, a lengyeleket választóvízzel megbélyegzik[510], és abban a percben, amikor ezt írom, *Mainzot bombázzák a poroszok*, mert a polgárőrség néhány részeg, garázdálkodó katonát letartóztatott – a szuverén frankfurti nemzetgyűlés hallja a lövöldözést és úgy látszik meg se moccan. Berlinben Camphausen ölbe tett kézzel ül, a reakció, a hivatalnoki és nemesi uralom napról napra pimaszabb lesz, ingerli a népet, a nép lázong, s Camphausen tehetetlensége és gyávasága egyenest újabb forradalmak felé vezet bennünket. Így fest most Németország! Adieu.

Üdv.
F. E.

Köln, 1848 *május 24.*
14, Höhle, Köln

47

Marx
Geiger kölni rendőrfőnökhöz[505]

Értesítem Nagyságodat, hogy az Ön által hozzám intézett irat ellen azonnal fellebbezést nyújtottam be a Belügyminisztériumhoz[506] és éppúgy, mint eddig, német birodalmi állampolgárnak tekintem magam.

Köln, 1848 augusztus 5.

Dr. Karl Marx

a „Neue Rheinische Zeitung"
főszerkesztője

Nagyságos
Geiger megbízott rendőrfőnök úrnak
helyben.

48

Engels Karl Friedrich Köppenhez

Berlinbe

Kedves Köppen,

Mellékelten visszaküldöm a cikkét. Hamarább küldtem volna, de a költözés[511] zűrzavarában és az ezzel kapcsolatos rengeteg tennivaló közben az Ön címe elkallódott.

Marx bizonyára elmondta Önnek, hogy a száműzetés álmatlan éjszakáján igen gyakran emlegettük Önt. Biztosíthatom, Ön volt az egyetlen a berliniek közül, akire szívesen gondoltunk. Egyébként a száműzetés álmatlan éjszakája mégiscsak szép volt, és én visszavágyakozom oda ebből az unalmas filiszter-komédiából, amit német forradalomnak neveznek! De az ember tudjon áldozatokat hozni a drága hazáért, s a legnagyobb áldozat az, hogy visszatérünk éppen ebbe a hazába és e faragatlan közönség számára írunk vezércikkeket. Minden jót!

Kész híve
F. Engels

Köln, 1848 szeptember 1.

49

Marx
Ferdinand Lassalle-hoz
Düsseldorfba

[Köln, 1848 november 13.]

Kedves Lassalle!

Hozzátok határozatba demokrata-monarchista klubotokban[512]:

1. az *általános adómegtagadást* – főképp vidéken propagálandó;
2. szabadcsapatokat Berlinbe;
3. pénzküldeményeket a demokrata központi bizottságnak Berlinbe[513].

A rajnai demokrata tartományi bizottság
megbízásából[514]

K. Marx

(privát)

Kedves Lassalle!

Ha tudsz nekem pénzt küldeni, akár a 200 tallért, akár a kölcsönjegyekre járót, nagyon lekötelezel. Küldd a feleségemhez, Cecilienstrasse 7. Ma idézést[515] kaptam, s általános vélemény, hogy holnap le fognak tartóztatni.

Marxod

50

Marx Eduard Müller-Telleringhez

Bécsbe

[Köln, 1848 december 5.]

Kedves Telleringem,

A hiányzó számokat már megkapta volna, de a legtöbb nincs meg. Egyelőre tehát még azzal foglalkozom, hogy a hiányzó példányokat előkerítsem az Ön számára.

Ami a tárcáját illeti, elnézését kérem, hogy azt túlságos elfoglaltságom miatt még nem olvastam el. Ha a mi újságunknak nem felel meg, visszakapja.

Ami pedig a *címeket* illeti: minden levele megérkezett. Óvatosságból írjon a következő címre: *Werres úrnak, Unter Huthmacher 17.* Erre a címre nem gyanakodnak.

Lapunknak pillanatnyilag egy fillérje sincs. Az előfizetők azonban [...]* A szamarak végre rájöttek, hogy mi mindig helyesen jósoltunk; ha a kormány nem tiltja be újságunkat, január elejére már egyenesben leszünk, és én mindent meg fogok tenni, hogy Önt méltóképpen honoráljuk. Az Ön tudósításai kétségtelenül a legjobbak a hozzánk beérkezők közül, teljesen megfelelnek irányzatunknak, s minthogy újságunkból francia, olasz és angol lapok is átvették őket, Ön sokban hozzájárult az európai közönség felvilágosításához.

El sem tudnám Önnek mondani, milyen áldozatokat kellett hoznom – pénzben is, türelemben is –, hogy az újságot fenn tudjuk tartani. A németek eszeveszett szamarak.

Szívélyes üdvözletemet küldöm feleségének és maradok őszinte barátsággal

híve[516]

* *Az itt következő szó olvashatatlan. – Szerk.*

51

Engels a vivis-i egylethez a svájci német egyletek központi bizottsága nevében[517]

A vivis-i egylethez

Barátaink, Testvéreink,

A kongresszus által megválasztott központi bizottság nevében válaszolunk december 7-i leveletekre. Mivel a kongresszus már megállapította a különböző egyletek egyesítésének alapelveit, nem térünk már vissza a zürichi egyletet[518] illető szemrehányásaitokra, hanem mindjárt azzal kezdjük, hogy megválaszoljuk leveleteknek a tervbe vett centralizációra vonatkozó különböző pontjait.

Ti először is azt kívánjátok, hogy a kongresszus azokat a szavazatokat is vegye számba, amelyeket egyletek csupán levélben adnak le, és ezzel kapcsolatosan a demokratikus elvre hivatkoztok. A kongresszus megvitatta a kérdést, az általatok felhozott indokokat is mérlegelte, ám úgy határozott, hogy ezt nem engedélyezheti. Úgy vélte, hogy különben nem is lenne szükség kongresszusra, az egyletek csak leveleket küldenének a központi bizottságnak, mely azután megszámlálhatná a szavazatokat és kihirdethetné az eredményt. Az egyletek nagyjából ilyen módon tartották a kapcsolatot eddig is, aminek nem volt semmi eredménye, míg a kongresszus néhány nap alatt könnyen rendbe tudta hozni a dolgot, mégpedig azért, mert néhány órás szóbeli tanácskozással többet lehet elintézni, könnyebben lehet egyezségre jutni, mint sokéves levelezgetéssel. Azok az egyletek, amelyek nem küldenek megbízottat és így nem vehetnek részt a kongresszus *tanácskozásain*, nem hallhatják, hogy milyen indokok hangzanak el valamely pont mellett és ellen, s minthogy végül is ezek az indokok határozzák meg a szavazást, természetesen nem is szavazhatnak. Másképpen sohasem lehetne többséget elérni. Ha nektek az a véleményetek, hogy ez nem demokratikus, mi erre azt válaszoljuk, hogy eddig még ebben a tekintetben a világ egyetlen demokratikus államában sem érvényesült a ti elképzelésetek, hanem mindig is a miénk: Amerikában, Svájcban, Franciaországban, akárcsak minden más régebbi demokráciában is, mindenkor az az elv volt mérvadó, hogy aki nem küld megbízottat, nem is szavazhat. Arról egyébként, hogy a

jövőben minden egylet képviseltethesse magát, a kongresszus gondoskodott azáltal, hogy magára vállalta a küldöttek minden költségét. Talán már ezen a kongresszuson is képviseltethettétek volna magatokat; Lausanne-nak szintén nem állt módjában küldöttek költségeit fedezni, ezért egy Bernben tartózkodó polgártárssal képviseltette magát és megküldte neki instrukcióit.[519]

Hogy a svájci egyletek eddig oly kevéssé voltak egységesek, az valóban igen sajnálatos, ugyancsak sajnálatos az is, hogy olyan sok egymásnak ellentmondó javaslat hangzott el a központi egyletet illetően. Éppen ezért a zürichi egyletnek kongresszus összehívására vonatkozó javaslata nagyon jó gondolat volt. Az általa megfogalmazott ideiglenes szabályzat természetesen csak javaslat volt, amelyet a kongresszusnak szavazásra kellett bocsátania, s amelyet az – mint a mellékelt jegyzőkönyv-másolatból látni fogjátok – lényegesen módosított. Most azonban, amikor 10 különböző egylet küldötteinek tanácskozása folytán legalább a kezdeti lépés megtörtént, most nagyon kívánatos lenne, ha a nem képviselt egyletek csatlakoznának a már megindult centralizációhoz és ők is tennének engedményt, mint ahogyan jóformán mindegyik képviselt egylet egyik vagy másik kérdésben engedett álláspontjából és alávetette magát a többség határozatainak. Kölcsönös engedmények nélkül nem jutunk semmire.

Javaslatotokat, hogy a „Segíts magadon" Fegyveres Egylet[520] elnökségét nyilvánítsák központi egyletté, nagyon komolyan megvitatták, de végül is elvetették. A „Segíts magadon" Fegyveres Egylet az itteni törvények (a szabadcsapat-törvény) szerint tiltott egyesülés, és így az *egyletekként* hozzá csatlakozó egyletek ugyancsak kitennék magukat a feloszlatás és a vagyonelkobzás veszélyének. A Fegyveres Egylet továbbá csakis a katonai szervezést akarja vállalni, nem tekinti azonban hivatásának, hogy az egyleteket szociáldemokrata propaganda és Németországgal folytatott levelezés terén is képviselje. A berlini központi bizottság és a lipcsei munkásbizottság[521] pedig nem kockáztathatják meg, hogy akár ártatlan dolgokról is levelezést folytassanak a Fegyveres Egylettel, anélkül hogy saját feloszlatásuk és letartóztatásuk veszélyét ne vállalnák; másrészt fordítva: a Fegyveres Egylet sem tudna rendszeres levelezést folytatni ezekkel a bizottságokkal, anélkül hogy a svájci hatóságok részéről a legmakacsabb üldöztetéssel ne kellene számolnia. Mi azonban mindenekelőtt olyan centralizációt akarunk, mely a kormányoknak nem szolgáltat ürügyet a menekültek újabb üldözésére, olyan centralizációt, melyet nem lehet támadni, s amely éppen ezért be tudja tölteni hivatását. A bieli küldött* maga is ezen a véleményen volt

* Julius Standau. – *Szerk.*

és ellenezte a központi egylet kötelezettségeinek a Fegyveres Egylet elnökségére való átruházását. Ezzel szemben persze bárkinek jogában áll a Fegyveres Egylethez csatlakozni. Csak az a kikötés, hogy *ne egyletként* csatlakozzanak, hogy ilymódon sohase árthassanak az egyletnek, legfeljebb egyes embereknek, ha netán újabb üldöztetésre kerül a sor.

Miután most már a leveletekben említett pontokra sorjában válaszoltunk, a kongresszus további határozatait illetően utalunk a mellékelt jegyzőkönyvre, s a kongresszus nevében és megbízásából felszólítunk benneteket, csatlakozzatok a német egyletek ezennel létrehozott egyesüléséhez és e csatlakozástokról mielőbb értesítsetek bennünket.

Újfent tanácsoljuk: engedjetek mellékes kérdésekben, ahogyan a többiek is engedtek és a jövőben is engedni fognak, hogy a fődolog sikerüljön; csatlakozzatok az egyesülés magvához, melyet több egylet jócskán rááldozott pénzzel és idővel immár létrehozott, s amelyből csak úgy kerekedhet ki valami rendes dolog, ha mindnyájan összetartunk, elfeledjük a történteket és kis nézeteltérések miatt nem engedünk továbbra is éket verni magunk közé!

Üdvözlet és testvériség.

A kongresszus megbízásából

A központi bizottság

Bern, 1848 december [25. körül].

Cím: N. Berger úrnak,
Bern, Käfichgässlein 109. sz.

52

Marx Wilhelm Stieber rendőrtanácsoshoz

Berlinbe

(Fogalmazvány)

[Köln, 1848 december 29. körül.]

A szerkesztőség megkapta az Ön levelét[522] és a Frankfurtból keltezett helyesbítést közölni fogja. Ami a rágalmazási perrel való fenyegetőzését illeti, abból csak az derül ki, hogy Ön nem ismeri a Code pénalt[523], melynek rágalmazásra vonatkozó paragrafusa a lapunk 177. számában megjelent tudósításra nem alkalmazható. Megnyugtatására szolgáljon egyébként, hogy ezt a tudósítást egy frankfurti képviselő küldte be nekünk, még mielőtt a „Neue Preussische Zeitung" ugyanezt a hírt leközölte. Úgy láttuk, hogy az Ön régebbi sziléziai tevékenysége nem cáfol rá a szóban forgó tudósítás tartalmára, ámbár másrészt feltűnőnek találtuk, hogy jövedelmezőbb és megtisztelőbb berlini állását Ön egy bizonytalan és kétértelmű, ám mindenesetre *legális* állással cserélte volna fel.

Ami sziléziai működésére vonatkozó bizonygatásait illeti, erről igyekezni fogunk anyagot rendelkezésére bocsátani, nyilvánosan vagy magánúton, ahogy óhajtja.

A levelében foglalt, demokráciára és demokrata lapokra vonatkozó kioktatás mentségét újszerűségében látjuk.

53

Engels a Márciusi Egylet vezetőségéhez

Majna-Frankfurtba

a svájci munkásegyletek központi bizottsága nevében[524]

A Márciusi Egylet vezetőségéhez Majna-Frankfurtba

Polgártársak,

A svájci német egyletek e hó 9-én, 10-én és 11-én itt Bernben kongresszust tartottak, megállapodtak egymással abban, hogy állandó egyesüléssé formák össze és a Berni Egyletet[525] körzeti egyletté nevezték ki.

Az alulírott központi bizottság ezennel tudomásotokra hozza az egyesülés létrejöttét.

Ezenkívül közli veletek, hogy a kongresszus határozatot hozott, miszerint a Márciusi Egylettel levelező kapcsolatba lép. A szorosabb csatlakozást már közös szervezeti szabályzatunk 1. cikkelye is kizárja, melyben a svájci egyletek határozottan a demokratikus szociális köztársaság mellett foglalnak állást.[526]

A kongresszus továbbá megbízott bennünket, közöljük veletek, hogy határozottan elítéli a német birodalmi hatalomnak Svájc ellen foganatosított rendszabályait.[527] Ezek az éppoly igazságtalan, mint nevetséges lépések nemcsak arra szolgálnak, hogy Németországot egész Európa szemében kompromittálják, hanem számunkra, Svájcban élő német munkások számára még külön azzal a hátránnyal is járnak, hogy helyzetünket anyagi szempontból veszélyeztetik és bennünket, német demokratákat barátainkkal, a svájci demokratákkal szemben ferde helyzetbe hoznak.

Reméljük, a Márciusi Egylet valamelyik képviselő tagja megragadja a legközelebbi alkalmat arra, hogy a Svájcban élő német munkásoknak e hivatalos véleménynyilvánítását az úgynevezett nemzetgyűlésnek[528] tudomására hozza.

Időközben várjuk küldeményeiteket és leveleiteket.

Bern, 1848 dec.

Trützschler
képviselő úrnak, Majna-Frankfurt

Üdvözlet és testvériség
A svájci német munkáseg yletek
központi bizotts ága

1849

54

Marx Eduard Müller-Telleringhez

Ratiborba

Köln, [1849] január 15.

Kedves Tellering!

Ön mindig helytelenül számítja ki a postanapokat, mert abban a hitben van, hogy az osztrák és a berlini posta szabályszerűen fut be ide. Valójában pedig mindig 1–2 nappal késik és rendkívül szabálytalanul érkezik. Bécsből kelt első levelét 10-én este kaptam meg. 11-én rögtön levelet küldtem *Oderbergbe*, poste restante, ehhez 50 tallért mellékeltem pénztári utalványokban. Tehát ahhoz, hogy a pénzt megkaphassa, mindenképpen vissza kell mennie Oderbergbe.

Az újságokat azonnal elküldöm, mihelyt Oderbergből visszatérve megírja, hol szándékszik ideiglenesen letelepedni.

Útlevélügyei remélhetőleg, Geiger rosszindulata ellenére is, 2–3 napon belül végleg elintéződnek. Ugyancsak meg kell írnia nekem, hová küldje Önnek berlini barátunk az útlevelet.

Ha Bécset el kell kerülnie – ami újságunk számára pótolhatatlan veszteség lenne, s amely esetben helyettest kellene kijelölnie, aki a napi újdonságokról tudósít bennünket –, akkor szerintem talán még Breslau lenne a legalkalmasabb tartózkodási hely. Igen gyakran gondolok sajnálattal az Ön feleségére, aki jobb sorsot érdemel.

Mellékelten küldöm Önnek a „N Rh Z" egyik számát, amely a magyarokról szóló vezércikke[186] miatt remélem érdekelni fogja Önt.

Írjon mielőbb. Franciaországban tavasszal új tánc kezdődik. A burzsoá köztársaság gyalázatossága túl hamar jutott el „bűnei virágjához"[529].

Híve

K. Marx

55

Marx Ernst Dronkéhoz

Párizsba

Köln, [1849] február 3.

Kedves Dronke!

Leveledre, melyet Engels közölt velem, röviden a következőket válaszolom:

1. Ami idejöveteledet illeti: amikor azt írtam neked, hogy „Addig ne gyere Németországba, amíg nem írok neked", *Kratz* azt mondotta nekem, hogy ügyed még nincs rendben.

2. Később azért írtam Kappnak és nem neked, mert Kapp fenyegető levelekkel ostromolt. Azt az utalványt, amelyet Kappnak adtam, Korff nem váltotta be. Én időközben a részvénytársaság tagjai előtt kijelentettem, hogy Korffnak vagy nekem meg kell válni a laptól. Ráadásul *Plasman abban az időben* újra lefoglalta a postai átutalásokat, s az újság, mint azt megérkezésekor Engels is tapasztalta[174], naponta azon a ponton volt, hogy csődbe jut.

3. A Meyerbeer-féle históriáról *egy szót sem* tudok. Elhiheted, hogy olyan helyzetben, amikor naponta tört ki szedőlázadás néhány tallér miatt, nem szalasztottam volna el 150 tallért.

4. A Kapp miatt írott levelem teljesen jogos volt. Kapp a legocsmányabb időkben nyilvános támadásokkal fenyegetőzött. Ha beleképzeled magadat a *mi* akkori helyzetünkbe, meg fogod érteni bosszúságomat. Weerth glosszájáról (amely egyébként *nem rád*, hanem *Imandt*ra vonatkozott, aki szakadatlanul írogatott ide) csak most hallottam.

5. A *január 14*-én küldött 25 tallért tanúk jelenlétében adtam fel neked, Ewerbeck címére. Az itteni posta holnap fog erről felvilágosítást adni. Nota bene: *Kapp* ugyanebben az időben 15 tallért kapott tőlem.

6. Ami válaszaim elmaradását illeti, Lupus tanúskodhat róla, hogy igen gyakran írtam neked.

7. Ha előfordult, hogy ingerült hangon írtam neked, annak az volt az oka, a) hogy az újság miatt a legmélyebb kutyaszorítóban voltam, az újság minden tudósítója és hitelezője rám rontott, b) hogy *Imandt* egyik Freilig-

rathhoz írott levelében közölte, hogy te, Kapp stb. szerfölött szidalmaztok engem, és a nemes Beust, ha nem tévedek *Beust* volt (biztosan nem tudom), hasonló leveleket küldözgetett ide.

Néhány napon belül el kell dőlnie, hogy a lap *megbukik-e* vagy *konszolidálódik*, s akkor azonnal további pénzeket küldünk neked; most *teljesen* pénz híján vagyunk. A 25 tallér históriáját azonban tisztázni kell.

Hogy folyvást az újság társszerkesztőjének tekintettelek, az kiderül mind a különböző lapokban megjelent új hirdetésből, mind pedig abból, hogy a frankfurti menekült kiutasításáról szóló cikkedet „Köln" jelzéssel közöltem.[530]

Marxod

[*Wilhelm Wolff utóirata*]

A fentiekkel teljesen egyetértek

56

Engels Daniel Fenner von Fenneberghez

Igen tisztelt Uram!

Már hamarább válaszoltam volna Önnek, ha ügyét illetően nem kellett volna másoknál is tájékozódnom. Nem tartom tanácsosnak, hogy Ön itt bármiképp nyilvánosan fellépjen; az itteni rendőrkapitány előléptetésre sóvárogva mindenre képes, mint arról épp ma értesültünk egy innen minden ok nélkül kiutasított lengyel menekült esetéből. Továbbá azt is tanácsolnám Önnek, hogy amennyiben az útlevele *nem teljesen kifogástalan*, inkább bármilyen más útvonalon menjen Párizsba, ne Kölnön és Brüsszelen át. Kölnnél még csak átjutna, de a belga határon biztosan letartóztatnák és rabszállító kocsiban, esetleg napokig tartó fogság után, szállítanák a francia határra. Magam is így jártam 5 hónappal ezelőtt[531], és napról napra újabb híreket kapunk a belgáknak a menekültekkel szembeni gyalázatos viselkedéséről. Sőt még azt is kockáztatja, hogy a csirkefogók az egész pénzét elveszik és egy fillért sem adnak vissza, mint ez v. Hochstetter menekülttel megesett.

Ha egyébként szolgálatára lehetek, kész örömmel teszem.

Híve

F. Engels

Köln, 1849 március 1.

57

Marx Engels ezredeshez

Kölnbe

(Fogalmazvány)

Engels ezredes és másodparancsnok úrnak

Uram!

Tegnapelőtt a 16. gyalogezred 8. századának két tiszthelyettese felkeresett a lakásomon, hogy privatim* beszéljenek velem. Éppen Düsseldorfban voltam, s így elutasították őket. Tegnap délután ismét megjelent nálam két ilyen úr és magánbeszélgetést óhajtott velem.

Bevezettettem őket egy szobába, ahová hamarosan követtem őket. Kértem az urakat, foglaljanak helyet és megkérdeztem, mit kívánnak. Kijelentették, hogy a „Neue Rheinische Zeitung" február 28-i 233. számában megjelent, v. Uttenhoven százados ellen irányuló cikk szerzőjének nevét óhajtják megtudni.[532] Azt válaszoltam az uraknak, 1. hogy a kérdéses cikkhez semmi közöm, mert az vonal alatt jelent meg, vagyis hirdetés; 2. hogy az uraknak jogukban áll egy ellennyilatkozatot díjtalanul közzétenni; 3. hogy jogukban áll a lapot beperelni. Az uraknak azon megjegyzésére, miszerint az egész 8. század sértve érzi magát a hirdetés miatt, azt válaszoltam, hogy csupán a 8. század minden tagjának aláírása győzhetne meg arról, hogy igaz ez a kijelentés, mely egyébként nem vehető tekintetbe.

Mire a tiszthelyettes urak kijelentették, hogy ha nem nevezem meg az „illetőt", ha „nem szolgáltatom ki", „nem tudják többé visszatartani embereiket", s a dolognak „rossz vége" lesz.

Én azt feleltem az uraknak, hogy fenyegetésekkel és megfélemlítési kísérletekkel nálam sehogy se lehet boldogulni. Erre az urak a foguk közt morogva eltávoztak.

A fegyelem felbomlása igen nagyfokú lehet, a törvényes rend betartása iránti érzék bizonyára veszendőbe ment, ha századok rablóbandák módjára követeket küldenek egyes polgárokhoz és fenyegetésekkel akarnak tőlük

---

* – magánügyben; nem hivatalosan – *Szerk.*

ilyen vagy olyan nyilatkozatot kicsikarni. Kiváltképpen nem értem, mit jelent ez a mondat: „Nem tudjuk többé visszatartani embereinket." Avagy ezek az „emberek" talán saját szakállukra törvénykeznek, ezek az „emberek" a törvényes eszközökön kívül netán más eszközökkel is rendelkeznek?

Arra kell kérnem ezredes urat, indítson vizsgálatot ebben az ügyben és adjon felvilágosítást erre a sajátságos jogsértésre vonatkozóan. Sajnálnám, ha kénytelen lennék az esetet a nyilvánosság elé vinni.

Köln, [1849] március 3.

58

Marx Engels ezredeshez

Kölnbe

(Fogalmazvány)

[Köln, 1849 március 5. körül.]

Engels ezredes és parancsnok úrnak

Uram!

Abban a meggyőződésben, hogy porosz kir. tiszthelyettesek négyszemközt elhangzott szavakat nem fognak letagadni, *nem* hívtam *tanút* a kérdéses beszélgetéshez.* Ami azt az állítólagos kijelentésemet illeti, hogy „nekem a *bíróságok, mint legutóbb kiderült, mit sem árthatnak*", még politikai ellenfeleim is el fogják ismerni, hogyha netán gondolnék is efféle bárgyúságot, nem mondanám azt ki harmadik személyek előtt. És a tiszthelyettes urak nem ismerik-e el maguk is, hogy én megmagyaráztam nekik, miszerint *a vonal alatti* közleményekhez semmi közöm, s az újságnak egyáltalában csak azért a részéért vagyok felelős, melyet aláírok? Nem volt tehát alkalom sem arra, hogy az *én* álláspontom a bíróságokat illetően szóba kerüljön.

A további vizsgálat szorgalmazásáról annál is inkább szívesen lemondok, mivel nem a tiszthelyettes urak megbüntetése volt a célom, hanem csak az, hogy feletteseik figyelmeztessék őket jogkörük korlátaira.

Ami szíves zárómegjegyzését illeti, a „Neue Rheinische Zeitung" azzal, hogy a katonaságnál előfordult legutóbbi súrlódásokról hallgatott, megmutatta, mily nagy mértékben tekintetbe veszi a mostani izgatott kedélyállapotokat.

* *Az eredetiben áthúzva*: noha véletlenül épp akkor lakásomon tartózkodott a „N Rh Z" egyik társszerkesztője. – *Szerk.*

59

Marx Joseph Weydemeyerhez

Majna-Frankfurtba[533]

[Bingen, 1849 június 1.]

Kedves Weydemeyer!

A *magam* és *Freiligrath* nevében felkérlek, hogy azt, aki kinyomatta Freiligrath költeményét, utánnyomás miatt pereld be és követelj kártérítést.

Általános meghatalmazottam *St. A. Naut* Kölnben, neki légy szíves ebben az ügyben írni.

Vale faveque.*

K. Marx

* – Élj boldogul és tarts meg jóindulatodban. – *Szerk.*

60

Marx Joseph Weydemeyerhez

Majna-Frankfurtba

Párizs, [1849] július 13.
45, rue de Lille
Cím: M. Ramboz

Kedves Weydemeyer!

Dronke már bizonyára megírta neked, hogy minden áron adj túl a vörös újságokon[534].

Családommal egy fillér nélkül állok itt. Pedig kínálkozott rá alkalom, hogy néhány hét alatt 3–4000 frankot keressek. Proudhon ellen írott brosúrám iránt[103] ugyanis, melyet ő tőle telhetőleg igyekezett víz alá nyomni, kezd itt érdeklődés mutatkozni, s rajtam áll, hogy a legfontosabb lapokba recenziókat csempésszek be róla úgy, hogy második kiadás váljék szükségessé. De ahhoz, hogy ebből hasznom legyen, a Brüsszelben és Párizsban még raktáron levő példányokat fel kellene vásárolnom, hogy én legyek az egyetlen birtokosuk.

3–400 tallérral végrehajthatnám ezt a műveletet és egyszersmind az első időben itt fenn tudnám tartani magamat. Talán segíthetnél ebben a dologban.

Tudniillik a következőképpen:

Egy rhedai hölgy, akivel Lüning is kapcsolatban áll, már küldött 1000 tallért a „Neue Rheinische Zeitung" részére Carl Postnak, de visszavette, amikor ez az újság megszűnt. Nem lehetne-e őt a te közvetítéseddel esetleg rávenni arra, hogy előlegezze ezt az összeget? Gondolom, annál is inkább igényt tarthatok efféle előlegre, mert több mint 7000 tallért költöttem a „N Rh Z"-ra, amely pedig pártvállalkozás volt.

Ha lehet, szorgalmazd ezt az ügyet, de másokkal ne beszélj róla. Neked megmondhatom, hogyha nem kapok valahonnét segítséget, elvesztem, minthogy a családom is itt van, s már feleségem utolsó ékszere is a zálogházba vándorolt.

Postafordultával várok választ.

Barátod
K. Marx

61

Engels Jenny Marxhoz

Párizsba

Kedves Marxné,

Bizonyára Ön is, Marx is csodálkoznak, hogy olyan sokáig nem hallattam magamról. Íme az okok: Ugyanaznap, amikor Marxnak írtam (Kaiserslauternból), jött a hír, hogy a poroszok megszállták Homburgot és ezzel elvágták az összeköttetést Párizzsal. Így hát a levelet már nem tudtam elküldeni és Willichhez mentem. Kaiserslauternban teljesen távol tartottam magam az úgynevezett forradalomtól[535], de mikor a poroszok jöttek, nem tudtam ellenállni a vágynak, hogy részt vegyek a háborúban. Willich volt az egyetlen valamirevaló tiszt, tehát hozzá mentem és a szárnysegéde lettem. Négy ütközetben voltam, ezek közül kettő eléggé jelentékeny volt, főleg a Rastatt melletti[536], és úgy találtam, hogy a nekirontás sokat dicsért bátorsága a legközönségesebb tulajdonság, amellyel az ember rendelkezhetik. A golyók süvítése egészen jelentéktelen história, és az egész hadjárat alatt, noha sok volt a gyáva, egy tucat embert sem láttam, aki *ütközet közben* gyáván viselkedett volna. De annál több „bátor ostobaságot" láttam. Enfin*, mindent szerencsésen megúsztam, és végeredményben jó, hogy volt ott valaki a „Neue Rheinische Zeitung"-tól, mert Badenban és Pfalzban ott volt az egész demokrata csőcselék és most el nem követett hőstettekkel kérkedik. Megint azt mondták volna: a „N Rh Z" urai sokkal gyávábbak, semhogy verekedjenek. A sok demokrata úr közül azonban egyik sem verekedett rajtam és Kinkelen kívül. Ez utóbbi közlegénynek jelentkezett a csapatunkba és egész rendesen viselkedett; az első ütközetben, amelyben részt vett, golyó súrolta a fejét, és fogságba esett.

Azután, hogy csapatunk fedezte a badeni hadsereg visszavonulását, 24 órával valamennyi többi csapat után átmentünk Svájcba és tegnap értünk ide, Veveybe.[201] A hadjárat és a Svájcon való átvonulás alatt teljesen lehetetlen volt akár csak egy sort is írnom. Most azonban sietek hírt adni magamról és annál is inkább sürgősen írok Önnek, mert – valahol Badenban –

* – végül, szóval, nahát – *Szerk.*

azt hallottam, hogy Marxot Párizsban letartóztatták. Sohasem jutottunk újságokhoz, tehát semmiről sem értesültünk. Hogy igaz-e a hír vagy nem, sehol sem tudhattam meg. Megérti, mennyire aggódom emiatt, nagyon kérem tehát, szabadítson meg minél előbb nyugtalanságomtól és értesítsen Marx sorsáról. Mivel a Marx letartóztatásáról szóló hírt senki nem erősítette meg, még mindig remélem, hogy alaptalan. De hogy Dronke és Schapper ül, abban aligha kételkedhetem. Tehát, ha Marx még szabad, küldje el neki ezt a levelet azzal a kéréssel, hogy rögtön írjon nekem. Ha Párizsban nem érezné magát biztonságban, itt a Waadtlandban teljes biztonságban lehet. Maga a kormány is vörösnek és a permanens forradalom hívének vallja magát. Genfben ugyanez a helyzet. Ott van Schily Trierből, aki parancsnok volt a mainzi csapatban.

Ha hazulról kapok valami pénzt, valószínűleg Lausanne-ba vagy Genfbe megyek és meglátom, mihez kezdek. Csapatunk, amely derekasan verekedett, untat, és itt nincs mit csinálni. Willich az ütközetben bátor, hidegvérű, ügyes, s gyorsan, jól áttekinti a helyzetet, ütközeteken kívül azonban többékevésbé unalmas ideológus[537] és „igazi szocialista"[61]. A legtöbb embert, akivel csapatunknál beszélni lehetett, máshová irányították.

Csak bizonyos volnék már benne, hogy Marx szabad! Gyakran gondoltam arra, hogy a porosz golyók közepette sokkal kevésbé veszélyes helyen voltam, mint a többiek Németországban és kiváltképpen Marx Párizsban. Szabadítson meg hát gyorsan ettől a bizonytalanságtól. Szíves üdvözlettel!

Engels

Vevey, Canton de Vaud, 1849 július 25.

Cím: F. Engels, német menekült, Vevey, Svájc
(Lehetőleg borítékolva Thionville-ig vagy Metzig)

62

Marx Ferdinand Freiligrathhoz

Kölnbe

[Párizs, 1849] július 31.

Kedves Freiligrath!

Bevallom, Lassalle viselkedése nagyon meglep.[538] Személyesen fordultam hozzá, s mivel egy alkalommal magam is kölcsönöztem a grófnénak* pénzt, másrészt pedig ismervén Lassalle rokonszenvét irántam, az efféle kompromittálást korántsem láthattam előre. Sőt inkább a legnagyobb diszkréciót kértem tőle. Bármilyen pénzzavart szívesebben elviselek, mintsem egy nyilvános koldulást. Írtam neki emiatt.

Ez a história kimondhatatlanul bosszant.

Beszéljünk politikáról, mert az elvon ettől a magánnyavalyától. Svájcban a bonyodalom egyre nő, s most ehhez járul olasz részről még Szavoja. Úgy látszik, Ausztriának az a terve, hogy szükség esetén Itáliában kárpótolja magát Magyarországért. Szavoja osztrák bekebelezése azonban a mostani francia kormánynak, ha ezt eltűrné, kitöri a nyakát. A francia kamaratöbbség nyilvánvaló bomlásban van. A jobboldal szétszakad a tiszta philippistákra**, azokra a legitimistákra, akik a philippistákkal együtt szavaznak, s a tiszta legitimistákra, akik az utóbbi napokban a baloldallal szavaztak. Thiers-nek és társainak az a tervük, hogy Louis-Napoléont konzullá tegyék tíz évre, amikor is Párizs grófja nagykorú lesz és elfoglalja majd Louis-Napoléon helyét. S ha a nemzetgyűlés újra bevezeti a boradót, ami majdnem bizonyos, az összes bortermelőket maga ellen uszítja. Minden egyes reakciós rendszabálya a lakosság újabb részét szakítja el tőle.

De a legfontosabb e pillanatban Anglia. Ne ámítsuk magunkat az úgynevezett békepárttal, amelynek Cobden az elismert feje. És ne ámítsuk magunkat az angoloknak Magyarország iránti „önzetlen rajongásával" sem, melynek jegyében orszgszerte gyűléseket szerveznek.

* Sophie von Hatzfeldt. – *Szerk.*

** Louis Philippe hívei. – *Szerk.*

A békepárt csupán *álcázott free-trade párt**. Ugyanaz a tartalom, ugyanaz a cél, ugyanazok a vezetők. Ahogyan a free-traderek az arisztokráciát anyagi alapjában támadták meg belföldön azzal, hogy a gabonatörvényeket[206] és a hajózási törvényeket[207] eltörölték, most külpolitikájában, európai kapcsolatában és elágazásában támadják meg azzal, hogy a Szent Szövetséget[208] bomlasztani igyekeznek. Az angol free-traderek radikális burzsoák, akik radikálisan szakítani akarnak az arisztokráciával, hogy korlátlanul uralkodhassanak. De azt nem veszik észre, hogy a népet így akaratuk ellenére a színre és uralomra segítik. Nem a középkori háború révén zsákmányolni ki a népet, hanem pusztán a kereskedelmi háború révén — ez a békepárt. Cobden fellépésének a magyar ügyben volt egy közvetlenül gyakorlati kiindulópontja. Oroszország ebben a pillanatban azon fáradozik, hogy kölcsönt vegyen fel. Cobden, az ipari burzsoázia képviselője nem engedélyezi ezt az üzletet a pénzburzsoáziának, s Angliában az ipar uralkodik a bank fölött, míg Franciaországban a bank uralkodik az iparon.

Cobden félelmetesebb csatát vívott az oroszokkal, mint Dembiński és Görgey. Leleplezte Oroszország nyomorúságos pénzügyi helyzetét. Oroszország, mondja Cobden, a világ legnyomorultabb nációja. A szibériai bányák évente csak 700 000 font sterlinget hoznak az államnak; az égetett szeszes italokra kivetett adó 10-szer többet jövedelmez. Igaz, hogy a pétervári Bank pincéjében felhalmozott arany- és ezüstkészlet 14 000 000 font sterlingre rúg, ez azonban 80 000 000 font sterlingnyi papírpénz érctartalékául szolgál. Ha tehát a cár a Bank pincéihez nyúl, akkor elértékteleníti a papírpénzt, és forradalmat idéz elő magában Oroszországban. Az abszolutista kolosszus ezért meg sem mozdulhat a mi kölcsönünk nélkül, kiáltja a büszke angol burzsoá, s mi nem adunk kölcsönt neki. Tisztán polgári úton még egyszer megvívjuk a burzsoázia háborúját a feudális abszolutizmus ellen. Az aranyborjú hatalmasabb mindazoknál a borjaknál, akik a világ trónjain ülnek. Persze Magyarországot illetően az angol free-tradereknek van még egy közvetlen érdekük is. Az eddigi osztrák zárlat helyett kereskedelmi szerződés és bizonyos fajta szabadkereskedelem Magyarországgal. S biztosak abban, hogy azt a pénzt, amelyet most titokban biztosan juttatnak a magyaroknak, a kereskedelem révén profittal és kamatokkal vissza fogják kapni.

Ez az álláspont, melyet az angol burzsoázia most a kontinentális zsarnoksággal szemben elfoglal, éppen fordítottja annak a hadjáratnak, amelyet

---

* — *szabadkereskedelmi párt — Szerk.*

1793-tól 1815-ig Franciaország ellen folytatott. E fejlemény fontosságát nem lehet eléggé hangsúlyozni.

Feleségemmel együtt szívélyes üdvözletünket küldjük feleségednek és neked

K. Marxod

63

Marx Joseph Weydemeyerhez

Majna-Frankfurtba

[Párizs, 1849 augusztus 1. körül]

Kedves Weydemeyer!

Dronkétól értesültem arról, hogy a vesztfáliai hölggyel nem sikerült a dolog.* Hát jó.

Most tőled szeretném megtudni, milyen módon tartod lehetségesnek brosúrák publikálását.

A *munkabérről* szóló brosúrával szeretném kezdeni, ennek csak az eleje jelent meg a „Neue Rheinische Zeitung"-ban.[539] Írnék hozzá egy kis politikai előszót a mostani status quóról. Gondolod, hogy pl. Leske belemenne? De mihelyt a kéziratot kézhez kapja, azonnal kellene fizetnie, méghozzá jól, mert tudom, hogy ez a brosúra kapós és már egy tömeg kész előfizetőre talál. Mostani pénzügyi helyzetem nem teszi lehetővé, hogy Leskével a régi számlát rendezzem.

Ha Leske azután úgy látja, hogy ez az írás kelendő volt, akkor ezen a módon tovább folytathatnánk.

Engelstől tegnap kaptam levelet**; Svájcban van és Willich szárnysegédeként részt vett 4 ütközetben.

Damoklész kardja még mindig a fejem fölött lebeg; kiutasításomat*** nem vonták vissza, de egyelőre nem is hajtják végre.

Bármilyen fatálisan hat pillanatnyilag a dolgok mostani állása személyes körülményeinkre, mégis az elégedettek közé tartozom. A dolgok nagyon szépen haladnak, s az a Waterloo, amelyet a hivatalos demokrácia elszenvedett, győzelemnek tekinthető. Az isten kegyelméből való kormányok magukra vállalják azt a szerepet, hogy értünk bosszút álljanak a burzsoázián és azt megfenyítsék.

Valamelyik nap talán küldök neked egy kis cikket a lapod° számára az

---

* *V. ö. 476. old. – Szerk.*

** *V. ö. 477–478. old. – Szerk.*

*** *V. ö. 130., 131., 133. old. – Szerk.*

° „Neue Deutsche Zeitung". – *Szerk.*

angol helyzetről. E percben túlságosan untatna, mert néhány magánlevélben már kifejtettem a dolgot.

Írj *közvetlenül* nekem az *én* címemre: 45, rue de Lille, Monsieur Ramboz.

Feleségem és én szívélyesen üdvözlünk feleségeddel együtt. Feleségem igen sokat gyengélkedik, ami előrehaladott terhességének természetes következménye. Isten veled kedves barátom, válaszolj hamarosan.

Barátod

K. M.

64

Marx Joseph Weydemeyerhez

Majna-Frankfurtba

[Párizs, 1849 augusztus közepe.]

Kedves Weydemeyer!

Szívesen elfogadom Rühl javaslatát[540], ha vállalja az egész üzleti részt, amire én alkalmatlan vagyok, s amiért jutalékot fog kapni:

1. de nincs kéznél nyomdász, aki a szükséges előlegezésre hajlandó,

2. az előfizetési íveket fölöslegesnek tartom. A „Westdeutsche Zeitung"-ban[541] és más Rajna-vidéki meg egyéb lapokban közzétett hirdetések éppúgy megfelelnének a célnak. Persze a berlini, hamburgi, lipcsei és breslaui lapokban is hirdetni kellene a dolgot.

A lapodra* vonatkozó hír nagyon rossz. Ezzel kapcsolatban mindenekelőtt a „N Rh Z" derék öreg üzletvezetőjének, Nautnak fogok írni és majd értesítlek az eredményről.

A cikkemet** már megkaptad volna, de feleségem és összes gyermekeim betegsége miatt 8 napja valóságos betegápoló vagyok.

Feleségedet szívélyesen üdvözlöm.

Barátod
K. M.

Mielőbb várom válaszodat.

---

* „Neue Deutsche Zeitung". – *Szerk.*

** *V. ö. 482–483. old.* – *Szerk.*

65

Engels Jakob Schabelitzhoz

Bázelba

Kedves Schabelitz,

Nagyon hálás vagyok a nekem szóló levél gyors továbbításáért. Minthogy leveleimet nem küldethetem közvetlenül az én címemre, s más címet nem tudtam, kénytelenségből téged terheltelek ezzel. Lehet, hogy még kapsz egy-két nekem szóló levelet, és bizonyára leszel szíves ezeket is eljuttatni hozzám.

Jelenleg Lausanne-ban ülök és írom emlékirataimat a pfalzi–badeni forradalmi komédiáról.[202] Mivel jól ismersz, bizonyára nem tételezed fel, hogy ebben az eleve elveszett ügyben politikailag részt vettem. Karlsruhéban és Kaiserslauternban egészen kedélyesen mulattam az ideiglenes kormányok baklövésein és határozatlanságán, minden tisztséget visszautasítottam, s csak amikor jöttek a poroszok, mentem Offenbachba Willichhez és az ő szárnysegédeként részt vettem a hadjáratban. Hol a főhadiszálláson, hol a tűzvonalban, állandóan a főparancsnoksággal folyó levelezést végezve, állandó kapcsolatban D'Esterrel, aki mint „vörös kamarilla" a kormányt előrehajtotta, különböző ütközetekben és utoljára a rastatti csatában[536], alkalmam volt sok mindent látni és tapasztalni. Mint tudod, elég kritikus vagyok ahhoz, hogy ne osztozzam a közönséges hurrárepublikánusok illúzióiban és hogy a vezetők nagy szavak mögé rejtett bátortalanságát átlássam.

Az én írásom, mint az a „Neue Rheinische Zeitung"-hoz illik, másként fogja fel a históriát, mint a többi erre vonatkozóan beharangozott elbeszélés. Néhánnyal több hitványságra fog fényt deríteni és különösen az eddig szinte egyáltalán nem ismeretes pfalzi eseményekről fog sok újat tartalmazni. Nem lesz terjedelmes, mintegy 4–6 ív.

Ez ideig még nem jutottam hozzá, hogy kiadó után nézzek. Németországba nem szívesen küldeném a kéziratot, mert kockáztatnám, hogy a postán elsikkasztják. Mivel a svájci könyvkereskedelmet alig ismerem, meg akartam tőled kérdezni, nem tartozik-e netán a te apád az efféle írások számára alkalmas és – NB* – *fizető* kiadók közé, mert pénzre van szükségem, élni kell

* – nota bene (jól jegyezd meg; ez fontos) – *Szerk.*

valamiből. Hogy a dolog üdítően olvasmányos lesz, azt nem is kell mondanom, s hogy Németországban kelendő lesz (nem kobozhatják el, a téma nem nyújt erre lehetőséget), arról a nevem kezeskedik. Ha tehát lehet üzletet kötni apáduraddal, rád hagyatkozom, s ha nem, úgy is jó. Ebben az esetben bizonyára nem tagadod meg tőlem más irányú tanácsodat, esetleges német kiadókra vonatkozóan is, mert a német könyvkereskedelem terén is roppant tájékozatlanul tapogatózom.

Írj tehát erről lehetőleg postafordultával, s addig is szívélyesen üdvözöllek

F. Engelsed

8, place de la Palud,
Lausanne, 1849 augusztus 24.

66

Engels Joseph Weydemeyerhez

Majna-Frankfurtba

Kedves Weydemeyer,

Post tot discrimina rerum* – vagyis megannyi hesseni és pfalzi letartóztatás[543], 3 hetes kaiserslauterni henyélés, 4 hetes dicsőséges hadjárat után, melynek során a változatosság kedvéért a kardot is felkötöttem és Willich szárnysegédeként szerepeltem, 4 hetes unalmas táborozás után, amelyet a menekültosztaggal Waadt kantonban kellett töltenem, végre ismét eljutottam odáig, hogy itt Lausanne-ban a saját lábamra állhatok. Legelőször is nekiülök és megírom az egész pfalzi–badeni komédia humoros történetét[202]. Minthogy azonban egyáltalában nincs többé kapcsolatom Németországgal, arról sincs tudomásom, mely városok vannak avagy nincsenek ostromállapotban, így nem tudom, melyik kiadóhoz forduljak. Már egyáltalán nem ismerem ezt a népséget. Te viszont helyben vagy, ezért jobban kell tudnod, mely könyvkiadók lennének alkalmasak arra, hogy az ember tárgyaljon velük egy ilyen história ügyében, amely természetesen teljesen veszélytelen lesz és amely miatt nem kell elkobzástól vagy perektől tartani. Talán akad egy Frankfurtban. Pénze azonban legyen. Légy szíves, írj tehát erről lehetőleg postafordultával, hogy rögtön lépéseket tehessek.

A ti vörös Beckereteket nemrég láttam Genfben, amint jókedvűen kocsmázott Esselen népfi és más kedélyes helybeli dii minorum gentium** társaságában.

Feleségednek és minden ismerősnek add át szívélyes üdvözletemet.

Engelsed

Lausanne, 1849 augusztus 25.
8, place de la Palud

* – Ezer vész és válság után[542] – *Szerk.*
** – alsóbb rendbeli istenek – *Szerk.*

67

Marx Ferdinand Freiligrathhoz

Kölnbe

London, [1849] szeptember 5.

Kedves Freiligrath!

Cím: Karl Blind, 18, Roberts Street,
Peterson kávéház, Grosvenor Square;
a nekem szóló levél belső borítékban legyen.

Most csak néhány sort írhatok, mert négy-öt nap óta valamiféle cholerine-ben szenvedek és szörnyen bágyadt vagyok.

Feleségem írt, hogy értesítselek leveled és a mellékelt 100 frank kézhezvételéről. Képzeld, milyen aljasan viselkedett a párizsi rendőrség; még a feleségemet is zaklatták és csak nagy nehezen sikerült elérnie, hogy szeptember 15-ig Párizsban maradhat, addig az időpontig, ameddig ott a lakást béreltük.

Most valóban nehéz helyzetben vagyok. Feleségem szülés előtt áll, 15-én el kell hagynia Párizst, s fogalmam sincs róla, hogyan teremtsem elő az elutazásához és az itteni letelepedéséhez szükséges pénzt.

Egyébként minden reményem megvan arra, hogy itt egy havi folyóiratot indítsak[203], de az idő szorít, s az első hetek jelentik az igazi nehézséget.

Úgy látszik, Lassalle megsértődött a neked* és egy másik, neki írott levelem miatt. Persze korántsem akartam megbántani, s már rég írtam is volna neki, ha mostani állapotom nem tenné olyan terhessé számomra a levélírást.

Mihelyt valamelyest összeszedem magam, részletesen írok neked politikai kérdésekről. Remélem, hamarosan kapok tőled néhány sort. Feleségednek, Danielsnek stb. add át szívélyes üdvözletemet.

Barátod
K. Marx

---

* *V.ö. 479. old. – Szerk.*

68

Engels George Julian Harneyhoz

Londonba

Kedves Harney,

Bizonyára megkaptad azt a néhány sort, amelyet Willich ezredessel küldtem neked. Értesítelek, s általad Marxot is, hogy ma reggel megérkeztem Genovába, s ha a széljárás és az idő kedvező, holnap reggel a „*Cornish Diamond*" nevű angol schooner fedélzetén, melyet *Stevens* kapitány vezet, útnak indulok *Londonba*. Utazásom körülbelül 4 vagy 5 hétig fog tartani, úgyhogy november közepén leszek Londonban.

Nagyon boldog vagyok, hogy ilyen hamar találtam kedvező alkalmat a szabadulásra ebből az átkozott rendőri atmoszférából. Valóban még sosem láttam olyan jól megszervezett rendőrséget, mint itt Piemontban.

Őszinte híved
F. Engels

Genova, 1849 okt. 5.

69

Marx Louis Bauerhoz

Londonba

(Fogalmazvány)

London, 1849 nov. 30.

Doktor Úr!

Miután ellenséges viszony alakult ki ama két társaság között, melyhez tartozunk – miután Ön közvetlenül támadta az itteni menekültbizottságot[220], legalábbis a benne részt vevő kollégáimat és barátaimat –, meg kell szakítanunk társadalmi kapcsolatunkat, hacsak nem akarjuk egymást kétértelmű interpretációknak kitenni. Tegnap este feleségem jelenlétében nem találtam helyénvalónak, hogy nézetemet erről a kollízióról kifejtsem.

Midőn orvosi szolgálataiért leghálásabb köszönetemet fejezem ki, egyben kérem, hogy számláját nekem megküldeni szíveskedjék.

Kész híve

Dr. K. Marx

70

Marx Joseph Weydemeyerhez

Majna-Frankfurtba

London, 1849 december 19.
4, Anderson Street, Kings Road Chelsea

Kedves Weydemeyer,

Ősidők óta nem írtam neked. Hosszú hallgatásomat mindenféle hétköznapi gondok-bajok, sokféle elfoglaltság és végül az a körülmény okozta, hogy egyáltalán nehezen jutok a levélíráshoz. Végre elérkeztem odáig, hogy a „Revue"-t[203] post tot discrimina rerum* elindíthatom, vagyis végre találtam egy nyomdászt** és egy terjesztőt Hamburgban. Egyébként egyéni számlára történik minden. Németországban az a rossz, hogy mindig olyan sok időbe telik, míg az ember eljut a kinyomatásig. Alig is kételkedem benne, hogy 3, esetleg 2 havi füzet megjelenése után a világégés közbejön és a gazdaságtan ideiglenes befejezésére nem lesz alkalmam.

Minthogy te Németország kellős közepén tanyázol és így nálunknál jobban ismered a részleteket, talán tudsz időt is szakítani arra, hogy „Revue"-nk számára röviden és tömören, főbb vonásaiban leírd Dél-Németország helyzetét és ami azzal összefügg.

Megkérnélek arra is, hogy a következő hirdetést[544] helyezd el lapotokban***, de *csak akkor*, ha már láttad a „Kölnische Zeitung"-ban azt a hirdetést, amelyet a hamburgi könyvkereskedelmi ügynök jelentet majd meg. Talán tudsz egy másolatot *Vesztfáliába* küldeni. A hirdetésből ugyanis meglátod, hogy a könyvkereskedelmi forgalom mellett egy másodikat is el akarunk érni azáltal, hogy pártbeli elvtársaink előfizetési íveket köröznek és azokat beküldik nekünk. Az árat egyelőre még meglehetősen magasan kellett megszabnunk, az ívszámot viszont alacsonyan. Ha a nagyobb forgalom következtében több pénzünk lesz, kiküszöböljük ezeket a visszásságokat.

---

* – ezer vész és válság után[542] – *Szerk.*

** I. E. M. Köhler. – *Szerk.*

*** „Neue Deutsche Zeitung". – *Szerk.*

Mit szólsz Proudhon, Blanc és Pierre Leroux civakodásához?

Willich üdvözletét küldi, szintúgy Engels, a vörös [F.] Wolff és Weerth.

E percben nyilván itt Angliában megy végbe a legjelentősebb mozgalom. Egyrészt folyamatban van a védővámos agitáció, mely a fanatizált falusi népre támaszkodik – a szabad gabonakereskedelem következményei kezdenek úgy alakulni, ahogyan én évekkel ezelőtt megmondtam[545] –, másrészt itt vannak a szabadkereskedők, akik rendszerük további politikai és gazdasági konzekvenciáit mint pénzügyi és parlamenti reformerek[250] vonják le befelé és mint békepárt kifelé; végül pedig itt vannak a chartisták, akik az arisztokrácia ellen együttműködnek a burzsoáziával, egyúttal saját pártmozgalmukat a burzsoák ellen nagyobb erővel újra megkezdték. E pártok összeütközése nagyszabású lesz, s forradalmibbá és viharosabbá válik az agitáció külső formája, ha – mint remélem, s nem reális okok nélkül remélem – a toryk kerülnek kormányra a whigek helyett. A másik – a kontinensen még nem észlelhető – esemény egy szörnyű ipari, mezőgazdasági és kereskedelmi válság közeledése. Ha a kontinens a forradalmát e válság kitörése utáni időre halasztja, akkor Anglia talán – bár nem szívesen – már eleve kénytelen lesz a forradalmi kontinens szövetségesévé szegődni. A forradalom koraibb kirobbanása – ha nem közvetlen orosz beavatkozás indokolja – szerintem szerencsétlenség lenne, minthogy éppen most, amikor a kereskedelem egyre inkább fölfelé ível, Franciaország, Németország stb. munkástömegei meg az egész szatócsrend stb. talán frázisaiban igen, de a valóságban biztosan nem forradalmiak.

Bizonyára tudod, hogy feleségem új polgárral gazdagította a világot. Szívélyes üdvözletét küldi neked és feleségednek, szintúgy én is.

Írj mielőbb.

Barátod
K. Marx

Apropó: Meg tudod szerezni nekem *Hentze* polgártárs címét?*

Ismered az újságokból P. P. Heinzen bárgyú hencegéseit. Ez a fickó, akit a németországi forradalom tönkretett – a forradalom *előtt* írásainak volt bizonyos sikerük, mert a kispolgárok és a kereskedelmi utazók kedvüket lelték abban, hogy nyomtatásban olvassák azokat az ostobaságokat és hetvenkedéseket, melyeket fontoskodva ők tálaltak fel a kocsmában a sajt és a kétszersült között –, azzal próbálja rehabilitálni magát, hogy Svájcban,

* *A levél innen következő része ismeretlen kézírással, másolatban maradt csak fenn. – Szerk.*

Angliában kompromittálja a kormányok előtt a többi menekültet, akik valóban csináltak is valamit; botrányokat rendez és jövedelmező mártíromságra tesz szert, midőn azzal fenyegetőzik, hogy legközelebb százezermillió embert fal fel villásreggelire.

71

Engels Jakob Schabelitzhoz

Bázelba

Kedves Schabelitz,

Leveledet megkaptam, s hogy nem Lausanne-ból válaszoltam rá, annak többféle oka van, főképpen pedig az, hogy időközben körülhajóztam a világot Genovából Londonba, s így 5 hetet vízen töltöttem. A kéziratomat[535] azért nem adtam oda annak idején Bambergernek, mert saját brosúraként, vagy ha ez nem megy, a már akkor tervbe vett „Revue"-nkben akartam kinyomatni. Ez a „Revue" most már létrejött és januárban megjelenik az első füzet Németországban, mint erről a „Berner Zeitung"-ban kissé elsietve közzétett hirdetésből már nyilván értesültél. Nagyon örülnénk, ha te vagy az öreged némiképp gondoskodnátok a lap svájci terjesztéséről és az elszámolást közvetlenül velünk intéznétek. A példányokat hamburgi bizományosunk küldené el nektek és talán elvállalnátok valami főügynökséget Svájc részére, minthogy mindenesetre jobban szeretnénk csak szolid cégekkel dolgozni, azt a fickót pedig, aki Bernben a hirdetést aláírta, nem ismerem. Alkalomadtán közöld velem, megbízható-e az az ember. Gondold meg, hogyan lehetne a dolgot elrendezni és írd meg, milyen feltételek mellett. Mindenesetre azonban fel kellene venni a feltételek közé a háromhavonkénti elszámolást és fizetést, legalábbis arra vonatkozóan, ami az állandó előfizetőktől befolyik. Ezt hamburgi bizományosunknak is teljesítenie kell.

A mellékelt hirdetményt[544] légy szíves a „Nationalzeitung"-ban közzétenni, s ha időnként hézagpótló hirdetésre van szükséged, úgy ezt részesítsd előnyben.

Az első füzet az általános bevezetésen kívül (Marx tollából) tartalmazza 1. cikkemet a birodalmi alkotmány-hadjáratról, a kis [W.] Wolff cikkét a frankfurti és a stuttgarti parlament utolsó napjairól, Marxtól és tőlem egy szemlét az eseményekről, és lehetőleg annak a gazdaságtani előadássorozatnak az első részét, amelyet Marx az itteni munkásegyletben tart.[546] Azután még különfélék – talán még a vörös [F.] Wolfftól valami. Az utóbbi, valamint Marx, Weerth és én most itt vagyunk, és lehetőleg Lupus is hamarosan idejön.

Egyébként itt egészen jól megy minden. Struve és Heinzen égen és földön intrikálnak a munkásegylet ellen és ellenünk, de sikertelenül. A mi társaságunkból kirúgott néhány mérsékelt üvöltővel[241] együtt külön klubot tartanak fenn, ahol Heinzen kitombolja dühét a kommunisták ártalmas tanai ellen.[547]

Mielőbb írj az üzleti dologról.

F. Engelsed

London, 6, Macclesfield Str.
Dean Str., Soho,
1849 december 22.

Boldog újévet előre is!

Légy oly szíves, küldd el nekem csomagban *azonnal Mierosławski* „Rapports sur la Campagne en Bade", *Daul* „Tagebuch eines stb." című könyveket, aztán Becker és Esselen firkálmányát[548] és a badeni históriáról megjelent minden egyéb fontos írást, azaz ami *tényeket* tartalmaz és nem szavalatokat. A költségeket rám intézvényezheted, vagy a „N Rh Z"-gal kapcsolatos későbbi könyvkereskedelmi ügyletek terhére írhatod.

1850

72

Marx Eduard Müller-Telleringhez

Londonba[549]

(Másolat*)

[London,] 1850 jan. 1.

Kedves Tellering,

Engels, Seiler, Weerth, Willich és én nem jelenünk meg a jan. 3-ra kitűzött összejövetelen, mégpedig többek közt az alábbi okok miatt:

1. a meghívott politikai menekültek névsorát önkényesen állították össze. Így pl. K. Schramm és F. Wolff kimaradtak,

2. egyetlen munkást sem hívtak meg azok közül, akik éveken át a londoni német demokrácia élén álltak.

Üdvözöl
K. Marx

---

* *Engels kézírásában. – Szerk.*

73

Marx Ferdinand Freiligrathhoz

Kölnbe

London, [1850] január 10.

Kedves Freiligrath!

Ma csak néhány sort írok, nagyon sürgős ügyben.

Pénzre van szükségünk a „Revue"-nkhöz, valamint hogy azt fokozatosan 14 naponként, majd hetenként megjelenő lappá, esetleg a körülményektől függően megint napilappá fejlesszük, szintúgy egyéb *propagandacéljaink* érdekében is. Pénz pedig csak Amerikában található, ahol most valamennyi félforradalmár – mint pl. Anneke, aki Pfalzban olyan csúfosan levitézlett és bizonyságát adta, hogy még csak nem is katona – szedegeti az aranyalmákat.

Ezért elhatároztuk, hogy *K. Schrammot* megbízottként azonnal útnak indítjuk Amerikába. Az utazáshoz, terveink szerint, legalább 150 tallérra van szükségünk. Arra kérünk, hogy a lehető legrövidebb idő alatt gyűjts e célra, másrészt pedig postafordultával küldd el az ajánlóleveleket K. Schramm, a „N Rh Z" felelős kiadója számára (akit a Wesel-erődből történt bátor szökése visszaadott pártunknak).

A pénzhistória végett G. Jungnak is írtam.

Mielőbbi válaszodat várom.

Barátod

K. Marx

Az itteni chartisták és francia menekültek ugyancsak adnak megbízást küldöttünknek.

Ez a Szövetség ügye.

Szükséges, kedves Freiligrath, hogy ajánlóleveledben világosan szólj a „N Rh Z" helyzetéről Németországban és forradalmi jelentőségéről.

74

Engels Eduard Müller-Telleringhez

Londonba

Kedves Tellering,

Olyan későn kaptam kézhez a levelét[550], hogy a legjobb akarattal is nehezen tudtam volna már jegyet szerezni Önnek a mai bálra. Azonkívül, minthogy Önt a Társaság ugyan felvette tagjai közé, de Ön sem igazolványát nem váltotta ki, sem egyetlen ülésen nem vesz részt, s már tegnapelőtt egy hasonló helyzetben levő egyént kidobtak a Társaságból, kérésének teljesítése ebből a szempontból teljesen lehetetlen számomra.

Kész híve

Engels

London, 1850 február 7., csütörtök reggel[551]

75

Engels a magyar menekültbizottsághoz

Londonba

(Fogalmazvány)

[London, 1850 február vége.]

A londoni magyar menekültbizottsághoz

Kilinsky és Ryschka polgártársak a német menekültbizottsághoz[220] folyamodtak támogatásért. Amikor irataikat kértük, Pulszky F. úr 2 igazoló írását mutatták be, melyek másolatát alább közöljük.[552] Ezen igazolások szerint ők nem német, hanem magyar menekültek, minthogy az illetékes hatóságok a magyar hadseregbe toborozták itt őket, s ezért nem a német, hanem a magyar bizottság hatáskörébe tartoznak. Ámde ők azt állítják, hogy ez utóbbi bizottságtól 10 sh.-et kaptak azzal a megjegyzéssel, hogy további támogatásban nem részesülhetnek. Mivel azonban aligha járja, hogy ezek az emberek segítség híján az utcára kerüljenek, ezennel bátorkodunk megkérdezni, vajon így áll-e a dolog, s voltak-e a magyar bizottságnak netán különös okai arra, hogy az említett két polgártárstól a támogatást megtagadja.

(Az igazolások másolata.)

76

Engels Julius Schuberthhoz és Theodor Hagenhoz

Hamburgba,

valamint Stephan Adolph Nauthoz

Kölnbe

(Fogalmazvány)

[London,] 1850 március 4.

1. Schuberth. Levélre válasz ment. A 2. füzet[203] az ígéret értelmében nem kerülhet többe, mint az első. A 450 példányt illetően most az 1. negyedévre már nem lehet változtatni. A 2. negyedre ám tegyen javaslatokat. A Köhler fizetségére vonatkozó megállapodásnak ehhez nincs semmi köze. – Schuberth közlései az eredményről ellentmondanak saját előző híreinek és a mi értesüléseinknek. – A jövőben megkérdezésünk nélkül semmi sem küldhető vissza. A 3. füzetben maradhat: „A köztársaságért halni". – 50 példányt ide. A dél-németországi tudósítás már nem használható.

2. Hagen. Ugyanaz, mint Schuberthnak. Rendesen szervezze meg a nyomdász* ellenőrzését és állíttasson ki vele bizonylatot a példányszámról. A dél-németországi tudósítás már nem használható. – A cenzúra túlkapásaival szálljon szembe erélyesen és nevét felelős kiadóként tüntesse fel a címlapon. Ha a „Birodalmi alkotmány-hadjárat"[535] IV. fejezete nehézségeket okozna, rögtön értesítsen róluk.

3. Naut. Nyomdászra vonatkozó feltétel – az ár ugyanaz, mint Hamburgban; Eisennek: 25% Kölnben, 50% az összes többi példányért, beleértve minden költséget, mondjuk a londoni portót és az általunk megrendelt hirdetéseket kivéve. – A nyomdásznak 5 ívet kell 10 nap alatt leszállítania és kötbér terheli.

---

* I. E. M. Köhler. – *Szerk.*

77

Marx Eduard Müller-Telleringhez

Londonba

(Fogalmazvány)

London, 1850 március 12.

A Munkásegylethez intézett tegnapi levele miatt kihívnám Önt, ha Engels becstelen megrágalmazása és a Munkásegylet vezetőségének indokolásos kizárási határozata után még párbajképes lenne.[553] Más téren várom Önnel a találkozást, hogy letépjem a forradalmi fanatizmusnak azt a képmutató álarcát, amely mögött mind ez ideig oly ügyesen rejtegette kicsinyes érdekeit, irigységét, kielégítetlen hiúságát és afölötti elégedetlen bosszúságát, hogy a világ nem ismerte fel az Ön nagy lángelméjét, amely félreismerés már akkor kezdődött, amikor a vizsgán megbukott.

Némi gondolkodás esetén fel kellett volna tételeznie, hogy ha én mint *tanú* kénytelen voltam Ön ellen egy súlyosbító tényt bejelenteni, részemről semmit sem mulasztottam el, hogy elkerüljem a botrányt, hiszen ez szükségképpen kétszeresen kompromittál engem: egyrészt a Munkásegylet előtt, ahová *én* ajánlottam Önt, másrészt a közönség előtt, amely az Ön létezéséről csak az *én lapomban*[170] való közreműködése révén vett tudomást.

Hozzám intézett levelei, melyek bármikor nyilvánosságra hozhatók, arról tanúskodnak, hogy Ön erőnek erejével rám akarta tukmálni a „demokratikus dalai láma és a jövő birtokosa" szerepét. Mivel bizonyítja, hogy én ezt az ízetlen szerepet valaha is vállaltam? Az egyetlen dolog, amit a szememre vethet, az, hogy nem szakítottam Önnel azonnal és nem denunciáltam Önt a többieknek a Klapka-história után, melynek kétes jellegéről tanúk előtt azonnal kertelés nélkül megmondtam Önnek véleményemet. Bevallom gyöngeségemet. Csupán [H.] Becker nyilatkozata, mely szerint Ön 4 héttel a „Westdeutsche Zeitung" elleni kész brosúrájának[554] megjelenése előtt ismét felajánlotta közreműködését ennek az újságnak, ez a nyilatkozat, melyet alátámaszt Freiligrath és Hagen tanúsága is, majd az Ön teljesen légből kapott rágalmai Engels ellen győztek meg engem arról, hogy az, amit egyszeri elhamarkodott lépésnek tekintettem, egy

egész szisztéma egyik láncszeme volt. Egyébként nagyon bölcsen tette, hogy végül is nem jelent meg tegnap azon az utolsó határnapon, amelyet Willich újfent az Ön kívánságára tűzött ki. Bizonyára tudta, mit várhat a velem való szembesítéstől.

K. Marx

78

Marx Joseph Weydemeyerhez

Majna-Frankfurtba

London, [1850] április 9.
4, Anderson Street, Kings Road, Chelsea

Kedves Weydemeyer!

Nagyon lekötelezne, ha *postafordultával* megírnád, hogy áll a „N Rh Z"[203] terjesztése, és hogy nem kaphatnánk-e hamarosan pénzt. Nektek ott Kis-Németországban fogalmatok sincsen az itteni körülményekről.

A 3. füzet e hónap 10-én jelenik meg. Az a hamburgi fickó*, még nem tudjuk pontosan miért, rettenetesen elhúzta a dolgot. Ennek most véget vetünk.

A menekültbizottság[220] is arra kér, hogy forduljak a ti bizottságotokhoz. Most 60 menekült van a nyakunkon; több száznak, akiket Svájcból kiutasítottak, már jelezték az érkezését. Nemsokára az utolsó fillérig kimerítjük a menekültpénztárt, s akkor az emberek megint az utcára kerülnek.

Feleségedet szívélyesen üdvözlöm.

K. Marxod

* *Valószínűleg*: Theodor Hagen. – *Szerk.*

79

Engels Julius Schuberthhoz

Hamburgba

(Fogalmazvány)

[London, 1850 április 11. körül]

Schuberthhoz:

1. Most, a 3. füzet[203] beküldése után *hamarosan* várjuk az elszámolást a 3 füzet eladott példányairól, valamint *az egyenleg helyesbítését*, továbbá írja meg, ha ez ápr. 15-ig nem történhet meg. Mindenesetre postafordultával közölje, hány példány készült a 3. füzetből és ebből hány példány megrendelésre. Csak néhány százzal több készüljön a megrendelt példányoknál.

2. Minthogy Schuberth nem tartja szükségesnek, hogy Hagen úr felelős kiadóként szerepeljen, neki *semmiképpen* sem *szabad akárcsak egy szót is változtatnia a kéziraton*. Ezennel tudomására hozzuk, hogy amennyiben ez mégis megtörténne, azonnal kénytelenek leszünk vele a kapcsolatot megszakítani. Hagen feladata arra ügyelni, hogy ne történjék semmi változtatás.

3. Minthogy Schuberth Nautnak utasításunk *ellenére* nem 450, hanem csak 300 példányt küldött, Naut a neki netán hiányzó példányokat abból a 150-ből fogja elvenni, melyeket Schuberth Eisennek küldött. Elvárjuk továbbá, hogy a jövőben a Nautnak továbbítandó példányokat mindig *ugyanakkor* küldjék el, mint az Eisennek szánt példányokat. Ha megint panaszokkal fordulnak hozzánk, kénytelenek leszünk másképp intézkedni. Ugyancsak elvárjuk, hogy a jövőben a Londonnak szánt 50 példányt a füzet elkészülte után az első gőzössel továbbítsák.

(*Hagennak írni és mellékelni Schuberth leveléhez.*)

80

Engels Joseph Weydemeyerhez

Majna-Frankfurtba

Kedves Weydemeyer,

Légy szíves, tedd közzé az alábbi nyilatkozatot a „Neue Deutsche Zeitung"-ban.[555] A „nagyok" azon kísérletei, hogy a menekültek vállára kapaszkodva újra pozíciót szerezzenek, valamint a sajtóban emiatt mindenütt megkísérelt manővereik akadályozzák pénzküldemények idejuttatását. Most kb. 120–130 fontot kaptunk a menekültek részére, ezt ki is osztottuk, a többiek pedig summa summarum* 2 font 15 sh.-et hoztak össze, és most ők akarnak a „gyámolatlan" menekültek képviselőiként szerepelni. Ha most nem kapunk pénzt, mához egy hétre 50–60 menekültünk egyetlen penny nélkül az utcára kerül.

Ma este a nagyurak menekültgyűlést akarnak tartani, hogy lássák, mit érnek el. Ám tegyék, amit jónak látnak. Persze megint nagy szavak és grandiózus tervek hangzanak majd el, de pénz a menekültek részére nem lesz. Valószínűleg amúgy is kudarcot vallanak, bár közülünk senki sem megy oda.

Marx fájdalmasan várja válaszodat legutóbbi levelére, melyet kb. 14 nappal ezelőtt küldött neked.**

Feleségednek, valamint Lüning feleségének szívélyes üdvözletét küldi

F. Engelsed

6, Macclesfield St., Soho,
London, 1850 április 22.

---

* – összegezve, mindent összevéve – *Szerk.*

** *V.ö. 503. old.* – *Szerk.*

81

Engels Joseph Weydemeyerhez

Majna-Frankfurtba

Kedves Weydemeyer,

Marxnak szóló leveled a menekültek részére küldött 5 £-gel és a nekem szánt melléklettel ma befutott. Időközben bizonyára kaptál két levelet nyilatkozatokkal, felhívással és a menekültbizottság számadásával.[556] Közöld le őket mielőbb, s környezetedben kövess el minden tőled telhetőt, hogy pénzt szerezz a menekültek részére. A további körülményekről a Dronkénak szóló mellékelt levél tájékoztat. Talán Frankföldön, Nürnbergben, Bayreuthban stb. lehet valami pénzt felhajtani. A „Neue Rheinische Zeitung" ott nagyon kelendő volt. Ha van müncheni címed, írj oda is. Bizonyára megérted, hogy most, amikor a szamár Struve és társai a forradalom előestéjén a menekültek révén ismét be akarnak jutni az újságokba, becsület dolga számunkra, hogy legalább a mi menekültjeinket továbbra is támogassuk, és ne engedjük, hogy a jobbak az újonnan érkezettek közül szintúgy e szamarak hatalmába kerüljenek.

Úgy hittük, hogy a „Revue" két soron következő füzete – a 2. 5 hete, a 3. legalább néhány napja – a kezedben van. Ez a szamár Naut tehát egyáltalán nem küldte meg neked! Ma már írtam neki egy goromba levelet, hogy azonnal küldje el neked a füzeteket. A 3. füzetnek már 8 napja nála kell lennie. Egyébként, amíg meg nem kapod a 3. füzetet is, mely az első cikksorozat[535] befejezését tartalmazza, ne közölj róla kritikát.

Isten veled

F. E.

London, [1850] április 25.

Épp most hallottuk, hogy különböző német lapokban a nyomorult Struve, Tellering, [R.] Schramm, [L.] Bauer (Stolpe) stb. azt híresztelik, hogy a mi bizottságunk a menekültek pénzét maga falja fel. Levelekben is terjesztik ezt a gyalázatosságot. Te bizonyára sehol sem olvastad, különben már régen kiálltál volna mellettünk. Te tudod, hogy nekünk mindnyájunknak a

forradalom csak pénzünkbe került, soha egyetlen centime hasznunk nem volt belőle; még a „Neue Preussische Zeitung" stb. sem mert soha ilyesmit a szemünkre vetni. Csak ezek a tetves demokraták, a kispolgárságnak ezek az impotens „nagyjai" voltak olyan gazok, hogy ilyen aljasságra vetemedjenek. Bizottságunk most 3-szor mutatott be számadást, minden esetben felkértük a pénzadományozókat, hogy küldjenek megbízottat, aki ellenőrzi a könyveket és betekint az elismervényekbe. Melyik másik bizottság tette ezt meg? Minden egyes centime-ról nyugtánk van. *Semelyik* bizottsági tag sem kapott soha egyetlen centime-ot ezekből a pénzekből, nem is kér soha, bármilyen szorult helyzetben van. Legjobb barátaink sem kaptak soha többet, mint a legutolsó menekült; senki, akinek volt kereseti forrása, egyetlen sout sem kapott.

Ha Dronke már nincs ott, bontsd fel a levelet, olvasd el és küldd utána.

82

Engels és Marx F. Pardigonhoz

Londonba

(Fogalmazvány)

Kedves Pardigon,

Épp most arról értesültünk, hogy az Önök társaságának szándékában áll a Greek Street-i német társaság[557] elé terjeszteni programját és megkérdezni, hogy az egyetért-e vele vagy sem.

Szombat esti beszélgetésünk után ezt nem hisszük el; hiszen ha Ön vagy az Önök társasága valamely egyént vagy egyének csoportját mint közönséges semmirekellőket leplezné le előttünk, mi egyszerűen kitennénk a szűrüket, anélkül hogy megkérdeznénk őket, vajon egyetértenek-e programunkkal.

Mi lelepleztük Önök előtt e társaság vezetőinek sarlatán illetve csaló mivoltát. Csalók és sarlatánok mindent aláírnak. Aláírták volna a mi kiáltványunkat is, ha elfogadjuk ismételt javaslataikat az egyezkedésre és egyetértésre.

Ön bizonyára megérti, hogy amennyiben az Önök társasága egy efféle javaslatot elfogadna, mi becsület dolgának tartanók, hogy azonnal megszakítsunk minden kapcsolatot a Rathbone Place tagjaival.

Üdvözlet és testvériség

F. Engels
K. Marx

London, 1850 május 6.

83

Engels Theodor Schusterhoz

Majna-Frankfurtba

Th. Schuster úrnak Majna-Frankfurtba

Frankfurtból Weydemeyer úr útján megkaptuk az ottani menekültbizottság részéről az itteni Stiebel úrra intézvényezett 10 £-et; az összeget rendben átvettük és ezennel köszönettel nyugtázzuk.

Ha lehetőség nyílna arra, hogy Frankfurtból vagy környékéről további összegeket szerezzenek az itteni menekültek számára, nagyon hálásak lennénk Önöknek. A menekültek száma napról napra szaporodik, s a fenti 10 £ alig egyheti legsürgősebb szükségletek fedezésére elegendő. A pénzküldemények egyre gyérebbek, a most támogatásra szoruló menekültek pedig jóformán kivétel nélkül olyan foglalkozási ágakhoz tartoznak, melyekben itt nagyon kevés vagy éppen semmi remény sincs az elhelyezkedésre.

Testvéri üdvözlet

A szociáldemokrata menekültbizottság
külföldi csoportja

F. Engels
titkár

London, 1850 május 13.

Minden küldeményt kérünk Weydemeyer úr útján Marx úr vagy K. Pfänder úr nevére, 21, King Street, Soho Square, London címre továbbítani.

84

Marx, Engels és August Willich báró Christian Karl Josias von Bunsenhez

Londonba[558]

64, Dean Street, Soho Square
[London] 1850 május 30.

Sir,

A nyilvános lapokból arról értesülünk, hogy a „Neue Preussische Zeitung" nemrégiben több olyan leleplezést közölt, melyek a német és különösen a porosz emigrációnak jelenleg Londonban élő részét érintik; hogy a fent említett újság London és Berlin közti bizonyos kapcsolatokról beszélt és hogy alulírottak egyikének a nevét összefüggésbe hozta ezzel a dologgal.

A társaság, melyhez tartozunk[220], a „Neue Preussische Zeitung"-ot nem járatja. Ezért bátorkodunk Önhöz fordulni és elvárjuk az Ön lojalitásától, hogy Ön, Sir, nemzetiségünk hivatalos képviselője Angliában, szíves lesz a „Neue Preussische Zeitung" kérdéses számait rendelkezésünkre bocsátani.

Tisztelettel maradunk az Ön

készséges hívei
Charles Marx
August Willich
Fred. Engels

Lovag Bunsen
londoni porosz követ
őexcellenciájának.

85

Marx Joseph Weydemeyerhez

Majna-Frankfurtba

[London,] 1850 június 8.

Kedves Weydemeyer!

Hogy állunk a „Revue"-vel? Különösképpen: a pénzzel? A dolog annál is sürgősebb, mert porosz részről minden lépést megtesznek itt az angol kormánynál annak érdekében, hogy engem Angliából is száműzzenek. Ha nem ülnék itt fillér nélkül, már régen elvonultam volna Anglia belsejébe, és a kormány szem elől tévesztett volna.

Hogy áll a „vörös szám"[534] eladása? Amerikából vannak itt rendelések erre a számra. Hány példányt adtak el belőle? Hány példányod van még?

Lapotok, úgy látszik, szövetkezik a többiekkel a conspiration du silence* alkalmazására „Revue"-nk ellen. Persze megértem, hogy a „Neue Deutsche Zeitung" közönsége számára Raveaux érdekesebb.

Dronkét és feleségedet üdvözli

barátod

K. M.

64, Dean Street, Soho

* – a hallgatás összeesküvése; szándékos elhallgatás – *Szerk.*

86

Marx Joseph Weydemeyerhez

Majna-Frankfurtba

London, 1850 június 27.
64, Dean Street, Soho Square

Kedves Weydemeyer!

Küldd a pénzt Nautnak. A fickó jóravaló szamár. Majd más alkalommal megmagyarázom a dolgot. Feleségem izgatott leveleit* ne vedd rossz néven. Szoptat, és itteni helyzetünk olyan rendkívül nyomorúságos, hogy megbocsátható, ha elfogy a türelme.

Lüning bírálata – az elsőt és a másodikat olvastam – bizonyítja, hogy mennyire nem érti azt, amit bírálni akar.[559] Talán majd szolgálok neki némi felvilágosítással a „Revue"-ben.

A mai nap fontos. Lehet, hogy ma megbukik a kormány. Akkor aztán valóban forradalmi mozgalom kezdődik itt. Mi személy szerint talán a toryk első áldozatai leszünk. A régóta szándékolt kiutasításra akkor sor kerülhet.

K. Marxod

* *V. ö. 583–587. old. – Szerk.*

87

Marx egy londoni emigránsgyűlés elnökéhez

(Fogalmazvány)

Elnök polgártárs,

Mialatt a júniusi forradalmat a burzsoá osztály minden kopója támadta, én nyilvánosan védelmeztem ezeket a szörnyű napokat, melyek számomra a legnagyszerűbb megnyilvánulását jelentik annak a harcnak, amelyet a munkásosztály a tőkésosztály ellen folytat.[560]

S ha ma nem jelenek meg az emigrációnak ezen az ünnepén, úgy csak azért, mert rosszullétem miatt semmiképp nem tudok eljönni, de lélekben Önökkel vagyok.

Üdvözlet és testvériség

Karl Marx

[London, 1850] június 30.

88

Marx Karl Blindhez

Párizsba

(Fogalmazvány)

London, 1850 július 17.

Kedves Blind!

Hosszas hallgatásunknak félreértés az oka. Mi ugyanis azt hittük, hogy a központi vezetőség második körlevelét[561] megbízottunk, Klein, már 6 héttel vagy 2 hónappal ezelőtt átadta neked, és vártuk a válaszodat. [Most]* kiderült, hogy Klein semmi ilyesmit nem [hagyott] Brüsszelben.

Írj nekem lehetőleg mielőbb és külön borítékban a [. . .]-nak. Néhány (8) héten belül kongresszust szándékozunk ide összehívni.[562] Hogy [vélekedsz] a holsteini históriáról[563]? Mindenekelőtt küldünk egy megbízottat, [aki] két évig dolgozott ott és a személyeket és viszonyokat [jól] ismeri.

Magánéletem alakulásáról és a sokféle viszontagságról, melyeket [. . .] majd máskor.

Ezúttal magánügyben fordulok hozzád [. . .], hogy ha módodban áll, nem tagadod meg tőlem segítségedet. Családommal abban állapodtunk meg, hogy pénzügyeimet [. . .] héten belül Philips nagybátyámmal Hollandiában rendezem, [. . .] célból személyesen Hollandiába kellett volna utaznom. Feleségem betegsége [. . .] mindig [. . .] tette elutazásomat. Most pedig csak néhány hét múlva utazhatok oda, mert nagybátyám két lánya rövid időközökben esküvőjét ünnepli nála, úgyhogy az üzleti ügyek elintézésére csak néhány héttel később kerülhet sor.

Időközben erre a dologra építve a rendezés reményében egy 20 £ (500 frank) összegű váltót intézvényeztem itt Londonban egy kereskedőcégnél. Ez a váltó hétfőn vagy szerdán jár le. Ha nem tudnám beváltani, nyilvános [. . .] kellene számolnom, ami mind az itteni pártok állását, mind a porosz követséghez és az angol kormányhoz való viszonyomat tekintve rendkívül kellemetlen következményekkel jár[hat]na.

---

* *A kézirat sérült. A hiányzó szövegrészt szögletes zárójelbe tett szavakkal pótoltuk, ill. pontokkal jeleztük. – Szerk.*

Mármost úgy hallom, hogy *Goegg* Párizsban e pillanatban jelentős tőkével rendelkezik. Légy szíves írj neki *postafordultával*, magyarázd meg neki a körülményeket és kérdezd meg tőle, hogy kötelezvényemre vagy váltómra előlegezné-e ezt a pénzt. Periculum in mora*.

Ameddig Hollandiában nem tudom elrendezni pénzügyeimet, a szó szoros értelmében egy shilling nélkül állok itt.

Bízom benne, hogy minden tőled telhetőt megteszel.

K. Marxod

London, 64, Dean Street, Soho

* – A késlekedés veszéllyel jár[564] – *Szerk.*

89

Marx Joseph Weydemeyerhez

Majna-Frankfurtba

1850 október 29.
London, 64, Dean Street, Soho

Kedves Weydemeyer!

Kérlek, bonyolítsd le számomra a következő ügyletet:

Kérj kölcsön Schustertól vagy másvalakitől annyi pénzt, hogy kiválthasd a frankfurti zálogházból az ezüstneműmet,[565] aztán *add el* egy aranyművesnek vagy egyebütt, ahol Frankfurtban el lehet adni, fizesd vissza az összeget annak, akitől a kiváltásra kölcsönkérted, a fennmaradó pénzt pedig küldd el nekem ide.

Te és a másik, aki a kölcsönt adja, ezzel semmit sem kockáztattok, mert a holmit, ha nem tudnád drágábban eladni, csak vissza kell vinned a zálogházba.

Egyébként most olyan helyzetben vagyok, hogy minden körülmények között pénzt kell felhajtanom, hogy egyáltalán tovább tudjak dolgozni.

Csak az alábbi tárgyakat légy szíves visszavinni a zálogházba, minthogy eladási értékük nincs: 1. egy kis ezüstserleget, 2. egy ezüsttányért, 3. egy kis villát és kést tokban – mind a kis Jenny holmija.

A népszerű gazdaságtanra vonatkozó tervedet nagyon helyeslem, s kívánom, hogy mielőbb megvalósíthasd. Feleségednek add át üdvözletemet, feleségem nevében is.

Barátod
K. Marx

90

Marx Hermann Beckerhez

Kölnbe

[1850] december 2.
64, Dean Street, Soho, London

Kedves Becker!

Tudom, hogy egy levelem miatt, melyet Bürgersnek írtam, nagyon sértve érezted magad. De ebben az igen izgalmas körülmények között írt levélben téged éppoly kevéssé akartalak megsérteni, mint többi kölni barátomat. Remélem, hogy beéred ezzel a kijelentésemmel, s hogy a múlt hánytorgatása nélkül rögtön rátérhetek azokra a javaslatokra, melyeket neked fel akarok vetni.

1. Tudod, hogy Schuberth úr milyen siralmasan intézte „Revue"-nk dolgát. Azt hiszem, ezekben a napokban az utolsó 2 füzetet megjelentette. A jövőben (februártól fogva) 20 ív terjedelemben negyedévenként megjelenő folyóiratként kívánom folytatni a vállalkozást. A nagyobb terjedelem lehetővé tenné változatosabb anyag közlését. Vállalhatod-e a kiadást és milyen feltételekkel?

2. Egy barátom* lefordította franciáról németre Proudhon elleni írásomat[103], és külön bevezetést készített hozzá. Erre vonatkozóan ugyanaz a kérdésem, mint fent.

3. Készítettem egy tervet, mely szerint kis brosúrák sorozatából álló szocialista irodalmat lehetne folyamatos kiadványokban a közönségre zúdítani. Március előtt nem lehetne elindítani a dolgot. Ha ilyesmit elvállalnál, közben előkészítenénk az anyagot. Úgy vélem, hogy a német közönség a magas politikában szerzett legutóbbi örvendetes tapasztalatai után lassacskán rákényszerül arra, hogy nagybecsű figyelmét korunk harcainak tulajdonképpeni tartalmára fordítsa.

Mielőbbi válaszodat kérem.

K. Marxod

* Wilhelm Pieper. – *Szerk.*

91

Engels Emil Blankhoz

Barmenba

Kedves Emil,

A csomagot megkaptam és köszönöm, hogy olyan gyorsan beszerezted a szivarokat, melyek általános kedveltségnek örvendenek. Az alsónadrágok szintén jók.

Apa néhány nappal ezelőtt írt nekem. Ő inkább Gottfried Ermen felé hajlik, akivel különválás esetén hajlandó társulni. Peterrel semmilyen körülmények között sem akar a szükségesnél tovább együtt maradni. Az Ermen Brothers* üzletéről minden hozzáférhető adatot össze fogok gyűjteni. Hogy kiterjedt üzleteket kötöttek, az bizonyos, s Gottfried Ermen azt állítja, hogy évente átlag 600 £ haszonnal, az utóbbi években többel is. Az efféle üzleten átlagos években nehezen lehet pénzt veszíteni; kevés tőkére van szükségük és azzal rendelkeznek is, az árucikkük pedig – rossz minőségű varró- és kötőfonal – mindig kelendőbb a jó minőségűeknél, amelyek iránt a kereslet erősen csökken.

Az 1849–50-es esztendő mérlegét még el sem készítették; a tartozások és követelések tekintetében még teljes a zűrzavar. Apa, úgy látszik, megint sürgette őket, holnap, amint hallom, hozzáfognak, hogy ezt rendbehozzák.

Peter úr tehát ma reggel vagy tegnap este ideérkezett. Hívatta az öreg Hillt – Peter szállodába lakik, két háznyira az irodánktól –, nagyon illedelmes volt, jelentéktelen dolgok felől érdeklődött, de, legalábbis eddig, nem mutatkozott az irodában. Ha arra számít, hogy majd engem nyaggat, akkor emberére talál. Apám nem akar a fivérek viszályába avatkozni és persze én sem. Gottfried azonban olyan kutyaszorítóban van most, hogy kénytelen velem tartani, s el is fog mesélni nekem mindent, anélkül hogy kérdeznem kellene.

Ha Peter Ermen átveszi az iroda vezetését, ami végül is nyilván be fog következni, ez nagyon megnehezíti majd számomra a könyvek megvizsgálását. Eddig is csak ebédidőben tehettem ezt meg négyszer hetenként,

* – Ermen fivérek – *Szerk.*

amikor egyedül voltam, ám neki éppen az a szokása, hogy ebédidőben szaglászik az irodában. A főbb kivonatokat mégis elkészítettem, és jóformán már csak az a roppant bonyolult összehasonlítás van hátra, hogy az árakat, melyeken Ermen Brothers nekünk elad, a mindenkori napi árakkal egybevessem, továbbá a régi számlák átvizsgálása, hátha véletlenül egy és másra rábukkan az ember. Néhány nap múlva kellően osztályozva és rendezve elküldöm apámnak az Ermen Brothers cég 1849–50-es egész kontóját, továbbá az Ermen-féle fehérítőét is, hadd lássa, hogyan tudnak ezek az úriemberek az ő tőkéjével üzleteket csinálni.

A szivarokért járó összeget írd apám terhére, ez lesz a legegyszerűbb. Marie-t, Hermannt és a gyermekeket szívből üdvözlöm.

Friedriched

Manchester, 1850 dec. 3.

1851

92

Marx Hermann Beckerhez

Kölnbe[566]

[London, 1851 február 1. körül]

... szerfölött lekötelezel, ha elküldöd nekem Willich leveleit.* Részben azért, hogy nekünk itt a babiloni vizek mellett szintén jusson valami a homéroszi kacajotokból. Másrészt az az ember arra használja az „állítólagos" kapcsolatot, hogy külföldiek előtt hencegjen vele és ugyanakkor denunciáljon. Végül pedig szükségesnek tartom, hogy közvetlenül vagy általam küldj neki egy cédulát, melyben udvariasan kikéred magadnak a további levelezést, tekintettel arra, hogy a humor neki Londonban igen veszélytelen, nektek Kölnben azonban, de nemcsak nektek, hanem visszahatólag pártbeli elvtársainknak Németországban súlyosan árthat. S mi lehetne fatálisabb és egyszersmind nevetségesebb, mint az „ács"[261] hóbortjával űzött tréfa miatt keresztre feszíttetni...

* *V.ö. 171. old. – Szerk.*

93

Marx Hermann Beckerhez

Kölnbe[566]

London, 1851 február 8.

... apropó! Végre sikerült Willichnek és Schappernak Barthélemy stb. közreműködésével németországi befolyásukra vonatkozó hallatlan hencegéssel és ellenünk irányuló hallatlan rágalmakkal Louis Blanc-t annyira megszédíteni, hogy az összeállt ezzel a „söpredékkel" egy februári évfordulói bankett megrendezésére és velük együtt egy ünnepi programot és valamiféle kiáltványt bocsátott ki.* A kisemberke hiúságból besétált a csapdába, hogy Ledru-Rollinnak megmutassa, neki is van német, francia, lengyel, magyar uszálya. Most a dolog megint teljes bomlásban van, a kisemberke pedig attól tarthat, hogy hiába kompromittálta magát és hiábavalóan követett el hitszegést ellenünk, akikkel 1843 óta valamiféle langyos szövetségben állt.

De tudod, mivel imponál elsősorban Willich a barátoknak? *Óriási kölni befolyásával.* Annál is szükségesebb tehát, hogy elküldd nekem a leveleket, s így gátat vethessünk az „ács"[261] tevékenységének. Isten veled! ...

* *V. ö. 170–171. old. – Szerk.*

94

Marx Hermann Beckerhez

Kölnbe[566]

[London, 1851] február 28.

Kedves Becker,

Remélem, megkaptad a „Rh Z"-ot.[203] Hallgatásodat nem értem. Ha *Willich leveleit*, amelyeket kértem tőled, megküldted volna nekem, nem kellene most az alábbi disznóságokról beszámolnom. Még mindig kérnem kell *e levelek azonnali elküldését*... Az alábbi beszámolót olvassa el valamennyi barátunk, akik kötelesek ezt hírül vinni egész Németországban.

A február 24-i londoni bankettről* van szó, melyen *Willich*, a vitéz lovag elnöklete alatt két barátunkat és elvtársunkat** nyilvánosan „meghaynauzták"[567]. Hogy az alábbi tényeket megértsétek, elöljáróban ennyit:

A francia emigráció, akárcsak az összes többi, különböző pártokra volt szakadva. Ezután közösen társaságot alapítottak a Church Streeten[260]. *Filantropikus* jellegűnek szánták a menekültek támogatására. A politikát kirekesztették. Így a francia emigráció valamennyi árnyalata semleges terepre talált. Ide tehát egyidejűleg bejáratosak voltak Ledru-Rollin és Louis Blanc, hegypártiak[197], cabetisták, blanquisták stb.

Közelgett február 24-e. Tudjátok, hogy az ilyen alkalmat a fontoskodásra a franciák ugyanolyan hosszasan készítik elő, ugyanúgy megbeszélik, meghányják-vetik, mint egy várandós asszony bekövetkező lebetegedését. A Church Street-i társaság tehát általános gyűlést hívott össze, hogy e „dicsőséges" nap megünneplésére intézkedéseket tegyen. L. Blanc és Ledru-Rollin jelen volt. A kis Blanc – mellesleg, Blanc nem tud rögtönözni, mindig előre leírja és a tükör előtt kívülről betanulja beszédeit – szólásra emelkedett és egy művészien kidolgozott, csiszolt, jezsuita szónoklatot tartott, amelyben bizonyítani igyekezett, hogy ez a társaság filantropikus jellege miatt nem rendezhet *politikai* bankettot, következésképpen a februári forradalom emlékére sem rendezhet ünne-

* *V. ö. 186–187. old.* – *Szerk.*

** Konrad Schramm és Wilhelm Pieper. – *Szerk.*

pélyt. Beszédére Ledru-Rollin válaszolt. A kis Blanc a vita hevében kibökte, hogy mivel *Ledru és Mazzini nem vették őt be az Európai Központi Bizottságba*[221], banketton sem fog résztvenni velük. Azt felelték neki, hogy a bankettot nem az Európai Központi Bizottság rendezi, hanem a francia emigráció valamennyi árnyalatát felölelő Church Street-i társaság.

Ez a társaság másnap levelet kapott, melyben L. Blanc bejelentette, hogy ellen-monstrebankettot fog rendezni. . .[568]

Így vette rá L. Blanc Harneyt és vele uszálya egy részét, hogy részt vegyen a bankettján. Az angol alapot ilymódon lerakták. De még hiányzott az a kontinentális háttér, melynek egyben európai központi szivárvány-jelleggel kellett volna rendelkeznie. Louis Blanc evégből szakértő pillantásokat vetett a Mazzini-bizottság torzképére, a *Willich–Schapper–Barthélemy–Vidil–Péter és Pál-bizottságra*.

Csak néhány szót e bizottság keletkezéséről és jellegéről, valamint annak különböző társaságokhoz tartozó uszályáról.

Willich és Schapper, miután társaságukkal együtt kirúgták őket a Szövetségből[120], egyesült Vidillel és Barthélemyvel . . . továbbá a lengyel, magyar és olasz emigráció aljával és ezen összcsőcselék által európai Központi Bizottságnak ismertették el magukat . . . Schapper és Willich, akik persze abban reménykedhettek, hogy ez a mocskos, ízléstelen és gyatra mozaikmunka a távolból művészi alkotásnak fog tűnni, még azt a speciális célt is maguk elé tűzték, hogy megmutassák a német kommunistáknak, miszerint az európai emigráció mögöttük, nem pedig mi mögöttünk sorakozik fel, s hogy ők – akár akarja ezt Németország, akár nem – elhatározták, hogy a következő alkalommal kezükbe kaparintják kormányát . . .

Louis Blanc a Church Street elleni intrikája érdekében nem átallotta, hogy ezzel az általa is megvetett bandával szövetkezzen. A banda tagjai természetesen el voltak bűvölve. Végre *pozícióra* tehetnek szert. Ezek az urak ugyan minden írót ki akarnak zárni, de ha egy neves író áll rendelkezésükre, két kézzel kapnak utána. Schapper és Willich már közeledni vélték diadaluk napját . . . akkor aztán a német kommunisták sem tudnak majd ellenállni és bűnbánóan visszatérnek védőszárnyaik alá . . .

Február 24-én Islingtonban megtartották a bankettot. Két barátunk, *Schramm* és *Pieper* jelen volt . . . Először üzeneteket olvastak fel. L. Blanc felolvasta delegátusainak[267] az üzenetét, Landolphe pedig Greppo képviselő üzenetét (egy második üzenetet egész Párizsban nem tudtak felhajtani), majd egy lengyel elmondta néhány párizsi cinkostársa üzenetét, végül pedig az *elnöklő* nagy Willich olvasott fel egyet La Chaux-de-Fondsból, Németországból egyetlen üzenetet sem tudtak felhajtani . . .[569]

Most rajtatok áll, hogy minden tőletek telhetőt megtegyetek annak érdekében, hogy ezeket a gyáva, rágalmazó, gyalázatos orgyilkosokat a német proletariátus színe előtt, és mindenhol, ahol csak lehetséges, megbélyegezzétek.

Szükséges ehhez, hogy Willich leveleit azonnal ideküldjétek...

95

Marx Hermann Beckerhez

Kölnbe[566]

[London,] 1851 április 9.

Kedves Becker!

Mellékelve egy mulatságos firkálmány Kinkel iskolájából. A B[569a] számára itt 15 shilling gyűlt össze. Még 10 shilling hiányzik, holott ez szerepel is a jegyzésben és még nem hajtották be. Úgy fogok eljárni, ahogy jelzed. Azután írj a terhemre egy fontot. Ugyanis 5 shillinget egy tagtól, akinek ezt fizetnie kellene, rosszabbra fordult életkörülményei miatt nem lehet megkapni . . .

96

Engels Wilhelm Wolffhoz .

Zürichbe

[Manchester, 1851 május 1.]

Kedves Lupus,

Ijedten látom, hogy leveled, melyet Marx hozott el nekem, amikor néhány nappal ezelőtt felkeresett itt Manchesterben[294], mint dátumából kitűnik, már majdnem 4 hetes. De Marx, mint tőle hallottam, azonnal írt neked.

Ami amerikai terveidet illeti, verd ki őket a fejedből. Szükségtelenek, mert Londonban azonnal találsz majd valami munkát, hiszen tudsz angolul és a magadfajta emberek, akik olyan alaposan tudják a régi nyelveket, ott nagyon keresettek, kivált, ha bizonyítványaid vannak. Egészen jelentéktelen alakok a legremekebb pozíciókhoz jutottak. Az amerikai folyóirat ügye humbug – azt hiszed, hogy ha a dologban lenne valami, a fickó Európából hozatna szerkesztőt és ennyi ideig várna rá? Ki tudja, hogy áll ez és közben mi lett belőle. Az útiköltség-előlegre akár ítéletnapig várhatnál. Azonkívül a dolog a legjobb esetben sem olyan, hogy erre támaszkodva Chicagóba lehetne menni; heti 4 dollár kevesebb a legközönségesebb favágó-napszámnál, s ráadásul a 8 napos felmondás, ami ott igen általános!

[. . .]* Remélem már megvan s mihelyt rendelkezel vele, csomagolj össze, szerezz útlevelet Londonba és szállj hajóra. A kontinentális lapokban olyasmiket olvasok, hogy az angol kormány állítólag nem akar több menekültet befogadni. Ostobaság. Ne hagyd, hogy bármivel félrevezessenek, még olyan netáni rendőrségi instrukcióval sem, hogy vízumot kell szerezned a berni angol követtől. Semmi ilyesmire nincs szükséged, csak olyan vízumokra, melyekkel átutazhatsz Franciaországon, tehát a francia követtől, ezt pedig a svájciak elintézik neked. Nyugodtan utazz keresztül Franciaországon és kelj át Angliába. Még abban az esetben is, ha a franciák – ilyesmi kitelik tőlük – Havre-ba irányítanának és onnan Amerikába akarnának küldeni, Havre-ban egyszerűen arra a gőzhajóra kell szállnod, mely

* *A papír sérült; a bekezdés eleje hiányzik. – Szerk.*

Southamptonba vagy Londonba indul. Tudod, hogy az itteni határon senkit sem tartóztatnak fel, s a reakciós sajtó mindezen fecsegése ellenére remélem, hogy a kiállítás[256] idején Londonban láthatlak. Mint mondtam, ne hagyd, hogy bármivel félrevezessenek, minden körülmények között ragaszkodj ahhoz, hogy te Londonba akarsz menni. Ha a francia hatóságok az átutazással kapcsolatosan esetleg nehézségeket támasztanának, és a pénzedből futja, még jobb is lenne, ha azt az utat választanád, amelyen én jöttem. [...]* Írj Lorenzo Chiozzának [...]* egy nagyon illedelmes levelet, hogy címét egy honfitársától tudtad meg, és kéred szíves értesítését, horgonyoznak-e ott Angliába tartó hajók, és ha igen, milyenek (vitorlások, de gőzösök is közlekednek) és körülbelül mikor indulnak. A kapitányok neveit is közölje veled. Azután vagy levélben tárgyalhatsz ezekkel a kapitányokkal (címezd a levelet a hajójukra) vagy egyenest odamehetsz. Az én átkelésem, étkezést beleértve, hat fontba került (150 francia frank). Talán olcsóbban is megkapod. Az utazás Genovába nem drága, ha Torinóig – és addig a táj csodaszép – minél többet mész gyalog – Genfen és Mont Cenis-n át, vagy a rövidebb úton a nagy Szent Bernát hágón (Martigny–Ivreán) keresztül. Torinótól viszont majdnem az Appenninek aljáig vasúton mehetsz. Vagy van egy még rövidebb gyalogút is: a Reuss völgyén, Furkán, Simplonon át közvetlenül Alessandriába. Ezek a túrák mind nagyon szépek, az időjárás a tengeri utazáshoz most pompás (többnyire keleti szél fúj) s a hajózás a Földközi-tengeren nagyon szórakoztató. Ha csak lehet, angol hajót válassz. Nézetem szerint 250 frankból az egész história kitelne, de 300-ból biztosan. Kérdéses azonban, hogy a kölniek ezt előteremtik-e. De mindenképpen át kell jönnöd Angliába. Mindjárt írok Marxnak, hogy a pénz miatt újra írjon Kölnbe, ha pedig még nem kaptad meg, nem árthat, ha magad is írsz még egyszer Danielsnek vagy Bürgersnek.

Angliától New Yorkig az útiköltség pokolian drága – a fedélközi utasoknak gyakran igen rossz soruk van, egy ilyen esetről most tárgyal is a parlament –, az 1. osztályú kajüt többnyire 15–20 fontba kerül, ezt akkor derítettük ki, amikor mi magunk vettük tervbe, hogy messzebbre nyomulunk. A southamptoni gőzösökön a 2. osztály jó és olcsó; egy-egy csavargőzös is közlekedik, amellyel 2. osztályon olcsón és gyorsan lehet utazni, feltéve, hogy az ember éppen elcsíp ilyen hajót. De mindenképpen remélem, hogy ide jössz és itt maradsz, itt több esélyed van, mint Amerikában, s aki egyszer átkerül oda, nem egykönnyen tér vissza. Förtelmes lehet Ame-

* *A papír sérült. – Szerk.*

rikában, ahol Heinzen a legnagyobb ember, és ahol most a dagadt Struve megöntözi majd vizeletével az egész országot. Az ördög vigye az ottani publikumot. Inkább legyen az ember gályarab Törökországban, mint újságíró Amerikában.

Hamarosan adj hírt magadról és mielőbb gyere személyesen.

Barátod

F. E.

F. Engels
Cím: Ermen & Engels,
Manchester

97

Marx Roland Danielshez

Kölnbe[570]

[London, 1851 május.]

. . . A kommunistáknak ki kell mutatniok, hogy a már elért technológiai igazságok csak kommunista viszonyok között válhatnak gyakorlattá.

98

Engels Joseph Weydemeyerhez

Majna-Frankfurtba

Manchester, 1851 június 19.

Kedves Hans,

Marx épp most közli velem egyik leveledet, ebből végre megtudtam egy pozitív címedet, mely után már hosszabb ideje érdeklődtem. Ugyanis a következő históriáról kell tőled felvilágosítást kérnem.

Mióta itt vagyok Manchesterben[211], elkezdtem katonai dolgokat biflázni, amihez itt – legalábbis kezdetnek – meglehetősen kielégítő anyagot találtam. A roppant fontosság, melyre a katonai oldalnak a legközelebbi megmozdulásnál szert kell tennie, s régi hajlamom meg az újságban a magyar háborúról írt cikkeim[571], végül dicső badeni kalandjaim[210], mindez erre ösztökélt, s legalább annyira akarom vinni, hogy elméletileg némiképp hozzászólhassak anélkül, hogy túl nagy baklövéseket követnék el. Nos, ami anyagot itt találok – a napóleoni és helyenként a forradalmi hadjáratokat illetően – az egy sereg részlethistóriát tételez fel, melyet egyáltalán nem vagy csak igen felületesen ismerek, s amelyről az ember vagy semmiféle vagy csak igen felületes felvilágosítást kap, és ezt is csak fáradságos kutatás árán. Az autodidaxis minden téren ostobaság, s ha valaki a dologgal nem foglalkozik rendszeresen, nem érhet el valamirevaló eredményt. Hogy tulajdonképpen mire is van szükségem, azt jobban megérted, ha emlékeztetlek arra, hogy – badeni előléptetésemtől természetesen eltekintve – porosz királyi Landwehr-főtüzéri rangnál nem vittem többre[440] és a hadjáratok részleteinek megértéséhez hiányzik nekem az a közbülső láncszem, melyet Poroszországban a hadnagyi vizsga ad meg, mégpedig a különböző fegyvernemekben. Persze itt nem a kamásli-részletekről stb. van szó, ezeknek semmi hasznát sem vehetem, hiszen vaksiságom, amelyről most határozottan meggyőződtem, minden aktív szolgálatra teljesen alkalmatlanná tesz, hanem a cél az, hogy a különféle ágazatokban szükséges elemi ismeretekről általános áttekintésem legyen, részletekbe csak annyira bocsátkoznék, amennyire ez katonai természetű történelmi tények megértéséhez és helyes megítéléséhez szükséges. Így pl. az elemi taktika, erődítéselmélet, mégpedig többé-kevésbé történelmileg átfogva a különböző rendszereket Vaubantól

a különálló erődök modern rendszeréig, beleértve a tábori sáncolásokat és a hadmérnökséghez tartozó egyéb dolgokat, pl. a különböző fajta hidakat stb.; továbbá a hadtudomány általános története és azok a változások, melyeket a fegyvereknek, valamint használati módszereiknek fejlődése és tökéletesedése idézett elő. Aztán valami alapos anyag a tüzérségről, mert sokat felejtettem és sok mindent egyáltalán nem is tudok; ezután egyéb tartozékok, melyek épp most nem jutnak eszembe, de amelyekről te bizonyára tudsz.

Mindezekről az alapkérdésekről kérlek, jelölj meg nekem forrásokat, mégpedig úgy, hogy a dolgokat rögtön be is szerezhessem. Leginkább olyan írások kellenének, melyekből egyrészt láthatom az egyes ágazatok jelenlegi általános helyzetét, másrészt a különböző modern hadseregeknél meglevő különbségeket is. Így pl. a tábori ágyútalpak stb. különféle konstrukcióját, a hadosztályok, hadtestek stb. különböző beosztását és szervezetét. Éppen a hadseregeknek, az ellátásnak, a kórházaknak a szervezetéről, egy tetszőleges hadsereghez szükséges anyagi felszerelésről szeretnék ugyancsak minden tekintetben tájékoztatást kapni.

A fentiekből nagyjából láthatod, mire van szükségem és milyen könyveket javasolj nekem. Gyanítom, hogy éppen ilyen kézikönyvekben a német katonai irodalom használhatóbb anyagot tartalmaz, mint a francia vagy az angol. Magától értetődik, hogy nekem a gyakorlati, valóban létező dolgok ismerete a fontos, nem pedig félreismert zsenik rendszerei vagy rigolyái. A tüzérségre vonatkozóan nyilván Bem kézikönyve lesz a legjobb.

Ami itt újabbkori hadtörténeti írásokból fellelhető – a régebbi kor számomra többé-kevésbé közömbös és arra megvan nekem az öreg Montecuccoli –, az természetesen francia vagy angol. Az utóbbiak közül különösen William Napier altábornagynak a spanyol háború történetéről írt műve messze a legjobb az eddig kezembe került hadtörténeti munkák közül. Ha nem ismered és ott megkaphatod, érdemes elolvasni („History of the War in the Peninsula and the South of France", 6 kötet). A német munkák közül nekem egy sincs meg, de néhányat be kell szereznem; mindenekelőtt Willisenre és Clausewitzra gondolok. Mi van tőlük, s mit érdemes elolvasni, mit nem? – mind elméleti, mind történeti szempontból. Mihelyt kissé előbbre jutok, tisztességesen átrágom majd az 1848–49-es hadjáratokat, különösen az itáliaiakat és a magyart. Nem ismersz véletlenül egy porosz részről kiadott többé-kevésbé hivatalos vagy egyéb némileg tárgyilagos jelentést a badeni afférról?

Továbbá tudnál-e nekem jó és nem túl drága, de az 1792 óta lezajlott hadjáratok tanulmányozásához kielégítően részletes németországi térképeket megjelölni? (Különösen érdekel Württemberg, Bajorország, Ausztria

az 1801–09 közötti időszakra, Szászország, Türingia, Poroszország az 1806–07 közötti időre és 1813-ra vonatkozólag, Északkelet-Franciaország 1814-re vonatkozólag, Lombardia, Magyarország, Schleswig-Holstein, Belgium.) A nagy Stieler megvan itt nekem, de ez korántsem kielégítő. Csatatervek 1792–1814-től vannak itt nekem Alison „Európa története a francia forradalom óta" című művének atlaszában, de többnél rájöttem, hogy hibás. Kaphatók-e efféle, nem túl drága, de mégis megbízható gyűjtemények Németországban?

Ismered-e közelebbről Monsieur Jominit, aki körül a franciák olyan nagy hűhót csapnak? Én csak Thiers úr révén ismerem, aki tudvalevőleg botrányosan plagizálta. Ez a kis Thiers a föld egyik legarcátlanabb hazudozója, számadatai egyetlen csatára vonatkozóan sem helytállóak. Mivel azonban Jomini úr később átszökött az oroszokhoz, az ember úgy vélné, feltehetőleg megvoltak az okai arra, hogy a francia bátorság hőstetteit kevésbé emberfölötti méretekre redukálja, mint Thiers úr, aki szerint egy francia mindig két ellenséggel bánik el.

Íme egy egész halom kérdés. Egyébként remélem, hogy a mostani németországi zsidóüldözés nem terjed ki tovább. Daniels letartóztatását azonban aggályosnak tartom. Úgy látszik, itt nagy felhajtást akarnak csinálni, hogy minket belerántsanak, de ez nem olyan könnyű és biztosan megfeneklik, mert semmit sem találnának.

Az Amerika részére Londonból megszervezendő kőnyomatos iroda tervéről* Marx bizonyára ír majd neked. Csakhogy az ilyesmi, ha kellőképp akarjuk berendezni, itt mindjárt az elején sok költséggel jár, s az amerikai lapok többsége nagyon megbízhatatlan. Lupus Londonban van, Freiligrath szintén, és a hónap elején 14 napig én is ott voltam.

Mivel a jelek szerint nemsokára te is odaérkezel, az lenne a legjobb, ha egy vagy több újsággal vagy folyóirattal megállapodásra juthatnál tudósítások stb. ügyében. Az ilyesmi Londonban szépen jövedelmez, de persze a legjobban fizető lapok már foglaltak. Az is kérdés, miféle sajtó van most Németországban.

Willich kapitány még mindig kaszárnyájában, belőle és vele él. Mit szólnál, ha egy nagyszabású ellenpéldányt létesítenénk?

Írj mielőbb

barátod

F. E.

Cím: Ermen & Engels,
Manchester

* *V. ö. 278–279. old. – Szerk.*

99

Marx Joseph Weydemeyerh

Majna-Frankfurtba

[London,] 1851 június 27.

Kedves Hans!

Nem is tudom, helyesen teszem-e, ha Fabriciusszal levelet küldök neked. Ki kezeskedik érte, hogy ezt az embert nem kapják el a határon, hisz itt egy egész tarisznya levelet akasztottak a nyakára.

Mivel előirányzott amerikai tervedből nem lesz semmi – Engels talán írt már neked erről* –, más amúgy sem marad hátra számodra, mint hogy idejöjj és gyarapítsd erőnket. Talán akad is majd olyasmi, amit közösen végezhetünk – természetesen polgári tevékenységre gondolok, hiszen élni kell valamiből.

Most már *biztos* forrásból tudom, hogy barátaink letartóztatásában árulás és denunciálás játszott közre. *Morálisan* meg vagyok győződve arról, hogy Willich és Schapper urak meg semmirekellő hitvány bandájuk közvetlenül részt vettek ebben a gazságban. Hiszen érted, mennyire fontos ezeknek az in partibus[364] „nagyembereknek", hogy Németországban félretegyék azokat, akikről feltételezik, hogy trónra lépésüknek egyenest útjába állnak. Ezek a szamarak nem fogják fel, hogy szamaraknak tartják és legfeljebb megvetésre méltatják őket.

Willich, dacára nyárspolgárian nemes, spártai híglöttyű altiszti erkölcsmímelésének, egy egészen közönséges, jól jegyezd meg, *egészen közönséges* chevalier d'industrie, pilier d'estaminet** és – erről nem kezeskedem, bár egy tiszteletreméltó filisztertől hallottam – *hamis*kártyás. A fickó egész nap a kocsmában lebzsel, persze a *demokratikus* kocsmában, ahol ingyen fogyaszt, s készpénzfizetésként vendégeket terel oda és szórakoztatja őket sztereotíp-forradalmi-nagyreményű frázisaival, melyekben ez a lovag már maga sem hisz, annyiszor ismételgette őket annyira ellentmondó körülmé-

* *V.ö. 532. old. – Szerk.*

** – szélhámos; kocsmatöltelék – *Szerk.*

nyek között és mindig ugyanazzal az eredménnyel. A fickó az *élősdiek* legalantasabb válfajához tartozik – természetesen hazafias ürügyekkel.

Ennek az alaknak az egész kommunizmusa oda lyukad ki, hogy eltökélte, mindig a közönség költségén, más kóbor lovagokkal közösségben, szabad életet folytat. Emberünk egész tevékenysége abban áll, hogy kocsmákban pletykálkodik és hazudozik rólunk és nem létező németországi kapcsolataival henceg; a központi paprikajancsi A. Ruge[572], a köpönyegforgató Heinzen és a ripacskodó, tetszeni vágyó, teologikus szépíró Kinkel azonban hisznek ezekben a kapcsolatokban, melyekkel a franciák előtt is kérkednek.

Apropó. Ez az utóbbi papos Adónisz[248] lejárja a lábait a burzsoá körökben, hogy ott etessék és becézzék stb. stb., s közben tiltott kapcsolatot tart fenn titkon Schapperral és Willichhel, hogy mégis érintkezésben maradjon a „munkáspárttal" is. Ez a fickó szeretne mindenkinek mindene lenni. Frappánsan hasonlít minden tekintetben IV. Frigyes Vilmosra, aki nem egyéb, mint egy Kinkel a trónon, s ugyanúgy ömlik belőle is a szép szólamok fehér folyása.

Ha azt kérded tőlem, hogy itt miből élhetsz meg, ezt válaszolom: lépj a deli Willich nyomdokaiba. Lám, *ő* nem vet és nem arat, és a mennyei Atya mégis táplálja őt.[573]

De most beszéljünk komolyan! Ha németországi tartózkodásod veszélyessé vált, jó ha idejössz. Ha bántatlanul Németországban maradhatnál, az természetesen jobb lenne, mert ott nagyobb hasznát lehet venni az erőknek, mint itt.

Barátod

K. M.

Apropó. Anglia külkereskedelme az egész kereskedelmének legalább $^1/_3$-a és a gabonavámok eltörlése óta még több. Egyébként Christ úr egész érvelése egy fabatkát sem ér. Már Pinto kifejtette[574], hogy ha valamihez $^{10}/_{10}$ szükséges, akkor az utolsó $^1/_{10}$ éppen olyan fontos, mint az előző $^9/_{10}$. Feltéve, hogy Anglia külkereskedelme csupán egész kereskedelmének $^1/_4$-e (ami nem igaz), akkor bizonyos, hogy e negyed nélkül a többi $^3/_4$ sem létezne, és még kevésbé az a $^4/_4$, amely csak együtt tesz ki egy egészet.

A demokratáknál régóta szokássá vált, hogy egyetlen alkalmat sem szalasztanak el, amikor kompromittálhatják, nevetségessé tehetik magukat és vásárra vihetik a bőrüket. De a „paránycok" tehetetlensége még sohasem mutatkozott meg szembeszökőbb formában, mint abban a lapban, amelyet az itteni központi demokraták – Ruge, Haug, Ronge stb. – adnak ki. A nagy-

képű „Der Kosmos" címmel (Freiligrath helyesen „Das Kosmos"-nak nevezi) hetente egy olyan firkálmány jelenik meg, amelyhez fogható szemérmetlenül sekélyes semmiséget német nyelven – és ez sokat jelent – talán még sohasem produkáltak. Ilyen rosszillatú szeleket még a demokrácia semelyik kisnémet egyházközségi közlönye sem bocsátott ki magából soha.

Talán jó lenne, ha a nyugalom még néhány évig tartana, hogy ennek az egész 1848-as demokráciának ideje legyen elrothadni. Bármennyire tehetségtelenek is a mi kormányaink, mindegyik valóságos lumen mundi* ezekhez a pökhendi átlagszamarakhoz képest.

Üdv!

Többnyire reggel 9 órától este 7 óráig a British Museumban vagyok. Az anyag, melyet feldolgozok, olyan átkozottul szerteágazó, hogy minden erőfeszítésem ellenére sem vagyok képes azt 6–8 hétnél hamarább lezárni. Amellett mindig közbejönnek gyakorlati zavaró momentumok, ami elkerülhetetlen a nyomorúságos viszonyoknál, amelyek között az ember itt vegetál. De mindennek és mindenek ellenére[575] a dolog rohamosan közeledik befejezéséhez. Egyszer muszáj abbahagyni, erőszakkal is. A demokratikus „simpleton"-oknak**, akikre „felülről" száll a világosság, persze nincs szükségük ilyesfajta erőfeszítésekre. Ugyan minek is gyötörnék magukat gazdaságtani és történelmi anyagokkal ezek a szerencsefiak? Hiszen minden *olyan egyszerű*, ahogyan a derék Willich szokta volt mondogatni nekem. Minden olyan egyszerű! Ezekben a sivár fejekben. – Roppant egyszerű fickók!

* – a világ világossága; kiváló elme, nagy szellem – *Szerk.*

** – „együgyű"-eknek – *Szerk.*

100

Engels Ernst Dronkéhoz

Genfbe

Kedves Dronke,

Már hosszabb ideje egyáltalán nem kaptál tőlünk hírt – először azért nem, mert Galeer halála után nem voltak levélcímeink, azután meg, amikor megadtad nekünk Schuster címét, itt különböző hírek szállingóztak arról, hogy nemsokára magad is Angliába jössz. De minthogy Lupus már majdnem egy hónapja Londonban van, rólad pedig nem hallunk semmit, fel kell tételeznünk, hogy egyelőre még ott maradsz.

A múlt ősszel történt londoni históriákról bizonyára értesültél.[576] Amiről innen nem hallottál, arról az időközben közzétett dokumentumokból tudomást szereztél. Tehát csak az azóta történtekről kell egyet-mást elmondanom, hogy tisztában légy a helyzettel.

Mivel én 1850 nov. óta itt ülök Manchesterben, Marx pedig kevéssé beszél angolul, a kapcsolat Harneyval és a chartistákkal eléggé meglazult. Ezt Schapper, Willich, L. Blanc, Barthélemy stb. – egyszóval az egész német–francia banda, mely egyrészt velünk, másrészt a Ledru–Mazzini-féle bizottsággal[221] elégedetlen – felhasználta arra, hogy Harneyt egy február 24-i bankettba belekeverje, ami sikerült is nekik. Ezen a banketton a következő furcsa dolgok történtek:

1. Két emberünket, akik jelen voltak, köztük Schrammot, a német emigrációs csőcselék kidobta a teremből* – a dolog komolyra fordult, majdnem bírósági tárgyaláshoz vezetett, de mi elsimítottuk az ügyet, miután az érintettek megfelelő elégtételt kaptak, mindazonáltal emiatt – pillanatnyilag – félig-meddig feszült a viszony Harneyval, aki itt gyöngén viselkedett. Jones viszont, aki egyáltalában más fából van faragva, mint Harney, egészen mellettünk van és a „Kiáltvány"-t magyarázza most az angoloknak.

2. Willich úr, németországi üzenetek hiányában, egy svájci üzenetet olvasott fel, mely alatt a *te* aláírásod is szerepelt. Hogy miféle csalás vagy hamisítás árán került a neved egy efféle iromány alá, itt természetesen nem

---

* *V. ö. 186–187. old. – Szerk.*

tudhatjuk, s okvetlenül meg kell írnod nekünk erről a szükségeset, miután te magad kinyomoztad és tisztáztad a dolgot. A bankettról szóló beszámolóban egyébként kinyomtatták az üzenetet a te névaláírásoddal, s elképzelheted az ujjongást, hogy azon a „Neue Rheinische Zeitung"-tól szerepel valaki.

3. A Blanqui pohárköszöntőjével kapcsolatos eset. Barthélemy, mint állítólagos blanquista, a bankettra pohárköszöntőt kért Blanquitól, aki el is küldte híres támadását az egész ideiglenes kormány ellen, Blanc-t és társait beleértve. A porig sújtott Barthélemy bemutatta a pohárköszöntőt, s elhatározták, hogy elsikkasztják. Blanqui azonban ismerte embereit, s a pohárköszöntő a bankettal egyidőben megjelent a párizsi lapokban és elrontotta az est egész hatását. L. Blanc, a kis sápítozó szélhámos ekkor nyilatkozatot tett közzé a „Times"-ban, és a bizottság – Willich, Schapper, L. Blanc, Barthélemy, Vidil stb. – a „Patrie"-ban, hogy az egész pohárköszöntőről mit sem tudtak. A „Patrie" azonban hozzáfűzte, hogy Blanqui sógora, Antoine, akinél tudakozódott, a pohárköszöntőt elküldte Barthélemy úrnak és tőle, aki a nyilatkozat egyik aláírója volt, átvételi elismervényt kapott. Erre Barthélemy kijelentette, hogy ez igaz, mindent magára vállalt, ő hazudott, megkapta a pohárköszöntőt, de a harmónia kedvéért elsikkasztotta. Szerencsétlenségükre azonban Vidil, volt dragonyoskapitány, egyidejűleg kijelentette, hogy mindent be akar vallani: a pohárköszöntőt Barthélemy bemutatta a bizottságnak és azt ennek határozata alapján sikkasztották el. Elképzelhető-e nagyobb blamázs az egész bandára nézve! Mi lefordítottuk a pohárköszöntőt németre és 30 000 példányban terjesztettük Németországban és Angliában.[280]

A novemberi mozgósítás idején[577] Willich, miután koholt levelek a legnagyobb extázisba lovalták bele, a porosz Landwehr[287] segítségével forradalmasítani akarta a világot. Az erre vonatkozó fölöttébb komikus dokumentumok és forradalmi tervek a kezünkben vannak. Annak idején majd felhasználjuk őket. E tervek szerint mindenekelőtt gyökerestül kiirtanának minden „irodalmár elemet" és kikiáltanák a mozgósított Eifel-vidéki parasztok diktatúráját. Sajnos nem lett belőle semmi.

Azóta ezek a társult, egymásnak kölcsönösen uralmat és halhatatlanságot biztosító nagyemberek hiába fáradoznak azon, hogy valahol megvessék a lábukat. Mind hiábavalóság,[578] s azt az elégtételt kapták, hogy a Németországban végrehajtott valamennyi házkutatás és letartóztatás között egyetlenegy sincs, mely velük való kapcsolat következtében történt volna.

Nekünk viszont az az elégtételünk, hogy az egész londoni nagyszájú, zavaros és tehetetlen emigrációs csőcseléktől megszabadultunk és végre

megint egyszer zavartalanul dolgozhatunk. A banda számtalan személyeskedő aljassága hidegen hagyhat minket. Ezzel a söpredékkel szemben elejétől fogva fölényben voltunk és minden komoly megmozdulás alkalmával föléjük kerekedtünk; azóta azonban az 1848 utáni gyakorlatból roppant sokat tanultunk és az 1850 utáni nyugalmat kellően felhasználtuk újabb okulás céljára. Ha ismét sor kerül valamire, még sokkal inkább előnyben leszünk velük szemben, méghozzá olyan területeken, amelyekre nem is gondolnak. De mindettől eltekintve óriási előnyt biztosít számunkra az, hogy ők mindannyian állásvadászok, mi pedig nem. Érthetetlen, hogyan akadnak még olyan szamarak, akiknek a szerzett tapasztalatok ellenére az a legfőbb ambíciójuk, hogy az első győzelmes felkelés után – amit ők forradalomnak neveznek – nyomban valamilyen kormányba lépjenek, hogy azután 4 hét múlván összetiporva vagy megszégyenítve félredobják őket, mint Blanc-t és Flocont 1848-ban! És tetejében egy Schapper–Gebert–Meyen–Haude–Willich-kormány! Sajnos, ezek a szegény ördögök sohasem kapják meg ezt az elégtételt, sajnos megintcsak mások uszályában fognak vonszolódni és ilyképpen még némi zűrzavart okozhatnak kisvárosokban és a parasztok körében.

Mit csinálsz tulajdonképpen Genfben? Azt beszélik, hogy férj és atya lettél, s amellett igen barátságos viszonyban vagy Mosesszal – különös tekintettel Mosesnére. Mások szerint mindez merő rágalom, de ezt itt – tíz szélességi fok távolságból – nehezen lehetne eldönteni. Freiligrath is Londonban van és egy újabb verseskötetet ad ki. Weerth Hamburgban tartózkodik és – akárcsak én – a következő verekedésig kereskedelmi leveleket írogat. Spanyolországi útjáról nem hozott magával semmit, még kankót sem. Egyébként ebben a hónapban Londonba jön. A vörös [F.] Wolff az írbaráti, a [. . .]* polgári, a kerge és több más érdekes állapot különböző fázisait élte át és a pálinkát teljesen felcserélte a half and halffal**. Marx atya nap mint nap a könyvtárba jár és bámulatos módon gyarapítja ismereteit, családját nemkülönben. Végül jómagam rumot és vizet iszom, biflázok, sodrott fonallal és unalommal foglalkozom. Íme, ez a személyi rész összefoglalása.

Minthogy a németországi letartóztatások itt arra kényszerítenek bennünket, hogy sok vonatkozásban megint gondoskodjunk a kapcsolatok helyreállításáról és jó néhány átadott munkát megint elvállaljunk, szükség

* *Olvashatatlan. – Szerk.*

** – fele-fele; itt: fele porter sör, fele ale sör – *Szerk.*

van arra, hogy mielőbb írj a svájci helyzetről. Tehát felelj mindjárt, s ha további felvilágosításokat kívánsz, jelezd, hogy mely pontokra vonatkozóan. A levelet címezd nekem – care of Messrs Ermen & Engels*, Manchester – via Calais.

Barátod

F. Engels

Manchester, 1851 július 9.

* – Ermen és Engels urak címén – *Szerk.*

101

Marx Joseph Weydemeyerhez

Zürichbe

[London,] 1851 augusztus 2.
28, Dean Street, Soho

Kedves Weydemeyer!

Éppen most kaptam meg a leveledet Engelstől és sietek válaszolni rá. Természetesen nagyon szerettem volna még legalább találkozni és beszélni veled elutazásod előtt, ha már végképp lehetetlen volt téged itt tartani.

De ha már úgyis Amerikába mész, most van a legalkalmasabb pillanat arra is, hogy ott megélhetési lehetőséget találj, meg arra is, hogy pártunknak hasznára légy.

Csaknem biztosra vehető ugyanis, hogy a „New Yorker Staatszeitung"-nál szerkesztői állást kapsz. Ezt régebben felajánlották Lupusnak. Ő küld neked mellékelten egy levelet Reichhelmhez, a lap társtulajdonosához. Ennyit az iparra vonatkozóan. De ne vesztegesd az időt.

Másrészt: Heinzen úr a nagyérdemű Ruge segédletével hetente megfújja a harsonát a New York-i „Schnellpost"-ban a kommunisták ellen, különösképpen ellenem, Engels stb. ellen. Az egész itteni demokrata csürhe ezt használja gödörnek, ahová lerakja guanóját, amely ugyan sem magvat, sem gyümölcsöt nem hajt, de annál bujábban tenyészti a dudvát. Végezetül: Heinzen uszítja a „Staatszeitung"-ot, s az ezzel az ellenféllel maga nem tud megbirkózni.

Bármilyen amerikai politikát folytat is a „Staatszeitung", az európai politika tekintetében szabad kezed lesz. Heinzen ott egyáltalában nagy írónak adja ki magát. Az amerikai sajtó örülni fog, ha valaki átjön, aki ennek a nagyhangú szájhősnek a körmére koppint.

Ha szerkesztő leszel, rovatodat minden tekintetben támogatni fogjuk. Sajnos a „Staatszeitung" londoni tudósítója a csibész és szamár Seiler. Rugénak, az európai kormány tagjának is be kell tapasztani a száját.

A Christ ellen írott cikked jó. Semmit sem tudnék változtatni rajta, csak úgy mellékesen jegyzem meg, hogy a munkások a gyári kerületekben

valóban azért házasodnak, hogy a gyerekekből *pénzt* csináljanak. Ez szomorú, de tény.

Elképzelheted, hogy helyzetem igen lehangoló. Feleségem tönkremegy, ha ez még sokáig tart. Az állandó gondok, a polgári élet legkicsinyesebb küzdelmei felőrlik. Ehhez járulnak még ellenfeleim aljasságai, akik *még soha* meg nem próbálták, hogy tárgyi alapon támadjanak, s tehetetlenségükért úgy igyekeznek bosszút állni, hogy polgárilag megrágalmaznak és kimondhatatlan gyalázatosságokat terjesztenek rólam. Willich, Schapper, Ruge és egy sereg más demokrata gazfickó ezt mesterségként űzi. Alighogy megérkezik valaki a kontinensről, máris elcsípik, megdolgozzák, hogy aztán ő is folytassa ezt a mesterséget.

Néhány nappal ezelőtt [R.] Schramm, a „híres" referendarius, találkozott egy ismerősével az utcán, s rögtön odasúgta neki: akárhogy üt is ki a forradalom, abban mindenki egyetért, hogy Marxnak vége. Rodbertus, akinek a legtöbb esélye van, menten agyonlöveti – így beszélnek mind. Én persze nevetnék ezen az egész szeméten; én emiatt egy percig sem zavartatom magamat a munkámban, de képzelheted, hogy a feleségemre, aki betegeskedik és reggeltől estig a legkínosabb polgári helyzetben szorong, s akinek az idegrendszere megviselt, nem éppen üdítőleg hat, ha ostoba hírharangok naponta a demokratikus szennycsatorna kigőzölgéseit szagoltatják vele. Némely ember tapintatlansága e tekintetben gyakran elképesztő.

Pártokról itt egyébként szó sincs. A nagyemberek, *állítólagos* véleménykülönbségük ellenére, nem csinálnak itt semmit, csupán kölcsönösen szavatolják fontosságukat. Forradalom még nem vetett a felszínre ennél üresebb fejű bandát.

Ha New Yorkban vagy, menj el A. Danához, a „New York Tribune" szerkesztőségébe, és add át neki nevemben és Freiligrath nevében üdvözletünket. Talán ő hasznodra lehet valamiben. Mihelyt megérkeztél, azonnal írj nekem, de mindenkor Engels címére, ő vállalhatja közülünk a legkönnyebben a portóköltséget. Mindenesetre várok tőled néhány sort, még mielőtt valóban tengerre szállsz. Ha feleséged megérkezik, mondd meg neki, hogy feleségemmel együtt szívből üdvözöljük.

Ha New Yorkban maradhatsz, nem vagy nagyon távol Európától, s minthogy Németországban a sajtó teljesen el van nyomva, csak ott lehet a sajtóharcot folytatni.

Barátod

K. Marx

Ui. Éppen most értesülök, hogy a nagyemberek, Ruge és klikkje, Kinkel és klikkje, Schapper, Willich és klikkjük, valamint e nagyságok közvetítői, Fickler, Goegg és klikkjük egy bandába tömörülnek. Ismered annak a parasztnak a történetét, aki minden véka gabonát önköltségi áron alul adott el. De, mondta, sok kicsi sokra megy. Így beszélnek ezek a gyenge legények is: sok kicsi sokra megy. Egyébként az a ragacs, mely ezt az egész tésztát összetapasztja, a gyűlölet a „Neue Rheinische Zeitung klikkje" ellen és kiváltképpen ellenem. Ha egy tucat együtt van belőlük, akkor nagy legények.

Ha New Yorkban nem vezethetnéd az „Arbeiterzeitung"-ot – ami mindenképpen a legjobb lenne –, ha tehát kénytelen lennél a „Staatszeitung"-gal tárgyalni, akkor őrizkedj *Kapp* barátodtól, aki ott bennfentes. A kezünkben levő bizonyítékok szerint ez az alak – nem tudom, milyen okból – az ellenünk áskálódó főintrikusok egyike.

Isten veled, kedves barátom.

102

Engels Wilhelm Wolffhoz

Londonba

Manchester, [18]51 aug. 6.

Kedves Lupus!

Még ma érdeklődni fogok itt Mr. Kendall felől és holnap közlöm veled, amit megtudtam róla. Hogy már most felkeressem őt, mielőtt választ kapsz tőle és mielőtt kilátásod van arra, hogy igényt tart rád, az csak oda vezetne, hogy nagyon hűvösen, felemás felvilágosítással bocsátana el. Ezek az úriemberek sokat adnak a formára. Hain nemrégiben ugyancsak állást keresett ennél a Kendallnál és azonnal rám hivatkozott, de Kendall nem tartotta érdemesnek, hogy nálam érdeklődjék felőle – ha ez után az eset *után* tolakodnék Kendallnál, az csak árthatna neked. Mihelyt választ kapsz tőle, értesíts, és közöld velem, mit írt, akkor rögtön felkeresem, minden felvilágosítást megszerzek neked, s minden tőlem telhetőt elkövetek, hogy kedvezően befolyásoljam irántad. Persze ha Hassenpflug körözőlevelein túl lennél, azonnal alkalmaznának. De majd csak menni fog így is. Ha tudnék neked itt valamiféle állást szerezni, az pompás lenne, de sajnos ezen a területen túl kevés az ismerősöm, s *magántanítókat* itt csak újabb nyelvekre tartanak, és van belőlük elég. Egyébként igyekszem majd Watts-ot megmozgatni – a fickó a művelődési mozgalomban tevékenykedik és most rengeteg kapcsolata van.

Barátod

F. E.

A jövőben jobban nedvesítsd meg a ragasztót borítékjaidon – leveled ±* nyitva érkezett.

* – többé-kevésbé – *Szerk.*

103

Engels Joseph Weydemeyerhez

Zürichbe

Kedves Weydemeyer,

Nagyon köszönöm közléseidet. Ha még többet is ki tudnál szedni Hofstetterből[579], nagyon lekötelezne. Egyébként arra gondoltam, hogy régebbről nyilván még emlékszel különböző vezérfonalak és egyéb katonai tankönyvek címeire; nekem éppen a legegyszerűbb és a legközkeletűbb dolgokra van szükségem, olyasmire, amit a zászlós- és hadnagyvizsgán követelnek, s amit éppen ezért mindenütt ismertnek tételeznek fel. A Deckert rossz francia fordításban és a térképek nélkül[298] már Svájcban beszereztem, de Marx valahová elhányta és aligha fog előkerülni. Az atlaszt beszerzem majd, de Magyarország térképére is szükségem van. Úgy látom, az osztrák vezérkar több munkát is megjelentetett erről; írd meg, ilyen jellegű volt-e a te térképed és mennyibe kerül, legrosszabb esetben is használhatóbb lesz, mint a nagy Stieler. Badenről és különösen a baden-svájci Rajna-határról kielégítő térképeket mentettem meg a hadjáratból[196]. Weerth útján, aki ismét Hamburgban van, most majd tájékozódom az árak stb. felől, s azután meglátom, mit vásárolok meg. De mint mondottam, ha bármilyen további felvilágosítást tudsz még szerezni számomra, nagyon fogok örülni.

Hogy Amerikába utazol, az baj, de igazán nem tudom, mi mást tanácsolhatnék neked, ha Svájcban nem találsz semmit. Londonban végképp nehéz boldogulni, s Lupus még mindig nem talált semmit. Jár állás után, én meg itt próbálok neki munkát szerezni, de mind ez ideig eredménytelenül. Zenei téren itt óriási a konkurrencia. Ám végül is Angliából és különösen innen New York nem is látszik olyan távolinak, hiszen a gőzösök egyik hét szerdájától a másik hét szombatjáig rendszeresen megteszik ezt az utat, sőt az átkelés ritkán tart teljes 10 napig. New Yorkban találod majd a kis vörös Beckert* is, legutóbb az „Arbeiterzeitung" expeditőrje volt, hogy még ott van-e, nem tudom, mert már régen nem hallottam róla.

* *Valószínűleg*: Max Joseph Becker. – *Szerk.*

Utolsó címe: 24, North William Street, upstairs*, de ha a jelenlegi címét nem ismernéd, Lièvre-től, a Shakespeare Hotelban vagy a „Staatszeitung"-nál biztosan megtudhatod. New Yorkban egyébként bőven akad tennivaló, s pártunknak nagy szüksége lenne arra, hogy valaki, aki elméletileg is képzett, ott rendesen képviselje. Találsz ott embert eleget, de a legnagyobb nehézséget az okozza majd számodra, hogy a használható, valamirevaló németek könnyen amerikanizálódnak és a visszatérés szándékát feladják; azután tekintetbe kell venni a sajátos amerikai viszonyokat, a túlnépesség könnyű kiáramlását vidékre, az ország prosperitásának szükségszerű gyors és egyre gyorsabb emelkedését, s hogy ennélfogva a polgári viszonyok szép eszménynek látszanak stb. Akik pedig az ottani németek közül visszatérni szeretnének, többnyire csak züllött alakok, a forradalom piócái à la Metternich és Heinzen, s akik annál siralmasabbak, minél alárendeltebbek. Egyébként az egész hazai birodalmi csőcseléket[580] New Yorkban találod. Abban, hogy ott tartani tudod magadat, nem kételkedem, – New Yorkon kívül még legfeljebb St. Louis elviselhető, Philadelphia és Boston förtelmes fészkek. – Ha az újságot sikerülne a kezedbe kerítened, az pompás lenne. Ellenkező esetben nézz körül a „New Yorker Staatszeitung"-nál, mely nagyon jóindulatú hozzánk, s melynek európai tudósításait állandóan mi ellenőriztük.

A levelezést onnan legjobb rajtam keresztül lebonyolítani, én aztán a céggel fizettetem meg a portóköltséget.

A kaszárnyáról keveset hallok, kivéve, hogy Willich összekülönbözött ezzel a bandával és többé nem kaszárnyázik. A jövő hadseregének törzse széthullott**, mint Marx közli velem, és Willich nélkülözni kénytelen Besançont.[581] Mily borzalom! Ez a Willich mellesleg nem csupán bolond, hanem egyben galádul alattomos, kaján fickó, akinek rosszindulata a kolosszális és hihetetlenül felduzzadt hiúságának és önimádatának szolgálatában végképp nem ismer határt. Ilyen minden ízében hazug alakot még világéletemben nem láttam. Biztosíthatlak, hogy a szó szoros értelmében sohasem hallottam a szájából egyetlen igaz szót. Valóban el sem tudod képzelni, miféle figurává torzította ezt az embert az a rögeszme, hogy ő az a férfiú, akinek katonai, politikai és társadalomszervező lángelméje okvetlenül keresztülviszi a forradalom győzelmét és beteljesülését. Ez az őrület persze csak fokozatosan fejlődött ki benne. Kivétel nélkül minden aljasságra képesnek tartom őt, egyébként azonban én sem hiszem, hogy ezúttal

* – emeleti lakás – *Szerk.*

** *V.ö. 263., 269–270. old.* – *Szerk.*

egyenesen árulást követett volna el. A hamburgi história másképp történt; az áruló nem Bruhn – Willich és Schapper egyetlen ottani ügynöke. Úgy hírlik, hogy Haupt fecsegett, de én ezt nem tudom elhinni.

Mi természetesen hagyjuk az egész bandát, csináljon amit akar – egész ügyködése persze csak hetvenkedésre, őrült tervek kovácsolására és a mi szidalmazásunkra szorítkozik –, ezzel pedig nem kell törődnünk. Megfigyelnünk sem kell őket, ezt megteszi helyettünk a porosz rendőrség. Schärttner kocsmájában, ahol lebzselnek, egy szó sem hangzik el, melyről jelentés ne történne.

Tehát mindenesetre írj még egyszer elutazásod előtt és közöld velem a hajó nevét, amellyel utazol, mert így az itteni újságokból láthatom, mikor érkezel New Yorkba. New Yorkból azonnal add meg a címedet. – Marx címe: 28, Dean Street, Soho Square, London.

Sokszor üdvözöl

barátod

F. Engels

Manchester, [18]51 aug. 7.

Hallottál valamit Dronkéról? Még Genfben tanyázik, címét Schustertól megkapod.

104

Marx Hermann Ebnerhez

Majna-Frankfurtba[582]

(Másolat)

[London, 1851 augusztus második fele.]

... Különböző német lapokban bizonyára már olvasta a *félhivatalos* „Lithographische Korrespondenz"* cikkét, amelyben a londoni hivatalos német emigráció a nyilvánosságnak bejelenti testvériesülését, össztestületként való megalakulását. Az egyesülésre vágyó összdemokrácia 3 klikkre oszlik: Ruge klikkjére, Kinkel klikkjére és Willich meghatározhatatlan klikkjére. E három klikk között lebegnek a közbülső istenek, kis irodalmárok, mint Meyen, Faucher, Oppenheim stb., hajdani berlini kiegyezők[360], végül Tausenau néhány osztrákkal.

Kezdjük, amint illik, A. Rugéval, az Európai Központi Demokrácia[221] díszhintajának 5. kerekével. A. Ruge – nem éppen babérkoszorúsan – Londonba érkezett. Csak annyit tudtak róla, hogy a kritikus pillanatban Berlinből kereket oldott és később hiába kilincselt Brentanónál a párizsi követi állásért, hogy az egész forradalmi időszakban a mindenkor dívó illúziókat mindig egyazon rendíthetetlenséggel karolta föl, sőt egy lelkes pillanatban még azt is felfedezte, hogy a modern kollíziók a legegyszerűbben a *„dessaui* formában" oldódhatnak meg. Így nevezte ugyanis a kis mintaállam royalista-alkotmányos-demokratikus bohózatát. Emellett szilárdan eltökélte, hogy Londonban nagyember lesz belőle. Mint kezdettől fogva, most is előrelátóan gondoskodott arról, hogy kapcsolatban álljon egy németországi demokrata helyi lappal, s ekként a német publikumot fesztelenül traktálhassa fontos személyével. Ezúttal a sors a „Bremer Tageskronik"-ra esett. Ruge most hát megkezdhette további műveleteit. Minthogy nagyon törve beszél franciául, senki sem gátolhatta meg abban, hogy a külföldieknek Németország legfontosabb férfiaként mutatkozzék be, s Mazzini rögtön egészen helyesen ítélte meg, hogy ez az homme sans conséquence**, akit min-

* *Marx a margóra írta*: (berlini) – *Szerk.*

** – jelentéktelen ember – *Szerk.*

den további nélkül felhasználhat kiáltványainak német ellenjegyzésére. Így lett A. Ruge az európai ideiglenes kormány 5. kereke, s ahogyan egyszer Ledru-Rollin mondotta: l'homme de Mazzini*. Ruge úgy látta magát, mint aki saját eszményét is felülmúlta. De most arra is szükség volt, hogy Mazzini és Ledru-Rollin szemében hatalomnak tüntesse fel magát és bebizonyítsa, hogy többet tud a mérleg serpenyőjébe vetni, mint kétes értékű nevét. Ezért három nagy tettre szánta el magát. Haug, Ronge, Struve és Kinkel urakkal együtt egy ún. német központi bizottságot[289] alapított. Alapított továbbá egy folyóiratot, a szerény „Der Kosmos" címmel, végül pedig 10 milliós kölcsönt akart jegyeztetni a német néppel, melynek ellenszolgáltatásként szabadsága kivívását szavatolta. A 10 milliós kölcsön mannája nem hullott le, de a „Kosmos" viszont lehullott, a központi bizottság pedig eredeti alkotóelemeire hullott szét. A „Kosmos"-nak csak három száma jelent meg. Ruge klasszikus stílusa megfutamította a profán olvasókat, de annyi érdeme a lapnak mégis volt, hogy A. Ruge papírra vethette csodálkozását, amiért a királynő nem őt, hanem Radowitz urat hívta meg windsori kastélyába, továbbá, hogy Ruge magafabrikálta németországi levelekben „ideiglenes kormányként" üdvözöltethette és hiszékeny barátaival előre sajnáltathatta magát, amiért hazájába való visszatérte után az „államügyek" minden meghitt magánérintkezésben akadályozni fogják őt.

Alig jelent meg a 10 milliós kölcsönre szóló felhívás, Ruge, Ronge, Haug, Struve, Kinkel urak aláírásával,[583] amikor egyszerre az a hír terjedt el, hogy a Cityben egy listát köröznek, amellyel pénzt gyűjtenek Struvénak Amerikába expediálása céljára, s amikor másrészt a „Kölnische Zeitung" közölte Johanna Kinkel asszony nyilatkozatát, mely szerint férje nem írta alá a felhívást, és az épp hogy megalakult központi bizottságból megint kilépett.

Mint ismeretes, Struve úr egész politikai bölcsessége a márciusi forradalom előtt és után „a fejedelemgyűlölet" prédikálására szorítkozott. Mindazonáltal Londonban indíttatva érezte magát arra, hogy készpénzfizetés ellenében cikket küldjön Károly braunschweigi herceg német lapjának**, sőt hogy a herceg úr legmagasabb saját kezű cenzúrájának is alávesse magát. Ezt besúgták Mazzininak, s amikor most Struve úr arra pályázott, hogy neve az európai körlevél alatt díszelegjen, Mazzini kinyilvánította interdiktumát. Struve lerázta a port saruiról és a központi bizottság ellen mélyen fel-

* – Mazzini embere – *Szerk.*

** „Deutsche Londoner Zeitung"[584]. – *Szerk.*

bőszülve áthajózott New Yorkba, hogy ott akklimatizálja rögeszméjét, az elmaradhatatlan „Deutscher Zuschauer"-t.

Ami pedig Kinkelt illeti, nos hát ő, mint A. Ruge és a New York-i „Schnellpost" kifecsegte, az említett felhívást nem írta ugyan alá, de helyeselte, tervezetét az ő szobájában fogalmazták meg, ő maga vállalta bizonyos számú példány Németországba juttatását, s csupán azért lépett ki, mert a központi bizottság Haug tábornokot és nem őt választotta meg elnökévé. A. Ruge e *nyilatkozat*ot Kinkel „hiúsága" elleni mérges kirohanásokkal kísérte, Kinkelt *demokrata Beckerathnak* nevezte, Johanna Kinkel asszonyt pedig gyanúsításokkal illette, amiért olyan kárhozatos lapok, mint a „Kölnische Zeitung", teret nyitnak számára.

Így a demokrata központi bizottság Ruge, Ronge és Haug urakra redukálódott; maga A. Ruge is belátta, hogy ezzel a szentháromsággal nemcsak egy világot nem lehet teremteni, hanem egyáltalán semmit sem. A fáradhatatlan férfiú azonban még korántsem adta fel a játszmát. E nagyembernél különben is csak arról volt szó, hogy egyáltalán tegyen-vegyen valamit, ami az ügybuzgalom, a mély politikai kombináció látszatát keltse, és mindenekelőtt anyagot nyújtson fontoskodó összevissza beszédhez, összevissza futkosáshoz, tárgyalásokhoz, öntetszelgő pletykákhoz és újsághírekhez. Szerencséjére Fickler éppen akkor érkezett Londonba. Fickler, valamint a többi délnémet, Goegg és Sigel, visszataszítónak érezték Kinkel úr pretenciózus modorosságát; Sigel semmiképp sem volt hajlandó Willich főparancsnoksága alá helyezkedni, akinek világmegváltó terveit Goegg ugyancsak nem óhajtotta magáévá tenni. Végül mindhárman oly kevéssé ismerték a német filozófia történetét, hogy Rugét jelentős gondolkodónak tartották, oly naivak voltak, hogy tettetett kedélyessége megtévesztette őket és oly jóravalók, hogy az úgynevezett emigráció egész sürgölődését komolyan vették. Mint egyikük* a New York-i „Schnellpost"-nak írta, elhatározták, hogy a haldokló központi bizottság tekintélyének helyreállítása végett egyesülnek a többi klikkel. De, panaszolja ugyanaz a tudósító, e jámbor és jószándékú vállalkozás sikerére nincs sok remény; Kinkel folytatja az intrikálást; megmentőjével**, életrajzírójával*** és néhány porosz hadnaggyal bizottságot alakított, melynek láthatatlanul kellene működnie, titokban terjeszkednie, lehetőleg magához vonzania a demokrata pénzeket és azután egyszerre hatalmas Kinkel-pártként napfényre lépnie. Ez – mondja a tudósító – sem nem

* Amand Goegg. – *Szerk.*

** Karl Schurz. – *Szerk.*

*** Adolph Strodtmann. – *Szerk.*

becsületes, sem nem helyénvaló, sem nem okos dolog. Ruge nem tudta megállni, hogy a lapnak ugyanabban a számában ne mérjen néhány oldalütést az „abszolút mártír"-ra*. Ugyanazon a napon, amikor a New York-i „Schnellpost" ezt a pletykát Londonba hozta, zajlott le az ellenséges klikkek első hivatalos testvériesülési ünnepsége. Sőt mi több: A. Ruge a New York-i „Schnellpost" útján Amerikában toboroztat a szerencsétlen európai kölcsön részére. Kinkel viszont, aki a „Kölnische Zeitung"-ban dezavuálta ezt a nevetséges vállalkozást, a transzatlanti lapokban most a saját szakállára kölcsönfelhívást bocsát ki, azzal a megjegyzéssel, hogy a pénzt annak a férfiúnak küldjék, aki a legtöbb bizalmat élvezi; hogy ő ez a férfiú, az magától értetődik.

Egyelőre 500 font sterling részfizetést kér, hogy a forradalmi papírpénzt előállíthassa. Ruge erre nem volt rest a „Schnellpost"-ban közzétenni, hogy ő, A. Ruge, a központi bizottság pénztárosa, nála már készen megvannak a bankjegyek; akinek tehát 500 font sterling veszteni való pénze van, jobban teszi, ha kész bankjegyeket vásárol értük, semmint még nem létezőket. S a „Schnellpost" szerkesztősége elég nyíltan leszögezi, hogy ha Kinkel úr nem tesz le mesterkedéseiről, a forradalom ellenségeként fogják kezelni. Végül, miközben Ruge a „Schnellpost"-ban heti pletykáit elhelyezi, s a jövő embereként űzi itt bohóckodásait meg az ötödik keréknek kijáró méltatásokkal ünnepelteti magát, Kinkel ezt írja a „New Yorker Staatszeitung"-ba, mely a „Schnellpost" nyílt ellenlábasa:

„Mint látják, az Atlanti-óceán túlsó partján háború folyik minden formában, miközben az óceán innenső partján Judás-csókokat váltanak."

Ha Ön most azt kérdi tőlem, hogyan lehetséges az, hogy egy olyan ember, mint A. Ruge, aki gyakorlatilag eleve teljesen használhatatlan volt, aki elméleti téren már régen kimúlt és csupán klasszikusan zavaros stílusával tűnik ki, még mindig valamiféle szerepet játszhat, akkor mindenekelőtt megjegyzem, hogy szerepe merő hírlapi koholmány, amelyet a reá jellemző szorgossággal és a legkicsinyesebb eszközökkel igyekszik felnagyítani, s önmagával és másokkal elhitetni. Ami pedig az itteni ún. emigráció körében betöltött pozícióját illeti – az kijár neki, még ha csak olyan szennycsatornaként is, melyben az összdemokrácia minden ellentmondása, következetlensége és korlátoltsága összefolyik. Mint e demokrácia általános eszmei homályosságának, konfúziójának klasszikus képviselője, konfuciusa, joggal tartja ezt a posztját.

A fentiekből Ön is láthatta, hogy Kinkel hol előtérbe lép, hol visszahú-

* Kinkel. – *Szerk.*

zódik, hol vállalkozásba kezd, hol megtagadja, aszerint, merről véli éppen fújni a nép szelét. A rövid életű „Kosmos" számára írott cikkei egyikében elsősorban a Kristálypalotában[585] kiállított monstretükröt csodálta. Íme, ilyen ez az ember: a tükör az életeleme. Mindenekelőtt és lényegét tekintve színész. Mint a német forradalom par excellence* mártírja, itt Londonban a többi harci áldozatnak szóló tiszteletadásban részesült. Míg azonban hivatalosan az esztétizáló liberális burzsoáziával fizetteti és ünnepelteti magát, ennek háta mögött tiltott kapcsolatot tart fenn az egyesülésre vágyó emigránsok Willich által képviselt, legszélső frakciójával, és ilymódon a polgári jelen élvezetét és a forradalmi jövőre való jogigényt egyaránt biztosítani véli. Mialatt itt olyan körülmények között él, amelyeket előző bonni helyzetéhez viszonyítva fényeseknek lehet mondani, egyidejűleg azt írja St. Louisba, hogy úgy lakik és él, ahogy a szegénység képviselőjéhez illik. Így betartja a kellő etikettet a burzsoáziával szemben és egyszersmind illő reverenciával adózik a proletariátusnak. Ám mint olyan ember, akiben a képzelőerő messze felülmúlja az értelmet, nem tudta elkerülni, hogy bele ne essen a parvenük egynémely modortalanságába és elbizakodottságába, ami az emigráció nem egy feszes jóemberét elfordítja tőle. E pillanatban állítólag körutazásra készül Angliában, hogy különböző városokban felolvasást tartson az ottani német kereskedőknek, hódolatukat fogadja és hogy az eleddig csak a déli égöv alatt honos dupla aratás privilégiumát az északi Angliába is átplántálja. Kinkel önmagát téveszti meg, ha becsvágyónak tartja magát. A hiú élvezetek embere ő, és a sors nem űzhetne komiszabb tréfát a szép szavaknak ezzel az egyébként ártalmatlan játékosával, mintha eljuttatná vágyai céljához és komoly posztra állítaná. Akkor visszavonhatatlanul és teljesen kudarcot vallana.

S végül Willichre vonatkozóan beérem azzal, hogy ismerőseinek nézetét közöljem Önnel. Valamennyien bornírt fantasztának tartják. Tehetségét kétségbevonják, de éppen ezért karakternek minősítik. Neki tetszik ez a szerep, melyet több porosz ravaszsággal hasznosít, mint amennyit feltételeznek róla. Nos, most már ismeri a jövő nagyjait.

A hivatalos emigráció egész tömege igen kevés kivétellel nullákból áll, akik közül mindegyik azt hiszi, hogy egyes lesz belőle, ha a többivel egy tucattá áll össze. Ebből származnak folytonos egyesülési és elegyedési kísérleteik, amelyek e kicsiny nagyemberek kicsiny féltékenykedései, intrikái, aljasságai és vetélkedései következtében folytonosan meghiúsulnak, de éppily szakadatlanul újrakezdődnek. Abban a hiszemben vannak, hogy mi-

* – sajátképpeni; valódi; a szó szoros értelmében vett – *Szerk.*

közben az észak-amerikai lapokban kölcsönösen sárral dobálják egymást, Németország előtt egy frontot alkothatnak, s hogy ha egyetlen nagy pletykapöfeteggé préselődnek össze, feltétlenül egy hatalmasság, egy corpus venerabile* hatását kelthetik. Nekik maguknak is az a benyomásuk, hogy valami még mindig hiányzik belőlük ahhoz, hogy imponáljanak, ezért törekednek olyan szervezetten minden új jövevény megnyerésére. Erőfeszítéseik, hogy Freiligrathot – akit most hallgatásukkal büntetnek – eltántorítsák Marxtól és magukhoz vonzzák, éppannyira tolakodóak, mint amennyire természetesen meddőek voltak. Kinkel minden lehetőt megpróbált, A. Ruge pedig még írásban is felkérte őt, hogy csatlakozzék az igazak szövetségéhez. Most persze nem tartozik „*az* emigrációhoz", akárcsak W. Wolff és más menekültek sem, akik távol tartják magukat ettől a nyüzsgéstől. Még *egy* nevet! Ha a forradalom e kapucinusai, ezek a kolduló barátok egyáltalán tudnának bármit is adni, királyságot adnának még egy névért, különösen olyan népszerű névért, amilyen Freiligrathé. Állásvadászok és népszerűséghajhászok – ezekre bomlik ez az össztömeg. Az urak úgy hiszik, hogy közeleg a forradalom és erre nekik természetesen meg kell tenniök az intézkedéseiket. Így a birodalmi gyűlésezők[390] Svájcban hasonló egyezséget kötöttek egymással, melyben a jövőbeli állásokat már hierarchikus rendben szám szerint szétosztották egymás között. S keserves harcok dúltak azért, hogy ki képviselje a 17. vagy 18. számot.

Ön bizonyára csodálkozik, hogy ezek az urak a félhivatalos „Lithographische Korrespondenz"-ot teszik meg szócsövükké. Nem fog többé csodálkozni, ha megtudja, hogy egyik tollforgatójuk rendszeresen firkál a „Neue Preussische Zeitung"-ba, egy másik kisegítő szolgálatokat teljesít az „orosz" „Morning Chronicle"-nél stb. stb. És ez korántsem a hivatalos emigráció háta mögött történik. Ellenkezőleg: első közgyűlésüket éppen a „Lithog. Korr." cikkének felolvasásával nyitották meg. Körülbelül ötven főt számláltak, de ez a szám a második ülésen csaknem a felére apadt. A viszály magva már bőségesen kikelt az egyesülésre szorulók körében, akik egyébként, mint egyikük bizalmasan kijelentette, csakis „*felsőbb menekültekből*" álltak. A menekült munkások profán vulgusából** senki sem volt látható. Ha van olyan pont, amelyben a testvériesült emigráció egységes, akkor ez közös fanatikus gyűlölete Marx iránt, olyan gyűlölet ez, mely semmiféle bárgyúságtól, aljasságtól, semmiféle intrikától sem riad vissza, hogy bosszús kedvét e

* – tiszteletreméltó testület – *Szerk.*

** – köznépéből – *Szerk.*

bête noire* rovására kitölthesse. Ezek az urak még azt sem tartották méltóságukon alulinak, hogy Betával, azaz Bettziechhel, a Gubitz-féle „Gesellschafter" hajdani munkatársával szövetkezzenek, és e nagy író és hazafi révén Louis Drucker, a kedélyes kocsmáros lapjában Marxot von Westphalen porosz miniszterrel való sógorságáért kémkedéssel gyanúsítsák. Az egyetlen érintkezés, amelybe von Westphalen úr Marxszal lépett, az volt, hogy Kölnben a Becker-nyomda lefoglalása és H. Becker letartóztatása révén elgáncsolta Marx összegyűjtött cikkeinek kiadását,[237] amit Becker elvállalt, s amely gyűjtemény első füzete már megjelent, és ugyancsak megakadályozta egy folyóirat kiadását is, amely már sajtó alatt volt. A Marx iránti gyűlölet még inkább fokozódott, amikor a szász kormány nyilvánosságra hozta a kommunista üzenetet[586], mivel szerzőjének Marxot tekintették. Marxnak – akit egyébként teljesen igénybe vett a politikai gazdaságtan bírálatáról és történetéről évekkel ezelőtt megkezdett művének kidolgozása –, éppúgy Freiligrathnak és közös barátaiknak sem idejük, sem kedvük nem volt a testvériesült emigráció pletykáiba belebocsátkozni.

De minél kevésbé törődik az ember velük, annál veszettebbül csaholnak a jövendő ezen ölebei. A korán elhunyt Gustav Julius, aki igen kritikus és tudományosan képzett elme volt, s akit az emigráció most szintén ki akar sajátítani, annyira bosszankodott üres és idétlen ügyködésükön, hogy néhány héttel halála előtt részletesen ábrázoló leírást küldött erről egy északnémet** újságnak, amely azonban megtagadta annak közlését.

* – (fekete állat), mumus, fekete bárány – *Szerk.*

** *A levél margóján*: magdeburgi. – *Szerk.*

105

Marx Joseph Weydemeyerhez

Zürichbe

[London, 1851] szeptember 11.
28, Dean Street, Soho

Kedves Weydemeyer!

Lupus írt ügyedben a „Staatszeitung"-nál levő ismerősének. Csak az a baj, hogy Kinkel úr az utóbbi időben befészkelte ott magát. Másrészt az a jó dolog történt, hogy Heinzen úr lapja, a New York-i „Schnellpost" kénytelen volt csődöt jelenteni. Hoff és Kapp urak most részvénytársasági alapon új lapot próbálnak alapítani. Mindenesetre olyan időpontban vagyunk, amely kedvez az újságspekulációknak.

Az itteni nagyemberek közt teljes a szakadás. A fickók úgy viselkednek, mintha Nagy Sándor utódai volnának és az ázsiai macedón birodalmat kellene egymás között felosztaniok, a semmirevalók!

Ha több ismerősöm lenne itt, próbáltam volna neked itt mérnöki, vasúti pályafelmérői vagy hasonló állást szerezni. Sajnos nincsenek kapcsolataim. Egyébként meg vagyok győződve, hogy ezen a vonalon lehet itt munkát találni. Az a baj, hogy valamennyien olyan szűken állunk pénz dolgában és neked sincsenek meg az eszközeid, hogy némi időt kivárj itt és körülnézhess. De ha valóban sikerül szándékodat New Yorkban megvalósítani, akkor onnan forradalom esetén bizonyára könnyebben találsz módot az Európába való visszatérésre, mint mi innen.

S mégis egyre töröm a fejemet olyan terveken, melyek lehetővé tennék, hogy itt letelepedj, mert ha már egyszer odaát vagy, ki kezeskedik azért, hogy nem kallódsz el a Far Westen!* És nekünk olyan kevés a megfelelő emberünk, hogy takarékoskodnunk kell a jó erőkkel.

Amellett rossz, kellemetlen időt választasz az utazásra. De ha muszáj, akkor mit sem lehet tenni ellene. Legalább arról meg vagyok győződve, hogy ha már odaát leszel, nem kell ugyanazon a nyomorúságon átvergődnöd, mint nekünk itt mindnyájunknak. És ezt a kilátást legalábbis számításba kell venni.

* – Távol-Nyugaton! – *Szerk.*

Hogy mennyire a „demokrata" ideiglenes kormányok bomlásának ideje ez, azt Mazzini úrnak is tapasztalnia kellett. A kisebbség heves harcok után kilépett az olasz bizottságból.* Valószínűleg ez a csoport a haladóbb.

Mazzini politikáját alapvetően helytelennek tartom. Egészen Ausztria érdekét szolgálja azzal, hogy Itáliát most felkelésre biztatja. Másrészt elmulasztja, hogy Itália évszázadok óta elnyomott rétegéhez, a parasztsághoz forduljon, s ezzel új támaszt készít elő az ellenforradalom számára. Mazzini úr csak a városokat ismeri, azok liberális nemességét és felvilágosult polgárait. Az olasz falusi nép anyagi szükségletei — éppolyan kiszipolyozott, szisztematikusan eltompított és elbutított nép ez, mint az ír — természetesen túlságosan alantasak ahhoz, hogy helyet kaphassanak Mazzini kozmopolita-neokatolikus-ideologikus kiáltványainak frázis-egében. Persze ahhoz bátorság kellene, hogy a polgároknak és a nemeseknek megmagyarázza, hogy Itália függetlenné tétele felé az első lépés a parasztok teljes felszabadítása és a felesbérleti rendszer átváltoztatása szabad polgári tulajdonná. Mazzini nyilván forradalmibb dolognak tart egy 10 millió frankos kölcsönt, mint 10 millió ember megnyerését. Nagyon félek, hogy az osztrák kormány végszükség esetén *maga* változtatja majd meg Itáliában a birtokviszonyokat, és „galíciai módra" reformálja meg.[371]

Dronkénak mondd meg, hogy néhány nap múlva írok neki. Feleségemmel együtt szívélyes üdvözletünket küldjük neked és feleségednek. Fontold meg még egyszer, nem akarod-e itt megpróbálni a dolgot.

Barátod

K. Marx

* *V. ö. 317–318. old. – Szerk.*

106

Marx Amalie Danielshez

Kölnbe[587]

[London, 1851 október 4. és 8. között.]

Kedves Danielsné!

Bizonyára nem kell Önnek mondanom, milyen mélyen együttérzek Önnel megpróbáltatásában, mely férje letartóztatásával és a tőle való elszakítással érte. Abban a meggyőződésben keresek megnyugvást, hogy a bíróságok a fogvatartást már nem húzhatják sokáig anélkül, hogy esküdtszék elé vinnék az ügyet, s hogy Ön és férje jellemerejük segítségével dacolni tudnak a bajokkal. Nagyon lekötelezne, ha e sorok átadójának számomra átadná az alábbi könyveket . . .

107

Marx Joseph Weydemeyerhez

New Yorkba

28, Dean Street, Soho, London
1851 október 16.

Kedves Weydemeyer!

A. Charles Danának, a „New York Daily Tribune" egyik szerkesztőjének írtam az érdekedben és elküldtem neki Freiligrath ajánlólevelét is. Tehát nincs más tennivalód, mint hogy felkeresd Charles Danát, és ránk hivatkozz.

Statisztikai segédkönyv felől érdeklődtél. Én MacCulloch „Commercial Dictionary"-jét, 1845, ajánlom, mert abban gazdaságtani fejtegetések is vannak. Vannak újabb kiadványok is, pl. MacGregortól[588], akinek a statisztikái egyáltalában talán a legjobbak egész Európára vonatkozóan. De ezek nagyon drágák. Valamelyik New York-i könyvtárban azonban bizonyára megtalálod őket. A MacCulloch ellenben olyan kézikönyv, amellyel minden újságírónak rendelkeznie kell.

Speciálisan Angliára vonatkozóan ajánlható még Porter: „The Progress of the Nation". Új kiadás 1851.

A kereskedelem történetéről általában:

Tooke: „History of Prices". 3 kötet. 1848-ig. Különös tekintettel Észak-Amerikára: MacGregor, akinek van egy statisztikája külön az Egyesült Államokról.

Németországra vonatkozóan: Frh. von Reden: „Vergleichende Kulturstatistik". Franciaországra vonatkozóan: Moreau[589].

Most van még egy megbízásom számodra. Koch volt német-katolikus[242] papnak – akit a „Staatszeitung"-nál, melybe időnként ír, megtalálhatsz – kérésére 20 példány „Kiáltvány"-t küldtem (németül), és egy angol fordítást is, azzal a megbízással, hogy az angol fordítást Harney előszavával együtt brosúraként nyomassa ki.[590] Azóta Koch úr nem adott életjelt magáról. Kérj tőle magyarázatot, hogy 1. miért hallgat olyan gyanúsan, miután nyomatékos kérelemmel fordult hozzám, és 2. kérd el tőle az angol fordítást, járj utána, nem tudnád-e brosúraként elhelyezni, vagyis kinyomatni,

terjeszteni és eladni. Magától értetődik, hogy az esetleges bevétel téged illetne, mi csak 20–50 példányra tartunk igényt.

Dronke e hónap 23-án ideérkezik.

Írj mielőbb. Feleségemmel és összes barátainkkal együtt szívélyesen üdvözlünk téged és feleségedet.

Remélem, a tengeri utazáson szerencsésen túlesel, s a United Statesben jó sorod lesz.

K. Marxod

[Marxné utóirata]

Kérem, mondja meg kedves feleségének, hogy a legmelegebb együttérzéssel és aggodalommal gondoltam rá ezekben az időkben. Mit állhatott ki azon a hosszú tengeri utazáson a két kisgyermekkel! Ezek a sorok remélhetőleg nem sokkal Önök előtt érkeznek New Yorkba, ahol bizonyára sikerül majd ideiglenes otthont teremteniök.

Edgarról* azóta, hogy áprilisban elutazott, még mindig nincs hírünk. Brémából indult el a „Reform" nevű vitorláshajón, amelynek Ammermann a kapitánya; Galvestonban akart partra szállni és eleinte New Braunfelsben letelepedni. Talán Önnek, kedves Weydemeyer úr, New Yorkból módjában lenne valahol a nyomára találni. Hallgatása annál is érthetetlenebb, mert tudja, hogy szegény magára maradt Anyácskánkat** jobb kezének bénulása még attól az utolsó vigasztól is megfosztotta, melyet a sors meghagyott neki, – a szeretteivel való írásbeli érintkezéstől.

Minden jót kíván és szívből üdvözli

Jenny Marx

* Edgar von Westphalen. – *Szerk.*

** Karoline von Westphalen. – *Szerk.*

108

Marx Joseph Weydemeyerhez

New Yorkba

London, 1851 október 31.
28, Dean Street, Soho

Kedves Weydemeyer!

Még egy második levelet is küldök utánad Amerikába. Azt hiszem ugyanis – miután ezt Lupusszal alaposan átgondoltuk –, hogy közösen nyélbe üthetnénk egy üzletet.

Először. A néhai „Neue Rheinische Zeitung" csak igen kevéssé terjedt el Amerikában. Ha sikerülne neked egy burzsoát felhajtani, vagy akárcsak a szükséges hitelt a nyomdásznál és papírkereskedőnél, azt hiszem, kifizetődne olyan kis könyvecskék formájában, aminőket [H.] Becker adott ki Kölnben – a „N Rh Zeitung"-ból afféle zsebkönyvtárat létrehozni. Pl. a „Sziléziai milliárd" W. Wolfftól, „Magyarország" Engelstől, a porosz burzsoázia tőlem,[591] Weerth néhány tárcája stb. A dolgokat, ha ott nincsenek meg, innen megküldeném és egyszersmind megjelölném a legalkalmasabbakat kiválasztásra. Neked egy kis előszót kellene írnod általában a „N Rh Z zsebkönyvtárá"-hoz és, ahol a körülmények miatt szükségesnek találod, jegyzeteket vagy utószót az egyes könyvecskékhez.

Másodszor. Ugyanebben a formában és magyarázatokkal kinyomathatnád Engels és jómagam K. Heinzen ellen írott cikkeit a „Deutsche Brüsseler Zeitung"-ból.[592] Azt hiszem, hogy ez nagyon kapós lenne.

Az előállítási költségek levonása után a nyereségen megosztoznánk.

Harmadszor. Mindenféle érdeklődés és megrendelés futott be hozzám Amerikából „Revue"-m 6 megjelent füzetével kapcsolatban, de semmibe se mentem bele, mert nem bíztam az ottani csibészekben. Te meghirdethetnéd, hogy nálad kapható a dolog, de természetesen tisztességes számú megrendelésnek kellene befutnia, mielőtt a szállítmányt innét útnak indítanánk.

Negyedszer. A fent említett kiskönyvtárba azután te is meg mi is, a pillanatnyi szükségletnek megfelelően, beiktathatnánk aktuális pamfleteket. Kereskedelmi szempontból persze biztosabb és kényelmesebb már

kész és meglevő anyaggal kezdeni. A te kis elő- és utószavaidban lefolytathatnád balra és jobbra a szükséges polémiát.

Én tehát azt javasolom neked, csapj fel könyvkiadónak. Kevesebb kell hozzá, mint egy újsághoz, s politikailag ugyanazt a célt éred el. Elkerülöd a folyóiratalapítás hosszú, időtrabló előkészületeit.

Azt hiszem, ha Reichnek, akinek van pénze, ügyesen tálalod a dolgot, hajlandó lesz veled ilyen vállalkozásra társulni.

Családom, Freiligrath, Lupus stb. szívélyes üdvözleteiket küldik a tiéidnek.

Barátod

K. Marx

109

Marx Adolf Clusshoz

Washingtonba

[London, 1851 december eleje.]

. . . Joseph Weydemeyer, aki legjobb barátaink közé tartozik, most New Yorkba érkezett. Lépj vele azonnal kapcsolatba; a címét még nem tudom. De ha a „Staatszeitung" vagy az „Abendzeitung" címén küldesz neki levelet, bizonyára megkapja. A pártviszonyokról minden tekintetben felvilágosítást adhat neked. A New York-i gyülekezetben[593] hasznodra lesz és te is segítségére lehetsz abban, hogy polgárilag eligazodjék Amerikában. Írd meg neki, hogy az én felszólításomra fordulsz hozzá . . .

110

Marx Hermann Ebnerhez

Majna-Frankfurtba[582]

[London, 1851 december 2.]

... Kinkel úr, mint Önnek erről tudomása van, folytatja körútját az Egyesült Államokban.[387] Eddig körülbelül 12 000 dollárt szedett össze, ám attól nagyon is óvakodott, hogy valódi pártállását elárulja az emigráció különböző frakcióinak, amit Ön már abból is láthat, hogy még személyes barátaimhoz is fordul és csalárdul valóban el is érte együttműködésüket. A következő ostoba programot küldte el a lapoknak:

„A nép barátaihoz!

A német despoták szégyenletes zsarnoksága és igazságtalansága a csúcspontra hágott. Az uralkodók az 1848-as forradalmi harc során kivívott minden szabad intézményt brutális erőszakkal eltiportak. Elérkezett az az idő, amikor az elnyomott népnek immár nemcsak joga, hanem kötelessége is kardot rántani és küzdeni azon legszentebb jogokért, melyeket a legfelsőbb lény minden embernek egyaránt nyújtott. A gyűlölet iszonyú kirobbanása ama zsarnokok ellen, akik gyáván legyilkoltatnak vagy bebörtönöztetnek mindenkit, aki karját vagy szavát valamely republikánus reform és az eltiportak szabadsága érdekében felemeli, küszöbönáll, s fölöttébb valószínű, hogy jövő tavasszal felvirrad egy olyan elkeseredett küzdelem hajnala, melyhez foghatót ember még nem vívott elnyomói ellen. Itália fogja elindítani a förgeteget, mely elsöpri útjából a zsarnokságot és az Óvilág minden országában meghirdeti a szabadság uralmát. Amerika 1776-ban nemes példával járt elöl, s Európa kész a kolumbuszi partokon levő ifjú és nemes húga nyomdokaiba lépni. Hogy e forrón óhajtott célt – mindenekelőtt Németországban – elérhessék, a vezető német republikánusok" (?), „most Londonban emigránsok, összefogtak egy nemzeti kölcsön előteremtése érdekében. Ígérik: minden erejükkel azon lesznek, hogy ezt a kölcsönt a köztársaság megvalósítása után kamatostul visszafizessék. A szabadság minden hívét ebben az országban most felszólítjuk, nyújtsa önkéntes segítségét erre a célra. Pénz nélkül semmit sem lehet véghezvinni.

Igen nagy mértékben a republikanizmus híveitől függ, hogy tervünk megvalósul-e.

Baltimore, 1851 októberében. Dr. G. Kinkel. A londoni bizottság nevében."

Gottfried úr az Egyesült Államokban csupán egyetlen buzgó ellenfélre lelt, K. Heinzen, a Ruge–Fickler-klikk képviselője személyében. Ám az olyan közönséges szájhős, mint Heinzen, ellenségeskedésével csak előmozdítja mindenkinek az ügyét, akivel szemben fellép. A Kinkel-féle kölcsön kezesei között *nyilvánosan* szerepel 3 volt porosz hadnagy: Schimmelpfennig, Willich, Techow, továbbá a studiosus* Schurz, O. Reichenbach gróf és Meyen, a középszerű berlini irodalmár. *Bizalmasan* azonban Kinkel még másoktól is kapott aláírást, így *Löwe von Calbétól* (helyesebb neve Kalb von Löwe lenne**), a stuttgarti birodalmi csonka parlament[528] volt elnökétől. Ennek a Löwének egy okirat van a birtokában, amelyben őt – még Stuttgartban – felhatalmazták, hogy összehívja a birodalmi parlamentet, amikor és ahol csak akarja. Kinkel számára, aki mint ideiglenes kormány szándékozik bevonulni Németországba, ennek a férfiúnak a megszerzése azért volt fontos, hogy „uralmát" „jogtalajra" helyezhesse.

A másik titkos kezes Dr. *D'Ester*. Nagyszámú *hitelezője* Németországban bizonyára elégtétellel fog értesülni arról, hogy ő kezeskedik a kétmilliós Kinkel-kölcsön kamataiért és egyúttal mint pénzügyminiszter ő fogja kezelni a még csak ezután befutó 20 000 dollárt. D'Ester úr egyidejűleg akarja Svájcban mint körorvos zavartalanul nyúzni a parasztokat (alighanem jobb helyzetben van ott, mint Kölnben, ahol adósságokkal, nem pedig páciensekkel volt elhalmozva) és ugyanakkor nyitva tartani magának a forradalmi kormány mennyországába vezető nagykaput. Ezért garanciáját csak titkos pecsét alatt nyújtotta. Nem árt, ha rákényszerítik, hogy *nyilvánosan* is kiálljon amellett, amit régi módján csöndben szövöget.

Abból a közleményből, melyet Freiligrath küldött Önnek egyszer, bizonyára eléggé megismerte Gottfried Kinkel úr jellemét. Tehát nyilván nem csodálkozik majd, ha megtudja, hogy Kinkel úrnak az Egyesült Államokban a „hazugság" volt a „nagy" és végső fokon egyetlen segédeszköze. Egy barátom pl. többek között ezt írja:

„Kinkel igen erősen kacérkodik Ledru-Rollinnal, aki tekintélyes németországi barátainak megígérte, hogy mihelyt Kinkel hatalomra jut és vele együtt Löwe, hadseregeket küld át a határon propagandaháborúra. Mazzini-

* – szorgalmas, törekvő, buzgó, tudományra vágyó; főiskolai hallgató – *Szerk.*

** Szójáték: Kalb – borjú; Löwe – oroszlán. – *Szerk.*

val Kinkel – mint mondja – kapcsolatba fog lépni, mihelyt a zsebe tele lesz pénzzel, s ezáltal (!) *egyenrangú* (!) lesz vele."

Mint tudja, Ledru a Kinkel-ellenes bizottsággal áll kapcsolatban és Kinkel küldöttjének *ajtót mutatott*. Ami pedig Mazzinit illeti, ezt a kérdést eléggé megvilágítja a következő eset: körülbelül 14–15 hónappal ezelőtt a nagy Gottfried Kinkel Schimmelpfenniget, a roppant jelentéktelen volt porosz hadnagyot elküldte Mazzinihoz azzal a bejelentéssel, hogy ő, Schimmelpfennig, Kinkel megbízásából missziós útra indul Németországba. De ehhez hiányzik a legfontosabb, többek között a pénz. Mazzini adott neki 1000 frankot készpénzben és 4000 frankot Mazzini-féle államkölcsönkötvényekben azzal a feltétellel, hogy az 1000 frankot 12 hónap múlva, az államkölcsönkötvényekből pedig az eladott mennyiség felét ugyanezen határidőre visszafizeti. Schimmelpfennig visszatért Németországból, ahol sok borosflaskának, de annál kevesebb „zsarnoknak" hágott a nyakára. A 12 hónap eltelt. Mazzinit nem kereste fel sem Kinkel, sem megbízottja. Néhány héttel később ugyanez a Schimmelpfennig újfent megjelent Mazzininál, de nem azért, hogy fizessen, hanem hogy újból felszólítsa Mazzinit, lépjen szövetségre Gottfrieddel. Gottfried ugyanis éppen akkor kapott 160 font sterlinget New Orleansból, s mint-hogy nézete szerint már csak néhány font hiányzott ahhoz, hogy „nagy-emberré" váljék, *most* már egyenrangúnak tartotta magát Mazzinival. Mazzini más véleményen volt és kijelentette, hogy neki megvannak a *saját* emberei Németországban (Ruge és társai) és nem kér a Gottfried úr által felajánlott szövetségből. Kinkel azonban rendíthetetlen, s mélységesen meg van győződve arról, hogy ha 160 font még nem tette őt Mazzinival „egyenrangúvá", 20 000 dollár bizonyára végbeviszi ezt a csodát. Boldogok, akik hisznek.

Kinkel sikere az Egyesült Államokban részint azzal magyarázható, hogy ő maga éppoly kevéssé ismerte a mozgalmat, mint az ottani tömeg, tehát rokon lélekre találtak benne, részint azzal, hogy hazugságai és kendőzései elpalástolták azt, amit *valóban* képvisel. Kinkel úr és társai egy 7 főnyi forradalmi bizottságot akarnak választani, mindegyik fő egy-egy minisztériumot kap, pl. D'Ester a pénzügyet, Kinkel az ékesszólás és a magas politika minisztériumát, Techow a hadügyminiszter, Willich a *rekvirálási ügyek* minisztere, mert ez a szakma a kisujjában van, Meyen közoktatásügyi miniszter stb. Egy-egy a hét közül helyet foglal egy-egy ilyen bizottságban, hogy a legfelső bizottság, a septarchia állandóan pontos tudomással bírjon mindenről. Mint látja, egészen a francia ideiglenes kormány mintájára, csakhogy a septarchia Németországon kívül székel, s népe 50–100 személyes klubból áll.

Kinkel úr határozottan kijelentette, hogy ő az Amerikában felhajtott pénzt *nem* fogja menekültek támogatására fordítani. Sőt, kötelezte is magát erre. Ön bizonyára megérti, hogy ez csupán cselfogás, hogy *ne* legyen köteles az *alsóbb* menekülteket részesíteni a fontokból, hanem mindet *egyedül* kebelezhesse be. Ez már most is így történik, és ha a kincs szaporodik, még inkább így fog történni, mégpedig a következőképpen:

1. A 7 septarchát és 7 minisztériumukat javadalmazásban kell részesíteni, vagyis Kinkel, Willich stb. összes kreatúráit, s ezek az urak ilyképpen azzal az ürüggyel, hogy a forradalomért tevékenykednek, önmaguknak biztosítják a pénz oroszlánrészét. Willich úr pl. itt már 2 év óta a nyilvános koldulásból él.

2. Az urak litografált bulletint adnak ki, amelyet *díjtalanul* küldenek meg a lapoknak. Meyen, Oppenheim, a studiosus Schurz és a többi nyomorúságos irodalmár a pénz egy másik részét írói honoráriumként vágja zsebre.

3. A nagyok közül mások, mint például Schimmelpfennig, Schurz stb., „emisszáriusként" részesülnek további javadalmazásban.

Láthatja tehát, hogy az egész tervnek két célja van: a nagy nyomorúságban tengődő menekültek (munkások stb.) tömegét el akarják ütni a pénztől, másrészt Kinkel úr és kreatúráinak biztos és ráadásul politikailag kiaknázható *színekúrát* akarnak teremteni, mindezt azzal az ürüggyel, hogy a pénzt *csakis* forradalmi célokra használják. Nagyon is helyénvaló lenne e pénzügyi spekulációkat, melyeket a *studiosus* Schurz eszelt ki, *a nagyközönség tudomására hozni.*

Mielőtt zárom soraimat, *Kossuthról* kell még néhány rövid megjegyzést tennem. Kossuth sok tehetséggel mutatkozott be, s általában tapintatosan kezelte az angol közönséget. A helyzet azonban nem olyan egyszerű, amilyennek ez a Keletről érkezett férfiú képzelte. Egyrészt túlságosan hízelgett a középosztálynak és keleti stílusban dicsőített olyan intézményeket, mint pl. a londoni Cityt és annak *municipális szervezetét*, melyeket még a „Times" is naponta public nuisances* gyanánt támad. Másrészt ellenségévé tette a chartista pártot, melynek legtehetségesebb képviselője, Ernest Jones olyan hevesen támadta őt, hogy Haynaut sem támadhatta volna különbül. Mindenesetre tapintatlanság volt Kossuthtól, hogy miután a maga részére mindenféle *párt*demonstráció mellőzését követelte, most a maga részéről *párt* mellett állást foglal. Végül Kossuth meggyőződött arról, hogy a lelkesedés és a készpénz fordított arányban állnak egymással. Eddig a nagy lelkesedés az *ő* kölcsöne számára még 800 font sterlinget sem eredményezett.

* – köz-ártalmak, -bosszúságok, -kellemetlenségek, -bajok – *Szerk.*

A mi demokrata emigrációnk ez alkalommal szokása szerint ismét szégyent vallott. Üzeneteit Kossuth válaszra sem méltatta. L. Blanc, a hiú piperkőc és tolakodó törpe szerencsésebb volt, választ kapott üzenetére, ám olyan választ, amelyben Kossuth egyenesen dezavuálja a szocializmust.

Maradok kész híve

K. Marx

111

Engels Marie Blankhoz

Londonba

Kedves Marie!

Leveledet szombaton kaptam meg, a hét egyetlen olyan napján, amikor soha nem sikerül magánlevelet írnom, mert az irodát akkor már délben bezárjuk – különben hamarább kaptál volna választ.

Nagyon sajnálom, hogy az utóbbi időben olyan sok betegség volt nálatok, de örömmel hallom, hogy a helyzet most már jobbra fordul; remélem érkezésemkor Hermann és a kis Titi is már teljesen rendben lesznek. A bajról éppenséggel írhattál volna nekem, mert ha nem kapok levelet, nyilván fel kell tételeznem, hogy mindenki jól van nálatok; egyébként is adósom voltál egy levéllel, vagyis a válasszal arra a levelemre, amelyben a kapukulcsodat a múlt nyáron visszaküldtem.

Az egész idő alatt a szokott módon jól éreztem magam és csupán kissé unatkoztam, amióta beköszöntött a rossz idő és nem mehetek vidékre, ami itt Manchesterben valóságos életszükséglet. Néhány nap óta bizonyos figyelmeztető jeleit érzem annak, hogy a tavaly téli kínos fogfájásom kiújul, ami annál is kínosabb számomra, mert akadályoz szokásos fürdőzésemben stb. Remélem azonban, hogy a dolog nagyobb kellemetlenség nélkül elmúlik – mindenesetre nem szándékozom már előre gyötrődni olyan fájdalmak miatt, melyeket még nem érzek.

Azt hiszem, a hét végére rendezem esedékes tennivalóimat, s mivel most amúgy is holt szezon van nálunk, igyekszem már szombaton este elutazni innen, és mert minden vonat vagy olyan késő este, vagy olyan korán reggel érkezik Londonba, hogy rögtön úgysem utazhatok tovább Camberwellbe, kissé kipihenem magamat a Euston hotelban és vasárnap délelőtt beugrom hozzátok. Mindenesetre vasárnap várhattok ebédre a Grove-ban, ha csak vasárnap reggel nem kapsz tőlem ellenkező értelmű levelet.

Ami a franciákat illeti, felőlem ezek a szamarak csinálhatnak, amit akarnak, nekem mindegy.

Szívélyesen üdvözlöm Emilt, Hermannt és a gyerekeket. Új szolgálólányaid leírásod alapján roppant érdekelnek. Nota bene, ha netán vasárnap

még túl sok a házi gondod, úgyhogy társaságom és a további zavarásom még nem lenne kívánatos számodra, csak levelet és hadiparancsot kell küldened, hogy mikor jelentkezzek és nem fogom elmulasztani, hogy pontos legyek.

Toujours* a te
Friedriched

Manchester, 1851 dec. 15., hétfő

* – mindig – *Szerk*

112

Engels Jenny Marxhoz

Londonba

Kedves Marxné,

Mindkét levelét megkaptam* és sietek válaszul mindjárt közölni, hogy természetesen mindenki külön-külön küldi el cikkét, mert máskülönben minden valószínűség szerint egyik sem érné el a gőzöst.[418] A leveleknek Londonban pénteken este 5 vagy 6 óráig a postán kell lenniök. Majd meglátom, mit üthetek nyélbe – csakhogy a haza huzamosabb ideje olyan rettenetesen untatott, hogy már semmiről sem tudok. Valamit mindenesetre küldök. Az angol „Kiáltvány"-t[590], valamint a még itt található New York-i „Schnellpost"-példányokat magammal viszem. Mondja meg Marxnak, el ne felejtsen Weydemeyernek írni, hogy azonnal kérje el Danától a „Tribune" vonatkozó számait és küldje őket ide, hogy folytathassam a dolgot[356].

Hogy mikor tudok elutazni, még pontosan nem tudom – talán csak szombaton reggel. Úgy gondolom legkésőbb szombaton este 6 órakor, de talán már délelőtt 11 órakor érkezem. Addig is szívélyesen üdvözlöm Önt és egész családját.

Híve

F. Engels

[Manchester, 1851 december 18.,]
csütörtök este

* *V. ö. 590. old.* (a második levél nem maradt fenn). – *Szerk.*

113

Marx Joseph Weydemeyerhez

New Yorkba

[London,] 1851 december 19.
28, Dean Street, Soho

Kedves Weydemeyer!

Tegnapelőtt megkaptam – vagyis Engels megkapta – leveledet.

Először is legjobb kívánságaimat küldöm feleségednek és neked az újesztendőre, feleségem nevében is.

Éppen egy neked szánt cikken dolgozom.[418] Megrendelésedet túl későn adtad fel ahhoz, hogy mára elkészülhessen. Kedden (*december 23-án*) elindul innen címedre 1. „*Louis Bonaparte brumaire 18-ája*", *írta K. Marx*, 2. „*A franciaországi államcsíny*", írta F. Wolff, 3. „*Nemezis*", írta Wilhelm Wolff. *Engels* az ő cikkét – azt hiszem Poroszországról – talán már a mai postával elküldi. *Freiligrath*nak nincs semmi kész írása, de felhatalmaz téged, hogy őt mint munkatársadat bejelentsd. *Weerth*tel tárgyalunk. *Eccarius*szal szintén.

Most legalább egy évre berendezkedhetsz az Egyesült Államokban. „*Az*" nem indul meg; 1852 május 2.[324]

Azt hiszem, az első számoddal várhatnál a fenti cikkek megérkezéséig. Amúgy is csak 5 nap a különbség. Ami a következő számokat illeti, bejelentheted egy folytatólag, cikkenként megjelenő munkámat: „A szocializmus legújabb kinyilatkoztatásai avagy »Idée générale de la Révolution au XIX. siècle« J. P. Proudhontól. K. M. bírálata."[594]

Írj azonnal Adolf Clussnak, M. S. Navy Yard, Washington D. C. címre. Már jeleztük neki érkezésedet. Cluss egyik legjobb és legtehetségesebb emberünk, igen nagy hasznodra lehet általában és különösen lapod előkészítésében és megalapozásában.

Ne feledkezz meg a következőkről:

Menj el Danához; kérd el tőle a „Tribune"-nak azokat a számait, amelyekben cikkeim megjelentek[356] és *azonnal* küldd ide nekem őket. Mivel nem kaptam tőle semmi hírt, abbahagytam az írást, s most már olyan hosszú ideje szünetel a dolog, hogy látnom kellene a lapot, mielőtt megírhatom a folytatást, amit már csak anyagi okokból is meg kell tennem.

Lapodat, mihelyt megjelenik, nemcsak rendszeresen meg kell nekünk küldened, hanem bizonyos mennyiséget arra a célra is, hogy mutatványszámként szétküldhessük.

Mindig kész híved

K. Marx

Ha még nem köt szerződés, akkor ne vedd meg attól a nyomorult Weitlingtől az „Arbeiterrepublik"-ot. Nyersz vele talán 200 straubingert[64], de a nagy olvasóközönséget elveszíted. Csak régi néven fellépni. Règle générale.*

* – Általános szabály. – *Szerk.*

114

Marx Ferdinand Freiligrathhoz

Londonba

[London,] 1851 december 27.
28, Dean Street, Soho

Szerecsen fejedelem![595]

Mellékelve Ebner levele.

Ma Weydemeyertől is kaptam megint levelet. Többek között ezt írja: „A napokban érkezett meg a londoni »Agitációsegylet« küldötte, hogy a Kinkel-féle kölcsön ellen dolgozzon. Egy csomó menekült olyan sok hűhót csapott semmiért, hogy az emberek valószínűleg azt hiszik, itt Amerikában mindenki kinkeliánus vagy anti-kinkeliánus. A Kossuth-színjáték már rég elfeledtette Kinkelt, és az a néhány ezer dollár, amit Kinkel összehoz, valóban nem éri meg a nagy hűhót.

A »Revue« eladását itt minden esetben el tudom neked intézni. Hasonlóképpen Freiligrath új verseiből is el lehet itt helyezni még egy bizonyos mennyiséget."

Miután Weydemeyer még egyszer sürgetett bennünket, a következőket írja:

„Mindenekelőtt azonban egy Freiligrath-verset, az a legvonzóbb."

Szívleld ezt meg és faragj egy újévi dalt az Újvilághoz. A mostani körülmények között valóban szerencsésebbnek tartom a prózánál a verset, akár patetikus, akár humoros. Egyébként ha megkísérelnéd egyszer művészi formában megszólaltatni azt a humort, amely afrikai Felségednek a magánéletben sajátja, bizonyos vagyok benne, hogy ebben a műfajban is sikert aratnál, mert amint a feleséged találóan megjegyezte, nagy kópé rejtőzik benned!

Elküldeném neked Weydemeyer levelét, ha nem kellene még Engelsnek megmutatnom, aki nyilván csütörtökig még itt marad, s aki a múlt kedden azt remélte, hogy megtalál téged a „zsinagóga" kebelében.

A Társaság áttette ülései színhelyét: „Farringdon Street, City, Market House, W. J. Masters. Bor és égetett szesz kereskedő." Az ülések mostantól kezdve csütörtökön, 9 órakor lesznek. A Társaság most joggal állítja, hogy a helyiség a te körzetedben van.[596]

Russell menesztette Palmerstont,[597] 1. hogy Bonaparte-tal szemben alkotmányos hősként viselkedjék, 2. hogy Oroszországnak és Ausztriának engedményt tegyen. Nem vagyok azon a nézeten, hogy ez a tény majd valamiféle hatással lesz a menekültek sorsára általában, sőt a miénkre különösen, viszont Anglia számára egy politikailag igen mozgalmas év előfutárának tekintem. Engels közlései szerint most már a City-kereskedők is vallják azt a nézetünket, hogy legkésőbb jövő ősszel ki kell törnie a válságnak, amelyet több véletlenül közbejött esemény hátráltatott (pl. a politikai aggályok is, a tavalyi magas gyapotár) stb. És a közelmúlt eseményei egyre inkább meggyőznek arról, hogy komoly forradalom kereskedelmi válság nélkül nem lesz.

Üdvözlet háztól házig.

Esedező híved

a Szerecsen

MELLÉKLETEK

1

Marx I. Lipót belga királyhoz

Brüsszelbe

Sire,

Alulírott Karl Marx, a filozófia doktora, huszonhatéves, született Trierben, a Porosz Királyságban, feleségével és gyermekével Felséged államaiban kíván letelepedni, ezért tisztelettel bátorkodik Felségedhez fordulni azon kérelemmel, hogy megtelepedését Belgiumban engedélyezni kegyeskedjék.[598]

Legmélyebb tiszteletem kifejezésével Felséged alázatos és engedelmes szolgája

Dr. Karl Marx

Brüsszel, 1845 február 7.
24, place du petit sablon

2

Marx Görtz főpolgármesterhez

Trierbe

Brüsszel, [1845] október 17.
5, rue de l'Alliance, hors de la
Porte du Louvain

Nagyságos Uram,

Azzal az alázatos kéréssel fordulok Nagyságodhoz, hogy a nagy tekintetű trieri kir. kormányzattól számomra az Észak-Amerikai Egyesült Államokba való kivándorláshoz engedélyt kieszközölni szíveskedjék. A porosz királyi katonai szolgálat alól történt felmentésemet igazoló okmány[599] megtalálható a trieri főpolgármesteri hivatalban vagy az ottani királyi kormányzatnál.

Nagyságod legalázatosabb szolgája

Dr. Karl Marx

3

Marx Görtz főpolgármesterhez

Trierbe

Őnagyságának, Görtz
porosz királyi kerületi főnök és főpolgármester úrnak!

Nagyságos Uram!

E hónap 8-án kelt nagybecsű levelére válaszolva közlöm, hogy múlt hó 13-i* folyamodványom, melyben az Észak-Amerikai Egyesült Államokba tervezett kivándorlásom miatt elbocsátásomat kértem a kir. porosz alattvalói kötelékből, csak az én személyemre vonatkozott, kérem azonban, hogy *amennyiben ez az engedély elnyeréséhez szükséges*, az elbocsátást családomra is kiterjeszteni szíveskedjék.

Brüsszel, 1845 november 10.

Nagyságod legalázatosabb szolgája

Dr. Karl Marx

* A folyamodvány kelte október 17. – *Szerk.*

4

Jenny Marx Joseph Weydemeyerhez

Hammba

Párizs, [1848 március 16.] csütörtök
Hotel Manchester, 1, rue Grammont

Kedves Weydemeyer úr!

Férjem, akit ebben az óriás városban ismét teljesen elfoglal a munka és a lótás-futás, általam kéri Önt, tegye közzé a „Westphälisches Dampfboot"-ban[600], hogy itt több német társaság alakult, közelebbit Lüning úr úgyis tud erről, hogy azonban a *Német Munkásklub*nak[601], amelynek élén londoni németek – Schapper, [H.] Bauer, Moll – és brüsszeli németek – Marx, [F.] Wolff, Engels, Wallau, Born – állnak, hogy tehát ezeknek (akik egyébként Harney és Jones révén az angol chartistákkal is közvetlen kapcsolatban vannak) semmi közük sincs a Börnstein, Bornstedt, Herwegh, Volk, Decker stb. vezetése alatt álló Német Demokrata Társasághoz[164], egy társasághoz, amely a fekete–vörös–arany lobogót tűzi ki (ebben a Bundestag[362] most már megelőzte) és Blücher apánkról beszél, s amelyet leköszönt porosz tisztek szakaszonként gyakorlatoztatnak. Okvetlenül szükséges, hogy *Franciaország* és Németország előtt határozottan elhatároljuk magunkat ettől a társaságtól, mely szégyent fog hozni a németekre. Ha a *„Dampfboot"* nem jelenik meg idejében, írjon a fenti adatok alapján egy kis cikket tetszőleges német újságok részére, amelyek délen most már inkább rendelkezésére állnak. Igyekezzék a cikket lehetőleg minél több német lapban megjelentetni.

Szívesen írnék Önnek még sok mindent az itteni érdekes zajlásról, mely percről percre mozgalmasabbá válik (ma este 400 000 munkás vonul a városháza elé), a tömeges csoportosulások megint egyre gyakoribbak, de a ház körüli munka és a három csöppség* túlságosan is lefoglal, időmből már csak arra telik, hogy a távolból néhány szívélyes üdvözlő szót küldjek Önnek és kedves feleségének.

Salut et fraternité.**

Híve
Jenny Marx
citoyenne és vagabonde***

* Jenny, Laura és Edgar. – *Szerk.*
** – Üdvözlet és testvériség. – *Szerk.*
*** – polgártársnő és csavargó – *Szerk.*

5

Konrad Schramm Joseph Weydemeyerhez

Majna-Frankfurtba

London, 1850 január 8.

Kedves Weydemeyer,

Marx megbízásából írok Önnek, ő ugyanis nyakig ül a munkában, hogy a „Revue" első füzetét befejezze. A „Revue"-t könyvkereskedések fogják terjeszteni, nagyobb városokban azonkívül ügynökök is. A nyomás stb. Hamburgban történik és a példányokat innen küldik szét az ügynököknek. Az első füzet kissé késik, a többi azután gyorsan követi majd, úgyhogy a márciusi füzet nyilván a hónap elején jelenik meg. Ha a „Revue" valamelyest kelendőnek bizonyul, havonta kétszer fog megjelenni. Kérem, hogy a hirdetést *azonnal* közöltesse akkor is, ha a Kölni[90] még nem kapta volna meg. Ami az Ön délnémet cikkeit illeti, Marx a februári szám részére mielőbb kéri őket; nem olyan fontos, hogy a legújabb tények szerepeljenek bennük, ez úgysem kivihető; szerintem legjobb lenne a tudósításokat mindig a hónap 15-ével zárni, s a kéziratot úgy postázni, hogy az minden hó 19-ig vagy 20-ig ideérkezzék. Még valamit: a hirdetésben szíveskedjék a füzetek árát 24-ről 25 ezüstgarasra, illetve 20 jó garasra helyesbíteni, az utóbbi ár szokásosabb, ezért javasolta a könyvkereskedő. Frankfurtban Ön remélhetőleg a „Revue"-t támogató mozgalom élére fog állni, az alügynökök, kifutók stb. költségeit majd számítsa fel nekünk. Hány példányt küldjek Önnek?

Itt *ma nincs sok újság*. Struve és Heinzen tőlük telhetően skandalumoznak és szégyenbe hozzák saját magukat és a német emigrációt, amennyire ez módjukban áll. Egyébként hajbakapott egymással ez a két diktátor, Struve állítólag egy heinzeni eszmét (?) ellopott! Kérem, adja át Bruhnnak üdvözletemet, legközelebb írok neki és akkor részletesen beszámolok az itteni históriákról.

Nincs szüksége itteni tudósítóra? A legfontosabb parlamenti históriákról, melyek mindenképp érdeklődésre tarthatnak számot, mindig azonnal küldhetnék Önnek beszámolót. Az angol pénzügyi reformmozgalmat[250] állandóan figyelemmel kísérem és tájékoztathatom Önt efelől. A legközelebbi napokban próbaképpen küldök Önnek egy tudósítást, alkalomadtán majd írja meg nekem, kívánja-e tudósításaimat és mennyit fizetne értük. Kell az embernek itt Angliában valami jövedelem, amiből kifizetheti a bifsztekjét és a sörét.

A Marxékhoz beállított ifjúkommunista neve Henry Edward Guy Fawkes. A lőporösszeesküvés[212] évfordulóján született, azért kapta a Guy Fawkes nevet. A kis

fickó egyelőre mindenkit nyugtalanít bömbölésével, de idővel bizton megjön majd az esze.

Az ismerősök valamennyien szívélyes üdvözleteiket küldik.

Baráti üdvözlettel

K. Schramm

[*Marx utóirata*]

Kedves Weydemeyer!

Mellékelem a zálogcédulát.[565] Légy szíves, újítsd meg és az ezzel kapcsolatos kiadást vond le az előfizetési díjakból. Feleségem szívélyes üdvözletét küldi feleségednek és neked is.

K. Marx

6

Jenny Marx Joseph Weydemeyerhez

Majna-Frankfurtba

London, [1850] május 20.

Kedves Weydemeyer úr!

Majdnem egy esztendő telt el azóta, hogy Önnél és kedves feleségénél olyan baráti és szíves fogadtatásban részesültem, s hogy házukban olyan jól és otthonosan éreztem magam – és ez egész hosszú idő alatt egyszer sem adtam életjelt magamról; hallgattam, amikor felesége olyan baráti sorokat küldött nekem, sőt néma maradtam akkor is, amikor gyermekük születéséről értesültünk. Ez a hallgatás gyakran engem is nyomasztott, de többnyire képtelen voltam írni, s még ma is igen nagyon nehezemre esik az írás.

Csak a körülmények kényszerítik kezembe a tollat – kérem, hogy *a „Revue"-ből befolyt vagy befolyó összegeket mielőbb küldje el nekünk. Nagyon nagy szükségünk van rá.* Bizonyára senki sem mondhatja rólunk, hogy bármikor is sok szót vesztegettünk volna arra, amit évek óta áldoztunk és elviseltünk, személyes ügyeinkkel kevéssé vagy szinte sohasem zaklattuk a közönséget, a férjem ilyen dolgokban igen kényes, s inkább mindent feláldoz, semhogy – miként a hivatalos nagyságok – demokratikus kéregetésekhez folyamodjék. De amit barátaitól, különösen a kölniektől joggal elvárhatott, az az lett volna, hogy tevékenyen, energikusan dolgozzanak a „Revue"-je érdekében. Ezt a részvételt mindenekelőtt onnan várhatta, ahol ismerték a „Rh. Ztg."-ért[170] hozott áldozatait. Ehelyett azonban a hanyag, rendetlen terjesztés teljesen tönkretette az üzletet, s nem lehet tudni, mi okozott több kárt, a könyvkiadó vagy az üzletvezetők és a kölni ismerősök huzavonája, vagy pedig általában a demokraták egész viselkedése.

Férjemet itt szinte fojtogatták a polgári élet kicsinyes gondjai, méghozzá olyan felháborító módon, hogy minden energiájára, lényének egész nyugodt, tiszta, higgadt öntudatára volt szükség ahhoz, hogy ezekben a naponta, óránként megújuló küzdelmekben össze ne roppanjon. Hiszen tudja, kedves Weydemeyer úr, mekkora áldozatokat hozott férjem annak idején az újságért, ezreket ölt bele készpénzben, a demokrata jóemberek rábeszélésére, akik különben maguk kényszerültek volna kezességet vállalni az adósságokért, átvette az újság tulajdonjogát olyan időben, amikor már kevés kilátás volt arra, hogy tovább fenntartsa. Hogy a lap politikai becsületét és a kölni ismerősök polgári becsületét megmentse, hagyta, hogy minden terhet a nyakába varrjanak, odaadta gyorssajtóját, odaadott minden bevételt, sőt távozásakor még 300 birodalmi tallért is kölcsönzött, hogy az újonnan bérelt helyiség bérét, a szerkesztők hátralékos honoráriumát stb. kifizesse – pedig erőszakosan űzték el.

Ön azt is tudja, hogy mi az egészből semmit sem tartottunk meg a magunk számára; és Frankfurtba mentem, hogy ezüstneműinket, utolsó értékünket elzálogosítsam[565]; Kölnben eladattam a bútoraimat, mert félő volt, hogy fehérneműnket és minden holminkat lefoglalják. Férjem a szerencsétlen ellenforradalmi korszak kezdetén Párizsba ment, és három gyermekemmel követtem őt. Alig telepedtünk meg Párizsban, őt ismét elűzték, tőlem és gyermekeimtől a további ott-tartózkodást megtagadták. Ismét követtem őt a csatornán túlra. Egy hónap múlva megszületett 4-ik gyermekünk.* Ismernie kellene Londont és az itteni viszonyokat ahhoz, hogy megértse, mit jelent itt 3 gyermek és egy 4-iknek a születése. Csupán lakbérre 42 tallért kellett havonta fizetnünk. Mindezt csak saját, pénzzé tett ingóságainkból fedezhettük. De kis segélyforrásaink kimerültek, amikor a „Revue" megjelent. A pénz a megállapodás ellenére nem folyt be, vagy csak külön-külön kis összegekben, úgyhogy a legszörnyűbb helyzetbe kerültünk.

Csak *egy* napot fogok Önnek itteni életünkből leírni, úgy, ahogy az lefolyt, s látni fogja, hogy ilyesmit a menekültek közül valószínűleg kevesen éltek át. Minthogy a dajkák itt megfizethetetlenek, elhatároztam, hogy állandó kínzó mell- és hátfájásom ellenére gyermekemet magam fogom táplálni. A szegény kicsi angyal azonban annyi gondot és néma bánatot szívott magába az anyatejjel, hogy folytonosan betegeskedett, éjjel-nappal heves fájdalmak gyötörték. Mióta a világon van, még egyetlen éjszakát sem aludt át, legfeljebb 2–3 órát szundikált. Az utóbbi időben ehhez még heves görcsök is járultak, úgyhogy a gyermek állandóan a halál és a nyomorúságos élet között lebegett. Kínjában olyan erősen szopott, hogy véresre szívta a mellemet, mely kisebesedett; sokszor vér csurrant remegő kis szájacskájába. Így ültem ott egy nap, amikor hirtelen belépett a szobába szállásadónőnk, akinek a tél folyamán több mint 250 birodalmi tallért fizettünk ki, s akivel szerződésileg megállapodtunk, hogy a később esedékes pénzt nem neki, hanem a háztulajdonosnak fizetjük, aki korábban foglaltatott nála. A szállásadónő most letagadta a megállapodást, követelte az 5 fontot, amellyel még tartozunk neki, s mivel a pénz nem volt azonnal kéznél (Naut levele későn érkezett), két végrehajtó jelent meg a lakásban, lefoglalták összes csekély holmimat, ágyakat, fehérneműt, ruhát, mindent, még szegény kis gyermekem bölcsőjét és a keserves könnyeket hullató leányaim jobb játékszereit is. Megfenyegettek, hogy 2 óra múlva mindent elvisznek – így aztán a puszta földön kellett feküdnöm didergő gyermekeimmel és fájó mellemmel. Barátunk, Schramm, a városba sietett segítséget szerezni. Bérkocsiba szállt, a lovak megbokrosodtak, ő kiugrott a kocsiból és vérezve hozták vissza házunkba, ahol én szegény reszkető gyermekeimmel jajgattam.

Másnap el kellett hagynunk a házat, hideg, esős, szomorú idő volt, férjem lakást keres, senki sem akar befogadni bennünket, amikor megmondja, hogy 4 gyerekünk van. Végül egy barátunk segít rajtunk, fizetünk, én pedig gyorsan eladom az ágyaimat, hogy kifizessem a végrehajtás botrányától bizalmatlanná lett patikust, péket, mészárost, tejest, akik számláikkal hirtelen megrohannak. Az eladott ágyakat ki-

* Heinrich Guido. – *Szerk.*

vitték a ház elé, targoncára rakták – és mi történik? – Jóval naplemente után volt, besötétedett, az angol törvény ilyenkor tiltja a hurcolkodást; a házigazda rendőrök kíséretében megjelenik, azt állítja, hogy a miénk közt az ő holmijából is lehet egy s más, s mi nyilván meg akarunk szökni külföldre. Nem telt bele 5 perc, több mint 2–300 ember állt bámészkodva az ajtónk előtt, Chelsea egész csőcseléke. Az ágyak visszakerülnek, csak másnap reggel napfelkelte után volt szabad őket a vevőnek átadni. Mikor így minden cókmókunk eladása árán mindent az utolsó fillérig ki tudtunk fizetni, édes kicsinyeimmel mostani 2 szobácskánkba költöztem a német szállodába Leicester Street 1, Leicester Square, ahol heti $5^1/_2$ £-ért emberi fogadtatásra leltünk.

Bocsássa meg, kedves barátom, hogy ilyen bőven és terjengősen ecseteltem itteni életünknek csupán egyetlen napját; ez szerénytelenség, tudom, de a szívem áradt ma este reszkető kezembe és egyszer már ki kellett öntenem a szívemet egyik legrégibb, legjobb és leghűségesebb barátunk előtt. Ne higgye, hogy ezek a kicsinyes szenvedések megtörtek, nagyon is jól tudom, hogy a mi küzdelmünk nem elszigetelt, s hogy én még a kivételesen szerencsések, a sors kegyeltjei közé tartozom, mert drága férjem, életem támasza még mellettem áll. De ami valóban lelkem mélyéig lesújt, amitől a szívem vérzik, az éppen az a tudat, hogy férjemnek ilyen sok kicsinyes bajon kell átvergődnie, pedig olyan kevéssel lehetett volna rajta segíteni, s hogy ő, aki olyan sokaknak szíves-örömest segített, itt annyira segítség nélkül állott. De, kedves Weydemeyer úr, ismétlem, ne higgye, hogy bárkivel szemben igényeket támasztunk, s ha *valakitől előlegeket kapunk*, férjemnek *még módjában áll azokat vagyonából visszatéríteni*. Az egyetlen, amit a férjem joggal megkívánhatott azoktól, akik nemegyszer gondolatokat, ösztönzést, támaszt kaptak tőle, az volt, hogy „Revue"-jénél több üzleti energiát fejtsenek ki és nagyobb részvételt tanúsítsanak. Ezt büszkén és bátran merem állítani, ezzel a kevéssel tartoztak neki. Nem tudom, férjem nem teljes joggal keresett-e meg 10 ezüstgarast a munkáival. *Azt hiszem, ezzel senki sem rövidült meg.* Nekem fáj ez. De a férjem másként gondolkodik. Ő még soha, még a legszörnyűbb pillanatokban sem veszítette el a jövőbe vetett bizalmát, sőt még derűs humorát sem, és egészen elégedett volt, ha engem vidámnak látott és aranyos gyermekeink hízelkedve körülvették kedves anyácskájukat. Ő nem is tudja, hogy én Önnek, kedves Weydemeyer úr, ilyen részletesen beszámoltam helyzetünkről, ne is hivatkozzék hát ezekre a sorokra. Ő csak annyit tud, hogy én az ő nevében arra kértem Önt, szorgalmazza lehetőleg minél több pénz behajtását és átutalását. Tudom, Ön soraimat csak úgy fogja felhasználni, ahogy irántunk érzett *tapintatos, diszkrét* barátsága Önnek sugallja.

Minden jót, kedves barátom. Kedves feleségének adja át legszívélyesebb üdvözletemet, és kicsi angyalkájukat csókolja meg egy olyan anya nevében, aki sok könnyet hullatott csecsemője felett. Ha netán felesége is maga szoptat, ne közöljön vele semmit ebből a levélből. Tudom, hogy minden izgalom megviseli az anyát és árt a csöppségeknek. Három idősebb gyermekünk mindezek és mindenek ellenére pompásan fejlődik. A lányok csinosak, virulók, derűsek és jókedvűek, s kövér fiúcskánk csupa humor és a legbohókásabb ötletei vannak. A kis lurkó egész nap furcsa dalokat énekel

roppant pátosszal és harsogó hangon, s amikor félelmetes hangon rázendít Freiligrath Marseillaise-ére:

„Jöjj, június, hozz tetteket,
Új tettre sóvárog szívünk"[602]

reng az egész ház. Talán ennek a hónapnak, akár két szerencsétlen elődjének[603], az a világtörténelmi hivatása, hogy megnyissa azt a hatalmas küzdelmet, melyben mindnyájan ismét kezet fogunk egymással.

Minden jót!

7

Jenny Marx Joseph Weydemeyerhez

Majna-Frankfurtba

[London, 1850 június 20. körül.]

Kedves Weydemeyer úr!

Férjem nagyon csodálkozott, hogy Ön a pénzt Nautnak küldte, valamint a vörös számokból[534] befolyt összeget is másvalakinek, nem pedig a férjemnek.

A „Revue" egész terjesztését természetesen meg kell változtatni. A férjem egyelőre általam arra kéri Önt, hogy Naut úrnak semmit se küldjön többé, hanem mindent, még a legkisebb összeget is (porosz tallérban) ide irányítsa. A viszonyok itt egészen mások, mint Németországban. Mi mindannyian, 6 személy, egy szobában és egy kis fülkében lakunk, s ezért többet fizetünk, mint a legnagyobb házért Németországban, s ráadásul hetente. Így elképzelheti, milyen helyzetbe kerül az ember, ha csak 1 tallér is egy nappal később érkezik. Itt most valamennyiünknél a mindennapi kenyérről van szó. Ne várjon tehát Naut úrra és egyebekre. A férjem továbbá azt üzeni Önnek, hogy valóban nem lenne kívánatos, ha Lüning bírálná őt*, heves támadás megjárná, de elismerés semmiképp. A férjem nem is számított soha elmélyült kritikára, hanem csak olyan egyszerű dologra, amilyent az újságok folyóiratokról és brosúrákról közölnek, s az Ön lapja** is, ha valamilyen írást ismertetni és terjeszteni akar. Ilyen esetben kis terjedelmű megfelelő kivonatokat hoz. Ez nem igényel sok munkát.

Sokszor üdvözlöm kedves feleségét és Önnek is szívélyes üdvözletét küldi

híve

Jenny Marx

---

* *V. ö. 512. old. – Szerk.*

** „Neue Deutsche Zeitung". – *Szerk.*

8

Jenny Marx Engelshez

Manchesterbe

London, [1850] december 19.

Kedves Engels úr!

Karl megbízásából mellékelten küldöm Önnek a „Neue Rheinische Zeitung"[203] hat példányát. Harney, aki valamivel jobban van, szeretné, ha egy példányt küldene Helen Macfarlane-nak. Képzelje, az a zsivány Schuberth csak készpénz ellenében akarja Eisennek a 300 példányt átadni, és az a szamár Naut most egészen magán-kívül van. Karlnak emiatt rengeteg levelet kell írnia és Ön tudja, mit jelent ez számára. Tegnap befutott a kölni kiközösítő bulla Willich és társai ellen, az új szervezeti szabályzattal, körlevéllel stb. egyetemben.[334] A kölniek ezúttal kivételesen erélyesek és tevékenyek voltak és egészen határozottan léptek fel ez ellen az alávaló banda ellen. Gondolja csak el, Willichnek nem volt elég a Fanon–Caperon-féle kiáltvánnyal* kapcsolatos első felsülés, a titánok még egy második episztolát is kibocsátottak, sőt Willich odáig ment, hogy a vörös Beckernek 3 dekrétumot küldött azzal, hogy adja át a kölni Landwehrnek, s ezekben innét megparancsolja nekik, hogy lázadjanak fel, minden században nevezzenek ki ideiglenes kormányt, minden polgári és katonai hatóságot mozdítsanak el és szükség esetén lövessék agyon őket. Mindezt a kölni Landwehrnek parancsolja, amely most már megint egészen kedélyesen iszogat és politizálgat az ősi várban, a Rajna hűs partján. Ha ez a Willich nem érett meg a bolondokházára, akkor nem tudom, hogy ki. Schapper útlevelet szerzett Hamburgból, hogy most ő maga folytassa az Haude-féle emisszárius ügyködést. Szerencse fel, Hippopotamus!

Dronke is írt. Moses neje megint bebeszélte az urának, hogy ő a kommunisták feje. De hiszen Ön hamarosan itt lesz és mindent hallani, látni fog, ami itt történt. A caperonisták egyik éjjel megtámadták a vörös Wolffot, megverték, s a Vörös feljelentette Wenglert, akit Willich másnap reggel az elmarasztaló ítélet után 20 shilling ellenében kiváltott.

Mindnyájan örülünk, hogy csakhamar viszontláthatjuk

híve

Jenny Marx

[A címoldalon]

Frederic Engels, Esquire
70, Great Ducie Street

* *V. ö. 138–140. old. – Szerk.*

9

Jenny Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1851 január [11].

Kedves Engels úr!

Férjem megbízásából mellékelten küldök Önnek Weerth számára egy levelet. Legyen szíves a sajátjával együtt továbbítani neki. A vörös Wolff egy pár új cipőt készített gépekkel, Liebknecht polgártárs napról napra komolyabb és erényesebb lesz, Schramm búbánatnak adta a fejét és többé nem mutatkozik. A gyerekek üdvözlik Engelst, férjem pedig a könyvtárban van és ott üti agyon az idejét.

Szívélyesen üdvözli

Jenny Marx

10

Jenny Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1851 december 17.]

Kedves Engels úr!

A Szerecsen megbízott, hogy Weydemeyer imént kézhez vett levelére* vonatkozóan sebtében néhány szóval válaszoljak Önnek. Ő maga péntekig egy cikket akar Önnek küldeni a francia nyomorúságról[604] és kérdi, hogy Ön nem tudna-e egy humoros cikket a német nyavalyáról, nevezetesen erről az Ausztria által becsapott Poroszországról stb. Amerikába küldeni. Magas felsőbbségi parancsra Freiligrathnak is írok egy noszogató levelet. Mindnyájan nagyon örülünk, hogy hamarosan itt láthatjuk nálunk. Musch ezredes és kisasszony nővérei** szeretettel üdvözlik, valamint én is.

Jenny Marx

---

* *V. ö. 366–367. old. – Szerk.*

** Edgar, Jenny és Laura. – *Szerk.*

FÜGGELÉK

Jegyzetek*

[1] A fennmaradt hagyaték szerint ez az első levél, amelyet Engels Marxhoz írt, mégpedig nem sokkal Angliából való visszatérése után. Útban Németország felé Engels 1844 augusztusában Párizsban töltött tíz napot. Ekkor ismerkedett meg Marxszal. Miután megállapították, hogy minden elméleti területen egyetértenek, elhatározták, hogy közösen írnak egy munkát, melyben az ifjúhegeliánusok nézeteit bírálják. A műnek eredetileg ezt a címet adták: „A kritikai kritika kritikája. Bruno Bauer és társai ellen". Sajtó alá rendezés közben Marx megváltoztatta a főcímet és az első közös mű „A szent család" címmel vált ismertté. – *3 4 11 12 20 22 351*

[2] K. L. Bernayst, a párizsi „Vorwärts!" egyik szerkesztőjét, a porosz kormány kérésére 1844 őszén a francia hatóságok bíróság elé állították és a porosz reakciós rezsim kritizálása miatt börtön- és pénzbüntetésre ítélték. – *4*

[3] A „Deutsch-Französische Jahrbücher"-t Marx és A. Ruge szerkesztésében adták ki Párizsban német nyelven. Csak első (kettős) füzete jelent meg, 1844 februárjában. Magában foglalta Marx írásait: három levél Rugéhoz, „A zsidókérdéshez" (lásd 1. köt. 349–377. old.) és „A hegeli jogfilozófia kritikájához. Bevezetés", valamint Engels itt említett két munkáját: „A nemzetgazdaságtan bírálatának vázlata" és „Anglia helyzete. Thomas Carlyle: »Past and Present«". – A folyóirat megszűnésének fő oka a Marx és a polgári radikális Ruge között kiéleződő elvi nézeteltérés volt. – *4 400*

[4] 1842 novemberében Engels Angliában telepedett le, ahol majdnem két évet töltött. Az Ermen & Engels cég manchesteri pamutfonodájában kifejtett tevékenysége mellett tanulmányozta Anglia gazdasági és politikai viszonyait, valamint az angol munkások élet- és munkakörülményeit, s kapcsolatba került a chartista mozgalommal. 1844 szeptemberében visszatért Németországba. – *4*

[5] „Vorwärts!" hetenként kétszer megjelenő német lap, Párizsban adták ki 1844 januártól decemberig. Marx 1844 nyarától részt vett a szerkesztésben; befolyása alatt az újság mindinkább kommunista jelleget öltött, és élesen bírálta a poroszországi állapotokat. Marx és Engels több cikket írtak a lapba (lásd 1. köt. 392–408., 550–591. old.). A porosz kormány kérésére a Guizot-kormány 1845 januárjában Marxot és az újság több más munkatársát kiutasította Franciaországból. – *5*

[6] Utalás Marx „A politika és a nemzetgazdaságtan bírálata" címmel tervezett munkájára. Marx 1843 végétől a politikai gazdaságtan tanulmányozásával foglalkozott és 1844 tavaszán elhatározta, hogy a materializmus és a kommunizmus szemszögéből kidolgozza a

* Csak azokhoz a nevekhez, művekhez stb. adtunk jegyzetet, amelyekről a mutató egymagában nem adna kellő tájékoztatást. A jegyzettel nem magyarázott nevek és művek közvetlenül a mutatóban keresendők, ugyanígy a jegyzetekben említett személyek és források részletesebb adatai is.

polgári nemzetgazdaságtan kritikáját. Ezen időszakból csak a kéziratok egy része maradt fenn, s ez összefoglalva „Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből" cím alatt ismeretes. Politikai gazdaságtani tanulmányait a „Szent család" miatt (v. ö. 1. jegyz.) egy időre félbeszakította, s csak 1844 decemberében tudta folytatni. Az 1845-ös és 1846-os esztendőből számos vázlat, kivonat és jegyzet maradt fenn, amelyek angol, francia és más közgazdászok munkáinak tanulmányozása során készültek. De eredeti szándékát Marx ezúttal sem tudta megvalósítani. Azt a szerződést, amelyet tervezett kétkötetes munkájának kiadására 1845 febr. 1-én Leskével kötött (lásd 496. jegyz.), ez a kiadó 1847 februárjában felbontotta. – *5 13 20 420 438*

[7] 1844 decemberében Engels a „Deutsches Bürgerbuch für 1845" c. évkönyvben névtelenül megjelentette „Az újabban létrejött és még fennálló kommunista települések leírása" c. munkáját. Engels munkája a „New Moral World"-ban a „Northern Star"-ban és a „Morning Chronicle"-ban megjelent anyagok összefoglalása, és azokkal a településekkel foglalkozik, amelyeket R. Owen és hívei az utopisztikus kommunizmus eszméi szellemében alapítottak az Amerikai Egyesült Államokban. – *5 18*

[8] A nézeteltérések Marx, Engels és A. Ruge között már abban az időben kezdődtek, amikor mindhárman a „Deutsch-Französische Jahrbücher" munkatársai voltak (v. ö. 3. jegyz.). A filozófiai idealizmus talaján álló ifjúhegeliánus Ruge ellenezte a kommunizmust mint forradalmi világszemléletet és helytelenítette a forradalmi tömegakciókat. A sziléziai takácsok 1844-es felkelése idején tanúsított ellenséges viselkedése még inkább kiélezte az elvi ellentétet közte és Marx és Engels proletár forradalmi álláspontja között. 1844 márciusában végérvényes szakításra került sor. Marx 1844 augusztusában a „Vorwärts!"-ben megbélyegezte Ruge filiszteri magatartását. V. ö. „Kritikai széljegyzetek »Egy porosz« cikkéhez (»Vorwärts« 60. sz.): »A porosz király és a szociális reform«" (lásd 1. köt. 392–408. old.). – *7*

[9] 1844–45-ben számos porosz városban népjóléti egyleteket (Vereine für das Wohl der arbeitenden Klassen) alapítottak a liberális burzsoázia kezdeményezésére. A sziléziai takácsok 1844 nyarán kitört felkelésétől megrémült burzsoázia azt remélte, hogy ezekkel az ártalmatlan, filantropikus egyletekkel letéríthető a munkásokat az osztályharc útjáról. Az egyletek azonban még ebben a formában is növelték a városi tömegek politikai aktivitását, s országszerte széles társadalmi körökben felébresztették az érdeklődést a szociális kérdések iránt. Legélénkebb ez a mozgalom a Rajna-tartomány ipari városaiban volt, ahol az ellentét a proletariátus és a burzsoázia között már erősen kifejlődött, s ahol már egy radikális demokrata ellenzék állt szemben a porosz abszolutizmussal. – A forradalmi demokrata értelmiség képviselői az alapító gyűléseket és az egyletek szervezeti szabályzatáról folyó vitát haladó eszmék terjesztésére használták fel, s küzdöttek a klérus és a liberális burzsoázia befolyása ellen. A népjóléti egyletek és egyleti gyűlések ilymódon az ellentétes társadalmi és osztályérdekek közötti harc küzdőterévé váltak. A politikai élet Németországban a polgári forradalom küszöbén annyira megélénkült, hogy a porosz kormány 1845 tavaszán ellenintézkedései során a népjóléti egyleteket is üldözni kezdte: szervezeti szabályzataikat nem hagyta jóvá, összejöveteleiket betiltotta. Rövid fennállásuk ellenére e népjóléti egyletek előmozdították Németországban a társadalmi és politikai erők osztályhatárainak tisztázódását és a néptömegek politikai felvilágosodását. – *7*

[10] A kölni népjóléti egylet (Verein für das Wohl der arbeitenden Klassen) megalapításában 1844 novemberében részt vettek a „Rheinische Zeitung" egykori kiadói és munkatársai: G. Jung, K. D'Ester, G. J. Compes (1810–1887), valamint a radikális demokrata és a szocialista értelmiség más képviselői. Az 1844 nov. 10-i kölni gyűlésen megalakították az Általános Segély- és Művelődési Egyletet. A polgári liberálisok ellenzése dacára a többség jóváhagyta a szervezeti szabályzatot, amely kimondta, hogy az egylet célja a munkások

megszervezése és bevonása az egylet tevékenységébe, valamint érdekeik védelme a „tőke hatalmával" szemben. Ez a célkitűzés nem felelt meg a polgári liberálisok elképzeléseinek, s ezért L. Camphausen vezetésével kiléptek az egyletből, végérvényesen szakítottak a radikális demokrata elemekkel, sőt szorgalmazták a hatóságoknál a „veszélyes" egylet betiltását. – 1844 nov. 17-én Elberfeldben Népművelési Egyletet alakítottak, amelynek szervezői kezdettől fogva harcoltak a helyi papság azon törekvései ellen, hogy az egyletet saját befolyásuk alá vonják, s annak vallási jelleget adjanak. Engels és barátai igyekeztek az egylet gyűléseit és vezetőségét kommunista nézetek hirdetésére felhasználni; beszédeikben leleplezték a klérus intrikáit és a polgári filozófia hazug jellegét (v. ö. Engels: „Két elberfeldi beszéd"). A hatóságok nem hagyták jóvá a Népművelési Egylet szervezeti szabályzatát és 1845 tavaszán ez az egylet beszüntette működését. – *8 19*

[11] A „Munkásosztály helyzete Angliában" c. művét Engels 1844 november kozepe és 1845 március közepe között írta meg Barmenban a csaknem kétéves angliai tartózkodása (1842 nov.–1844 aug.) alatt folytatott tanulmányai alapján. Eleinte egy Anglia szociális történetével foglalkozó átfogóbb munka fejezeteként akarta a tárgyat feldolgozni. A proletariátusnak a polgári társadalomban betoltott kulonos szerepét átlátva azonban önálló művet szentelt az angol munkásosztály helyzetének, amely 1845-ben jelent meg először Lipcsében német nyelven. Az 1845 júliusában és augusztusában Engels által készített konspektusokból, valamint a kiadónak, Leskének Marxhoz írt 1845 máj. 14-i és júl. 7-i leveleiből kiderül, hogy Engels 1845 tavaszán és nyarán dolgozott Anglia szociális történetén, s e mű megírására vonatkozó szándékáról 1847 végéig nem mondott le, mint ez a „Deutsche Brüsseler Zeitung" 1847 nov. 14-i (91.) számában megjelent kozleményből látható. Több okból azonban nem sikerult ezt a munkát elkészítenie. – *8 13 20 21*

[12] A „Nagy-Britannia munkásosztályához" címzett ajánlást Engels – mint Marxnak említi – angolul írta meg, hogy különlenyomatot készíttethessen belőle és elküldhesse az angol közéleti személyiségeknek. A „Munkásosztály helyzete Angliában" 1845-ös és 1892-es német kiadásában az ajánlás angol nyelven szerepel, az 1887-es és 1892-es angol nyelvű kiadások nem közlik. – *8*

[13] Az F. List ellen tervezett brosúrát nem írta meg Engels. Második elberfeldi beszédében (1845 febr. 15) azonban bírálja a védővámok rendszerének német kovetőit, elsősorban Listet (lásd 2. köt. 516–523. old.). – *8*

[14] Max Stirner „Der Einzige und sein Eigentum" c. könyvének részletes elemzését és a szerző filozófiai, gazdaságtani és szociológiai nézeteinek bírálatát Marx és Engels „A német ideológia" c. írása tartalmazza. – *8 406*

[15] A „Berliner Monatsschrift"-ről van szó, amelyet L. Buhl adott ki 1844-ben Mannheimban. A folyóiratnak csupán egyetlen száma jelent meg, abban közolték Kaspar Schmidt (Stirner valódi neve) recenzióját (M. Schmidt név alatt) E. Sue „Les mystères de Paris" c. regényéről. Sue regényét, mely először 1842–43-ban jelent meg a „Journal des Débats"-ban, Marx a „Szent család"-ban elemezte és éles gúnnyal bírálta (lásd 2. köt. 54–76., 161–208. old.). – *8 22*

[16] „Szabadoknak" (vagy „berlinieknek") nevezték magukat a 40-es évek elején a berlini ifjúhegeliánusok korének tagjai. A csoport magvát B. és E. Bauer, E. Meyen, L. Buhl és M. Stirner alkották. Önkéntesi éve alatt (1841–42) Engels is tagja volt ennek a körnek. A „szabadokkal" Marx is kapcsolatban állt, de hangoskodó üressegük és álradikalizmusuk miatt fellépett ellenuk, majd 1842 novemberében végképp szakított velük. Marx és Engels, első közösen írott munkájukban, „A szent család"-ban (v. ö. 1. jegyz.) leleplezték az ifjúhegeliánusok által „kritikai kritika" megjelöléssel hirdetett nézetek káros, reakciós lényegét. – *10 15 381 386 404*

[17] „La Démocratie pacifique" (Békés Demokrácia) – a francia Fourier-epigonok napilapja és a lap köré tömörült szektás-dogmatikus irányzat neve; a lap 1843 augusztusától 1851 novemberéig jelent meg Párizsban, V. Considérant szerkesztésében. – A Hasenheide sétahely Berlin déli részén, Tempelhof közelében. – *10 15*

[18] Uckermark (Ukermark) – Poroszország Brandenburg tartományának északi része; a junkerok fellegvára. – *10*

[19] V. ö. Biblia, Gal. 3,24. – *10*

[20] V. ö. Biblia, Ján. Jel. 21,1–2. – *10*

[21] Utalás M. Hess „Die letzten Philosophen" c. brosúrájára, amelyet a szerző M. Stirner „Der Einzige und sein Eigentum" c. műve ellen írt, az „igazi szocializmus" (v. ö. 61. jegyz.) álláspontjáról bírálva Stirner filozófiai nézeteit. – *12*

[22] „Deutsches Bürgerbuch für 1845" – német évkönyv, amely Darmstadtban jelent meg H. Püttmann kiadásában. Az évkönyv egy sor „igazi szocialista" (v. ö. 61. jegyz.) cikken kívül írásokat közölt W. Wolfftól és G. Weerthtől, továbbá itt jelent meg névtelenül Engels ismertetése a kommunista településekről (v. ö. 7. jegyz.). Az évkönyv második kötete („Deutsches Bürgerbuch für 1846"), melyet szintén Püttmann adott ki 1846 nyarán Mannheimban, közölte Fourier-nak egy töredékét a kereskedelemről Engels fordításában, valamint Engels bevezetésével és utószavával (lásd 2. köt. 565–570. old.). – *12*

[23] „Gesellschaftsspiegel" – német havi folyóirat, 1845-től 1846-ig jelent meg Elberfeldben (összesen 12 füzet). Engels részt vett a folyóirat előkészítésében, de azután nem lett tagja a szerkesztőségnek. A folyóiratot M. Hess vezette, és elsősorban „igazi szocialisták" (v. ö. 61. jegyz.) cikkeit közölte, de Marx, Engels és G. Weerth néhány írását is. – *12 18*

[24] „Egy kézműves" (Ein Handwerker) aláírással közölte 1844 aug. 24-én, szept. 4-én és okt. 2-án a párizsi „Vorwärts!" a „Lebenslieder" (Élet-dalok) c. versciklust és 1844 dec. 25-én a „Handwerksunterricht" (Kézművesoktatás) c. cikket. – *13*

[25] „Rheinische Jahrbücher zur gesellschaftlichen Reform" – német évkönyv, kiadta H. Püttmann; két kötete jelent meg, az első 1845 nyarán Darmstadtban, a második 1846 végén Bellevue-ben, a német–svájci határon. Az évkönyvek alapvető irányzatát az „igazi szocialisták" (v. ö. 61. jegyz.) adták meg, de itt jelent meg az első kötetben Engels két elberfeldi beszéde (v. ö. 10. jegyz.), a második kötetben a „Nemzetek ünnepe Londonban". Az évkönyveket Marx és Engels élesen bírálta a „Német ideológiá"-ban (lásd 3. köt. 454–482. old.). – A német államok többségében érvényben levő sajtótörvény szerint mindazok a kiadványok, amelyek terjedelme meghaladta a 20 nyomtatott ívet, mentesültek az előzetes cenzúra alól. A „Rheinische Jahrbücher" e kiadványok közé tartozott. A sajtótörvény fenti paragrafusa azonban nem gátolta a Hesseni Nagyhercegség rendőrségét abban, hogy be ne tiltsa e folyóiratot rögtön az első kötet megjelenése után. – *13 18 23 408 409*

[26] A német Michel (Michael becéző alakja) a derék német polgár megszemélyesítője, ill. gúnyneve. – *13*

[27] „Gemeinnütziges Wochenblatt des Gewerb-Vereins zu Köln" – német hetilap; 1836-tól 1855-ig jelent meg, 1842–43-ban a „Rheinische Zeitung" mellékleteként; 1845-ben K. D'Ester volt a lap egyik szerkesztője. – *13*

[28] „Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe" – német napilap; 1842 jan. 1-től 1843 márc. 31-ig jelent meg Kölnben. Az újságot a porosz abszolutizmussal szemben-

álló ellenzéki rajnai burzsoázia képviselői alapították. Az újság munkatársai közé bevontak néhány baloldali hegeliánust is. Marx 1842 áprilisától kezdve munkatársa, októberétől kezdve főszerkesztője volt a lapnak. A „Rheinische Zeitung" Engels néhány cikkét is közölte. Marx szerkesztősége alatt a lap egyre határozottabban forradalmi demokrata jelleget öltött. A „Rheinische Zeitung"-nak ez az irányzata, melynek népszerűsége Németországban egyre növekedett, nyugtalanította a kormánykoroket és duhodt hajszát váltott ki a lap ellen a reakciós sajtóból. 1843 jan. 19-én a porosz kormány rendeletileg 1843 ápr. 1-i hatállyal betiltotta a lapot és addig is kettős cenzúra alá vetette. Minthogy a „Rheinische Zeitung" részvényesei mérsékelni akarták az újság hangját, Marx 1843 márc. 17-én bejelentette kilépését a szerkesztőségből; a lapot azonban ez már nem mentette meg. – *13*

[29] „Telegraph fur Deutschland" – német irodalmi folyóirat; K. Gutzkow alapította, 1838-tól 1848-ig jelent meg Hamburgban; az Ifjú Németország nézeteit képviselte 1839 márciusától 1841-ig Engels munkatársa volt a folyóiratnak. A „Telegraph" 1844 decemberi 203., 204. száma közölte A. Ruge „An einen Patrioten" c. cikkét. – *15*

[30] Caput mortuum (halott fej; visszamaradt hasznavehetetlen anyag, bedoglott maradék, uledék) – a régi vegytanban a lepárlás után az edényben visszamaradó szilárd termék elnevezése. – *15*

[31] A munka megszervezése francia utopikus szocialista jelszó, amely a termelés tőkés anarchiájával a jövendő társadalom megszervezett munkáját állította szembe és ennek megvalósítására reformterveket dolgozott ki, a jelszó fő hirdetője L. Blanc volt (v. ö. 86., 191. old. Engelsnek L. Blanc „Organisation du travail" c. művére vonatkozó megjegyzéseit) – *15 66*

[32] Marxot a „Vorwarts!" c. lapban való közreműködése miatt kiutasították Franciaországból. Poroszország nyomására a francia kormány 1845 januárjában elrendelte Marx kiutasítását. Febr. 3-án Marx Brusszelbe költözött. – *17 407*

[33] Cabinet noir (fekete kabinet) – Franciaországban XIV. Lajos idején megalakított, a posta mellett működő titkos hivatal, amelynek révén a kormány ellenőrizte a lakosság magánlevelezését. Poroszországban, Ausztriában és más európai államokban is működött hasonló hivatal. – *19*

[34] Utalás Fourier „Section ébauchée des trois unités externes" c. befejezetlenül maradt munkájára, amelyet először csak halála után tettek közzé a „Phalange" c. folyóiratban. Ugyanitt jelentek meg Fourier közgazdasági kéziratai is. – *21*

[35] „Allgemeine Literaturzeitung" – német havi folyóirat; 1843 decemberétől 1844 októberéig jelent meg Charlottenburgban, B. Bauer szerkesztésében. – *22*

[36] V. ö. Marx és Engels: „A szent család"; 2. kot. 18. old. – *23*

[37] A beszámoló az 1845 febr. 8-i és 15-i elberfeldi gyülésekről, amelyeken Engels is tartott egy-egy beszédet, a H. Puttmann által kiadott „Rheinische Jahrbucher zur gesellschaftlichen Reform" c. folyóiratban jelent meg. – List nézeteinek bírálatát Engels második elberfeldi beszéde tartalmazza (v. ö. 13. jegyz.). – *23*

[38] Porosz banktervezet – IV. Frigyes Vilmos kormánya 1846-ban tervbe vette az 1765-ben alapított berlini Királyi Bank (a későbbi Porosz Bank) újjászervezését egy állami vezetés alatt álló részvénytársaság formájában. Az 1846 okt. 5-i rendelettel alátámasztott átszervezés célja az volt, hogy a porosz államadósság fedezésére tízmillió tallér összegű magántőkét vegyenek igénybe. (V. ö. Engels: „A porosz bank kérdése"; 4. kot. 21. old.) – *26*

[39] Engels 1846 aug. 15-én Párizsba utazott, hogy ott a brüsszeli Kommunista Levelező Bizottság megbízásából a tudományos kommunizmus eszméit terjessze a munkások között – elsősorban az Igazak Szövetsége párizsi csoportjainak tagjai között, s hogy munkatársakat szervezzen egy Párizsban létesítendő levelező bizottsághoz (v. ö. 59. és 45. jegyz.). A Párizsban élő német kézművesek egy része akkoriban W. Weitling egyenlősítő kommunizmusának híve volt. Jelentős befolyást gyakorolt rájuk K. Grün is, aki a munkásgyűléseken az „igazi szocializmus" (v. ö. 61. jegyz.) eszméit és Proudhon nézeteit hirdette. Engels tevékenységének eredményeként az Igazak Szövetsége tagjainak többsége elfordult a tudományos kommunizmus alapelveivel ellentétben álló irányzatoktól. – *28*

[40] A „Német ideológiá"-ról van szó, melyet Marx és Engels megpróbáltak Vesztfáliában, ottani vállalkozók, J. Meyer és R. Rempel „igazi szocialisták" (v. ö. 61. jegyz.) segítségével kiadni. J. Weydemeyer 1846 májusában kezdett tárgyalni a mű kiadásáról. Április végén az I. kötet kéziratának nagy részét magával vitte Vesztfáliába. Marx és Engels 1846 júl. 2-án kelt levelükben (e levél nem maradt fenn) felelősségre vonták Rempelt a hosszú késlekedésért. Miután 1846 július közepéig az I. kötet II. és III. fejezete és a II. kötet nagy része Vesztfáliába beérkezett, Meyer és Rempel, pénzhiányra hivatkozva, végérvényesen visszaléptek a „Német ideológia", sőt más német szocialista művek kiadásától is. 1846–47-ben Marx és Engels ismételten megpróbáltak kiadót találni. E kísérletek azonban részben a cenzúraviszonyok miatt, részben a Marx és Engels által bírált filozófiai irányzatokkal és azok képviselőivel rokonszenvező kiadók vonakodása miatt meghiúsultak. A kéziratban fennmaradt mű teljes szövege első ízben 1932-ben jelent meg. – *28 42 49 53 66 70 72 419 423 425 438*

[41] K. Grün „Die preussischen Landtags-Abschiede. Ein Wort zur Zeit" c. brosúrájáról van szó. (V. ö. 34. old.) – *28 37*

[42] „Trier'sche Zeitung" – német napilap; 1757-ben alapították Trierben, 1815-től jelent meg ezzel a címmel; a 40-es évek elején polgári radikális újság; 1843-tól K. Grün befolyása alá kerül és az „igazi szocializmus" (v. ö. 61. jegyz.) szócsövévé válik. 1851-ig jelent meg. – *29*

[43] K. Grün „Die soziale Bewegung in Frankreich und Belgien. Briefe und Studien" c. könyvéről van szó. – *29*

[44] „Le National" – francia napilap; 1830-tól 1851-ig jelent meg Párizsban; Thiers, Mignet és Carrel alapította; a 40-es években a mérsékelt polgári republikánusok lapja volt. – *29*

[45] A Kommunista Levelező Bizottságról van szó, amelyet 1846 elején hozott létre Marx és Engels Brüsszelben, hogy ezzel elősegítsék a különböző országok szocialistáinak és haladó munkásainak ideológiai és szervezeti összefogását. Előkészületeket tettek egy nemzetközi kommunista szervezet létrehozására, s levelező bizottságok alakítását kezdeményezték Londonban, Párizsban és néhány német városban. Igyekeztek megnyerni az európai országok neves szocialistáit és kommunistáit, közreműködésre kérték fel É. Cabet-t, P.-J. Proudhont és még más francia szocialistákat is (v. ö. 416–417. old.), ám kísérleteik nem jártak sikerrel (v. ö. 65. és 488. jegyz.). Németországban W. Wolff tartotta a kapcsolatot a sziléziai munkásokkal; Kielből G. Weber írt Brüsszelbe, Vesztfáliából J. Weydemeyer; a Rajna-tartományból S. Naut és G. Köttgen közvetítésével leveleztek az elberfeldi szocialistákkal, s a kölni kommunisták – R. Daniels, H. Bürgers és K. D'Ester – Marxszal és Engelsszel folytattak rendszeres levelezést. – *29 416*

[46] „Die Epigonen" – német folyóirat; 1846-tól 1848-ig jelent meg Lipcsében, O. Wigand kiadásában; az ifjúhegeliánusok filozófiai folyóirata volt. – *29*

[47] Az utalás a „Német ideológia" (v. ö. 40. jegyz.) első fejezetére vonatkozik, mely Feuerbach filozófiai nézeteinek bírálatát tartalmazza. Ezen a fejezeten Marx és Engels valószínűleg még az 1846-os esztendő második felében is dolgoztak, de nem fejezték be. – *29 50*

[48] „Le Corsaire-Satan" – francia polgári színházi, irodalmi és élclap; 1844-től 1847-ig jelent meg Párizsban, Lepoitier Saint-Alme szerkesztésében; a „Satan" (1842-től; azelőtt „Nouveau Figaro", majd „Les Coulisses") és a „Corsaire" (1822-től) c. lapok egyesüléséből keletkezett (1847-től 1852-ig megint „Le Corsaire" címmel). – *29*

[49] „La Phalange. Revue de la science sociale" – a francia fourieristák lapja; 1832-től 1849-ig jelent meg Párizsban, címét, terjedelmét, megjelenése gyakoriságát többször változtatta. – *30*

[50] Célzás H. Doherty „La question religieuse" c. cikksorozatának („La Phalange", 4. köt., 136–163. old.) 10. cikkére. – *30*

[51] A Marx és Engels által 1846-ban Brüsszelben létrehozott Kommunista Levelező Bizottságnak (lásd 45. jegyz.) W. Wolff és Ph. Gigot is tagja volt. Engels, aki a bizottság megbízásából 1846 augusztusában Párizsba utazott, Marxhoz írott leveleiben részletesen és rendszeresen tájékoztatta a bizottságot tevékenységéről. Az aug. 19-i e sorozat első levele. – *32*

[52] Engels megjegyzése az Igazak Szövetsége (v. ö. 59. jegyz.) párizsi csoportjaira vonatkozik, amelyek vezetője akkoriban A. H. Ewerbeck volt. Ezekhez a csoportokhoz a Párizsban élő kézművesek tartoztak. A Szövetség magját a szabók alkották, akik, a tímárokhoz és az asztalosokhoz hasonlóan, külön csoportban tömörültek. – W. Weitling követői egyenlősítő kommunizmust hirdettek, mely célkitűzésében forradalmi volt, de ideológiáját és utopikus tartalmát tekintve még nem szakított a polgári gondolkodásmóddal. Weitlingnek a XIX. század 40-es éveiben igen sok híve volt a német kézművesek, különösen a Párizsban élő szabók között. A 40-es évek elején, a tudományos kommunizmus fellépéséig a weitlingi kommunizmus haladó szerepet töltött be. Minthogy azonban tagadták a proletariátus aktív politikai harcának szükségességét és összeesküvő, szektás harci módszereket kezdtek alkalmazni, Weitling követői idővel gátolták a német munkások osztálytudatának fejlődését. A weitlingi tan fokozatosan keresztény-vallásos színezetet öltött. A weitlingiánusok, akik bizalmatlanul álltak szemben a „tudósokkal", azaz a forradalmi értelmiséggel, gyakorlati tevékenységüket egyre inkább a Fourier követőitől átvett kommuna-tervekre, kollektív étkezők szervezésére és más apró-cseprő kísérletekre korlátozták. 1846 májusában Marx, Engels és híveik szakítottak Weitlinggel. 1846–47-es párizsi tartózkodása idején Engels szívós meggyőző munkát folytatott a német munkások között, kifejtette a weitlingi elképzelések téves voltát és rendszeres vitákban bizonyította, hogy csak a tudományos kommunizmus fejezi ki a proletariátus igazi osztályérdekeit. – *32*

[53] P. Leroux 1846–47-ben „Revue sociale" c. folyóiratában „Lettres sur le fouriérisme" címmel cikksorozatot közölt. Engels itt a cikksorozat harmadik és negyedik cikkére („Saint-Simon et Fourier" és „Le plagiat de Fourier") utal. – *32*

[54] „Revue sociale, ou solution pacifique du problème du prolétariat" – francia havi folyóirat; 1845-től 1850-ig jelent meg Boussacban és Párizsban, P. Leroux szerkesztésében. A kereszténységocialisták sajtóorgánuma. – *33*

[55] „L'Atelier, organe spécial de la classe laborieuse, rédigé par des ouvriers exclusivement" – francia havi folyóirat; 1840-től 1850-ig jelent meg Párizsban; kereszténységocialista irányzatú, kiadói Ph. J. B. Buchez és Carbon; a szerkesztőségbe három-három havonként választott munkásképviselőket delegáltak. – *33*

[56] Az 1830 júliusi franciaországi forradalomról van szó. – *33*

[57] O. Wigand „An Arnold Ruge" c. írása az „Epigonen" c. folyóirat első kötetében jelent meg. – *33*

[58] „La Réforme" – francia napilap; 1843-tól 1850-ig jelent meg Párizsban Ledru-Rollin és Flocon szerkesztésében; demokratikus köztársaságpárti újság. 1847 októberétől 1848 januárjáig Engels cikkeket írt a lapba. – *33*

[59] Az Igazak Szövetségéről (Bund der Gerechten) van szó, amelyet az 1834 óta működő titkos német demokrata-republikánus emigráns-szervezetből, a Számkivetettek Szövetségéből (Bund der Geächteten) kilépett baloldali elemek 1836-ban alapítottak Párizsban. Az Igazak Szövetsége tagjainak politikai nézeteire, amelyek a korabeli német proletariátus bizonyos fokig kézműves jellegét tükrözték, nagy hatással volt a weitlingi egyenlősítő kommunizmus (v. ö. 52. jegyz.), később az „igazi szocializmus" és a proudhonizmus. Az 1838-ban elfogadott szervezeti szabályzat a francia titkos összeesküvő-társaságok szellemében fogant. A Szövetség tagjai csoportokba, a csoportok körzetekbe tömörültek, az irányítás az ún. népcsarnok feladata volt, amelynek székhelye előbb Párizs, majd London lett. A Szövetségnek Németországban, Franciaországban, Svájcban és Angliában működtek csoportjai. A tagok esküt tettek, hogy a Szövetség titkait megőrzik. Az eskü megszegése súlyos büntetést vont maga után. Az Igazak Szövetségének történetét 1839–46-ig állandó belső ideológiai harcok jellemezték. 1847 január végén a Szövetség londoni vezetősége meghívta Marxot és Engelst, hogy csatlakozzanak a Szövetséghez. Az 1847 június elején Londonban megtartott kongresszuson a Szövetség átalakult a Kommunisták Szövetségévé (v. ö. 120. jegyz.). Az Igazak Szövetsége történetéhez v. ö. még Marx „Vogt úr" (14. köt. 377–380. old.) és Engels „A Kommunisták Szövetsége történetéhez" (21. köt. 200–216. old.). – *35 57 402*

[60] „Szabó-kommunizmuson" Engels a Weitling-féle utopisztikus egyenlősítő kommunizmust (v. ö. 52. jegyz.) érti. – *36*

[61] K. Grün, aki 1846–47-ben Párizsban tartózkodott, az „igazi szocializmus" eszméit és Proudhon tanait hirdette a Párizsban élő német kézműveseknek. Az ún. „igazi szocializmus", ez a kispolgári szocialista politikai és irodalmi irányzat a XIX. sz. 40-es éveiben keletkezett Németországban; a szocializmust homályos szeretet-tanok hirdetésével, osztályharc nélkül vélték elérhetőnek. Marx és Engels számtalanszor bírálták. V. ö. pl. „A német ideológia" (3. köt. 451–538. old.), „A Kommunista Párt kiáltványa", III. fej. (4. köt. 463–466. old.). – *36 478*

[62] Utalás Proudhon „Système des contradictions économiques, ou philosophie de la misère" c. művére, amely 1846-ban jelent meg Párizsban. 1847-ben K. Grün kiadta az első kötet német fordítását Darmstadtban „Philosophie der Staatsökonomie oder Notwendigkeit des Elends" címmel. – *37 57 60 67 144*

[63] Azokról a szövetkezeti boltokról van szó, amelyek „National Equitable Labour-Exchange Bazaars of Offices" (Nemzeti igazságos munkacsere-áruházak vagy boltok) elnevezéssel 1832-ben alakultak Anglia több városában, R. Owen részvételével. Forgalmi eszközeik munkautalványok voltak (az ún. munkapénz), amelyek igazolták a szolgáltatott áru előállításához szükséges munkaidőt, és amelyekért megfelelő mennyiségű más árut lehetett kapni. Ez az utopikus kísérlet, pénznélküli árucsere tőkés viszonyok között, szükségképpen hamarosan megbukott. – *37*

[64] Straubinger a német vándorló kézműves-mesterlegény gúnyneve. Az elnevezés eredete K. Müller „Der Bruder Straubinger" (Straubinger testvér) c. verse. Engels és Marx az

idejétmúlt céh-előítéletekhez és -hagyományokhoz ragaszkodó maradi német kézműveseket nevezték straubingereknek, akik abban a reakciós kispolgári illúzióban ringatták magukat, hogy a kapitalista nagyiparról vissza lehet térni a kisipari munkára. – *37 43 53 55 60 63 71 89 100 108 141 232 267 272 328 334 348 353 571*

[65] Utalás Proudhon 1846 máj. 17-i válaszlevelére, amelyben tudtára adta Marxnak, hogy nem vesz részt a Levelező Bizottság munkájában (v. ö. 488. jegyz.). Lásd „Correspondance de P.-J. Proudhon" (P.-J. Proudhon levelezése), I–II. köt., Párizs 1875, 198–202. old. – *38*

[66] „Allgemeine Zeitung" – német napilap; 1798-ban alapította Tübingenben J. F. Cotta, 1810-től 1882-ig Augsburgban jelent meg. – *38*

[67] Engels téves információkat kapott K. L. Bernaystól és H. Börnsteintől, mint azt később egyik levelében (lásd 68–69. old.) meg is írja Marxnak. Az „Allgemeine Zeitung" közleményében J. Ny. Tolsztojról, a cári kormány kémjéről van szó és nem G. M. Tolsztojról, a liberális elveket valló orosz földbirtokosról, akivel Marx és Engels Párizsban megismerkedett. – *38*

[68] Utalás Th. Fixnek K. Biedermann „Unsre Gegenwart und Zukunft" c. könyvéről írt recenziójára, mely a „Journal des Économistes" 57. számában jelent meg. – „Journal des Économistes" – francia havi folyóirat, 1841-től 1843-ig jelent meg Párizsban. – *40*

[69] A recenziót Engels „A munkásosztály helyzete Angliában" c. munkájáról aláírás nélkül közölte a „Journal des Économistes" 1846 júliusi (56.) száma. – *41*

[70] Th. Fixnek G. Julius „Bankwesen. Ein neues Gespenst in Deutschland" c. brosúrájáról írt recenziója a „Journal des Économistes" 58. számában jelent meg. – *41*

[71] „La Fraternité de 1845. Organe du communisme" – francia havi folyóirat munkások számára; 1845 januárjától 1848 februárjáig jelent meg Párizsban; Babeuf eszméinek szócsöve. – *41*

[72] Utalás Feuerbach „Das Wesen der Religion" c. munkájára, amely 1846-ban jelent meg az „Epigonen" c. folyóirat első kötetében. – *42*

[73] A „Német ideológia" kiadásának meghiúsulása után (v. ö. 40. jegyz.) Marx felkérte J. Weydemeyer útján R. Rempelt és J. Meyert, hogy a kéziratot küldjék el Vesztfáliából Kölnbe R. Danielsnek. – *42*

[74] A kölni szocialista mozgalom résztvevőinek egy csoportja (H. Bürgers, K. D'Ester, M. Hess) szocialista és kommunista irányzatú művek kiadására és terjesztésére egy kiadó megalakítását tervezte. Az utalás erre a tervre vonatkozik, mely 1846 nyarán keletkezett, azután, hogy a „Német ideológia" kiadása meghiúsult. A részvénytársasági alapon megalakítandó kiadó finanszírozása céljából be akarták vonni a német polgárság néhány képviselőjét, akik rokonszenveztek a szocialista eszmékkel. A tervre vonatkozólag, melyet nem sikerült megvalósítani, lásd még 48–49. old. – *42*

[75] 1846 júliusában a „Westphälisches Dampfboot" c. folyóirat közölte Marx és Engels „Körlevél Kriege ellen" c. írását. De a folyóirat szerkesztője, O. Lüning, az „igazi szocializmus" (v. ö. 61. jegyz.) egyik képviselője, átdolgozta a kéziratot, megtoldotta és számos önkényes változtatást végzett rajta. Bár Lüning igyekezett a pártos elvi vitát szentimentális frázisokkal gyöngíteni, egy megjegyzésében mégis kénytelen volt elismerni, hogy a „Körlevél Kriege eller" c. cikk közlése egyúttal a folyóirat önbírálatát is jelenti. – *42*

[76] V. ö. Goethe: „Totalität" (epigramma). – *42*

[77] „Prometheus. Organ zur sozialen Reform" – német folyóirat; a svájci Herisauban jelent meg 1846 őszén, H. Püttmann kiadásában. (Valószínűleg csak az 1. és 2. – kettős – füzet jelent meg, s e számok java részét, amelyeket Németországba küldtek, elkobozta a német rendőrség; ezután a folyóiratot a német hatóságok betiltották.) – *43*

[78] A szóban forgó két Engels-cikk: „Az újabban létrejött és még fennálló kommunista települések leírása" (v. ö. 7. jegyz.) és „A nemzetek ünnepe Londonban" (v. ö. 25. jegyz.) – *43*

[79] A londoni Német Munkás Művelődési Egyletnek 1846 szeptemberében a német proletárokhoz intézett felhívásáról van szó. – A londoni Német Munkás Művelődési Egyletet 1840 febr. 7-én alapították K. Schapper, J. Moll, H. Bauer és az Igazak Szövetségének (v. ö. 59. jegyz.) más tagjai. Amikor a Kommunisták Szövetsége megalakult, e Szövetség tagjai vitték a vezető szerepet az egyletben, melynek munkájában 1847-ben és 1849 szeptemberétől Marx és Engels is tevékenyen részt vett. 1850 szept. 17-én Marx, Engels és több harcostársuk kilépett az egyletből, amely a Kommunisták Szövetsége központi vezetőségében folyó harcban a szektás kalandor kisebbséget (a Willich–Schapper-frakciót) támogatta. – Az 50-es évek végétől Marx és Engels ismét részt vettek az egylet tevékenységében. A Nemzetközi Munkásszövetség megalapításával az egylet az Internacionálé egyik londoni német szekciója lett. 1918-ig működött, ekkor az angol kormány feloszlatta. – *43 304 353*

[80] A preussisch-deutscher Zollverein (Porosz–Német Vámegylet) – porosz vezetés alatt álló német gazdaságpolitikai egyesülés volt a belső vámok kiküszöbölésére és a behozatali vámok közös szabályozására; 1834 jan. 1-én alakult meg Poroszországból és a Német Szövetség 17 más államából; több mint 23 millió lakosú területre terjedt ki. Ausztria és néhány délnémet állam kívül maradt a Vámegyleten. – *43*

[81] Utalás VIII. Keresztély dán királyra, akinek kormánya elnyomta a schleswig-holsteini nemzeti mozgalmat. Az 1848-as forradalom előtt a német ajkú lakosság nemzeti mozgalma nem ment túl a mérsékelt liberális ellenzékiség határán. A Dániával közös (1848 jan. 28-án nyilvánosságra hozott) alkotmánytervezet elleni mozgalom szeparatista jellegű volt, Schleswig-Holsteint csupán újabb német kisállammá akarta tenni, amely Poroszország csatlósává vált volna. Az 1848-as német forradalom kitörése után azonban a schleswig-holsteini függetlenségi mozgalom is haladó forradalmi jelleget öltött, és Schleswig-Holstein visszatérése a német államba minden haladó erő követelésévé lett. – *44*

[82] „Rheinischer Beobachter" – német napilap; 1844-től 1848 tavaszáig jelent meg Kölnben; kormánylap. – *44*

[83] Az utalás feltehetőleg az 1840–45-ös években lezajlott teológiai vitákra vonatkozik, amelyek középpontja Berlin volt. E mozgalom folyamán, 1845 augusztusában 90 nagy tekintélyű teológus professzor, tanító és hivatalnok nyilatkozatban tiltakozott IV. Frigyes Vilmosnak a „Fény barátai" (Lichtfreunde) (v. ö. 242. jegyz.) ellen foganatosított rendelkezései ellen, s a „Fény barátai" számára is követelte a hit szabadságát. Ugyancsak nyugtalanságot keltett vallásos körökben, amikor 1845 okt. 27-én Sziléziában David Schulz professzort megfosztották egyháztanácsosi tisztségétől, mert az evangélikus egyház harcaival kapcsolatban aláírt egy nyilatkozatot, amely panaszt emelt azellen, hogy a lelkiismereti szabadságot fenyegetik és „a szabad eleven hitet letűnt századok merev dogmáihoz és formuláihoz akarják kötni". – *44*

[84] Droit d'aubaine (az állam joga az örökös nélküli hagyatékokra) – a középkori Franciaországban és más országokban is elterjedt feudális jogszokás, amely szerint örökös nélkül elhalálozott külföldi állampolgárok tulajdona a király birtokába ment át. A XVII. századtól egyre több kivételt tettek e törvény alól. Az alkotmányozó nemzetgyűlés (1789) eltörölte, majd a Code civil (magánjogi törvénykönyv) 1804-ben részlegesen visszaállította. 1819 júl. 14-én végleg eltörölték. – *45*

[85] Franciaországban számos névtelen Rothschild-ellenes pamflet jelent meg, többek közt egy Georges-Maria Dairnvaell nevű munkás tollából kettő is, az egyik névtelenül, a másik a szerző nevének megjelölésével. Ez a kampány, mely Franciaország egyik legnagyobb pénzemberét vette célba, tanújele volt annak, hogy a júliusi monarchiával szemben nő a politikai ellenzék. – *47*

[86] Engelsnek ez a levele, melyben a szocialista és kommunista irodalom kiadására és terjesztésére létrehozandó kiadóvállalat tervét bírálja, csupán töredékben maradt fönn. – *48*

[87] V. ö. Horatius „Epistula ad Pisones" (Ars poëtica) 173. sorát (laudator temporis acti – az elmúlt idők dicsőítője). – *52*

[88] A „Volkstribun" c. hetilap jún. 27-i (26.), júl. 4-i és 18-i (27. és 29.) száma közölte W. Weitling egy H. Kriegéhez intézett levelének kivonatát és több nyilatkozatot Kriegétől és követőitől („Bescheidene Erwiderung", „An unsere Freunde", „Adresse der deutschen Sozialreformer"), amelyek ellenséges kitételeket tartalmaztak Marx, Engels és a brüsszeli Kommunista Levelező Bizottság más tagjai ellen, akik 1846 májusában a „Körlevél Kriege ellen" c. írást (v. ö. 75. jegyz.) sokszorosított formában terjesztették. – „Der Volkstribun" – Amerikában megjelenő német hetilap; 1846 jan. 5-től dec. 31-ig jelent meg New Yorkban H. Kriege szerkesztésében; a német „igazi szocialisták" (v. ö. 61. jegyz.) sajtóorgánuma. – *53 57*

[89] „Pariser Horen" – német nyelven megjelenő havi folyóirat; 1847-ben jelent meg Párizsban G. Mäurer szerkesztésében; polgári demokratikus irányzatot képviselt. – *54*

[90] „Kölnische Zeitung" – német napilap; e címmel 1802-től 1945-ig jelent meg Kölnben; a XIX. század 30-as éveiben és a 40-es évek elején a katolicizmust védelmező, ugyanakkor a liberalizmussal kacérkodó újság; az 1848–49-es forradalom idején és azt követően a porosz liberális burzsoázia gyáva politikáját védelmezte; dühödt ellenfele volt a „Rheinische Zeitung"-nak, majd a „Neue Rheinische Zeitung"-nak. – *57 581*

[91] 1846 októberében felkelés tört ki; Genfben megbuktatták az 1842-es alkotmány alapján álló kormányzatot. A radikálisok kerültek uralomra; eltörölték az 1842-es alkotmányt és új, liberális alkotmányt dolgoztak ki. A radikális burzsoázia vezetésével a haladó svájci kantonok egyesültek a Sonderbund elleni harcban. – Sonderbund (különszövetség) – a gazdaságilag legelmaradottabb hét svájci katolikus kanton 1843-ban kötött reakciós szövetsége. Célja a haladó polgári átalakulások megakadályozása, valamint az egyház és a jezsuiták kiváltságainak megvédelmezése volt. – *57*

[92] V. ö. Ap. csel. 5,1–5. – *57*

[93] Portugál ellenforradalom – a reakciós portugáliai kormányrendszer ellen irányuló 1846–47-es népfelkelés leverése; a felkelést a Koburg-dinasztia Portugáliában uralkodó ága angol és spanyol támogatással vérbe fojtotta. – *58*

[94] Engels itt Marxnak Kriege ellen írt második körlevelére céloz, amely nem maradt fönn. (Az elsőre vonatkozóan v. ö. 75. jegyz.) – *60*

[95] A Testvéri Demokraták (Fraternal Democrats) – nemzetközi demokratikus társaság, 1845-ben alapították Londonban a baloldali chartisták (G. J. Harney és E. Ch. Jones), német munkások (az Igazak Szövetségének tagjai) és más nemzetiségű londoni forradalmár emigránsok. Célja a különböző országok demokratikus mozgalmai közötti szoros kapcsolatok megteremtése volt. Marx és Engels részt vettek a szervezet előkészítésében (v. ö. 2. köt. 571–584. old.) és állandó kapcsolatot tartottak a Testvéri Demokratákkal, bírálták nézeteiket, igyekeztek e társaság útján elvi befolyást gyakorolni a chartizmusra. A társaság proletár magva 1847-ben tagja lett a Kommunisták Szövetségének. A chartisták 1848-as veresége után ellanyhult a Testvéri Demokraták tevékenysége, 1853-ban pedig végleg széthullott a társaság. – Engelsnek Harneyhoz írott levele nem maradt fenn. – *61 79 177 187 192*

[96] A közölt sorokat Engels utóiratként írta rá K. L. Bernays 1846 nov. 2-i, Marxhoz szóló levelére. – *62*

[97] Engelsnek Ph. Gigot-hoz írott levele nem került elő. – *63*

[98] 1846 szept. 30 és okt. 2 között Párizs egyik külvárosában, St. Antoine-ban zavargások törtek ki a munkások között a kenyér árának bejelentett emelése miatt. A munkások megrohanták a péküzleteket, majd barikádokat emeltek. A kivezényelt csapategységek és a munkások között összeütközésekre került sor. – *63*

[9] Utalás az Igazak Szövetsége londoni csoportjának vezetőire (K. Schapper, J. Moll, H. Bauer), akik 1846 novemberében üzenettel fordultak a Szövetség valamennyi csoportjához. Az üzenet számos helyes gondolat mellett az Igazak Szövetségének elvi kérdésekben vallott téves és zavaros nézeteit is tartalmazta, s megnyilvánult benne a W. Weitling befolyását tükröző bizalmatlanság a „tudósokkal", azaz a teoretikusokkal, tehát a forradalmi értelmiséggel szemben. A dokumentum szerzői úgy vélték, hogy egy nemzetközi kommunista kongresszus, amelyet 1847 májusában óhajtottak megtartani, véget vetne a kommunista mozgalomban folyó ideológiai harcnak és a fennálló véleménykülönbségeknek. Amikor ezt a tervet Marx és Engels tudta nélkül terjesztették elő, a tudományos kommunizmus híveit maga körül tömörítő brüsszeli Kommunista Levelező Bizottsággal ellentétben jártak el. Marx és Engels azon a véleményen voltak, hogy mielőtt egy ilyen kongresszust egybehívnak, konszolidálni kell a német kommunisták meglevő szervezeteit és meg kell szilárdítani ezek nemzetközi kapcsolatait, elsősorban az angol chartistákkal és a chartista balszárnnyal, melynek élén G. J. Harney, a Kommunista Levelező Bizottság angliai szervezője állt. Marx és Engels ezzel kapcsolatban kifejtették a tudományos kommunizmus elveit és bírálták az utopikus és kispolgári szocializmus különféle rendszereit. Miután az Igazak Szövetségének londoni vezetősége meggyőződött Marx és Engels nézeteinek helyességéről, 1847 január végén javasolta, hogy lépjenek be a Szövetségbe. (V. ö. még 59. jegyz.) – *64*

[100] A londoni Német Munkás Művelődési Egyletnek (v. ö. 79. jegyz.) 1845 márciusában J. Rongéhoz, a német-katolikusok (v. ö. 242. jegyz.) polgári ellenzéki mozgalmának megalapítójához és vezetőjéhez intézett üzenete arról tanúskodik, hogy az egylet és az Igazak Szövetsége vezetői, akik ebben az időben W. Weitling és a „kereszténységszocializmus" befolyása alatt álltak, éretlen elméleti nézeteket vallottak. Az üzenetben kifejtik, hogy a keresztény vallás „megtisztítva" és megreformálva alkalmas eszköze lenne a kommunizmus ügyének. – A londoni Német Munkás Művelődési Egyletnek a schleswig-holsteiniekhez intézett levelére vonatkozóan v. ö. 43. old. – *64*

[101] „Aftonbladet" – svéd esti lap; 1830-tól jelenik meg Stockholmban; a XIX. században a liberális burzsoázia sajtóorgánuma. – *66*

[102] „Le Bon Sens" – francia napilap; 1832-től 1839-ig jelent meg Párizsban; az alkotmánypárti ellenzék lapja. – *67*

[103] A „Filozófia nyomorúságá"-ról van szó, amelyet Marx válaszul írt (francia nyelven) Proudhon „A nyomorúság filozófiája" c. könyvére. – *67 70 72 86 92 95 102 297 335 349 442 447 476 517*

[104] Az angol utopista szocialista, J. F. Bray elmélete a munka termékeinek pénz nélküli cseréjére vonatkozik. Bray nézeteit Marx „A filozófia nyomorúsága" c. írásában bírálja (lásd 4. köt. 94–101. old.). – *70*

[105] „Veilchen. Harmlose Blätter für die moderne Kritik" – német hetilap; 1846-tól 1847-ig jelent meg a szászországi Bautzenban; „igazi szocialista" irányzatú. – *70*

[106] Engels itt Mozart „Die Zauberflöte" c. operájából idézi variálva Sarastro áriájának (2. felv. 12. jel.) következő sorait:

In diesen heil'gen Mauern,
Wo Mensch den Menschen liebt,
Kann kein Verräter lauern,
Weil man den Feind vergibt.
Wen solche Lehren nicht erfreun,
Verdient nicht ein Mensch zu sein.
Und ist ein Mensch gefallen,
Führt Liebe ihn zur Pflicht.

(Itt bosszú meg nem élhet,
E csarnok mélye szent,
Mert tiszta itt a lélek
És szűzi itt a csend.
És boldog, kit baráti szív
E helyre védve, áldva hív.
Nincs árulás sem itten,
E kőfal orma szent,
Hogy megbocsáss a hitben,
E szó itt áldva zeng.
És nem vagy ember, hogyha itt
Nem árad rajtad át a hit.) – *70*

[107] Utalás a „Német ideológiá"-nak az „igazi szocializmus" bírálatával foglalkozó részére (lásd 3. köt. 451–538. old.). Engels tovább dolgozott ezeken a fejezeteken kb. 1847 áprilisáig; munkájának eredménye „Az igazi szocialisták" c. kéziratban maradt fenn (lásd 4. köt. 236–279. old. és 141. jegyz.). A kézirat végéből ítélve, Engels a munkát nem fejezte be. – *70*

[108] Engelsnek K. Grün „Über Goethe vom menschlichen Standpunkte" c. könyvéről írt cikke alapul szolgált a „Német szocializmus versben és prózában" c. kritikai értekezéseinek második dolgozatához; ezt Engels eredetileg a „Német ideológiá"-nak az „igazi szocializmust" tárgyaló részéhez akarta átdolgozni, de abba nem került bele, hanem később a „Deutsche Brüsseler Zeitung"-ban jelent meg. – *70*

[109] Engels említett írása nem maradt fönn. – *71*

[110] „Berliner Zeitungshalle. Abendblatt" – német napilap; 1846-tól jelent meg Berlinben G. Julius kiadásában. 1848–49-ben a kispolgári demokrácia sajtóorgánuma volt. – *72*

[111] A „Status quo Németországban" c. cikkről van szó; Engels 1847 március–áprilisban írta és külön brosúrában akarta Németországban megjelentetni, de a kiadó (C. G. Vogler) letartóztatása miatt kinyomatására nem került sor (v. ö. 76. old.). A csonkán ránk maradt kéziratot először 1932-ben tették közzé. – *73 76*

[112] „Journal des Débats politiques et littéraires" – francia napilap; 1789-től jelent meg Párizsban különféle címekkel; a júliusi monarchia idején kormánylap, az orléanista burzsoázia lapja; az 1848-as forradalom alatt az ellenforradalmi burzsoázia szócsöve, az 1851-es államcsíny után a mérsékelt orléanista ellenzék lapja. – *73*

[113] „Le Constitutionnel" – francia napilap, 1815-től 1870-ig jelent meg Párizsban; a 40-es években a mérsékelt orléanisták lapja, 1848–49-ben a L. A. Thiers vezette ellenforradalmi burzsoázia újsága, 1851 decembere után bonapartista. – *73*

[114] Schufterle (Schuft = gazember) – Schiller „Die Rauber" (A haramiák) c. drámájának alakja (a banditák egyike). – *73*

[115] Communistes matérialistes (materialista kommunisták) – titkos összeesküvő társaság, amely a 40-es években alakult francia munkásokból, s Th. Dézamy eszméinek befolyása alatt állt. (Dézamy a francia utopisztikus kommunizmus forradalmi és materialista irányzatát képviselte.) 1847 júliusában perbe fogták a társaság tagjait, és az ítélet a vádlottakat sokéves börtönbüntetéssel sújtotta. – *73*

[116] Az utalás L. Blanc „Histoire de la révolution française" c. művére vonatkozik. – *74 89 100*

[117] V. ö. Cervantes: „Don Quijote", II. kot. 35. fej.:

„. . . Se dé tres mil azotes y trecientos
En *ambas sus valientes posaderas* . . ."

(. . Saját kezével üsson háromezret
S azonfelül még háromszáz csapást
Mezítlen, *két hatalmas farpofáján*. . .). – *75*

[118] A szóban forgó karikatúrát Engels IV. Frigyes Vilmosnak az Egyesült Landtag megnyitásakor, 1847 ápr. 11-én mondott trónbeszédéről rajzolta (lásd 4. kot. 29. old.); a rajzot a „Deutsche Brusseler Zeitung" 1847 máj. 6. száma különmellékletként közölte. – *76*

[119] „Deutsche Brusseler Zeitung" – hetenként kétszer megjelenő német lap; 1847 januárjától 1848 februárjáig adták ki Brüsszelben a német demokrata politikai emigránsok. Szerkesztője, A. Bornstedt, eleinte igyekezett a lapban közös nevezőre hozni valamennyi radikális és demokratikus irányzatot. Marxnak és Engelsnek, valamint társaiknak befolyására azonban az újság 1847 nyarától kezdve mindinkább forradalmi demokratikus és kommunista eszmék hirdetőjévé vált. Marx és Engels közvetlen munkatársi részvétele a lapnál 1847 szeptemberében kezdődött, 1847 végén gyakorlatilag már ők irányították az újság szerkesztését és az alakuló forradalmi proletárpárt, a Kommunisták Szövetsége lapjává tették. – *76 89 101 441*

[120] Marxnak a Kommunisták Szövetsége első, londoni kongresszusára tervezett utazásáról van szó. – A Kommunisták Szövetsége (Bund der Kommunisten) az Igazak Szövetségéből (v. ö. 59. jegyz.) alakult. 1847 január végén a Szövetség londoni vezetősége meghívta Marxot és Engelst, hogy csatlakozzanak a Szövetséghez. Az 1847 június elején Londonban megtartott kongresszuson a Szövetség átalakult a Kommunisták Szövetségévé; a régi jelszót; – „Minden ember testvér" – felváltották a proletárpárt nemzetközi

harci jelszavával: „Világ proletárjai, egyesuljetek!" Marx és Engels részvételével kidolgozták a Szovetség szervezeti szabályzatát (lásd 4. kot. 527–531. old.); ebben szabatosan megfogalmazták a kommunista mozgalom végcéljait, kikuszoboltek a régi Szovetség osszeeskuvő vonásait és a Szovetséget demokratikus elvekre alapozták. A szervezeti szabályzatot az 1847 nov. 29-től dec. 8-ig Londonban tartott második kongresszus hagyta jóvá, amely egyúttal megbízta Marxot és Engelst a pártprogram megírásával: ennek eredményeképpen jott létre a „Kommunista Párt kiáltványa". – Az 1848-as februári forradalom után az új kozponti vezetőségnek Párizs lett a székhelye. A német forradalom idején a kozponti vezetőség megszervezte a forradalmi német munkások hazatérését; Marx és Engels részvételével megfogalmazták forradalmi programjukat: „A Kommunista Párt kovetelései Németországban". A német forradalomban a kommunisták mint a demokratikus mozgalom szélsőbaloldali, proletár szárnya léptek fel és torekedtek egy proletár tomegpárt előfeltételeinek megteremtésére, lapjuk a „Neue Rheinische Zeitung" (v. o. 170. jegyz.) volt. A kommunisták a forradalom valamennyi arcvonalán az első vonalakban harcoltak és nagy tomegbefolyásra tettek szert, az onálló tomegpárt megteremtését azonban a forradalom veresége megakadályozta, a Szovetség tagjai kozul sokan bortonbe kerultek vagy kulfoldre kényszerultek, a szervezeti kapcsolatok szétzilálódtak 1849 őszen a Szovetség vezető tagjainak nagy része osszegyult Londonban. Az újjászervezett kozponti vezetőségnek sikerult 1850 tavaszára a szervezetet helyreállítani, értékelték a forradalom tapasztalatait és kituzték az onálló proletárpárt megteremtésének feladatát· „A Kozponti Vezetőség uzenete a Kommunisták Szovetségéhez 1850 március". Az 1850 nyarán kiéleződott elvi és taktikai nézeteltérések a forradalom azonnali kirobbantását célul tuző, kalandorkodó Willich–Schapper-csoporttal 1850 szeptemberében szakadásra vezettek. 1850 szept. 15-én Marx javaslatára a kozponti vezetőség hatáskorét a kolni korzeti vezetőségre ruházták (v. o. 7. kot. 513–516. old.), 1850 decemberében új szervezeti szabályzatot dolgoztak ki (v. o. 7. kot. 523–525. old.). A Szovetség tagjainak uldoztetése és tomeges letartóztatása kovetkeztében 1851 májusában a Szovetség beszuntette tevékenységét Németországban, a kolni kommunista-per (v. o. 8. kot. 379–388., 389–452. old.) után, 1852 nov. 17-én a Szovetség Marx javaslatára kimondta feloszlását. A Kommunisták Szovetsége mint az első nemzetkozi forradalmi proletár szervezet a Nemzetkozi Munkásszovetség – az I. Internacionále – előfutára volt. – *76 100 116 256 302 523*

[121] 1847 júliusában Engels Párizsból Brusszelbe utazott, ahol október kozepéig tartózkodott és Marxszal egyutt a tudományos kommunizmus eszméit terjesztette a Kommunisták Szovetsége helyi csoportjában es korzeteben, valamint a munkásegyletekben és a demokrata szervezetekben. Az adott levelet Engels abban az időben írta, amikor Marx a pénzugyei rendezése végett rokonaihoz Hollandiába utazott. – *78*

[122] A brusszeli Német Munkásegyletet (Deutscher Arbeiterverein) 1847 augusztusában alapította Marx es Engels; célja a Belgiumban élő német munkások politikai felvilágosítása és a tudományos szocializmussal való megismertetése volt. Az egylet a német forradalmi munkások legális kozpontjává vált es kozvetlen kapcsolatot tartott fenn a flamand és vallon munkásegyletekkel. Leghaladottabb elemei tagjai lettek a Kommunisták Szovetségének. Az egyletnek kiemelkedő szerepe volt a brusszeli Demokrata Társaság (v. o. 123. jegyz.) megalapításában. Nem sokkal az 1848-as francia februári forradalom után, amikor tagjainak tobbségét a belga rendőrség letartóztatta és kiutasította, az egylet megszuntette múkodését. – *78 445*

[123] A brusszeli demokratáknak a levélben említett 1847 szept. 27-i nemzetkozi bankettján határozták el a Demokrata Társaság megalapítását. Az előkészítő bizottságba Engelst is beválasztották. – A Demokrata Társaság (Association démocratique) belgiumi nemzetkozi egyesület, 1847 szeptemberében alapították Brusszelben haladó polgári és kispol-

gári demokraták, valamint – elsősorban emigráns német – proletár forradalmárok; Marx és Engels tevékeny szerepet játszott a társaság megalapításában. 1847 nov. 15-én Marxot alelnokké választották, az elnök L. Jottrand lett. A társaság a nemzetközi demokratikus mozgalom egyik legfontosabb központjává fejlődött. A 48-as francia februári forradalom idején a társaság proletár szárnya kuzdott a belga munkások felfegyverzéséért és megindította a harcot a demokratikus koztársaságért. Marx 1848 márciusi kiutasítása után és a társaság legkovetkezetesebb elemeinek rendőri uldoztetése kozepette azonban a belga polgári demokraták nem tudták a dolgozók monarchia-ellenes harcát irányítani; a társaság ettől kezdve csak korlátozott, merőben helyi tevékenységet folytatott és 1849-ben már ténylegesen megszunt mukodni. – *79 444 445*

[124] A koztársaság I. évének vendémiaire elseje – 1792 szept. 22. Ezen a napon lépett életbe Franciaországban az új, forradalmi naptár. – *80*

[125] „L'Atelier démocratique" – belga munkáshetilap; 1846-tól 1847-ig jelent meg Brusszelben, L. Heilberg kiadásában. – *80*

[126] V. o. „Marseillaise" (francia forradalmi dal, szovegét és zenéjét 1792-ben írta Rouget de Lisle), 7. szakasz; e kiegészítő szakaszt a gyermekek kara énekli. – *80 451*

[127] Az S. Seiler által alapított brusszeli levelező irodáról van szó, amelynek W. Wolff is munkatársa volt. – *81*

[128] G. Weerth 1847 szept. 18-án beszédet mondott a szabadkereskedelemről a kozgazdászok nemzetkozi kongresszusán. A kongresszus 1847 szept. 16–18-ig ulésezett Brusszelben. Engels részletesen beszámol a kongresszusról „A brusszeli szabadkereskedelmi kongresszus" c. cikkében (lásd 4. kot. 288–297. old.). – *81 96*

[129] A „Deutsche Brusseler Zeitung"-ról van szo, melyben 1847 szept. 26-án megjelent K. Heinzennek „Karl Heinzen und die Kommunisten" c. cikke. Válaszul írta Engels „A kommunisták és Karl Heinzen" c. cikket, s ezt már szept. 27-én, a Heinzen cikkének megjelenését kovető napon a nyomdába vitte. (E polémiával kapcsolatban lásd még 139. jegyz.) Alább Engels a Bornstedttel történt megállapodásra hivatkozik. Ennek értelmében Marx és Engels 1847 szeptemberétől állandó munkatársai voltak a lapnak, mely az év utolsó hónapjaiban a Kommunisták Szovetségének sajtóorgánuma lett. – *81*

[130] Engels a Kommunisták Szovetsége brusszeli csoportjának ulesére utal. A csoportot, melynek magva a Kommunista Levelezo Bizottság volt, 1847 augusztusában alakították, s vezetőjévé Marxot választották. – *84*

[131] A porosz Egyesult Landtagot, mely a nyolc meglevő tartományi Landtag egyesítése volt, 1847 ápr. 11-én nyitották meg Berlinben. Minthogy IV. Frigyes Vilmos porosz király nem volt hajlandó bizonyos részreformok elfogadására, az Egyesult Landtag többsége elvetette a kormány pénzügyi kívánságait és leszavazta az új államkolcsönt. Ezért az ápr. 11-én megnyitott Landtagot már jún. 26-án a király parancsára hazakuldték. – *87*

[132] „The Northern Star" – angol hetilap, a chartisták kozponti lapja; 1837-től 1852-ig jelent meg, előbb Leedsben, majd (1844 novemberétől) Londonban, kulonféle alcímekkel. Az újság alapítója és első szerkesztője F. O'Connor volt, a 40-es években G. J. Harney is szerkesztette. 1845 szeptemberétől 1848 márciusáig Engels a lap munkatársa volt. – *87*

[133] „La Revue indépendante" – az utopikus szocializmus befolyása alatt álló társadalompolitikai havi folyóirat; 1841-től 1848-ig jelent meg P. Leroux, G. Sand és L. Viardot szerkesztésében Párizsban. – *87*

[134] Az 1847 szept. 16–18-án tartott brüsszeli közgazdász-kongresszuson Marx beszédet szándékozott tartani a szabadkereskedelemről, azonban nem kapott szót, s a kongresszus után beszédét átdolgozta a sajtó számára. Ezt a szöveget az „Atelier démocratique" 1847 szept. 29. száma kozolte. A beszéd eleje 1848-ban J. Weydemeyer fordításában „A védővámosok, a szabadkereskedők és a munkásosztály" címmel külon kiadványban megjelent. Fennmaradt továbbá Marx beszédének tartalma Engels „A brüsszeli szabadkereskedelmi kongresszus" c. cikkében (lásd 4. kot. 288–297. old.). – *87*

[135] Praslin hercegnét 1847-ben meggyilkolva találták. A gyanú férjére terelődott, aki nagy hozományt kapott feleségével. A herceg néhány nappal később bekovetkezett halálát a sajtó öngyilkosságnak minősítette. – *87*

[136] „A munkáltatók és a munkások Angliában" c. cikket Engels francia nyelven írta, s ez az „Atelier" 1847 nov. (2.) számában „Egy német munkás" aláírással jelent meg. – *89*

[137] A Kommunisták Szövetsége (v. o. 120. jegyz.) első kongresszusa után, amelyen már felmerült egy katekizmus formájában kidolgozandó program gondolata, a Szövetség londoni központi vezetősége (K. Schapper, H. Bauer és J. Moll) szétküldte egy „Kommunista hitvallás" tervezetét a körzeteknek és a csoportoknak. Ez a tervezet, akárcsak az az „istenesen javított" és Párizsban el is fogadott változata, amelyet M. Hess készített, az utopikus szocializmus hatását mutatta, s nem elégíthette ki Marxot és Engelst. A párizsi körzeti vezetőség 1847 okt. 22-i ulésén Engels behatóan bírálta a tervezetet és egyhangúlag megbízást kapott, hogy újat készítsen. Ezt kovetően fogalmazta meg Engels a „Kommunizmus alapelvei"-t. (V. o. még 96. old.) – *90 96*

[138] S. Born a Kommunisták Szövetségének második kongresszusára utazott, amely 1847 nov. 29-tól dec. 8-ig folyt le Londonban (v. o. még 96. old.). – *90*

[139] Utalás K. Heinzen „Ein »Reprasentant« der Kommunisten" c. cikkére, amely a „Deutsche Brusseler Zeitung" 1847 okt. 21-i (84.) számában jelent meg, válaszként Engelsnek ugyanebben a lapban megjelent „A kommunisták és Karl Heinzen" c. polemikus cikkeire. 1848 október végén írta Marx a „Deutsche Brusseler Zeitung" számára „A moralizáló kritika és a kritizáló morál. Adalék a német kultúrtörténethez. Karl Marxtól Karl Heinzen ellen" c. cikkét. – *90*

[140] 1847 okt. 23-án a „Northern Star" kozzétette F. O'Connor egy cikkét hat angol radikális lap ellen, amelyek rágalmazó hadjáratot indítottak ellene. Erre vonatkozóan v. o. Engels „A chartisták agrárprogramja" c. cikkét (lásd 4. kot. 364–366. old.). – *90*

[141] Engels francia nyelven írt cikke „A kereskedelmi válság Angliában – A chartista mozgalom – Írország" aláírás nélkül jelent meg a „Réforme" 1847 okt. 26-i számában. – *90*

[142] A „Deutsche Brusseler Zeitung" 1847 októberében és novemberében kozolte M. Hess „Die Folgen einer Revolution des Proletariats" c. cikksorozatát. – *91*

[143] Engels megkísérelte a „Réforme"-ban lekozoltetni Marxnak a brusszeli közgazdászkongresszusra készített beszédét (v. o. 134. jegyz.). – *92*

[144] A Kommunisták Szövetségének párizsi korzete a Szövetség második kongresszus ára választott kuldotteket. – *93*

[145] A lille-i bankettről, a liberálisok képviselőinek és a „National" pártjának e banketton tanúsított antidemokratikus magatartásáról v. o. Engels cikkét: „A reform-mozgalom

Franciaországban. Szakadás a reform táborában – A »Réforme« és a »National« – A demokrácia előretorése" (lásd 4. kot. 389–392. old.). – *93*

[146] Az 1830-as lengyel forradalom évfordulójáról van szó. – 1847 nov. 29-én Londonban a Testvéri Demokraták (v. o. 95. jegyz.) az évforduló megünneplésére nemzetközi gyűlést rendeztek. Marx átnyújtotta a Testvéri Demokratáknak a brusszeli Demokrata Társaság (v. o. 123. jegyz.) üzenetét, amely hangot adott a két egyesület szorosabb kapcsolatára vonatkozó törekvésnek. A gyűlésen Marx és Engels is beszédet mondott Lengyelországról. – *94*

[147] A Kommunisták Szövetségének (v. o. 120. jegyz.) második kongresszusáról van szó, amely Londonban ülésezett 1847 nov. 29-től dec. 8-ig. Ezen a kongresszuson Marx és Engels is részt vettek, s a kongresszus megbízásából írták meg a pártprogramot, a „Kommunista Párt kiáltványá"-t, mely 1848 februárjában jelent meg Londonban. – *95 447*

[148] „La Presse" – francia polgári napilap; 1836-tól 1928-ig jelent meg Párizsban, 1857-ig E. Girardin szerkesztésében; 1848–49-ben a polgári republikánusokat, később a bonapartistákat támogatta; a decemberi államcsíny után bírálta a Második Császárságot. – *96*

[149] A szóban forgó cikkeket Engels írta. A „Deutsche Brusseler Zeitung" 1847 dec. 30-i számában aláírás nélkul megjelent cikk: „A »Réforme« és a »National«"; a „Northern Star" 1848 jan. 8-i számában „Párizsi tudósítónktól" jelzéssel kozolt cikk: „Franciaország". – *99*

[150] V. o. Engels: „Az 1847-es év mozgalmai". – *101*

[151] A tartományi Landtagok rendi bizottságairól van szó. A Landtagok saját kebelükből (rendszerint szavazással) választották ezeket a bizottságokat, amelyek közös tanácskozó testületet alkottak: az „Egyesített bizottságok"-at. – Az Engels által említett cikk nem került elő. – *101*

[152] 1848 jan. 19-én megjelent a „Réforme"-ban egy aláírás nélkuli ismertetés arról a beszédről, melyet Marx a brusszeli Demokrata Társaság (v. o. 123. jegyz.) január 9-i nyilvános gyűlésén a szabadkereskedelemről tartott. – Chartista-históriákon Engels nyilván a „Réforme" 1848 jan. 19-i számában kozolt „Mouvement chartiste" (Chartista mozgalom) c. beszámolót (Jones és Harney beszédének fordítása), a „Réforme" jan. 10-i számában ugyanilyen címmel megjelent cikket (a „Testvéri Demokraták" Anglia és Írország munkásaihoz szóló, a „Northern Star"-ban kozzétett uzenetének fordítása) érti. Engelsnek ezt a két tudósítását kiadásunkba nem vettük fel. – *102*

[153] Szela – a zsoltárok héber szovegében gyakran előforduló szó; pontos értelme ismeretlen, talán az egyes szakaszok lezárását és közzene belépését jelezte. A Biblia-fordítások egy része változatlan alakban átvette. Ma kb. „vége", „el van intézve" értelemben használatos. – *103*

[154] 1848 január végén Engelst kiutasították Franciaországból a párizsi munkások között kifejtett forradalmi tevékenysége miatt. Engels ekkor visszatért Brüsszelbe. – *104*

[155] 1848 márc. 3-án Marx királyi parancsot kapott, hogy 24 órán belül el kell hagynia Belgiumot. Márc. 4-re virradó éjszaka, amikor Marx még úti előkészuleteivel volt elfoglalva, rendőrség hatolt be a lakásába és letartóztatta. Másnap a feleségét is letartóztatták. 18 óra hosszat fogva tartották őket, majd haladéktalanul el kellett hagyniok Belgium területét. F. Flocon, a francia köztársaság ideiglenes kormánya tagjának meghívására Marx Franciaországba utazott. – *104*

156 „L'Emancipation" – belga napilap; 1830-ban alapították Brusszelben; klerikális-katolikus irányzatú. – *104*

157 1848 márc. 3-án Kolnben hatalmas tomegtuntetés zajlott le, amelyet a Kommunisták Szovetségének helyi csoportja (v. o. 158. jegyz.) készített elő. A tuntetés résztvevőinek nevében A. Gottschalk a kozségtanácsnak hat pontból álló petíciót nyújtott át, amely a radikális demokratikus követeléseket (általános választójog, szólás- és sajtószabadság, egyesulési szabadság) és a munkásjogok védelmére vonatkozó követeléseket tartalmazta. A tuntető tomeget a kivezényelt katonaság és rendőrség szétkergette, a tuntetés vezetőit: Gottschalkot, A. Willichet és F. Annekét letartóztatták és eljárást indítottak ellenuk „felkelésre való izgatás és tiltott egyesulet alapítása" miatt. A bortonből 1848 márc. 21-én – a berlini forradalom gyozelme után – királyi amnesztiával szabadultak. – *104*

158 Kolnben már az 1848 márciusi forradalom előtt volt a Kommunisták Szovetségének (v. o. 120. jegyz.) egy csoportja, amelynek tagjai kozé tartozott K. D'Ester, R. Daniels, H. Burgers, valamint F. Anneke, A. Gottschalk, A. Willich és mások. Jelentős részuk az „igazi szocialisták" (v. o. 61. jegyz.) befolyása alatt állt. – *104*

159 1797-ben a francia koztársasági hadsereg által meghódított Rajna menti (balparti) teruleteken mozgalom indult meg egy rajnai koztársaság létrehozására. E mozgalom résztvevői, Rajna menti városok (koztuk Koln) republikánusai, arra torekedtek, hogy a feudális viszonyokat a Rajna balpartján felszámolják és polgári demokratikus reformokat léptessenek életbe. Csakhogy haladó céljaik megvalósításának egyetlen lehetőségét a Rajna-balparti teruleteknek a német államok szovetségétől való végleges elszakításában látták, s ezért még a francia annexiós torekvéseket is támogatták. A francia hadsereg főparancsnokának, Hoche tábornoknak a beleegyezésével 1797 szeptemberében elhatározták, hogy a Batáviai Koztársaság (Németalfold) és a Ciszalpin Koztársaság mintájára Rajna-balparti koztársaságot (Ciszrajnai Koztársaságot) hoznak létre. – A francia Direktórium egyre agresszívabb kulpolitikája azonban e terv megvalósítását meghiúsította. 1797 októberében Ausztria és Franciaország aláírták a campoformioi békét, amelynek titkos záradéka szerint a Rajna balpartját Franciaország kapta meg. – *105*

160 1848 febr. végén letartóztatták V. Tedescót, a Kommunisták Szovetségének tagját, és még számos belga demokratát, akik részt vettek a franciaországi februári forradalom hatására létrejott belgiumi republikánus mozgalomban. – *105*

161 V. o. Engels: „A »Northern Star« szerkesztőjéhez". – *105*

162 V. o. Marx: „Levél a »Réforme« szerkesztőjéhez". – *106*

163 A Kommunisták Szovetségének (v. o. 120. jegyz.) Párizsban megalakított kozponti vezetőségéről van szó. A franciaországi 1848 februári forradalom kitorése után a Szovetség vezetését a londoni kozponti vezetőségről a Marx által vezetett brusszeli korzeti vezetőségre ruházták át. Marx, miután márc. 3-án kiutasították Brusszelből, Párizsban telepedett le. Ekkor Paris lett a kozponti vezetoség legújabb székhelye. Ebbe a vezetőségbe Engelst is beválasztották. Március második felében es április elején a kozponti vezetőség megszervezte tobb száz német munkás hazateresét, hogy ezek – tobbségukben a Kommunisták Szovetségének tagjai – a kibontakozó német forradalomban részt vegyenek. A Kommunisták Szovetségének az 1848-as forradalomban kovetett politikai programja megfelelt azoknak az alapelveknek, amelyeket Marx és Engels március végén „A Kommunista Párt követelései Németországban" c. dokumentumban fogalmaztak meg. – *107*

164 Utalás az 1848-as februári forradalom után Párizsban megalakult Német Demokrata Társaságra (Deutsche Demokratische Gesellschaft). A társaság vezetői, G. Herwegh,

A. von Bornstedt stb. kispolgári demokraták voltak. Ők kezdeményezték azt a kalandor vállalkozást, hogy német emigránsokbol onkéntesléginót szerveznek, amely fegyveresen betor Nemetországba és forradalmasítja az országot. Marx és Engels határozottan ellenezte és tobb ízben bírálta ezt a tervet. Herwegh onkéntesléginójáit a német határ átlépése után 1848 áprilisában badeni teruleten délnémet csapatok szétverték. – A *fekete–vorös–arany* színeket viseló zászló lett a német nemzeti egységesítési torekvések szimbóluma. Az egység jelszavával agitáltak a kispolgári demokraták autonóm német államok svájci mintára elképzelt foderációjának létrehozásáért. – *108 449 453 580*

165 „Le Débat social" – belga hetilap; 1844-tol 1849-ig jelent meg Brusszelben, A. Bartels és (1846-tól) L. Jottrand kiadásában; polgári radikális irányzatú. – *109*

166 A „Moniteur Belge" 1848 márc. 12-én Marxnak Belgiumból történt kiutasításarol (v. o. 155. jegyz.) rosszindulatú tudósítást kozolt, amelyben a tényeket meghamisítva igazolni próbálta a belga hatóságok torvenyellenes eljárását. E kozleményre a „Debat social"-ban 1848 márc. 19-én cáfolat jelent meg. – „Le Moniteur Belge. Journal officiel" – a „Moniteur universel" c. francia kormánylap mintájára elnevezett belga napilap; 1831-ben alapították Brusszelben hivatalos orgánumként. – *110*

167 Engels: „A belgiumi helyzet". – *111*

168 Engels Brusszelből jovet kb. 1848 márc. 21-én érkezett Párizsba. – *111*

169 1848 áprilisának elsó napjaiban Marx és Engels visszatértek az emigrációból Nemetországba, hogy részt vegyenek a kibontakozó forradalomban. A helyzet felmérése után Marx, Engels és kovetoik arra a meggyőzódésre jutottak, hogy a Kommunisták Szovetségének (v. o. 120. jegyz.) ket-háromszáz tagja, akik elszórtan és elszigetelten élnek Németországban, a korabeli állapotok és a német munkások elégtelen politikai ontudata miatt nem tudnak jelentősebb befolyást gyakorolni a néptomegekre. Ezért Marx és Engels úgy gondolták, hogy a demokratikus mozgalomban mint ennek szélső balszárnya kell tevékenykedniok, előrehajtaniok a forradalmat. Beléptek a kolni Demokrata Társaságba és kovetoiknek is ezt a taktikát javasolták. A demokratákkal való szovetség mellett Marx és Engels fenntartották maguknak a jogot, hogy bírálják a kispolgári demokrácia vezetőinek hibáit és illúzióit. Egyúttal felhívták kovetőik figyelmét arra, hogy munkásegyleteket kell alakítani, s a proletariátus politikai nevelésével meg kell teremteni egy proletár tomegpárt előfeltételeit. Marx és Engels ápr. 11-én érkeztek Kolnbe és rogton hozzáfogtak egy nagy politikai napilap kiadásának előkészuleteihez. Lapjuk, a „Neue Rheinische Zeitung" (v. o. 170. jegyz.), a Kommunisták Szovetségének irányító és vezető orgánuma lett. Kb. ápr. 15-én Engels Barmenba utazott, majd Elberfeldbe és a Rajna-tartomány más városaiba, hogy a „Neue Rheinische Zeitung" részvényeit elhelyezze és a Kommunisták Szovetségének új csoportjait hívja életre. – *113 456*

170 A „Neue Rheinische Zeitung" részvényeire Marx, Engels és híveik 1848 áprilisában és májusában Németország kulonbozó városaiban jegyzéseket vettek fel. – „Neue Rheinische Zeitung. Organ der Demokratie" – 1848 jún. 1-től 1849 máj. 19-ig Kolnben megjelenő német napilap. Főszerkesztője Marx volt, munkatársai kozé tartozott Engels, W. Wolff, G. Weerth, F. Wolff, E. Dronke, F. Freiligrath és H. Burgers. A vezércikkeket, amelyek útmutatást adtak a német és az európai forradalom legfontosabb kérdéseiben, rendszerint Marx és Engels írta. – A polgári részvényesek nagy része mindjárt az újság harcos hangú első száma után visszavonult, amikor pedig a „Neue Rheinische Zeitung" a párizsi júniusi felkelés folyamán nyíltan állást foglalt a proletariátus ugye mellett, a még megmaradt részvényesek tobbsége is megvonta támogatását. A hatóságok megtagadták Marxtól a porosz állampolgárságot; az újság szerkesztői ellen sorozatos eljárásokat indítottak (v. o. 6. kot. 57., 213. skk. old.). A poroszországi ellenforradalmi

fordulat után még fokozódott a lap szerkesztőinek üldözése, s 1849 májusában, amikor az ellenforradalom általános támadásba lendült, a Marx és a többi szerkesztő ellen indított eljárások a szerkesztőséget a lap megszüntetésére kényszerítették. A „Neue Rheinische Zeitung" utolsó (1849 máj. 19. (301.)) száma, amely vörös nyomással jelent meg, búcsúfelhívást intézett Köln munkásaihoz, s ebben a szerkesztők kijelentették, hogy „utolsó szavuk mindig és mindenütt ez lesz: *a munkásosztály felszabadítása*"! (Lásd 6. köt. 506. old.) – *113 448 450 457 501 583*

[171] A „Neue Rheinische Zeitung"-ot ismertető prospektusról van szó, amely mindmáig nem került elő. – *113*

[172] Marx és Engels: „A Kommunista Párt követelései Németországban" (v. ö. 163. jegyz.). – *115*

[173] Utalás a „Neue Rheinische Zeitung" részvényeseinek a lap megjelentetése előtt, 1848 májusában Kölnben megtartandó gyűlésére. Azok a részvényesek, akik más városokban laktak és személyesen nem lehettek jelen ezen a gyűlésen, meghatalmazást küldtek az újság szerkesztőinek vagy más kölni személyeknek a nevére. – *116*

[174] 1848 szept. végén Engels elhagyta Kölnt, mert letartóztatás fenyegette (v. ö. 5. köt. 488–489. old.). Belgiumba emigrált, de a brüsszeli rendőrség okt. 4-én letartóztatta és kiutasította Belgiumból. Egy nappal később Engels Párizsba érkezett, majd rövid pihenő után gyalog Svájcba ment, ahová október végén érkezett meg (v. ö. 5. köt. 443–460. old.). Néhány napot Genfben töltött, majd Lausanne-ba és Bernbe ment, itt tartózkodott 1849 január közepéig, amikor visszatért Kölnbe. – *117 469*

[175] A „Neue Rheinische Zeitung"-ot több más demokratikus lappal együtt 1848 szept. 26-án rövid időre betiltották. A kölni katonai hatóságok, megrettenve a forradalmi demokratikus mozgalom nagy fellendülésétől, ostromállapotot hirdettek ki a városban. Marx, Engels és a „Neue Rheinische Zeitung" más szerkesztői ellen bírósági eljárást indítottak a kölni népgyűléseken való részvételük miatt. Az ostromállapot megszűnése után, 1848 októberében Marx súlyos pénzügyi és szervezési nehézségekkel küzdve folytatta a lap kiadását. Minden pénzét befektette az újságba, hogy az adósságokat kifizethessék és fedezhessék a további kiadás költségeit (lásd 583–584. old.). – *117*

[176] 1848 augusztusában és szeptemberében Marx Berlinbe és Bécsbe utazott, hogy pénzt szerezzen a „Neue Rheinische Zeitung" további megjelentetéséhez. Lengyel demokratákkal folytatott tárgyalások után Marx kétezer tallért kapott W. Kościelskitől. – *118*

[177] 1848 júliusában bírósági eljárást indítottak Marx ellen „Letartóztatások" c. cikkei miatt (lásd 5. köt. 153–156. old.), melyek leleplezték a porosz hatóságoknak a forradalmi demokraták ellen hozott megtorló intézkedéseit. Október elején Köln város ügyésze bírósági vizsgálatot indított Marx, Engels és a „Neue Rheinische Zeitung" más szerkesztői ellen az aláírás nélkül közölt „Leben und Taten des berühmten Ritters Schnapphahnski" c. tárcasorozat miatt, melynek szerzője G. Weerth volt. Október végén az ügyész újabb vádat emelt Marx mint a lap főszerkesztője ellen Friedrich Franz Karl Hecker radikális republikánus felhívásának közlése (v. ö. 5. köt. 422–426. old.) miatt. A bírósági tárgyalás 1849 febr. 7-én folyt le és a vádlottak (Marx, Engels és a lap felelős kiadója, H. Korff) felmentésével végződött. – *118*

[178] Utalás a „Neue Rheinische Zeitung" 1848 nov. 29-i (155.) számának röplapjában (v. ö. 183. jegyz.) közzétett szerkesztőségi megjegyzésre. – *122*

[179] V. ö. Engelsnek az 1848–49-es magyarországi eseményekkel kapcsolatos cikkeit (6. köt. 157–167., 188–189., 260–276., 293–297., 494–502. old.). – *122*

[180] Az 1848 dec. elején Svájcból a „Neue Rheinische Zeitung" számára írt „Proudhon" c. cikkben, mely nem jelent meg a lapban és csak kéziratban maradt fenn, Engels hivatkozik Marxnak „A filozófia nyomorúsága" c. művére. — *122*

[181] 1848 dec. elején Engels megírta „A nemzeti tanács" c. cikket, melyben szemléletes képet nyújt a korabeli Svájc politikai viszonyainak erősen helyi jellegű és korlátozott mivoltáról, ellentétben azzal a felfogással, amely Svájcot egy polgári föderatív köztársaság követendő példaképének tekintette. — *122*

[182] K. Heinzen: „Die Helden des teutschen Kommunismus. Dem Herrn Karl Marx gewidmet". — *122*

[183] A „Neue Rheinische Zeitung" szerkesztősége, hogy olvasóit a legfrissebb kül- és belpolitikai eseményekről tájékoztassa, gyakran második kiadást is megjelentetett a napilapból. Ha négy nyomtatott oldal nem bizonyult elegendőnek, mellékletekkel bővítették, új és fontos hírek esetén pedig különmellékleteket és különlapokat (röplapokat) bocsátottak ki. — *122*

[184] A. Gottschalkot és F. Annekét, akiket 1848 március végén szabadon bocsátottak (v. ö. 157. jegyz.), a vezetésük alatt álló kölni Munkásegylet jún. 25-i gyűlésén mondott beszédük miatt, júl. 3-án ismét letartóztatták. A kölni esküdtbíróság dec. 23-án felmentette őket. — *123*

[185] 1848 szept. 25-én a kölni ügyészség vádat emelt Engels, W. Wolff és H. Bürgers, a „Neue Rheinische Zeitung" szerkesztői ellen a fennálló rend elleni összeesküvés címén és a kölni népgyűléseken tartott beszédeik miatt. Miután kihirdették az ostromállapotot Kölnben (v. ö. 175. jegyz.), Engels kénytelen volt a várost elhagyni. Az ostromállapot időközbeni feloldása ellenére az államügyész okt. 3-án körözést bocsátott ki Engels ellen és elrendelte letartóztatását. Engels csak 1849 jan. közepén tért vissza Kölnbe (v. ö. 174. jegyz.). — *123*

[186] Engels: „A magyar harc". — *124 468*

[187] Engels: „A svájci sajtó". — *124*

[188] Engels gúnyos megjegyzése: „oktrojált Poroszország" az ún. „oktrojált alkotmányra" utal, amelyet az 1848 dec. 5-i ellenforradalmi államcsíny során a király „ajándékozott" a népnek, s amely a porosz nemzetgyűlés feloszlatásával egyidejűleg lépett életbe. — *124*

[189] Utalás az „Ein Aktenstück des Märzvereins" címmel a „Neue Rheinische Zeitung" 1848 dec. 29-i (181.) számában névtelenül megjelent tudósításra. A márciusi egyleteket (Märzvereine) 1848 nov. végén alakították meg Németország különböző városaiban a nemzetgyűlés baloldali képviselői; az egyletek élén a majna-frankfurti Központi Márciusi Egylet állt, vezetői Fröbel, Simon, Wesendonck, Raveaux, Eisenmann, Vogt voltak. A kispolgári demokrata vezetők cselekedetek helyett megelégedtek frázispufogtatással, nem léptek fel határozottan az ellenforradalom ellen. A „Neue Rheinische Zeitung" decembertől kezdve élesen bírálta a márciusi egyleteket. — *124*

[190] A H. Bürgers által írott „Hr. v. Ladenberg und die Volksschullehrer" c. cikkről van szó amely 1848 dec. 30-án jelent meg a „Neue Rheinische Zeitung" 182. számában. Az ígér folytatás azonban nem jelent meg a lapban. — *125*

[191] „Berner Zeitung" – svájci demokratikus újság; 1845-től 1872-ig jelent meg Bernben; kezdetben heti-, később napilap. — *125*

[192] „Schweizerische Nationalzeitung" – svájci radikális újság, 1842-től 1858-ig jelent meg Bázelban; kezdetben hetilap, 1847-től napilap. – *125*

[193] Valószínuleg a „Neue Rheinische Zeitung" 1849-es I negyedevi megrendelési felhívásáról van szo - *125*

[194] 1849 április kozepetől május elejéig Marx beutazta Északnyugat-Németország es Vesztfália tobb városát. Találkozott a Kommunisták Szovetségének (v o. 120. jegyz.) tagjaival és demokratákkal, tájékozódott az egyes helységekben tapasztalható forradalmi helyzetről és igyekezett pénzt szerezni a „Neue Rheinische Zeitung (v. o. 170. jegyz.) további kiadásához. Marx távollétében a lapot Engels irányította. – *126*

[195] A „Neue Rheinische Zeitung" megszunése után Marx és Engels 1849 majusának második felében Majna-Frankfurtba utaztak, hogy megkíséreljék rábírni a nemzetgyulés baloldali képviselóit, tegyenek határozott lépéseket és tettekkel védjék a forradalom vívmányait. Majna-Frankfurtból Delnyugat-Németországba utaztak, ahol abban az időben felkelés tort ki a birodalmi alkotmány érdekében (v. o. 196. jegyz.). Június elejen Marxot a demokraták pfalzi kozponti bizottságának mandátumával Párizsba delegálták, Engels pedig rovid ideig Kaiserslauternban maradt, a pfalzi ideiglenes kormány akkori székhelyén, majd Offenbachba ment, hogy ott belépjen a badeni–pfalzi forradalmi hadseregbe (v o. „A német birodalmi alkotmány-hadjárat", III. fej , 7. kot. 141–155. old.). – *128*

[196] A pfalzi–badeni kovetek az 1849 tavaszán a birodalmi alkotmány védelmere kitort felkelés idején Délnyugat-Nemetországban alakult pfalzi és badeni ideiglenes kormány diplomáciai képviselói voltak. A frankfurti nemzetgyulés által 1849 márc. 28-án elfogadott alkotmányt tobb német állam, így Poroszország is, elutasította. Erre 1849 májusában Szászországban, a Porosz Rajna-tartományban, Badenban és Pfalzban felkelések robbantak ki az alkotmány megvédése jegyében. A frankfurti nemzetgyulés azonban nem nyújtott támogatást a felkelőknek. 1849 júliusában a felkelést végképp leverték. Engels ezt a forradalmi mozgalmat „A német birodalmi alkotmány-hadjárat" és „Forradalom és ellenforradalom Németországban", XV–XIX. fej. (lásd 8. kot. 78–98. old.) c. munkáiban elemezte. K. Blind párizsi diplomáciai missziojáról és annak sikertelenségéről lásd Marx és Engels „Karl Blindről" c. írását (17. kot 238–239. old.). – *128 544*

[197] Hegypárt (Montagne) eredetileg a francia forradalom alatt, az 1792 szept.-ben osszeult konvent forradalmi demokrata csoportjának neve. Az elnevezés onnan ered, hogy tagjai az ulésterem legfelső padsorait foglalták el. Vezetőik G. J. Danton, J. P. Marat és M. Robespierre voltak. 1848–51-ben a „Réforme" c. lap körul csoportosuló republikánusok elnevezése. A kispolgári demokraták vezetője Ledru-Rollin, a hozzájuk csatlakozó kispolgári szocialistáké pedig L. Blanc volt. – *128 170 281 522*

[198] „Karlsruher Zeitung" – német napilap; 1757-től jelent meg; 1830-tól ezzel a címmel a mindenkori badeni kormányok hivatalos lapja volt. A badeni felkelés idején 1849 máj. 15 és jún. 2 kozott mint „a tartományi bizottság lapja", majd jún. 3 és 24 kozott mint „az ideiglenes kormány lapja" jelent meg. – *129*

[199] „Mannheimer Abendzeitung" – német radikális napilap; 1842-ben alapította a később „igazi szocialistává" lett K. Grun. 1848 végén szűnt meg. – *129*

[200] Utalás az 1848 okt. végén tartott második demokrata kongresszuson Berlinben választott kozponti bizottságra. Marxot, aki dontő forradalmi eseményekre számított Franciaországban, 1849 júniusában a demokraták kozponti bizottságának mandátumával Párizsba delegálták (v. o. 195. jegyz.), hogy a francia szocialista-demokrata pártnál a német forradalmi pártot képviselje. – *129*

[201] A badeni–pfalzi felkelés leverése után Engels egy onkéntes alakulattal (amelynek soraiban a porosz csapatok ellen hadi cselekményekben részt vett) 1849 júl. 12-én átlépte a svájci határt és júl. 24-én Veveybe (Waadt kanton) ment, ahol egy hónapig tartózkodott (v. o. 477–478. old.). – *130 477*

[202] 1849 augusztus végén Engels hozzáfogott „A német birodalmi alkotmány-hadjárat" c. munkájának megírásához. – *130 485 487*

[203] A levélben említett tárgyalások eredményeként 1849 decemberében megalapították a „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue" c. német folyóiratot, mely 1850 novemberéig jelent meg. A folyóirat a „Neue Rheinische Zeitung" folytatása volt. 1850 márciusától novemberig összesen hat füzetet sikerült megjelentetni, az utolsót kettős számként. A folyóiratot Londonban szerkesztették és Hamburgban nyomtatták, borítólapján New Yorkot is feltüntették, mert Marx és Engels azt remélték, hogy kelete lesz az amerikai német emigránsok körében. A folyóirat azt a feladatot tűzte maga elé, hogy történelmi materialista elemzés alapján levonja az 1848–49-es forradalom következtetéseit, meghatározza az új történelmi helyzet jellegét és kidolgozza a forradalmi proletárpárt további taktikáját. A lapban megjelent cikkek, irodalmi kritikák stb. nagy részét Marx és Engels írták, de harcostársaikat – W. Wolffot, J. Weydemeyert és G. Eccariust – is bevonták a munkába. Egyebek között megjelent a folyóiratban Marxtól az „Osztályharcok Franciaországban 1848-tól 1850-ig", Engelstől „A német birodalmi alkotmány-hadjárat" és „A német parasztháború", valamint több más munka. A folyóirat a németországi rendőri megtorlások és a pénzhiány miatt kénytelen volt beszüntetni megjelenését – *130 133 488 491 500 503 504 522 588*

[204] 1849 jún. 13-án a kispolgári hegypártiak (v. o. 197. jegyz.) Párizsban békés tiltakozó tüntetést szerveztek a francia köztársaság alkotmányának megsértése miatt. Ezt a tüntetést a készenlétben álló csapatok gyorsan szétkergették, ami betetőzte a kispolgári demokraták csődjét Franciaországban. Marx részletesen ír erről „Június 13" (lásd 6. kot. 511–513. old.) és „Osztályharcok Franciaországban 1848-tól 1850-ig" c. munkáiban. Jun. 13 után a „Hegy" egyes tagjai kulföldre menekültek, másokat letartóztattak és bíróság elé állítottak. – *131*

[205] Marx utalása arra vonatkozik, hogy a francia törvényhozó nemzetgyülés többsége, a rendpárt (v. o. 327. jegyz.) egymással vetélkedő monarchista frakciókra bomlott – A négy egyenesadó minden frankjához hozzácsapott 45 centime-os pótadó, amelyet a francia ideiglenes kormány 1848 márc. 16-án vezetett be, mindenekelőtt a parasztokat, a francia nép nagy többségét sújtotta. Ez a politika hozzájárult ahhoz, hogy a parasztok elfordultak a forradalomtól és az 1848 dec. 10-i elnökválasztáson Louis Bonaparte-ra szavaztak. – *131*

[206] National Anti-Corn-Law League (Nemzeti Gabonatörvény-Ellenes Liga) – free trader (szabadkereskedő) egyesület, Cobden és Bright gyárosok alapították 1838-ban Manchesterben. A gabonatörvények, melyeket a tory kormány 1815-ben az akkori nagybirtokosok érdekében hozott, korlátozták, ill. megtiltották a gabonabehozatalt Angliába. A liga teljes kereskedelmi szabadságot követelt és kuzdott a gabonatörvények eltörléséért; a gabona árának csökkentése ugyanis feltétele volt a munkaber csökkentésének és a földbirtokos arisztokrácia gazdasági és politikai gyengítésének. A földbirtokosok elleni harcában a liga igyekezett a munkásokat is felhasználni, ezt azonban az önálló munkásmozgalom, a chartizmus follendulése megakadályozta. A gabonatörvények eltörlése (1846) után a liga feloszlott. – *131 480*

[207] A hajózási törvényeket (Navigation Acts) 1651-ben, 1660-ban, 1663-ban és 1673-ban hoztak Kimondják, hogy kulföldről a legtobb árut csak angol hajón vagy a származási

ország hajóján szabad behozni; az angol partmenti hajózást kizárólagosan angol hajók számára tartották fenn. E rendszabályok elsősorban a holland közvetítőkereskedelem ellen irányultak. A törvényeket 1793 és 1854 között fokozatosan hatályon kívül helyezték. – *131 480*

[208] A Szent Szövetség az ellenforradalmi hatalmak egyesülése volt Európa minden haladó megmozdulása ellen. 1815 szept. 26-án alakították I. Sándor cár kezdeményezésére a Napóleont legyőző hatalmak; a szövetség magva Oroszország, Ausztria és Poroszország volt. Az uralkodók kötelezték magukat egymás kölcsönös támogatására, ha bárhol forradalom törne ki. – *132 175 217 244 480*

[209] V. ö. Heine: „Deutschland. Ein Wintermärchen", 8. fej. – *132*

[210] 1849 júniusában és júliusában Engels részt vett a badeni–pfalzi forradalmi harcokban (v. ö. 477–478. old.), amelyekről részletes elemzést ad „A német birodalmi alkotmányhadjárat" c. művében. – 1849 májusában Engels irányította az elberfeldi felkelés előkészítését (v. ö. „Elberfeld" c. cikkét; 6. köt. 487–489. old.). – *133 530*

[211] Marx 1849 aug. végén érkezett Londonba és ettől kezdve ott élt élete végéig. 1849 őszén Londonban gyűlt össze a Kommunisták Szövetsége vezető tagjainak zöme. Novemberben Engels is Londonba érkezett. A Marx és Engels által vezetett és újjászervezett központi vezetőség erőfeszítéseinek eredményeként sikerült helyreállítani a Kommunisták Szövetségének szervezetét és fellendíteni tevékenységét. Marx és Engels 1850 márciusában „A Központi Vezetőség üzenete a Kommunisták Szövetségéhez 1850 március" c. felhívásban mérlegelték az 1848–49-es forradalom tanulságait és feladatul jelölték ki egy önálló, a kispolgári demokráciától független proletárpárt megteremtését. – 1850 novemberének közepén Engels Manchesterbe költözött és újra belépett az Ermen & Engels céghez, főként azért, hogy Marxot anyagilag segíthesse és lehetővé tegye számára gazdaságtani elmélete kidolgozásának folytatását. Ettől az időtől kezdve Marx és Engels úgyszólván naponta váltottak levelet egymással. – *134 530*

[212] Föxchen (Fawksy) volt a beceneve Marx 1849 nov. 5-én született Heinrich Guido nevű kisfiának, aki a Guy Fawkes vezetésével az angol parlament ellen szervezett ún. „lőporösszeesküvés" (1605 nov. 5) évfordulóján született. – *134 581*

[213] A Harney kiadásában megjelenő chartista hetilapról, a „Red Republican"-ről van szó, amelyben a „Kommunista Párt kiáltványá"-nak első angol nyelvű fordítása megjelent. – „The Red Republican" – angol hetilap; 1850 júniusától novemberig jelent meg G. J. Harney szerkesztésében; a chartisták sajtóorgánuma volt. – A bélyegilletéket 1712-ben vetették ki az újságokra az állami bevételek növelése céljából, másrészt az ellenzéki sajtóra gyakorolható nyomás eszközeként. A bélyegilletékek tetemesen megnövelte a lapok kiadási költségeit, ezáltal korlátozta terjedésüket és hozzáférhetetlenné tette az újságokat a tömegek számára. 1836-ban a parlament kénytelen volt leszállítani a bélyegilletéket, 1855-ben pedig teljesen eltörölte. – *135 136*

[214] Utalás arra a perre, amelyet a Kommunisták Szövetségében bekövetkezett szakadás után a londoni Német Munkás Művelődési Egylet (v. ö. 79. jegyz.) részéről indítottak Marx hívei – H. Bauer és K. Pfänder – ellen. Az ügy körülményeit a Pfänder tollából származó alábbi nyilatkozat lefektette a sajtó számára:

„A londoni Munkás Művelődési Egylet Elnökének.

Szept. 17-én H. Bauer és én (mint az egyleti pénzek egy részének kezelői) kilépési nyilatkozatunkhoz csatolva levelet küldtünk a Great Windmill Street-i Társaságnak" (v. ö. 218. jegyz.), „amelyben felkértük, hogy a harmadik megbízottat, F. Bauert másnap

küldjék el hozzánk a pénzügyek rendezése céljából. Levelünkre napokig nem kaptunk választ. Végül H. Bauer kapott egy levelet, amelyben a társaság Great Windmill Street-i helyiségébe *rendelnek* bennünket. Ezt a pimasz felszólítást természetesen válasz nélkül hagytuk. Tizennégy nappal később a társaság megismételte a figyelmeztetést, amelyhez kellemetlen következményekről stb. szóló fenyegetéseket is hozzáfűzött. Erre az ismételt szemtelenségre elhatároztuk Bauerral, hogy a pénzt ezek után csak részletekben fogjuk visszafizetni. Politikai barátaink ezt annál is inkább helyeselték, mert időközben kiderült, hogy a pénzt arra akarják felhasználni, hogy megbízottakat küldjenek ki Németországba és ott bárgyú rágalmakat terjesszenek a társaságból kilépett tagok ellen, vagyis a pénzt az alapszabályokkal ellentétes célokra és pusztán egyes intrikusok érdekében használnák fel. A harmadik megbízott végül is felkeresett bennünket, és megegyeztünk vele abban, hogy a pénzt részletekben fogjuk visszafizetni, mégpedig 1850 dec. 1-e lesz az első fizetési határidő. De ahelyett, hogy a megállapodás szerinti határidőt bevárták volna, idézést kaptunk, hogy nov. 20-án jelenjünk meg a bíróság előtt. Meg is jelentünk, s mint az várható volt, a társaság keresetét elutasították. Dec. 1-én senki nem jelent meg a társaság képviseletében, hogy a megbeszélt részletet átvegye, viszont svájci, német és amerikai lapokban közlemény jelent meg, mely szerint a társaság egyleti pénzek elsikkasztásával vádol bennünket. Néhány héttel ezelőtt a társaság egyik elnöke felkeresett engem azzal, hogy hallomása szerint ki akarom fizetni a pénzt. Azt válaszoltam, hogy a pénz rendelkezésre állt, s a társaság saját hibája, hogy bírósági panaszokhoz és sajtórágalmakhoz folyamodott a törvényes határidő betartása helyett. Időközben meg kellett azonban beszélnem a dolgot H. Bauerral. Nevezett kijelentette, hogy tekintettel a társaság által elvesztett perre, törvényesen semmivel sem tartozik nekik és a minket provokáló rágalmak után ragaszkodni fog törvényadta jogához. Ami pedig engem illet, úgy a társaság az elnök, jegyző és pénztárnok által aláírt nyugta ellenében bármikor felvehet nálam 5 font sterlinget; a 18 shilling 4 penny összegű perköltséget, továbbá a honoráriumot Moll portréjáért, melyet a társaság rendelt nálam, ezennel elengedem.

London, 1852 jan. 21.

K. Pfänder.

Másnap megjelent Pfändernél a Windmill Street-i Társaság 3 fent említett tisztségviselője, nyugta ellenében átvették a pénzt és óvakodtak attól, hogy a levélben leszögezett tények bármelyikét, többek között a társaság velem szembeni tartozását, kérdésessé tegyék.

K. Pfänder."

Mint Schabelitznak Marxhoz írott 1852 márc. 6-i leveléből kitűnik, ez a dokumentum a „Schweizerische Nationalzeitung"-ban megjelent. – *135 337*

[215] „L'Indépendance Belge" – belga napilap; 1831-ben alapították Brüsszelben; a liberálisok sajtóorgánuma. – *137*

[216] A nagyerejű, jóétvágyú Tuck barát a Robin Hood középkori angol hős alakja körül kialakult népi mondák és balladák egyik szereplője. A sherwoodi erdőben tanyázó, törvényen kívüli szegénylegények tetteit számos irodalmi alkotásban is feldolgozták, így pl. E. Charles Vivian „Robin Hood" c. regényében. – *137*

[217] Model-lodging-houses – mintabérházak Londonban; kaszárnyaszerű épületek, egyszobás lakásokkal és közös konyhákkal, munkások részére. – *138*

[218] Great Windmill Street (Nagy szélmalom utca) – itt volt a londoni Német Munkás Művelődési Egylet (v. ö. 79. jegyz.) helyisége, ahol a Kommunisták Szövetségében (v. ö. 120. jegyz.) bekövetkezett szakadás után Willich és Schapper hívei összejöttek. 1850 nyarán kiéleződtek a Kommunisták Szövetsége központi vezetőségében az elvi ellentétek a tak-

tika kérdéseiben. Marx és Engels kb. 1850 nyarán arra a meggyőződésre jutottak, hogy tekintettel a kibontakozó gazdasági fellendülésre a közeli jövőben nem várható újabb forradalom. Ebből azt a következtetést vonták le, hogy a megváltozott körülmények között a fő feladat a tudományos kommunizmus eszméinek propagálása és proletár forradalmárok kinevelése az eljövendő harcokra. Willich és Schapper nem értettek egyet a körülményeket józanul mérlegelő elemzéssel és programmal, ragaszkodtak szektás, kalandor taktikájukhoz, s az Európában uralkodó reális politikai helyzetre való tekintet nélkül egy forradalom haladéktalan kirobbantása mellett kardoskodtak. Az ebből adódó elvi ellentétek a Szövetség központi vezetőségének szept. 15-i ülésén annyira kiéleződtek, hogy végleges szakadásra került sor (v. ö. 7. köt. 513–516. old.). A Marx és Engels által vezetett központi vezetőség többsége határozottan elítélte a Willich–Schapper-féle szakadár frakciót. A szept. 15-i ülésen Marx javaslatára a központi vezetőség hatáskörét a kölni körzeti vezetőségre ruházták. A Kommunisták Szövetségének németországi csoportjai mindenütt egyetértettek a londoni központi vezetőség többségének határozatával. 1850 szept. 17-én Marx, Engels és híveik kiléptek a londoni Német Munkás Művelődési Egyletből, mert az egylet tagjainak többsége Willich és Schapper oldalára állt. – *138 142 169 170 172 175 177 186 196 222 242 246 249 258 263 303 308 337*

[219] „Neue Deutsche Zeitung. Organ der Demokratie" – német demokratikus napilap 1848 júl. 1-től 1849 ápr. 1-ig Darmstadtban, majd 1850 dec. 13-ig – betiltásáig – Majna-Frankfurtban jelent meg O. Lüning, J. Weydemeyer és G. Günther szerkesztésében. – *139*

[220] A menekültbizottságról van szó, melyet a londoni német politikai emigránsok támogatására a Német Munkás Művelődési Egylet (v. ö. 79. jegyz.) alakított; a bizottságba 1849 szeptemberében Marxot is beválasztották. Hogy a kispolgári demokrata emigránsok ne befolyásolhassák a proletár elemeket, átalakították a bizottságot szociáldemokrata menekültbizottsággá, melynek vezetőségébe Engels is belépett. 1850 szept. közepén Marx és Engels kiléptek a szociáldemokrata menekültbizottságból, mert tagjainak többsége a Willich–Schapper-frakció hatása alá került. – *140 303 490 499 503 510*

[221] Utalás az Európai Demokrácia Központi Bizottsága által kibocsátott kiáltványra („Le comité central démocratique européen, aux Allemands"), amely e bizottság „La Voix du Proscrit" c. lapjának 1850 nov. 17-i (4.) számában jelent meg. – Az Európai Demokrácia Központi Bizottsága 1850 júniusában jött létre Londonban Mazzini kezdeményezésére, aki az első előkészületeket már 1849 végén Svájcban megtette. G. Struve és A. Ruge teljes mértékben támogatták ezt a kísérletet, amely a polgári és a kispolgári emigránsoknak egy nemzetközi szervezetbe való egyesítésére irányult. Struve ajánlatára Ruge a német demokrata párt képviselőjeként belépett a bizottságba. A szervezet, amely összetételében és ideológiájában egyaránt rendkívül ellentmondásos volt, nem sokáig állott fenn; az olasz és a francia demokrata emigránsok között kiéleződött ellentétek miatt az Európai Demokrácia Központi Bizottsága már 1852 márciusában ténylegesen felbomlott. – *140 155 167 174 180 301 523 536 547*

[222] „La Patrie" – francia napilap; 1841-ben alapították Párizsban; 1850-ben a monarchista választási blokk, az ún. rendpárt érdekeit képviselte; az 1851 decemberi államcsíny után bonapartista. – *140*

[223] A Kommunisták Szövetsége 1850 októberében megalakított kölni központi vezetőségének tagjairól van szó (v. ö. 218. jegyz.). – *141 315*

[224] V. ö. Mózes I. 35,18. Jákob felesége, Rákhel nagy gyötrelmekkel hozta világra fiát, ezért Benóninak, „fájdalmam gyermeké"-nek, „gyötrelmem fiá"-nak nevezte, Bár Rákhel be-

lehalt a szülésbe, Jákob később mégis Benjáminnak, azaz „szerencse fiá"-nak nevezte gyermekét. – *141*

225 „The Friend of the People" – angol hetilap; 1850 decemberében alapította G. J. Harney, 1851 nyarán megszunt. – *142*

226 Moral force (erkolcsi erő) – utalás azoknak a táborára, akik forradalomellenes, reformista módszerekkel kívántak demokratikus és szocialista célokat elérni. Angliában a 30-as és az 50-es évek kozotti időszakban a chartista mozgalom jobbszárnyának képviselőit, akik megegyezésre torekedtek a burzsoáziával, szintén a „moral force" hívemek nevezték. – *144*

227 Dissenterek (disszidensek) vagy nonkonformisták – az államegyházhoz nem tartozó protestánsoknak (presbiteriánusoknak, independenseknek, unitáriusoknak stb.) kozos neve Angliában; tobbé-kevésbé eltértek a hivatalos anglikán egyház dogmáitól, ezért az államegyház és az állam hosszú időn át uldozte őket. – *144*

228 A Kommunisták Szovetségének új szervezeti szabályzatát a Szovetség 1850 szeptemberében történt kettéválása után (v. o. 120. és 218. jegyz.) a kolni kozponti vezetőség Marx és Engels útmutatásai alapján fogalmazta meg. 1850 dec. 10-én a szervezeti szabályzatot más dokumentumokkal egyutt elkuldték a Szovetség londoni korzetének, s ennek 1851 jan. 5-i ulésén, amelyen Marx is részt vett, a szabályzatot elfogadták (szovegét lásd 7. kot. 523–525. old.). – *145 258*

229 M. Gross, L. A. Hine és F. Wilhelmi, Cincinnatiban (USA) élő német demokrata emigránsok 1850 végén azzal az ajánlattal fordultak Marxhoz és Engelshez, hogy díjtalanul működjenek kozre az ún. „haladó pamfletok", valamint az általuk tervezett „Sozialdemokrat" (Szociáldemokrata) és „Republik der Bauern" (A parasztok koztársasága) c. sajtóorgánumokban. Marx és Engels elutasították az ajánlatot, mert úgy vélték, hogy szorult helyzetuket bizonyos emigránsok a saját anyagi javukra akarják kihasználni. – *151 160*

230 Marx itt nyilván arra céloz, hogy E. von Muller-Tellering koblenzi származású. – *151*

231 1850 december végén Engels Manchesterből néhány napra Londonba utazott, ahol Marxszal és feleségével részt vett a Testvéri Demokraták (v. ö. 95. jegyz.) által rendezett újévi ünnepségen. Engels az unnepségen beszédet is tartott, amelyben részletesen foglalkozott a kontinensen lezajlott forradalom vereségének okaival. – *152*

232 1851 jan. 5-én a manchesteri People's Institut (Népintézet) helyiségeiben az ottani chartista tanács (Chartist Council) által egybehívott gyűlés zajlott le. A chartista tanácsban a reformisták (J. Leach, D. Donovan) tartották kezükben a vezetést. Ezek F. O'Connor hívei voltak, O'Connor pedig 1841 óta a polgári radikálisokkal való megegyezés mellett foglalt állást. A gyűlés kezdeményezői arra torekedtek, hogy gyöngítsék E. Jones és G. J. Harney befolyását, akik a chartisták forradalmi szárnyát képviselték és a Nemzeti Charta-szovetség (National Charter Association) londoni végrehajtó bizottságában vezető szerepet toltottek be. Marx és Engels támogatásával Jones és Harney ebben az időben azon fáradoztak, hogy a chartista pártot proletár szocialista elvek alapján újjászervezzék. Amikor Jones értesült a gyűlés egybehívásáról, Manchesterbe utazott, Harney pedig kozolte Engelsszel, hogy Jones a gyűlésen vitába szándékozik bocsátkozni ellenfeleivel, s felkérte Engelst, vegyen részt a gyűlésen és támogassa Jonest. A Marxhoz írt levélből kiderül, hogy Engels eleget tett Harney kérésének.

Jones a gyulésen élesen bírálta a manchesteri chartista tanács reformista irányvonalát, s beszéde hozzájárult ahhoz, hogy a manchesteri chartista szervezet nemsokára kettévált és tagjainak jelentős része a chartizmus forradalmi szárnyához pártolt át.

Éles vita alakult ki a gyűlésen a manchesteri chartista tanács és a londoni végrehajtó bizottság közötti kapcsolatok kérdésében. A manchesteri chartista tanácsban élvezett befolyását latbavetve O'Connor már 1850 novemberében javasolta egy konferencia összehívását Manchesterbe, hogy ott felfogását a végrehajtó bizottság nézeteivel szembeállítsa. A végrehajtó bizottság ellenezte egy ilyen különkonferencia egybehívását, s hogy a tagságnak a végrehajtó bizottság álláspontjáról való véleményét megállapítsa, 1850 decemberében új választást rendezett. E választások eredményeként kiderült, hogy a szervezet tagjainak többsége – kivéve a manchesteri chartista tanácsot – a végrehajtó bizottságba ismételten beválasztott Harneyt és Jonest támogatja. Az 1851 jan. 5-i manchesteri konferencián, a reformista vezetők ellenállása dacára, a résztvevők fele az új végrehajtó bizottság elismerése mellett szavazott. – *152*

[233] Goethe: „Torquato Tasso", 2. felv. 1. jel. – *153*

[234] Arról a rágalmazó nyilatkozatról van szó, amelyet 1851 jan. 7-én tett közzé a Willich–Schapper-frakcióhoz tartozó O. Dietz a „Schweizerische Nationalzeitung"-ban. Dietz ebben a nyilatkozatában azzal vádolja Marx híveit, H. Bauert és K. Pfändert, hogy a londoni Német Munkás Művelődési Egylet rájuk bízott pénzét eltulajdonították (v. ö. 214. jegyz.). – *154*

[235] A. Ruge rágalmazó cikkéről van szó, amely 1851 jan. 17-én jelent meg a „Bremer Tageskronik"-ban. A cikk gyűlölködő kirohanásokat tartalmazott a „Neue Rheinische Zeitung" és különösen Marx és Engels ellen (v. ö. 7. köt. 450–451. old.). – „Bremer Tageskronik" – német napilap; 1851 januárjától jelent meg ezzel a címmel a kispolgári demokrata R. Dulon által 1849-től 1850-ig kiadott „Tageskronik" folytatásaként. – *154 157*

[236] Atta Troll – Arnold Ruge csúfneve, Heine költeményének hőse után (v. ö. 8. köt. 264–265. old.). – *154*

[237] Marx már 1850 decemberében tárgyalni kezdett cikkei kiadásáról H. Beckerrel. 1851 április végén megjelent „Karl Marx összegyűjtött cikkei" 1. füzete. Ez két, 1842-ben írt cikket tartalmazott: „Megjegyzések a legújabb porosz cenzúrautasításról", valamint „A 6. rajnai Landtag tanácskozásai" c. cikksorozat első cikkét: „Viták a sajtószabadságról és az országos rendek tanácskozásainak közzétételéről". Becker letartóztatása miatt a gyűjtemény kiadása az első füzet megjelenése után abbamaradt. – *154 228 241 553*

[238] Marx megkísérelte, hogy J. Schubertot, a hamburgi kiadót peres úton a „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue" további kiadására kényszerítse. – *154*

[239] V. ö. Goethe: „Der Fischer". – *154*

[240] Utalás az Európai Demokrácia Központi Bizottságának (v. ö. 221. jegyz.) kiáltványára: „Aux peuples! Organisation de la démocratie", amely a szervezet lapjában Mazzini, Ledru-Rollin, A. Darasz és A. Ruge aláírásával 1850 augusztusában jelent meg. Ruge, aki korábban ateistának vallotta magát, aláírta a kiáltványt, jóllehet az vallásos jelszavakat tartalmazott. A „Szemle, májustól októberig" c. cikkben Marx és Engels részletekbe menően bírálják e kiáltványt (lásd 7. köt. 445–449. old.). – *155*

[241] Ironikus analógia, ugyanis üvöltőknek (Heuler) nevezték 1848–49-ben a republikánus demokraták a polgári konstitucionalistákat (alkotmánypártiakat), akik viszont ellenfeleiket felforgatóknak (Wühler) csúfolták. – *155 262 495*

[242] A „Fény barátai" (Lichtfreunde) – 1841-ben keletkezett vallási áramlat, mely a hivatalos protestáns egyházban uralkodó pietizmus, szélsőséges miszticizmus és álszentesség el-

len irányult. Ez az áramlat egyfajta vallásos oppozíció volt, amely a német polgárságnak a reakciós állapotokkal való elégedetlenségéből fakadt. 1846–47-ben a Fény barátai ún. „szabad közösségeket" alakítottak, amelyek különváltak a hivatalos protestáns egyháztól és 1847 márc. 30-án megkapták a szabad vallásgyakorlás jogát. Az 1848-as forradalom előtti időszakban a német ellenzéki vallási áramlatok – az ún. német-katolicizmus és a protestáns szabad közösségek – kísérleteket tettek egy összénmet nemzeti egyház teremtésére. A német-katolicizmus mozgalma 1844-ben bontakozott ki; a polgárság és kispolgárság jelentős rétegeit ragadta magával. A német-katolikusok elutasítottak egy sor katolikus hittételt és szertartást, s igyekeztek a katolicizmust az erősödő német burzsoázia igényeihez idomítani. 1859-ben a „Fény barátai"-nak szabad közösségei egyesültek a német-katolikusok közösségeivel. – *155 243 258 263 340 557*

[243] Az idézett szavak A. Ruge egyik cikkéből valók, amely 1851 jan. 17-én jelent meg a „Bremer Tageskronik"-ban, s amelyben többek között ez áll: „. . . Konrad Schramm (nem tévesztendő össze Rudolph Schramm berlini képviselővel) . . .". – *156*

[244] Engelsnek szándékában állt a „Friend of the People" c. chartista lapban cikksorozatot megjelentetni a különféle emigráns csoportok kispolgári vezetőiről, így pl. Mazziniről, Ledru-Rollinról, A. Rugéról és másokról. Minthogy azonban Harney, a lap szerkesztője, ebben az időben támogatta a kispolgári vulgáris demokratákat, Engels a tervezett cikksorozatot nem írta meg. E szatirikus munkára vonatkozó tervét Marxszal 1852-ben közösen írott pamfletban („A számkivetés nagyjai"; lásd 8. köt. 223–321. old.) lényegében megvalósította. – *156 177*

[245] A levélben említett választ, melyet A. Ruge rágalmazó cikkére Marx és Engels írt, a „Weserzeitung" nem közölte (a nyilatkozat szövegét lásd 7. köt. 450–451. old.). – „Weserzeitung" – német liberális újság; 1844-től 1930-ig jelent meg Brémában. – *157 276*

[246] Lásd Engels „A nemzetgazdaságtan bírálatának vázlata" (v. ö. 3. jegyz.). – *160*

[247] Ironikus utalás S. Weiss kispolgári demokrata szavaira, aki Marxhoz írt levelében (1850 ápr. 2) felajánlotta közreműködését a „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue" számára és megjegyezte: „Meine Feder ist spitz und gesalzen" – „Tollam hegyes (éles) és borsos (elmés)". – *160*

[248] Adónisz a görög mitológiában a halódó és újjáéledő természet istene, csodálatos szépségű ifjú, szeretője Aphroditének (a szépség, szerelem és termékenység istennőjének). A modern szóhasználatban Adónisz: férfiszépség. – *160 534*

[249] A chartisták manchesteri konferenciájáról van szó, amelyet F. O'Connor hívei hívtak össze a Nemzeti Charta-szövetség végrehajtó bizottsága ellenzése dacára (v. ö. 232. jegyz.). A konferencia 1851 jan. 26–30-ig ülésezett és főként a chartistáknak más pártokhoz való viszonyával, valamint szövetkezetek alapításának kérdésével foglalkozott. A konferencia többsége e kérdésekben a reformista irányvonalnak megfelelő álláspontra helyezkedett. J. Harney kérésére Engels részt vett a konferencián, hogy a chartizmus forradalmi szárnyának képviselőit informálja a konferencia lefolyásáról és a hozott határozatokról. A konferencián határozatot hoztak a végrehajtó bizottság által egybehívott chartista konventbe küldendő delegátusok kérdésében. A konferencia reformista vezetőinek többsége (J. Leach, Ph. McGrath, Th. Clark és mások) delegátusok kiküldése ellen volt. O'Connor azonban arra számított, hogy álláspontja a konventen is győzni fog, s az ő befolyására a konferencia mégis úgy határozott, hogy delegátusokat küld a konventbe. A chartista konvent, amely 1851 márc. 31-től ápr. 10-ig ülésezett Londonban, mégsem úgy folyt le, ahogyan azt O'Connor remélte. Harney és Jones hívei, akik a forradalmi proletár vonalat képvisel-

ték, határozták meg az ülésszak lefolyását. A konvent legfontosabb eredménye a Nemzeti Charta-szövetség programjának elfogadása volt. A program, számos gyöngéje és homályos megfogalmazásai ellenére, kifejezésre juttatta azt az ideológiai fejlődést, melyet a chartizmus a tudományos kommunizmus hatására megtett. A chartista mozgalom szocialista céljait ez a program nyíltan meghirdette. – *160*

250 Financial (pénzügyi) reformereknek nevezték a Parlamenti és Pénzügyi Reformért Küzdő Nemzeti Egyesület híveit. Ezt az egyesületet 1849-ben polgári radikálisok alapították, céljuk egy választójogi reform (az ún. Kis Charta) propagálása és adóreform megvalósítása volt. Minthogy a munkásosztály aktivitása a chartisták 1848 ápr. 10-i sikertelen tüntetése (v. ö. 508. jegyz.) után csökkent, a polgári radikálisok, akik programjukat szembehelyezték a chartisták követeléseivel, remélték, hogy sikerül megosztaniok a chartista mozgalmat és befolyásuk alá vonniok a munkástömegeket. A polgári radikálisok agitációja azonban, amelyet Cobden, Bright és – O'Connorral az élükön – a chartisták reformista elemei is támogattak, sikertelen volt. A chartisták többsége az ötvenes években is hű maradt a Népchartához. A Parlamenti és Pénzügyi Reformért Küzdő Nemzeti Egyesület 1855-ben feloszlott. – *160 167 492 581*

251 A currency-elmélet vagy currency-principle (forgalmi eszköz-elv) fő képviselője Lord Overstone volt. Ő és követői szigorúan Ricardo mennyiségi elméletéhez tartották magukat, amely szerint a pénztömeg növekedése változatlan árutömeg esetén az áruk árának emelkedését idézi elő. Ebből az elméletből kiindulva szerintük a bankjegyek teljes fémfedezetére van szükség, hogy fölös pénz forgalomba kerülését megakadályozzák. Overstone és követői 1844-ben egy törvényt fogadtattak el, amely Peel-féle törvény néven ismeretes. Eszerint az Angol Bank fémfedezet nélkül csak az államadósság mértékében – valamivel több, mint 14 millió £ értékben – bocsáthat ki bankjegyet, mégpedig államkötvények fedezete mellett; minden további összeget arannyal kell fedezni. A Peel-féle törvény a befolyásos pénzemberek érdekeit szolgálta, akik minden pénzügyi nehézség alkalmával felemelték a kamatlábat. Az 1847-es válság idején a Peel-féle törvényt átmenetileg hatályon kívül helyezték, hogy a Bank korlátozott kibocsátási tevékenységét kiszélesítsék.(Lásd még Marx. A tőke. 3. köt. V. szakasz, 34. fej. Budapest 1967. 534–551. old.) – *162*

252 L. Blanc „Histoire de dix ans. 1830–1840" c. mű első kiadásáról van szó. – *167*

253 „Papal aggression"-nek (pápai agressziónak) nevezték Angliában IX. Piusnak azt a törekvését, hogy beavatkozzon az angol katolikusok ügyeibe. 1850 szept. 30-án a pápa bullát bocsátott ki az angliai római katolikus hierarchia megteremtéséről és Wiseman angol katolikus lelkészt kinevezte westminsteri érsekké és bíborossá. Russell, a whig kormány miniszterelnöke, aki a pápai beavatkozással szemben a nemzeti érdekek védelmezőjének szerepét játszotta, 1851 augusztusában törvényt szavaztatott meg, mely angliai püspökök és érsekek pápai kinevezését érvénytelennek nyilvánítja. Ez a törvény azonban csak papíron létezett. – *168*

254 Manchesteriánusok – a Manchester-iskola követői. A Manchester-iskola a gazdasági élet teljes szabadságának szükségességét hirdető, az állam gazdasági beavatkozását elutasító, szabadkereskedelmi elveket valló közgazdasági irányzat a XIX. sz. első felében. Agitációjuk központja Manchester volt; a mozgalom élén két textilgyáros: R. Cobden és J. Bright állt, akik 1838-ban megalapították a Gabonatörvény-Ellenes Ligát (v. ö. 206. jegyz.). A 40–50-es években a szabadkereskedelem hívei politikailag külön csoportosultak; belőlük alakult az angol liberális párt balszárnya. – *168 245*

255 Törvénykezési reform (Law-reform) – John Russell a törvénykezés megjavítása ürügyén, de valójában a választójogi reform elodázásának megindoklása végett sürgős törvényjavaslatot terjesztett be, melyet később vissza is vont. – *168*

[256] 1851 máj. 1-től okt. 15-ig rendezték meg a londoni ipari kiállítást; ez volt az első kereskedelmi és ipari világkiállítás. – *168 197 226 234 248 261 280 312 334 527*

[257] Várgrófoknak gúnyolták hatalomvágyuk és reakciós törekvéseik miatt a francia törvényhozó gyűlés ama 17 orléanista és legitimista képviselőjét, akiket a belügyminiszter 1850 máj. 1-i rendeletére megbíztak az új választójogi törvény tervezetének kidolgozásával. A gúnynév V. Hugo francia írónak a középkori Németországban játszódó „Les burgraves" (A várgrófok) c. drámájából ered; várgrófnak (Burggraf) hívták annak idején Németországban az egyes városok és körzetek kormányzóit, akiket a császár nevezett ki. – *168*

[258] „Le Charivari" – francia élclap; 1832-től 1866-ig jelent meg Párizsban, munkatársai közé tartozott Daumier is; a júliusi monarchia idején élesen kormányellenes, 1848-ban a polgári republikánus kormányt és Cavaignac diktatúráját támogatta, később antibonapartista karikatúrákat közölt. – *168*

[259] V. ö. Biblia, Zsolt 139,9. – *169*

[260] Londonban a Church Streeten székelt a francia szocialista demokraták testvéri társasága, amelyhez a londoni francia emigráció legkülönfélébb elemei tartoztak, köztük Ledru-Rollin és L. Blanc is. A társaság 1850 őszén alakult meg azzal a céllal, hogy anyagi támogatásban részesítse a francia politikai menekülteket (lásd még 523. old.). – Febr. 24-e az 1848-as februári francia forradalom évfordulója. – *170 185 198 200 522*

[261] Az 1848-as forradalom küszöbén A. Willich, aki porosz katonatiszt volt, kilépett a hadseregből és mint ács dolgozott Kölnben. – *171 520 521*

[262] Ecce iterum Crispinus! (Íme, újra csak Crispinus!), Juvenalis: „Satirae", IV. – (A szatíra első része Crispinusnak, Domitianus császár egyik udvaroncának ostorozásáról szól. Átvitt értelemben e szavak azt jelentik: „megint ugyanaz".) – *172*

[263] „Te is fiam, Brutus" – Julius Caesar állítólagos utolsó szavai, mikor észrevette, hogy Brutus is ott van gyilkosai sorában; v. ö. Shakespeare: „Julius Caesar", III. felv. 1. szín (említi a mondást, de tagadja valódiságát Suetonius: „Julius Caesar", 82.; v. ö. Dio Cassius, 44, 19.). – *172 317*

[264] 1851 februárjában a rendpárt (v. ö. 327. jegyz.) a hegypárttal (v. ö. 197. jegyz.) együtt a törvényhozó nemzetgyűlésben 102 szavazatos többséggel elutasította 1 800 000 frank összegű dotáció engedélyezését Louis-Napoléon elnök részére. Montalembert, a rendpárt képviselője szót emelt a nemzetgyűlésben a dotáció engedélyezése érdekében. – *173 175*

[265] A porosz–svájci konfliktus Neuchâtel svájci kantonnal kapcsolatos. A Napóleont legyőző hatalmak bécsi kongresszusa (1814–1815) Neuchâtelt a porosz királynak ítélte oda, aki a porosz királyságtól különálló államma nyilvánította, mire 21. kantonként felvették a svájci szövetségbe. 1848-ig Neuchâtelban a régi royalista érzelmű, ill. poroszbarát családok uralkodtak, de az 1848-as republikánus felkelés köztársaságnak nyilvánította ezt a kantont és gyakorlatilag véget vetett Poroszország uralmának. Az ellentétek ezután annyira kiéleződtek, hogy Poroszországot csak az európai hatalmaknak, főként Angliának és Franciaországnak a diplomáciai beavatkozása tartotta vissza erőszakos lépésektől, míg végül 1857-ben a porosz király kénytelen volt hivatalosan is lemondani Neuchâtelről. – *175*

[266] Aut Caesar aut nihil (Vagy Caesar, vagy semmi) – Cesare Borgia jelmondata, mely címerében Julius Caesar képmásával együtt szerepelt. Ezt variálja Engels az „Aut Caesar aut Clichy" mondással. (Clichy az adósok börtöne volt Párizsban.) – *175*

[267] A Luxembourg-palotában ülésező kormányzóbizottság egykori delegátusairól van szó. Ez a bizottság 1848 febr. 28-án jött létre a munkások nyomására, akik egy munkaügyi minisztériumot követeltek. A munkások és a vállalkozók képviselőiből álló Luxembourg-bizottság lényegében csak vitás munkaügyi kérdésekkel foglalkozott, s az elnöklő L. Blanc engedékenysége folytán gyakorta a vállalkozóknak kedvező döntéseket hozott. A párizsi munkásság máj. 15-i tüntetése után a kormány 1848 máj. 16-án feloszlatta a bizottságot. – Az előparlament, amely 1848 márc. 31-től ápr. 4-ig ülésezett Majna-Frankfurtban, a német államok olyan képviselőiből állt, akik – a Szövetségi Gyűlés (Bundestag) összetételével ellentétben – vagy a fennálló rendi gyűlések tagjai, vagy pedig valamely egyesület, ill. népgyűlés küldöttei voltak. Az előparlament résztvevőinek túlnyomó többsége az alkotmányos monarchista irányzathoz tartozott; a republikánus demokrata kisebbségnek a föderatív köztársasági rendszer megteremtésére és az előparlament állandó szervvé változtatására tett javaslatát elutasították. Az előparlament 1848 áprilisában saját kebeléből egy 50-es bizottságot választott, melynek fő feladata a nemzetgyűlés előkészítése volt. Az 50-es bizottság, mely többségében polgári liberálisokból állott, a nemzetgyűlés összeüléséig működött. – *182 523*

[268] Utalás az 1851-es angliai kormányválságra. 1851 februárjában a whig kabinet miniszterelnöke, J. Russell, benyújtotta lemondását, mert vereséget szenvedett Locke King parlamenti képviselő indítványával kapcsolatban, hogy a grófságokban a választójogot terjesszék ki a 10 £ jövedelmű birtokosokra (addig 50 £ volt a határ). Minthogy a toryk vezetője, Stanley, nem tudott kormányt alakítani, márciusban ismét Russell lett a miniszterelnök. – *184*

[269] „Deutscher Zuschauer" – német radikális hetilap; 1846 decemberétől 1848 áprilisáig Mannheimban, 1848 júliusától decemberéig Bázelban jelent meg G. Struve szerkesztésében. (A Mannheimban 1848 júliusa és decembere között kiadott „Deutscher Zuschauer" J. Rothweiler és F. Mördes szerkesztésében „Neue Folge" alcímmel jelent meg.) Később még a lapnak egyetlen száma megjelent Neustadt an der Hardtban. – *184*

[270] „Deutsche Schnellpost für Europäische Zustände, öffentliches und soziales Leben Deutschlands" – német kispolgári emigránsok lapja; 1843-tól 1851-ig hetenként kétszer jelent meg New Yorkban, 1848–51 K. Heinzen szerkesztésében; 1851-ben A. Ruge is belépett a szerkesztőségbe. A lapnak egy melléklete is volt: „Wochenblatt der Deutschen Schnellpost". – *184*

[271] A két mű, melyre az utalás vonatkozik, A. Thiers „Histoire du consulat et de l'empire" (e 20 kötetes mű első kötete 1845-ben jelent meg Párizsban, teljes kiadása 1862-ben fejeződött be) és R. Southey „History of the Peninsular War". – *190 226*

[272] Utalás az 1848-as februári forradalom után az ideiglenes kormány rendeletére megalakított nemzeti műhelyekre, melyekkel egyrészt diszkreditálni akarták L. Blanc-nak a munka megszervezésére (v. ö. 31. jegyz.) vonatkozó eszméit, másrészt fel akarták használni az ott dolgozó, katonailag megszervezett munkásokat a forradalmi proletariátus ellen. De amikor a kormány azt látta, hogy a nemzeti műhelyek munkásai egyre forradalmibbak lesznek, igyekezett elsorvasztani a nemzeti műhelyeket, s ezek a provokációs intézkedések hozzájárultak a párizsi júniusi felkelés kirobbanásához. A felkelés leverése után a Cavaignac-kormány 1848 júl. 3-án rendeletileg feloszlatta a nemzeti műhelyeket. – *191*

[273] „The Times" – a legtekintélyesebb angol konzervatív irányú napilap; 1785-ben alapították Londonban „Daily Universal Register" címmel, 1788 óta jelenik meg „The Times" címmel. – *192*

[274] 1850 ápr. közepén Marx és Engels a Kommunisták Szövetsége (v. ö. 120. jegyz.) nevében megállapodtak a Londonban élő francia blanquista emigránsokkal és a chartisták forra-

dalmi szárnyának képviselőivel abban, hogy megalapítják a Forradalmi Kommunisták Világtársaságát. A hat cikkelyből álló alapszerződés (Marx, Engels, Harney, Willich, Vidil és Adam írták alá) Willich kézírásában fennmaradt (lásd 7. köt. 506. old.). A Kommunisták Szövetsége központi vezetőségében bekövetkezett szakadás után a francia blanquisták a Willich és Schapper vezetése alatt álló kalandor, szektás kisebbség oldalára álltak és velük együtt szövetségre léptek a kispolgári demokrata emigrációval. Ilyen körülmények között Marx és Engels Harneyval együtt 1850 okt. elején helyénvalónak találták a szerződés felbontását. – *193*

[275] F. Wolff 1851 febr. 25-i leveléről van szó, melyben Wolff közli Engelsszel, hogy a remélhető kereset kedvéért a londoni ipari kiállításra (v. ö. 256. jegyz.) érkező orosz látogatók számára egy orosz nyelvű kalauzt szándékozik kiadni. Erre az irreális tervre vonatkozóan kéri Engels tanácsát. – *194*

[276] Idegen-törvényt (Alien Billt) az angol parlament első ízben 1793-ban, majd 1802-ben, 1803-ban, 1816-ban, 1818-ban és 1848-ban hozott, ez utóbbit az 1848 ápr. 10-i chartista tüntetés és az európai kontinens forradalmi eseményei kapcsán. Az 1848. évi Alien Bill, mely felhatalmazta a kormányt, hogy idegeneket Nagy-Britannia területéről bármikor kiutasíthasson, 1850-ig volt érvényben. – *197 199 244*

[277] 1851 március elején Engels néhány napra Londonba utazott Marxhoz, hogy megbeszélje vele, milyen lépéseket tegyenek a kispolgári demokraták, a febr. 24-i bankett (v. ö. 180–187. old.) szervezőinek leleplezésére. – *199*

[278] Arról a nyilatkozatról van szó, melyet Engels 1851 márc. 5-én küldött a „Times"-nak Louis Blanc rágalmazó levele miatt. A levél, amely Blanqui pohárköszöntőjére vonatkozott, a „Times" márc. 5-i számában jelent meg. Engels nyilatkozatát a „Times" nem közölte. – *200*

[279] A „Friend of the People" 1851 márc. 15-i számában G. J. Harney közölte K. Schramm nyilatkozatát, amelyben Schramm tiltakozik a febr. 24-i banketton W. Pieperrel együtt elszenvedett sértések ellen (v. ö. 186–187. old.). – *200*

[280] Blanqui pohárköszöntőjéről van szó, amelyet a Belle-Île elnevezésű fegyencszigeten raboskodó Blanqui küldött a „Banquet des Egaux" (Egyenlők bankettja) előkészítő bizottságának. Ezt a bankettot, ill. nemzetközi összejövetelt a francia emigránsok 1851 febr. 24-én, az 1848 februári párizsi forradalom évfordulóján tartották Londonban. A pohárköszöntőt, amelyben Blanqui az 1848-as francia ideiglenes kormány tagjait – Ledru-Rollint, L. Blanc-t, Lamartine-t – a nép árulóinak minősítette, a bankett szervezői szándékosan eltitkolták, de Blanqui barátai különböző francia újságokban közzétették. Marx és Engels 1851 tavaszán lefordították németre és angolra, s rövid bevezetővel („Előzetes megjegyzés") látták el. A német fordítást 30 000 példányban kinyomtatva Németországban, valamint Angliában is terjesztették. – *200 207 222 229 537*

[281] Az utalás W. F. P. Napier „History of the War in the Peninsula and in the South of France, from the Year 1807 to the Year 1814" c. művére vonatkozik. – *203 221*

[282] Berlini vagy frankfurti küldöttek – az 1848–49-es porosz és frankfurti nemzetgyűlés tagjai. – *205*

[283] „The Morning Chronicle" – angol polgári napilap; 1769-től 1862-ig jelent meg Londonban; a whigek, majd az 50-es évek elején a peelisták, később a konzervatívok lapja. – *20*

[284] J. Vidil a febr. 24-i bankett (v. ö. 280. jegyz.) előkészítő bizottságának ama hat tagja közé tartozott, akik Blanqui pohárköszöntőjének felolvasása mellett szavaztak. A másik hét bizottsági tag a felolvasás ellen szavazott. – *206*

[285] „L'Assemblée nationale" – francia monarchista napilap; 1848-tól 1857-ig jelent meg Párizsban; 1851-ig a két dinasztikus párt, a legitimisták és az orléanisták egyesítésére irányuló törekvéseket képviselte. – *206*

[286] „The Daily News" – angol napilap; ezzel a címmel 1846-tól 1930-ig jelent meg Londonban; a XIX. sz. közepén a liberális ipari burzsoázia lapja. – *207*

[287] Landwehr – eredetileg általános felfegyverzés. Az állandó hadsereg bevezetésével előbb elvesztette jelentőségét, de a napóleoni háborúk idején kifejlesztették a Landwehr-rendszert a katonailag kiképzett hadkötelesek idősebb évfolyamainak hadi szolgálatba való bevonására. A porosz Landwehr-rendszert Scharnhorst 1813 márc. 17-i tervezete szerint építették ki. Két korosztályra oszlott: 26–32 és 32–39 évesek; az utóbbiakat háború esetén helyőrségi és megszálló csapatoknak szánták. A porosz törvények szerint a Landwehrt csak háborúban lehetett behívni. – *207 326 537*

[288] Zaragoza védői kitartóan harcoltak a spanyol felszabadító háború (1808–1814) idején Napóleon csapatai ellen. A franciák kétszer is ostrom alá vették a várost (először 1808 júniustól augusztusig, majd decemberben), de védői csak 1809 februárjában adták meg magukat a túlerőben levő francia csapatoknak. – *208*

[289] Marx e levél elejét W. Pieper 1851 márc. 22-én Engelshez írott levelének utolsó oldalára írta. A levélben Marx megbízásából Pieper leírta „A németekhez" c. felhívás teljes szövegét, amelyet A. Ruge, G. Struve, E. Haug, J. Ronge és G. Kinkel 1851 márciusában az általuk alakított „német ügyek bizottsága" nevében terjesztettek. A felhívás rövidített szövegét Marx és Engels „A számkivetés nagyjai"-ban közölték (lásd 8. köt. 292–293. old). – *209 228 231 241 548*

[290] A német ügyek bizottsága (v. ö. 289. jegyz.). – *209*

[291] Utalás G. Struve „Grundzüge der Staatswissenschaft" c. 4 kötetes művére, amelyből az első 2 kötet 1847-ben jelent meg Mannheimban, a második 2 pedig 1848-ban Majna-Frankfurtban. Marx arról is tudott, hogy Struve egy világtörténeten dolgozik, amelyet később „Weltgeschichte in 9 Büchern" címmel New Yorkban jelentetett meg. – *209*

[292] Utalás K. von Rotteck és K. Welcker „Das Staatslexikon. Enzyklopädie der sämtlichen Staatswissenschaften für alle Stände", továbbá K. von Rotteck „Allgemeine Weltgeschichte für alle Stände, von den frühesten Zeiten bis zum Jahre 1831" c. művére. – *209*

[293] Célzás Proudhonnak az idő által konstituált értékről szóló fejtegetésére, melyet Marx „A filozófia nyomorúsága" c. művében bírált (lásd 4. köt. 101–109. old.). – *213*

[294] Marx 1851 ápr.-ban kb. 17-től néhány napot Engelsnél töltött Manchesterben. – *213 224 526*

[295] Kékkönyveknek (Blue Books) nevezték kék borítólapjukról az angol parlamenti és külügyminisztériumi diplomáciai dokumentum-kiadványokat, melyeket a XVII. század óta adnak ki. – A Marx levelében említett kékkönyv: „Correspondence relative to the Affairs of Hungary. 1847–1849. Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty, August 15, 1850." – *213*

[296] Utalás R. Daniels kéziratára: „Mikrokosmos. Entwurf einer physiologischen Anthropologie" (Mikrokozmosz. Egy fiziológiai antropológia tervezete). Daniels, aki Kölnben élt, a kéziratot Marxnak véleményezésre küldte be. – *214 218*

[297] „Közlöny" – a magyar kormány hivatalos lapja az 1848–49-i forradalom és szabadságharc idején; 1848 jún. 8-án Gyurmán Adolf szerkesztésében indult, utolsó száma 1849 aug. 11-én jelent meg. – *216*

[298] Utalás K. von Decker „Der kleine Krieg, im Geiste der neueren Kriegführung. Oder: Abhandlung über die Verwendung und den Gebrauch aller drei Waffen im kleinen Kriege" c. művére, amely 1827-ben megjelent Párizsban 3 kötetben „La petite guerre, ou traité des opérations secondaires de la guerre..." címmel. – *219 544*

[299] Engels szóban forgó értekezése: „Mik a feltételei és kilátásai a Szent Szövetség háborújának egy forradalmi Franciaország ellen 1852-ben?" – *220*

[300] A waterlooi csatában 1815 jún. 18-án I. Napóleon seregét a Wellington vezette angol és holland, valamint a Blücher vezette porosz csapatok legyőzték. – *220*

[301] Célzás azoknak a tory-vezetőknek a politikai taktikájára, akik mint a nagybirtokosok érdekeinek képviselői kezdeti makacs ellenállás után egyik engedményt a másik után tették a burzsoáziának. Ezt a politikai taktikát Engels Wellingtonnak a Pireneusi-félszigeten 1808–14-ben folyt háborúban alkalmazott hadi taktikájához hasonlítja, amikor is az angol hadsereg Wellington parancsnoksága alatt a Lisszabontól északnyugatra kiépített Torres Vedras-i megerősített vonalra vonult vissza. – *221*

[302] Utalás a „Republik der Arbeiter" 1851 februári közleményére, mely aljas, rágalmazó támadásokat tartalmazott Marx és Engels ellen. – „Republik der Arbeiter" – amerikai német hetilap; 1850-től 1855-ig jelent meg New Yorkban, W. Weitling kiadásában; az utopikus egyenlősítő kommunizmus irányzatát képviselte. – *222*

[303] Parlamenti vonatok (parliamentary trains) – így nevezték a XIX. századi Angliában ironikusan azokat a harmadosztályú vonatokat, amelyeket 1844-ben külön törvény léptetett érvénybe. E törvény értelmében minden angol vasúttársaság köteles volt valamennyi vonalán naponta egyszer egy olyan szerelvényt közlekedtetni, amelynek óránkénti legkisebb sebessége 12 mérföld volt, s a menetjegy ára nem lehetett több, mint 1 penny mérföldenként. Engels ezeket a vonatokat „Védővám és szabadkereskedelem" c. munkájában (v. ö. 21. köt. 403. old.) „törvényileg előírt bumlivonatoknak" nevezte. – *224*

[304] A „Mémoires du duc de Rovigo, pour servir à l'histoire de l'empereur Napoléon" c. műről van szó. (A duc de Rovigo címet Savary 1807-ben kapta.) – *225*

[305] Austerlitznél 1805 dec. 2-án a szövetséges orosz és osztrák seregek megsemmisítő vereséget szenvedtek I. Napóleontól. A vereség után Ausztria Pétervárott különbékét kötött Napóleonnal. – *225 354*

[306] Köln helyettes polgármestere, Schenk, 1851 ápr. 25-én a városon átutazó porosz herceg tiszteletére mondott ünnepi beszédében köszönetét fejezte ki a városi tanács nevében a forradalom leveréséért. A porosz herceg azt válaszolta, hogy a hadsereg minden forradalmi felkelést le fog verni. Kijelentette, hogy a kölni sajtónak „meg kell javulnia", vagyis fenntartás nélkül reakciós nézeteket kell képviselnie. Schenk beszéde a városi tanács számos tagjában visszatetszést keltett. – *226*

[307] A Kommunisták Szövetsége kölni központi vezetőségének tagjairól van szó (v. ö. 218. jegyz.). – *228 246 256*

[308] Tupman (Dickens „Pickwick Klub" c. regényének egyik alakja) – W. Pieper csúfneve. Pieper házitanító volt a Rothschild családnál; a madame-on nyilván a Rothschild báróné értendő. – *229 231 237 335 352*

[309] A levélben közölt kivonatok az „Economist" 1845 ápr. 26-i és máj. 3-i számában megjelent „Electricity and Agriculture" c. cikkből valók. – „The Economist" – angol gazdasági és politikai hetilap; 1843 szeptemberétől jelenik meg Londonban, az ipari nagyburzsoázia lapja. – *230*

[310] „Der Kosmos" – az Angliában élő német kispolgári demokrata emigránsok hetilapja; 1851-ben E. Haug adta ki Londonban, G. Kinkel, A. Ruge, J. Ronge, H. B. Oppenheim és K. Tausenau közreműködésével; összesen hat száma jelent meg. – *231*

[311] A „Notes to the People" c. lapról van szó. Amikor G. J. Harney a kispolgári demokraták táborához csatlakozott, a lap – mint a chartisták forradalmi proletár szárnyát képviselő sajtóorgánum – különösen nagy jelentőségre tett szert. – „Notes to the People" – angol hetilap, chartista; 1851-től 1852-ig jelent meg Londonban, E. Jones szerkesztésében. Marx és Engels közreműködtek a lap szerkesztésében és kiadásában, s 1851 júniusától 1852 áprilisáig számos cikkük jelent meg benne. – *232 339*

[312] A célzás arra vonatkozik, hogy Wellington, aki a gabonatörvények eltörlését elvből ellenezte, mint a Peel-kormány tárcanélküli minisztere 1846-ban mégis kénytelen volt közreműködni a gabonatörvények megszüntetésében. Engels Wellingtonnak ezt a vereségét ironikusan a római légiók Caudiumnál elszenvedett vereségéhez hasonlítja. Itt mértek vereséget a szamnitok i. e. 321-ben, a második szamnit háború idején a római legiókra és arra kényszerítették őket, hogy átmenjenek a keresztbe tett lándzsákból formált „iga" alatt, ami egy legyőzött hadsereg számára a legnagyobb gyalázatot jelentette. Innen származik ez a kifejezés „átmenni a Furcae Caudinae (kaudiumi iga) alatt", vagyis elszenvedni a legnagyobb megszégyenítést. – *234*

[313] Sir J. Graham angol belügyminiszter 1844-ben utasította a postai hatóságokat, hogy az olasz politikai emigránsok leveleit (köztük az 1837 óta emigránsként Londonban élő Mazzini leveleit) kézbesítés előtt nyissák fel és tartalmukat közöljék az osztrák hatóságokkal. Intézkedése valószínűleg hozzájárult ahhoz, hogy amikor a Bandiera testvérek (az osztrák hadsereg olasz tisztjei, egy titkos összeesküvő szervezet tagjai) egy kisebb csoport olasz hazafival 1844 júniusában partra szálltak Kalábriában, hogy felkelést robbantsanak ki a nápolyi Bourbonok és az osztrák uralom ellen, az expedíció résztvevőit elfogták, a Bandiera testvéreket agyonlőtték. Ezzel kapcsolatban Graham, aki szégyenletes intézkedésével magára vonta az angol közvélemény haragját, 1846-ban lemondásra kényszerült. – *235*

[314] A kölni havi folyóirat terve nem valósult meg. – *238*

[315] Az említett levél nem maradt fenn. – *241*

[316] Utalás F. Freiligrath „Der Mohrenfürst" c. balladájára, amelyben a foglyul ejtett néger törzsfőnököt arra kényszerítik rabtartói, hogy „harci dobján cirkuszi mutatványokhoz szolgáltasson kísérőzenét". Miközben a dobot veri, elvonulnak előtte hajdani szabad életének jelenetei, emlékei. Mardosó szégyenében és fájdalmában szinte eszét vesztve veri a dobot, míg az reccsenve széthasad. – *241*

[317] 1850 októberében Varsóban I. Miklós orosz cár találkozott Frigyes Vilmos porosz trónörökössel és I. Ferenc József osztrák császárral, valamint miniszterekkel. E megbeszéléseken a cár döntőbíróként lépett fel Poroszország és Ausztria konfliktusában. A forradalom bukása után Poroszországnak és Ausztriának a németországi hegemóniáért való versengése ugyanis kiélezte a két ország viszonyát és elsősorban a kurhesseni és a schleswig-holsteini kérdéssel kapcsolatban konfliktusokra vezetett. Poroszország az 1850 júl. 2-i békekötés után nem volt hajlandó Schleswig-Holsteint a dánokkal szemben támogatni; Ausztria osztrák csapatokat akart küldeni Schleswig-Holsteinbe, Poroszország viszont tiltakozott ezellen. A cár Ausztria pártjára állt és kényszerítette Poroszországot, mondjon le a hegemóniára támasztott igényéről. Ennek eredményeképpen az Ausztria és Poroszország között nov. 29-én Olmützben aláírt megállapodásban Poroszország engedett a schleswig-holsteini és a kurhesseni kérdésben az osztrák követeléseknek; Ausztria egy hadtestet küldött Schleswig-Holsteinbe. – *242*

[318] „The Illustrated London News" – angol képeslap; 1842-től jelenik meg. – *242*

[319] „Athenäum. Zeitschrift für das gebildete Deutschland" – német hetilap; ezzel a címmel 1841-ben jelent meg Berlinben; az ifjúhegeliánusok sajtóorgánuma. – *242*

[320] 1851 áprilisában Portugáliában felkelés tört ki Costa Cabralnak a burzsoázia és a földbirtokosok legszélsőségesebb monarchista köreit képviselő reakciós diktatorikus kormánya ellen. A felkelés május közepén azzal végződött, hogy Costa Cabralnak menekülnie kellett, és Saldanna tábornagy került hatalomra, aki a nagyburzsoázia alkotmányos-liberális köreinek érdekeit képviselte. – *242 244*

[321] [Exegi] monumentum aere perennius . . . (Áll ércnél maradandóbb művem, emelkedett emlékem . . .). Lásd Horatius: „Carmina", III. könyv, 30. ének, 1. sor. – *243*

[322] „Illustrierte Zeitung" – német hetilap; 1843-tól 1944-ig jelent meg Lipcsében; a XIX. század közepén mérsékelt liberális irányzatot képviselt. – *243*

[323] „The Sun" – angol napilap; 1798-tól 1876-ig jelent meg Londonban; polgári liberális irányzatú. – *243*

[324] 1851-ben Franciaország bonapartista körei nyomatékosan követelték az 1848 nov. 4-én elfogadott alkotmány revízióját, különösen azokét a cikkelyekét, amelyek szerint a köztársasági elnököt négy évre választják, és csak újabb négy év elteltével választható ismét. Minthogy Louis Bonaparte elnöki megbízatása 1852 májusáig szólt, az 1848-as alkotmány szerint 1852 május 2. vasárnapján új köztársasági elnököt kellett volna választani. Az alkotmány vonatkozó cikkelyeinek revíziójával a bonapartisták Louis-Napoléon hatalmának további fennmaradását és a császári birodalom helyreállításának lehetőségét akarták biztosítani. „A Francia Köztársaság 1848 november 4-én elfogadott alkotmánya" (lásd 7. köt. 480–491. old.) és „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája" c. írásaiban Marx elemzi a francia alkotmányt. – *243 254 342 570*

[325] „Frankfurter Journal" – német napilap; a XVII. században alapították, 1903-ig jelent meg Majna-Frankfurtban; a múlt század közepén polgári liberális irányzatú. – *244*

[326] V. ö. Saint-Simon: „Catéchisme des industriels". Első füzet. (Lásd: Cl.-H. de Saint-Simon Válogatott írásai. Budapest 1963. 377. old.) – *244*

[327] Rendpárt – a két francia monarchista frakció: a legitimisták és orléanisták koalíciójának neve. A rendpárt, amelyet a konzervatív nagyburzsoázia 1848-ban a proletariátus elleni

osszefogás céljából hozott létre, 1849-től egészen az 1851 dec. 2-i államcsínyig vezető szerepet játszott a második koztársaság Torvényhozó Gyűlésében. Népellenes politikájának csődjét Louis Bonaparte klikkje a maga céljaira használta ki. – *247 342*

[328] Vízipolyákok (Wasserpolaken) – a szilézíai lengyelek német gúnyneve; eredetileg az oderai tutajosokat nevezték így, akik legnagyobbrészt lengyelek voltak. – *249*

[329] „Az én dicső hadi seregem" – így nevezte a porosz hadsereget 1849 jan. 1-i újévi udvozletében („An mein Heer") IV. Frigyes Vilmos. (V. o. még Marx cikkét a „Neue Rheinische Zeitung"-ban: „Egy újévi üdvozlet"; 6. kot. 152–156. old.) – *250*

[330] Engelsnek és Marxnak a lengyel kérdésben megváltozott véleményét lásd tobbek kozt 18. kot. 498–499. old. („Emigráns-irodalom. I") és 540–543. old. („Lengyelországért"). – *250*

[331] Marx arra utal, hogy 1849 májusában, a franciaországi választások idején, L. Faucher belugyminiszter a prefektusoknak hamis távíratí kozleményt kuldott, melyben a választókat a júniusi napok (v. o. 7. kot. 10–32. old.) megismétlődésének veszélyével próbálta megfélemliteni, hogy így nyomást gyakoroljon rájuk és a jobboldali jelolt megszavazására késztesse őket. – 1850 máj. 31-én a nemzetgyulés reakciós választási torvényt fogadott el, amely az általános választójogot megszuntette. Az új torvény értelmében csak azoknak volt szavazati joguk, akik legalább három év óta egyazon helyen laknak és egyenesadókat fizetnek. Ezáltal kb. hárommillió szavazót toroltek a választói névjegyzékekből. – *254 342*

[332] „A számkivetés nagyjai"-ban, ahol Marx és Engels a „Kosmos" szóban forgó cikkét ugyancsak idézi, a cikk szerzőjeként Kinkel felesége (szül. Mockel) szerepel. – *254*

[333] Mint Engelsnek J. Weydemeyerhez írott 1851 jún. 19-i leveléből kiderul (lásd 530. old.), Engels június első felében Londonban tartózkodott. – *256*

[334] A kolni központi vezetőségnek a Kommunisták Szovetségéhez intézett 1850 dec. 1-i uzenetéről van szó (lásd 7. kot. 519–522. old.), amelyet elsősorban H. Burgers dolgozott ki. A dokumentum tartalmazza a londoni kozponti vezetőség 1850 szept. 15-i határozatát a Kolnben megalakítandó új kozponti vezetőségre vonatkozóan, s bejelenti, hogy a Kommunisták Szovetsége londoni korzetének a kolni kozponti vezetőséghez eljuttatott javaslata alapján kizárja tagjai sorából a Willich–Schapper-frakció osszes tagjait. A kolni kozponti vezetőség Marx és Engels útmutatásai alapján új szervezeti szabályzatot (lásd 7. kot. 523–525. old.) dolgozott ki, amelyet a kozponti vezetőség egyéb dokumentumaival egyutt 1850 dec. 10-én elkuldtek a Szovetség londoni korzetének – A kolni kozponti vezetőség uzenete, bár elítéli a Willich–Schapper-frakció szakadár tevékenységét es szolidaritást vállal Marxszal és Engelsszel, nem tárja fel a Kommunisták Szovetségében bekovetkezett szakadás valódi okait, s részben Marxot és Engelst is hibáztatja a szakadásért. A levél egyes passzusai homályosak, megfogalmazásuk nem egyértelmű. Éppen erre céloz Engels, amikor Burgersre vonatkoztatva „az okfejtés ismeretes félhomályá"-t említi. Ez a dokumentum a Kommunisták Szovetsége tagjainak letartóztatásakor a rendőrség kezébe kerult és 1851 júniusában megjelent a „Dresdner Journal und Anzeiger"-ben, valamint a „Kolnische Zeitung"-ban. – *258 262 269 588*

[335] Marx és Engels: „A Kozponti Vezetőség uzenete a Kommunisták Szovetségéhez 1850 március". – *262 268 271*

[336] Deus ex machina (isten a gépből; a görög tragédiákban a bonyodalmat egy váratlanul megjelenő, színpadi gépekkel elővarázsolt isten oldotta meg) – isteni beavatkozás (drámában). Átvitt értelemben: váratlan fordulat, külsőleges megoldás. – *266*

[337] A tudósítás, amelyre Engels hivatkozik, Lipcséből kelt júl. 6-án, s 1851 júl. 8-án jelent meg az augsburgi „Allgemeine Zeitung" 189. számában. – *268*

[338] „Neue Preussische Zeitung" – német napilap; 1848-tól jelent meg Berlinben; az ellenforradalmi udvari kamarilla és a porosz junkerok érdekeit képviselte; „Kreuzzeitung"-nak is nevezték, mert címlapján rajta volt a Landwehr-vaskereszt. – *269*

[339] „Le Père Duchêne" – francia lap; 1790-től 1794-ig jelent meg Párizsban J.-R. Hébert szerkesztésében; a városi félproletár tömegek hangulatát tükrözte a francia forradalom idején. – *269*

[340] Mazzininak a német ügyek bizottságához (v. ö. 289. jegyz.) intézett felhívását Marx ironikusan Pál apostol leveleihez hasonlítja. – *270*

[341] M. Stirner: „Der Einzige und sein Eigentum", Lipcse 1845. 126. old. – *272*

[342] V. ö. Marx és Engels: „Szemle, [1850] májustól októberig". – *274*

[343] Célzás M. Stirner „Der Einzige und sein Eigentum" c. könyvére. – *276*

[344] „New Yorker Staatszeitung" – német demokrata napilap; 1834-ben alapították; később az Amerikai Egyesült Államok demokrata pártjának lapja. – *276*

[345] P.-J. Proudhon: „Idée générale de la révolution au XIXe siècle". – *277 279 287 289 292 295 296 306 316 320 335*

[346] „Die Arbeiterzeitung" – német nyelvű amerikai lap; 1851-től 1852-ig adták ki német emigránsok New Yorkban. – *278*

[347] Célzás W. Wolffnak a forradalom ellenségeit ostorozó 1848–49-es cikkeire és beszédeire, valamint a „Neue Rheinische Zeitung"-ban „Die schlesische Milliarde" címmel megjelent cikksorozatára, mely a sziléziai parasztok rendkívül súlyos helyzetét vázolva feleplezte a sziléziai junkerok parasztnyúzó harácsolását. A kőnyomatos tudósítások terve nem valósult meg. *279*

[348] „New York Daily Tribune" – amerikai polgári napilap; 1841-től 1924-ig jelent meg, H. Greeley alapította. A 40–50-es években haladó, rabszolgaságellenes nézeteket képviselt. Munkatársai között számos jelentős amerikai író és újságíró volt. Az utopikus szocializmussal rokonszenvező Ch. Dana a 40-es évek végén lett a lap szerkesztője. Marx munkássága a lapnál 1851 augusztusától 1862 márciusáig tartott; az aláírásával ellátott cikkek egy részét – Marx kérésére – Engels írta. Marx és Engels az európai reakció újbóli megerősödése idején teret kaptak ebben a közismert lapban, hogy kifejthessék nézeteiket a munkásmozgalomról, a kül- és belpolitikáról, a közgazdasági és gyarmati kérdésekről, az elnyomott népek nemzeti szabadságharcáról stb. Marx munkatársi minősége véglegesen az amerikai polgárháború idején szűnt meg; ebben döntő szerepe volt annak, hogy a szerkesztőség összetétele megváltozott és a lap irányzata egyre inkább hajlott a rabszolgatartó államokkal való kompromisszum felé. – *280*

[349] A hagyomány szerint Menenius Agrippa római patriciusnak sikerült i. e. 494-ben a mons sacerre (szent hegyre) kivonult plebejusokat leszerelnie példázatával, amelyben a test tagjai megtagadják az ingyenélő gyomor táplálását és ezzel önmagukat teszik tönkre. – *286*

[350] Utalás K Heinzennek a „Deutsche Brusseler Zeitung" 1847 szept 26-i (77.) számában a tudományos kommunizmus képviselői ellen intézett támadásaira, amelyekre Engels „A kommunisták és Karl Heinzen" c. cikkeiben válaszolt. (V. o. 139. jegyz.) – *287*

[351] „Preussische Lithographische Korrespondenz" – német kőnyomatos újság, Berlinben jelent meg. – *287*

[352] Utalás H Heine „Atta Troll" c kolteményére, XXIV. fej. 12. versszak, utolsó sor: „. . . Nem tehetség, de karakter". – *287*

[353] Amerikai whigek – politikai párt az Egyesult Államokban, 1834-tól 1852-ig főleg az ipari es finánctburzsoáziának, valamint az ultetvényesek egy részének a pártja. Amikor a rabszolgaság kérdésével kapcsolatban a politikai pártok átcsoportosultak, az amerikai whigek tobbsége a Demokrata Pártnak és Farmer-pártnak egy részével egyutt 1854-ben megalakította a Koztársasági Pártot (Republikánus Párt), mely a rabszolgaság ellen foglalt állást. A tobbi részuk a rabszolgatartó ultetvényeseket képviselő Demokrata Párthoz csatlakozott. – *288*

[354] Proudhon „Idée génerale de la révolution au XIXe siècle" c. muvéről Marx kérésére Engels kritikai kommentárt készített, amelyet 1851 október végén kuldott el Marxnak. – *292 338 344 348 351*

[355] Utalás R. Price kovetkező muveire. „An Appeal to the Public, on the Subject of the National Debt" és „Observations on Reversionary Payments; on Schemes for Providing Annuities for Widows, and for Persons in Old Age; on the Method of Calculating the Values of Assecurances on Lives; and on the National Debt". – *293*

[356] Marx kérésére Engels 1851 augusztusától 1852 szeptemberéig cikksorozatot írt „Forradalom és ellenforradalom Németországban" címmel. A cikksorozatot a „New York Daily Tribune" 1851 okt. 25-től 1852 okt. 23-ig kozolte, Marx aláírásával. Csak 1913-ban, a Marx–Engels-levelezés kiadásakor („Briefwechsel", I–IV. kot., Stuttgart) derult ki, hogy e cikksorozatot Engels írta. – *294 296 316 319 320 329 335 352 356 569 570*

[357] Történelmi (jogi) iskola – reakciós áramlat Németországban a XVIII. sz. végén és a XIX. sz. első évtizedeiben. V. o. Marx: „A történelmi jogi iskola filozófiai kiáltványa" és „A hegeli jogfilozófia kritikájához. Bevezetés". – *297*

[358] Marx: „Osztályharcok Franciaországban 1848-tól 1850-ig" (v. o még 203. jegyz.). – *297*

[359] W. Wolff 1848–49-ben képviselő volt a frankfurti nemzetgyulesben. – *297*

[360] A kiegyezők (Vereinbarer) kifejezes analogia az 1848 máj. 22-én Berlinbe osszehívott porosz nemzetgyulés tagjainak elnevezésére, akik „kiegyeztek a koronával egy alkotmányban". – *298 309 547*

[361] V. o. Juvenalis: I. szatíra, 79 sor: „. . . facit indignatio versum . . ." (az indulat ihlet versre). – *302*

[362] Bundestag – a német államok képviselőiből álló, Ausztria elnokletével Majna-Frankfurtban ulésező kozos Szovetségi Gyulés, amely a reakcio fellegvára volt. A reakciós erők az 1848-as forradalom után Németország demokratikus egyesítése ellen folytatott harcukban megpróbálták a Szovetségi Gyulés tevékenysegét feleleveníteni. – *304 351 580*

[363] „Le Proscrit. Journal de la république universelle" – az Európai Demokrácia Központi Bizottságának havi folyóirata; 1850-ben Párizsban jelent meg két száma, azután megszűnt. Szerkesztőségéhez tartoztak: Ledru-Rollin, Mazzini, Haug, E. Arago, Darasz, Delescluze, Worcell. 1850 okt. végén átalakították „La Voix du Proscrit. Organe de la république universelle" címmel hetilappá, mely 1851 szeptemberéig jelent meg a franciaországi Saint-Amand-ban. – *311 317*

[364] In partibus infidelium (a hitetlenek tartományaiban) – a nem-katolikus országokbeli egyházmegyékbe kinevezett püspökök (címzetes püspökök) címének kiegészítése; átvitt értelme: csak látszólag létező, seholországi, mondvacsinált (méltóság, rang vagy hatalom). – *311 533*

[365] Sic transit gloria mundi (Így múlik el a világi dicsőség). A mondás eredete ismeretlen; Kempis Tamás „Krisztus követése" c. művében vélik felfedezni. Kempis vonatkozó szöveghelye azonban így hangzik: „O quam cito transit gloria mundi!" (Ó mily gyorsan múlik el a világi dicsőség!) Ebből a fogalmazásból alakulhatott ki a római pápa koronázási szertartásának formulája, amelyet a koronázási díszmenet alkalmával a szertartásmester egy ezüstvilla végére tűzött csepű ellobbantása közben háromszor is elismétel: „Sancte Pater sic transit gloria mundi. – *312*

[366] Utalás a két egymással rivalizáló kispolgári emigráns-szervezetre: az A. Ruge által vezetett Agitációs Egyesületre és a G. Kinkel vezetése alatt álló Emigrációsklubra. – *312*

[367] 1851 végén több újság azt a hírt közölte, hogy K. H. Brüggemannt, a „Kölnische Zeitung" szerkesztőjét Kölnből kiutasították. A hír tévesnek bizonyult. – *313*

[368] Az ókori görögök és rómaiak hagyományos halott-búcsúztatója, melynek egy-egy változata előfordul Euripidésznél, Tibullusnál és Ovidiusnál, de a szállóige századok óta a Martialis IX. 30. sz. epigrammájában szereplő változatot őrzi: Sit tibi terra levis (Legyen neked könnyű a föld). – *313*

[369] 1851 szeptemberében letartóztatták Párizsban a Kommunisták Szövetsége ottani csoportjának tagjait, akik a Kommunisták Szövetségéből 1850 szept.-ben kivált Willich–Schapper-frakcióhoz tartoztak. 1852 febr.-ban a letartóztatottakat államcsíny előkészítése címén elítélték. A szervezetbe beépített provokátor Chervalnak (valódi nevén J. Crämer) módot adtak a szökésre. A porosz rendőrségnek az a kísérlete, hogy a Marx és Engels vezette Kommunisták Szövetségét belekeverje ebbe az ún. német–francia összeesküvésbe, csődöt mondott. A Szövetség egyik tagját, K. Schrammot, akit 1851 szept.-ben Párizsban letartóztattak, bizonyíték hiányában csakhamar felmentették. V. ö. Marx: „Leleplezések a kölni kommunista-perről", III. fej. (8. köt. 402–414. old.) és „Vogt úr", III. fej. 3. és 4. pont (14. köt. 354–367. old.). – *314*

[370] A római köztársaságnak 1849 júliusában bekövetkezett bukása után az alkotmányozó gyűlés képviselőinek jelentős része Angliába emigrált, ahol ideiglenes Olasz Nemzeti Bizottságot alakítottak, melynek tagjai közé Mazzini és hívei tartoztak. A bizottságot választói felhatalmazták, hogy nemzeti célokra kölcsönöket vegyen fel és az olasz polgárokat érintő minden kérdéssel foglalkozzék. – *317*

[371] Utalás Ausztriának Lengyelországgal kapcsolatos politikájára. Az osztrák kormány a lengyel nemzeti szabadságmozgalom elfojtására kihasználta az ukrán parasztság és a lengyel nemesség között fennálló osztályellentéteket és nemzeti ellentéteket. Amikor 1846 tavaszán egyes lengyel területeken kísérletek történtek egy nemzeti szabadságharc kirobbantására, és egyidejűleg Galíciában felkelés tört ki, az osztrákoknak sikerült néhány esetben a felkelt parasztokat a lengyel függetlenség harcosaira uszítani. A krakkói fel-

kelés leverése után a galíciai parasztfelkelést is kegyetlenül eltiporták. Az osztrák kormány 1848-ban ismét megkísérelte a galíciai parasztságot felhasználni a lengyel nemzeti szabadságmozgalom ellen, ezért 1848 tavaszán meghirdette a robot és még más feudális terhek eltörlését. Ez a reform azonban lényegében nem változtatta meg a galíciai parasztok helyzetét, mert a földesurak földbirtoka érintetlen maradt és a jobbágyság alóli felszabadulás váltságdíját olyan magas összegben szabták meg, melyet a parasztoknak hosszú évekig kellett törleszteniök. – *318 555*

372 „Journal des Österreichischen Lloyd" – osztrák napilap; 1836-tól 1854-ig jelent meg Bécsben; félhivatalos sajtóorgánum. – *318*

373 E. Dronke 1851 augusztusában Genfből írt Marxnak. Levelében beszámolt Ny. I. Szazonov orosz emigránssal vívott párbajáról, s közölte, hogy miután Svájcból előreláthatólag kiutasítják, Piemontban szándékozik letelepedni. Egyben jelezte, hogy az akkoriban Hamburgban időző G. Weerth segítségével szeretne adósaitól ott pénzt behajtani. – *318 320*

374 Arról a dokumentumról van szó, melyet a Kommunisták Szövetségéből kivált Willich–Schapper-frakció által alakított különszövetség (Sonderbund) 1851 nyarán tartott kongresszusa „Intézkedések a forradalom előtt, alatt és után" címmel fogadott el. (Sonderbund – ironikus analógia a hét gazdaságilag legelmaradottabb svájci katolikus kanton 1843-ban kötött reakciós szövetségére, amely 1847-ben polgárháborút robbantott ki Svájcban.) Ez a körlevél, mely a „Sonderbund" vezetőinek a mesterségesen kirobbantandó forradalomról szőtt szektás, valóságtól elrugaszkodott terveit tükrözi, az 1851 szeptemberi párizsi letartóztatások (v. ö. 369. jegyz.) során a francia rendőrség kezébe került. A dokumentum szövegét a francia sajtó közölte, a „Kölnische Zeitung" 1851 szept. 19-i (225.) számában pedig kivonatok jelentek meg belőle. – *319 321 324 329*

375 V. ö. Marx és Engels: „Szemle, 1850 január–február". – *322*

376 1788-tól a XIX. sz. közepéig Ausztráliába deportálták az elítélt bűnözőket. – *322*

377 V. ö. Marx és Engels recenzióját Thomas Carlyle „Latter-Day Pamphlets 2. Model Prisons" (Mai röpiratok 2. Mintabörtönök) c. írásáról (lásd 7. köt. 254–256. old.). – *322*

378 Dávid király elcsábította Hitteus Uriás feleségét, Bethsabét. Úgy megszerette az asszonyt, hogy feleségül kívánta, ezért Uriást hadba küldte az ammoniták ellen. Uriás maga vitte el azt a levelet, amelyben Dávid megparancsolta hadvezérének, Joábnak, hogy állítsa Uriást a legveszélyesebb helyre Rabba városa ostrománál. Így történt és Uriás elesett a csatában. (V. ö. Sámuel II. könyve, 11. fej.) – *328*

379 Célzás az 1849 májusa és júliusa között lezajlott badeni és pfalzi felkelésekre, amelyek a frankfurti nemzetgyűlésen elfogadott birodalmi alkotmány védelmében törtek ki. V. ö. Engels: „A német birodalmi alkotmány-hadjárat". – *330*

380 Risquons-Tout belga határfalucska, ahol Franciaországból hazatérő belga republikánus légionisták 1848 márc. 29-én belga katonaságba ütköztek. Ezt az incidenst a belga kormányzat a demokraták üldözésére, nevezetesen a risquons-tout-i per megrendezésére használta fel (v. ö. „Az antwerpeni halálos ítéletek"; 5. köt. 362–365. old.). – *332*

381 Marx 1851 okt. 4-i nyilatkozatáról van szó, amely a „Kölnische Zeitung" 1851 okt. 9-i 242. számában jelent meg. E nyilatkozatban Marx visszautasítja az augsburgi „Allgemeine Zeitung"-ban megjelent „aljas és ostoba, ízléstelen és hazug pletykákat", miszerint ő állítólag Beck bárónőre a Kommunisták Szövetsége tevékenységéről politikai titkokat

bízott, amelyek a kormányokhoz jutottak és alapot nyújtottak szövetségi tagok letartóztatásához. – *333*

[382] A Kommunisták Szövetsége központi vezetőségének 1850 augusztus végén tartott ülésén egy éles vitával kapcsolatban, melyet Marx és Engels A. Willichhel folytatott, Marx híve, K. Schramm párbajra hívta ki Willichet. A szeptemberben Ostende mellett lefolyt párbajban Schramm könnyebb sérülést szenvedett. – *333*

[383] „Zeitung für Norddeutschland" – német reggeli lap; 1848-tól 1872-ig jelent meg Hannoverban; liberális irányzatot képviselt. – *334*

[384] V. ö. Schiller: „Die Sonntagskinder". – *335*

[385] Utalás Viktória királynő 1851 októberi manchesteri látogatására. – *338*

[386] Célzás a francia kispolgári demokraták, illetve az ún. hegypárti (v. ö. 197. jegyz.) vezetők 1849 júniusi akciójára. Jún. 11-én Ledru-Rollin indítványt terjesztett be a törvényhozó gyűlésen, mely szerint Louis Bonaparte elnököt és minisztereit az alkotmány megsértésének vádjával bíróság elé kell állítani, amiért Róma ellen bevetették a hadsereget. Miután a nemzetgyűlés többsége elvetette az indítványt, a hegypárt jún. 13-án tömegtüntetést szervezett, tiltakozásul az alkotmánysértés ellen. A tüntetést a kormánycsapatok szétverték, a hegypárt tekintélyes vezetőit megfosztották mandátumuktól és megtorló rendszabályokat foganatosítottak ellenük. (V. ö. még Marx: „Osztályharcok Franciaországban", II. fej.; 7. köt. 32–60. old.) – *339*

[387] Utalás Kinkelnek és az „Emigrációsklub" más vezéreinek próbálkozásaira, hogy úgynevezett német-amerikai forradalmi kölcsönre gyűjtést szervezzenek. Ebből a célból Kinkel 1851 szeptemberében az Egyesült Államokba utazott. A kölcsönnek az lett volna a rendeltetése, hogy segítségével azonnali forradalmat robbantsanak ki Németországban. A „forradalmi kölcsön" kísérlete azonban megbukott. Marx és Engels több ízben kigúnyolták Kinkelnek ezt a kalandorötletét, mert káros és meddő kísérletnek tartották az efféle akciókat, amelyek a forradalmi mozgalom lanyhulása idején forradalom mesterséges előidézését tűzték ki célul. – *340 562*

[388] V. ö. Marx „A moralizáló kritika és a kritizáló morál" c. cikkének K. Heinzen és az ún. grobiánus irodalom kapcsolatára vonatkozó passzusát (4. köt. 319–320. old.). – *340*

[389] „Le Siècle" – francia napilap; 1836-tól 1939-ig jelent meg Párizsban; a 40-es években a mérsékelt alkotmányos reformokat óhajtó kisburzsoázia, az 50-es évektől a mérsékelt republikánusok lapja; 1870–71-ben egyidejűleg Párizsban és Tours-ban, majd Bordeauxban jelent meg. – *342*

[390] Marx az 1848–49-es frankfurti nemzetgyűlés résztvevőire utal. – *343 552*

[391] V. ö. Biblia, I. Kor. 9,22. – *345*

[392] „A filozófia nyomorúsága" (v. ö 103. jegyz.) tervbe vett német nyelvű kiadásáról van szó. – *347*

[393] A porosz kormány a Kommunisták Szövetsége 1851 májusában letartóztatott tagjainak vizsgálati fogságát minél hosszabbra akarta nyújtani. Marx és Engels a letartóztatottak érdekében azon fáradoztak, hogy a per tárgyalásának mielőbbi megtartását kikényszerítsék. (V. ö. még 401. jegyz.) – *347*

394 Marx 1851 nov. 5–15 között Engelsnél Manchesterben tartózkodott – *347*

395 Marxnak Engelshez írott 1851 dec. 1-i es 9-i levelébol, valamint Engelsnek Marxhoz írott 1851 dec. 16-i levelébol látható, hogy Engels akkoriban egy szatirikus pamfleton dolgozott, melyben a londoni nemet kispolgári emigránsok viselt dolgait tuzte tollhegyre. E pamflet egyik foszereploje minden valószínuség szerint K. Schapper (Engels szojátékában Schnapper. kapkodó, nagybélu, enyveskezu, eszem-iszom ember) volt, aki abban az idoben a szektás Willich–Schapper-frakció vezetői es a Kommunisták Szovetségében 1850 szeptembereben bekovetkezett szakadás (v. o. 218. jegyz.) kezdeményezoi kozé tartozott. Marx és Engels a pamfletot eredetileg a New York-i „Revolution" c hetilapban akarták névtelenul kozzétenni. Szándékukat azonban tobb okból nem valósították meg, foképp mert 1852 eleje óta nagyobb munkákon dolgoztak: Marx a „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája", Engels a „Forradalom és ellenforradalom Németországban" c. munkán. 1852 tavaszán Willich és Schapper kozott is nézeteltérések támadtak, és Schapper ismet Marxhoz kozeledett. Az 1852 máj. és jún. kozott írt „Számkivetés nagyjai"-ban (lasd 8. kot. 225–321. old.) Schapper már nem szerepel, a szarkasztikus nyilak itt Rugét, Kinkelt, Willichet stb. veszik célba. – *348 353 358*

396 Marxhoz írott 1851 nov. 17-i levelében W. Pieper Heine-verseket idézett. – *349*

397 Az ún. Morison-pilulákat a XIX. sz. első felében „csodaszerként" mindenféle betegség gyógyítására használták. – *349*

398 G. W. F. Hegel: „Phanomenologie", Előszó IV. 2. – *350*

399 Szibillák – Apollón isten papnoi, ókori jósnok. A leghíresebb a cumaei Szibilla volt, ő kalauzolta a monda szerint Aeneast alvilági útján. Cumaeból származtak azok a Rómában orzott Szibilla-konyvek is, amelyekhez a rómaiak válságos helyzetekben tanácsért folyamodtak. – *350*

400 „New Yorker Abendzeitung" – német nyelven megjelenő amerikai esti lap; német emigránsok adták ki a XIX. sz. 50-es éveiben. – *352*

401 Marx azon fáradozott, hogy tiltakozó mozgalmat szervezzen a Kommunisták Szovetségének a kolni kommunista-perben letartóztatott tagjai érdekében. Nyilatkozatok egész sorát kuldte a lapoknak a porosz hatóságok provokatív rendelkezéseiről és a vizsgálati fogságban tartottakkal szembeni gyalázatos eljárásról. A tervezett sajtókampányt azonban nem sikerult megszervezni, minthogy a kispolgári és polgári lapok nem voltak hajlandók a nyilatkozatokat kozzétenni. – *352*

402 A „Times" szerkesztőjéhez írt levelet a lap nem kozolte. A levél Engels altal írt fogalmazványát lásd 8. kot. 208–209. old. – *353*

403 „Reynolds's Newspaper" – angol radikális hetilap; 1850-ben alapította Reynolds Londonban; az 50-es években a chartistákat támogatta. – *353*

404 Kossuth Angliába érkezése alkalmából 1851 októbereben tiszteletére a chartisták unnepi gyulést rendeztek a londoni Copenhagen House-ban (Copenhagen Fields). A Kossuth fogadására alakult chartista bizottság elnoke, a reformista Th. Hunt nem akarta F. O'Connort meghívni a gyulésre azzal az indokolással, hogy O'Connoron az elmebaj tunetei mutatkoznak. Hunt eljárása felháborította a chartistákat, akik egyutterzest és reszvétet tanusitottak hajdani vezéruk iránt. O'Connort végul is meghívták az 1851 nov. 3-án megtartott gyulésre. Hunt, hogy tisztázza magát a chartisták előtt, a „Northern Star"

1851 nov. 29-i számában nyilatkozatot tett közzé, melyben a népérdekek védőjének és kommunistának vallotta magát. A chartista szövetség új végrehajtó bizottságába azonban mégsem választották be. – *353*

[405] Jones: What is Kossuth? etc. – *353*

[406] Levelének utolsó részét Marx W. Pieper Brüsszelből neki küldött 1851 nov. 27-i levelének harmadik oldalára írta rá, közvetlenül Pieper sorai után. – *353*

[407] Ezt a levelet Engels az 1851 dec. 2-i ellenforradalmi államcsínnyel kapcsolatban írta. Az államcsíny következményeként megszűnt Franciaországban a második köztársaság és átadta helyét a Második Császárságnak, III. Napóleon császárságának. Engels levelének néhány gondolatát „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája" c. művében Marx felhasználta, így pl. az ironikus hasonlatot Louis Bonaparte 1851 dec. 2-i államcsínye és az 1799 nov. 9-i (a francia forradalom naptára szerint brumaire 18-i) államcsíny között, melynek segítségével Bonaparte Napóleon mint első konzul diktátori hatalmat szerzett. – *354*

[408] Idézet N.-A. Th. Changarnier-nak 1851 jún. 3-án a francia nemzetgyűlésben tartott beszédéből. E beszéd válasz volt Louis Bonaparte 1851 jún. 1-i dijoni beszédére, amely burkolt fenyegetéseket tartalmazott a nemzetgyűlés ellen. – *354*

[409] Tuileriák (Palais des Tuileries) – egykori francia királyi palota Párizsban. Építését 1564-ben kezdték el. A francia forradalom idején itt ülésezett a Konvent. I. Napóleon óta a francia uralkodók lakhelye. A Párizsi Kommün idején leégett; azóta két szárnyát helyreállították. – *355 451*

[410] 1800 máj. 15–21 között 40 000 francia katona vonult át 150 löveggel a Nagy-Szent Bernát-hágón. A felső-itáliai Marengónál 1800 jún. 14-én Bonaparte Napóleon megsemmisítő vereséget mért az osztrák hadseregre, s ezzel az államcsínyje utáni első nagy győzelemmel megszilárdította hatalmát. – *355*

[411] Idézet W. Jordan, a frankfurti nemzetgyűlés képviselőjének az 1848 júliusi lengyel vitával kapcsolatban elhangzott beszédéből. (V. ö. 5. köt. 326–330. old.) – *355*

[412] V. ö. Shakespeare: „King Henry IV", I. rész, V. felv. 4. szín. – *358*

[413] Miserere (könyörgés; bűnbánó zsoltár kezdő szava) – utalás a „Daily News" 1851 dec. 5-i számában megjelent felhívásra: Louis Blanc, Bernard le Clubiste etc.: To the People (a Londonban élő francia emigránsok csoportjának felhívása a francia néphez az 1851 dec. 2-i államcsíny alkalmából). – *358*

[414] Krapülinski – Heine „Zwei Ritter" c. költeményének hőse, akiben a deklasszálódott lengyel nemest (szlachcicot) gúnyolja ki. A név a francia crapule (kicsapongó, hitvány, züllött) szóból ered. Krapülinskin itt Louis Bonaparte értendő. – *358 364 366*

[415] Utalás Napoléon-Louis Bonaparte „Des idées napoléoniennes" c. könyvére. – *361*

[416] Utalás Proudhon bevezetőjére, melyet „A la Bourgeoisie" címmel írt „Idée générale de la révolution au XIXe siècle" c. művéhez. – *362*

[417] Az 1794 júl. 27-én (a forradalmi naptár szerint thermidor 9) hatalomra jutott reakciós kormányzat ellen 1795 ápr. 1-én (germinal 12) és máj. 20–23-án (prairial 1–4) felkelés

tört ki Párizsban; az 1830-as júliusi forradalom után 1831-ben és 1834-ben Lyonban voltak munkásfelkelések. – *363*

[418] J. Weydemeyer „Die Revolution" címmel kommunista hetilapot akart indítani New Yorkban. Marx és Engels megígérték, hogy rendszeresen küldenek cikkeket a lapnak. Pénzügyi nehézségek miatt azonban csak két szám jelenhetett meg, 1852 januárjában. A. Cluss támogatásával Weydemeyernek sikerült 1852 májusában és júniusában még két számot megjelentetni, ezúttal „Die Revolution. Eine Zeitschrift in zwanglosen Heften" címmel. Ennek első füzetében jelent meg Marx „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája". Szorult anyagi helyzete miatt Weydemeyer a kinyomott példányok túlnyomó részét nem tudta kiváltani a nyomdatulajdonostól. Európába csak csekély számú példányt szállítottak. A második füzet F. Freiligrathnak 1852 januárjában G. Kinkel ellen írott két költői levelét tartalmazta („Zwei poetische Epistel"). – *366 569*

[419] Célzás J. Weydemeyer íráshibájára; Weydemeyer ugyanis „abolucionistákat" írt „abolicionisták" helyett. – Az abolicionisták a rabszolgaság megszüntetéséért (abolíciójáért) folyó mozgalom hívei. Ez a mozgalom az Amerikai Egyesült Államokban a XVIII. sz. utolsó évtizedeiben indult meg és a XIX. sz. közepén nagy erővel bontakozott ki. Az 1861–65. évi amerikai polgárháború (az Észak–Dél háborúja) eredményeként a négerek az Egyesült Államokban formális egyenjogúságot kaptak, miáltal az abolicionista mozgalom célkitűzése elvben megvalósult. – *366*

[420] 1841 júliusában Marx, miután megszerezte a filozófia doktora címet, Bonnba költözött, ahol docensként az egyetemen akart dolgozni. De mivel a reakciós porosz kormány számos haladó gondolkodású tudóst megfosztott egyetemi katedrájától, Marxnak is le kellett mondania az egyetemi pályával kapcsolatos szándékáról. Elhatározta, hogy publicisztikai tevékenységet folytat és a sajtóban fogja kifejteni forradalmi demokratikus nézeteit. – 1842 januárjától márciusáig Marx Trierben tartózkodott, menyasszonya, Jenny von Westphalen családjánál. – Marx és A. Ruge 1842. évi levélváltása Marxnak azzal a szándékával függött össze, hogy közreműködjék az akkori ellenzéki kiadványokban („Deutsche Jahrbücher", „Anekdota zur neuesten deutschen Philosophie und Publizistik", és később a „Rheinische Zeitung"). – *371*

[421] Marx: „Megjegyzések a legújabb porosz cenzúrautasításról". – *371 373*

[422] „Deutsche Jahrbücher für Wissenschaft und Kunst" – német irodalmi és filozófiai folyóirat; a baloldali hegeliánusok sajtóorgánuma; 1841 júliusától 1843 januárjáig jelent meg Lipcsében, A. Ruge és Th. Echtermeyer szerkesztésében; 1843 jan.-ban betiltották; korábban (1838–41) „Hallische Jahrbücher für deutsche Wissenschaft und Kunst" címmel jelent meg Halléban. – *371*

[423] Utalás L. Feuerbachnak K. Bayer „Betrachtungen über den Begriff des sittlichen Geistes und über das Wesen der Tugend" c. írásáról a „Hallische Jahrbücher"-ben 1840-ben megjelent recenziójára. – *371*

[424] Az „Anecdota philosophica" vagy „Anekdota zur neuesten deutschen Philosophie und Publizistik" (röviden: „Anekdota") c. kétkötetes gyűjteményt 1843-ban adta ki A. Ruge Zürichben és Winterthurban. Marx két cikkén kívül („Megjegyzések a legújabb porosz cenzúrautasításról" és „Luther mint döntőbíró Strauss és Feuerbach között") még B. Bauer, L. Feuerbach, K. F. Koppen, A. Ruge és mások cikkeit tartalmazta. – *373*

[425] B. Bauer „Die Posaune des jüngsten Gerichts über Hegel den Atheisten und Antichristen. Ein Ultimatum" c., névtelenul kiadott konyvéről van szó. – *373 375*

[426] Marx: „A hegeli jogfilozófia kritikájából". – *373 385*

[427] B. Bauert, aki mint docens teológiai előadásokat tartott a bonni egyetemen, 1842 márciusában ateista nézetei és liberális ellenzéki beszédei miatt a porosz kormány megfosztotta állásától. A Marx által említett Bauer-levél nem maradt fenn. – *373*

[428] Zeusz hattyú alakjában termékenyítette meg Léda spártai királynét, aki tojásból koltotte ki Zeusztól származó leányát, Helenét, akinek csodálatos szépsége a trójai háború okozója lett. – *374*

[429] Az 1842 febr. 18-i rendelkezésről van szó, amely a politikai és hivatali vétségekkel kapcsolatos büntetőeljárásról szóló (1821 márc. 6-i és 1834 aug. 2-i) kabinetparancsok felülvizsgálatára vonatkozott. Ez utóbbi két királyi rendelettel a porosz kormányzat a Rajna-tartományban érvényben volt Code pénal (lásd 523. jegyz.) és eskudtbíráskodás helyébe a porosz jogrendszert és a titkos törvénykezési eljárást léptette hatályba. A rajnai burzsoázia nyomására kibocsátott 1842 febr. 18-i módosító, ill. felulvizsgálati rendelkezés olyan korlátozásokat tartalmazott, amelyek kovetkeztében a porosz büntetőeljárás számos kérdésben (hazaárulás, hivatali vétségek stb.) továbbra is fennmaradt. – *374*

[430] Kínai újságokon Marx a hivatalos újságokat érti. – *375*

[431] E. G. G. von Bulow-Cummerow „Preussen, seine Verfassung, seine Verwaltung, sein Verhältnis zu Deutschland" c., 1842-ben Berlinben megjelent konyvéről van szó. – *375*

[432] V. ö. 119. zsoltár, 105., 98. és 46. szakasz, valamint Ámós 1,2. – *375*

[433] Kölni letelepedésének tervét Marx feladta (v. ö. 377. old.); 1842 áprilisában visszatért Bonnba, ahol megszakításokkal október kozepéig tartózkodott. – *375*

[434] Célzás a spandaui börtönre; Spandau város és erős vár 9 km-nyire Berlintől, a Spree és Havel összefolyásánál; a Havel szigetén levő Julius-toronyban őrizték aranyban a 120 millió márka hadikincset. *376*

[435] A Marx által említett cikkek közül csupán „A történelmi jogi iskola filozófiai kiáltványa" jelent meg; „A házasságról szóló fejezet" kivételével, amelyet a cenzúra nem engedélyezett, a „Rheinische Zeitung" 1842 aug. 9-i (221.) száma közölte. „A pozitív filozófusok" c. cikk nyilvánvalóan az ún. „pozitív filozófia" elemzésével és bírálatával foglalkozott. – A pozitív filozófia a német filozófia vallásos-misztikus irányzata volt a XIX. sz. 30–40-es éveiben. Képviselői: Chr. H. Weisse, Immanuel Hermann von Fichte (ifj.), A. Günther, F. X. von Baader – és később Schelling is – Hegel filozófiáját jobbról bírálták. A „pozitív filozófusok" a filozófiát a vallás függvényének tekintették, tagadták a racionális megismerést, és a „pozitív" tudás egyetlen forrását az isteni kinyilatkoztatásban látták. A racionális megismerést kiindulópontként elfogadó filozófiai szemléletet sommásan „negatívnak" minősítették. – *377*

[436] Marxnak ez a cikke – „A 6. rajnai Landtag tanácskozásai. Első cikk: Viták a sajtószabadságról és az országos rendek tanácskozásainak kozzétételéről" – „Egy rajnavidéki" aláírással jelent meg a „Rheinische Zeitung"-ban. – „Allgemeine Preussische Staatszeitung" – porosz napilap; 1819-ben alapította Berlinben Hardenberg; 1819-től 1848 áprilisáig a porosz kormány félhivatalos lapja, 1848 májusától 1851 júliusáig pedig „Preussischer Staatsanzeiger" címmel a porosz kormány hivatalos lapja. – *377*

[437] F. R. Hasse „Anselm von Canterbury" c. könyvének első része 1843-ban, második része 1852-ben jelent meg. – *377*

[438] V. ö. Shakespeare: „Troilus and Cressida", II. felv. 3. szín. – *378*

[439] Engels „Alexander Jung »Vorlesungen über die moderne Literatur der Deutschen«" c. recenziójáról van szó. – *379*

[440] 1841 szeptembertől 1842 októberig Engels katonai szolgálatát teljesítette a tüzérségnél Berlinben. Szabad idejében vendéghallgatóként látogatta a berlini egyetem előadásait. Ekkor kötött ismeretséget a baloldali hegeliánusokkal. 1842 októberében visszatért Barmenba, majd novemberben Angliába utazott és 1844 augusztusáig ott tartózkodott. – *379 383 530*

[441] Marx említett cikke nem maradt fenn. – *Egyházi zűrzavarok* vagy *kölni zűrzavarok* néven vált ismertté az a konfliktus, amely a porosz kormányzat és a katolikus egyház között a vegyesházasságbeli (katolikusok és protestánsok házasságából való) gyermekek vallásának kérdésében robbant ki. A konfliktus 1837-ben Droste-Vischering kölni érsek letartóztatásával kezdődött; az érsek vonakodott teljesíteni III. Frigyes Vilmos követeléseit, és emiatt felségsértésért perbe fogták. IV. Frigyes Vilmos trónrakerülése után a konfliktus a porosz kormány kapitulációjával végződött. – *380*

[442] „Hannoversche Zeitung" – német napilap; 1842-ben alapították; a hannoveri kormány sajtóorgánuma. – *381*

[443] Marx: „A »Kölnische Zeitung« 179. számának vezércikke". – *381*

[444] Marx itt a „Königlich privilegierte Preussische Staats-, Kriegs- und Friedenszeitung" 1842 jún. 17-i 138. számában megjelent 1842 jún. 12-i „Berliner Korrespondenz"-re utal, amely a „szabadok" (16. jegyz.) céljait és feladatait ismertette. A közleményt „Aus Berlin" címmel utánnyomásban hozta a „Rheinische Zeitung" 1842 jún. 25-i (176.) száma. – „Königlich privilegierte Preussische Staats-, Kriegs- und Friedenszeitung" – porosz napilap; e címmel 1752-től 1850-ig jelent meg Königsbergben; a 40-es években haladó irányzatú polgári lap volt. – *381*

[445] Lásd Ph. K. Marheineke: „Einleitung in die öffentlichen Vorlesungen über die Bedeutung der Hegelschen Philosophie in der christlichen Theologie". – *382*

[446] Eddig Engels „Oswald" álnéven közölte írásait (v. ö. 379. old.). – *383*

[447] Utalás A. Jungnak „Ein Bonbon für den kleinen Oswald, meinen Gegner in den deutschen Jahrbüchern" c. írására, mely válasz Engels „Alexander Jung »Vorlesungen über die moderne Literatur der Deutschen«" c. recenziójára. – *383*

[448] A. Ruge cikke a „Rheinische Zeitung" 1842 szept. 25-i (268.) számának mellékletében jelent meg „Sächsische Zustände" címmel. – *384*

[449] Az „Ein Wort als Einleitung zur Frage: entspricht die Rheinische Kommunal-Verfassung den Anforderungen der Gegenwart?" c. cikkről van szó, amely a „Rheinische Zeitung" 1842 aug. 14-i (226.) számának mellékletében jelent meg névaláírás nélkül. – K. H. Hermesnek a zsidóság ellen írott cikkei a „Kölnische Zeitung" 1842 júl. 6-i, 30-i és aug. 23-i 187., 211. számában és a 235. szám mellékletében jelentek meg. – *384*

[450] Valószínűleg az „Aus dem Hannoverschen" c. cikkről van szó, amely névaláírás nélkül jelent meg a „Rheinische Zeitung" 1842 aug. 29-i (241.) számában. – *384*

[451] A „Juste milieu" c. cikk névaláírás nélkül jelent meg a „Rheinische Zeitung" 1842 jún. 5-i, valamint aug. 16-i, 18-i, 21-i és 23-i (156., 228., 230., 233. és 235.) számának mellék-

leteiben. A cikksorozat szerzője E. Bauer volt (ezért kapta a Juste milieu (arany középút) gúnynevet). – *384 392*

[452] „Deutsche Tribüne" – német lap; 1831 júliusától 1832 februárjáig jelent meg Münchenben, majd Hamburgban; polgári radikális irányzatot képviselt. – *384*

[453] Marx 1842 okt. első felében Kölnbe költözött és okt. 15-én átvette a „Rheinische Zeitung" szerkesztését. Vezetése alatt a lap egyre határozottabb forradalmi demokrata irányt követett. – *386*

[454] V. ö. H. Heine: „Die Nordsee", 1. ciklus („Frieden"). – *387*

[455] A „Rheinische Zeitung" 1842 nov. 29-i (333.) számában megjelent egy glossza, melyben többek között ez állt: *„Herwegh* és *Ruge* úgy látták, hogy a »szabadok« politikai romantikájukkal, zsenikórságukkal és szájhősködésükkel kompromittálják a szabadság ügyét és pártját....". – *387*

[456] 1842 nov. közepén kiélesedett a konfliktus a porosz kormány és a „Rheinische Zeitung" szerkesztősége között. A porosz hatóságok J. E. Renard felelős szerkesztőtől azt kívánták, hogy az újság tendenciája megfeleljen a kormánynak. Marx nov. 17-én Schappernak, a Rajna-tartomány főprezidensének Renard nevében levelet írt, amelyben tiltakozott az újabb zaklatások miatt és a lap betiltására vonatkozó fenyegetés ellen. Védelmébe vette a „Rheinische Zeitung" ellenzéki irányzatát, kijelentette, hogy az újság „nem pusztán száraz beszámolók és alantas hízelgések elvtelen keveréke, hanem a nemes cél tudatában levő kritikával megvilágítja a haza állami viszonyait és berendezéseit", olyan lap, amely „jellemesen és bátran szabad férfiak nyelvén szól". „E lap példátlanul gyors elterjedése", írta Marx, „amellett szól, hogy mélyen megértette a nép kívánalmait". 1843 jan. 19-én a porosz kormány ápr. 1-i hatállyal betiltotta a „Rheinische Zeitung"-ot, a betiltásig terjedő időben pedig az addiginál is szigorúbb cenzúrának vetették alá (v. ö. 389. old). – *388*

[457] Marx: „A moselvidéki ††-tudósító igazolása". – *389*

[458] A válási törvény tervezetét F. K. Savigny irányítása alatt dolgozták ki 1842-ben. A tervezet előkészítése és kormánykörökben való megtárgyalása szigorú titoktartás mellett folyt. Mindazonáltal a „Rheinische Zeitung" 1842 okt. 20-án közölte a törvénytervezetet és ezzel széles körű nyilvános vitára adott alkalmat, amelyben részt vettek a „Rheinische Zeitung", a „Leipziger Allgemeine Zeitung" és más lapok is. A törvénytervezet közzététele és a forrás megjelölésének megtagadása egyik oka volt a „Rheinische Zeitung" későbbi betiltásának. – Marxnak e törvénytervezetre vonatkozó bírálatát lásd „A válási törvény tervezete" c. cikkében (1. köt. 148–151. old.). – *389*

[459] Marx: „A »Leipziger Allgemeine Zeitung« betiltása". – „Leipziger Allgemeine Zeitung" – német napilap; 1837-től jelent meg Lipcsében; a 40-es évek elején haladó irányzatú polgári lap; 1842 dec. 28-án kabinetparanccsal kitiltották Poroszország területéről; 1843. ápr. 1-ével a lap e címen megszűnt. – *389*

[460] „Der deutsche Bote aus der Schweiz" (A svájci német hírnök) c. radikális folyóiratról van szó, amelyet G. Herwegh 1842-ben akart megindítani Zürichben, egy ott korábban ugyanilyen címen megjelent folyóirat folytatásaként. A terv azonban nem valósult meg, mivel Herweghet kiutasították Zürichből. A folyóirat számára összegyűlt cikkanyagot Herwegh 1843 nyarán – minthogy 20 íven felüli kötetekre Németországban nem vonatkozott az előzetes cenzúra – az „Einundzwanzig Bogen aus der Schweiz. Erster Teil" (Huszonegy ív Svájcból. Első rész) c. gyűjteményben adta ki. – *390*

[461] A „Deutsch-Französische Jahrbücher" kiadásának tervéről van szó. – *391*

[462] R. Prutz „Die Jahrbücher der Gegenwart und die deutschen Jahrbücher" c. cikkében rámutatott arra, hogy a „Jahrbücher der Gegenwart" címmel bejelentett folyóirat sem szellemében, sem irányzatában nem tekinthető a „Deutsche Jahrbücher" folytatásának. – *392*

[463] Utalás az A. Ruge és O. Wigand által publikált brosúrára: „An die Hohe Zweite Kammer der sächsischen Ständeversammlung. Beschwerde über die durch ein Hohes Ministerium des Innern angeordnete und am 3. Januar 1843 ausgeführte Unterdrückung der Zeitschrift »Deutsche Jahrbücher für Wissenschaft und Kunst«". – Pfützner recenziója Ruge és Wigand brosúrájáról a „Rheinische Zeitung" 1843 márc. 12-i és 14-i (71. és 72–73.) számainak mellékleteiben jelent meg „Über die Broschüre an die Hohe zweite Kammer der sächsischen Ständeversammlung" címmel. – *392*

[464] Marx itt A. Ruge beadványaira és levélváltására, valamint a hatóságok idevonatkozó határozataira utal, amelyek „Aktenmässige Darlegung der Zensurverhältnisse der Hallischen und Deutschen Jahrbücher in den Jahren 1839, 1841, 1842" címmel az „Anekdota" első kötetében jelentek meg. – *392*

[465] Utalás B. Bauernak Chr. F. von Ammon „Die Geschichte des Lebens Jesu mit steter Rücksicht auf die vorhandenen Quellen dargestellt" c. könyvéről megjelent recenziójára. – *392*

[466] B. Bauer „Leiden und Freuden des theologischen Bewusstseins" c. tanulmánya az „Anekdota" második kötetében jelent meg. – *392*

[467] A. Ruge „Das »christlich-germanische« Juste milieu. Die Berliner »Literarische Zeitung«. 1842, Januar und Februar" c. bírálatáról van szó, amely az „Anekdota" második kötetében jelent meg. – „Literarische Zeitung" – német hetilap; 1834-től 1849-ig jelent meg Berlinben; a porosz kormány tartotta fenn. – *392*

[468] Bauer önvédelmén Marx B. Bauernak „Die gute Sache der Freiheit und meine eigene Angelegenheit" c. írását érti. – *392*

[469] 1843 nyarán Marx Kölnből Kreuznachba utazott, ahol jún. 19-én házasságot kötött Jenny von Westphalennal. 1843 márciusától szeptemberig tárgyalásokat folytatott A. Rugéval a „Deutsch-Französische Jahrbücher" kiadásáról (v. ö. 3. jegyz.). Marx szerette volna Feuerbachot, valamint a német és francia szellemi élet több kiválóságát is megnyerni a folyóirat számára. 1843 okt. végén Marx Párizsba költözött, ahol a folyóiratot kiadni szándékoztak. – *394*

[470] Marx itt Feuerbach „Das Wesen des Christentums" c. írásának előszavára utal (XXIII. old.). Feuerbach azonban, mint Marxhoz írott 1843 okt. 25-i válaszleveléből kiderül, a Schelling-bírálatot említve, nem saját munkájára, hanem barátja és híve, Chr. Kapp „Friedrich Wilhelm Joseph von Schelling" c. írására gondolt. – *394*

[471] A Német Szövetség (Deutscher Bund), amelyet 1815 jún. 8-án létesítettek a bécsi kongresszuson elfogadott szövetségi szerződéssel, kezdetben 35, később 28 fejedelemséget és négy szabad várost ölelt fel; 1866-ig állt fenn. Nem szüntette meg Németország feudális szétforgácsoltságát. – *394*

[472] H. E. G. Paulus „Die endlich offenbar gewordene positive Philosophie der Offenbarung" c. könyvéről van szó. – *395*

[473] 1843 okt. 25-i válaszában Feuerbach, más irányú tudományos munkáira hivatkozva, elutasította azt a kerest, hogy a „Deutsch-Franzosische Jahrbucher" (v. o. 3. jegyz.) részére cikket írjon Schellingről, noha Marxnak Schelling filozófiai nézeteire vonatkozó értékelésével teljes egészében egyetértett. – *396*

[474] „Le Courrier Suisse" – svájci lap; 1840-től 1853-ig jelent meg Lausanne-ban, hetenként kétszer, később háromszor; reakciós irányzatú. – *398*

[475] „Le Commerce" – francia napilap; e címmel 1837-től 1848-ig jelent meg Párizsban; liberális irányzatú. – *398*

[476] A „Deutsch-Franzosische Jahrbucher" (v. o. 3 jegyz.) nyomását Zurichben végezte a J. Frobel által 1842-ben alapított „Literarisches Comptoir" (v. o. 397–398. old.). A nyilatkozatban megjelolt ok mellett a Marx és A. Ruge kozti véleménykulonbség (v. o. 8. jegyz.) volt a legfőbb oka annak, hogy a folyoirat megszunt. – Marx nyilatkozata az „Allgemeine Zeitung" 1844 ápr. 20-i (3.) számában jelent meg. *399*

[477] Az angol nyelvű fordítást minden valószínuseg szerint nem adták ki. A francia nyelvu fordítás az 1850-ben Párizsban A. H. Ewerbeck által kiadott „Qu'est ce que la religion d'après la nouvelle philosophie allemande" c. konyvben jelent meg. – *400*

[478] Az idézetek E. de Pompery „Exposition de la science sociale, constituée par C Fourier" c. muvének 1840-ben Párizsban megjelent II kiadásából valók, 13, 29. old. – *401*

[479] Marx tartalom szerint idéz két passzust az „Allgemeine Literaturzeitung" 1844 évi V és VI. fuzetében megjelent tudósításokból. A brosúra, melyre Marx a levélben lentebb utal, a „Szent család" (v. o. 1 kot. 143–160, 209–210. old.). – *402*

[480] Marx arra a kozleményre utal, amely „Aus dem Briefe einer deutschen Dame" címmel névaláírás nélkül jelent meg a „Vorwarts!" 1844 aug. 10-i 64. számában, s feleségének egyik neki szóló leveléből való. – *402*

[481] Az idézett részlet Fr. Hirth „Heinrich Heine und Karl Marx" c. cikkéből való, amely 1947-ben jelent meg a „Goldenes Tor" c. folyóirat 2. évf. 11–12. számában. – *403*

[482] Azokról a kivonatokról van szó, amelyeket Feuerbach „Das Wesen des Glaubens im Sinne Luther's" c. muvéből közolt a „Vorwarts!" 1844 augusztus–októberi száma. – *405*

[483] L. Liepmanssohn „Katalog des Antiquariats" c. kiadványában (Berlin 1924) megjelent szöveg alapján. – *406*

[484] Az „Archiv für die Geschichte des Sozialismus und der Arbeiterbewegung" (9. évf., Lipcse 1921) c. kiadványban megjelent szoveg alapján. – *408*

[485] Utalás H. Heine „Unsere Marine. Ein nautisches Gedicht" c. versére. – *409*

[486] Valószínuleg a „Ludwig Borne's Urteil uber H. Heine. Ungedruckte Stellen aus den Pariser Briefen. Als Anhang: Stimmen uber H. Heine's letztes Buch, aus Zeitblattern" c. kiadványról van szó. – *415*

[487] A „Heinrich Heine uber Ludwig Borne" c. konyvről van szó. – Heine Borne-konyvéről írott Marx-cikket mindeddig nem sikerult találni. – *415*

[488] 1846 máj. 17-i válaszlevelében Proudhon kozolte Marxszal, hogy nem hajlandó kozremúkodni a brusszeli Kommunista Levelező Bizottságban, egyúttal kijelentette, hogy nem

ért egyet a forradalmi harci módszerekkel és a kommunizmussal. (Lásd „Correspondance de P.-J. Proudhon", I–II. köt., Párizs 1875, 198–202. old.) – *416*

[489] 1846 ápr. 30-i levelében J. Weydemeyer közölte Marxszal, hogy J. Meyernek javasolni akarja, „létesítsen kiadót Limburg-tartományban", mivel 20 nyomtatott ívnél kisebb terjedelmű írások Németországban cenzúrakötelesek. A 20 nyomtatott ívnél nagyobb terjedelmű művekre ez formailag nem vonatkozott, ennek ellenére fennállt a betiltás veszélye. Weydemeyer remélte, hogy néhány tőkést sikerül megnyerni a vállalkozáshoz és hogy a holland állampolgárság megszerzése után ő maga megkapja az engedélyt. A „Német ideológia" kiadásának ez a terve is meghiúsult, akárcsak a C. G. Vogler kiadóval történt megállapodások és egyéb kísérletek. – *419*

[490] J. Weydemeyer 1846 május 14-i leveléből Marx értesült arról, hogy R. Rempel és J. Meyer szorult pénzügyi helyzetben vannak. – *420*

[491] Ezt a levelet nem sikerült felkutatni. – *421*

[492] Utalás M. Hessnek „Dottore Graziano, der Bajazzo der deutschen Philosophie" címmel 1846 első felében a „Német ideológia" számára A. Rugéról írt fejezetére. A „Német ideológia" kiadási nehézségei miatt (v. ö. 40. jegyz.) Hess 1846 júl. 28-án felvetette Marxnak, hogy az elkészült fejezetet külön kellene kiadni, s kérte Marx beleegyezését és a kézirat visszakuldését. Erre a levélre ad választ Marx. Hess tanulmánya a „Deutsche Brusseler Zeitung"-ban jelent meg „Dottore Graziano's Werke. Zwei Jahre in Paris. Studien und Erinnerungen von A. Ruge" címmel, az 1847 aug. 5-i és 7-i (62. és 63.) számban. – *422*

[493] A K. Heinzen által kiadott „Die Opposition" c. gyűjteményes kötetről van szó. – *423*

[494] A. Ruge „Zwei Jahre in Paris. Studien und Erinnerungen" c. művének 1846-ban Lipcsében megjelent első és második részéről van szó. – *423*

[495] Marx arra a levélre hivatkozik, melyet „A politika és a nemzetgazdaságtan bírálata" címmel tervezett munkájának kiadására vonatkozóan (v. ö. 6. jegyz.) K. W. Leske 1846 márc. 31-én intézett hozzá. Aug. 1-i levelében Leske 1846 júl. 29-i levelére válaszol Marx. – *424*

[496] A Marx és Leske között létrejött alábbi szerződésről van szó:

„Egyfelől Dr. Marx úr, aki jelenleg Párizsban lakik, és másfelől K. W. Leske darmstadti könyvkereskedés a mai napon a következő szerződést kötötték egymással.

1. §. Dr. Marx úr átadja a K. W. Leske könyvkereskedésnek egyedüli kiadásra „A politika és a nemzetgazdaságtan bírálata" c. művét, amely két, egyenként húsz 8° formátumú nyomtatott ívet meghaladó terjedelmű kötetből áll.

2. §. A szerző, Dr. Marx, kötelezi magát, hogy semmiféle, a jelen kiadvánnyal konkurráló művet nem jelentet meg más könyvkiadónál.

3. §. Ennek fejében a Leske kiadóvállalat fizet Dr. Marx úrnak 3000, azaz háromezer frank tiszteletdíjat az egész munkáért, mégpedig az összeg első felét a teljes kézirat benyújtásakor, a második felét pedig a nyomás befejezésekor. A kiadó ezenkívül kötelezi magát arra, hogy tizenkét darab tiszteletpéldányt küld a szerzőnek.

4. §. A kiadó a kézirat átvételekor azonnal megkezdi a nyomdai munkát és gondoskodik arról, hogy a mű megfelelő köntösben jelenjen meg.

5. §. „A politika és a nemzetgazdaságtan bírálata" kiadása 2000 példányban történik.

6. §. Ez a szerződés azonban csak a mű első kiadására érvényes. Amennyiben második kiadás válna szükségessé, új szerződést kötnek a felek. De magától értetődik, hogy második kiadás esetén a Leske kiadóvállalat előnyben részesítendő.

E szerződést két példányban állítjuk ki és mindkét fél aláírja.

Párizs, 1845 febr. 1-én

Dr. Karl Marx
K. Leske." – *424*

[497] Marx hivatkozása az R. Rempel és J. Meyer vesztfáliai vállalkozókkal a „Német ideológia" kiadásáról folytatott tárgyalásokra, valamint egy részvénytársasági alapon álló kommunista kiadó létrehozásának tervére vonatkozik (v. ö. 40. és 74. jegyz.). – *425*

[498] Marx 1845 júliusában Engelsszel Angliába utazott, s július–augusztusi ott-tartózkodása idején angol nemzetgazdászok műveit tanulmányozta a manchesteri közkönyvtárban. – *426*

[499] K. Leske 1846 szept. 19-i válaszlevelében közölte Marxszal, hogy a szigorú cenzúra és a porosz kormány rendőri zaklatásai miatt el kell tekintenie Marx művének kiadásától. – *427*

[500] P. V. Annyenkov 1846 nov. 1-i levelében ezt írta Marxnak Proudhon „Système des contradictions économiques, ou philosophie de la misère" c. könyvéről: „Bevallom, hogy a műnek már az eltervezésében is inkább szellemi tornát látok, mellyel megmutatott egy darabka német filozófiát, mint olyan dolgot, mely a tárgy és logikai kifejtésének szükségletei által jött létre." – *428*

[501] Az „М. М. Стасюлевич и его современники в их переписъ" (M. M. Sztaszjulevics és kortársai leveleik tükrében) c. kiadvány III. kötetében (Szentpétervár 1912) megjelent eredeti francia szöveg alapján. – *438*

[502] E levélhez Marxné utóiratot írt, mely G. Herwegh feleségének szól. – *441*

[503] „Das denkt wie ein Seifensieder" (Gondolkodásban csizmadiák) – v. ö. Schiller: „Wallenstein's Lager", 11. jel. – *449*

[504] Az ápr. 1-én átnyújtott jegyzék szerzői – A. von Bornstedt, W. von Löwenfels, K. Börnstein, Volk és Mayer – felszólították Marxot, hogy közölje velük a Német Demokrata Társaságról (v. ö. 164. jegyz.) a „Trier'sche Zeitung"-ban megjelent cikk szerzőjét. – *453*

[505] A kölni rendőrfőnökséghez, valamint a Geiger rendőrfőnökhöz írt levél csak rövid idővel ezelőtt előkerült dokumentum. A két levél először a „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft" (Történettudományi folyóirat) 3. számában (Berlin 1968) jelent meg. A leveleket ismeretlen kéz írta, de az aláírás Marx sajátkezű írása. A kölni rendőrfőnökséghez szóló levélen a keltezés is Marx kézírása. – *455 459*

[506] V. ö. 5. köt. 366–369. old. („Marx konfliktusa a porosz alattvalósággal"). – *455 459*

[507] Enragés („veszettek") – a párizsi plebejustömegek gazdasági érdekeit képviselő radikális baloldali irányzatú csoport az 1789–94-i francia forradalom idején. Elnevezésük politikai ellenfeleiktől származik. – *456*

[508] 1848 ápr. 10-én a chartisták Londonban tömegtüntetést szerveztek. A terv szerint a tüntetőknek a parlamenthez kellett volna vonulniok, hogy petíciót adjanak át, melyben a Népcharta elfogadását követelik. A kormány a tüntetést betiltotta, s megakadályozására katonaságot és rendőrséget vont össze Londonban. A chartista vezetők, akik közül sokan ingadoztak, a tüntetés lefújása mellett határoztak. Az akció sikertelenségét a reakciós erők a munkások és a chartisták elleni megtorló intézkedésekre használták fel. – *456*

[509] „The London Telegraph" – angol napilap; 1848 februártól júliusig jelent meg H. Ingram szerkesztésében. – *457*

[510] Pfuel porosz tábornok parancsára az 1848-as poseni lengyel felkelés részvevőinek fejét kopaszra borotválták és kezüket meg fülüket pokolkővel megbélyegezték. Pfuel tábornok ezért a „Pokolkövy" („von Höllenstein") gúnynevet kapta. – *458*

[511] A „Neue Rheinische Zeitung"-ot először a W. Clouth-nyomdában nyomták Kölnben, St. Agatha 12, majd a 88. és 89. számtól kezdve (1848 aug. végétől) J. W. Dietz nyomdájában, Unter Hutmacher 17. – *460*

[512] 1848 novemberében Düsseldorfban és más rajnai városokban a demokrata körök ellenállásra készültek a porosz kormánnyal szemben, amely a porosz nemzetgyűtlésnek Berlinből Brandenburgba való áthelyezésével és elnapolásával megkezdte az ellenforradalmi államcsínyt. A tiltakozási kampány az összes reakcióellenes erők egyesítésének jegyében folyt. A *demokrata-monarchista klubon* Marx valószínűleg a novemberben permanensen ülésező düsseldorfi népgyűlést érti, melynek munkájában részt vettek a Demokrata Népklub, a demokratikus monarchiáért küzdő egyesület és a polgárőrség tagjai. 1848 nov. 14-én F. Lassalle a düsseldorfi népgyűlésben szorgalmazta a Marx által javasolt feladatok végrehajtását. – *461*

[513] A németországi demokraták központi bizottságát 1848 jún. közepén az első frankfurti demokrata kongresszuson alakították meg azzal a céllal, hogy a demokrata szervezetek közös tevékenységét irányítsa, kölcsönös kapcsolatukat biztosítsa és kerületi bizottságok alakítását ösztönözze. – *461*

[514] A rajnai demokrata egyletek kerületi bizottságáról van szó, amely 1848 július közepén alakult meg és amelynek élén Marx állt. A bizottság azzal kezdte működését, hogy egybehívta a rajnai demokraták kongresszusát, amely 1848 augusztus 13-án és 14-én folyt le Kölnben és a Rajna-tartomány demokrata egyleteinek és munkásszervezeteinek szorosabb összefogását eredményezte. – *461*

[515] 1848 nov. 14-én a kölni vizsgálóbíró kihallgatta Marxot „»Hecker« államügyész és a »Neue Rheinische Zeitung«" c. cikke (lásd 5. köt. 422–426. old.) miatt (v. ö. 177. jegyz.). A kihallgatás közben a törvényszék épülete előtt összegyűlt tömeg rokonszenvtüntetést rendezett Marx mellett és ezáltal megakadályozta letartóztatását. – *461*

[516] A „Volksstimme", Majna-Frankfurt, 1897 okt. 22-i (247.) számában megjelent szöveg alapján. – *462*

[517] Engelst ebben az időben a letartóztatás veszélye fenyegette, ezért átmenetileg el kellett hagynia Németországot. Svájcba utazott, ahol több városban is megfordult, főképp Lausanne-ban és Bernben, s szoros kapcsolatba került az ottani demokrata és munkásegyletekkel. Mint a lausanne-i Munkásegylet küldötte (v. ö. 519. jegyz.) részt vett a svájci német egyletek 1848 dec. 9–11-ig Bernben megtartott első kongresszusán. E kongresszus, melyen számos svájci város demokrata és munkásegyletei képviseltették magukat, határozatot hozott a svájci német egyletek egyesítéséről és az egyesülés élére egy központi egyletet jelölt ki. Ezt a funkciót a Berni Egyletre ruházták azzal, hogy a folyamatos irányítást egy öt tagból álló központi bizottság gyakorolja. Az 1848 dec. 14-én megválasztott központi bizottság tagja volt Engels, akire a titkári teendőket bízták. A vivis-i (veveyi) egylet kifogásolta 1848 dec. 7-i levelében a zürichi Német Nemzeti Egylet (v. ö. 518. jegyz.) által a kongresszuson benyújtott indítványokat és a maga részéről javaslatokat vetett fel, amelyeket a kongresszus dec. 10-i ülésén megvitattak és egyben megbízták a központi bizottságot a levél megválaszolásával. – *463*

[518] A zurichi Német Nemzeti Egylet, mely 1848 áprilisában alakult meg, kispolgári demokraták (J. Frobel, A. Ruge) befolyása alatt állt. 1848 nyarán csatlakozott a németországi demokrata egyletek szervezetéhez, amely a Majna-Frankfurtban 1848 jún. 14–17-én megtartott első demokrata kongresszus határozata alapján alakult meg. 1848 augusztusában a Nemzeti Egylet felhívta a svájci német egyleteket, hogy tomoruljenek egységes szervezetbe és hívjanak össze kongresszust. – *463*

[519] Engels 1848 november ota Bernben tartozkodott. 1848 dec. 8-án a lausanne-i Munkásegylet kuldottkent delegálta a berni munkáskongresszusra („A lausanne-i Munkásegylet mandátuma Friedrich Engels számára a berni munkáskongresszusra", 6. kot. 559–560. old.). A lausanne-i egylet vezetői, G. Schneeberger, Chr. Haaf és Bangert, ezt írták 1848 dec. 8-i levelukben a berni Munkásegyletnek: „A veveyi egylet (amely egyedul a bieli egyletet ismeri el kozponti szervként) nem tette lehetővé, hogy kuldottet menesszunk a kongreszszusra. Ezért úgy határoztunk, hogy barátunkat, Engelst hatalmazzuk fel instrukcióinkkal egyletunk képviseletére. Amennyiben Engels nem tudna megjelenni, úgy Fr. Frost kepvisel bennunket helyette." – *464*

[520] A „Segíts magadon!" Fegyveres Egyletet 1848 ószen hozta létre J. Ph. Becker, a demokrata és munkásmozgalom vezető egyenisége. A szovetség kozponti bizottsága Bielben (Bern kanton) volt; ehhez csatlakoztak a kulonbozó svájci városokban megalakult egyletek, amelyeknek tagsága főként kézmuvesekből kerult ki. A kispolgári demokrata irányvonalat kepviselo Fegyveres Egylet a svájci német onkéntes osztagok egyesítésére torekedett, hogy Németországban a koztársaságot kivívják. A szervezet a francia és olasz titkos társaságok befolyása alatt állt és titkos osszeeskuvő jellegu volt. A német Bundestag (362. jegyz.) nyomására a svájci hatóságok uldoztek Beckert es a szovetség más vezetőit. Beckert elítelték és egy evre kiutasították Bern kantonbol. – *464*

[521] A berlini kozponti bizottság az 1848 okt. 26–30-ig Berlinben tartott második demokrata kongresszuson megválasztott új kozponti bizottság (tagjai. K. L J. D'Ester, E. Reichenbach és A. Hexamer voltak); a lipcsei munkásbizottság a német munkások kozponti bizottsága, amelvet az 1848 aug. 23-tol szept. 3-ig ulésező munkáskongresszus választott meg. Ez a bizottság Lipcsében székelt, s élén S. Born állt. A Born befolyására kidolgozott kongresszusi program szuk koru szakmai kovetelések kivívásának feladatát tuzte a munkások ele, s elterítette őket a forradalmi politikai harc útjáról. – *464*

[522] W. Stieber rendőrtanácsos 1848 dec. 26-án levelet írt a „Neue Rheinische Zeitung" szerkesztőségéhez a dec. 24-i 177. számban megjelent tudósítás miatt, mely arról szólt, hogy Stieber ismert porosz királyi besúgó, s a szeptemberi majna-frankfurti események vizsgálatára Majna-Frankfurtba érkezik. „Leleplezesek a kolni kommunista-perről" c. írásában Marx idezi Stieber levelének teljes szovegét (lásd 8. kot. 429–430. old.). A „Neue Rheinische Zeitung" szerkesztősége a lap 1848 dec. 30-i (182.) számának mellékletében helyesbítést kozolt, miszerint Stieber „egészen ártatlan magánugyben" tartózkodott Majna-Frankfurtban. *466*

[523] Code pénal (buntetotorvénykonyv) – Franciaországban 1810-ben fogadták el, majd az elfoglalt nyugat- és délnyugat-németországi teruleteken (ezenkívul Belgiumban és más országokban) is bevezettek. A Rajna-tartományban még a Poroszországgal való egyesítés (1815) után is érvényben maradt. A porosz kormány igyekezett a Rajna-tartományban visszaállítani a feudális érdekeket védelmező porosz Landrechtet, s evegett számos torvényt, rendeletet stb. adott ki. Ezeket a rendszabályokat, amelyeknek a Rajna-tartományban erős ellenzékuk volt, az 1848-as forradalomban az ápr. 15-i rendeletekkel eltorolték. – *466*

[524] A Márciusi Egylethez (v. o. 189. jegyz.) intézett uzenetet Engels a svájci német egyletek berni kongresszusa (v. o. 517. jegyz.) megbízásából a kozponti bizottság tagjaként írta.

A kongresszus az 1848 dec. 10-i ulésen heves vita után úgy határozott, hogy – bár a Márciusi Egylet nem áll republikánus talajon és ezért a berni Munkasegylet kuldotte is ellenezte a kapcsolatot – uzenetet kuld a Márciusi Egyletnek. Az uzenet szovege tekintetében, melyet az 1848 dec. 11-i ulés hagvott jová, Engelst kototte a kongresszus határozata, sikerult azonban elérnie, hogy e hivatalos dokumentumban kifejezesre jutott a proletár forradalmároknak es a „Neue Rheinische Zeitung"-nak a Márciusi Egylettől eltérő álláspontja. Tobbek kozott hangsúlyozta, hogy a svájci nemet egyleteknek a kongresszuson létrehozott egyesulése republikárus programot fogadott el, amely nem teszi lehetővé e szervezet es a Márciusi Egylet kozott a szoros egyuttmukodést – *467*

525 A Berni Egylet 1848-ban egyike volt a legnagyobb és legbefolyasosabb svájci nemet munkásegyleteknek és Bern kanton számos kisebb munkásegyletei szamára vezeto szerepet toltott be. Republikánus demokrata programja volt, ám jelentős mertekben W. Weitling és S. Born befolyása alatt állt. 1849 tavaszán a munkásegylet feloszlott – *467*

526 A svájci német munkásegyletek egyesulése által a berni kongresszuson elfogadott szervezeti szabályzat 1. cikkelye szerint „az egyesulés célja, hogy tagjait szocialdemokrata republikánusokká nevelje es minden torvenyes módon arra torekedjek, hogy a szocialdemokrata republikánus alapelveket es intézményeket a nemetek elismerjék es megvalósításukon munkálkodjanak". – *467*

527 Német birodalmi hatalmon itt a frankfurti német nemzetgyulés 1848 jun. 28-i határozatával létrehozott ideiglenes kozponti hatalom értendő, mely a birodalmi kormányzóból (János osztrak foherceg) és a birodalmi kormánybol allt, sem saját koltségvetése, sem saját hadserege, tehát semmifele tényleges hatalma nem volt, politikailag az ellenforradalmi fejedelmeket támogatta. A kozponti hatalomnak a Svájcban élő német emigránsok tevékenységével kapcsolatban Svájchoz intézett kovetelődző és fenyegetődző jegyzékeiről lásd Engels „A német kozponti hatalom és Svájc" c. cikkét, 6. kot. 42–50. old. – *467*

528 Célzás az 1848 máj. 18-tol 1849 jún. 18-ig ulésező majna-frankfurti nemzetgyulésre, amely a liberális tobbség megalkuvása és a kispolgári balszárny kovetkezetlensége miatt nem tudott Németország egyseges kozponti politikai szervéve válni, hanem hatalom nélkuli vitaklub lett. Nem tudta megoldani az 1848–49-es forradalom fő feladatait (egységes nemzeti állam létrehozását es a feudalizmus felszámolását), sem mozgósítani a néptomegeket az általa elfogadott birodalmi alkotmány védelmére és az agressziv ellenforradalmi torekvések elhárítására. 1849 májusában kezdett szethullani, a Stuttgartba átkoltozott ún. csonka parlamentet jún. 18-án wurttembergi csapatok szétkergették – *467 563*

529 V. o. Shakespeare: „Hamlet", I. felv. 5. szín. – *468*

530 Utalás „A »Neue Rheinische Zeitung« 1849-es 1. negyedévi megrendelési felhívása" c. kozleményre, továbbá az „Allianz der europaischen Polizei" c tudósításra, amely Wiedecker frankfurti emigránsnak Londonból történt kiutasításával kapcsolatban E. Dronke szignójával („Koln, jan 8 ") jelent meg a „Neue Rheinische Zeitung" 1849 jan. 11-i (192.) számában. – *470*

531 Engels és E. Dronke, akik a szeptemberi eseményekkel kapcsolatban (v. o. 185. jegyz.) elhagyták Kolnt, 1848 okt. elején Brusszelbe érkeztek. Okt. 4-én a brusszeli rendőrség mindkettőjuket letartóztatta, majd áttették őket a francia határon, ahonnan Párizsba mentek. – *471*

532 A „Neue Rheinische Zeitung" 1849 febr. 28-i (233.) számának mellékletében aláírás nélkuli kozlemény jelent meg, mely szerint a szélsőségesen reakciós nézeteiről ismert von Uttenhoven, a 16. gyalogezred 8. századának kapitánya kincstári fútóanyagot tulajdonított el. – *472*

[533] Miután a „Neue Rheinische Zeitung" 1849 máj. 19-én beszüntette megjelenését, Marx és Engels Délnyugat-Németországba mentek, beutazták Badent és Pfalzot, majd május végén Bingenbe érkeztek. Innen Marx június első napjaiban Párizsba utazott (v. ö. 195. jegyz.). – *475*

[534] A „Neue Rheinische Zeitung" utolsó (az 1849 máj. 19-i, 301.) száma vörös nyomással jelent meg. – *476 511 587*

[535] Utalás „A német birodalmi alkotmány-hadjárat"-ra (v. ö. 196. jegyz.). – *477 494 500 506*

[536] Rastattban 1849 jún. 29-én és 30-án zajlott le a badeni forradalmi hadsereg utolsó ütközete a porosz csapatok ellen. A badeni hadseregnek a rastatti erődben ostrom alá vett maradványai júl. 23-án kapituláltak. – *477 485*

[537] Ideológusoknak nevezte Marx és Engels azokat a filozófusokat, szociológusokat és történészeket, akik az eszme önálló szerepéről vallott idealista felfogásból kiindulva nem értették meg a gondolkodásnak és a tudatnak az anyagi valóságtól való függését. Marx és Engels a „Német ideológiá"-ban bírálták ezeket az „ideológusokat". – *478*

[538] F. Lassalle 1849 nyarán, amikor Marx súlyos pénzzavarában néhány barátjához, köztük hozzá és F. Freiligrathhoz fordult támogatásért, gyűjtést indított rajnai ismerősei között Marx részére. – *479*

[539] Marx: „Bérmunka és tőke". – *482*

[540] Marx tervezett brosúráinak kiadásáról, illetve kiadó kereséséről van szó (v. ö. 482. old.). – *484*

[541] „Westdeutsche Zeitung" – német kispolgári demokrata lap; 1849 máj. 25-től 1850 júl. 21-ig jelent meg Kölnben, H. Becker szerkesztésében. – *484*

[542] V. ö. Vergilius: „Aeneis", I. ének, 204. sor. – *487 491*

[543] 1849 májusában Marxot és Engelst a birodalmi alkotmány védelmére kitört felkelésben való részvétel gyanújával Kaiserslauternból Bingenbe utaztukban hesseni katonák letartóztatták, majd Darmstadtba, azután Majna-Frankfurtba szállították. Majna-Frankfurtban szabadon bocsátották őket. – Engelst 1849 jún. elején a pfalzi ideiglenes kormány Kirchheimbolandenben a kormányzat ellen kifejtett propaganda vádjával letartóztatta, másnap azonban D'Esternek, az ideiglenes kormány tagjának közbenjárására szabadon bocsátották. – *487*

[544] K. Marx és F. Engels: „Hirdetmény a »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue« megindításáról". – *491 494*

[545] K. Marx: „Beszéd a szabadkereskedelem kérdéséről". – *492*

[546] W. Wolff Engels által említett cikke nem jelent meg a „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue" első füzetében. Szerkesztőségi megjegyzésben közölték, hogy Wolff „Die letzten Tage des deutschen Parlaments" c. cikkét a folyóirat második füzetében adják közre. De csak a negyedik számban jelent meg „Nachträgliches »aus dem Reich«" címmel Wolffnak egy cikke, amely a stuttgarti ún. csonka parlamenttel (v. ö. 528. jegyz.) és a birodalmi régensséggel foglalkozott. – Marx és Engels „Szemle, 1850

január–február" c. írása a folyóirat második számában jelent meg. – Azok a politikai gazdaságtani előadások, amelyeket Marx a londoni Német Munkás Művelődési Egyletben tartott, nem jelentek meg a „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue"-ben. – *494*

[547] Az utalás a londoni Német Munkás Művelődési Egyletre (v. ö. 79. jegyz.), továbbá a londoni kispolgári Demokrata Egyletre vonatkozik, mely utóbbinak élén K. Heinzen, G. Struve, F. H. K. Bobzin és L. Bauer álltak. E kispolgári demokraták ellene voltak annak, hogy a proletariátus önálló szervezetet alakítson, és intrikáltak a londoni Német Munkás Művelődési Egylet ellen. – *495*

[548] A. Daul: „Tagebuch eines politischen Flüchtlings während des Freiheitskampfes in der Rheinpfalz und Baden" és J. Ph. Becker és Chr. Esselen: „Geschichte der süddeutschen Mai-Revolution des Jahres 1849". – *495*

[549] Válasz a német politikai menekültek 1849 dec. 30-i összejövetelére szóló meghívóra, amelyet L. Bamberger, E. Müller-Tellering és R. Schramm írtak alá. – *496*

[550] E. von Müller-Tellering 1850 febr. 5-én írásban kérte Engelst, szerezzen neki belépőjegyeket a londoni Német Munkás Művelődési Egylet báljára. Engels visszautasította a kérést, ami indítékul szolgált Müller-Telleringnek Marx és Engels, valamint az általuk támogatott londoni Német Munkás Művelődési Egylet elleni intrikákra (v. ö. még 501–502. old.). – *498*

[551] E. von Müller-Tellering 1850-ben Kölnben megjelent „Vorgeschmack in die künftige deutsche Diktatur von Marx und Engels" (Ízelítő Marx és Engels jövendőbeli német diktatúrájából) c. írása alapján. – *498*

[552] A levélhez a következő dokumentumok másolatai voltak csatolva:

„Ezennel tanúsítom, hogy Kilinsky Károly urat 1849 júliusában a Szardíniából jövő magyar huszárokkal Konstantinápolyba irányították, ahonnan ő, minthogy már nem volt alkalma szolgálatait a hadseregnek felajánlani, 1850 februárjában visszatért Londonba.
London, 1850 február 22.

Pulszky Ferenc"

„Ezennel tanúsítom, hogy Ryschka Márton úr, akit 1849 júliusában a Szardíniából jött magyar huszárokkal Konstantinápolyba irányítottak, a magyar hadsereg szolgálatába szándékozott lépni. Minthogy ebben a háború befejeződése megakadályozta, 1850 februárjában visszatért Londonba.
London, 1850 február 22.

Pulszky Ferenc." – *499*

[553] Márc. 3-án a becsületbíróság kizárta a Munkásegyletből Müller-Telleringet, ami ellen ő egy Engelst rágalmazó és szidalmazó levélben tiltakozott. Marx levele válasz Müller-Tellering sorozatos intrikáira. (V. ö. még 550. jegyz.) – *501*

[554] „Westdeutscher Zeitungsjammer" címmel E. Müller-Tellering egy brosúrát írt. – *501*

[555] Marx és Engels: „Nyilatkozat". – *505*

[556] Az utalás nyilván a következő dokumentumokra vonatkozik: Marx és Engels: „Nyilatkozat" (v. ö. 555. jegyz.), „A Központi Vezetőség üzenete a Kommunisták Szövetségéhez 1850 március" és „A londoni szociáldemokrata menekültbizottság számadása". – *506*

[557] A Londonban élő francia blanquista emigránsok szervezetéről van szó. Velük, valamint a chartisták forradalmi szárnyának képviselőivel Marx és Engels a Kommunisták Szövetsége nevében megállapodtak abban, hogy megalapítják a Forradalmi Kommunisták Világtársaságát (v. ö. 274. jegyz.). – A Greek Street-i német társaságon a Demokrata Egylet (v. ö. 547. jegyz.) értendő. – *508*

[558] Ez a levél Engels kézírásában, Marx, August Willich és Engels aláírásával maradt fenn, s ugyancsak fennmaradt a levél borítékja, melyen Engels kézírásával a következő cím áll: To His Excellency Chevalier Bunsen (Bunsen lovag őexcellenciájának), Carlton Terrace. – *510*

[559] O. Lüning a „Neue Deutsche Zeitung" 1850 jún. 22-i, 23-i, 25-i és 26-i (148–151.) számaiban recenziót közölt a „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue" addig megjelent négy füzetéről. Különös figyelmet szentelt Marx „Osztályharcok Franciaországban 1848-tól 1850-ig" és Engels „A német birodalmi alkotmány-hadjárat" c. munkáknak, de ismertetésében Marxnak a proletariátus diktatúrájára és az osztályellentétek megszüntetésére vonatkozó nézeteit eltorzítva adta vissza. Marx és Engels a bírálatra a „Neue Deutsche Zeitung" szerkesztőjéhez intézett nyilatkozattal válaszolt. – *512*

[560] 1848 jún. 23-án Párizsban nagyszabású proletárfelkelés tört ki, amelyet a francia burzsoázia néhány nap alatt vérbe fojtott. A júniusi felkelés leverése jeladás volt az európai országokban az ellenforradalomra. Marxnak a júniusi forradalomról írt cikkét lásd 5. köt. 123–126. old. – *513*

[561] Marx és Engels: „A Központi Vezetőség üzenete a Kommunisták Szövetségéhez 1850 június". – *514*

[562] Utalás a Kommunisták Szövetsége tervbe vett kongresszusára (v. ö. 7. köt. 302–303. old.), amelynek összehívására a Kommunisták Szövetségében 1850 szeptemberében bekövetkezett szakadás (v. ö. 218. jegyz.), illetve a szektás Willich–Schapper-frakció bomlasztó tevékenysége miatt nem kerülhetett sor. – *514*

[563] Schleswig-Holsteinnak Dánia ellen vívott nemzeti felszabadító háborúja 1848 márciusában kezdődött és 1850 júliusáig tartott. Lásd ezzel kapcsolatban Marx és Engels megjegyzéseit a „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue" 1850 május–októberi (5–6.) számában megjelent „Szemlé"-ben (7. köt. 425., 443–444. old.). – *514*

[564] Titus Livius: „Rerum Romanorum ab Urbe condita", 38. könyv, 25. fej. – *515*

[565] Marxné erről így számol be 1865-ben írott „Umrisse eines bewegten Lebens" (Egy mozgalmas élet vázlata) c. önéletrajzi írásában: A „Neue Rheinische Zeitung" 1849 máj. 19-i utolsó számának megjelenése után „Karl elhatározta, hogy egyelőre ismét Párizsba megy, minthogy német földön nem maradhatott tovább... Én a 3 kicsivel Bingenbe mentem... drága szülőföldemre, szeretett anyám karjaiba. Bingenből, ahol 8 napig időztünk, kis kitérőt tettem, hogy a brüsszeli zálogházból csak nemrégiben kiváltott ezüstneműimet újból gördülő ezüstté változtassam. Weydemeyer és felesége igen szívélyesen fogadtak és nagy segítségemre voltak a zálogházi ügylet lebonyolításában. Így az útiköltséget megszereztem." – *516 582 584*

[566] „Anklageschrift gegen P. G. Roeser, J. G. H. Bürgers, P. Nothjung, W. J. Reiff, H. H. Becker, R. Daniels, C. W. Otto, A. Jacobi, I. J. Klein, F. Freiligrath" (Vádirat P. G. Roeser stb. ellen) c. kiadvány (Köln 1852) alapján. – *520 521 522 525*

[567] J. J. Haynaunak, a magyar és az olasz szabadságharc elnyomójának kegyetlensége és vérszomja annyira hírhedt volt Európa-szerte, hogy 1850-ben, külföldi utazása során, Londonban és Brüsszelben munkások, megtudva kilétét, bántalmazták (Londonban a Barclay, Perkins & Co. sörgyár munkásai megverték). – *522*

[568] Az itt kihagyott passzusra vonatkozóan a vádiratban ez áll: „A következőkben arról van szó, hogyan nyerte meg L. Blanc a bankettja számára barátját, Harneyt, a chartisták haladó frakciójával együtt." – *523*

[569] Az itt kihagyott passzusra vonatkozóan a vádiratban ez áll: „Azon bántalmazások részletes leírása után, amelyeket ebből az alkalomból e barátaiknak, akik a fentiek szerint a Szövetséghez tartoztak, el kellett szenvedniök, az egész így zárul:" – *523*

[569/a] H. Becker letartóztatásakor a rendőrség lefoglalta egyebek közt Marx 1851 ápr. 9-i levelét. Ezen alapult a fő vád Becker ellen, hogy ti. a Kommunisták Szövetsége (*Bund*) részére gyűjtött. Becker azzal védekezett, hogy a „B." rövidítés Londonba küldendő könyvekre (*Bücher*) vonatkozik (v. ö. 28. köt. Marx 1852 júl. 30-i levele A. Clusshoz). – *525*

[570] Marxnak R. Danielshez írott levele nem maradt fenn, a közölt töredék Danielsnek Marxhoz írott válaszleveléből való. – *529*

[571] Engelsnek az 1848–49-es magyar háborúról a „Neue Rheinische Zeitung"-ban megjelent cikkei: „A magyar harc", „A »Kölnische Zeitung« a magyar harcról", „Magyarország". – *530*

[572] Célzás A. Rugénak az Európai Demokrácia Központi Bizottságában (v. ö. 221. jegyz.) játszott szerepére. – *534*

[573] V. ö. Biblia, Máté 6,26. – *534*

[574] A hivatkozás a következő művekre vonatkozik: A. Christ: „Über den gegenwärtigen Stand der Frage der Schutzzölle" és I. Pinto: „Traité de la circulation et du crédit". – *534*

[575] Marx itt F. Freiligrath „Trotz alledem" c. versére utal. – *535*

[576] Utalás a Kommunisták Szövetségében bekövetkezett szakadásra, illetve Marx és Engels, valamint híveik kilépésére a londoni Német Munkás Művelődési Egyletből (v. ö. 218. jegyz.). – *536*

[577] Az 1850 novemberi mozgósítás a kurhesseni konfliktussal függött össze. Kurhessenben 1850 őszén felkelés tört ki, amikor is Poroszország és Ausztria kölcsönösen elvitatták egymástól a kurhesseni belügyekbe való beavatkozásnak és a felkelés leverésének „jogát". Az osztrák csapatok bevonultak Kurhessenbe, mire Poroszország elrendelte a mozgósítást és szintén csapatokat küldött oda. I. Miklós cár Ausztriát támogatta, s Poroszországnak engednie kellett. (V. ö. még 317. jegyz.) – *537*

[578] Biblia, Prédikátor könyve 1,2. – *537*

[579] J. Weydemeyer ekkoriban találkozott Zürichben G. von Hoffstetter svájci katonatisztel, aki 1851-ben jelentette meg Zürichben és Stuttgartban „Tagebuch aus Italien 1849" (Itáliai Napló 1849) c. katonai írását. – *544*

[580] A becsmérlő megjelölés a frankfurti nemzetgyűlés tagjaira vonatkozik, s célzás a biro-

dalmi alkotmányra, amelyet a frankfurti nemzetgyűlés 1849 márc. 28-án fogadott el, de amely csak papíron maradt. (V. ö. Engels: „A német birodalmi alkotmány-hadjárat".) – *545*

[581] Az 1848 áprilisi badeni felkelés résztvevőinek egy csoportja Besançonba emigrált, ahol 1849 elejéig támogatást kapott a francia kormánytól. Később ez a csoport mint az ún. besançoni század Willich vezetésével részt vett az 1849 május–júniusi badeni–pfalzi felkelésben. – *545*

[582] Marxnak a majna-frankfurti újságíróhoz, H. Ebnerhez írott jelen levele, szintúgy másik, 1851 dec. 2-áról keltezett levele (lásd 562–566. old.) először 1956-ban jelent meg a „Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs" (Az osztrák állami levéltár közleményei) 9. kötetében. – A „Közlemények"-ben kinyomtatott egyéb anyagokból kiderül, hogy Ebner Marx leveleit nyomban kézhezvételük után átadta az osztrák rendőrségnek, ugyanis Ebner abban az időben, mint később erre fény derült, az osztrák rendőrség titkos ügynöke volt. Marx és Engels természetesen nem tudhattak Ebner ilyen irányú kapcsolatairól. Az Ebner által átadott levelek a rendőrségtől a belügyminisztériumba, majd a külügyminisztériumba kerültek, onnan pedig az osztrák állami levéltárba. Az első levelet ismeretlen kéz másolatában őrzi a levéltár, a második Marx eredeti, sajátkezűleg írott levele. Az első levélnek az eleje és a vége, a második levélnek az eleje hiányzik. Ezeket a részeket nyilván Ebner távolította el a levelekről, mielőtt átadta azokat a rendőrségnek. – Marx azért írta meg a londoni kispolgári emigráció különféle intrikáit Ebnernek, hogy tartalmukat Ebner, akinek sok újsággal és folyóirattal volt kapcsolata, valamely lapban közzétegye, s így lehetőség nyíljék a proletár forradalmárokról terjesztett rágalmak nyilvános megcáfolására. E levelek anyagát Marx és Engels 1852-ben írott vitairatukban, „A számkivetés nagyjai"-ban (lásd 8. köt. 223–321. old.) felhasználták. – *547 562*

[583] A „Németekhez" c. felhívásról van szó (a rövidített szöveget lásd 8. köt. 292–293. old.), amelyet az ún. német ügyekkel foglalkozó bizottság tett közzé (v. ö. 289. jegyz.). – *548*

[584] „Deutsche Londoner Zeitung" – a londoni német emigráció hetilapja, 1845 áprilisától 1851 februárjáig jelent meg L. Bamberger és J. Schabelitz szerkesztésében; Károly braunschweigi exherceg anyagilag támogatta. 1849-től 1850-ig főleg K. Heinzen, G. Struve és más kispolgári demokraták cikkeit hozta, de közölte „A Kommunista Párt kiáltványá"-t (1848 márc.–júl.), az „Osztályharcok Franciaországban" I. fejezetét (1850 ápr.), a „Szemle, 1850 májustól októberig" egy részét (1851 febr.) és Marx és Engels több nyilatkozatát is. – *548*

[585] A Kristálypalota eredetileg az első világkiállítás (v. ö. 256. jegyz.) számára épült, fémből és üvegből, s a technika haladását jelképezte. A kiállítás után Londonban lebontották és később kisebb méretekben Sydenhamben újból fölépítették. – *551*

[586] Valószínűleg arról a dokumentumról („A Központi Vezetőség üzenete a Kommunisták Szövetségéhez 1850 március") van szó, amelyet 1851-ben a rendőrség a Kommunisták Szövetségének letartóztatott tagjainál megtalált és amelynek szövegét a „Kölnische Zeitung" és a „Dresdner Journal und Anzeiger" közölte (v. ö. 262. old. és 335. jegyz.). – *553*

[587] Ez a levél Marx utóirata feleségének Danielsnéhoz írott levelében. A levél utolsó sorai, melyekben Marx felsorolja a számára szükséges könyveket, hiányzanak a „Kölnische Zeitung"-ban megjelent szövegből. (A „Kölnische Zeitung" 1852 okt. 27-i 275. száma alapján.) – *556*

588 MacGregor legismertebb statisztikai írásai: „The Resources and Statistics of Nation" és „Commercial Statistics: a Digest of the Productive Resources, Commercial Legislation, Customs Tariffs... of all Nations". – *557*

589 Valószínűleg az A. Moreau de Jonnès vezetésével 1837–52 között a kereskedelmi minisztérium által megjelentetett hivatalos közleményekről van szó, a 12 kötetes „Statistique générale de la France"-ról, Moreau de Jonnès maga is számos statisztikai mű szerzője, azonban 1851-ig csupán egy nagyobb műve jelent meg Franciaország statisztikájáról: „Statistique de l'agriculture de la France" (Franciaország mezőgazdaságának statisztikája), Párizs 1848. – *557*

590 G. J. Harney előszava a „Kommunista Párt kiáltványá"-nak első angol nyelvű fordítását vezette be, amely a chartista lap, a „Red Republican" 1850 nov. 9-i, 16-i, 23-i és 30-i (21–24.) számaiban jelent meg. A fordítást Marx és Engels szerették volna Weydemeyer segítségével New Yorkban is megjelentetni (v. ö. 569. old.). – *557 569*

591 V. ö. Engelsnek a magyarországi harcokról írt cikkeit (571. jegyz.) és „Porosz körözőlevél Kossuth ellen"; Marx: „A burzsoázia és az ellenforradalom". – *559*

592 Engels „A kommunisták és Karl Heinzen" és Marx „A moralizáló kritika és a kritizáló morál". – *559*

593 Marx levele nem maradt fenn, a közölt töredék A. Clussnak 1851 dec. 20-án J. Weydemeyerhez írott leveléből való. – A megjelölt helyen Cluss megjegyezte Weydemeyernek: „A Kinkel-féle kölcsön, amelybe a tényállás kellő ismerete híján belekeveredtem, s amellyel kapcsolatban M[arx] nézete szerint helyzetemet egyelőre tartsam." – A Kinkel-féle kölcsönre vonatkozóan lásd 387. jegyz. – *561*

594 A „Revolution" bejelentette, hogy a folyóirat közölni fogja Marxnak egy munkáját Proudhonról. Minthogy azonban a „Revolution" megszűnt és más lehetőség a munka megjelenésére nem volt, Marx a tervbe vett bírálatot nem írta meg. – *570*

595 Marx ezzel a megszólítással F. Freiligrath „Der Mohrenfürst" c. balladájára utal. – *572*

596 A Kommunisták Szövetsége londoni körzetének összejöveteleiről van szó. 1852 elején az ülések helyét újból megváltoztatták, a Crown Streetre tették át (lásd 8. köt. 421. old.). – *572*

597 Az 1851 dec. 2-i franciaországi bonapartista államcsíny után (v. ö. Marx: „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája") Palmerston, Nagy-Britannia akkori külügyminisztere a londoni francia nagykövettel folytatott tárgyalása során helyeselte Louis Bonaparte államcsínyjét. Helyeslését a whig kormány többi tagjával való előzetes megegyezés nélkül nyilvánította ki, s emiatt 1851 decemberében le is kellett mondania, jóllehet az angol kormány lényegében osztotta Palmerston álláspontját és az első európai kormány volt, amely a franciaországi bonapartista rendszert elismerte. – *573*

598 Marx kérésére nem érkezett válasz. 1845 márc. 22-én Marx kénytelen volt egy kötelezvényt aláírni, hogy Belgiumban napi politikáról nem fog semmit megjelentetni (lásd 409. old.). – *577*

599 Marxot 1838-ban tüdőbetegség miatt ideiglenesen felmentették a katonai szolgálat alól, 1841 máj. 4-én pedig katonai szolgálatra alkalmatlannak nyilvánították. – *578*

600 „Das Westphälische Dampfboot" – német havi folyóirat; 1845 januárjától 1848 márciu-

sáig jelent meg Bielefeldben, majd (1847 januárjától) Paderbornban; szerkesztője O. Lüning; „igazi szocialista" irányzatú. – *580*

[601] A Német Munkások Klubját (Klub der deutschen Arbeiter) 1848 márc. 8–9-én hozták létre Párizsban a Kommunisták Szövetségének vezetői. A klubban Marxé volt a vezető szerep. A klub fő feladata az volt, hogy a párizsi német munkásoknak megmagyarázza a proletariátus taktikáját a polgári demokratikus forradalomban; fellépett a polgári és kispolgári demokraták nacionalista propagandája és ama kalandor tervük ellen, hogy az emigránsok felfegyverzett önkénteslégiókkal betörjenek Németországba (v. ö. 164. jegyz.); azt tanácsolta a munkásoknak, hogy tartsák távol magukat a légiótól, és vegyenek részt a francia munkások osztályharcában, ill. a németországi forradalmi helyzet megérlelődésével egyenként térjenek haza forradalmi propagandát folytatni. A klub nagy szervező munkát végzett, és „ilymódon három-négyszáz munkást juttatott vissza Németországba, köztük a Szövetség tagjainak nagy többségét" (Engels: „A Kommunisták Szövetsége történetéhez"; 21. köt. 211. old.). – *580*

[602] E két sor F. Freiligrath „Réveille" c. versének 2. szakaszából való. Freiligrath a verset arra a forradalmi ünnepségre írta, melyet 1849 márc. 19-én a berlini barikádharcok évfordulójára a kölni Gürzenich-teremben rendeztek. – *586*

[603] Célzás 1848 és 1849 történelmi eseményeire. 1848 júniusában folyt le a munkásság nagy párizsi felkelése. 1849 júniusában a délnémet (badeni–pfalzi) kispolgári felkelés kudarcával lezárult a német 1848–49-es forradalmi mozgalom, s ebben a hónapban szenvedett vereséget Párizsban is a kispolgári demokrácia. – *586*

[604] Marx: „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája". – *590*

Mutató

*(Nevek – idézett művek; hatóságok közleményei, újságok és folyóiratok)**

A

Abendzeitung *lásd* New Yorker Abendzeitung

ADAM – francia munkás, blanquista; a júliusi monarchia idején forradalmi titkos társaságok tagja; 1850-ben egyik vezetője a londoni francia blanquista emigráns-egyesületnek. – *140 142 170 180* (274)

ADELUNG, Johann Christoph (1732–1806) – német filológus. – *36*

Adresse des Bildungs-Vereins in London an die deutschen Proletarier (A londoni Művelődési Egylet üzenete a német proletárokhoz), London 1846. – *43* (79)

Adresse der deutschen Sozialreformer zu Philadelphia an Hermann Kriege und die Sozialreformer in New-York (A philadelphiai német szociálreformerek üzenete Hermann Kriegéhez és a New York-i szociálreformerekhez); „Der Volkstribun", 1846 júl. 18. – *53 57* (88)

»*Aftonbladet*« (Esti Lap), Stockholm. – *66–67* (101)

AHRENS, Heinrich – német munkás, W. Weitling híve; az Igazak Szövetségének egyik legaktívabb tagja Párizsban. – *34*

Albert *lásd* Martin, Alexandre

ALISON, Sir Archibald (1792–1867) – angol történész, jogász és közgazdász, tory. – *532*
– *History of Europe from the Commencement of the French Revolution, in 1789, to the Restoration of the Bourbons, in 1815* (Európa története a francia forradalom kezdetétől, 1789-től, a Bourbonok restaurációjáig, 1815-ig), Párizs 1840–41. (Első megjelenés Edinburgh 1833–42. 10 kötetben.) – *532*

ALLARD – francia demokrata; emigránsként Brüsszelben élt. – *107*

»*Allgemeine Literaturzeitung*« (Általános Irodalmi Újság), Charlottenburg. – *22 401–402* (35)
– 1844. ápr., V. füz.: *Korrespondenz aus Zürich* (Zürichi tudósítás). – *402* (479)
– 1844. máj., VI. füz.: *Korrespondenz aus der Provinz* (Vidéki tudósítás). – *402* (479)

»*Allgemeine Preussische Staatszeitung*« (Általános porosz állami újság), Berlin. – *377* (436)

»*Allgemeine Zeitung*« (Általános Újság), Augsburg. – *22 244 262 324 399* (66)
– 1846 júl. 21.: *Párizs, júl. 16.* – *38*
– 1851 máj. 17.: *Párizs, máj. 13.* – *244*

* Az idegen nyelvű szövegeket itt és mindenütt – nyelvi sajátszerűségeiket érintetlenül hagyva – mai helyesírásuk szerint adtuk. A művek kiadási adatait csak ott tüntettük fel, ahol Marx és Engels az általuk használt kiadást megjelölik vagy az kétséget kizáróan megállapítható.

– 1851 júl. 5.: *Der Kommunistenbund* (A Kommunisták Szövetsége). – *262*
– 1851 júl. 8.: *Noch umfassendere Haussuchungen in Aussicht. Umfassende Geständnisse des Schneiders Nothjung* (Még átfogóbb házkutatások várhatók. Nothjung szabó átfogó vallomásai). – *268–269*
– 1851 szept. 21.: *Das revolutionäre Aktenstück des Völkerbundes* (A Népek Szövetségének forradalmi okirata). – *324*
– 1851 szept. 30.: *Neueste Posten. Köln, 26. Sept.* (A legfrissebb hírek. Köln, szept. 26.). – *333*

ALLSOP, Thomas (1795–1880) – angol tőzsdei alkusz és publicista; a chartistákkal rokonszenvezett; 1858-ban pénzzel támogatta Orsini III. Napóleon ellen tervezett merényletét. – *339*

AMMON, Chirstoph Friedrich von (1766–1850) – német protestáns teológus. – *392*
– *Die Geschichte des Lebens Jesu mit steter Rücksicht auf die vorhandenen Quellen dargestellt* (Jézus életének története a rendelkezésre álló források állandó figyelembevételével), 1. köt., Lipcse 1842. – *392*

An den Apostel Ronge (Ronge apostolhoz), H. Bauer, Moll, Schapper, Lehmann aláírásával; „Telegraph für Deutschland", 1845, 56. sz. – *64–65*

ANDRÉ, Félicité – a 40-es években Engels párizsi ismerősei közé tartozott. – *100 448*

Anekdota zur neuesten deutschen Philosphie und Publizistik (Kiadatlan írások a legújabb német filozófiához és publicisztikához), Zürich–Winterthur 1843. – *373 375 380 382 385* (424)

ANNEKE, Friedrich (kb. 1817–kb. 1872) – porosz tüzértiszt, a hadseregből kizárták; 1848-ban tagja a Kommunisták Szövetsége kölni csoportjának, egyik alapítója és titkára a kölni Munkásegyletnek; Gottschalk híve; a „Neue Kölnische Zeitung" kiadója; a demokraták rajnai kerületi bizottságának tagja; 1848 júl.–dec. letartóztatásban; részt vett a badeni–pfalzi felkelésben, majd kivándorolt az Egyesült Államokba és az északiak oldalán részt vett az amerikai polgárháborúban. – *104 123 497* (157 184)

ANNYENKOV, Pavel Vasziljevics (1812–1887) – orosz publicista és irodalomkritikus; mérsékelt liberális; a 40-es években Nyugat-Európában élt és Marxszal személyes kapcsolatban volt. – *38 415 428–438 447* (500)

ANSELMUS, canterburyi (1033–1109) – angol érsek és prímás; teológus; a skolasztika egyik megalapozója. – *377*

ANTOINE, Gustave – francia emigráns, az 50-es évek elején Londonban élt; A. Blanqui sógora. – *200 537*
– *A M. le rédacteur du journal „La Patrie"* (A „Patrie" c. lap szerkesztőjéhez); „La Patrie", 1851 márc. 7. – *200 537*

ARAGO, Dominique-François (1786–1853) – francia csillagász, fizikus és matematikus, polgári politikus; a júliusi monarchia idején republikánus, 1848-ban az ideiglenes kormány tagja; részt vett a párizsi proletariátus júniusi felkelésének leverésében. – *398 451*

Arbeiterrepublik *lásd* Die Republik der Arbeiter

»*Die Arbeiterzeitung*« (A Munkásújság), New York. – *278 542 544* (346)

ARGOUT, Antoine-Maurice-Apollinaire, comte d' (1782–1858) – francia politikus; 1830–36 több ízben miniszter; 1834–57 a Francia Bank főigazgatója. – *358*

Arminius *lásd* Hermann

»*L'Assemblée nationale*« (A Nemzetgyűlés), Párizs. – *206* (285)

„*L'Atelier démocratique*« (A Demokratikus Műhely), Brüsszel. – *80–81* (125)

»*L'Atelier, organe spécial de la classe laborieuse, rédigé par des ouvriers exclusivement*« (A Műhely, a dolgozó osztály külön lapja, szerkesztik kizárólag munkások), Párizs. – *33 87 88* (55)

»*Athenäum. Zeitschrift für das gebildete Deutschland*« (Athenäum. A művelt Németország folyóirata), Berlin. – *242*

ATTILA (megh. 453) – hun király 433–453. – *139*

Aux démocrates des toutes les nations (Minden nemzetek demokratáihoz), Adam, Barthélemy, Caperon, Fanon, Gouté, Thierry, Vidil, Sawaszkiewicz, Warskiroski, Dietz, Gebert, Mayer, Schärttner, Schapper, Willich, Moliter, Simonyi aláírásával; „Le Constitutionnel", 1850 nov. 18. – *138–143 588*

Aux peuples! Organisation de la démocratie (A néphez! A demokrácia szervezete), Ledru-Rollin, Darasz, Mazzini, Ruge aláírásával; „Le Proscrit", 2. sz. 1850 aug. – *155* (240)

B

BAEDEKER, Julius Theodor (1814–1880) – német kiadó és könyvkereskedő; 1845–46-ban a „Gesellschaftsspiegel" kiadója. – *5 18 20–21*

BAILLUT – belga demokrata; 1848-ban a brüsszeli Demokrata Társaság pénztárosa. – *108*

BAKUNYIN, Mihail Alekszandrovics (1814–1876) – orosz forradalmár, 1848–49-ben részt vett a német forradalomban; később az anarchizmus ideológusa, harcolt a marxizmus és Marx politikai irányvonala ellen; 1869-ben csatlakozott az I. Internacionáléhoz. 1872-ben bomlasztó tevékenysége miatt kizárták. – *6 14 38 75 446*

BAMBERGER, Louis – német emigráns; az 50-es években Londonban élt; a „Deutsche Londoner Zeitung" szerkesztője. – *154 205 212 229 275–278 280 333 347 494*

BAMBERGER, Simon – londoni bankár; L. Bamberger apja. – *137 211–212 275–276*

BARBAROUX, Charles-Jean-Marie (1767–1794) – francia politikus, a konvent tagja, a girondisták egyik vezetője. – *33*

BARBÈS, Armand (1809–1870) – francia forradalmár, kispolgári demokrata; a júliusi monarchia idején az Évszakok Társasága nevű titkos szervezet egyik vezetője, 1839-ben felkelési kísérletben való részvételért életfogytiglani börtönre ítélték; 1848-ban az alkotmányozó nemzetgyűlés tagja, Ledru-Rollin politikáját támogatta; az 1848 máj. 15-i eseményekben való részvételéért ismét életfogytiglani börtönre ítélték, 1854-ben amnesztiát kapott és emigrált. – *172*

BAROCHE, Pierre-Jules (1802–1870) – francia politikus és jogász, bonapartista; az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja, rendpárti; 1850–51 belügyminiszter, 1851–52 külügyminiszter, 1852–63 több ízben miniszter és az államtanács elnöke. – *168*

BARROT, Camille-Hyacinthe-Odilon (1791–1873) – francia ügyvéd és politikus; a júliusi monarchia idején a liberális dinasztikus ellenzék vezetője, 1848 dec.–1849 okt. miniszterelnök. – *93 131 354*

BARTELS, Adolphe (1802–1862) – belga publicista, kispolgári demokrata; 1844–46 a „Débat social" főszerkesztője. – *79–80 84–85* (165)

BARTELS, Jules – belga ügyvéd, kispolgári demokrata; A. Bartels testvére. – *80*

BARTHÉLEMY, Emmanuel (kb. 1820–1855) – francia munkás, blanquista, a júliusi monarchia idején forradalmi titkos társaságok tagja; 1848-ban részt vett a párizsi júniusi felkelésben, majd annak leverése után Angliába emigrált és ott egyik vezetője lett a londoni francia blanquista emigránsok egyesületének; 1850-ben csatlakozott a Willich–Schapper-

frakcióhoz; 1855-ben buncselekmeny vádjával kivégezték – *138 140 143 169–170 175 181 186–187 192–193 200–202 206–209 321 355 521–523 536–537*
– *Au redacteur en chef du journal „La Patrie"* (A „Patrie" c. lap felelős szerkesztőjének); „La Patrie", 1851 márc. 12. – *206 537*

Basler Nationalzeitung *lásd* Schweizerische Nationalzeitung

BASTIAT, Frédéric (1801–1850) – francia vulgáris kozgazdász, a szabadkereskedelem híve; – *lásd még* Gratuité du crédit. – *348*

BASTIDE, Jules (1800–1879) – francia politikus és publicista, polgári republikánus; 1836–46 a „National" igazgatója; 1848-ban az alkotmányozó nemzetgyűlés tagja, kulugyminiszter. – *58*

BAUER, Bruno (1809–1882) – német ifjúhegeliánus filozófus és Biblia-kritikus; 1866 után nemzeti liberális. – *4 15 23 72 335 371 373–374 376–377 381 387 392–393 401 404* (1 35)
– (Névtelenul:) *Die Posaune des jungsten Gerichts uber Hegel den Atheisten und Antichristen. Ein Ultimatum* (Az utolsó ítélet harsonája az ateista és antikrisztus Hegel felett Ultimátum), Lipcse 1841. – *373–376* (425)
– *Die gute Sache der Freiheit und meine eigene Angelegenheit* (A szabadság jó ügye és az én saját dolgom), Zurich–Winterthur 1842. – *392* (468)
– *Besprechung des Buches von Ammon· Die Geschichte des Lebens Jesu mit steter Rucksicht auf die vorhandenen Quellen dargestellt* (Recenzió Ammon „Die Geschichte des Lebens Jesu etc." c. konyveről); „Anekdota . . .", II. kot., 1843. – *392* (465)
– *Leiden und Freuden des theologischen Bewusstseins* (A teologiai tudat fájdalmai és oromei), „Anekdota . . ." II. kot , 1843. – *392* (466)

BAUER, Edgar (1820–1886) – német ifjúhegeliánus filozófus és publicista; az 1848–49-es forradalom után Angliába emigrált, 1858–59-ben a londoni „Neue Zeit"-et szerkesztette, az 1861-es amnesztia után porosz állami tisztviselő, B. Bauer occse. – *4 15 23 334 385 392*
- (Névtelenul:) *Das Juste milieu* (A Juste milieu), „Rheinische Zeitung", 1842 jún.–aug. – *384–385 392* (451)

BAUER, Heinrich – német cipész, az Igazak Szovetségének egyik vezetője, a Kommunisták Szovetsége kozponti vezetőségenek tagja, 1851-ben Ausztráliába emigrált. – *107 135 138 154 337 580* (79 99 214)

BAUER, Ludwig (Louis) (Stolpe) – német orvos; 1848-ban porosz nemzetgyúlési képviselő (baloldal); 1849-ben Londonba koltozott, ahol a német emigráció polgári koreihez csatlakozott; a londoni Demokrata Egylet segelybizottságának elnoke. – *299–301 490 506*

BAYARD, Pierre du Terrail, seigneur de (kb 1475–1524) – francia lovag, bátorsága és nemes viselkedése miatt a „félelem és gáncs nélkuli lovag"-nak nevezték. – *170*

BAYER, Karl (1806–1883) – német idealista filozófus. – *371*
– *Betrachtungen uber den Begriff des sittlichen Geistes und uber das Wesen der Tugend* (Elmélkedések az erkolcsi szellem fogalmáról és az erény lényegéről), Erlangen 1839. – *371*

BECK Vilma (megh. 1851) – az 1848–49-es magyar szabadságharc kalandornőjének álneve; Racidula néven kémszolgálatokat végzett mind a magyarok, mind az osztrákok részére, majd a szabadságharc leverése után Londonba emigrált és ott az emigránsokkal való kapcsolatát titkos feljelentésekre használta fel; bárónőnek és Kossuth bizalmasának adta ki magát. – *213 219 312*

BECKER, August (1814–1871) – német publicista, Weitling híve; Weitling letartóztatása után a svájci kommunista kézmuvesmozgalom irányítója; az Igazak Szovetsége svájci

csoportjának tagja; részt vett az 1848–49-es német forradalomban, majd annak leverése után az 50-es évek elején az Egyesült Államokba emigrált; több amerikai demokratikus lap munkatársa volt. – *34*

BECKER, Hermann Heinrich, a „Vörös Becker" (1820–1885) – német jogász és publicista; 1848-ban tagja a kölni Demokrata Társaságnak és vezetőségi tagja a Munkások és Munkáltatók Egyletének, beválasztják a demokraták rajnai kerületi bizottságába és a kölni biztonsági bizottságba; 1849 máj.–1850 júl. a „Westdeutsche Zeitung" szerkesztője; 1850-től a Kommunisták Szövetségének tagja; a kolni kommunista-per egyik fővádlottja; később nemzeti liberális, Dortmund és Koln főpolgármestere. – *124 154 156 171 201 208–209 229 241 253 256 487 501 517 520–525 553 559 588* (237 541 569/a)

BECKER, Joh[ann] Philipp (1809–1886) – német kefekötő; a 30–40-es években részt vett a németországi és a svájci demokratikus mozgalmakban; a svájci hadsereg tisztjeként harcolt a Sonderbund ellen; az 1848-as forradalomban is aktívan részt vett a badeni népfelkelők parancsnokaként; a 60-as években az 1. Internacionálé egyik vezetője Svájcban, a „Vorbote" szerkesztője; Marx és Engels barátja és harcostársa. – *223 495* (520)

– és Chr[istian] ESSELEN: *Geschichte der süddeutschen Mai-Revolution des Jahres 1849* (Az 1849-es délnémet májusi forradalom története), Genf 1849. – *495* (518)

BECKER, Max Joseph (megh. 1896) – német mérnök, demokrata; 1849-ben részt vett a badeni felkelésben; a vereség után Svájcba, majd az Egyesult Államokba emigrált. – *184 544*

BECKERATH, Hermann von (1801–1870) –né met bankár, a rajnai liberális burzsoázia egyik vezetője; 1848-ban a frankfurti nemzetgyűlés tagja (jobbközép), 1848 aug.–szept. a birodalmi kormány pénzügyminisztere. *269 – 549*

BEM, József (1794–1850) – lengyel tábornok és szabadságharcos; az 1830–31-es lengyel felkelés egyik vezetője; 1848 októberében részt vett a forradalmi Bécs védelmében; 1848 novemberétől a magyar honvédsereg tábornoka, 1849. aug. 9-től főparancsnoka; a magyar szabadságharc bukása után belépett a torok hadseregbe. – *172 177 531*

– *Erfahrungen über die Congreveschen Brandraketen bis zum Jahre 1819 in der Königl. Polnischen Artillerie etc.* (Tapasztalatok a Congreve-féle gyújtórakétákkal kapcsolatosan 1819-ig a lengyel kir. tüzérségben stb.), Weimar 1820. – *531*

BENTHAM, Jeremy (1748–1832) – angol jogi író, társadalomfilozófus; a hasznossági elmélet szélsőségesen burzsoá irányzatának (az utilitarizmusnak) hirdetője. – *8–9 22*

BERANGER, Pierre-Jean de (1780–1857) – francia demokrata költő. – *33*

BERGENROTH, Gustav Adolph (1813–1869) – német történész és publicista, kispolgári demokrata; részt vett az 1848–49-es forradalomban, majd annak leverése után emigrált. – *18–19*

»*Berliner Monatsschrift. Erstes und einziges Heft*« (Berlini Havi Folyóirat. Első és egyetlen füzet), Mannheim. – *8* (15)

»*Berliner Zeitungshalle*« (Berlini Újságcsarnok). – *72* (110)

BERMBACH, Adolf (1822–1875) – német jogász, demokrata; a frankfurti nemzetgyűlés tagja; a kölni kommunista-per egyik mentő tanúja, összekötő Marx és a vádlottak között, később liberális. – *267 271*

BERNADOTTE, Jean-Baptiste-Jules (1764–1844) – Franciaország tábornagya; 1810-től XIII. Károly svéd király fogadott fia; XIV. Károly János néven Svédország és Norvégia királya 1818–1844; 1813-ban részt vett a Napóleon elleni háborúban. – *391*

BERNARD (le Clubiste), Simon-François (1817–1862) – francia politikus, republikánus; Angliába emigrált; 1858-ban a francia kormány megvádolta, hogy F. Orsini bűntársa volt a III. Napóleon elleni merényletben, de az angol bíróság felmentette. – *358*

BERNAYS, Karl Ludwig (Lazarus Ferdinand Cölestin) (1815–1879) – német író, radikális; 1844-ben a párizsi „Vorwärts!" munkatársa; az 1848–49-es forradalom veresége után az Egyesült Államokba emigrált. – *4 7 14 20 28 30–31 35–38 42 46–47 62 64 68–69 72–76 87 103 410 420–421 440* (2)

»*Berner Zeitung*« (Berni Ujság). – *125* (191)

– 1849 dec. 28.: *Anzeige über das Erscheinen der „Neuen Rheinischen Zeitung. Politisch-ökonomische Revue"* (Hirdetmény a „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue" megjelenéséről). – *494*

BERRYER, Pierre-Antoine (1790–1868) – francia jogász és politikus, legitimista; az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja. – *342 354*

BERTHOLD, Otto – porosz altiszt; az 1848–49-es forradalom veresége után Angliába emigrált; a Willich–Schapper-frakcióhoz tartozott. – *341 344*

Bescheidene Erwiderung auf die Beschlüsse der literarischen Repräsentanten des deutschen Kommunismus in Brüssel gegen den Volkstribun, Organ des jungen Amerika (Szerény válasz a brüsszeli német kommunisták irodalmi képviselőinek a „Volkstribun", a fiatal Amerika orgánuma ellen hozott határozataira); „Der Volkstribun", 1846 jún. 27. – *53* (88)

BETA, Heinrich (von Bettziech) (1813–1876) – német újságíró, kispolgári demokrata; emigránsként Londonban élt. – *553*

BEUST, Friedrich von (1817–1899) – porosz katonatiszt, politikai meggyőződése miatt nyugállományba vonult; 1848-ban a kölni Munkásegylet bizottsági tagja; 1848 szept.–1849 febr. a „Neue Kölnische Zeitung" szerkesztője; 1849-ben a badeni–pfalzi felkelés katonai bizottságának tagja; a forradalom után Svájcba emigrált. – *470*

Biblia. – *10–11 57 141 169 312 328 345 375 534 537* (19 20 92 153 224 259 391 432 573 578)

BIEDERMANN, Karl (1812–1901) – német történész és publicista, mérsékelt liberális; 1848-ban a frankfurti nemzetgyűlés tagja (közép); később nemzeti liberális. – *40*

– *Unsre Gegenwart und Zukunft* (Jelenünk és jövőnk), Lipcse 1846. – *40* (88)

BLANC, Jean-Joseph-Louis (1811–1882) – francia történész és újságíró, kispolgári szocialista; 1848-ban az ideiglenes kormány tagja; 1848 augusztusában Angliába menekült, ahol a kispolgári emigráció egyik vezetője volt; 1871-ben a versailles-iak mellé állt. – *67 74 86–89 92–96 99–100 102–103 170–174 180–183 191–193 200 206–209 226–229 287 292 294–295 355–362 365 397 451 492 521–523 536–537 566* (267 272 280)

– *Histoire de dix ans. 1830–1840* (Az 1830-tól 1840-ig lefolyt tíz év története), I–V. köt., Párizs 1841–44. – *167 182 191* (252)

– *Organisation du travail* (A munka megszervezése), IV. kiad., Brüsszel 1845. (I. kiad., Párizs 1840.) – *86 191* (31)

– *Histoire de la révolution française* (A francia forradalom története), I–II. köt., Párizs 1847. – *74 89 100 103 191* (116)

– *Pages d'histoire de la révolution de février 1848* (Lapok az 1848-as februári forradalom történetéből), Brüsszel 1850. (I. kiad., Párizs 1849.) – *191*

– *To the Editor of „The Times"* (A „Times" szerkesztőjéhez); „The Times", 1851 márc. 5. – *537*

– és BARTHELEMY, SCHAPPER, WILLICH stb.: *Erklärung* (Nyilatkozat); „La Patrie", 1851 márc. 7. – *200 206–207 537*

– és BERNARD le Clubiste stb.: *To the People* (A néphez); „The Daily News", 1851 dec. 5. – *358*

– *To the Editor of „The Daily News"* (A „Daily News" szerkesztőjéhez); „The Daily News", 1851 dec. 11. – *362*

BLANK, Karl Emil (1817–1893) – német kereskedő; a 40-es és 50-es években a szocialista mozgalommal rokonszenvezett; Marie Engels férje. – *3 15 26 114–116 130 153 412 414 448–452 456–458 518–519 567*

BLANK, Marie (1824–1901) – K. E. Blank felesége; Engels húga. – *3 18 411–412 449 456–457 567–568*

BLANK, Wilhelm (1821–1892) – német kereskedő; Engels ifjúkori barátja. – *5*

BLANQUI, Louis-Auguste (1805–1881) – francia forradalmár, több titkos társaságot és összeesküvést szervezett, részt vett az 1830-as forradalomban; 1848-ban a francia forradalmi proletariátus egyik vezére; utopikus kommunista, életéből 36 évet börtönben töltött. – *172 200 206 537*

– *Avis au peuple* (Felhívás a néphez); „La Patrie", 1851 febr. 27., valamint más francia lapokban. – *200 202 206–207 222 229 537* (280)

BLIND, Karl (1826–1907) – német író és újságíró, kispolgári demokrata; részt vett az 1848–49-es badeni forradalmi mozgalomban; az 50-es években a londoni német kispolgári emigráció egyik vezetője; később nemzeti liberális. – *128 334 338 488 514–515*

BLOSS, Rudolph Kuno – német vésnök; a XIX. század 40-es éveiben részt vett a demokratikus mozgalomban. – *110 112*

BLUNTSCHLI, Johann Kaspar (1808–1881) – svájci jogász, reakciós politikus; egyik megszervezője a forradalmi mozgalmakban résztvevők rendőri üldözésének. – *397*

BLÜCHER, Gebhard Leberecht (1814-től) Fürst von Wahlstatt (1742–1819) – porosz vezértábornagy; részt vett a Francia Köztársaság elleni 1793–94-es hadjáratban; 1806-ban és 1813–15-ben vezető szerepe volt a Napóleon elleni felszabadító harcokban. – *580* (300)

BOHNSTEDT – német jogász, kispolgári demokrata; 1848-ban a „Neue Rheinische Zeitung" egyik részvényese. – *116*

BONAPARTE, François-Charles-Joseph, duc de Reichstadt (II. Napóleon) (1811–1832) – I. Napóleon és Mária Lujza fia; francia trónkövetelő. – *391*

»*Le Bon Sens*« (A Józan Ész), Párizs. – *67* (102)

BORKHEIM, Sigismund Ludwig (1825–1885) – német újságíró, demokrata; részt vett az 1849-es badeni felkelésben, majd emigrált; 1851-től kereskedő Londonban; baráti viszonyban volt Marxszal és Engelsszel. – *298*

BORN, Stephan (Simon Buttermilch) (1824–1898) – német szedő, az Igazak és a Kommunisták Szövetségének tagja, részt vett az 1848-as német forradalomban; később polgári radikális újságíró és irodalomtörténész-professzor Svájcban, majd Londonban. – *90 96 99 580* (521 525)

BORNSTEDT, Adalbert von (1808–1851) – német publicista, kispolgári demokrata; porosz katonatiszt; 1847–48 a „Deutsche Brüsseler Zeitung" kiadója és szerkesztője, a Kommunisták Szövetségének tagja; 1848-ban kizárják a Szövetségből szabadcsapatok szervezése miatt; a párizsi Német Demokrata Társaság egyik vezetője; részt vett az 1848-as badeni felkelésben; a 40-es évektől a porosz kormány titkos ügynöke. – *78–85 89 94 99–102 108 111 441–442 453 580* (119 164)

BÖHLER – német emigráns; Londonban élt. – *298*

BÖRNE, Karl Ludwig (Baruch Löb) (1786–1837) – német publicista és kritikus, kispolgári radikális; az „Ifjú Németország" ideológusa; élete végén a kereszténységet szocializmus híve. – *415*

– *Ludwig Börne's Urteil über H. Heine. Ungedruckte Stellen aus den Pariser Briefen. Als Anhang: Stimmen über H. Heine's letztes Buch, aus Zeitblättern* (Ludwig Börne ítélete H. Heinéről. Nyomtatásban meg nem jelent részletek a „Párizsi levelek"-ből. Függelékként: Vélemények H. Heine utolsó könyvéről, a napisajtóból), Majna-Frankfurt 1840. – *415* (486)

BÖRNSTEIN, Arnold Bernhard Karl (1808–1849) – német kispolgári demokrata, a német emigránsokból toborzott párizsi önkénteslégió egyik vezetője; 1848 áprilisában részt vett a badeni felkelésben. – *580*

BÖRNSTEIN, Heinrich (1805–1892) – német kispolgári demokrata, a párizsi „Vorwärts!" alapítója; 1849-ben az Egyesült Államokba emigrált; az északiak oldalán részt vett az amerikai polgárháborúban; Arnold Bernhard Karl Börnstein fivére. – *30 62 68–69 73–74 87 405–409*

Braunschweig *lásd* Károly Frigyes Ágost Vilmos, Braunschweig hercege

BRAY, John Francis (1809–1895) – angol közgazdász; Owen követője, chartista. – *70* (104)

BREMER, Fredrika (1801–1865) – svéd írónő. – *67*

»*Bremer Tageskronik. Organ der Demokratie*« (Brémai Napi Krónika. A demokrácia orgánuma). – *154–157 232 547*

BRENTANO, Lorenz Peter (1813–1891) – német ügyvéd, kispolgári demokrata; 1848-ban a frankfurti nemzetgyűlés tagja (baloldal); 1849-ben a badeni ideiglenes kormány elnöke; a badeni felkelés leverése után Svájcba, majd az Egyesült Államokba emigrált. – *547*

BREYER, Friedrich Albert (1812–1876) – német liberális; a 40-es években orvosként működött Brüsszelben és az ottani Demokrata Társaság tagja volt. – *77 107–108 111*

BRICOURT, Jean-Joseph (1805–1857) – belga igazságügyi tisztviselő, polgári demokrata; a képviselőház tagja. – *111*

BROCKHAUS, Heinrich (1804–1874) – lipcsei kiadó és könyvkereskedő. – *42*

BROGLIE, Achille-Charles-Léonce-Victor, duc de (1785–1870) – francia államférfi; 1835–36 miniszterelnök; 1849–51 a törvényhozó nemzetgyűlés tagja, orléanista. – *342*

BRUHN, Karl von (szül. 1803) – német újságíró, a Számkivetettek és az Igazak, majd a Kommunisták Szövetségének tagja (az utóbbiból 1850-ben kizárták); a Willich–Schapper-frakcióhoz csatlakozott; 1848–49 részt vett a majna-frankfurti és a badeni felkelésben; később lassalleánus és a hamburgi „Nordstern" szerkesztője. – *546 581*

BRUTUS, Marcus Junius (i. e. kb. 85–42) – római államférfi; a Julius Caesar elleni merénylet egyik kezdeményezője. – *172 226 317*

BRÜGGEMANN, Karl Heinrich (1810–1887) – német nemzetgazdász és liberális publicista; 1846–55 a „Kölnische Zeitung" főszerkesztője. – *226 313*

Brüsseler Zeitung *lásd* Deutsche Brüsseler Zeitung

BUCHER, Lothar (1817–1892) – porosz igazságügyi tisztviselő és publicista; 1848-ban porosz nemzetgyűlési képviselő (balközép); a forradalom leverése után Londonba emigrál; később nemzeti liberális, Bismarck munkatársa a külügyminisztériumban. – *184 205 209 302 309*

BUCHEZ, Philippe-Joseph-Benjamin (1796–1865) – francia politikus és történész, polgári republikánus; Saint-Simon tanítványa; a kereszténységet szocializmus ideológusa; 1848-ban az ideiglenes kormány elnöke. – *33* (55)

BUGEAUD DE LA PICONNERIE, Thomas-Robert marquis, (1844-től) duc d'Isly (1784–1849) – francia tábornagy, orléanista; 1834-ben leverte a párizsi köztársaság

felkelést; 1841–47 Algéria főkormányzója; az algériai és marokkói hódító háború egyik szervezője; több katonai mű szerzője. – *451*

BUHL, Ludwig Heinrich Franz (1814–kb. 1882) – német publicista, ifjúhegeliánus. – *8*

BUNSEN, Christian Karl Josias, Freiherr von (1791–1860) – porosz diplomata, publicista és teológus; 1842–54 londoni követ. – *279 510*

BURNS, Lizzy (Lizzie) (1827–1878) – ír munkásnő; részt vett az ír nemzeti felszabadító mozgalomban; Mary Burns testvére, Engels második felesége. – *154*

BURNS, Mary (megh. 1863) – ír munkásnő; Engels első felesége. – *100 154 162 257 414*

BUTZ, Gustav – hageni könyvkiadó. – *12*

BÜLOW, Dietrich Adam Heinrich, Freiherr von (1757–1807) – porosz katonai író. – *217–218*

BÜLOW, Friedrich Wilhelm, Graf von Dennewitz (1755–1816) – porosz tábornok; részt vett a Napóleon elleni háborúkban. – *217–218*

BÜLOW-CUMMEROW, Ernst Gottfried Georg von (1775–1851) – porosz publicista és politikus. – *375*

– *Preussen, seine Verfassung, seine Verwaltung, sein Verhältnis zu Deutschland* (Poroszország és alkotmánya, közigazgatása, Németországhoz való viszonya), Berlin 1842. – *375* (431)

BÜRGERS, Heinrich (1820–1878) – német publicista; 1842–43 a „Rheinische Zeitung" munkatársa; 1848-ban a Kommunisták Szövetsége kölni csoportjának tagja; 1848–49 a „Neue Rheinische Zeitung" munkatársa; 1850-ben a Kommunisták Szövetsége központi vezetőségének tagja; 1852-ben a kölni kommunista-per egyik fővádlottjaként 6 évre ítélték; 1867 után nemzeti liberális. – *7 20 23 43 83 104–105 113 116 124–125 232 238 253 256–258 262 269 348 406 424 439 517 527* (170 185)

– (Névtelenül:) *Hr. v. Ladenberg und die Volksschullehrer* (Von Ladenberg úr és a népiskolai tanítók); „Neue Rheinische Zeitung", 1848 dec. 30. – *125* (190)

C

CABET, Etienne (1788–1856) – francia jogász és publicista, utopikus kommunista. – *29 74 88 292 454*

CAESAR, Caius Julius (i. e. kb. 100–44) – római hadvezér és államférfi. – *175*

CAMPE, Johann Julius Wilhelm (1792–1867) – német kiadó és könyvkereskedő; 1823-tól a hamburgi Hoffmann és Campe könyvkiadó vállalat társtulajdonosa. – *228 335 382 403 413*

CAMPHAUSEN, Ludolf (1803–1890) – német bankár, a rajnai liberális burzsoázia egyik vezetője; 1847-ben az Egyesült Landtag tagja; 1848 márc.–jún. porosz miniszterelnök; az ellenforradalmi erőkkel való kiegyezés politikáját követte. – *458*

CAPEFIGUE, Jean-Baptiste-Honoré-Raymond (1802–1872) – francia író és történész, ultramontán újságíró és politikus. – *74*

– *Les cent jours* (A száz nap), I–II. köt., Párizs 1841. – *74*

CAPERON, Paulin – francia emigráns; a XIX. század 50-es éveinek elején a blanquista „Számkivetett francia szocialista demokraták londoni bizottságá"-nak tagja. – *140–143 588*

CARLIER, Pierre-Charles-Joseph (1799–1858) – francia rendőrtiszt, bonapartista; 1849–51 Párizs rendőrfőnöke. – *339 342*

CARLYLE, Thomas (1795–1881) – angol történetíró és publicista, idealista filozófus, tory; hőskultuszt propagált, romantikus álláspontról bírálta a burzsoáziát; 1848 után a munkásmozgalom nyílt ellensége. – *4 322*

– *Past and Present* (Múlt és jelen), London 1843. – *4*

CARNOT, Lazare-Nicolas-Marguerite (1753–1823) – francia matematikus, politikus és katonai szakértő, polgári republikánus; a francia forradalomban jakobinus, majd thermidorista; 1795-ben a direktórium tagja, 1800-ban I. Napóleon hadügyminisztere; Napóleon császárrá választását ellenezte, de 1814-ben Napóleon mellé állt; 1815-ben a Bourbonok elől Németországba menekült. – *355–356*

CASTIAU, Adelson (1804–1879) – belga jogász és politikus, polgári demokrata; 1843–48 a küldöttkamara tagja. – *104 111*

CATO, Marcus Porcius sen. (i. e. 234–149) – római politikus és történetíró; i. e. 184-ben censor; az arisztokrácia kiváltságainak védelmezője. – *303*

CAUSSIDIERE, Marc (1808–1861) – francia kispolgári szocialista; 1834-ben részt vett a lyoni felkelésben; a júliusi monarchia idején forradalmi titkos társaságokat szervezett; 1848 febr.–máj. Párizs rendőrfőnöke, az alkotmányozó nemzetgyűlés tagja; a júniusi felkelés veresége után Angliába, majd az Egyesült Államokba emigrált. – *226 355*

CAVAIGNAC, Louis-Eugène (1802–1857) – francia tábornok és politikus, mérsékelt polgári republikánus; a 30–40-es években részt vett Algéria meghódításában; 1848-ban Algéria kormányzója, májustól hadügyminiszter; az alkotmányozó nemzetgyűlés diktátori teljhatalommal ruházta fel; kegyetlenül leverte a júniusi proletárfelkelést; 1848 jún.–dec. miniszterelnök; az 1851. dec. 2-i államcsíny után ellenzékbe vonult. – *241–244 247 250 254 327 330 342 354* ([258])

CERVANTES Saavedra, Miquel de (1547–1616) – spanyol realista író.

– *El ingenioso hidalgo Don Quijote de la Mancha* (Az elmés nemes Don Quijote de la Mancha) (1605). – *75* ([117])

CHANGARNIER, Nicolas-Anne-Théodule (1793–1877) – francia tábornok, orléanista; az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja; 1848 júniusa után a párizsi nemzetőrség és helyőrség parancsnoka; az 1849 jún. 13-i párizsi tüntetés szétverésének egyik megszervezője; Louis Bonaparte riválisa; az államcsíny után száműzték. – *243–244 247 250 339 342 354*

»*Le Charivari*« (A Zenebona), Párizs. – *168 398* ([258])

CHRIST, A. – német publicista. – *534 540*

– *Über den gegenwärtigen Stand der Frage der Schutzzölle* (A védővámok kérdésének jelenlegi állapotáról), Majna-Frankfurt 1851. – *534* ([574])

CHRISTIANSEN, Johannes (1809–1853) – német jogász, a római jog tanára a kieli egyetemen. – *376*

– *Die Wissenschaft der römischen Rechtsgeschichte im Grundrisse* (A római jogtörténet tudományának alapvonalai), Altona 1838. – *376*

Chronicle *lásd* The Morning Chronicle

CICERO, Marcus Tullius (i. e. 106–43) – római államférfi, író és szónok, eklektikus filozófus. – *203*

– *Epistolae* (Levelek). – *203*

CLARK, Thomas (megh. 1857) – angol chartista vezető; 1848 után reformer, a Nemzeti Charta-szövetség egyik megalapítója. – *160–161 172*

CLAUSEWITZ, Karl von (1780–1831) – porosz tábornok és katonai író; 1809–12 Scharnhorsttal kidolgozzák és végrehajtják a porosz hadsereg újjászervezését; 1812–14 az orosz kormány szolgálatában állt. – *531*

CLOUTH, Wilhelm – kölni nyomdatulajdonos; 1848 jún. 1-től aug. 27-ig az ő nyomdájában nyomták a „Neue Rheinische Zeitung"-ot. – *457*

CLUSS, Adolph (megh. 1889 után) – német mérnök, a Kommunisták Szövetségének tagja; 1848-ban a mainzi Munkás Művelődési Egylet titkára; 1849-ben emigrált az Egyesült Államokba; az 50-es években levelezésben állt Marxszal és Engelsszel; több német, angol és amerikai demokrata lap munkatársa. – *352 561 570* (418 569/a)

COBBETT, William (1762–1835) – angol politikus, író és publicista, a kispolgári radikalizmus képviselője; küzdött Anglia politikai rendjének demokratizálásáért. – *91*

COBDEN, Richard (1804–1865) – angol gyáros, liberális politikus, a szabadkereskedelem híve; a Gabonatörvény-Ellenes Liga egyik alapítója; 1847-től a parlament tagja. – *132 169 234 479–480* (206 254)

Code pénal, ou code des délits et des peines (Büntetőtörvénykönyv, vagy a bűncselekmények és a büntetések törvénykönyve), Köln 1810. – *122 466* (523)

COHEN – K. Blind felesége. – *334 338*

Le comité central démocratique européen, aux Allemands (Az Európai Központi Demokrácia Bizottsága, a németekhez), Ledru-Rollin, Darasz, Mazzini, Ruge aláírásával; „Voix du Proscrit", 1850 nov. 17. – *140 143 301* (221)

»*Le Commerce*« (A Kereskedelem), Párizs. – *398* (475)

CONSIDERANT, Victor (1808–1893) – francia utopikus szocialista; Fourier tanítványa. – *67 282* (17)

»*Le Constitutionnel*« (Alkotmányos Újság), Párizs. – *73 190 200 367* (113)

Correspondence relative to the Affairs of Hungary. 1847–1849. Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty, August 15, 1850 (Levelezés a magyarországi ügyekre vonatkozóan. 1847–1849. Őfelsége a Királynő rendeletére a parlament mindkét háza elé terjesztve, 1850 aug. 15-én), London. – *213* (295)

»*Le Corsaire-Satan*« (A Kalóz-Sátán), Párizs. – *29 38* (48)
– 1846 aug. 16., 17. – *29–30*

COSTA CABRAL, António Bernardo da (1803–1889) – portugál államférfi, a reakciós polgári monarchista párt vezetője, 1842–46 és 1849–51 kormányfő. – *244* (320)

COTTA, Johann Georg (1796–1863) – német könyvkiadó. – *277 335* (66)

»*Le Courrier Suisse*« (Svájci Kurír), Lausanne. – *398* (474)

COUSIN, Victor (1792–1867) – francia idealista filozófus; a júliusi monarchia idején közoktatásügyi miniszter. – *395*

CRÉMIEUX, Isaac-Moïse, dit Adolphe (1796–1880) – francia ügyvéd és liberális politikus; 1848 febr.–május az ideiglenes kormány igazságügyminisztere; az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja; 1870–71 a nemzeti védelem kormányának a tagja. – *450*

CROMWELL, Oliver (1599–1658) – angol államférfi, az angol polgári forradalom vezetője; Anglia, Skócia és Írország lordprotektora (államfője) 1653–1658. – *171*

CRÜGER, Hermann (1820–1850) – német emigráns, 1847-ben a brüsszeli Demokrata Társaság tagja. – *78–84*

CULPEPER, Sir Thomas, sen. (1578–1662) – angol jogász és közgazdász, merkantilista. – *350*

D

»*The Daily News*« (Napi Hírek), London. – *207 235 362 364* (286)
– 1851 febr. 25.: *Banquet des Égaux* (Az Egyenlők bankettja). – *207*
– 1851 máj. 8. – *235*
– 1851 szept. 1.: *Remarkable Case of Fraud by an Austrian Spy. – Sudden Death of the Impostor* (Egy osztrák kém feltűnő szédelgési esete. – A szélhámos hirtelen halála). – *312–313*
– 1851 dec. 10. – *364*

DAMM – német kispolgári demokrata; 1849-ben a badeni alkotmányozó gyűlés elnöke; később Angliába emigrált. – *298*

Dampfboot *lásd* Das Westphälische Dampfboot

DANA, Charles Anderson (1819–1897) – amerikai haladó újságíró, a „New York Daily Tribune" és a „New American Cyclopaedia" társszerkesztője. – *318 352 356 541 557 569–570* (348)

DANIELS, Amalie (1820–1895) – R. Daniels felesége. – *556* (537)

DANIELS, Roland (1819–1855) – német orvos; 1850-től a Kommunisták Szövetsége kölni központi vezetőségének tagja; a kölni kommunista-per egyik vádlottja; az esküdtszék felmentette; Marx és Engels barátja. – *42 104–105 191 214 218 227 229 252–253 257 262 272 337 423 439 488 527 529 532 556* (296)

DANTE ALIGHIERI (1265–1321) – olasz költő. – *379*

DANTON, Georges-Jacques (1759–1794) – francia ügyvéd, a forradalomban a jakobinusok jobbszárnyának vezetője. – *33 355* (197)

DARASZ, Wojciech (Albert) (1808–1852) – a lengyel nemzeti felszabadító mozgalom egyik vezetője; részt vett az 1830–31-es felkelésben; demokratikus lengyel emigráns-szervezetek vezetője és az Európai Demokrácia Központi Bizottságának tagja. – *143* (363)

DAUL, A. – német kispolgári demokrata, részt vett a badeni–pfalzi felkelésben. – *495*
– *Tagebuch eines politischen Flüchtlings während des Freiheitskampfes in der Rheinpfalz und Baden* (Egy politikai menekült naplója a rajna–pfalzi és badeni szabadságharc idejéből), St. Gallen 1849. – *495* (548)

»*Le Débat social, organe de la démocratie*« (Társadalmi Vita. A demokrácia orgánuma), Brüsszel. – *109* (165)
– 1848 márc. 19.: *Encore et toujours l'expulsion de M. Marx* (Még mindig Marx úr kiutasításáról). – *110–111* (166)

Débats *lásd* Journal des Débats politiques et littéraires

DECKER – német kispolgári demokrata; az 1848 februári forradalom után a párizsi Német Demokrata Társaság tagja. – *580*

DECKER, Karl von (1784–1844) – német tábornok és katonai író. – *219 544*
– *Der kleine Krieg, im Geiste der neueren Kriegführung. Oder: Abhandlung über die Verwendung und den Gebrauch aller drei Waffen im kleinen Kriege* (A kis háború az újabb hadviselés szellemében. Avagy értekezés mindhárom fegyvernem alkalmazásáról és felhasználásáról a kis háborúban), Berlin–Posen 1822. – *219 544* (298)
– *La petite guerre, ou traité des opérations secondaires de la guerre; traduit de l'allemand, avec des notes, par M. Ravichio de Peretsdorf, suivie de l'instruction secrète de Frédéric II.* (A kis háború, vagy értekezés a másodlagos hadműveletekről; németből fordítva, Ravichio de Peretsdorf jegyzeteivel, valamint II. Frigyes titkos utasítása), Brüsszel 1838. – *219 544* (298)

DELESSERT, Gabriel-Abraham-Marguerite (1786–1858) – 1836–48 Párizs rendőrfőnöke. – *63–64*

DEMBIŃSKI, Henryk (1791–1864) – lengyel tábornok, szabadságharcos; 1830–31 a lengyel felkelő sereg főparancsnoka; 1849 jan. végétől a magyar honvédsereg altábornagya, majd főparancsnoka; a szabadságharc veresége után Törökországba, majd Párizsba emigrált. – *217 480*

»*La Démocratie pacifique*« (A Békés Demokrácia), Párizs. – *10 30 67 102 398* (17 49)

DEMUTH, Helene (1823–1890) – a Marx-család házvezetőnője és meghitt barátja. – *203*

DERBY, Edward George Geoffrey Smith Stanley, (1815-től) Earl of (1799–1869) – angol államférfi, 1835-ig whig, majd tory, később a konzervatív párt egyik vezetője; 1852–68 több ízben miniszterelnök. – *184*

DESMOULINS, Lucie-Simplice-Camille-Benoît (1760–1794) – francia ügyvéd és publicista, forradalmár, a jakobinusok jobbszárnyához tartozott; Danton barátja. – *46*

D'ESTER, Karl Ludwig Johann (1811–1859) – német orvos, a Kommunisták Szövetségének tagja; 1848-ban az előparlament tagja és a porosz nemzetgyűlés baloldalának egyik vezetője; 1849-ben a második kamara tagja (baloldal); részt vett a badeni–pfalzi felkelésben; majd Svájcba emigrált. – *5 13 43 104–105 116 129 190 485 563–564* (521 543)

»*Deutsche Brüsseler Zeitung*« (Brüsszeli Német Újság). – *76 78 81 89 91 99 101 103 287 441–442 559* (119 129)

»*Deutsche Jahrbücher für Wissenschaft und Kunst*« (Német tudományos és művészeti évkönyvek), Lipcse. – *371–373 379 381 389 391* (422)

»*Deutsche Londoner Zeitung*« (Német Londoni Újság). – *548* (584)

»*Deutsche Schnellpost für Europäische Zustände, öffentliches und soziales Leben Deutschlands*« (Német gyorsposta az európai állapotokról, Németország köz- és társadalmi életéről), New York. – *184 205 229 277 280 286 319 347 350 366 540 549–550 554 569* (270)

– 1851 júl. 23. – *286*

– 1851 aug. 13. – *309–311*

»*Deutsche Tribüne*« (Német Hiradó), München–Homburg. – *384* (452)

»*Deutscher Zuschauer*« (Német Szemlélő), Mannheim–Bázel. – *184 549* (269)

»*Deutsches Bürgerbuch für 1845*« (A német polgár könyve 1845-re), Darmstadt. – *12 18 43* (7 22)

»*Deutsch-Französische Jahrbücher*« (Német–Francia Évkönyvek), Párizs. – *4 15 34–35 159–160 391 394 397 399 413 425* (3)

DICKENS, Charles (Boz) (1812–1870) – angol regényíró. – *135*

– *The Pickwick Papers* (A Pickwick-klub). – *229* (308)

DIETZ, Bernhard (megh. 1850) – német újságíró, kispolgári demokrata. – *127*

DIETZ, Oswald (kb. 1824–1864) – német építész, részt vett az 1848–49-es forradalomban, az emigrációban a londoni Német Munkás Művelődési Egylet titkára; a Kommunisták Szövetsége központi vezetőségének tagja, a Szövetség kettészakadása után a Willich–Schapper-frakció központi vezetőségének tagja; később az északiak oldalán részt vett az amerikai polgárháborúban. – *140 143 154 303 328 334 337 341 353*

– *An die deutschen Arbeitervereine* (A német munkásegyletekhez); „Schweizerische Nationalzeitung", 1851 jan. 7. – *154* (234)

DISRAELI (D'Israeli), Benjamin (1876-tól Earl of Beaconsfield) (1804–1881) – angol politikus, író, a toryk egyik vezetője: 1852, 1858–59, 1866–68 pénzügyminiszter, 1868, 1874–80 miniszterelnök, – *184*

DOHERTY, Hugh – ír újságíró, a „London Phalanx" c. fourierista újság kiadója, a „New Moral World" és a „Phalange" munkatársa; filozófiai és nyelvészeti művek szerzője. – *30* – *La question religieuse* (A vallás kérdése); „La Phalange", IV. köt., 1846. – *30* (50)

DOLLESCHALL, Laurenz (szül. 1790) – kölni rendőrtisztviselő 1819–47; a „Rheinische Zeitung" cenzora. – *242*

DOMINICUS, Adolf – német kereskedő; E. Dronke nagybátyja. – *114*

DONOVAN, Daniel – angol chartista; a 40-es és az 50-es években a chartisták lancashire-i helyi szervezetének egyik vezetője. – *152*

DÖBLER, Ludwig (1801–1864) – „ködképeket" varázsló osztrák bűvész. – *254*

DRONKE, Ernst (1822–1891) – német publicista és író, kezdetben „igazi szocialista", majd a Kommunisták Szövetségének tagja; 1848–49 a „Neue Rheinische Zeitung" egyik szerkesztője; a forradalom veresége után Svájcba, majd Angliába emigrált; a Kommunisták Szövetsége kettészakadásakor Marxhoz és Engelshez csatlakozott; később visszavonult a politikai életből. – *110–114 117–118 129–132 141 144 151 160 184 190 193 206 226–228 233 318–321 335 340 343 469–470 476 478 482 506–507 511 536–539 546 555 558 588* (170)

– (Névtelenül:) *Allianz der europäischen Polizei* (Az európai rendőrség szövetsége); „Neue Rheinische Zeitung", 1849 jan. 11. – *470* (530)

DRONKE, Ernst Friedrich Johann (1797–1849) – német tanító; 1841-től a fuldai gimnázium igazgatója; több filológiai és történeti mű szerzője; E. Dronke apja. – *114*

DRUCKER, Louis – német újságíró, kispolgári demokrata; részt vett az 1848–49-es forradalomban, majd Londonba emigrált; a „How do you do?" c. humoros angol hetilap kiadója. – *287 553*

DUBOURG-BUTLER, Frédéric, comte (1788–1850) – francia tábornok; 1830-ban részt vett a forradalom alatti barikádharcokban, később visszavonult a politikai életből. – *207*

DUCHÂTEL, Charles-Marie-Tanneguy, comte (1803–1867) – francia politikus, orléanista; 1834–36 kereskedelmi miniszter, 1839, 1840–48 belügyminiszter; malthusiánus. – *63 101*

DUFAURE, Jules-Armand-Stanislas (1798–1881) – francia ügyvéd és politikus, orléanista; 1839–40 közmunkaügyi miniszter, 1848–51 az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja, 1848 okt.–dec. és 1849 jún.–okt. belügyminiszter, 1871–73, 1875–76, 1877–79 igazságügyminiszter, 1876, 1877–79 miniszterelnök; a Párizsi Kommün hóhéra. – *131*

DULON, Rudolph (1807–1870) – német lelkész, fénybarát; 1853-ban kivándorolt Amerikába. – *155–157 277*

DUMAS, Alexandre, sen. (Dumas père) (1803–1870) – francia regényíró. – *182*

DUMON, Pierre-Sylvain (1797–1870) – francia ügyvéd, liberális államférfi; 1843–47 közmunkaügyi miniszter, és 1847–48 pénzügyminiszter; az 1848 februári forradalom után visszavonult a politikai életből. – *29–30*

DUMOURIEZ, Charles-François (1739–1823) – francia tábornok és politikus, a forradalom alatt a girondistákhoz csatlakozott; 1792 külügyminiszter, majd hadügyminiszter, az északi hadsereg főparancsnoka; 1793 áprilisában átállt az osztrákokhoz. – *330*

DUPIN, André-Marie-Jacques (1783–1865) – francia jogász, orléanista; 1832–39 a képviselőház elnöke; 1849–51 a törvényhozó nemzetgyűlés elnöke; később bonapartista. – *354*

DUPONT DE L'EURE, Jacques-Charles (1767–1855) – francia liberális politikus; részt vett az 1789–94-es, majd az 1830-as forradalomban; a 40-es években a dinasztikus ellen-

zék képviselője, a mérsékelt polgári republikánusokkal rokonszenvezett; 1848-ban az ideiglenes kormány elnöke. – *450*

DUREAU de la Malle, Adolphe-Jules-César-Auguste (1777–1857) – francia tudós, ókortörténész. – *294–295*

– *Economie politique des Romains* (A rómaiak politikai gazdasága), I–II. köt., Párizs 1840. – *294–295*

E

EBNER, Hermann – német újságíró; a XIX. sz. 40-es és 50-es éveiben az osztrák rendőrség ügynöke. – *277 335 340 347–351 547–553 562–566 572*

ECCARIUS, Johann Friedrich – német szabósegéd; a Kommunisták Szövetségének tagja; 1851-től emigráns Londonban; a Szövetség kettészakadásakor Marx és Engels oldalára állt; J. G. Eccarius fivére. – *348*

ECCARIUS, Johann Georg (1818–1889) – német szabó, publicista, Londonba emigrált; az Igazak Szövetségének, majd a Kommunisták Szovetségének és az Internacionálé Főtanácsának tagja, 1867–71 titkára; később a trade-unionistákhoz csatlakozott. – *141 154 172 348 570*

– *Die Schneiderei in London oder der Kampf des grossen und des kleinen Kapitals* (A szabóság Londonban vagy a nagy és a kis tőke harca); „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue", 1850. – *141*

– *The Last Stage of Bourgeois Society* (A burzsoá társadalom utolsó szakasza); „The Friend of the People", 1851 jan. – *172*

»*The Economist*« (A Közgazdász), London. – *313 336 457* (309)

– 1845 ápr. 26., máj. 3.: *Remarkable Discovery – Electricity and Agriculture* (Jelentős felfedezés – a villamosság és a földművelés). – *230–231 237–238 241* (309)

EICHHORN, Johann Albrecht Friedrich (1779–1856) – porosz politikus, szélső reakciós; 1840–48 közoktatásügyi miniszter. – *374*

EISEN – kölni könyvkereskedő; az 50-es években a „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue" egyik terjesztője. – *500 504 588*

EISERMANN – német asztalos; a XIX. sz. 40-es éveiben K. Grün híve. – *36 45 54–59 63 74*

ELSNER, Karl Friedrich Moritz (1809–1894) – német publicista és politikus, radikális; 1848-ban a porosz nemzetgyűlés tagja (baloldal); az 50-es években a „Neue Oderzeitung" egyik szerkesztője. – *209*

L'Emancipation« (A Felszabadulás), Brüsszel. – *104* (156)

ENFANTIN, Barthélemy-Prosper (Père Enfantin) (1796–1864) – francia mérnök, utopikus szocialista; a saint-simonista iskola egyik vezetője; a 40-es évektől mérnokként működött több kapitalista vállalkozásban. – *33*

ENGELS – porosz ezredes, 1851-től tábornok; 1848–49 Köln városparancsnoka. – *234 472–474*

ENGELS, Anna (1825–1853) – Friedrich Engels húga; A. von Griesheim felesége. – *456*

ENGELS, Elisabeth Franziska Mauritzia (szül. van Haar) (1797–1873) – Friedrich Engels anyja. – *15 18 24 122 314 448 456*

ENGELS, Friedrich (sen.) (1796–1860) – Friedrich Engels apja; 1837-ben az angol Ermen céggel közös vállalkozásként először Manchesterben, majd Engelskirchenben pamutfonodát létesített. – *15 20 23–26 114 117 121–122 141 144 169 191 215 260–262 314 448 518–519*

ENGELS, Friedrich (1820–1895). – *133 141–142 158 172 183 247–248 321 355 397 400 408 416 420 424–425 440 445 469 478 492 496 501 528 540–541 559 570–573 580 589* (6 7 28 39 45 51 52 79 99 119 120 122 123 154 163 169 170 177 185 194 201 211 228 274 348 517 543)

– (Névtelenül:) *Schelling und die Offenbarung. Kritik des neuesten Reaktionsversuchs gegen die freie Philosophie* (Schelling és a kinyilatkoztatás. A szabad filozófia ellen irányuló legújabb reakciós kísérlet bírálata), Lipcse 1842. – *379*

– *Schelling, der Philosoph in Christo, oder die Verklärung der Weltweisheit zur Gottesweisheit. Für gläubige Christen, denen der philosophische Sprachgebrauch unbekannt ist* (Schelling, a filozófus Krisztusban, avagy a világi bölcsesség isteni bölcsességgé való megdicsőítése. Hivő keresztények számára, akik nem járatosak a filozófiai szóhasználatban), Berlin 1842. – *379*

– *Alexander Jung, „Vorlesungen über die moderne Literatur der Deutschen"*; „Deutsche Jahrbücher für Wissenschaft und Kunst", 1842 júl. (1. köt. 432–444. old.) – *379* (439 447)

– *Die Lage Englands. „Past and Present" by Thomas Carlyle* (Anglia helyzete. Thomas Carlyle: „Past and Present"); „Deutsch-Französische Jahrbücher", 1844. (1. köt. 523–549. old.) – *4* (3)

– *Umrisse zu einer Kritik der Nationalökonomie* (A nemzetgazdaságtan bírálatának vázlata); „Deutsch-Französische Jahrbücher", 1844. (1. köt. 497–522. old.) – *4 160* (3 246)

– *Beschreibung der in neuerer Zeit entstandenen und noch bestehenden kommunistischen Ansiedlungen* (Az újabban létrejött és még fennálló kommunista települések leírása); „Deutsches Bürgerbuch für 1845", Darmstadt 1845. (2. köt. 490–503. old.) – *5 18 43 60* (7 78)

– *Die Lage der arbeitenden Klasse in England. Nach eigner Anschauung und authentischen Quellen* (A munkásosztály helyzete Angliában. Személyes megfigyelések és hiteles forrásmunkák alapján), Lipcse 1845. (2. köt. 211–473. old.) – *8 13 17 20–21 41 413* (11)

– *Zwei Reden in Elberfeld* (Két elberfeldi beszéd); „Rheinische Jahrbücher zur gesellschaftlichen Reform", I. köt., 1845. (2. köt. 504–523. old.) – *23* (10 13 37)

– *To the working classes of Great-Britain* (Nagy-Britannia munkásosztályához), Lipcse 1845. (2. köt. 215–219. old.) – *8* (12)

– *Das Fest der Nationen in London* (A nemzetek ünnepe Londonban); „Rheinische Jahrbücher zur gesellschaftlichen Reform", II. köt., 1846. (2. köt. 571–584. old.) – *43* (25 78)

– *Die Kommunisten und Karl Heinzen* (A kommunisták és Karl Heinzen); „Deutsche Brüsseler Zeitung", 1847 okt. 3., 7. (4. köt. 298–313. old.) – *81–82 559* (129 139 350 592)

– *La crise commerciale en Angleterre – Mouvement chartiste – Irlande* (A kereskedelmi válság Angliában – A chartista mozgalom – Írország); „La Réforme", 1847 okt. 26. (4. köt. 314–316. old.) – *87 90* (141)

– *Deutscher Sozialismus in Versen und Prosa. Artikel 2. Karl Grün: „Über Goethe vom menschlichen Standpunkte"* (Német szocializmus versben és prózában. 2. cikk: Karl Grün: „Goethéről emberi szempontból"); „Deutsche Brüsseler Zeitung", 1847 nov. –dec. (4. köt. 211 235. old.) – *70* (108)

– *Les maîtres et les ouvriers en Angleterre* (A munkáltatók és a munkások Angliában); „L'Atelier", 1847 nov. (4. köt. 317–318. old.) – *89* (136)

– (Névtelenül:) *Die „Réforme" und der „National"* (A „Réforme" és a „National"); „Deutsche Brüsseler Zeitung", 1847 dec. 30. (4. köt. 402–404. old.) *99* (119)

– *France. The „satisfied" majority – Guizot's scheme of „Reform" Queer notions of M. Garnier-Pagès – Democratic banquet at Chalon – Speech of M. Ledru-Rollin – A democratic congress – Speech of M. Flocon – The „Réforme" and the „National"* (Franciaország. Az „elégedett" többség – Guizot „reform"-terve – Garnier-Pagès úr furcsa nézetei – Demokratikus bankett Chalonban – Ledru-Rollin úr beszéde – Egy demokratikus

kongresszus – Flocon úr beszéde – A „Réforme" és a „National"); „The Northern Star", 1848 jan. 8. (4. köt. 411–417. old.) – *99* (149)
– (Névtelenül:) *Mouvement chartiste* (Chartista mozgalom); „La Réforme", 1848 jan. 10., 19. – *102* (152)
– *Die Bewegungen von 1847* (Az 1847-es év mozgalmai); „Deutsche Brüsseler Zeitung", 1848 jan. 23. (4. köt. 471–479. old.) – *101* (150)
– *To the Editor of the „Northern Star"* (A „Northern Star" szerkesztőjéhez); „The Northern Star", 1848 márc. 25. (4. köt. 508–512. old.) – *105* (161)
– *Der Nationalrat* (A nemzeti tanács); „Neue Rheinische Zeitung", 1848 dec. 10. (6. köt. 79–93. old). – *122* (180)
– *Der magyarische Kampf* (A magyar harc); „Neue Rheinische Zeitung", 1849 jan. 13. (6. köt. 157–167. old.) – *122 124 468 530 559* (179 186 571 591)
– *Die Schweizer Presse* (A svájci sajtó); „Neue Rheinische Zeitung", 1849 jan. 17. (6. köt. 168–172. old.) – *124* (187)
– *Preussischer Steckbrief gegen Kossuth* (Porosz körözőlevél Kossuth ellen); „Neue Rheinische Zeitung", 1849 jan. 28. (6. köt. 188–189. old.) – *122 559* (591)
– *Die „Kölnische Zeitung" über den magyarischen Kampf* (A „Kölnische Zeitung" a magyar harcról); „Neue Rheinische Zeitung", 1849 febr. 18. (6. köt. 293–297. old.) – *122 530 559* (179 571 591)
– *Ungarn* (Magyarország); „Neue Rheinische Zeitung", 1849 máj. 19. (6. köt. 494–502. old.) – *122 530 559* (179 571 591)
– *Die deutsche Reichsverfassungskampagne* (A német birodalmi alkotmány-hadjárat); „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue", 1850 jan.–márc. (7. köt. 105–190. old.) – *130 477 485–487 494 500 504 506 530* (195 196 202 203 210 379 580)
– *Germany. Revolution and Counter-Revolution* (Forradalom és ellenforradalom Németországban); „New York Daily Tribune", 1851 okt.–1852 okt. (8. köt. 1–98. old.) – *294 296 298 316 319–320 329 335 352 356–357 569–570* (356 395)
– *Grundsätze des Kommunismus* (A kommunizmus alapelvei), Berlin 1914. (4. köt. 348–363. old.) – *90 96* (137)
– *Bedingungen und Aussichten eines Krieges der Heiligen Allianz gegen ein revolutionäres Frankreich im Jahre 1852* (Mik a feltételei és kilátásai a Szent Szövetség háborújának egy forradalmi Franciaország ellen 1852-ben?); „Die Neue Zeit", 1914 dec. (7. köt. 454–479. old.) – *220* (299)
– *Der Status quo in Deutschland* (A status quo Németországban), Marx–Engels Gesamtausgabe I. rész, 6. köt., Berlin 1932. (4. köt. 38–54. old.) – *73 76–77* (111)
– *La situation en Belgique* (A belgiumi helyzet), Marx–Engels Gesamtausgabe I. rész, 6. köt., Berlin 1932. (4. köt. 517–518. old.) – *111* (167)
– *Proudhon*, Marx–Engels Gesamtausgabe I. rész, 7. köt., Moszkva 1935. (6. köt. 544–547. old.) – *122* (180)
– *Kritische Analyse des Buches von Proudhon: „Idée générale de la révolution au XIXe siècle" etc.* (Proudhon: „A forradalom általános eszméje a XIX. században stb." c. könyvének kritikai elemzése), Orosz fordításban: Marx–Engels Archívum, X. köt., Moszkva 1948, 5–34. old. – *292 338 344 346 348 351* (354)
– *To the Editor of the „Times"* (A „Times" szerkesztőjének). (7. köt. 452–453. old.) – *200 202* (278)

ENGELS, Hedwig (1830–1904) – Engels húga; F. W. Boelling felesége. – *24*

ENGELS, Hermann (1822–1905) – Friedrich Engels öccse; barmeni gyáros. – *5 312 314 317 319 456*

ENGELS, Marie *lásd* Blank, Marie

ENGELS, Rudolf (1831–1903) – Friedrich Engels öccse; engelskircheni gyáros. – *24*

»Die Epigonen« (Az Epigonok), Lipcse, – *29 33 50–52* (46)

ERMEN, Anton – az Ermen & Engels cég egyik társtulajdonosa Manchesterben. – *215 456*

ERMEN, Gottfried – az Ermen & Engels cég egyik társtulajdonosa Manchesterben. – *215 260 456 518*

ERMEN, Peter (Pitt) (szul. 1810-ben) – az Ermen & Engels cég egyik társtulajdonosa Manchesterben. – *144 213 215 260 274 360 518*

ERNŐ ÁGOST (1771–1851) – hannoveri király 1837–1851. – *268 271*

ESSELEN (Essellen), Christian (1823–1859) – német radikális publicista, kispolgári demokrata; 1848-ban a frankfurti Munkásegylet vezetője és a frankfurti „Allgemeine Arbeiterzeitung" egyik kiadója; 1849-ben Svájcba, majd Amerikába emigrált; *lásd még* Becker, J. Ph. – *110 487 495* (548)

ESSER, Christian Joseph (szul. kb. 1809) – kolni kádár; 1848-ban a kolni Munkásegylet egyik fiókegyletének elnoke; 1849-ben a „Freiheit, Bruderlichkeit, Arbeit" c. lap szerkesztője. – *312*

EWERBECK, August Hermann (1816–1860) – német orvos és író, az Igazak Szovetsége párizsi csoportjainak vezetője, majd a Kommunisták Szovetségének tagja; 1844–51 szoros kapcsolatban állt Marxszal és Engelsszel; 1850-ben kilép a Szovetségből; Amerikában, később ismét Franciaországban él. – *3 6 14 28–32 35–36 39–40 43–46 53 57 63–64 71 74–75 88 114–115 297 335 338 341 400 440 454 469* (52)

– *L'Allemagne et les allemands* (Németország és a németek), Párizs 1851. – *335 338 341*

F

FABRICIUS, Franz – német kereskedő, kispolgári demokrata. – *533*

FAIDER, Victor – belga ugyvéd és politikus, polgári demokrata. – *110–111*

FANON – francia emigráns; a XIX. sz. 50-es éveinek elején a blanquista „Számkivetett francia szocialista demokraták londoni bizottságá"-nak tagja. – *140–143 588*

FAUCHER, Julius (1820–1878) – német publicista és vulgáris kozgazdász, ifjúhegeliánus, a szabadkereskedelem hive, 1850–61 emigráns Angliában; a „Morning Star" munkatársa; az 50-es évek elején polgári anarchista nézeteket képviselt; 1861-ben visszatért Németországba; később haladópárti. – *242 244 287 294 547*

FAUCHER, Léon (1803–1854) – francia publicista és kozgazdász, orléanista, majd bonapartista, 1848–51 az alkotmányozó es a torvényhozó nemzetgyulés tagja, 1848-ban kozmunkaugyi miniszter, 1848 dec –1849 máj. és 1851 belugyminiszter. – *254 339 342*

FENNER VON FENNEBERG, Daniel (1820–1863) – osztrák tiszt; 1848-ban a bécsi nemzetőrség parancsnoka; 1849-ben rovid időre a pfalzi forradalmi hadsereg parancsnoka, Landau bevételének eredménytelen kísérlete miatt leváltották; a felkelés veresége után az Egyesult Államokba emigrált. – *278 471*

FERENC JÓZSEF, I. (1830–1916) – osztrák császár 1848–1916, magyar király 1848–1849 és 1849–1916 (1867-ig koronázatlanul) – *242*

FEUERBACH, Ludwig (1804–1872) – német materialista filozófus. – *9–10 17–18 29 52–53 142 334 338 376 392–402* (47)

– (Névtelenul) *Besprechung des Buches von Karl Bayer . „Betrachtungen uber den Begriff des sittlichen Geistes und uber das Wesen der Tugend"* (Karl Bayer „Betrachtungen uber den Begriff des sittlichen Geistes und uber das Wesen der Tugend" c. konyvének recenziója); „Hallische Jahrbucher ...", 1840, 85–87. sz. – *371* (423)

– *Das Wesen des Christentums* (A kereszténység lényege), Lipcse 1841; II., bőv. kiad., Lipcse 1843. – *9 394 400–402* (470)
– *Grundsätze der Philosophie der Zukunft* (A jövő filozófiájának alapelvei), Zürich–Winterthur 1843. – *400*
– *Das Wesen des Glaubens im Sinne Luther's. Ein Beitrag zum „Wesen des Christentums"* (A hit lényege Luther szellemében. Adalék a „Kereszténység lényegé"-hez), Lipcse 1844. – *400 405* (482)
– *Das Wesen der Religion* (A vallás lényege); „Die Epigonen", I. köt., Lipcse 1846. – *29 42 50–52* (72)

FICHTE, Immanuel Hermann (1796–1879) – német idealista filozófus; J. G. Fichte híres német filozófus fia; egyetemi tanár Bonnban, majd Tübingenben. – *378*

FICKLER, Joseph (1808–1865) – német újságíró, kispolgári demokrata; 1848–49 a badeni radikális demokrata mozgalom egyik vezetője; 1849-ben a badeni ideiglenes kormány tagja; Svájcba, majd Angliába, utóbb Amerikába emigrált. – *263–265 270 280 298–302 542 549 563*

FIESCHI – a XIX. sz. 50-es éveiben emigráns Londonban. – *142*

FISCHER – német újságíró, kispolgári demokrata; részt vett a badeni–pfalzi felkelésben, majd annak verésége után az Amerikai Egyesült Államokba emigrált. – *222 225 227 295 300 304 306 309 343–346*

FISCHER, F. – a Kommunisták Szövetségének tagja. – *82*

FIX, Théodore (1800–1846) – svájci közgazdász és publicista; a „Journal des Économistes" munkatársa. – *40–41*
– (Névtelenül:) *Besprechung des Buches von Karl Biedermann: Unsre Gegenwart und Zukunft* (Karl Biedermann „Unsre Gegenwart und Zukunft" c. könyvének recenziója); „Journal des Économistes", XV. köt., 1846 aug. – *40* (68)
– (Névtelenül:) *Besprechung der Broschüre von G. Julius: Bankwesen. Ein neues Gespenst in Deutschland* (G. Julius „Bankwesen. Ein neues Gespenst in Deutschland" c. brosúrájának recenziója); „Journal de Économistes", XV. köt., 1846 szept. – *41* (70)

FLEISCHER, Karl Moritz (1809–1876) – német publicista; a „Rheinische Zeitung" munkatársa. – *392*

FLOCON, Ferdinand (1800–1866) – francia kispolgári radikális politikus és publicista; a „Réforme" szerkesztője; 1848-ban az ideiglenes kormány tagja. – *87–93 99 102 107–108 355 449–451 538* (58)

FLORENCOURT, Franz von (1803–1886) – német publicista, több német folyóirat szerkesztője; pályája elején liberális, később konzervatív. – *226–227*

FOUCAULT, Léon (1819–1868) – francia fizikus. – *229*

FOULD – párizsi bankház társtulajdonosa. – *448*

FOURIER, François-Marie-Charles (1772–1837) – francia utopikus szocialista. – *10 20–21 30 32–33 428 437*
– *Théorie des quatre mouvements et des destinées générales* (A négy mozgás és az általános rendeltetések elmélete) (1808); „Oeuvres complètes" („Összes művei"), II. kiad. I. köt., Párizs 1841. – *32–33*
– *Section ébauchée des trois unités externes* (A három külső egység megkezdett része); „La Phalange", I. köt., Párizs 1845 jan.–febr. – *20–21* (34)

FRANCK, Gustav (megh. 1860) – osztrák kispolgári demokrata; az 50-es évek elején emigráns Londonban. – *298 301*

FRANCK, Paul – német újságíró, kispolgári demokrata; a XIX. sz. 50-es éveinek elején emigráns az Egyesült Államokban; az északiak oldalán részt vett az amerikai polgárháborúban. – *234*

FRANK, A. – párizsi könyvkiadó; C. G. Voglerral együtt Brüsszelben kiadta Marx „A filozófia nyomorúsága" c. művét. – *92–93 96 404*

»*Frankfurter Journal*« (Frankfurti Újság), Majna-Frankfurt. – *244 256* (325)
– 1851 máj. 9.: *Köln, máj. 8.* – *244*
– 1851 máj. 23.: *Köln, máj. 20.* – *256*

»*La Fraternité de 1845. Organe du communisme*« (Az 1845-ös Testvériség. A kommunizmus orgánuma), Párizs. – *41* (71)
– 1845 aug. – 1846 aug.: *La civilisation* (A civilizáció). – *41*

FREILIGRATH, Ferdinand (1810–1876) – német forradalmár költő; 1848–49 a „Neue Rheinische Zeitung" egyik szerkesztője, a Kommunisták Szövetségének tagja; az 50-es évektől kispolgári radikális. – *117 130 233 241 246 252–253 263–264 267 280 287 304 306 334–335 340 469–470 475 479–481 488 497 501 532 535 538 541 552–553 557 560 563 570–573 586 590* (170)
– *Der Mohrenfürst* (A szerecsen fejedelem). – *241 572* (316 595)
– *Réveille* (Ébresztő). – *586* (602)
– *Trotz alledem!* (Mindenek ellenére!). – *535* (575)

FREILIGRATH, Ida (szül. 1817) – F. Freiligrath felesége. – *481 488 572*

»*The Friend of the People*« (A Nép Barátja), London. – *142 156 167 172 174–175 177 181 203 277* (225 279)
– 1851 febr. 8., 9. sz.: *Honour to General Bem, the Patriot and Hero* (Tisztelet Bem tábornoknak, a hazafinak és hősnek). – *177*

FRIGYES, II. (Nagy) (1712–1786) – porosz király 1740–1786. – *217*

FRIGYES VILMOS, IV. (1795–1861) – porosz király 1840–1861. – *44 105 242 390 534* (38 83)

FRÖBEL, Julius (1805–1893) – német publicista és könyvkiadó, kispolgári demokrata; részt vett az 1848-as forradalomban; a frankfurti nemzetgyűlés tagja (baloldal); 1849-ben Amerikába emigrált, 1857-ben visszatért. – *15 48 397–398 425*

G

GALEER, Albert-Frédéric-Jean (1816–1851) – svájci tanár és publicista, 1847-ben részt vett a Sonderbund elleni háborúban és 1849-ben a badeni–pfalzi felkelésben; a genfi demokraták vezetője, a Grütli-egylet alapítója. – *206 536*

GARNIER-PAGES, Louis-Antoine (1803–1878) – francia politikus, mérsékelt republikánus; 1848-ban az ideiglenes kormány tagja és Párizs polgármestere. – *450*

GEBERT, August – német asztalos, a Kommunisták Szövetségének tagja Svájcban, majd Londonban; a Szövetség kettészakadásakor a Willich–Schapper-frakcióhoz csatlakozott. – *140 208 222 258 538*

GEHRKE – a XIX. sz. 50-es éveiben emigráns Londonban. – *298*

GEIGER, Wilhelm Arnold – porosz rendőrtisztviselő; 1848-ban vizsgálóbíró, majd rendőrfőnök Kölnben. – *459 468*

»*Gemeinnütziges Wochenblatt des Gewerb-Vereins zu Köln*« (A kölni Iparegylet közhasznú hetilapja). – *13* (27)

GERLACH, von – porosz reakciós burokrata; Koln kormányelnoke 1839–44. – *389*

»*Der Gesellschafter oder Blatter für Geist und Herz*« (A Társalkodó, avagy a lélek és a szív lapja), Berlin. – *553*

Gesellschaftsspiegel. Organ zur Vertretung der besitzlosen Volksklassen und zur Beleuchtung der gesellschaftlichen Zustande der Gegenwart« (A Társadalom Tukre. Folyóirat a vagyontalan néposztályok képviseletére és a jelenkori társadalmi állapotok megvilágítására), Elberfeld. – *12 18–22 76* (23)

GIGOT, Philippe (szül. 1820) – belga levéltáros, a brusszeli Kommunista Levelező Bizottságnak, majd a Kommunisták Szovetségének tagja, a 40-es években Marx koréhez tartozott Brusszelben. – *63 77 81 85 99 104 107–112 117–118 416–417 420* (51)

GIRARDIN, Emile de (1806–1881) – francia politikus és publicista; 1836–57 megszakításokkal a „Presse" szerkesztője; orléanista, burzsoá republikánus, majd bonapartista. – *243 247 250 306 311 341–342* (148)

GODWIN, William (1756–1836) – angol író és publicista; az anarchizmus ideológusa. – *22*
– *An Inquiry Concerning Political Justice and its Influence on Morals and Happiness* (Vizsgálódás a politikai igazságosságról és annak befolyásáról az erkolcsokre és a boldogságra), II. kiad. I–II. kot., London 1796. (I. kiad., London 1793.) – *22*

GOEGG, Amand (1820–1897) – német újságíró, kispolgári demokrata; 1849-ben a badeni ideiglenes kormány tagja; az emigrációban a pacifista Béke- és Szabadságliga egyik vezetője; hazatérése után a 70-es években szociáldemokrata. – *242 245 263 27 298–303 309 515 542 549*

GOETHE, Johann Wolfgang von (1749–1832) – német költő és tudós. – *70 376*
– *Der Fischer* (A halász). – *154* (239)
– *Totalität* (Teljesség). – *42* (76)
– *Torquato Tasso*. – *153* (233)

GOLDHEIM – német rendőrtiszt; a XIX. sz. 50-es éveinek elején a porosz titkosrendőrség ugynoke Londonban. – *235*

GOTTSCHALK, Andreas (1815–1849) – német orvos, a Kommunisták Szovetsége kölni csoportjának tagja; 1848 ápr.–jún. a kolni Munkásegylet elnoke; kispolgári szektás nézeteket képviselt. – *104 123 239 446* (157 184)

GOUTÉ – francia emigráns, blanquista; a XIX. sz. 50-es éveinek elején Londonban élt. – *140–143*

GÖHRINGER (Göringer), Karl (szül. kb. 1808) – badeni vendéglős; részt vett az 1848–49-es badeni forradalmi mozgalomban, majd Angliába emigrált; a Kommunisták Szövetségének tagja, a Szovetség kettészakadásakor a Willich–Schapper-frakcióhoz csatlakozott; londoni vendéglője a német kispolgári emigránsok találkozóhelye volt. – *207 222 229 246 298 335–337 340–343 348*

GÖRGEY (Gorgei) Artúr (1818–1916) – magyar katonatiszt és politikus; kezdetben a császári seregben szolgált, 1848 nyarától honvédtiszt, októbertől tábornok, novembertől a feldunai hadtestnek, 1849 március végétől a honvédsereg főerőinek parancsnoka, májustól hadugyminiszter is; a honvédség élén a forradalom jobbszárnyának képviselője; 1849 aug. 11-én diktátor, két nappal később letette a fegyvert a cári csapatok előtt. – *217 480*

GÖRTZ – porosz hivatalnok; a XIX. sz. 50-es éveiben Trier főpolgármestere. – *578–579*

GRAHAM, Sir James Robert George, of Netherby (1792–1861) – angol politikus, whig majd peelista; 1841–46 belügyminiszter, 1830–34, 1852–55 az admiralitás első lordj – *235* (313)

Gratuité du crédit. Discussion entre M. Fr. Bastiat et M. Proudhon (A hitel ingyenessége. Fr Bastiat úr és Proudhon úr vitája), Párizs 1850 – *348*

GREPPO, Jean-Louis (1810–1888) – francia politikus, kispolgári szocialista, részt vett az 1831-es és 1834-es lyoni felkelésekben; 1848–49 az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja, 1870–71 párizsi kerületi elöljáró, 1871-ben a versailles-i nemzetgyűlés tagja. – *523*

GREY, Sir George (1799–1882) – angol politikus, whig; 1846–52, 1855–58, 1861–66 belügyminiszter, 1854–55 gyarmatügyi miniszter. – *235*

GROSS, Magnus – német publicista, kispolgári demokrata, a XIX. sz. 50-es éveiben emigráns az Amerikai Egyesült Államokban – *151 157 160*

GROUCHY, Emmanuel, marquis de (1766–1847) – francia tábornagy, részt vett Napóleon hadjáratairan; Napoleon bukása után megfosztották rangjától, 1831-ben Lajos Fülöp reaktiválta. – *451*

GRÜN, Karl (Ernst von der Haide) (1817–1887) – német publicista, a 40-es évek közepén az „igazi szocializmus" fő képviselői közé tartozott, az 1848–49-es forradalom idején kispolgári demokrata, 1848-ban a porosz nemzetgyűlés tagja (baloldal) – *7 28–29 34 36–39 45–46 53–64 70–71 74–76 263 417* (42 61 62)

– *Die soziale Bewegung in Frankreich und Belgien. Briefe und Studien* (A franciaországi és belgiumi társadalmi mozgalom Levelek és tanulmányok), Darmstadt 1845. – *29 417* (43)

– *Über Goethe vom menschlichen Standpunkte* (Goetherol emberi szempontból), Darmstadt 1846. – *70*

– (Névtelenül) *Die preussischen Landtags-Abschiede Ein Wort zur Zeit* (A porosz Landtag-véghatározatok. Néhány szó korunkról), Birwinken 1846 – *28 34 37* (41)

GUBITZ, Friedrich Wilhelm (1786–1870) – német író és fametsző; 1817-től a „Gesellschafter" kiadója – *553*

GUERRIER – francia szocialista, A. H. Ewerbeck barátja, a 40-es években Marx és Engels köréhez tartozott. – *6 14 400*

GUIZOT, François-Pierre-Guillaume (1787–1874) – francia történész és államférfi, orléanista, 1832–47 közoktatásügyi miniszter, 1840 londoni nagykövet; 1840–47 külügyminiszter; 1847–48 miniszterelnök – *29–30 128*

GUTENBERG, Johann (kb. 1400–1468) – a könyvnyomtatás feltalálója. – *310*

GUTZKOW, Karl Ferdinand (1811–1878) – német író, az „Ifjú Németország" vezető képviselője, 1838–43 a „Telegraph für Deutschland" szerkesztője, 1847–50 a drezdai udvari színház dramaturgja – *415* (29)

– *Bornes Leben. In Gesammelte Werke von Ludwig Borne* (Borne élete Megjelent Ludwig Borne összegyűjtött művei), teljesen átdolgozott kiadás, VI. köt., Mainz–Frankfurt 1845. – *415*

GÜMPEL, Johann Heinrich – német munkás, a XIX. sz. 50-es évek elején emigráns Londonban. – *353*

GÜNTHER, Georg – német újságíró, kispolgári demokrata, 1849–50 a „Neue Rheinische Zeitung" egyik szerkesztője, Londonba emigrált. – *171* (219)

GYEMIDOV, Anatolij Nyikolajevics (1813–1870) – orosz arisztokrata, számos bányája, kohója volt, művészeket és emberbaráti társaságokat támogatott – *251*

H

Habsburg *lásd* Ferenc József, I.

HAGEN, Karl (1810–1868) – német történész és politikus; 1836-tól a heidelbergi egyetem magántanára; 1848–49 a frankfurti nemzetgyűlés tagja; 1855-től egyetemi tanár Bernben. – *398*

HAGEN, Theodor (1823–1871) – a Kommunisták Szövetsége hamburgi csoportjának tagja; a „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue" kiadója. – *500–504*

HAIN, August – német emigráns Londonban, a Kommunisták Szövetségének tagja; 1850-ben a Szövetség kettészakadásakor Marx és Engels oldalára állt. – *275 543*

»*Hannoversche Zeitung*« (Hannoveri Újság). – *381* (442)

HARNEY, George Julian (1817–1897) – angol politikus, a chartista balszárny egyik vezetője; a „Northern Star" és más chartista lapok és folyóiratok szerkesztője; kapcsolatban állt Marxszal és Engelsszel. – *61 64–65 87 94 107 132–136 142 152–156 160 167 172–188 191–203 232 277 336 339 345 456 489 523 536 580 588* (95 132 225 249 274)

– (Névtelenül:) *Vorbemerkung zur englischen Ausgabe des „Manifestes der Kommunistischen Partei"* (Előszó a „Kommunista Kiáltvány" angol kiadásához); „The Red Republican", 1850 nov. 9. – *557* (213)

– és JONES stb.: *Manifesto of the Fraternal Democrats. To the democracy of Europe* (A Testvéri Demokraták kiáltványa. Európa demokratáihoz); „The Northern Star", 1847 okt. 2. – *94*

HARNEY, Mary (megh. 1853) – G. J. Harney felesége. – *154 172 184 232*

HASSE, Friedrich Rudolf (1808–1862) – német teológus; a bonni egyetem tanára. – *377–378*

– *Anselm von Canterbury. 1. Teil: Das Leben Anselm's* (Canterburyi Anselmus. 1. rész: Anselmus élete), Lipcse 1843. – *377* (437)

HASSENPFLUG, Hans Daniel Ludwig Friedrich (1794–1862) – német politikus, az abszolutizmus híve; 1832–37 kurhesseni igazság- és belügyminiszter, 1850–55 miniszterelnök. – *543*

HATZFELDT (Hatzfeld), Sophie, grófné (1805–1881) – F. Lassalle barátnője. – *445 479*

HATZFELDT-WILDENBURG, Edmund, Graf von (szül. 1798) – Sophie von Hatzfeldt férje. – *445*

HAUDE – a Kommunisták Szövetségének tagja; a Szövetség kettészakadása után 1850-ben a Willich–Schapper-frakció megbízottja Németországban. – *141 258 538 588*

HAUG, Ernst – osztrák katonatiszt, kispolgári demokrata; részt vett az 1848–49-es itáliai forradalomban, majd Angliába emigrált; a „Kosmos" egyik szerkesztője. – *207 228 231 242 246 294 298–301 534 548–549* (310 363)

HAUPT, Hermann Wilhelm (szül. kb. 1831) – német kereskedelmi alkalmazott, a Kommunisták Szövetségének tagja Hamburgban; a kölni kommunista-per egyik vádlottja; letartóztatásakor elárulta a kölni központi vezetőséget; szabadlábra helyezése után Brazíliába menekült. – *154 271 334 337 341 344 348 546*

HAYNAU, Julius Jakob, Freiherr von (1786–1853) – osztrák táborszernagy; nevéhez fűződik az észak-itáliai (1848) és a magyar forradalom leverése (1849) utáni terror. – *186 565* (567)

HEBERT, Michel-Pierre-Alexis (1799–1887) – francia jogász és politikus, orléanista; 1834–48 a képviselőház tagja, 1841-ben főállamügyész, 1847–48 febr. igazságügyminiszter, 1849-ben a törvényhozó nemzetgyűlés tagja. – *74*

HECKER – német demokrata; a XIX. sz. 50-es éveiben Elberfeldben élt. – *113 116*

HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich (1770–1831) – német objektív idealista filozófus. – *10–11 142 291 350 355*
– *Die Phanomenologie des Geistes* (A szellem fenomenológiája) (1807), kiadta J. Schulze; „Werke" („Művei"), II. kiad. II. köt., Berlin 1841. – *350 392* (398)

HEILBERG, Louis (Lazarus) (1818–1852) – német újságíró, politikai emigráns Brüsszelben; az „Atelier démocratique" kiadója; 1846-ban tagja a brüsszeli Kommunista Levelező Bizottságnak, majd a Kommunisták Szövetségének; 1848-ban Londonba megy, majd ősztől Németországban mint újságíró és szervező részt vesz a forradalomban; a forradalom után ismét emigrált. – *78–81 84 94 137* (125)

HEINE, Heinrich (1797–1856) – német költő és író. – *40 68–69 71 90 94 100 349 403 408–410 415*
– *Atta Troll. Ein Sommernachtstraum* (Atta Troll. Nyáréji álom). – *154 287* (236 352)
– *Deutschland. Ein Wintermärchen* (Németország. Téli rege). – *132 409* (209)
– *Ludwig Börne. Eine Denkschrift* (Emlékirat Ludwig Bornéról), Hamburg 1840. – *415* (487)
– *Die Nordsee* (Az Északi-tenger), 1. ciklus „Frieden" (Béke). – *387* (454)
– *Unsere Marine. Ein nautisches Gedicht* (A német flotta. Tengeri költemény). – *409* (485)
– *Zwei Ritter* (Két lovag). – *358 364 366* (414)

HEINE, Mathilde (szül. Eugenie Mirat) (1815–1883) – H. Heine felesége. – *409*

HEINZEN, Karl Peter (1809–1880) – német publicista, kispolgári demokrata; 1849-ben részt vett a badeni–pfalzi felkelésben, majd Svájcba, később Angliába emigrált; 1850-ben az Egyesult Államokban telepedett le. – *78 81 90 100 122 184 228–229 250 267 277 280 286–287 300 309–311 319 334 340 366 492 495 528 534 540 545 554 563 581* (270)
– *Polemik. Karl Heinzen und die Kommunisten* (Polémia. Karl Heinzen és a kommunisták); „Deutsche Brüsseler Zeitung", 1847 szept. 26. – *287* (129 350)
– *Ein „Reprasentant" der Kommunisten* (A kommunisták egyik „képviselője"); „Deutsche Brusseler Zeitung", 1847 okt. 21. – *90* (139)
– *Die Helden des teutschen Kommunismus. Dem Herrn Karl Marx gewidmet* (A német kommunizmus hősei. Karl Marx úrnak ajánlva), Bern 1848. – *122* (182)

HEISE, Heinrich (megh. kb. 1860) – német publicista, demokrata; 1848–50 a „Hornisse" egyik szerkesztője; részt vett az 1848-as forradalomban, majd Angliába emigrált. – *171*

HENTZE, A. – német katonatiszt; a Kommunisták Szovetségének tagja; a Szovetség kettészakadásakor a Willich–Schapper-frakcióhoz csatlakozott; a kolni kommunista-perben a vád egyik tanúja. – *492*

HERMANN (Arminius, a cheruszk) (i. e. kb. 17–i. sz. kb. 20) – a Róma ellen fellázadó germán törzsek vezére, akinek vezetésével a germánok 9-ben megsemmisítő vereséget mértek a római légiókra a teutoburgi erdőben. – *36 335*

HERMES, Karl Heinrich (1800–1856) – német publicista; 1842-ben a „Kölnische Zeitung" egyik szerkesztője; a porosz kormány titkos ügynöke. – *381 384*
– (Névtelenul:) *Letztes Wort an Hrn. Philippson zu Magdeburg* (Még egy szó a magdeburgi Philippson úrhoz); „Kölnische Zeitung", 1842 júl.–aug. – *384* (449)

HERTLE, Daniel (szül. 1824) – német újságíró, kispolgári demokrata; részt vett az 1849-es badeni–pfalzi felkelésben, majd 1850-ben az Egyesult Államokba emigrált. – *301*

HERWEGH, Emma (1817–1904) – G. Herwegh felesége. – *442 446*

HERWEGH, Georg Friedrich (1817–1875) – német szabadságharcos költő, kispolgári demokrata; részt vett a badeni felkelésben; később F. Lassalle-hoz csatlakozott. – *100 108 387–390 408–410 421 440–442 445–446 453 580* (164)

HESS, Moses (1812–1875) – német publicista; a 40-es években „igazi szocialista", a Kommunisták Szövetsége kettészakadásakor a Willich–Schapper-frakcióhoz csatlakozott; a 60-as években lassalleánus. – *4–12 17 31 39 42 53–54 69 71 75–76 82 90–91 95–96 99–101 111 114 398 408 421–425 439 443 538 588* (23)
– *Die letzten Philosophen* (Az utolsó filozófusok), Darmstadt 1845. – *12* (21)
– *Erklärung* (Nyilatkozat); „Kolnische Zeitung", 1846 júl. 28. – *422*
– *Dottore Graziano's Werke. Zwei Jahre in Paris. Studien und Erinnerungen von A. Ruge* (Graziano doktor művei: „Zwei Jahre in Paris. Studien und Erinnerungen" A. Ruge tollából); „Deutsche Brüsseler Zeitung", 1847 aug. – *422* (492)
– *Die Folgen einer Revolution des Proletariats* (A proletariátus forradalmának kovetkezményei); „Deutsche Brusseler Zeitung", 1847 okt.–nov. – *91* (142)

HESS, Sybille (szül. Pesch) (1820–1903) – M. Hess felesége. – *26 31 39 111 422 538 588*

HILL – a manchesteri Ermen & Engels cég alkalmazottja. – *215 518*

HINE, L. A. – kispolgári demokrata; a XIX. sz. 50-es éveiben emigráns az Egyesult Államokban. – *160*

HIRSCH, Wilhelm – német kereskedelmi alkalmazott; a XIX. sz. 50-es éveinek elején porosz rendőrügynok Londonban. – *353*

HODY, Alexis-Guillaume, baron (1807–1880) – a 40-es években brüsszeli rendőrfőnök. – *411–412*

HOFF, Heinrich – mannheimi kiadó és konyvkereskedő, polgári radikális; részt vett az 1848–49-es forradalomban, majd az Egyesult Államokba emigrált. – *309 554*

HOFSTETTER, Gustav von (1818–1874) – svájci katonatiszt és író; részt vett a Sonderbund elleni harcban; 1849-ben Garibaldi alatt harcolt. – *544*

HOLLINGER – német emigráns; Londonban élt. – *302*

HOMÉROSZ – legendás görög költő, akinek többek kozott az „Iliasz" és az „Odüsszeia" c. eposzokat tulajdonítják (keletkezési idejük i. e. kb. IX–VII. sz.). – *306*
– *Ἰλιάς* (Iliasz). – *306*

HORATIUS Flaccus, Quintus (i. e. 65–8) – római költő.
– *Carmina* (Dalok). – *243* (321)
– *Epistula ad Pisones* (Ars poetica) (Levél Pisóékhoz). – *52* (67)

HOWITT, William (1792–1879) – angol író. – *253*

HUNT, Thornton Leigh (1810–1873) – angol újságíró, polgári radikális; a 40-es és az 50-es években részt vett a chartista mozgalomban. – *353* (404)

HURST, Ambrose – angol chartista; 1848 után reformer. – *161*

HÜHNERBEIN, F. W. – német szabó; 1849 májusában az elberfeldi felkelés idején a biztonsági bizottság katonai bizottságának tagja. – *116 195*

I

»*The Illustrated London News*« (Londoni Képes Újság). – *242 244*

»*Illustrierte Zeitung*« (Képes Újság), Lipcse. – *243* (352)
– 1851 máj. 10. – *243*

IMANDT, Peter – német tanító, demokrata; a krefeldi Munkásegylet elnoke; részt vett az 1848-as forradalomban, utána Svájcba, később Londonba emigrált; a Kommunisták Szövetségének tagja, kapcsolatban állt Marxszal és Engelsszel. – *469*

IMBERT, Jacques (1793–1851) – francia szocialista, részt vett az 1834-es lyoni felkelésben; a 40-es években Belgiumba emigrált, a brüsszeli Demokrata Társaság alelnöke; az 1848-as forradalomban a Tuileriák parancsnoka. – *78–81 84 451*

»*L'Indépendance Belge*« (A Belga Függetlenség), Brüsszel. – *137 140* (215) – 1850 nov. 19. – *140*

Instructions pour la ligue, avant, pendant et après la révolution (Instrukciók a Szövetség számára a forradalom előtt, alatt és után), eredeti nyelve: német; „La Patrie", 1851 szept. 17., valamint más francia lapokban. – *319 321 324 329* (374)

J

JACOBI, Abraham (1830–1919) – német orvos, a Kommunisták Szövetségének tagja; a kölni kommunista-per egyik vádlottja, az esküdtbíróság felmentette; 1853-ban Angliába, majd az Egyesült Államokba emigrált, ahol az északiak oldalán részt vett az amerikai polgárháborúban; 1885–89 a New York-i orvosi egyetem tanára. – *257*

JACOBY, Johann (1805–1877) – német orvos, publicista és politikus, demokrata; 1848-ban az előparlament tagja, a porosz nemzetgyűlés baloldalának egyik vezetője; 1849-ben a frankfurti nemzetgyűlés és a második kamara tagja (szélsőbaloldal); 1872-től szociáldemokrata. – *86 272*

Jahrbücher *lásd* Deutsche Jahrbücher für Wissenschaft und Kunst

Jahrbücher *lásd* Deutsch-Französische Jahrbücher

»*Jahrbücher der Gegenwart*« (Jelenkori Évkönyvek), Stuttgart–Tübingen. – *392*

JAKAB, I. (1566–1625) – angol és ír király 1603–1625; VI. Jakab néven skót király 1567–1625. – *44*

JENNI – svájci radikális publicista; a „Guckkasten" c. berni humoros lap szerkesztője és kiadója. – *62*

Johanna *lásd* Kinkel, Johanna

JOHNSTON, Alexander Keith (1804–1871) – angol utazó, földrajztudós és kartográfus. – *336*

– *The Physical Atlas of Natural Phenomena: a Series of Maps and Illustrations of the Geographical Distribution of Natural Phenomena* (A természeti jelenségek fizikai atlasza: térképek és illusztrációk sorozata a természeti jelenségek földrajzi megoszlásához), Edinburgh–London 1848. – *336*

JOHNSTON, James Finlay Weir (1796–1855) – angol kémikus, főként agrokémiával foglalkozott. – *336*

– *Notes on North America Agricultural, Economical and Social* (Jegyzetek Észak-Amerikáról földművelési, gazdasági és társadalmi tekintetben), I–II. köt., Edinburgh–London 1851. – *336*

JOINVILLE, François-Ferdinand-Philippe-Louis-Marie, duc d'Orléans, prince de (1818–1900) – Lajos Fülöp francia király harmadik fia; 1843-tól altengernagy; a 40-es években részt vett Algéria meghódításában; az 1848-as februári forradalom után Angliába emigrált; 1861–62 az északiak oldalán harcolt az amerikai polgárháborúban. – *451*

JOMINI, Antonie-Henri, baron (1779–1869) – svájci származású tábornok és katonai író; előbb a francia, majd 1813-tól az orosz hadseregnél szolgált. – *532*

JONES, Ernest Charles (1819–1869) – angol proletárköltő és publicista, a chartisták balszárnyának egyik vezetője; több chartista lap szerkesztője és kiadója; az 50-es évek dere-

káig szoros kapcsolatban volt Marxszal és Engelsszel. – *107 135–136 142 152–153 160 172 182–183 186 192 196–199 232 277 279 339 353 536 565 580* (95 219 311)
– *What is Kossuth? etc.* (Ki az a Kossuth? stb.); „Notes to the People", II. kot., 1851. 31. sz. – *353* (405)
– *lásd még* Harney

JORDAN, Wilhelm (1819–1904) német költő és író; 1848-ban a frankfurti nemzetgyűlés tagja (baloldal, a lengyel vita után közép). – *355*

JOTTRAND, Lucien-Léopold (1804–1877) – belga ügyvéd és publicista, kispolgári demokrata; 1847-ben a brüsszeli Demokrata Társaság elnöke. – *79–81 84–85 104–105 109 444* (123 165)

»*Journal des Débats politiques et littéraires*« (A politikai és irodalmi viták lapja), Párizs. – *73 168 206 243–244 248 250 319 342* (112)
– 1851 máj. 19.: *Message de Mazzini au comité central de londres* (Mazzini uzenete a londoni Központi Bizottságnak). – *248*

»*Journal des Économistes. Revue mensuelle d'économie politique, et des questions agricoles, manufacturières et commerciales*« (Közgazdászok Lapja. A politikai gazdaságtan, valamint a mezőgazdaság, az ipar és a kereskedelem kérdéseivel foglalkozó havi szemle), Párizs. – *40* (68 70)
– 1846 júl. XIV. kot. 56. sz.: *Besprechung des Buches von Friedrich Engels: Die Lage der arbeitenden Klasse in England* (Friedrich Engels A munkásosztály helyzete Angliában c. könyvének ismertetése). – *41* (69)

»*Journal des Österreichischen Lloyd*« (Az Osztrák Lloyd Lapja), Bécs. – *318* (372)

JULIUS, Gustav (1810–1851) – német publicista és pénzügyi író, kispolgári demokrata; 1842–43 a „Leipziger Allgemeine Zeitung", 1846–49 a „Berliner Zeitungshalle" szerkesztője; „igazi szocialista"; emigráns Londonban. – *41 43 184 205 277 287 553* (110)
– *Bankwesen. Ein neues Gespenst in Deutschland* (Bankrendszer. Új kísértet Németországban), Lipcse 1846. – *41* (70)

JUNG, Alexander (1799–1884) – német író, irodalomtörténész és publicista. – *376 383*
– *Ein Bonbon für den kleinen Oswald, meinen Gegner in den deutschen Jahrbüchern* (Egy cukorka a kis Oswaldnak, ellenfelemnek a „Deutsche Jahrbücher"-ben); „Königsberger Literaturblatt", 1842 júl. 20. – *383* (447)
– *Vorlesungen über die moderne Literatur der Deutschen* (Előadások a németek modern irodalmáról), Danzig 1842. – *379*

JUNG, Georg Gottlob (1814–1886) – német publicista, kispolgári demokrata, ifjúhegeliánus; 1842-ben a „Rheinische Zeitung" társkiadója; 1848-ban a porosz nemzetgyűlés baloldalának egyik vezetője; később nemzeti liberális. – *7 17 383 408 497*

JUNGE, Adolph Friedrich – német forradalmár, az Igazak, majd a Kommunisták Szövetségének tagja; 1848 elején Amerikában telepedett le. – *36–37 45 56 59 63 71 82–84*

JUVENALIS, Decimus Junius (kb. 60–140) – római költő.
– *Satirae* (Szatírák). – *172 302* (262 361)

K

KANT, Immanuel (1724–1804) német idealista filozófus és természettudós. – *378*

KANUT (Knut), Nagy (kb. 995–1035) – dán király 1014–1035, angol király 1017–1035 és norvég király 1028–1035. – *66*

KAPP, Christian (1790–1874) – német filozófus, ifjúhegeliánus; L. Feuerbach barátja. – *394 398 542*

– (Névtelenül:) *Friedrich Wilhelm Joseph von Schelling, ein Beitrag zur Geschichte des Tages von einem vieljährigen Beobachter* (Friedrich Wilhelm Joseph von Schelling, adalék a nap történetéhez egy sokéves megfigyelő tollából), Lipcse 1843. – *394–395* (470)

KAPP, Friedrich (1824–1884) – német történész és politikus, kispolgári demokrata; részt vett az 1848–49-es forradalomban, majd az Egyesült Államokba emigrált. – *309 469–470 554*

»*Karlsruher Zeitung*« (Karlsruhei Újság). – *129* (198)

KÁROLY FRIGYES ÁGOST VILMOS (1804–1873) – braunschweigi herceg 1815–1830; 1830 szeptemberében emigrált, számos európai ország segítségét kérte a hatalom visszaszerzéséhez; a 40–50-es években kapcsolatot keresett az emigráció demokratikus elemeivel és anyagilag támogatta a „Deutsche Londoner Zeitung"-ot. – *142 548*

KATS, Jakob (1804–1886) – belga munkás, irodalmár, munkásvezető, utopikus szocialista. – *79–81*

KENDALL – manchesteri iskolaigazgató. – *543*

KERESZTÉLY, VIII. (1786–1848) – dán király 1839–1848. – *43–44* (81)

KILINSKY Károly – magyar emigráns; a XIX. sz. 50-es éveiben Londonban élt. – *499* (552)

KINKEL, Gottfried Johann (1815–1882) – német költő és publicista, kispolgári demokrata; részt vett az 1849-es badeni–pfalzi felkelésben, ezért a porosz bíróság életfogytiglani várbörtönre ítélte; a fogságból megszökött és Londonba emigrált, ott a kispolgári emigráció egyik vezetője lett. – *141 184 205–206 209 211 223 228–231 241 243 246 253–254 263 277 294–295 298–306 309 317 320 329 333–334 340 343 352–353 477 525 534 547–554 562–565 572* (310 366 387)

KINKEL, Johanna (szül. Mockel) (1810–1858) német írónő; G. J. Kinkel felesége. – *241 246 250 254 548–549*

– (Névtelenül:) Részlet egy Bonnban, máj. 10-én írott levélből; „Kölnische Zeitung", 1851 máj. 13. – *241 548–549*

KLAPKA György (1820–1892) – magyar honvédtábornok; 1848 okt.–dec. a temesközi sereg táborkari főnöke, 1849 máj. 28–okt. 5. Komárom várának parancsnoka; a szabadságharc leverése után emigráns Törökországban, majd Itáliában és Svájcban; a kiegyezés után hazatért és országgyűlési képviselő lett. – *501*

KLEIN, Johann Jakob, Dr. (szül. kb. 1818) – német orvos, a Kommunisták Szövetségének tagja; a kölni kommunista-per egyik vádlottja; az esküdtszék felmentette. – *514*

KLEIST-RETZOW, Hans Hugo von (1814–1892) porosz politikus, a „Neue Preussische Zeitung" egyik alapítója; 1851–58 a Rajna-tartomány főprezidense; a porosz főrendiházban a konzervatív frakció vezetője. – *269*

KLOSE, G. – német emigráns; Londonban élt; a Kommunisták Szövetsége kettészakadásakor Marx oldalára állt. – *266 268*

KOCH, Eduard Ignaz – német katolikus pap; részt vett az 1848–49-es forradalomban, majd az Egyesült Államokba emigrált; a „New Yorker Staatszeitung" munkatársa. – *557*

KOLUMBUS Kristóf (Cristoforo Colombo, Cristobal Colon) (kb. 1446–1506) – genovai hajós, Amerika felfedezője. – *562*

KORFF, Hermann – porosz tiszt, demokrata; politikai meggyőződése miatt a hadseregből elbocsátották; 1848–49 a „Neue Rheinische Zeitung" felelős kiadója; később az Egyesült Államokba emigrált. – *122 469* (177)

»*Der Kosmos*« (A Kozmosz), London. – *231 238 246–247 253–254 535 548 551* (310)

KOSSUTH Lajos (1802–1894) – a magyar liberális nemesi mozgalom vezetője; 1848-ban az első független magyar kormány pénzügyminisztere, szeptembertől az Országos Honvédelmi Bizottmány feje; 1849 áprilisában Magyarország kormányzó-elnöke; a forradalom bukása után Törökországba emigrált, majd Angliába. Amerikában s utóbb Olaszországban élt. – *213 216–217 333–335 345 348 353 359 565–566 572* (404)

KÖHLER, J. – a XIX. sz. 40-es éveiben bankár Genfben. – *117*

KÖHLER, J. E. M. – hamburgi nyomdatulajdonos; 1850-ben ő adta ki a „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue" első füzetét. – *491 500*

»*Kölnische Zeitung*« (Kölni Újság). – *57 67 73–74 114 125 129 234 241–242 258 261–262 268–271 278 321 324 333 381 422 491 548–550 581* (90)
– 1847 márc. 8. – *73*
– 1849 jún. 6.: *Briefe aus Baden und der Pfalz. IV. Dürkheim a. d. Haardt, 1. Juni* (Levelek Badenből és Pfalzból. IV. Dürkheim a Haardt mellett, jún. 1.). – *129*
– 1851 jún. 24.: *Der kommunistische Bund* (A kommunista szövetség). – *258*

»*Königlich privilegierte Preussische Staats-, Kriegs- und Friedenszeitung*« (Királyi kiváltságos porosz állami, háború- és békeújság), Königsberg. – *381* (444)
– 1842 jún. 17.: *Berliner Korrespondenz* (Berlini tudósítás). – *381* (444)

Königsberger Zeitung *lásd* Königlich privilegierte Preussische Staats-, Kriegs- und Friedenszeitung

KÖPPEN, Karl Friedrich (1808–1863) – német publicista és történetíró, ifjúhegeliánus, polgári radikális. – *376 460*

KÖRNER, A. F. – német festő; a 40-es években Engels párizsi ismerősei közé tartozott. – *64 75 94*

KÖTTGEN (Koettgen), Gustav Adolph (1805–1882) – német festő és költő; a 40-es években részt vett a munkásmozgalomban; az „igazi szocialistákkal" rokonszenvezett. – *17 19 24 69*

»*Közlöny, hivatalos lap*«, Budapest–Debrecen–Szeged. – *216* (297)

KRÄMER – a XIX. sz. 40-es éveinek elején mechanikus Bonnban. – *377*

Kreuzzeitung *lásd* Neue Preussische Zeitung

KRIEGE, Hermann (1820–1850) – német újságíró, a brüsszeli Kommunista Levelező Bizottságnak és az Igazak Szövetségének tagja; 1846-ban kiadta a „Volkstribun"-t; „igazi szocialista", majd a demokrata párthoz csatlakozott; részt vett a német forradalomban, majd az Egyesült Államokban lapszerkesztő lett; 1850-ben megőrült. – *17–20 53 57–58 60* (88)
– *Die kommunistischen Literaten in Brüssel und die kommunistische Politik* (A brüsszeli kommunista irodalmárok és a kommunista politika); „Der Volkstribun", 1846 jún. – *57–58*

KRUG, Wilhelm Traugott (1770–1842) – német idealista filozófus, kantiánus; 1805-től a filozófia tanára a königsbergi egyetemen, liberális publicista. – *203*

KRUMMACHER, Friedrich Wilhelm (1796–1868) – német kálvinista lelkész; a wuppertali pietisták vezetője. – *4*

KÜHTMANN – a XIX. sz. 40-es éveiben kiadó és könyvkereskedő Brémában. – *53 66 69 72–73*

L

LADENBERG, Adalbert von (1798–1855) – porosz bürokrata; 1848–50 kultuszminiszter – *125*

LAJOS, XVIII. (1755–1824) – francia király 1814–1815 és 1815–1824. – *391*

LAJOS FÜLÖP, I. (1773–1850) – 1793-tól orléans-i herceg; francia régensherceg; francia király 1830–1848. – *203 391 441 451*

LAJOS FÜLÖP ALBERT, duc d'Orléans, comte de Paris (1838–1894) – Lajos Fülöp francia király unokája; 1842–48 trónörökös; trónkövetelő; 1861–62 az amerikai polgárháborúban az északiak oldalán harcolt. – *479*

LAMARTINE, Alphonse-Marie-Louis de (1790–1869) – francia költő, történész és politikus; a 40-es években a mérsékelt republikánusok egyik vezetője; 1848-ban az ideiglenes kormány külügyminisztere és tulajdonképpeni feje; az alkotmányozó nemzetgyűlés és a végrehajtó bizottság tagja; az államcsíny után visszavonult a politikai életből. – *86–89 95 111–112 398 449–450* (280)

LAMENNAIS (La Mennais), Hugues-Félicité-Robert de (1782–1854) – francia abbé, publicista; a kereszténységszocializmus ideológusa, az egyház és állam szétválasztásáért küzd; 1848-ban az alkotmányozó nemzetgyűlés tagja (hegypárti). – *311*

LANDOLPHE – francia kispolgári szocialista; emigráns Londonban; a Kommunisták Szövetsége kettészakadásakor a Willich–Schapper-frakcióhoz csatlakozott. – *170–174 181–186 192 196–200 203 206 209 523*

LA SAGRA, Ramón de (1798–1871) – spanyol közgazdász, történetíró és természetbúvár, liberális. – *102*

– *Organisation du travail. Questions préliminaires à l'examen de ce problème* (A munka megszervezése. Előzetes kérdések e probléma vizsgálatához), Párizs 1848. – *102*

LASSALLE, Ferdinand (1825–1864) – német író és politikus, az Általános Német Munkásegylet alapítója; támogatta Németország „felülről" való egyesítését; a német szociáldemokráciában az opportunista irányzat első képviselője. – *461 479 488* (512)

LAUTZ – a XIX. sz. 50-es éveiben bankár Trierben. – *212*

LEACH, James – manchesteri szövőmunkás, chartista vezető; Engels barátja. – *152–153 160*

LEDRU-ROLLIN, Alexandre-Auguste (1807–1874) – francia ügyvéd, publicista, a kispolgári demokraták egyik vezetője; a „Réforme" szerkesztője; 1848-ban az ideiglenes kormány belügyminisztere és a végrehajtó bizottság tagja; az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja (hegypárti); az 1849 jún. 13-i tüntetés után Angliába emigrált. – *99 140 143 167 170 174–175 180–182 193 226 246 282 298–301 311 341 356 359 361 449–451 521–523 536 548 563–564* (58 280 363)

LEHMANN, Albert – német munkás, az Igazak Szövetségének és a londoni Német Munkás Művelődési Egyletnek vezető tagja, a Kommunisták Szövetsége központi vezetőségének tagja, a Szövetség kettészakadásakor a Willich–Schapper-frakcióhoz csatlakozott. – *138*

LEHMANN, August Friedrich Gottlieb (szül. 1819) – német cipész, kispolgári demokrata; Willich köréhez tartozott; az 1848–49-es forradalomban való részvételéért hazaárulással vádolták, 1851-ben halálra ítélték, majd az ítéletet életfogytiglani várbörtönre változtatták. – *249*

»*Leipziger Allgemeine Zeitung*« (Lipcsei Általános Újság). – *389* (459)

Lenchen *lásd* Demuth, Helene

LEROUX, Pierre (1797–1871) – francia publicista, utopikus szocialista, Saint-Simon követője; az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja (hegypárti); 1851–52 emigráns Angliában; a kereszténységszocializmus híve. – *32 395 492* (54 133)

– *Lettres sur le fouriérisme. IIIe lettre: Saint-Simon et Fourier. IVe lettre: Le plagiat de Fourier* (Levelek a fourierizmusról. III. levél: Saint-Simon és Fourier. IV. levél: Fourier plágiuma); „Revue sociale", 1846 aug.–szept. – *32* (53)

LESKE, Karl Wilhelm – a XIX. sz. 40-es és 50-es éveiben könyvkereskedő és könyvkiadó Darmstadtban, demokrata. – *13 21 42–43 48 60 408 424–427 482* (6 496 499)

LESSNER, Friedrich (1825–1910) – német szabó, a Kommunisták Szövetségének tagja; részt vett az 1848–49-es forradalomban; a kölni kommunista-perben 3 évi várbörtönre ítélték; 1856-ban Angliába emigrált, részt vett az Internacionálé minden kongresszusán és konferenciáján, tagja a Főtanácsnak, a londoni Német Munkás Művelődési Egyletnek, a brit föderális tanácsnak, egyik alapítója az angol Független Munkáspártnak; Marx és Engels barátja és harcostársa. – *277*

LIEBIG, Justus, Freiherr von (1803–1873) – német természetbúvár, kémikus, a mezőgazdasági kémia úttörője. – *336*

LIEBKNECHT, Wilhelm (1826–1900) – német szocialista; a Kommunisták Szövetségének tagja; részt vett az 1848-as forradalomban, utána Svájcba, majd Londonba emigrált; 1862-ben visszatért Németországba; az I. Internacionálé tagja és a német szociáldemokrata munkáspárt egyik megalapítója; a „Vorwärts" szerkesztője, később a II. Internacionálé egyik fő szervezője; Marx és Engels barátja. – *145 205 218 222 263–265 270 275–276 295 303 318 334 589*

LIEVRE, Eugène – francia kispolgári demokrata; az Egyesült Államokba emigrált; a XIX. sz. 40-es éveiben H. Kriege köréhez tartozott. – *545*

LIPÓT, I. (1790–1865) – belga király 1831–1865. – *68 332 577*

LIST, Friedrich (1789–1846) – német közgazdász, védővámos, a német Vámegylet előharcosa. – *8 23 53* (13 37)

»*Literarische Zeitung*« (Irodalmi Újság), Berlin. – *392* (467)

Literaturzeitung *lásd* Allgemeine Literaturzeitung

Lithographische Korrespondenz *lásd* Preussische Lithographische Korrespondenz

LIVIUS, Titus (i. e. 59–i. sz. 17) – római történetíró.

– *Rerum Romanorum ab Urbe condita* (A rómaiak viselt dolgai a Város alapításától kezdve). – *515* (564)

Lizzy *lásd* Burns, Lizzy

Lloyd *lásd* Journal des Österreichischen Lloyd

»*The London Telegraph*« (A Londoni Távíró). – *457* (509)

Louis-Napoléon *lásd* Napóleon, III.

Loyd *lásd* Overstone

LÖLLCHEN – a XIX. sz. 40-es éveiben vendéglős Kölnben. – *5*

LÖWE (Löwe von Calbe néven emlegették, mert a poroszországi Calbe járás választotta képviselőjének), Wilhelm (1814–1886) – német politikus, kispolgári demokrata; a frankfurti nemzetgyűlés alelnöke (balszárny), majd a stuttgarti csonka parlament elnöke; a forradalom leverése után emigrált; az 1861-es amnesztia után visszatért és a haladópártiakhoz csatlakozott. – *354 358 563*

LÖWENTHAL – a XIX. sz. 40-es éveiben könyvkiadó Frankfurtban. – *14 42 335 347–351 365 410*

LUBLINER, Ludwik – lengyel forradalmár ügyvéd; 1848-ban emigráns Brüsszelben. – *104*

– (Névtelenül:) *Notiz* (Megjegyzés); „L'Emancipation", 1848 márc. 7. – *104*

LUCIUS – német ügyvéd és publicista; a kölni kommunista-per (1852) egyik tanúja. – *246*

Lupus *lásd* Wolff, Wilhelm

LUTHER, Martin (1483–1546) – a német reformáció vezére; a paraszthábor úval szemben szövetkezett a katolikus ellenforradalommal; a Biblia fordítója. – *279*

LÜDERS, Wilhelm – német publicista, kispolgári demokrata; a XIX. sz. 40-es éveiben több német demokratikus lap munkatársa; később emigráns Londonban. – *298*

Lüning, Louise *lásd* Weydemeyer, Louise

LÜNING, Otto (1818–1868) – német orvos és publicista; a 40-es években „igazi szocialista"; 1866 után nemzeti liberális. – *42 110–111 132–133 139 476 512 580 587* (75 219 559 600)

– (Névtelenül:) *Der Volkstribun, redigiert von Hermann Kriege in New York* (Einleitung und Kommentar zu dem von Marx und Engels verfassten „Zirkular gegen Kriege") (A Hermann Kriege által szerkesztett New York-i „Volkstribun" (Bevezetés és kommentár Marx és Engels „Körlevél Kriege ellen" c. írásához)); „Das Westphälische Dampfboot", 1846 júl. – *42*

– (Névtelenül:) *Besprechung der Nr. 1–4 der „Neuen Rheinischen Zeitung. Politisch-ökonomische Revue"* (A „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue" 1–4. számának ismertetése); „Neue Deutsche Zeitung", 1850 jún. – *512 587* (559)

M

MACCULLOCH (McCulloch), John Ramsay (1789–1864) – angol közgazdász és statisztikus, Ricardo vulgarizálója; Smith és Ricardo egyik kiadója. – *557*

– *A Dictionary, Practical, Theoretical, and Historical of Commerce and Commercial Navigation* (A kereskedelem és kereskedelmi hajózás gyakorlati, elméleti és történeti szótára), London 1832. – *557*

MACFARLANE, Helen – a „Kommunista Kiáltvány" első angol fordítója; több chartista lap munkatársa. – *184 588*

MACGREGOR, John (1797–1857) – angol statisztikus és történész, szabadkereskedő; a parlament tagja; az Angol Királyi Bank alapítója és egyik igazgatója. – *557*

– *The Resources and Statistics of Nation, Exhibiting the Geographical Position and Natural Resources, the Area and Population* (A nemzeti vagyon és statisztika, tekintettel a földrajzi fekvésre és természeti adottságokra; terület és népesség), London 1834. – *557* (588)

– *Commercial Statistics : a Digest of the Productive Resources, Commercial Legislation, Custom Tariffs, Navigation, Port and Quarantine Laws and Charges, Shipping, Imports and Exports, and the Moneys, Weights, and Measures of all Nations* (Kereskedelmi statisztika – a termelési erőforrásoknak, kereskedelmi törvényeknek, vámtarifáknak, hajózásnak, kikötői és vesztegzár-törvényeknek és díjszabásoknak, szállítmányozásnak, behozatalnak és kivitelnek, valamint az összes nemzetek pénzeinek, súly- és űrmértékeinek foglalata), I–V. köt., London 1844–50. – *557* (588)

– *Progress of America* (Amerika fejlődése), London 1847. – *557*

MALTHUS, Thomas Robert (1766–1834) – angol pap és reakciós közgazdász, a dolgozók nyomorát szükségszerűnek feltüntető népesedési elmélet hirdetője. – *146 294*

»*Mannheimer Abendzeitung*« (Mannheimi Esti Újság). – *129* (199)

MANTEUFFEL, Otto Theodor, Freiherr von (1805–1882) – porosz reakciós politikus, 1848–50 belügyminiszter, 1850–58 miniszterelnök és külügyminiszter. – *287*

MANTLE, George Joseph – angol chartista, 1851-ben a manchesteri chartista konferencia és a londoni konvent küldöttje – *160–161*

MARHEINEKE, Philipp Konrad (1780–1846) – német protestáns teológus, hegeliánus. – *382*

– *Einleitung in die öffentlichen Vorlesungen über die Bedeutung der Hegelschen Philosophie in der christlichen Theologie* (Bevezetés a „Hegeli filozofia jelentősége a keresztény teológiában" c nyilvános előadásokhoz), Berlin 1842 – *382* (445)

MÁRIA, II da Glória (1819–1853) – portugál királynő 1826–1828 és 1834–1853 – *244*

Marie *lásd* Blank, Marie

MARIE DE SAINT-GEORGES, Alexandre-Tomas (1795–1870) – francia ügyvéd, polgári republikánus; 1848-ban az ideiglenes kormány közmunkaügyi minisztere, a végrehajtó bizottság tagja, az alkotmányozó nemzetgyűlés elnöke, a Cavaignac-kormány igazságügyminisztere. – *450*

MARRAST, Armand (1801–1852) – francia publicista, mérsékelt republikánus a „National" szerkesztője, 1848-ban az ideiglenes kormány tagja, Párizs polgármestere, 1848–49 az alkotmányozó nemzetgyűlés elnöke, támogatta a júniusi felkelés leverését. – *58 75 450–451*

MARTENS, Joachim Friedrich (kb. 1804–1877) – német asztalos, az Igazak Szövetségének tagja, a hamburgi Munkás Művelődési Egyletnek és a Kommunisták Szövetsége hamburgi csoportjának egyik vezetője – *268 297*

MARTIN, Alexandre (Albert) (1815–1895) – francia munkás, szocialista, a júliusi monarchia idején a blanquista titkos szervezetek egyik vezetője, 1848-ban az ideiglenes kormány tagja. – *451*

MARTIN DU NORD, Nicolas-Ferdinand-Marie-Louis-Joseph, dit du Nord (1790–1847) – francia ügyvéd és politikus, liberális, a párizsi törvényszék főügyésze, 1836–47 közmunkaügyi, majd igazságügyi és kegyoktatásügyi miniszter. – *73*

MARX, Edgar (Musch) (1847–1855) – Marx fia. – *248 252 580 590*

MARX, Franziska (1851–1852) – Marx leánya. – *214*

MARX, Heinrich Guido (Foxchen) (1849–1850) – Marx fia – *134 141 581* (212)

MARX, Henriette (szül. Pressburg) (1787–1863) – Marx anyja – *201 211–212*

MARX, Jenny (szül von Westphalen) (1814–1881) – Marx felesége és munkatársa. – *6–7 16 91 104 108 130–136 141 144 153 156–157 169 184 211–212 218 224 227 229 236 261 277 306 391 446 461 477–478 481 488 512 569* (469 565)

– (Névtelenül:) *Aus dem Briefe einer deutschen Dame* (Egy német hölgy levelébol); „Vorwärts!" 1844 aug. 10. – *402* (480)

MARX, Jenny (1844–1883) – Marx legidősebb leánya, Ch Longuet felesége – *516 580 590*

MARX, Karl Heinrich (1818–1883) – *6 34 40 83–86 132–133 141 158 247 265 321 355 396 422 440 444–447 453 460 477–478 483 489 494 505–506 509 526–527 530 536–538 541 544–546 552–553 569 577 580 581 588–590* (6 28 32 45 51 52 79 99 119 120 122 123 155 163 169 170 177 194 211 228 274 348 420 469 512 515 569/a)

– *Die Verhandlungen des 6. rheinischen Landtags. Erster Artikel: Debatten über Pressfreiheit und Publikation der Landständischen Verhandlungen* (A 6. rajnai Landtag tanácskozásai. Első cikk: Viták a sajtószabadságról és az országos rendek tanácskozásainak közzétételéről); „Rheinische Zeitung", 1842 máj., melléklet. (1. köt. 28–77. old.) – *154 228 241 377 553* (237 436)
– *Der leitende Artikel in Nr. 179 der „Kölnischen Zeitung"* (A „Kölnische Zeitung" 179. számának vezércikke); „Rheinische Zeitung", 1842 júl., melléklet. (1. köt. 86–104. old.) – *381* (443)
– *Das philosophische Manifest der historischen Rechtsschule* (A történelmi jogi iskola filozófiai kiáltványa); „Rheinische Zeitung", 1842 aug. 9., melléklet. (1. köt. 78–85. old.) – *377* (357 435)
– *Das Verbot der „Leipziger Allgemeinen Zeitung"* (A „Leipziger Allgemeine Zeitung" betiltása); „Rheinische Zeitung", 1843 jan. (1. köt. 152–170. old.) – *389* (459)
– *Rechtfertigung des ††-Korrespondenten von der Mosel* (A moselvidéki ††-tudósító igazolása); „Rheinische Zeitung", 1843 jan. (1. köt. 171–198. old.) – *389* (457)
– *Bemerkungen über die neueste preussische Zensurinstruktion* (Megjegyzések a legújabb porosz cenzúrautasításról); „Anekdota...", I. köt., 1843. (1. köt. 3–25. old.) – *154 228 241 371 373 553* (237 421 424)
– *Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie. Einleitung* (A hegeli jogfilozófia kritikájához. Bevezetés); „Deutsch-Französische Jahrbücher", I–II. füz., Párizs 1844. (1. köt. 378–391. old.) – *400* (3 357)
– és Friedrich ENGELS: *Die heilige Familie, oder Kritik der kritischen Kritik. Gegen Bruno Bauer und Konsorten* (A szent család vagy a kritikai kritika kritikája. Bruno Bauer és társai ellen), Majna-Frankfurt 1845. (2. köt. 1–210. old.) – *4 11–14 20 22 24 351 402 404 410 413* (1 6 15 16 39 479)
– és Friedrich ENGELS: *Zirkular gegen Kriege* (Körlevél Kriege ellen), külön kőnyomatos kiadvány, 1846 május. (4. köt. 1–15. old.) – *42 57 60* (75 88)
– *Die moralisierende Kritik und die kritisierende Moral. Beitrag zur Deutschen Kulturgeschichte. Gegen Karl Heinzen* (A moralizáló kritika és a kritizáló morál. Adalék a német kultúrtörténethez. Karl Marxtól Karl Heinzen ellen); „Deutsche Brüsseler Zeitung", 1847 okt.–nov. (4. köt. 319–347. old.) – *90 340 559* (139 388 592)
– és Friedrich ENGELS: *Reden über Polen auf dem internationalen Meeting in London am 29. November 1847, anlässlich des 17. Jahrestages des polnischen Aufstandes von 1830* (Beszédek Lengyelországról az 1830-as lengyel forradalom 17. évfordulója alkalmából tartott 1847 november 29-i londoni nemzetközi gyűlésen); „Deutsche Brüsseler Zeitung", 1847 dec. 9. (4. köt. 395–397. old.) – *94* (146)
– *Misère de la Philosophie. Réponse à la Philosophie de la misère de M. Proudhon* (A filozófia nyomorúsága. Válasz Proudhon úrnak „A nyomorúság filozófiája"-ra), Párizs–Brüsszel 1847. (4. köt. 59–174. old.) – *67 70 72 80 86–87 92–95 102 297 335 347–350 358 442 447 476 517* (103 104 293 392)
– *Discours sur la question du libre échange* (Beszéd a szabadkereskedelem kérdéséről), elhangzott a brüsszeli Demokrata Társaság 1848 január 9-i nyilvános gyűlésén. (4. köt. 422–435. old.) – *102 492* (152 545)
– *Brief an den Redakteur der Zeitung „La Réforme"* (Levél a „Réforme" szerkesztőjéhez); „La Réforme", 1848 márc. 8. (4. köt. 513–514. old.) – *106* (162)
– és Friedrich ENGELS: *Forderungen der Kommunistischen Partei in Deutschland* (A Kommunista Párt követelései Németországban), röplap, Párizs, 1848 márc. (5. köt. 1–2. old.) – *115* (120 163 172)
– *Redaktionelle Erklärung über das Wiedererscheinen der „Neuen Rheinischen Zeitung"* (Szerkesztőségi nyilatkozat a „Neue Rheinische Zeitung" újramegjelenéséről); „Neue Rheinische Zeitung", 1848 okt. 12. (5. köt. 399. old.) – *118*
– *Die Bourgeoisie und die Kontrerevolution* (A burzsoázia és az ellenforradalom); „Neue Rheinische Zeitung", 1848 dec. (6. köt. 95–116. old.) – *559* (591)

– és Friedrich ENGELS (névtelenül:) *Manifest der Kommunistischen Partei* (A Kommunista Párt kiáltványa), London 1848. (4. köt. 437–470. old.) – *96 100 115 153 225 238 272 297 335 349 536 557* (61 120 147)
– és Friedrich ENGELS: *Manifesto of the Communist Party* (A Kommunista Párt kiáltványa); „The Red Republican", 1850 nov. – *557 569* (213 589)
– *Die Schutzzöllner, die Freihandelsmänner und die arbeitende Klasse* (A védővámosok, a szabadkereskedők és a munkásosztály), francia eredetiből ford. J. Weydemeyer; „Zwei Reden über die Freihandels- und Schutzzollfrage von Karl Marx" (Karl Marx két beszéde a szabadkereskedelem és a védővámok kérdéséről), Hamm 1848. (4. köt. 285–287. old.) – *87–88* (134 143)
– *Lohnarbeit und Kapital* (Bérmunka és tőke); „Neue Rheinische Zeitung", 1849 ápr. (6. köt. 386–412. old.) – *482* (539)
– és Friedrich ENGELS: *Ankündigung der „Neuen Rheinischen Zeitung. Politisch-ökonomische Revue"* (Hirdetmény a „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue" megindításáról); „Westdeutsche Zeitung", 1850 jan. 9. (7. köt. 3–4. old.) – *491 494* (544)
– *Die Klassenkämpfe in Frankreich 1848 bis 1850* (Osztályharcok Franciaországban 1848-tól 1850-ig); „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue", 1850 jan.–okt. (7. köt. 7–103. old.) – *297* (203 204 358 386)
– és Friedrich ENGELS: *Revue, Januar/Februar 1850* (Szemle, 1850 január–február); „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue", 1850 febr. (7. köt. 207–219. old.) – *274 322 494* (375 546)
– és Friedrich ENGELS: *Ansprache der Zentralbehörde an den Bund vom März 1850* (A Központi Vezetőség üzenete a Kommunisták Szövetségéhez 1850 március), körlevélként terjesztették 1850 tavaszán. (7. köt. 236–245. old.) – *262 268–271 506 553* (120 211 335 556 586)
– és Friedrich ENGELS: *Erklärung* (Nyilatkozat); „Neue Deutsche Zeitung", 1850 ápr. 28. (rövidítve). (7. köt. 294–296. old.) – *505–506* (555 556)
– és Friedrich ENGELS: *Rechnungsablage des Sozialdemokratischen Flüchtlingskomitees in London* (A londoni szociáldemokrata menekültbizottság számadása); „Norddeutsche Freie Presse", 1850 máj. 10. (7. köt. 507–508. old.) – *506* (556)
– és Friedrich ENGELS: *Revue, Mai bis Oktober* (Szemle, májustól októberig); „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue", 1850 máj.–okt. (7. köt. 409–449. old.) – *274 514* (240 342 563)
– és Friedrich ENGELS: *Ansprache der Zentralbehörde an den Bund vom Juni 1850* (A Központi Vezetőség üzenete a Kommunisták Szövetségéhez 1850 június), körlevélként terjesztették 1850 nyarán. (7. köt. 298–304. old.) – *514* (561)
– és Friedrich ENGELS: *Erklärung. An den Redakteur der „Neuen Deutschen Zeitung"* (Nyilatkozat. A „Neue Deutsche Zeitung" szerkesztőjének); „Neue Deutsche Zeitung", 1850 júl. 4. (7. köt. 314–315. old.) – *512* (559)
– *Erklärung* (Nyilatkozat); „Kölnische Zeitung", 1851 okt. 9. (8. köt. 99. old.) – *333* (381)
– és Friedrich ENGELS: *Vorbemerkung zur deutschen Übersetzung des Toastes von L.-A. Blanqui* (Előzetes megjegyzés L. A. Blanqui pohárköszöntőjének német fordításához); röplap, 1851. (7. köt. 526–528. old.) – *200 222 537* (278 280)
– *Gesammelte Aufsätze* (Összegyűjtött cikkek), kiadta H. Becker, I. füz., Köln. 1851. – *154 228 241 553* (237)
– *Der achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte* (Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája); „Die Revolution. Eine Zeitschrift in zwanglosen Heften", I. füz., New York 1852. (8. köt. 101–196. old.) – *570 590* (324 395 407 418 597 604)
– *Aus der Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie. Kritik des Hegelschen Staatsrechts (§§ 261–313)* (A hegeli jogfilozófia kritikájából. A hegeli államjog kritikája (261–313. §)), Marx–Engels Gesamtausgabe I. rész, 1. köt. 1. félköt., Frankfurt 1927. (1. köt. 201–336. old.) – *373 375 385* (426)

– és Friedrich ENGELS: *Die deutsche Ideologie. Kritik der neuesten deutschen Philosophie, in ihren Repräsentanten Feuerbach, B. Bauer und Stirner, und des deutschen Sozialismus in seinen verschiedenen Propheten* (A német ideológia. A legújabb német filozófia kritikája képviselőinek: Feuerbachnak, B. Bauernak és Stirnernek személyében, és a német szocializmus kritikája különböző prófétáinak személyében). Marx–Engels Gesamtausgabe I. rész, 5. köt., Berlin 1932. (3. köt. 11–538. old.) – *28–29 42 50 53 62 66 70 72 406 419 423 425 438 447* (14 25 40 47 61 73 107 108 537)
– és Friedrich ENGELS: *To the Editor of „The Times"* (A „Times" szerkesztőjének). (8. köt. 208–209. old.) – *353* (402)
– és Friedrich ENGELS: *Erklärung gegen Arnold Ruge* (Nyilatkozat Arnold Ruge ellen). (7. köt. 450–451. old.) – *154 157 160 276* (245)
– és Friedrich ENGELS: *To Messr. Adam, Barthélemy and Vidil* (Adam, Barthélemy és Vidil uraknak). (7. köt. 403. old.) – *193* (274)

MARX, Laura (1845–1911) – Marx középső leánya; P. Lafargue felesége. – *580 590*

Mary *lásd* Burns, Mary

Massregeln vor, während und nach der Revolution (Intézkedések a forradalom előtt, alatt és után), kivonatok az „Instructions pour la ligue, avant, pendant et après la révolution" c. dokumentumból; „Kölnische Zeitung", 1851 szept. 19. – *321–322 324 329* (374)

MASTERS, J. W. – londoni bor- és szeszkereskedő. – *572*

MAYER, Adolph – német emigráns Londonban; a XIX. sz. 50-es éveinek elején a londoni német szociáldemokrata menekültbizottság és a Német Munkásegylet tagja. – *140*

MAYER, Eduard – kölni ügyvéd; a „Rheinische Zeitung" felügyelő bizottságának tagja. – *384*
– (Névtelenül:) *Ein Wort als Einleitung zur Frage: entspricht die Rheinische Kommunal-Verfassung den Anforderungen der Gegenwart?* (Egy szó a kérdés bevezetőjéül: megfelel-e a rajnai községi berendezkedés a jelenkori követelményeknek?); „Rheinische Zeitung", 1842 aug. 14., melléklet. – *384* (449)

MAYNZ, Karl Gustav (Charles-Gustave) (1812–1882) – német jogász; 1831-től Belgiumban élt, a brüsszeli egyetem tanára; tagja a brüsszeli Demokrata Társaságnak. – *104 107–111*

MAZZINI, Giuseppe (1805–1872) – olasz polgári demokrata forradalmár; az itáliai nemzeti felszabadító mozgalom egyik vezetője; 1849-ben a Római Köztársaság ideiglenes kormányának elnöke; 1850-ben Londonban az Európai Demokrácia Központi Bizottságának egyik szervezője. – *140–144 155 167 174–175 180–181 207 209 226 235 239 246 248 250 270 298–301 311 317–320 341 345 359 523 536 547–548 555 563–564* (363 370)
– *Italy, Austria, and the Pope. A Letter to Sir James Graham* (Itália, Ausztria és a pápa. Levél Sir James Grahamhez), London 1845. – *235*
– *Le Pape au dix-neuvième siècle* (A pápa a tizenkilencedik században), Brüsszel 1850. – *141 144*
– *Republic and Royalty in Italy* (Köztársaság és királyság Itáliában); „The Red Republican", 1850 jún.–nov. – *141 144*
– *Au Rédacteur* (A szerkesztőhöz); „Journal des Débats politiques et littéraires", 1851 máj. 18. – *248*

MÄURER, Friedrich Wilhelm German (1813–kb. 1882) – német demokrata író, költő; a Számkivetettek, majd az Igazak Szövetségének tagja Párizsban, weitlingista. – *29 40 54 71 396–398* (89)

MCGRATH, Philippe – angol chartista; a 40-es években tagja a Nemzeti Charta-szövetségnek; 1848 után reformer. – *160*

MELLINET, François (1768–1852) – francia származású belga tábornok, radikális demokrata; katonai vezető az 1830-as forradalomban; a brüsszeli Demokrata Társaság tiszteletbeli elnöke; 1848-ban a risquons-tout-i perben halálra ítélték, majd büntetését 30 évi várfogságra változtatták; 1849 szeptemberében szabadon bocsátották. – *79*

MENENIUS, Agrippa (megh. i. e. 493) – római patrícius, consul. – *286* (349)

METTERNICH-WINNEBURG, Klemens Wenzel Lothar, Graf (1813-tól) Fürst von (1773–1859) – osztrák államférfi és diplomata; 1809–21 külügyminiszter, 1821–48 kancellár; a Szent Szövetség egyik megszervezője. – *140 545*

MEYEN, Eduard (1812–1870) – német publicista, ifjúhegeliánus, kispolgári demokrata; az 1848-as forradalom veresége után Angliába emigrált, majd az amnesztia után hazatért; később nemzeti liberális. – *15 132 242–244 247 287 294 298–299 302 309 343 381 386–388 538 547 563–565*

MEYER – a XIX. sz. 40-es éveiben vendéglős Elberfeldben. – *5*

MEYER, Julius (megh. 1867) – német vállalkozó és publicista, „igazi szocialista". – *28 419–420*

MICHEL, Louis Chrysostome (1797–1853) – francia ügyvéd és politikus, kispolgári republikánus; a törvényhozó nemzetgyűlés tagja (hegypárti) 1849–51. – *311*

MICHELET, Jules (1798–1874) – francia történész és író, kispolgári demokrata; 1848-ban demokratikus és antiklerikális nézetei miatt megfosztották katedrájától. *100*

– *Histoire de la révolution française* (A francia forradalom története), I–II. köt., Párizs 1847. – *100*

MIEROSLAWSKI (Mierosławski), Ludwik (1814–1878) – lengyel forradalmár, történész; részt vett az 1830–31-es és 1846-os lengyel felkelésben, az 1848-as poseni felkelés katonai vezetője, később a szicíliai felkelés vezetője; 1849-ben a badeni–pfalzi forradalmi hadsereg főparancsnoka. – *495*

– *Rapports du général Mierosławski sur la campagne de Bade* (Mierosławski tábornok jelentései a badeni hadjáratról), Bern 1849. – *495*

MIGNET, François-Auguste-Marie (1796–1884) – francia történetíró, liberális. – *74* (44)

MIKLÓS, I. (1796–1855) – orosz cár 1825–1855. – *139 242 251 323*

MILL, John Stuart (1806–1873) – angol filozófus és közgazdász; szabadkereskedő; a klasszikus gazdaságtan epigonja. – *158*

MIQUEL, Johannes (1828–1901) – német politikus, a Kommunisták Szövetségének tagja, később nemzeti liberális; 1867-től Reichstag-képviselő, 1890–1901 pénzügyminiszter. – *231 238 259 262 267–272*

MIRBACH, Otto von – porosz tüzértiszt, kispolgári demokrata; az 1849-es májusi felkelés idején Elberfeld katonai parancsnoka, a vereség után emigrált. – *195*

MOLL, Joseph (1812–1849) – német órás, az Igazak és a Kommunisták Szövetségének vezető tagja; 1848 júl.–szept. a kölni Munkásegylet elnöke; a demokraták rajnai kerületi bizottságának és a kölni biztonsági bizottságnak tagja; 1848-ban elesett a badeni–pfalzi felkelésben. – *107 580* (79 99 137)

»*Le Moniteur Belge. Journal officiel*« (Belga Értesítő. Hivatalos lap), Brüsszel. – *110–111* (166) – 1848 márc. 12. – *110* (166)

MONTALEMBERT, Charles Forbes, comte de (1810–1870) – francia politikus és publicista; a második köztársaság idején az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja, orléanista, a katolikus párt feje; támogatta Louis Bonaparte államcsínyjét, majd szembefordult vele. – *175*

MONTECUCCOLI (Montecucculi), Raimondo, principe (1609–1680) – olasz származású osztrák hadvezér és katonai író. – *531*

MONTEZ, Lola (1820–1861) – skót származású táncosnő; 1846–48 I. Lajos bajor király szeretője; a király lemondása után Angliába, majd az Egyesült Államokba emigrált. – *71 73 348*

MORAS – német emigráns; 1847-ben a brüsszeli Demokrata Társaság tagja. – *78–80 84*

MOREAU DE JONNES, Alexandre (1778–1870) – francia közgazdász és statisztikus. – *557* – *Statistique générale de la France* (Franciaország általános statisztikája). – *557* (589)

MORELLY (XVIII. sz.) – francia társadalomfilozófus, utopikus kommunista. – *21*

MORISON, James Robert (1770–1840) – angol kereskedelmi vállalkozó; növényi kivonatokat tartalmazó piluláit egyetemes gyógyszerként propagálta és nagy vagyont szerzett velük. – *349*

»*The Morning Chronicle*« (A Reggeli Krónika), London. – *206 552* (283)

Moses *lásd* Hess, Moses

MOZART, Wolfgang Amadeus (1756–1791) – osztrák zeneszerző.
– *Die Zauberflöte* (A varázsfuvola). – *70* (106)

MÜLLER, Wilhelm (Wolfgang Müller von Königswinter) (1816–1873) – német orvos és költő. – *5 18* (64)

MÜLLER-TELLERING, Amalie von – német színésznő; E. von Müller-Tellering felesége. – *462 468*

MÜLLER-TELLERING, Eduard von (szül. kb. 1808) – német jogász és publicista, kispolgári demokrata; a „Neue Rheinische Zeitung" munkatársa; az 1848-as forradalom leverése után Angliába emigrált, majd 1852-ben az Egyesült Államokban telepedett le; rágalomhadjáratot folytatott Marx és Engels ellen. – *151 156 462 468 496 498 501–502 506* (551 553)
– *Westdeutscher Zeitungsjammer* (A „Westdeutsche Zeitung" hitványsága), Düsseldorf 1850. – *501* (554)

N

NAPIER, Sir William Francis Patrick (1785–1860) – angol tábornok és hadtörténész; 1809–14 részt vett a Pireneusi-félszigeten a Napóleon elleni háborúban. – *190–191 203 221 531*
– *History of the War in the Peninsula and in the South of France, from the Year 1807 to the Year 1814* (A félszigeti és dél-franciaországi háború története 1807-től 1814-ig), I–VI. köt., London 1828–40. – *190–191 203 221 531* (281)

NAPÓLEON, I. (1769–1821) – francia császár 1804–1814 és 1815. – *190 211 217–218 220 225–226 234 238 251 327 332 355 364 391* (208 265 288 300 305 407 409 410)

NAPÓLEON, III. (Louis Bonaparte) (1808–1873) – I. Napóleon unokaöccse; 1848–52 a második francia köztársaság elnöke; francia császár 1852–1870. – *168 175 243 247 250 253 282 339–342 354 367 479 573* (205 263 324 386 407 414 597)
– *Des idées napoléoniennes* (Napóleoni eszmék), Párizs 1839. – *361* (415)

»*Le National*« (Nemzeti Újság), Párizs. – *29 33 38 58 69 74–75 88–89 93 99 247 342 398 450–451* (14 149)
– 1848 aug. 19. – *33*

Nationalzeitung *lásd* Schweizerische Nationalzeitung

NAUT, Stephan Adolf – kölni kereskedő; a „Neue Rheinische Zeitung" felelős kiadója. – *21 126 475 484 500 504 506 512 584 587–588*

NAUWERCK (Nauwerk), Karl Ludwig Theodor (1810–1891) – német filológus, publicista és politikus; a „szabadok" köréhez tartozott; 1844-ben eltávolították a berlini egyetemről; 1848–49-ben a frankfurti nemzetgyűlés tagja; 1849-ben Svájcba emigrált. – *15*

NEUBECK, Philipp – német tanító; a XIX. sz. 40-es éveiben Mainzban élt. – *101 114*

»*Neue Deutsche Zeitung. Organ der Demokratie*« (Új Német Újság. A demokrácia orgánumą), Darmstadt–Majna-Frankfurt. – *139 482 484 491 505 511 587* (219)

»*Neue Preussische Zeitung*« (Új Porosz Újság), Berlin. – *269 287 294 297 466 507 510 552* (338)

– 1851 jún. 17.: *Kreistags-Lieder* (Dalok a kerületi tanácsokról). – *269*

»*Neue Rheinische Zeitung. Organ der Demokratie*« (Új Rajnai Újság. A demokrácia orgánuma), Köln. – *117–118 122–125 129–130 213 216 218 233 238 247 249 251 253 256 269 272 279 448–450 455 457 459 462 468–477 482–485 497 501 506 511 537 542 559 583 587* (120 170 175 176 177 195 533 534)

– 1848 nov. 29.: *Extra-Blatt zu Nr. 155 der „Neuen Rheinischen Zeitung"* (Röplap a „Neue Rheinische Zeitung" 155. számához). – *122*

– 1848 dec. 19–1849 jan. 14.: *Bestellungen auf die „Neue Rheinische Zeitung" für das nächste Quartal, Januar bis März 1849* (A „Neue Rheinische Zeitung" 1849-es I. negyedévi megrendelési felhívása). – *125 470* (193 530)

– 1848 dec. 24.: *Dr. Stieber*. Frankfurt, dec. 21. – *466* (522)

– 1848 dec. 29.: *Ein Aktenstück des Märzvereins*. Heidelberg, dec. 26. (A Márciusi Egylet egy ügyirata). – *124* (189 524)

– 1848 dec. 30.: *Stieber*. Frankfurt, dec. 25. – *466* (522)

– 1849 febr. 28.: *Köln, febr. 24*. – *472–474* (532)

»*Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue*« (Új Rajnai Újság. Politikai-gazdasági szemle), London–Hamburg–New York. – *130 133 137 145 152 154 156 167 238 241 297 324 346 488 491 494 497 500 503–506 511–512 517 522 559 572 581–588* (203)

NEUHAUS – türingiai orvos, 1849-ben a badeni–pfalzi forradalmi hadseregben osztagparancsnok. – *226*

»*New York Daily Tribune*« (New York-i Napi Híradó). – *280 288 294 296 298 307 329 335 352 541 557 569–570* (348 356)

»*New Yorker Abendzeitung*« (New York-i Esti Lap). – *352–353 561* (400)

»*New Yorker Staatszeitung*« (New York-i Állami Újság). – *276 310 324 343 540 542 545 550 554 557 561* (344)

Norddeutsche Zeitung *lásd* Zeitung für Norddeutschland

»*The Northern Star*« (Észak Csillaga), Leeds–London. – *87 90–91 94 99 105 111* (132 404)

– 1851 nov. 22.: *Treatment of Mr. O'Connor at the Kossuth Metropolitan Demonstration* (O'Connor mellőzése a londoni Kossuth-demonstráción). – *353*

»*Notes to the People*« (Feljegyzések a nép számára), London. – *232 277 279 339*

NOTHJUNG, Peter (kb. 1823–1866) – német szabó, a Kommunisták Szövetsége és a kölni Munkásegylet tagja; 1852-ben a kölni kommunista-perben 6 évi fogházra ítélték. – *253 268 297*

O

OBERMEYERNÉ – elberfeldi vendéglős; 1845-ben nála tartották a kommunista összejöveteleket. – *19*

O'CONNOR, Feargus Edward (1794–1855) – angol munkásvezető; 1832–35 ír parlamenti képviselő, majd a chartisták balszárnyának egyik vezetője; a „Northern Star" alapítója és szerkesztője; 1848 után reformista. – *90–91 94 105 132 153 160–161 182 226 339 353* (132 249 250 404)

– *To the Editors of the „Nottingham Mercury", the „Nonconformist", the „Dispatch", the „Globe", the „Manchester Examiner" and „Lloyds' Trash"* (A „Nottingham Mercury", a „Nonconformist", a „Dispatch", a „Globe", a „Manchester Examiner" és a „Lloyds' Trash" szerkesztőjéhez); „The Northern Star", 1847 okt. 23. – *90–91* (140)

OEHLENSCHLÄGER, Adam Gottlob (1779–1850) – dán író és költő. – *67*

OHNEMANS, Engelbert (szül. 1817) – német kézműves; a 40-es években emigráns Brüsszelben; tagja a Kommunisták Szövetségének. – *85*

OPPENHEIM, Dagobert (1809–1889) – német publicista, ifjúhegeliánus; a „Rheinische Zeitung" egyik kiadója; később visszavonult a politikai tevékenységtől. – *384–385*

OPPENHEIM, Heinrich Bernhard (1819–1880) – német politikus és újságíró, kispolgári demokrata; 1848-ban a berlini „Reform" egyik szerkesztője; 1849–61 emigráns külföldön; később nemzeti liberális. – *171 205 228 294 298–299 547 565* (310)

Die Opposition (Az ellenzék), gyűjtemény, kiadta K. Heinzen, Mannheim 1846. – *423* (493)

ORLÉANS-ok – a Bourbon-ház oldalága; a főág trónfosztása után a francia királyi trónon 1830–1848. – *358*

OSY – belga arisztokrata; a XIX. sz. 40-es éveiben gabonaspekulációval foglalkozott. – *441*

OTTERBERG, W. – német demokrata; 1847-ben a brüsszeli német Munkásegylet tagja. – *78 226*

OTTO – német emigráns Londonban; a XIX. sz. 50-es éveinek elején a „Deutsche Schnellpost" egyik szerkesztője. – *309*

OVERSTONE, Samuel Jones Loyd, Lord (1860-tól) Baron (1796–1883) – angol bankár és közgazdász, whig; a currency-elmélet híve. – *158 162* (251)

OWEN, Robert (1771–1858) – angol utopikus szocialista. – *21 144 247* (63)

P

PALAFOX Y MELCI, José Rebolledo de, duque de Zaragoza (1776–1847) – spanyol tábornok; részt vett az 1808–14-es függetlenségi háborúban, 1808–09 Zaragoza védelmét irányította. – *208*

PALMERSTON, Henry John Temple, Viscount (1784–1865) – angol államférfi, eleinte tory, 1830-tól a whigek jobbszárnyának egyik vezére; 1809–28 hadügyminiszter, 1830–34, 1835–41 és 1846–51 külügyminiszter, 1852–55 belügyminiszter, 1855–58 és 1859–65 miniszterelnök. – *132 175 213 235 456 573*

PARDIGON, F. – francia szocialista; részt vett az 1848–49-es forradalomban, majd Angliába emigrált; az 50-es évek elején a számkivetett francia szocialista demokraták blanquista társaságának egyik vezetője. – *508*

»*Pariser Horen*« (Párizsi Horák). – *54 71* (89)

Párizs grófja *lásd* Lajos Fülöp Albert

PASSOS, Manuel da Silva (1801–1862) – portugál politikus, a liberális burzsoázia balszárnyának egyik vezetője – *244*

»*La Patrie*« (A Haza), Párizs – *140–141 200 206–207 537* (222)
– 1850 nov. 28 – *140–141*
– 1851 márc 12 – *206*

PAULUS, Heinrich Eberhard Gottlob (1761–1851) – német protestáns teológus, racionalista – *395*
– *Die endlich offenbar gewordene positive Philosophie der Offenbarung oder Entstehungsgeschichte, wortlicher Text, Beurteilung und Berichtigung der v Schellingschen Entdeckungen uber Philosophie uberhaupt, Mythologie und Offenbarung des dogmatischen Christentums im Berliner Winterkursus von 1841–42* (A kinyilatkoztatás avagy a keletkezestortenet vegre nyilvánvalová valt pozitív filozófiája, a v. Schelling-féle felfedezések szo szerinti szovege, bírálata és helyesbítése a filozofiáról általában, továbbá a mitológiarol és a dogmatikus kereszténység kinyilatkoztatásaról az 1841–42-es berlini téli szemeszterben), Darmstadt 1843. – *395* (472)

PEEL, Sir Robert (1788–1850) – angol államférfi, a mérsékelt toryk (a róla elnevezett peelisták) vezetője, 1822–27, 1828–30 belugyminiszter, 1834–35 és 1841–46 miniszterelnok; 1846-ban a liberalisok támogatásával keresztulvitte a gabonatorvenyek eltorleset – *221* (251)

PELLERING, Jean (1817–1877) – belga cipész, szocialista; a brusszeli Demokrata Tarsaság tagja. – *80–81 104*

»*Le Père Duchêne*« (Duchêne Apó), Párizs. – *269* (339)

PETO, Sir Samuel Morton (1809–1889) – angol építési vállalkozó, a parlament tagja, liberális; 1866-ban csódbe jutott. – *168*

PETTIE, John – angol chartista, a Testvéri Demokraták nevu társaság tagja – *345*

PETTY, Sir William (1623–1687) – angol kozgazdász és statisztikus. – *149 350*

PETZLER, Johann – német zenetanár, kispolgári demokrata, a XIX. sz. 50-es éveiben emigrans Londonban. – *298*

PFÄNDER, Karl (kb. 1818–1876) – német munkás, miniatúrafestó, az Igazak Szovetsegenek tagja; a londoni Német Munkás Muvelódesi Egylet egyik alapitoja, a Kommunisták Szovetsége kozponti vezetóségének, majd 1864–67 es 1870–72 az Internacionálé Fötanácsának tagja; Marx és Engels barátja és harcostársa. – *135 138 141 154 337 509* (214)

PFÜTZNER – német ugyvéd; a „Rheinische Zeitung" drezdai levelezoje – *392*
– (Névtelenul:) *Über die Broschure an die Hohe zweite Kammer der sachsischen Standeversammlung* (A szász rendi gyulés második kamarájához felterjesztett brosúrárol), „Rheinische Zeitung", 1843 márc – *392* (463)

»*La Phalange Revue de la science sociale*« (A Falanx. Társadalomtudomanyi Szemle), Párizs – *30* (34 49)

PHILIPS, Jacques – Marx unokaoccse. – *96*

PHILIPS, Lion (megh. 1866) – Marx nagybátyja. – *201 514*

Physiocrates. Quesnay, Dupont de Nemours, Mercier de la Riviere, Baudeau, Le Trosne, avec une introd. sur la doctrine des physiocrates, des commentaires et des notices historiques, par Eugène Daire (Fiziokraták. Quesnay, Dupont de Nemours, Mercier de la Rivière, Baudeau, Le Trosne, valamint bevezetes a fiziokratak tanaihoz, magyarazatok es torteneti jegyzetek Eugène Daire tollából), I. rész, Párizs 1846. – *426*

PIEPER, Friedrich Ludwig Wilhelm (szul. kb. 1826) – német filológus és újságíró, a Kommunisták Szövetségének tagja; emigráns Londonban, az 50-es években Marx és Engels korához tartozott. – *154 158 173 186–187 192–199 209 211 229 231 236–240 276 334–335 338–340 343 347–349 352–353 358 362 365 517 522–523 536* (308)

PINTO, Isaac (1715–1785) – holland pénzember és kozgazdasági író. – *534*
– (Névtelenul:) *Traité de la circulation et du crédit* (Értekezés a forgalomról és a hitelről), Amszterdam 1771. – *534* (574)

PITT, William, Jun. (1759–1806) – angol államférfi, tory; 1783–1801, 1804–06 miniszterelnok; a francia forradalom és a Napóleon elleni intervenciós háború egyik szervezője; 1798-ban elnyomta az ír felkelést; számos intézkedést foganatosított a kialakuló munkásmozgalom ellen. – *131*

PLASMAN – a XIX. sz. 40-es éveiben szállítócég tulajdonosa Kolnben. – *117 126 469*

POMPERY, Edouard de (1812–1895) – francia író és publicista; a 30-as és a 40-es években a fourierizmus híve és propagálója. – *401*
– *Exposition de la science sociale, constituée par C. Fourier* (A társadalomtudomány ismertetése C. Fourier által), II. (revideált és bővített) kiad., Párizs 1840. – *401* (478)

Porosz herceg *lásd* Vilmos, I.

PORTER, George Richardson (1792–1852) – angol kozgazdász és statisztikus. – *557*
– *The Progress of the Nation, in its Various Social and Economical Relations, from the Beginning of the 19th Century* (A nemzet haladása, kulonféle társadalmi és gazdasági vonatkozásaiban, a XIX. század elejétől), új kiad., London 1851. – *557*

POST, Karl – a 40-es években Marx ismerősei kozé tartozott. – *476*

POTTIER, Eugène (1816–1887) – francia proletárkoltő; 1871-ben a Kommün tagja; az „Internacionálé" szerzője (1871 június). – *138*

PRASLIN, Charles-Laure-Hugues-Théobald, duc de Choiseul (1805–1847) – francia politikus; 1847-ben felesége meggyilkolásával vádolták. – *87 103* (135)

»*La Presse*« (A Sajtó), Párizs. – *96 341 398* (148)

»*Preussische Lithographische Korrespondenz*« (Porosz Kőnyomatos Tudósító), Berlin. – *294 299 312 547 552* (351)

Preussische Staatszeitung *lásd* Allgemeine Preussische Staatszeitung

PRICE, Richard (1723–1791) – angol teológus és pénzugyi író, radikális; az amerikai függetlenségi mozgalom híve; B. Franklin barátja. – *293*
– *Observations on Reversionary Payments; on Schemes for Providing Annuities for Widows, and for Persons in Old Age; on the Method of Calculating the Values of Assecurances on Lives; and on the National Debt* (Észrevételek a visszaháramló fizetésekről, az ozvegyek és öregek részere nyujtandó évjaradekok tervérol, az eletbiztosítási ertékek kiszámításának modszerérol es a nemzeti adósságról), III. kiad., London 1773. (I. kiad., London 1771.) – *293* (355)
– *An Appeal to the Public, on the Subject of the National Debt* (Felhívás a nyilvánossághoz a nemzeti adósság kérdésében), új kiad., London 1774. (I. kiad., London 1772.) – *293* (355)

»*Prometheus. Organ zur sozialen Reform*« (Prometheus. A társadalmi reform orgánuma), Herisau. – *43* (77)

»*Le Proscrit. Journal de la république universelle*« (A Számkivetett. Az egyetemes koztársaság lapja), Párizs–London. – *311 317* (363)

PROUDHON, Pierre-Joseph (1809–1865) – francia publicista, kispolgári szocialista; az anarchizmus egyik megalapítója; 1848-ban az alkotmányozó nemzetgyűlés tagja. – *29*

36–38 44 54 57 60 67 70 86 102 144 213 277–280 287–297 348 362 401 416–418 428–438 (65 293)
– *Système des contradictions économiques, ou philosophie de la misère* (A gazdasági ellentmondások rendszere, vagy a nyomorúság filozófiája), I–II. köt., Párizs 1846. – *37 57 60 67 86 144 213 428–438* (62 500)
– *Philosophie der Staatsökonomie oder Notwendigkeit des Elends* (Az államgazdaság filozófiája vagy a nyomorúság szükségessége), németre átdolg. Karl Grün, I–II. köt., Darmstadt 1847. – *37 60* (62)
– *Idée générale de la révolution au XIXe siècle etc.* (A forradalom általános eszméje a XIX. században stb.), Párizs 1851. – *277–280 287–297 306–307 312 316 320 335 338 362* (345 354 416)
– *lásd még* Gratuité du crédit

PRUTZ, Robert Eduard (1816–1872) – német költő és irodalomtörténész; kapcsolatban állt az ifjúhegeliánusokkal; az 1848-as forradalomban polgári demokrata. – *392*
– (Névtelenül:) *Die Jahrbücher der Gegenwart und die deutschen Jahrbücher* (A „Jahrbücher der Gegenwart" és a „Deutsche Jahrbücher"); „Rheinische Zeitung", 1843 febr. 12., melléklet. – *392* (462)

PULSZKY Ferenc (1814–1897) – magyar politikus, író és archeológus; a forradalomban Kossuth mellett működött; 1849 januárjában kinevezték londoni követnek; a forradalom leverése után távollétében halálra ítélték. Londonba emigrált, elkísérte Kossuthot angliai és amerikai körútján, 1860-ban Torinóba költözött. 1867-ben tért haza, országgyűlési képviselő volt, de főleg régészettel foglalkozott. – *499* (552)

PÜTTMANN, Hermann (1811–1894) – német radikális költő, újságíró és könyvkiadó; a 40-es években „igazi szocialista"; a forradalom leverése után kivándorolt Melbourne-be és ott német újságot alapított. – *12–13 18 23 43–44 60 62 66 69–70 409* (22 25 77,

R

RADETZKY, Joseph, Graf (1766–1858) – osztrák tábornagy; 1848–49 a Felső-Itáliában harcoló császári sereg főparancsnoka, részt vett az itáliai forradalom leverésében; 1850–57 a Lombard–Velencei Királyság főkormányzója. – *325*

RADOWITZ, Joseph Maria von (1797–1853) – porosz tábornok és politikus; 1848-ban a frankfurti nemzetgyűlés jobboldalának egyik vezetője. – *246 548*

RAVEAUX, Franz (1810–1851) – német dohánykereskedő, kispolgári demokrata, 1848-ban az előparlament tagja és a frankfurti nemzetgyűlésben a balközép egyik vezetője; augusztustól német birodalmi követ Svájcban; 1849-ben a régenstanács és a badeni kormány tagja; a badeni–pfalzi felkelés leverése után emigrált. – *124 234 268 343 511*

REDEN, Friedrich Wilhelm, Freiherr, von (1804–1857) – német statisztikus és politikus; 1848–49 a frankfurti nemzetgyűlés tagja (balszárny). – *557*
– *Vergleichende Kulturstatistik der Gebiets- und Bevölkerungsverhältnisse der Gross-Staaten Europas* (Összehasonlító kultúrstatisztika Európa nagy államainak területi és népesedési viszonyairól), Berlin 1848. – *557*

»*The Red Republican*« (A Vörös Republikánus), London. – *135–136 142 144 152*

»*La Réforme*« (A Reform), Párizs. – *33 58 86–94 99–102 106–107 111 183 451* (58 149) – 1848 jan. 19. – *102*

REICH, Franz Joseph (szül. kb. 1812) – német jogász, kispolgári demokrata; részt vett az 1848–49-es forradalomban, utána Franciaországba, majd az Egyesült Államokba emigrált. – *333 560*

REICHENBACH, Eduard, Graf von (1812–1869) – sziléziai demokrata; 1848-ban porosz nemzetgyulési képviselő (baloldal), októbertől a németországi demokraták központi bizottságának tagja. – *205 309* (521)

REICHENBACH, Oskar, Graf (szül. 1815) – sziléziai földbirtokos, kispolgári demokrata; 1848–49 a frankfurti nemzetgyulés tagja, 1850-ben Angliába, majd az Egyesult Államokba emigrált. – *205 298 309 317 563*

REICHHELM – német emigráns New Yo kban; a „New Yorker Staatszeitung" társtulajdonosa. – *540*

Reichstadti herceg *lásd* Bonaparte, François-Charles-Joseph, duc de

REINHARDT, Richard (1829–1898) – német költő; emigráns Párizsban; Heine titkára; a Marx-család barátja, később kereskedelmi tevékenységet folytatott. – *39 92–95 328 362 364*

REMPEL, Rudolf (kb. 1815–1869) – német vállalkozó, a 40-es évek kozepén „igazi szocialista". – *28*

RENOUARD, Jules – francia konyvkiadó a XIX. sz. 30-as és 40-es éveiben. – *409*

»*Die Republik der Arbeiter*« (A Munkások Koztársasága), New York. – *571* (302)
– 1851 febr.: *Korrespondenzen, Paris, den 2. Januar 1851* (Párizsi tudósítások 1851 jan. 2-áról). – *222*

»*Die Revolution*« (A Forradalom), New York. – *366 570* (418)

Revue *lásd* Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue

»*La Revue indépendante*« (A Fuggetlen Szemle), Párizs. – *87 398* (133)

»*Revue sociale, ou solution pacifique du problème du prolétariat*« (Társadalmi Szemle, vagy a proletariátus problémájának békés megoldása), Boussac–Párizs. – *32–33* (54)

REYNOLDS, George William MacArthur (1814–1879) – angol író és politikus, kispolgári demokrata; a „Reynolds's Newspaper" kiadója. – *153 182–183*

»*Reynolds' Newspaper*«. *A Weekly Journal of Politics, History, Literature and General Intelligence* (Reynolds Újsága. Politikai, történelmi, irodalmi és általános hírkozló hetilap), London. – *353* (403)

»*Rheinische Jahrbücher zur gesellschaftlichen Reform*« (Rajnai évkonyvek a társadalmi reform elomozdítására), Darmstadt–Bellevue – *13 18–19 23 43 408–409 413* (25 37)

»*Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe*« (Rajnai Újság, politika, kereskedelem és ipar), Köln. – *13 377 380–390 392 394* (28 456)
– 1842 jún. 25.. *Aus Berlin* (Berlinből jelentik). – *381* (444)
– 1842 aug. 29 : *Aus dem Hannoverschen, 25. August* (Hannoverből, aug. 25-én). – *384* (450)

»*Rheinischer Beobachter*« (Rajnai Figyelő), Köln – *44 65* (82)

RICARDO, David (1772–1823) – angol klasszikus kozgazdász. – *146 150 159 162 213 243*

RIEDEL, Richard – német munkás, emigráns Brusszelben; az ottani Demokrata Társaságnak és a Kommunisták Szovetségének tagja. – *84*

RINGS, L. W. – az 50-es évek elején német emigráns Londonban, a Kommunisták Szovetségének tagja; Marx és Engels híve – *142*

RITTINGHAUSEN, Moritz (1814–1890) – német publicista, demokrata, 1848-ban a kolni Demokrata Tarsaság és biztonsági bizottság tagja, a „Neue Rheinische Zeitung" munkatársa; 1849-ben a „Westdeutsche Zeitung" egyik kiadója; később az I. Internacionálé tagja es szociáldemokrata képviselő. – *282*

ROBERTS, William Prowting (1806–1871) – angol jogász, chartista; a trade unionok ügyvédje; 1844-től a szénbányászok szövetségének jogtanácsosa. – *135*

ROBERTSON – angol chartista; G. J. Harney barátja. – *153*

ROBESPIERRE, Maximilien-Marie-Isidore de (1758–1794) – francia forradalmár, a jakobinusok vezetője, 1793–94 a forradalmi kormány feje. – *281 294 296–297 355* (197)

RODBERTUS-JAGETZOW, Johann Karl (1805–1875) – porosz földbirtokos és közgazdász; 1848-ban a porosz nemzetgyűlésben a balközép vezetője; a porosz junker „államszocializmus" teoretikusa. – *243 541*

– *Soziale Briefe an von Kirchmann. Dritter Brief: Widerlegung der Ricardo'schen Lehre von der Grundrente und Begründung einer neuen Rententheorie* (Szociális levelek von Kirchmannhoz. Harmadik levél: a földjáradék ricardoi tanának megcáfolása és egy új járadékelmélet megalapozása), Berlin 1851. – *243*

ROGIER, Charles-Latour (1800–1885) – belga politikus, mérsékelt liberális; 1847–52 belügyminiszter. – *105*

Rollin *lásd* Ledru-Rollin

RONGE, Johannes (1813–1887) – német pap, a német-katolikus mozgalom alapítója és vezetője; később kispolgári demokrata; részt vett az 1848–49-es forradalomban; 1849–61 emigráns Angliában. – *64 155 231 242–243 263 298 301 309 340 534 548–549* (310)

ROTH, Richard – a 40-es években Engels elberfeldi ismerősei közé tartozott. – *5*

ROTHACKER, Wilhelm (1828–1859) – német újságíró, kispolgári demokrata; a Kommunisták Szövetségének tagja; az 1848–49-es forradalom után az Egyesült Államokba emigrált; a „Turnzeitung" egyik szerkesztője. – *222*

ROTHER, Christian von (1778–1849) – porosz államférfi; 1836–48 pénzügyminiszter. – *43*

ROTHSCHILD – nemzetközi bankház. – *335 340 358*

ROTHSCHILD, James, baron de (1792–1868) – a párizsi Rothschild-bankház főnöke; a júliusi monarchia alatt nagy befolyásra tett szert. – *45 47 69 94*

ROTTECK, Karl Wenzeslaus Rodecker von (1775–1840) – német történész, a badeni liberálisok egyik vezetője. – *209*

– *Allgemeine Weltgeschichte für alle Stände, von den frühesten Zeiten bis zum Jahre 1831* (Egyetemes világtörténet az összes rendek számára a legrégibb időktől 1831-ig), I–IV. köt., Stuttgart 1832–33. – *209* (292)

– (és Karl WELCKER [kiad.]:) *Das Staatslexikon. Enzyklopädie der sämtlichen Staatswissenschaften für alle Stände* (Államlexikon. Az összes államtudományok enciklopédiája), I–XII. köt., Altona 1845–48. – *209* (292)

ROUSSEAU, Jean-Jacques (1712–1778) – francia író és felvilágosító, a polgári demokratikus forradalom egyik szellemi előkészítője; az enciklopedisták kispolgári plebejus szárnyának ideológiai vezetője. – *281 294 297*

Rovigo *lásd* Savary

RÖSER, Peter Gerhard (1814–1865) – német szivarkészítő munkás; 1848–49 a kölni Munkásegylet alelnöke; a Kommunisták Szövetségének tagja; 1852-ben a kölni kommunistaperben 6 évi fogházra ítélték; később lassalleánus. – *253 256*

RÖSING, Johannes (szül. 1791) – német kereskedő, a 30-as és a 40-es években tevékenyen részt vett a demokratikus mozgalomban; 1848-tól a brémai demokrata egylet vezetője. – *126*

RUGE, Arnold (1802–1880) – német publicista, ifjúhegeliánus; 1826-ban 14 évi várfogságra ítélték, 1830-ban szabadult; 1832-ben egyetemi magántanár, a „Hallische", majd a „Deutsche Jahrbücher" szerkesztője; 1844-ben Marxszal együtt a „Deutsch-Französische Jahrbucher" kiadója, kispolgári demokrata; 1848-ban a frankfurti nemzetgyűlés tagja (baloldal); az 50-es években az angliai német kispolgári emigráció egyik vezetője; 1866-tól nemzeti liberális. – *7 14–15 33 70 87 129 140 143 154–157 167 172 175 184 205 209 223 228 231 242 246–247 263–267 270 276–281 286 294–295 298–303 310–312 353 371–394 407 422 534 540–542 547–552 563–564* (363 422 424)

– (Névtelenül:) *Sächsiche Zustände* (Szászországi állapotok); „Rheinische Zeitung", 1842 szept. 25. – *384* (448)

– (Névtelenül:) *Aktenmässige Darlegung der Zensurverhältnisse der Hallischen und Deutschen Jahrbücher in den Jahren 1839, 1841, 1842* (A „Hallische..." és a „Deutsche Jahrbücher" cenzúraviszonyainak dokumentumszerű bemutatása az 1839-es, 1841-es és 1842-es esztendőre vonatkozóan); „Anekdota . . ." I. köt., 1843. – *392* (464)

– (Névtelenül:) *Das „christlich-germanische" Justemilieu. Die Berliner „Literarische Zeitung". 1842, Januar und Februar* (A „keresztény-germán" justemilieu. A berlini „Literarische Zeitung". 1842 január és február); „Anekdota . . ." II. köt., 1843. – *392* (467)

– és Otto WIGAND: *An die Hohe Zweite Kammer der sächsischen Ständeversammlung. Beschwerde über die durch ein Hohes Ministerium des Innern angeordnete und am 3. Januar 1843 ausgeführte Unterdrückung der Zeitschrift „Deutsche Jahrbücher für Wissenschaft und Kunst"* (A szász rendi gyűlés második kamarájához. Panaszirat a „Deutsche Jahrbücher für Wissenschaft und Kunst" c. folyóiratnak a magas Belügyminisztérium által elrendelt és 1843 január 3-án végrehajtott betiltása ügyében), Braunschweig 1843. – *392* (463)

– (Névtelenül:) *An einen Patrioten* (Egy hazafihoz); „Telegraph für Deutschland", 1844 dec. – *14–15* (29)

– *Zwei Jahre in Paris. Studien und Erinnerungen* (Két év Párizsban. Tanulmányok és emlékezések), I–II. rész, Lipcse 1846. – *422–423* (494)

– (Névtelenul:) *Korrespondenz. London, den 13. Jan.* (Tudósítás. London, jan. 13.); „Bremer Tageskronik", 1851 jan. 17. – *154 156* (235 243)

RUMPF, E. – német szabó, a Kommunisták Szövetségének tagja; 1851-től emigráns Londonban; Marx és Engels híve. – *303–304*

RUSSELL, John Lord, Viscount Amberley (1792–1878) – angol államférfi, a whigek vezetője; 1846–52, 1865–66 miniszterelnök, 1852–53, 1859–65 külügyminiszter, 1854–55 a titkos tanács elnöke; 1855-ben Anglia képviselője a bécsi konferencián. – *168 184 573* (255 268)

RUTENBERG, Adolf, Dr. (1808–1869) – német újságíró, ifjúhegeliánus; a „Rheinische Zeitung" munkatársa, egy ideig szerkesztője; egyetemi évei alatt Marx barátja; 1866 után nemzeti liberális. – *15 382 386*

RÜHL, J. – német munkás; 1870–72 az Internacionálé Főtanácsának és a londoni Német Munkás Művelődési Egyletnek tagja. – *484*

RYSCHKA Márton – magyar emigráns; a XIX. sz. 50-es éveinek elején Londonban élt. – *499* (552)

S

SACK, Karl Heinrich (1789–1875) – német protestáns teológus; egyetemi tanár Bonnban. – *378*

SAINT-JUST, Louis-Antoine-Léon de (1767–1794) – francia forradalmár, a jakobinusok egyik vezetője; Robespierre barátja. – *355*

SAINT-SIMON, Claude-Henri de Rouvroy, comte de (1760–1825) – francia utopikus szocialista. – *32 244 296*
– *Catéchisme des industriels* (Az iparosok kiskátéja), Párizs 1823–24. – *244* (326)
– *Lettres d'un habitant de Genève à ses contemporains* (Egy genfi lakos levelei kortársaihoz), (I. kiad. névtelenul, Párizs 1803.) „Oeuvres" („Művei"), Párizs 1841. – *32–33*

SALDANHA, João Carlos, duques de (1790–1876) – portugál politikus és államférfi; marsall; az 50-es évektől a nagyburzsoázia pártjának vezetője, 1847–49, 1851–56 és 1870 miniszterelnök. – *244* (320)

SANDKUHL – a XIX. sz. 40-es éveiben emigráns Brusszelben. – *78 82*

SÁNDOR, I. (1777–1825) – orosz cár 1801–1825. – *226*

SÁNDOR, Nagy (i. e. 356–323) – hadvezér és államférfi; makedón király i. e. 336–323. – *554*

SARRANS, Bernard ifj. (1795–1874) – francia publicista és politikus, mérsékelt republikánus. – *167*
– *Lafayette et la révolution de 1830, histoire des choses et des hommes de juillet* (Lafayette és az 1830-as forradalom, a július eseményeinek és szereplőinek története), I–II. kot., Párizs 1832. – *167*

SAVARY, Anne-Jean-Marie-René, duc de Rovigo (1774–1833) – francia tábornok, politikus és diplomata; részt vett Napóleon hadjárataiban; 1810–14 rendőrminiszter, 1831–33 Algéria főkormányzója. – *225–226*
– *Mémoires du duc de Rovigo, pour servir à l'histoire de l'empereur Napoléon* (Rovigo hercegének emlékiratai, adalék Napóleon császár történetéhez), I–VIII. kot., Párizs 1828. – *225–226* (304)

SAWASZKIEWICZ, Leopold – lengyel emigráns; a XIX. sz. 40-es éveiben Párizsban élt; az 50-es évek elején a lengyel demokraták londoni állandó bizottságának tagja. – *140 143*

SCHABELITZ – svájci kiadó és könyvkereskedő, Jakob Schabelitz apja. – *486 494*

SCHABELITZ, Jakob (Jacques) (1827–1899) – svájci kiadó és könyvkereskedő, polgári radikális; a 40-es évek végén és az 50-es évek elején kapcsolatban állt Marxszal és Engelsszel. – *154 280 299 309 485–486 494–495*

SCHAPPER, Karl (1812–1870) – német forradalmár, az Igazak, majd a Kommunisták Szövetségének vezető tagja; 1848–49 a „Neue Rheinische Zeitung" korrektora; 1849 febr.–máj. a kölni Munkásegylet elnoke; a Szövetség kettészakadásakor Willichhel együtt a Marx-ellenes frakció vezetője, majd újra csatlakozik Marxhoz; 1865-ben az I. Internacionálé Főtanácsának tagja. – *107 139–140 143 170–172 192 193 198 200 208–209 222–223 229 258 263 270 303–305 308 314–315 321 328 334 348 353 358 478 521–523 533–542 546 580 588* (79 99 218 274)

SCHÄRTTNER, August – hanaui kádár; 1848-ban részt vett a németországi forradalomban, 1849-ben a badeni–pfalzi felkelésben, majd Londonba emigrált, ott vendéglőt nyitott, nála találkozott a német kispolgári emigráció; a Kommunisták Szovetségének tagja, a Szövetség kettészakadásakor a Willich–Schapper-frakció központi vezetőségének tagja. – *140 267 298 341 358 546*

SCHEIDLER – a XIX. sz. 50-es éveiben a „Preussische Lithographische Korrespondenz" szerkesztője. – *299*

SCHELLING, Friedrich Wilhelm Joseph von (1775–1854) – német idealista filozófus. – *379 394–395*

SCHENK – porosz hivatalnok; a XIX. sz. 50-es éveinek elején polgármester Kolnben. – *266* (306)

SCHERZER, Andreas (1807–1879) – német szabó, a Kommunisták Szövetségének tagja Párizsban; a Szövetség kettészakadása után a Willich–Schapper-frakcióhoz csatlakozott; 1852 februárjában az ún. német–francia összeesküvési per vádlottja volt; később Angliába emigrált, ott a londoni Német Munkás Művelődési Egylet egyik vezetője; a „Neue Zeit" kiadója, majd a „Volk" munkatársa. – *108*

SCHILLER, Johann Christoph Friedrich von (1759–1805) – német költő.
– *Die Sonntagskinder* (A burokban születtek). – *335* (384)

SCHILY, Viktor (1810–1875) – német ügyvéd, demokrata; részt vett az 1849-es badeni–pfalzi felkelésben, utána emigrált; az I. Internacionálé tagja. – *478*

SCHIMMELPFENNIG, Alexander (1824–1865) – porosz katonatiszt, kispolgári demokrata; részt vett az 1849-es badeni–pfalzi felkelésben, utána emigrált, a Willich–Schapper-frakcióhoz csatlakozott; később az északiak oldalán részt vett az amerikai polgárháborúban. – *223 246–249 298–303 563–565*

SCHLÄPFER, Johann Michael (1822–1885) – svájci könyvkiadó. – *66 69 73*

SCHMIDT – német vasúti kalauz; a kölni kommunista-per idején közvetítette Marx levelezését; 1851 októberében letartóztatták és vizsgálatot indítottak ellene. – *340*

Schmidt, Max *lásd* Stirner, Max

SCHMIDT, Simon – német bőripari munkás, az Igazak Szövetségének egyik szervezője; Weitling híve. – *34*

SCHMOLZE, Karl Heinrich (1823–1859) – német karikaturista és költő; részt vett az 1848–49-es forradalomban, utána emigrált. – *298–299*

SCHNAAKE (Schnake), Friedrich – német újságíró; a XIX. sz. 40-es éveiben „igazi szocialista". – *114*

SCHNAUFFER, Karl Heinrich (1823–1854) – német költő és újságíró, demokrata; részt vett az 1848–49-es badeni forradalmi mozgalomban, utána emigrált és 1851-től az Egyesült Államokban élt. – *222*

Schnellpost *lásd* Deutsche Schnellpost für Europäische Zustände, öffentliches und soziales Leben Deutschlands

SCHOELCHER, Victor (1804–1893) – francia politikus és publicista, baloldali republikánus; 1848–49 az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja; a porosz–francia háború és a Párizsi Kommün idején a párizsi nemzeti gárda tüzérlégiójának parancsnoka; a versailles-i nemzetgyűlés tagja. – *311*

SCHRAMM, Konrad (kb. 1822–1858) – német forradalmár, a Kommunisták Szövetségének tagja; 1849-től emigráns Londonban; a „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue" felelős kiadója; Marx és Engels barátja és harcostársa. – *135–138 141 145 154 156–157 160 171 184–187 192–203 207–209 229 236 241 275–276 280 318 321 324 328–329 333 337 348 496–497 522–523 536 581–584 589*
– *To the Editor of „The Friend of the People"* (A „Friend of the People" szerkesztőjéhez); „The Friend of the People", 1851 márc. 15. – *200 203* (279)

SCHRAMM, Rudolf (1813–1882) – német publicista, kispolgári demokrata; 1848-ban porosz nemzetgyűlési képviselő (baloldal), a berlini demokrata klub elnöke; a forradalom leverése után Angliába emigrált; támadta Marxot; a 60-as évektől Bismarck híve; Konrad Schramm fivére. – *135–136 156 205 276 278 280 302–304 309 506 541*

SCHUBERTH, Julius – hamburgi könyvkiadó; 1850-ben ő adta ki a „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue"-t. – *154 500 504 517 588*

SCHULZ, Louis – kölni kereskedő, demokrata; a „Neue Rheinische Zeitung" kiadója. – *117 262 267 273*

SCHURZ, Karl (1829–1906) – német kispolgári demokrata; 1849-ben részt vett a badeni–pfalzi felkelésben; 1850-ben megszöktette G. Kinkelt a börtönből; Svájcba, majd 1852-ben az Egyesült Államokba emigrált, ahol részt vett a polgárháborúban; később az Egyesült Államok spanyolországi követe, szenátor és belügyminiszter. – *298–299 302 333 343 549 563–565*

SCHUSTER, Theodor – német kispolgári szocialista, Sismondi követője; a 30-as években a Számkivetettek Szövetségének egyik vezetője; a 40-es években eltávolodott a szocializmustól és a „békés haladás" híveihez szegődött; az 50-es években anyagi támogatásban részesítette a német emigránsokat. – *206 318 321 509 516 536 546*

SCHÜLLER – düsseldorfi könyvkiadó. – *347 397*

SCHÜTZ – német kispolgári demokrata; 1849-ben részt vett a badeni–pfalzi felkelésben, a badeni ideiglenes kormány képviselője Párizsban; később Angliába emigrált. – *128*

SCHWEGLER, Albert (1819–1857) – német teológus, filozófus, filológus és történetíró. – *392*

»*Schweizerische Nationalzeitung*« (Svájci Nemzeti Újság), Bázel. – *125 154 299 494* (192)

SEEL – német karikaturista; a 40-es években Engels ismerősei közé tartozott. – *5*

SEILER, Sebastian – német publicista; 1846-ban a brüsszeli Kommunista Levelező Bizottságnak és a Kommunisták Szövetségének tagja; részt vett az 1848–49-es forradalomban, utána Angliába emigrált. – *34 78–84 89 93 107 135–137 204 211 422 496 540* (127)

SEMMIG, Friedrich Hermann (1820–1897) – német író, a 40-es évek közepén „igazi szocialista". – *70*

SEMPER, Gottfried (1803–1879) – német építész; részt vett az 1849-es májusi drezdai felkelésben; később emigráns Párizsban, majd 1851-től 1855-ig Londonban élt. – *309*

SHAKESPEARE, William (1564–1616) – angol drámaíró és költő. – *91*
– *Hamlet, Prince of Denmark* (Hamlet, dán királyfi). – *468* (529)
– *Julius Caesar*. – *172 317* (265)
– *King Henry IV* (IV. Henrik). – *358* (412)
– *Troilus and Cressida* (Tróilosz és Krésszida). – *378* (438)

SHELLEY, Percy Bysshe (1792–1822) – angol költő. – *18*

»*Le Siècle*« (A Század), Párizs. – *342 398* (389)

SIGEL, Albert (1827–1884) – német katonatiszt, majd újságíró, kispolgári demokrata; részt vett az 1848–49-es badeni forradalmi mozgalmakban; Angliába, majd 1853-ban az Egyesült Államokba emigrált, ahol az északiak oldalán részt vett az amerikai polgárháborúban; Franz Sigel öccse. – *298 302*

SIGEL, Franz (1824–1902) – német katonatiszt, kispolgári demokrata; részt vett az 1848–49-es badeni forradalmi mozgalmakban, 1849-ben főparancsnoka, majd helyettes főparancsnoka a badeni forradalmi hadseregnek; utána Svájcba, majd Angliába emigrált; 1852-ben az Egyesült Államokba költözött, ahol az északiak oldalán részt vett az amerikai polgárháborúban. – *223 246 249 263 280 287 294 298 300–303 308–309 317 549*

SIMONYI Ernő, simonyi és varsányi (1821–1882) – magyar politikus, publicista és történész, polgári demokrata; 1848-ban az országgyűlés tagja, nemzetőr, majd gerillacsapatokat szervezett; a forradalom bukása után emigrált, az 50-es évek elején a londoni magyar demokrata egylet tagja; a kiegyezés után hazatért. – *140–143*

SMITH, Adam (1723–1790) – angol klasszikus kozgazdász. – *213 431*

SOULT, Nicolas-Jean de Dieu, duc de Dalmatie (1769–1851) – francia tábornagy és államférfi; 1804–14 a spanyolországi francia csapatok parancsnoka; 1830–34, 1840–45 hadugyminiszter, 1839–40 kulugyminiszter, 1832–34, 1839–40, 1840–47 miniszterelnok. – *451*

SOUTHEY, Robert (1774–1843) – angol költő, író és történész, tory. – *190*

– *History of the Peninsular War* (A háború a Pireneusi-félszigeten), I–III. kot., London 1823–32. – *190* ([271])

SOYER, Alexis Benoit (1809–1858) – francia származású szakácsművész; az 1830-as forradalom idején Londonba koltozott, ahol 1851-ben éttermet nyitott. – *249*

SPILTHOORN, Charles-Louis (1804–1872) – belga demokrata, republikánus; részt vett az 1830-as belgiumi forradalomban; a brusszeli Demokrata Társaság tagja; a genti Demokrata Társaság elnoke. – *80*

Staatszeitung *lásd* New Yorker Staatszeitung

STANDAU, Julius – német tanító; a 30-as és a 40-es években részt vett a demokratikus mozgalomban; a svájci (bieli) Fegyveres Egylet egyik szervezője; a forradalom veresége után az Egyesult Államokba emigrált. – *464*

Stanley *lásd* Derby, Edward George Geoffrey Smith Stanley, Earl of

Star *lásd* The Northern Star

Statuten des Kommunistischen Bundes (A Kommunista Szovetség szervezeti szabályzata); „Dresdner Journal und Anzeiger", 1851 jún. 22. (7. kot. 523–525. old.) – *145 258–259 588* ([228])

STÄMPFLI, Jakob (1820–1879) – svájci radikális politikus; a 40-es és az 50-es években alapitója és szerkesztoje a „Berner Zeitung"-nak; 1856, 1859, 1862 szovetségi elnok (államfo). – *125*

STECHAN, Gottlieb Ludwig (szul. kb. 1814) – német asztalos, a Kommunisták Szovetségének tagja, a Szovetség kettészakadásakor a Willich–Schapper-frakcióhoz tartozott, 1851 decemberében Marx es Engels híveihez csatlakozott, 1852 januárjától a londoni ún. Stechan-féle munkásegylet elnoke. – *328–329 334 341 344 353*

– *Hannover, 28. September* (Hannover, szeptember 28.); „Zeitung fur Norddeutschland", 1851 szept. 29. – *334 337*

STEHELY – berlini cukrász, cukrászdája a berlini irodalmárok találkozóhelye volt; itt tartották osszejoveteleiket a „szabadok". – *15*

STEUART (Stewart), Sir James Denham, Bart., Sen. (1712–1780) – angol klasszikus kozgazdász, merkantilista. – *350*

STEVENS - hajóskapitány a „Cornish Diamond" nevu angol schooneren, melyen Engels 1849-ben Genovából Londonba utazott. – *489*

Stewart *lásd* Steuart, Sir James

STIEBEL – Marx londoni hitelezője. – *211 509*

STIEBER, Wilhelm (1818–1882) – porosz rendőrtanácsos, a porosz politikai rendórség főnoke; a kolni kommunista-per egyik megszervezője és koronatanúja. – *235 466* ([522])

STIELER, Adolf (1775–1836) – német térképész. – *532 544*

– *Stieler's Handatlas uber alle Teile der Erde nach dem neuesten Zustande und uber das Weltgebaude* (Stieler kéziatlasza a Fold osszes részeiről a legújabb állapotnak megfelelően, valamint a világegyetemről), I. kiad. 4 részben, Gotha 1817–22; 1850-ig 11 átdolgozott kiadás jelent meg. – *532 544*

STIRNER, Max (Johann Kaspar Schmidt) (1806–1856) – német idealista filozófus, a polgári individualizmus és anarchizmus ideológusa. – *8–12 15 70 72 272 291 406*
– (Schmidt, Max:) *Besprechung des Buches von Eugène Sue : Les mystères de Paris* (Eugène Sue „Les mystères de Paris" c. konyvének recenziója); „Berliner Monatsschrift. Erstes und einziges Heft", Mannheim 1844. – *8* ([15])
– *Der Einzige und sein Eigentum* (Az egyetlen és a tulajdona), Lipcse 1845. – *8–10 12 272 276* ([14 21 341 343])

STRODTMANN, Adolf (1829–1879) – német író, polgári demokrata; 1848-ban részt vett a schleswig-holsteini forradalomban, 1850-ben emigrált; Kinkel életrajzának szerzője. – *298–299 549*

STRUVE, Amalie von (megh. 1862) – 1848–49-ben részt vett a demokratikus mozgalomban; G. Struve felesége. – *222*

STRUVE, Gustav von (1805–1870) – német ügyvéd és publicista, kispolgári demokrata; 1848–49-ben a badeni és a badeni–pfalzi felkelés egyik vezetője; a forradalom leverése után Angliába, később az Egyesult Államokba emigrált; az északiak oldalán részt vett az amerikai polgárháborúban. – *154 184 205 209 222 297 495 506 528 548 581* ([269])
– *Grundzüge der Staatswissenschaft* (Az államtudomány alapelemei), I–IV. kot., Mannheim–Majna-Frankfurt 1847–48. – *209* ([291])
– *Weltgeschichte in 9 Buchern* (Világtörténet 9 könyvben), az első konyv 1856-ban jelent meg New Yorkban. – *209* ([291])

STRÜCKER, F. W. – Engels ifjúkori barátja Elberfeldben. – *5–6 11*

STUCKE, Karl Friedrich (1800–1871) – német orvos; a „Rheinische Zeitung" felügyelőbizottságának tagja. – *391*

STUMPF, Paul (kb. 1827–1913) – német gépész; 1847-ben tagja a brüsszeli Német Munkásegyletnek és a Kommunisták Szovetségének; részt vett az 1848–49-es németországi forradalomban; tagja az I. Internacionálénak, majd a Szociáldemokrata Pártnak. – *101 328*

STUPP, Heinrich Josef (1793–1870) – kolni igazságugyi tanácsos, klerikális; 1848-ban porosz nemzetgyűlési képviselő (jobboldal), később Koln főpolgármestere. – *226 234*

SUE, Eugène (1804–1857) – francia író.
– *Les mystères de Paris* (Párizs rejtelmei). Brüsszel 1843. – *8 22* ([15])

»*The Sun*« (A Nap), London. – *243 353* ([323])
– 1851 máj. 17. – *243*

SZAZONOV, Nyikolaj Ivanovics (1815–1862) – orosz újságíró, liberális; a 40-es évek elején emigrált; külföldon különböző folyóiratok és lapok munkatársa volt. – *335 338*

T

Tageskronik *lásd* Bremer Tageskronik. Organ der Demokratie

TALLEYRAND-PÉRIGORD, Charles-Maurice de, prince de Bénévent (1754–1838) – francia politikus és diplomata; 1797–99, 1799–1807, 1814–15 külügyminiszter; 1814–15 Franciaország képviselője a bécsi kongresszuson; 1830–34 londoni nagykovet. – *140 391*

TAUSENAU, Karl (1808–1873) – osztrák politikus, kispolgári demokrata; 1848-ban a bécsi demokrata egyletek kozponti bizottságának vezetője; 1849-től emigráns Londonban. – *172 205 298–302 547* ([310])

TECHOW, Gustav Adolf (1813–1893) – porosz katonatiszt, kispolgári demokrata; 1848-ban részt vett a berlini forradalmi eseményekben, 1849-ben a pfalzi forradalmi hadsereg vezérkari főnöke, majd Svájcba emigrált, 1852-ben Ausztráliában telepedett le. – *298–302 309 324–327 329–332 359 563–564*

– *Umrisse des kommenden Krieges* (Az elkövendő háború körvonalai); „New Yorker Staatszeitung", 1851 szept. 6. – *324–327 330–332*

TEDESCO, Victor André (1821–1897) – belga ügyvéd, forradalmi demokrata és szocialista; a brüsszeli Demokrata Társaság tagja, szoros kapcsolatban állt Marxszal és Engelsszel, 1848-ban a risquons-tout-i perben halálra ítélik, majd büntetését kegyelemből 30 évi fogságra változtatják, 1854-ben szabadon bocsátják. – *93 95 105 110* (160)

The Telegraph *lásd* The London Telegraph

»*Telegraph für Deutschland*« (Németországi Távíró), Hamburg. – *14* (29)

Tellering *lásd* Muller-Tellering, Eduard von

TESSIER DU MOTHAY – francia szocialista; részt vett az 1848–49-es forradalomban, az 50-es években emigráns, a számkivetett francia szocialista demokraták londoni blanquista társaságának tagja. – *180 182*

THIEME – a XIX. sz. 40-es éveiben könyvkiadó Hagenban. – *12*

THIERRY – francia emigráns; a XIX. sz. 50-es éveinek elején a számkivetett francia szocialista demokraták londoni blanquista társaságának tagja. – *140*

THIERRY, Jacques-Nicolas-Augustin (1795–1856) – francia történész. – *74*

THIERS, Louis-Adolphe (1797–1877) – francia történész és politikus, orléanista; 1832, 1834 belügyminiszter, 1836, 1840 miniszterelnök, 1848–49 az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja, 1871–73 köztársasági elnök; a Párizsi Kommün vérbefojtója. – *58 69 93 190 226 250 354 479 532* (44 113)

– *Histoire du consulat et de l'empire* (A konzulátus és a császárság története), I–XI. köt., Párizs 1845–51. – *190 226* (271)

THOMAS, Clément (1809–1871) – francia politikus és tábornok; mérsékelt republikánus; 1848-ban az alkotmányozó nemzetgyűlés tagja; részt vett a júniusi felkelés leverésében, 1870 nov.–1871 febr. a párizsi nemzetőrség főparancsnoka, 1871 márc. 18-án a nép pártjára álló katonák megölték. – *58*

THOMIS – 1847-ben a brüsszeli Német Munkásegylet tagja. – *81–82*

THOMPSON, Thomas Perronet (1783–1869) – angol politikus, vulgáris közgazdász; szabadkereskedő. – *132*

Till *lásd* Marx, Edgar

»*The Times*« (Az idők), London. – *192 200 202 207 226 352–353 398 457 536–537 565* (273)

TOLSZTOJ, Grigorij Mihajlovics (1808–1871) – orosz földbirtokos; P. V. Annyenkov és G. Herwegh ismeretségi köréhez tartozott; 1844-ben Párizsban megismerkedett Marxszal és Engelsszel is. – *38 47 68 446* (67)

TOLSZTOJ, Jakov Nyikolajevics (1791–1867) – orosz emigráns, Párizsban élt; 1837-től a cári kormány titkos ügynöke. – *38 47 68* (67)

TOOKE, Thomas (1774–1858) – angol közgazdász és statisztikus, a currency-elmélet ellenfele; ártörténész. – *163 557*

– *A History of Prices and of the State of the Circulation, from 1839 to 1847 inclusive* (Az áraknak és a forgalom állapotának története 1839-től 1847-ig bezárólag), London 1848. – *163 557*

Tribun *lásd* Der Volkstribun

Tribune *lásd* New York Daily Tribune

Tribüne *lásd* Deutsche Tribüne

»*Trier'sche Zeitung*« (Trieri Újság). – *29 70 76* (42)
– 1846 dec. 20. – *70*
– 1851 júl. 6.: *Eine Polizei-Ente?* (Rendőrségi kacsa?). – *263*

TRÜTZSCHLER, Wilhelm Adolph (1818–1849) – német politikus, kispolgári demokrata; 1848–49-ben tagja a frankfurti nemzetgyűlésnek (szélső balszárny); a Központi Márciusi Egylet egyik vezetője; a badeni–pfalzi felkelésben való részvétele miatt porosz katonák agyonlőtték. – *467*

U

ULMER, Johann – német forradalmár; az 50-es évek elején emigráns Londonban; a Kommunisták Szövetségének tagja; a Szövetség kettészakadásakor Marx és Engels híve. – *267 302–304 328*

UTTENHOVEN, von (megh. 1849) – porosz százados; az 1849-es májusi elberfeldi felkelésben elesett. – *472* (532)

V

VATKE, Wilhelm (1806–1882) – német protestáns teológus; hegeliánus; a berlini egyetem tanára. – *371 378*
– *Die menschliche Freiheit in ihrem Verhältnis zur Sünde und zur göttlichen Gnade* (Az emberi szabadság a bűnhöz és az isteni kegyelemhez való viszonyában), Berlin 1841. – *371*

VAUBAN, Sébastien le Prêtre, marquis de (1633–1707) – Franciaország marsallja, hadmérnök és közgazdász; tanulmányokat írt a várostromról és várvédelemről. – *530*

VAULABELLE, Achille Tenaille de (1799–1879) – francia történész és politikus; mérsékelt polgári republikánus; 1848–49-ben az alkotmányozó nemzetgyűlés tagja és közoktatásügyi miniszter. – *74*
– *Histoire des deux restaurations jusqu'à la chute de Charles X* (A két restauráció története X. Károly bukásáig), I. köt., Párizs 1844. – *74*

»*Veilchen. Harmlose Blätter für die moderne Kritik*« (Ibolyák. Ártatlan lapok a modern kritika számára), Bautzen. – *70* (105)

VENEDEY, Jakob (1805–1871) – német politikus és publicista, kispolgári demokrata; 1848-ban az előparlament és a frankfurti nemzetgyűlés tagja (baloldal); később liberális. – *89*

VERGILIUS Maro, Publius (i. e. 70–19) – római költő.
– *Aeneis*. – *487 491* (542)

VERON, Louis-Désiré (1798–1867) – francia orvos, újságíró és politikus, 1848-ig orléanista, azután bonapartista; 1831–34 a párizsi Opera igazgatója; a „Constitutionnel" c. lap tulajdonosa és kiadója; az 1851-es bonapartista államcsíny után kormánypárti képviselő. – *341*

VIDAL, François (1814–1872) – francia közgazdász, kispolgári szocialista; L. Blanc híve; 1848-ban a Luxembourg-bizottság titkára; 1850–51 a törvényhozó nemzetgyűlés tagja. – *95*

VIDIL, Jules – francia tiszt, szocialista, a londoni blanquista emigránsok egyik vezetője; a Kommunisták Szövetségének ketteszakadása után összekötetésben volt a Willich–Schapper-frakcióval – *140 193 206–209 523 537* (274)

– *Monsieur le rédacteur* (Szerkesztő úr), „La Patrie", 1851 márc. 10. – *206–207 537*

VIKTOR EMÁNUEL, II. (1820–1878) – szavojai herceg, szárd király 1849–1861, olasz király 1861–1878. – *332*

VIKTÓRIA (1819–1901) – angol királynő 1837–1901. – *338*

VILMOS, I. (1797–1888) – 1848-ban mint porosz herceg az ellenforradalmi udvari kamarilla feje, 1849-ben a badeni–pfalzi felkelés ellen bevetett porosz csapatok főparancsnoka („Kartácsherceg"), 1858–61 régensherceg, porosz király 1861–1888, német császár 1871–1888 – *226*

VOGLER, C. G. – brüsszeli kiadó és könyvkereskedő, kiadta Marxtól a „Filozófia nyomorúságá"-t, a Kommunisták Szövetségének tagja. – *53 73 76 108–109 419–422*

VOLK – német kispolgári demokrata, a forradalom után emigrált; 1848-ban a párizsi Német Demokrata Társaság tagja – *580*

»*Der Volkstribun*« (A Néptribun), New York. – *53 57* (88)

– 1846 júl. 4.. *An unsere Freunde* (Barátainkhoz). – *53* (88)

VOLTAIRE (François-Marie Arouet) (1694–1778) – francia író és történész, felvilágosító, deista filozófus – *375*

»*Vorwärts! Pariser deutsche Zeitschrift*« (Előre! Párizsi német folyóirat). – *5 11–12 14 402* (5 24 32)

W

WALDECK, Benedikt Franz Leo (1802–1870) – német jogász és politikus, polgári demokrata, 1848-ban a porosz nemzetgyűlés alelnöke és a baloldal egyik vezetője, 1861-től a porosz Landtag és 1867-től a porosz Reichstag tagja, a haladópárt egyik vezetője. – *272*

WALLAU, Karl (1823–1877) – német szedő; emigráns Brüsszelben; 1848-ban a Kommunisták Szövetsége központi vezetőségének tagja, a mainzi Munkás Művelődési Egylet elnöke; később nyomdatulajdonos, majd Mainz főpolgármestere. – *79–84 107 580*

WALTHR, Friedrich (szül. 1810) – német újságíró, kispolgári demokrata; a 40-es évek közepén „igazi szocialista", 1846–51-ben a »Trier'sche Zeitung" szerkesztője és kiadója. – *46*

WARSKIROSKI, Konst. – lengyel emigráns, a XIX. sz. 50-es éveinek elején a londoni lengyel demokraták állandó bizottságának a tagja – *140*

WATTS, John (1818–1887) – angol utópikus szocialista, Owen követője, később polgári liberális. – *38 143 169 297 543*

WEBER, Georg – német orvos; a 40-es években részt vett a demokratikus mozgalomban; a párizsi „Vorwärts!" munkatársa, a kieli levelező bizottság tagja, a 40-es években Marx és Engels barátja, az 50-es években az Egyesült Államokba emigrált, később visszatért Németországba. – *43*

WEERTH, Georg Ludwig (1822–1856) – német proletárköltő és publicista, a Kommunisták Szövetségének tagja; 1848–49 a „Neue Rheinische Zeitung" tárcaszerkesztője, Marx és Engels barátja. – *81–83 96 111 117 130 157 161 202–203 228 268 270 297 306 334 337 341 344–345 349 366 439 469 492 494 496 538 544 570 589* (128 179)

– *Schutzzoll und Freihandel – welchen Einfluss üben sie auf die arbeitenden Klassen?* (Védővám és szabadkereskedelem – milyen hatással vannak a dolgozó osztályokra?); „Die Ameise", 1847 okt. 15. – *81* (128)

– *Leben und Taten des berühmten Ritters Schnapphahnski* (A híres lovag Schnapphahnski élete és tettei); „Neue Rheinische Zeitung", 1848 aug.–1849 jan. – (177)

WEILL, Alexandre (1811–1899) – német újságíró, polgári demokrata; a 40-es években emigráns Franciaországban. – *30 398*

WEISS, Siegfried (szül. 1822) – német publicista, kispolgári demokrata. – *160* (247)

WEISS, Theodor (1813–1890) – osztrák hivatalnok; az 50-es években Bécs rendőrfőnöke. – *333*

WEITLING, Christian Wilhelm (1808–1871) – német szabó, az első német munkásíró, az utopikus egyenlősítő kommunizmus teoretikusa. – *32 53 58 61 64 184 222 571* (52 60 99 302 525)

– (Névtelenül:) *Die Menschheit, wie sie ist und wie sie sein sollte* (Az emberiség, amilyen és amilyennek lennie kellene), h. n. 1838. – *34*

– *Garantien der Harmonie und Freiheit* (A harmónia és szabadság garanciái), Vevey 1842. – *34*

– *Aus einem Privatbriefe von Wilhelm Weitling an Hermann Kriege* (Wilhelm Weitling Hermann Kriegéhez írott magánleveléből); „Der Volkstribun", 1846 jún. 27. – *53* (88)

WELCKER, Karl Theodor (1790–1869) – német jogász és publicista, liberális; 1848-ban az előparlament és a frankfurti nemzetgyűlés tagja (jobbközép); *lásd még* Rotteck. – *209*

WELLINGTON, Arthur Wellesley, Duke of (1769–1852) – angol hadvezér, Napóleon legyőzője, tory politikus; 1828–30 miniszterelnök, 1834–35 külügyminiszter. – *191 220–221 233–234 239*

»*Weserzeitung*« (Weseri Ujság), Bréma. – *157*

»*Westdeutsche Zeitung*« (Nyugatnémet Újság), Köln. – *484 501* (541)

WESTPHALEN, Edgar von (1819–kb.1890) – 1846-ban a brüsszeli Kommunista Levelező Bizottság tagja; Marxné testvére. – *5 76 211 558*

WESTPHALEN, Ferdinand Otto Wilhelm von (1799–1876) – reakciós porosz államférfi; 1850–58 belügyminiszter; Marxné féltestvére. – *226 241 376 553*

WESTPHALEN, Karoline von (szül. Heubel) (megh. 1856) – Marxné anyja. – *211 391 402 558*

WESTPHALEN, Ludwig von (1770–1842) – trieri titkos tanácsos; Marxné apja. – *373*

»*Das Westphälische Dampfboot*« (A Vesztfáliai Gőzhajó), Bielefeld–Paderborn. – *580* (600)

WEYDEMEYER, Joseph (1818–1866) – német tüzértiszt, forradalmár, a Kommunisták Szövetségének tagja; részt vett az 1848-as forradalomban; 1849–50 a „Neue Deutsche Zeitung" szerkesztője; 1851-ben Amerikába emigrált, az északiak oldalán részt vett az amerikai polgárháborúban; a marxizmus első propagátora az Egyesült Államokban; Marx és Engels barátja. – *28 42 46 141 219 257 267 277–279 294 333 345 353 366–367 419–421 425 475–476 482–484 487 491–493 503–512 516 530–535 540–546 554–572 580–587 590* (134 219 418)

WEYDEMEYER, Louise – J. Weydemeyer felesége (Otto Lüning testvérhúga). – *511 516 541 555 558 580 582 585*

WIETHAUS – porosz hivatalnok; 1842–43-ban a „Rheinische Zeitung" cenzora. – *389*

WIGAND, Otto (1795–1870) – lipcsei kiadó és könyvkereskedő; kiadta radikális írók műveit. – *8 20–21 33 48 371 425* (46 463)

– *An Arnold Ruge* (Arnold Rugéhoz); „Die Epigonen", I. kot., Lipcse 1846. – *33* (57)
– *lasd még* Ruge

WILHELMI, Franz – német kispolgári demokrata; részt vett az 1848–49-es forradalomban, utána az Egyesult Államokba emigrált; részt vett az amerikai polgárháborúban az északiak oldalán. – *160*

WILLICH, August (1810–1878) – porosz hadnagy, politikai meggyőződése miatt nyugalomba vonult, a Kommunisták Szovetségének tagja; 1849-ben a badeni–pfalzi felkelésben egy szabadcsapat parancsnoka; a Kommunisták Szovetsége kettészakadásakor K. Schapperral egyutt a Marx-ellenes frakció vezetője, 1853-ban az Egyesult Államokba emigrált, az amerikai polgárháborúban az északiak egyik tábornoka. – *104 110 130 139–142 154 169–175 186–187 193 198–211 222–223 229 234 242–249 258 263 269 287 294 298–309 317–324 327 330 333–334 340–341 344–345 353 358 477–478 482 485–489 492 496 502 520–524 532–538 541–551 563–565 588* (157 218 274)

WILLISEN, Karl Wilhelm, Freiherr von (1790–1879) – porosz tábornok és katonai teoretikus, 1848 márc.–máj. poseni királyi biztos, 1848–49 az osztrák hadseregben harcolt az itáliai forradalom ellen, 1850-ben a Dánia elleni háborúban a schleswig-holsteini hadsereg főparancsnoka. – *531*

WINKELRIED, Arnold – a XIV. sz.-i svájci szabadságharc legendás népi hőse. – *184 246*

WISS, K. – német orvos és újságíró, ifjúhegeliánus, kispolgári demokrata; az 50-es évek elején az Egyesult Államokba emigrált; Kinkel koréhez tartozott – *352*

WOLFF (Wolf), Ferdinand (a „voros Wolf", a „Voros") (1812–1895) – német újságíró, a Kommunisták Szovetségének tagja; 1848–49 a „Neue Rheinische Zeitung" egyik szerkesztője; a forradalom után Párizsba, majd Londonba emigrált; a Kommunisták Szovetsége kettészakadásakor Marx oldalára állt; később visszavonult a politikától. – *82–84 99 130–132 145 194 280 334 338 354 492–496 538 570 580 588–589* (175 275)

WOLFF, Wilhelm (Lupus) (1809–1864) – német tanító és újságíró, a Kommunisták Szovetsége kozponti vezetőségének tagja; 1848–49 a „Neue Rheinische Zeitung" egyik szerkesztője; a demokraták rajnai keruleti bizottságának és a kolni biztonsági bizottságnak tagja, a forradalom után Svájcba, majd 1851-ben Angliába emigrált; Marx és Engels barátja, emlékének ajánlotta Marx a „Tőke" I. kotetét. – *76 79 81 84 89 93–96 99 104 107 130–133 171 190 222 225–227 233 247 263–265 270 276–279 287 297 309 328 352 367 469 494 526–528 532 542–544 552–554 559–560 570* (170 185)

– (Névtelenul·) *Die schlesische Milliarde* (A szileziai milliárd); „Neue Rheinische Zeitung", 1849 márc.–ápr. – *279 559* (347)

– *Nachtragliches „aus dem Reich"* (Utólagos megjegyzés „a birodalomból"); „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue", 1850 ápr. – *494* (546)

WURM, Gustav (1819–1888) – német filológus; Engels fiatalkori barátja. – *4*

Z

ZALEWSKI, Konstantin – lengyel emigráns; 1847-ben a brusszeli Demokrata Társaság tagja. – *81*

»Zeitung fur Norddeutschland« (Észak-Németországi Újság), Hannover. – *334* (383)

Die Zentralbehorde an den Bund (Ansprache der Kolner Zentralbehorde an den Bund der Kommunisten vom 1 Dezember 1850) (A Kozponti Vezetőség a Szovetséghez (A

kölni Központi Vezetőség üzenete a Kommunisták Szövetségéhez 1850 dec. 1-én); lásd 7. köt. 519–522. old.); „Dresdner Journal und Anzeiger", 1851 jún. 22. – *258 262 269 588* (334)

ZIMMERMANN – német demokrata; emigráns Londonban. – *209*

ZULAUFF – német kommunista a XIX. sz. 40-es éveiben. – *116 439*

Tartalom

Előszó a huszonhetedik kötethez V

Első rész

Marx és Engels egymáshoz írott levelei

1844 október–1851 december

1844

1. Engels Marxhoz. Október eleje 3
2. Engels Marxhoz. November 19. 7

1845

3. Engels Marxhoz. Január 20. 12
4. Engels Marxhoz. Február 22–26, március 7. 17
5. Engels Marxhoz. Március 17. 21

1846

6. Engels Marxhoz. Július 27. 25
7. Engels Marxhoz. Augusztus 19. 28
8. Engels a Kommunista Levelező Bizottsághoz. Augusztus 19. 32
9. Engels a Kommunista Levelező Bizottsághoz. Szeptember 16. . 35
10. Engels Marxhoz. Szeptember 18. 42
11. Engels Marxhoz. Szeptember 48
12. Engels Marxhoz. Október 18. 50
13. Engels a Kommunista Levelező Bizottsághoz. Október 23. 55

14. Engels Marxhoz. Kb. október 23. 60
15. Engels Marxhoz. November 2. 62
16. Engels Marxhoz. December 63

1847

17. Engels Marxhoz. Január 15. 68
18. Engels Marxhoz. Március 9. 71
19. Marx Engelshez. Május 15. 76
20. Engels Marxhoz. Szeptember 28–30. 78
21. Engels Marxhoz. Október 25–26. 86
22. Engels Marxhoz. November 14–15. 92
23. Engels Marxhoz. November 23–24. 95

1848

24. Engels Marxhoz. Január 14. 99
25. Engels Marxhoz. Január 21. 102
26. Engels Marxhoz. Március 9. 104
27. Marx Engelshez. Kb. március 12. 107
28. Marx Engelshez. Március 16. 108
29. Engels Marxhoz. Március 18. 110
30. Marx Engelshez. Április 25 előtt 113
31. Engels Marxhoz. Április 25. 114
32. Engels Marxhoz. Május 9. 116
33. Marx Engelshez. Október 26. 117
34. Marx Engelshez. November közepe 118
35. Marx Engelshez. November 29. 122
36. Engels Marxhoz. December 28. 123

1849

37. Engels Marxhoz. Január 7–8. 124
38. Marx Engelshez. Április 23. 126
39. Marx Engelshez. Április második fele–május eleje 127

40. Marx Engelshez. Június 7. 128
41. Marx Engelshez. Kb. augusztus 1. 130
42. Marx Engelshez. Augusztus 17. 131
43. Marx Engelshez. Augusztus 23. 133

1850

44. Marx Engelshez. November 19. 134
45. Marx Engelshez. November 23. 135
46. Engels Marxhoz. November 25. 136
47. Marx Engelshez. December 2. 137
48. Engels Marxhoz. December 17. 143

1851

49. Marx Engelshez. Január 6. 145
50. Marx Engelshez. Január 7. 146
51. Engels Marxhoz. Január 8. 152
52. Marx Engelshez. Január 22. 154
53. Engels Marxhoz. Január 25. 155
54. Marx Engelshez. Január 27. 157
55. Engels Marxhoz. Január 29. 159
56. Marx Engelshez. Február 3. 162
57. Engels Marxhoz. Február 5. 167
58. Marx Engelshez. Február 10. 170
59. Marx Engelshez. Február 11. 172
60. Engels Marxhoz. Február 12. 174
61. Engels Marxhoz. Február 13. 177
62. Marx Engelshez. Február 23. 180
63. Marx Engelshez. Február 24. 186
64. Engels Marxhoz. Február 25. 188

65. Engels Marxhoz. Február 26. 190
66. Marx Engelshez. Február 26. 192
67. Engels Marxhoz. Február 26. 194
68. Engels Marxhoz. Február 27. 195
69. Engels Marxhoz. Február 28. 196
70. Marx Engelshez. Március 1. 198
71. Marx Engelshez. Március 8. 200
72. Engels Marxhoz. Március 10. 202
73. Engels Marxhoz. Március 17. 203
74. Marx Engelshez. Március 17. 205
75. Engels Marxhoz. Március 19. 207
76. Marx Engelshez. Március 22. 209
77. Marx Engelshez. Március 31. 211
78. Marx Engelshez. Április 2. 213
79. Engels Marxhoz. Április 3. 215
80. Engels Marxhoz. Április 11. 220
81. Marx Engelshez. Április 15. 222
82. Engels Marxhoz. Április 15. 224
83. Engels Marxhoz. Május 1. 225
84. Marx Engelshez. Május 3. 228
85. Marx Engelshez. Május 5. 230
86. Engels Marxhoz. Május 6 v. 7. 233
87. Engels Marxhoz. Május 8. 235
88. Engels Marxhoz. Május 9. 237
89. Engels Marxhoz. Május 15. 240
90. Marx Engelshez. Május 16. 241
91. Engels Marxhoz. Május 19. 243
92. Marx Engelshez. Május 21. 246
93. Engels Marxhoz. Május 23. 249

94. Marx Engelshez. Május 28. 253
95. Engels Marxhoz. Június 3. 256
96. Marx Engelshez. Június 16. 257
97. Engels Marxhoz. Június 27. 258
98. Engels Marxhoz. Július 6. 260
99. Marx Engelshez. Július 13. 262
100. Marx Engelshez. Július 17. 267
101. Engels Marxhoz. Július 17. 268
102. Engels Marxhoz. Július 20. 271
103. Engels Marxhoz. Július 30. 274
104. Marx Engelshez. Július 31. 275
105. Engels Marxhoz. Augusztus 1. 278
106. Marx Engelshez. Augusztus 8. 280
107. Engels Marxhoz. Augusztus 10. 286
108. Engels Marxhoz. Augusztus 11. 289
109. Marx Engelshez. Augusztus 14. 292
110. Marx Engelshez. Augusztus 20. 295
111. Engels Marxhoz. Augusztus 21. 296
112. Marx Engelshez. Augusztus 25. 298
113. Engels Marxhoz. Augusztus 27. 306
114. Marx Engelshez. Augusztus 31. 308
115. Engels Marxhoz. Szeptember 1. 312
116. Engels Marxhoz. Szeptember 8. 314
117. Engels Marxhoz. Szeptember 11. 316
118. Marx Engelshez. Szeptember 13. 317
119. Engels Marxhoz. Szeptember 19. 319
120. Engels Marxhoz. Szeptember 23. 320
121. Marx Engelshez. Szeptember 23. 324
122. Engels Marxhoz. Szeptember 25. 329

123. Engels Marxhoz. Szeptember 26. 330
124. Marx Engelshez. Október 13. 333
125. Engels Marxhoz. Október 15. 337
126. Marx Engelshez. Október 19. 340
127. Marx Engelshez. Október 25. 343
128. Engels Marxhoz. Október 27. 344
129. Marx Engelshez. November 24. 347
130. Engels Marxhoz. November 27. 349
131. Marx Engelshez. December 1. 352
132. Engels Marxhoz. December 3. 354
133. Marx Engelshez. December 9. 358
134. Engels Marxhoz. December 10. 360
135. Engels Marxhoz. December 11. 362
136. Engels Marxhoz. December 16. 366

Második rész

Marx és Engels másokhoz írott levelei

1842 február–1851 december

1842

1. Marx Arnold Rugéhoz. Február 10. 371
2. Marx Arnold Rugéhoz. Március 5. 373
3. Marx Arnold Rugéhoz. Március 20. 374
4. Marx Arnold Rugéhoz. Április 27. 377
5. Engels Arnold Rugéhoz. Június 15. 379
6. Marx Arnold Rugéhoz. Július 9. 380
7. Engels Arnold Rugéhoz. Július 26. 383
8. Marx Dagobert Oppenheimhez. Augusztus 25. 384
9. Marx Arnold Rugéhoz. November 30. 386

1843

10. Marx Arnold Rugéhoz. Január 25. 389
11. Marx Arnold Rugéhoz. Március 13. 391
12. Marx Ludwig Feuerbachhoz. Október 3. 394
13. Marx Julius Fröbelhez. November 21. 397

1844

14. Marx az „Allgemeine Zeitung" szerkesztőségéhez. Április 14. ... 399
15. Marx Ludwig Feuerbachhoz. Augusztus 11. 400
16. Marx Julius Campéhoz. Október 7. 403
17. Marx Heinrich Börnsteinhez. 1844 ősze 404
18. Marx Heinrich Börnsteinhez. 1844 ősze 405
19. Marx Heinrich Börnsteinhez. December 406

1845

20. Marx Arnold Rugéhoz. Január 407
21. Marx Heinrich Heinéhez. Január 12. 408
22. Marx Heinrich Heinéhez. Március 24. 409
23. Marx Löwenthalhoz. Május 9. 410
24. Engels Marie Engelshez. Május 31. 411
25. Engels Julius Campéhoz. Október 14. 413

1846

26. Engels Emil Blankhoz. Április 3. 414
27. Marx Heinrich Heinéhez. Április 5. körül 415
28. Marx J. P. Proudhonhoz. Május 5. 416
29. Marx Joseph Weydemeyerhez. Május 14. 419
30. Engels és Marx Moses Hesshez. Július 27. 422
31. Marx Wilhelm Leskéhez. Augusztus 1. 424
32. Marx P. V. Annyenkovhoz. December 28. 428

1847

33. Marx Roland Danielshez. Március 7. 439
34. Marx Georg Herweghhez. Július 27. 440
35. Marx Georg Herweghhez. Augusztus 8. 441
36. Marx Moses Hesshez. Szeptember 2. 443
37. Engels Lucien Jottrand-hoz. Szeptember 30. 444
38. Marx Georg Herweghhez. Október 26. 445
39. Marx Pavel Vasziljevics Annyenkovhoz. December 9. 447

1848

40. Engels Emil Blankhoz. Március 26. 448
41. Engels Emil Blankhoz. Március 28. 450
42. Marx és Engels Adalbert von Bornstedthez és másokhoz. Április 1. 453
43. Marx és Engels Étienne Cabet-hoz. Április 5. 454
44. Marx a kölni rendőrfőnökséghez. Április 13. 455
45. Engels Emil Blankhoz. Április 15. 456
46. *Engels Emil Blankhoz. Május 24.* 457
47. Marx Geiger kölni rendőrfőnökhöz. Augusztus 5. 459
48. Engels Karl Friedrich Köppenhez. Szeptember 1. 460
49. Marx Ferdinand Lassalle-hoz. November 13. 461
50. Marx Eduard Müller-Telleringhez. December 5. 462
51. Engels a vivis-i egylethez a svájci német egyletek központi bizottsága nevében. December 25. 463
52. Marx Wilhelm Stieber rendőrtanácsoshoz. December 29. 466
53. Engels a Márciusi Egylet vezetőségéhez. December 467

1849

54. Marx Eduard Müller-Telleringhez. Január 15. 468
55. Marx Ernst Dronkéhoz. Február 3. 469
56. Engels Daniel Fenner von Fenneberghez. Március 1. 471

57. Marx Engels ezredeshez. Március 3. 472
58. Marx Engels ezredeshez. Március 5. körül 474
59. Marx Joseph Weydemeyerhez. Június 1. 475
60. Marx Joseph Weydemeyerhez. Július 13. 476
61. Engels Jenny Marxhoz. Július 25. 477
62. Marx Ferdinand Freiligrathhoz. Július 31. 479
63. Marx Joseph Weydemeyerhez. Augusztus 1. körül 482
64. Marx Joseph Weydemeyerhez. Augusztus közepe 484
65. Engels Jakob Schabelitzhoz. Augusztus 24. 485
66. Engels Joseph Weydemeyerhez. Augusztus 25. 487
67. Marx Ferdinand Freiligrathhoz. Szeptember 5. 488
68. Engels George Julian Harneyhoz. Október 5. 489
69. Marx Louis Bauerhoz. November 30. 490
70. Marx Joseph Weydemeyerhez. December 19. 491
71. Engels Jakob Schabelitzhoz. December 22. 494

1850

72. Marx Eduard Müller-Telleringhez. Január 1. 496
73. Marx Ferdinand Freiligrathhoz. Január 10. 497
74. Engels Eduard Müller-Telleringhez. Február 7. 498
75. Engels a magyar menekültbizottsághoz. Február vége 499
76. Engels Julius Schuberthhoz és Theodor Hagenhoz, valamint Stephan Adolph Nauthoz. Március 4. 500
77. Marx Eduard Müller-Telleringhez. Március 12. 501
78. Marx Joseph Weydemeyerhez. Április 9. 503
79. Engels Julius Schuberthhoz. Április 11. 504
80. Engels Joseph Weydemeyerhez. Április 22. 505
81. Engels Joseph Weydemeyerhez. Április 25. 506
82. Engels és Marx F. Pardigonhoz. Május 6. 508

83. Engels Theodor Schusterhoz. Május 13. 509
84. Marx, Engels és August Willich báró Christian Karl Josias von Bunsenhez. Május 30. 510
85. Marx Joseph Weydemeyerhez. Június 8. 511
86. Marx Joseph Weydemeyerhez. Június 27. 512
87. Marx egy londoni emigránsgyűlés elnökéhez. Június 30. 513
88. Marx Karl Blindhez. Július 17. 514
89. Marx Joseph Weydemeyerhez. Október 29. 516
90. Marx Hermann Beckerhez. December 2. 517
91. Engels Emil Blankhoz. December 3. 518

1851

92. Marx Hermann Beckerhez. Február 1. körül 520
93. Marx Hermann Beckerhez. Február 8. 521
94. Marx Hermann Beckerhez. Február 28. 522
95. Marx Hermann Beckerhez. Április 9. 525
96. Engels Wilhelm Wolffhoz. Május 1. 526
97. Marx Roland Danielshez. Május 529
98. Engels Joseph Weydemeyerhez. Június 19. 530
99. Marx Joseph Weydemeyerhez. Június 27. 533
100. Engels Ernst Dronkéhoz. Július 9. 536
101. Marx Joseph Weydemeyerhez. Augusztus 2. 540
102. Engels Wilhelm Wolffhoz. Augusztus 6. 543
103. Engels Joseph Weydemeyerhez. Augusztus 7. 544
104. Marx Hermann Ebnerhez. Augusztus második fele 547
105. Marx Joseph Weydemeyerhez. Szeptember 11. 554
106. Marx Amalie Danielshez. Október 4 és 8 között 556
107. Marx Joseph Weydemeyerhez. Október 16. 557
108. Marx Joseph Weydemeyerhez. Október 31. 559

109. Marx Adolf Clusshoz. December eleje 561
110. Marx Hermann Ebnerhez. December 2. 562
111. Engels Marie Blankhoz. December 15. 567
112. Engels Jenny Marxhoz. December 18. 569
113. Marx Joseph Weydemeyerhez. December 19. 570
114. Marx Ferdinand Freiligrathhoz. December 27. 572

Mellékletek

1. Marx I. Lipót belga királyhoz. 1845 február 7. 577
2. Marx Görtz főpolgármesterhez. 1845 október 17. 578
3. Marx Görtz főpolgármesterhez. 1845 november 10. 579
4. Jenny Marx Joseph Weydemeyerhez. 1848 március 16. 580
5. Konrad Schramm Joseph Weydemeyerhez. 1850 január 8. 581
6. Jenny Marx Joseph Weydemeyerhez. 1850 május 20. 583
7. Jenny Marx Joseph Weydemeyerhez. 1850 június 20. 587
8. Jenny Marx Engelshez. 1850 december 19. 588
9. Jenny Marx Engelshez. 1851 január 11. 589
10. Jenny Marx Engelshez. 1851 december 17. 590

Függelék

Jegyzetek 593
Mutató 657

Képmellékletek

Marx – egyetemi hallgató (Bonn 1836) 14/15
Marx szülőháza Trierben 20/21
Engels – egyéves önkéntes (Berlin 1841) 30/31
Engels szülőháza Barmenban 38/39
Jenny Marx (fiatalkori képe) 46/47
Ebben a házban lakott Marx Brüsszelben (1845 május–1846 május) 54/55
Ebben a házban lakott Engels Párizsban (1846 november–1847 március) 70/71
Engels 1847 november 23–24-én Marxhoz írt levelének első oldala 97
Engels karikatúrája IV. Frigyes Vilmos porosz királyról 1848-ban 119
Marx 1851 január 7-én Engelshez írt levelének első oldala 147
Ruge a berlini „szabadoknál". Engels karikatúrája (1842) 375/376
A „Rheinische Zeitung" eltemetése (korabeli karikatúra) 375/376

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE
A MARXIZMUS-LENINIZMUS KLASSZIKUSAINAK
SZERKESZTŐSÉGE

71/1773. Franklin Nyomda Budapest, VIII., Szentkirályi utca 28.